

PAGINAE HISTORIAE

SBORNÍK NÁRODNÍHO ARCHIVU
27/1

K životnímu jubileu PhDr. Evy Drašarové, CSc.

Redakce svazku:

PhDr. Zdeňka Kokošková, PhDr. Luboš Velek, Ph.D., Mgr. Jan Kahuda

Recenzovali:

Mgr. Jan Edl

PhDr. Josef Žabka

OBSAH

ÚVOD

Úvodní slovo	9
<i>Alena Nosková – Zdeňka Kokošková</i>	
Zum Geleit	13
<i>Lorenz Mikoletzky</i>	
Jubileum pani PhDr. Evy Drašarovej, CSc.	14
<i>Ivan Tichý</i>	
Pozdrav Evě Drašarové	16
<i>David Valůšek</i>	
Archivní praxe	17
<i>Jindřich Schwippel – Milena Josefovičová</i>	
Archivní začátky Evy Drašarové	24
<i>Marie Stupková</i>	

STUDIE

„Čas boje, čas pokoje“. Kalendář a válečná tažení v raně přemyslovských Čechách	29
<i>Marie Bláhová</i>	
Farní kostel v Zásmukách v roce 1328	46
<i>Ivan Hlaváček</i>	
Archiv- und Bibliotheksgut als Kriegsbeute am Beispiel des Dreißig-jährigen Krieges	55
<i>Leopold Auer</i>	
Landštejnské panství v Táborském kraji jako reálné svěřenství v držení hrabat z Herbersteinu	61
<i>Pavel Koblasa</i>	
Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálii jeho převorům v řádové historiografii	70
<i>Pavel Trnka</i>	
Dvůr habsburských arcivévodkyň a jeho reforma v roce 1563	91
<i>Jaroslava Hausenblasová</i>	
Snahy o konverzi Petra Voka z Rožmberka aneb co v Březanově kronice nebylo	104
<i>Alena Pazderová</i>	

Olomoucký písař magistr Pavel Košinář Velinský ze Všelis a jeho fraktura z konce 16. století	126
<i>Bohdan Kaňák</i>	
Od textu k mapám v Hesseliově urbáři	143
<i>Vladimír Waage</i>	
Ploskovice a Zákupy. Zahrady Anny Marie Františky s vůní ananasu	166
<i>Petra Březáčková</i>	
Udělování svátosti nižšího a vyššího svěcení pražskými světícími biskupy Janem Matoušem Schweibererem a Erasmem Divišem Kriegerem v letech 1779–1792	184
<i>Stanislava Jílková</i>	
Prameny k toskánským dynastickým řádům v Rodinném archivu toskánských Habsburků	217
<i>Eva Gregorovičová</i>	
Život sester alžbětinek Na Slupi v zrcadle statut	234
<i>Jitka Křečková – Hedvika Kuchařová</i>	
„Lze se nadíti, že Moravě dostane se historického díla, důstojného jejích mecenášů a reprezentantů“. Několik poznámek k zpřístupňování písemných archiválií historikem Bedou Dudíkem	254
<i>Richard Mahel</i>	
„Škodlivost některých barev k barvení hraček dětských a cukrářského zboží, vůbec se oznamuje“	273
<i>Ivana Ebelová</i>	
Kariolová pošta v českých zemích v 19. století	283
<i>Tomáš Kalina – Jan Kahuda</i>	
Psi, pejskaři a zavedení daně psovské v druhé polovině 19. století v Praze	312
<i>Pavla Lutovská</i>	
Národní banderium ve Zdicích. Vznikla Selská jízda na Podbrdsku?	325
<i>Hana Pátková</i>	
Volební aféra okresního hejtmána Nikodéma Eckerta. Příspěvek k politickým aktivitám c. k. státních úředníků v 70. letech 19. století	339
<i>Pavel Fabini</i>	
Kulturní spolek jako minilaboratoř politického stranictví. Beseda v Hradci Králové v letech 1872–1914	360
<i>Roman Horký</i>	
K finanční síle školských spolků v českých zemích. Ústřední Matice Školská a Deutscher Schulverein před první světovou válkou ve srovnávací perspektivě (1880–1914)	374
<i>Mikuláš Zvánovec</i>	

Hrabě Kielmansegg a jeho „účelové tisky“ <i>Pavel Holub</i>	391
Dobročinný spolek českých paní a dívek „Ludmila“ ve Vídni <i>Vlasta Valeš</i>	400
Kde je naše Luisa? Příběh útěku, hledání a nalézání saské korunní princezny a rakouské arcivévodkyně Luisy Toskánské <i>Jiří Kuděla</i>	417
Pokažené narozeniny – Petřinova aféra 1912. K soužití Čechů a Němců v českých zemích v předvečer I. světové války <i>Luboš Velek</i>	442
Správní kousek ministra Hochenburgera. Rakouská justice a česko-německé vyrovnání před první světovou válkou <i>Martin Klečacký</i>	482
Spisovatelé – svědomí národa? Malé zamýšlení nad Manifestem českých spisovatelů <i>Martin Kučera</i>	496
Vitamíny na frontu a do nemocnic. Příspěvek k dějinám každodennosti Pražanů v době první světové války <i>Jana Konvičná</i>	506
Spolek budovaný s láskou. Počátky Českého srdce – československé sociální péče v Rakousku <i>Alexandra Blodigová</i>	515
Boj o státní hranice Slovinska od roku 1918 do roku 1920 se zaměřením na slovinsko-rakouské hranice v oblasti Korutan <i>Jan Krlin</i>	533
„Archiv musea království Českého archivem není...“ Pokus o zrušení Archivu NM v letech 1919–1920 <i>Klára Woitschová</i>	545
Angažování bývalých šlechticů v akciových společnostech v meziválečném Československu: nástin možného výzkumu a jeho výsledků <i>Pavel Dufek</i>	554
„Jednou uvidí světlo boží, až bude vhodná doba.“ Tajemství zapečetěné obálky s posledními slovy T. G. Masaryka <i>Jiří Křestan</i>	565
Člověk ve víru proměn společnosti a režimů. Socializace, identita, krize identity, resocializace. Otto Rydlo – funkcionář komunistické strany, žurnalista, podnikatel a politický vězeň (1896–1974) <i>Eduard Kubů – Jiří Šouša</i>	576
Odchod německých bohoslovců z římského Nepomucena v říjnu 1938	601

<i>Zlatuše Kukánová</i>	
Volby do autonomního Sněmu Slovenské krajiny	623
<i>Jan Rychlík</i>	
Porady německého státního ministra K. H. Franka s oberlandráty-inspek- tory 1943–1944. Edice dokumentů	639
<i>Zdeňka Kokošková – Stanislav Kokoška</i>	
Sjezd Odborové skupiny československé ve Velké Británii v roce 1944	674
<i>David Hubený</i>	
Josef Volf, nevšední život a osudy konopištského archiváře	687
<i>Jiří Smitka</i>	
Neznámý pohled na Doznání Artura Londona a proces Slánského	702
<i>Jaroslav Bouček</i>	
Vnitřní podoba Komunistické strany Československa v období tzv. normalizace – pokus o základní charakteristiku	723
<i>Jaroslav Pažout</i>	
Ein Beitrag zur Archivtheorie	736
<i>Wolfgang Maderthaler</i>	
Přístupnost veřejných dokumentů a ochranné archivní lhůty ve Spojeném království. Inspirace pro české archivnictví	744
<i>Mikuláš Čtvrtník</i>	
Stav a perspektivy digitálního archivnictví v ČR	758
<i>Milan Vojáček – Miroslav Kunt</i>	
K podobě znaků s moravskou a se svatováclavskou orlicí	772
<i>Helena Sedláčková</i>	
Dvacet let v čele Národního archivu. <i>Rozhovor s PhDr. Evou Drašarovou, CSc.</i>	796
BIBLIOGRAFIE	
Bibliografie PhDr. Evy Drašarové, CSc.	810
SEZNAM AUTORŮ	815
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	819

ÚVOD

ÚVODNÍ SLOVO

ALENA NOSKOVÁ – ZDEŇKA KOKOŠKOVÁ

Předkládaný soubor studií věnovaný významnému životnímu jubileu ředitelky Národního archivu PhDr. Evy Drašarové, CSc., obsahuje téměř pět desítek příspěvků autorů rekrutujících se nejen z jejího mateřského pracoviště, ale též z dalších archivů, vysokých škol, akademických institucí i z řad zahraničních kolegů a přátel. Početný kolektiv osob, které se rozhodly touto formou vyjádřit svůj vztah k jubilatece, svědčí o jejím mimořádném odborném a osobním respektu.

Po ukončení studia archivnictví na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy nastoupila Eva Drašarová v roce 1982 do 2. oddělení (oddělení státní správy a samosprávy v letech 1848–1918) Státního ústředního archivu v Praze. Dobře teoreticky připravena, s výraznou inklinací k vědecké práci a koncepčním řešením problémů se dokázala rychle zorientovat v nových podmínkách a realitách. Věnovala se především pořádání montánních fondů, fondů státní správy z období 2. poloviny 19. století a v neposlední řadě i inventarizaci fondů rezortu paliv a energetiky z období 50.–60. let 20. století, jejichž zpracování probíhalo v rámci celoarchivního plánu. V roce 1992 obhájila dizertační práci *Spolky v Čechách v období neoabsolutismu* a získala titul kandidát historických věd. O čtyři roky později převzala vedení 2. oddělení, v jehož čele stála až do roku 2000. Její koncepční schopnosti se projeví nejen u kolektivních pořádacích prací, ale i při realizovaných grantových projektech nebo založením a řízením odborného periodika Národního archivu *Paginae historiae*.

Když byl na jaře roku 2000 tehdejší ředitel Státního ústředního archivu PhDr. Václav Babička pověřen vedením Archivní správy MV, vybral si za svého nástupce Evu Drašarovou, u níž oceňoval nejen odborné předpoklady, ale také lidský přístup k ostatním spolupracovníkům. I když se jí jeho žádost a s ní spojená důvěra nepříjímaly lehce, od chvíle, kdy se rozhodla, ujala se své funkce s patřičnou vážností a zodpovědností. Ředitelkou byla jmenována k 1. srpnu 2000.

Brzy po jejím příchodu byl přijat nový archivní zákon, z něhož také vyplynulo přejmenování Státního ústředního archivu na Národní archiv a později i jeho organizační osamostatnění. Tím se ale zároveň zvětšily nároky na vedení instituce uvnitř rezortu Ministerstva vnitra. Během dalších let se pozice Národního archivu nejen stabilizovala, ale také výrazně upevnila jak po stránce odborné, tak i správní. V roce 2015, v souvislosti se zařazením státních archivů pod služební

zákon, začala pracovat většina jeho zaměstnanců ve státní službě. Se všemi těmito legislativními změnami se Eva Drašarová úspěšně vypořádala. V současné době tak řídí 160 pracovníků, z nichž většinu tvoří archiváři, doplňují je IT-specialisté, knihovníci, konzervátoři a další odborníci, jejichž práci se snaží rozumět a napomáhat k dosažení dobrých výsledků.

Krátce poté, co se ujala své funkce, byla dokončena výstavba celého archivního areálu v Praze na Chodovci. Po padesáti letech tak došlo k sestěhování jednotlivých pracovišť archivu dříve umístěných v několika pražských i mimopražských objektech (vyjma oddělení pečujícího o nejstarší archiválie, které zůstalo v budově bývalého zemského archivu) pod jednu střechu. Alespoň v tomto směru bylo možné předpokládat, že bude řízení instituce jednodušší. Zato personální situace archivu nebyla chvályhodná. E. Drašarová se musela často potýkat s problémem permanentního snižování personálního stavu a zároveň s neustálým navyšováním povinností. Navíc soustavně narůstal počet spravovaných archivních souborů a archiválie od veřejnoprávních i soukromoprávních původců postupně zaplnily většinu depozitářů. Již krátce po svém nástupu se totiž musela vyrovnávat s přívalem dokumentů ze spisoven ohrožených stoletou vodou v roce 2002. Osobně řídila záchranné práce v terénu a následně usilovala o získání finančních prostředků na zachování a následné restaurování poškozených spisů. Do archivu se po mnohaletém úsilí podařilo získat rovněž archivní soubory, které mohly být okamžitě využity pro poznání naší složité poválečné minulosti. Neméně úspěšná byla práce s oblastí soukromoprávních původců, akvizice téměř nekonečné řady osobních archivů, archiválií politických stran, spolků, církevních institucí a řady dalších původců.

Hlavním úkolem archivářů je od nepaměti zpřístupňování archivních fondů pro veřejnost. V roce nástupu Evy Drašarové byl zaváděn pro inventarizaci běžných druhů archiválií software JANUS, který vycházel z mezinárodních standardů a odpovídal moderním evropským trendům. V archivu se pomocí něho podařilo uspořádat velké množství archivních souborů, a to od fondů obsahujících archiválie z období raného novověku až po dílčí fondy ÚV KSČ. Navíc inventáře, jež byli badatelé zvyklí do konce minulého století studovat pouze v badatelnách, byly veřejnosti nabídnuty také on-line na webovém portále. V současnosti tak mohou zájemci číst komfortně přímo „z domova“ archivní pomůcky a v některých případech lze dokonce studovat digitalizované archivní dokumenty.

Na počátku tohoto století se objevily úvahy o systematické digitalizaci, již Eva Drašarová od první chvíle velmi podporovala. Promyšlená koncepce podnítila vznik samostatného pracoviště vybaveného kvalitní technikou. V archivu byla zahájena digitalizace fondů nebo jejich částí, a to zejména těch, o něž byl badatelský zájem, nebo těch, které byly výrazně poškozeny. Později následovala i digitalizace celků opakovaně využívaných ke správním agendám. Rychlejší a finančně výhod-

nější digitalizace s uživatelsky komfortnějšími produkty tak postupně nahrazovala po desítky let užívané mikrofilmování.

V době příchodu Evy Drašarové na pozici ředitelky se v archivnictví začala řešit problematika digitální archivace, která získala záhy její mimořádnou podporu. Národní archiv byl na základě usnesení vlády ze 7. ledna 2004 zapojen do projektu dlouhodobého uchování a zpřístupňování dokumentů v digitální podobě. Vlastní projekt Národního digitálního archivu byl zahájen v roce 2011 a v současné době pokračuje jeho další rozvoj.

Pro vedení spisové služby v archivu se stal zlomovým rok 2010. Eva Drašarová musela včas iniciovat přípravu na elektronický systém spisové služby GINIS. Pracovníci archivu si při vyřizování množství náročných agend museli s novým stylem práce rychle poradit a zároveň ho přizpůsobit co nejlépe svým potřebám. Nicméně oddělení, která se potýkala se správnými agendami, se Eva Drašarová po celou dobu snažila ulehčit situaci a nalézt pomoc. Vedle množství standardních žádostí museli archiváři v posledním dvacetiletí řešit nejprve tisíce dotazů na nucené pracovní nasazení a věznění osob v období nacismu, a to v souvislosti s odškodňováním ze strany Česko-německého fondu budoucnosti. Následně dohledávali podklady pro řešení odškodnění obětí holocaustu a odškodnění občanů, kteří přišli o svůj majetek na Podkarpatské Rusi. Národní archiv přispěl svými dokumenty také k naplňování zákona o 3. odboji a Eva Drašarová se aktivně účastnila všech složitých jednání spojených s touto agendou. K náročným správním agendám patřily rovněž rozsáhlé řešerše sloužící jako podklad pro církevní restituice. Tyto agendy vykonávané ve prospěch státu i ve prospěch neprávem poškozených občanů a korporací, nás zařadily mezi instituce, které přispěly významnou měrou k vyrovnávání se s minulostí.

Významnou součástí Národního archivu je i špičkové restaurátorské pracoviště, které se muselo po povodních v roce 2002 dlouhodobě vypořádávat se zatopenými, resp. rozmrazenými soudními spisy. Toto oddělení se však také věnovalo běžným úkolům spočívajícím v kvalitní fyzické péči o archiválie pocházející ze středověku i o ty z doby nedávno minulé. Odborní pracovníci byli ze strany vedení archivu vždy podporováni ve vědecké práci a sledování nejnovějších trendů v jim svěřené oblasti a zapojovali se do různých národních i mezinárodních projektů. Díky svým letitým zkušenostem pomáhali zachraňovat ohrožené písemné památky po celém světě.

Z iniciativy Evy Drašarové se stal Národní archiv v roce 2009 vědeckou organizací registrovanou dle zákona č. 130/2002 Sb. a jeho činnost na tomto poli je nepřehlédnutelná. Svědčí o tom vydávané publikace, organizované konference, výstavy a další vědecké aktivity, budování infrastruktury i množství zahraničních cest pracovníků archivu, kterým se daří v řadě ohledů udržovat krok s evropským a světovým vývojem pěstovaných vědních oborů.

Ani převzetí zodpovědné a náročné funkce ředitelky Národního archivu nevzdálilo Evu Drašarovou vědecké práci. Je respektovanou odbornicí, vynikající archivářkou, která prokázala opakovaně svou univerzalitu, ale i historičkou se značným kreditem v domácím i zahraničním prostředí. K jejím vlastním badatelským tématům patří kromě již zmíněné spolkové problematiky v 19. století také česko-německá jazyková vyrovnání na sklonku existence habsburské monarchie. Výsledkem soustředěného zájmu o uvedené téma byla v roce 2008 edice unikátních pramenů s názvem *Promarněná šance. Edice dokumentů k česko-německému vyrovnání před první světovou válkou*, na niž chronologicky navazuje právě běžící grantový projekt *Česko-německé vztahy v předvečer 1. světové války*. Systematickou pozornost věnuje Eva Drašarová rovněž dějinám archivnictví, zde zejména česko-slovensko-rakouské archivní a spisové rozluce ve 20. letech 20. století. Její práce vynikají rozsáhlou a objevnou heuristikou a přesnou interpretací.

Samostatnou kapitolu v odborném profilu Evy Drašarové pak představuje spolupráce se zahraničními partnery. Byla to právě ona, která již v 90. letech 20. století obnovila pro českou historiografii systematický výzkum v Rakouském státním archivu ve Vídni, instituci uchovávající řadu zásadních dokumentů k českým dějinám. Nadstandardní vztahy s rakouskými partnery přinesly celou řadu zajímavých výsledků, nejen vlastním historickým výzkumem, ale i při zprostředkování informací celé badatelské komunitě. V tomto ohledu tvoří důležitý výsledek vydání *Průvodce po Rakouském státním archivu pro českého návštěvníka* v roce 2013, na jehož vzniku se významně podílela.

Eva Drašarová je osobností, která ke svým úkolům vždy přistupovala s velkou vážností, profesionalitou a zodpovědností, vždy sledující především zachování dobrého jména Národního archivu a jeho pevného místa v našem státě. Při příležitosti svého životního jubilea se zaslouženě dočkala řady ocenění. Patří k nim i rezortní medaile Za zásluhy o české archivnictví (2018) a zcela mimořádně rovněž státní vyznamenání Rakouské republiky Čestný kříž za vědu a umění I. třídy (2019). Věříme, že ji potěší i pět desítek příspěvků sestavených k její poctě v tomto sborníku.

ZUM GELEIT

LORENZ MIKOLETZKY

Was sind vier Stunden Bahnfahrt zwischen Wien und Prag im Rahmen der gemeinsamen vielhundertjährigen Geschichte, die diese beiden Hauptstädte von heute souveränen Ländern verbindet, die einstmals unter einem Dach vereint waren?

Diese Vergangenheit wurde und wird durch Forschung in Archiven zur Gegenwart, sogar in Zeiten, als Österreich und die Tschechoslowakei durch den Eisernen Vorhang getrennt wurden. Die Kontakte der Archivarinnen und Archivare waren damals beinahe ungebrochen, da die Geschichtsforschung in der Regel alle Grenzen überwindet.

Auch wenn es in den Jahrhunderten des Zusammenseins gelegentlich Schwierigkeiten gab, so half und hilft die Aufarbeitung dieser Zeiten ein gemeinsames objektives Bild zu erstellen.

Dazu besonderes beigetragen in den letzten Jahren hat die mit dieser Publikation zu ehrende PhDr. Eva Drašarová, CSc. mit eigener Forschungsarbeit und durch die Förderungsbereitschaft von Archivarinnen und Archivaren aus ihrem unmittelbaren Bereich, aber auch das stets herzliche Willkommen österreichischer Kolleginnen und Kollegen in Prag.

Und dieses Zusammenrücken im großen internationalen und im „kleineren“ europäischen Bereich hilft immer Grenzen zu überwinden, was heute mehr als notwendig ist.

So sei ihr allerherzlichst dafür gedankt und für die Zukunft mehr als alles erdenklich Gute gewünscht.

Hon.-Prof. Dr. Lorenz Mikoletzky,
Generaldirektor des Österreichischen Staatsarchivs i. R.

JUBILEUM PANI PHDR. EVY DRAŠAROVEJ, CSC.

IVAN TICHÝ

Možno jubilejný rok 2018 a pripomínanie našej česko-slovenskej vzájomnosti prispelo k rozhodnutiu, aby aj riaditeľ Slovenského národného archívu mal tú česť poodhaliť o jubilatke niečo známe i neznáme, povinne ale pozitívne z profesijného života, ako aj nejakú tú milú drobnosť charakterizujúcu osobnosť jubilatky – človeka. Človeka, ktorý prežil v archívnej societe už viac ako polovicu svojho života.

Robím tak aj napriek tomu, že staroveká múdrosť nám ústami Ovídia hovorí, že „tok času, ktorý už uplynul sa nedá privolať späť a ani chvíľa, ktorá už uplynula sa nemôže vrátiť späť“. Ešte, že ľudia majú pamäť a môžu si na veci uplynulé, dokonca aj bez pomoci archívov, spomenúť.

Vážená pani riaditeľka,

slová pro memoria o Vás a Vašom živote určite odznejú z úst Vašich kolegov z Národného archívu Českej republiky, priateľov blízkych i vzdialených.

Mne sa z „pamäťových médií“ podarilo vydolovať to, čo by bolo treba určite pripomenúť. Pripomeňme si najmä tú úspešnú cestu, ktorá Vás viedla od študentských čias cez pozíciu odbornej archívárky a vedúcej oddelení fondů státní správy a samosprávy až do kresla riaditeľky vtedy Státního ústředního archívu v Praze v roku 2000. A spomínajme ďalej – vedúca redaktorka časopisu *Paginae historiae*. Sborník Národního archívu, členka redakčnej rady Sborníku archivních prací, externá vyučujúca na Katedre pomocných vied historických a archívniho studia FF UK a členka komisie pre štátne skúšky. Dlhoročná členka Vědecké rady Masarykova ústavu a Archívu AV ČR, členka poradniho sboru Ministerstva kultury ČR pro NAKI projekty a v neposlednom rade od 2016, členka rady Dokumentačního centra pro majetkové převody kulturních statků obětí druhé světové války. Úžasná cesta pre tak subtilnú dámu akou ste Vy...

Oceňujem všetko, čo ste dosiahli v odbornom raste, vo vedeckej a publikačnej činnosti, ale predovšetkým v riadiacej práci, pôsobiac v tak prekrásnom archívnom areáli a s takým veľkým odborným archívny kolektívom. Váš kariérny postup bol priamoúmerný s výsledkami Vašej práce. Stali ste sa veľkou morálnou autoritou archívárov. Máte univerzálny záber na staršie i novšie dejiny, ovládate

archívny kumšt, vďaka archívnemu vzdelaniu, dlhodobej praxi i znalosti latinčiny a nemčiny. Popri klasike ani nič moderné v archívnictve Vám nie je cudzie, pripomeňme si Váš statočný a neúnavný boj za Digitálni archív.

Ako kolega z druhej strany rieky Moravy si z minulých rokov veľmi vážim Váš korektný prístup pri riešení otázok delimitácie a vyhľadávania archívnych dokumentov po vzniku dvoch samostatných republík, ktorý som mal možnosť osobne zažiť aj ako zamestnanec slovenského veľvyslanectva v Prahe. V prítomnosti, ako riaditeľ Slovenského národného archívu, oceňujem predovšetkým Vašu snahu o priateľskú spoluprácu medzi našimi archívmi. Cením si aj Váš podiel na vzájomnej spolupráci našich odborníkov na jednotlivých úsekoch vrátane ochrany archívneho kultúrneho dedičstva. Môže nás tešiť, že obojstranné vzťahy Národného archívu Českej republiky a Slovenského národného archívu upevňujeme aj formou vzájomnej výmeny výstav, či výmeny názorov a skúseností riaditeľov počas pobytov v Prahe a v Bratislave.

Vážená pani riaditeľka,

v historickej metrológii 60 znamená kopu, osobne verím, že máte pred sebou ešte kopu šťastných rokov, pre dobro českého archívneho systému aj Vášho súkromia. Nech sú tieto roky naplnené úspechmi na pracovnom poli, nech nestratíte nič zo svojho šarmu, tolerancie a zmyslu pre humor. Nech Vás zdravie neopúšťa a nech Vaše kroky a činy aj naďalej sprevádza presvedčenie, že spravodlivosť je pevná a trvalá vôľa priznávať každému, čo mu právom patrí.

Vážená pani riaditeľka,

k Vášmu životnému jubileu všetko najlepšie želajú spolu so mnou aj slovenskí archivári.

Mgr. Ivan Tichý, Ph.D., riaditeľ Slovenského národného archívu
Bratislava 15. novembra 2018

POZDRAV EVĚ DRAŠAROVÉ

DAVID VALŮŠEK

Ačkoliv je Česká archivní společnost právem vnímána jako spolek otevřený pro všechny archiváře a přátele našeho oboru, náleží Národnímu archivu ve vztahu k ní přece jen o poznání významnější pozice. Vždyť tato instituce, dlouhá léta reprezentovaná paní ředitelkou Evou Drašarovou, poskytuje našemu spolku navýsost prestižní adresu pro jeho sídlo, což vnímám jako jasný signál, že spojení prvního archivu v zemi a České archivní společnosti vyjadřuje vzájemný respekt a uznání důležitého místa našeho spolku na archivní mapě republiky. Díky vstřícnosti paní ředitelky také pravidelně obsazujeme kinosál Národního archivu při spolkových akcích – valných hromadách a přednáškách. A v neposlední řadě spolupracujeme při organizování odborných akcí. Naposledy se Česká archivní společnost stala partnerem Národního archivu spolu s dalšími institucemi při pořádání mezinárodní vědecké konference *Ludvík Salvátor Toskánský (1847–1915). Život a dílo vědce a cestovatele*. Důležitou roli zastávají odborní pracovníci Národního archivu rovněž na pravidelných celostátních archivních konferencích.

Čeho si na paní ředitelce Evě Drašarové osobně cením za dobu, kdy se s ní jako předseda České archivní společnosti pravidelně setkávám, je vstřícnost. Vždy si se zájmem vyslechla novinky ze spolkového života a nikdy neodmítla pomoci, pokud jsem ji jménem ČAS o cokoli požádal. Naše rozhovory jsem vždy považoval a považuji za otevřené a inspirativní. Proto přeji jménem svým i jménem České archivní společnosti paní ředitelce mnoho sil, elánu a radosti z práce při nelehkém řízení Národního archivu.

David Valůšek, předseda České archivní společnosti

ARCHIVNÍ PRAXE

JINDŘICH SCHWIPPEL – MILENA JOSEFOVIČOVÁ

K přepracování původní stati o působení studentských vědeckých sil v tehdejší Ústředním archivu Československé akademie věd (dále jen ÚA ČSAV),¹ mne přimělo jediné slůvko v jednom poměrně nedávném textu dr. Evy Drašarové, CSc.² – pokládala za nutné napsat, že posuzuje zpracování analogových archiválií.³ Skladba archivních fondů se od doby, kdy s dívčím jménem Eva Brázdová v ÚA ČSAV praktikovala, podstatně změnila. Změnila natolik, že dnes je nutno rozlišovat, zda jde o papírové (= analogové), či elektronické (= digitální archiválie). V sedmdesátých a osmdesátých letech, kdy u nás v ÚA ČSAV probíhaly letní praxe studentů a studentek archivnictví, „nepapírové“ archiválie jsme znali jen z přednášek v podobě starověkých hliněných tabulek a podobně. O existenci počítačů jsme v ČSAV sice věděli,⁴ ale že jednou – a relativně brzy – začne vznikat „nepapírové úřadování“ a korespondenci nahradí maily a levné telefonování mobilem – to myslím nikoho ani nenapadlo. Ostatně získávání, zpracování a zpřístupňování starších písemných materiálů (= z padesátých a šedesátých let 20. století) nás plně zaměstnávalo.

Druhým problémem, který musí řešit každý, kdo píše o době mezi roky 1948 až 1990, je dnešní nesrozumitelnost mnohých reálií, které tehdy však byly samozřejmé a teprve dnes se vymykají „normálnímu chápání“. Proto si v textu dovoluji využít hodně zapomínané možnosti, tak zvaného exkursu – vzpomínání na dobu, kdy marxismus-leninismus, Svaz sovětských socialistických republik jako všestranný vzor a vláda jedné strany (= komunistické) byly u nás doma „na věčné časy a nikdy jinak“.

- 1 Schwippel, Jindřich: Práce studentských vědeckých sil. Archivní zprávy ČSAV 11–12, 1980, s. 34–35; k tématu dále též: Archiv školou. Zpravodaj pobočky ČIS při SÚA 41, 1993, s. 43–46; též: Cesty k optimálnímu modelu vzdělávání archivářů. Zpravodaj ČIS při SÚA 42, 1994, s. 25–34.
- 2 PhDr. Eva Drašarová, CSc., dnes ředitelka Národního archivu v Praze. Během svého praktikování v ÚA ČSAV tu vypracovala několik kvalitních inventářů.
- 3 V posudku Evy Drašarové na publikaci Schwippel, Jindřich: Věčné Lužany. Praha 2017.
- 4 První obrovské, ještě elektronkové počítače s názvem SAPO (samočinný počítač) vznikaly právě v ČSAV zásluhou českého reemigranta z USA, Ing. Svobody, na jednom z pracovišť ČSAV. Roku 1957 byl první SAPO zprovozněn. Kybernetika byla v „marxistickém filosofickém pojetí“ dlouho pokládána za „buržoasní pavědu“. (Proto krycí název „samočinný počítač“).

Praktickým posláním této stati má být ale především stručná zpráva o archivních praxích v ÚA ČSAV, last but not least také kritika minulé doby a obnovený požadavek, aby i u nás existoval a dobře fungoval „klinický archiv“. (Dobry, ale zapominany požadavek, formulovaný výtečnou brněnskou archivářkou dr. Wurmovou, spočíval v logické a plně opodstatněné představě, že tak, jako mají studenti medicíny k dispozici kliniky, kde nejen mohou, ale i musí „praktikovat“, měli by podobné učební zařízení mít k dispozici i studentky a studenti archivního studia).

Své zkušenosti s praktikováním v padesátých letech popisuje v dokonale komprimované formulaci kolegyně Edita Štěříková,⁵ která od nás emigrovala ještě se „socialistickým titulem“ prom. hist.⁶

„Aby archivní praxe byla během studia smysluplná, musí být předem promyšlená a systematická. Studium je tak názornější, leccos se dá lépe vyjasnit a taková první zkušenost jistě usnadní i pracovní začátky. Mně osobně praxe mnoho neprospěla. Pobyla jsem o prázdninách v zámku tu i onde a vyřazovala jsem z novějšího, málo zajímavého materiálu jistě písemnosti, jak mi bylo nařízeno. Utvrzovalo mne to spíše v představě, že studium archivnictví je zajímavé, ale zaměstnání archiváře celkem nudné. Tak tomu ve skutečnosti není. Později k nám do archivu přišlo během let „na praxi“ několik maturantů, kteří přemýšleli o studiu historie. Snažili jsme se nechat je nahlédnout do nejruznějších činností, aby získali obraz o práci v archivu. Ohlas byl velmi pozitivní.“

Velmi podobnou – v podstatě negativní – zkušenost učinili kdysi i mnozí studenti archivnictví, i když samozřejmě existovaly výjimky. (Vzpomínám, jak skvělé doporučení bylo, pokud někdo se mohl pochlubit například s praktikováním u dr. Jindřicha Růžičky v OA Svitavy či dr. Bořivoje Lůžka v Lounech).

Po mém soudu základní potíží v organizaci programu archivních praxí spočívala v tom, že již (= „za socialismu“) téměř neexistovala personálně obsazená (a alespoň trochu slušně placená) funkce „manipulant“. Zcela přirozeně náhradu pro takovou mechanickou práci nacházeli šéfové archivu v „praktikujících“ studentech a neméně přirozeně tím byli velice znechuceni praktikující studentky a studenti. Naopak určitým lákadlem mohlo často být romantické ubytování na zámku či v byvším klášteře – ve své době přečastém umístěním krajských i okresních archivů. Snadná možnost ubytování a relativně velmi malá odměna praktikujících naopak alespoň teoreticky usnadňovaly – na rozdíl od dneška – pořádání „praxí“ téměř každému druhému archivu.

Dnešní houština legislativních vymezení a omezení a konec konců také i výrazně lepší a jiné umístění většiny archivů (kde se s fungujícími inspekčními

---

5 Edita Štěříková ve Spolkové republice Německo působila 27 let jako zástupce vedoucího Ústředního archivu evangelické církve Hessen-Nassau v Darmstadtu.

6 Ačkoli profesor Václav Vojtíšek požadoval titul „promovaný/á archivář/ka, byl udělován jen titul „promovaný historik / promovaná historička“.

pokoji už nepočítá) něco podobného prostě neumožňuje. Další překážkou byla (a leckdy je ještě dnes) u řady šéfů archivů nedůvěra, že by nezkušené studentky a studenti mohli opravdu účinně přispět k rychlému a bezchybnému plnění plánovaných úkolů. Trochu paradoxně tyto nedůvěřivce může dnes takové nepříjemné překvapení čekat, když k nim nově nastoupí nezkušená pracovní síla – ale již s diplomem. Určitou překážkou z jiné strany byla obava některých členů katedry pomocných věd historických a archivního studia, „aby se z katedry nestala průmyslovka“. Důkladný výklad o osvědčeném praktikování při studiu medicíny snad tyto obavy definitivně rozptýlil.

Stručné informace o práci studentských vědeckých sil a letních praxích v zámeckém depozitáři v Bečvárech u Kolína se celkem pravidelně objevovaly ve výročních zprávách archivu otiskovaných v každoročně interně vydávaných Archivních zprávách ČSAV. Článek Práce studentských vědeckých sil⁷ pak bilancuje, že práce se studenty v ÚA ČSAV započala roku 1970 a během deseti let (= do r. 1980) v ÚA praktikovalo 21 studentek a studentů. Celkem okoušelo praktikování v ÚA ČSAV více než 50 adeptek a adeptů archivářského vzdělání.

Nelze popírat, že vedle „osvětového“ působení tu byl i promyšlený záměr, aby letní praxi v depozitáři v Bečvárech absolvovali studenti z nižších ročníků a ti (nebo ty), kteří se nejvíce osvědčí, by potom souvisle pokračovali jako studentské vědecké síly během roku v archivu a posléze nastoupili zde do řádného pracovního poměru. (Z mnoha důvodů jen z části se i tento záměr podařilo uskutečnit). V osmdesátých letech proběhla archivní praxe v Bečvárech dokonce ve dvou běžích s účastí osmi studentských vědeckých sil.⁸

Absolventi praxí se seznámili se základními pracemi souvisejícími s tvorbou, pořádáním a zpřístupňováním recentních analogových fondů v ÚA ČSAV. Určitou novinkou byl důraz na týmovou práci a náhled na skartační praxi a její úskalí. Během studijního roku pak studentské vědecké síly potom mohly poznat prakticky vše o tom, „jak to ve větším archivu chodí“. Ti nejschopnější pak směli samostatně uspořádat menší archivní fond a napsat koncept inventáře. A seznámili se i s naší osvědčenou zvyklostí: kolegiální oponenturou hotového díla. Výhoda týmové práce, kterou praxe rovněž prokázala, spočívala v tom, že odpadala nutnost zdlouhavé a pracné dodatečné kontroly hotové práce, protože přesnost práce je díky teamu prověřována průběžně. To platí o práci jak v oddělení písemných pozůstalostí (osobních fondů), tak na úseku fondů ČSAV. (V zájmu úplnosti nutno dodat, že jedna studentská vědecká síla působila úspěšně také na úseku

7 Archivní zprávy ČSAV 11–12, 1980, s. 34–35. Archivní zprávy měl být tiskový orgán Archivů akademií věd „socialistických zemí“; vycházely jedenkrát ročně s ruským a německým resumé v počtu 400 výtisků.

8 Agenda studentských vědeckých sil a organizace letních praxí v zámku Bečváry uložena v registratuře dnešního MÚ AVČR pod signaturou 55.

soupisu a studia rukopisů). Roku 1980 pracovalo v ÚA ČSAV celkem 6 studentských vědeckých sil. Tento počet lze při tehdejších prostorových a personálních možnostech archivu pokládat za optimální, zásadně se už nezměnil ani v dalších letech (např. roku 1982 stážovalo v ÚA ČSAV 7 osob, v Bečvárech opět ve dvou fázích 6 studentských sil). Nedostatek vhodných prostor se zmírnil, když ÚA ČSAV získal minibus, s nímž praktikující mohli dojíždět na jeden pracovní den do deponitáře v Bečvárech.

Samozřejmě se ÚA ČSAV také potýkal s neexistencí manipulantů a „nižších kádrů“ vůbec a rovněž samozřejmě se také nabízela myšlenka využívat pro tyto velmi naléhavě nutné mechanické práce studentské síly. Řešení respektovalo realitu: po vysvětlení a po dohodě bylo na program činnosti maximálně 40–50% mechanických činností. Brzy se ukázalo i nečekané další zdůvodnění: „odpočinek hlav“ po namáhavém přemýšlení nad složitými úkoly. Ostatně i tyto leckdy fyzicky náročnější práce patřily k poznání „jak to v archivu chodí“ a jak dlouhá doba je ke splnění takových pracovních úkolů zapotřebí. Součástí praxe bylo samozřejmě i poznání ergonomie práce s archivním materiálem. Velmi se osvědčila německá rada: „brát dokument pokud možno jen jednou do ruky“.

Důležitým výsledkem opravdové a neformální spolupráce s pražskou katedrou pomocných věd historických a archivního studia byla dohoda o dvou projektech diplomových prací:

- Skartační kritéria v osobních fondech 19. a 20. století. (Definice „výběru“, absorbování informací v různých typech písemností, hlediska informatiky a pramenná hodnota různých typů písemností, badatelské požadavky historiků...)

- Rozbor vědecké dokumentace z hlediska jejich pramenného významu (definice typů vědecké dokumentace; jejich zachování v úředních fondech a písemných pozůstatostech...)

Pod pracovním pojmem „vstřebávání“ je třeba rozumět prolínání určitého kvanta informací z jednotlivých typů písemností. (Nejlepší příklad asi je „vzlínání“ informací od měsíčních výkazů přes výkazy čtvrtletní k celoročním – popř. až „pětiletkovým“).

Exkurs o minulém období našeho archivnictví

Patrně nejjednodušším uvedením do vzpomínky na období po roce 1948 bude oprášit někdejší „bibli“ marxisticko-leninsko-stalinského archivnictví: – publikaci K. G. Miťajev, *Archivní teorie a praxe*.⁹

Kniha jednak obsahuje obhajobu samotné existence archivnictví v socialistickém státu a jednak ideovou obhajobu archivních principů. Začíná proto konstatováním, že Karel Marx „byl prvním strážcem archivu I. internacionály“, V. I.

---

⁹ Miťajev, G. K.: *Archivní teorie a praxe*. Praha 1955.

Lenin „položil základy archivu bolševické strany“ a je autorem dekretů o archivnictví v SSSR již z roku 1918. Připomíná se i Stalinův dopis „O některých otázkách historie bolševismu.“ Za dokumentární materiál sovětské epochy se pokládá „materiál, který vznikl z činnosti vyšších orgánů státní moci a orgánů státní správy SSSR, svazových autonomních republik a úřadů SSSR v zahraničí, místních orgánů státní moci a správy, soudů a prokuratury...“ Kniha přidává samozřejmě vše o vojenských záležitostech, družstvech, kolchozech a sovchozech, vědeckých a kulturních zařízeních, též vydavatelství a redakce tiskových orgánů SSSR atd. Ze zákona patřily do státního archivního fondu „dokumenty vzniklé z činnosti státních a veřejných činitelů...pracovníků vědy, techniky, literatury a umění a významných představitelů socialistické práce...“ (Jako drobnou připomínku z vlastní zkušenosti dodávám, že osobní fondy všech členů Akademie věd SSSR se povinně předávaly Ústřednímu akademickému archivu).

Vše řídila hlavní archivní správa ministerstva vnitra, které byla podřízena síť státních archivů („ústředních, republikánských, oblastních, krajových, okružních, městských a rayonních“). Masa „živých“ písemností měla být uchovávána ve spisovnách příslušných institucí. (Pod dohledem příslušných archivů).

Tato ukázka snad postačí k posouzení, do jaké míry byl tento model přenesen do československých poměrů. O prospěšnosti či naopak škodlivosti toho modelu lze samozřejmě stále diskutovat.

Snad nejroztomilejší pasáž ze sovětské obhajoby starých archivních principů je konstatování, že provenienční princip vznikl jako jeden z výsledků Velké francouzské revoluce. Ta sice byla „buržoasní“, ale ve své době pokroková a provenienční princip je tudíž z vědeckého hlediska marxismu-leninismu zcela přijatelný.

Převzali jsme (celkem užitečný) „jednotný systém popisu a evidence dokumentárního materiálu a vědeckého informačního aparátu“. (Do systému evidence patřil i obšírně definovaný „Průvodce po archivu“). Slovo „vědecký“ se u Miťajeva i jinde a také u nás tou dobou opakuje velmi často. To je dáno jednak pochopitelnou racionální snahou o zlepšení pozice archivů (jako „vědeckých ústavů“) a jednak soudobým přesvědčením, že prakticky každá složitější činnost musí spočívat na „vědeckých základech“.

Nejhlubší brázdou v sovětském i našem archivnictví vyoral požadavek, aby „dokumentární materiál“ byl co nejvíce využíván „v masově agitační práci“. Tak vznikaly přemnohé – dnes zapomenuté – soupisy materiálů k třídním bojům, akcím dělnické třídy a tak podobně. Ovšem návod, jak opatrně zacházet s archiváliemi při pořádání výstav byl a je i dnes zcela přijatelný.

Kolik procent z dnešního pohledu zbytečného úsilí a práce důsledně následování sovětského vzoru vtěleného do našich vlastních norem a předpisů a do jaké míry to bylo až i škodlivé – to jistě posoudí budoucí historici; úkolem této stati to není. V každém případě je to otázka velmi těžká.

Zatímco pojem „archivní fond“ byl v sovětské i naší archivní teorii jasný a jednoznačně chápáný, slovo „expertiza“ a řadu dalších pojmů bylo třeba překládat spíš přibližně. (Bylo to např. „děloproizvodstvo“ – někdy prostě „úřadování“, jindy „kancelářská agenda“ a zase jindy „všechny dokumenty“.) Nakonec se však, podle mého mínění, podařilo „sovětský vzor“ převést do českých, respektive československých poměrů celkem nenásilně.

K tomuto kratičkému výletu do minulosti nutno dodat, že tehdejší ÚA ČSAV byl skvěle zaštitěn osobností svého externího ředitele – akademika Václava Vaněčka. Byl (mimo mnohé jiné funkce) respektovaným předsedou tehdy zcela fungující Vědecké archivní rady ministra vnitra. Archiv pod jeho záštitou se mohl úspěšně vyhýbat mnohým „úlitbám bohům“ a věnovat se především získávání a zpracovávání recentních fondů z ohromné Akademie věd – počínaje presidiem, přes další složky řízení a vedení až k osobním pozůstalostem.

Naši praktikanti se tedy seznamovali s prací s relativně mladým archivním materiálem, což ovšem odpovídalo naprosté většině úkolů, které je čekaly v budoucím zaměstnání až na maličké výjimky v kterémkoli typu archivu. Novinkou bylo měření kyselosti papíru za pomoci jednoduché „Pencil Hydrión“, kterou archiv získal jako soukromý dárek z Německa. (Teprve dnešní možnosti digitalizace umožňují řešení tohoto nebezpečného „neduhu“ papírů z válečné a poválečné éry.)

Archiv byl nucen bojovat za výši odměny (400,- Kčs měsíčně) pro své studentské vědecké síly. Problém posléze řešila „Instrukce pro SVS na pracovištích ČSAV“ z roku 1976. (Mimo jiné žádala 10 hodin týdně při „řešení vědeckových-zkumných úkolů“.)

Dozud zde neřešenou otázkou je: proč se mladí lidé hlásili právě ke studiu archivnictví. Na rozdíl od jiných typů studia, které často bývají „dědičné“ (nejlepším příkladem je studium medicíny), tu hrály roli jiné druhy motivace. Jistě to pro mnohé byla dobrá pověst katedry, jindy jen zklamání, že atraktivnější obory (jako dějiny umění) měly svůj numerus clausus a byly přeořazeny. Z malého výběru pak často adeptkám a adeptům studia se nabízela právě katedra pomocných věd historických a archivního studia s nadějí, že po absolvování neskončí doživotně v archivu, ale najdou si „atraktivnějšího“ zaměstnavatele. V každém případě (pokud jsem mohl poznat) to nebyla mládež plně oddaná ideálům socialismu.

To se nejlépe a nejsilněji projevilo v listopadu 1989, kdy jsme v srdečné spolupráci s našimi praktikanty zásobovali centrálu stávkujících studentů (byla rovněž v Karlově ulici jako ÚA ČSAV) „erárním“ papírem a nakonec i osobně mohli vysvětlit, které archivy není třeba hlídat před prováděním náhlých skartací kompromitujícího spisového materiálu. Archiv dal také k dispozici naši starobylou rozmnožovací techniku. Mnoho asi nepomohla, ale budou-li se někdy psát dějiny

archivu akademie, nemělo by se zapomenout na ne bezvýznamný podíl našeho archivu na studentské stávce.

Závěr

Možnost opravdu kvalitního a systematického „praktikování“ by měla být integrální součástí – a ne neoblíbeným přívěskem – studia archivnictví. Otázkou zřízení „klinických archivů“ by se po mém soudu měla cílevědomě zabývat Vědecká archivní rada ministra vnitra – až se sejde. Naše vzpomínková esej z dějin ÚA ČSAV by měla a mohla být skromným důkazem důležitosti praxe a vedle toho také vzpomínkou na všechny ty, kteří se jí v ÚA ČSAV účastnili.

Spolupráce archivů – archivářek a archivářů – v „klinických archivech“ by mimo jiné znamenala nové zhodnocení a využití jejich odborných a vědeckých znalostí. Při promyšleném programu by „praktikování“ mohlo být i přínosným elementem pro jejich vlastní práci a to v mnoha aspektech. ÚA ČSAV po celou dobu celkem dobře spolupracoval s pražskou katedrou pomocných věd historických. Svým praktikantkám a praktikantům se mohl jistým způsobem i odměňovat ať už intervencemi při řešení jejich problémů, ale hlavně respektovanými doporučeními a posudky pro jejich budoucí zaměstnavatele.

ARCHIVNÍ ZAČÁTKY EVY DRAŠAROVÉ

MARIE STUPKOVÁ

Druhé oddělení dnešního Národního archivu patřilo vždy k nejstabilnějším archivním pracovištím. Bylo vytvořeno jako součást Státního ústředního archivu v Praze v roce 1954 a do dnešních dnů spravuje s drobnými změnami prakticky tytéž fondy a sbírky. Vznik oddělení tehdy úzce souvisel s úkoly, které se od nové instituce očekávaly. Jedním z nich bylo postarat se o tzv. „kapitalistické fondy“, tedy o fondy ústřední a zemské správy z období 1848–1918 s řadou přesahů. Chronologické vymezení oddělení souviselo s vydáním učebnice vysokoškolského pedagoga a někdejšího archiváře Václava Husy „Epochy českých dějin“, která na dlouhou dobu poznamenala oficiální periodizaci dějin našeho státu.

Nově vzniklé oddělení, které soustředilo fondy nacházející se dříve v několika archivech (zejména Ústředním archivu Ministerstva vnitra, ale i archivu poštovním, dopravním atd.), bylo ve druhé polovině 50. let prakticky zcela obsazeno čerstvými absolventy archivního studia. Generace narozená na přelomu 20. a 30. let 20. století se musela velice rychle vyrovnat se svěřeným archivním dědictvím, rozsáhlými a často ne zcela přehlednými registraturami úřadů zemské politické, soudní i finanční správy, i s fondy, které byly převzaty v rámci archivní a spisové rozluky s Rakouskem ve 20. letech 20. století. Ani fyzické podmínky nebyly ideální, část fondů byla uložena v centrále archivu v Karmelitské ulici, většina však v kryptě pod kostelem sv. Mikuláše na Malé Straně, v zámku Mníšek pod Brdy a později i v broumovském klášteře. Nebude snad znít příliš sebevědomě, když konstatuji jako poslední zástupkyně generace archivářů, kteří v archivu pracovali od 50. do 80. let, že jsme se snažili vypořádat se s těmito úkoly se ctí a snad většinou úspěšně. Ráda bych připomněla jména kolegů, které v našem oddělení odvedly veliký kus práce a bohužel již nejsou mezi námi: Ludmila Kubátová (*1927, †2014, v archivu 1950–1986, v letech 1979–1985 vedoucí oddělení), Alena Sakařová (*1930, †2009, v archivu 1953–1984), Alexandra Špiritová (*1936, †2013, v archivu v letech 1959–1994), Ruth Ballnerová (*1929, †2017, v archivu 1953–1963) nebo Marie Čermáková (*1918, †1991, v archivu 1954–1976), já sama jsem v archivu pracovala v letech 1953–1989. Z druhého oddělení vyšel i Jaroslav Vrbata (*1931, †2016, v letech 1961–1970 vedoucí a v letech 1971–1991 ředitel archivu) nebo historik Milan Churaň (*1931, v archivu 1954–1963).

Jak je patrné z předchozích řádků, po personální stránce vykazovalo oddělení značnou stabilitu. K přirozené výměně odborných pracovníků docházelo až od kon-

ce 70. let, kdy k 1. 9. 1979 do oddělení nastoupili Alena Nuhličková, provd. Fejlková (v archivu 1979–1987, později přešla na oddělení s moderními fondy) a Vladimír Waage (později vedoucí nové studovny na Chodovci). V dalších letech je doplnili Milan Hlinomaz (od 1. 1. 1982, v archivu do 1990), Stanislav Kokoška (od 1. 9. 1983, v archivu do 1990) a Miroslav Kronus (od 24. 9. 1984, v archivu do 1991). Dne 1. 9. 1982 nastoupila do oddělení i absolventka archivního studia na FF UK Eva Brázdo-
vá, provd. Drašarová.

Příchozí absolventi to jistě neměli jednoduché. Přicházeli do staršího a za-
běhlého kolektivu, museli se poměrně dlouho zapracovávat a také pracovní pod-
mínky nebyly ideální. Od počátku 80. let bylo navíc oddělení pověřeno, obdobně
jako pracoviště jiná, zpracováváním moderních fondů z 2. poloviny 20. století.
V případě II. oddělení se jednalo o fondy z rezortu paliv a energetiky, snad s ohle-
dem na specializaci tehdejší vedoucí oddělení dr. Kubátové na horní fondy. Bylo
přirozené, že noví pracovníci se budou primárně věnovat této činnosti.

S Evou Drašarovou jsem po určitou dobu sdílela kancelář, a tak jsem mohla
její „archivní začátky“ sledovat bezprostředně. K jejím základním vlastnostem pa-
trila pile a pracovitost, smysl pro přesnost a schopnost dobře si rozvrhnout svou
práci. Nezaskočily ji tedy ani rozsáhlé a často dost nevábné palivové fondy. V teh-
dejší kronice oddělení můžeme číst zápis: „U nás ji čekaly naše milované haldy
ministerstva paliv v pořadačce. Je dobrá – nelekla se – konstatovali jsme tajně mezi
sebou po týdnu, když Evička neohroženě polykala prach i papíry a nevzdávala se
dobré nálady.“ Přesně taková byla... Veselá, přátelská, skromná a odborně velice
zdatná. Brzy bylo patrné, že do oddělení přišla výrazná osobnost. Absolventka
diplomního semináře Rostislava Nového, kde se věnovala rudolfínskému dvo-
ru, začala velice brzy hledat nová odborná témata ve fondech oddělení. Zahájila
a úspěšně obhájila kandidátskou práci věnovanou spolkům v období neoabsolu-
tismu, výrazná je její studie o prvním období činnosti českého místodržitelství,
později edice k problematice vnitřního vývoje českých zemí za první světové války
a další četné práce. Přirozeným vývojem věcí byla v polovině 90. let jmenována ve-
doucí oddělení a v roce 2000 byla dokonce vybrána na místo ředitelky Národního
archivu. Mohla dále rozvíjet pomocí svých spolupracovníků své plány a záměry,
v tomto období zejména ve spolupráci s Rakouským státním archivem ve Vídni.
Měla jsem a mám možnost se s Evou Drašarovou pravidelně setkávat. Měla jsem
vždy radost z jejich úspěchů a ráda bych jí nyní poděkovala za všechno, co nejen
pro naše archivnictví, ale také pro své kolegy, udělala. Při příležitosti jejího vý-
znamného životního jubilea jí přeji jen to nejlepší.

STUDIE

„ČAS BOJE, ČAS POKOJE“. KALENDÁŘ A VÁLEČNÁ TAŽENÍ V RANĚ PŘEMYSLOVSKÝCH ČECHÁCH

MARIE BLÁHOVÁ

Problematika času, jeho běh a uspořádání, otázky prožitého, historického či posvátného času, času individuálního a společenského, subjektivního i objektivního,¹ zaměstnávala – nejen – historiky od nejstarších dob. Potřeba umístit události v čase pak vedla k vytvoření různých kalendářů a také systémů svátků, které byly jistým záchytným bodem v plynoucím čase.² Rozhodující význam pro uspořádá-

-
- 1 Základní literatura k chápání času a jeho proměnám je uvedena in: Bláhová, Marie: *Historická chronologie*. Praha 2001, s. 21–24. Z nepřebného množství literatury na toto téma, která byla publikována především v souvislosti s miléniem, možno doplnit alespoň Leinsle, Ulrich G. – Mecke, Jochen (eds.): *Zeit – Zeitenwechsel – Endzeit. Zeit im Wandel der Zeiten, Kulturen, Techniken und Disziplinen*. Regensburg 2000 (= Schriftenreihe der Universität Regensburg, Bd. 26). K problematice chápání a koncepce času ve středověkých textech srv. Goetz, Hans-Werner: *Zeitbewußtsein und Zeitkonzeptionen in der hochmittelalterlichen Geschichtsschreibung*. In: Ehlert, Trude: *Zeitkonzeptionen – Zeiterfahrung – Zeitmessung. Stationen ihres Wandels vom Mittelalter bis zur Moderne*. Paderborn – München – Wien – Zürich 1997, s. 12–27; Jeck, Udo Reinhold: *Zeitkonzeptionen im frühen Mittelalter – Von der lateinischen Spätantike bis zur karolingischen Renaissance*. Tamtéž, s. 179–202; příspěvky ve sbornících: Humphrey, Chris – Ormrod, Wiliam Mark (eds.): *Time in the Medieval World*. York 2001; Baumgartner, Emmanuele – Harf-Lancner, Laurence (eds.): *Dire et penser le temps au Moyen Age. Frontières de l'histoire et au roman. Études recueillies*. Paris 2005. – K citátu užitému jako titul srv. Eccli. 3,8. K tomuto citátu v souvislosti se zemědělskou kulturou srv. Girtler, Roland: *Der Zeitbegriff in der alten bäuerlichen Kultur und sein Wandel*. In: Heller, Hartmut (ed.): *Gemessene Zeit – Gefühlte Zeit. Tendenzen der Beschleunigung, Verlangsamung und subjektiven Zeitempfindens*. Wien – Berlin 2006 (= Schriftenreihe der Otto-Koenig-Gesellschaft, Wien, Matriere Gespräche zur Kulturrethologie 2004), s. 194–204. – Tato studie vznikla na Univerzitě Karlově v rámci programu PROGRES Q09: *Historie – Klíč k pochopení globalizovaného světa*.
  - 2 Z nepřebného množství literatury o dějinách kalendářů srov. především Ginzel, Friedrich Karl: *Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie. Das Zeitrechnungswesen der Völker. I–III*. Leipzig 1906, 1911, 1914, Nachdruck 1958; Leyden, Alexander: *Die Entwicklung unseres Kalenders*. Bonn 1988; Duncan, David Ewing: *The Calendar. The 5000-year Struggle to Align the Clock and the Heavens – and What Happened to the Missing Ten Days*. London 1998. Ke vzniku evropského středověkého kalendáře srv. především Borst, Arno: *Die karolingische Kalenderreform*. MGH. Schriften, Bd. 46. Hannover 1998; von den Brincken, Anna-Dorothee: *Historische Chronologie des Abendlandes. Kalenderreformen und Jahrtausendrechnungen. Eine Einführung*. Stuttgart – Berlin – Köln 2000; Wąsowicz, Henryk: *Chronologia średniowieczna*. Lublin 2013.

ní času a zakotvení událostí v něm měly svátky v evropském středověku, kdy se staly základem pro datování událostí nejen v laickém prostředí, ale své představy o uspořádání času o ně opírali i středověcí intelektuálové.³ V životě – nejen – středověké společnosti ovšem nastávají situace a události neočekávané, spontánní, ale také předpokládané či přímo připravované. Některé jednorázové, jiné opakující se ve více či méně pravidelných intervalech. Některé byly vázány na roční dobu nebo na církevní kalendář, jiné nesouvisely ani s přírodními cykly, ani s církevními svátky. Předvídatelné události společenského a politického života, i když nebyly svou podstatou vázány na roční cykly, se s prosazováním křesťanství a s jeho pronikáním do běžného života dostávaly do souvislostí s církevním kalendářem, přesněji s konkrétními svátky. Ty tak získávaly vedle svého původního významu také politickou a společenskou funkci. S konkrétními svátky byly v různých dobách spojovány nejen křty⁴ a svěcení kněží,⁵ někdy i svatby panovníků a jejich potomků, ale také politická shromáždění, soudy, mnohdy i volby panovníků a církevních hodnostářů, panovnické korunovace, diplomatická jednání, mírové smlouvy, kodifikace zákonů a nařízení.⁶ Fixace politických aktů na církevní svátky ovšem kolísala, stejně jako se mohl měnit „politický“ význam jednotlivých svátků.

V českém prostředí se již v „knížecím“ období přemyslovských Čech⁷ vázaly politické akty vedle hlavních církevních svátků, jako byly vánoce, velikonoce nebo

3 K funkci svátků v datování srv. Bláhová, M.: Historická chronologie, s. 348–352.

4 V raně křesťanské době byly křesťanskými termíny sobota před velikonoce, později také sobota před letnicemi. Časem však tento úkon přestal být vázán pouze na tato období. Srv. Kellner, Karl Adam Heinrich: Heortologie oder die geschichtliche Entwicklung des Kirchenjahres und der Heiligenfeste von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Freiburg im Breisgau 1911, s. 66n., 87.

5 Kosmas uvádí jako dobu, kdy se světil na kněžství, první sobotu v březnu. Srv. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Ed. Bretholz, Bertold, Weinberger, Wilhelm. MGH SRG NS II, Berlin 1923, 21955, II,18, s. 110. Jarloch se dvakrát zmiňuje o svěcení kněží, včetně vlastního, v sobotu o suchých dnech. Srv. Emler, Josef (ed.), Letopis Jarlocha, opata kláštera milevského. In: Prameny dějin českých II. Praha 1875, s. 506 (1184), 510 (1193).

6 Souvislost mezi svátky a státními akty v karlovském období sleduje Sierck, Michael: Festtag und Politik. Studien zur Tagewahl karolingischer Herrscher. Köln – Weimar – Wien 1995, pro římsko-německou říši se touto problematikou zabýval Schaller, Hans-Martin: Der heilige Tag als Termin mittelalterlicher Staatsakte. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters, 30, 1974, s. 1–24.

7 Pod tímto pojmem je zpravidla chápáno období od počátků českého státu na konci 9. století do konce 12. století. Pro období vlády první české dynastie sledoval problematiku vztahu politických aktů k církevním svátkům Žemlička, Josef: „Politický kalendář“ přemyslovských Čech. Český časopis historický 89, 1991, s. 31–47; Dragoun, Michal: Den všední, den sváteční a politika přemyslovských Čech. Mediaevalia historica Bohemica 4, 1995, s. 47–67. Místrem ve volbě termínů pro politické akty ve středověkých Čechách byl ovšem Karel IV., který spojoval všechny předvídatelné akty jako korunovace, říšská shromáždění, vydávání a potvrzování privilegií s významnými církevními svátky.

letnice, k svátkům českých patronů, případně jiných významných světců. Svátky patronů hlavního kostela, svatého Víta (15. června) a svatého Václava (28. září), svým politickým významem předčily, alespoň v „knížecím“ období českých dějin, všechny ostatní světce i christologické svátky,⁸ přičemž není vyloučena ani souvislost těchto termínů se slavnostmi ještě předkřesťanského období (slunovrat a obžínky).⁹ O těchto svátcích nebo ve dnech, které jim bezprostředně předcházely nebo na ně navazovaly, se až do konce 12. století konala většina pravidelných shromáždění světských a církevních předáků (kolokvia), na nichž bývala přijímána knížata, vyhlášována zákonná nařízení, prováděny volby biskupů, řešeny otázky zahraniční politiky, otázky války a míru i další významné záležitosti. Na svátek svatého Víta připadla také jediná korunovace tohoto období provedená v Čechách, korunovace Vratislava II. 15. června 1086.¹⁰ Ve 13. století se již sněmovní jednání zpravidla konala okolo suchých dnů.¹¹ Královské korunovace 13. století se odehrávaly v masopustní neděli (Quinquagesima), o vánocích nebo o letnicích.¹² Na církevní svátky bývalo také kladeno uzavírání příměří nebo mírových smluv, i když v této souvislosti nebyly preferovány konkrétní svátky již kvůli nepravidelným a nepředvídatelným termínům předchozích válek.¹³

Specifické postavení v čase měly ovšem války a válečná tažení. Jejich časové určení bylo obvykle ovlivnitelné pouze jednou z válčících stran, navíc i ta byla ve výběru termínu limitována konkrétní politickou konstelací. Již starověké národy podnikaly pravidelná válečná tažení v určitou roční dobu, *eo tempore, quo solent reges ad bella procedere*, jak lze číst v latinském překladu Starého zákona.¹⁴ Expanzivní raně středověké státy podnikaly pravidelná válečná tažení obvykle rovněž v pravidelnou dobu. Franští bojovníci se až do roku 755 shromažďovali k válečným tažením o březnových kalendách (*campus Martius*), od roku 755 v první květnový den.¹⁵ Termínem pro shromáždění říšského vojska ve středo-

8 Srv. Žemlička, J.: „Politický kalendář“, s. 37.

9 Srv. Žemlička, J.: „Politický kalendář“, s. 36, 42.

10 Srv. Žemlička J.: „Politický kalendář“, s. 42; Dragoun, M.: Den všední, s. 49.

11 Srv. Šimeček, Zdeněk: K charakteristice středověkých kolokvií v Čechách. Československý časopis historický 18, 1970, s. 593–601 (chybně vztahuje vazbu na suché dny i pro starší období). Srv. Žemlička, J.: „Politický kalendář“, s. 42n.

12 Srv. Dragoun, M.: Den všední, s. 50.

13 K tomu srv. Dragoun, M.: Den všední, s. 56.

14 II Reg. 11,1.

15 Změna termínu bývá tradičně spojována s proměnami válečné techniky a potřebou uživit na válečném tažení velké množství koní. Sierck, M.: Festtag und Politik, s. 206–210, se domnívá, že tato změna, k níž došlo po Pippinově pomazání Štěpánem II., byla provedena proto, aby se Frankové vyhnuli válkám v předvelikonočním postním čase. S březnovým termínem byly navíc spojeny pohanské náboženské motivy. Springer, Matthias: Jährliche Wiederkehr oder ganz anderes: Märzfeld

věku byly letní mariánské svátky, nejčastěji svátek Nanebevzetí Panny Marie (15. srpen), případně Narození Panny Marie (8. září).¹⁶ Po některém z těchto termínů – častější byl srpnový – táhla říšská armáda, rovněž téměř pravidelně, do oblastí zájmů své politické reprezentace. Kromě předpokládaného pozitivního vlivu svěťice na výsledek tažení měla pro volbu termínu svůj význam jistě i skutečnost, že již byla sklizena většina úrody a vojáci s koňmi se mohli snadno uživit a získat i bohatší kořist, přitom nehrozilo nebezpečí, že napáchají větší škody na vlastním území.

Ovšem i Češi a další střeoevropské národy měly svůj „čas, kdy plukové vyjíždívají na vojnu“, jak se o této době vyjádřil pražský děkan Kosmas ve své státně-národní České kronice,¹⁷ nebo dobu, „kdy obyčejně táhnou králové do války“, jak o dvě stě let později napsal Petr Žitavský ve Zbraslavské kronice.¹⁸ Co je touto formulací míněno, zjištění doby, kdy vyjížděly české pluky do války, by mělo být cílem této studie.

Odpověď na tuto otázku je poněkud komplikovaná pramennou situací. Pro starší dobu lze v pramenech jen výjimečně nalézt údaj o denním datu nebo alespoň roční době, kdy se česká knížata se svými vojsky vydávala na válečná tažení. – Jde zde pochopitelně o válečná tažení iniciovaná českou stranou, kdy o termínu rozhodovala česká politická reprezentace, nikoli o obranné války, tedy válečná tažení vynucená protivníkem v jím zvoleném termínu, případně o – povinnou či dobrovolnou – pomoc jiným panovníkům, většinou římsko-německému králi nebo císaři, kdy o termínu opět rozhodoval iniciátor vojenského tažení, nebo jeho protivník.

oder Marsfeld?. In: Dilg, Peter, Keil, Gundolf, Moser, Dietz, Rüdiger (eds.): Rhythmus und Saisonalität. Kongresakten des 5. Symposions des Mediävistenverbandes in Göttingen 1993. Sigmaringen 1995, s. 297–324, interpretuje Magicampus franských pramenů jako odborný výraz pro určitý typ shromáždění, *magnus conventus*, tj. všeobecné shromáždění, ale připouští, že franští autoři toto označení takto nechápali.

16 K mariánským svátkům jako termínům zahájení vojenských tažení srv. Schaller, H. M.: Der heilige Tag, s. 15.

17 Latinské označení *Chronica Boemorum* neumožňuje zjistit, zda měl Kosmas na mysli „Českou kroniku“ nebo „Kroniku Čechů“.

18 *Eodem anni tempore, quo legiones procedunt ad bella, ...* Srov. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II,17, s. 109. Pokud jsou zde i níže v textu uvedeny citáty v českém překladu, tak podle: *Kosmova kronika česká*, přel. Hrdina, Karel, Bláhová, Marie, Praha 1972, 2. vyd. 1975 (vyhledat lze podle odkazů na číslo knihy a kapitoly). Podobně lze použít i novější vydání *Kosmova kronika česká*, překlad Hrdina, Karel, Bláhová, Marie, úvod etc., Bláhová, Marie, Bratislava 2004; *Kosmova kronika česká*, překlad Hrdina, Karel, Bláhová, Marie, úvod Třeščík Dušan, komentáře Kopal Petr, Praha – Litomyšl 2005; *Kosmova Kronika česká*, překlad Hrdina, Karel, Bláhová, Marie, Praha 2012. ... *anno Domini MCCCco tempore, quo solent reges ad bellum procedere,...* Srov. Emler, Josef (ed.): *Petra Žitavského Kronika Zbraslavská*. In: FRB IV, Praha 1884, I,67, s. 81, *česky Zbraslavská kronika – Chronicon Aulae Regiae*, přel. Heřmanský, František, verše Mertlík, Rudolf, předmluva etc. Fiala, Zdeněk, Praha 1976, s. 119.

Jak se tedy jeví „čas boje“ českých knížat a jejich bojovníků v prvních třech staletích existence českého státu, alespoň z pohledu českých kronikářů a analistů? Desáté století však bude nutno nechat stranou. Vojenská tažení Boleslava I. a jeho bezprostředních nástupců nejsou v kronice přesněji zachycena. Konkrétnější zprávy o vojenských taženích českých knížat se v Kosmově kronice objevují od začátku její druhé knihy, od doby vlády knížete Břetislava (1035–1055). Ve čtvrtém roce své vlády prý Břetislav využil toho, že po smrti polského knížete Měška Lamberta (u Kosmy je chybně jmenován Kazimír) nemělo Polsko vlády schopného panovníka, a rozhodl se prý pomstít za příkoří, která kdysi způsobil Čechům kníže „Měšek“ (tak Kosmas pravidelně nazýval Boleslava Chrabrého), a co nejrychleji udeřit na Polsko. Kosmas barvitě popisuje, jak Břetislav vyhlásil mobilizaci, dal po celé zemi na znamení svého rozkazu nosit provaz upletený z lýčí na výstrahu každému, kdo by se s příchodem do shromažďovacího tábora opozdil, a jak se „pojednou, v okamžení, shromáždili na jedno místo a do jednoho“ a táhli do Polska, kde pustošili zemi, dobývali opevnění, vyvrátili Krakov, uloupili poklady, vypálili a se zemí srovnávali hrady, až dorazili do Hnězdna, kde se zmocnili „nejvzácnějšího pokladu“, těla svatého Vojtěcha.¹⁹

Kosmův popis je sice živý a pestrý, ale pro sledované téma nepřináší nic. Z kroniky se nedozvíme, kdy Břetislav svolával vojsko, kdy se bojovníci měli „na jedno místo a do jednoho“ shromáždit, ani kdy vyrazili do Polska. Údaj „v čtvrtém roce svého knížectví“ je příliš vágní, nehledě k tomu, že Kosmas neznal ani správnou dobu, kdy Břetislav usedl na knížecí stolec.²⁰ Až návrat Břetislavova vojska s uloupenými cennostmi do Prahy je zachycen přesněji: V předvečer svatého Bartoloměje, tedy 23. srpna, 1039 dorazilo vojsko i s nákladem před Prahu k potoku Rokytce. Následující den, 24. srpna, byly ostatky svatého Vojtěcha, jeho bratra, hnězdenského arcibiskupa Gaudencia, Pěti bratří mučedníků a další poklady přineseny do Prahy.²¹ S ohledem na tuto skutečnost lze počátek Břetislavovy výpravy klást do

19 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum II,2–4, s. 82–90.

20 Břetislav se mohl ujmout vlády někdy mezi 9. listopadem 1034 (Kosmas chybně uvádí rok 1037), kdy zemřel kníže Oldřich, a letnicemi (18. května) 1035, kdy se Břetislav zúčastnil říšského sněmu v Bamberku. Novotný, Václav: České dějiny I,1. Praha 1912, s. 737; I,2. Praha 1913, s. 3–8, se domnívá, že Břetislav v Bamberku přijal od Konráda II. Čechy v léno, ale prameny tuto hypotézu nepotvrzují. Břetislav však v Bamberku Konrádovi slíbil pomoc proti Luticům. Srv. Krzemińska, Barbara: Břetislav I. Čechy a střední Evropa v první polovině XI. století. Praha 1999, s. 184.

21 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum II,5, 90n. Datum je ve většině rukopisů Kosmovy kroniky zkomoleno (*Mill XXX VIII. Kalendas Sept.*) a v důsledku toho je přinesení ostatků obecně kladeno na den 1. září (tak jsem je také chybně převedla ve starších vydáních českého překladu kroniky). Jak ukázal Wojciechowski, Piotr K.: Data wyprawy Brzetysława I. do Polski w rękopisach Kroniki Czechów Kosmasa z Pragi. *Przegląd Historyczny* 89, 1998, s. 263–267, správné datum je 24. srpna 1039 (*MXXXIX, VIII Kal. Sept.*), jak je uvedeno v rukopisech sázavské re-

jarních měsíců roku 1039, snad do doby, kdy již bylo možno zajistit alespoň pastvu pro koně, přesně ho však určit nelze.²²

Ještě méně informací o konkrétní době poskytuje další válečná událost, kterou však již nemohli Češi ovlivnit: trestná výprava Konráda II. proti Břetislavovi. Kosmas sice události nedatuje – podle České kroniky je Konrádův útok a útek uveden pod rokem 1140²³ – ale z jiných pramenů je známo, že obě říšská vojska vytrhla do Čech v obvyklý termín říšských tažení, ve svátek Nanebevzetí Panny Marie 15. srpna.²⁴ Uvedené roční době nasvědčuje z Kosmova podání také zmínka o horku a žízni, které sužovaly Konrádovo vojsko.²⁵ Stejně tak Kosmas blíže nedatuje říšskou výpravu následujícího roku, zahájenou podle jiných pramenů opět 15. srpna (Kosmas ji chybně řadí k roku 1042).²⁶

Také termín vojenské výpravy do Uher v roce 1051, při níž Břetislav poskytoval pomoc Jindřichovi III. proti uherskému králi Ondřejovi – zahájena opět 15. srpna – se řídil říšskými zvyklostmi.²⁷

Další Kosmova zpráva se týká Břetislavova připravovaného vlastního tažení do Uher na počátku roku 1055. Dobu válečných aktivit – vojsko se mělo sejít v Chrudimi v lednu – volil sice český kníže, ale zjevně s ohledem na zvyky Uhrů, kteří obvykle „vyjížděli na vojnu“ právě v zimě.²⁸ K válce však již nedošlo. Břetislav v Chrudimi onemocněl a 10. ledna 1055 zemřel.²⁹

První výpravu Břetislavova nástupce knížete Spytihněva, která mířila na Moravu k uspořádání vlády v této zemi, Kosmas opět nedatuje. Jak vyplývá ze souvislosti i z logiky věci, došlo k ní nedlouho potom, co Spytihněv nastoupil na trůn.³⁰ Kosmovo vyprávění o tom, jak Spytihněv prý přerušil válečné taže-

dakce kroniky. To také vyhovuje datu příchodu výpravy před Prahu 23. srpna. Samozřejmě, jak připomíná P. K. Wojciechowski, je otázka, zda Kosmas zanechal správné datum, ale vzhledem k tomu, že přinesení ostatků do Pražského biskupského kostela bylo pro kapitolu významnou událostí, která se nejspíše odrazila i v liturgii Pražského kostela, lze předpokládat, že kapitulní tradice denní datum zachovala až do doby, kdy Kosmas psal kroniku.

22 Žemlička, Josef: Čechy v době knížecí, 1034–1198. Praha 1997, s. 56, předpokládá přípravu války v jarních měsících a počátek hypoteticky klade na konec června 1039.

23 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum II,9–11, s. 95–99.

24 Přehled událostí s odkazy na prameny podává Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 25–43. – Na tuto klasickou práci odkazují především proto, že autor důsledně uvádí všechna známá data.

25 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum II,10, s. 96.

26 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum II,12, s. 99n. K tomu Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 45–51.

27 Srv. Novotný, V.: ČD I,2, s. 66n.; rovněž Krzemieńska, B.: Břetislav I., s. 365, 366.

28 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum II,13, s. 101n. Srv. Krzemieńska, B.: Břetislav I., s. 371.

29 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum II,13, s. 102n.

30 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum II,15, s. 105n. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 91n.

ní „v době, kdy plukové vyjíždívají na vojnu“, aby „pomstil“ jakousi vdovu nad jejím protivníkem, je pouhou proknížecí propagandou a nemůže být ani blíže časově zařazeno.³¹ Formulace pouze svědčí o tom, že se vojenská tažení obvykle konala v pravidelnou dobu.

Vratislavovo připravované tažení do Polska v roce 1068, na něž kníže odložil volbu pražského biskupa po smrti biskupa Šebíře a z něhož nakonec sešlo, datuje až ona volba, uskutečněná v době, „kdy Slunce vstupovalo do 25. části znamení Blíženců“, tedy nejspíše 11. června.³² Protože kníže s vojskem před tím dorazil k zemské bráně u Dobenína za Náchodem a pak se rychle vrátil ku Praze, lze předpokládat, že se hotovost sešla nedlouho před tím, pravděpodobně začátkem června.

Rozhodující bitvu vojenského tažení proti rakouskému markrabímu Leopoldovi v roce 1082 svedl Vratislav II. 12. května.³³ V roce 1087 táhl do Srbska, kde opravoval hrad Hvozdec u Míšně, vyslal část vojska do vsi Kyleb. Na zpáteční cestě se bojovníci nechali od Sasů vylákat k bitvě, k níž došlo 2. července.³⁴ V následujícím roce pobýval Vratislav s vojskem opět v Srbsku. Přesnějši dobu kronikář neuvádí, ale Mnich sázavský zachytil datum smrti předáka Benedy, který tam byl zavražděn, 11. července.³⁵ V roce 1091 táhl Vratislav na Moravu a obléhal Brno. Zde došlo 11. července k incidentu, když Vratislavův syn Břetislav nechal zavraždit vladaře Zderada.³⁶ Událost opět potvrzuje již asi obvyklý termín vojenských akcí českých panovníků.

O knížeti Břetislavovi II. konstatuje Kosmas, že „Kdykoli do Polska vtrhl, po každé se slavně jako vítěz vrátil“.³⁷ Konkrétně pak uvádí tažení prvního roku Břetislavovy vlády, kdy plnil polské území, dokud polský kníže Vladislav nezapltil dlužný tribut.³⁸ Blíže časový údaj Kosmova zpráva postrádá. Lze se domnívat, že

31 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum II,17, s. 109.

32 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum II,22–24, s. 113–117. Kosmas datuje *sole intrante vigesimam quintam partem Geminorum*, což podle středověkých kalendarií odpovídá 11. červnu, podle moderních astronomických výpočtů by to bylo 8. června. K události Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 128–131 (proč autor datuje volbu k 5. červenci, není zřejmé).

33 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum II,35, s. 133. K tomu Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 235–237.

34 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum II,39, s. 143. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 267n.

35 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum II,40, s. 143–145; Emler, Josef (ed.): Mnich Sázavský. FRB II, Praha 1874, s. 251. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 271–273.

36 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum II,43–44, s. 148–151. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 298–301. K datování události tamtéž, s. 298n., pozn. 2.

37 *Hic quocienscumque Poloniam invasit, semper cum magno triumpho remeavit.* Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III,1, s. 161.

38 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III,1, s. 161n. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 365.

se tažení odehrálo v „obvyklé“ době českých vojenských tažení, tedy nejspíše na konci jara nebo na počátku léta, roku 1093. Jaro a možná i část léta, strávil Břetislav v Polsku také v roce 1096, kdy srovnal se zemí hrad Brdo a postavil pevný Kamenec, zatímco v květnu za jeho nepřítomnosti došlo v Praze k pogromu na Židy.³⁹ V podobném termínu táhl Břetislav v roce 1099 na Moravu, kde přestavěl hrad Podivín, a potom ve Slivnici oslavil letnice (29. května).⁴⁰

Na podzim 1100 přiměly Břetislava II. poměry na moravsko-rakouském pomězí, aby táhl na Moravu v říjnu a šest týdnů obléhal hrad Raabs v Dolních Rakousích, jehož se zmocnil syn Konráda Brněnského Litold.⁴¹

V neobvyklém termínu, v srpnu, bylo české vojsko nuceno válčit také v roce 1101, když v srpnu vpadl do země Oldřich Brněnský s německým vojskem, aby se zmocnil knížecího stolce, na který nedlouho předtím usedl kníže Bořivoj II.⁴² Pro německé vojáky to naopak byl termín pravidelných vojenských aktivit. V roce 1105 zase vpadl jiný pretendent na knížecí trůn, Svatopluk, s vojenskou družinou do Čech „když Slunce dlelo v desátém dílu znamení Vah“, což podle středověkých kalendářů připadalo na 26. září.⁴³ V roce 1105 (Kosmas uvádí pod rokem 1106) táhl kníže Bořivoj s vojskem na pomoc císaři Jindřichovi IV., proti němuž povstal jeho syn, král Jindřich V., pravděpodobně v září.⁴⁴

Žádnými zvyklostmi se pochopitelně neřídily termíny vojenských akcí v boji o český trůn v první čtvrtině 12. století.⁴⁵

V září 1108 pak pobýval kníže Svatopluk v Uhrách, kam táhl na pomoc Jindřichovi V. – Opět tedy v obvyklém říšském termínu. – Zatímco Jindřich obléhal Bratislavu a Svatopluk plnil západní Uhry, vpadl do Čech Bořivoj II. s Poláky.⁴⁶ Svatopluk byl nucen vrátit se do Čech a řešit situaci. Ve druhé polovině října byli

---

39 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III,4, s. 164n. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 369–377.

40 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III,9, s. 169n. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 392.

41 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III,12, s. 172n. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 399n.

42 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III,15, s. 177n. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 411–413.

43 ... *sole morante in decima parte Libre*... Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III,17, s. 180. Podle astronomických výpočtů by to bylo 25. září. K události srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 427.

44 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III,17, s. 180. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 421–427

45 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III,20–62., s. 185–241. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 406–559.

46 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III,22, s. 188n. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 449–453.

postupně vyvraždění všichni Vršovci, kteří byli v Čechách zastíženi. Jediné denní datum, které Kosmas zaznamenal, se týká nedůstojného pohřbu Božejovy rodiny na Libici 27. října. Když Jindřich V. před koncem října obléhání ukončil, vpadl uherský král Koloman na Moravu, což přimělo Svatopluka, aby se tam ještě v listopadu znovu vydal s vojskem. V dalších bojích mu však zabránilo zranění oka.⁴⁷ Jakmile se uzdravil, shromáždil opět vojsko a v zimním mrazu spěšně táhl do Uher. Dne 14. února 1109, v době, kdy nikdo vpád nečekal, přitáhl až k Nitře, vyplenil okolí a zmocnil se velké kořisti.⁴⁸

V září téhož roku se české vojsko připojilo k říšskému vojsku krále Jindřicha V. Ten v srpnu vpadl s mohutným vojskem do Polska.⁴⁹ Na tomto tažení byl však Svatopluk 21. září zavražděn.⁵⁰ V následujících bojích o trůn opět nebylo možno respektovat jakékoli „zvyklosti“ v termínech válečných podniků. Hned v roce 1109 se bojovalo o vánocích,⁵¹ Jindřich V. vtrhl do Čech 1. ledna 1110.⁵²

Polský kníže Boleslav neváhal využít rozbrojů v Čechách a v roce 1110, v době, kdy Češi slavili svátek svatého Václava (28. září), vtrhl do Čech, vyplenil rozsáhlé území a 8. října svedl s Čechy vítěznou bitvu.⁵³

Český kníže Vladislav neočekávaně svedl bitvu s Uhry na moravsko uherském pomezí 13. května 1116, v době mírových jednání s uherským králem.⁵⁴ Termín výpravy ovšem odpovídá českým zvyklostem. Doba, kdy Vladislav přepadl hrad Přimdu, který vystavěli nějací Němci na českém území, opět není známa. Kosmas pouze řadí událost k roku 1121.⁵⁵ V roce 1123, když se Vladislav rozhodl vyhnat svého bratra Soběslava z Moravy a „přerozdělit“ zemi, táhl na Moravu již v březnu.⁵⁶ Termín vojenské výpravy, kterou podnikl kníže Vladislav s Otou II. Olomouckým na pomoc Jindřichovi V. do Saska, podzim 1123, byl podmíněn politickou situací v říši, především spory o Míšeňsko.⁵⁷

47 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III,25, s. 193n. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 460n.

48 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III,26, s. 194n. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 461.

49 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III,27, s. 195n. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 464n.

50 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III,27, s. 196. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 465.

51 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III,30, s. 199n. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 476–481.

52 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III,32, s. 202. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 481n.

53 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III,35, s. 206n. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 489–496.

54 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III,42, s. 215–217. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 521–523.

55 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III,48, s. 220. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 534n.

56 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III,51, s. 224n. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 542.

57 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III,53, s. 225–227. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 545–547.

První Kosmův pokračovatel, tzv. Kanovník vyšehradský,⁵⁸ zmiňuje na počátku svého vyprávění tažení Soběslava I. na Moravu při roku 1126, vzhledem k dalším souvislostem však k události došlo již asi v říjnu předchozího roku.⁵⁹ Termín je ovšem dán dobou, kdy se uvolnil knížecí stolec a nastoupil nový panovník. Stejně tak doba vpádu říšského vojska krále Lotara v třeskaté zimě v únoru 1126 a Lotarovy porážky u Chlumce 18. února byla ovlivněna nejen nastalými spory o český trůn na počátku Soběslavovy vlády, ale také situací v říši.⁶⁰ Vyslání tří set českých bojovníků na římskou jízdu krále Lotara v srpnu 1132 bylo zase časově vázáno na říšské zvyklosti – Lotar zahájil římskou jízdu 15. srpna.⁶¹

Termín Soběslavova vpádu do Slezska 18. října téhož roku byl dán polsko-uherským konfliktem, v němž Soběslav podporoval uherského krále a tímto vpádem přinutil Boleslava Polského k odchodu z Uher.⁶² Při dalším vpádu do Slezska v lednu následujícího roku Soběslav asi jen využil vhodné situace k loupežnému podniku.⁶³ Roční dobu Soběslavovy cesty k švagrovi do Uher, kdy delší čas tábořil v Pováží, prameny opět neuvádějí.⁶⁴

Někteří Moravané a Češi ze severovýchodních území vpadli bez knížete do Polska a poplenili je asi po vánocích 1133 nebo na začátku roku 1134.⁶⁵ Nešlo ovšem o připravovanou akci českého panovníka. Ten zatím zprostředkoval jednání uherského krále s císařem.⁶⁶ Další zcela nečekaný vpád Čechů do Polska následoval 26. února, v pondělí masopustní, kdy, jak výslovně uvádí letopi-

58 Kanovník vyšehradský, ed. Emler, Josef. In: FRB II, s. Praha 1874, s. 201–237. K tomuto prameni a jeho autorství včetně starší literatury srv. Bláhová, Marie: Letopis tzv. Kanovníka vyšehradského a Druhé pokračování Kosmovo, in: Pokračovatelé Kosmovi, přel. Hrdina, Karel, Tomek, Václav Vladivoj, Bláhová, Marie: úvod Bláhová, Marie, Fiala, Zdeněk. Praha 1974, s. 196–201, 221–223; Wojciechowska, Maria: Wstęp. In: Kronikarze czeszy. Kanonik Wyszehradzki, Mnich Sazawski, przetłumaczyła etc. Wojciechowska, Maria. Warszawa 1978, s. 5–18. K autorství Letopisu srv. Reitinger, Lukáš: Psal tzv. Kanovník vyšehradský opravdu na Vyšehradě? První Kosmův pokračovatel v kontextu dějepisectví přemyslovského věku. ČČH 113, 2015, s. 635–668; Luňáková, Ludmila: Práce s časem v díle Prvního Kosmova pokračovatele. ČČH 114, 2016, s. 899–918.

59 Kanovník vyšehradský, 1126, s. 203. K události i k datování srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 564n.

60 Kanovník vyšehradský, 1126, s. 203n. Stejně Mnich Sázavský, s. 253–257. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 573–580.

61 Kanovník vyšehradský, 1132, s. 215. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 621.

62 Kanovník vyšehradský, 1132, s. 216. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 624.

63 Kanovník vyšehradský, 1133, 16. 1., s. 216. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 624n.

64 Kanovník vyšehradský, 1133, s. 216. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 625.

65 Kanovník vyšehradský, 1134, s. 217; Mnich sázavský, 1133, s. 259. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 627.

66 Kanovník vyšehradský, 1134, s. 217n. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 627n.

sec, Poláci nepřátelský útok nepředpokládali.⁶⁷ V obou uvedených případech však nešlo o „čas, kdy plukové vyjíždívají na vojnu“, spíše sousedi Polska využili jeho přechodné slabosti a prostě vyjeli na lup. Současně tím oslabili protivníka svého uherského spojence. Z formulace pramene je navíc zřejmé, že konec masopustu rozhodně nebyl v obecném povědomí „časem boje“. Jistě proto, že o dva dny později, na popeleční středu, začínalo předvelikonoční postní období, kdy se křesťané nejpozději od karlovského období měli zdržet bitev.⁶⁸ Je proto zcela pochopitelné, že dva dny před začátkem postu Poláci již s útokem nepočítali.

Termín účasti českých bojovníků, které měl vést mladý Vladislav, na Lotarově druhé římské jízdě byl opět stanoven podle zvyklostí říše.⁶⁹ Vojsko vyrazilo z Würzburgu, kde se pravděpodobně shromažďovalo od poloviny srpna, koncem téhož měsíce. Výprava Konráda III. proti Jindřichovi Pyšnému roku 1139, jíž se na Konrádovo přání zúčastnili také čeští bojovníci, se scházela koncem července, vojsko vytáhlo až v – obvyklé – polovině srpna.⁷⁰ K boji však nedošlo. Termín byl opět určen říšským panovníkem.

Občanská válka, k níž došlo v Čechách na jaře 1142, nepatřila mezi předvídatelné události a tudíž ani její termín včetně rozhodující bitvy u Vysoké 25. dubna 1142, uváděný pražským kanovníkem Vincenciem, nepatří mezi obvyklé termíny válečných tažení.⁷¹

Vincencius sice analistickým způsobem zachycoval události vlády Vladislava II., ale – s výjimkou barvitě popsaného milánského tažení – pouze řadil události jednotlivých let, aniž zapsal bližší časové údaje. Takže nevedl přesnou dobu Vladislavova vpádu na Moravu roku 1143⁷² ani počátku křížové výpravy roku 1147,⁷³ ani římské jízdy Fridricha Barbarossy v roce 1156.⁷⁴ Z letopisu také nevyplývá, kdy táhl Fridrich Barbarossa a Vladislav II. s českými bojov-

67 Kanovník vyšehradský, 1134, s. 218. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 627.

68 Srv. Sierck, M.: Festtag und Politik, s. 200–212. Neznamená to ovšem, že by v tomto období nemohlo dojít k válce, protože vedle náboženských byly ve hře také vojenské důvody.

69 Kanovník vyšehradský, 1136, s. 224. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 639.

70 Kanovník vyšehradský, 1139, s. 230n. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 657n.

71 Kanovník vyšehradský, 1142, s. 235; Letopis Vincencia kanovníka kostela pražského, ed. Emler, Josef, FRB II, s. 410–412. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 772–775. K autorovi a jeho dílu srv. Kernbach (Smékalová) Anna: Vincenciova a Jarlochova kronika v kontextu svého vzniku. K dějepisectví přemyslovského období. Brno 2010 (Knihovna Matice moravské, sv. 28).

72 Letopis Vincencia, 1143, s.413n. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 782.

73 Letopis Vincencia, 1147, s. 416n. Konrád III. se vydal na cestu koncem května 1147, Vladislav II. se k němu připojil o letnicích (6. června). Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 823.

74 Letopis Vincencia, 1156, s. 421n. (Fridrich byl korunován v Římě 18. června 1155). Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 857.

níky do Polska v roce 1157 (Vincencius datuje událost rokem 1158).⁷⁵ Dokonce ani události milánské výpravy nejsou ve Vincenciově letopisu přesněji datovány. Vincencius zaznamenal pouze, že král Vladislav vypravil svého syna Fridricha a bratra Děpolta na pomoc Fridrichu Barbarossovi proti Milánským v roce 1162 (správně 1161) a Fridrich se vrátil do Prahy na sv. Václava, tedy zjevně před zimou. V následujícím roce, 1163 (správně 1162) se vydal opět do Itálie.⁷⁶ Vpád Přemyslovce Soběslava, syna Soběslava I., do Olomouce v roce 1161 je určen pouze dobou, kdy Fridrich s Děpoltem, zřejmě doprovázeni Vladislavem, dorazili k zemské hranici.⁷⁷ Blíže není datováno ani tažení Vladislava II. do Uher v roce 1163 (podle Vincencia 1164), pouze souvislost s nastoupením synka krále Gejzy na uherský trůn naznačuje, že k události došlo nejspíše okolo poloviny roku.⁷⁸ Z Vincenciova vyprávění ovšem současně vyplývá, že se Češi za vlády Vladislava II. angažovali více v říšské politice nežli v samostatným akcích, a že se tudíž termíny vojenských výprav většinou přizpůsobovaly potřebám Fridricha Barbarossy. V některých případech lze zaznamenat, že se alespoň část vojska vracela na zimu do Čech. Vyplývá to alespoň ze zmíněné zprávy o mladém Fridrichovi.

Milevský opat Jarloch jen navázal na Vincenciovo vyprávění o obléhání Ankony událostmi od srpna 1167, kdy říšské vojsko decimovala epidemie, která tam vypukla.⁷⁹ Pokud jde o informace o denních datech nebo alespoň o ročních dobách válečných výprav, je Jarloch méně skoupý nežli jeho předchůdce. Vypráví například o tom, že Soběslav II. vypravil svého bratra Oldřicha s vojskem do Lombardie na pomoc císaři okolo svátku Narození P. Marie (8. září), tedy v jednom z termínů pro zahájení vojenské výpravy oblíbených v říši, jistě proto, že v tomto termínu se do Lombardie vydali i říšští bojovníci.⁸⁰ V roce 1175 (podle Jarlocha 1176) vtrhlo české vojsko do Rakous, kde měl mít spojence znojemský kníže Konrád Ota, mezi nímž a českým knížetem Soběslavem II. tehdy vypuklo nepřátelství, v dosti neobvyklou dobu, o žních, a napáchali mnoho škod. Následně vyplnili Rakušanské Znojemsko. Soběslav s Konrádem pak podnikli ještě větší výpravu do Rakous v zimě a vyplnili rakouské území až k Dunaji.⁸¹

---

75 Letopis Vincencia, 1158, s. 424n. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 869n.

76 Letopis Vincencia, 1158, s. 427n. Mnich Sázavský, s. 266, zmiňuje květen. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 883n.

77 Letopis Vincencia, chybně k roku 1162, s. 452, Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 924n.

78 Letopis Vincencia, 1164, s. 454n. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 939–941.

79 Letopis Jarlocha, 1167, s. 441. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 959–961.

80 Letopis Jarlochův, 1175, s. 468. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 1020. K svátku Narození P. Marie jako termínu zahájení válečných tažení srv. zde výše.

81 Letopis Jarlochův, 1176, s. 471. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 1033–1036.

Zajímavé je z hlediska „času boje“ v raně přemyslovských Čechách Jarlochovo vyprávění o (úspěšném) pokusu Fridricha, syna Vladislava II., zmocnit se trůnu proti Soběslavovi II.⁸² Soběslav se podle tohoto vyprávění dozvěděl, že Fridrich má přijít do Čech, nevěděl však, kdy přijde. Proto nejprve obsadil vstup do země s velkým množstvím vojáků a sedláků, kteří ovšem nemohli déle setrvat na jednom místě, nejspíše kvůli zásobování, a také proto, že alespoň přítomní sedláci měli jiné starosti, protože se tyto události odehrávaly krátce přede žněmi. Po dlouhém čekání prý propustil jednotlivce domů a doufal, že se, až bude potřeba, vrátí. Mezitím však přitáhl Fridrich s Čechy, kteří k němu přeběhli, a s německými bojovníky, které mu dal císař, a zamířil ku Praze. Soběslav nestačil shromáždit své vojsko, proto se se zbytkem uchýlil na hrad Skálu, kde ještě nějaký čas působil potíže Fridrichovi. Ten zatím úspěšně obsadil Prahu a zmocnil se trůnu. Z vyprávění vyplývá, že doba žní nebyla vhodná ani obvyklá pro delší vojenskou akci, zvláště, když se jí mělo zúčastnit početné vojsko. Soběslav se potom, na počátku následujícího roku, kdy mohl využít Fridrichovy účasti na říšském sněmu a jeho nepřítomnosti v Praze,⁸³ pokusil o znovudobytí Prahy, ale neuspěl. Nepodařilo se mu ani překvapit Fridricha na cestě při návratu. Ten varován stačil shromáždit vojenské posily. Ačkoli byl v bitvě u Loděnice 23. ledna Soběslavem poražen, podařilo se mu přes silný mráz o čtyři dny později přimět Soběslava k útěku z Bojiště u Prahy. V tomto případě byla doba války vynucena okolnostmi, konkrétně Soběslavovou zoufalou snahou zmocnit se trůnu a nadějí na úspěch za Fridrichovy nepřítomnosti. Soběslav nepočítal ovšem s pohotovým jednáním Fridrichovy manželky Alžběty. Hrad Skálu potom Fridrich obléhal celé léto a dobyl ho až na konci roku.⁸⁴

Další časový údaj v souvislosti s vojenskou akcí se týká neúspěšného tažení olomouckého knížete Václava do Prahy proti knížeti Fridrichovi „v polovině roku“ 1184.⁸⁵ V následujícím roce poslal Fridrich svého bratra Přemysla proti moravskému markrabímu Konrádovi „v létě, to jest uprostřed roku“, a znovu na podzim po svátku svatého Klimenta (23. listopadu).⁸⁶

Krátce před vánocemi 1193 dobyl zase Jindřich Břetislav po čtyřměsíčním obléhání 1193 hrad Prahu proti Přemyslovi.⁸⁷ Přesnější dobu jeho tažení na Moravu a do Srbska v následujícím roce Jarloch nezaznamenal, ale lze počítat s jarem.⁸⁸

82 Letopis Jarlochův, 1178, s. 472n. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 1048n.

83 Letopis Jarlochův, 1179, 473–475. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 1050–1052.

84 Letopis Jarlochův, 1179, s. 475. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 1052.

85 Letopis Jarlochův, 1184, s. 506. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 1075.

86 Letopis Jarlochův, 1185, s. 507. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 1078n.

87 Letopis Jarlochův, 1193, s. 510. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 1137.

88 Letopis Jarlochův, 1194, s. 511. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 1140–1143.

Vpád Přemysla Otakara do Čech na jaře roku 1197 byl časově vázán na zhoršení zdravotního stavu knížete a biskupa Jindřicha Břetislava, který pak 15. června zemřel.⁸⁹

Jak ukazuje uvedený přehled, je pro zjištění obvyklých termínů českých vojenských tažení v průběhu 11. a 12. století nutné rozlišit vojenské akce českých panovníků podle toho, do jaké míry byly předem připravovány a plánovány, a to ještě s ohledem na to, zda šlo o vlastní záležitost českých panovníků a jejich družiny nebo o „pomoc“ říšskému panovníkovi, a do jaké míry byly vynuceny vnějšími okolnostmi, ať už zahraničně politickými nebo vnitropolitickými, jako nepřátelskými vpády nebo také datem smrti knížete v případě bojů o trůn. „Vynucené“ války nemají pro stanovení „času boje“ českých panovníků vypovídací hodnotu. V případě nutnosti se vojsko muselo shromáždit v co nejkratší době bez ohledu na roční čas a jiné zájmy a povinnosti. Úspěch pak závisel mimo jiné i na tom, jak tuto situaci boje schopní muži zvládli.

Pokud jde o připravované, a do značné míry i pravidelné, vojenské výpravy, tak jsou i z uvedených skrovných zpráv zřejmé jisté zvyklosti. Čeští panovníci často podnikali vojenské akce, především vpády do sousedních zemí, a pracovali na zajištění hranic nebo dobytých území na jaře a začátkem léta – v pramenech byl zachycen pobyt na takovéto výpravě v květnu a červnu, někdy i v červenci. Týká se to například Polska na začátku června 1068, Rakous na začátku května 1082, Srbska v první polovině července 1087 a 1088, podobně Moravy 1091, Polska v květnu 1096, podobně Moravy 1099 a Uher 1116. V pramenech se nepodařilo vystopovat, zda byl začátek akce vázán na konkrétní den, přesněji na církevní svátek, ale pozdní jaro a začátek léta jako doba, kdy čeští panovníci podnikali válečné akce, je zde zřejmé. Nejzazší zachycený termín, kdy se ještě zdržovali na vojenských akcích, je první polovina července (11. července 1088 v Srbsku). Zdá se tedy, že se vojsko před začátkem žní vracelo do Čech. Jarlochova zpráva o problémech s válečnou výpravou právě v době žní naznačuje, že v hlavní době sklizně byly vojenské akce podnikány jen výjimečně, pouze v případech vynucených vážnými okolnostmi.

Tažení proti Uhrům bylo několikrát uskutečněno v zimě. V zimní době podnikali válečné výpravy také uherští panovníci. Vpád do Uher v polovině února ovšem způsobil velké překvapení.

Jinak tomu bylo s předem připravovanými říšskými vojenskými akcemi. Ty byly pravidelně zahajovány o mariánských svátcích, většinou v polovině srpna, méně často 8. září. V těchto termínech se také říšských tažení účastnilo české vojsko. Při sledování obvyklých termínů vojenských tažení českých a říšských panovníků se nabízí hypotéza, že český „čas boje“ mohl být koordinován s říšským. Zatímco na jaře a začátkem léta Češi podnikali vojenské výpravy „ve vlastní režii“

---

89 Letopis Jarlochův, 1197, s. 512n. Srv. Novotný, V.: České dějiny I,2, s. 1150n.

a vraceli se domů před žněmi, po sklizni, v polovině srpna, případně v září, táhli na pomoc říšskému panovníkovi.

Vojenské akce mimo uvedené termíny, navíc ještě v době církevně tabuizované pro válečné podniky, jako byl předvelikonoční půst, byly zpravidla překvapením a mimořádně nevýhodné pro napadenou stranu, která útok nečekala. Vojenské výpravy byly v postním čase podnikány právě tehdy, kdy útočník hodlal těžit z nepřipravenosti napadeného. V tomto případě – podobně jako v mnoha jiných – vojenské důvody převážily nad důvody náboženskými. Mnohdy také nešlo o regulérní války vedené knížetem, ale pouze o kořistnické nájezdy v užším regionu.

„Zeit des Kampfes, Zeit der Ruhe“. Der Kalender und die Kriegszüge im Böhmen der frühen Přemyslidenzeit

In der vorliegenden Studie beschäftigt sich die Autorin mit der Frage, welche Zeitpunkte in den böhmischen Ländern des Hochmittelalters für militärische Unternehmungen gewählt wurden, also „wann die Regimente in den Krieg aufbrechen“, oder „wann die Könige gewöhnlich in den Krieg ziehen“, so wie diese Frage die mittelalterlichen Chronisten formulierten. In diesem Zusammenhang ist es notwendig, militärischen Operationen danach zu unterscheiden, in welchem Maß sie im Vorhinein vorbereitet und geplant wurden und inwiefern sie durch äußere Umstände aufgezwungen waren. Eine Analyse der Quellen hat gezeigt, dass die regelmäßigen Militäraktionen, welche die böhmischen Herrscher unternommen hatten (Einfälle in die Nachbarländer und Sicherung der Grenzen oder der eroberten Gebiete), im 11.–12. Jahrhundert in der Regel im Frühjahr oder zu Sommerbeginn stattfanden. Vor Erntebeginn ist das Heer nach Böhmen zurückgekehrt. In der Haupterntezeit wurden militärische Operationen nur im Fall von Anlässen unternommen, die durch schwerwiegende Umstände aufgezwungen waren. Nur Ungarnfeldzüge wurden mehrmals im Winter durchgeführt.

Mit den Militärunternehmungen des Reiches, an denen auch ein böhmisches Heer teilnahm, verhielt es sich anders. Diese wurden regelmäßig an den sommerlichen Marienfeiertagen eröffnet, meistens Mitte August, weniger am 8. September. Hier bietet sich die Hypothese an, ob die böhmische „Zeit des Kampfes“ mit jener des Reiches koordiniert wurde? Während die Böhmen im Frühjahr und zu Sommerbeginn militärische Operationen „in eigener Regie“ unternahmen und vor der Erntezeit zurückkehrten, kamen sie nach der Ernte, Mitte August, beziehungsweise im September dem Reichsherrscher zu Hilfe.

Militärunternehmungen außerhalb der angeführten Termine, überdies zu den von der Kirche für Kriegsoperationen tabuisierten Zeitpunkten, waren in der Regel eine Überraschung und außerordentlich nachteilig für die angegriffene Seite.

„A time for war, a time for peace.“ Calendar and military campaigns in the early Přemyslid Bohemia

In the study, the author treats the question which seasons of the year were used for military actions in the Bohemian Lands in the High Middle Ages; that is “when regiments usually set out for battle” or “when the kings go to war”, as the medieval chroniclers put it. In this context, it is necessary to differentiate the military actions by the extent to which they had been prepared or planned in advance or compelled by external circumstances.

The source analyses showed that regular military actions that the rulers of Bohemia undertook (invasions into neighbouring lands and securing borders or conquered territories) took place, in the 11th and 12th centuries, usually in spring or at

the beginning of summer. Before the harvest time, the army set back to Bohemia. In the main harvest time, the military actions took place only when compelled by serious circumstances. Only campaigns against Hungarians were on several occasions organised in winter.

A different scenario came to play with Imperial military campaigns which the Bohemian army took part in. These were regularly started during summer holidays of Virgin Mary, that is mostly in mid-August, less frequently on September 8. A hypothesis suggests itself that the Bohemian "time for war" might have been coordinated with the Imperial schedule. While in spring or beginning of summer, the Bohemians organised the military campaigns on their own, and came back home before summer harvest, after harvest time, in mid-August, alternatively in September, they set out for fight to help the Emperor.

The military actions beyond the above mentioned times, or even in the season that was prohibited by the Church for war campaigns, such as Lent, were usually a surprise and extremely disadvantageous for the attacked party.

FARNÍ KOSTEL V ZÁSMUKÁCH V ROCE 1328

IVAN HLAVÁČEK

Ves, pozdější městys a nyní město Zásmyky ležící asi 12 km jihozápadně od Kolína, se z historického nepovědomí vynořuje v roce 1285 jako lokalita nedefinovaného stavu, podle níž se psal mistr královské kuchyně Sulislav.¹ Po této jen velmi nezřetelné zmínce je opět takřka půl století ticho, aby se další, naopak poměrně velmi bohatá informace objevila v roce 1328, a to na překvapivě odlehлém místě, totiž v Univerzitní knihovně v Toruni. Podle autorky katalogu jejích rukopisů M. Czyżak jde o kodex, původně z univerzitní knihovny v Královci, který s poměrně velmi malou skupinou tamních rukopisů přežil běsnění II. světové války.² Rukopis psaný na pergamenu, který má v toruňské sbírce pořadové číslo 27, je právníckého obsahu, (*Bernardus Parmensis de Bottone, Summa super titulis Decretalium*). A nutno dodat, že jde o text, který je v českých knihovnách naprosto ojedinělý a ani v širším středoevropském regionu není až zas tak častý, čili svědčí o značné probudilosti majitele, zřejmě „obyčejného“ českého faráře.³ Editorka klade jeho vznik do poloviny 13. století dle písma základního textu, kterým je pečlivá

-
- 1 Jako jeden ze svědků při prodeji vinice na Petříně klášterem svatojiřských benediktinek plaským cisterciákům, viz *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, ed. Josephus Emler. Praegae 1882, č. 1343. Písemnost je dochována jen v nepříliš mladším opisu a nese ve své dataci zájmovou historiografickou zmínku o zasnubách Václava II. s dcerou římského krále Rudolfa Habsburského v Chebu. Bez bližší charakteristiky jej uvádí v králově okolí jako důležitou osobu např. Jan, Libor: Václav II. Král na stříbrném trůně. Praha 2015, s. 70, resp. 389. Nic nenalézám ani v mravenčí práci Josefa Kurky: Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecese litomyšlská. Praha 1914, s. 27, kde doklady plynou až od druhé poloviny 14. století.
  - 2 Odkazují na spolehlivý popis v katalogu toruňských rukopisů, zpracovaných Martou Czyżak: Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki uniwersyteckiej w Toruniu, przy współpracy Moniki Jakubek-Raczkowskiej i Arkadiusza Wagnera. Toruń 2016, O knize srv. mou podrobnější recenzi v *Studiích o rukopisech* 48–2018, s. 228–231. M. Czyżak srdečně děkuje za její vlídné a rychlé zaslání potřebných reprodukcí.
  - 3 Snad lze v této souvislosti upozornit na jiný solitér z téže doby (1346), kdy obyčejný školmistr, tentokrát v Pelhřimově, byl vlastníkem jiného právníckého rukopisu, který – dle výzkumů Alexandra Patschovského – je obsahově v celém středoevropském prostoru zcela ojedinělý. Srv. Hledíková, Zdeňka: Pelhřimovský školmistr Konrád a jeho rukopis. In: *Septuaginta Paulo Spunar oblata (70+2)*, ed. Jiří K. Kroupa, Praha 2000, s. 249–252. Oba tyto nálezy bohemikálních rukopisů v daleké cizině zřetelně naznačují potíže, s nimiž se bádání v tomto směru musí vypořádávat – a vlastně se vypořádat ani nemůže.

textura. Různé přípisky jsou psány několika kurzivními rukama. Nás zajímavější text obsahuje soudní výrok ve sporu o zasmuckou faru.

Zásmuky se tak definují jako zřejmě už významná obec, která byla střediskem pro blízké okolí. Několik úvodních a závěrečných řádek, které editorka otiskuje, přináší jen jména osob, které byly výroku přítomny. Text sám je rozdělen zhruba na dvě skoro stejné části. Začíná na fol. 1r a pokračuje na 3v. Podle celkového layoutu byl zapisován do již ukončeného základního textu. Využíval přitom velice úsporným způsobem prázdných míst na jinak dvousloupcově psaných paginách. Je možné klást jej do doby blízce následující datu projednání uvedeného sporu, a to nepochybně na základě originální předlohy. Písmo je možno charakterizovat jako velmi individualizovanou dobovou kurzivu až polokurzivu s řadou originálních zkratk a tvarů s mírným „záklonem“ celkového duktu.⁴ Písař zejména několikrát měnil velikost písma, což lze vysvětlit tím, že se přizpůsoboval prostoru, který vyplňoval. Zda byl písařem majitel rukopisu, se lze s jistotou pravděpodobností dohadovat. Zda by tu pomohla celková analýza písma resp. různých přípisků, kterou jsem nemohl udělat, je otázka. Nicméně pro obsah zde zajímavějšího textu a jeho interpretaci je bez významu. A už vůbec není možno řešit otázku, zda si zápis udělal pro paměť protagonista celého sporu, zasmucký farář Zdislav, byť se to víceméně nabízí. Neboť originál notářského instrumentu byl uložen zřejmě do archivu pražské kapituly, resp. registratury ústřední správy pražské diecéze.⁵ Rozhodně lze z celkového tónu výroku předpokládat, že to nebyl Zdislavův protivník Jindřich Durster.

Pokud jde o původní provenienci kodexu, nelze říci nic bližšího, protože ten kdo zasmucký zápis zapsal, musel být v držení knihy už několikátým v pořadí. Kolmo na druhý sloupec, který tvoří první část „našeho“ výroku, přicházejí současnou rukou dvě jména ve velmi porušeném textu, takže se dá se značnou pravděpodobností přečíst jen *Her Meynhardus /// Bernhardi und a folio rubricam*. M. Czyżak nabízí dvě možnosti. Buď knihu vlastnil nějaký křižácký konvent v Prusku, pak by ovšem vysloveně středočeský kontext knihy nebylo lze vysvětlit, nebo se pravděpodobněji jednalo o nějakou komendu řádu v rámci české balie. Spojitost rozhodčího výroku s řádem ovšem nenalzáme. Ten a ani jeho příslušníci nejsou v něm nikde zmíněni a žádná řádová komenda se v blízkosti Zásmuk nenacházela. A ani přicházející sklad osob ve výroku jmenovaných, nic zřetelnějšího nenaznačuje. Snad jen lze předpokládat, že Zdislavův protivník Jindřich Durster byl Němec. Je tak potřeba zůstat u zdrženlivého konstatování, že rukopis se dostal snad do řádového držení s blížce neurčeným časovým odstupem nejspíš ještě za dob Lucemburků. Víme, jak složité byly cesty rukopisů, zejména těch s odbornou tematikou, neboť představovaly nemalou a svým způsobem i neměnnou materiálovou hodnotu. Přitom je ne-

4 Podle laskavého sdělení prof. Hany Pátkové není to v oné době nic mimořádného.

5 Srv. dále pozn. 10.

pochybné jen to, že v první polovině 14. století byl kodex v českém držení. Že by šlo o majetek zásmuckého farního kostela, není příliš pravděpodobné, spíš to byl osobní majetek některého z jeho farářů, tedy konkrétně nejspíš Zdislava samotného. To by ovšem vrhalo zajímavé světlo na úroveň některých představitelů našeho nižšího farního kléru už v době předarcibiskupské, aniž by ovšem bylo možno nějakým způsobem generalizovat.⁶ Na druhé straně to ovšem vrhá i obecně trochu světla na nižší vrstvy české inteligence tako takové vůbec. Ale vraťme se k možným cestám kodexu 27 toruňské univerzitní knihovny. Po jeho, tedy snad Zdislavově, smrti zřejmě započal svou (zatím?) nerekonstruovatelnou bludnou pouť, na jejímž konci se dostal do řádové knihovny německých rytířů v Tapiau a pak do knihovny Albrechta Hohenzollerna v Královci, odkud přešel do tamní univerzitní knihovny. Další osudy už známe. V každém případě je jeho obsah už na první pohled důležitým neb alespoň zajímavým svědectvím intelektuální úrovně alespoň některých jedinců z řad představitelů našeho nižšího světského, tedy farního kléru.

Ale obraťme pozornost k vlastnímu právnímu aktu, který řeší, jak jinak, majetkový spor a okolnosti jeho vzniku. V tomto případě šlo o běžnou faru v kouřimském děkanátu v polovině vlády Jana Lucemburského, resp. na počátku třetí třetiny dlouhého pontifikátu pražského biskupa Jana IV. z Dražic. Ten byl ovšem v té době ještě v Avignonu (1318–1329), kde se obhajoval a obhájil proti křivým žalobám svých protivníků, nicméně činnost diecézní správy i za jeho dlouholeté absence v podstatných parametrech nepochybně fungovala bez větších přerušení,⁷ jak mj. svědčí právě i tento soudní výrok. Ten se nekonal na místě, o které byl veden spor, ale byl svolán do farních prostor blíže nelokalizovaného kostela sv. Jiljí. Není ale třeba pochybovat o tom, že šlo o kostel sv. Jiljí na Starém Městě pražském, jak nasvědčuje nejen jméno jeho faráře Řehoře, který byl jednání přítomen. Kostel sv. Jiljí patřil už tehdy k významným pražským svatyním, protože šlo o kostel kolegiátní. O jeho roli v diecézní struktuře lze snad říci aspoň tolik, že šlo nejen o kolegiátní kapitolu, ale o kapitolu, která byla založena pražským biskupem. Protože pak jim příslušelo udělování tamních prebend⁸ není divu, že kapitula mohla hrát v době biskupovy nepřítomnosti i roli jakéhosi správního centra.

---

6 O farních středověkých knihovnách srv. základní studii Honemann, Volker: Pfarrrbibliotheken und Pfarrbibliotheken im Deutschen Reich von den Anfängen bis zum Ende des 14. Jahrhunderts. In: Notizen zur Buchgeschichte 39–1, 2014, s. 49–63, který věnuje také pozornost českým poměrům, i když převážně až od druhé poloviny 14. století.

7 Srv. plastické podání Zdeňky Hledíkové: Biskup Jan IV. z Dražic. Praha 1991, zejména s. 99nn.

8 Alespoň jsem v běžně dostupném diplomatickém materiálu nic nenašel. Srv. o kapitule Hledíková, Zdeňka: Kapituly s biskupskou kolací v Čechách do doby husitské a jejich místo v církevní správě, In: In memoriam Zdeňka Fialy. Z pomocných věd historických. Praha 1978, s. 42–45 a Wendehorst, Alfred – Benz, Stefan: Verzeichnis der Säkularkanonikerstifte der Reichskirche. Neustadt an der Aisch 1997, s. 153.

Zajímavá se také ukazuje sestava účastnivších se osob, které jsou zmiňovány závěrem zápisu příslušného aktu. Jim je potřeba věnovat stručnou pozornost, protože alespoň zčásti je třeba předpokládat, že ti církevní hodnostáři, kteří jsou v záznamu vyjmenováni, se nějakým způsobem podíleli i na dalších aktech církevního soudnictví, i když nejsou v dochovaném materiálu, ovšem velmi sporadickém, výrazněji připomínáni. Předtím je ale třeba „pro jistotu“ nalistovat alespoň katalog listin a listů pražského kapitulního archivu. Ukazuje se při tom, že instituce přátelských úmlivců (*amicabiles compositores*) byla starší, než doba po odchodu biskupa Jan IV. z Dražic do Avignonu, jak dosvědčuje několik dochovaných dokladů, které zachycují různé fáze tohoto procesu počínaje tím, že se dohaduje jejich výběr až pak k jejich vlastnímu výroku.⁹ Přitom je pozoruhodné, že ve všech případech hraje svou roli kostel/kapitula sv. Jiljí, i když osobní obsazení se všelijak obměňuje. A je možno jít ještě dále. Při uvědomění si rozdílnosti příslušných kauz lze pochopitelně spatřovat nejen blízkost struktur příslušného zpísemnění, ale zejména také používání stejných a tedy již svým způsobem zakódovaných právních termínů, což zase naznačuje, že nejde o novou, ale zavedenou právní instituci.

Podle úvodních informací mělo vlastní jednání prehistorii, která jakoby sahala až do Avignonu, neboť hlavní osobou řízení byl mělnický probošt Jindřich¹⁰ v pozici subdelegace přenesené na něj kustodem vyšehradského kapitulního kostela Meinhardem, jenž svou měl vlastní bezprostřední papežskou delegaci. I když není zcela vyloučeno nějaké zprostředkování pražského biskupa Jana z Dražic, přesto se mi zdá pravděpodobnější, že Meinhard – Menhard měl nějakou obecněji formulovanou zmíněnou papežskou delegaci, protože jinak by se zřejmě o věci objevila nějaká informace v papežských registrech. Pravděpodobně tomu tak ale není, protože v nich tato kauza není nijak reflektována: ač by se to dalo předpokládat. Ostatně celý výrok se děje jako smírcí řízení (*amicabilis compromissio*) obou stran sporu, které se na tom dohodly. V něm hraje jakousi blížie nedefinovatelnou a tudíž neuchopitelnou, i když zřejmě reálnou roli, jakási třetí síla, která je označovaná jako *inimici capitales* faráře Zdislava. Jejich spojení s Dursterem můžeme sice tušit, ale není nijak zřetelněji uchopitelné. Uvažovat o řádu německých rytířů není, myslím, na místě.

Kde se ale musíme zastavit, jsou osoby, které se na výroku podílely svou pouhou účastí. Jde o následující činitele, které můžeme rozdělit do dvou kategorií. Jednak jde o osoby světské, jednak duchovní. A vedle těch výslovně uvedených

9 Srv. k tomu doklady v registři Eršil, Jaroslav – Pražák, Jiří: Archiv pražské metropolitní kapituly I. Katalog listin a listů z doby předhusitské (–1419). Praha 1956, č. 98 (pochází už z r. 1312), č. 115 (z r. 1319) či č. 142 (z r. 1329).

10 Srv. k němu Tadra, Ferdinand: Kulturní styky Čech s cizinou do válek husitských. Praha 1897, s. 260.

jsou tu také, jak bývalo obvyklé, další anonymní jedinci (*ceterique fidedigni*) bez přesnějšího postavení a stavu, které můžeme hledat jak mezi osobami duchovními, tak světskými.

Mezi jmenovitě uvedenými světskými činiteli šlo o dvě dvojice a jednu trojici osob se zcela rozdílným vztahem k řešenému sporu. Nejdříve to byli dva spolupatroni uvedeného kostela, Ješek z Unseče či Ruseče¹¹ a Procek ze Zásmuk, mající od dalších spolupatronů (tedy nejméně dvou, ale spíše více) plnou moc vydat svědectví. A svým i jejich jménem působit k utišení sporu, i když jejich případná aktivita není nijak konkretizována. Zřejmě zajímavější z obou je prvně jmenovaný Ješek, neboť jako jediný je označován jako *dominus*. Byl tedy nepochybně šlechtického původu. Druhou skupinu světských osob tvoří tři „právoznalci“ (*iurisperiti*) honosící se magisterským titulem: Jindřich Milcher a blíže neoznačení Gunther a Bertold s označením *de Praga*. Jaké bylo jejich postavení, těžko říci. Mezi známými veřejnými notáři té doby je nenalézám.¹² Jejich magisterský titul ale nasvědčuje jejich univerzitnímu studiu. Zřejmě na italských univerzitách, i když v patřičných seznamech je nikde nenacházím.¹³ Jaké bylo jejich postavení v pražské společnosti, neumím povědět, zdá se ale pravděpodobné, že svými právníckými službami byli k dispozici především jurisdikci církevní. Třetí skupinku tvoří dva pražští měšťané: Jan z Boršova a jeho bratr s přezdívkou Řím. Jihočeský Boršov je tu nepochybně jen označením původu. Zdali přezdívku jeho bratra Řím (*Rzym*) lze interpretovat jako absolvování poutě do Říma, není vyloučeno. Také v jejich případě bylo další prosopografické pátrání zcela bezvýsledné.

Poněkud více záchytných bodů je k dispozici u osob duchovního stavu. Z nich nejdůležitější byl už úvodem zmíněný mělnický probošt Jindřich, zřejmě významná osobnost, neboť se za něj bral u papeže sám francouzský král s manželkou. Na jeho přímluvu získal totiž v roce 1323 provizi na pražský kanonikát a v roce 1328 byl administrátorem pražského biskupství.¹⁴ A nepochybně z této funkce, která ale není

---

11 Právě na prvních dvou písmenech se slil inkoust tak, že mohou být čtena jako **r a u** nebo **u a n**. Bohužel ani v jednom případě se mi nepodařilo nalézt lokality stejného nebo aspoň velmi podobného znění.

12 Srv. Nuhlíček, Josef: Veřejní notáři v českých městech zvláště v městech pražských až do husitské revoluce, vyd. Ivan Hlaváček – Markéta Marková, 2. vydání. Praha 2011 podle závěrečného seznamu.

13 Srv. alespoň Tadra, F.: Kulturní styky Čech s cizinou (jako pozn. 10), s. 256nn.

14 Srv. Monumenta Vaticana res gestas Bohemias illustrantia. Tomus prodromus, ed. Zdeňka Hledíková. Praeae 2003, č. 289; Tadra, F.: Kulturní styky, s. 260 a Podlaha, Antonius: Series praepositum, decanorum, archidiaconorum aliorumque praelatorum et canonicorum s. metropolitane ecclesiae Pragensis a primordiis usque ad praesentia tempora. Praeae 1912, č. 192 uvádějí zřejmě omylem rok 1325. Podlaha přináší na tabuli VI i jeho pečeť. To protnutí s francouzským králem bylo zřejmě důsledkem Jindřichových tehdejších mezinárodních aktivit (srv. Hledíková, Z.: Jan IV. z Dražic, s. 115).

zmíněna, se stal rozhodčím v „našem“ sporu. Ze strany osob duchovních, které tvořily zřejmě svým způsobem proboštův „tým“, registrujeme tři. Z nich dva jsou příslušníky vlastního kostela/kapituly sv. Jiljí, totiž jeho farář Řehoř a jeho vikář Václav. Trojici pak doplňoval vyšehradský kustod Menhart. Podle jmen lze konstatovat, že se mezi nimi vyskytovaly jak osoby českého, tak německého původu.

I když zdaleka nevíme vše o okolnostech sporu, lze jej stručně charakterizovat asi následujícím způsobem: Jindřich Durster se chtěl zmocnit farářského místa Zdislavova, ale po výslechu svědků, mezi nimiž hráli zřejmě podstatnou roli oba patroni, rozhodl mělnický probošt ve prospěch dosavadního faráře Zdislava. Zdali byla předložena nějaká písemná svědectví, vyplývá z obratu, kde visis stojí na začátku (a nikoliv toliko *auditis, intellectis et examinatis*), i když nic z toho není blíže specifikováno. Nicméně se lze domnívat, že posoudit situaci bylo zejména povinností oněch výše zmíněných znalců práva. Ovšem i ústní svědectví přítomných, tedy zejména patronů zámuckého kostela, byla zřejmě natolik přesvědčivá, že verdikt byl jednoznačný a ukládal Dursterovi podřídit se s tím, že bude Zdislavovým střídníkem (*perpetuus vicarius et porcionarius*) a jako takový jej bude v povinnostech spojených s chodem farního úřadu podporovat. Aby byl zajištěn plný provoz farního života, ukládají se oběma stranám různé povinnosti, jejichž neplnění má důsledkem citelné finanční postihy. Vzhledem k výše zmíněnému, leč blíže nespecifikovanému nebezpečí, má Zdislav možnost svou faru – zřejmě na čas – i opustit. Na tuto dobu jej má Durster finančně zabezpečit. Rovněž i opačně může Zdislav Durstera z fary vykázat, v případě velké agendy dopřát Dursterovi pomocníka. Důvody, které k tomu či onomu mohou vést, nejsou sděleny ani pro jednu stranu. Nicméně se pamatuje na finanční tresty, které mohou být uloženy za neplnění – ovšem velmi vágně formulovaných – podmínek. I když obvykle v sankčních formulích bývá částka – v tomto případě je to 30 kop – dělena na poloviny, zde jde o dělení na třetiny. Vedle biskupské komory participuje druhou třetinou Jindřich jako vlastní soudce společně se svým pomocníkem Folklinem¹⁵ (*assessor*) a teprve třetí má připadnout té straně sporu, která by byla postižena. Už tímto výčtem je zřetelně, byť jen nepřímou, řečeno, že výrok není činěn v rámci nějakých soukromých iniciativ, nýbrž jde o akt církevně správní instituce stabilnější povahy. Ostatně svědčí o tom i místo, kde k jednání dochází, jakož i přítomné osoby.

Protože textově kritické a věcné poznámky k níže podávané edici byly v širším kontextu probrány v předcházejícím textu, nepovažuji za potřebné se k nim až na několik výjimek vracet.

15 Ten jen o rok později rozhoduje jako přátelský úmluvce jiný spor, v němž vystupuje jako kanovník vyšehradský, pražský a svatojilský, ač v našem případě, tedy o rok dříve, nemá (ještě?) žádnou prebendu. Proto je také třeba obezřetnosti u dalších magistrů, případně těch znalců práva, kde se mohlo stát, že jejich prebendy jen nebyly uvedeny (Eršil, J. – Pražák, J.: Archiv, č. 142).

Příloha

1328 prosinec 2. – Fara sv. Jiljí na Starém Městě pražském
Soudní výrok mělnického probošta Jindřicha ve sporu Zdislava faráře v Zásmukách s jeho vikářem Jindřichem Dursterem.

*In nomine Domini Amen. Nos Henricus / prepositus Melnicensis, iudex subdelegatus / ab honorabili viro, domino Meinhardo, / custode ecclesie Wissegradensis apostolice [!] sedis delegato, nunc / electus arbiter et arbitrator et amicus / compositor a Sdislao rectore ecclesie in Sasmuk / ex parte una et Henrico Durster ex parte altera / super lite et controversia, que vertitur inter predictas / partes pro ecclesia in Sasmuk de alto et de / basso, prout in forma compromissi plenius con/tinetur. Coram nobis igitur lite legitime con/testata visis, auditis, intellectis et examinatis / partium iuribus deliberacione prehabita diligenti / pro dono pacis et concordie, auctoritate / iudiciaria et ex vigore compromissi predictae / Christi nomine invocato laudamus, ordinamus, arbitramur, / diffinimus atque precipimus, quod dictus Sdislaus / debeat esse verus et legitimus pastor et / rector ecclesie memorate, quia nobis constat / per legitimas probaciones ipsum esse ad dictam / ecclesiam canonicè institutum. et eum absolvimus ab / inpeticione Henrici dicti Durster memorati. Eidem Henrico super ista ecclesia, quomodo ad / hoc ut sit rector verus et legitimus ipsi silencium perpetuum inponentes. Item diffinimus, / laudamus, ordinamus ex vigore compromissi, ut /dictus Henricus Durster debeat esse perpetuus vicarius sive porcionarius dicti Sdislai plebani / quo adiunxit ipse / Henricus Durster. Sed post mortem / suam per hoc ipsi plebano nolemus preiudicium [facere?]/ aliquod plus generaliter hoc adiecto, quod si predictum / Sdislaum plebanum contingat residentiam non /facere, ipse Henricus vitricus de offertoriis, decimis / et universis obvencionibus domino suo Sdislao plebano / predicto sine fraude et dolo mediante assignare / teneatur, quod si forte fraudem notoriam et manifestam ipsum Henricum Durster committere / in premissis contingat. Licitum sit ipsi Sdislao / plebano prefato ipsum Henricum Durster [**X tria folia X**] vicarium predictum amovere ab ecclesia memorata. /Insuper diffinimus, laudamus et arbitramur, ut, / si dictus Henricus Durster solus non sufficiat / in dicta ecclesia ministrare et necesse sit vel necesse / habeat (liceat?) sibi adiungere prespiterum socium eum Sdis/laus (další eum vyškraáno) ibi residere non audeat propter suos /capitales inimicos dicto presbytero socio ipse / Henricus Durster providere habeat in expensis et Sdislaus / plebanus in precio quod habere debet dictus presbyter / pro labore suo diurno et nocturno. Volumus / insuper, ut hic inde fiat recompensacio expen/sarum in hac lite factarum (!) et neutra pars / habeat ab alia petere expensas in lite predictae / ecclesie factas et hec omnia laudamus, / diffinimus, arbitramur dicimus atque in/violabiliter precimus (!) fieri et observari / sub pena triginta sexagenarum grossorum / pragensium argenteorum.*

Si contrafactum / fuerit (?) commitenda et sub pena / cause ammissionis [!]. De qua pecunia / predicta · XXX · sexagenas · X · sexagenas / habebit camera domini episcopi Pragensis et · X · dominus prepositus cum magistro / Folkline assessore suo et decem / sexagenas pars arbitrium servans / salvo et reservato nobis arbitrio / et potestate declarandi, interpretandi, / corrigendi (nadepsáno nad částečně vymazaným corrigendi na řádce) super predictis ubicumque / et quandocumque visum fuerit expedire. / Latum est predictum arbitrium anno domini M^oCCC^o XXVIII° feria sexta proxima / post festum sancti Andre [!] apostoli post vespas in dote ecclesie sancti Egidii in stuba / plebani presentibus partibus et domino Iescone de Russecz [Unssecz], Proczcone de Sasmuk / compatronis dicte ecclesie, habentibus ab alliis (!) compatronibus in commissione omnia faciendi, qui ad /decisionem ipsius cause possent quoquomodo suffragare dictum arbitrium et laudum (!)/ statim omologantibus et approbantibus magistro Folkline, iurisperito de Praga, / Wissegradensis et sancti Egidii in Praga ecclesiarum canonico, magistro Henrico Milchero, / magistro Gunthero (Czycak Gwichero) et magistro Pertoldo, iurisperitis in Praga et domino Hostislao / preposito ecclesie sancti Georgii in castro Pragensi et domino Gregorio plebano sancti Egidii ecclesie et domino Wenceslao, perpetuo vicario sancti Egidii ecclesie et Iohanne de Borsow et / fratre suo dicto Rzym, civibus in Praga (Czyżak Pragenibus) ceterisque fidedignis ibidem. In quorum / testimonium atque robur sigillum nostrum presentibus est appensum.

Die Pfarrkirche in Zásmuky im Jahr 1328

Nach der Meinung der Autorin des Katalogs mittelalterlicher Handschriften der Universitätsbibliothek in Toruń befindet sich in einer dortigen literarischen Handschrift aus der Zeit um die Mitte des 13. Jahrhunderts ganz zufällig die Abschrift eines Gerichtsspruches im Streit um das Pfarrbenefizium einer gewöhnlichen Pfarrkirche in Mittelböhmen. Der ganze Bestand ist im Grunde ein Torso aus den alten Sammlungen der Deutschordensritter in Königsberg (heute Kaliningrad). Seine Editorin hat das Incipit und Explicit der Handschrift veröffentlicht. Es handelt sich um eine Angelegenheit, die für sich selbst scheinbar banal ist, aber das Datum, das dieser Gerichtsspruch trägt, nämlich das Jahr 1328, macht daraus einen interessanten Beleg für eine relativ frühe schriftliche Amtsführung auch auf den niedrigsten Ebenen der Kirchenverwaltung, obwohl auch der Inhalt interessant ist. Man kann jedoch daraus keine allgemeineren Zusammenhänge in ausreichendem Maß feststellen. Am Richtspruch beteiligen sich als Zeugen auch hochrangige Amtsträger des Prager Klerus und weltliche Personen. Die Autorin bringt eine kurze Interpretation und danach die Edition des Dokuments. Infolge des schlechten Erhaltungszustandes bleiben einige kleine Unklarheiten.

Parish church in Zásmuky in 1328

As a matter of pure accident, according to the author of a catalogue of medieval manuscripts in a university library in Torun, there is a copy of a court verdict in a dispute over a parish benefice of a common parish church in the central Bohemia. The whole collection is basically a torso from old collections of the Teutonic Knights Order in Königsberg (today Kaliningrad). Its author published incipit and explicit of the manuscript that represent a seemingly trivial matter, yet the date of the verdict, i. e. 1328, make it an interesting evidence of a rather early written administration on the lowest levels of the church structure, its content is interesting too. However, it is impossible to draw general conclusions from it. The verdict is pronounced under involvement of prominent Prague clergy and as witnesses serve also lay persons. The author provides a concise commentary and then the edition of the document. As a consequence of its bad state, some minor ambiguities remain.

ARCHIV- UND BIBLIOTHEKSGUT ALS KRIEGSBEUTE AM BEISPIEL DES DREISSIGJÄHRIGEN KRIEGES

LEOPOLD AUER

Kulturgüter bildeten zu allen Zeiten eine häufige und beliebte Art von Kriegsbeute.¹ Bei Kunstwerken und Bibliotheksgut lockte in erster Linie der materielle und künstlerisch-kulturelle Wert, der das Prestige eines Besitzers erhöhen konnte, bei Archivgut stand eher der Informationsgehalt für politische und militärische Zwecke im Vordergrund, auch wenn kulturelle Motive, wie zu zeigen sein wird, zusätzlich eine Rolle spielen konnten. Ein langandauernder und heftig geführter Konflikt wie der Dreißigjährige Krieg liefert eindrucksvolle Beispiele für diesen Umstand.

Gleich zu Beginn steht eine Erbeutung von Kulturgut allerersten Ranges. Nach der Niederlage des böhmischen Winterkönigs Kurfürst Friedrichs V. von der Pfalz in der Schlacht am Weißen Berg² kam es in weiterer Folge der Auseinandersetzungen auch zu einer Besetzung der pfälzischen Stammlande des Kurfürsten durch die Truppen der Katholischen Liga. Am 15. September 1622 wurde die kurfürstliche Residenz durch den Grafen Tilly eingenommen,³ die nicht zuletzt durch ihre Bibliotheken, jene der Heiliggeistkirche, der Universität und des Kurfürsten selbst in ganz Deutschland berühmt war und als Mutter aller Bibliotheken angesehen wurde. Nun wurden diese Bibliotheken als Kriegsbeute behandelt. Ihre reichen Bestände an theologischer, vor allem protestantischer Literatur hatten schon zuvor das Interesse der Kurie geweckt. Papst Gregor XV. verlangte daher als Gegenleistung für seine Unterstützung Herzog Maximilians von Bayern die Überlassung der Bibliotheksbestände. Schon im Dezember 1622 kam ein Mitarbeiter der Vatikanischen Bibliothek, Leone Allacci (1586–1669), nach Heidelberg, um den Transport der wertvollen Handschriften und Drucke nach Rom vorzu-

---

1 Vgl. den Überblick bei Auer, Leopold: *Displaced Archives in the Wake of Wars*. In: Lowry, James (Hg.): *Displaced Archives*. London – New York 2017, S. 114–129.

2 Vgl. dazu Chaline, Olivier: *La Bataille de la Montagne Blanche*. Paris 1999, und Wilson, Peter H.: *Europe's Tragedy. A New History of the Thirty Years War*. London 2010, S. 299–310.

3 Wilson: *Europe's Tragedy*, S. 339.

bereiten. Von München aus wurden diese dann im Februar 1623 in 196 Kisten verpackt und auf Mauleseln über die Alpen gebracht. Wegen des inzwischen erfolgten Todes Papst Gregors XV. konnte die Übernahme durch die Vatikanische Bibliothek allerdings erst im August 1623 erfolgen.⁴

Die Bibliotheca Palatina ist nur das spektakulärste, aber bei weitem nicht das einzige Beispiel für die Verschleppung von Bibliotheksgut. Vor allem Schweden betrieb seit seinem Eintritt in den Krieg eine systematische Beschlagnahme von Bibliotheken. Wie Peter Wilson in seinem grundlegenden neuen Werk über den Dreißigjährigen Krieg hervorhebt, wies das Land ein Defizit an Wissen und wissenschaftlicher Literatur auf,⁵ das auf diese Weise verringert werden sollte. Bibliotheken waren einzigartige Schatzkammern des Wissens, die auch zur Ausübung von Herrschaft von Interesse waren. Universitäten und Bibliotheken gehörten daher zu den Zielen schwedischer Kriegsführung. In den letzten Kriegsjahren kam noch das persönliche Interesse Königin Christines an Gelehrsamkeit hinzu. Innerhalb weniger Wochen nach der Besetzung des Kurfürstentums Mainz durch schwedische Truppen Ende 1631⁶ wurden zahlreiche Klosterbibliotheken nach Schweden verschickt, aus der Bibliothek der Universität Würzburg wurden allein 5 000 Bücher entwendet.⁷ Ähnliches wiederholte sich ein Jahrzehnt später bei der Eroberung der Stadt Olmütz,⁸ 1645 bei der Plünderung von Bibliothek und Archiv der Familie Dietrichstein in Nikolsburg⁹ und in den letzten Kriegstagen während der Erstürmung der Prager Burg. Damals wurden nicht nur weitere Klosterbibliotheken, sondern auch Teile der Kunstsammlungen Rudolfs II. und der Reichsarchive nach Stockholm abtransportiert.¹⁰

Im Zuge der Kriegshandlungen wurden auch immer wieder Feldkanzleien erbeutet und Archive geplündert. Zu den spektakulären Beispielen der ersteren Art zählt die sogenannte Nördlinger Aktenbeute.¹¹ Am 6. September kam es bei

---

4 <http://palatina-digital.uni-hd.de> [25. November 2018]. Vgl. auch den Ausstellungskatalog von Mittler, Elmar (Hg.): *Bibliotheca Palatina* (Heidelberger Bibliotheksschriften 24), 2 Bde. Heidelberg 1986, und Keunecke, Hans-Otto: *Maximilian von Bayern und die Entführung der Bibliotheca Palatina nach Rom*. In: *Archiv für Geschichte des Buchwesens* 19, 1978, S. 1401–1446.

5 Wilson: *Europe's Tragedy*, S. 813f.

6 Vgl. dazu Müller, Hermann-Dieter: *Der schwedische Staat in Mainz 1631–1636. Einnahme, Verwaltung, Absichten, Restitution* (Beiträge zur Geschichte der Stadt Mainz 24). Mainz 1979.

7 Wilson: *Europe's Tragedy*, S. 814 mit Anm. 79.

8 Wilson, ebd. S. 636.

9 Seuffert, Burkhard: *Bibliothek und Archiv auf Schloß Nikolsburg in Mähren vor 1645*. *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 42, 1925, S. 249–265 und 297–321, hier S. 316f.

10 Vgl. unten Anm. 18.

11 Heute im Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kriegsakten, Kart. 76–83 (alt Fz. 111a–111h).

Nördlingen zur Schlacht zwischen der kaiserlich-spanischen Armee unter dem nominellen Oberbefehl des Kaisersohnes Ferdinand und der schwedischen Armee unter Herzog Bernhard von Sachsen-Weimar (1604–1639) und dem schwedischen General und Schwiegersohn Oxenstiernas Gustaf Horn (1592–1657), wobei die Schweden eine vernichtende Niederlage erlitten.¹² Während Bernhard von Weimar die Flucht gelang, fiel Horn mit 4 000 seiner Soldaten und seiner Feldkanzlei in die Hände der Kaiserlichen.¹³ Die erbeuteten Schriftstücke enthielten Informationen über schwedische Operationen in Südwestdeutschland und im Bodenseegebiet und über Versuche zur Gewinnung protestantischer Orte der Eidgenossenschaft.¹⁴ Acht Jahre danach hatten die Schweden die Gelegenheit zur Revanche. In der Schlacht von Breitenfeld am 2. November 1642¹⁵ fiel dem schwedischen Befehlshaber Lennart Torstenson die Feldkanzlei seines Gegners Erzherzog Leopold Wilhelm in die Hände. Sie war von wesentlich größerer politischer Bedeutung als die Nördlinger Aktenbeute, weshalb der schwedische Kanzler Oxenstierna schon im folgenden Jänner ihre Übersendung nach Stockholm anordnete. Gleichzeitig wurde Torstenson angewiesen, zukünftig systematisch Archive und Kanzleien nach Dokumenten zu durchsuchen, um über die Pläne des Feindes und dessen Allianzen Aufschlüsse zu erhalten.¹⁶ Oxenstierna formulierte damit ausdrücklich eine Strategie, die von den Schweden de facto seit ihrem ersten Auftreten in Deutschland verfolgt worden war. Gleich nach der Besetzung des Kurfürstentums Mainz wurden nicht nur Bibliotheken, sondern auch Archive geplündert, um politisch oder religionsgeschichtlich wichtige Dokumente zu erlangen. Auf diese Weise gelangte auch das Schreiben Martin Luthers, mit dem er dem Mainzer Kurfürsten Albrecht von Brandenburg seine 95 Thesen übermittelte, in das schwedische Reichsarchiv nach Stockholm, wo es sich noch heute befindet.¹⁷

Einen Gipfelpunkt erreichten die diesbezüglichen schwedischen Aktivitäten mit der Eroberung der Prager Burg durch den schwedischen General Johann Christoph von Königsmarck (1600–1653) Ende Juli 1648. Emil Schieche hat die Er-

12 Wilson: *Europe's Tragedy*, S. 545–549.

13 Horn blieb bis 1642 auf Burghausen in Kriegsgefangenschaft, ehe er gegen den von den Schweden gefangenen Johann von Werth ausgetauscht wurde.

14 Vgl. dazu noch immer Gallati, Frieda: Die Belagerung von Konstanz im Jahre 1633. *Zeitschrift für schweizerische Geschichte* 2/2, 1922, S. 234–243.

15 Wilson, S. 636–639.

16 Schieche, Emil: Umfang und Schicksal der von den Schweden 1645 in Nikolsburg und 1648 in Prag erbeuteten Archivalien. *Bohemia* 8, 1967, S. 111–133, hier S. 111.

17 Auer, Leopold: Die Quellen zum Episkopat Albrechts von Brandenburg im Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchiv. In: Jürgensmeier, Friedhelm (Hg.): *Erzbischof Albrecht von Brandenburg (1490–1545). Ein Kirchen- und Reichsfürst der Frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main 1991, S. 49–56, hier S. 50 mit Anm. 10.

eignisse eingehend beschrieben,¹⁸ so daß hier lediglich seine Ergebnisse kurz resümiert werden können. Nach ersten unkontrollierten Plünderungen setzte mit dem Eintreffen des schwedischen Kriegskommissars Alexander Erskein (1598–1656) und des Oberkommandierenden Pfalzgraf Karl Gustav im September und Oktober der systematische Abtransport von Archiv- und Bibliotheksgut sowie von Kunstgegenständen ein. Anordnungen dazu waren schon Ende August durch Königin Christine ergangen.¹⁹ Bis zum tatsächlichen Eintreffen in Schweden scheint aber relativ viel Zeit vergangen zu sein. Ein kleinerer Teil der in Prag erbeuteten Archivalien wurde erst im August 1653 dem Reichsarchiv in Stockholm übergeben.²⁰ 1695 scheint aber dann ein großer Teil der Aktenbeute in Stockholm vorhanden gewesen zu sein, der aber nur zwei Jahre später bei einem Brand des Stockholmer Schlosses schwer in Mitleidenschaft gezogen wurde.²¹ Überreste sind aber trotzdem bis heute im schwedischen Reichsarchiv erhalten, darunter zahlreiche Stücke aus der Familienkorrespondenz Kaiser Ferdinands III.²²

Ein größerer Teil der Kulturgüter wurde offenbar anfänglich in Norddeutschland gelagert, wobei bei den Archivalien nicht zuletzt Erskein seine Hand im Spiele hatte. Er war selbst ein begeisterter Sammler von Büchern und Archivalien und hat die Gelegenheit benützt, seine privaten Sammlungen zu vergrößern.²³ In seinem Schloßchen Schwinge bei Stade hinterlegte er alle seine während des Krieges erbeuteten Bücher und Archivalien, darunter auch solche aus Nikolsburg und Prag. Nach seinem Tod blieb seine Sammlung nicht geschlossen erhalten. Ein Teil gelangte durch seine Erben in den Handel nach Hamburg und Schweden, wo gegen Ende des 17. Jahrhunderts einige Stücke vom kaiserlichen Gesandten Nostitz erstanden wurden, anderes landete zusammen mit seinen amtlichen Schriften zuletzt im Niedersächsischen Staatsarchiv in Stade.²⁴

Der Westfälische Friede hat weitgehend den status quo des Archivbesitzes festgeschrieben. Art. 108 des Münsterer und Art. XVI des Osnabrücker Friedens

---

18 Schieche: Umfang und Schicksal, S. 113–116.

19 Schieche: Umfang und Schicksal, S. 114.

20 Schieche, ebd. S. 117 und Anm. 34.

21 Schieche, ebd. S. 121 und Gross, Lothar: Die Geschichte der deutschen Reichshofkanzlei von 1559 bis 1806 (Inventare des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs V/1). Wien 1933, S. 289.

22 Stockholm, Riksarkivet, Extranea 195; vgl. Schieche, E.: Umfang und Schicksal, S. 131–133. Ein Teil davon wurde zum ersten Mal von Renate Schreiber in ihrer Biographie Erzherzog Leopold Wilhelms ausgewertet; vgl. Schreiber, Renate: „ein galeria nach meinem humor“. Erzherzog Leopold Wilhelm. Wien 2004, S. 9f.

23 Über das Schicksal seiner Sammlungen berichtet ausführlich Schieche, ebd. S. 118–131.

24 Vgl. Weise, Erich: Geschichte des Niedersächsischen Staatsarchivs in Stade. Göttingen 1964, S. 90.

bestimmten, daß Archive besetzter Orte, sofern sie sich noch dort befanden, an Ort und Stelle verbleiben sollten, später dorthin verlagerte Archive von den Besatzern bei Ihrem Abzug mitgenommen werden könnten.²⁵ So ist es anders als nach den Archiventfremdungen späterer Zeiten, etwa der Napoleonischen Kriege oder des Zweiten Weltkriegs, nur zu vereinzelt unkoordinierten Rückforderungen gekommen. Österreich hat knapp nach Kriegsende 1649 in Erfüllung von Art. IV/24 des Osnabrücker Friedens Archivgut an Württemberg zurückgestellt.²⁶ Bei den Exekutionsverhandlungen über den Westfälischen Frieden in Nürnberg²⁷ wurden verschiedentlich Restitutionsforderungen bezüglich der Prager Aktenbeute gestellt. Insbesondere sollte alles, was erst nach dem Friedensschluß weggeschafft worden war, zurückgegeben werden.²⁸ Wohl aus politischen Rücksichten hat es Österreich die längste Zeit vermieden, gegenüber Schweden offizielle Rückforderungsansprüche zu stellen. Vielmehr hat man sich damit begnügt, in den Handel gelangtes Archiv- und Bibliotheksgut zurückzukaufen. Die erwähnten Bemühungen des kaiserlichen Gesandten Grafen Nostitz gehören in diesen Zusammenhang.²⁹ Erst 1878 sind nach Verhandlungen zwischen der österreichischen und der schwedischen Regierung 21 Handschriften aus der schwedischen Kriegsbeute zurückgegeben worden.³⁰ Auch der Großteil der Bibliotheca Palatina verblieb bis heute in der Vatikanischen Bibliothek in Rom. Zwar gab es verschiedentlich Bemühungen um eine Rückgabe, aber erst nach Verhandlungen während des Wiener Kongresses 1814/15 konnten zumindest die 847 deutschsprachigen Handschriften nach Heidelberg zurückgebracht werden.³¹ Als Kuriosum sei die im Jahr 2000 von einigen Abgeordneten im Landtag Baden-Württembergs erhobene Forderung nach Rückgabe der Bibliotheca Palatina erwähnt, die allerdings keine allgemeine Unterstützung fand. Vielmehr wies der baden-württembergische Wissenschaftsmi-

25 Restituantur etiam archiva et documenta literaria aliaque mobilia....., quae in dictis locis tempore occupationis reperta sunt et adhuc ibi salva reperiuntur. Quae vero post occupationem aliunde eo inuenta sunt, sive in praeliis capta sive ad usum et custodiam eo per occupantes illata fuerunt, ...iisdem quoque secum exportare et avehere liceat. Text bei Oschmann, Antje (HgIn): Die Friedensverträge mit Frankreich und Schweden (Acta Pacis Westphalicae III B/1/1). Münster 1998, S. 32.

26 Gross, L.: Reichshofkanzlei, S. 292 und Anm. 51a sowie Oschmann, A.: Friedensverträge, S. 104.

27 Grundlegend zu den Verhandlungen in Nürnberg Oschmann, Antje: Der Nürnberger Exekutionstag 1649–1650. Das Ende des Dreißigjährigen Krieges in Deutschland (Schriftenreihe der Vereinigung zur Erforschung der Neueren Geschichte 17). Münster 1991.

28 Eine entsprechende Äußerung findet sich in den Acta executionis pacis publica Johann Gottfrieds von Meiern, vgl. Schieche, E.: Umfang und Schicksal, S. 117 Anm. 29.

29 Vgl. dazu auch Gross, L.: Reichshofkanzlei, S. 289.

30 Schieche, E.: Umfang und Schicksal, S. 126 mit Anm. 68.

31 Wie oben Anm. 4.

nister in seiner Stellungnahme darauf hin, daß im 17. Jahrhundert Kulturgüter in Übereinstimmung mit dem Völkerrecht der Zeit völlig rechtmäßig zu Kriegsbeute werden konnten³² Auch die lange Zeit vielfach unbestrittenen Besitzes gilt in der völkerrechtlichen Praxis als Gegenargument.³³ So hat de facto unter den gegenwärtigen Umständen auch niemand mehr Interesse daran, die durch den Dreißigjährigen Krieg geschaffenen Besitzverhältnisse an Archiv- und Bibliotheksgut ernsthaft in Frage zu stellen.

---

32 Auer, Leopold: Archive als Gegenstand internationalen Rechts. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 55, 2011, S. 51–61, hier S. 52, Anm. 5.

33 Auer, L.: *Displaced Archives*, S. 123.

LANDŠTEJNSKÉ PANSTVÍ V TÁBORSKÉM KRAJI JAKO REÁLNÉ SVĚŘENSTVÍ V DRŽENÍ HRABAT Z HERBERSTEINU

PAVEL KOBLASA

Landštejnské panství se nachází v jihovýchodních Čechách, při samé hranici s Dolním Rakouskem, a též nedaleko od historické hranice s Moravou. V průběhu vlády císařovny Marie Terezie se stalo součástí Táborského kraje, kde setrvalo až do zániku feudalismu. Pak Landštejn připadl k jindřichohradeckému okresu, k němuž náleží doposud. Toto dominium sousedilo na západě a severu s panstvím Nová Bystřice (Neubistritz, Fistriz), východním směrem se rozprostírala již moravská panství Český Rudolec (Böhmisch-Rudoletz), Telč a statek Maříž (Maires). Za jižní hranicí ležela dolnorakouská panství Gilgenberg, Drosendorf a Doberberg.¹ Výstižně je popsána zdejší krajina v díle historika a znalce českých hradů Franze Alexandra Hebera: „Na nejzazších končinách naší vlasti, kde se hranice tří zemí, Čech, Moravy a Dolních Rakous sbíhají, jest krajinka hornatá, odlehlá a od cizinců zřídka navštěvovaná, ve kteréž se výšiny se stromovým lesním a balvany poseté, bařinaté louky a kamenité role střídají. Na jejím západním kraji na lesnaté výšině vypínají se zříceniny hradu Landšteina, někdy pyšného a bohatýrského sídla, o jehož zrušení nejen zloby povětrí, hrom, voda a větrové, nýbrž i ruka lidská neunaveně pracovaly a pracují. Pod samým hradem k západu jest osada Markel odtud řečená, že tu jednou bývalo rozhraní Čech a Rakous.“²

Centrum državy, starobylý hrad Landštejn vznikl jako královská pomezni pevnost na počátku 13. století, strážící kromě sporné hranice současně i pod ním vedoucí stezku. Následně jej získali Vítkovci, resp. jedna z větví mocného rodu – páni z Landštejna, kteří drželi rovněž Třeboň, Lomnici nad Lužnicí a Nové Hradý.³ V roce 1381 nastoupil v držení landštejnského panství původem korutanský

---

1 Sommer, Johann Gottfried: Das Königreich Böhmen, X. Band (Taborer Kreis). Prag 1842, s. 220.

2 Viz Sedláček, August: Hradý, zámky a tvrže království Českého, IV. díl (Vysočina Táborská). Praha 1885, s. 98.

3 Na třeboňském panství, v městysi Ledenice, poblíž Českých Budějovic, vznikl ve 14. století menší stejnojmenný hrad, který ovšem nepřežil husitské války. Přilehlé městečko se pak dlouhou dobu nazývalo také Ledenice pod Landštejnem anebo Ledenice na Ostrově pod Landštejnem.

rod Krajířů z Krajku, německy psaný Kreiger von Kreig. Protože Krajířové drželi i nedalekou Bystřici, sdílel s ní Landštejn společné osudy až do rozdělení majetku, když 5. března 1487 stárnoucí Wolfgang Krajíř z Krajku podělil své čtyři syny. Lipolt a Jindřich dostali Cornštejn, Frejštejn a Vratěnín, Jiří a Konrád získali od otce Landštejn, Staré Město a Bílkov, Volf si ještě nadále ponechal ve svých rukou Bystřici a Dačice. V tehdy pořízeném urbáři je doložena existence landštejnských míst Dětříše (Diethraych), Dobrotína (Dobrotin), Košláku (Kosslak), Košťálkova (Kosstialkow), Kuní (Kuny), Návar (Nawar), Pernárce (Penharecz), Peršláčku (Persslaczek), Veclova (Beclow) a Vitíněvsi (Witinow). O dva roky později věnoval Dačice Lipoltu a Jindřichovi, Bystřici pak Jiřímu a Konrádovi. Po otcově smrti roku 1490 se sourozenci dále dohodli tak, že Jiří si ponechal Landštejn a Bílkov, Konrád Bystřici.⁴ Po pánech z Landštejna a Krajířích z Krajku se majitelé panství častěji střídali. Po Stephanovi von Elzing, Davidu a Gottfriedovi Neumeyerech von Winterberg, Jakobu Kötzselovi von Rottendorf, Maximilianu a Ferdinandovi Mohrech von Liechtenegg se dostal hrad Landštejn s přilehlým panstvím, ležícím v tehdejší Bechyňském kraji, do vlastnictví Jakoba hraběte Khuena von Belasi.⁵ Když skončila třicetiletá válka, na panství se nacházel městys nazývaný běžně podle hradu Landštejn (dnešní Staré Město pod Landštejnem), osm vesnic se 187 hospodáři, z toho deseti pohořelými.⁶ Od roku 1668 následovala v držbě hrabata Černínové z Chudenic, nejprve Humprecht Jan a po něm Tomáš Zacheus.⁷

Dne 23. ledna 1685 koupil Landštejn od Černínů za 54 000 zlatých rýnských, diamantový klenot místo klíčného a za dva krásné plavé koně s bílými hřívami Ferdinand Arnošt hrabě z Herbersteinu (v německé podobě Ferdinand Ernst Graf von Herberstein), komoří, tajný rada, generál, polní podmaršálek, člen dvorské válečné rady a majitel XIII. pěšího pluku Rajského z Dubnic. Již roku 1667 od Polheimů koupil Ottenschlag a Grafenschlag, 1669 Třešť na Moravě od Františka Kryštofa hraběte z Herbersteinu, 1671 Illmenau od Heissbergů, 1673 Brunn, Lichtenau, Altenschwendt od Trauttmansdorffů a 1676 Dobersberg od Ugateů. Hrabě Ferdinand Arnošt se dvakrát oženil, měl tři syny a čtyři dcery.⁸ Pocházel ze starobylého rodu, jenž své jméno později odvozoval od tvrze Herberstein. Ferdinand Arnošt příslušel konkrétně k linii Herberstein-Matzen, zvané též starší rakouská. Prapředek, od něhož lze sledovat nepřetržitou řadu členů rodiny, se jmenoval Otto von Hartberg (†1338). Jméno Otto se pak z úcty k tomuto „praotci“ vyskytuje

---

4 Nováková, Stanislava: Rodinný archiv Krajířů z Krajku 1388–1587. Inventář SOA Třeboň. Jindřichův Hradec 2004, s. 3.

5 Durdík, Tomáš – Havlová, Mája: Hrad Landštejn. České Budějovice 1990, s. 5.

6 Doskočil, Karel: Berní rula 2. Popis Čech r. 1654. Praha 1953, s. 72.

7 Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, V. (jižní Čechy). Praha 1986, s. 118.

8 Ad pozn. 2, s. 108–109.

v rodu vícekrát. Z Herbersteinů vynikl například Sigmund (1486–1566), významný diplomat, jenž působil v Dánsku, Polsku a Rusku, o kterém napsal velmi zajímavou knihu.⁹ Herbersteinové původně žili ve Štýrsku, ale postupně se rozšířili do Kraňska, Korutan, Dolního Rakouska, Čech, Moravy a Slezska. V roce 1537 se stali svobodnými pány, v letech 1644, 1648 a 1652 došlo k povýšení několika členů rodiny do hraběcího stavu. Náš Ferdinand Arnošt se dočkal spolu se svým bratrem Adamem Quirinem dne 1. července 1656. Podařilo se mu ze všech držav vytvořit na základě závěti a s císařským souhlasem fideikomis, avšak po nastalých sporech mezi syny Václavem Eberhartem (Wenzel Eberhard, 1671–1729) a Maxem Jindřichem (Maximilian Heinrich, 1663–1700) ho omezil císař Leopold I. po déle trvajícím procesu dne 12. května 1700 jen na panství Třešť a Illmau, z ostatních se měl stát alod.¹⁰

Fideikomisní ustanovení se pochopitelně týkala také Landštejna získaného v roce 1685. Pozastavme se ještě stručně u termínu fideikomis neboli fideicommissum (svěření) a charakteru tohoto způsobu majetkové držby. Takový majetek se nedědil, ale zůstával vlastnictvím celého rodu. Vždy ovšem v jeho čele stál jeden člověk, který se správy ujímal coby fideikomisní majitel na základě jasných pravidel. Svěření bylo nedělitelné a nezczitelné, všechny změny musel schvalovat přímo panovník. V omezených případech se dalo zadlužit, odprodeje některých nemovitostí či mobiliáře byly také občas povolovány. Tato forma vlastnictví byla výhodná jak pro šlechtu, tak svým způsobem i pro poddané. Do značné míry totiž zajišťovala stabilitu hospodářských poměrů v dané oblasti, a tím také sociální jistoty pro zaměstnance vrchnosti a obyvatele celého panství. Užitek ze svěření neměl pouze představený rodu v roli „výhradního správce“, ale i další členové rodiny vlastníka. Vzorem pro svěření v habsburské říši byl zejména španělský majorát. Tam vždy přecházelo dědictví na prvorozeného syna majitele.¹¹

Landštejn se stával součástí svěření (fideicommissum familiae perpetuum) na základě testamentu Ferdinanda Arnošta hraběte z Herbersteinu (1634–1691) ze dne 13. února 1691. Císař zřízení potvrdil 21. července 1692. Rodinného svěření se směli ujímat pouze mužští potomci světského stavu na základě principu prvorozenosti. Pokud by rod vymřel po meči, mohly následovat v nástupnictví také ženy a jejich potomci.¹² Zakladatel fideikomisu doslova poznamenal ve své poslední vůli: „Mé statky v Rakousku chci v jednom skutečném věčném majorátu stejně

9 Mašek, Petr: Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, I. díl. Praha 2008, s. 349–350.

10 Wurzbach, Constant von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, VIII. Theil. Wien 1862, s. 324–348.

11 Županič, Jan: Nová šlechta Rakouského císařství. Praha 2006, s. 248–251.

12 Národní archiv (NA), Fideikomisní spisy (Fdk), sign. VII E 58, Fideikomis hrabat Herbersteinů, panství Landštejn – spisy, 1655–1812, kart. 600.

jako statky Landštejn a Třešť zvláště tímto svazkem uchovat v jednom trvalém fideikomisu.¹³ Jak už víme, císař Leopold I. pro neshody dědiců záhy omezil rozsah svěřenství jen na moravskou Třešť a dolnorakouské Illmau, z ostatních včetně Landštejna se měl stát alod.¹⁴ Syn zakladatele fideikomisu, Václav Eberhart, musel tedy instituci fideikomisu na Landštejně obnovit, což se 25. srpna 1717 podařilo a stal se tzv. prvním fideikomisním majitelem v řadě.¹⁵ Václav Eberhart zemřel 26. října 1729 a zanechal po sobě syny Leopolda Karla (1694–1734) a Ferdinanda Leopolda (1695–1744). Po smrti Václava Eberharta vznikl roku 1731 první inventář v herbersteinském období. Dozvídáme se z něj, že k Landštejnu patřily tři poplužní dvory (Landštejn se 36 kusy hovězího dobytka a 535 ovceci, Ebrgař se 42 kravami a 119 ovceci, Hanftl s 29 kusy hovězího dobytka a 313 ovceci), pivovar a čtyři mlýny.¹⁶

Druhým majitelem svěřenství se stal starší syn Leopold Karel a po něm třetím v pořadí jeho syn Karel Josef (Karl Josef), rada dolnorakouské vlády, který zemřel ve věku pouhých 25 let dne 13. prosince 1753 ve Vídni bez dědiců, přestože byl ženat s Marií Josefou hraběnkou z Khevenhüllera. Landštejnského fideikomisu se musel ujmout druhorozený syn hraběte Ferdinanda Leopolda (†1744) a bratranec předchozího držitele, Josef Jan (Josef Johann, 1727–1809). V dubnu 1754 byl sepsán inventář panství, z něhož vyplývá, že na hradě stále sídlila vrchnostenská kancelář a svůj byt tu měl správce. Vrchnost držela dvory Landštejn (Landsteiner Hof v sousedství hradu), Ebrgař (Ebergerscher Hof, dnešní Dobrohoř u Starého Města pod Landštejnem), Hanftl (Hanfthaler Hof stojící východně od Košťálkova) a Arnolec (Arnoltzer Hof ležící jihozápadně od Dobrotína), dále pivovar a Zámecký mlýn (Schloßmühl), Červený mlýn (Rothmühl), Hamerský mlýn (Hammermühl) a Hanftlův mlýn (Hanfthalermlühl). Jedenáct panských rybníků se nasazovalo na čtyři a půl kopy štik a na 44 a půl kopy kaprů, deset jich zůstávalo prázdných.¹⁷ K panství příslušelo městečko Staré Město (Altstadt) s 61 hospodáři, vesnice Kuní (Kain) a Dětršíš (Dietreichs) s patnácti, Pernárec (Bernharz) s deseti, Košťálkov (Gottschallings) s dvaceti třemi, Návary (Auern) s třinácti, Veclov (Wetzlers) s deseti, Dobrotín (Dobroten) s deseti, Peršláček (Deutsch-Bernschlag, dnes Podlesí) se šestnácti a Vitíněves (Wittingau) s dvaceti pěti hospodáři. Až na

---

13 NA, Vrchní zemský soud Praha (VZS), Fideikomisní záležitosti – reálné fideikomisy, sign. 24, 1785–1860, kart. 706.

14 Jednalo se o spor dvou bratrů z druhého manželství, které jejich otec uzavřel s Julianou Elisabeth hraběnkou von Starhemberg. Syn Karel Zikmund (Karl Sigismund) vzešlý z prvního manželství s Katharinou Elisabeth hraběnkou von Saurau, zemřel již roku 1687 ve věku 27 let.

15 NA, Fdk, sign. VII E 58, Souhrnné záznamy o fideikomisu – Herberstein, 1861, sv. 17.

16 NA, Fdk, sign. VII E 58, Inventář panství Landštejn, 1731, kart. 1205.

17 NA, Fdk, sign. VII E 58, Inventář panství Landštejn, 1754, kart. 1205.

několik řemeslníků se chudé obyvatelstvo většinou živilo předemím a prodejem lnu nebo výrobou šindele.¹⁸ Josef Jan hrabě z Herbersteinu držel po otci ještě pět alodních statků v rakouských zemích. V raném věku se stal radou dolnorakouské vlády, později místodržícím a nejvyšším zemským sudím v Rakousích pod Enzí, tj. v Dolním Rakousku, dále dědičným nejvyšším komorníkem a stolníkem v Korutanech. Oženil se s Marií Philippinou svobodnou paní von Moltke, jedinou dcerou rakouského polního maršálka Philippa Josefa svobodného pána von Moltke. Značně se zadlužil, především při zakládání stříbrných dolů v okolí Třeště. Dne 9. března 1770 mu dvorským dekretem bylo umožněno odprodat z fideikomisního jmění dobytek, hospodářské nářadí, některé pozemky a budovy.¹⁹ V létě 1771 postihla tragédie i hrad Landštejn, kdy do něj uhořel blesk a hrad téměř celý vyhořel. Vzhledem k tomu, že se nedostávalo prostředků na opravu, úředníci stavbu tehdy opustili, a následně došlo i na částečné rozebrání zdiva. Za Josefa Jana došlo roku 1790 západně od Dobrotína, nedaleko od Kebhareckého rybníka (Gebharzer Teich), k založení nové dominikální vesnice Filipov (Philippsdorf). Byla pojmenována nepochybně na počest polního maršálka Philippa Moltkeho. Z počátku zde žili především horníci hledající z podnětu landštejnské vrchnosti stříbro. Hrabě Josef Jan zanechal šest synů a dvě dcery. Nejstaršímu synovi Josefu Františkovi (Josef Franz, 1757–1816) postoupil zvláštní listinou datovanou v Prešpurku dne 17. listopadu 1807 fideikomis.²⁰ Zesnul o dva roky později, 14. prosince 1809.

Hrabě Josef František získal kromě fideikomisních panství Landštejn a Třešť, alodního jmění v Rakousku, už roku 1780 po svém bohatém dědečkovi, svobodném pánovi von Moltke, veškerý majetek, mj. říšské panství Wulften ve Vestfálsku. Jako univerzální dědic si změnil příjmení na Herberstein-Moltke a sjednotil erb obou rodů.²¹ Zastával úřad viceprezidenta c. k. dvorské komory ve Vídni, krátce byl i prezidentem.²² Při nástupu tohoto pátého držitele zaměstnávalo panství 24 osob, a k tomu vyplácelo tři penzisty. Funkci správce vykonával Christian Zechmeister, lesního pojezdného Jan Doležal, purkrabího Jakub Tomáš Sedláček, justiciára Adalbert Postelt, kontrolora Jakub Rýdlo, polesnými byli Michael Müller a Martin Zeschall. Právní záležitosti obstarával JUDr. von Grömling. Hrad se již nevyužíval. Správce a purkrabí obývali úřední dům ve Starém Městě, kde se nalézala také vrchnostenská kancelář. Na panství fungoval pivovar, vinopalna, flusárna, jatka a masné krámy. Polnosti se obhospodařovaly ze dvorů Landštejn, Ebrgař, Arnolec a Hanfíl.

18 Chalupa, Aleš – Lišková, Marie – Nuhlíček, Josef – Rajtoral, František: Tereziánský katastr český, II. svazek. Praha 1966, s. 344–345.

19 Ad pozn. 15.

20 NA, Fdk, sign. VII E 58, Inventář panství Landštejn, 1810, kart. 1205.

21 Ad pozn. 15.

22 Ad pozn. 10.

Ovčiny existovaly na Ebrgaři a Arnolci. Vrchnost vlastnila rybníky Horní Žišpašský (Ober Sichelbächer), Dolní Žišpašský (Unterer Sichelbächer), Hofbauern, Edelbruck, Asper, Schloßmühl, Wieselgraben, Schreiber, Au, Mittlerer Schupfen, Hanfthal, Ollien a Äler.²³ Z dalšího oceňovacího operátu, pořízeného dne 25. července 1812, se dočteme hodnotu celého panství, která činila 766 375 zlatých 7 krejcarů. Vrchnost držela 2 193 hektarů veškerých pozemků, z toho 1 171 hektarů lesa. Dvůr Landštejn obnášel výměru 280 hektarů, Ebrgař 357 hektarů, Hanftl 160 hektarů a Arnolec 223 hektarů. Tou dobou se lesní porosty ještě nečlenily na pozdější revíry a lesy se nazývaly prostými názvy – Wittingauer großer Wald, Röhrenwald, Bernschläger Wald, Auerwald, Wald Kühberg, Wald Sassel und Auberg, Wald Gaisbruck a Wald Günthiersch.²⁴ V roce 1816 funkci lesního pojezdného nahradil lesmistr, jímž nadále zůstával Jan Doležal. Chod panství řídil hospodářský rada Kaspar von Kasseker, správcem byl Andreas Schindler. O rok později stál v čele dominia správce a důchodní Andreas Schindler a na lesy stále dohlížel lesmistr Jan Doležal. K ruce měl polesné Martina Zeschalla, Johanna Niklase a Johanna Stagela. Klasická polesí stále neexistovala.²⁵ Státnicky nadaný Josef František hrabě z Herberstein-Moltke pojal za ženu Aloisii (Louise) hraběnkou Kolowrat-Krakowskou, s níž zplodil jediného syna Ottu. Na věčnost odešel dne 31. března 1816.

Přehled hospodařících poddaných k roku 1812²⁶

Dětrší a Kuní: Simon Schuch, Andreas Kargel, Josef Schuch, Franz Schotzko, Thomas Schmalzbauer, Josef Pfabel, Jakob Schotzko, vdova Schmalzbauer, Lorenz Schmalzbauer, Philipp Bierwolf, Georg Deimel, Wenzel Kargel, Johann Schuch, Michael Wenzel, Jakob Schmalzbauer, Paul Eisner, Mathias Kargel, Georg Knirling, Thomas Bierwolf, Mathias Föttinger, Martin Kellner, Johann Bierwolf

Dobrotín: Mathias Schotzko, Josef Praschinger, Josef Theurer, Franz Klutz, Simon Hann, Georg Strohmmer, Anton Wagner, Josef Wagner, Michael Schmalzbauer, Mathias Theurer, Thomas Theurer, vdova Schmalzbauer; Filipov – Philipp Klutz, Gregor Klutz, Andreas Frey, Franz Schotzko, Johann Strohmmer, Jakob Schotzko, Andreas Biegel, Johann Biegel, Josef Kargel, Paul Schmalzbauer, Albert Schmalzbauer, Mathias Klutz

Košťálkov: Lorenz Kargel, Mathias Rubick, Paul Schmalzbauer, Johann Schmalzbauer, Michael Strohmmer, Mathias Schertzer, Anton Hann, Mathias

---

23 Ad pozn. 20.

24 NA, Fdk, sign. VII E 58, Inventář panství Landštejn, 1812, kart. 1205.

25 NA, Fdk, sign. VII E 58, Inventář panství Landštejn, 1817, kart. 1205.

26 NA, Fdk, sign. VII E 58, Fideikomis hrabat Herbersteinů, panství Landštejn – spisy, 1655–1812, kart. 600.

Fiedler, Andreas Wagner, Michael Grünzweig, Mathias Schotzko, Martin Wenzel, Albert Fiedler, Leopold Hann, Johann Strohmmer, Georg Schmalzbauer, Andreas Wagner, Mathias Faast, Jakob Hornek, Philipp Grünzweig, Franz Pascher, Johann Strohmmer ml., Johann Strohmmer st., Franz Praschinger, Georg Schmalzbauer, Johann Straka

Návary: Paul Horneck, Paul Ruby, Georg Biegel, Martin Braith, Michael Strohmmer, Josef Frey, Martin Schmalzbauer, Jakob Faast, Jakob Prosenbauer, Thomas Prosenbauer, Mathias

Pernárec a Košlák: Mathias Pfabel, Martin Sprintzel, Mathias Schmalzbauer, Martin Bierwolf, Mathias Hummel, Johann Sprintzel, Martin Hann, Michael Fiedler, Mathias Klutz, Franz Pfabel

Peršláček: Lorenz Kargel, Anton Neuwirth, Josef Strohmmer, Mathias Schotzko, Franz Illy, Mathias Lang, vdova Traxler, Wenzel Biegel, Johann Schotzko, Josef Neuwirth, vdova Traxler, Johann Kargel, Andreas Killitzko, Franz Sauschlager, Martin Böhm, vdova Sauschlager, Christian Weisgram

Pomezí: Jakob Strohmmer, Mathias Hann, Karl Biertögel, Mathias Schotzko, Mathias Strohmmer, Wenzel Strohmmer, Franz Schotzko, Johann Schotzko

Landštejn: Josef Biertögel, Mathias Schmalzbauer, Josef Pascher, Josef Kellner, Jakob Strohmmer, Martin Schmalzbauer

Staré Město: Jakob Zuba, Georg Neuwirth, Andreas Kargel, Johann Kargel, Franz Kargel, Georg Braith, Mathias Schotzko, Johann Kargel, Jakob Theurer, Andreas Hirsch, Lorenz Schotzko, Martin Printz, Anton Deimel, vdova Sprintzel, Adam Kargel, Mathias Printz, Michael Hummel, Josef Deimel, Michael Killitzko, Mathias Biegel, Johann Krammer, Mathias Zuba, Ignaz Zuba, Mathias Proschinger, Wenzel Hronek, Mathias Neuwirth, Andreas Schotzko, Johann Grünzweig, Johann Schotzko, Martin Deimel, Anton Polz, Anton Riemer, Simon Gaugusch, Josef Proschinger, Jakob Proschinger, Sigmund Poscher, Johann Fugger, Johann Höppler, Johann Riemer, vdova Hann, Veit Kloiber, Josef Schotzko, Mathias Braith, Franz Deimel, Johann Deimel, Mathias Sprintzel, Susanna Riemer, Josef Deimel, Johann Zuba, Jakob Hann, Lorenz Straucher, Leopold Schmidtmayer, Josef Strohmayer, Johann Braith, vdova Hollweg, Wenzel Göbel, Florian Kurzweil, Franz Zuba, Franz Wagner, Jakob Kargel, Bartholomäus Schnabel, Simon Höppler, Josef Eigner

Veclov: Johann Schlesinger, Georg Schuch, Franz Schlesinger, Josef Strohmmer, Josef Wagner, Franz Schmalzbauer, Josef Strohmmer, Jakob Schertzer, Martin Klutz, Andreas Braith

Vitíněves: Johann Deimel, Johann Hann, Mathias Deimel, Georg Hornek, Michael Hornek, Josef Hornek, Michael Deimel, Anton Hummel, Johann Poscher, Mathias Kargel, Sebastian Biegel, Mathias Ambrosch, Mathias Braith, Andreas Schremser, Lorenz Deimel, Jakob Gaugusch, Simon Hornek

Fideikomisní državy Herbersteinů zdědil mladý hrabě Otto (1811–1831). V pořadí již šestý majitel svěřenského panství Landštejn. Vzhledem ke své nezletilosti mu byl vybrán poručník, jímž se stal Hugo svobodný pán von Eger, viceprezident c. k. dvorské komory ve Vídni. Při předběžném převzetí dominia byl samozřejmě opět vyhotoven inventář. K úřednímu nabytí došlo 30. června 1821, hrabě byl ovšem stále nezletilý, a tudíž Egerovo opatrovnictví nemohlo být zrušeno. Na panství se hospodařilo vzorně, pravidelně s přebytkem.²⁷ Koncem roku 1829 zadlužení panství představovalo únosnou částku ve výši 135 589 zlatých 33 krejcarů vídeňské měny. Plat od vrchnosti například v roce 1830 pobíralo 32 osob. Na služné se vydávalo v hotovosti 3 873 zlatých 34 krejcarů vídeňské měny ročně. Na nejvyšší sumu si přišel ředitel panství František Přibislavský. Kromě ročního platu 700 zlatých měl k dispozici na Ebrgaři zahrádku na brambory a ovoce, deputát zahrnující sudy piva, kapry, sádlo, sýr, mléko, obilí, hrách, dříví, příspěvek na kancelářské potřeby. Kromě toho mohl nárokovat tři zlaté denně, pokud se nacházel na služební cestě, a z každého poplatku ve výši jednoho zlatého za úřední výkon dostával třicet krejcarů. Vedení panství dále zajišťovali nadlesní Johann Riemer (400 zlatých a deputát), justiciár Jakob Kafka (200 zlatých bez deputátu) a úřední kontrolor Johann Schawerda (200 zlatých bez deputátu).²⁸

Otto hrabě z Herberstein-Moltke zemřel ve Vídni, kde studoval, dne 15. září 1831 ve věku nedožitých dvaceti let. Svůj život dokonal ve špitále číslo tři, na adrese Wien-Stadt číslo popisné 750. Podlehl totiž jako mnohých jiných v tomto roce řádící epidemii cholery.²⁹ Jím skončila definitivně éra hrabat z Herbersteinu na jihočeském Landštejně. Po jeho předčasném skonu nebyl ovšem institut fideikomisů zrušen, nicméně se rozhořel vleklý boj o dědictví. Sporů se účastnili na počátku čtyři příbuzní. Jednalo se o Karla hraběte z Herbersteinu, Jana Jeronýma hraběte z Herbersteinu, Jana Josefa knížete z Trauttmansdorffu a Josefa Šebestiána svobodného pána ze Sternbachu. Později přibyl ještě József hrabě Zichy, Karel hrabě z Herbersteinu zemřel bez pokračovatelů a Jana Josefa knížete z Trauttmansdorffu nahradil syn Ferdinand. U c. k. zemského soudu v Praze a po apelačních řízeních nakonec uspěl baron Sternbach, resp. jeho syn Ferdinand svobodný pán ze Sternbachu zum Stock und Lutlach, ze sterzinské větve rodu.³⁰

---

27 V roce 1828 činily příjmy 34 293 zlatých 32 krejcarů, výdaje 23 668 zlatých 3 krejcarů. Za rok 1829 obnášely příjmy 33 342 zlatých a výdaje 25 716 zlatých 49 krejcarů. Roku 1830 byly příjmy 34 995 zlatých 25 krejcarů a výdaje 25 575 zlatých 14 krejcarů.

28 NA, Fdk, sign. VII E 58, Fideikomis hrabat Herbersteinů, panství Landštejn – spisy, 1830–1835, kart. 602.

29 Pfarre Wien–Sankt Stephan, sign. 3–42, Sterbebuch, 1831–1837, fol. 54.

30 NA, Vrchní zemský soud Praha (VZS), Fideikomisní záležitosti – reálné fideikomisy, sign. 24, 1785–1860, kart. 706.

Die Herrschaft Landstein im Bezirk Tabor als Realtreuhandschaft in der Inhabere der Grafen von Herberstein

Nach den Geschlechtern der Landsteiner, der Krajiřs von Krajek, der Khuens von Belasi oder der Czernins von Chudenice erwarben im Jahr 1685 die Herbersteiner die altertümliche Burg Landstein mit der anliegenden Herrschaft, die sich im Südosten Böhmens erstreckt. Es handelte sich um ein aus der Steiermark stammendes Geschlecht, dessen Mitglieder sich später auch in den anderen Kronländern niederließen. Dank des Testaments Ferdinand Ernsts von Herberstein aus dem Jahr 1691 wurde das Landsteiner Dominium eine Fideikomißherrschaft, also ein unteilbarer und unveräußerlicher Besitz. In den böhmischen Ländern besaßen die Herbersteiner noch die mährische Herrschaft Třeřt, den restlichen Besitz hatten sie in Österreich inne. Auf Landstein wechselten einander in den Jahren 1685-1831 insgesamt sechs Grafen von Herberstein ab. Josef Franz Graf von Herberstein änderte im Hinblick auf eine Erbschaft im Jahr 1780 sein Prädikat auf Herberstein-Moltke. Zu Beginn des 19. Jahrhunderts gehörten zu der Herrschaft eine Kleinstadt und elf Dörfer, 2193 Hektar Gesamtgrundbesitz, vier Gutshöfe und einige Industrieenanrichtungen einschliesslich einer Bierbrauerei und einer Weinbrennerei in Staré Město/Altstadt. Der letzte Herbersteiner auf Landstein war der unmündige Graf Otto, der im September 1831 in Wien an der Cholera verstarb.

The estate of Landstein in the Tábor County as a real fee tail in the hands of Counts of Herberstein

The old castle of Landstein with the adjacent estate, located in the South-East Bohemia, was acquired, after Lords of Landstein, Krajiř of Krajek, Khuen von Belasi or Czernin of Chudenice, by House of Herberstein in 1685. The family were originally from Styria and only later settled down in various crownlands. The estate of Landstein became a fee tail through the testament of Ferdinand Ernest Count of Herberstein in 1691, that is a real property that cannot be sold, devised by will, or otherwise alienated. The Herberstein owned also the estate in Třeřt in Bohemian Lands, the rest of their property was located in Austria. Between 1685-1831, six counts of Herberstein successively stayed in Landstein, Josef Franz Count of Herberstein, due to the heritage, changed his name in 1780 to Herberstein-Moltke. At the beginning of the 19th century, the estate counted one town and eleven villages, 2 193 hectares of all land, four Meierhofs and several industrial facilities such as a brewery and a distillery in Staré Město. The last member of Herberstein family in Landstein was the underage Count Otto who died in Vienna in September 1831 on cholera.

PRAŽSKÝ KONVENT JOHANITŮ A DATACE UDĚLENÍ PŘÁVA PONTIFIKÁLIÍ JEHO PŘEVORŮM V ŘÁDOVÉ HISTORIOGRAFII

PAVEL TRNKA

Úvod

Impulz pro sepsání tohoto příspěvku poskytla skutečnost, že ještě na počátku 21. století je možné se v části odborné literatury stále setkat s mylným rokem 1301, kdy mělo být získáno právo pontifikálií převory johanitského konventu Panny Marie na Malé Straně. Autor si proto klade za cíl vypátrat původní zdroj této mystifikace. S tím samozřejmě úzce souvisí i pokus stanovit důvody přidání této události více jak 90 let na stáří. Klíčové bude rovněž sledování proměn datace získání zmíněné výsady v řádové historiografii. Pro pochopení potřebných souvislostí budou ale nejprve vyloženy alespoň ve stručné podobě dějiny johanitského konventu na Malé Straně, které nebyly dosud komplexně zpracovány, společně s vývojem práva pontifikálií pražských převorů.

Konvent Panny Marie na konci mostu a právo pontifikálií jeho převorů *Období středověkého konventu*

Patrně v roce 1169 se připojil k záměru kancléře Gervasia a místokancléře Martina postavit kostel Panny Marie král Vladislav I., který věnoval na stavbu svatostánku a mužské řeholní instituce území u Juditina mostu v Praze.¹ Tak byla založena nejstarší johanitská komenda v českých zemích. Již během druhé poloviny 12. století byla vybavena rozsáhlým pozemkovým majetkem. Poslední větší rozšíření pozemkového vlastnictví komendy přineslo zrušení templářského řádu počátkem 14. století.² Se svými dvěma enklávami v Praze (kolem komendy

---

1 CDB I, č. 245, s. 214–216. Dataci této události se zevrubně věnoval Skopal, Michael: Založení komendy johanitů na Malé Straně. Příspěvek k otázce příchodu řádu do Čech. Pražský sborník historický 26, 1993, s. 7–36. Jeho závěry, podle nichž k tomu došlo až v roce 1169, jsou v zásadě obecně přijímány. O souvislostech vzniku pražského řádového domu pojednal také například církevní historik a bývalý pražský převor Hamršmíd, Josef: Založení kostela a hospitalu Svato- mařského v Praze. Method 29, 1903, s. 86–90.

2 Svoboda, Miroslav: Pozemková držba pražské komendy johanitů a její sekvestrace v 15. století. In: Ce- lostátní studentská vědecká konference Historie 1997. Brno 3.–5. prosince 1997. Brno 1998, s. 86–88.

a kolem kostela sv. Jana Evangelisty na Bojišti), několika desítkami vsí a hospodářskými dvory představovala nejbohatší johanitský konvent v českých zemích. Panství pražských johanitů zůstalo však po celou dobu roztržštěné.³ Navzdory jeho velikosti se ale již během 14. století zhoršovala finanční situace komendy, což vyvrcholilo na počátku 15. století.⁴

V jejím čele stál komtur. Komunitu tvořili rytíři a kaplani. Hlavu druhé skupiny představoval převor, který nejpozději od druhé poloviny 14. století spravoval zároveň farní kostel sv. Prokopa na Malé Straně.⁵ Od 14. století lze doložit jménem i další funkcionáře z řad kaplanů v rámci konventu: podpřevora, pitanciáře,⁶ sakristiána, kazatele a komorníka.⁷ Kněží z pražské komendy se rovněž výrazně uplatňovali v duchovní správě farních kostelů při ostatních řádových domech v Čechách, Žitavě nebo Kladsku.⁸

Největší rozkvět zaznamenal konvent za vlády Karla IV. a jeho syna Václava IV. V roce 1373 sestával z 10 rytířů včetně komtura, 15 kněží i s převorem, 1 jáhna, 1 podjáhna a 2 akolytů. Při komendě fungovala také škola.⁹ Špitál zde však v této době neexistoval.¹⁰ Řádový kostel hrál v pražských městech důležitou roli. V rámci pohřebního průvodu v něm bylo v noci z 13. na 14. července 1378 vystaveno tělo

- 3 Týž: Nástin majetkového vývoje řádu johanitů v Čechách v předhusitské době. In: *Ad vitam et honorem*. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám. Brno 2003, s. 555–556.
- 4 Týž: Majetek johanitského řádu v Čechách ve 12.–16. století. Disertační práce na Historickém ústavu FF MU. Brno 2006, s. 54–55.
- 5 Vyplývá to ze srovnání seznamu farářů u sv. Prokopa (LC I/1, s. 8, 124; LC III–IV, s. 96, 153 a RBMV V/I/2, č. 862, s. 108) s přehledem převorů (RBM IV, č. 1649, s. 655; RBM VI/3, č. 859, s. 536; RBM VII/2, č. 407, s. 267; č. 596, s. 368; Národní archiv (dále NA), fond Maltézští rytíři – české velkopřevorství, Praha (dále ŘM), inv. č. 2247, listina z 10. 12. 1377; inv. č. 2249, listina z 21. 10. 1378; RBMV V/I/2, č. 125, s. 78; LC III–IV, s. 153; SA II, č. 244, s. 291; RBMV V/I/1, č. 248, s. 124; RBMV V/I/2, č. 801, s. 84; č. 823, s. 92; č. 833, s. 96–97; č. 889, s. 119; č. 961, s. 147; Eršil, Jaroslav – Pražák, Jiří: *Archiv pražské metropolitní kapituly I. Katalog listin a listů z doby předhusitské (–1419)*. Praha 1956, č. 910, s. 255). To koneckonců potvrzuje i vývoj v mladší době, kdy převorové zajišťovali farní správu u konventního kostela Panny Marie.
- 6 Těto dignitě u johanitů se věnoval Mitáček, Jiří: *Funkce pitanciáře v životě johanitských komend*. In: *Ad musealem laborem*. Sborník k pětasedesátinám PhDr. Slavomíra Brodessera. Brno 2005, s. 31–39.
- 7 Např. Novotný, Václav (ed.): *Inquisitio domorum hospitalis s. Johannis Hierosolimitani per Pragensem archidioecesim facta anno 1373*. Praha 1900, s. 28; RBMV V/I/2, č. 1101, s. 199.
- 8 Pičín (LC III–IV, s. 27, 153; LC VII, s. 38), Mladá Boleslav u sv. Jana Křtitele (LC VI, s. 94; LC VII, s. 69 a 176) a u sv. Víta (LC VI, s. 94 a 191), Kladsko (LC I/2, s. 80), Žitava (LC I/2, s. 87), Manětín (LC VI, s. 94), Český Dub (LC III–IV, s. 153), Kadaň (LC III–IV, s. 21), Strakonice (LC V, s. 17) a Radomyšl (LC V, s. 215).
- 9 Novotný, V. (ed.): *Inquisitio domorum*, s. 22 a 24.
- 10 Hledíková, Zdeňka: *Pražské klášterní špitály od 13. do počátku 15. století*. *Documenta Pragensia* 7/1, 1987, s. 76.

zesnulého římského císaře a českého krále Karla IV. Příslušné obřady zajišťoval jistě převor spolu s dalšími johanity.¹¹ V říjnu 1393 rozšířil římský papež Bonifác IX. domácí jubilejní léto do září 1394 a při této příležitosti se johanitský kostel Panny Marie připojil spolu s dalšími dvěma k stávajícím stacionárním kostelům.¹² Konvent představoval prestižní řeholní instituci, která byla atraktivní i pro zájemce o řeholní život z řad patriciátu.¹³ Navazoval také kontakty s kláštery jiných řádů.¹⁴ Těšil se přízni krále Václava IV., který si komendu na Malé Straně zvolil za místo svého setkání s pražským arcibiskupem Janem z Jenštejna. To se odehrálo 20. března 1393 a během něj nechal vladař zajmout několik arcibiskupových lidí, z nichž oficiál Jan z Pomuka následně podlehl mučení.¹⁵ Dne 1. května 1395 umožnil papež Bonifác IX. převoru Petrovi (ve funkci doložen v letech 1386–1404)¹⁶ a jeho nástupcům nosit mitru, prsten a jiné pontifikální insignie, které používají zderazský probošt a vysehradští kanovníci. Kromě toho jim také dovolil udílet požehnání.¹⁷ Slibný vývoj nejstaršího, nejbohatšího a největšího johanitského konventu v českých zemích přerušila husitská revoluce. Pražští johanité se prozíravě přesunuli i s cennostmi už někdy v létě 1419 do bezpečí strakonického hradu. Opuštěná komenda byla pak 8. května 1420 vypálena.¹⁸

Kromě listin, které jsou doložené od počátku 13. století,¹⁹ se z předhusitského období konventu Panny Marie na konci pražského mostu z vlastní písemné produkce téměř nic nedochovalo. Zatím jsou k dispozici pouze urbář sepsaný roku 1376 notářem pražské komendy Matějem a dva fragmenty s účetními záznamy konventu z roku 1393.²⁰ Z liturgických knih používaných pražskými johanity je

---

11 Podrobněji o tom Jan, Libor: Pohřební obřady za Karla IV. v kostele Panny Marie na konci mostu. In: *Verba in imaginibus*. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám. Praha 2004, s. 189–192.

12 MVB V, č. 724, s. 413–415.

13 Svoboda, M.: *Majetek johanitského řádu*, s. 47.

14 Roku 1390 uzavřel konfraternitu například s augustiniány kanovníky v Třeboni (RBMV V/I/1, č. 360, s. 167).

15 Bobková, Lenka – Bartlová, Milena: *Velké dějiny země Koruny české IV. b. 1310–1402*. Praha 2003, s. 336–337.

16 RBMV V/I/1, č. 248, s. 124 a RBMV V/I/2, č. 801, s. 84.

17 Listina se dochovala v originále: NA, ŘM, inv. č. 2172, listina z 1. 5. 1395. Vydána byla ve zkrácené podobě (MVB V, č. 914, s. 493–494) a ve výtahu (RBMV V/I/1, č. 505, s. 232).

18 Podrobněji se tomu věnuje Svoboda, Miroslav: *Majetek řádu johanitů v Čechách v husitské době. Podíl Zikmunda Lucemburského na likvidaci pozemkového majetku*. *Český časopis historický* 103, 2005, s. 275–278.

19 CDB II, č. 133, s. 123–124.

20 O urbáři podrobněji pojednává Svoboda, M.: *Majetek johanitského řádu*, s. 50, pozn. č. 174. Zlomky účtů editoval Graus, František: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II*. Praha 1957, s. 528–535. Do roku 1393 je datoval Skopal, M.: *Založení komendy*, s. 23,

znám pouze breviář, jehož součástí je sanktorál dokončený v roce 1398, pořízený zmíněným převorem Petrem.²¹

Období titulárních převorů

Kdysi rozsáhlý majetek pražského konventu se rozplynul a jeho členové se postupně začlenili do strakonického konventu. Zpět na Malou Stranu se patrně v první polovině 40. let 15. století vrátil pouze převor, jehož hlavní úkoly spočívaly ve farní a vrchnostenské správě a který, s ohledem na poničenou budovu konventu, již pobýval v tzv. Strakonickém domě. Funkce pražského komtura zřejmě zcela zanikla.²² Šťěstí zpočátku novým pražským převorům nepřálo. Kvůli bouřím obyvatelstva v září 1483 byl převor Řehoř z Frýdku (ve funkci v letech 1473–1492), který v roce 1477 vydal zřízení pro maltézskou jurisdikci a zároveň založil pozemkovou knihu jak pro obyvatele enklávy na Malé Straně, tak pro ostatní poddané,²³ nucen opět uprchnout z Prahy. Zpět se vrátil až v březnu 1487.²⁴ Kromě toho byl v roce 1503 areál johanitské komendy znovu postižen požárem.²⁵ Za těchto

pozn. č. 59. Naproti tomu Libor Jan klade v nepublikovaném rukopise první zlomek již do 80. let 14. století (Svoboda, M.: *Majetek johanitského řádu*, s. 57). Z podrobného rozboru chronologických údajů (vztahu dnů v týdnu, svátků a introitů) však vyplývá, že datovatelné záznamy na stranách 528 (6. 5.), 529 (21. 5.–19. 8.), 532 (19. 7.–8. 9.) a částečně 533 (10. 9.–13. 10.) Grausovy edice se vztahují k možným letům 1371, 1382 a 1393. Tři datace na straně 530 (23.–29. 8.) bezprostředně navazují na předchozí stranu. Datace na stranách 533 ve druhé polovině (týden po 10. neděli po Sv. Trojici a týden po první neděli po 6. 1.), 534 (týden před první nedělí adventní a dva týdny po ní) a 535 (týden po třetí neděli adventní) nelze s jistotou převést na konkrétní dny. S ohledem na zmínění převora Petra na straně 530 lze uzavřít, že při nejmenším strany 528 až zhruba polovina 533 obsahují záznamy z roku 1393.

- 21 Celému rukopisu se podrobně věnuje Petr, Stanislav: *Středověká liturgická bohemika v rukopisném fondu Maltézské knihovny. Studie o rukopisech 27, 1989–1990*, s. 31–51.
- 22 Svoboda, M.: *Majetek johanitského řádu*, s. 253; Dráždil, Stanislav: *Maltézská jurisdikce a „Strakonický dům“ v Praze. Strakonice 2, 1936*, s. 27.
- 23 „Stará kniha či protokol“ pro maltézské postranní právo se dochovala, byť jí chybí první fólia a nyní začíná až od roku 1478. – Knihovna Národního archivu (KNA), fond Maltézská knihovna (dále *Knih.Malt.*), sign. R 92, protokol maltézského postranního práva 1478–1612. Úvodní zápis se zřízením z roku 1477 je k dispozici alespoň v opise (KNA, *Knih.Malt.*, sign. R 122, kopířák maltézského postranního práva 1580–1731, fol. 20r). *Srov. Svobodová–Ladová, Miluše: Zvláštní místní práva v Praze. Pražský sborník historický 8, 1973*, s. 137. Po pozemkové knize Motola zůstal pouze zápis v inventáři z roku 1752: „Liber fundorum pagi Mothol anni 1477 in folio sine signatura“ (NA, ŘM, inv. č. 264, kart. 156, inventář pražského konventu z roku 1752). Tato pozemková kniha patří bez pochyby mezi nejstarší doložené v českých zemích mimo městské prostředí.
- 24 Petr, S.: *Středověká liturgická bohemika*, s. 81, 82 a 83. Autor tohoto příspěvku se dříve mylně domníval, že v roce 1487 byl první návrat převora do Prahy po odchodu v roce 1419. – Trnka, Pavel: *Osudy Maltézské knihovny v Praze a její současný stav. Paginae historiae 24/1, 2016*, s. 13.
- 25 Palacký, František (ed.): *Starý letopisowé česstj od roku 1378 do 1527, čili Pokračowánj v kronikách Přibjka Pulkawy a Benesse z Hořowic, z rukopisů starých vydané. Praha 1829*, s. 265.

okolností, kdy pražský konvent neexistoval, užívání pontifikálií ustalo. Proto se generální převor Jan z Rožmberka obrátil na kurii s žádostí o převedení práva užívat mitru, berlu a další pontifikální insignie z převorů pražských na strakonické. Dne 7. října 1512 vyšel Rožmberkovi vstříc kardinál Leonard s podmínkou, že se tak stane pouze do doby, dokud pražský konvent nedosáhne svého původního stavu.²⁶ S ohledem na absenci obyvatelných prostor a klesající počet řádových kněží v českém převorství nebylo obnovení konventu na Malé Straně během 16. století reálné.²⁷ Chybějící obydlí pro případné řeholníky nevyřešila ani přestavba bývalého konventu na rezidenci generálního převora na přelomu 16. a 17. století, ve které se počítalo pouze s farou a příbytkem převora.²⁸ Přibližně od roku 1618 se řádovému kostelu na Malé Straně začíná říkat „Matky Boží pod řetězem konec mostu pražského“.²⁹

Z původního majetku konventu zůstala vedle enklávy na Malé Straně část Motola. V roce 1461 získali johanité zpět do své moci ves Březiněves potom, co ji král Zikmund v roce 1436 zastavil. Tento stav setrval až do počátku 17. století.³⁰ V rámci událostí po pražské defenestraci roku 1618 byla Malostranskými vyrabována rezidence generálního převora včetně převorova bytu.³¹ Prevor navíc dočasně ztratil Březiněves i část Motola. K opětovnému obnovení vlastnických práv došlo až po Bílé hoře.³²

Počátkem třicetileté války přestal existovat také maltézský konvent ve Strakonících, kde napříště působil pouze převor zajišťující farní správu.³³ Vymírání řádových kněží v českém převorství se snažili zastavit generální převor Jindřich z Logau a převor Pavel Gryll z Altorfu (ve funkci v letech 1621–1631), který v roce 1622 začal vést

---

26 NA, ŘM, inv. č. 2497, listina ze 7. 10. 1512.

27 Autor zde přehodnotil na základě studia pramenů svůj předchozí názor o existenci skromného konventu. Srov. Trnka, P.: *Osudy Maltézské knihovny*, s. 13.

28 Vilímková, Milada: *Urbanistický vývoj území maltézské jurisdikce. Pražský sborník historický 1966*, s. 80–82.

29 NA, ŘM, inv. č. 1251, kart. 477, kniha zápisů soudních rozhodnutí pražské jurisdikce 1571–1638, pag. 483.

30 Svoboda, M.: *Majetek johanitského řádu*, s. 264 a 269–270.

31 Hloch, Jiří: *Postranní právo Panny Marie pod řetězem – konec mosta (1547–1659)*. Pražský sborník vlastivědný 1962, s. 113. KNA, Knih.Malt., sign. Malt 2041, fol. 1b, rukopisný vpisek.

32 Pola, Martin: *Působení řádu Maltézských rytířů v Českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*. Diplomová práce na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK. Praha 2017, s. 100 a 103.

33 KNA, fond Knihovna Frá Horkého (dále Knih.Horký), sign. RJ 9, Warter, Ferdinand: *Geschichtlicher Traktat über den Orden des heiligen Johannes von Jerusalem, dessen Regel und Statuten*, pag. 30.

farní matriky u Panny Marie pod řetězem.³⁴ Řešením mělo být obnovení konventu na Malé Straně. Za tímto účelem se jim v roce 1625 podařilo získat od císaře Ferdinanda II. dva zkonfiskované domy, ve kterých měl vzniknout alumnát. To se však nezdařilo a situace se zhoršila do té míry, že nebyl ani řádový kněz, který by nastoupil po Gryllovi. Poprvé se tedy objevuje světský duchovní s označením administrátor kostela Panny Marie pod řetězem. Celkem byla takto přerušena posloupnost převorů během následujících období: 1631–1637, 1638–1650, 1686–1692 a 1703–1709. Pokud vstoupil administrátor do řádu, stával se následně i převorem.³⁵ Poněkud kontroverzní postavu mezi převory představoval Bernard Witte, který nejprve působil v letech 1638–1650 jako administrátor a posléze v letech 1650–1686 jako převor.³⁶ Podílel se sice na barokizaci kostela Panny Marie pod řetězem, ale svým postupem proti poddaným vyvolal řadu stížností.³⁷ Navíc se dostal do sporu s velkopřevorem Františkem Šebestiánem Vratislavem z Mitrovic a ze svého úřadu byl kvůli neposlušnosti v roce 1674 na čas dokonce sesazen velmistrovou radou. Díky tomu, že nepředložil soupis příjmů požadovaný provinciální kapitulou v roce 1682, odejmul mu velkopřevor Ferdinand Ludvík Libštejnský z Kolovrat následujícího roku Březiněves.³⁸

Když zemřel poslední strakonický převor a generální vikář velkopřevora v duchovních záležitostech Michael Emerich de Raga v první polovině 90. let 17. století, ustalo používání pontifikálních insignií i ve Strakonících.³⁹ Do 18. století vstupovalo České velkopřevorství bez jediného kněžského konventu a téměř s nulovým počtem řádových kaplanů se slavnými slibů.

Období obnoveného konventu

Kritický vývoj kněžské větve řádu se podařilo zvrátit až velkopřevorovi Gundakaru Poppu z Dietrichštejna a převorovi Františku Tauferovi z Rovin

34 Archiv hlavního města Prahy, fond Sběrka matrik, sign. PMŘ N1O1Z1, matrika narozených a oddaných kostela P. Marie pod řetězem na Malé Straně 1622–1676 a sign. PMŘ N2O2, matrika oddaných kostela P. Marie pod řetězem na Malé Straně 1622–1745.

35 Ekert, František: Posvátná místa král. hl. města Prahy I. Praha 1883, s. 264–265; KNA, Knih. Malt., sign. R 87, protokol maltéžského postranního práva 1701–1703, pag. 408; sign. R 68, purkrechtní kniha 1617–1711, Motol, fol. 56v a sign. R 99, matrika konventu Panny Marie pod řetězem 1825–1861, pag. 1.

36 KNA, Knih. Malt., sign. R 68, purkrechtní kniha 1617–1711, Březiněves, fol. 13r; NA, ŘM, inv. č. 2368, listina z 23. 6. 1650. Jeho osobou se zabýval Fürstenberg, Michael von: Ein Westfale in Prag. Der Prior des Malteserordens Bernhard Witte. Paderborn 1998.

37 Vilímková, M.: Urbanistický vývoj, s. 83.

38 Podrobněji Fürstenberg, M. v.: Ein Westfale, s. 19–22.

39 Lifka, Bohumír – Nechvátal, Bořivoj: Radomyšl. Dějiny jihočeského městečka a jeho okolí. Radomyšl 1993, s. 181; KNA, Knih. Malt., sign. R 103, Hrubý, Jan Křtitel: Series nonnullorum exempti Conventus Strakonicensis... 1779, text k poslednímu znaku.

(nejprve kaplan v kostele Panny Marie pod řetězem, od roku 1703 administrátor a v letech 1709 až 1745 převor).⁴⁰ Druhý jmenovaný nechal v letech 1728–1731 vystavět na své náklady novou budovu kněžského alumnátu a útulku pro zestárlé bratry.⁴¹ Již v roce 1732 byli přijati dva zkušení kněží za první novice.⁴² Řeholníků postupně přibývalo, a z Taufera se tak stal první převor obnoveného konventu. V poslední vůli, kterou pořídil v roce 1736 s povolením magisteria, počítal mimo jiné s existencí alespoň čtyř kaplanů z poslušnosti výborně znalých českého jazyka a tvořících chór.⁴³ Potom, co v červnu 1739 složili slavné sli- by duchovní správci sedmi převážně inkorporovaných far v Čechách,⁴⁴ dosáhl počet členů konventu stavu před rokem 1420 – 15 profesních kněží a 1 novic.⁴⁵ Tím byla prakticky splněna podmínka listiny z roku 1512 pro navrácení práva nosit pontifikálie pražským převorům. Proto Taufer zaslal v této věci suppliku do Říma. Odpověď Posvátné kongregace ritů z konce roku 1739 byla kladná a po schválení velkopřevorem a pražským arcibiskupem v lednu 1740 se převorové konventu Panny Marie pod řetězem opět stali infulovanými. Ve stejném

---

40 NA, ŘM, inv. č. 1233, kart. 460, pamětnice konventu Panny Marie pod řetězem 1727–1907, fol. 1r–v, 68v–69v; KNA, Knih.Malt., sign. R 87, protokol maltéžského postranního práva 1701–1703, pag. 408.

41 Podrobněji o vlastní stavbě Wirth, Zdeněk: Stavba konventu maltéžského na Malé Straně v Praze. Památky archaeologické – skupina historická 2 (38), 1932, s. 82–84.

42 NA, ŘM, inv. č. 1233, kart. 460, pamětnice konventu Panny Marie pod řetězem 1727–1907, fol. 2r.

43 Tamtéž, fol. 71v.

44 Tamtéž, fol. 26v. Jednalo se o Strakonice, Horažďovice, Radomyšl, Pičín, Horní Libchavu, Skalice u České Lípy a Radobytce.

45 Tyto i další údaje o počtech členů, obsazení farních kostelů a konventních funkcích v tomto příspěvku byly zjištěny na základě následujících pramenů. Pro období let 1732 až 1804 je klíčová pamětnice konventu (NA, ŘM, inv. č. 1233, kart. 460, pamětnice konventu Panny Marie pod řetězem 1727–1907). Informace pro následující období lze čerpat z matriky členů konventu, která vznikla někdy okolo roku 1825 a zapisovalo se do ní do roku 1861. Obsahuje ale velké množství chyb (KNA, Knih.Malt., sign. R 99, matrika konventu Panny Marie pod řetězem 1825–1861). Nahradila ji pak mladší matrika vedená až do roku 1950, která je dnes však neznámá (srov. Otradovec, Tomáš Jan: České velkopřevorství Suverénního řádu maltéžských rytířů za velkopřevora Michaela Ferdinanda z Althanu. Diplomová práce na Katedře PVH a archivního studia FF UK. Praha 2016, s. 42–43, 62 a 76). Proto je třeba se zejména pro mladší období obrátit na tištěné seznamy členů pražského konventu, které jsou součástí katalogů říšské genealogické příručky (Neues Genealogisch-Schematisches Reichs- und Staats-Handbuch ... Frankfurt am Mayn 1751–1755), některých direktářů pražského konventu (Ordo recitandi divinum officium missasque ... Pragae [1756, 1757, 1761–1766, 1768–1771, 1776–1780 a 1782–1785]), katalogů duchovních pražské arcidiecéze (Catalogus Universi Cleri Archidioecesiani Pragensis ... Pragae 1827–1920, 1928, 1932–1938, 1942, 1945 a 1948) a přehledů členů Českého velkopřevorství (Status personalis sacri ac equestris ordinis Joannitarum seu Melitensium in Magno prioratu Bohemiae pro anno 1860, Pragae 1860 a Rangs-Liste und Personal-Status des hohen souverainen Johanniter-Ordens im Grosspriorate von Böhmen ... Wien 1866–1918, 1927, 1929 a 1937). Název posledních dvou řad se průběžně měnil.

roce obdržela komunita svá první novodobá statuta, jelikož se středověká nedochovala.⁴⁶

Pro udržitelné fungování řeholního domu maltézských rytířů na Malé Straně bylo nezbytné rozšíření konventních statků. Převoru Františku Špinkovi z Helfenthalu (ve funkci v letech 1745–1761) se podařilo v roce 1747 zakoupit zbývající část Motola, což později potvrdila i Marie Terezie.⁴⁷ Kromě toho rozhodla roku 1767 provinciální kapitula o navrácení Březiněvsi zpět konventu.⁴⁸

V jeho čele stál převor, který byl zároveň generálním vikářem Českého velkopřevorství v duchovních záležitostech a kaplanem jak velkopřevora, tak řádových rytířů. Jeho ustanovení probíhalo tak, že členové konventu mezi sebou vybírali dva adepty, přičemž velkopřevor buď jednoho potvrdil, nebo se volba musela opakovat. Od konce druhé dekády 19. století byl každý převor také komturem tří malých komend (Ebenfurth, Hallenstein a Maria Pulst), ze kterých mu plynul skromný příjem. Zvolený převor byl též jmenován konventuálním kaplanem, zatímco ostatní bratři bývali téměř vždy kaplany z poslušnosti.⁴⁹ V 50. letech 18. století se velikost konventu ustálila na 30 osobách, mezi které patřili kněží, klerikové a novicové. Od 20. let až do počátku 80. let 19. století se velikost této komunity pohybovala zhruba mezi 35 až 40 členy. Největší personální rozkvět zažil pražský konvent koncem působení převora Jana Jaresche (v úřadu 1859–1886), jeho nástupců Josefa Slánského (1887–1889), Ferdinanda Wartera (1889–1903) a částečně Josefa Hamršmída (1903–1939). Tehdy v období od první poloviny 80. let 19. století do první poloviny druhé dekády 20. století byl tvořen více jak 40 osobami. Roku 1889 jich bylo dokonce 47, přičemž přímo v konventu z nich pobývalo 16. Fungování této řeholní komunity zajišťovala kromě převora řada dalších hodnostářů: podpřevor, novicmistr, inspektor kostela, archivář, knihovník, provizor domu, sakristián, sekretář, správce kuchyně a správce sklepa. Nebylo ničím výjimečným, že jeden profes zastával zároveň více funkcí.

Maltézští kněží měli především obstarávat duchovní správu na řádových farních buď jako správci farních kostelů, či jako kaplani.⁵⁰ Během druhé poloviny 18. století přibýly k stávajícím osmi farnostem, které obhospodařovali členové pražského konventu, Volfartice (1756) a Podsrb (1786), dočasně pak Mailberg

46 NA, ŘM, inv. č. 1233, kart. 460, pamětnice konventu Panny Marie pod řetězem 1727–1907, fol. 32v–33r a 41r–46v.

47 NA, ŘM, inv. č. 3121, listina z 11. 5. 1754.

48 Fürstenberg, M. v.: Ein Westfale, s. 21.

49 KNA, Knih.Horký, sign. RJ 9, Warter, F.: Geschichtlicher Traktat, pag. 31–32; Ekert, F.: Posvátná místa, s. 267 a Hamršmíd, Josef: Johannité. In: Ottův slovník naučný XIII. Praha 1898, s. 586.

50 Pola, M.: Působení řádu, s. 61.

(1752) a Rabensburg (1779). Jednotlivé duchovní správce jmenoval velkopřevor.⁵¹ Rušení klášterů císařem Josefem II. se maltézskému konventu vyhnulo, přičemž získal po bosých karmelitánech do správy významný kostel Panny Marie Vítězné na Malé Straně. Z něho se v roce 1784 stal farní místo konventního kostela Panny Marie pod řetězem.⁵² V první polovině 19. století obsazovali maltézští kněží rakouské farní kostely inkorporované řádu: opět Rabensburg (1806), Walkenstein (1820), Spital (1825), Maria Pulst (1826), opět Mailberg (1833), Fürstenfeld (1836) a Großharras (1839). O něco později přibyl ještě Altenmarkt (1861). V roce 1880 vzrostl díky nově vzniklé farnosti Slunečná počet farních kostelů přímo spravovaných pražským konventem na 19. Někteří profesní kaplani také učili na školách náboženství. Zejména za sedmileté války a za první světové války mohli působit také jako polní kaplani.

Zatímco ještě na počátku první světové války se na převora Hamršmída obraceli jednotlivci i instituce s prosbami o materiální či duchovní pomoc, tak zanedlouho postihl nedostatek i některé řádové kněze.⁵³ Během této války zchudl kněžský konvent do té míry, že v roce 1919 nebyl schopen se postarat o všechny své členy.⁵⁴ Nakonec to došlo tak daleko, že z maltézského řádu vystoupilo během let 1919 až 1921 pět kněží se slavnými sliby a dva klerikové s jednoduchými sliby. Kromě toho chyběl pražskému konventu až do října 1927 zcela dorost, což se převor snažil řešit aktivním oslovováním gymnázií.⁵⁵ Během stejného období navíc zemřelo 10 členů konventu. Jeho velikost se tak zredukovala na pouhých 20 osob k 1. červenci 1927. Úbytek řádových kněží nedokázal zvrátit ani obnovený, ale nedostatečný nábor noviců mezi léty 1927 a 1934. Koncem roku 1938 čítala komunita již jen 14 členů. To se nutně projevilo i v duchovní správě, kdy maltézští kněží mezi lety 1921 až 1938 postupně opustili natrvalo 14 řádových far.

Kromě toho byly počátkem 20. let 20. století jediné dva konventní statky ohrožené pozemkovou reformou. Tím, že maltézští duchovní prodali v roce 1922 celý velkostatek Motol Praze, udrželi z velké části alespoň Březiněves.⁵⁶

Ekonomická a personální krize pražského konventu byla provázena rovněž poklesem řeholní disciplíny jeho členů. Se situací uvnitř komunity se seznámil v červnu 1933 při své návštěvě Prahy švýcarský kapucín Hilarin Felder, který byl papežem Piem XI. jmenován apoštolským vizitátorem maltézského řádu v čes-

---

51 Hamršmíd, J.: *Johannité*, s. 586.

52 Ekert, F.: *Posvátná místa*, s. 268.

53 Pola, M.: *Působení řádu*, s. 56–57, 59.

54 Pořízka, Jiří: *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*. Olomouc 2002, s. 63.

55 Pola, M.: *Působení řádu*, s. 61.

56 Tamtéž, s. 107–108.

kých zemích. Prozatím to vyřešil různými nařízeními směřujícími ke zpřísnění řeholního života.⁵⁷ Po roce vizitoval maltézskou komunitu znovu. Výsledkem bylo tentokrát kromě řady reformních opatření uzavření noviciátu, čímž byla kněžská větev řádu v Českém velkopřevorství odsouzena k zániku!⁵⁸ Dne 1. ledna 1937 složil slavné sliby poslední klerik konventu Vladimír Pícha, který byl 17. července 1938 vysvěcen v Římě na kněze.⁵⁹ V červnu 1937 rezignoval na základě Felderova doporučení staříčkový Josef Hamršmíd na funkci generálního vikáře v duchovních záležitostech velkopřevorství.⁶⁰ Následně ustanovil zmíněný papežský vizitátor Franze Wernera Bobeho, který byl již v únoru 1935 zvolen konventní kapitulou podpřevorem, vikářem kněžské větve řádu pro velkopřevorství s plnou převorskou jurisdikcí.⁶¹

Po Hamršmídivě smrti koncem srpna 1939 opět zasáhl nepříznivě do dějin konventu reformátor Felder, když dne 11. září jmenoval jeho nástupcem Němce Bobeho. Stalo se tak bez souhlasu kardinála a pražského arcibiskupa Karla Kašpara, který byl tehdy titulárním velkopřevorem, a navíc i bez vědomí velmistra. Jeho postup přitom odporoval řádovým předpisům, jelikož měl být převor volen konventem. Kromě toho nebyl již Felder apoštolským vizitátorem maltézského řádu. Kardinál Kašpar proto dosáhl v únoru 1940 u Posvátné kongregace řeholníků v Římě odvolání zmíněného jmenování. Bobemu odňal jurisdikci a právo pontifikálií. Konventu měl být ustanoven komisař. Kardinál však v dubnu 1941 zemřel a Bobe byl znovu v září potvrzen stejnou kongregací převorem.⁶²

Počátkem roku 1942 zasáhla pražský konvent další těžká rána. Byl totiž Třetí říši zcela ožebračen. Zabrána mu byla vlastní budova, kostel Panny Marie pod řetězem, velkostatek Březiněves, knihovna i finanční hotovost. Jeho novým sídlem se stala fara Panny Marie Vítězné, kde se tísnili čtyři kněží, dva kostelníci a jeden sluha.⁶³

57 Apoštolský visitátor v Praze. *Národní politika* 51, č. 170 (22. 6. 1933), s. 4 a Mach, Vlasta: Klášterní předpisy jsou proto, aby se obcházely. *Volná myšlenka* 24, č. 32 (11. 8. 1933), s. 190.

58 Rytířský řád Maltézský v Praze před zrušením? *Expres* 7, č. 131 (9. 6. 1934), s. 2 a –ff–: Středověké kupčení. *Modrá revue* 3, č. 17 (1. 11. 1934), s. 269–270.

59 Zprávy z řádu Maltských rytířů. Od Pražského Jezulátka 2, 1936, č. 3, s. 98 a 3, 1938, č. 4, s. 129.

60 Zprávy z řádu Maltských rytířů. Od Pražského Jezulátka 3, 1937, č. 2, s. 64–65; Pořízka, J.: Maltézští rytíři, s. 60.

61 Zprávy z řádu Maltských rytířů. Od Pražského Jezulátka 1, 1935, č. 3, s. 96 a 3, 1937, č. 2, s. 67.

62 NA, fond Zemský úřad Praha – oddělení církevní, nadační a školské (ZÚ–cirk.), kmen. č. 1185, Souhlas stát. kultové správy k ustanovení Fra Hamršmída a Fra Bobeho převorem z 12. 12. 1947; Kukánová, Zlatuše: Dr. Josef Pluhař – kancléř a vyslanec řádu maltézských rytířů. *Paginae historiae* 13, 2005, s. 51; KNA, *Knih. Horký*, sign. RJ 1, pamětní kniha kostela Panny Marie Vítězné, záznamy pro léta 1940–1948, zápis J. Eminence Dr. Karel kardinál Kašpar.

63 Bobe, Franz Werner: Zpověď. In: Tomášek, Dušan: *Konfidenti*. Praha 1991, s. 154; KNA, *Knih. Horký*, sign. RJ 1, pamětní kniha kostela Panny Marie Vítězné, záznamy pro léta 1940–1948,

Převor Bobe se projevil za okupace jako nacista, elitní konfident a kariérista s ambicí stát se pražským arcibiskupem. Sám přitom celebroidal především pontifikální mše.⁶⁴ Mnozí maltézští kněží byli perzekuováni. Administrátor u Panny Marie Vítězné Jan Häusler byl počátkem října 1939 zatčen gestapem a po vyšetřovací vazbě vykázán z Čech.⁶⁵ Ve stejné době byl rovněž zatčen kvůli vlasteneckému kázání a krátce internován prozatímní administrátor děkanství ve Strakoncích Antonín Voráček, který poté působil v odboji.⁶⁶ Nejhůře postižen byl prozatímní administrátor Panny Marie Vítězné Karel Vilém Horký, který byl z Bobeho popudu zatčen gestapem v lednu 1942 a bez soudu uvězněn na Pankráci, v Terezíně a nakonec v Dachau, kde mu byla kvůli infekci amputována noha pod kolenem. Záminkou k udání se pro převora stalo nedostavení se spolubratra na děkanství do Radomyšle k internaci kvůli porušování předpisů o zatmění.⁶⁷ Druhého kaplana u Panny Marie Vítězné Vladimíra Píchu poslal Bobe v roce 1942 na tři týdny do kněžského demeritního domu v Zásmukách, který sloužil pro internaci nepohodlných katolických duchovních. Údajně tím měl předejít jeho zatčení.⁶⁸ Rakouskému členu konventu Elmaru Eisenbergerovi se podařilo emigrovat do Velké Británie, kde od září 1942 působil jako hlasatel stanice Christus König vysílané do Německa.⁶⁹

Po skončení války se museli maltézští kněží vyrovnat s kolaborací dvou německých spolubratrů. Převor Bobe byl za pomoci Vladimíra Píchy zatčen již

zápis Zabrání Maltského majetku; Trnka, P.: *Osudy Maltézské knihovny*, s. 17–18.

64 KNA, Knih.Horký, sign. RJ 1, pamětní kniha kostela Panny Marie Vítězné, záznamy pro léta 1940–1948, zápis Maltský konvent u Panny Marie Vítězné; Kukánová, Z.: Dr. Josef Pluhař, s. 51.

65 KNA, Knih.Horký, sign. RJ 1, pamětní kniha kostela Panny Marie Vítězné, záznamy pro léta 1940–1948, zápis Frà Jan Häusler, O. Melit.; Bobe, F. W.: *Zpověď*, s. 158–159. Dle Vladimíra Píchy, autora záznamů ve farní pamětnici, bylo důvodem zatčení židofilské smýšlení, kdežto dle Bobeho to mělo být kvůli homosexualitě.

66 Fibich, Ondřej: *Poslední převor strakonický, Frà Antonín Voráček*. Zpravodaj Českého velkopřevorství Suverénního řádu maltézských rytířů 23, 2008, s. 6; Strakonice. Pamětní deska Antonínu Voráčkovi. In: *Pamětní místa na komunistický režim* [online]. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. [9. 10. 2018]. Dostupné z: <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/strakonice-pametni-deska-p-antoninu-vorackovi/>.

67 Libický, Vladimír: Frà Karel Vilém Horký O. Melit. Ve vzpomínkách. Zpravodaj Českého velkopřevorství Suverénního řádu maltézských rytířů 21, 2007, s. 8–9; KNA, Knih.Horký, sign. RJ 1, pamětní kniha kostela Panny Marie Vítězné, záznamy pro léta 1940–1948, zápis Frà Karel Vilém Horký O. Melit.

68 Bobe, F. W.: *Zpověď*, s. 155; KNA, Knih.Horký, sign. RJ 1, pamětní kniha kostela Panny Marie Vítězné, záznamy pro léta 1940–1948, zápis J. Eminence Dr. Karel kardinál Kašpar.

69 Starkulla jr., Heinz: *Politische Emigranten in der verdeckten anglo-amerikanischen Propaganda*. In: Behmer, Markus (ed.): *Deutsche Publizistik im Exil 1933 bis 1945. Personen – Positionen – Perspektiven*. Münster 2000, s. 205.

v květnu 1945 a v dubnu 1947 po proběhlém soudu popraven. Ještě předtím byl v červnu 1946 odsouzen Heinrich Sacher k jedenácti letům vězení.⁷⁰ Novým převorem byl zvolen a v červnu 1948 velmistrem jmenován dosavadní vikář konventu a strakonický děkan Antonín Voráček.⁷¹ Konvent měl v této době již pouhých sedm členů, z nichž jen dva pobývali na faře u Panny Marie Vítězné. Ostatní pak zajišťovali duchovní správu ve Strakonících, Horažďovicích, Radomyšli, Fürstenfeldu a nově v Jirnech.

Poválečné období se pro konvent neslo ve znamení snah dosáhnout navrácení zabraného majetku a znovu otevřít noviciát.⁷² V prvním případě byl řád, na rozdíl od druhého, relativně úspěšný. Maltézští kněží postupně získávali svůj majetek zpět. V kostele Panny Marie pod řetězem začaly být od 20. května 1945 znovu slouženy bohoslužby.⁷³ V konventní budově sídlil od května 1945 Orientální ústav ČSAV, který tam vystřídal Institut für die Kunde Ost- und Südosteuropas pražské německé univerzity. Zůstal tam i po její restituci v srpnu 1945.⁷⁴ Do roku 1948 byla získána zpět také knihovna, která byla uložena na faře Panny Marie Vítězné. Její správu však převzala Knihovna Náprstkova muzea v čele se členem řádu Bohumírem Lifkou.⁷⁵ Přestože byla na velkostatek Březiněves navržena konfiskace podle Benešových dekretů, měl být nakonec dle soudního rozhodnutí z listopadu 1947 rovněž vrácen konventu. V únoru 1948 byl ale v rámci revize první pozemkové reformy převeden do rukou státu.⁷⁶

Po únorovém převzetí moci komunisty se nad zbytkem skomírajícího konventu rychle stahovala mračna. V říjnu 1949 byl zatčen kaplan Vladimír Pícha a po vykonstruovaném procesu v lednu 1951 odsouzen k 20 letům odnětí svobo-

70 Lifka, Bohumír: Pražský nacistický „arcibiskup“. Svobodné noviny 1, č. 15 (8. 6. 1945), s. 2; Buben, Milan – Calice, Christof – Feucht, Gerhart – Lobkowicz, Johannes – Steeb, Richard – Zikmundová, Martina: České velkopřevorství Suverénního řádu Maltézských rytířů v letech 1938–1948. [S.l. s.a.], s. 10.

71 Pořízka, J.: Maltézští rytíři, s. 109; Strakonice. Pamětní deska Antonínu Voráčkovi. In: Pamětní místa na komunistický režim [online]. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. [9. 10. 2018]. Dostupné z: <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/strakonice-pametni-deska-p-antoninu-vorackovi/>.

72 NA, ZÚ–církv., kmen. č. 1185, Vyjádření Souverénního řádu Maltézských rytířů v Čechách a na Moravě a konventu kněží Maltézských rytířů v Praze z 10. 11. 1945, s. 7.

73 KNA, Knih.Horký, sign. RJ 1, pamětní kniha kostela Panny Marie Vítězné, záznamy pro léta 1940–1948, zápis Povstání pražského lidu 5.–9. května 1945.

74 Buben, M. – Calice, Ch. – Feucht, G. – Lobkowicz, J. – Steeb, R. – Zikmundová, M.: České velkopřevorství, s. 11–12 a 13.

75 Trnka, P.: Osudy Maltézské knihovny, s. 21–22.

76 Buben, M. – Calice, Ch. – Feucht, G. – Lobkowicz, J. – Steeb, R. – Zikmundová, M.: České velkopřevorství, s. 14, 17 a 19.

dy.⁷⁷ Převor Antonín Voráček byl ještě v lednu 1950 tajně infulován.⁷⁸ V dubnu téhož roku však proběhla Akce K, během které byl kněžskému konventu opět zabrán majetek.⁷⁹ Maltézští rytíři byli tak spolu s ostatními církevními řády v Československu zrušeni. Počátkem roku 1954 byl zatčen i představený bývalého konventu Antonín Voráček a již koncem března odsouzen k osmi letům vězení.⁸⁰

Epilog

Obnovení maltézského řádu v Československu roku 1990 se z členů kněžského konventu dočkal pouze Karel Vilém Horký, který však zemřel 30. října 1992.⁸¹ Tím znovu po necelých 300 letech vymřeli v Českém velkopřevorství řádoví duchovní se slavnými sliby. Nic na tom již nemohl změnit ani 79letý kněz litoměřické diecéze Josef Zlámal, který v září 1994 složil slavné sliby a stal se infulovaným převorem. Působil také jako farář u Panny Marie pod řetězem mezi léty 1997 a 2002, kdy mu byla odňata jurisdikce v arcidiecézi. Tento vůbec poslední maltézský kněz se slavnými sliby zemřel 22. prosince 2008.⁸² Ještě předtím v roce 2004 zanikla tradiční maltézská farnost Panny Marie pod řetězem, když byla sloučena s farností sv. Tomáše.⁸³ Pomyslnou tečku dějin kněžského konventu, který již od roku 1950 reálně neexistoval, představuje z právního hlediska jeho sloučení s velkopřevorstvím v roce 2012.⁸⁴

Datace udělení práva pontifikálií v řádové historiografii

Na samém začátku stojí papežská bula z 1. května 1395. Kombinace neuvedení pořadového čísla papeže v intitulaci („Bonifacius episcopus servus servorum Dei“) s datováním dle délky pontifikátu („Kal. Maii pontificatus nostri anno sexto“) však později způsobily nemalé datační problémy, jak bude níže vyloženo.⁸⁵

77 Pořízka, J.: Maltézští rytíři, s. 103; Vlček, Vojtěch: Perzekuce mužských řádů a kongregací komunistickým režimem 1948–1964. Olomouc 2004, s. 254.

78 Fibich, O.: Poslední převor, s. 7.

79 Vaněčková-Skřivánková, Justina: Osudy mužských řeholních řádů a kongregací římskokatolické církve v 50. letech ve světle archiválií Náboženské matice. Praha 1997, s. 12.

80 Vlček, V.: Perzekuce mužských řádů, s. 255–256.

81 Pořízka, J.: Maltézští rytíři, s. 96 a 116.

82 Koronthály, Vladimír: Almanach duchovních arcidiecéze pražské ve 20. století a lexikon farností arcidiecéze pražské 1948–2010 II. Praha 2013, s. 576.

83 Týž: Almanach duchovních arcidiecéze pražské ve 20. století a lexikon farností arcidiecéze pražské 1948–2010 III. Praha 2013, s. 106.

84 Buben, M. – Calice, Ch. – Feucht, G. – Lobkowicz, J. – Steeb, R. – Zikmundová, M.: České velkopřevorství, s. 10.

85 NA, ŘM, inv. č. 2172, listina z 1. 5. 1395.

Když byl v 15. století archiv pražské komendy převezený na strakonický hrad pořádný,⁸⁶ byla tato listina opatřena na zadní straně výstižným registrem se správně určeným rokem!⁸⁷ S písemností se opět určitě pracovalo v souvislosti se snahou generálního převora dosáhnout převedení práva užívat pontifikálie na strakonické převory. Přestože byla v této době jistě s ohledem na regist povědomost o době vyhotovení původní výsady, vyhnul se generální převor ve své žádosti ke kurii roku 1512 jak jejímu časovému zařazení, tak uvedení jména jejího vydavatele.⁸⁸ Poté přestal být o listinu zájem až do první poloviny 18. století.

Asi nedlouho po roce 1735 byl vyhotoven soupis písemností vztahujících se ke kostelu Panny Marie pod řetězem. Při této příležitosti byla zadní strana listiny opatřena druhým registrem, který byl totožný s registrem v rámci soupisu.⁸⁹ V něm není papež Bonifác blíže specifikován a poprvé byl chybně stanoven rok vydání: 1394.⁹⁰ Z tohoto záznamu také vyplývá, že už tehdy chyběla pečeť. Posun o jeden rok v datování lze vysvětlit následovně. Autor pravděpodobně vycházel ze středověkého regestu, přičemž špatně přečetl na konci uvedeného roku *quarto* místo správného *quinto*. Nutno podotknout, že právě v místě, kde je uveden letopočet, je zhoršená čitelnost textu.

Na aktuálnosti získala listina z roku 1395 v 30. letech 18. století v souvislosti s obnovou pražského konventu převorem Františkem Tauferem. Tím totiž došlo ke splnění podmínky uvedené v listině z roku 1512 pro vrácení práva pontifikálií zpět pražským převorům. V této věci napsal Taufer v roce 1739 suppliku ke kurii, v jejímž úvodu zmínil „ipsius ecclesiae priori pro tempore concessus fuit usus indulgē ex indulto Bonifacii p. p. VIII. ab anno 1301“.⁹¹ Zde zřejmě vůbec poprvé došlo k záměně papežů Bonifáce IX. (1389–1404) a Bonifáce VIII. (zvolen 1294, posvěcen 1295–1303)⁹² a let 1395 a 1301. Nezdá se být pravděpodobné, že by převor obnoveného konventu pochybil vědomě. Zřejmě prováděl přípravu na psaní do Říma

86 Beránek, Karel – Uhlířová, Věra: Archiv českého velkopřevorství maltského řádu, Inventář SÚA, Díl I. Listiny 1128–1880, sv. 1. Praha 1966, s. 31.

87 „Bulla concessa per dominum nostrum papam Bonifacium, quod prior et conventus hospitalis sancti Johannis Ierosolimitani Pragensis possint uti suis pontificalibus etc. anno domini M CCCo nonagesimo quinto.“

88 NA, ŘM, inv. č. 2497, listina ze 7. 10. 1512.

89 NA, ŘM, inv. č. 220, kart. 124, starý repertář písemností kostela Panny Marie pod řetězem, pag. 4.

90 „Anno 1394: Bulla papae Bonifacii per quam conceditur prioribus conventus s. Joannis Hierosolymitani Pragensis posse uti anulo et aliis pontificalibus insigniis, uti Zdarazenses et Wischohradenses. Sub priore Petro.“

91 Opis předmluvy Tauferovy žádosti je dostupný v rámci KNA, Knih.Horký, sign. RJ 9, Warter, F.: Geschichtlicher Traktat, pag 32.

92 Bláhová, Marie: Historická chronologie. Praha 2001, s. 778–779.

pouze na základě nepřesného opisu listiny z roku 1395, kterou časově zařadil výhradně na základě jejího obsahu. Tím lze vysvětlit opomenutí v té době možná již těžko paleograficky srozumitelného registru z 15. století. Existence mladšího registru na zadní straně listiny v roce 1739 je nejistá. Nelze počítat u tehdejších maltézských kněží se znalostí úplné posloupnosti středověkých pražských převorů. Proto nebyl zřejmě Petr jako indicie reflektován. Papež Alexandr IV. (1254–1261), který je rovněž zmiňován v textu, v tomto případě nepomůže. Jako jediné vodítko tedy zůstala osoba vydavatele. Pontifikové s uvedeným jménem připadali v úvahu pouze dva. Není překvapivé, že byl nakonec vybrán Bonifác VIII., jehož šestý rok pontifikátu počítaný od posvěcení by v tomto případě vskutku připadal na rok 1301. Poskytoval totiž větší punc starobylosti. Naproti tomu Bonifác IX. byl papež období velkého západního schismatu, který v nebývalé míře uděloval odpustková privilegia.⁹³

Koncem roku 1739 vyslyšela Posvátná kongregace ritů Tauferovu žádost, přičemž údaje z ní bez ověření převzala do své písemnosti. V nariaci se proto objevuje: „super reassumptione antiquissimi privilegii infulae, sive usus pontificalium, quod jam pridem a s. m. Bonifacio VIII. indultum fuit priori pro tempore praefatae ecclesiae et conventus Pragensis“.⁹⁴ Tím v zásadě získalo mylné časové zařazení listiny z roku 1395 zdání správnosti. To mělo bezpochyby vliv při dalším pořádání archivu asi kolem poloviny 70. let 18. století. Obě listiny týkající se práva na pontifikálie (z let 1395 a 1512) byly uloženy společně pod signaturou m 3. V příslušném repertáři nebyly sice uvedeny roky vydání, ale za to byla zapsána jména papežů Bonifáce VIII. a Julia II.⁹⁵ Netrvalo však dlouho a mylný časový údaj pronikl i do tisku. Jednalo se o druhý díl topografie Prahy Jaroslava Schallera, který při psaní kapitolky o historii johanitů u Panny Marie pod řetězem jistě spolupracoval s konventem a měl patrně i přístup do archivu. Bula dle autora z 1. května 1301 měla být uložena pod číslem III, jak uváděl již zmíněný repertář.⁹⁶ Poprvé se tak objevuje její úplná datace.

V roce 1802 dokončil kancléř velkopřevorství a řádový donát Josef z Nuce svoji reprezentativní historii Českého velkopřevorství doplněnou kopiířem listin. Představoval osobu nanejvýš povolanou, jelikož měl na starost velkopřevorský

---

93 Hrdina, Jan: *Relikvie, odpustky, poutní odznaky. Čtyři kapitoly z náboženského života lucemburské Prahy*. Dolní Břežany 2017, s. 57–58.

94 Opis písemnosti je zahrnut do NA, ŘM, inv. č. 1233, kart. 460, pamětnice konventu Panny Marie pod řetězem 1727–1907, fol. 32v–33r.

95 „Bulla papalis Bonifacii 8vi et Julii 2di, vi cuius priori ad pedem pontis conceditur usus infulae et pontificalium. Sg. m. N. 3.“ – NA, ŘM, inv. č. 222, kart. 126, starý repertář pro písmeno B.

96 Schaller, Jaroslav: *Beschreibung der königl. Haupt- und Residenzstadt Prag sammt allen darinn befindlichen sehenswürdigen Merkwürdigkeiten*. Zweyter Band. Prag 1795, s. 63.

archiv. Jeho informace o udělení práva pontifikálií mírně přesahují rámec dosa-
vadních registů. Rozšíření spočívá v údajích, že se tak stalo po vzoru zderazského
probošta a vyšehradských kanovníků. Zmiňuje také berlu, která však v původní
listině nebyla vysloveně uvedena. V časovém zařazení a vydavateli se plně shoduje
s Tauferovým pojetím.⁹⁷

Během první poloviny 19. století si někteří členové konventu začali být vědomi
rozporu mezi interpretací převora obnovitele potvrzenou kurií a vlastní listinou,
případně mladším registem na její zadní straně. Snaha se s tím vyrovnat se pak
projevila v několika opisech domácích statut konventu. V prvním článku, respektive
čtvrtém u novějších redakcí, týkajícím se poslušnosti bratrů vůči převorovi
se objevuje stručná informace o pontifikáliích. Ani jedno ze dvou aplikovaných
řešení však nebylo správné. První, které se na několik desetiletí v konventu ujalo,
snubilo jméno papeže uvedeného Tauferem s rokem 1394 z raně novověkého reges-
tu.⁹⁸ Není třeba zdůrazňovat, že zmíněný letopočet naprosto neodpovídal pontifi-
kátu Bonifáce VIII. Druhé řešení tento problém odstranilo, byť poněkud násilným
způsobem. Papež Bonifác VIII. byl ponechán a rok byl pozměněn na 1294.⁹⁹ Tím
byla ale naprosto ignorována datační formule původní listiny, která hovoří o šes-
tém roce pontifikátu. Navíc Bonifác VIII. byl v prosinci 1294 sice zvolen, avšak
posvěcen byl až v následujícím roce.

Koncem 50. let 19. století se znovu začalo zapisovat do pamětnice konventu,
která byla předtím průběžně vedena od obnovení komunity až do roku 1804. V této
souvislosti opsal tehdejší kooperátor ve Volfarticích, pozdější řádový archivář
a převor Josef Slánský na konec knihy právě bulu z roku 1395. Nelze stanovit, zda
mu za vzor posloužil jiný opis, či přímo originál listiny. V každém případě v datač-
ní formuli pochybil, když místo „*Kal. Maii*“ napsal „*V Maji*“, čímž pozměnil datum
o čtyři dny.¹⁰⁰ To vneslo do už tak nešťastného datování další zmatek.

97 „Im Jahre 1301 hatte auch Pabst Bonifacius VIII. dem jeweiligen Prior des Johanniterstifts in Prag den Gebrauch der Infel in Prag [*zapsáno omylem*] und des Stabes nach dem Beispiele des Probstes am Zderas und der Domherrn am Wischehrade entheilet.“ – KNA, Knih.Malt., sign. R 128, Nuce, Joseph von: Kurzgefaßte historisch-diplomatische Nachricht über die ursprüngliche Gründung, Stiftungen und Schicksale des hohen ritterlichen Hospitalordens Sancti Joannis Hierosolymitani in dem böhmischen Großpriorate im Jahre MDCCCII, pag. 17.

98 KNA, Knih.Malt., sign. R 226, Statuta domestica conventus Pragensis equestris ordinis s. Joannis Hierosolymitani s podpisem Františka Wilhelma [mezi 1807 až 1822] a Statuta domestica conventus Pragensi equestris ordinis sancti Joannis Hierosolymitani ex statutis ordinis generalibus excerpta Josefa Růžičky [asi 1843].

99 NA, ŘM, inv. č. 43, kart. 16, Statuta domestica conventus Pragensi equestris ordinis sancti Joannis Hierosolymitani 1824; KNA, Knih.Malt., sign. R 226, Statuta domestica conventus Pragensis equestris ordinis sancti Joannis Hierosolymitani s podpisem Františka Stocklöwa [asi 1841].

100 NA, ŘM, inv. č. 1233, kart. 460, pamětnice konventu Panny Marie pod řetězem 1727–1907, předposlední nečíslovaný list.

Do časového ukotvení papežské buly výrazně zasáhl v 70. letech 19. století novicmistr a rovněž pozdější řádový archivář a převor Ferdinand Warter. Patrně v roce 1871 se jistě podílel na tvorbě příručky řádových normálií určené novicům, která byla napsána rukou a v této grafické podobě rozmnožena. Obsahovala také domácí statuta, podle jejichž prvního článku měli převorové roku 1394 získat právo užívat pontifikálie od papeže Bonifáce VIII. To tedy odpovídalo názoru nejspíše zastávanému již od počátku 19. století. Nedlouho poté však došlo ve všech vytištěných exemplářích pravděpodobně pod Warterovým vlivem k přepsání na rok 1301.¹⁰¹ Tím došlo po rozpačitých pokusech o zjednáání nápravy v datování k úplnému návratu zpět k Tauferovu chybnému pojetí. Když sepisoval Warter někdy ve druhé polovině 70. let 19. století učebnici pro novice věnovanou řádové historii a statutům, s jistotou již uvedl papeže Bonifáce VIII. ve spojení s rokem 1301. Při následných úpravách pak ještě rozšířil rok o datum 5. května.¹⁰² K této dataci se konvent oficiálně hlásil přinejmenším až do počátku 20. století.¹⁰³ Není proto divu, že tento nesprávný rok i vydavatel masivně pronikli do dobové literatury.¹⁰⁴ Nutno však podotknout, že druhý svazek Emlerových *Regest* z roku 1882 zmíněnou bulu z roku 1301 přirozeně nezná.¹⁰⁵ Stejně tak tomu je u čtvrtého svazku *Cartulaire général de l'ordre des hospitaliers de Saint Jean de Jérusalem* obsahujícího léta 1301 až 1310, který byl vydán v roce 1906.¹⁰⁶ Naproti tomu pátý svazek *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia* vydaný Kamilem Kroftou v roce 1903 a čerpající z papežských register obsahoval bulu papeže Bonifáce IX. z 1. května 1395 ve věci práva užívat pontifikální insignie pražskými převory.¹⁰⁷ Je tedy zřejmé, že u zkušených editorů diplomatických písemností datování papežské listiny, které prosazoval konvent Panny Marie pod řetězem, neobstálo.

---

101 KNA, Knih.Malt., sign. R 31, R 32, R 264 a Knih.Horký, sign. J 909, Regula et Compendium Statutorum Sacri Militaris Ordinis Hierosolymitani juxta Codicem reordinatum et editum jussu Sacri Generalis Capituli celebrati anno 1776 sub auspiciis Eminentissimi Magni Magistri Fra Emanuelis de Rohan Melitae [asi 1871], pag. 88.

102 NA, ŘM, inv. č. 42, kart. 15, Warter, F.: Geschichtlicher Traktat, pag. 194.

103 KNA, Knih.Malt., sign. R 256, R 274 a R 275, Warter, F.: Geschichtlicher Traktat.

104 Frind, Anton Ludwig: Die Kirchengeschichte Böhmens in der Husitenzeit. Prag 1872, s. 218; Ludikar, Augustin Česlav: O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy. Klatovy [1878], s. 265; Fejfar, Matěj Maria: Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen souveränen Johanniter-Ritter-Ordens. Nikolsburg 1882, s. 86; Ekert, F.: Posvátná místa, s. 263 a Rytířský řád Maltézův. Národní politika 8, 1890, č. 46 (ranní vydání, 16. 2. 1890), s. 4.

105 RBM II.

106 Delaville Le Roulx, Joseph (ed.): Cartulaire général de l'ordre des hospitaliers de Saint Jean de Jérusalem 1100–1310 IV. Paris 1906.

107 MVB V, č. 914, s. 493–494.

Mezi maltézskými kněžími se opět objevily pochybnosti, zda je doba vzniku listiny určena správně. Někdy v první polovině 20. století došlo poprvé od obnovení konventu ke správnému datování buly. Důkazem toho jsou dodatečné opravy nejenom data, ale i pořadového čísla u Bonifáce v jednom z rukopisů Warterovy učebnice.¹⁰⁸ Rovněž v mladším opisu výše zmíněné příručky s pravidly řeholního života je již uvedený správný rok, avšak jméno pontifika zůstává neopravené.¹⁰⁹ V nejmladším textu statut konventu dochovaném ve strojopisné podobě je již normálně uveden jak papež Bonifác IX., tak příslušné datum 1. května 1395.¹¹⁰ Je možné, že opakované chronologické pochybení, které se táhlo od 30. let 18. století, napravil Josef Hamršmíd, převor, řádový archivář a církevní historik. Právě on zpracoval heslo johanité pro 13. svazek *Ottova slovníku naučného*, který vyšel v roce 1898. Není možná náhoda, že přitom zamlčel poměrně důležitou informaci o získání práva pontifikálií.¹¹¹ Možná se tím chtěl vyhnout citlivé otázce chybného datování zmíněné buly v době, kdy byl převorem ještě Ferdinand Warter. Netřeba pochybovat o tom, že výše zmíněné edice diplomatického materiálu Hamršmíd jako historik velice dobře znal. V každém případě konvent zanikl dřív, než mohla být předchozí mystifikace uvedena na pravou míru i v tisku.

Další dostupný důkaz proti roku 1301 přineslo moderní zpracování listin řádového archivu roku 1966 v podobě inventáře, který zná pouze listinu z roku 1395.¹¹² Přesto se laičtí členové řádu, kteří se již po zániku konventu zabývali dějinami Českého velkopřevorství, přidrželi řádové tradice na úkor kritického přístupu. Bohumír Lifka ve svých dějinách Radomyšle sice neuvedl konkrétní rok, ale dedukoval, že pražští převorové získali právo pontifikálií od papeže Bonifáce VIII. díky úsilí Helphrika z Rudigkheimu, který byl představeným provincie v letech 1301 až 1313.¹¹³ Rovněž Milan Buben a František Skřivánek zpočátku převzali ve spojení s pontifikáliemi ze starší literatury rok 1301 i papeže Bonifáce VIII.¹¹⁴ Později se ale oba pokusili vypořádat s existencí originálu listiny z roku 1395. Ka-

108 KNA, Knih.Horký, sign. RJ 9, Warter, F.: *Geschichtlicher Traktat*, pag. 28.

109 KNA, Knih.Malt., sign. R 241, *Regula et Compendium Statutorum*, pag. 77.

110 NA, ŘM, inv. č. 43, kart. 16, *Regula vitae sive Statuta domestica una cum Patentibus generalibus* [1. polovina 20. století].

111 Hamršmíd, J.: *Johannité*, s. 586–588.

112 Beránek, K. – Uhlířová, V.: *Archiv*, s. 13.

113 Lifka, B. – Nechvátal, B.: *Radomyšl*, s. 85.

114 Buben, Milan M.: *Suverénní řád maltézských rytířů v historii a současnosti*. Praha 1993, s. 33; Týž: *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích I. Řády rytířské a křižovníci*. Praha 2002, s. 44; Týž: *900 let řádu sv. Jana Jeruzalémského*. [Praha 2013], s. 20 a Skřivánek, František: *Rytíři svatého Jana Jeruzalémského u nás*. Praha 1995, s. 58.

ždý z nich došel k závěru, že listiny existují dvě: jedna z roku 1301 a druhá o 94 let mladší. Dle Skřivánka bylo roku 1395 znovu uděleno právo používat pontifikální insignie, tentokrát však i pro nástupce.¹¹⁵ Bubnova interpretace se mírně liší. Papež Bonifác IX. měl potvrdit zmíněnou výsadu a navíc připojit právo udílet požehnání.¹¹⁶ Nesprávný rok 1301 pronikl v některých případech i mezi autory, kteří s maltézským řádem přímo nesouvisí. Čerpali totiž z výše uvedené literatury. Za zmínku stojí zejména průkopník české monasteriologie Josef Svátek či z doby nedávné Michal Sklenář.¹¹⁷

Závěr

Vnímání privilegia na užívání pontifikálií převory bylo výrazně ovlivněno dějinami konventu. Během dlouhého období titulárních převorů se zcela vytratila paměť konventu i jeho tradice. Středověké narativní prameny pražských johanitů zanikly a nové přirozeně nevznikaly. První představený obnovené komunity maltézských kněží byl proto odkázán pouze na dochované listiny či jejich opisy. Problémy se čtením středověkých textů spolu s touhou po co největší starobylosti zmíněné buly vedly koncem 30. let 18. století k jejímu mylnému zasazení převorem Františkem Tauferem do roku 1301. Navzdory některým indiciím o nesprávnosti této datace a mnohým pokusům zjednat nápravu se řádový archivář Ferdinand Warter přiklonil v 70. letech 19. století k časovému určení obnovitele konventu, které ovládlo oficiální texty pro novice. Přihlášení se ke skutečnému roku 1395 došlo patrně až v době krize kněžské větve řádu pod vlivem renomovaného historika Josefa Hamršmída, avšak nepřekročilo zdi konventu.

115 Skřivánek, František: Heraldické památky v kostele Panny Marie pod řetězem Českého velkopřevorství maltézských rytířů v Praze. *Heraldika a genealogie* 34, 2001, s. 184.

116 Buben, Milan M.: České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách. Praha 2018, s. 19 a 29.

117 Svátek, Josef: Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy. Zvl. příloha k SAP 20, 1970, č. 2, s. 518; Sklenář, Michal – Urban, Tomáš: *Odznaky a heraldika maltézského řádu*. Ústí nad Orlicí 2016, s. 94.

Der Prager Johanniterkonvent und die Datierung der Verleihung der Pontifikalrechte an seine Pröpste in der Ordensgeschichtsschreibung

Die Prager Johanniterkommende wurde im Jahr 1169 gegründet. Im Jahr 1395 erhielten die Pröpste der Priesterkonvents von Papst Bonifaz IX. das Pontifikalrecht. Zu Beginn der Hussitenrevolution übersiedelten die Prager Johanniter auf die Burg Strakonice, wo sie schrittweise mit der dortigen Ordensgemeinschaft verschmolzen. Von den 40er Jahren des 15. Jahrhunderts bis in die 30er Jahre des 18. Jahrhunderts wirkten in Prag bloß Titularpröpste oder später nur Administratoren. Daher wurde 1512 das Recht der Verwendung der Pontifikalinsignien einstweilig an die Strakonitzer Pröpste übertragen. Der Prager Konvent wurde in der ersten Hälfte der 30er Jahre des 18. Jahrhunderts erneuert und seit 1740 konnten seine Vorsteher wieder die Pontifikalen tragen. In diesem Zusammenhang taucht erstmals die irrtümliche Datierung des ursprünglichen Pontifikalprivilegs in das Jahr 1301 auf. Parallel dazu erscheint im 18. und 19. Jahrhundert in den offiziellen Texten innerhalb des Konvents auch das unrichtige Jahr 1394, weniger dann auch die Variante 1294. In der Zeit der markanten Blüte des Konvents von den 80er Jahren des 19. Jahrhunderts bis zum Jahr 1914 herrschte die älteste der Datierungen vor, die auch in die damalige Fachliteratur gelangte. Seit 1919 begann die Gemeinschaft der Ordenspriester zu verfallen. Trotz eines permanenten Sinkens ihrer Mitgliederzahl schloß der päpstliche Visitator des Malteserordens überdies 1934 das Noviziat. Irgendwann in dieser Zeit kam es innerhalb des Konvents erstmals zu der richtigen Einordnung des Pontifikalprivilegs in das Jahr 1395. Diese neue Erkenntnis ist jedoch nicht mehr außerhalb der Ordensgeistlichen vorgedrungen. Die Krise der Maltesergemeinschaft hatten unter der deutschen Okkupation ein Kollaborant an ihrer Spitze und die Konfiskation ihres Besitzes im Jahr 1942 vertieft. Im Jahr 1950 hörte der Konvent schließlich auf zu existieren. In den Arbeiten der Laienbrüder des Ordens über die Geschichte der Großpropstei aus der Wende des 20. und 21. Jahrhunderts taucht jedoch auch weiterhin laufend das Jahr 1301 auf.

Prague Convent of Saint John Order and the Date of bestowing pontificals to its Priors in the Order Historiography

The Prague Commandry of Knights Hospitaller was founded in 1169. In 1395, the priors of the priests' convent were granted the right of pontificals by the pope Boniface IX. At the beginning of the Hussite wars, the Prague Knights Hospitalier moved to the Castle in Strakonice where they gradually merged into the local community. From 1440s to the beginning of 1730s, only titular priors or later mere administrators worked in Prague. The right to use pontifical insignia was, therefore, provisionally passed on priors in Strakonice in 1512. The Prague Convent was renewed in the first half of the 1730s and starting the year 1740, its priors were granted the right to wear pontificals. In this context, the first mistaken dating of the original

privilege to wear pontificals (indicating the year 1301) appears. Simultaneously, in the 18th and 19th centuries, a mistaken year 1394 appeared in the official texts from inside the convent, less frequently the alternative year 1294. In the time of significant development of the convent from 1880s till 1914, the oldest dating prevailed and was accepted also in the scholarly literature. The community of order priests started to fall down since 1919, moreover, despite the constant decrease of convent members, the papal visitor of the Maltese Order ordered the cancellation of novitiate in 1934. At this time, the privilege to wear pontificals was first correctly dated to the year 1395, yet, this determination did not get beyond the order priests. The crisis of the Maltese community was further aggravated by a Nazi collaborator as its head during the German occupation and the confiscation of property in 1942. The convent was finally dissolved in 1950. In the recent works of lay order members on the history of the Bohemian Grand Priory, there is usually the year 1301.

DVŮR HABSBURSKÝCH ARCIVÉVODKYŇ A JEHO REFORMA V ROCE 1563¹

JAROSLAVA HAUSENBLASOVÁ

Problematika panovnického dvora v raném novověku přitahuje již několik desetiletí pozornost historiček a historiků řady evropských zemí a tento trend ovlivnil výrazně i českou badatelskou obec. Svým podílem do něj přispěla hned v jeho počátcích i letošní jubilantka, PhDr. Eva Drašarová, CSc., jíž je věnováno toto číslo časopisu *Paginae historiae*. Její zájem přilákal dvůr císaře Rudolfa II.,² který se dodnes pro svou atraktivitu udržuje na vrcholu žebříčku oblíbených témat vydávaných publikací.³ Přestože se v posledních letech zájem badatelů obrací i k období, jež době vlády Rudolfa II. v Čechách předcházela, tedy k působení dvorského okruhu arcivévodky Ferdinanda II., zvaného Tyrolský, v letech 1547–1567,⁴ zůstává stále mnoho témat spojených s dvorskou problematikou raného novověku nezpracováno. To se týká především dvorů manželek a dcer habsburských panovníků 16. století. Tento příspěvek by proto rád upozornil na písemné prameny, díky nimž můžeme nejen částečně rekonstruovat podobu jednoho z významných evropských ženských dvorů 16. století, ale učinit si také představu o životě, který se na něm odehrával. Jedná se o seznamy dvora a dvorní řády, které vydal Ferdinand I. ve snaze reformovat dvorský aparát svých dětí a zejména dcer a navázal tak na svou celoživotní snahu o vytvoření funkční

-
- 1 Tato studie vznikla jako výstup z projektu „Anna Jagellonská – česká královna v renesanční Evropě, 1503–1547“, podpořeného Grantovou agenturou České republiky, číslo grantu 18-63643S, řešitel Jaroslava Hausenblasová.
  - 2 Brázdová, Eva: *Dvůr Rudolfa II.*, nepublikovaná diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1982; Drašarová, Eva: *Dvůr Rudolfa II. Příspěvek k organizaci a personální skladbě dvora středoevropských Habsburků v 16. a na počátku 17. stol.* In: *Sborník prací Státního ústředního archivu v Praze* 2, 1989, s. 42–86.
  - 3 Tento zájem potvrdily i dvě mezinárodní výstavy: *Prag um 1600. Kunst und Kultur am Hofe Kaiser Rudolfs II.* Ausstellungskatalog, 2 Bde., Freren 1988; Fučíková, Eliška a kol. (eds.), *Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy.* Praha 1997, stejně jako i řada studií vydávaných v časopise *Studia Rudolphina* od roku 2001 a pramenná edice: Hausenblasová, Jaroslava: *Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576–1612.* Prag 2002 (*Fontes historiae artium IX*).
  - 4 Nejnověji Kubíková, Blanka – Hausenblasová, Jaroslava – Dobalová, Sylva (eds.): *Arcivévodka Ferdinand II. Habsburský. Renesanční vladař a mecenáš mezi Prahou a Innsbruckem*, výstavní katalog. Praha 2017, zde i aktuální seznam literatury.

státní správy, jejíž součástí byl i složitý komplex jednotlivých dvorů habsburské rodiny.⁵

Manželství Ferdinanda I. a Anny Jagellonské bylo uzavřeno 26. května 1521 v Linci a bylo výsledkem dlouholetého jednání mezi habsburským a jagellonským rodem.⁶ Zpočátku se zdálo, že tento svazek zůstane bez potomků, protože první dítě, dcera Alžběta, se narodilo až za pět let. Důvodem pro tuto zdánlivou neplodnost bylo s největší pravděpodobností časté odloučení obou manželů, protože Ferdinand I. byl zejména v počátcích vlády často vázán povinnostmi v Říši a svoji manželku ponechával v rakouských zemích jako místodržící. Rok 1526 však znamenal významný mezník v životě manželského páru. Útok osmanských vojsk a smrt Ludvíka Jagellonského po prohrané bitvě u Moháče způsobil uprázdňení dvou významných evropských trůnů, uherského a českého, které se Ferdinandovi podařilo postupně získat. Současně také svitla reálná naděje, že zakladatel podunajské monarchie bude moci zajistit kontinuitu její existence a vládu v habsburském rodě i pro budoucí časy. Jeho manželka Anna porodila od roku 1526 do roku 1547 celkem 15 dětí, z toho 4 syny a 11 dcer.⁷

K okolnostem narození jednotlivých dětí, k jejich výchově a vzdělání existuje řada dobových zpráv. Již samotný fakt, že přišly na svět v různých místech habsburského soustátí, vypovídá o náročném životním stylu královny Anny a složité logistice, jíž musela neustále řešit, když cestovala mezi residencemi.⁸ Kromě Vídně, kde se narodil nejstarší syn a následník trůnů Maxmilián (1527), nejmladší syn Karel (1540) a některé z jejich sester, byl její oblíbenou residencí Linec. Zde spatřila světlo světa prvorozená Alžběta (1526) a také syn Ferdinand, později zvaný Tyrolský (1529). Královna pobývala však často i v innsbruckém hradu, neboť ten byl z bezpečnostních důvodů určen za stálé sídlo jejích dětí.⁹ O časté přítomnosti Anny v Pra-

---

5 Soupis všech dvorských řádů, seznamů dvora a instrukcí Ferdinanda I. a edici některých z nich přinášejí Wührer, Jakob – Scheutz, Martin (eds.): *Zu Diensten Ihrer Majestät. Hofordnungen und Instruktionbücher am frühneuzeitlichen Wiener Hof.* Wien – München 2011. Literaturu ke dvorním řádům Ferdinanda I. shrnuje nejnověji Hausenblasová, Jaroslava: *Dvorské řády Ferdinanda I.* In: Václav Bůžek – Rostislav Smíšek (eds.): *Habsburkové. Země Koruny české ve středoevropské monarchii 1526–1740.* Praha 2017, s. 346–348.

6 Heilingsetzer, Georg: *Ein Baustein zur Entstehung der Habsburgermonarchie. Die Hochzeit Erzherzog Ferdinands in Linz (1521).* In: *Kaiser Ferdinand I. 1503–1564. Das Werden der Habsburger Monarchie.* Ausstellungskatalog, ed. W. Seipet. Wien 2003, s. 67–75.

7 Kohler, Alfred: *Ferdinand I. (1503–1564). Kníže, král a císař.* Praha 2017, s. 73–80.

8 Hausenblasová, Jaroslava: *Anna Jagellonská – manželka Ferdinanda I.* In: Bůžek, Václav – Smíšek, Rostislav (eds.): *Habsburkové. Země Koruny české ve středoevropské monarchii 1526–1740.* Praha 2017, s. 221–223.

9 Táž: *Soukromí jako obřad. Rituály a ceremoniál na dvoře Anny Jagellonské.* In: Nodl, Martin – Šmahel, František (eds.), *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století (Colloquia mediaevalia Pragensia 12).* Praha 2009, s. 97–108, zde s. 106.

ze svědčí místa narození hned čtyř z nich: dcer Anny (1528) a Marie (1531) a syna Johana (1538), který však již v následujícím roce zemřel. Jako poslední spatřila na Pražském hradě světlo světa Johana, jejíž porod však královna zaplatila svým životem dne 27. ledna 1547.¹⁰

Ferdinand s Annou věnovali výchově svých dětí velkou pozornost. Pro jejich zaopatření byl zřízen menší dvůr, který svojí strukturou v mnohém připomínal hofštát panovníka. Byl však mnohem menší a povinnosti členů dvora se soustřeďovaly především na péči o budoucího vladaře a jeho sourozence. Podle dvorního řádu z roku 1529 stál v jeho čele nejvyšší hofmistr dohlížející na chod celého dvora, který měl celkem 47 členů, a to zejména na kuchaře, vrátné (dveřníky) a dvorního kaplana. Nejvyšší hofmistryně byla zodpovědná za urozené komorné a chůvy, které se staraly o královské děti, a také za služebné ženy, tj. např. pradelnu, kuchařku, topičku a „Kuewarterin“. Pro obveselení dětí zde byli i trpaslík a trpaslice a hlídači ptáků. Děti měly k dispozici také své osobní lékaře a preceptor.¹¹ V roce 1538, kdy dvůr čítal již 62 osob,¹² vydal král Ferdinand nové nařízení, jímž zřídil pro své syny Maxmiliána a Ferdinanda společný dvůr¹³ a jejich výchova a vzdělání tak byly odděleny od výchovy jejich sester, které měly rovněž samostatný dvůr.¹⁴

Obvykle se uvádí, že Anna vedla své děti odmala ke skromnosti v jídle a pití: často dostaly místo normálního jídla jen černý chleba a vodu, slabé pivo nebo kyselé víno. V rodině a na dvoře byl také přísně dodržován půst.¹⁵ Z pramenů však víme, že při nákupu látek a doplňků neváhala vynaložit pro své dcery značné sumy, zejména pokud se jednalo o pořízení výbavy pro nastávající nevěsty. Právě z takových doložených účtů se dozvídáme, že později doprovázely některé ze star-

10 Seznamy dětí Anny a Ferdinanda s uvedením jejich základních životopisných dat byly ve své době kaligraficky i umělecky ztvárňovány. K nim patří např. soupis od Balthasara Engelprunnera v rukopisu Rakouské národní knihovny, Cod. Ser. n. 3981, před rokem 1562 – viz: Kaiser Ferdinand I. 1503–1564, s. 461 (č. kat. VII.11).

11 Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Wien, fond Obersthofmeisteramt Sonderreihe (OMeA SR), kart. 181/7, fol. 1–9; edice: Wührer, J. – Scheutz, M. (eds.): Zu Diensten Ihrer Majestät, s. 367–374.

12 HHStA, OMeA SR, kart. 181/11, fol. 1–6.

13 HHStA, OMeA SR, kart. 181/12, 1538, 13. Oktober, Linz: Instruktion König Ferdinands I. für den Hofstaat der Erzherzöge Maximilian und Ferdinand, fol. 1–21 – edice viz Wührer, J. – Scheutz, M. (eds.): Zu Diensten Ihrer Majestät, s. 451–466; HHStA, OMeA SR, kart. 181/14: 1539, 1. April, Wien: Hofstaat der Erzherzöge Maximilian und Ferdinand, fol. 1–10.

14 Seznam společného dvora syna Johana a jeho sester: HHStA, OMe SR, kart. 181/13: 1538, 23. Oktober: Hofstaat des Erzherzogs Johann und von fünf Erzherzoginnen zu Innsbruck, fol. 1–5.

15 Holtzmann, Robert: Kaiser Maximilian II. bis zu seiner Thronbesteigung (1527–1564). Ein Beitrag zur Geschichte des Überganges von der Reformation zur Gegenreformation. Berlin 1903, s. 24; Schreiber, Georg: Die Hofburg und ihre Bewohner. Wien 1993, s. 56–57.

ších dcer královnu také do Prahy. Bylo tomu zejména v letech 1543–1547, kdy zde Anna s menšími přestávkami pobývala trvale.¹⁶ Po její smrti v lednu 1547, v době propukajících politických nepokojů, které přerostly v Praze v ozbrojené potyčky, musely být habsburské dcery odvezeny do bezpečí, tedy zpět do Innsbrucku.¹⁷ Nad jejich výchovou od této doby bděl Ferdinand, který věnoval velkou pozornost jejich materiálnímu zaopatření, výchově a vzdělání. Také on byl na své dcery přísný – tak např. již v roce 1542 (?) vydal nařízení směřující proti tehdejšímu trendu využívat astrologii pro zdůraznění ženských půvabů a svým dcerám zakázal řídit se při výběru látek a zkoušení nového oblečení konstelací planet.¹⁸

Jedním z prvořadých úkolů Ferdinanda I. bylo zaopatření vhodných ženichů pro dcery. Sňatková politika hrála tradičně u Habsburků jednu z hlavních rolí a mocný evropský rod s její pomocí eliminoval možné zahraniční konflikty, popřípadě získával spojence do již probíhajících konkurenčních bojů. Úctyhodný počet 11 dcer, z nichž deset se dožilo dospělého věku, byl výhodný kapitál pro uskutečňování aliančních plánů. Ferdinand I. se snažil získat pomocí svých dcer spojence především v sousedních zemích. Jeho pozornost se obrátila hned zpočátku ke spřízněnému polskému rodu Jagellonců, kam provdal v roce 1543 svoji nejstarší dceru Alžbětu za následníka trůnu Zikmunda Augusta. Po dvouletém nepříteli šťastném manželství však Alžběta zemřela.¹⁹ V roce 1553 nabídl Ferdinand I. polskému králi svoji další dceru Kateřinu, v té době již ovdovělou vévodkyni mantovskou, ale ani toto manželství se nevydařilo. Kateřina byla od polského dvora zapuzena a zbytek života strávila v Linci.²⁰

V roce 1546 se u příležitosti říšského sněmu v Řezně konaly hned dvě svatby habsburských dcer. Arcivévodkyně Anna si vzala bavorského vévodu Albrechta (V.) – sňatek měl urovnat konkurenční vztahy s Wittelsbachy.²¹ Mladší sestra Marie se obětovala zájmům císaře Karla V., který doufal, že její svatba s Vilémem V. z Kleve vyřeší spory o vévodství Geldern.²²

K poměrně úspěšným patřily svatební projekty namířené do italských panovnických rodů. Jako první odjela za svým ženichem Františkem III. Gonzagou

---

16 Hausenblasová, Jaroslava: Prag als ein Knotenpunkt der höfischen Handelsnetzwerke in der Zeit Ferdinands I. (1526–1564). In: Ammerer, Gerhard et al. (eds.), Präzedenz, Netzwerke und Transfers. Kommunikationsstrukturen von Herrscherhöfen und Adelsresidenzen in der Frühen Neuzeit. Leipzig 2016, s. 11–25.

17 Tomek, Václav Vladivoj: Dějepis města Prahy, XI. Praha 1897, s. 350–355.

18 HHStA, fond Familienakten, kart 53/5, fol. 25.

19 Hamann, Brigitte: Die Habsburger. Ein biographisches Lexikon. Wien 1988, s. 87.

20 Tamtéž, s. 236–237.

21 Tamtéž, s. 54–55.

22 Tamtéž, s. 288.

arcivévodkyně Kateřina. Do Mantovy jí tehdy doprovázel její bratr, arcivévoda Ferdinand II. (Tyrolský) a slavnostní cesty se zúčastnila i řada českých šlechticů.²³ V roce 1561 do Mantovy zamířila i další dcera, Eleonora, která si vzala vévodu Viléma I. Gonzagu. Také ji k ženichovi odvezl arcivévoda Ferdinand II.²⁴ V roce 1565, tedy již po smrti Ferdinanda I. se provdala do Ferrary Barbora. Jejím manželem se stal Alfons II. d'Este.²⁵ Poslední „italskou“ nevěstou byla nejmladší Johana, která se po sňatku s Františkem I. Medicejským, vévodou toskánským, usídlila ve Florencii.²⁶

Z uvedeného přehledu je patrné, že v innsbrucké residenci žilo od roku 1547, tedy po smrti královny Anny, již jen sedm arcivévodkyň a jejich počet v důsledku sňatků se neustále snižoval. Na konci vlády Ferdinanda I. jich zde zůstalo již jen pět: Magdalena, Margareta, Barbora, Helena a Johana.

Na návštěvy Tyrolska neměl král, od roku 1558 císař, příliš mnoho času, a tak jeho péče o dosud neprovdané dcery probíhala spíše na dálku. Z jeho itineráře se dozvídáme, že od roku 1547 až do své smrti v roce 1564 navštívil Innsbruck pouze dvakrát. V roce 1555 se zde zastavil krátce na své cestě z Augšpurku do Vídně a zdržel se pouhých 16 dní (od 1. října do 16. října). Naposledy navštívil tyrolské sídlo na počátku roku 1563, když se vracel ze schůzky kurfiřtů ve Frankfurtu a z návštěvy Špýru a Freiburgu. Podle itineráře je zřejmé, že sem přijel nejpozději 1. února a setrval minimálně do 25. června.²⁷ V této době měl za sebou řadu politických úspěchů, k nimž patřila i korunovace jeho nejstaršího syna Maxmiliána českým (1562), římským (1562) a uherským (1563) králem. K úkolům, jež zbývalo Ferdinandovi do konce vlády zařídit, patřilo také zaopatření jeho neprovdaných dcer. Na jejich návštěvu si vyhradil celých pět měsíců, a tak měl dostatek času se přesvědčit, v jakých žijí podmínkách a jak se na jejich dvoře hospodaří. Výsledky kontroly však panovníka příliš neuspokojily, a tak se rozhodl dvůr a jeho provoz reorganizovat. Své představy a připomínky nechal sepsat do rozsáhlého dokumentu, který se dochoval ve dvou exemplářích. První z nich je uložen v Rakouském státním archivu

23 Bůžek, Václav: Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků. České Budějovice 2006, s. 73.

24 Sandbichler, Veronika: Eleonore, Erzherzogin von Österreich, Duchessa di Mantova e Monferrato „sempre così lucido specchio inanti gli occhi“. In: Nozze italiane. Österreichische Erzherzoginnen im Italien des 16. Jahrhunderts, Ausstellungskatalog. Innsbruck 2010, s. 83–86.

25 Seidl, Katharina: Herzogin Barbara – „allain, dass mir die waill gar lang ist“. In: Nozze italiane, s. 111–112.

26 Rauch, Margot: Großherzogin Johanna – „in hochbedrangter kommernis“. In: Nozze italiane, s. 139–144.

27 Gévay, Anton von: Itinerar Kaiser Ferdinands I. 1521–1564. Wien 1843, nestránkováno.

ve Vídni²⁸ a druhý v Tyrolském zemském archivu v Innsbrucku. Druhý vyhotovení však není úplné a rukopis není foliován.²⁹ Pro potřeby této studie byl proto využit exemplář vídeňský.

Text je rozdělen celkem do šesti částí, z nichž úvodní obsahuje řád (pořádek), podle něhož se má na dvoře hospodařit,³⁰ dále následují instrukce pro nejvyššího hofmistra a hofmistryni,³¹ aktuální seznam dvora,³² dopis pro podhofmistra (hausmistra),³³ instrukce pro tohoto úředníka³⁴ a instrukce pro podhofmistryni.³⁵

Již samotný rozsah úvodního textu o ekonomickém provozu na dvoře dává tušit důvody, proč Ferdinand I. k reformě přikročil. Nespokojenost panovníka s dosavadním neefektivním hospodařením v innsbrucké residenci, ale zřejmě i nedostatečná kvalita potravin a dalšího zboží pro jeho dcery si vynutily podrobný seznam všeho, co bylo na dvoře potřeba. Pro zajištění správného provozu jmenoval Ferdinand I. podhofmistrem a hausmistrem dvora Leonarda Giengera, dosavadního správce v Landecku, bez jehož vědomí se neměly nakupovat ani základní potřeby, jakými byly potraviny, vosk a látky pro šití oděvů. V textu řádu následují dále detailní pokyny, jak a kde objednávat tyto nezbytnosti. V případě masa radil panovník, aby dvorní řezník („Zuschrotter“) nakupoval na místních trzích uherské voly a dále je nechal vykrmovat na zdejších pastvinách, dále kupoval maso od místních řezníků v Innsbrucku a dbal na jeho kvalitu. Pozornost měla být věnována kontrole váhy masa a cenám. Drůbež a vejce měl dvorní nákupčí obstarávat u místních hospodářů (sedláků), v případě nutnosti měl nakoupit kvalitní potraviny v Bavorsku. Velkou nespokojenost vyjádřil panovník ohledně zvěřiny, která se málo objevovala na tabuli jeho dcer, a to jak srstnatá, tak pernatá. Doporučil, aby zvěřinu pro dcery obstarávali tzv. „Reisjäger“, tedy myslivci vyjíždějící na lov, a také fořti z jednotlivých tyrolských komorních panství.³⁶ Velkou pozornost věnoval Ferdinand I. dodávkám ryb. Doporučoval, aby zejména kapři byli objednáni v Čechách, a to v období Hromnic, pokud možno ve velkém množství do

---

28 HHStA, OMeA SR, kart. 183/4, fol. 1–143, opis.

29 Tiroler Landesarchiv, Innsbruck, fond Ferdinanda, sign. Pos. 54, kart. 49, nefoliováno, čistopis.

30 HHStA, OMeA SR, kart. 183/4, fol. 3r–84r, 12. 6. 1563, s. 1.

31 Tamtéž, fol. 84r–106r, 12. 6. 1563, s. 1.

32 Tamtéž, fol. 106v–126v, s. d., s. 1.

33 Tamtéž, fol. 127r–129r, 13. 6. 1563, s. 1.

34 Tamtéž, fol. 129v–138r, 12. 6. 1563, s. 1.

35 Tamtéž, fol. 138r–143r, 24. 6. 1563, Innsbruck, podepsán Ferdinand I., Erasm von Gera, Erasm Haidereich, J. Zoller,...? Harder.

36 HHStA, OMeA SR, kart. 183/4, fol. 6r–14v.

zásoby, čímž se ušetří náklady.³⁷ Kapři, ale také štiky a další ryby měly být dále loveny v potocích, rybnících a jezerech v Tyrolsku a měl na ně dohlížet tyrolský rybářský mistr. V případě nedostatku ryb se měly také nakupovat od bavorských a švábských rybářů.³⁸ Pro tabuli dcer doporučoval také solené a sušené ryby.³⁹ Z další potravin si instrukce všímá spotřeby cukru, koření (hřebíčku, skořice, muškátového oříšku, muškátového květu, zázvoru a pepře), který bude nutno kupovat ve Frankfurtu, Augšpurku a Norimberku nebo na trzích v Hallu a Schwazu či objednat u velkoobchodníků.⁴⁰ Tzv. Spezerei, čímž byly míněny mandle, rozinky, fíky, kapary, olivy, rýže, olej a mýdlo bylo potřeba nakoupit v jižním Tyrolsku, a sice v Bolzanu, Rovoretu či v oblasti jezera Garda.⁴¹ Zvláštní pozornost věnoval panovník ve svém řádu i nákupu sádla. Pro innsbrucký dvůr doporučoval především sádlo z Čech, které bylo k dostání v potřebném množství na trhu v Linci.⁴² Stejně jako koření, tak také vosk si přál kupovat v říšských městech či ve Vídni nebo v Linci. Z Dolního Rakouska či z Bavorska se mělo do Innsbrucku dopravovat obilí.⁴³

Další část řádu o hospodaření si všímá nákupu látek pro osobní potřebu arcivévodkyň a členů jejich dvora. Vlněná sukna, kterých nebylo potřeba příliš mnoho, byla k dostání běžně na pultech innsbruckých obchodníků, na trhu v Hallu či v Augšpurku. Problémy byly však s jejich nákupy. Objednávky u stříhačů sukna a kramářů se vyřizovaly dosud (zřejmě z vůle arcivévodkyň) neplánovaně dle okamžité potřeby a bez účetní evidence. Od této chvíle měl však na nákupy látek dohlížet nejvyšší hofmistr spolu s nejvyšší hofmistryní a vést o nich účetní záznamy.⁴⁴

37 HHStA, OMeA SR, kart. 183/4, fol. 15r: „Was nun zu solicher hofhaltung fur gruen visch not sein werden, als nemlich karpffen für gnöttigisten stuckh, die sollen in Beheim zu gelegner zeit als ungerlich umb Liechtmess zu ainem verrat bestellt, erkaufft und geen Ynnsprugg gebracht werden, es wäre dann sach, das die von behaimischen vischern zu Ynnsprugg in zimlichen kauf zubekomen sein mechten. Darinn soll nach rat und gelegenhait jeder zeit das nuzlichist bedacht und darnach gehandelt, damit wackhnus und merer uncossst erspart werde.“

38 Tamtéž, fol. 15v–18v.

39 Tamtéž, fol. 19v–20r.

40 Tamtéž, fol. 20r–20v.

41 Tamtéž, fol. 21r.

42 Tamtéž, fol. 21r–21v: „Das schmalz mag albegen zu Lynnz auf den jarmärckten, des man ain grosse anzal aus Behaim daselbst hinbringt, durch den verweser des vizdomb amts mit dem wolfailisten bestellt, oder aber sonst mit ainem hanndls oder kaufman gehandelt werden, der mit guetem behaimischen schmaltz in ainem zimlichen und leidenlichen khauff auf sein wacknus notdurfftige fursehung thue, wie soliches jeder zeit am rättlichisten und nuzlichisten zusein bedacht wirdet.“

43 Tamtéž, fol. 22r–22v.

44 Tamtéž, fol. 24r–24v.

Tito nejvyšší představitelé dvora měli také osobně kontrolovat dvorního krejčího, vyšivače, švadleny a ševce. Aby se zamezilo plýtvání či krádežím, měli být dokonce osobně přítomni při střihání látek a průběžně posuzovat jejich další práci, aby své služby nepřeceňovali. Také objednávání zboží z Nizozemí (především plátno na ubrusy a ložní povlečení) či z říšských měst u velkoobchodníků mělo podléhat dohledu nejvyššího hofmistra a hofmistryně.⁴⁵

Řád si dále všímá provozu kuchyně, práce kuchmistra a jeho pomocníků. Také při přípravě pokrmů bylo třeba dbát na to, aby se zbytečně neplýtvalo a byla vedena řádná evidence o spotřebě potravin a o platbách. Vrchní dohled nad hospodařením kuchyně náležel opět nejvyššímu hofmistru a hofmistryni. Ve výčtu povinností nechyběla ani pravidla pro dvorního mlynáře, a předpisy o dodávkách dřeva, másla, smetany a mléka na dvůr.⁴⁶ Zavedení úsporných opatření se dotkla i almužen, mimořádných odměn a darů při křtech dětí, k nimž byly arcivévodkyně zvány jako kmotry. Zde Ferdinand I. stanovil horní hranici ceny přineseného daru, a sice 4 zl. pro děti šlechticů a 2 zl. pro neurozené děti.⁴⁷

Ve výčtu povinností pro nejvyššího kuchaře a kuchyňského písaře apeloval panovník především na udržování čistoty při přípravě jídla a jeho servírování na tabuli jeho dcer. Na dvoře měly být dvě kuchyně, jedna pro arcivévodkyně a druhá pro dvorskou čeleď. V obou kuchyních však bylo přísně nakázáno šetřit s potravinami. Nepovolaným osobám byl vstup do kuchyní zakázán a stejně tak k servírování jídel byly určeni služebníci, kromě nichž se nikdo nesměl jídla dotknout. Zbytky ze stolů, které nebylo možno dále uchovávat, měly být odneseny zpět do kuchyně a odtud rozděleny jako almužny chudým lidem.⁴⁸

Ža vhodnou příležitost k ušetření nákladů považoval panovník stolování. Měl bezpochyby mnoho příležitostí se přesvědčit, že právě během jídla dochází k nežádoucímu plýtvání, kterému bylo potřeba zabránit. V reformovaném řádu proto striktně vymezil počet osob, které měly právo se v innsbrucké residenci stravovat. Hosté a další osoby směli usednout ke společné tabuli pouze s vědomím nejvyššího hofmistra a hofmistryně.⁴⁹ Omezení se týkala také čepování vína a tzv. šlaftruňku, při němž panovala dosud velká volnost a na nějž měli podle panovníka nárok jen někteří členové dvora, uvedení v seznamu.⁵⁰ Nový dvorní řád si všímá povinností sklep mistra a tzv. písaře ve sklepech, kteří měli na starosti vydávání

---

45 Tamtéž, fol. 26v–28r.

46 Tamtéž, fol. 30r–35r.

47 Tamtéž, fol. 35(a),v.

48 Tamtéž, fol. 40r–44v.

49 Tamtéž, fol. 39v–40r.

50 Tamtéž, fol. 51v–52v.

vína a také chleba – vše při vedení řádných záznamů o spotřebě.⁵¹ Evidenci podléhalo i stříbrné nádobí, ubrusy, ručníky a ubrousky, o něž se staral „Silberkämmerer“, který měl vše udržovat v čistotě. Bděl také nad chlebem a jižním ovocem, které bylo určeno na stůl arcivévodkyň, a kterého se nesměl nikdo jiný dotknout.⁵² K šetrnosti vybízela i ustanovení, která pojednávala o osvětlení, tedy především o nákupu vosku a výrobě a spotřebě svící.⁵³

Obavy o zdraví císařských dcer jsou patrné z částí textu, věnovaných práci dvorního lékárníka. Ten nesměl bez vědomí a souhlasu osobního lékaře arcivévodkyň pro ně připravit žádný lék a podat jim ho. Také on musel vykazovat ve svých účtech spotřebu léčivých prostředků.⁵⁴

Několik odstavců dokumentu si všímá stáji a povinností štolby, který byl zodpovědný nejen za koně dcer, jejich fraucimoru a některých dvorských úředníků, ale i za krmení (píci), sedla, postroje a další příslušenství potřebné k vyjížděním. Koně jiných osob zde nesměly být ustájeny. Také štolba byl nabádán panovníkem, aby udržoval řádnou evidenci, svěřené věci udržoval v čistotě a pořádku a k tomu také vedl své podřízené ve stáji. Jeden z knechtů měl být vždy přítomen ve stáji, a to i v noci.⁵⁵

Přísná bezpečnostní pravidla platila pro celý hradní areál. Týkala se zejména nebezpečí požáru. Jednotlivé body řádu omezovaly zbytečné rozdělávání ohně a stanovovaly, že residence má být v denní i noční době pod dozorem strážců. Také ostraha jednotlivých bran nebyla podle mínění panovníka nyní dostatečná a byla třeba jí posílit. V hradním areálu měl být instalován také nový zvon, na nějž měli strážci v noci každou hodinu zvonit, přičemž se měli řídit údery hodin ve městě. Tím měla být zajištěna kontrola, že v noci skutečně hlídají a nespí. Z důvodů bezpečnosti byly v residenci zakázány hlučné zábavy.⁵⁶

K posledním bodům textu patřilo stanovení pravidel o výchově pážat na dvoře. Bylo jich celkem šest. Nad jejich mravy a školní výukou, která probíhala v innsbruckém jezuitském semináři, bděl preceptor. Pážata pocházející především z tyrolských šlechtických rodin dělala často společnost arcivévodkyním při jídle či během dne v jejich komnatách. Také zde se projevila šetrnost panovníka a křesťanské cítění, když nařídil, že obnošené šaty pážat mají být rozdávány chudým lidem.⁵⁷

51 Chléb pro arcivévodkyně pekl městský pekař v Innsbrucku, k čemuž dostával speciální mouku z dvorských zásob. Chléb pro čeledě pekl dvorní pekař – tamtéž, fol. 54v–56v.

52 V době jídla bylo vyloženo na tzv. kredenci, kterou tento opatrovník stříbrného nádobí hlídal – viz tamtéž, fol. 59r–60r.

53 Tamtéž, fol. 62v–64v.

54 Tamtéž, fol. 64v–65r.

55 Tamtéž, fol. 65r–69r.

56 Tamtéž, fol. 71r–75r.

57 Tamtéž, fol. 77r–79r.

Společný dvůr arcivévodkyň byl poměrně početný, tvořilo ho asi 120 lidí. Podobně jako všechny ostatní ženské dvory, i on byl rozdělen na část „ženskou“, tedy fraucimor, nad nímž měla vrchní dohled nejvyšší hofmistryně (Margareta Firmian z Friendsbergu), a „mužskou“, kterou spravoval nejvyšší hofmistr (Simon Botsch, dědičný tyrolský zemský maršálek), jemuž náležel také dohled nad provozem celého dvora. Podhofmistr (Leonard Gienger) s podhofmistryní (Anna Vollendin, vdova) a nejvyšší komornou (Dorota z Kuenachu) řešili především každodenní praktické úkoly.⁵⁸

Fraucimor tvořily neprovdané dívky z tyrolských a rakouských šlechtických rodin. Pouze jedno jméno by mohlo připomínat český, resp. slovanský původ své nositelky („Jungfrau Jhenitschka“⁵⁹). K jejich povinnostem patřila obsluha arcivévodkyň, s nimiž trávily celý den. Do fraucimoru však náležela také celá řada neurozených služebných, k nimž patřila prادلena, kuchařka, topička a další pomocnice.⁶⁰ Život žen měl podléhat, stejně jako na celém dvoře, pevným pravidlům. V instrukci pro nejvyšší komornou panovník zvláště důrazně nabádal, aby urozené dívky nebyly vystaveny tělesné či morální újmě. Z těchto důvodů zakazoval přístup všem nepovoláním osobám do jejich komnat. Také na veřejnosti, tedy v kostele, při procházkách či vyjíždkách na koni či na voze, nebo dokonce v samotné residenci při pobytu u otevřených oken, se snažil zamezit navazování nežádoucích společenských vztahů, především s muži. Stejně jako všichni členové dvora, i komorné měly být vedeny k bázni před Bohem a dodržování principů katolické víry.⁶¹

Muži tvořili zbývající část dvora, kam patřil „Silberkämmerer“ (opatrovník stříbrného nádobí) se svými pomocníky, personál kuchyně, sklepů a spíže, stájí, pážata, dvorní kaplan, krejčí, lazebník („Hofbarbierer“), lázeňský („Pader“) a strážci residence.⁶²

Přestože v centru pozornosti Ferdinanda I. byly při sestavování dvorního řádu a jednotlivých instrukcí především povinnosti členů dvora, nacházíme v textu i zmínky, týkající se přímo chování a životního stylu jeho dcer. V roce 1563, tedy v době sepsání reformovaného řádu, byla již většina arcivévodkyň dospělých. Nejstarší Magdaleně bylo 31 let a nejmladší Johana dovršila 16 let svého života. Jejich otec vyjádřil v textu uspokojení nad jejich věrností ke katolické víře a chválil také pilné návštěvě bohoslužeb. Spatřoval však zřejmě ještě jisté rezervy v jejich vzdělá-

---

58 Tamtéž, fol. 106r–126v.

59 Tamtéž, fol. 109v.

60 V seznamu se setkáváme i s málo obvyklými ženskými profesemi, jako „vischdiern“ nebo „ain weib, so den yndianischen pfaben außwart“ – tamtéž, fol. 115v.

61 Tamtéž, fol. 138r–143r.

62 HHStA, OMeA SR, kart. 183/4, fol. 106v–126v.

ní, protože se zmínil o svém úmyslu zřídit opět místo preceptora, který by měl na starosti jejich výuku.⁶³ Na srdci mu však leželo především zdraví dcer, což je patrné nejen z častých zmínek o potřebné kvalitě potravin, udržování čistoty a pořádku v jejich komnatách a při stolování, ale také důrazný pokyn pro nejvyššího hofmistra, který měl dohlížet na dostatečný pohyb arcivévodkyň na čerstvém vzduchu. Stejně jako své syny, také dcery nabádal Ferdinand I. ke svornosti a jednotě.⁶⁴

Na konci června 1563 Ferdinand I. tyrolskou residenci opustil a za rok nato (25. července 1564) ve Vídni zemřel. Po jeho smrti byly provdány také arcivévodkyně Barbora a Johana. Zbylé tři sestry, Magdalena, Markéta a Helena odešly do ústraní kláštera v Hallu v Tyrolsku (Haller Damenstift) a uvolnily tak innsbruckou residenci pro nového panovníka – arcivévodu Ferdinanda II., který sem v roce 1567 přesídlil z Čech.

Závěr

Dvorní řád, který Ferdinand I. nechal sepsat pro své dcery v Innsbrucku v roce 1563, byl jedním z posledních dokumentů tohoto typu, které panovník během své vlády vydal. Zanechal nám v něm nejen svědectví o podobě a fungování konkrétního dvorského aparátu, ale také o obecných principech, jimž podléhal provoz na ženských habsburských dvorech v období renesance. Pohnutky pro jeho vydání byly především ekonomické, tj. nová opatření měla snížit náklady na vedení dvora, které hradil panovník z prostředků Hornorakouské komory v Innsbrucku. Právě četné zmínky o nákupech a objednávkách zboží nám dovolují učinit si představu o rozsáhlých obchodních sítích, v jejichž centru byl Innsbruck a které zahrnovaly i české země. Informace o zvycích a ceremoniích v tyrolské residenci dávají tušit, že stejným či obdobným pravidlům podléhal i život na Pražském hradě, když zde pobývala královna. Řád je však také svědectvím o péči, jíž věnoval Ferdinand I. svým dcerám po smrti Anny Jagellonské. Důraz na zabezpečení kvalitního jídla, čistoty prostředí, v němž žily, pohybu na čerstvém vzduchu a neustálém vzdělávání, s nímž se v textu setkáváme, nám představuje císaře Ferdinanda I. v dosud neznámé podobě – jako starostlivého a pečlivého otce.

63 Tamtéž, fol. 95r, v.

64 Tamtéž, fol. 89r–90r.

Der Hof der habsburgischen Erzherzoginnen und seine Reform im Jahr 1563

Kaiser Ferdinand I. (1503-1564) stellte im Jahr 1563 ein umfangreiches Dokument aus, dessen Inhalt eine Bestimmung betreffend die Reform des Hofes seiner fünf bislang unverheirateten Töchter war, die in Innsbruck lebten: der Erzherzoginnen Magdalena, Margarethe, Barbara, Helena und Johanna. Die Beweggründe für die Verfassung dieser Hofordnung waren vor allem ökonomischer Natur, d.h. die neuen Maßnahmen sollten die Kosten der Hofhaltung senken. Aus den zahlreichen Erwähnungen über die Ankäufe und Bestellungen von Waren (bes. von Lebensmitteln und Stoffen) können wir uns eine Vorstellung von den umfangreichen Handelsverbindungen machen, in deren Zentrum Innsbruck stand und die neben Süd- und Nordtirol, den österreichischen Ländern und einer Reihe von Reichsstädten (Frankfurt, Augsburg, Nürnberg u.A.), auch die Niederlande und die böhmischen Länder umfassten. Ein Bestandteil der Ordnung ist auch ein Namensverzeichnis des Hofes, das ungefähr 120 Menschen umfasste und in einen männlichen und weiblichen Teil (Frauenzimmer) gegliedert war. Die exakte Eingrenzung der Verpflichtungen der einzelnen Hofmitglieder zeugt nicht nur von weiteren Sparmassnahmen, sondern auch von dem Streben, den Erzherzoginnen einen abgesicherten und bequemen Lebensstil zu ermöglichen, der ihrer gesellschaftlichen Stellung entsprach. Durch die Betonung qualitätvoller Speisen, der Sauberkeit des Lebensumfeldes der Töchter, der Bewegung an der frischen Luft, der andauernden Bildung und Erhaltung des katholischen Glaubens, worauf wir in den Texten treffen, begegnet uns Kaiser Ferdinand I. in einer bislang unbekanntem Gestalt – als fürsorglicher und gewissenhafter Vater. Die Hofordnung aus dem Jahr 1563 ist für uns heute vor allem ein Zeugnis der allgemeinen Prinzipien, denen die Hofhaltung der Habsburgerinnen in der Renaissancezeit unterlag.

The court of Habsburg Archduchesses and its reform in 1563

The emperor Ferdinand I (1503–1564) issued an extensive document in 1563 that pertained to a reform of court of his five unmarried daughters living in Innsbruck at the time: Archduchesses Magdalena, Margareta, Barbara, Helena, and Johana. Reasons for writing up such a court order (Hofordnung) were mostly economical, i. e. the new measures were to reduce the costs necessary for court maintenance. From frequent mentions about purchases and goods orders (especially food and cloth), it is possible to make a picture of vast merchant networks with Innsbruck in their centre that included, apart from South and North Tyrol, Austrian Lands and many imperial cities (such as Frankfurt, Augsburg, Nuremberg), also the Netherlands and Bohemian Lands. As a part of the court order, there is also a name list of all court members, in total of 120 people, divided in the women's section (fracimor) and men's section. A precise description of court members' duties provides testimony not only about other cost-saving measures, but also about effort to ensure a safe

and comfortable lifestyle for archduchesses, corresponding to their social status. An emphasis on ensuring of quality food, clean environment, in which the daughters lived, activities on fresh air, continuous education and observation of catholic faith present the emperor Ferdinand I in a new light – as a caring and careful father. The court order from 1563 is, first of all, an evidence on general principles that regulated the running of female Habsburg courts in the Renaissance time.

SNAHY O KONVERZI PETRA VOKA Z ROŽMBERKA ANEB CO V BŘEZANOVĚ KRONICE NEBYLO

ALENA PAZDEROVÁ

Rozhodující význam pro další směřování katolické církve měl tridentský koncil (1545–1563), který definoval katolickou věrouku a otevřel cestu k nápravě poměrů uvnitř katolické církve. Řím se znovu stal přirozeným centrem církevní politiky a obnovoval svou autoritu v mezinárodním měřítku. Hlavním úkolem papežství se v následujících desetiletích stalo nekompromisní zavádění koncilových závěrů do každodenní praxe a jejich interpretace, zocelovaná v přímých střetech s protestanty. V novém protireformačním kurzu papežské politiky připadla hlavní úloha nunciům a nunciaturní instituce se stala účinným nástrojem propagace katolické víry. Kromě úkolů, které měli nunciové shodně se svými světskými kolegy, byla jejich hlavním úkolem péče o náboženské a církevní záležitosti v zemi jejich působnosti. V rámci této péče patřila do okruhu nunciových úkolů i práce s konvertity. Čím vyšší bylo společenské postavení osoby, tím vyšší dopad měla podle představ Říma její konverze.¹

Studie mapuje snahu Cesare Speciana, papežského nuncia u císařského dvora v Praze v letech 1592–98, získat pro konverzi ke katolické víře Petra Voka z Rožmberka, jednoho z předních velmožů Českého království. Je třeba mít na paměti, že téma Petrovy konverze je v nunciaturní korespondenci tématem okrajovým a v obrovském množství informací lehce přehlédnutelným. Pouze jednou věnuje nuncius Petrově konverzi celý list,² v ostatních případech je vždy pouze jedním z bodů jeho hlášení do Říma nebo je součástí zpráv z Prahy (avvisi),³ které ke svým

---

1 Pazderová, Alena: *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628*, tom. I., *Epistulae et acta Caesaris Speciani 1592–1598*, pars I–III, Mai 1592–Dezember 1594. Praha 2016 (dále EACS I–III), zde EACS I, s. XXI, CL; též: *Analýza činnosti papežského nuncia na císařském dvoře v Praze Cesare Speciana z let 1592–1594*. SAP 67, 2017, s. 338, 464.

2 EACS II, č. 220.

3 Zprávy z Prahy byly sestavovány v nunciaturní kanceláři. O tom, z jakých zdrojů pocházely, nunciaturní korespondence mlčí, jisté je, že z nich byl v nunciaturní kanceláři vyhotovován podle jejich relevantnosti užší výběr a poté byly jako „Avvisi di Praga“ v různých časových intervalech přikládány do balíčků pošty (dispacci) pro Řím. Svědčí o tom dochovaná registra milánské Am-

listům čas od času přikládal. Speciano se tomuto problému mohl prakticky věnovat pouze v době Petrovy přítomnosti v Praze, soukromou korespondenci s ním nevedl. Studie je zasazena do rámcových historických souvislostí a její jádro tvoří interpretace textů Specianových listů v chronologickém sledu, pro zvýšení autenticity byl v některých případech zvolen doslovný překlad italské předlohy, daný do uvozovek.

Speciano přijel do Prahy 29. června 1592.⁴ Ocitl se ve zcela odlišném politickém, kulturním a jazykovém prostředí, se kterým neměl žádné zkušenosti a v němž neměl žádné osobní kontakty, čehož si byl dobře vědom, a k přijetí pražské nunciatury jej přiměla pouze bezmezná oddanost zájmům katolické církve a poslušnost vůči papežovu rozhodnutí. Při svém příjezdu byl odkázán na papežskou instrukci a na svého předchůdce Camilla Caetaniho, který jej v Praze necelý měsíc zasvěcoval do problematiky nového úřadu a zanechal mu svou podrobnou finální instrukci, která byla Specianovi vítaným pomocníkem jak pro úspěšné navazování známostí, tak pro vlastní diplomatická jednání. Zatímco papežská instrukce věnovala pozornost pouze Vilémovi z Rožmberka a Jiřímu Popelovi z Lobkovic, jakožto katolíkům a největším autoritám v Českém království, a informovala o napětí a neshodách mezi nimi s tím, že kdyby se smířili, „mohli by vykonat obdivuhodné věci pro katolickou věc“,⁵ Caetaniho relace zmiňuje čtyři „sloupy Českého království“: Viléma z Rožmberka, Jiřího Popela z Lobkovic, Jiřího Bořitu z Martinic a Jana z Valdštejna. V charakteristice pana Viléma se objevuje i zmínka o Petru Vokovi:⁶ „Pán z Rožmberka je jaksi indisponován a v Praze se zdržuje málo; pokud zde je, prokazuje mnoho lásky ministrům Svatého stolce, a pro starobylou urozenost rodu, nádheru a moudrost se těší nejvyšší vážnosti. Založil jezuitskou kolej na svém panství a snaží se přivést své poddané ke katolické víře. Nemá dědice, a co je horší, má bratra tvrdošíjného pikarta, který je také bez dědiců.“ A právě na Petra Voka z Rožmberka soustředil nový nuncius svou pozornost.

Úmrtí pana Viléma, k němuž došlo posledního srpna roku 1592⁷ a následně přípravy bratrova pohřbu přinutily Petra Voka k delší návštěvě Prahy, byť od po-

brosiánské knihovny, v nichž jsou kopie nunciaturní korespondence zachovány v následujícím pořádku: Specianovy listy (Lettere) – Specianovy listy určené k šifraci (Chiffre) – Zprávy z Prahy (Avvisi di Praga).

4 Pazderová, A.: *Analýza činnosti*, s. 368 a EACS I, č. 21.

5 EACS I, č. 1/III/2, s. 7n.

6 EACS I, č. 198/VI/5, s. 465.

7 Pánek, Jaroslav (ed.): *Václav Březan, Životy posledních Rožmberků, I–II*. Praha 1985, zde I, s. 365; týž: *Petr Vok z Rožmberka. Život renesančního kavalíra*. Praha 2010, s. 118; týž: *Vilém z Rožmberka. Politik smíru*. Praha 2011, s. 438.

loviny září do poloviny října přerušené pobytem na Krumlově, kde se ujímal vlády na zděděných statcích. Vzhledem ke konfesijnímu postoji mladšího bratra a možnému ohrožení výsledků Vilémovy dlouholeté protireformační činnosti bylo prvořadým úkolem papežského nuncia postarat se o to, aby na rožmberských statcích zůstal ve věcech náboženských zachován status quo. Z plnění tohoto úkolu vzápětí vyplynuly i nunciovy snahy o získání Petra Voka pro konverzi ke katolické víře. Smrt Viléma z Rožmberka měla ale i další dopad, jehož si Speciano v počátcích svého působení nemohl být vědom. Byla totiž nejen významným předělem v životě rozsáhlého rožmberského dominia, ale odrazila se i ve vnitropolitické situaci Českého království, kde prvního úředníka v zemi vystřídal v čele vlády největšího českého dominia muž, který do této doby nezastával žádný významný úřad, byl členem nelegální Jednoty bratrské, topil se v dlužích, k nimž přibýly i ty Vilémovy, a podle dobových měřítek byl starcem s téměř nulovou nadějí na potomky. Místo rožmberského vladaře ale zakořenilo v ústavním zřízení a veřejném životě Českého království tak pevně, že nebylo možné s ním „nepočítat“, a tak se stával Petr Vok postupně chť nechť i aktérem oficiální politiky.⁸ Viděno i z tohoto zorného úhlu pohledu, byla Specianova volba Petra Voka, jakožto příkladného objektu konverze, správná.

Zápasem o udržení pozic katolické církve na rožmberském dominiu se jen o měsíc mladší Speciano⁹ začal zabývat bezprostředně po Vilémově smrti¹⁰ a hledal spojence pro své záměry. Domníval se, že nejvhodnější osobou bude Jiří Popel z Lobkovic, nejvyšší hofmistr Českého království a horlivý katolík, kterého si oblíbil a s nímž na toto téma jednal. Již 7. září¹¹ referuje do Říma papeži Klementu VIII., že se pan Jiří horlivě chopil úkolu promluvit si otevřeně s Petrem Vokem, který právě přijel do Prahy, přestože je dotyčný pán „hrozný heretik-pikart“. Ke schůzce skutečně došlo a výsledkem jejich rozhovoru byl slib Petra Voka, že na svých panstvích nebude zavádět žádné novoty, které by poškodily katolíky, a to zejména co se týče jezuitů a jejich koleje, založené v Krumlově jeho bratrem Vilémem, přičemž dodal zcela otevřeně, že si může být Lobkovic jistý, že v opačném případě by mu to nebylo tolerováno. Petrův slib samozřejmě potěšil krumlovské jezuity, kterých se Vilémova smrt velice dotkla, neboť přišli o svého příznivce a štědrého dobrodince. Lobkovic tuto zprávu sdělil ještě zatepla Specianovi, který píše papeži, že slovům Petra Voka chce věřit – „i když slibům heretiků se nemá

---

8 Pánek, J.: Petr Vok, s. 119, 123.

9 Speciano se narodil 1. září 1539, Petr Vok 1. října téhož roku.

10 Speciano informuje Řím o Vilémově smrti jménem jeho tchýně Marie Pernštejské již v listu z 1. září 1592 (EACS I, č. 83/12) a pomocí podrobnější zprávy v příložených avvisi (Avvisi di Praga, 1592 IX 1, Biblioteca Ambrosiana, Milano (dále BAMi), D 124 suss., fol. 305r–306r).

11 EACS I, č. 85/8.

nikdy věřit“, jak řekl i Lobkovicovi, když doporučoval jeho pozornosti tuto záležitost – a doufá, že alespoň na chvíli se žádnému katolíkovu nebudou dělat potíže pro jeho víru, protože Petr Vok má mnoho starostí s dědictvím, které jej nadlouho zaměstnají, a protože by jej to mohlo diskvalifikovat v jednáních, kdy se dovolává práva.¹² „Náboženské záležitosti by se řešily daleko lépe, kdyby pán z Rožmberka zanechal závěť, ale on ji chudák sice začal psát, avšak nedokončil, a proto zanechal své záležitosti ve velkém zmatku“, dodává nuncius.¹³

Jak známo, listy z Prahy do Říma a naopak putovaly průměrně 12–16 dní, takže na odpověď musel nuncius čekat dlouhé týdny (a někdy i měsíce).¹⁴ Jeho povinností však bylo psát do Říma co nejčastěji a hlásit každou novinku, v případě potřeby i několikrát denně, takže nepřekvapí, že již za dva týdny informuje papeže o svém setkání s Petrem Vokem. Po rozhovoru s Lobkovicem totiž nezahálel a „kul železo, dokud bylo žhavé“. Jak píše do Říma, jakmile se dozvěděl, že dědicem zemřelého pana Viléma je skutečně jeho bratr, rozhodl se jej navštívit a ujistit se o tom, co znal pouze z doslechu. K návštěvě pana Petra jej ostatně vybízeli i jezuité a dona Marie Pernštejnská.¹⁵ K ruce si vzal jejího syna Maxmiliána, pobývajícího tou dobou v Praze,¹⁶ který měl jeho důvěru a jako tajný papežský komoří byl dostatečně jazykově vybaven pro roli nunciova tlumočnicka. Na první návštěvu k Petru Vokovi se Speciano vypravil 22. září, oficiálně za účelem kondolence, a ještě téhož dne o ní papeži zevrubně referoval¹⁷: „A tak jsem šel a kondoloval mu a při této

12 K boji Petra Voka o udržení celistvosti rožmberského dominia viz Pánek, J.: Petr Vok, s. 119–123, zde v poznámkách uvedena další literatura.

13 V květnu 1592, kdy Vilém z Rožmberka přijel do Prahy naposled, mu Petr Vok připravil důstojné přivítání a následně se oba bratři smířili, takže o hlavním dědici nebylo pochyb. Vzhledem k těžké nemoci zřejmě Vilém opravdu nestihl sepsat detailní závěť, stihl ovšem učinit před úředníky Desek zemských, povolányi Polyxenou, prohlášení o majetkovém odkazu pro svou manželku (12. 8. 1592). Viz Pánek, J.: Vilém z Rožmberka, s. 435–438.

14 K poštovnímu spojení mezi Prahou a Římem viz Stloukal, Karel: Papežská politika a císařský dvůr pražský na přelomu XVI. a XVII. věku. Praha 1925, s. 81–83. Tomáš Parma uvádí pro dobu o něco pozdější průměrnou dobu 22 dní. Viz Parma, Tomáš: František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii. Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve. Brno 2011, s. 226.

15 Marie z Pernštejna, rozená Manrique de Lara y Mendoza, ca. 1538–1608, vdova po bývalém nejvyšším kancléři Českého království Vratislavovi II. z Pernštejna, matka poslední manželky Viléma z Rožmberka Polyxeny.

16 Maxmilián z Pernštejna, ca. 1575–1593 IX 2, zde pobýval při návratu z Polska, kam jej papež vyslal v červnu 1592, aby v Krakově předal zlatou růží nové polské královně Anně Rakouské, dceři arcivevody Karla II. Štýrského, jejíž sňatek se Zikmundem III. Vasou a korunovace se uskutečnily 31. května 1592 v Krakově (Jaromiński, Lescus (ed.): Acta nuntiaturae Polonae, tom. XV, Germanicus Malaspina (1591–1598), vol. I, (1 XII 1591–31 XII 1592). Kraków 2000, s. LII n.; Parma, T.: František kardinál Dietrichstein, s. 68).

17 EACS I, č. 101/5.

příležitosti jsem mu sdělil, co jsem se doslechl o jeho dobré vůli vůči jezuitské koleji a klášterům založeným jeho bratrem, a poprosil jsem ho, aby dodržel své sliby v úplnosti, protože žádná věc není tolik hodna památky jeho bratra, jako náboženské záležitosti, které leží na srdci i Vaší Svatosti, a ujistil jsem jej, že zprávu o tom uslyší Vaše Svatost s velkým uspokojením, a s ještě větším, uslyší-li, že kráčí v náboženských záležitostech ve šlépějích bratrových a všech svých předků, kteří žili a zemřeli v katolické víře. A řekl jsem mu, že se budu hodně modlit, aby Bůh osvětlil jeho srdce, což stane-li se, bude pan Petr neméně drahý srdci Vaší Svatosti jako jeho bratr a bude ctěn všemi velkými knížaty a králi, jako byl jeho řečený bratr, k čemuž nyní nemůže dojít, protože žije tak, jak žije. Poděkoval mi a znovu mi mnoha slovy zopakoval, že na svých statcích nehodlá dělat – co se náboženství týče – žádné změny, které by poškodily pořádky zavedené jeho bratrem, pokud se k němu a jeho lidem budou jezuité chovat dobře. Požádal jsem ho, aby mi objasnil, co míní tím „chovat se dobře“, protože pokud by to znamenalo, že jezuité nebudou moci kázat proti heretikům a všem sektám tohoto kraje (jelikož tak nemohou neúčinit, kážou-li učené slovo Boží), bylo by to pro ně nemožné, protože musejí svá slova dokládat pravdivými a solidními tvrzeními, a zakázat jim to znamená, že jsou nechtěni na jeho statcích. Na to mi odpověděl přítomný Maxmilián z Pernštejna, že docela postačí, budou-li kázat podle svého a neřeknou o něm (tj. o Petru Vokovi) a jeho blízkých nic zlého. Viděl jsem hned v tomto bodu kámen úrazu, zejména proto, že se kazatelé tohoto muže nebudou ochotni vzdát mnoha věcí a že říkají to, na co by se ani neměli odvážit pomyslet. A tak nezbyvá, než poručit tuto věc Pánu Bohu a nechat je dělat, co chtějí, po tu krátkou dobu, co bude tento muž žít, o čemž se domnívám, že to bude jen velmi krátce, protože je starý a obvykle se každý den opíjí, a to tak, že po obědě se s ním vůbec nedá jednat. A po něm nastoupí – což je nepochybné – rod kancléře Českého království,¹⁸ jehož členové jsou dobrými katolíky a které má rád.“ V balíčku pošty do Říma se kromě tohoto listu nacházely ještě další tři spolu se zprávami z Prahy stejného data, které mimo jiné informují o velkorysém majetkovém vypořádání Petra Voka s vdovou po Vilémovi Polyxenou¹⁹ a o jeho odjezdu na nově zděděné statky, plánovaném o den nebo dva později. Dále se zde praví, že Petr Vok chce sám informovat papeže o bratrově úmrtí a ujistit jej, že na rožmberských statcích nebude dělat v náboženských záležitostech žádné změny, „i když je tvrdošijným pikartem“.²⁰

---

18 Adam II. z Hradce, 1549–1596, 1585–1593 nejvyšší kancléř Českého království, 1593–1596 nejvyšší purkrabí (Charvát, Jaroslav (ed.): *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků*, in: *Dílo Františka Palackého I.* Praha 1941, s. 371n.).

19 Polyxena z Lobkovic, rozená z Pernštejna, 1566–1652, v letech 1587–1592 4. manželka Viléma z Rožmberka.

20 *Avvisi di Praga*, 1592 IX 22, BAMi, D 124 suss., fol. 309v–312v.

Asi v polovině října došel Specianovi list papežského nepota a nejvyššího státního sekretáře Cinzia Aldobrandiniho, do jehož kompetence patřila nunciatura u císařského dvora, s datem 3. října,²¹ v němž jej nabádá, aby udělal všechno pro to, aby odvrátil „nového pána z Rožmberka od všeho zlého, jehož je popravdě třeba se obávat od jeho bezbožnosti“, a sděluje mu, že v Římě již vědí o jeho slibu nedělat potíže jezuitům, „pokud je oni nebudou dělat jeho bratřím, jak on nazývá pikarty“. Závěrem připomíná Specianovi, že je třeba co nejrychleji obsadit úřad nejvyššího purkrabího, uvolněný Vilémovou smrtí, a přimět císaře, aby zasáhl z moci své autority. Touto dobou se z Krumlova do Prahy vrátil Petr Vok, jak dokládají zprávy z 20. října,²² líčící jeho impozantní příjezd v průvodu sta jezdců a čtrnácti vozů a informující dále o Petrově vlídném přístupu k řeholníkům, kdy na sv. Františka poobědval se svou manželkou ve františkánském klášteře v Krumlově, „kde nechává budovat hrobku pro svého bratra a pro sebe, až přijde jeho čas, což nemůže trvat dlouho, protože je velmi nezřízený v pití, starý a bělovlasý jako byl jeho zemřelý bratr“. Stejněho data je i Specianův list Cinzioví Aldobrandinimu,²³ v němž píše, že se doslechl, že Petr Vok nechal v neděli kázat ve svém domě „po pikartsku“, což chce údajně dělat každou neděli a o svátcích. Stěžoval si proto Lobkovicovi, který jej požádal, aby se o této věci přesně informoval a potom jej o všem zpravil, a bude-li to pravda, aby nápravu nechal na něm. Ihned poté, co se Speciano přesvědčil o oprávněnosti své stížnosti, informoval Lobkovice a teď čeká, jaký bude mít jeho domluva panu Petrovi efekt. Každopádně nenechá tuto záležitost spát, dokud neuvidí nějaký výsledek a rozhorleně dodává: „neboť je proti zákonům království a také věci potupnou, že blízko metropolitního kostela a takřka v domech císaře samotného, které jsou v sousedství rožmberského, se kážou hereze a rouhání ve stejné době, kdy se v chrámu slouží Slovo Boží.“

O tom, že nuncius nespouštěl z Petra Voka svůj bedlivý zrak, svědčí jeho následující dva listy do Říma, napsané o týden později. První, s datem 26. října, adresoval papeži²⁴ a jeho jediným tématem byl Petr Vok. Speciano v něm píše, že se dozvěděl od jednoho z Petrových služebníků, dobrého katolíka, že s ním chce dotýčný pán mluvit a že chce jednat o svém „zdraví“ (tj. o víře), a jelikož stále nepřicházel, protože – jak mu důvěrně sdělil onen služebník, pan Petr sice říkal, že po obědě chce nuncia navštívit, „ale byl pokaždé tak opilý, že jej sloužící drželi doma“ – rozhodl se tedy jednoho rána vypravit se za ním sám a promluvit si s ním znovu o náboženské situaci a jezuitech na jeho statcích a poděkovat mu za dobré

21 EACS I, č. 109/8.

22 Avvisi di Praga, 1592 X 20, BAMi, D 124 suss., fol. 319v–321v.

23 EACS I, č. 129/6. Vzhledem k tomu, že Speciano napsal list 20. září 1592, což byl pátek, připadla neděle, o níž se zde hovoří, na 15. září, takže Petr Vok musel dorazit do Prahy nejpozději 14. září.

24 EACS I, č. 133.

zacházení s nimi. Svou návštěvu u Petra Voka popisuje Speciano následovně: „Dal najevo velké uspokojení a hned na začátku mě požádal – což zopakoval ještě při mém odchodu – abych jeho jménem ujistil Vaši Svatost, že chce být Vaším dobrým služebníkem a ne menším, než byl jeho bratr dobré paměti, a spolu s tím abych ujistil Vaši Svatost, že bude co nejlépe pečovat o duchovní na svých statcích a o všechny katolíky, jichž bude za všech okolností ochráncem a podporovatelem, a mluvil se mnou o mnoha dobrých věcech ve prospěch církevní reformy na svých statcích a o tom, jak mnoho škodí, že v zemi není arcibiskup, a abych to sdělil císaři, což jsem učinil. Někteří z jeho domu, katolíci, jsou přesvědčeni, že tento pán změní víru, ale já tomu moc nevěřím a neuvěřím, dokud neuvidím nějakou výraznější změnu, i když mi stará paní z Pernštejna²⁵ povídá, že manželka²⁶ se již po několik rán účastní mše v kapli bývalé manželky pana Viléma,²⁷ a to s velkou vnější zbožností, a měla-li by stejnou zbožnost i uvnitř, lze pravděpodobně doufat, že se stane katoličkou, a s ní pak i její manžel, s nímž jsem mluvil o této věci více než dvě hodiny za pomoci tlumočnicka-kněze, který mi dobře sloužil a pomáhal. A oba dva jsme se snažili, seč jsme mohli, ukázat mu klamnost jeho víry, ale on, přestože nám naslouchal a ochotně odpovídal, nepochopil věci tak, jak by je chápal, kdyby nebyl takový hlupák (idiota). A tak mohu pouze říci, že prosím Boha, aby jej osvětil, a že jsem se přesvědčil, že není pikartem, ani nikdy nebyl, ale spíše vyznavačem augšpurské konfese, což je ale také špatné, a každý ho má za luterána a on to o sobě říká i veřejně.“ Něco dobrého však z rozhovoru přece jen vzešlo. Petr Vok totiž projevil přání, aby se nuncius vrátil a debatoval s ním o věcech víry, dokonce projevil přání jej navštívit. Svůj list končí Speciano slovy: „Všichni Otcové jezuiti se modlí, aby jej Bůh osvětil, podobně činí i mnozí další. Nechť se zlíbí Jeho Nejsvětějšímu Majestátu je vyslyšet, což by jistě bylo velkým ziskem pro toto království, i když – jak už jsem řekl několikrát – ten muž nemůže žít více než pár měsíců, tak moc je v nepořádku.“ Následujícího dne měl Speciano schůzku s Maxmiliánem z Pernštejna, jak vyplývá z jeho listu Cinziovi Aldobrandinimu z 27. října.²⁸ V něm jej upozorňuje na svůj list adresovaný papeži a informuje o setkání s Maxmiliánem, stále ještě pobývajícím v Praze, „a to skoro v domě pana Petra, neboť oba domy, jeho otcovský a onen rožmberský, jsou blízko a ve stálém

---

25 Marie z Pernštejna.

26 Kateřina z Ludanic, ca. 1567–1601, od 1580 manželka Petra Voka z Rožmberka. Po roce 1590 byla Kateřina již psychicky nemocná a procházela vážnou a trvalou manželskou krizí, takže je pravděpodobné, že její chování mohli někteří vnější pozorovatelé interpretovat jako možný příklon ke katolicismu. Za toto sdělení děkuje autorka prof. Jaroslavu Pánkovi, s nímž věc konzultovala.

27 Polyxena z Lobkovic, rozená z Pernštejna.

28 EACS I, č. 134/6.

spojení“. Maxmilián nuncia potěšil zprávou, že všichni v Pernštejnském domě doufají v konverzi pana Petra, a to co nejdříve. Dále Speciano informuje Cinzia, že mu nejvyšší hofmistr Jiří Popel z Lobkovic sdělil, „že pan Petr vyvíjí velké úsilí, aby získal hlas a také úřad v království“, a že se v této věci obrátil i na něj. On mu ale odpověděl, že „jelikož je pikart a nikoli katolík nebo husita, je podle zákonů království vyloučen ze všech úřadů, ale chce-li se stát katolíkem, může mu slíbit, že se mu dostane toho, čeho se dostalo jeho bratrovi, s výjimkou úřadu nejvyššího purkrabího, který nemůže mít bez zvláštního povolení císaře (které jeho bratr získal), protože v dávných dobách se Rožmberský dům vzdal tohoto úřadu ve prospěch jiných přednostních práv“. Speciano tedy čeká, jaká bude oficiální reakce na Petrovy ambice a jaké bude císařovo rozhodnutí.

Někdy v těchto dnech se Speciano konečně dočkal také pošty z Říma. Další list s datem 17. října,²⁹ tentokrát z pera státního sekretáře Minuccia Minucciho, je mimo jiné i reakcí na nunciovo obšírné hlášení papeži o návštěvě u Petra Voka dne 22. září. Minucci mu v něm krátce sděluje, že papež pochválil jeho jednání s panem Petrem, s nímž má být v kontaktu i nadále, „aby se až do konce jeho života zabránilo i tomu nejmenšímu zlu, protože u člověka tak málo dobrého se dá očekávat málo, pokud jej Bůh všemohoucí neosvítí svým Svatým duchem a neučiní zázrak“ a připomíná, že je třeba nabádat krumlovské jezuitu, „aby postupovali co nejbezpečněji a poroučeli pana Petra neustálými modlitbami do Božího milosrdenství“. Tento úkol Speciano splnil a po odjezdu Petra Voka z Prahy, k němuž došlo den po první (pražské) části Vilémova pohřebního ceremoniálu, 27. října, kdy se smuteční průvod s jeho tělem vydal na cestu do Krumlova,³⁰ dočasně přenechal péči o jeho duši krumlovským jezuitům, s nimiž byl ve spojení, jak dokládá jeho list Cinziovi Aldobrandinimu z 10. listopadu,³¹ v němž píše: „Tito Otcové jezuiti nepřestávají působit na nového pána z Rožmberka jak modlitbami, tak snahou jej uklidnit, a den ode dne o něm smýšlejí lépe, jak jsem slyšel. A jestliže se neobráti, budou vůči němu zachovávat trpělivost, dokud jej Bůh nepovolá, aby vydal účet ze své špatné víry, i když – jak jsem psal často – někteří mají jakousi naději v jeho konverzi.“ Ani v Římě neztráceli konverzi Petra Voka ze zřetele. 14. listopadu píše Specianovi povzbudivý list opět Cinzio Aldobrandini,³² v němž jej nabádá, aby „zavlažoval a pěstoval“ všemi prostředky naděje, které jsou vkládány do pana Petra, aby jej čas od času navštěvoval a přiblížil se mu, jak nejvíce to bude možné, a sliboval mu lásku a vděk papeže, „protože podobnými projevy zdvořilosti se čas to dosáhlo mnohého, zejména byly-li doprovázeny upřímnými modlitbami, jak je

29 EACS I, č. 124/8.

30 Avvisi di Praga, 1592 X 27, BAMi, D 124 suss., fol. 321v–323r.

31 EACS I, č. 148/7.

32 EACS I, č. 149/5.

tomu i zde“. Radí mu, aby se spojil s Jiřím Popelem z Lobkovic, kterého pro jeho zbožnost a postavení považovali v Římě za nejvhodnějšího pomocníka, a aby zapojil i donu Marii Pernštejnskou, „aby i ona kula železo, dokud je žhavé“.

Poslední Specianův list z roku 1592, v němž bilancuje své kroky ve věci Petrovy konverze, nese datum 8. prosince a je opět adresován Cinziovi Aldobrandimu.³³ Speciano jej ubezpečuje, že nevynechal jedinou příležitost, aby se nesnažil „s pomocí Boží navrátit nového pána z Rožmberka do lůna svaté církve“, stejně jako stále doufající Marie Pernštejnská, její dcera Polyxena a další, „a všichni dělají, co je v jejich silách“. Informuje Cinzia, že požádal také Jiřího Popela z Lobkovic, „aby i on napomohl svou autoritou a vahou svého úřadu tomuto dílu“, ale Lobkovic mu odpověděl, že „ten muž je příliš hloupý na to, aby přislíbil sám od sebe něco rozumného“, k čemuž Speciano podotýká, že Cinzio jistě zná zájmy, které rozdělávaly v poslední době oba domy, Lobkovický a Rožmberský, i jejich vzájemnou revnivost. Dále píše: „Ostatně tento týden by měly končit pohřební obřady jeho bratra v Krumlově³⁴ a jak mi řekla dona Marie, všichni se mají vrátit do Prahy, takže hned nejen navštívím pana Petra, ale použiji i všechny láskyplné zdvořilosti, které znám, aby pan Petr poznal, kdo chce ze srdce jeho dobro, a že se od něj nechce nic jiného, než jeho vlastní zdraví, a kromě toho nepřestaneme poroučet tuto důležitou záležitost Pánu, neboť je tu naděje, že dojde-li ke konverzi pana Petra, dojde i ke zmenšení vlivu celé, nebo alespoň větší části pikartské sekty, která je velmi velká a jednou zničí toto království, pokud nebude předtím zničena ona, jelikož přes všechny královské zákazy mají zde tito pikarti několik kostelů, kde se velice často scházejí, o čemž jsem už mluvil mnohokrát a upozornil na to ty, které bylo třeba, a nevynechám jedinou příležitost to opakovat znovu, zvláště když jiné záležitosti se obracejí k dobrému.“ Na tuto Specianovu zprávu reagoval Minucci listem z 26. prosince,³⁵ v němž zdůrazňuje, že konverze Petra Voka v sobě zahrnuje tolik „blahodárných důsledků“, že se nesmí vynechat jediná vhodná příležitost jednat a že veškeré konání je třeba doprovázet účinnými modlitbami, „protože až po konverzi pana Petra a redukci husitů bude možné říci, že se konečně začaly odstraňovat staré pohromy Českého království“. Tento list ale Speciano obdržel až 18. ledna roku příštího.³⁶

Následující rok 1593 přinesl Petru Vokovi nejednu zatěžkávací zkoušku. Z Březanovy kroniky víme, že 7. ledna odcestoval spolu s manželkou do Prahy,

---

33 EACS I, č. 174/3.

34 Skutečný pohřeb Viléma z Rožmberka se konal 10. prosince 1592 v Českém Krumlově (Pánek, J.: Březan, Životy I, s. 368–369).

35 EACS I, č. 191/7.

36 EACS II, č. 214/1.

kde se zdrželi až do poloviny dubna.³⁷ Hlavním důvodem cesty bylo vyřizování majetkových záležitostí, audience u císaře³⁸ a Petrova účast na zemském sněmu.³⁹ Speciano měl tentokrát k dispozici pro přímé působení na Petra Voka celé tři měsíce a jak dosvědčuje nunciaturní korespondence, neponechal nic náhodě. Již 18. ledna⁴⁰ referuje Cinzioví Aldobrandinimu o své návštěvě v Rožmberském paláci, kterou vykonal den předtím a která se nesla v přátelském duchu. Chválil Petrovu vstřícnost a dobrou vůli, ale mrzelo ho, „že neřekl jednoznačně, že chce být katolíkem“, i když to naznačoval slovy, která znamenala v podstatě totéž. Přesto byl Speciano přesvědčen, že to pan Petr přece jen myslí s konverzí vážně, zvláště když mu zopakoval, že chce být papežovým „nejpokornějším a nejposlušnějším služebníkem“. Z rozhovoru dále vyplynulo, že chce papeži také vlastnoručně napsat a psaní poslat po jednom knězi, který býval kaplanem jeho zemřelého bratra a který během dvou dní odjíždí do Říma, a jestliže skutečně napíše tak, jak říkal během rozhovoru, nuncius věří, že i Cinzio o něm bude smýšlet stejně jako on. Dále Speciano poznamenává, že si dobře povšimnul, že je ku prospěchu věci, jedná-li se s panem Petrem „s velkou lidskostí a láskou“, protože on považuje za významné, že mu nuncius prokazuje „takovou pozornost a milost“. Za důležitý signál opravdovosti Petrových úmyslů považoval Speciano fakt, že dotyčný pán už v pátek a v sobotu nejí maso, přestože je u jeho stolu podáváno. Také zaznamenal hned při svém příchodu, že pan Petr okamžitě poslal pryč svého příšerného kazatele (predicatore bestiale). Měl totiž špatné svědomí, protože jej předtím nechal kázat v Krumlově „za zvuku zvonu“, což se přičítá zákonům království, a teď měl strach, že bude kárán. Také se nunciiově svěřil, že se rozhodl dát pryč relikvie zanechané mu bratrem, a že si myslí, že udělal velkou chybu, když se jich nechtěl vzdát ve prospěch Pernštejnského domu, přičemž Speciano s uspokojením zaznamenal, že pan Petr nazýval relikvie svatými. A když mu na závěr návštěvy nuncius navrhl, že jej brzy navštíví v Krumlově jako „dobrého syna“ a odslouží tam mši v jeho přítomnosti

37 Do Krumlova se vrátili 16. dubna 1593. Viz Pánek, J.: Březan, Životy I, s. 511.

38 Ve snaze vyhnout se tlaku věřitelů připsal Petr Vok většinu svých statků své manželce. Rudolf II., přesvědčovaný Petrovými protivníky u dvora, že došlo k poškození jeho zájmů jakožto českého krále, nechal vložit do desek zemských proti tomuto převodu protest. Petr Vok musel nakonec poprosit panovníka o zrušení žaloby, napoprvé mu byla audience odepřena, úspěšný byl až koncem února 1593, a poté, co uznal odúmrtní právo českého krále na rožmberský majetek, panovník žalobu stáhl. Viz Pánek, J.: Petr Vok, s. 122.

39 Zemský sněm byl svolán královským mandátem z 11. února 1593 na 17. března téhož roku, ve skutečnosti začal až 19. března a 4. dubna byl předčasně ukončen. Znovu byl svolán na 30. června, ale pro vítězný postup Turků v Uhrách se stavové sešli k sněmovnímu zasedání až 23. října. Ukončen byl 3. listopadu, kdy vzhledem k tureckému nebezpečí stavové přistoupili na předchozí císařovy požadavky na výši berní a svolání zemské hotovosti. Viz Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu VIII, Praha 1895, s. 140, 142, 152, 191n., 356–396.

40 EACS II, č. 214/5.

a podá mu nejsvětější svátosti, odpověděl pan Petr, „že to není věc, která by se nemohla brzy uskutečnit a že chce dát papeži takové zadostiučinění, s nímž bude spokojený“. „Všechny tyto okolnosti“, píše Speciano, „mi dovolují doufat v dobré; nechť se Bohu zlíbí dát mu prostřednictvím Své svaté milosti to, v co všichni doufáme, a ani já nevynechám nic z mých povinností, které mohu plnit v těchto záležitostech, a udělám, co bude v mých chabých silách, a využiji také jiné prostředky, které mohou napomoci, a budu pokračovat ve stálých modlitbách za něj a prosit, aby je Bůh vyslyšel, neboť jistě by to byl velký zisk, zvláště kdyby žil dlouho, což se může stát, protože se již několik dní mírní v pití, jak nejvíce je to možné.“ Podle Specianova dalšího listu z 21. ledna⁴¹, adresovaného tentokrát Klementu VIII., je Petr Vok požádal, aby doporučil papeži dona Silvia Savorgnana,⁴² bývalého kaplana jeho zemřelého bratra. Ze Specianova rozhovoru se Savorgnanem vyplynulo, že se chce don Silvio vrátit zpět do Čech a sloužit panu Petrovi, „který by prý po jeho návratu již mohl být katolíkem“. Nuncius se přesvědčil, že Savorgnano ve věci konverze pana Petra udělal vše, aby byla posléze dovedena ke zdárnému konci. Závěrem listu ale dodává, že podrobnější informace o donu Silviovi mohou podat Maxmilián z Pernštejna a jeho příbuzní z Pernštejského domu, protože on sám jej viděl pouze několikrát a slyšel jej o možnostech konverze Petra Voka hovořit různě. O necelý týden později, 26. ledna,⁴³ referuje Speciano Cinzioví Aldobrandinimu o své audienci u císaře. Jedním z mnoha témat byl i Petr Vok. Speciano s císařem krátce pohovořil o nadějích na konverzi, které dotyčný pán vzbuzuje, a poprosil jej o svolení, aby se mohl zaštitit jeho jménem, protože se domnívá, že by tak pana Petra snáze přiměl k tomuto kroku. Císař sice okamžitě souhlasil, ale k výsledku byl skeptický a netajil se tím, že Petra Voka považuje za „neschopného a tvrdošijného člověka“. Po odchodu z královského paláce se Speciano okamžitě vydal za panem Petrem, s nímž dlouze rozmlouval o jeho konverzi a poukázal i na zadostiučinění, jehož se tímto krokem dostane císaři. Neopomněl také zdůraznit, že mu císař dovolil, aby se modlil za Petrův návrat do lůna svaté církve i jeho jménem. Jak dále vyplývá z listu, rozmluva trvala více než hodinu, nuncius trpělivě odpovídal na Petrovy dotazy a znovu mu jmenoval všechny důvody pro konverzi, „aby pochopil, že mimo církev (katolickou) není spasení“. Z návštěvy si Speciano odnášel jisté naděje, ale protože považoval pana Petra za hlupáka (huomo idiota), zdráhal se jim uvěřit, dokud nebude mít jasné důkazy. Nenechal se v tomto

---

41 EACS II, č. 220.

42 Kněze Silvia Savorgnana se nepodařilo určit. Nezmiňuje se o něm ani Březanova kronika, ani profesor Pánek ve svých publikacích věnovaných Vilémovi a Petru Vokovi z Rožmberka. Pravděpodobně se jednalo o jednoho z řady italských kněží, putujících Evropou ve snaze získat lepší kariéru nebo vyhnout se trestu.

43 EACS II, č. 226/2.

přesvědčení zvíkat ani míněním jiných, kteří v obrácení pana Petra věřili, ani slovy dona Savorgnana, který Petrovu konverzi považoval za hotovou věc; nuncius se dokonce vyjádřil, že kdyby tomuto knězi věřil, „vkládal by do pana Petra více naděje“. Je zřejmé, že nejpozději v této době zaujal Speciano k Savorgnanovi kritický postoj a upozorňuje Cinzia, že „don Silvio má tak velkou touhu uspět, že přeceňuje své možnosti“. Ostatně až bude v Římě, Cinzio jej uvidí každý týden a bude si moci o něm vytvořit vlastní obrázek. Jak vyplývá ze Specianova dalšího listu Cinzioviovi z 9. února,⁴⁴ Petra Voka neopouštěl, často jej navštěvoval a podrobně s ním probíral jeho konverzi. Jednání s nerozhodným panem Petrem ale nebyla jednoduchá, neboť si v listu povzdechl, že mu pan Petr „čas od času dává naději a jindy zase bere zpět vše, co řekl předtím“. Když o něm naposledy mluvil s císařem (zde se nuncius vrací ke své poslední audienci 26. ledna), poprosil ho také, aby se dotkl několika slovy Petrovy konverze, až s ním bude mluvit, „což by s pomocí Boží mohlo být prospěšné“. Císař mu tehdy odpověděl, že na to již pomyslel a že to rozváží. Už předtím sdělil Speciano s císařovým svolením panu Petrovi, že pokud se obrátí, bude panovník velmi spokojen, a jak se následně dozvěděl od různých osob, „tato zpráva se velice dotkla jeho srdce a dával najevo, jak moc si jí váží“. Závěrem svého listu Speciano slibuje, že se Petrově konverzi bude věnovat i nadále „a poroučet ji Pánu Bohu, aby se dotkl Svou svatou rukou jeho srdce a zapálil v něm plamen svaté víry“.

Někdy po polovině února přišla z Říma konečně alespoň Cinziová stručná reakce na Specianovy zprávy o návštěvách u Petra Voka. V listu datovaném 6. února⁴⁵ mu několika řádky sděluje, že všichni v Římě včetně papeže měli radost z toho, co napsal o panu Petrovi, a protože jen on sám zná nejlépe způsoby, jak mu může být nápomocen a prospěšný v jeho předsevzetí, plně mu důvěřují. O týden později, 13. února,⁴⁶ reaguje Cinzio na Specianovo hlášení z 26. ledna o audienci u císaře a o následné návštěvě u pana Petra povzbuzením a doporučuje mu, aby „pracoval se srdcem pana Petra z Rožmberka a neztrácel naději, protože ne vždycky podobné těžké úkoly, doprovázené vroucími modlitbami, končí naprázdno“.

Vhodnou záminku pro nunciovu další návštěvu Rožmberského paláce poskytl list Cinzia Aldobrandiniho, adresovaný Petru Vokovi, který mu šel Speciano osobně předat. O podrobnostech této návštěvy informuje Cinzia 23. února⁴⁷ a sděluje mu, že předání listu doprovodil „srdečnými slovy, která považoval za vhodná“. Petr Vok dal najevo svou radost a nechal list číst v přítomnosti Speciana a jeho tlumočnicka a poté přešli na úskalí Petrovy konverze. Nuncius mu sdě-

44 EACS II, č. 238/12.

45 EACS II, č. 235/6.

46 EACS II, č. 242/8.

47 EACS II, č. 250/7.

lil, že nastal čas, „aby po tolika slibech byly konečně vidět i výsledky“.jednání nebylo jistě jednoduché, ani krátké, jak dokládají Specianovy následující řádky: „A válčili jsme spolu (ale přátelsky), dobré dvě hodiny, ukazující mu, v jakém ohrožení se nachází, a on mi více než kdy jindy potvrdil všechny naděje.“ O dva dny později, v neděli, se s ním nuncius znovu setkal v císařově předpokoji, kde mu podal podruhé ruku, a pan Petr mu zopakoval, aby v něj měl důvěru. Speciano se také dozvěděl, že je dotyčný momentálně velice zaměstnán světskými záležitostmi a „že si mnozí dělají obrovské plány ohledně jeho majetku a že se obecně věří, že mu odkrojí pěkný kus“,⁴⁸ což může znamenat, jak řekl panu Petrovi, „že tyto starosti jsou hlasy Boží vedoucí ho ke konverzi“. A na závěr dodává, že je odhodlán být panu Petrovi stále nablízku po celou dobu jeho pobytu v Praze, zvláště když je mnohými přesvědčován, „že jej rád vidí a rád mu naslouchá, protože si je vědom, jak moc si přeje jeho dobro“, a v neposlední řadě také proto, že dotyčný pán „říká velké věci o Našem Pánu a o milosrdné péči, kterou má Jeho Svatost o zdraví jeho duše“.

Samozřejmě byl Speciano také zvědav, jak se bude projevovat v Římě don Savorgnano, jehož limitů si byl vědom. Proto ve svém listu z 8. března⁴⁹ upozorňuje státního sekretáře Minucciho, že don Silvio brzy dorazí do Říma a bude jistě vyprávět „velké věci o konverzi pana Petra z Rožmberka“ a dodává: „je ale třeba mít se na pozoru a nevěřit všemu.“ Že byl Speciano pilně zaměstnán konverzí Petra Voka a musel při tom zdolávat četné překážky i v jeho bezprostředním okolí, dokazuje jeho list z 8. března, adresovaný Cinziovi Aldobrandinimu.⁵⁰ Píše v něm, že pokud může, neopouští pana Petra, „ale čím více on jeví sklon ke konverzi, tím více jsou proti tomu jeho sloužící“, kteří se snaží zabránit ze všech sil, aby s ním nuncius mluvil, dokonce si z pana Petra tropí posměšky a zaměstnávají ho tak, „že mu nemůže pro stálé těžkosti v klidu naslouchat“. Speciano čelí této nepříznivé situaci s pomocí dony Marie Pernštejské, „která je v domě (Petrově) a dohlíží, aby se zde udělal pořádek a aby alespoň jedno ráno v týdnu byl zbaven starostí a nebyl zbytečně obtěžován“. Dona Marie mu také přislíbila, že se postará ze všech sil o nápravu pana Petra, a i ona byla přesvědčena, že čím více projevuje Specianovi svou náklonnost, tím více roste averze jeho služebníků, kteří jsou, až na dva či tři, heretici, a kteří mu schválně nedávají vědět, že ho chce nuncius navštívit a vymýšlejí si různé důvody, proč nelze s panem Petrem mluvit, například že je na lůžku nebo že se právě chystá vyjít, „takže s řečeným pánem nikdo nemůže jednat jindy, než po ránu“, stěžuje si Speciano.

---

48 K majetkovým problémům Petra Voka a jeho dluhům ve výši jednoho milionu míšeňských kop viz Pánek, J.: Petr Vok, s. 119–123.

49 EACS II, č. 260/2.

50 EACS II, č. 261/8.

Koncem března se nad konverzí pana Petra začala stahovat mračna. Speciano hlásí 30. března Cinziovi Aldobrandinimu,⁵¹ že mu oznámil „jeden důležitý pán z tohoto království, že se pan Petr z Rožmberka chystá opustit pikartskou sektu, ale že se nestane katolíkem, jak tolikrát sliboval, což je signálem, že chce mít pouze místo na sněmech království“. Po obdržení této informace Speciano okamžitě pospíchal za Petrem Vokem do Rožmberského paláce, ale nedostal z něj „ono pevné rozhodnutí“, které očekával. Další den mu pan Petr sice dlouze a pozorně naslouchal, ale nakonec odpověděl, že je mu známo, že některá protestantská knížata chtějí požádat o svolání koncilu a bude-li se koncil konat, „chce věřit tomu, na čem se usnese“. Speciano se mu snažil vysvětlit, že je tato informace pouze výmyslem jeho kazatelů a nešetřil kritikou a rozhořčením: „Už měli koncily až dost včetně tridentského, který se konal na žádost těch samých protestantů, kteří po něm tak dlouho volali a pak se ho nechtěli zúčastnit, a to samé by udělali znovu, kdyby byl svolán, a bylo by pošetilostí myslet na koncily po tolika vyjasněních“ a dodal, že pan Petr byl v tomto punktu oklamán svými, „aby šel s nimi do pekla“. Celé sdělení končí Specianovým povzdechem: „Ale tento člověk není stálý ve svých předsevzetích, jen v tom, že se neobráčí z musu.“

Co se týče obrazu konverze Petra Voka v Římě, nebyla Specianova zvědavost na to, co tam o ní říká don Savorgnano, stále saturována. Proto se obrací na Minucciho a žádá ho listem z 13. dubna,⁵² aby mu podal zprávu. Píše, že sice již od něj ví, že don Savorgnano dorazil do Říma,⁵³ ale že je zvědavý, co mu napíše o tom, „jaké obdivuhodné věci vyprávěl o událostech v Praze a zejména o konverzi pana Petra z Rožmberka“. A stejně jako počátkem března i nyní jej upozorňuje, aby bral Savorgnanovy řeči s rezervou, protože za jeho nepřítomnosti ho poznal lépe, než když byl v Praze, kam se chce údajně rychle vrátit, jak se povídá, a kriticky dodává, že „toto není právě dobrým vysvědčením pro zahraničního kněze, může-li působit jinde“. Tímto listem končí zmínky o Savorgnanovi, takže se bohužel již nedozvíme, co vlastně v Římě don Silvio o Petrově konverzi vyprávěl.

Otázku konverze Petra Voka sledovali v Římě i v širším kontextu problematiky „redukce husitů“ (tj. splynutí utrakvistů s katolíky), v jejímž řešení byl Speciano zpočátku úspěšný.⁵⁴ Právě v této době cestuje do Říma administrátor dolní

51 EACS II, č. 288/9.

52 EACS II, č. 299/1.

53 Minucciho list s tímto sdělením a datem 20. března 1593 se bohužel nezachoval, proto není součástí edice Specianovy nunciatury.

54 Specianovi se ve spolupráci s pražskými jezuiti podařilo získat 49 podpisů utrakvistických kněží na zvláštním prohlášení (tzv. formula promissionis), v němž deklarují podřízenost pražskému arcibiskupovi a uznávají v konkrétních bodech mylnost své nauky. Viz Matoušek, Josef: Kurie a boj o konsistoř podobojí za administrátora Rezka. Příspěvek k dějinám katolické obnovy v Čechách. Český časopis historický (ČČH) 37, 1931, s. 252n. a s. 273.

konzistoře Fabián Rezek, aby zde před Kongregací Svatého Officia odvolal za sebe a podepsané kněze utrakvistické učení jako bludné. Řím i Speciano věřili v pozitivní dopad Rezkovy cesty, což potvrzuje i Cinziova poznámka v listu Specianovi ze 17. dubna:⁵⁵ „Snad to přinese užitek i Rožmberkovi, aby pochopil, že je špatné být členem pikartské sekty, a pomoci modliteb za něj bude snad osvícen a dá se na pravou cestu“.

Jak bylo řečeno výše, během pobytu Petra Voka v Praze zde zasedal od 18. března zemský sněm. Zúčastnil se ho jako nováček a jen díky včasnému varování Volfa Novohradského z Kolovrat nebyl zapleten do pletich Jiřího Popela z Lobkovic, usilujícího o úřad nejvyššího purkrabího, a jeho stoupenců.⁵⁶ Sněm byl 4. dubna rozpuštěn bez schválení panovníkových propozic, což bylo pro Rudolfa II. s ohledem na blížící se válku s Turky velice nepříjemné, a zakrátko se rozeběhlo vyšetřování viníků. Petr Vok se vrátil do Krumlova 16. dubna,⁵⁷ ale dlouho zde nepobyl, neboť v Praze bylo třeba jeho svědectví.

Vývoj událostí, v nichž byl hlavním protagonistou Specianův oblíbenec Jiří Popel z Lobkovic, nuncia zaskočil, a proto byl znepokojen zprávou, že se má k císaři dostavit za účelem výpovědi i Petr Vok.⁵⁸ Z důvodu obeslání císařem se Petr Vok vydal 6. května znovu do Prahy a na Krumlov se vrátil až 12. července,⁵⁹ takže měl Speciano k dispozici další dva měsíce, aby jej přiměl ke konverzi. Pod dojmem svých obav píše Speciano 11. května Cinzioví Aldobrandinimu:⁶⁰ „Povolání pána z Rožmberka sem (tj. k císaři) mi je podezřelé, i když nemám žádný důkaz o něčem neobvyklém, našeptávaném zlými duchy, kteří zde nechybějí okolo císaře, aby jej přiměli obrátit se proti těm, o nichž tvrdí, že bránili klidnému průběhu sněmu tohoto království, který je den ode dne horší a s malou úctou vůči císaři. Nepřestanu být ostražitý a vynasnažím se zjistit, zda nemůže dojít k něčemu neobvyklému v důsledku špatného rozhodnutí. Ale jestliže tento muž (tj. Petr Vok) bude chtít konvertovat podle nadějí, které dal mnohokrát mně a také jiným, budu rád, jestliže to císař podpoří, protože by to byla věc

---

55 EACS II, č. 304/9.

56 Ke kauze Jiřího Popela z Lobkovic viz Dvořák, Max: *Process Jiřího z Lobkovic*. ČČH 2, 1896, s. 272–292; Matoušek, J.: *Kurie a boj o konsistoř* s. 277; Pánek, J.: *Petr Vok*, s. 123n.; Pazderová, A.: *Analýza činnosti*, s. 393n.; táž: EACS I, s. LXXIIIIn.; táž: *Lobkovická aféra a papežský nuncius Cesare Speciano*. *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica* 1–2, 2002, s. 731–743; *Sněmy české VIII*, s. 139–191; Tomek, Václav Vladivoj: *Spiknutí Jiřího z Lobkovic z r. 1593*. *Časopis Českého muzea* 27, 1853, č. 2, s. 215–245.

57 Pánek, J.: *Březan, Životy I*, s. 511.

58 „Minulou neděli přijel také pan Petr z Rožmberka, povoláný císařem, a obecně se věří, že je to kvůli záležitostem tohoto sněmu“ (*Avvisi di Praga*, 1593 V 11, BAMi, D 125 suss., fol. 539v–540v).

59 Pánek, J.: *Březan, Životy I*, s. 514.

60 EACS II, č. 320/7.

obrovského dobra pro toto království a velká rána pro pikartskou sektu, v níž je on opravdu hlavní osobou, i když teď nechce vyznat, že není více jejím členem.“

Zřejmě v této době ale Speciano pochopil, že jeho snahy o konverzi Petra Voka nebudou korunovány úspěchem, protože až do konce Petrova pobytu v Praze o něm ve svých hlášeních do Říma mlčí. Také následný Petrův pobyt v Praze ve dnech 22. září až 16. listopadu,⁶¹ kam znovu odjel kvůli své účasti na podzimním zasedání zemského sněmu, nesoucího se již zcela ve znamení otevřeného habsbursko-osmanského konfliktu, přechází nuncius ve své korespondenci mlčením, trvajícím až do jara následujícího roku. Tehdy se Speciano, znepokojený zprávami o Petrově nevstřícném chování vůči katolíkům, rozhodl využít jeho přítomnosti v Praze a zakročit. 21. března 1594⁶² píše Cinziovi Aldobrandinimu, že pan Petr přijel do Prahy, a protože se doslechl, že na svých panstvích omezuje činnost katolických kněží v rozporu se slibem, který mu dal již před rokem, využil setkání s ním v královském paláci a přednesl mu svou stížnost v přítomnosti dalších katolických šlechticů. Na závěr jej vyzval, aby mu rukou dáním přísahal, že katoličtí kněží nebudou na jeho panstvích více obtěžováni, což mu pan Petr přislíbil. „Podobný druh lidí – i když jsou heretici – má v těchto krajích velký respekt ke slibům, zvláště daným takto slavnostně, a proto věřím, že jej splní“, napsal. Jako zvlášť významnou vyzdvihl nuncius přítomnost arcibiskupova bratra,⁶³ jehož považoval za důležitého svědka, a chtěl tím nejen podtrhnout význam Petrovy přísahy, ale i uchlácholit Cinzia, kterému chtěl dát, jak píše dále, „nějakou útěchu výměnou za tolik jiných nepříjemností“, které musel poslouchat, „protože se dosud nepodařilo zabezpečit věci svaté víry v Praze a v Českém království tak, jak by se slušelo a jak bylo tolikrát přislíbeno“.

Jak známo, rok 1594 byl ve znamení konání říšského sněmu v Řezně⁶⁴ a příprav na tažení českého vojska do Uher. Do Řezna odjel Speciano 26. dubna, odkud se znepokojením sledoval další vývoj událostí v Čechách. 7. května jej následoval císař se svým doprovodem, když předtím 1. května jmenoval v Praze dvanáctičlennou místodržitelenskou vládu.⁶⁵ V Čechách byla od srpna na pořadu dne otázka jmenování generála českého vojska do Uher,⁶⁶ kde mělo posílit císařské pod vrchním velením arcivévodky Matyáše v boji proti Turkům. Česká vláda nominovala

61 Pánek, J.: Březan, Životy I, s. 514.

62 EACS III, č. 600/13.

63 Václav Berka z Dubé a Lipé.

64 10. ledna 1594 byl říšský sněm oficiálně svolán na 17. duben do Řezna, ale kvůli úmrtí říšského kancléře Jakuba Kurze 14. března bylo datum zahájení sněmovních jednání posunuto na 2. červen. Viz EACS I, s. LXXXIn. a Pazderová, A.: Analýza činnosti, s. 401n.

65 Viz mandát Rudolfa II. z 1. května 1594, Sněmy české VIII, č. 223, s. 548n.

66 Viz Sněmy české VIII, č. 287, s. 611; č. 289, s. 613–616; č. 293, s. 625n.

začátkem srpna tři šlechtice: Petra Voka, nejvyššího komorníka Jana z Valdštejna, který nevděčný úřad odmítl, a nejvyššího sudího Jiřího Bořitu z Martinic.⁶⁷ Nakonec se Adamovi z Hradce podařilo přesvědčit i ostatní členy místodržitelské vlády, aby dali svůj hlas Petru Vokovi,⁶⁸ což Speciano nesl velice nelibě. 8. září píše z Řezna rozhořčeně Cinziovu Aldobrandinimu:⁶⁹ „Pan Petr z Rožmberka, bratr pana Viléma, jakožto první šlechtic Českého království, byl požádán o velení nad českým vojskem pro Uhry, protože pan Bohuslav,⁷⁰ nejvyšší komorník řečeného království, nechtěl přijmout toto poslání. Tento muž je podle všeobecného mínění nejméně způsobilý pro tento úkol a všechny další, v nichž je zapotřebí statečnosti. Doslechl jsem se, že sebou bere svého příšerného kazatele a že ho nechá kázat veřejně, a proto jsem se rozhodl ihned informovat memoriálem⁷¹ císaře a promluvit si také s jeho rádci, aby se o tom napsalo také arcivévodovi Matyášovi, aby to v žádném případě netoleroval, protože by to zajisté byl obrovský skandál pro všechny.“ Svědectví o Specianově rozhořčené intervenci proti jmenování Petra Voka generálem českého vojska podává jeho list ze 14. září,⁷² opět adresovaný Cinziovu Aldobrandinimu. Informuje jej o své propouštěcí audienci u císaře konané v neděli 11. září, v níž se mu dostalo svolení k návratu do Prahy. Při této příležitosti promluvil s císařem také o panu Petrovi a o nepřístojnostech a skandálech, které by následovaly, kdyby na jeho jmenování arcivévoda Matyáš přistoupil. Císař prý dával najevo velké roztrpčení a slíbil se o věc postarat. Potom s nunciem daleko otevřeněji mluvili císařští ministři, kteří ho ubezpečovali, že se o problému už ví a že byl císař velice dotčen, že si Češi zvolili do čela právě Petra Voka, aniž brali ohled na jeho listy, v nichž je nabádal, aby zmíněného pána v žádném případě nevolili, protože by nebyl schopen dostát tomuto úkolu, „jelikož je vždycky plný vína, aby se to neřeklo hůře, a pikart, což je hereze zakázaná zákony Českého království“.⁷³ Podle Specianova líčení byli i samotní ministři velmi nešťastní, že tak Češi učinili, aniž vzali v potaz císařovy listy, a zvolili pana Petra za každou cenu.

---

67 Sněmy české VIII, č. 287, s. 611.

68 Pánek, J.: Petr Vok, s. 127; Sněmy české VIII, č. 294–295, s. 626–628.

69 EACS III, č. 741/10.

70 Speciano mylně uvádí Bohuslava Felixe Hasištejnského, který tento úřad sice také zastával, ale zemřel již v roce 1583. Po něm nastoupil Jan z Valdštejna na Sedčicích, který působil jako nejvyšší komorník v letech 1585–1597 (Charvát, J. (ed.): Palacký, Přehled, s. 371).

71 Specianův memoriál císaři se nedochoval.

72 EACS III, č. 747/2.

73 Nunciovo sdělení se víceméně shoduje s listem Rudolfa II. Adamovi z Hradce z 19. srpna 1594, v němž mu sděluje, že má jisté pochybnosti o jmenování Petra Voka generálem českého vojska, protože vyznává náboženství, které není uznáno zemským zřízením, a protože by sebou do ležení vzal jistě i své kazatele a mimo to je příliš oddán vínu. Viz Sněmy české VIII, č. 307, s. 635n.

„Z čehož je vidět dobře, jak moc jsou tito lidé zvyklí dělat si vše po svém a jak málo si váží krále, který chce jejich dobro, ale mohou si to dělat jen do té doby, než se císař rozpomene, co má dělat jako svrchovaný pán, kterým je; každopádně tato věc je velmi tíživá nejen pro zlé samo o sobě, ale také pro výše řečené pohrdání.“ Ve skutečnosti císař a členové jeho tajné rady znali české poměry a faktické možnosti Petra Voka daleko lépe, a proto nebrali na nunciiovo mínění žádné ohledy,⁷⁴ což dosvědčuje i to, že 11. září jak císař při propouštěcí audienci, tak jeho ministři v následném rozhovoru mlžili a sdělovali Specianovi tři týdny stará fakta, aniž by jej informovali, že se Petrovu jmenování nakonec dostalo, byť s výhradami,⁷⁵ císařova svolení.⁷⁶ Za zmínku také stojí, že ještě v této době Speciano zaznamenává i možnost konverze manželky Petra Voka, což dosvědčuje informace obsažená ve zprávách z Prahy s datem 18. října:⁷⁷ „Je tu někdo, kdo má velkou naději, že by se manželka pana Petra z Rožmberka měla stát v době jeho nepřítomnosti katoličkou, a dává to velmi najevo jak svými slovy, tak v rozhovorech s důvěryhodnými osobami; nechť se zlíbí Bohu, aby se tak stalo, což by zajisté bylo velkým ziskem.“ Definitivní tečkou za Specianovými snahami o konverzi Petra Voka a současně i potvrzením jeho neúspěchu v této věci je list z 13. prosince,⁷⁸ jímž si stěžuje Cinziovio Aldobrandinimu na nepořádky v Krumlově. Píše: „Zapomněl jsem říci, že tito Otcové jezuiti jsou velice zarmouceni, protože pan Petr z Rožmberka začal s kalvínskými kázáními v jednom krumlovském špitálu a panuje podezření, že brzy bude celý tento kraj zruinován, i když manželka tohoto Rožmberka dává najevo příchýlnost k naší svaté víře a posílá mnohé ze svých žen na katechismus k jezuitům.“⁷⁹ Speciano sice zatím neměl příležitost promluvit si o krumlovském problému s císařem, ale podařilo se mu zastihnout prezidenta tajné rady Wolfgan-

74 Pánek, J.: Petr Vok, s. 127.

75 Viz poznámka č. 72.

76 Rudolf II. nařizuje z Řezna 19. srpna 1594 Adamovi z Hradce, aby se spolu s ostatními místodržícími postaral o to, aby byl dán Petrovi k ruce zkušený voják jako nejvyšší lajtnant a navrhuje Jana Dětricha ze Žerotína, zemského fojta v Horní Lužici a rodilého Čecha. Viz Sněmy české VIII, č. 308, s. 636.

77 Avvisi di Praga, 1594 X 18, BAMi, D 121 suss., fol. 686v–689v.

78 EACS III, č. 847/5.

79 Co se týče posílání žen z fraucimoru Kateřiny Rožmberské k jezuitům, jedná se s největší pravděpodobností o zkreslenou zprávu a o nunciiovo nepochopení situace. Petr Vok a Kateřina žili buď v Rožmberském paláci na Pražském hradě v sousedství prelátů, nebo s jezuiti v malém městě (Českém Krumlově), takže se s nimi oni i členky Kateřinina fraucimoru mohli setkávat při různých příležitostech (např. při jednáních o tamní kostel sv. Víta s Vilémovou hrobkou). Zatímco Petru Vokovi nevadilo posílat své lidi do kvalitních jezuitských škol, u Kateřiny, která byla zbožnější členkou Jednoty bratrské než on, je takový záměr, vzhledem k její těžké psychické nemoci, nesamostatnosti a závislosti na Petru Vokovi, těžko představitelný. Za tuto informaci děkuje autorka prof. Jaroslavu Pánkovi, s nímž tuto otázku konzultovala.

ga Rumpfa, kterému se to doneslo také. Rozhovor s ním ale nesplnil nunciovo očekávání, protože Rumpf tvrdil, že žádná postačující náprava není možná, „protože každý je pánem na svém hradě“. Slíbil mu ale, že promluví s nejvyšším purkrabím, který, protože je synovcem pana Petra, bude snad schopen odradit jej od podobných kázání a přimět jej, aby dodržel své sliby, které dal, když se ujímal vlády na rožmberských panstvích. Rozladěný Speciano tehdy Rumpfovi ironicky odpověděl: „To je tedy opravdu velká věc, mohou-li si všichni páni na svých hradech dělat, co chtějí, ale jediný císař na svých nikoli“. V odpověď na to se prý Rumpf usmál a pokrčil rameny.

Závěrem lze konstatovat, že i když je téma Petrovy konverze v záplavě listů vyměňovaných mezi Prahou a Římem tématem okrajovým, přináší výše interpretovaných 29 kusů nunciaturní korespondence nejen věrný obraz nunciových snah, ale i některé dosud nepublikované podrobnosti ze života Petra Voka a jeho manželky a je zajímavým svědectvím strategie a metod nunciovy práce s konvertity a s informačními zdroji. Petrovy pobyty v Praze poskytly Specianovi dostatek příležitostí k rafinovanému nátlaku na jeho osobu, při němž dokázal využít pestrou škálu pomocníků počínaje Petrovými příbuznými z Pernštejského domu, přes nejvyššího hofmistra Jiřího Popela z Lobkovic, císaře, pražské a krumlovské jezuitu až po informátora v Rožmberském paláci. Hlavní nápor přesvědčovací akcí je koncentrován do období leden–březen 1593, v němž Speciano vykonal pět návštěv Petra Voka, doložených daty, a další počet návštěv blíže nespecifikovaných („často jsem jej navštěvoval“). Výsledný portrét Petra Voka jako hlupáka, opilce, muže nestatečného a neschopného držet dané sliby naprosto neodpovídá skutečnosti.⁸⁰ Podíváme-li se blíže na Specianovy hlavní pomocníky, zjistíme, že se na pozadí jejich vstřícnosti zrcadlí i jejich osobní zájmy. Jako muže bažícího po „hlasu a úřadu v království“, hloupého a neschopného konstruktivního myšlení a opilce jej Specianovi vykreslil dlouholetý rival Rožmberků Jiří Popel z Lobkovic. Co se týče pomocníků z Pernštejského domu – dony Marie, Polyxeny a Maxmiliána – kromě toho, že byli přirozenými spojenci prošpanělsky orientovaného nuncia a svou pomoc mysleli upřímně, byla zde i slibně se rozvíjející kariéra mladého Maxmiliána u římské kurie,⁸¹ proto pochvalná nunciova slova adresovaná vysokým římským prelátům a případné doporučení stály jistě za námahu, a byli to právě oni, kdo v nunciovi živil v tomto období naděje na Petrovu brzkou konverzi, přičemž „stará paní z Pernštejna“ dokonce operovala i možnou konverzí duševně choré, a proto snáze manipulovatelné Petrovy manželky, s níž ale nuncius, patrně po zvážení reálných možností, nikdy žádný bližší kontakt nenavázal. Co se týče samotného Petra Voka, pro něj byla nejdůležitější věcí sanace předluženého

---

80 Pánek, J.: Petr Vok, s. 219–223.

81 Parma, T.: František kardinál Dietrichstein, s. 65–68, 106.

dominia, a proto byl ochoten k nejrůznějším kompromisům a aktivitám, k nimž by se za normálních okolností neuchýlil. Z toho s největší pravděpodobností pramení Petrova ochota v období od Vilémova úmrtí do konce března roku 1593, kdy řešil těžké finanční problémy, přijímat přátelsky nunciovy návštěvy a vést s ním dlouhé diskuze o své konverzi, přestože o ní nikdy vážně neuvažoval, ale tehdy jistě nechtěl rozmnožit řady svých nepřátel i o papežského nuncia. Petr Vok se při rozhovorech se Specianem pohyboval na tenkém ledě a šlo-li do tuhého, stavěl se do role nechápavého, leč snaživého a ochotně naslouchajícího, a říkal věci, které si nuncius přál slyšet, s výjimkou jediné – že se chce skutečně stát katolíkem.

Při interpretaci Specianových listů je třeba mít na paměti, že přes všechny nunciovy snahy o objektivní prostředkování informací do Říma se jedná o jeho subjektivní pohled na osoby a události. Zdaleka ne všechny informace přijímal Speciano nekriticky, byl si například vědom revnivosti mezi Rožmberky a Lobkovici, správně odhadl kněze Savorgnana, opatrně pracoval s avvisy, jejichž informacemi ve svých oficiálních listech do Říma nikdy neargumentoval, a nakonec správně odhadl i Petra Voka, když koncem března 1593 napsal, že se dobrovolně nikdy neobrátil. Pravdou ale zůstává, že se v českém prostředí orientoval nedostatečně, jako katolický prelát uvyklý na italské a španělské prostředí nemohl chápat způsob myšlení české šlechty, naopak navyklé na dlouhodobé interkonfesijní soužití („jak moc jsou tito lidé zvyklí dělat si vše po svém a jak málo si váží krále“), při neznalosti češtiny a němčiny byl vždy odkázán na tlumočníky a zprávy z druhé či třetí ruky, které ne vždy vyhodnotil správně. V neposlední řadě je třeba mít na paměti, že se Speciano ve svých hlášeních do Říma někdy vědomě, jindy podvědomě, snažil ukázat v co nejlepším světle a že i on čas od času v touze po úspěchu přeceňoval své možnosti i možnosti svých spojenců. Přesto, anebo právě proto, nabízí nunciaturní korespondence historikům mnoho inspirativních podnětů k zamyšlení.

Die Bestrebungen um eine Konversion Peter Woks von Rosenberg oder was in der Březan-Chronik nicht geschrieben stand

Die Studie dokumentiert in chronologischer Reihenfolge die Bestrebungen Cesare Specianos, des päpstlichen Nuntius am kaiserlichen Hof in Prag in den Jahren 1592–98, Peter Wok von Rosenberg, einen der hochrangigsten Adeligen den Königreiches Böhmen, für den Übertritt zum katholischen Glauben zu gewinnen. Auch wenn Peters Konversion in der Flut an den zwischen Prag und Rom ausgetauschten Schreiben ein Randthema ist, zeichnen 29 Schriftstücke aus der Korrespondenz des Nuntius nicht nur ein glaubwürdiges Bild von dessen Bestrebungen, sondern sie bringen auch einige bislang nicht veröffentlichte Details aus dem Leben Peter Woks und seiner Gemahlin und sind so ein interessantes Zeugnis der Strategie und der Methoden des Nuntius bei der Arbeit mit Konvertiten und mit Informationsquellen. Die Prag-Aufenthalte Peters boten Speciano genügend Gelegenheiten zu einem raffinierten Druck auf dessen Person, wobei er es zustande brachte, eine große Spannbreite von Gehilfen einzusetzen, beginnend mit Peters Verwandten aus dem Pernsteiner-Geschlecht, über den Oberstofmeister Georg Popel von Lobkowicz, den Kaiser, die Jesuiten von Prag und Böhmisches Krumau bis zu einem Informator im Rosenbergerpalast. Der Hauptandrang der Überzeugungsaktionen konzentriert sich auf den Zeitraum Januar-März 1593, als Peter Wok schwere Finanzprobleme beschäftigten und er es sich nicht leisten konnte, die Besuche des Nuntius abzulehnen. Auch wenn das resultierende Porträt Peter Woks als Dummkopf, Säufer und als nicht tapferer Mann, der gegebene Versprechen nicht zu halten vermochte, keineswegs den gegenwärtigen Erkenntnissen der modernen tschechischen Historiographie entspricht, legt die erhaltene Korrespondenz einige Quellen der lang tradierten Verleumdungen frei. Über alle Bestrebungen Specianos um eine objektive Informationsübermittlung nach Rom hinweg muss daran erinnert werden, dass es sich um seine subjektive Ansicht von Personen und Ereignissen handelt, obwohl er bei weitem nicht alle Informationen unkritisch übernahm. Es bleibt wahr, dass er sich im böhmischen Umfeld unzureichend orientierte, als ein an das italienische und spanische Milieu gewöhnter katholischer Prälat konnte er die Denkweise des böhmischen Adels nicht verstehen, der im Gegenteil mit einem langwährenden interkonfessionellen Zusammenleben vertraut war. In Unkenntnis der beiden Landessprachen war er immer auf Dolmetscher und auf Nachrichten aus irgendwelcher Hand angewiesen und in seiner Sehnsucht nach Erfolg überschätzte er von Zeit zu Zeit seine Möglichkeiten und auch jene seiner Verbündeten. Dennoch oder gerade deshalb bietet die Korrespondenz des Nuntius den Historikern viele inspirative Anregungen zum Nachdenken.

Efforts to convert Peter Vok of Rožmberk, or what was not in the Březan's Chronicle

The study details, in chronological order, the efforts of Cesare Speciano, the papal nuncio at the Imperial court in Prague in 1592–1598 to convince Peter Vok of Rožmberk, one of the prominent noblemen of the Kingdom of Bohemia, to a conversion to catholic faith. Although the topic of Peter Vok's conversion is marginal in the letter exchange between Prague and Rome, 29 pieces of the nuncio's correspondence bring not only a true image of nuncio's efforts, but also some unknown details from life of Peter Vok and his wife, and it is, therefore, an interesting testimony of strategies and methods in nuncio's work with converts and information sources. Peter's stays in Prague offered to Speciano many opportunities to subtly pressure him using a variety of helpers such as Peter's relatives from the House of Pernštejn, the Obersthofmeister Jiří Popel of Lobkowicz, the Emperor, Prague and Krumlov Jesuits and a secret informant in the Rožmberk palace. The main attack of persuasive actions is concentrated in the period of January – March 1593 when Peter Vok had to deal with serious financial difficulties and could not afford to refuse nuncio's visits. Even though the resulting image of Peter Vok as a fool, drunkard, and a man with no courage and unable to keep his promises does not correspond to current findings of the Czech historiography, the preserved correspondence reveals some sources of these well-established defamations. Despite all Speciano's efforts to objectively mediate information to Rome, it is necessary to bear in mind that he offers a subjective point of view on people and events since not all information was rendered with criticality. It is true that the nuncio did not orient himself in the Bohemian milieu well enough to understand, being accustomed to Spanish or Italian catholic milieu, the way of thinking of the Bohemian nobility used to an inter-confessional coexistence, that he was dependent on interpreters and hear-say information since he did not speak local languages, and, finally, that, in pursuit of success, he often overestimated his capabilities and capabilities of his allies. Nevertheless, the nuncio's correspondence offers many inspiring impulses.

OLOMOUCKÝ PÍSAŘ MAGISTR PAVEL KOŠINÁŘ VELINSKÝ ZE VŠELIS A JEHO FRAKTURA Z KONCE 16. STOLETÍ

BOHDAN KAŇÁK

Rozdělení dosud jednotného písmového stylu z pozdního středověku na větev humanistickou a novogotickou se stalo nejpodstatnějším rysem vývoje latinského písma v novověku. Oba základní styly novověkého období vývoje písma, novogotický i humanistický, existovaly po dlouhou dobu vedle sebe, vzájemně se ovlivňovaly a střetávaly. Humanistické písmo bylo zprvu užíváno především v jazykově latinských textech. Již od počátku 16. století je však v celé oblasti latinského písma možno sledovat proces, v němž toto písmo postupně vytlačovalo písmo novogotické. Tento proces ovšem neprobíhal všude stejně rychle a novogotické písmo si dlouho udržovalo svoji dominanci.¹

Německé novogotické písmo ve všech svých druzích a jejich variantách se rozvíjelo a dominovalo především v německých jazykových oblastech. V Čechách a na Moravě představovala významný zdroj vývoje písma domácí písmová tradice, vycházející z české pozdně středověké polokurzivy, která umožnila vznik českého novogotického písma. Druhým zdrojem vývoje písma se zde stala skupina vyspělých typů novogotického písma, přicházejících různými cestami z německých zemí. Adjektivum „německý“ a „český“ v těchto označeních se odvozuje od tvarů příslušné formy písma, nikoliv pouze od jazyka textu, v němž byla užitá, či od teritoria jejího výskytu. Humanistické písmo se do střední Evropy šířilo nejen přímo z Itálie, ale též prostřednictvím Uher, kde se rozvíjelo zejména na královském dvoře.²

-
- 1 Kašpar, Jaroslav: Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím. Praha 3 1987, s. 48; Kašpar, Jaroslav: K problematice novověké latinské paleografie (II.). In: Dvě stě let pomocných věd historických na Filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze. Praha 1988, s. 230.
  - 2 Kašpar, J.: Úvod do novověké latinské paleografie, s. 56; Hlaváček, Ivan – Kašpar, Jaroslav – Nový, Rostislav: Vademecum pomocných věd historických. Praha 32002, s. 91; Dülfer, Kurt – Korn, Hans-Enno: Schrifttafeln zur deutschen Paläographie des 16.–20. Jahrhunderts. Bearbeitet von Uhde, Karsten, Marburg 101998, s. 12–13; Kašpar, Jaroslav: Novogotické písmo v Čechách v letech 1500–1750. AUC, Phil. et Hist. 3–4, 1971, s. 111n.; Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. III. Olomoucko, red. Hlobil, Ivo – Perůtka, Marek. Olomouc 1999, s. 48–50.

Při výzkumu novověkého latinského písma, zvláště v počátečním období jeho vývoje trvajícím od počátku šestnáctého století do počátku století sedmnáctého, hrají roli důležitých původců písemných pramenů jako zdrojů dobových forem latinského písma kanceláře významných úřadů.³ Typickým příkladem významného administrativního centra ve smyslu původce, zmíněného v této studii, je královské město Olomouc. Olomouc patřila v 16. století spolu s Brnem k hlavním správním a hospodářským centrům Markrabství moravského.⁴ Toto postavení Olomouce jako významné křižovatky politických, hospodářských i kulturních vlivů způsobilo, že se v historických pramenech olomoucké provenience projevíly některé z momentů vývoje písma, popsanych v úvodní části naší studie. Nejen rozšiřování městské správy spojené s rozvojem Olomouce⁵, ale též udržování úřední komunikace s panovnickými kanceláři v Budíně, v Praze a ve Vídni na jedné straně, i písemný styk se slezskou Vratislaví jako její vrchní stolicí magdeburského práva na straně druhé⁶, představují jen část důvodů, které vedly ve městě k nárůstu administrativy, a tím i k rozvoji olomoucké městské kanceláře.⁷

V osobách svých úředníků, kteří vesměs dosáhli kvalitního vzdělání, představovala olomoucká městská kancelář nejen důležitý úřad, ale též místo, kde se setkávaly a třibily nové kulturní podněty. Vedle působení humanismu, typického pro raně renesanční Olomouc⁸, se v městské kanceláři postupně prosazovaly i estetické principy novogotického stylu. Tyto principy se projevovaly zejména v kultuře písma, zahrnující jak modernizaci jeho tvarů, tak i novou analyticko-syntetickou metodu jeho výuky.⁹

Počátky německého novogotického písma v olomoucké městské kanceláři jsou úzce spjaty s opisem písařské učebnice, obsahující zejména vzory novogotického písma. Jednalo se o vzory, které jednak předváděly ve své době převratný způsob výuky psaní a jednak ukazovaly nové druhy písma zahraničního původu, z německého prostředí. Zmíněný opis písařské učebnice jistě získal jeden ze vzdělaných olomouckých městských písařů s evropským rozhledem asi někdy

3 Kašpar, Jaroslav: Příspěvek k metodice výzkumu novověkého psaného písma v Čechách. Problematika evidence psaného písma. AUC-Phil. et Hist. 5, 1980, Z pomocných věd historických IV, s. 79.

4 Schulz, Jindřich a kol.: Dějiny Olomouce, 1. svazek. Olomouc 2009, s. 278; Nešpor, Václav: Dějiny Olomouce. Brno 1936, s. 92–95, 142–146.

5 Kux, Johann: Verwaltungsgeschichte der Stadt Olmütz. Olmütz 1942, s. 83.

6 Spáčil, Vladimír: Sbírka listin archivu města Olomouce 1261–1793. Inventář. Olomouc 1998, s. 417–421. Naučení a rozsudky dané z Vratislavi do Olomouce, 1484–1565, Státní okresní archiv Olomouc (SOKA Olomouc), fond Archiv města Olomouc (AMO), knihy, sign. 6671, inv. č. 90a; Kaňák, Bohdan: Tajemství olomouckých městských knih. Olomouc 2014, s. 45–46, 67.

7 Spáčil, Vladimír: Písaři a kanceláře města Olomouce do roku 1786. Olomouc 2001, s. 72 a dál.

8 Hlobil, Ivo – Petřů, Eduard: Humanismus a raná renesance na Moravě. Praha 1992, s. 31.

9 Schulz, Jindřich a kol.: Olomouc. Malé dějiny města. Olomouc 2002, s. 91.

v 1. desetiletí 16. století. Z obsahu učebnice vyplývá, že její archetyp mohl vytvořit písař Christof Lindensperger z Pasova. Pochází-li olomoucký opis z 1. desetiletí 16. století, pak jeho archetyp musel vzniknout dokonce ještě o trochu dříve, než první písařské učebnice z Norimberka, které představovaly pro vývoj německého novogotického písma rozhodující impuls!¹⁰

Protože zmíněný opis učebnice písma, ve své době moderního, je integrální součástí jedné z olomouckých městských knih, lze se značnou pravděpodobností předpokládat, že právě písmové vzory, obsažené v tomto opisu, vzbudily zájem městských úředníků o německou novogotickou kurzivu a zejména o německou novogotickou polokurzivu.¹¹ Zájem o uvedené vzory písma byl tak silný, že některý z mladších výpomocných písařů vyvinul asi již v první polovině 20. let 16. století na základě písma učebnicového vzoru vlastní typ polokurzivního písma, které spolu s novogotickou kurzivou uplatňoval ve své písařské praxi.¹²

Proces pronikání nových vzorů písma do olomouckého prostředí se pak ve druhé polovině 30. let 16. století ještě obohatil o některé typy písma humanistického stylu. I k tomuto procesu přispěl uvedený opis písařské učebnice, protože kromě písma novogotického stylu obsahoval i ukázky minuskul okrouhlého humanistického písma kresleného, minuskul humanistické polokurzivy a majuskul kvadrátní kapitály humanistického stylu. Olomoucký opis písařské učebnice je dokonce považován za první známý pramen svého druhu na sever od Alp, obsahující vzory humanistického písma! Ve sledované době však v olomouckých městských písemnostech nad humanistickým stylem jednoznačně převládalo písmo stylu novogotického.¹³

Za jeden z výrazných projevů vývoje latinského písma na počátku jeho novověké etapy lze považovat variabilitu forem písma novogotického stylu. Vedle písma kresleného se v počátečním stádiu vývoje novogotického písma rozvinuly jeho různé kurzivní a polokurzivní písmové formy. Písaři, zušlechťující v německém jazykovém prostředí novogotické písmo, směřovali od tvorby jeho stylové kaligrafie k promýšlení klasifikačního systému písmových druhů. Díky jejich úsilí rozeznáváme tři hlavní druhy německého novogotického písma s tradičními názvy: kurent, kanzlei a frakturu.¹⁴

---

10 Kašpar, Jaroslav: Učebnice psaní Christofa Lindenspergera z počátku šestnáctého století. *AUC – Phil. et Hist.* 1, 1975, Z pomocných věd historických III, s. 105n.; Kapr, Albert: *Johann Neudörffer der Ältere, der grosse Schreibmeister der deutschen Renaissance*. Leipzig 1956, s. 22.

11 Kaňák, Bohdan: *Paleografická edice opisu učebnice psaní pocházejícího z počátku 16. století z Olomouce*. Olomouc 2008, s. 7–8, 15. Formulář českých a německých písemností se vzory písma, SOkA Olomouc, AMO, knihy, inv. č. 530, sign. 151, fol. 1r – 18r.

12 Kaňák, B.: *Paleografická edice*, s. 72–74.

13 Kašpar, J.: *Učebnice psaní*, s. 112–114; Kaňák, B.: *Tajemství*, s. 77.

14 Górski, Karol: *Neografia gotycka. Podręcznik pisma neogotyckiego XVI–XX w.* Warszawa 31978, s. 16–18; Hlaváček, I. – Kašpar, J. – Nový, R.: *Vademecum*, s. 76–80; Kašpar, Jaroslav: *Názvosloví novověkých písem*. In: Kašpar, Jaroslav: *Soubor statí o novověkém písmu*. Praha 1993, s. 63.

Na počátku raného novověku se kaligrafické polokurzivní písmo 15. století transformovalo do německého novogotického písma kresleného, zvaného tradičním názvem **fraktura** – **Frakturschrift**. Jako německé novogotické písmo kreslené klasifikujeme všechny formy písma tvořené perem s širokým hrotem. Jednotlivé grafémy jsou zpravidla mnohem větší než běžně psané druhy písma, sestavují se z většího počtu stínovaných tahů, jejich osa je vertikální a jejich dřívky jsou tučné. Majuskuly kresleného písma mají četné varianty a jejich ozdobné části často rozbíjejí základní duktus písmen, když zdůrazňují nadměru jejich kaligrafii.¹⁵

obr 1.
Typický příklad fraktury – titulní list
Řádu městské váhy, Olomouc 1599.

15 Kašpar, J: Úvod do novověké latinské paleografie, s. 52. Schneider, Karin: Paläographie – Handschriftenkunde. Tübingen 1999, s. 81–82.

Nejčastěji užívaným druhem německého novogotického písma byla kurziva, tradičně zvaná **kurent** – **Kurrentschrift**. Podstatou novověké kurzivy obecně byla snaha o rychlejší, plynulejší a snazší písemný projev. Tento proces se urychloval při častém psaní a prohluboval podvědomým zautomatizováním tvorby písma. Způsob spojování jednotlivých částí písmen v jeden celek tak, aby mohly být napsány kontinuálně, směřoval k rozvinutí kurzivního duktu. Jeho podstatou se stalo zdokonalování návaznosti tahů, tvořících základní tvar každého písmene. Zároveň se vyvíjely i spojovací tahy, které umožňovaly plynulé spojování písmen se sousedními grafémy ve slově.¹⁶

Polokurzivní charakter posledního zmíněného hlavního druhu německého novogotického písma byl dán zejména zjednodušením duktu jednotlivých kreslených písmen, složených však stále z několika tahů, a náznakem spojování těchto písmen ve slově. Toto spojování však zároveň nebylo většinou dovršeno. Dalším typickým rysem německé novogotické polokurzivy, tradičně zvaná **kanzlei** – **Kanzleischrift**, je převažující vertikální osa písmen, která však nevyklučuje zároveň i sklon některých dřívků doprava i doleva, zvláště v počátečním vývojovém stádiu. Duktus německé novogotické polokurzivy je jednodušší než u písma kresleného, ovšem složitější a ozdobnější než u kurzivy, což platí především pro majuskuly.¹⁷

K podstatným rysům pozdějšího vyspělého německého novogotického písma patří, jak je obecně známo, úhlové vázání. Raná německá novogotická kurziva, užívaná od 20. let 16. století v Olomouci, se však paradoxně vyznačovala absencí úhlového vázání. V opisu již zmíněné dobové písařské učebnice¹⁸ byla prezentována novogotická kurziva přímo označena, zjevně pro své obloukové vázání, rozlišujícím typovým přívlastkem jako „*gewölbt*“ (klenutá).¹⁹

Od třicátých let 16. století se však postupně uplatňovala další generace olomouckých písařů užívajících vyhraněnější formu německého novogotického písma, která se již vyznačuje nepřehlédnutelným úhlovým vázáním.²⁰ K jejím představi-

---

16 Kašpar, J.: Úvod do novověké latinské paleografie, s. 48, 60–61. Beck, Friedrich: Zur Herausbildung der deutschen Schreibschrift, insbesondere ihrer kursiven Formen, im Gebiet ostdeutscher Territorialstaaten im 16. Jahrhundert. In: Jahrbuch für Geschichte der Feudalismus 7, 1983, 277–278.

17 Kašpar, J.: Úvod do novověké latinské paleografie, s. 48–49, 60; Kaňák, B.: Německá novogotická polokurziva (kanzlei) olomoucké městské kanceláře v 16.–19. století. In: Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci 8, 1999, s. 46.

18 Formulář českých a německých písemností se vzory písma, dále SOKA Olomouc, AMO, knihy, inv. č. 530, sign. 151, fol. 2r.

19 K dosud nevyřešeným problémům vývoje německého novogotického písma patří otázka, proč se jedna z forem tohoto písma s charakteristikou „*gewölbt*“ znovu objevuje až v příručce norimberského písaře Wolfganga Fuggera z roku 1553! Kaňák, B.: Paleografická edice, s. 10, 18.

20 Kux, Johann: Verwaltungsgeschichte der Stadt Olmütz. Olmütz 1942, (Schriftproben aus den städtischen Handschriften und Akten), S. VII. Kaňák, B.: Tajemství, s. 105.

telům patřil nesporně písař Jindřich Polan z Nisy, jenž působil v olomoucké městské kanceláři v letech 1539–1552.²¹

Moment dominance úhlového vázání spojuje Polanův rukopis s dílem norimberského písařského mistra Johanna Neudörffera staršího, který je právem považován za významného tvůrce vzorů německého novogotického písma a v literatuře se o skupině jeho žáků i pokračovatelů hovoří jako o norimberské písařské škole.²² Na základě podrobnější srovnávací analýzy lze konstatovat, že mezi rukopisem Jindřicha Polana a vzorovým písmem Johanna Neudörffera existuje řada společných rysů, které převažují nad rozdíly duktu obou zmíněných písařů.²³

Vliv norimberské písařské školy je ovšem možno v olomoucké kanceláři sledovat i ve druhé polovině 16. století. Mezi olomouckými městskými knihami, vzniklými do konce 16. století vyniká například výrazným písařským projevem *Řád městské váhy* (Wag Ordnunge) z roku 1599²⁴, jehož písmo je hlavním předmětem analýzy v této naší studii. Kniha má renesanční knižní vazbu zdobenou slepotiskem, s rámovou kompozicí na předních i zadních deskách.²⁵

Řád městské váhy je psán německým novogotickým písmem kresleným (frakturou). Okázalou formou zaujme na první pohled zejména iniciála –W– na nečíslovaném titulním listu knihy, jejíž vzhled vykazuje s obdobnou kaligrafií, vytvořenou v prostředí norimberské písařské školy, nepochybnou podobnost. Jako srovnávací

21 Kaňák, Bohdan: Die Handschrift des Stadtschreibers Heinrich Polan als Beispiel der Verwendung der neugotischen Schrift in der Kanzlei der mährischen Stadt Olmütz. In: *Studia Źródłoznawcze*, tom 54, Warszawa 2016, s. 89, 90.

22 Doede, Werner: Schön schreiben, eine Kunst. Johann Neudörffer und seine Schule im 16. und 17. Jahrhundert. München 1957, s. 21. Górski, K.: Neografia gotycka, s. 16; Kašpar, Jaroslav: K problematice vzniku a vývoje německé novogotické kurzivy. (Na okraj studií Tamary N. Tacenkové a Friedricha Becka). *AUC – Phil. et Hist.* 2, 1988. Z pomocných věd historických VIII, s. 119n.; Kašpar, Jaroslav: Norimberská písařská škola Johanna Neudörffera staršího a její vliv v českých zemích. In: *Historia docet. Sborník prací k počtě 60. narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka*. Praha 1992, s. 135n.

23 Kaňák, B.: Die Handschrift des Stadtschreibers Heinrich Polan, s. 95.

24 *Řád městské váhy*, SOKA Olomouc, AMO, knihy, inv. č. 93, sign. 806. Kniha obsahuje řád pro městskou váhu se zásadami práce vážného a tarif mýtných poplatků. Řád pro městskou váhu se nachází na pag. 1–6; zásady práce vážného jsou na pag. 7–8; na pag. 10–51 nalezneme tarif mýtných poplatků. Nepopsané jsou pag. 52–89.

25 Renesanční vazba je provedena na čtyři vazy. Tvoří ji tenké dřevěné desky potažené tmavou kůží s rámovou kompozicí na předních i zadních deskách. Vnější rám ohraničený vícenásobnou linkou je vyplněn ornamentálním pásem, který je zdoben obloučky s palmetami. Následující rámy jsou vyzdobeny válečkem s esovitou úponkou a válečkem s maureskovým pásem. Do rámu je začleněno několik vložených horizontálních polí, která jsou buď zcela prázdná, nebo zdobená dvěma překříženými linkami. Na deskách jsou zbytky kování dvou spon. Vazba je poškozená, protože má odtržené přední desky. Knižní blok je však zachovalý. Kniha je paginována dobovými arabskými číslicemi. Titulní list je nečíslovaný.

materiál zde uvádíme iniciálu –V– z pera norimberského písařského mistra Wolfganga Fuggera, Neudörfferova žáka.²⁶

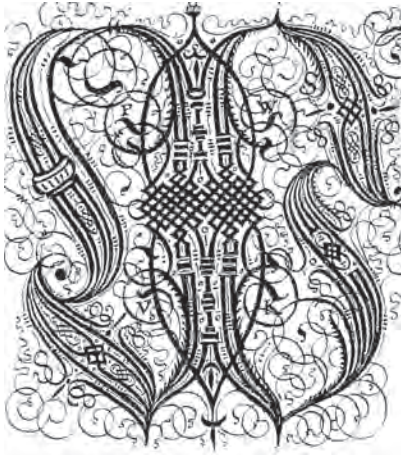
obr. 2.
Iniciála –V– od Wolfganga Fuggera,
Norimberk 1553.

Pro obě iniciály je příznačná ornamentální výzdoba tvořená kombinací vegetabilních rozvilin ve formě stínovaných zvlněných tahů a geometrických průpletů v podobě symetrického mřížování.²⁷ Základní strukturu obou písmen, tvořenou výraznějšími ornamentálními tahy, připomínajícími krajku, obklopují tenčí tahy v podobě vlnovek, zavnutých na svých koncích do spirál.

Součástí kaligrafické iniciály –W– v olomoucké městské knize je skupina majuskul P. W. V. K. Stejný motiv se opakuje jako součást ozdobné osobní značky, která je zakomponována do letopočtu 1599 pod názvem knihy. Značku tvoří kříž, vyrůstající z koule, která spočívá na dvou obloucích lidského srdce. Nad křížem jsou napsány majuskuly P. W. Na heraldicky pravé straně kříže je půlměsíc s lidskou tváří. Na opačné straně je šesticípá hvězda. Pod srdcem jsou připojeny majuskuly V. K. V našem dalším výkladu vycházíme z předpokladu, že uvedená skupina majuskul obsahuje iniciály jména, dvou příjmení a šlechtického predikátu olomouckého městského písaře, magistra Pavla Košináře ze Všelis (Wsselis), řečeného též Velinský, jako autora textu uvedené knihy.

26 Fugger, Wolfgang: Ein nutzlich und wolgegründt formular, mancherley schöner schriefften, als teutscher, lateinischer, griechischer, und hebrayscher buchstaben, sampt unterrichtung, wie ein yede gebraucht und gelernt soll werden ... atd., Norimberk 1553, pag. 65. Vědecká knihovna v Olomouci (dále VKOl), Historické fondy (dále HF), sign. 602105.

27 Jirsa, Tomáš: Fyzionomie psaní. V záhybech literárního ornamentu. Praha 2012, s. 57.

obr. 3.
Detail kaligrafické iniciály –W– s majuskulami P. W. V. K. skrytými v ornamentální výzdobě.

Pavel Košinář Velinský ze Všelisu byl příslušníkem rodu písařů, jejichž činnost je doložena v 16. století v Plzni na konci padesátých let a v letech šedesátých, i na panství pánů z Valdštejna na Mnichovohradištsku na přelomu 17. a 18. století.²⁸ Jako nositel magisterského titulu dosáhl Pavel Košinář vysokoškolského vzdělání, místa jeho studií však nejsou známa. V roce 1598 byl povýšen do šlechtického (vladyckého) stavu a byl mu udělen přídomek „ze Všelisu“.²⁹

Pavel Košinář přicestoval do Olomouce již o dva roky dříve, v roce 1596, z Českých či z Moravských Budějovic.³⁰ Jeho možná počáteční pedagogická činnost v městské škole při kostele sv. Mořice je sporná, protože není v novější literatuře doložena.³¹ V Olomouci působil především jako městský radní písař, a to pod jmé-

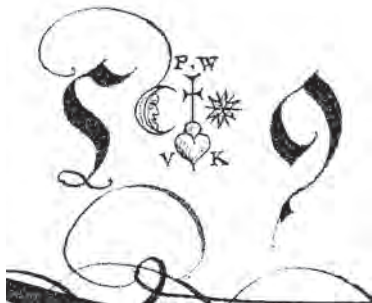
28 Douša, Jaroslav: Městské rady v Plzni a na Starém Městě pražském v letech 1550–1650. Sociální složení rad v letech 1560–1590. SAP 32, 1982, s. 327; Horáčková, Svatava: Správa valdštejnských statků na Mnichovohradištsku v druhé polovině 17. století. SAP 33, 1983, s. 435; Spáčil, Vladimír: Písaři a kanceláře města Olomouce do roku 1786. Olomouc 2001, s. 242.

29 Spáčil, V.: Písaři a kanceláře, s. 242.

30 Hlavní účetní kniha, SOKA Olomouc, AMO, knihy, inv. č. 562, sign. 70, fol. 134v, zápis z 20. 9. 1596. Spáčil, V.: Písaři a kanceláře, s. 242.

31 Nather, Wilhelm: Kronika olomouckých domů. II. díl. Přeložil a redakčně upravil Spáčil, Vladimír. Olomouc 2007, dům č. p. 473 (Mořické náměstí 23), s. 104. V zápisu k roku 1596 je zmíněn jako školní mistr „magistr Cossinarius.“; Holinková, Jiřina: Čtyři kapitoly z dějin městské školy u sv. Mořice v Olomouci. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 16. Olomouc 1970. Autorka Pavla Košináře ve své práci jako školního mistra nikde nezmiňuje. Spáčil, V.: Písaři a kanceláře, s. 243.

nem magistr Pavel Košinář (M. Paulus Kossinarius) do doby udělení šlechtictví. Pak se většinou uváděl jako magistr Pavel Velinský ze Všelís.³² Magistr Pavel zastupoval spolu s dalšími členy městské rady město Olomouc na zemském sněmu v Brně v letech 1598–1599 a zúčastnil se též řady dalších úředních úkonů.³³ 4. ledna 1600 rezignoval Pavel Velinský ze Všelís na svůj úřad radního písaře a požádal o dovolenou. Městská rada vyhověla jeho žádosti pod podmínkou, že bude svůj úřad vykonávat až do sv. Jiří roku 1600.³⁴

obr. 4.
Osobní značka písaře Pavla Košináře Velinského ze Všelís s majuskulami P. W. V. K.

Magistr Pavel Košinář Velinský ze Všelís zanechal v olomoucké městské registratuře jedinou výraznou stopu – již zmíněný Řád městské váhy z roku 1599. Tato městská kniha je celá psána německým novogotickým písmem kresleným, což je rarita, protože zmíněné písmo bývalo většinou využíváno jako písmo vyznačovací pouze pro psaní různých titulních listů či nadpisů. Pro zjištění, do jaké míry se Košinářova fraktura odvozuje od písma norimberské písařské školy, potřebujeme v první řadě vybrat z její tvorby vhodný vzor relevantního písmového druhu. Pro druhou polovinu 17. století přichází v úvahu zejména učebnice *Ein nutzlich und wolgegründt formular, mancherley schöner schriefften, als teutscher, lateinischer, griechischer, und hebrayscher buchstaben, sampt unterrichtung, wie ein yede gebraucht und gelernt soll werden ...* atd., vytištěná v Norimberku roku 1553, která je dílem Neudörfferova žáka a pokračovatele Wolfganga Fuggera.³⁵ Ukázku ka-

32 V. Spáčil uvádí, že i po roce 1598 jsou v některých městských úředních pramenech obě jména uváděna zaměnitelně, takže by mohl na první dojem vzniknout dojem, jakoby zde působily zároveň dvě osoby. Jedná se však o jednoho a téhož písaře. (Spáčil, V.: Písaři a kanceláře, s. 242–243).

33 Radní protokol, SOKA Olomouc, AMO, knihy, inv. č. 109, sign. 3, fol. 5r, 7v, 10v, 16v, 18r. Spáčil, V.: Písaři a kanceláře, s. 243.

34 Radní protokol, SOKA Olomouc, AMO, knihy, inv. č. 109, sign. 3, fol. 23v. Spáčil, V.: Písaři a kanceláře, s. 243.

35 Doede, W.: Bibliographie, s. 46; Originální exemplář, s nímž jsme pracovali, je uložen v VKOI,

ligrafie ze stejné učebnice jsme ostatně již použili v případě interpretace ozdobné iniciály na titulní straně zkoumané městské knihy.

Fuggerova učebnice je ukázkou vyváženého spojení didaktických ilustrací a rozsáhlého slovního komentáře. Všechny doprovodné texty jsou typografickým dílem, komentujícím tabulky písma, provedené technikou dřevorytů či kovorytin.³⁶ Učebnice obsahuje nejen řadu písmových vzorů základních druhů německého novogotického písma, které jsme stručně zmínili v úvodu naší studie, ale též základní druhy písma humanistického, řeckou ababetu či hebrejské kvadrátní písmo. Z množství variant německého novogotického písma obsaženého ve Fuggerově učebnici jsme proto provedli pro potřeby naší komparace vlastní výběr. Přitom jsme na vybírané skupiny grafémů pohlíželi na základě Fuggerových textových komentářů i z retrospektivy dalšího vývoje novogotického písma a hledali jsme takové grafémy, které lze klasifikovat jako kreslené písmo podle obecně známé charakteristiky tohoto písmového druhu, uvedeného v naší práci. Z bohatství vzorů jsme pro naši potřebu vybrali základní tabulku minuskul fraktury a tabulku majuskul, nabízející různé varianty fraktury i kanzlei.³⁷

obr. 5.
Výřezy z dobových tabulek minuskul fraktury a majuskul fraktury a kanzlei z učebnice od Wolfganga Fuggera, Norimberk 1553.

Z uvedených pramenů jsme sestavili dvě tabulkové přílohy této studie, které se nacházejí za hlavním textem našeho výkladu. Vybrané grafémy jsou srovnány do dvojitých sloupců označených v záhlaví arabskými číslicemi 1, 2. **První přílo-**

HF, sign. 602105. Učebnici budeme dále citovat jako Fugger, W.: Ein nutzlich und wolgegründt formular, manncherley schöner schrieften, Norimberk 1553.

36 Doede, W.: Bibliographie, s. 46.

37 Fugger, W.: Ein nutzlich und wolgegründt formular, manncherley schöner schrieften, Norimberk 1553, pag. 39 (majuskuly), pag. 53 (minuskuly).

ha obsahuje vždy v prvním sloupci (1) minuskuly Fuggerovy fraktury, které jsou srovnány s minuskulami ve druhém sloupci (2), pocházejícími z fraktury zkoumaného textu Pavla Košináře Velinského ze Všelis. **Druhá příloha** stejným způsobem srovnává majuskuly stejného písmového druhu obou písařů. V následující části naší studie nyní na základě těchto příloh provedeme modelovou analýzu,³⁸ která osvětlí charakter předpokládaného vztahu německého novogotického písma kresleného z olomoucké městské knihy k norimberskému vzoru.

Minuskuly německého novogotického písma kresleného (sloupec 1 v první příloze), vycházející z Fuggerovy učebnice, jsou složeny z více tahů a jejich dřívky mají vertikální orientaci. Žádná z vyobrazených minuskul nemá horní smyčky. Většina grafémů s dlouhými dřívky protaženými do horního pásma (-b-, -h-, -k-, -l-, -t-) je u hlavy zakončena doprava otevřeným obloukovým tahem, který se zužuje do špičky. Minuskulní -a- je jednobříškové. Oblouk, tvořící břicho této minuskuly, je u základní linky dvakrát zalomen. Minuskuly -a-, -b-, -c-, -d-, -e-, -i- a -t- mají u základní linky zalomený krátký úsek dřívku. Dlouhé -f- a -s- jsou u hlav obloukovitě zahnutých dřívků zakončeny krátkými tahy routovitěho tvaru, které svými hroty vytvářejí špičí. Dřík minuskuly -g- přechází v dolním pásmu do girlandového oblouku, který zůstává otevřen doleva. V minuskule -h- je na hranici středního a horního pásma připojen ke dřívku lomený oblouk, který je u základní linky zakončen šikmým vlasovým tahem. Minuskuly -k- a -l- jsou opatřeny routovým ozdobným tahem u pat svých dřívků. Poslední oblouky minuskul -m- a -n- jsou ve svých hlavách prolomeny. Oba oblouky, pravý i levý, které dohromady tvoří korpus minuskuly -o-, jsou dvakrát zalomeny. Sledovaná řada grafémů obsahuje dvě formy -r-, rovnou i okrouhlou v podobě arabské dvojky, i dvě formy -s-, jak dlouhou, tak i okrouhlou, vertikálně zvlhěnou, napodobující kapitální tvar. U minuskulního rovného -r- se nejeví ani náznak štěpení dřívku. Girlanda spojující u základní linky oba dřívky minuskuly -u-, je u paty prvního dřívku prolomena. Minuskuly -p-, -v-, -w-, -x- a -y- jsou konstruovány s pomocí duktů rovné formy minuskulního -r- jako jejich výchozí struktury. V minuskulním -y- je lomený oblouk, připojený ke dřívku, protažen do dolního pásma, kde se stáčí vlevo do obloukového vlasového tahu. Minuskula -z- v podobě arabské trojky je u hlavy dřívku ozdobena doleva otevřeným obloukovým tahem a u paty doprava prohnutého dřívku je napojen girlandový oblouk, který se stáčí doprava. Minuskuly Fuggerovy fraktury mají stínované tahy a jejich písmena nejsou ve vět-

---

38 Při popisu písma vycházíme ze zásad, známých z prací Jaroslava Kašpara, které byly nedávno komentovány ve studii autora tohoto příspěvku (Kaňák, Bohdan: Úvaha o analýze písma v novověké latinské paleografii. In: *Historica Olomucensia* 55, 2018, Olomouc 2018, s. 147–169). V naší studii neprovádíme podrobnou morfologickou analýzu, protože by tento postup překročil doporučený rozsah textu. Základní duktus zkoumaných rukopisů je dobře patrný již z tabulových příloh. Srovnávací modelová analýza pro naše potřeby bohatě postačí.

šině případů ve slovech propojena. Paty jejich dříků jsou často zdobeny routovými ozdobnými tahy s typickým zahrocením.

Minuskuly německého novogotického písma kresleného (sloupec 2 v první příloze) vycházející z textu Pavla Košináře Velinského ze Všelis vykazují některé drobnější odlišnosti od norimberských vzorů. Na rozdíl od Fuggerových grafemů se zde objevují nad hlavami dříků některých dlouhých písmen (minuskuly -b-, -d-, -h-, -l-, -t-) ozdobné arkády, které lze interpretovat jako náznaky smyček. V případě -t- se jedná o nadměrné užívání prvku. Těž dříky některých z nich jsou delší. Na připojené reprodukci Košinářova textu jsou zmíněné odlišnosti dobře patrné. V těchto tazích je podle našeho názoru možno vidět jakousi polokurzivní intenci. O uvedeném problému se ještě zmíníme v souvislosti s Košinářovým písmem v následující tabulce majuskul. Dříky minuskul -c- a -e- jsou na rozdíl od norimberských vzorů nakloněny doleva. Minuskula -d- má jednodušší duktus, připomínající spíše polokurzivní tvar. Dřík minuskulního -g- se na konci stáčí doprava. V minuskulním -h- je lomený oblouk, připojený ke dříku, protažen do dolního pásma, kde se stáčí vpravo do obloukového vlasového tahu. Minuskula -o- má jednodušší duktus, v němž se redukuje počet zalomení obloukových tahů podobně, jako u minuskuly -d-. Dřík minuskulního -p- se v dolním pásmu vlní a stáčí se doleva. Minuskula -q- nebyla v celém rukopise nalezena. Minuskulní kulaté -r- sice zachovává tvar arabské dvojky, ale ten je tvořen dvěma punkty, jejichž koncové tahy zůstávají nepropojeny a vytvářejí tak výrazný markantní znak Košinářovy písarské ruky. Minuskula -x- nebyla v celém rukopise nalezena. V minuskulním -y- je lomený oblouk, připojený ke dříku, protažen do dolního pásma, kde se stáčí vpravo do obloukového vlasového tahu. Kromě těchto drobných odlišností je základní duktus Košinářových minuskul shodný s norimberským vzorem.

obr. 6.

Fraktura Pavla Košináře Velinského ze Všelis – výřez z textu *Řádu městské váhy* (pag. 1), Olomouc 1599.

Majuskuly německého novogotického písma kresleného (sloupec 1 ve druhé příloze) vycházející z Fuggerovy učebnice vykazují značnou míru ozdobnosti a pečlivosti provedení. Jejich větší váha je dána do jisté míry tím faktem, že se vlastně jedná o tiskový skript. Všechna písmena jsou zdobena lámáním tahů. Výjimkou není dvojité zalomení dříků, či prolomení oblouků, oválů a bříšek (majuskuly -B-, -C-, -D-, -O-, -P-, -Q-, -T-, -V-, -W-, -Y-). Majuskulní -A-, obdobně, jako řada dalších uvedených majuskul, vychází z kapitálního tvaru. Ke grafémům odkazujícím svým duktem ke kapitálním tvarům, patří dále zejména majuskuly -G-, -K-, -O-, -Q-, -R-, -S- a -X-. Fuggerovy majuskuly -H-, -M-, -N-, -P-, -V-, -W-, -Y- a -Z- naopak vycházejí ze zvětšených minuskul. Majuskuly -F- a -I- mají mírně prohnuté dříky, shodně protnuté krátkými břevny ve středním pásmu. Majuskula -F- se však odlišuje od -I- ohnutím hlavy dříku. Tato hlava majuskuly -F-, opatřená na konci krátkým ozdobným tahem, se ohýbá doprava, zatímco zvlněný obloukový tah, připojený k hlavě majuskuly -I-, je vypouklý doleva. Majuskulní -A-, -C-, -H-, -K-, -M-, -N-, -Q-, -S- a -V- jsou zdobeny tenčími obloukovými tahy, rozvíjejícími motivy základního duktů grafémů. Zvlněný dřík majuskuly -T- je doplněn svislým vlasovým tahem, zdůrazňujícím vertikální orientaci osy písmene. Grafémy majuskul německého novogotického písma kresleného norimberské písařské školy se vyznačují výrazným stínováním a patrný je též vertikální směr os těchto písmen.

Majuskuly německého novogotického písma kresleného (sloupec 2 ve druhé příloze) vycházející z textu Pavla Košináře Velinského ze Všelis jsou ve srovnání s norimberskými vzory méně tučné. Zdobení grafémů tenčími tahy je méně okázalé (např. u majuskul -A-, -M-, -N-, -S-, -V-), než u Fuggerova písma. Některé majuskuly sledovaného písmového souboru však nejsou v olomoucké městské knize vůbec doloženy (majuskuly -Q-, -X-, -Y-). Základní duktus většiny Košinářových minuskul je ovšem shodný s norimberským vzorem. Pouze v několika málo případech používá Pavel Košinář nové doplňkové ozdobné prvky. Jsou to především široké obloukové tahy u hlav dříků majuskul -G- a -Z-. U majuskul -M- a -V- naopak Košinář ozdobně neprotahuje v horním pásmu dříky do takové míry, jako norimberský vzor. Při tvorbě grafémů působí Košinářův písemný projev uvolněněji, než Fuggerovo písmo. Košinářovy majuskuly fraktury tak stojí poněkud blíže polokurzivnímu duktu, než vzorové písmo norimberské školy. Tato nejednoznačnost je však pro mladší období vývoje německého novogotického písma typická, protože základní druhy tohoto písma nebyly ještě zcela vyhraněny.³⁹

---

39 Kaňák, B.: Die Handschrift des Stadtschreibers Heinrich Polan, s. 92; týž: Několik úvah nad systémy třídění německého novogotického písma ve vybraných písařských učebnicích 16. století aneb „welche und wievil buchstaben aus einer suprficies gezogen ...“ In: Pomocné vědy historické v současné historiografii a archivnictví. Bláhová, Marie – Holá, Mlada – Woitschová, Klára (eds.). Praha 2017, s. 292–294.

Na základě naší srovnávací modelové analýzy můžeme konstatovat, že **mezi vzorovým německým novogotickým písmem kresleným od Wolfganga Fuggera, respektive norimberské písařské školy, a písmem stejného druhu, užívaným Pavlem Košinářem Velinským ze Všelis, existuje výrazná shoda**, z níž lze usuzovat na vrub určité nevyhraněnosti tehdejší vývojové fáze německého novogotického písma a v neposlední řadě i časové vzdálenosti čtyřiceti šesti let, která dělila písmo z doby vzniku Fuggerovy učebnice od aktuálního písemného projevu Pavla Košináře v olomoucké městské knize *Řád městské váhy*.

Příloha 1.

Německé novogotické písmo kreslené (fraktura), minuskuly

Wolfgang Fugger 1553, Norimberk (1) Pavel Velinský 1599, Olomouc (2)

	1	2		1	2		1	2
a			k			s		
b			l			s		
c			m			t		
d			n			u		
e			o			v		
f			p			w		
g			q		—	x		—
h			r			y		
i			r			z		

Příloha 2.

Německé novogotické písmo kreslené (fraktura), majuskuly

Wolfgang Fugger 1553, Norimberk (1) Pavel Velinský 1599, Olomouc (2)

	1	2		1	2		1	2
A			I			R		
B			K			S		
C			L			T		
D			M			V		
E			N			W		
F			O			X		—
G			P			Y		—
H			Q		—	Z		

Der Olmützer Schreiber Magister Pavel Košinář Velinský von Všelisy und seine Frakturschrift aus dem Ende des 16. Jahrhunderts.

Die Studie erwähnt in Kürze die Grundzüge der Entwicklung der lateinischen Schrift am Beginn der Neuzeit im Allgemeinen, sowie der Anfänge der neugotischen deutschen Schrift insbesondere in der Kanzlei der Stadt Olmütz. Sie berücksichtigt dabei die Verbreitung der Schriftmuster der sog. Nürnberger Schreibschule, deren Einfluss man freilich in der Olmützer Kanzlei auch in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts verfolgen kann. Unter den Olmützer Stadtbüchern, die bis zum Ende des 16. Jahrhunderts entstanden sind, stechen durch einen deutlichen Schriftausdruck etwa die städtischen Wag Ordnungen aus dem Jahr 1599 hervor, deren Schrift der Hauptgegenstand der Analyse dieser Studie ist. Dieses Stadtbuch ist das Werk des Olmützer Stadtschreibers Magister Pavel Košinář von Všelisy (Wsselis), auch Velinský genannt, der in der Olmützer Stadtkanzlei in den Jahren 1596–1600 wirkte. Das Buch ist ganz in der gezeichneten neugotischen deutschen Schrift – der Fraktur – verfasst. Im Schlussteil der Studie führt der Autor eine modellhafte Analyse durch, in der er die Schrift des Schreibers Pavel Košinář mit jener des bedeutenden Repräsentanten der Nürnberger Schreibschule Wolfgang Fugger vergleicht. Als Muster für Fuggers Schrift dient sein Lehrbuch Ein nützlich und wolgegründt formular, mancherley schöner schriefften,..., das 1553 in Nürnberg herausgegeben wurde. Auf der Grundlage dieser vergleichenden Analyse wird konstatiert, dass zwischen der vorbildhaften neugotischen deutschen Schrift, wie sie von Wolfgang Fugger beziehungsweise von der Nürnberger Schreiberschule gezeichnet wurde, und derselben, von Pavel Košinář Velinský von Všelisy verwendeten Schriftart eine deutliche Übereinstimmung besteht, aus der man auf die Kenntnis des Nürnberger Vorbildes durch Košinář schließen kann.

The Olomouc Scribe Pavel Košinář of Všelisy and his Fraktur from the end of the 16th Century

The study outlines briefly the basic markings in Latin script development in Early Modern Age and especially the beginnings of the German Neogothic script in the municipal office of Olomouc. It focuses on spreading of script patterns from the so-called Nuremberg Scribal School, the influence of which can be traced in the Olomouc office even in the latter half of the 16th century. Among the municipal books of Olomouc, written by the end of the 16th century, there is a strong and remarkable handwriting in the Order of the Municipal Scale (Wag Ordnunge) from 1599, its script is the object of the analysis in this study. The municipal book was written by the Olomouc municipal scribe, Master Pavel Košinář of Všelisy (Wsselis), also known as Velinsky, who worked in the municipal office in Olomouc between 1596–1600. The whole book is written in the German Neogothic script, the Fraktur. In the concluding part of the study, the author carries out a model analysis to compare the handwriting

of the scribe Pavel Košinář and the handwriting of the important representative of the Scribal School of Nuremberg Wolfgang Fugger. As a model for the Fugger's handwriting, his textbook Ein nutzlich und wolgegründt formular, mancherley schöner schriefften, ..., published in Nuremberg in 1553, is used. Based on this comparative analysis, it can be stated that there is a significant conformity between the model German Neogothic handwriting by Wolfgang Fugger, or more precisely the Scribal School of Nuremberg, and the handwriting of the same type used by Pavel Košinář-Velinský of Všelís, which may point to Košinář's knowledge of the Nuremberg type.

OD TEXTU K MAPÁM V HESSELIOVĚ URBÁŘI

VLADIMÍR WAAGE

Studie se zabývá mimořádným historickým pramenem, který je znám a využíván hojně v historické literatuře, zejména v regionální historiografii. Jedná se o Broumovský urbář z let 1676–1677, jehož autorem je Johann Georg Adalbert Hesselius von Hessenberg, významná broumovská osobnost, na jejíž památku město Broumov pojmenovalo jednu ze svých nových ulic. Kromě zmíněného urbáře zanechal další významný pramen – rukopisnou kroniku tzv. broumovské rebelie (povstání poddaných proti vrchnosti roku 1680).¹

Autor této studie se tématem Broumovského urbáře zabývá dlouhodobě.² Zdrojem stálého zájmu o Broumovský urbář je jak kvalitní Hesseliův text, obsahující kromě ryze úředních záznamů poznámky týkající se běžného života a hospodaření v jeho době, tak unikátní zobrazení broumovské krajiny (tzv. pohledové mapy) s jednotlivými obcemi, s vyznačením hranic, lesních revírů, cest, jejichž výrazné stopy v krajině nacházíme dodnes. Podrobnější studium pramenů přináší nové poznatky, vědomí dalších souvislostí a může tak zpřesňovat dosavadní závěry. Urbář může posloužit i odborníkům ze zdánlivě vzdálených oblastí: hydrologům, klimatologům a lesníkům, je zdrojem pro mezioborová studia ve spolupráci s archiváři. Cílem této studie je poukázat především na vztahy mezi textem urbáře, zmíněnými mapami a krajinou.

Dosavadní edice a literatura k Broumovskému urbáři byly uvedeny v úvodu českého překladu Hesseliova urbáře. Doposud se k bádání používaly edice Vratislava Šmelhause z let 1975³ a 1976⁴ vydané péčí Národního zemědělského muzea. Od roku 2014 je k dispozici rovněž edice českého překladu, který pořídili Jaroslav

---

1 Chalupa, Aleš: Hesseliova kronika o povstání poddaných na broumovském panství. Sborník Národního muzea v Praze Řada A – Historie XXXVIII, 1984, č. 1–2.

2 Waage, Vladimír: Kamenné cesty v Broumovských stěnách. Sborník Z historie lesního dopravnictví. Zvolen 2012, s. 252; týž: Z historie kamenných cest v Broumovských stěnách. Stopami dějinami Náchodska 15, 2014, s. 281–300; týž: Mezi světy – před Stěnami a za Stěnami. In: Bureš, Michal a kol.: Hlavňov – vesnice pod Hvězdou. Police nad Metují 2016, s. 180–189.

3 Šmelhaus, Vratislav: Prameny k dějinám osídlení Broumova. Vědecké práce Zemědělského muzea 15/ příloha. Praha 1975.

4 K dějinám osídlení Šmelhaus, Vratislav: Broumovský urbář 1676/7, text a textové přílohy. Praha 1976.

Koláčný (překlad), Šárka Steinová (rejstřík a redakce) a Vladimír Waage (úvod). Edice je doplněna dobrými a čitelnými barevnými reprodukcemi všech mapových příloh.⁵ Vydání se podařilo díky sponzoringu Agentury pro rozvoj Broumova v letech 2014 a 2017.

Vydání Šmelhausovy edice vykazuje v porovnání s rukopisem drobné nedostatky a některé nepatrné vynechávky textu, které však neovlivňují obsah původního textu rukopisu. Ten je digitalizován a zpřístupněn v digitální knihovně Manuscriptorium.⁶ Šmelhausova textová edice bohužel ale postrádá informace o foliaci rukopisu, text edice jí v některých částech nerespektuje a uživatelé tak mají ztíženou orientaci v naskenovaných foliích rukopisu. Edice je také zatížena přemírou zkratk týkajících se poddanských platů,⁷ tím trpí i edice českého překladu, který vycházel z vydání edice z roku 1975.

Některé vynechávky, především pozdějších přípisků, jsou přitom velmi zajímavé, neboť upřesňují pozdější osudy obyvatel Broumova.

Početná rodina Baltazara Hesselia, ze které pocházel autor urbáře Johann Georg Adalbert, patřila ke společenské elitě poddanského městečka Broumova, vlastnila měšťanský dům na hlavním broumovském náměstí. Datum narození Baltazara není známo, pravděpodobně přišel na svět kolem roku 1600. Bezpečně je známo jeho úmrtí (13. října 1680) a datum pohřbu (16. října téhož roku). Zemřel v osmdesáti letech a byl pohřben na hřbitově sv. Petra a Pavla. Bohužel tento hřbitov od dob Josefa II. neexistuje.

Johannův otec Baltazar Hesselius byl hospodářským správcem broumovského kláštera, posléze i purkrabím sousedního benediktinského polického panství.⁸ Byl dvakrát ženat. Obě manželství přinesla Baltazarovi šest synů. Z prvního manželství to byl Johann Georg Adalbert, autor našeho urbáře. Z druhého manželství synové Baltazar, Václav, Benedikt, Augustin, Ivan.

Synové Baltazar, Václav, Benedikt a Augustin se věnovali řeholní dráze. Syn Václav zamířil do Rajhradu, kde si vydobyl slávu jako hudebník; jedna z jeho skla-

---

5 Koláčný, Jaroslav – Steinová Šárka – Waage Vladimír: *Urbarium neoconscriptum cum Explicatione brevi*. Praha 2014; *tíž: Urbarium neoscriptum cum Explicatione brevi, II.* opravené vydání. Broumov 2017.

6 <http://www.manuscriptorium.com/cs> [8. 2. 2019].

7 Zde jako vzor pro ediční techniku může posloužit edice části Hesseliova Urbáře pro obec Otovice od Vinzenze Maiwalda OSB v knize *Das Braunauer Land*. Rohr 1978, s. 303–313.

8 Národní archiv, Řád benediktinů Břevnov (ŘBB), sign. 17, kart. 55. Zde je uložena korespondence Baltazara Hesselia o stavu a problémech polického kláštera.

deb se dochovala dodnes.⁹ Jen syn Ivan se věnoval tradičnímu broumovskému textilnímu řemeslu.¹⁰

Johann Georg byl Baltazarův prvorozený syn z prvního manželství, narozený 1. srpna 1630. Své dětství prožil na rohu broumovského náměstí, poblíž dnešní Hradební (dříve Kostelní) ulice; zadní trakt domu sousedil s hřbitovem a zahradami mezi hradbami a obytnými domy. Johann Georg sám toto místo zobrazil v pohledu na Broumov ve svém urbáři. Byl absolventem slavného broumovského gymnázia. Lze také předpokládat, že mohl využívat klášterní knihovnu.¹¹

V roce 1650 se vydal na studijní cestu či vandr, při které navštívil Bavorsko, Tyrolsko a část Itálie. Možná, že válečné události zapříčinily, že se z cesty brzy vrátil a již v roce 1651 zahájil úspěšnou cestu úředníka. Roku 1651 působí jako písař a výběrčí daně. 31. srpna 1655 píše Johann Georg Hesselius opatu břevnovského kláštera o povolení další cesty.¹² Od roku 1665 po dobu 11 let působí v císařských službách jako výběrčí cla. V roce 1664 je doloženo osvědčení o řádné službě, které za svou úřední činnost výběrčího daní obdržel.¹³

Souběžně s touto prací pro broumovskou vrchnost vykonával funkci městského fojta (rychtáře). V roce 1670 je doložen jako městský písař. V témže roce,¹⁴ ve svých 40 letech, se stává správcem broumovského panství, kterýžto úřad svědomitě zastával až do své smrti 11. března 1695.

Pohřben byl 13. března 1695 ve farním kostele sv. Petra a Pavla za hojné účasti lidí z města i venkova, při pohřbu kázal farář Rupert Hausdorf.

Stejně jako otec Baltazar měl i syn Johann Georg Hesselius početnou rodinu. Ženat byl dvakrát. První manželka a matka jeho pěti dětí byla měštka Hedvika Eufrozína Walzenbergerová. Zemřela 28. září 1681. Zároveň s první svatbou si Johann Georg zakoupil dům, a to hned vedle domu tchána Walzenbergera.¹⁵ Druhou manželkou Johanna Georga byla Anna Uršula, rozená Jankeová. Toto manželství bylo bezdětné.

9 Žúrek, Pavel – Škvařil Lumír – Maňas Vladimír: *Conspectu angelorum psallam tibi*. Brno 2014, s. 171–178 a obraz 26.

10 Chalupa, A.: *Hesseliova kronika*, s. 7.

11 Vlčková, Ludmila: *Benediktinská klášterní knihovna v Broumově*. Hradec Králové 1969.

12 NA, ŘBB, sign. 17, kart. 55.

13 SOA Zámorsk, Vs Broumov, inv. č. 747, kart. 25.

14 SOA Zámorsk, Vs Broumov, inv. č. 748, kart. 25.

15 Tamtéž. Je to roh dnešního Mírového náměstí a Hradební ulice. Proto předpokládáme, že domy Baltazara a Johanna Georga, otce a syna, stály v sousedství Walzenbergovského domu na broumovském náměstí č. p. 97.

Johann Georg byl také, stejně jako jeho otec, nositelem erbu s predikátem, který namaloval na konec úvodu ke svému urbáři. Vedle erbu a šlechtického povýšení s predikátem von Hessenberg dodávalo Hesseliovi v měšťanské společnosti Broumova lesku navíc i přátelství a velká loajalita k Tomáši Sartoriovovi, významnému opatu broumovského kláštera.¹⁶

Jak bylo řečeno, cílem studie je poukázat na vztahy mezi textem, mapami a krajinou, tehdejší a dnešní. V případě Hesseliova urbáře broumovského panství z roku 1677 se jedná o rukopisnou knihu zhruba formátu A4 (21 x 34 cm) a o celkovém počtu 703 listů. Kniha je vázaná s kovovým zapínáním. Bohužel z původní vazby knihy se zachovala jen přední deska s latinským nápisem „Urbarium brau-noviense forsitam grata posteritati scriptum sub r. (reverendi) d. (domini) Thoma abbate 1677“. Dnešní vazba broumovského urbáře je výsledkem práce konzervátorské dílny Státního oblastního archivu v Zámrsku. Přední deska z původní vazby byla připevněna na nové desky. Vazba je provedena klasickou knihařskou technologií ze sedmdesátých let 20. století.

Restaurování mapových příloh je výsledkem restaurátorského ateliéru dnešního Národního archivu.¹⁷ Mapové přílohy, které byly původně vevázané do rukopisu urbáře, jsou dnes odděleny a uloženy v krabicích z nekyselého materiálu zhotovených na míru (důvodem je předejít mechanickému poškozování přehýbáním).

Swazek je uveden graficky provedeným titulním listem, kde na druhém foliu, 2r, je zobrazen znak broumovské vrchnosti. Jedná se o koso položený, třikrát osekutý kmen (ostrov) na barokním štítě. Klenot tvoří infule a biskupská berla. Osekaný kmen na štítě prý znamená právo opatů mýtit lesy.¹⁸ Celý erb je pak umístěn do barokně zdobené kartuše s datem a nápisem Thomas abbas Brzewen. (*Brzewnowiensis*). Růže je pravděpodobně reminiscencí na jeden z atributů sv. Vojtěcha.

Další folio je prázdné a až na foliu 4r začíná Hesseliův autograf urbáře třístránkovým úvodem zakončeným zobrazením Hesseliova erbu (fol. 5r). Dále rukopis pokračuje vlastním textem; začíná popisem města Broumova (fol. 6r.). Vlastní text Hesseliova rukopisu a zároveň urbáře končí na foliu 654r.

Vzhledem k tomu, že se Hesseliův urbář ve vrchnostenské kanceláři používal delší dobu, byly do něho od folia 654 až do folia 702 další, jednou písařskou rukou, někdy po roce 1717, dopsány vzory některých dokumentů – jakási formulářová sbírka, dnes bychom řekli šablony dokumentů, které vrchnost používala ve vztahu ke svým poddaným. Jedná se především o přísahy človehčenství, instrukce

---

16 Čechura, Jaroslav: Významný barokní regionalista Johann Georg Hesselius. Sborník prací východočeských archivů 2004, s. 217–225.

17 Bartl, Benjamin – Paulusová, Hana: Restaurování obrazových příloh broumovského urbáře. In: XI. seminář restaurátorů a historiků Litoměřice 13. 9.–16. 9. 2000. Litoměřice 2000.

18 Vilímková, Milada – Preiss, Pavel: Ve znamení břevna a růže. Praha 1989, s. 149.

pro vrchnostenské úředníky (například pro lesního pojezdného). Listy urbáře jsou profoliovány až do čísla 730r. Mezi prázdnými listy se nachází na neoznačeném foliu sumární tabulka platů na sv. Vavřince a na sv. Mikuláše.

Popis obcí má stanovený obsah a pořadí: ve směru hodinových ručiček od města Broumova následují Velká Ves, Rožmitál, Šonov, Otovice, Božanov, Martínkovice, Křinice, Fojtova Ves (později sloučená s obcí Hejtmánkovice), Hejtmánkovice, Jetřichov, Březová, Bohdašín, Verněřovice, Meziměstí, Starostín, Vižňov, Ruprechtice, Hynčice, Heřmánkovice a kruh uzavírají Janovičky.

Úvodní část ke každému popisu vsi se nazývá Preliminář (*Preliminnaria*). Nejprve je určena poloha a vzdálenost od Broumova (vzdálenost je uvedena v tehdejších staročeských mílích, 1 míle činí 11,2495 km), případně jsou uvedeny stručné údaje o založení obcí, o tom, kdy a od koho broumovská vrchnost obec získala. Nechybí popis mlýnů, vodních pil a stoup na oleje či tříslo, kolomazných pecí (2x), informace o kostelích, jejich stavu a opravách, o farách, přiřazení obcí, popis významných domů, například šolcoven a krčem a škol. V řadě obcí jsou zmíněny obecní domy (kde bydlel hrobník, kde byl poskytován nocleh tulákům). Velkou pozornost autor také věnuje zdrojům vody, jako například v případě Velké Vsi,¹⁹ rybníkům a rybníkářství.

Pozemky jednotlivých sedláků jsou v textu urbáře popsány ve stejném pořadí, v jakém jsou na mapovém podkladu. Začínají na horní straně pohledové mapy, označování pokračuje ke konci obce a z konce pokračuje opačnou stranou. Usedlosti sedláků jsou očíslovány a usedlosti domkářů a zahradníků jsou označeny písmeny a kombinacemi písmen (Aa, Bb). Další objekty jsou v textu označeny Hesseliem speciálně vytvořenými značkami, které odpovídají značkám v příslušné mapové příloze. V popisu jsou uvedeny i údaje o tom, kde který majitel onu usedlost od koho a za kolik zakoupil. Nejdůležitějšími údaji jsou pak finanční a naturální povinnost z usedlosti.

V závěru popisu nazvaném „Repertorium“ jsou uvedena čísla a značky jednotlivých osedlých, sumární přehled všech poddanských dávek z obce a přehled značek použitých v popisu. Původně byly pohledové mapy ve vázaném příslušném místě do urbáře. V řadě případů jsou různé poznámky (N. B., Nota bene, Notandum). Uvedená čísla nekorespondují s popisnými čísly uvedenými ve Stablním katastru.

Po popisu vsí následuje přehled daní za celé panství, pak popisy vlastního hospodářství kláštera, dvorů, pivovarů a rybníku. Tyto texty jsou členěny pomocí číslovaných paragrafů.

19 „3. Durch dieses dorfs Auen ist kein fliesend Wasser, sondern vor etlichen Höfen befinden sich kleine Gesümpfe von Regenwasser aufbehalten aufen Notfall des Feuers, derer sich zugebrauchen.“ SOA Zámrsrk, Vs Broumov, kn. 2, fol. 23r.

S textem jsou spjaty pohledové mapy. Těch je celkem 24, různých podélných formátů, které zobrazují město Broumov, 19 vsí a čtyři tzv. horizonty. Jde v podstatě o nejstarší podrobnější zobrazení broumovské krajiny, byť nezahrnuje celé území Broumovského výběžku a velkostatku Broumov (podrobné mapování bylo výsledkem až zhotovení indikačních skic stabilního katastru v 19. století). Čísla a značky korespondující s příslušnými částmi textu umožňují lepší pochopení obrazu a snadnější orientaci v místě.

V případě znázornění jednotlivých vsí se vždy jedná o pruh území vedený osou vsi, zpravidla podle vodního toku. Na pohledových mapách jsou zakresleny jednotlivé stavby spolu s polnostmi patřícími majiteli toho či onoho statku či usedlosti. Polnosti však zobrazeny již celé nejsou. Lze se domnívat, že rozdílné délky pohledových map odpovídají rozdílné délce jednotlivých vsí. Šířku zobrazeného území lze odhadnout na cca 250–300 metrů na každou stranu od osy vsi.

Trochu jiná situace je u čtyř takzvaných horizontů sledujících kruhem hranice broumovského panství („circulum in termino fixo monasterii sive civitatis“). Tam zobrazené území začíná na hřebenu kopců, Javořích hor a Broumovských stěn, a končí při okrajích vsí pod svahy zmíněných kopců. Krajina znázorněná horizonty odpovídá pásu území o šířce zhruba tří kilometrů.²⁰

V mapových přílohách, které zobrazují horizonty, jsou červenými čarami zakresleny především zemské hranice, hranice panství s poddanskými pozemky, významné orientační body. Jsou uvedeny názvy některých obcí.

Nejprve se věnujeme horizontům a zmíníme informace k popisu hranic, cest, lesů a myslivosti, stavu kostelů a rybníků, některým pomístním jménům. Např. názvy některých roklí můžeme najít i na dnešních mapách, naopak některá místa jsou dnes jen složitě lokalizovatelná.

Hned v I. horizontu, § 7 a 8, Hesselius uvádí, kudy vede zemská hranice, která je zároveň hranicí mezi broumovským panstvím a panstvím novorudským (Neurode, Nowa Ruda, Polsko). Vyjmenovává nejrůznější krajinné objekty, jako jsou rokle, samostatně stojící stromy, houštiny, vrchy (například Bobří vrch). Rovněž je uveden popis hraničních značek, které byly komisionálně vytesávány do stromů či stojících a neodvalitelných kamenů. Značka ze strany broumovského kláštera měla podobu znaku benediktinů – osekaného kmene (ostevního břevna). Podobným způsobem jsou popsány hranice mezi vrchnostenskými a poddanskými pozemky. Tyto hranice jsou vyznačeny na pohledových mapách červenou čarou. Je nutno připomenout, že stanovovat přesnou hranici bylo v horském terénu Broumova technicky velmi obtížné. Jako doklad mohou sloužit spory o hranice z pozdější doby.²¹

---

20 Koláčný, J. – Steinová, S. – Waage, V.: *Urbarium neoscriptum*. Broumov 2017, s. 24. Zde je uvedena další literatura.

21 NA, Sbirka map a plánů, inv. č. 647, sign. E/II/7 a NA, Hraniční spisy, kart. 179; Čáp, Jaro-

Horizonty, cesty, lesy, revíry

I. horizont začíná v Šonově a končí v Otovicích, **II. horizont** popisuje úsek Otovice – Božanov, kde na východní straně sleduje hranice s Kladským hrabstvím. **III. horizont** pokračuje jižní stranou od Hejšoviny po hřebenu Broumovských stěn až k Verněřovicím. **IV., poslední, horizont** na severní straně sleduje hřeben Javořích hor až k dnešnímu hraničnímu přechodu v Janovičkách. Vedle sebe položené obrazy, respektive pohledové mapy, prakticky tvoří kruhové panorama celé Broumovské kotliny, v čemž spočívá jedinečnost tohoto díla. Na jednotlivých pohledových mapách jsou vyznačena červená písmena, v textu jsou pak u jednotlivých částí uváděna jako von Littera A bis Littera B.

První horizont začíná v Šonově. Na hranici mezi Janovičkami a Otovicemi, na východní straně Broumova, jsou dva menší lesy, které jsou spravovány z Rožmitálu. Při popisu hranic je zmíněno i místo Trojmezního kamene s popisem vyznačení záseků na hraničních stromech. Dále jsou popsány cesty jdoucí do Nové Rudy.

Druhý horizont začíná v lukách mezi Šonovem a Otovicemi, končí pak na vrchu Hejšoviny, kde je v pohledové mapě vymalován hraniční kámen se znakem broumovské vrchnosti. Na pohledové mapě II. horizontu Hesselius sleduje zemské hranice s Kladskem a hranice mezi vrchnostenskými a poddanskými pozemky mezi Otovicemi a Božanovem. Popis II. horizontu končí koutem pod Hejšovinou, kde je vyznačen u písmene C hraniční kámen se znakem broumovské vrchnosti.

Popis třetího horizontu se týká především Broumovských stěn („der Horizont wird erklaret gegen Niedergang“²²). Zmíněná pohledová mapa zobrazuje hraniční hřeben Stěn od východu na západ; Hesselius, začínající zde vyobrazením vrchu Hejšovina, dále upozorňuje na hraniční kámen s vrchnostenským znakem. Pak pokračuje vrchem Koruna, u čísla 22 je nakreslena Kamenná brána, u čísla 36 je vyznačen velký kříž (který byl pozlacen a vztyčen r. 1670, na jeho místě pak v roce 1733 vystavěna kaple Panny Marie Sněžné na Hvězdě Kiliánem Ignácem Dientzenhoferem). Dále je vyznačena stará silnice do Police a Náchoda. Při úpatí Stěn jsou zakresleny vsi Božanov, Martínkovice, Křinice a Verněřovice – až do Bohdašínského údolí. Z každé této obce vedou cesty do lesů na Stěnách. Lesní revíry v tomto polesí se již v Hesseliově době nazývaly podle uvedených obcí.

V § 8 III. horizontu jsou popsány dvě cesty v Božanovském revíru. Cesta popsaná pod č. 3 vychází z Radkova; v roce 1680 dovolovala pocestným dojít do Pasterky a dále do hrabství Kladského. Nedaleko cesty pramení potok „Kalten Flos“. Cesta směrem z Radkova míjí „Červený vrch“ (kóta 488 m. n. m.) a končí v obci Božanov. Cesta umožňovala poddaným z revíru odvážet kámen z lomu a dřevo z lesa.

slav: Česko-kladská hranice v 18.–19. století. Kladský sborník II. Hradec Králové 1998.

22 Tamtéž, s. 161.

Pod č. 9 přes Červený vrh směřovala přes Stěny ještě vozová cesta z obce Bornkress (později Brunnkress, dnes Řeřišný, místní část obce Machov). Cesta vede místy, kde hraničilo broumovské a polické panství s hrabstvím Kladským. Pod Červeným vrchem z této silnice odbočuje cesta do Wünschelburgu (Radkov) a pokračuje do Božanova. Tato cesta byla vydlážděna kameny z pískovce, odtud pochází její název „kamenná cesta“. V minulosti to byla frekventovaná spojnice mezi Kladskem a českým vnitrozemím. Po této cestě chodila velká procesí z Čech do Vambeřic. Takové procesí zmiňuje Alois Jirásek v kronice U nás.

Dále (v § 10) je zmíněna takzvaná stará Polická cesta, která vede podél Špičáku, míjí Sosnový vrch, vede k Justově rokli a končí v Martínkovickém lese. Pocestný dále přišel ke Kroužkové rokli. Na místě vyznačeném číslem 17 je zakreslen pramen „Linde Börnel“. Cesta končí na kamenné komunikaci, která rozděluje Martínkovický a Božanovský revír v Broumovských stěnách. Tuto cestu lze ztotožnit s prudce stoupající cestou směřující od konce Božanova na křižovatku cest pod Korunou; dnes po ní vede žlutě značená turistická trasa.

Martínkovický revír se od Božanovského revíru dělí na kamenné cestě, která vede kolem Hraniční rokly, „Lischen Graben“, Hrnčířské rokly a Kopřivovou rokli. Další cesta, svozová, sloužící k dopravě dřeva z lesa, vede ke Kamenné bráně, rovněž kolem řady rokly, například Netvinovy rokly, Telecí rokly, Prostřední rokly a Rychtářské rokly, a je ukončena na cestě do Police. Hesselius poznamenává, že tyto rokly a údolí „před lety takto nazvali již staří hajní a názvy se používají dodnes“ (rozuměj 1680). Při popisu Martínkovického polesí Hesselius neopomněl popsat Kamennou bránu a nádherný výhled tímto skalním útvarem do kraje.

Křínický revír se od předcházejícího polesí odděluje na spodní české cestě. Místo je na plánu vyznačeno číslem 29, česká cesta vede dál přes Suchý důl (Dörrengrund). V popisu je vyjmenováno několik rokly a pomístních názvů, např. Gerová (Jírová) louka, Šindelní rokly (místa označená čísly 32 a 34). Pod číslem 35 se nachází stará česká Polická cesta („v zimě je tu a tam ztracená“, říká autor). Sáhá až na vrchol Stěn, k veliké skále, a podle popisu vede úzkou šterbinou mezi skalami, které vypadají jako rozseknutá skála (Polická ulička). Touto skalní úžlabinou se dostává na vrchol Broumovských stěn, kde stál pozlacený kříž.

Další cesta vede Křínickým revírem z kopce dolů (číslo 37), Hesselius ji nazývá Purkerovou. Poté míří až k hraničnímu stromu (číslo 42), kde již začíná Jetřichovské polesí. Místa, kudy prochází tato Purkerova cesta, nazývá Vápennou sečí (číslo 41) – těžilo se zde dřevo pro pálení vápna. Domnívám se, že jmenovanou cestu lze ztotožnit s dnešní Pěkovskou cestou, která vede od kapličky Pany Marie Sněžné kolem sv. Huberta na zemskou silnici, na horní část dnešní hlavní silnice

z Broumova přes Honský „přesmyk“ (sedlo v místě nazývaném dodnes Pasa).²³ Tato cesta procházející mezi Křinicemi a rybníkem Šlégl byla významnou komunikací mezi Broumovem a vnitrozemím. V novověku byla nahrazena císařskou silnicí postavenou ve vhodnějším terénu, která ale na Honském sedle využila část původní staré cesty.

Jetřichovský revír je kontinuálním pokračováním broumovského horizontu k západu kolem zemské silnice; rozkládá se na svahu pod Špičákem u kamenné kaple. Přímo z Jetřichova Hesselius vede cestu na horu k Polickému panství.

Poblíž Jetřichovského poplužního dvora, pod rybníčky, Hesselius uvádí blátivé místo („je zde černá země a bez uvíznutí koně není možné tudy projet“). Také předpokládá, že „když se tu bude kopat, může se nějaký zvláštní minerál najít“. Louky zde pasáči často vypalovali, domnívali se, že to půdě prospěje. Toto neprůchodné místo je dnešní lokalita Mokřadní louky.

Bohdašínský les je dalším lesem navazujícím podél zemské silnice na Jetřichovské polesí. Na Hesseliově horizontu tento les není příliš vidět, protože leží zčásti na odvráceném svahu směrem k Polici a Lachovu. U čísla 49 zmiňuje Hesselius sporné místo lesa nad Bohdašínem, o které v roce 1649 vedla broumovská vrchnost při s panstvím v Dolních Teplicích. Jedinou komunikací, která je v urbáři v této lokalitě uvedena, je silnice vedoucí Bohdašínským údolím, rozdělující les Bohdašínský a Verněřovický a spojující Broumovsko s Teplicemi a Slezskem.

Verněřovický revír není veliký, dává kvalitní stavební dřevo, jedlové a smrkové, a také polenové dříví. V tomto lese autor urbáře zmiňuje vozovou cestu, která vede kolem hraničního dubu do dnešního Chelmska. Zajímavé na tomto dubu podle Hesselia je, že kolemjdoucí zanechávali v kůře stromu jména. Hesselius jich tam viděl „mnoho stovek“.

Popisem lesa Verněřovického revíru končí III. horizont a začíná IV. horizont.

Zde se popisuje hřeben Javořích hor od Vižňova až k Janovičkám. Nejvyšší vrch, Ruprechtický špičák, je lehce identifikovatelný. V popisu jsou zmíněny spory s mirošovskou vrchností o pytlacení v Broumovských lesích. V poznámenání k tomuto horizontu je popis stoletého hraničního sporu mezi klášterním panstvím a panstvím Friedlantským (Mirošovským) a popis pastvy starostvinských v pustém rybníku. Autor upozorňuje na velkou řeku (Stěnavu) plnou pstruhů. Lesy v Javořích horách, obdobně jako lesy na Stěnách, jsou rozděleny na tři revíry, nazvané podle obcí na jejich úpatí: Vižňovský, Ruprechtický a Heřmánkovický revír. V textech k jednotlivým revírům je popsán průběh

23 V popisu Hesselius píše: „...die Förster die Kalkhaue in N. 41 allwo dem Holz zu Kalkbrennen heüfig genomben wird, bis zur Grenzbaum in N. 42. Der da scheidet den Forst und annfangt der Ditterspacher, wovan die Landandtstrase übern Rothenberg naher Politz fahret...“, SOA Zámrsk, Vs Broumov, kn. 2, fol. 600r.

hranic, jednotlivé hraniční značky a orientační objekty, zde jsou to významné staré stromy.

V době vzniku urbáře byl Vižňovský les chráněn jakožto les mladý, aby mohl dozrát, byl proto také nazýván lesem Chráněným. Než byl tento les získán klášterem, vižňovští pokáceli hrubé dřevo a „k sobě natahali“. Z lesa přicházeli vlci a divoká prasata. Hesselius zmiňuje pytlacení zvěře v tomto lese sousedem, hrabětem z Hohenberku. Aby nedocházelo ke sporům, vrchnost někdy upytlacenou zvěř hraběti ponechala a někdy zabavila.

Rokle jsou zde nazvány podle druhů dřevin: Buková, Březová rokle, též je uvedena Šindelní rokle, kde se těžilo dřevo na výrobu šindele. Byl to les, který na hřebenu končil na zemské hranici. Poddaní z toho lesa získávali polenové dřevo, stavební dřevo kupovali jinde.

Na les Vižňovský navazuje les Ruprechtický. Tento les poskytoval kvalitní stavební dřevo. Přesto, že některá místa byla těžko dostupná, těžily se zde jedle a smrk, trochu dubů, olší a jilmů. Ruprechtičtí poddaní nakupovali jen šindelové a dlažební dřevo. Lovilo se tu o Vánocích černé prase a zajíci a lišky. Pod číslem 11 Hesselius zmiňuje nejvyšší kopec zdejšího kraje, Ruprechtický špičák. Za klášterním vrchem (č. 12) leží Klášterní rokle, Černá rokle, Hluboká rokle (dnes Jelení rokle). K lesu dosahují Hynčická dědičná pole.

Hesselius v popisu lesů IV. horizontu na Javořích horách dále pokračuje Heřmánkovickým lesem. Na hřebenu začíná takzvaným Ulrichovým kopcem (dnes Hraniční vrch, 750 m. n. m.). Hesselius zmiňuje mnohdy vyměření hranice mezi vrchnostenskými a poddanskými pozemky, zde jde tato hranice křovinami. Přísežní hajní vyprávěli, že „v tomto lese bylo krásné stavební dřevo, jedle a smrk, ostatního dřeva, jako olše, jilmy a javory, bylo menší množství“. Pokud vrchnost potřebovala jilmové dřevo, musela jej nakupovat v sousedním Slezsku. V Hesseliově době v těchto místech byl jen mladý les, protože před 200 lety (1480) původní les zničil požár. V roce 1680 se zde prodávalo jen šindelní a dlaždicové dřevo za stanovenou cenu.

V popisu je zmíněna vedle několika roklí i takzvaná Řeznická rokle, kde bylo utraceno větší množství dobytčat hnaných do Slezska k řezníkům.

Heřmánkovický les končí po straně cesty vedoucí z Benešova na Janovičky a dále do Glušice. Zde Hesselius ukončuje popis IV. horizontu.

Zobrazení cest spojujících „světy před a za Stěnami“ je dosti schematické, naznačující pouze jejich základní směřování. Totéž platí o cestách v Javořích horách a ostatních místech. Názvy lesů odpovídají v některých případech účelu a sortimentu využívaného dřeva.

Lesnictví a myslivosti Hesselius v urbáři nevěnoval zvláštní kapitolu, ale přesto v rámci popisů krajiny i obcí uvádí údaje z těchto oborů důležité pro

hospodářství velkostatku. Na pohledových mapách obcí jsou pak zobrazena zařízení na zpracování lesních produktů.

V lesích nad Janovičkami se těžilo palivové a polenové dřevo. V lese v době vzniku urbáře bylo málo zvěřiny, lovili se zajáci, lišky a divoké ptactvo. V § 6 jsou stanoveny ceny na prodej dřeva: klest 18 K. a 4 H., kládové dřevo 14 K., nástrojové dřevo 9 K. 3 H., prkno 44 K. 3 H., chmelová tyč 1 K. a 1 sáh dřeva na štípání 18 K.²⁴

Popis pohledových map je členěn podle jednotlivých lesních revírů. Text popisu přináší velmi zajímavé poznatky o druhové skladbě lesů, o stavu zvěře, zde konkrétně o stavu vysoké zvěře a vlků, o taxách za použití dřeva, kamene a pastvin, které odváděli poddaní do klášterní pokladny prostřednictvím lesního pojezdného. Popisuje se rovněž i zakreslená vlčí jáma nad obcí Božanov. Část tohoto lesa v Jetřichově sloužila k těžbě dřeva na pálení vápna a cihel a na palivové dříví. „Borového a bukového dřeva zůstalo málo“, píše Hesselius. Les na Hraničném vrchu v Javořích horách je proslaven v Hesseliově urbáři několika zprávami o divoké zvěři. Stejně jako dnes velké škody na zemědělských plodinách působila černá zvěř. Je zde také upozornění, že „bukvice se musí rychle sebrat, jinak divoká prasata se tu shromáždí a škody napáchají“. Z tohoto lesa pocházelo i 300 kg vázící prase, které na Velbloudím vrchu bylo „střelci postřeleno, polomrtvé odvezeno před radnici v Broumově a na obecní váze váženo; zde postřelené prase z posledních sil obživilo a chtělo se zachránit, ještě uběhlo asi 12 stop, poté bylo zastřeleno a vyvrženo“. Asi v roce 1660 (20 let před sepisováním urbáře) byl v Temné rokli zastřelen medvěd (poslední medvěd na Broumovsku).

V přídatku popisů horizontů je směrnice pro lesního pojezdného, majícího zdejší lesy na starost. Směrnice zmiňuje dva lesy, které vrchnost vlastnila, a to les Hoprich, původně zvaný Hopfenberg (= chmelový vrch), a les nad údolím Stěnavy. V lese Hoprich byla zřízena obora pro srnčí a vysokou zvěř s ochranným vrchem a jakýmsi valem.

Na mapě jsou rovněž zakresleny zajímavé detaily: u obce Božanov pasoucí se jelen, mezi obcemi Božanov a Martínkovice, pod Stěnavami, je zakreslena past na vlky, takzvaná vlčí jáma. Dnes se mezi farmáři šíří opět strach z vlčí populace na Broumovsku.

Stavby

Zvláštností a přínosem Hesseliových pohledových map je také zobrazení výrazných architektonických objektů a jejich odpovídající popis v textu urbáře.

Osídlení Broumovska je typu horského rozptýleného. Obce jsou tvořeny horskými usedlostmi s charakteristickým záhumenicovitým uspořádáním pluzin

24 Šmelhaus, V.: Edice, s. 156.

lesního kolonizačního typu.²⁵ Počet usedlostí a případně i dalších staveb přesně souhlasí s popisem v urbáři. Vše je propojeno Hesseliem vytvořenými značkami, uváděnými na mapách a v textu. Připomeňme, že Hesseliův urbář vznikl v době před velkou barokizací Broumova. Pokusíme se porovnáním pohledových map s vlastním textem usoudit, zda objekty Hesselius kreslil šablonovitě či do jaké míry mohly nákresy odpovídat skutečnosti.

Za nejvýznamnější objekty ve vsích lze bez pochyby považovat kostely, které dodnes vzbuzují velkou pozornost obyvatel i návštěvníků Broumova. Tyto venkovské kostely tvoří významný architektonický celek nazývaný Broumovská skupina kostelů. Vytvořil je otec a syn Kryštof a Kilián Ignác Dientzenhoferovi za opata Otomara Zinkeho²⁶ (kromě kostela v Martínkovicích, jehož autorem je Martin Allie). Stavitelé kostelů vytvořili barokní dominanty města Broumova a některých broumovských obcí. Tyto dominanty byly duchovními místy, které propagovaly katolickou církev a vrchnost v tomto protestantském kraji.²⁷ Kostely vynikají vysokou estetickou a technickou hodnotou a jsou citlivě zasazeny do krajiny. Kostel sv. Markéty v Šonově je svým umístěním na kopci nad vsí nejpůsobivějším kostelem, stojícím na místě záměrně vybraném K. I. Dientzenhoferem.²⁸

V mapové příloze Hesseliova urbáře jsou kostely zobrazeny v podstatě v původní gotické podobě, takové, jak je uviděl při svém příchodu do kraje K. I. Dientzenhofer. V textové části se dočteme, v jakém stavu se nacházel ten či onen kostel koncem třicetileté války. U některých kostelů Hesselius uvádí stáří staveb, u některých nikoli.

Pohledová mapa města Broumova vedle domů a zahrad znázorňuje kostely, které kolem roku 1677 stály ve městě: Od levé strany dnes neexistující kostelík sv. Vavřince, který stál u Horní brány a byl uzavřen v roce 1785. Změnil se na obytný dům a později v něm byl hostinec U hulána.²⁹ Tento dům byl roku 1965 zbořen. Dnes na jeho místě stojí při vjezdu do města pylon se znakem Broumova. Kostelík je podrobněji zobrazen na pohledové mapě Vojtovy vsi (Hejtmánkovic) jako jednoduchý gotický kostelík s dvěma okny a s věžičkou na střeše. Vedle je namalována městská brána.

Dalším významným zobrazeným kostelem je děkanský kostel sv. Petra a Pavla. Tento kostel byl založen při založení města v roce 1265, definitivně dokončen v roce

---

25 Petrání, Josef a kolektiv: Dějiny hmotné kultury II/1. Praha 1995, s. 404–406.

26 Horyna, Mojmír – Uher, Vladimír: Kryštof Dientzenhofer (1655–1722). Praha 2005.

27 Wintera, Vavřinec: Odboj Broumovských. Praha 1904; Košťál, Zdeněk: Dějiny Broumova a Broumova. Broumov 1989, s. 33.

28 Cechner, Antonín: Soupis historických a uměleckých památek v politickém okrese Broumovském. Praha 1930.

29 Tamtéž, s. 155. V této knize jsou reprodukovány dobové fotografie.

1477. Dnešní návštěvník Broumova vidí tento kostel v barokní úpravě z roku 1685. Spolu s kostelem jsou zobrazeny zahrady, v jejichž blízkosti byl hřbitov. Okolí je lemováno hradbami.

Klášteř a klášterní kostel jsou zobrazeny před Dientzenhoferovou přestavbou.

Dále jsou zobrazeny ještě dva kostely, které stály před městskými hradbami. Jedná se o špitální kostelík sv. Ducha, který byl založen ve středověku a vypálen při obležení města husity v roce 1421. Dnešní podoba je výsledkem barokní přestavby z roku 1735.

Posledním kostelem zobrazeným na pohledové mapě města Broumova je dřevěný hřbitovní kostelík P. Marie ze 14. století. Protože tento kostel se vyhnul barokním úpravám (pravděpodobně svému účelu dostačoval), máme dnes dochovanou památku dřevěného kostela, unikátní nejen Broumovsku, ale i v Čechách.

V Šonově stával kamenný („*Steinarbeit*“) původní kostel sv. Jana Evangelisty. V této vsi se drželo posvícení po Broumovském výročním trhu. Zdejší farář měl od roku 1674 nově vybudovaný farní dvůr. K tomu měl stanoveny desátky, výnos z bývalého svobodného statku a stanovených poplatků od sedláků ze Šonova. Kostel stál úplně na jiném místě, než ten dnešní, a je na pohledové mapě zobrazen uprostřed vsi.³⁰ Byl původně dřevěný a stál od 14. století. Obnoven byl v roce 1681 a v roce 1725 vyhořel. Možná, že to byl jeden z důvodů, proč stavitelé nový kostel postavili na novém místě (na původním místě stojí dnes novogotická hřbitovní kaple).³¹ Dnešní kostel stojí na vrchu nad vesnicí. Byl postaven v letech 1727–1730. Má změněné patrocinium, dnes je zasvěcen sv. Markétě. Tento kostel patří k nejvýznamnějším kostelům na Broumovsku.

Ve vsi Otovice je v pohledové mapě na pozemku panského dvora zakreslena stavba nápadně připomínající dnešní dřevěný broumovský hřbitovní kostelík. Jedná se kapli sv. Barbory,³² která byla nahrazena kamenným kostelíkem sv. Barbory, postaveným v letech 1709–1726, s velkou pravděpodobností K. I. Dientzen-

30 „§ 5. Ein Kirchen von Steinarbeit aufgeführt Zu Ehren des H. Joham Evangeliste hallet Kirchweyht, den Sonntag nach Stadt Braunau Kirmess dabey residirten der Herr Pfarr in sein des 1674 ten. Jahres neugebauten Pfarehof, gehörig unter die Collatur des Klosters Braunau Hat seine Widmeth und Tazemb gebühren denmassen aus gezeichnetes, darzu ein erkaufft Robotfrey gewestes Gütel nebst der andren Pfarrwidmet, so die Pauren precario auch zubereiten, wile in Tabella sub Signo # Diesses Zeit Pfare, Ihre Wohlehrwürdige Herr Pater Benno Scholtze, o. s. Benedicti ausen Kloster Braunau Profess.“ SOA Zámorsk, Vs Broumov, kn. 2, fol. 67r a 67v.

31 Kolektiv: Umělecké památky Čech, P/Š, díl třetí. Praha 1980.

32 „5. Auch ein Kirchel stehet aufen Grund des Vorwerks, zu Ehren der H. Barbarae Jungfrau und Martyrin erbauet, ein Filial unter die Merzdorfer Kirchen auf S.Georgenberg: hat keine Widmet, der Tuzemb und Stola dieses Dorfs gehoret zur Parochy aufgedacht S. Georgenberg.“ SOA Zámorsk, Vs Broumov, kn. 2, fol. 123v.

hoferem. Půdorys je eliptický, obklopený půlkruhovými kaplemi. Kdy byla postavena původní kapele, Hesselius v urbáři neuvádí.

Božanov patří k obcím hraničícím v 17. století s Kladským knížectvím, dnes je to poslední česká obec na cestě do polského Radkova a Vambeřic. Stojí zde pozoruhodný kostel sv. Máří Magdaleny postavený K. I. Dientzenhoferem v letech 1735–1743. Pozoruhodná je i hřbitovní brána v pozdně gotickém stylu z 15. století.³³ Na Hesseliově pohledové mapě Božanova vidíme obdélníkový gotický kostel s věžičkou na střeše obklopený hřbitovní ohradou s brankou. Tato branka (je zmíněna v citovaném soupisu památek) patří k několika drobným objektům, které se dodnes zachovaly a které na vlastní oči viděl autor urbáře. O onom zobrazeném kostelíku Hesselius píše, že je velmi starý a je vybudován z dobrého zdiva. Patřil do broumovské klášterní farnosti a spravoval jej farář filiálního kostela ve vedlejších Martínkovicích. Pro úplnost uveďme, že v obci nedaleko kostela v lukách bydlel církevní písař, který se staral o božanovskou školu.³⁴

Zajímavé je, že kostel v Božanově je rovněž zakreslen ještě na pohledové mapě II. horizontu. V tomto jednodušším nákresu je kostelík zobrazen uprostřed hřbitova bez branky, ale s kněžištěm.

Další obcí jsou Martínkovice a zdejší kostelík sv. Jiří a sv. Martina. Nynější barokní stavba pochází z let 1692–1698 a vznikla za opata Tomáše Sartoria, architektem byl Martin Allie. Rovněž jednopatrová farní budova s kamenným portálem je jeho dílem.³⁵

V pohledové mapě je martínkovický kostel vymalován na vyvýšeném místě s mohutnou ohradou a branou. Kostelu a farní správě věnuje pak Hesselius značnou pozornost v textu. V prelimináři k popisu Martínkovic píše, že kostel stojí na kopci a je zasvěcen sv. Jiří. Kostel patří do klášterní kolatury. Věž, která se u kostela nachází, byla postavena v roce 1650. Bylo to za faráře Pátera Jakoba Dünwartha, který se později stal proboštem v Břevnově, kde také zemřel. V té době bylo vystavěno kamenné patro vedle stojící fary.³⁶

Pod grafickou značkou uvádí Hesselius údaje o martínkovickém kostele. Ten byl v této době stavbou ze dřeva. Při rozšíření (*před lety*) byla vyzdvížena věž z kamene. Kdy to bylo, dále neuvádí.

---

33 Kolektiv: Umělecké památky Čech A/J. Praha 1977.

34 „3. Es hat dies Dorf ein fein altes Kirchl von guten gemauer und ein standhafte Kirchmauer zu Ehren dem H. Apostel Bartholoneo eingeweiht, haltet Kirchweih den 5. Sonntag nach der Stadtkirmes; dabey ist ein Pfarrhof und die Widmet, der H. Pfarr, welcher residieret aufen S. Georgenberg zu Merzdorf, hat die Verwaltung als eine Filial Kirchen, gehörig in die Braunische Klostercollatur. Das Dorf gibt dem H. Pfarr, sein Tazemb und richten ihm die Widmet. Über der Auen wohnet der Kirchsreiber und haltet Schule.“ SOA Zámorsk, Vs Broumov, kn. 2, fol. 154r a 154v.

35 Kolektiv: Umělecké památky Čech K/O. Praha 1978.

36 Tuto faru, respektive zdejšího faráře, rád navštěvoval historik W. W. Tomek, viz Meier, Jan: Broumovsko a Policko literární. Liberec 2016.

Na svátek sv. Jiří jsou sem vedena procesí ze Šonova a rovněž od pradávna z obce Wünschelburg, která byla v hrabství Kladsko³⁷ (dnes Radkow, Polsko).

Pod další podobnou grafickou značkou je zakreslen farní dvůr. Leží v těsném sousedství kostelní zdi. Hesselius zmiňuje Dünwartha a postavení kamenné světnice. Dále uvádí jméno současného faráře, kterým byl Karel Liebholt, člen broumovského kláštera.

Pod kostelem stála církevní škola,³⁸ v ní bydlel církevní písař. Ten pro svou obživu měl dědičnou zahradu na protějším kopci.

Hesselius uvádí, do kterých farností přísluší jednotlivé obce: Křinice patří do Broumovské kolatury,³⁹ Hejtmánkovice přímo do městské farnosti v Broumově.⁴⁰ Obyvatelé Jetřichova na bohoslužby docházeli do nejbližšího kostela ve Verněřovicích⁴¹. V Březové několik zahradníků a chalupníků navštěvují bohoslužby ve Verněřovicích.⁴² Obec Bohdašín byla za opata Sellendera (1603) přímo pod broumovskou klášterní správou.⁴³

Další kostel je v textu urbáře uveden až ve Verněřovicích. O zdejší kostele Hesselius píše, že „stojí na jedné straně kopce“. Zsvěcený je sv. archandělu Michaelovi. Co se týká jeho stavu, autor urbáře upozorňuje, že je „docela malý a postavený ze dřeva“. Zmiňuje faru a farní nadání (*Widmet*), přifařené obce a dva filiální kostely – ve Vižnově a v Ruprechticích.⁴⁴

37 „Sig. Kirchen S. Georgem. Diese Kirche ist zu Ehren des H. Ritter Georgen dedicciret und eingeweyhet aufen Berg stehet, wie in Ppreliminarien gemeldet. Zurzeit ist es noch von Holz erbaut, euch vor etlichen Jahren etwas rewidiret dabäy der Thurm von Stein aufgeführt. An dessen Festag die Stadtpfarrkirchen processionaliter dahin gehet und den Gottesdienst verrichtet. Es kommt auf dahin mit Procession der H. Pfarr zu Schönau mit dem des Seinigen. Item von altershero die Wünschelburger aus der Grafschaft und wird dieser heiliger hoch verheret, dahin sich die Leute globen und und ihre Gesundheit erhalten“, SOA Zámrsk, Vs Broumov, kn. 2, fol. 202r (201r).

38 „Sign. Der Pfarrhoff. Diese Pfartheÿ ist naher der Kirchmauer gelegen. Das steinere Zimmer ist zu Zeiten des H. Pfarrs P. Jacobi Dünwaths erbauet. Ietziger Zeit ist Pfarrer der sohehrewürdigen Herr Carolus Liebholt O. S. Benedicti aussen Kloster Braunau, der auch verwaltet die 2 Filial Kirchen zu Bartzdorf und Ottendorf S.Barbarae und wird der Pfarr auf S.Georgenberg genennt. Sign. Die Schule, ist gelegen unter dem Berge, wo der Fahrweg hirnauf gehet. Der Kirchschreiber, so allhier Schule haltet, hat dieser Zeit ein erblichen Garten auf dem andern Berg gleich über in N.I. vide Tabelle.“ SOA Zámrsk, Vs Broumov, kniha 2 folio 202r–203r.

39 Koláčný, J. – Steinová, Š. – Waage, V.: *Urbarium neoscriptum cum explicatione brevi*. Broumov 2017, s. 95.

40 Tamtéž, s. 111.

41 Tamtéž, s. 117.

42 Tamtéž, s. 122.

43 Tamtéž, s. 123.

44 „Die Kirchen stehet aufen Berg einerseits, dieser Zeit nicht gross von Holz erbauet zu Ehren dem H. Erzengel Michael; nahend dabey ist die Pfartheÿ sambt der Widmet, desgleichen nicht weit davon die Schule, vide Tabelal in Sign. Es gehören in dieses Kirchspiel die benachbarten angren-

Na pohledové mapě Verněřovic Hesselius zakreslil jednodlný gotický kostelík s presbytářem a věžičkou na střeše. Kostelík leží na území hřbitova. Na něm je pravděpodobně zvonice. Na hřbitov se vchází brankou, nedaleko je farní dvůr.

Dnešní barokní kostel N. Trojice a sv. Michala ve Verněřovicích byl postaven v roce 1719 za opata Otomara Zinkeho. Je jednodlný na půdorysu podélné elipsy, s osmi kaplemi.⁴⁵ Barokní úpravou byl původní gotický kostelík značně rozšířen. Zvonice zobrazená na pohledové mapě byla možná využita při stavbě věže kostela, ale spíše byla zbořena.

Nedaleko dvora v Meziměstí v obci Vižňov stojí kostel sv. Anny, připomínaný již ve 14. století. Na pohledové mapě je zobrazen „zbrusu nově ze dřeva přestavený“ a rozšířený kostel připomínající gotickou stavbu s průčelím s třemi okny, boční předsíní, zvonici a křížem na střeše. Kostel je situován na ohrazený hřbitov s brankou. V tomto případě Hesselius zakreslil stav kostela z roku 1672.⁴⁶ Tento dřevěný kostel byl v roce 1724 stržen a nahrazen barokním kamenným kostelem. Autorství této stavby se přisuzuje K. I. Dientzenhoferovi.⁴⁷

Kostel v Ruprechticích je na pohledové mapě zobrazen s oddělenou věží, tak, jak ho známe dnes. Věž je čtvercová, jednopatrová, v přízemí je vchod a v patře zvonice. Kostel je obdélníkového půdorysu s dvěma okny v průčelí. Nad okny je kruhové okno a na střeše malá věžička. Kostel je obehnán plotem. Vedle kostela stojí farský dvůr, farské nadání a škola.⁴⁸ Zdejší kostel byl připomínán již v roce 1362. Nový dřevěný kostel nechal na místě starého postavit v roce 1512 opat Vavřinec. Ještě v roce 1660 za opata Sartoria byl tento kostel nahrazen též dřevěnou stavbou na místě několika požáry zničeného kostelíka z roku 1512.⁴⁹ Autorem projektu dnešní stavby je K. I. Dientzenhofer. Kostel sv. Jakuba většího byl posta-

zenden Dorfel Ditterspach, Bürckicht und Bodisch, dessen Filkirchen zu verwalten sein Wiesen und Ruppersdorf, von welchen suo loco.“ SOA Zámorsk, Vs Broumov, kn. 2, fol. 387r.

45 Umělecké památky Čech T/Ž. Praha 1982.

46 „4. Ein Kirchen so gehörig als Fllial zur Administration neher Wernersdorf von altershero, diese aber war von neuen aufen Grund von Holz wiederumb erneuert und verwirrent. A. 1672 von Titul. Herrn Abten Thoma ietzig regierender Obrigkeit geweiht zu ehren der heiligen Annae. Hat dabey keinen Pfarrhof, aber ein Widmet, der Herr Pfarr von Wernersdorf hat auf der Schul ein emporstübel zu seiner Aufbehalt.“ SOA Zámorsk, Vs Broumov, fol. 430r–430v.

47 Záliš, Jan – Otte, Miroslav: Krajina architektura a architektura krajiny Broumovsko. Broumov 2013, s. 190.

48 „3. Die Kirchen ist vor wenig Jahren von Grund neu erbauet und erweitert wegen Menge des Wokls von Titul. Herrn Abten Thoma. Izt regierender Erbobrigkeit, zu Ehren dem H. Apostel Jacobo, zu weichen die alten grosse Andacht gehabt, wiederumb reconcitÿrt und gewäÿhet worde. Stehet am Niederende aufen Berge, dabey auch gelegen der Pfarrhof, die Widmet und die Schule. Die Kirche ist Filial, der H. Pfarre residiert zu Wernersdorf und hat seinen Tázemb.“ SOA Zámorsk, Vs Broumov, kn. 2, fol. 457r.

49 Záliš, J. – Otte, M.: Krajina architektury a architektura krajiny, s. 130.

ven v roce 1721. Zcela přepracovaný půdorys představuje protažený osmiúhelník s mělkými kaplemi na vnitřním obvodu. Hranolová věž pochází z druhé poloviny 16. století.⁵⁰

Z posledních stojících kostelů popsaných Hesseliem je kostel v Heřmánkovicích. Na pohledové mapě je zobrazen na území oploceného hřbitova, mezi šolcovou a farním dvorem, jako obdélníková stavba kostela s dvěma okny na průčelí obráceném k cestě procházející obcí a čtyřmi bočními okny, s obloukovitým vchodem do kostela. Na střeše je věžička. Věž kostela je připojena k hraně kostela. Na hřbitov se prochází brankou. U kostela je rovněž zobrazena kalvárie. Písemné údaje v popisu k tomuto kostelu jsou poměrně stručné. Kostel byl za opata Thomase rozšířen a zasvěcen počtě Všem svatých. Farní dvůr spravoval farář Elias Mazner, a to od roku 1672.⁵¹ Kostel je prvně připomínán již v roce 1358. Dnešní barokní stavba pochází z roku 1723. Autorem jejího návrhu je opět K. I. Dientzenhofer. Budova je orientována k západu, půdorys je protáhlý osmiúhelník. Stavba dnešní farní budovy je z 1. poloviny 18. století.⁵²

Poslední obcí uvedenou v Hesseliova urbáři jsou Janovičky, malá obec na svazích Javořích hor, kde žilo jen 16 chalupníků. Obcí však vedla důležitá svídnická cesta do sousedního Slezska. V době vzniku Hesseliova urbáře zde stála novostavba dřevěného kostelíka (*Kirchel*) z roku 1673. Byl zde zároveň založen nový hřbitov, a to na parcele zahradníka. Tomu pak byl pozemek vyměněn za stejně hodnotný pozemek na jiném místě.⁵³ Kostel byl později (1726) rozšířen o zděné kněžiště a zákristii. Stavební dřevo bylo použito z přebudovaného kostela v Heřmánkovicích. Kostel byl zasvěcen sv. Janu Křtiteli a spravoval ho nejdříve farář ze Šonova, později z Heřmánkovic. Ke kostelu bývalo od jeho založení vedeno z Broumova procesí ve svátek patrona kostela. Bohužel tento kostel se kvůli vandalům a chátrání do dnešních dnů nedochoval. V roce 1963 byl na

50 Umělecké památky Čech P/Š. Praha 1980.

51 „4 Die Kirchen, so da stehet nebst der Schöltzerey, wird vor etliche Jahren verweert unter Titul. H. Abten Thoma und reconcidirt zu Ehren Aller Heiligen Gottes. Unwit davon ist der Pfarrhof, dessen Wohnung A. 1672 unterm Pfarrherrn P. Elia Maznern auch erweitert worden, der bald darauf gestorben. Dies Pfarrtey wird als ein filial gehalten und wird administriert von H. Pfarren, dar da residirt zu Schönau. Die Widmet ist auch dabey gelegen haltet.“ SOA Zámrsk, Vs Broumov, kn. 2, fol. 504r.

52 Poche, Emanuel: Umělecké památky Čech A/J. Praha 1977.

53 „3. Das Kirchel aufem Berg hat Titul, Jetzt regierender Herr Abt Thomas zum erstenmal, wo vor diesem keines gestanden, aufrichten lassen A. 1674. Und zu Ehren em Heiligen Johannis dem Tauffer consecrieret und dedicieret dahin an diesem Tag die Procession oder Wohlfahrl Jährl aus der Stadt Braunau zu gehen pfeget und angordnet worde. Dem Gartner ward statt dieses Kirch Raumbts ein ander Stuck Feld eingegeben und ist der Scholtze dazumal der erste nach seinem Absterben auf diesen Freidhof begraben worden. Es verwaltet den Gottesdienst der H. Pfarr zu Schönau.“ SOA Zámrsk, Vs Broumov, kn. 2, fol. 548r.

žádost obce Heřmánkovice a se souhlasem tehdejšího ONV pro zchátralost zbořen.⁵⁴

Kostel v Janovičkách je v Hesseliově urbáři zobrazen třikrát. Po prvé na pohledové mapě obce, po druhé na pohledové mapě I. horizontu a po třetí na závěr pohledové mapy IV. horizontu, a to rozdílným způsobem. Ve dvou případech je zobrazen uprostřed hřbitova. Na pohledové mapě Janoviček je nakreslen jako jednolodní obdélníkový kostel, s ochozem na boku stavby. V průčelí je vchod a nad ním okénko, na střeše věžička se zvonící. V prostoru hřbitova stojí osoba starající se pravděpodobně o hrob. Na pohledových mapách I. a IV. horizontu je kostelík zobrazen téměř totožně, s obdélníkovým půdorysem, s věžičkou na střeše, ale navíc s přikresleným kněžištěm. V ohradě kolem hřbitova je branka. Situace podle těchto zákresů svědčí o tom, že kostel měl dřevěné kněžiště již v době sepisování urbáře v roce 1678.

Dodnes je místo, kde kostelík stál, i přes sukcesi lesa patrné (obrysy ohradní zdi hřbitova nad obcí na modré turistické cestě směrem k Trojmeznému kameni). Území kolem kostela bylo zalesněno v šedesátých letech 20. století.

Dalším místem, které je nutné z hlediska církevních staveb zmínit, je vrch Hvězda na Broumovských stěnách. Jedná se o malou kapli zasvěcenou panně Marii. Kaple v době sepsání Hesseliova urbáře ještě nestála, byla vybudována roku 1733 na místě bývalého kříže. Autorem projektu byl také K. I. Dientzenhofer.⁵⁵ V popisu III. horizontu je zmíněný původní kříž, pozlacený a tudíž zdaleka viditelný, uveden jako důležité orientační místo s krásným výhledem do kraje.⁵⁶

Po srovnání vícenásobných nákrusů dvou kostelů v Janovičkách a Božanově se naskytá otázka o vypovídací hodnotě pohledových map. Kreslil Hesselius podle skutečnosti, podle starších popisů, vyprávění svědků či dokonce podle fantazie? Možná, že pohledové mapy vsí a horizontů Hesselius kreslil v různých dobách, od sebe ne příliš vzdálených.

Rybníky

V současném zvláště suchém a teplém roce jsou obyvatelé Evropy konfrontováni s nedostatkem vody v krajině. Tento nedostatek je z větší části způsoben klimatickými změnami, které byly i v dávné i nedávné minulosti a ovlivňovaly chování obyvatel na zemi. Odborníci na klimatologii a hydrologii se obracejí k archivním pramenům se záznamy o počasí, úrodě hospodářských plodin v té či oné

---

54 Záliš, J. – Otte, M.: Krajina architektury a architektura krajiny, s. 344.

55 Tamtéž, s. 100.

56 „Ist der Politzer Stein in N. 37. Auf welchen ein aufgerichtet, so gros, das es weit vermerkt wirdt. Und gibt darauf einen schonen Prospekt ins Braunische Landel.“ SOA Zámrsk, Vs Broumov, kn. 2, fol. 599v.

zeměpisné délce a šířce a snaží se z nich vyčíst, jak se vyvíjelo klima a jaký byl tudíž stav vod. Kombinací studia archivních pramenů a sběru dat z nejrůznějších měření v přírodě se snaží odpovědět na otázku, zda na nedostatek vody má větší vliv klima či chování člověka.⁵⁷ Na základě výzkumu hydrologů se začalo s obnovou původních vodních toků a dříve zrušených vodních ploch a také s hledáním jejich stop v terénu.⁵⁸ Řadu informací k hydrologickým poměrům a identifikaci původních vodních ploch (rybníků) na panství broumovských benediktinů nabízí Hesselius ve svém urbáři, a to v popisech jednotlivých vsí, v popisu horizontů i v mapových přílohách, kde jsou vodní toky a rybníky zobrazeny. Mnohé z nich dnes již v terénu nezahlédneme. To je jedna ze změn v krajině Broumova, k níž v nedávných dobách došlo.

Podrobnější část urbáře věnovaná broumovskému rybolovu přináší především popis rybníků a pozemků: kde se rybníky nacházejí, kde jsou zdroje vody, odkud se rybníky napájí vodou a kudy vedou její odtoky. Několik rybníků bylo závislých pouze na srážkách. Velkou pozornost Hesselius věnuje rybolovu, druhům ryb žijících a vysazovaných do těchto rybníků.

Vedle rybníků, kterých Hesselius uvádí 49, byly k rybolovu využívány také místní potoky. Na dvou místech si Hesselius povzděchl, že „před časy“ byly na nich k zahlédnutí i vydry. V některých tocích byli pstruzi, úhoři a raci. V popisu zdůrazňuje užitek z ryb, z nichž mnohé končily v klášterní kuchyni a v místních domácnostech. Například v Otovicích jsou uvedeny informace o rybách v potoce Puse (Božanovský potok) – na tomto potoce dvě úhoří sádky. Chválena je mimořádná kvalita zdejší vody.

Hesselius zmiňuje některé události, například, že v roce 1663 při výlovu Šolcova rybníka v Starostíně byl mrtvicí raněn opat Augustin, který v opatské rezidenci zemřel. Rybník Valcha ve Starostíně se v roce 1570 protrhl a způsobil velkou povodeň. Ta zasáhla i město Broumov. O účinku této povodně svědčí dobová pamětní deska s ryskou, kam až voda dosahovala, v Broumově na domě číslo 17 v Tyršově ulici na nábřeží řeky Stěnavy. V letošním roce (2018) se stalo, že takzvaný Liščí potok (Foistbach), který se podle Hesseliova urbáře *letním vyschnutím ztrácel*, tentokrát také vyschl (pravda, až na podzim).⁵⁹ Aktuální zpráva o vyschnutí potoka potvrzuje svědectví Hesseliovo, že v minulosti při nedostatku vody menší potoky na Broumovsku vysychaly.

57 K tomu Behringer, Wolfgang (překlad Cinke, Vladimír): Kulturní dějiny klimatu. Od doby ledové po globální oteplování. Praha – Litomyšl 2010.

58 Pavelková, Renáta – Frajer, Jindřich – Netopil, Patrik: Historické rybníky České republiky. Praha 2014.

59 Broumovské noviny, listopad 2018.

Jak svědčí Hesseliovo úřední dílo, jednalo se o loajálního, ale nadprůměrně nadaného vrchnostenského úředníka, který vysoce převyšoval tehdejší kolegy na jiných panstvích. Hesselius byl ale i velkým znalcem místních poměrů, historie a tradic, vyznačoval se důkladnou znalostí broumovské krajiny a nakonec byl i vynikajícím výtvarníkem a geografem či svérázným kartografem⁶⁰. Jako kartografa představil Hesselia širší veřejnosti Petr Fencel v expozici Kartografického centra ve Velkých Opatovicích, kde jsou vystaveny faksimile mapových příloh urbáře.

K zařazení Hesseliova díla do širšího kontextu literárního či dějepisného lze podotknout, že znalost Hesseliova urbáře byla dobře rozšířena mezi autory německé vlastivědné regionální literatury, která po druhé světové válce vycházela v tehdejší SRN. Tato literatura se dostala do českých knihoven až po změně politického zřízení v 90. letech 20. století. K dějinám jednotlivých obcí Broumova jsou zde publikovány výňatky z Hesseliova díla.⁶¹ Tyto vlastivědy sledují především genealogické informace, vždyť příjmení uvedená v urbáři se vyskytují na všech hřbitovech na Broumovsku. Vydání Hesseliova urbáře v českém překladu vyvolalo mezi dnešními obyvateli broumovského výběžku velkou pozornost. To dokazuje i vydání knihy Jana Meiera,⁶² kde je Johann Georg Hesselius zařazen mezi literární osobnosti působící na Policku a Broumovsku.

Přehled rybníků na velkostatku Broumov

Ves	Počet	Osazení
Velká Ves	3	podoustve, kapři
Rožmitál	1	bez užitku
Šonov	1	kapři, podoustve
Otovice	3	pstruzi
Božanov	1	neopravený, jen malé ryby
Martínkovice	1	neopravený

60 Chodějovská, Eva – Semotanová, Eva – Šimůnek, Robert: Historické krajiny Čech. Praha 2015; Východočeská panství na mapách. Katalog výstavy. Zámorsk 2016.

61 Viz úvod Koláčný, J. – Steinová, Š. – Waage, V.: Urbarium neoscriptum. Broumov 2017, s. 9–41.

62 Meier, Jan: Broumovsko a Policko literární. Liberec 2016, s. 201–202.

Křinice	14	kapři, pstruzi, malé ryby
Foitova ves	žádný rybník	
Hejtmánkovice	1	kapři
Jetřichov	4	kapři
Březová	žádný rybník	
Bohdašín	žádný rybník	
Vernéřovice	1	kapři
Starostín	1	bez užitku
Meziměstí	8	kapři
Vižňov	3	bez ryb
Ruprechtice	3	kapři
Hynčice	2 (šolcovy rybníky)	v řece pstruzi
Heřmánkovice	2	malé ryby a kapři.
Janovičky	žádný rybník	
Celkem	49	

Vom Text zu den Karten im Hesselius-Urbar

Die Studie beschäftigt sich mit dem Urbar des Johann Georg Hesselius, des Hauptmanns der Gutsherrschaft von Broumov/Braunau, dessen Urbar (1676) als einziges in Böhmen einen Kartenanhang (sog. Vogelschaupläne) besitzt. Der Autor hat sich die Frage gestellt, wie die in den Vogelschauplänen dargestellte Landschaft mit dem Text des Broumover Urbars aus der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts zusammenhängt und in welchem Maß die von Hesselius eingezeichneten landschaftlichen und urbanen Elemente heute lokalisierbar sind. Die Hesselius-Karten besitzen etwa auch vom Gesichtspunkt der Abbildung von Bauwerken vor dem Aufkommen der barocken Bautätigkeit in der Region Broumov einen Aussagewert. Seine Abbildungen dürfen jedoch nicht überschätzt werden. Etwa ein Vergleich der dreifachen unterschiedlichen Darstellung der kleinen Kirche oder Kapelle (Kirchel) des hl. Johannes des Täufers in Janovičky/Johannesberg, die 1960 wegen Baufälligkeit abgerissen wurde, zeugt von einer gewissen Ungenauigkeit der drei Zeichnungen von ein und demselben Objekt in verschiedenen Karten. Diese Feststellung bestätigt die Schlussfolgerung, dass Vogelschaupläne der Obrigkeit vor allem als Orientierungsschema der Verteilung der einzelnen Objekte im Bezug auf die Verpflichtungen der Untertanen dienten. Auch über diese Ungenauigkeiten hinweg sinkt jedoch die Bedeutung des kartographischen Schaffens von Hesselius keineswegs.

Der Autor beschäftigt sich auch kurz mit der Problematik des Gewässernetzes, insbesondere der Fischteiche in der Region Broumov, von denen es nach der Aufstellung von Hesselius insgesamt 49 gab. Die beigefügte Tabelle führt dann den Besatz der einzelnen Fischteiche an. Die Studie macht auch auf die Möglichkeiten dieser bedeutenden historischen Quelle für die interdisziplinäre Arbeit der Historiker und anderer Fachleute auf dem Gebiet des Umweltschutzes und der Ökologie der vorliegenden Region aufmerksam.

From text to maps in Hesselius Urbarium

The paper deals with the Urbarium of Johann Georg Hesselius, a sheriff of the estate in Broumov, whose Urbarium (1676) is the only one in Bohemia with an enclosed map (pictorial relief map). The author tries to find out in which way the country depicted in the pictorial maps relates to the text of the Broumov Urbarium from the latter half of the 17th century and to which extent the country and urban components depicted by Hesselius are still traceable today. Hesselius' maps have an information value also from the point of view of depicting buildings before the boom of Baroque construction in Broumov region. Yet, his depictions are not to be overestimated, e. g. the comparison of three different depictions of a church or chapel of St. John the Baptist in Janovičky, that was torn down in 1960, provide evidence of a certain inaccuracy in the pictorial relief of the same object in different maps. This finding confirms the conclusion that pictorial maps were used especially as an

orientation location scheme of objects. Despite these inaccuracies, the importance of Hesselius map remains high.

The author also briefly deals with the issue of water bodies, first of all, fish ponds in Broumov region, that were 49 in total according to the list by Hesselius. The enclosed chart states fish type of various ponds. The paper points out the possibilities of this important historical source for the interdisciplinary cooperation between historians and environment and ecology professionals in the given territory.

PLOSKOVICE A ZÁKUPY. ZAHRADY ANNY MARIE FRANTIŠKY S VŮNÍ ANANASU

PETRA BŘEZÁČKOVÁ

Tento příspěvek¹ zaměřuje svoji pozornost primárně na formální barokní zahrady velkovévodkyně Anny Marie Františky Toskánské v Zákupích a v Ploskovících. Přichází s atribucí vyobrazení ploskovické zahrady dvornímu malíři Jindřichu Františku Krausovi. Kromě toho připisuje založení a vybudování ploskovické zahrady Johannu Wenzlu Paulovi. Z výše uvedených zahrad jsou uveřejněny vybrané seznamy rostlin a na jejich základě je posléze věnována pozornost módě ananasovníků jakožto královskému plodu své doby. Nové poznatky o pěstování exotických rostlin a četných autochtonních odrůdách ovocných stromků v Zákupích zároveň demonstrují vysokou kulturní vyspělost velkovévodkynina dvora, jemuž právem náleží místo mezi přední evropskou šlechtou.

Princezna Anna Marie Františka Sasko-Lauenburská a Gian Gastone Medici byli dvojicí, která mohla zachránit pokračování rodu Medici. Jejich nešťastné manželství, uzavřené v Düsseldorfu dne 3. června 1697, však svůj účel nesplnilo – syna, jenž by byl býval mohl změnit nejen toskánské a české dějiny, ale i dění celé Evropy, se manželskému páru zplodit nepodařilo.

Krátce po uzavření sňatku následuje Gian Gastone svoji choť do Zákup, nejoblíbenější sídla Anny Marie Františky, která zde vyrostla.

Vztah novomanželů se začal již krátce po svatbě rychle zhoršovat. Gian Gastone velice nelichotivým způsobem hodnotil jak povahu, tak i vzhled a způsob trávení času své choti.² Kromě toho se Gian Gaston začal v Zákupích, malé imitaci

---

1 Ke vzniku tohoto článku významně přispěla spolupráce s prof. PhDr. Pavlem Kalinou, CSc., Mgr. Milanem Augustinem a PhDr. Janem Kahudou, kterým tímto velmi děkuji.

2 Bruschi, Alberto: Anna Maria Francesca. Una principessa boema... una fiorentina mancata. Firenze 1995, s. 16–17): „La moglie di Gian Gaston non era altro che una contadina boema vestita a festa.[...] enorme, grassa, priva affatto di ogni allettamento di bellezza e di spirito“. Autor předává svědectví o manželce Giana Gastona, která nebyla nic jiného než venkovanka oděná do slavnostního šatu [...], obrovská, tlustá a bez jakékoliv fyzické a duševní smyslnosti. Významným přínosem přehodnocení pohledu na Annu Marii Františku podává Pavlíček vyjadřující se k výše uvedenému popisu obrazu „venkovanky“. Pavlíček, Jan F.: Pobyť Giana de' Medici v Če-

Versailles,³ rychle nudit.⁴ Manželská krize vyvrcholila rokem 1708, kdy se Gian Gaston vrátil sám do Toskánska. Od té chvíle se pár již nikdy nesetkal.

Oproti mínění Gian Gastona vnímají české dějiny Annu Marii Františku zcela jinou optikou. Hodnotí ji jako velmi zbožnou ženu a zadavatelku mnohých vysoce cenných umělecko-architektonických zakázek na svých panstvích, mezi nimiž zaujímají významné místo též formální zahrady, platicí za oázy klidu, rozptýlení, umění, vědy a sběratelství.

Obraťme pozornost nejdříve k Ploskovicím, jejichž zámek a zahradu se Anna Marie Františka rozhodla přestavět a vybudovat nedlouho po sňatku s Gian Gastonem.

Ploskovice

Ploskovicí barokní zahradní architektura představuje jeden z klenotů českých barokních příměstských vil. Zámek obklopovala menší zahrada francouzsko-italského stylu,⁵ která se začíná budovat na popud Anny Marie Františky od roku 1701.⁶ Stalo se tomu tedy necelé tři roky po návratu Giana Gastona z cesty

chách, disertační práce FF MU. Brno 2014, s. 107: „[Výše uvedený popis] neřeší problém aristokratického původu Anny Marie Františky [...], který byl mnohem starší a urozenější než Mediceové [...]. Rovněž dobové fenomény vysvětlující princeznino chování nejsou vůbec akceptovány. Dvůr Anny Marie Francisc[h]i byl takřka čtyřikrát větší než Giana Gastona, který byl syn suveréna, o její nechuti ke dvoru, jak nám líčí Acton, můžeme rovněž pochybovat“.

- 3 Acton, Harold: *The Last Medici*. London 1980, s. 212: „Had Reichstadt been, like many a German hamlet and Schloss, some small imitation of Versailles, inhabited by a few man of culture and refinement, he [Gian Gastone] might have been reconciled to his existence. But it was the very place to breed melancholy in one of its easiest victims: a humble village consisting of hovels, sheds and kitchen gardens in a valley crouching between horrid hills“. Autor hodnotí Zákupy (Reichstadt) jako malou Versailles, tedy naráží na zahradní skvost formální zahrady, a na druhé straně je sídlo/vesnice popisovaná jako místo skládající se z příštřešků, chatrčí a užitkových zahrad.
- 4 Přirozeně se jen obtížně srovnává kulturně-společenský život florentského a zákupského dvora. Přesto v pamětech Giana Gastona lze najít i pozitivní hodnocení místa: Pavlíček, J. F.: *Pobyt Giana Gastona de' Medici*, s. 110: „... v Čechách v Zákupcech, jedno z princezniných panství, kde se podstatnou část roku zdržuje v nemalém a velmi dobře postaveném zámku s prostornou konírnou obloženou mnoha dobrými koni,... tabule se skládá převážně z přepychu, který šlechtici z tohoto království praktikují na svých panstvích.“
- 5 V Čechách se poměrně složitě prosazuje klasický tzv. *versailleský styl* francouzských rozlehlých zahrad. Naopak se zdá, že domácí umělecké prostředí ovlivňují vzory tvorby Johanna Bernharda Fischera z Erlachu či Lucase von Hildebrandta, kteří často projektují císařské zahrady jak v duchu starších italských vzorů, tak v novém francouzském stylu. Jedním z prvků zahrady italsko-francouzského stylu je použití renesančních či manýristických prvků, mezi které patří např. groty, uzlovité partery či květinové labyrinty.
- 6 Macek, Petr – Zahradník, Pavel: Ploskovice. Stavebně historický průzkum zámeckého areálu, SÚRPMO. Praha 1990, s. 4: „Stavební práce podnikané Annou Marií Františkou se nejprve vztahovaly na zámeckou zahradu. [...] Roku 1701 byl od května do listopadu vydán stavební materiál k opravě i z větší části k novým pracím [...]“.

po Francii,⁷ kde velkovévoda navštívil mnohé francouzské zahrady udávající tón tehdejší módě, jako např. zahrady ve Versailles či pařížské Tuilleries.

Pohled na formální zahradu,⁸ pravděpodobně těsně po jejím dokončení, zachycuje obraz, který lze dle mého názoru připsat malíři Jindřichu Františku Krausovi.⁹ Je známo, že Anna Marie Františka pověřila tohoto umělce vyobrazením zahrady, ke kterému se dochoval účet ze dne 19. listopadu 1732, nicméně samotný grafický list k tomuto dokladu nebyl dosud identifikován. Výše zmíněná kresba zahrady s velkovévodkyniným erbem sice není ani datována, ani signována, nicméně se domnívám, že by se mohlo jednat o inkriminované vyobrazení z r. 1732. Posuďme jeho vlastní popis příchodu do Ploskovic (v souvislosti s uměleckou zakázkou), kde dne 18. října kreslí již dokončený zámek se zahradou: „Podle nejmilostivějšího rozkazu [...] jsem přišel 18. října do Ploskovic a zde jsem nejen celou zahradu [...] s okrasami [...], skarpami, zdmi a kaskádami, nýbrž i uvnitř se nacházející velkovévodskou rezidenci s galeriemi, nahoře stojícími sochami [...], fontánami a v nich udělanými figurami, pařníky, prospektem a vším, co je tu jinak vidět pozoruhodného, znázornil na jednom plánu [...], kteroužto pomalou prací jsem za těchto krátkých dní [...] strávil [...] 31 dní [...]“¹⁰

---

7 Bietti, Monica (ed.): Gian Gastone (1671–1737). Testimonianze e scoperte sull'ultimo Granduca de' Medici. Firenze 2008, s. 71–77.

8 <https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&bandnummer=bsb00053415&picture=8&suchbegriff=&l=de> [19. 2. 2019]: Ansicht der herzoglichen Schlossgartens von Ploskowitz (Ploskovice) in Tschechien, mit herzoglichem Wappen (7r), Bayerische Staatsbibliothek, 2018.

9 Dvorní malíř Kraus pracuje pro velkovévodkyni v letech 1701–1733; Macek, P. – Zahradník, P.: Ploskovice, s. 110.

10 Viz Macek, P. – Zahradník, P.: Ploskovice, s. 55–56). Dnes Národní archiv, Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků – účetní materiál, inv. č. 6963, kart. 1700, účetní přílohy č. 159, 244, 246. Tímto děkuji PhDr. Janu Kahudovi za ochotu a dohledání účetního materiálu. Cfr. Nach allergnädigsten Befehl Ihro Königl. Hoheit der allergnädigsten Großherzogin habe mich den 18ten October nach Ploskowitz vorführt, und alda mich allein den gantzen Lustgarten mit denen Luststücken Scansen-Mauern und Cascaden sondern auch die hierein Befindliche Großhertzogl. Residenz mit denen Gallerien, daraustehenden Bildern, Fontanen, und in dießen verfertigte Figuren, Treibhäußern, Prospect und waß sonst Merkwürdiges zu ersehen ist, in Einen Abriß entworfen. Mit welcher Langsammer Arbeit auch in diesen kurtzen Tägten wo doch die Nacht Abend biß 7. Uhr zu hielst genohmen habe, habe biß mit 19. November nach Abschlag Eines Tags, Was an welchen mich auch bekommen Rath-Hauß verhindert hat. 31. täg mit einsehlung der Son- und Feyerdtägten herbringen müssen, vor welche Mir nach der Beschehenen Ordinary Ein richtung Täglichen Lohn und unterhalt 31 x 3 g zu samem Auß denen Ploskowitz ambt Renthen. Eylff(?) Gulden 6 x 3 g Weilen ich die ander werths Hehe Etwa fallende Bezahlung Armuths weegen nicht Erwartten Können, richthig bezahlt worden sind, worüber nebst unterthänigster Danckesagung quittiren thue. Actum Ploskowitz den 19. November 1732. Heinrich Frantz
Kraus Mahler
Vorherstehende Eylff(?) Gulden 6 x 3 d sollen

A vskutku, tato kresba ve snaze znázornit s co největší precizností mobiliář všech pěti teras zahrady, částečně stírá pravidla perspektivy.

Geometrická zahradní kompozice se zakládá na osově souměrnosti, v jejímž pomyslném průsečíku se tyčí zámek. Tyto dvě osy dále zřetelně prostupují i do okolní krajiny a jsou důkazem, stejně jako např. v Zákupech, důmyslného urbanistického řešení,¹¹ podléhajícího koncepci řádu barokní zahrady a krajiny, rozvíjející se od sídla majitele – zámku.

Horizontální osa je tak na plánu vedena především skrze zámek a přilehlé otevřené galerie. Vertikální osa začíná nahoře u Prospektu. Prostupuje směrem k jihu řetězcem fontán (mezi nimi jedna kaskádovitá s pololežícími říčními bohy), napájených štolou Lučního potoka až do zámecké grotty. V dolní zahradě vertikální osa protíná fontánu, vodní plochu s obeliskem a odtud pomyslně vychází hlavní branou ze zahrady.

Architektura venkovské vily – zámku – zřetelně uplatňuje prolínání otevřených a uzavřených prostor, což se projevuje na hmotné architektuře samotného zámku (včetně původně otevřené grotty), Prospektu, galeriích a kolonádě, pomyslně otvírající návštěvníkovi svoji náruč. Tyto principy jsou zřetelné i v tzv. pomíjivé architektuře “zelených” vysokých buxusových stěn, tvořící tzv. *cabinets de verdure*, umístěných severně i jižně od otevřených kolonád (v západním *cabinetu* je znázorněna hra v kuželníky, ve východní *Jardin Potager* se zahradníkovým domem). Výsledkem je velmi rafinovaná zděná i vegetační architektura, stírající rozdíly mezi interiérem a exteriérem.

Botanická složka historického plánu předkládá symetrickou a harmonickou kompozici zahrady, perfektně definující iluzi přírody napodobující umělecké formy. Primárně je znázorněna květinovými broderiemi, boulingriny, špalíry,¹² stálezelenými buxusy a exotickými rostlinami. Ve velkých květináčích často nacházejí místo stromky exotické proveniencie a speciálně zastríhané stromy (*ars topiaria*), dokreslující vizuální hru zahrady. Návštěvník se jen těžko mohl ubránit dojmu, že zahrada reflektuje kromě fantazie i božský řád. Ten měl jasnou politickou (absolutistickou) myšlenku a jeho středem byl majitel, potažmo kompozičně zámek. Tomu byla přizpůsobena i kompozice zahrady a vizuální „podmanění“ si krajiny pomocí nekonečných os vybíhajících od zámku do krajiny.¹³

11 Macek, Petr: Barokní krajinná řešení na toskánských panstvích v Čechách. In: Kompozice zahrady v dějinách umění. České Budějovice – Tábor 1987, s. 74–82.

12 K roku 1730 tesaři vyhotovují „260 sloupů na „špalíry“ do dolní zahrady [...], do těchto špalírů udělali čtvery mřížové dveře z latí, opravili poškozené špalíry v horní zahradě“. Macek, P. – Zahradník, P.: Ploskovice, s. 44.

13 Conan, Michael: Il giardino della sovrana volontà del potere. In: I Trionfi del Barocco. Architettura in Europa 1600–1750. Milano 1999, s. 283–295.

Na terasách lze dále spatřit řadu velkých květináčů, obsahujících většinou teplomilné stromky (často citrusovníky), vyžadující specifickou péči zahradníků a adekvátní zázemí na jejich přezimování. K tomu byly v ploskovické zahradě primárně určeny prostory dvou rozlehlých skleníků v dolní zahradě s citrusovníky,¹⁴ dvou otevřených dvoupatrových pařníků horní zahrady¹⁵ (nahore dekorovaných balustrádou osazenou sochami) a bezprostředního okolí zahradníkovy domu¹⁶ – *Jardin Potager* – severně k východnímu konci kolonády, kde se nacházely další skleníky/pařníky a užitková zahrada. Posledně zmíněné skleníky v *Jardin Potager* však nejsou z grafického listu patrné. Zahradníkovy obydlí naopak evidentně obklopují formy vysokých buxusových stěn. Přesto se zdá, že k zahradníkovu domku přiléhá malý a velký skleník/pařník.¹⁷ Menší z těchto dvou skleníků u zahradníkovy domu sloužil jako fíkovník.¹⁸ Lze tedy doložit, že se stavbou skleníků, na níž se podílel zahradník J. Paul,¹⁹ se v zámecké zahradě započalo již před rokem 1715 a jejich renovace, znovupostavení a údržba probíhala i po smrti Anny Marie Františky.

Péče věnovaná skleníkům odpovídala jejich důležitosti. Zde probíhalo šlechtění nových odrůd a pokusy o pěstování teplomilných exotických plodin.

-
- 14 V roce 1715 byl v [dolní] zahradě postavený nový pařník (*Treibhaus*) a o rok později je účetně dochovaná realizace druhého, ve kterém byly účtovány mj. „2 čtyřúhlé okenní rámy do topení“. Macek, P. – Zahradník, P.: Ploskovice, s. 12–13). V roce 1717 byly na oba pařníky dosazeny dvě věžičky (ibidem, s. 17), o rok později omítli vápnem předsínky pařníků a opravili pilastry za těmito pařníky (ibidem, s. 25). K roku 1722 se soudí, že „pařníky jsou příliš úzké, takže bude třeba je rozšířit“ (ibidem, s. 41). Z roku 1728 nachází Macek, P. – Zahradník, P.: Ploskovice, s. 40–41) dokumenty o výdeji vápna a cihel „ke stavbě nového skleníku v dolní zahradě [...], jakož i dodání hřebíků a dřeva ke stavbě nového skleníku v dolní zahradě naproti pivovaru“. Z Krausova plánu však není zcela jisté, o který skleník se jedná. V roce 1732 se do zdejších „dolních skleníků“ staví topení k „podepření pod šteláři kvůli trouchnivění dřeva, na němž stojí vlašské nádoby na plody“ (ibidem: 51).
- 15 V útcích zcela jistě identifikovaný v roce 1732, kdy vytahovali na „druhý nový skleník po lešení 4 figury“, které jsou z Krausova vyobrazení velmi dobře čitelné.
- 16 Zahradníkův domek se staví v roce 1717–1718. Kromě světnice, kuchyně a předsíně disponuje i dvěma komorami se šteláři na ovoce. Macek, P. – Zahradník, P.: Ploskovice, s. 16; 23.
- 17 V roce 1722 se staví nový pařník u zahradníkovy obydlí. Uvnitř stojí malým pařníček a „okolo skleníku běží výhřevný kanál i s vchodem ke klenutému topení a zdi“. Následně je skleník omítnutý. Dne 3. listopadu téhož roku bylo placeno za nahazování a omítání u nového fíkovníku. Macek, P. – Zahradník, P.: Ploskovice, s. 28–29. Když se k roku 1730 nachází dokumenty „úplném předělání horního pařníku u zahradnictví“ Macek, P. – Zahradník, P.: Ploskovice, s. 42, domnívám se, že se má na mysli skleník u zahradníkovy domu. Ve stejném období se mluví o „vyzdění a omítnutí kanálu a horního pařníku“ (ibidem).
- 18 Dne 30. listopadu 1722 u „nového pařníku u zahradníkovy obydlí postavili [tesaři] nový fíkovník“ (Macek, P. – Zahradník, P.: Ploskovice, s. 29).
- 19 Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha 2008, s. 264): „Zahradník J. Paul zde již v roce 1711 pěstoval rostliny v oranžerii“.

Speciální a typologicky různé skleníky byly často opatřeny důmyslným topným zařízením k udržení chtěné teploty a vlhkosti, uvnitř se připravoval adekvátní typ zeminy v závislosti na pěstovaných druzích, instaloval případný zavlažovací systém, uschovávaly nádoby a nástroje spojené s šlechtěním. Některé z těchto mohly produkovat *primizie* (z it. *primizia*), tedy raritní mimosezónně vypěstované ovoce nebo zeleninu.²⁰ Skleníky a i potažmo zahrada, se stala jakousi alchymistickou laboratoří vědeckého myšlení a botanického experimentu v režii místních zahradníků.²¹

Z dobových materiálů plyne, že se v zahradě již od dvacátých let 18. století nacházely i skleníky určené převážně k pěstění monokultur. Konkrétně od roku 1722 se v účtech vyskytuje již zmíněný malý skleník pro fiky u zahradníka domku a ve sklenicích dolní zahrady přezimují citrusovníky. Ve třicátých letech pak vrcholí práce v zahradě. Z roku 1731 pocházejí zmínky o skleníku pro rostliny kávovníku v horní zahradě.²² O rok později se mluví o pařníku pro ananasovníky – králi mezi evropskými exotickými plodinami na šlechtických dvorech první poloviny 18. století – nacházejícím své místo taktéž v horní zahradě, a to u zdi proti vesnici.²³ V září téhož roku se zahrada vyzdobuje dalšími různými cizími rostlinami, tak, „aby [...] mohly činit její vzhled tím krásnější“.²⁴ A právě v tomto období zachycuje Kraus ploskovickou zahradu.

V roce 1738 došlo k zasazení 330 trpasličích stromů,²⁵ konstrukcí pro tvarované stromy a systematicky se započalo pracovat na drobných opravách ve sklenicích a zahradě. Krausovo historické znázornění dolní a horní zahrady potvrzuje existenci

20 Jejich pěstováním si šlechtic mohl dovolit konzumovat např. v zimním období právě sklizené letní plody. Primizie byly určeny buď k přímé konzumaci na dvoře, anebo na vývoz, což byl v 2. pol. 18. století případ Zákup.

21 Cfr. Conan, M.: Il giardino, s. 20): „[...] Particular stiles gardens were akin to princely collections of natural curiosities, and yet how different the dynamics of their development were. Both housed collections of natural history, but botanica gardens were used for the development of rational knowledge and its critical examination by members of a European network of scientists, and they allowed for the education of all interested members of the public [...]“.

22 Na jaře 1731 se vydává materiál na stavbu pařníku pro kávovníkové stromy. O pár dnů později se „pokrývají zdi a topení u horního pařníku. Poté zedníci u zahradníka ve skleníku pro Zwespen (?) kolem dokola vyzdili kanály a topení a pokryli starými kachly od kamen“ (ibidem, s. 47). Rok poté se vyzdil, omítl a poryl horní nový pařník. Načež se byl vydán materiál k „postavení a omítnutí nových skleníků, vyzdění topení, jakož i pokrytí horních říms a jiné práci ke skleníkům, a postavení topení v jenom velkém skleníku v dolní zahradě a k jeho pokrytí a vedle vydláždění“ (ibidem, s. 51). O rok později, v roce 1732 byl skleník postavený na podzim v horní zahradě ztrzený, protože se vrchnosti zdál být příliš vysoký. Následně byl znovu postaven (ibidem, s. 53).

23 Ibidem, s. 54.

24 Ibidem, s. 54.

25 Ibidem, s. 60.

tenci zahradního vybavení, jehož fragmentární pozůstatky je možno najít v zahradě dodnes.²⁶

Zhruba deset let po dokončení zahrady Anna Marie Františka umírá (1741). Sídlo zdědila její dcera Marie Anna Karolína Neuburská, která na velkostatku iniciovala četné architektonické úpravy, mezi nimiž dominují konstrukce budov v přilehlém poplužním dvoře. Móda pěstění ananasů byla u evropské šlechty stále natolik exkluzivní záležitostí, že Marie Anna ještě pár měsíců před svojí smrtí (1751) plánovala stavbu nového ananasovníku,²⁷ která se pravděpodobně uskutečnila až v roce 1753.²⁸

Do období zhruba mezi léty 1748–1750 se dá datovat klíčový dosud nepublikovaný dokument psaný dvorním zahradníkem Johannem Wenzlem Paulem. V něm sděluje, že „nejmilostivější vůlí a míněním Vaší knížecí Výsosti [pravděpodobně Marie Anny Karolíny Neuburské] je, aby v Ploskovicích velmi cenná a mnou postavená oranžerie, jakož i odpočinková, ozdobná a kuchyňská zahrada zůstaly zachovány ve svém předchozím ozdobném a užitkovém stavu. Tímto posílám Vaší Milosti mou nejponiženější prosbu. Abych tuto zahradu (kterou – aniž bych si chtěl připisovat jakoukoli slávu – jsem osobně po celých 48 let nejen udržoval k užitku, ale také osobně založil a vybudoval) mohl opět dovést do dřívějšího užitkového a ozdobného stavu, je třeba zajistit následující výdaje za postroje a práci [...]“²⁹

Výše uvedený dokument tudíž nestaví zahradníka Paula jen do role zahradníka pěstující v zahradě teplomilné rostliny. Šlo o vysoce postaveného zahradníka, který pokud není přímo iniciátorem projektu, je jejím realizátorem a odborníkem na šlechtění exotických plodin. Proto se také jeví nejkompetentnější osobou

---

26 Dochoval se prospekt (jenž prošel četnými přestavbami); východní pařík (dnes v dezolátním stavu); fragment vodní kaskády říčních bohů v podobě volutové zakončeného okraje rampy; kamenné profilované bazény dvou velkých fontán; kamenné vázy; zdivo východních kulatých schodů vedoucí z otevřené galerie do dolní zahrady; druhotné osazení fontány horní zahrady putti držícími mušli s tryskající vodou; rybníček v dolní zahradě; vnitřní obloukové zdivo fragmentu rampy pod grottou zakončené volutou; pozůstatek sochařského osazení fontány dolní zahrady a dnes zazděný jižní vstup do zahrady.

27 *Ibidem*, s. 84.

28 Macek, P. – Zahradník, P.: Ploskovice, s. 112.

29 NA, ŘSRF/P, ATS Ploskovice, inv. č. 120, kart. 121, sign. 58, f. 1v (volné listy): Nach dem Ihre Hertzoglichen Durchlaucht allergnädigsten willen und Meinung ist, damit der in Ploskowitz sehr kostbahrer durch mich erbauter orangeri Lust, Zierd- und Kuchel garten in seinem vorigen Erforderlichen Zierd- und Nutzbahren Standt erhalten werden solle, (Es) ergeheth an Euer Gnaden mein unterthänigstes Bitten. Damit ich solchen Garten /wie ich diesen Bereiths ohne einigem Ruhme Zu melden durch 48 Jahr nicht nur Nutzbahr unterhalten, sondern auch durch mich angelegt und erbaut worden/ in seinem vorigen Zierd- und Nutzen Standt bringen kann, womit mir nachfolgende geschieh- und Tagelöhner in der Bezahlung, ahsiert werden möchte [...].

v oblasti skleníkové výstavby. Dle slov Paula se však zdá, že velmi pravděpodobně mohl být autorem návrhu zahrady, kterou také založil a o kterou se od napsání tohoto dopisu staral celých 48 let.

Bohužel zatím nejsou známy inventáře zahrady z první poloviny 18. století. Přesto je existence pěstování ananasů a jiných exotických plodů podložena nejen účty o výstavě a opravách jednotlivých skleníků v zahradě, ale i z „Celkové zprávy o všech odpočinkových, ovocných a zelinářských zahradách v Ploskovicích“ z 23. dubna 1740³⁰, tedy z období, kdy Anna Marie Františka ještě byla naživu.

Nejde sice o botanický seznam, ale Zpráva dokumentuje rozsáhlé škody vzniklé mrazy, které v Ploskovicích trvaly 23 týdnů. Ty zasáhly jak rostliny ve sklenících, tak i sad, vinohrad, zelinářskou zahradu, pole, ovčí louku a *Bischang* (?).³¹

Z výše uvedeného dokumentu vyplývá, že ve sklenících se k roku 1740 pěstovaly tzv. *Wällische Bäume*, tedy italské stromy identifikovatelné s citrusovníky, pěstovanými ve dvacátých letech 18. století ve sklenících dolní zahrady. Tyto citrusovníky byly mrazy v roce 1740 poškozeny a některé z nich musely být pokáceny. V *Kaffeehausu* začaly tou dobou kvést některé kávovníky, zatímco už 20 ananasů v příslušném skleníku plodilo a nedoznaly nejmenších ztrát. Stromy v sadě naštěstí neutrpěly velkých škod. Zdejší meruňky, broskve, vysokokmenné jabloně a hrušně byly již v květu. Vyskytovaly se zde i vlašské ořechy, třešně, švestky a zákrsy. Vinná réva zatím nevyrašila, ovšem vše ponechané přes zimu v zelinářské zahradě úplně zmrzlo. Konkrétně šlo o artyčoky, celer, petržel, špenát, polní salát, májové byliny a kořenovou zeleninu. Zhodnocený byl letní a zimní osev³² a vinohrad.

Zhruba o dvacet let později, konkrétně dne 3. ledna 1759, dosavadní zahradník Johann Wenzl Paul ukončuje svoji službu v ploskovicke zahradě. Vyhotovuje určitý předávací protokol obsahující seznam stromků a keřů v zahradě. Paul tak zhruba po šedesáti letech systematické práce odevzdává svému synovi Antonu Paulovi zahradu s *Inventářem všech vlašských stromů a dalších zahraničních rostlin, nacházejících se ve zdejších sklenících*.³³

30 NA, ŘSRF/P, ATS Ploskovice, inv. č. 120, kart. 121, sign. 58, sešit 58.

31 Ibidem, 1v.

32 Ibidem, 2v: *Kvůli trvalým mrazům to s velkou pilí vychází tak, že do 22. dubna se může k letní setbě využít celkem 525 strychů a 3 korce [obilí]. Zatímco zrno ze zimní setby až doposud dává dobrou naději, ale většina pšenice, a sice střední setba, je ve špatném stavu, místo aby tato rostla. Pokud bude ztráta ještě větší, pak kvůli studenému větru a mrazům. Zatím se ale nenachází v dobrém stavu. Proto také žádné kladné doporučení, co a kolik se má sázet, jaký bude výnos v příštím létu, v němž jako nejlepším období lze očekávat dokonalou úrodu.*

33 *Inventarium über die in hiesigen Glas- und Treib Häußern Erfündlichen Wällschen Bäumern und Anderen Außländischen Gewächßen.* NA, ŘSRF/P, ATS Ploskovice, inv. č. 120, kart. 121, sign. 58, f. 58 (volné listy). Psáno v Ploskovicích v r. 1759, 1v-1r.

Ze seznamu vyplývá, že celkový počet vlašských stromů v ploskovické zahradě čítal 687 kusů. Takto velký počet italských citrusovníků nutně nabádá k myšlence majitelova sběratelského záměru.

Nejpočetněji zde byly zastoupeny stromy citrónu (*Citron*), mezi nimi větší (23 ks), střední (134) a malé stromy (392). Následují portugalské pomeranče (*Pomeranzen Portugiesen*) ve velikosti větších (28 ks), středních (10 ks) a malých stromů (41). Vyskytují se také větší (24 ks) a střední (6 ks) stromky hořkého citrónu (*Gernneser*) a 7 kusů *Pomel Mons* ve střední a malé velikosti. Následuje 7 větších stromků *Poma d. Adamo* a seznam všech citrusů zakončují 2 kusy *Poma (Teutina?)*.

Inventář dále jmenuje tři druhy vavřínu: *Laurus Carasius* (2 malé stromky), *Laurus binns* (3 kusy malých stromků) a *Lavier* (8 malých stromků). Následují 2 kusy myrty (*Mirthus*), 3 velké a 4 malé stromky granátovníků (*Poma Grana*) a 4 velké cypřiše. Botanický seznam zakončují rostliny indické provenience (*Indianische Gewächse*), mezi nimiž jmenuje zahradník Paul ananasy (133 ks), 2 větší a 6 menší aloe a 8 kusů *Carens? tobusus*.

K těmto stromům jsou k dispozici tři druhy nádob: 78 kusů velkých věder se dvěma velkými železnými obručemi, 24 středních džberů se dvěma železnými obručemi a 30 malých nádob s dvěma železnými obručemi. Ostatní stromy se nacházejí v květináčích. Dále jsou zde ještě dvě vodní nádrže, každá se třemi železnými obručemi.³⁴

Výše uvedené botanické seznamy a kresba zahrady tedy dává základní představu o typologii pěstovaných rostlin, přesahující rámec okrasné provinční zámecké zahrady. Velmi cennou informací je zmínka o plodících stromech ananasovníku a kávovníku, které byly nesmírně náročné na pěstování; na většinu evropských dvorů se tyto plodiny pouze dovážely.

Zákupy

Zákupy, nejoblíbenější sídlo Anny Marie Františky (snad také i proto, že zde vyrostla), tvořily součást rozlehlého komplexu jejího panství ve středních a severních Čechách, kde se Anna Marie Františka mimo jiné věnovala svým dvěma velkým vášním – lovu a koním.³⁵

Ačkoli o existenci skleníků v pozdně barokní zákupské zahradě neexistují žádné doklady (či alespoň nejsou dosud známy), na jižních svazích této formální

---

34 Ibidem, 1r. Všechny uvedené stromy byly po dvojím přepočítání odevzdány odstupujícím dvorním zahradníkem Johannem Wenzlem Paulem nastupujícímu zahradníkovi a jeho synovi Antonu Paulovi. Danou skutečnost povrzuji ještě dva svědci - Ignat Jung, ploskovický hejtman (*Hauptmann*) a Johann Carl Oppelt, dvorní zahradník v Zákupcech.

35 V době sňatku vlastní velkovévodkyně toskánská dominia Buštěhrad, Zákupy, Zvoleněves, Horní Polici, a Ploskovice. Ke stávajícím přikoupila roku 1726 Kácov a v roce 1732 Tachlovce.

zahrady (či v její bezprostřední blízkosti) musely nějaké skleníky pro teplomilné rostliny, mezi nimiž dominovaly ananasovníky, stát. Vycházíme z předpokladu, že exotické rostliny, zdůrazňující společenský status šlechtice své doby, tvořily standardní složku barokních zahrad. Tyto rostliny pak nutně musely být po většinu roku ve sklenících. Přihlédneme-li k výsostnému postavení Anny Marie Františky (prokazatelné z majtkových poměrů a jejího rodokmenu) a velmi významné sbírce exotických rostlin v Ploskovicích, není důvod nepředpokládat, že v Zákupce, hlavní rezidenci majitelky, obdobné exotické druhy a skleníky chyběly.

Leccos naznačuje i náhled do dosud nepublikovaných zákupských zahradních inventářů z 2. poloviny 18. století. Je nanejvýš pravděpodobné, že exotické plodiny a jejich kolokace navazuje na praktiky a technické zázemí z období Anny Marie Františky a její dcery. Konkrétně, výše uvedené botanické inventáře pocházejí z let 1761,³⁶ 1762,³⁷ 1771,³⁸ tudíž z období, kdy statky Marie Anny Karolíny přešly na jejího syna Klementa Františka de Paola.³⁹ I když mezi jednotlivými inventáři existují drobné odchylky v počtu i druzích exemplářů, převážná většina inventáře zůstala nezměněna.

Nejstarší z inventářů (1761), vyhotovený dvorním zahradníkem Johannem Carlem Ooppeltem, podává výčet všech zahraničních a tuzemských ovocných stromů nacházejících se jak ve vévodských okrasných a ovocných zahradách, tak i v ostatních ovocných zahradách panství v roce 1761.⁴⁰ Dále předkládá přehled o množství vlašského a jiného zahraničního ovoce, kam se dodalo a jak se použilo.

První strana Inventáře nabízí přehled nejvýznamnějších rostlin zákupské zámecké zahrady:

Iv

Ambt Reichstadt

Inventarium

Über so wohl in Hertzoglichen Lust und Schloß als auch anderen Herrschaftlichen Obst-Gärten sich befündliche Auß- und Inländische Obst- und verschiedene Frucht Bäume. Nichtmünder wie viel an Wällisch und andern außländischen

36 NA, ŘSRF/P – účetní materiál – D, kn. 7649, inv. č. 21359 (Zákupy, inventář zámecké zahrady, 1761).

37 NA, ŘSRF/P – účetní materiál – D, kn. 7650, inv. č. 21360 (Zákupy, inventář zámecké zahrady, 1762).

38 NA, ŘSRF/P – účetní materiál – D, kn. 7651, inv. č. 21361 (Zákupy, inventář zámecké zahrady, 1771).

39 Klement František, vévoda bavorský, umírá v roce 6. srpna 1770 jako bezdětný. Jeho české statky následně připadly vládnoucímu kurfiřtu bavorskému Maxmiliánu Josefovi III.

40 NA, ŘSRF/P – účetní materiál – D, kn. 7649, inv. č. 21359 (Zákupy, inventář zámecké zahrady, 1761).

Früchten überkomen und wohin dargegen diese verwendet worden.

Pro Anno 1761

1r

In

Mitende 1762 pro desto blie- bende	Anno 1763 neu zuge.	In Annanas-Haus	Davon abgangen St	Bleibet also bies Ende 1763 zu der Vorräthig St.
188		Anannas - stacke		188
In Caffé-Haus				
5		grosse} Caffé bäume kleine		5
2				2
5		Birsand		5
3		Cereus octavus		3
3		Cereus Serpentis		3
3		Cereus quadratus		3
2		Cereus Triaclar		2
3		Zung-Aloe		3
1		Perl-aloe		1
27		Summa		27
Im Glaß Haus				
11		Citron bäume		11
100		Mittle und kleine detto		100
15		Siesse pomerantz bäume		15
5		bitter grosse pomerantzen		5
8		Limon de longa		8
9		faigen Bäumen		9
4		Laurus cerasius		4
5		(?) Grantat Bäumen		5
4		grosse Larber bäumen		4
3		Lauristinus		3
2		Vergoldte Bucto Bäumer		2
3		Iugta gloriosa		3
1		Mertus Baum		1
3		Jesemin Bäumer		3
1		Judas Baum		1
171		Summa		171

Ve formální zahradě tedy existovaly tři typologie skleníků: ananasovník (*Annanas-Haus*), kávovník (*Caffe-Haus*) a skleník (*Glaß-Haus*), určený především pro citrusy.

Ananasovník musel být rozhodně dosti veliký, aby dokázal pojmut všech 188 evidovaných keřů ananasovníku. Totéž platí i o skleníku, uchovávajícím 171 mohutných květináčů, určených především pro vzrostlé citrusovníky, mezi nimiž se dalo pohodlně procházet a pracovat. Konkrétně se zde nacházelo několik odrůd citronovníků (celkem 111 ks), sladké i hořké pomerančovníky (20 ks), limon de longa (?), fíkovníky (5 ks), vynikající granátovníky, vavříny, bergamoty, jasmín, myrtovník či mišpule.

Ve skleníku kávovníků jsou doloženy velké (5 ks) a malé (2 ks) keře kávovníku, několik druhů monumentálních druhů kaktusů a také dva druhy aloe (jazýkové a perlové).

Ve sklenících bylo velmi pravděpodobně zavedeno topení a hydraulický systém, garantující vysokou vlhkost a stálou teplotu, jež pro ananasy musela oscilovat mezi 15–30°C.

Většina výše uvedených skleníkových rostlin, především citrusů, pěstovaných v květináčích, se během letních měsíců vynesly do exteriéru tak, aby jejich symetrické uspořádání ještě více podtrhovalo krásu formální zahrady.

Ze zahradního inventáře dále plyne kolokace dalších stromů a budov zahrady. Převážně jde o ovocné stromy v zadní „stromové školce u skleníku“,⁴¹ u domu s kávovníky,⁴² v zámecké zahradě⁴³ a v místech směrem na Nové Zákupy⁴⁴ (*Zu*

41 Ibidem, 2r–3r: [hrušně] 17 Margaretten, 5 Muschkateller, 4 Runte Muschkateller, 4 Plaush, 1 Salz Burger, 10 Venbarth, 16 Citron, 5 Wüntter Pargamuth, 3 Roßen, 1 grauer Ceder, 1 Czaslawcten, 4 Margaretten, 4 Tatzemken, 7 Runte Muskatel, 16 Langliche Muskatel, 7 Musca Durans, 19 Cistion/?, 1 grauer Ceder, 11 Biera Blaush/?, 15 Ven Barth, 6 Wintter Pargamuth, 2 Jacobi, 2 Spanische Weipel. Ve stejné místě jsou zasazené 4 záhony zákrsků: 2 gold, 2 Schanctel/?, 4 grosse, 2 grosse längliche, 2 lang Stühliche, grosse Sommer, 2 gutte mit subtilen Schalen, 2 Zwiefal, 1 Roßen, 2 Sommer Pargameth, 2 Rödliche, 2 große Saltzbürger, 5 kleine Saltzbürger, 6 Sommer Pfundt, 1 Sommer Stachel, 5 Ven Barth. Dále kromě ovocných stromů: 2 Vergoldte Bucto Bäume, 3 Iugta gloriosa, 1 Mertus Baum, 3 Jesemin Bäume, 1 Judas Baum.

42 Ibidem, 3r–4v: [u zdi] 4 Pfürchten/?, 2 Marunken/?. [Zákrsky, vysázené 4 záhony, kde jsou následující odrůdy jabloní:] 5 Weisse Quitten, 7 Aapfer/?, 6 Roßen, 3 Calvadrush, 5 Rauhe Renetten, 5 Weisse Renetten, 3 Eyßen, 9 Seyden, 2 Annaberger, 2 Erdbeer, 2 Pfund, 4 Tärß, 3 Sihal, 56 Latus: 9 Mischensky, 1 Forellen Renet, 6 Malvasir, 4 Roßen, 3 weisse Kitten, 4 (?), 6 Seiden, 2 Hartlling, 7 Calva Derusch, 1sisse (?), 2 Weiss Renetten, 1 butter, 1 Trumgeter, 1 steinling. Navazují švestky: 254 Schwesten bäumel.

43 Ibidem, 4v: 10 Pfershten Bäume. [Hrušně]: 20 Margaretten, 24 Katschenten (?), 17 Runte Muskatel, 13 Längliche Muskatel, 5 Roßen, 14 Citron, 8 grauer Ceder, 1 Pfaltzgrafen, 18 Plaush, 3 Venbarth, 7 zweymal tragende, 4 Zapfen, 5 Sauer Pargamuth.

44 Ibidem, 4r: [jabloně:] 50 Malwasiner, 40 Mirschensky/?, 8 Mageron, 15 Forrelen Rennet, 6 Corisse Quitten, 26 Anna Berger, 14 Trompeter, 22, Jungfer, 20 Taubziger, 22 Hartling, 26 Ceder Rennet,

Praubt) a Vlčí Důl⁴⁵ (*Zu Wolfsthal*). Ze seznamu stovek ovocných stromů, vzrostlých i ve formální zahradě, jsou nejpočetnější desítky odrůd jabloní a hrušní. Zastoupeny jsou i švestky (většina zákrsků) a nechybí ani jasmínovník, myrtnovník či tzv. zmarlika jídášová. Z inventáře lze vyčíst i praktickou dokumentaci bohatého lokálního ovocnářství. Ovocné stromy, mezi nimiž se nejčastěji vyskytují jabloně a hrušně, se stávaly předmětem křížení a ve výsledku i dalším artiklem botanického sběratelství. Obdobné praktiky aplikovali např. i Medicejští s jejich sbírkami citrusovníků. Plody těchto stromů tak posloužily nejen jako estetické předměty a symboly společenského postavení, ale i jako motor místní ekonomiky.

Poslední strana Inventáře podává roční přehled (1761) o vypěstovaných (přijatých) exotických plodinách.⁴⁶ Šlo o 40 ananasů, 5 citrónů, 24 sladkých a 12 hořkých pomerančů. Poté bylo v listopadu zasláno do Mnichova 40 ananasů a dále na „ředitelství“ (*Haus Meisterey*), dne 16. listopadu 1761, 12 sladkých a 12 hořkých pomerančů, 5 citrónů a 12 sladkých pomerančů. Z běžné praxe jiných dvorů, jako např. toskánského, se také jistá část skladovala a určitý počet vypěstovaných plodů se zasílal do lékárny na výrobu vůní a léků.

Z konečné bilance vyplývá, že vypěstované exotické plody zákupské zahrady nebyly konzumovány na místě, což je pochopitelné i vzhledem k tomu, že Klement František de Paula, na rozdíl od Anny Marie Františky, pobýval na Zákupích minimálně.

Předkládaný seznam exotických plodů velmi pravděpodobně nedosahuje lesku, který měl za dob velkovévodkyně a její dcery. Bylo tomu nejen proto, že Klement neměl k místu takový vztah jako předchozí majitelky, ale také proto, že Zákupy byly několikrát na konci 18. století postiženy pobytem pruských a rakouských vojsk ve válce o rakouské dědictví, čímž zcela jistě utrpěla i zahrada.

Ananas: král ovoce!

Proč tedy Anna Marie Františka začala na svých panstvích pěstovat právě ananasy? Tento exotický plod dovezený poprvé v poslední dekádě 16. století z oblasti Antil a Brazílie, byl Evropanům známý z vyobrazení již v 17. století. Ananas připomínal vzhledově piniovou šišku (pine), co ho ale dělalo jedinečným, byl jeho *svazek listů na vrcholku plodu připomínající korunu, čímž jakoby příroda chtěla*

22 Calva Deusch, 12 Lutter, 23 Seyden, 24 Roßen, 12 Shal, 6 Sisse, 4 Dach. [Hrušně:] 23 Wintter, 19 Jacobi, 13 Runte Muskatel, 5 Pfaltzgrafen, 9 Citronen, 39 Plaush, 14 Margarethen, 13 Ven Barth, 1 Zweymal Tragende, 4 Längliche Muscatel, 2 Ratschencken.

45 Ibidem, 4r–5v: 7 Wüntter Pergamuth, 5 Jacobi, Kleine Muscatel. [Hrušně:] 2 Venbarth, 6 Plaush, 2 Citron, 2 Längliche, 2 Runte, 1 Ratschencken, 5 Margaretten. [Jabloně:] 5 Malvasiner, 2 Mischenshky, 5 Ceder, 1 Magran/?, 2 Forellen Rennet, 1 Corisse Quitten, 3 Anna Berger, 2 Jungfer, 2 Trumpeter, 5 Seyden. [Švestky]: 159 Zweschgen.

46 Ibidem, 6v.

*jasně prohlásit kdo je králem [všeho] ovoce.*⁴⁷ Nehledě na to ananas oplýval těžce definovatelnou lahodnou sladkou příchutí, v níž např. Charles de Rochefort nacházel něco z broskve, jahody, muškátu a jablka.⁴⁸

Jakmile se první ananasy dostaly na „starý“ kontinent skrze holandského obchodníka Le Courta, začínajícího pěstovat ananasovníky ve sklenících své zahrady nedaleko Leidy kolem roku 1690,⁴⁹ vzrostla touha evropské šlechty po jejich vlastnění. V roce 1690 byly poprvé přivezeny do Anglie, kde se začaly pěstovat od roku 1718. Na francouzském dvoře pochází první zmínka o královském ovoci z roku 1702 (zahrada Potager ve Versailles).⁵⁰

Měl-li tento exotický keř podobný aloe plodit, vyžadoval velmi složité šlechtění a četné experimenty, nadto ve sklenících s důmyslným vodním systémem. Nepřekvapí tak, že např. ve Versailles se dočkali prvních plodů až po téměř třiceti letech.⁵¹ Kolem poloviny 18. století platily ananasovníky za velmi exkluzivní plodinu vyskytující se pouze ve vybraných botanických zahradách a šlechtických dvorech.

Na území dnešního Německa, slavného svými horlivými zahradníky a rychlým importem ananasovníku z Holandska, se královské ovoce objevilo v botanických seznamech již v roce 1705 v Lipsku,⁵² později v Hamburku (1710),⁵³

47 Casiglioni, Luigi: *Storia delle pinte forastiere*. Milano 2008, s. 271: „[...] mazzetto di foglie che porta in sulla cima, e che li servono di corona, come se la natura lo avesse espressamente dichiarato qual re dei frutti“.

48 De Rochefort, Charles: *Histoire naturelle et morale des îles Antilles de l'Amerique*. Rotterdam 1658, s. 104): „Elle a un goût fi relevé, & qui luy eft fi. particulier, que ceus qui l'ont voulu parfaitement décrire, ne pouvans le faire fous une feule comparaifon, ont emprunté tout ce qui fe trouve de plus délicat, en l'Auberge, en la fraife, au Muscat, & en la Rénette, & après avoir dit tout cela, ils ont efté contrains de confeller, qu'elle a encore un certain goût particulier, quinefepeut-pasaifément exprimer“.

49 Peter, K. V.: *Genesis and Evolution of Horticultural Crops*. Edgware 2017, s. 265: „They were first grown to fruiting in Holland about 1690. The first successful greenhouse cultivation was by Le Cour, or La Court, at the end of the 17th century near Leyden. He published a treatise on pineapple horticulture, including ‚forcing‘ the plants to flower“. V inventáři amsterdamské botanické zahrady *Catalogus plantarum horti medici Amstelodamensis*, Volume 1 z r. 1689 již figuruje ananasovník a v roce 1710 je na leidském *Index plantarum, quae in Horto Academico Lugduno Batavo reperitum*.

50 Johnson, George William: *The Gardener's monthly volume*, vol. 1. London 1847, s. 17.

51 Gibault, Georges: *Histoire des légumes*. Paris 1912, s. 327): „La culture ayant réussi, on voit s'établir au Potager de Versailles, d'après les comptes des bâtiments du Roi, des serres spéciales à Ananas en 1738 et plus tard en 1752. Au milieu du XVIIIe siècle on citait plusieurs châteaux où la culture de l'Ananas se faisait sur une large échelle, entre autres chez le duc de Luxembourg“.

52 Peine, Elias: *Hortus Bosianus*. Leipzig 1705, s. 16.

53 Schwerin, Johann David: *Nahm-Register Derjenigen In- und Ausländischen Bäume, Pflantzen, Blumen [et]c. Hamburg 1710*.

v Karlsruhe (1733)⁵⁴ či v Berlíně (1746).⁵⁵ V italské Padově, zřejmě nejvěhlasnější botanické zahradě Apeninského poloostrova, je ananasovník na seznamu *Catalogus plantarum* již z roku 1713.

Zdá se, že na toskánském dvoře, domovině Giana Gastona, se ananasy vyskytly až v 2. polovině 18. století. Seznam místní slavné botanické zahrady *Viridarium fiorentinum* z roku 1751 zmínky o zkoumaném ovoci ještě neobsahuje. Ani Gian Gastone, známý svým botanickým záparem a erudovaností, na svém toskánském dvoře ananasovníky zřejmě neměl. Boboli a další jeho velkovévodské zahrady po jeho smrti (1737) upadaly; odpovídající péče se jim dostalo až po nástupu Habsbursko-Lotrinských.⁵⁶ Až na popud Leopolda Pruckera, dvorního zahradníka velkovévody Petra Leopolda, se v *Jardin Potager*⁵⁷ v Boboli objevují roku 1766 první ananasy. Během několika let se Jardin Potager mohla pyšnit botanickou sbírkou,⁵⁸ obdivovanou širokou i odbornou veřejností ještě v 19. století, tedy v období, kdy se tajemství pěstování ananasů úspěšně rozšířilo takřka do všech koutů Evropy.

Závěr

Pakliže na zahradnické počiny Anny Marie Františky na poli sběratelství exotických plodin (nechť už ananasů, kávy, aloe, či citrusů) nahlédneme ve výše zmíněném kontextu, můžeme říci, že manželka Giana Gastona patřila k malé hrstce střeoevropské šlechty, která se mohla pochlubit vlastnictvím ananasovníků již ve třicátých letech 18. století. Jak vyplývá z výše předložených dokumentů, na florentském dvoře se tohoto plodu dočkali až o dvacet let později a jen pro srovnání: pražská botanická zahrada nevlastní ananasovníky ještě ani v roce 1776.⁵⁹

---

54 Thran, Christian: *Index Plantarum Horti Carolsruhani tripartitus*. 1733.

55 Roloff, Christian Ludwig: *Index plantarum horti Krausiani*. 1746.

56 Cfr. Volpi, Francesca: *Il giardino degli ananassi di Boboli*. Livorno 2007, s. 13.

57 Jardin Potager nacházející se ve florentské velkovévodské zahradě Boboli, bylo vybaveno několika skleniky. Sloužilo k pěstování tzv. primizií, tak aby tato zahrada mohla poskytnout ve všech obdobích zeleninu, luštěniny a ovoce, které se nikde jinde nenachází. Prucker zde pěstuje kromě ananasovníků, kávovníků a dalších exotických rostlin a stromů, např. nejrozličnější druhy salátů, špenátů, hrášků, melounů, či chřestů (ASFi, SFF.FL, 16, 1768–1769, Conti dei reali giardini). O nákupu 200 ks rostlin ananasovníků (ASFi, Scrittoio delle fortezze e fabbriche, fabbriche lorennesi, 1983, ins. 50 ½). Cfr. Medri, Litta Maria: *Ananassi, Caffè e altre piante esotiche. L'interesse scientifico del granduca*. In: *Il giardino di Boboli*. Firenze 2003, s. 244.

58 Zahradní inventář z roku 1794 čítá 257 velkých hliněných váz na ananasy. ASFi, SFF.FL, 2015, gennaio – giugno 1794, ins. 79, f. 9v).

59 Mikan, Joseph Gottfried: *Catalogus plantarum omnium in usum horti botanici Pragensis*. Praeae 1776.

Nové archivní objevy, jež přináší tento příspěvek, posouvají nejenom dějiny severočeského zahradního umění o kus dál. Kromě autorství barokní fáze ploskovické zahrady přináší i mnohem jasnější vizi o botanické kompozici v Ploskovicích a Zákupcích. V posledně zmíněné rezidenci tudíž nutně musely existovat rozsáhlé skleníky a ananasovníky, které by mohly být určitým způsobem přirovnány k uměleckým galeriím pro botanické skvosty.

Znovu se prokazuje, že na zahrady pozdně barokní éry je možné nahlížet nejen co do kvalit a forem okrasných formálních zahrad, dekorovaných broderiemi, partery, boskety či architektonickou a sochařskou výzdobou. Zahrada byla po celý raný novověk vnímána v evropském kulturním prostoru především jako místo krásy a užitku. Jedno bez druhého neexistovalo. Nejen exotické, ale i běžné lokální plodiny byly předmětem tehdejšího botanického zkoumání, obohaceného o sběratelství rozličných kultivarů či odrůdy zahraniční provenience.

Stejně jako ve Versailles či v Boboli se i v Ploskovicích (a pravděpodobně i Zákupcích), vyskytovaly užitkové zahrady, identifikovatelné s *Jardin Potager*. Právě zde se vedle běžného ovoce a zeleniny všední i nevšedních provenience pěstovaly exotické plody a rostliny. Přirozeným vybavením zahrady se staly skleníky a pařníky dávající i *primizie*, které přetvářely běžnou kuchyňskou zahrádku v opravdový Eden – místo přírodních krás explodující rozmanitostí známých i neznámých rostlinných forem, vůní a chutí.

V Ploskovicích si Anna Marie Františka uskutečnila svůj sen. Zde se jí a jejím návštěvníkům otevírala pomyslná brána do nových světů, kde byla ve stínu vysokých kaktusů a ananasovníků cítit vůně kávy či právě sklizených artyčoků. Krása a užitek – základní paradigmatata barokní zahrady – se v Ploskovicích a Zákupcích manifestovaly v té nejušlechtlejší formě a tyto zahrady evropského formátu tak patří k vrcholným projevům českého pozdně barokního zahradního umění.

Ploskovice (Ploschkowitz) und Zákupy (Reichstadt): Die Gärten der Anna Maria Franziska mit Ananasduft

Dieser Beitrag widmet seine Aufmerksamkeit den Barockgärten in Ploskovice und Zákupy/Reichstadt, welche in der 1. Hälfte des 18. Jahrhunderts durch Anna Maria Franziska von Sachsen-Lauenburg, Großherzogin der Toskana und Gemahlin Gian Gastones de' Medici, verwaltet und zur Blüte gebracht wurden.

Der Artikel bringt eine Zuschreibung der Darstellung des Ploschkowitzer Gartens durch einen Hofmaler an Heinrich Franz Kraus. Außerdem schreibt er die Gründung und Erbauung des Ploschkowitzer Gartens dem Hofgärtner Johann Wenzel Paul zu. Erstmals werden zu den oben erwähnten Gärten ausgewählte botanische Verzeichnisse veröffentlicht und auf dieser Grundlage widmet sich der Beitrag allmählich der Mode der Ananaspflanzen als königliche Frucht ihrer Zeit, die schon in den 30er Jahren des 18. Jahrhunderts in den Gärten der Großherzogin vertreten ist.

Die neu veröffentlichten Archiventdeckungen und ihre Kontextualisierung im europäischen Maßstab verschieben den Bedeutungsgrad der beiden Gärten und bringen auch eine viel klarere Vorstellung von ihrer botanischen Komposition. Es wird auch die Vermutung vorgelegt, dass auf dem Areal des Reichstädter Gartens notwendigerweise ausgedehnte Gewächshäuser existiert haben mussten, die in gewisser Weise mit den Kunstgalerien für die hier aufbewahrten botanischen Sammlungen verglichen werden könnten.

Ebenso demonstrieren die neuen Erkenntnisse über die Zucht weiterer exotischer Pflanzen und zahlreicher autochthoner Arten von Obstbäumen die hohe kulturelle Reife des Hofes der Großherzogin, dem zurecht eine Stellung unter dem hochrangigsten europäischen Adel zukommt.

Ploskovice and Zákupy: the Gardens of Anna Maria Franciscka with the Scent of Pineapples

This paper is focused primarily on Baroque gardens in Ploskovice and Zákupy that were administered and developed by Grand Duchess Anna Maria Franciscka of Tuscany, wife of Gian Gaston de Medici, in the first half of the 18th century.

The paper comes up with the attribution of the Ploskovice garden depiction to the court painter Jindřich František Kraus. Apart from this, it attributes the foundation and building of Ploskovice garden to the court gardener Johann Wenzel Paul. For the first time, botanical lists from the above mentioned gardens are published here and, based on these lists, the paper pays attention to the trend of pineapples as a royal fruit of the time that as early as in the 1730s was present in the grand duchess's garden.

The new archival discoveries and their contextualisation on the European level shift the importance of both gardens and bring a much clearer view of their botanical

composition. There is also an assumption that there must have been large greenhouses in the area of the Zákupy residence that can be in a certain way compared to art galleries for the local botanical collections.

Also new findings on cultivation of exotic plants and various autochthonous species of fruit trees demonstrate a high cultural level of the Grand Duchess' court, which places it rightfully among the prominent European aristocracy.

PRAMENY K TOSKÁNSKÝM DYNASTICKÝM ŘÁDŮM V RODINNÉM ARCHIVU TOSKÁNSKÝCH HABSBUKŮ¹

EVA GREGOROVIČOVÁ

Archivní celek toskánských Habsburků pocházející z období vlády pobočné větve habsbursko-lotrinského rodu v Toskánském velkovévodství (1737, resp. 1765–1859), jenž se dnes po složitých peripetiích nalézá v Národním archivu v Praze,² uchovává celou řadu archivních materiálů, které mohou přispět k rozšíření znalostí o bohaté historii toskánských dynastických řádů. A to jak k nejstaršímu rytířskému uskupení sv. Štěpána světce a mučedníka, ustavenému v polovině 16. století v Toskánsku prvním medicejským velkovévodou Cosimem I., tak k tzv. záslužným řádům. První toskánskou, téměř 200 let zavedenou rytířskou řádovou organizací, po vymření rodu Medici v roce 1737 po meči převzal jejich nástupce František Štěpán Lotrinský a jeho dědicové, příslušníci sekundogenitury habsbursko-lotrinského rodu. Ti pak položili základy novým řádovým institucím, založeným nikoliv již na středověkých principech rytířských ideálů, ale podle vzoru Napoleonovy Čestné legie³ jako řádů záslužných. V případě Toskánska šlo o Řád sv. Josefa, založený Ferdinandem III.

-
- 1 Článek byl autorkou vypracován k počtě jubilea PhDr. Evy Drašarové, CSc., ředitelky Národního archivu, na základě podrobných studií Gregorovičová, Eva: **Rodinný archiv toskánských Habsburků: Pramen k historii řádu Svatého Štěpána**. In: Kapitoly z dějin Rodinného archivu toskánských Habsburků. Praha 2013, s. 193–212; táž: **Toskánský záslužný Řád svatého Josefa. Historie – Statuta – Prameny – Seznamy vyznamenaných**. Tamtéž, s. 213–250 a táž: **Toskánský záslužný Řád svatého Josefa. Historie – Statuta – Prameny – Seznamy vyznamenaných**. Tamtéž, s. 251–317. Všechny tři studie přinášejí i velmi podrobný exkurz zachycující historii jednotlivých řádů od jejich založení až po současnost.
  - 2 Národní archiv (NA) uchovává fond Rodinný archiv toskánských Habsburků (dále RAT), který je rozdělen na 14 fondových částí. Jedná se o dokumentaci toskánských velkovévodů: Petra Leopolda; Ferdinanda III.; Leopolda II.; Ferdinanda IV.; dále písemnosti arcivévodů: Ludvíka Salvátora; Jana Orthy; Josefa Ferdinanda; o sbírku listin a diplomů, rozsáhlou kartografickou kolekci, početný soubor fotografií, sbírku grafiky a tisků; a sekce vzniklé ze správní činnosti toskánských panovníků habsbursko-lotrinské pobočné linie, tj. Zastupitelských úřadů; Toskánské pensijní likvidatury a Administrace toskánských statků v Čechách.
  - 3 Rozhodnutím francouzského revolučního Národního shromáždění ze dne 30. července 1791 byly staré rytířské řády na území Francie a následně i na územích okupovaných francouzskou armádou zrušeny.

Toskánským v roce 1807 a o Toskánský civilní a vojenský záslužný řád ustavený v roce 1853 Ferdinandovým synem Leopoldem II.

Rytířský Řád svatého Štěpána, papeže a mučedníka

Počátky církevního vojenského a rytířského Řádu svatého Štěpána papeže a mučedníka⁴ jsou úzce spojeny s vládou ambiciózního toskánského vévody Cosima I.⁵ z rodu Medici, kdy v roce 1561 došlo k vévodově rozhodnutí, v souvislosti s námořním bojem s osmanskými Turky a piráty ve Středomoří, založit vojenský rytířský řád. Krátce na to papež Pius IV. vydal povolení k ustavení řádové rytířské řehole a na počátku následujícího roku byla schválena i jeho statuta.

Analýzovanou archivní dokumentaci toskánského archivu k dané problematice můžeme systematicky rozdělit na část, která se týká historie řádu, jeho organizace, struktury a činnosti. Tyto archiválie – v podstatě se jedná o jednotliviny – však představují jen menší skupinu vyhledaných písemností.

Početnější část písemných dokladů pražského fondu se vztahuje k pozemkovému vlastnictví Řádu sv. Štěpána, totiž svatoštěpánským statkům, jejich správě, vztahu mezi korunními, státními a svatoštěpánskými majetky, k jejich pronájmu, nákupu, k jejich výnosům a produktivitě, k jejich popisu, atd. Tyto archiválie lze rozdělit na písemnosti a na materiály kartografické a obrazové.⁶ Dokumentace vy-

- 4 K historii řádu „Il Sacro Ordine Militare di Santo Stefano Papa e Martire“ např. Bernardini, Rodolfo: *L'istituzione dei cavalieri di Santo Stefano. Origine, sviluppo, attività*. Pisa 2005. K organizaci řádu např. Barsanti, Danilo: *Organi di governo, dignitari e impiegati dell'Ordine di S. Stefano dal 1562 al 1859*. Pisa 1997. Edice dokumentů dějinám konventu řádu a jeho vzdělávací činnosti srov. I priori della chiesa conventuale dell'Ordine di Santo Stefano e provveditori dello studio di Pisa, a cura di Danilo Marrara. Pisa 1999.
- 5 Cosimo I., zvaný též Veliký, byl v roce 1569 v Římě papežem korunován toskánským velkovévodou.
- 6 Studie s analýzou pramenů k dějinám svatoštěpánského řádu z Rodinného archivu toskánských Habsburků byl vypracován v italské verzi jednak pro vystoupení na symposiu nazvaném „La Boemia e l'Ordine di Santo Stefano“ („Čechy a Řád svatého Štěpána“), které se konalo dne 20. května 2005 na půdě Italského kulturního institutu v Praze a jednak jako příspěvek do sborníku z konference. Všechny příspěvky z pražského symposia pak byly publikovány v prestižním sborníku pisánského institutu Istituzione dei Cavalieri di S. Stefano, Dipartimento di Scienze della politica dell'Università di Pisa, který vyšel pod názvem „Atti del convegno La Boemia e l'Ordine di Santo Stefano“ Edizioni ETS, v Pise v prosinci 2005. Obsahuje následující články doplněné barevnými obrazovými přílohami. Coppini, Romano Paolo: *I Lorena fra Boemia. L'uso della documentazione ceca nella storiografia italiana*. Tamtéž, s. 7–16; Bernardini, Rodolfo: *Il ruolo dell'Ordine di S. Stefano nella Toscana granducale e la sua importanza nella storiografia coeva*. Tamtéž, s. 17–28; Barsanti, Danilo: *Fra Pisa e Boemia. Ordine di S. Stefano in Boemia*. Tamtéž, s. 29–59, barevné přílohy vývodů přijímaných českých šlechticů; Gregorovičová, Eva: *L'archivio familiare degli Asburgo Lorena a Praga: una fonte per la storia dell'Ordine di S. Stefano*. Tamtéž, s. 61–81, barevné přílohy dokumentů z RAT; Marrara, Danilo: *La natura giuridica delle ammissioni per giustizia all'Ordine dei cavalieri di S. Stefano*. Tamtéž, s. 83–90.

užitečná k objasnění historického vývoje této rytířské řehole se nachází v RAT ve fondových částech Petra Leopolda, Leopolda II. a Ferdinanda IV., kteří zároveň zastávali hodnost velmistra řádu.

V souboru padesáti zpráv z inspekčních cest velkovévody Petra Leopolda po toskánských provinciích vykonaných v letech 1766–1787,⁷ se nacházejí dva velmi zajímavé texty. Jeden o historii řádu, od jeho založení Cosimem I. až po nástup Františka Štěpána Lotrinského, s jednoduchým názvem „Ordine di Santo Stefano“.⁸ Druhý text pak přináší popisy úřadů hodnostářů řádové administrace i funkcí nižších představitelů řádu.⁹ K tomu lze přiřadit i např. supliku Cosima Agostiniho o místo inspektora řehole svatého Štěpána,¹⁰ protože tyto informace poskytují představu o struktuře a správě řádu, o jeho účelu a činnosti. Zpráva Maria Cercigniho nazvaná „Rimedi per la Carovana“ osvětluje studium a přípravu noviců řádu před přijetím mezi příslušníky svatoštěpánské řehole.¹¹ Ucelený badatelský výzkum Petrových zpráv u inspekčních cest po Toskánsku předpokládá důkladné prostudování nejen celých pasáží vlastních relací o situaci v Pise, Pisánsku a údolí řeky Chiany, ale i dalších regionů, kde měl řád svá sídla či pozemky.

Malé množství dokumentů, které se nachází ve fondové části velkovévody Leopolda II., je odlišného obsahu i charakteru. Nalezené archiválie představují způsob a organizaci přijímání členů panovnického rodu do Řádu sv. Štěpána.¹²

Je s podivem, že se ve fondu nedochovala řádová statuta, když velmistrem svatoštěpánského řádu byl již od jeho založení vždy sám toskánský velkovévoda.

Sborník lze nalézt v knihovně Národního archivu. Vzhledem k tomu, že v naší historické produkci zastává řád mizivé místo, považují příspěvky ze symposia za naprosto objevnou matérii ke studiu řádů a kongregací v českých zemích. Barsantiho příspěvek vyšel také česky pod názvem Mezi Prahou a Pisou. Řád svatého Štěpána v Čechách. *Paginae historiae* 14, 2006, s. 145–184.

7 Edice zpráv viz Pietro Leopoldo d'Asburgo Lorena: *Relazioni sul governo della Toscana*, a cura di Arnaldo Salvestrini, Vol. I–III. Firenze 1969–1974. Rozpis obsahu těchto zpráv srov. *Codici e mappe dell' Archivio di Stato di Praga. Il tesoro dei Granduchi di Toscana. Catalogo della mostra* a cura di Lucia Bonelli Conenna. Siena 1997, s. 21–55. Nejnověji Gori, Orsola – Toccafondi, Diana: *Fra Toscana e Boemia. L'archivio di Pietro Leopoldo d'Asburgo Lorena nell'Archivio Nazionale di Praga*. Inventario. Roma 2013.

8 NA, RAT, Petr Leopold, inv. č. 42, Affari ecclesiastici, ff. 247r–252r, publikováno v edici viz Salvestrini, A.: vol. I. Firenze 1969, s. 243–244.

9 Text pod názvem „Caratteristiche dei ministri di Santo Stefano Mormorai, Dal Borgo, Viviani, Pruini.“ Viz NA, RAT, Petr Leopold, inv. č. 24, ff. 305r–307r. V Salvestriniho edici není text publikován.

10 Viz NA, RAT, Petr Leopold, inv. č. 27, ff. 67r, 69r–70r, 71r–72v. Zmínky viz publikace *Fra Toscana e Boemia. Le carte di Ferdinando III e di Leopoldo II nell' Archivio centrale di Stato di Praga* a cura di Stefano Vitali e Carlo Vivoli. Roma 1999, s. 239, 277, 291, 302.

11 NA, RAT, Petr Leopold, inv. č. 24, fol. 48r–53r.

12 NA, RAT, Leopold II./2, inv. č. 91.

Tedy i velkovévodové z toskánské sekungogenitury.¹³ Ve fondové části Leopolda II. jsou uloženy dva nedatované rukopisy s titulem „Ordini per vestir labito di S. Stefano Papa e Martire“. Jeden konvolut je pergamenový, vázaný v červené kůži zdobené zlatými řádovými křížmi,¹⁴ a druhý rukopis je vyhotoven na papíře, svázan je také v červené kožené vazbě zdobené zlatými řádovými křížmi a liliemi. Text papírového svazku je na rozdíl od pergamenového doprovázen ilustracemi zhotovenými F. Innocencem Pasquincim. Perokresby představují sv. Štěpána Mučedníka, zachycují veduty Pisy, Florencie a jiných toskánských měst, zobrazují znak řádu nebo znamení sv. Bernardina ze Sieny.¹⁵ Třetí svazček s titulem „Cérémonial pour la Réception des Chevaliers de l'Ordre Militaire et Religieux de St. Etienne Pape et Martyr“¹⁶ je překladem části svatoštěpánských statut o průběhu přijímacího ceremoniálu pořízeného z italštiny do francouzštiny opatem Riccardim v Paříži v roce 1852. Tyto texty však nejsou statuta, jsou modifikací té části regulí, která se zabývá popisem vlastního ceremoniálu slavnostního zasvěcení novice do řádu a jeho přijetí za rytíře vojáka podle práva („cavaliere milite“), dále za rytíře – kaplana čili kněze podle poslušnosti („cavaliere cappelano sacerdote d'obbedienza“) nebo za sloužící rytíře v administraci („cavalieri serventi“).¹⁷

Kromě těchto tří rukopisů se zde dochoval ještě fascikl spisů z 1849 týkajících se podpory žádosti Marka Borriniho o udělení komendy řádu sv. Štěpána.¹⁸ Není vyloučeno, že se další údaje osvětlující vztah Leopolda II. ke svatoštěpánskému řádu mohou nalézat také v korespondenci velkovévody Leopolda II.¹⁹ a především v jeho diářích.²⁰

Dokumentární materiál týkající se Řádu sv. Štěpána, který se nachází v archívním souboru Ferdinanda IV., nástupce velkovévody Leopolda II., ukazuje

13 Sám Petr Leopold v roce 1775 původní medicejská statuta reformoval.

14 NA, RAT, Leopold II./2, sign. A/10, kart. 113, nedatován, z 1. pol. 19. stol., autor neuveden, 23 x 33,5 cm, ff. 1–20.

15 NA, RAT, Leopold II./2, sign. A/11, kart. 113, nedatován, z 1. pol. 19. stol., autor neuveden, 23 x 33,5 cm, ff. 1–26. Při porovnání textů bylo zjištěno, že jsou identické.

16 NA, RAT, Leopold II./2, inv. č. 164, sign. A/17, jedná se o rukopis ve vazbě z červeného kartonu, 23,2 x 17,5 cm., 14 fol.

17 Srov. texty rukopisů pozn. 13–15 s faksimilovou edicí statut *Statuti dell'Ordine dei Cavalieri di S. Stefano*. Edit. Bernardini, Rodolfo. Pisa 1994.

18 NA, RAT, Leopold II./2, inv. č. 42.

19 Podle průzkumu v dosud nezpracované osobní korespondenci Leopolda II./1 se podařilo nalézt víc jak 50 jmen, které korespondují se seznamy hodnostářů řádu. Srov. Barsanti, D.: *Organi di governo*, s. 229–245. Ve skutečnosti bude v Leopoldově korespondenci daleko více odesílatelů, kteří byli rytíři svatoštěpánského řádu, které nebylo možno pro nedostatek srovnávacího materiálu identifikovat.

20 Jedná se celkem o 40 vzácných svazků deníků a pamětí z let 1818–1870, viz NA, RAT, Leopold II./1, inv. č. 1–40.

již přímou účast na správě a činnosti řehole. Tu měli i představitelé habsbursko-lotrinského rodu. Po odchodu toskánských Habsburků do exilu a zrušení řádu v roce 1859 v Toskánsku se stal Ferdinand IV. jako titulární toskánský velkovévoda jeho velmistrem mimo území bývalého velkovévodství. Materiál ve Ferdinandově archivu byl označen signaturou 76 nazvanou „Ordini (Řády)“. Tyto spisy se týkají záležitostí zasílaných řádovým auditorem kanceláři řádu z let 1855–1859. Dále obsahují rozhodnutí řádové rady z let 1855–1859.²¹ Jistá část archivního materiálu z let 1862–1863 zachycuje činnost řádových představitelů či udělování komend. Dochované písemnosti z let 1875–1907 obsahují jak žádosti o udělení svatoštěpánského řádu, tak šlechtické vývody adeptů, dále opisy papežských listin a privilegií, doklady o udělení hodností, řádů a vyznamenání, především opisy potvrzující přijetí mezi maltézske rytíře, dokumenty o společenském postavení adeptů, úřadech a funkcích, které uchazeči zastávali, někdy se zachovaly i záznamy o přijetí mezi rytíře řádu svatého Štěpána.²² Připomenuta by měla být také tištěná ustanovení svatoštěpánského řádu z 1818, která se vztahují k obnově řádu po návratu Ferdinanda III. do Toskánska po napoleonských válkách, a záznamy o rytířích řádu z 1859.²³

Pohnuté období historie Řádu sv. Štěpána během napoleonských válek, poznamenané jeho zrušením, připomínají osvědčení k podání přihlášek o církevní, civilní a vojenské pense předkládané toskánským úřadům, jež pak byly postoupeny francouzské vládě k vyřízení finančních odškodnění za způsobené škody ze strany francouzské armády v průběhu napoleonské okupace země. Tato dokumentace se nachází v sekci Toskánská pensijní likvidatura 1811–1823.²⁴

Diplomatické záležitosti řádu ve vztahu k politice toskánského státu v zahraničí lze studovat mezi písemnostmi fondové části Toskánských zastupitelských úřadů se sídlem v Paříži, Vídni, Římě a Neapoli, pocházejících z let 1811–1873.²⁵

Druhý tematický okruh analýzy písemností Rodinného archivu toskánských Habsburků, který tvoří mnohem kompaktnější a bohatší dokumentace, se týká,

21 NA, RAT, Ferdinand IV., sign. 76 A, inv. č. 663–669, kart. 234–238.

22 NA, RAT, Ferdinand IV., sign. 76 A, inv. č. 670, kart. 239.

23 NA, RAT, Ferdinand IV., sign. 76 A, inv. č. 662, kart. 234.

24 NA, RAT, Toskánská pensijní likvidatura, inv. č. 1, kart. 1; inv. č. 2, kart. 2; inv. č. 14, kart. 4; inv. č. 15, kart. 5; inv. č. 17, kart. 7; inv. č. 18, kart. 8; inv. č. 24, kart. 10; inv. č. 25, kart. 11; inv. č. 27, kart. 13; inv. č. 29, kart. 15; inv. č. 30, kart. 16; inv. č. 40, kart. 20; inv. č. 41, kart. 21; inv. č. 49, kart. 25; inv. č. 54, kart. 28; inv. č. 58, kart. 29, ff. 239–265; inv. č. 63, kart. 31, ff. 1–236; inv. č. 65, kart. 32, ff. 1–42; inv. č. 67, kart. 33; inv. č. 68, kart. 34, ff. 1–207; inv. č. 82, kart. 37, ff. 1–426; inv. č. 84, kart. 38. Základní soupis viz. Vitali, S. – Vivoli, C.: *Le carte*, s. 200–208; vysvětlivky srov. tamtéž, s. 234–235. Spisy jsou předkládány badatelů ke studiu jen výjimečně pro svůj špatný fyzický stav.

25 NA, RAT, fondová část Zastupitelské úřady, která je zpřístupněna inventářem.

jak bylo shora předesláno, pozemkového majetku Řádu sv. Štěpána.²⁶ Za primární pramen pražského rodinného archivu k danému problému lze opět považovat vzácný soubor zpráv z inspekčních cest velkovévody Petra Leopolda po provinciích Toskánského velkovévodství z let 1766–1787.²⁷ Údaje nacházející se v rukopisech nabízejí badatelům široké informace o pozemkovém vlastnictví řádového společenství z hlediska polohy a rozlohy svatoštěpánských statků na území Toskánska, a to nejprve v Pisansku, v údolí řeky Elsa a v oblasti Mugello, jejich rozšíření díky koupím, výměnám, darům, prodejm či pronájmům od 16. až do 18. století ve vikariátech (správních oblastech) Pisa, Vicopisano, Lari, Pietrasanta, Certaldo, S. Miniato, Scarperia a Firenzuola, až po jejich definitivní podobu získanou v 2. polovině 18. století pronájmem některých korunních statků patřících habsbursko-lotrinskému rodu v údolí řeky Chiany.²⁸ V textech relací můžeme sledovat také správu velkostatků a jejich dělení na menší celky jako statky, dvorce, usedlosti, hospodářství, zjistit druhy a využití pozemků, jako jsou pole, lesy, vinnice, bažiny, pastviny, jejich výnosy či provádění meliorací pozemků.

Stav panství řehole rytířů sv. Štěpána v údolí Chiany v prvních desetiletích 19. století písmem i obrazem zachycuje také nádherné *cabreo*, neboli vázaný konvolut, známý jako: „*Memoria sopra le Possessioni della Corona di Toscana compilata dall'attuale Direttore di questa branca d'amministrazione Antonio Brissoni. Li 1 marzo 1814*“.²⁹ Rukopis, jemuž předchází rozsáhlý úvod popisující stav korunních a svatoštěpánských panství z hlediska historicko-ekonomického, obsahuje 49 listů s vedutami vil, paláců, plánky patrimonií a popisy jednotlivých panství v údolí řeky Chiany.³⁰

Pokud se týká pozemkového majetku v oblasti Val di Chiana patřícího řádu sv. Štěpána je v rukopise zachyceno a popsáno 12 panství rozkládajících se zhruba na 7 200 ha. Na konci svazku je připojena důležitá mapa „*Carta dimostrativa la*

26 Srov. Sbrilli, Milleta: *Il patrimonio fondiario dell'Ordine nella collezione delle piante dell'Archivio di Stato di Pisa*. In: *Le imprese e i simboli contribuiti alla storia del Sacro Militare Ordine di S. Stefano P. M. (sec. XVI–XIX)*, Catalogo di mostra per il cinquantésimo anniversario di fondazione dell'istituzione dei Cavalieri di S. Stefano. Pisa 1989, s. 203–216; Barsanti, Danilo: *I Cavalieri di S. Stefano (1561–1859)*. In: *Piante e disegni dell'Ordine di S. Stefano nell'Archivio di Stato di Pisa*. Katalog. Pisa 1989, s. 7–43.

27 NA, RAT, Petr Leopold, inv. č. 1–49.

28 RAT, Petr Leopold, *Zprávy o cestách do Pisy, Pisánska, 1768–1786* viz inv. č. 9, 11, 13, 15, 23–24, 27–28, 30, 34, 42; *zprávy z cest z Val di Chiany, 1769–1787*, viz tamtéž, inv. č. 4, 14, 17, 21, 26, 29, 33, 37–39.

29 NA, RAT, Ferdinand III., inv. č. 11, kn. 4, ff. 34v–70r. *Popis cabrea srov. Rombai, Leonardo*, in: *Codici e mappe dell'Archivio di Stato di Praga. Il tesoro dei Granduchi di Toscana*. Catalogo della mostra a cura di Lucia Bonelli Conenna. Siena 1997, s. 90.

30 Srov. Vitali, S. – Vivoli, C.: *Le carte*, s. 218.

Valdichiana con l'indicazione delle possessioni della Corona e dell'Ordine di S. Stefano³¹;³¹ zachycující topografické rozmístění panství a pozemků v údolí řeky Chiany od Arezza po Pieve. Kartografické dílko umožňuje poměrně přesnou lokalizaci barevně rozlišených korunních, státních a svatoštěpánských panství, která zaujímají širokou část nového dolního údolí a terasovité části starého dolního údolí na obou svazích kanálu řeky Chiany.

Pozemkové vlastnictví řádu sv. Štěpána rozprostírající se v různých regionech Toskánského velkovévodství lze studovat od všeobecných zeměpisných a topografických map,³² které obecně zachycují rozsáhlá území Toskánska, až k podrobným lokálním plánům. Pomineme-li všeobecné zeměpisné mapy Toskánského velkovévodství, které patří shodou okolností i k těm nejkrásnějším kartografickým dílům sbírky,³³ věnujme svou pozornost vzácnému kartografickému souboru tvořenému mapami správních oblastí tzv. vikariátů a podesterií, nebo církevních celků-diecézí, které pocházejí z 2. poloviny 18. století a jsou vytvořené rukou Ferdinanda Morozziho a Luigi Giacchiho.³⁴ Na mapách vikariátů a podesterií, které kartograficky zobrazují výsledky administrativních reforem Petra Leopolda, jsou zakreslena svatoštěpánská panství, jako např. Lavaiana rozdělená na 10 statků: Casetta, Casone, Bosco, Casa Nuova, Colombaia nebo Tremolo.³⁵ Další državy jako La Baddia di S. Savino a Montione se svými statky jsou zakreslené ve vikariátu Vicopisano v podesterii Pontedera.³⁶ Ve vikariátech Certaldo, S. Miniato a v podesterii Empoli se

---

31 NA, RAT, Ferdinand III, inv. č. 11, kn. 4, fol. 71r, kolor., cm 31,5 x 60, s. aut., s. d. Popis mapy srov. Rombai, L.: in: Codici e mappe, cit. viz pozn. 28, s. 90; reprodukce mapy tamtéž, s. 94–95.

32 Analýza toskánské mapové sbírky v RAT viz La Toscana dei Lorena nelle mappe dell'Archivio di Stato di Praga. Memorie ed immagini di un Granducato. Catalogo della mostra svolta a Firenze 1991. Firenze 1991, s. 11–106; Rombai, Leonardo: Nell'Archivio dei Granduchi: sapere geografico/cartografico e governo del territorio nella Toscana lorenese, tamtéž, s. 111–124.

33 NA, RAT, Mapy a plány, inv. č. 150 publikovaná in: La Toscana dei Lorena nelle mappe dell'Archivio di Stato di Praga. Memorie ed immagini di un Granducato. Catalogo della mostra svolta a Firenze 1991, č. 2, s. 110–111; další viz NA, RAT, Mapy a plány, inv. č. 151 publikovaná tamtéž, č. 1, s. 108–109; nebo největší mapa NA, RAT, Mapy a plány, inv. č. 146 a 155, publikovaná tamtéž, č. 5, s. 116–119. Toto největší kartografické dílo, skládající se z 24 sekcí, bylo vydáno také jako faksimile, srov. Morozzi, Ferdinando: Carta geografica del Granducato di Toscana. Ed. Giuseppe Pansini. Milano – Firenze 1993.

34 Jedná se o mapy dochované v Národním archivu, RAT, Mapy a plány, např. inv. č. 16 mapa Morozziho, publikovaná in: La Toscana dei Lorena, č. 73, s. 257–257; tamtéž, inv. č. 138, Pianta di Diocesi di Pisa vyhotovená Luigi Giachim v 1795, publikovaná in: La Toscana dei Lorena, č. 110, s. 322–323.

35 NA, RAT, Mapy a plány, inv. č. 167, Vicariato Lari, vyhotovena Morozzim v roce 1779, publikovaná in: La Toscana dei Lorena, č. 73, s. 256–257.

36 NA, RAT, Mapy a plány, inv. č. 170 vyhotovena Morozzim v roce 1779, publikovaná in: La Toscana dei Lorena, č. 72, s. 254–255.

rozprostírají další patrimonia, jako např. Bastia se svými 23 statky, paláci, domy, mlýny, lisy na olivový olej, hostinci, pecemi a dalšími hospodářskými objekty. Mezi údolím řek Elsa a Pesa se rozkládá velkostatek Pino se svými pozemky, svým bohatstvím srovnatelný s Bastii.³⁷

Mapy a plány údolí Chiany, jako území prvořadého významu, zachycují sva-toštěpánské velkostatky i státní panství z hlediska jejich rozlohy, polohy, správy, jejich rozdělení podle využití či výkonu melioračních prací, nebo se jedná o katastrální mapy.³⁸ Další mapy demonstrují fyzické podmínky a topografii údolí, tok hlavních vodních kanálů, směr cest, tok řeky Chiany a kanálu Maestro, nivelaci v údolí, stavby pro stabilizaci vod řeky Chiany, hydrologická měření toků říček a potoků, atd.³⁹

Na plánech města Pisy inženýra Giacinta Van Linta z 1846⁴⁰ lze lokalizovat sídla a církevní objekty řádu sv. Štěpána v jeho sídelním městě. Jako velká vzácnost jsou dochovány ve fondové části fotografií pražského fondu také dvě stereoskopické fotografie kostela rytířů řádu v Pise z roku 1858.⁴¹

Toskánský záslužný Řád svatého Josefa

Toskánské vyznamenání za zásluhy, nazvaný Řád sv. Josefa,⁴² byl založen dne 9. března 1807 Ferdinandem III., vládnoucím v té době ve Würzburgsku jako vel-

37 NA, RAT, Mapy a plány, inv. č. 174, Vicariato di Certaldo, autor Morozzi, publikována in: *La Toscana dei Lorena*, č. 44, s. 198–199; Vicariato di S. Miniato, Empoli e Fucecchio, autor Morozzi, 1780; tamtéž, inv. č. 181, publikována tamtéž, č. 50, s. 210–211; mapa Val d'Elsa a přilehlého okolí z 1830, RAT, Mapy a plány, inv. č. 520.

38 Srov. NA, RAT, Mapy a plány, inv. č. 14, Fabbriche, possessioni e amministrazioni di Val di Chiana z 1. poloviny 18. století; tamtéž, inv. č. 291, Pianta della fattoria di Montecchio; tamtéž, inv. č. 295 plán velkostatku Foiano; tamtéž, inv. č. 128 a–b, Mappa ... a) di Tenute della Real Corona, b) regi possessi di Val di Chiana; tamtéž, inv. č. 327, Bonificazione della Valdichiana, 1851; katastrální mapy: tamtéž, inv. č. 559, 561.

39 Srov. mapy NA, RAT, Mapy a plány, inv. č. 35a/15, 251a–b, 261b, 262, 263, 356, 507, 513, 541a–b, 542, 550, 581, 583, 598, 599.

40 NA, RAT, Mapy a plány, inv. č. 149 a 314, 2 identické exempláře.

41 NA, RAT, Fotografie, Stereoskopie, mezi 20 stereoskopickými fotografiemi Pisy se nachází jedna fotografie popsaná: „Carovana e Chiesa dei Cavalieri vista dalla Torre della Fame“, zhotovená v 1858 Alphonsem Bernoudem a druhá od E. Van Lint nazvaná „Chiesa dei cavalieri dall'Arno della Torre della Fame“ z 1858.

42 Celý název řádu vitalštině zní: „Ordine del Merito sotto il Titolo di S. Giuseppe“. Většinou je v literatuře uváděn jen pod názvem Ordine di S. Giuseppe čili Řád sv. Josefa. K historii řádu viz Barsanti, Danilo: *L'Ordine di S. Giuseppe. Nota storica*. In: Panajia, Alessandro (ed.): *Ordine del merito sotto il titolo di San Giuseppe*. Pisa 2000; Schäfer, Dietrich: *Ferdinand von Österreich, Großherzog zu Würzburg, Kurfürst von Salzburg, Großherzog der Toskana*. Wien 1988, s. 172–175. Lavezzo Cassinelli, Alessio: *L'Ordine di San Giuseppe, storia costituzione e ruolo. Quaderni degli Accademici Incolti*. Gaffi 2015. Ferdinandův dekret vydal v Paříži Viton de Saint-Allais, Nicolas M.: *Historie générale des Ordres de Chevaliers civil et militaires existant en Europe*. Paris 1811, Gran Duché de Wurzburg, Ordre de Saint-Joseph, s. 7–15.

kovévoda,⁴³ jenž se ujal vlády v bývalém biskupském vévodství na základě úmluv bratislavského míru uzavřeného v roce 1805.

V toskánském rodinném archivu ve fondové části Ferdinanda III. se nacházejí dosud opomíjené kopie⁴⁴ písemností, které z titulu své funkce sekretáře řádu⁴⁵ připravoval Josef Friedrich Ludwig von Hartmann, dvorní rada na Ferdinandově würzburšském dvoře. Tyto dokumenty měly dokončit formování nově založeného záslužného řádu, proklamovaného pouhým jednoduchým Ferdinandovým ediktem, vydaným 9. 3. 1807, v němž se hovořilo jen o ustavení řádu, jeho účelu, řádových dekoracích. Z toho je zřejmé, že Ferdinand spěchal s vyhlášením založení zcela nového záslužného řádu, aby mohl vyznamenat význačné politické protagonisty své doby, ještě dříve, než ostatní panovníci v okolních zemích vyhlásili podle vzoru Napoleonovy Čestné legie své vlastní záslužné dekorace. Řádová statuta, která by zabezpečila fungování nové řádové instituce, byla pro tuto chvíli jako dokument až na druhém místě. Řádové regule, jak známo, nezbytně doprovází založení každého typu řádu. Proto bylo nutno je vytvořit i pro Řád sv. Josefa. Přípravné práce podle dokumentů trvaly téměř rok a byly vyhotoveny k prvnímu výročí založení řádu. Statuta, datovaná ve Würzburgu dne 17. února 1808, v RAT nalézáme v konceptní podobě.⁴⁶ Návrh psaný německy obsahuje celkem 47 článků rozdělených do 16 kapitol,⁴⁷ v nichž jsou shrnuty všechny zásady,⁴⁸ jež formulovaly účel řádu, podmínky přijímání a udělování vyznamenání, strukturu řádu, jeho orgány a funkce, třídy a stupně dekorací, počet vyznamenání v jednotlivých třídách, stanovily povinnosti členů, popisovaly slavnostní přijímací ceremoniel a určovaly další podmínky pro správné fungování řádu. Velmi zajímavé jsou zároveň doprovodné poznámky, odkazy a komparace, vztahující se k již existujícím evropským řádům a tak touto formou poukazovaly na to, z jakých tradic a kořenů

---

43 Ferdinand získal toto sekularizované biskupství jako jistou kompenzaci za Salcbursko, které měl ve svých rukou od 1803 po svém odstoupení Toskánska ve prospěch Napoleona smlouvami uzavřenými v roce 1801 v Lunèville. K historii nástupu Ferdinanda III. ve Würzburgu viz Pesendorfer, Franz: Ein Kampf um die Toskana. Grossherzog Ferdinand III. 1790–1824. Wien 1984, s. 376–415; Chroust, Anton: Geschichte des Großherzogtums Würzburg 1806–1814. Würzburg 1932; Schäfer, D.: Ferdinand von Österreich.

44 NA, RAT, Ferdinand III., inv. č. 71, ff. 55–90. Gregorovičová, Eva: L Ordine del Merito sotto il titolo di San Giuseppe alla luce dei documenti scoperti nell'Archivio familiare degli Asburgo-Lorena a Praga. Quaderni stefaniani XXIX, 2010, s. 259–264.

45 Jmenování viz Viton de Saint-Allais: N. M.: Historie générale, s. 14.

46 NA, RAT, Ferdinand III., inv. č. 71, ff. 55–72. „Unterthänigster Vortrag den St. Josephs-Orden betr.“

47 Stručnou zmínku o statutech, datovaných 19. březnem 1808, uvádí ve své knize Schäfer, D.: Ferdinand, s. 173–175.

48 NA, RAT, Ferdinand III., inv. č. 71, např. fol. 56' – je řád označován jako „einen Civil und Militärorden unter dem den Schütze des Heiligen Josephs“.

se při formování řádu při jeho založení vycházelo a co bylo jeho předlohou. Máme tak jedinečnou možnost nahlédnout přímo do procesu vzniku dokumentu, jímž se měl řídit tak výjimečný a dodnes udělovaný řád.

Druhý dokument je kopií konceptního návrhu zakládací listiny Řádu sv. Josefa,⁴⁹ datovaný ve Würzburku dnem 19. března 1808. Posledním je pak opis protokolu datovaného ve Würzburku dne 20. března 1808, v němž Ferdinand vyhlášoval založení řádu, jeho členění na třídy, s uvedením jmen prvních vyznamenaných členů záslužného řádu.⁵⁰ Dochované archiválie jsou jedinečnými doklady nejen k historii Řádu sv. Josefa, ale jejich historická hodnota spočívá i v tom, že jejich forma napomáhá k objasnění, jakým způsobem se vytvářely základní dokumenty, jež zabezpečovaly existenci nově založené řádové instituce. Dokládají fakt, že proces sepsání těchto základních dokumentů, který většinou předcházel prohlášení o založení řádových vyznamenaní, aby tak byla zajištěna jeho právní platnost a naplnily se i formální náležitosti, mohl být i opačný.

Naprosto neznámé jsou písemné materiály dochované v RAT z doby po odchodu toskánských Habsburků z Florencie, tj. po abdikaci posledního toskánského velkovévody Leopolda II. dne 21. července 1859 v lázních Bad Vöslau⁵¹ ve prospěch svého prvorozeného syna Ferdinanda IV. Ten stál v čele toskánské sekundogenitury habsbursko-lotrinského rodu až do své smrti v roce 1908.⁵²

Jedná se o dva soubory písemností z let 1859–1908, z nichž prvně citovaný dokumentuje činnost kanceláře řádu⁵³ a druhý je tvořen korespondencí rakouského ministerstva zahraničních věcí s osobním sekretářem Ferdinanda IV. v záležitostech udílení vyznamenaní Řádu sv. Josefa z let 1876–1884.⁵⁴

Mezi nejdůležitější dokumenty patří zejména několik tisků regulí a statut Řádu sv. Josefa z roku 1817.⁵⁵ Jde o původní vydání řádových statut publikovaných Ferdinandem III. po jeho návratu na toskánský trůn získaný zpět Vídeňským kongresem. Podle článků původních regulí byl velký důraz kladen na evidenci

49 NA, RAT, Ferdinand III., inv. č. 71, ff. 75–81. „Entwurf der Stiftungs-Urkunden des St. Josephs Ordens.“

50 NA, RAT, Ferdinand III., inv. č. 71, ff. 83–90.

51 Abdikace podepsaná Leopoldem II. je uložena v NA, RAT, Leopold II./2, inv. č. 255.

52 Písemnosti jsou dochované v soukromém archivu Ferdinanda IV., který se utvářel jeho činností v Salcburku, což bylo sídlo představitele toskánské pobočné linie. Ferdinandův archiv, spolu s dalšími písemnostmi, se nacházel v době po skončení I. světové války v roce 1918 na toskánském panství Ostrov nad Ohří, byl zestátněn a dnes tvoří fondovou část Rodinného archivu toskánských Habsburků uloženého v Národním archivu v Praze.

53 NA, RAT, Ferdinand IV., sign. 76B Ordine di San Giuseppe, inv. č. 671, kart. 240.

54 NA, RAT, Ferdinand IV., sign. 70H, inv. č. 611, kart. 211.

55 NA, RAT, Ferdinand IV., sign. 76B, inv. č. 671, „Regolamento o siano costituzioni dell'Ordine del Merito sotto il Titolo di S. Giuseppe“, Firenze, s. d. Několik exemplářů má i velmi pěknou vazbu.

vyznamenaných. Toto nařízení dodržoval i Ferdinand, jak o tom svědčí dochovaný „Soupis rytířů řádu k roku 1859“ sestavený, jak se uvádí v margináliích na dokumentu, podle toskánského almanachu.⁵⁶

Avšak největší historicko-dokumentární hodnotu má soupis vyznamenaných „Seznam dekorovaných Řádu sv. Josefa 1859–1908.“⁵⁷ V něm byly vedeny podrobné záznamy o osobách, kterým bylo vyznamenání uděleno, a to jméno, titul a funkce osoby, datum a místo udělení řádu, třída řádové dekorace a zda byl odznak po smrti vyznamenaného vrácen a kým. Vzhledem k tomu, že Ferdinand IV. již žil na rakouském území, pohyboval se i v českých zemích⁵⁸ a stýkal se s představiteli rakouské a české šlechty, využíval jejich služeb, za což řadě z nich udělil záslužný řád, se objevuje v seznamu i více jmen, která úzce souvisí s českým prostředím. Jedná se tedy o významný, dosud neznámý pramen, využitelný jak k evropským, tak k českým dějinám.

Další soubor Ferdinandovy dokumentace tvoří písemnosti⁵⁹ vztahující k udělování řádu různým osobnostem, k chodu kanceláře, k činnosti pověřených úředníků při vyřizování agendy, nařízení a korespondence mezi Ferdinandem IV. a kanceláří, představiteli řádu a florentskou administrací soukromých statků, které zůstaly Leopoldovým dědicům v Toskánsku po jeho smrti. Ředitel této administrace byl zároveň pověřen také spolupracovat při výběru a předávání dekorací svatojosefského záslužného řádu jmenovaným Toskáncům. Administrace ve Florencii také zprostředkovávala vrácení dekorací po úmrtí členů řádu.

Kromě toho jsou zde uloženy v chronologické řadě dopisy dekorovaných z let 1876–1907, povětšinou vyjadřujících poděkování za udělení řádové dekorace a jmenování.⁶⁰

---

56 Tamtéž, „Nota dei Cavalieri dell'Ordine del Merito sotto il titolo di S. Giuseppe, Estratta dall'Almanacco Toscano del 1859“. K tomu ještě seznamy osob, kterým byly uděleny řádové dekorace řazeny dle tříd: „Cavalieri dell'Ordine di S. Giuseppe: Toscani avanti l'anno 1859.“ pro Toskánce. Druhý seznam je soupisem vyznamenaných zahraničních osobností od roku 1861–1880. „Cavalieri dell'Ordine di S. Giuseppe: Esteri“

57 Tamtéž, „Ordine di S. Giuseppe: Nota dei decorati, 1859–1908“.

58 Po smrti otce Leopolda II. zdědil Ferdinand Ostrov nad Ohří v roce 1872. Zde pravidelně trávil s rodinou část roku a pečlivě své panství spravoval – o tom existuje bohatá dokumentace viz NA, RAT, Ferdinand IV., sign. 37, Schlackenwerth.

59 NA, RAT, Ferdinand IV., sign. 76B, inv. č. 671.

60 Tamtéž, jedná o dopisy v záležitostech udělení dekorací: velkokříž generálu kavalérie Ludwigu Benedekovi (Graz, 1881); komandér hraběti Ludwigu Waldburgovi 1881 – koresp. mezi Ferdinandem a hrabětem; 1882 – Majneri vrací velkokříž za srbského krále; velkokříž arcivévodovi Františku Ferdinandu d'Este (1887); velkokříž hraběti Emerichovi Széchényimu (1887); velkokříž hraběti Nostitzovi Wallwitz (1891); velkokříž kardinálu Gruschovi (1891); komandér mons. Lorenzu Mayerovi (1891); velkokříž Mariu Mocennimu, kardinálu u apoštolské stolice – přes Giuliana Bersaniho; mons. Cagiano de Azevedo Maestro di Camera di Santa Santita

Mezi Ferdinandovými písemnostmi se nachází i vrácený diplom z 12. 6. 1856, který byl v kanceláři označený jako model pro zhotovení jmenovacích listin, jež byly zasílány spolu s řádovou dekorací vyznamenaným osobám.⁶¹

K velmi důležitým písemnostem patří i nenápadný list papíru (cca 1859–1861), na němž jsou uvedeny ceny jednotlivých dekorací.⁶²

Pod původní signaturou N. 16/B je dochován seznam jmen příjemců, kterým byly zaslány spolu s průvodními dopisy řádové dekorace, které ještě uděloval vyznamenaným toskánský velkovévoda Leopold II.⁶³ Ve stejném fasciklu jsou uloženy i dopisy z let 1867–1876,⁶⁴ v nichž je oznamováno velkokancléři řádu doručení diplomu a insignie vyznamenané osobě. Kromě toho jsou tu uložena i oznámení o úmrtí vyznamenaných a o vrácení dekorací po úmrtí majitele.

Další svazek dokumentů lze charakterizovat jako koncepty návrhů formulářů žádostí rakouskému císaři o povolení k udělení Řádu sv. Josefa navržené osobě.⁶⁵ Tyto dopisy již s předem napsaným textem a s vynechanými místy pro doplnění jména, hodnosti dekorace a datace, ukazují na způsob práce kanceláře řádu a mechanismus udílení vyznamenání ve vztahu mezi velmistrem řádu a císařem, jemuž byl Ferdinand jako příslušník habsbursko-lotrinského rodu podřízen.

(1893); rytíř majoru Viktoru Kupsovi (1894), vrácení dekorace po smrti Rudolfa von Gersdorff (1894); rytíř Josefu baronu Pelichy (1895); velkokříž knížeti Rudolfovi Lichtensteinovi (1896); velkokříž hraběti a ministru Goluchowskému – korespondence s rakouským ministerstvem zahraničních věcí (1897), bavorským dvorem; rytíř mons. Giuliovi Ceconimu, 1898 udělení, 1899 poděkování; rytíř Franzi Folliotovi Crenneville (1898); rytíř hraběti Juliovi Salburgovi (1898); velkokříž patriarchovi jeruzalémskému Lodovicu Piaviovi (1900); velkokříž knížeti Friedrichovi Schönburg-Waldenburgovi (1901); velkokříž knížeti Alfredu Montenuovo (1901); velkokříž baronu Mariovi Passettimu rakousko-uherskému vyslanci na dvoře italského krále v Římě (1903); rytíř mons. Jacobu Obwegenovi (1905); velkokříž hraběti Ottovi von Rechberg a Rothenlöwen (1905), rytíř baronu Karlu Krausovi (1906); rytíř majoru Albertu Marguttimu (1907); komandér Giuseppevi Majnerimu (1907); rytíř baronu Hugovi Ledererovi (1907); velkokříž arcivévodovi Karlovi (Praha, 1907); velkokříž hraběti Friedrichu Beckovi (1907); arc. Leopold (1907) – není v seznamu, ale píše Ferdinandu jako strýci a děkuje mu za udělení řádu (Darmstadt, 1907); rytíř mons. Mayerovi von Ahrdorff (Olomouc, 10. 7. 1907); rytíř knížeti Augustu Lobkowiczovi (1908).

61 Tamtéž, dokument označen N. 16/A: „Modelli del Merito sotto il Titolo di S. Giuseppe“.

62 Tamtéž, „Prezzi delle insegne dell'Ordine di S. Giuseppe.“

63 Tamtéž, dokument označený N. 16/B: „Lettere colle quali vengono accompagnate alla Grancancelleria dell'Ordine del Merito sotto il titolo di S. Giuseppe le insegne di decorati dal Granduca Leopoldo.“

64 Tamtéž, Většinou se jedná o dopisy z rakouského ministerstva zahraničních věcí. Dopisy jsou založeny dle pořadí v seznamu příjemců, jímž byly řádové odznaky spolu s jmenovacími diplomy zasílány přes rakouské MZV, protože se jednalo o jmenování osob, které sídlily v zahraničí.

65 Tamtéž, „Formulari per domanda a S. M. I. e R. Apost. per poter accettare e portare l'Ordine di S. Giuseppe.“

Zajímavou skupinou dokumentů jsou podklady týkající se přípravy oslav 100. výročí založení řádu.⁶⁶ Jedná se o pozvánky, úřední ohlášení, seznamy pozvaných, potvrzení účasti, korespondenci, omluvy pozvaných, že se nemohou zúčastnit, noviny *Salzburger Zeitung* a *Salzburger Chronik* z 20. 3. 1907.

Toskánský civilní a vojenský záslužný řád

V roce 2018 uplynulo 165 let od ustavení Toskánského rytířského vojenského záslužného řádu,⁶⁷ který založil dne 19. prosince 1853 poslední vládnoucí toskánský velkovévoda Leopold II.

Prameny k toskánskému záslužnému civilnímu a vojenskému řádu „Ordine del Merito Civile e Militare“ na rozdíl od archivních podkladů k Řádu sv. Štěpána a sv. Josefa jsou mnohem skrovnější. I přesto jsou dochované archiválie dostačující k rekonstrukci jeho historie i činnosti a dokumentují jeho význam. Jeho postavení mezi těmi dvěma staršími toskánskými rytířskými řády je co do významu i uplatnění dost limitováno. Je nutno vzít do úvahy i to, že jeho historie oproti Řádu sv. Štěpána, založeného v roce Cosimem I. de Medici již v roce 1561, stejně jako Řádu sv. Josefa (zal. 1807), je mnohem kratší.

Dalo by se předpokládat, že se nějaké dokumenty k počátkům tohoto záslužného řádu mohou nacházet mezi archiváliemi svého zakladatele Leopolda II., tvořícího dnes v RAT samostatnou fondovou část, ale opak je pravdou. Skrovná archivní dokumentace v rozsahu dvou archivních krabic, i když zásadní pro dějiny „Ordine del Merito Civile e Militare“ v letech 1861–1908⁶⁸, je uložena v bohatém osobním archivu Leopoldova syna Ferdinanda IV.⁶⁸

Nosnými archiváliemi jsou podklady uložené ve fasciklu s popisem: „Ordine del Merito civile e militare“ z let (1853) 1859–1862,⁶⁹ který obsahuje pod písm. A) podrobný popis slavnostního předávání záslužného vojenského řádu po jeho ustavení 19. prosince 1853 toskánským velkovévodou. Podle toho sedmistránkového nedatovaného elaborátu⁷⁰ došlo k prvnímu slavnostnímu udílení záslužného vyznamenání dne 26. března 1854 samotným velkovévodou Leopoldem II. ve Florencii v královském paláci Pitti v sále „delle Nicchie“ za přítomnosti toskánského

---

66 Tamtéž, „Ordini Festa Centenario Ordine S. Giuseppe 1907.“

67 Matteucci, Marco: *L Ordine del Merito Civile e Militare di Toscana*. Firenze 2012. Stručně ke všem toskánským rytířským řádům Cucentrentoli, Giorgio: *I Granduchi di Toscana*. Bologna 1975, 213 s., tamtéž, příl.: Romoli, Gian Carlo: *Gli ordini cavaliere della I. e R. Casa di Asburgo-Lorena*, s. 163–195. Saccarello, Roberto: *Gli Ordini cavaliere della I. e R. Casa d'Asburgo-Lorena di Toscana*. Vicenza 2007.

68 NA, RAT, Ferdinand IV., sign. 76C, inv. č. 672–673, kart. 241–242.

69 Tamtéž, sign. 76C, inv. č. 672, kart. 241, orig. sign. N°17, A–D.

70 Tamtéž, N° 17/A.

prince-dědice Ferdinanda IV. Oba představitelé vládnoucího rodu byly ve slavnostních vojenských uniformách nejvyššího generála a plukovníka toskánských vojsk, dále státního ministra-sekretáře Giovanni Baldasseroniho, jenž byl pověřen účastí ministerstvem války, dalšími státními hodnostáři, nejvyššími dvorskými úředníky, představiteli toskánských rytířských řádů sv. Štěpána a sv. Josefa, zástupci armády a adepty navrženými na záslužné vojenské vyznamenání. V italsky psaném zápisu jsou s naprostou přesností zaznamenány nejen jednotlivé fáze slavnostního ceremoniálu udílení řádových dekorací a jmenovacích diplomů vyznamenaným před panovníkovým trůnem, ale také popis rozestavení jednotlivých účastníků slavnosti, sálu, slavnostní výzdoby, včetně detailů o umístění řádových dekorací a jmenovacích dekretů na stolcích. K tomu je přiloženo několik výtisků obsahujících text zakládajícího dekretu Leopolda II. z 19. prosince 1853.⁷¹

Dalšími písemnostmi ve fasciklu⁷² jsou koncepty dekretů vydaných Ferdinandem IV. v Lindau, dne 9. listopadu 1861, kterými jednak potvrzuje stávající vojenský záslužný řád založený jeho otcem v roce 1853, jednak rozšiřuje dekoraci za zásluhy o civilní kategorii a rozděluje ji na pět tříd. Další textem, vydaným ve stejný den, upřesňuje čl. 3 výše uvedeného svého dekretu stanovením přesných regulí o činnosti a organizaci nového záslužného civilního a vojenského řádu, upravující jmenování nových adeptů na vyznamenání, s popisem udílených řádových dekorací v jednotlivých kategoriích, třídách a hodnostech. K tomuto konceptu se pojí i nedatované písemné vyjádření velkokancléře řádu Tanay de Nerliho k rozpracování prováděcího předpisu k čl. 3 Ferdinandova dekretu z 9. 11. 1861. Posledním konceptem je zápis rozhodnutí titulárního toskánského velkovévody, datovaný ve Vídni 18. února 1862, kterým Ferdinand založil nové vyznamenání za zásluhy v podobě medaile „Medaglia del Merito“.⁷³ Jako poslední je v této složce N°17/B uložena tabulka vojenských hodností používaných v toskánské armádě. Další položkou pod sign N° 17/C⁷⁴ rozebraného fasciklu jsou tištěné černobílé i barevné vzory aversu i reversu jednotlivých gradů dekorací záslužného civilního a vojenského řádu udílených ve dvou kategoriích o pěti stupních s jejich popisem. Samostatně je na jednom z vyobrazení předtištěnému řádu dokresleno i jeho zavěšení na červenočerné řádové stužce. Za důležité je nutno považovat i rukopisný formulář dopisu s podpisem sekretáře řádu, používaného ve velkokanceláři „Ordine del Merito Civile e Militare“, kterým kancelář vyznamenanému oznamovala rozhodnutí o udělení záslužné medaile v příslušné třídě.

71 Tamtéž, orig. sign. A IV a) 3.

72 Tamtéž, N° 17/B. „Carte relative ai Decreti del 9. Nov. 1861, amplianti l'Ordine del Merito Militare.“

73 Tamtéž, N°17/B.

74 Tamtéž, N° 17/C „Modelli di Diplomi – Disegni e appunti varj, Disegni della Medaglia.“ Vyobrazení vzhledu záslužné medaile se zde ale nevyskytuje.

Kromě toho jsou tu dochovány dvě listiny předtištěných černobílých jmenovacích diplomů, sloužících jako formulářové vzory. Hned za tímto fasciklem jsou zařazeny ve složce tzv. „Starých diplomů“⁷⁵ tři listiny Ferdinanda IV. z 80. let 19. století, kterými byla udělena vyznamenání různých tříd civilního a vojenského záslužného řádu, které, ačkoliv na rozdíl od předcházejících případů, jsou vyplněné a podepsané, zde sloužily jako vzory pro vyhotovení jmenovacích diplomů pro dekorované.⁷⁶

Zajímavé jsou i různé poznámky a přípisky dokumentující činnost kanceláře, mezi nimiž se nalézá účet, datovaný v Mnichově 4. prosince 1861,⁷⁷ podepsaný zlatníkem a klenotníkem E. Quellhorstem, z něhož lze vyčíst počet zhotovených řádových dekorací v jednotlivých třídách, použití kovu na jejich výrobu, ale i jejich cenu, kterou výrobce účtoval toskánské velkokanceláři. Poslední složka⁷⁸ analyzovaného fasciklu předznamenává největší počet písemností obou kartonů,⁷⁹ a tou je korespondence. Rozsáhlý soubor dopisů různé povahy z let 1861–1908, řazených původcem chronologicky podle let, nikoliv podle odesílatelů nebo obsahu, obsahuje především korespondenci s jednotlivci,⁸⁰ kterým byla vyznamenání

---

75 Tamtéž, A IV a)3 „Vecchi Diplomi“.

76 Tamtéž, text jmenovacího dekretu, stejný pro obě kategorie, je již upravený tak, aby vyhovoval regulím Ferdinandova ustavujícího nařízení z roku 1861 a zároveň jeho postavení pouhého titulárního toskánské velkovévody. A to tak, že úprava s toskánským znakem a rozvržením textu, umístěním podpisů a pečeti i formátu o velikosti 81 x 58 cm zůstaly zachovány. Text, kromě intitulace, se zjednodušil: „Vedendo dare publica testimonianza di onore ad .....(jméno vyznamenaného s uvedením jeho úřadu či funkce)..... per servigi resi alla Nostra Persona e alla Nostra Famiglia, lo nominiamo .....(uvedení třídy řádu)..... del Nostro Ordine del Merito Civile e Militare Categoria (buď civilní či vojenská). Ed in adempimento di questa Nostra determinazione ordiniamo sia spedito il presente Diploma, firmato di Nostra Mano, controfirmato dal Gran Cancelliere, dal Segretario dell'Ordine, e munito del Gran Sigillo delle Nostre Armie. Dato. ...; uprostřed pečet (zde slepotisková); vlastnoruční podpis Ferdinanda; dále odstupňované vpravo podpisy: „per Il Gran Cancelliere“ a „per Il Segretario“.

77 Tamtéž, tato objednávka byla zhotovena necelý měsíc po vydání Ferdinandova dekretu o obnovení a rozšíření záslužného řádu.

78 Tamtéž, N° 17/D „Lettere colle quali vengono accompagnate alla Grancancelleria dell'Ordine M.[erito] le insegne di quelli che furono decorati da S. A. I e R. il Granduca Leopoldo.“ Jsou zde jmenováni: baron Rodolfo Berchlingen, baron Francesco Mertens, Giovanni Hlawaty, Guglielmo Schlosser, major Luigi Kreibig, Fridolino Plobst de Flammenburg, rytíř Giuseppe Wiplinger, baron Nagy de Also-Szopor, Antonio Rottenari a Carlo Kofler. Tato korespondence je z let 1860–1872.

79 Tamtéž, kart. 241–242.

80 Tamtéž, inv. č. 672, kart. 241, dopisy z let 1863–1900, např. odesílatelé jak Toskánci tak, cizinci: Tanay de Nerli, Charles de Brück, Amerigo Antinori, Wilhelm von Baesch, Emerich Deininger, arcivévoda František Salvátor, Biagić Bogdan, Ludwig Tegze, Giuseppe Silvatici, Giovanni Rossi, Pietro Imperiali, Fausto Tancredi, Federico Mellini, Ugo Ubaldo Tonetti, Umberto Fortini, Giuliano Bersani. Pod inv. č. 673, kart. 242, korespondence z let 1861–1908, např.: Antonio Watter, Eugenio du Tremoul, Carlo Slucka, Giovanni Mayneri, Gaetano Bistef, Carlo Dittmann, arcivévoda Albert Salvátor.

udělena, děkonné dopisy dekorovaných osob, dále korespondenci institucionální, s představiteli evropských panovnických dvorů, papežské kurie, rakouským ministerstvem zahraničí či s nejvyšším hofmistrovským úřadem ve Vídni v záležitostech řádu. Mezi korespondencí jsou také dochovány různé autografické poznámky Ferdinanda IV. k organizaci a činnosti velkokanceláře řádu.⁸¹ Některé záznamy svědčí o tom, že udělování řádu či vyznamenání projednával toskánský velkovévoda Ferdinand přímo s císařem.⁸²

Podle dochovaných archiválií je patrné, jak velký důraz byl v salcburské velkokanceláři kladen na evidenci vyznamenanych. O tom svědčí dochovaný „Soupis rytířů řádu k roku 1859“ sestavený podle toskánského almanachu, k němuž je připojen přehled vyznamenanych záslužným řádem podle regulí dekretu z 1861 v kategoriích civilní a vojenské, zahrnující vyznamenané rozdělené do pěti tříd, včetně čestného kříže, od 1861 až 1884.⁸³

Avšak největší historicko-dokumentární hodnotu má registr vyznamenanych „Seznam dekorovaných 1859–1908.“⁸⁴ V něm byly vedeny podrobné záznamy o osobách, kterým bylo vyznamenání uděleno. Kromě jména, titulu, hodnosti, úřadu či funkce dekorovaného, bylo uvedeno datum a místo udělení řádu, třída řádové dekorace, kategorie civilní či vojenská a zda byl odznak po smrti vyznamenaneho vrácen a kým.

Dosud nevyužitá a neoprávněně opomíjená analyzovaná dokumenta k toskánským dynastickým řádům nacházející se v Rodinném archivu toskánských Habsburků tak mohou rozšířit a upřesnit historii těchto řádových institucí již popsaných buď v encyklopediích či jiných faleristických publikacích.

81 Tamtéž, inv. č. 672, např. ve složce dopisů z roku 1896 je rukou Ferdinandova osobního sekretáře Bogdana vyhotoven přehled vyznamenanych, navržených pro Sasko, s uvedením počtu a třídy dekorací.

82 Tamtéž, inv. č. 672, ve složce korespondence z 1882.

83 Tamtéž, „Nota dei Cavalieri dell'Ordine del Merito (1853), Estratta dall'Almanacco Toscano del 1859“. K tomu ještě seznamy osob, jimž byly uděleny řádové dekorace řazeny dle tříd: „Cavalieri dell'Ordine di S. Giuseppe: Toscani avanti l'anno 1859.“ Tento seznam vyznamenanych před rokem 1853 byl vyhotoven podle datace zpětně ve Florencii až 11. února 1884, a to vévodou Amerigem Antinorim, zvláštním zplnomocněncem titulárního toskánského velkovévody pro řízení jeho toskánských statků a záležitostí.

84 Tamtéž, inv. č. 673, kart. 242, „Ordine del Merito Civile e Militare. Nota dei Decorati. Decorazioni conferite da Sua Altezza Imperiale e Reale il Granduca di Toscana Ferdinando IV.“, evidence vyznamenanych záslužným civilním a vojenským řádem v letech 1861–1908 byla zanesena na 123 stránkách vázaného protokolu. Na straně 129 je zapsán seznam 15 navržených adeptů, kterým byla udělena dne 8. října 1880 v Ischlu Ferdinandova medaile za zásluhy založená v roce 1862. V záznamech o udělení medailí se dále nepokračovalo a registrace tohoto vyznamenání nebyla zapisována ani mezi zápisy na předcházejících stranách registru.

Quellen zu den toskanischen Hausorden im Familienarchiv der toskanischen Habsburger

Der Beitrag beschäftigt sich mit einer Analyse der bislang nicht genützten und zu Unrecht übergangenen Dokumente, die sich zu den toskanischen Hausorden im Familienarchiv der toskanischen Habsburger befinden, und zwar zu den Ordensinstitutionen des hl. Stephan, des hl. Josef und zu den militärischen und zivilen Verdienstorden. Diese Quellen können auch die Geschichte dieser Ordensinstitutionen erweitern und präzisieren, die entweder in enzyklopädischen oder phaleristischen Publikationen beschrieben sind.

Sources to Dynastic Orders of Tuscany in the Family Archive of Habsburgs of Tuscany

The paper deals with the analysis of unused and till now omitted documents to dynastic orders of Tuscany, i. e. to order institutions of Saint Stephen, Saint Joseph and Military and Civil Order of Merit, located in the Family Archive of Habsburgs of Tuscany that may broaden and specify the history of these order institutions as it has been detailed both in encyclopaedia and other phaleristics publications.

UDĚLOVÁNÍ SVÁTOSTI NIŽŠÍHO A VYŠŠÍHO SVĚCENÍ PRAŽSKÝMI SVĚTÍCÍMI BISKUPY JANEM MATOUŠEM SCHWEIBEREREM A ERASMEM DIVIŠEM KRIEGEREM V LETECH 1779–1792

STANISLAVA JÍLKOVÁ

V samotném úvodu tohoto příspěvku je zapotřebí předeslat, že navazuje na starší studii, zabývající se problematikou udělování svátosti biřmování (spojené často s kanonickou vizitací příslušného benefícia) na území pražské arcidiecéze v letech 1779–1792.¹ Vychází totiž ze stejného pramene, jímž je *Kniha funkcí světicích biskupů Jana Matouše Schweiberera a Erasma Diviše Kriegera z let 1779–1792 (Liber functionum)* (dále *Kniha funkcí*), uložená ve fondu s názvem *Archiv pražského arcibiskupství v Národním archivu v Praze*.²

Diplomatický rozbor *Knihy funkcí*

Kniha funkcí byla pořízena pro potřeby pražské konsistorní kanceláře za archiepiskopátu hraběte Antonína Petra Příchovského z Příchovic (1764–1793) a zahrnuje období od 21. srpna 1779 do 30. března 1792.³

Rukopis má rozměry 22 x 38 cm, papírovou, tmavohnědou kůží potaženou vazbu, zdobenou slepotiskem, je psán latinsky, a není foliován.

-
- 1 Jílková, Stanislava: Udělování svátosti biřmování pražskými světicími biskupy Janem Matoušem Schweibererem a Erasmem Divišem Kriegerem v letech 1779–1792. *Paginae historiae* 22/2, 2014, s. 286–298.
  - 2 Národní archiv (NA), fond *Archiv pražského arcibiskupství I (APA I)*, inv. č. 1286, sg. B 9/9.
  - 3 Kromě již zmíněných zápisů o udělování svátosti biřmování (spojeno často s kanonickou vizitací) a svěcení na území pražské arcidiecéze obsahuje *Kniha funkcí* ještě záznamy o posvěcení kostelů a oltářů na území města Prahy, žehnání kalichů a jiných liturgických nádob a zvonů rovněž ze zmíněného období let 1779–1792 a žehnání opatům pražských klášterů z let 1779–1791. Za specifika pak lze považovat záznam o udělení svátosti křtu židu Mojžíši Hörschlovi v domácí kapli světicího biskupa Kriegera dne 28. října 1788 a k zadnímu příděští volně vloženou (nikoli vevázanou) přílohu, týkající se žehnání křesťanského vojenského praporu v kostele sv. Mikuláše na Malé Straně v Praze dne 21. srpna 1791. Všechny zápisy ohledně svěcení a žehnání budou podrobně rozebrány v samostatném příspěvku.

Zápisům o udílení svátosti nižšího a vyššího svěcení je v Knize funkcí věnováno pouhých 9 folií.⁴ Byly vedeny chronologicky pro jednotlivé měsíce a v rámci každého z nich pro jednotlivé dny.⁵

Co se týče grafické podoby záznamů, na každé straně rukopisu byly rozděleny do tří sloupců. První obsahoval datum udělení svěcení;⁶ druhý místo, kde k tomuto kroku došlo spolu s uvedením stupně svěcení (výjimečně se objevuje i jméno svěcence) a třetí celkový počet svěcenců k danému datu;⁷ první a druhý sloupec se po obsahové stránce často prolínaly.⁸

Na konci zápisů z roku 1779, 1781, 1782 a 1784 byl uveden vlastnoruční podpis úřadujícího světícího biskupa včetně jeho plného titulu.⁹

Zápisy v Knize funkcí z prvních let jejího vedení vynikají pečlivostí, postupem času však nabývají na ledabylosti jak po stránce paleografické, tak i obsahové, přičemž nezřídka chybí i klíčové údaje o udělených svěceních.

Jmenovitě bylo v tomto rukopise zaznamenáno pouze 100 svěcenců. Údaje o nich byly následně konfrontovány s údaji, uvedenými o týchž osobách v *Seznamu svěcenců z let 1768–1833*;¹⁰ tento rukopis je rovněž uložen ve fondu *Archiv pražského arcibiskupství* v Národním archivu v Praze. Rozměrově se shoduje s Knihou

4 Zápisy o udílení svátosti svěcení jsou uvedeny nadpisem „Catalogus Ordinatorum“.

5 Záhlaví zápisů jednotlivých měsíců se v Knize funkcí objevovalo ve dvojí podobě; první obsahovala i slovo „měsíc“ v latinském jazyce a vyskytovala se v letech 1779–1781 („Mense Augusto“, „Mense Septembri“, „Mense Octobri“ atd.); druhá od roku 1782 ji pak nahradilo pouze prosté uvádění měsíců v roce, nejprve ve 2. pádě – „Februarii“, „Martii“ atd., od roku 1783 v 1. pádě – „Januarius“, „Februarius“ atd.

6 Tento sloupec byl nadepsán slovem „die“.

7 Tento sloupec byl nadepsán slovem „Numerus“.

8 Prolínáním je zde míněno uvádění zpřesňujícího časového údaje ve druhém sloupci. Jako příklad poslouží např. zápis z 11. března 1780 – „Sabato ante Dominicam Judica“ čili „v sobotu před smrtnou nedělí“ („smrtnou“ je míněna 5. neděle postní před Velikonocemi; viz Český slovník bohovědný 3. Praha 1926, s. 566; Emler, Josef: Rukověť chronologie křesťanské, zvláště české. Praha 1876, s. 5), z 20. května téhož roku – „in Angaria post S. Spiritum“ čili „o suchém dni po Selsání Ducha Svatého“ („in Angaria post S. Spiritum“; suché dny (lat. angaria, quatuor tempora – odtud „kvatembr“) připadaly vždy na týden po první neděli postní (lat. quatuor tempora quadragesimae) po slavnosti Selsání Ducha Svatého (lat. quatuor tempora pentecostes), po svátku Povýšení sv. Kříže dne 14. září (lat. quatuor tempora crucis) a po svátku sv. Lucie dne 13. prosince (lat. quatuor tempora adventus, post Luciae); viz Emler, J.: Rukověť chronologie křesťanské, s. 5; nebo 23. února 1782 – „o suchém dni po Popeleční středě“ (lat. in Angaria post Cineres; tamtéž, s. 10).

9 Celá podpisová formule v případě biskupa Schweiberera zněla následovně: „ordinavi Joan.[nes] Mattheaus Schweiberer m[anu] p[ro]pria. Ep[iscopu]s Suffraganeus.“ Formule biskupa Kriegera měla v roce 1781 podobu „ordinavi Erasmus Krieger Ep[iscopu]s Tiberiaden[is] Suffrag[aneus] Pragen[is] m[anu] p[ro]pria“ a od následujícího roku, v souvislosti se změnou jeho funkce, „Erasmus Krieger Ep[iscopu]s Vic[arius] g[ene]ral[is] et off[icial]is m[anu] p[ro]pria.“

10 NA, APA I, inv. č. 1228, sg. B 4/3.

funkcí (22 x 38 cm), je rovněž opatřen papírovou, tmavohnědou kůží potaženou vazbou, zdobenou slepotiskem, a není foliován.

Vazba Seznamu je však natolik poškozena, že přední deska s předsádkou včetně několika úvodních listů jsou zcela odtrženy od hřbetu.

Všechny zápisy v tomto rukopise byly, stejně jako v případě *Knihy funkcí*, provedeny v latinském jazyce a taktéž řazeny chronologicky. Udělování svěcení k určitému datu bylo vždy uvedeno formulí „In Angaria¹¹ post Festum ... die ... per Reverendissimum ac Illustrissimum Dominum (doplněno jméno úřadujícího světicího biskupa) ... (doplněno místo svěcení) ... ordinati sunt sequentes ...“ Po této formulí následovalo uvedení stupně nižšího či vyššího svěcení v tomto: „Pro Prima Tonsura et quatuor (sousloví „et quatuor“ se někdy vynechává; pozn. aut.) minoribus ordinibus“, „Pro Sacro Ordine Sub-Diaconatus“, „Pro Sacro Ordine Diaconatus“ nebo „Pro Sacro Ordine Presbyteratus“.

Jednotlivé záznamy obsahovaly církevní příslušnost svěcence (církevní řád, diecéze, arcibiskupský seminář, konvikt sv. Bartoloměje, arcidiecézní titulista, alumn generálního semináře apod.), jeho příjmení a jméno. Zápisy ke každému datu byly vždy uzavřeny formulí s uvedením lokality svěcení a data udělení svátosti.¹² Na rozdíl od *Knihy funkcí* následovala v Seznamu vždy jména církevních hodnostářů, kteří se na tomto aktu podíleli, včetně uvedení jejich funkce v rámci církevní správy.¹³

Udělování nižších a vyšších stupňů svěcení dle *Knihy funkcí*

a) Obecně

Dle *Knihy funkcí* bylo v období od 21. srpna 1779 do 30. března 1792 uděleno celkem 2935 svěcení jak na nižší, tak i vyšší stupeň.

Vyšší svěcení (lat. *ordines majores*) přijalo 717 kněží, 690 jáhnů a 639 podjáhnů, nižší (lat. *ordines minores*) pod souhrnným označením „čtyři nižší svěcení“ (ostiariát, lektorát, exorcistát a akolytát) pak 889 osob (viz Tab. 1).¹⁴

11 Celá formulace byla poprvé uvedena u prvního záznamu v Seznamu v následovném znění: „In Angaria Sabatho Sitiensis die 19. Martii 1768 per Reverendissimum ac Illustrissimum Dominum Joannem Andream Keyser Episcopum Themyscyrensem, Celsissimi Principis Domini Domini Antonii Petri Archi-Episcopi Pragensis (tit. Pl.) Vicarium in Spiritualitybus Generale Officelem et Suffraganeum Pragensem in Ecclesia Metropolitana ordinati fuerunt sequentes:“

12 Formule zněla následovně: „Sig[na]tum] Pragae in Cancellaria Archi-Episcopali die ...“

13 Šlo o světicího biskupa, kancléře a vicekancléře pražské konsistoře.

14 Udělování jak vyšších, tak i nižších svěcení bylo (a v některých případech stále je) spojeno se zastáváním zvláštního úřadu či funkce v rámci kostela. *Ostiář* (lat. *janitor, adituus*) byl chrámovým dveřníkem. *Lektor* předčítal na kazatelně z Písma svatého a staral se rovněž o liturgické knihy. Zcela specifickou náplň práce vykonával *exorcista*, totiž vyhánění dábla z posedlých osob. *Podjáhén* vybíral ořery a přísluhovali knězi u oltáře. *Jáhén* spravoval kostelní majetek,

Tab. 1

Udělování svěcení všech stupňů 1779–1792

	1779	1780	1781	1782	1783	1784	1785	1786	1787	1788	1789	1790	1791	1792	Celkem
tonsura a čtyři nižší	120	95	92	97	48	67	46	75	104	9	70	28	3	35	889
podjáhenské	39	127	35	66	37	50	35	52	49	67	30	35	15	2	639
jáhenské	77	120	38	73	53	44	61	51	54	73	6	24	14	2	690
kněžské	67	136	28	73	78	15	21	57	72	98	27	28	15	2	717
Celkem	303	478	193	309	216	176	163	235	279	247	133	115	47	41	2935

Nejvyšší celkový počet svěcení – 478 – připadl na rok 1780, kdy bylo uděleno i nejvíce podjáhenských (127), jáhenských (120) a kněžských (136) svěcení z celého zmíněného období.

Maximální počet nižších svěcení, resp. tonsury a čtyř nižších, přijalo o tok dříve, tedy roku 1779, 120 svěcenců (roku 1780 šlo o 95 svěcenců); poměrně vysoký počet nižších svěcení přijali uchazeči též v roce 1787 (104) a 1782 (97).

Nejméně svěcení, a to jak vyšších, tak i nižších – 41 – pak bylo uděleno roku 1779 (záznamy v Knize funkcí byly vedeny až od 21. srpna tohoto roku) a roku 1791–47.

Frekvence udělování jednotlivých stupňů svěcení v jednotlivých měsících každého roku zmíněného období bude podrobněji rozebrána v následujících podkapitolách; jmenovitě uvedení uchazeči o tuto svátost rovněž v následujících podkapitolách a samostatně pak ve 4. kapitole.

b) Tonsura a čtyři nižší svěcení

Co se týče nižších svěcení, označovaných jako „*tonsura a čtyři nižší*“, byly ve

pečoval o chudé, nemocné, vdovy a sirotky a dohlížel také na pořádek v kostele během bohoslužeb. Stejnou funkci vykonával i *akolyta*; viz Rittner, Edward: *Církevní právo katolické*, I. Praha 1887, s. 88–89.

zmíněném období od 21. srpna 1779 do 30. března 1792 dle Knihy funkcí uděleny celkem 889 svěcencům (viz Tab. 2).

Tab. 2
Tonsura a čtyři nižší svěcení 1779–1792

	leden	únor	březen	duben	květen	červen	červenec	srpen	září	říjen	listopad	prosinec	Celkem
1779								74	9	–	–	37	120
1780	–	3	1	–	50	–	–	–	6	–	–	35	95
1781	–	–	–	–	–	40	–	–	–	–	11	41	92
1782	–	19	9	–	25	–	–	11	1	1	–	31	97
1783	–	–	19	2	–	15	–	–	1	–	–	11	48
1784	–	2	2	1	–	46	10	–	2	–	–	4	67
1785	–	3	28	–	8	–	–	–	2	2	1	2	46
1786	–	–	32	–	–	7	–	–	2	–	–	34	75
1787	–	1	13	–	–	2	–	–	–	–	–	88	104
1788	–	–	9	–	–	–	–	–	–	–	–	–	9
1789	–	–	69	–	1	–	–	–	–	–	–	–	70
1790	–	–	–	–	–	–	2	–	–	1	–	25	28
1791	–	–	–	–	–	1	2	–	–	–	–	–	3
1792	–	35	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	35
Celkem		63	182	3	84	111	14	85	23	4	12	308	889

Nejvíce těchto svěcení bylo, jak již bylo zmíněno v předchozí podkapitole, uděleno roku 1779–120, a toto číslo je pozoruhodné zejména vzhledem ke skutečnosti, že se jedná o počet svěcení, udělených za necelé tři měsíce roku: 21. srpna přijalo tuto svátost 74, 18. září 9 a 18. prosince 37 světců.

O něco méně svěcení – 104 – se odehrálo roku 1787. V domácí kapli Arcibiskupského paláce (dále domácí kaple) přijal dne 3. února tuto svátost Norbert Alois Stiebral z Mladé Vožice; 2. března na nejmenovaném místě 8 osob, 31. téhož měsíce rovněž na nejmenovaném místě 5 osob (Karel Jelínek, František Clement, František Wenzel, Jakub Neubauer a Štěpán Peukert); 17. června rovněž na nejmenovaném místě František Raffius z Vysokého Mýta a Alois Hanl z Křesetic a 23. prosince se ve Svatováclavské kapli odehrálo hromadné svěcení 88 osob.

Srovnatelné počty světců přijaly tuto svátost roku 1782 (97), 1780 (95) a 1781 (92). V ostatních letech zmíněného období byl ovšem pokles počtu světců markantnější, např. roku 1786 šlo o 75 osob, roku 1789 o 70 osob a roku 1784 o 67 osob. Následovaly roky 1783 s 48 světcenci, 1785 s 46 světcenci, 1792 s 35 světcenci a 1790 s 28 světcenci.

Ve zbývajících dvou letech byly počty udělených tonsur a nižších svěcení již zanedbatelné: devět roku 1788, kdy dne 24. března přijali v domácí kapli tuto svátost Libor Kisbetter z litoměřické diecéze, Jan Schauer z královéhradecké diecéze, Karel Herites, Karel a Václav Kottrovi, Leopold Quitz (Titz) a Ignác Hrbek z budějovické diecéze, Jan Maršálek a Josef Felber z pražské arcidiecéze, a tři roku 1791; tehdy přijali 28. června na nejmenovaném místě svěcení Antonín Renisch ze stříbrské diecéze a 2. července rovněž na nejmenovaném místě Josef Nigrin a Josef Nečas z litoměřické diecéze.

Co se týče rozložení udělených svěcení na jednotlivé měsíce zmíněného období, je z Tab. 2 zřejmé, že převažoval prosinec s 308 světcenci následován březnem s 182 světcenci a červnem se 111 světcenci.

Naopak nejméně vytíženými měsíci byly v tomto směru duben se třemi a říjen se čtyřmi udělenými svěceními.

c) Podjáhenské svěcení

Na první stupeň vyšších svěcení – podjáhenské – bylo dle Knihy funkcí od 21. srpna 1779 do 30. března 1792 vysvěceno celkem 639 uchazečů o tuto svátost (viz Tab. 3).

Tab. 3
Podjáhenské svěcení 1779–1792

	leden	únor	březen	duben	květen	červen	červenec	srpen	září	říjen	listopad	prosinec	Celkem
1779								–	22	–	–	17	39
1780	–	12	25	–	50	–	–	–	12	–	–	28	127
1781	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	35	35
1782	–	22	14	–	24	1	–	5	–	–	–	–	66
1783	–	–	20	–	–	3	–	2	1	–	–	11	37
1784	–	–	13	–	–	19	2	–	3	–	–	13	50
1785	–	2	2	–	6	1	–	21	1	–	2	–	35
1786	–	1	–	–	–	1	48	–	–	–	–	2	52
1787	–	–	–	–	–	33	1	1	13	1	–	–	49
1788	–	1	–	–	–	–	15	49	–	2	–	–	67
1789	1	–	–	–	1	–	–	24	4	–	–	–	30
1790	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	1	33	35
1791	–	–	–	–	1	14	–	–	–	–	–	–	15
1792	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2
Celkem	1	40	74	–	82	72	66	103	56	3	3	139	639

Největší počet těchto svěcení připadl na rok 1780 – celkem 127, kdy tuto svátost přijalo 19. února ve Svatováclavské kapli 12 osob, na nejmenovaném místě

11. března 25 osob, opět ve Svatováclavské kapli 20.–21. května 50 osob, tamtéž 23.–24. září 12 osob a konečně tamtéž 23.–24. prosince 28 osob.

V ostatních letech pak počty světců klesaly následovně: 67 roku 1788, 66 roku 1782, 52 roku 1786, 50 roku 1784, 49 roku 1787, 39 roku 1779, 37 roku 1783, 35 shodně roku 1781 a 1790, 30 roku 1789 a 15 roku 1791.

V roce 1792 přijali tuto svátost dne 29. února ve Svatováclavské kapli dokonce pouze dva nejmenovaní členové řádu křižovníků červenou hvězdou;¹⁵ dle Seznamu světců šlo o Františka Zbraslavského a Jana Schauera.

Co se týče frekvence udělování podjáhenského svěcení v jednotlivých měsících, je z Tab. 3 patrné, že, stejně jako v případě tonsury a čtyř nižších svěcení, převažoval i tentokrát prosinec se 139 světců, následován srpnem se 103 světců.

V porovnání s těmito čísly pak byly počty udělených svěcení v ostatních měsících již mnohem nižší – květen 82, březen 74, červen 72, červenec 66, září 56, únor 44, někdy dokonce zanedbatelné – říjen a listopad shodně 3, leden 1.

V dubnu nepřijal podjáhenské svěcení žádný uchazeč.

d) Jáhenské svěcení

Co se týče dalšího stupně vyššího svěcení, tedy jáhenství, bylo v Knize funkcí zaznamenáno od 21. srpna 1779 do 30. března 1792 celkem 690 případů udělení této svátosti (viz Tab. 4).

Tab. 4

Jáhenské svěcení 1779–1792

	leden	únor	březen	duben	květen	červen	červenec	srpen	září	říjen	listopad	prosinec	Celkem
1779								1	–	47	–	29	77
1780	–	22	9	–	19	–	–	–	39	–	–	31	120
1781	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	36	38
1782	–	18	9	–	36	1	–	8	1	–	–	–	73
1783	–	–	33	–	–	8	–	4	1	1	–	6	53

15 V Knize funkcí uvedena pouze jejich řádová příslušnost jako „duo crucigeri“.

1784	-	-	19	-	-	12	2	-	4	1	-	6	44
1785	2	8	-	-	22	1	-	4	19	-	3	2	61
1786	-	1	-	-	-	-	49	1	-	-	-	-	51
1787	-	-	-	-	-	37	1	1	14	1	-	-	54
1788	-	1	-	-	-	-	19	51	-	2	-	-	73
1789	1	-	-	-	1	-	-	-	4	-	-	-	6
1790	-	-	-	-	-	-	-	2	1	-	1	20	24
1791	-	-	-	-	1	13	-	-	-	-	-	-	14
1792	-	-	2										2
Celkem	3	50	72	-	81	72	71	72	83	52	4	130	690

Nejvíce těchto svěcení – 120 – se odehrálo v roce 1780, kdy nejprve přijalo zmíněnou svátost 19. února ve Svatováclavské kapli 22 uchazečů, poté 11. března na nejmenovaném místě 9 uchazečů, 20.–21. května opět ve Svatováclavské kapli 19 uchazečů, 23.–24. září tamtéž 39 uchazečů a konečně 23.–24. prosince tamtéž 31 uchazečů.

Druhý nejvyšší počet udělení této svátosti – 77 svěcení – je datován ke třem měsícům roku 1779, totiž srpnu, říjnu a prosinci, kdy byl 26. srpna v domácí kapli vysvěcen Josef Wanek (Waniek) z brněnské diecéze, 19. září ve Svatováclavské kapli 47 osob a 18. prosince tamtéž 29 osob.

V ostatních letech pak počty udělených svěcení klesaly takto: 73 shodně roku 1782 a 1788, 61 roku 1785, 54 roku 1787, 53 roku 1783, 51 roku 1786, 44 roku 1784, 38 roku 1781 a 24 roku 1790.

V roce 1789 přijalo tuto svátost pouze šest¹⁶ a v roce 1792 dokonce jen dva svěcenci, a to dne 2. března na nejmenovaném místě dva nejmenovaní členové řádu křižovníků s červenou hvězdou.¹⁷

16 27. ledna v domácí kapli 1 (pravděpodobně Ondřej Westani, neboť v Knize funkcí bylo výslovně uvedeno, že týž uchazeč přijal 25. téhož měsíce tamtéž podjáhenské a 29. téhož měsíce tamtéž i kněžské svěcení),

17 Přestože nejsou v Knize funkcí jejich jména výslovně uvedena, dle Seznamu svěcenců se jednalo o Františka Zbraslavského a Jana Schauera.

Stejně jako v případech předchozích stupňů svěcení, přijalo i tentokrát tuto svátost nejvíce svěcenců v prosinci (130); následovalo září (83), květen (81), březen, červen a srpen (všechny tři 72), červenec (71) a říjen (52).

Zanedbatelný počet svěcení se odehrál v listopadu (4) a lednu (3).

V dubnu nepřijal jáhenské svěcení opět žádný uchazeč.

e) Kněžské svěcení

Posledním stupněm vyšších svěcení bylo svěcení kněžské, které dle Knihy funkcí přijalo od 21. srpna 1779 do 30. března 1792 celkem 717 uchazečů o tuto svátost (viz Tab. 5).

Tab. 5

Kněžské svěcení 1779–1792

	leden	únor	březen	duben	květen	červen	červenec	srpen	září	říjen	listopad	prosinec	Celkem
1779								-	51	-	-	16	67
1780	-	12	9	-	50	-	1	-	34	-	-	30	136
1781	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	28	28
1782	-	19	18	-	14	1	1	17	1	-	-	2	73
1783	6	-	6	7	-	9	-	30	11	3	-	6	78
1784	-	1	-	-	-	-	1	-	8	2	2	1	15
1785	-	-	8	-	1	3	-	2	-	4	3	-	21
1786	-	1	-	-	-	2	50	1	-	1	-	2	57
1787	-	-	54	-	-	-	2	1	-	15	-	-	72
1788	-	1	-	-	-	-	39	53	-	3	-	2	98
1789	1	-	-	-	1	-	-	3	22	-	-	-	27

1790	-	1	-	-	5	-	-	2	1	-	1	18	28
1791	2	-	-	-	1	1	11	-	-	-	-	-	15
1792	-	-	2										2
Celkem	9	35	97	7	72	16	105	109	128	28	6	105	717

Nejvíce svěcení připadlo na rok 1780 – celkem 136.

Ostatní počty svěcenců byly v porovnání s tímto číslem již mnohem nižší: 1788 (98), 1783 (78), 1782 (73), 1787 (72), 1779 (67), 1786 (57), 1781 a 1790 (oba 28), 1789 (27), 1785 (18), 1784 a 1791 (oba 15).

V roce 1792 přijali svátost kněžského svěcení dokonce jen 2 svěcenci, a to 2. března na nejmenovaném místě 1 osoba a 30. března v domácí kapli rovněž 1 osoba, jíž byl Matyáš Schröck.

Z jednotlivých měsíců roku se na počtu udělených svěcení podílelo nejvíce září (128), následováno srpnem (109), červencem a prosincem (oba 105), březnem (97) a květnem (72).

Pokles počtu svěcenců v ostatních měsících byl již mnohem znatelnější: únor 35, říjen 28; v lednu pak přijalo zmíněnou svátost jen 9, v dubnu 7 a v listopadu 6 svěcenců.

Uchazeči o udělování svátosti svěcení jmenovitě

Z celkového počtu 2935 udělených svěcení v letech 1779–1792 bylo v Knize funkcí jmenovitě uvedeno pouze 100 svěcenců.¹⁸ Řada z nich zde však byla zaznamenána několikrát, protože ve zmíněném období přijala většina těchto osob několik stupňů svěcení. Je tedy zapotřebí rozlišovat mezi počtem svěcenců, jmenovitě uvedených v této Knize, a počtem jim udělených stupňů svěcení.

Zjištěné údaje o jmenovitě uvedených svěcencích budou v následujících řádcích konfrontovány s údaji o týchž osobách, zaznamenanými v Seznamu svěcenců z daného období. Pokud není v poznámce uvedeno jinak, pocházel svěcenec z pražské arcidiecéze.

V roce 1779 byl v Knize funkcí uveden pouze jediný svěcenec, a to Josef Wanek (Waniek), původem z brněnské diecéze, jenž přijal jáhenské svěcení 26. srpna (záznam též v Seznamu svěcenců) v domácí kapli.

Následujícího roku nebyl v Knize funkcí jmenovitě zaznamenán žádný svěcenec.

V roce 1781 šlo o dva svěcence z řádu johanitů (maltézkých rytířů) – Františ-

18 Toto číslo nezahrnuje několikanásobný výskyt jména svěcence v Knize funkcí v případě, že dotyčný jedinec přijal ve zmíněném období více stupňů svěcení.

ka Wilhelma a Antonína Poláka, kteří na nejmenovaném místě přijali 19. května jáhenské svěcení. (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení svěcení kněžského prvnímú z nich a podjáhenského druhému).

V roce 1782 opět nebylo v Knize funkcí zmíněno žádné jméno svěcence.

O rok později zde byla, stejně jako v roce 1779, zaznamenána jediná osoba, uvedená slovem „*Servitta*“. Ve skutečnosti se jednalo o člena řádu servitů (resp. „*Řádu služebníků Mariiných*“; lat. *Ordo servorum Mariae*; pozn. aut.) Josefa Marii Peřinu, který přijal v domácí kapli dne 11. září hned dvě svátosti svěcení najednou – tonsuru a čtyři nižší a podjáhenské; jáhenské svěcení mu bylo následně uděleno 18. září (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení kněžského svěcení).¹⁹

V roce 1784 bylo v Knize funkcí uvedeno jmenovitě 7 uchazečů, jimž bylo uděleno 8 svěcení.

Členové řádu bosých augustiniánů Bernard (od sv. Isidora) a Alipius (od sv. Šimona) přijali společně 23. července jáhenské svěcení;²⁰ Josef Melchior 23. července kněžské svěcení (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších, podjáhenského a jáhenského svěcení); člen řádu obutých karmelitánů Pius (od sv. Josefa) 10. října kněžské svěcení (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení jáhenského a podjáhenského svěcení); Karel Stengel, původem z Drážďan, 13. října jáhenské a 16. října kněžské svěcení (záznam o obou svěceních též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení podjáhenského svěcení)²¹ a členové řádu cisterciáků Ignác Horecký (Horetzký) a Adalbert Machek v domácí kapli 7. listopadu kněžské svěcení (záznam o obou svěceních též v Seznamu svěcenců, stejně jako o společném udělení jáhenského svěcení).

Nejvíce jmen svěcenců – 30 – bylo v Knize funkcí zaznamenáno v roce 1785; počet jejich svěcení se vyšplhal na 45.

Dva členové kláštera řádu cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou, jmenovitě Quirinus Chilík (Chilík) a Salesius Ptáček, přijali společně v domácí kapli jáhenské svěcení 18. ledna (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení podjáhenského a kněžského svěcení oběma uchazečům), a člen téhož řádu Filip Kotlaska. působící však v klášteře v Plasích, byl v téže kapli vysvěcen na kněze dne

---

19 Jako datum udělení jáhenského svěcení je v Knize funkcí uvedeno 18. září, v Seznamu svěcenců však 16. září, přičemž toto datum bylo evidentně přepisováno,

20 Záznam o udělení tohoto svěcení je v případě Bernarda (od sv. Isidora) uveden též v Seznamu svěcenců stejně jako o udělení svěcení podjáhenského 5. června a kněžského 18. září téhož roku a tonsury a čtyř nižších 18. září 1779; v případě Alipia (od sv. Šimona) nebyl sice záznam o udělení jáhenského svěcení v Seznamu svěcenců uveden, zato se zde nachází záznam o udělení tonsury a čtyř nižších svěcení, a to hned ke dvěma rozdílným datům – 3. listopadu 1781 a 22. prosinci téhož roku.

21 Svěcenci Bernard (od sv. Isidora), Alipius (od sv. Šimona), Josef Melchior, Pius (od sv. Josefa) a Karel Stengel přijali tuto svátost na nejmenovaném místě.

26. března (záznam též v Seznamu světců, stejně jako o udělení podjáhenského a jáhenského svěcení).

Téhož dne pak bylo tamtéž uděleno podjáhenské svěcení i jeho řádovému spolubratru z téhož kláštera Marcelu Fendrichovi (záznam též v Seznamu světců).

Další člen cisterciáckého řádu, tentokrát z kláštera ve Vyšším Brodě, Václav Feigl, přijal na témže místě kněžské svěcení dne 25. května (záznam též v Seznamu světců, stejně jako o udělení podjáhenského a jáhenského svěcení).

Jáhenské svěcení přijali téhož dne na témže místě hned čtyři uchazeči: člen cisterciáckého řádu Xaver Falk (záznam též v Seznamu světců, stejně jako o udělení podjáhenského svěcení), členové kláštera téhož řádu ve Vyšším Brodě Ivo Schmidinger (záznam též v Seznamu světců, stejně jako o udělení podjáhenského svěcení) a Konrád Schimon (záznam též v Seznamu světců, stejně jako o udělení podjáhenského svěcení) a Jakub Czumko (Czunka) (záznam též v Seznamu světců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších svěcení).

Ernest (Arnošt) Růžička přijal během června 1785 hned tři stupně svěcení: podjáhenské 10. a jáhenské 12. června (obě v domácí kapli) a kněžské 15. června v kapli sv. Václava ve svatovítském chrámu (záznam též v Seznamu světců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších svěcení) spolu se dvěma nejmenovanými členy řádu křížovníků s červenou hvězdou (podrobněji o nich v závěru této kapitoly).

Dne 10. srpna pak byli v domácí kapli společně vysvěceni na kněze člen kláštera řádu cisterciáků v Oseku Jan Lázníčka (záznam též v Seznamu světců, stejně jako o udělení podjáhenského a jáhenského svěcení) a Karel Süßner (záznam též v Seznamu světců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších, podjáhenského a jáhenského svěcení).

Téhož dne přijali na témže místě společně podjáhenské svěcení i tři členové řádu piaristů: Silverius Faulk (záznam též v Seznamu světců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších a kněžského svěcení), Julián Hiller (záznam též v Seznamu světců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších, jáhenského²² a kněžského svěcení) a Aurelius Führer (záznam též v Seznamu světců, stejně jako o udělení tonsury a čtyři nižších a kněžského svěcení), kteří byli dne 21. srpna spolu s členem kláštera benediktinského řádu v Praze-Břevnově Stanislavem Klimannem (záznam též v Seznamu světců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších, podjáhenského a kněžského svěcení) vysvěceni na témže místě na jáhny.

Společnou tonsuru a čtyři nižší svěcení obdrželi 20. září v domácí kapli dva členové řádu dominikánů: Marek Štorch a Karel Adámek (záznam též v Seznamu světců). Prvně jmenovanému byly téhož roku na témže místě uděleny i další stupně svěcení: 22. září podjáhenské, 24. září jáhenské a 1. října (spolu s dvěma členy kláštera benediktinského v Emauzích na Novém Městě pražském Řehořem

22 V Knize funkcí je jako datum přijetí jáhenského svěcení uveden 21. srpen 1785.

Kostkou a Maurem Müldnerem)²³ kněžské (záznam o všech stupních svěcení též v Seznamu svěcenců).

Dne 1. října přijali dva členové řádu dominikánů – František Krečmer (Kretschmer) (záznam též v Seznamu svěcenců) a Modest Posseth (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení podjáhenského svěcení) v domácí kapli tonsuru a čtyři nižší svěcení a dne 30. října na témže místě František Stimfl (Stimpfl) kněžské svěcení (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení podjáhenského a jáhenského svěcení).

Člen kláštera řádu premonstrátů v Teplé Milo Lörich obdržel v listopadu 1785 v domácí kapli hned tři stupně svěcení (záznam též v Seznamu svěcenců): 3. listopadu podjáhenské, 5. téhož měsíce společně s členem kláštera téhož řádu v téže lokalitě Aloisem Davidem (záznam též v Seznamu svěcenců) jáhenské a 8. listopadu s týměž spolubratrem i kněžské.

Členu řádu dominikánů Albertu Grassovi byla nejprve udělena na nejmenovaném místě dne 22. listopadu tonsura a čtyři nižší svěcení, a poté v domácí kapli 24. listopadu podjáhenské, 26. listopadu jáhenské a 30. listopadu kněžské svěcení (záznam o všech stupních svěcení též v Seznamu svěcenců).

Člen řádu irských františkánů (hybernů) Jakub Plumkelt (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení podjáhenského svěcení) přijal tonsuru a čtyři nižší svěcení společně s Tomášem Lorcanem (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení podjáhenského svěcení) v domácí kapli 17. prosince. Téhož dne na témže místě byli vysvěceni na jáhny i další dva členové téhož řádu: Jakub Collino (Collins) a Michael Collino (Collins); Jakub Collino přijal navíc na nejmenovaném místě dne 2. prosince téhož roku i kněžské svěcení (záznam o svěceních obou uchazečů též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších a podjáhenského, resp. kněžského svěcení).

V roce 1786 se jméno svěcence vyskytlo v Knize funkcí celkem devětkrát, počet udělených svěcení dvanáctkrát.

Člen řádu premonstrátů Stanislav Arnold přijal v domácí kapli 18. února podjáhenské a o čtyři dny později i jáhenské svěcení (záznam o udělení obou svěcení též v Seznamu svěcenců); kněžské obdržel na nejmenovaném místě 25. února.

František Richter přijal na témže místě 4. srpna jáhenské a o dva dny později i kněžské svěcení (záznam o udělení obou svěcení též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších a podjáhenského svěcení).

František Slavík (záznam též v Seznamu svěcenců) a člen řádu reformovaných

---

23 Záznam o udělení tohoto svěcení je jak v případě Řehoře Kostky, tak i Maura Müldnera, uveden též v Seznamu svěcenců, stejně jako o společném udělení svěcení podjáhenského 24. srpna 1782 a jáhenského 21. května 1785.

františkánů (observantů) Optát Zürchauer (Zirchauer) (záznam též v Seznamu svěcenců) přijali společně na nejmenovaném místě 24. září tonsuru a čtyři nižší svěcení.

Člen řádu bosých karmelitánů s řádovým jménem Athanasius, působící při kostele sv. Anny v nejmenované lokalitě, přijal v domácí kapli 10. října kněžské svěcení (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších, podjáhenského a jáhenského svěcení).

Dne 2. prosince obdrželi na nejmenovaném místě různé stupně svěcení čtyři členové řádu irských františkánů (hybernů): již zmíněný Jakub Collino (Collins) a František Quoney (záznam též v Seznamu svěcenců) kněžské a rovněž již zmíněný Jakub Plumkelt a Bonaventura O'Donnell (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších svěcení) podjáhenské.

V roce 1787 bylo jméno svěcence zmíněno v Knize funkcí ve dvanácti případech a uchazečům bylo uděleno celkem 18 svěcení.

Norbert Alois Stiebral, původem z Mladé Vožice, přijal tonsuru a čtyři nižší svěcení v domácí kapli 3. února (záznam též v Seznamu svěcenců).

Týž stupeň svěcení byl na nejmenovaném místě udělen 2. března pěti uchazečům o tuto svátost najednou, a to Karlu Jelínkovi (záznam též v Seznamu svěcenců), Františku Clementovi (záznam též v Seznamu svěcenců), Františku Wenzelovi (Wenzlovi) (záznam též v Seznamu svěcenců), Jakubu Neubauerovi (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení podjáhenského svěcení) a Štěpánu Peukertovi (Peikertovi) (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení podjáhenského svěcení).

Tonsuru a čtyři nižší svěcení přijali na nejmenovaném místě 17. června též František Raffius, původem z Vysokého Mýta (záznam též v Seznamu svěcenců) a Alois Hanl, původem z Křesetic (záznam též v Seznamu svěcenců).

Člen kláštera řádu premonstrátů v Praze na Strahově František Chocenský (Chocenský) (záznam o udělení níže uvedených svěcení též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších svěcení) přijal v domácí kapli v červenci roku 1787 hned tři stupně svěcení: 24. července podjáhenské, o dva dny později jáhenské a 28. července spolu s Jakubem Kranssem i kněžského svěcení.²⁴

Františku Ullmannovi (záznam o udělení níže uvedených svěcení též v Seznamu svěcenců) bylo ve Svatováclavské kapli uděleno nejprve 24. srpna podjáhenské a o dva dny později i jáhenské svěcení; kněžské pak obdržel 28. srpna v bazilice sv. Jiří rovněž na Pražském hradě (dále jen bazilika sv. Jiří).

24 Záznam o udělení kněžského svěcení Jakubu Kransovi je uveden v Knize funkcí a v Seznamu svěcenců s rozdílnými daty, a to 7., resp. 28. červenec 1787, přičemž se vzhledem k hierarchii udělování svátostí svěcení lze oprávněně domnívat, že první z nich znamenalo svěcení jáhenské; o udělení podjáhenského a jáhenského svěcení existuje zápis pouze v Seznamu.

Člen kláštera řádu premonstrátů v Teplé Amandus Klug (záznam o udělení níže uvedených svěcení též v Seznamu svěcenců) přijal jako jediný uchazeč, jmenovitě uvedený v Knize funkcí, svá svěcení mimo Prahu, a to v kostele sv. Bartoloměje v Plzni (rozhodující úlohu zde hrála pravděpodobně poloha působiště svěcence) – 21. října podjáhenské, o dva dny později jáhenské a 25. října i kněžské.

V roce 1788 bylo jméno svěcence v Knize funkcí uvedeno celkem patnáctkrát, počet svěcení pak jedenadvacetkrát.

Tři stupně svěcení během jednoho měsíce obdržel v únoru v domácí kapli Antonín Peschl (záznam o udělení níže uvedených svěcení též v Seznamu svěcenců): 3. února podjáhenské, o tři dny později jáhenské a 9. února kněžské.

Výjimečný případ jmenovitě uvedení devíti svěcenců jak k jednomu stupni svěcení, tak i k jednomu dni, byl v Knize funkcí zaznamenán k 24. březnu, kdy taktéž v domácí kapli přijali společně tonsuru a čtyři nižší svěcení Libor Kisbetter, Jan Schauer, Karel Herites, Karel a Václav Kotrbové (Kotrbové), Leopold Quitz (Titz), Ignác Hrbek, Jan Maršálek (Marchaleck) a Josef Felber (záznam o udělení tohoto stupně svěcení zmíněným uchazečům též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení podjáhenského svěcení v případě Jana Maršálka).

Člen kláštera řádu premonstrátů v Praze na Strahově Matyáš Ehrlich obdržel spolu s Václavem Prošem (Proschem) v domácí kapli podjáhenské svěcení 18. října a jáhenské 26. téhož měsíce (záznam o udělení těchto svěcení – včetně kněžského – též v Seznamu svěcenců). Oba zmiňovaní poté přijali tamtéž spolu s Václavem Zykou (Zikou) (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení podjáhenského a jáhenského svěcení) i svěcení kněžské.

Rovněž kněžské svěcení bylo na témže místě uděleno 7. prosince i Leopoldu Fischerovi (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších a podjáhenského svěcení) a Františku Vavroušovi (Wavrauschovi) (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších, podjáhenského a jáhenského svěcení).

V roce 1789 bylo jméno svěcence zaznamenáno v Knize funkcí pouze v šesti případech, svěcení však bylo uděleno celkem 18.

Ondřej Westani přijal v domácí kapli nejprve 25. ledna podjáhenské, o dva dny později jáhenské a 29. ledna i kněžské svěcení (záznam o nich též v Seznamu svěcenců).²⁵

Člen laického hospitálského řádu sv. Jana z Boha (milosrdní bratři) Benvenutus Krinek (záznam o níže uvedených svěceních též v Seznamu svěcenců) přijal v domácí kapli během jediného měsíce roku 1789 všechny stupně svěcení,

---

²⁵ V případě jáhenského svěcení dne 27. ledna není v Knize funkcí sice jméno Ondřeje Westaniho výslovně zmíněno, nicméně vzhledem k datu jeho podjáhenského (25. leden) a kněžského (29. leden) svěcení lze předpokládat, že šlo o tohoto svěcence.

z toho dva v jednom dni: 24. května tonsuru a čtyři nižší, téhož dne podjáhenské, 27. května jáhenské a 29. května i kněžské.

Leopold Stöhr (záznam o níže uvedených svěceních též v Seznamu svěcenců), Kašpar Seidl (Seidel) (záznam o níže uvedených svěceních též v Seznamu svěcenců), člen kláštera řádu benediktinů v Kladrubech Vincenc Reif (Reiff) (záznam o níže uvedených svěceních též v Seznamu svěcenců) a Jan Leopold Dobrovský (záznam o níže uvedených svěceních též v Seznamu svěcenců) obdrželi společně v bazilice sv. Jiří dne 20. září podjáhenské svěcení a v kapli sv. Mořice při Starém proboštství na Pražském hradě (dále kaple sv. Mořice) o dva dny později svěcení jáhenské. Všichni zmiňovaní s výjimkou Dobrovského pak byli dne 26. září vysvěceni v bazilice sv. Jiří na kněze.

V roce 1790 bylo v Knize funkcí zmíněno jmenovitě 12 svěcenců, jimž bylo uděleno 19 svěcení; oproti předcházejícím letům se však většina udělování této svátosti odehrávala v kapli sv. Mořice.

Jako první přijal na tomto místě dne 27. února kněžské svěcení František Woltz (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení svěcení podjáhenského a jáhenského).

Následoval již zmíněný Jan Leopold Dobrovský, jenž zde přijal tutéž svátost dne 30. května, a to společně se čtyřmi dalšími svěcenci: Františkem Rokitou (záznam též v Seznamu svěcenců), Josefem Teisingerem (Theysingerem) (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších, podjáhenského a jáhenského svěcení), Janem Seiffertem (Seifferdtem, Seifertem) (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších, podjáhenského a jáhenského svěcení) a Františkem hrabětem Věžníkem (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších, podjáhenského a jáhenského svěcení).

V této kapli rovněž přijali tonsuru a čtyři nižší svěcení dne 5. července Adalbert Zahořanský z Orlíka (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších, podjáhenského a jáhenského svěcení) a Jan Pavlík (záznam též v Seznamu svěcenců).

František Hennig (záznam o níže uvedených svěceních též v Seznamu svěcenců) přijal tamtéž 23. srpna podjáhenské, a společně s Františkem Spielmannem (záznam o níže uvedených svěceních též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších svěcení) nejprve o dva dny později jáhenské a poté 27. srpna i kněžské svěcení.

Šimon Sieber byl v kapli sv. Mořice vysvěcen nejprve 19. září na jáhna a o pět dnů později i na kněze (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších a podjáhenského svěcení).

Člen laického hospitálního řádu sv. Jana z Boha (milosrdní bratři) Sancius Suchánek přijal během dvou měsíců roku 1790 všechny stupně svěcení: nejprve na nejmenovaném místě 31. října tonsuru a čtyři nižší, poté 1. listopadu v domácí

kapli podjáhenské, následně 5. listopadu tamtéž jáhenské a konečně o dva dny později tamtéž i kněžské (záznam o všech stupních svěcení též v Seznamu svěcenců).

V roce 1791 bylo jméno svěcence v Knize funkcí uvedeno v pouhých sedmi případech, a ani celkový počet udělených svěcení nebyl o moc vyšší, neboť se zastavil na čísle devět. Stejně jako v předcházejícím roce probíhalo udělování této svátosti převážně v kapli sv. Mořice.

Na samém počátku tohoto roku se zde dne 3. ledna odehrálo společné kněžské svěcení Tomáše Kunzela (Küntzela, Kintzla) (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení podjáhenského a jáhenského svěcení) a Františka Leyera (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších, podjáhenského a jáhenského svěcení).

Na témže místě přijal 21. května tutéž svátost i člen řádu křižovníků s červenou hvězdou Jan Natter (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších, podjáhenského a jáhenského svěcení).

Norbert Srb obdržel nejprve v kapli sv. Mořice dne 21. května podjáhenské, o osm dnů později na nejmenovaném místě jáhenské a poté opět v kapli sv. Mořice dne 11. června i kněžské svěcení (záznam o nich též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších svěcení).

Tamtéž byla dne 28. června udělena i tonsura a čtyři nižší svěcení Antonínu Renischovi (záznam též v Seznamu svěcenců).

Týž stupeň svěcení pak přijali na nejmenovaném místě 2. července společně Josef Nigrin (záznam též v Seznamu svěcenců) a Josef Nečas (Neczas) (záznam též v Seznamu svěcenců).

V posledním roce vedení Knihy funkcí – 1792 – zde bylo zaznamenáno jméno jediného svěcence, a to Matyáše Schröcka (Schröka), jenž obdržel v domácí kapli dne 30. března kněžské svěcení (záznam též v Seznamu svěcenců, stejně jako o udělení tonsury a čtyř nižších, podjáhenského a jáhenského svěcení).

V samotném závěru této podkapitoly bych ještě ráda zmínila o svěcencích, u nichž sice byla v Knize funkcí uvedena jejich řádová příslušnost, jméno však nikoli. Bylo proto zapotřebí dohledat je opět v Seznamu svěcenců, avšak do abecedního seznamu na konci příspěvku, sestávajícího výhradně ze jmen svěcenců, uvedených v Knize funkcí, zařazení nejsou.

Roku 1782 šlo o člena řádu paulánů (čili Nejmenších bratří sv. Františka z Pauly – Ordo minimorum) Anselma Schoedla, který přijal tonsuru a čtyři nižší svěcení v domácí kapli dne 27. října 1782.²⁶

---

26 Dle Seznamu svěcenců přijal další stupně svěcení 15. března 1783 (podjáhenské), 14. června téhož roku (jáhenské) a 18. října téhož roku (kněžské).

V roce 1784 se jednalo o člena řádu piaristů Benigna Kinského, který přijal rovněž tonsuru a čtyři nižší svěcení na témže místě jako zmíněný Schoedl dne 10. dubna.²⁷

O rok později dne 19. května přijal rovněž tonsuru a čtyři nižší svěcení na blíže nespecifikovaném místě člen kláštera řádu benediktinů v Praze-Břevnově Stanislav Klimann; tento svěcenec je však v závěrečném abecedním seznamu uveden, neboť ostatní stupně svěcení byly k jeho jménu v Knize funkcí uvedeny.

Téhož roku bylo dne 15. června uděleno ve Svatováclavské kapli svátostné kněžské svěcení spolu s Ernestem (Arnoštem) Růžičkou i dvěma členům rytířského řádu křižovníků s červenou hvězdou – Floriánu Langovi a Adalbertu Dvořákovi.²⁸

Roku 1792 šlo opět o dva uchazeče z řad křižovníků s červenou hvězdou – Františka Zbraslavského a Jana Schauera, kteří na témže místě přijali dne 29. února podjáhenské a 2. března jáhenské svěcení.²⁹

Světitelé

Vzhledem k poměrně krátkému časovému úseku vedení Knihy funkcí v délce necelých patnácti let udělovali svátost svěcení pouze dva světitelé biskupové – Jan Matouš Schweiberer a Erasmus Diviš Krieger.

Přesné datum narození Jana Matouše Schweiberera není známo. Studia na pražské univerzitě ukončil s titulem bakalář teologie a nastoupil jako praeses alumnů arcibiskupského semináře v téže lokalitě. Následoval post vychovatele v rodině hraběte z Vrtby a poté funkce faráře ve Výsluní, děkana v Žebráku a Brandýse nad Labem a konečně kanovníka kapituly ve Staré Boleslavi. Dne 19. srpna 1759 byl zvolen kanovníkem Metropolitní kapituly v Praze a do své funkce uveden dne 24. srpna téhož roku.

Přestože Schweiberer ukončil svá studia pouze bakalářským titulem, a navíc řízení vyšších vzdělávacích ústavů bylo v rukách členů Tovaryšstva Ježíšova, byl dne 18. května 1761 zvolen rektorem pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity. O šest let později se stal děkanem kostela sv. Apolináře na Novém Městě pražském, neboť tato funkce byla spojena s titulem kanovníka Metropolitní kapituly při chrámu sv. Víta.

Na světitelství biskupa pražského byl Schweiberer vysvěcen dne 21. července 1779; zároveň však působil i jako děkan staroboleslavské kolegiální kapituly a ase-

27 Dle Seznamu světců přijal další stupně svěcení 11. září 1784 (podjáhenské), 16. září téhož roku (jáhenské) a 18. září téhož roku (kněžské).

28 Dle Seznamu světců přijali oba zmínění uchazeči svěcení jáhenské 21. května 1785, podjáhenské 18. prosince 1784 a tonsuru a čtyři nižší Dvořák 18. září téhož roku, v případě Langa její udělení uvedeno není.

29 Dle Seznamu světců přijal Zbraslavský dne 21. prosince 1792 i kněžské svěcení.

sor rektifikační komise. Dne 9. května 1780 byl zvolen děkanem pražského Metropolitního chrámu sv. Víta v Praze. Zemřel dne 27. června 1781 v cisterciáckém klášteře na Zbraslavi poté, co se neúspěšně léčil ze záchvatu mrtvice v nedalekých lázních Malá Chuchle a je pochován v kryptě Metropolitního chrámu sv. Víta.³⁰

Nástupcem Jana Matouše Schweiberera na postu pražského světicího biskupa se stal Erasmus Diviš (Dionysius) Krieger, jenž se narodil 4. března 1738 v Mašově. Po studiích na pražské univerzitě, která ukončil s magisterským titulem, obdržel dne 7. března 1760 kněžské svěcení. Od roku 1771 působil jako děkan v Radonicích, než byl dne 9. ledna 1776 zvolen kanovníkem Metropolitní kapituly v Praze; úřad začal vykonávat od 4. února následujícího roku. V této funkci rovněž kázal německy v chrámu sv. Víta na Pražském hradě. Dne 22. března 1779 byl jmenován radou pražské arcibiskupské konsistoře a 9. května následujícího roku děkanem kostela sv. Apolináře na Novém Městě pražském, který spravovala Metropolitní kapitula.

Dne 22. dubna 1781 se Krieger stal generálním vikářem a oficiálem konsistoře a o něco později i děkanem ve Staré Boleslavi. V posledně jmenované funkci se zvláště zasloužil o obnovení výzdoby a vnitřního zařízení jak tamní baziliky sv. Václava, tak i kostela Nanebevzetí Panny Marie.³¹

Dne 28. října téhož roku byl arcibiskupem Příchovským vysvěcen na pražského světicího biskupa s titulem biskupa tiberiadského, 28. srpna 1787 byl zvolen děkanem Metropolitní kapituly a 6. srpna 1790 proboštem tamtéž. V témže roce se zúčastnil i císařské korunovace Leopolda II. ve Vídni a o rok později také jeho královské korunovace v Praze.

Erasmus Krieger zemřel dne 27. prosince 1792 a dle svého přání byl pochován při kostele Nanebevzetí Panny Marie na staroboleslavském hřbitově.³²

Co se týče počtu udělených svěcení každým z těchto biskupů, jejich počet sa-

---

30 Viz Podlaha, A.: *Series praepositorum*, s. 285–286.

31 Biskup Krieger nechal oba zmíněné kostely jednak znovu vybít, a jednak restaurovat jejich vnitřní zařízení, především obrazy a sochy. Staroboleslavským kostelům věnoval i další kostelní zařízení (oltáře, zpodobnice, kazatelny, obrazy aj.), jež zakoupil ze zrušených klášterů, aby tyto nebyly rozprodány světským osobám; viz Podlaha, A.: *Series praepositorum*, s. 292.

32 Kriegerův náhrobek, vytvořený roku 1793, pochází z dílny českého sochaře a řezbáře tradice baroka a klasicismu Josefa Malínského (1752–1827; podrobněji o něm např. Prah, Roman: *Josef Malínský – Archaismy v sochařství kolem roku 1800*. In: *V mužském mozku (Sborník k 70. narozeninám Petra Wittliche)*. Dolní Břežany 2002 nebo též: *Umění náhrobku v českých zemích let 1780–1830*. Praha 2004) a nese epitaf následujícího znění: „Ferventi religionis vindici, pauperum patri optimo Erasmo Dionysio Krieger, episc[opo]. Tiberiadensi, S[an]ctae. M[etropolitanae]. E[cclesiae]. praeposito, antiquiss[imae]. colleg[atae]. eccles[iae]. Vet[er]o-Bolesl[aviensis]. dec[ano]. cap[ituli]. et celsiss[im]i. princ[ipis]. archiep[iscop]i. Pragens[is]. sufragán[eo]., vic[ario]., generali et officiali amici et cultores posuerunt anno MDCCXCIII. Obiit die 27. Decembris a[nn]o. 1792 aetat[is]. 55”; viz Podlaha, A.: *Series praepositorum*, s. 291–292; *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches*. Berlin 1990, s. 244.

mozřejmě odvisí od počtu let, po něž působili v úřadě během období, jež pokrývá *Knih funkció*.

V případě Jana Matouše Schweiberera není navíc v této *Knize* jeho jméno jako světitele uvedeno u záznamů z roku 1780 a z první poloviny roku 1781; u druhého uvedeného roku se však jedná pouze o dva záznamy, a to z 19. května a 8. června, neboť biskup Schweiberer zemřel dne 27. června 1781; je však nanejvýš pravděpodobné, že zmíněnou svátost udělil i tentokrát skutečně on.

Pokud tedy ztotožníme počet udělených svěcení s dobou jeho působení v úřadě bez ohledu na uvedení či neuvedení jeho jména v *Knize funkcí*, pak Schweiberer udělil v době od 21. srpna 1779 do své smrti 27. června 1781 celkem 823 svěcení; z toho 303 roku 1779, 478 roku 1780 a 42 roku 1781.

Erasmus Diviš Krieger, jehož episkopát pokrývá v porovnání s jeho předchůdcem více než dvě třetiny období, po něž byla *Knih funkció* vedena, udělil od 3. listopadu 1781 [datum prvního uvedení jeho jména jako světícího biskupa v *Knize funkcí* po smrti Jana Matouše Schweiberera; pozn. aut.] do 30. března 1792 celkem 2112 svěcení.

Co se týče jednotlivých stupňů svěcení, budou jejich počty podrobněji rozebrány v následující kapitole. Vzhledem k „*roku dvou světících biskupů*“, jak lze též nazvat rok 1781, bych se na tomto místě přece jen poněkud podrobněji zmínila o stupních svěcení, jež tehdy udělil jak biskup Schweiberer, tak i biskup Krieger.

Biskup Schweiberer udělil roku 1781 svěcení pouze dvakrát: nejprve 19. května na neuvedeném místě jáhenské dvěma uchazečům z řádu sv. Jana Jeruzalémského (johanitů či maltézských rytířů) Františku Wilhelmovi a Antonínu Polákovi, a poté 8. června v domácí kapli tonsuru a čtyři nižší čtyřiceti uchazečům.

Biskup Krieger udělil v tomto roce za pouhé tři dny celkem 151 svěcení. Nejprve přijalo z jeho rukou v kapli sv. Václava v chrámu sv. Víta na Pražském hradě (dále jen Svatováclavská kaple) tonsuru a čtyři nižší svěcení dne 3. listopadu 11 svěcenců; dne 8. prosince vysvětil v domácí kapli na týž stupeň 2 uchazeče a konečně 22. prosince udělil ve Svatováclavské kapli tonsuru a čtyři nižší 39, podjáhenské 35, jáhenské 36 a kněžské 28 svěcencům.

Lokality svěcení

Svátost svěcení byla dle *Knih funkció* udělována v období od 21. srpna 1779 do 30. března 1792 v šesti lokalitách (pět pražských a jedné mimopražské); zároveň však existuje i nemálo případů, kdy uvedení lokality zcela chybí.

a) Kaple sv. Václava v chrámu sv. Víta na Pražském hradě

Vůbec nejvyšší počet svěcení – 2089 – se ve zmíněném období odehrál ve Svatováclavské kapli.

Co se týče rozložení svěcení na jednotlivé roky, pak nejvíce zastoupen byl rok 1780 s 433 uděleními této svátosti. Svěcení na tomto místě se však neodehrávalo

v každém měsíci, nýbrž pouze v únoru (49), květnu (169), září (91) a prosinci (124).

Zhruba stejný počet světců – 301, resp. 299 – přijal v této kapli zmíněnou svátost v roce 1779, resp. 1782. Stejně jako v roce 1780 nebylo svěcení udělováno v každém měsíci v roce, ale roku 1779 jen v srpnu (74), září (129) a prosinci (98) a roku 1782 v únoru (78), březnu (79), květnu (99), srpnu (40) a prosinci (33). Zápisy z roku 1779 nebyly navíc v Knize funkcí zaznamenány v úplnosti, nýbrž až od 21. srpna.

O něco méně světců pak přijalo tuto svátost v roce 1786 (223), přičemž zde byly uvedeny měsíce březen (32), červen (10), červenec (147) a prosinec (34).

Následovaly roky 1783 se 175 světců (březen 76, červen 35, srpen 36, prosinec 28), 1781 se 149 světců (listopad 11, prosinec 138) a 1784 se 130 světců (březen 29, červen, 77, prosinec 24).

V ostatních letech zmíněného období již počty světců klesly pod hranici 100 osob; roku 1790 šlo o 96 (pouze prosinec!), 1787 o 90 (srpen 2, prosinec 88), 1785 o 83 (únor 13, březen 36, květen 31, červen 3) a 1788 o 73 (pouze červenec!) uchazečů o tuto svátost. Rok 1792 pak byl s počtem 37 svěcení, udělených v únoru, téměř zanedbatelný.

b) Domácí kaple sv. Jana Křtitele v Arcibiskupském (Gryspekovském) paláci na Hradčanech

V porovnání s udílením svěcení ve Svatováclavské kapli je počet světců, kteří přijali tuto svátost v domácí kapli, mnohem nižší – pouze 233.

Nejvíce uchazečů přijalo tuto svátost v roce 1785, kdy se svěcení navíc uskutečnila téměř každý měsíc roku, třebaže většinou v nízkém počtu: leden 2, březen 2, květen 5, červen 2, srpen 27, září 22, říjen 6, listopad 8 a prosinec 4.

Téměř shodný počet svěcení připadl na rok 1781 a 1783, totiž 42 a 41. Zatímco v prvně zmíněném roce se na celkovém počtu podílely pouze dva měsíce – červen se čtyřiceti a prosinec se dvěma světců, v roce 1783 to bylo měsíců šest: leden se šesti, březen se dvěma, duben s devíti, září se čtrnácti, říjen se čtyřmi a prosinec se šesti světců.

Podstatně méně svěcení se na tomto místě odehrálo v roce 1788 – 21 (únor 3, březen 9, říjen 7 a prosinec 2), a 1784 – 19 (únor 3, březen 5, duben 1, září 8 a listopad 2) a 1782 – 10 (březen 1, červen 5, září 3, říjen 1).

Zanedbatelně se pak na celkovém výsledku v počtu méně než deseti udělených svěcení podílely roky 1789 (7 svěcení – únor 1 a červenec 4), 1786 (únor 2, srpen 2 a říjen 1) a 1787 (únor 1 a červenec 4) se shodným počtem pěti udělených svátostí; 1790 se třemi (listopad) a roky 1779 (srpen) a 1792 (březen) opět se shodným počtem jediného uděleného svěcení.

V roce 1780 a 1791 v této kapli neproběhlo žádné svěcení.

c) Kaple sv. Zikmunda v chrámu sv. Víta na Pražském hradě

Rovněž v chrámu sv. Víta na Pražském hradě, tentokrát však v kapli sv. Zikmunda, proběhlo ve zmíněném období pouze jediné svěcení – kněžské, a to dne 23. prosince 1779 za účasti biskupa Jana Matouše Schweiberera.

V Knize funkcí není, bohužel, jméno dotyčného svěcence uvedeno.

d) Bazilika sv. Jiří na Pražském hradě

V bazilice sv. Jiří na Pražském hradě byla dle Knihy funkcí svátost svěcení udělena pouze v letech 1787–1789, a to v 317 případech.

Roku 1787 přijali svěcenci tuto svátost celkem 42x: 13x podjáhenství (26. září), 14x jáhenství (30. září)³³ a 15x kněžství (1x 28. srpna³⁴ a 14x 2. října³⁵).

Následujícího roku se na tomto místě odehrálo svěcení ve 153 případech: podjáhenství 27. srpna 49x, jáhenství 29. téhož měsíce 51x a kněžské 31. téhož měsíce 53x.

V roce 1789 udělil biskup Erasmus Diviš Krieger na též místě tonsuru a čtyři nižší svěcení 1. března 69 uchazečům; podjáhenství přijali 26. srpna 24 kandidáti a 20. září 4 kandidáti³⁶ a svátost kněžství byla udělena 26. srpna třem, 1. září devatenácti a 26. téhož měsíce třem osobám³⁷ – celkem se tedy jednalo o 122 osob.

e) Kaple sv. Mořice při Starém proboštství na Pražském hradě

Posledním místem, kde byla svátost svěcení ve zmíněném období na Pražském hradě, resp. Hradčanech, udělována, byla kaple sv. Mořice při Starém proboštství, kde přijalo v letech 1789–1791 svěcení celkem 24 uchazečů.

Nejvíce svěcení se odehrálo roku 1790, a to 15 (únor 1, květen 5, červenec 2, srpen 5, září 2).

Mnohem menší počet svěcenců pak připadl na rok 1791 – pouze 5 (leden 2, květen 2, červen 1). Nejméně svěcení proběhlo roku 1789, kdy byla tato svátost udělena v září čtyřem osobám.

f) Kostel sv. Bartoloměje v Plzni

Jedinou mimopražskou lokalitou, v níž se dle Knihy funkcí v tomto období odehrávalo svěcení, byla Plzeň s tamním kostelem sv. Bartoloměje.

33 Číselný údaj byl v Knize funkcí nejprve přeškrtnut, a poté znovu napsán.

34 Svátost přijal František Ullmann

35 Pravděpodobně šlo o tytéž osoby, které přijaly dne 30. září jáhenství a dne 26. září podjáhenství svěcení.

36 Jmenovitě se jednalo o Leopolda Stöhra, Kašpara Seidla (oba z Karlštejna), člena kláštera řádu benediktinů v Kladrubech Vincence Reifa původem z Horního Slavkova a Jana Leopolda Dobrovského z královéhradecké diecéze.

37 Šlo o tytéž osoby, zmíněné v předcházející poznámce.

Jediná tři svěcení zde byla udělena v říjnu roku 1787 členu kláštera řádu premonstrátů v Teplé Amandu Klugovi, který přijal nejprve 21. října podjáhenské, o dva dny později jáhenské a 25. téhož měsíce i kněžské svěcení.

g) Lokalita chybí

Kromě výše uvedených lokalit existovala v Knize funkcí i celá řada záznamů o svěceních, u nichž nebyla lokalita jejich udělení vůbec uvedena.

V roce 1780 šlo o březen (44x) a červenec (1x);³⁸ 1781 o květen (2x);³⁹ 1782 o červenec (1x) a srpen (rovněž 1x);⁴⁰ 1784 o červenec (15x), září (9x) a říjen (3x);⁴¹ 1785 o květen (1x) a listopad (rovněž 1x);⁴² 1786 o únor (1x) a září (2x);⁴³ 1787 o březen (13x) a červen (126x);⁴⁴ 1790 o říjen (1x);⁴⁵ 1791 o květen (1x), červen (28x) a červenec (13x)⁴⁶ a 1792 o březen (3x);⁴⁷ celkem tedy nebyla lokalita svěcení zaznamenána v 294 případech, což je číslo v porovnání s celkovým počtem udělených svěcení sice nízké, nikoli však zanedbatelné.

---

38 11. března 1x tonsura a čtyři nižší, 25x podjáhenské, 9x jáhenské a 9x kněžské; 16. července 1x kněžské.

39 19. května 2x jáhenské (členové řádu johanitů (maltézských rytířů) František Wilhelm a Antonín Polák).

40 10. července 1x kněžské; 8. srpna 1x tonsura a čtyři nižší.

41 23. července 10x tonsura a čtyři nižší, 2x podjáhenské, 2x jáhenské (členové řádu bosých augustiniánů Bernard od sv. Isidora a Alipius od sv. Šimona) a 1x kněžské (Josef Melchior); 18. září 2x tonsura a čtyři nižší, 1x podjáhenské a 6x kněžské; 10. října 1x kněžské (člen řádu obutých karmelitánů Pius od sv. Josefa), 13. téhož měsíce 1x jáhenské (Karel Stengel) a 16. téhož měsíce 1x kněžské (týž Stengel).

42 19. května 1x tonsura a čtyři nižší (nejmenovaný člen kláštera řádu benediktinů v Praze-Břevnově; dle Seznamu světců Stanislav Klimann), 22. listopadu 1x týž stupeň svěcení (člen řádu dominikánů Albert Grass).

43 25. února 1x kněžské (člen řádu premonstrátů Stanislav Arnold); 24. září 2x tonsura a čtyři nižší (František Slavík a člen řádu reformovaných františkánů (observantů) Optát Zürchauer).

44 2. března 8x tonsura a čtyři nižší; 31. téhož měsíce 5x týž stupeň svěcení (Karel Jelínek, František Clement, František Wenzel, Jakub Neubauer a Štěpán Peukert); 3. června 33x podjáhenské, 4x jáhenské a 18x kněžské; 5. téhož měsíce 33x jáhenské; 7. téhož měsíce 36x kněžské a 17. téhož měsíce 2x tonsura a čtyři nižší.

45 31. října 1x tonsura a čtyři nižší (člen laického hospitálního řádu sv. Jana z Boha (milosrdní bratři) Sancius Suchánek).

46 29. května 1x jáhenské (Norbert Srb); 28. června 1x tonsura a čtyři nižší (Antonín Renisch) a 14x podjáhenské; 30. června 13x jáhenské; 2. července 2x tonsura a čtyři nižší (Josef Nigrin a Josef Nečas) a 11x kněžské.

47 2. března 2x jáhenské (dva nejmenovaní členové řádu křížovníků červenou hvězdou, dle Seznamu světců František Zbraslavský a Jan Schauer) a 1x kněžské.

Závěr

Kniha funkcí poskytuje základní přehled o svěceních jak nižších tak vyšších stupňů, udělených v době od 21. srpna 1779 do 30. března 1792.

Vyšší svěcení přijalo 717 kněží, 690 jáhnů a 639 podjáhnů, nižší pod souhrnným označením „tonsur a čtyři nižší svěcení“ (ostiariát, lektorát, exorcistát a akolytát) 889 uchazečů o tuto svátost.

Nejvyšší celkový počet svěcení – celkem 478 – se odehrál roku 1780, kdy bylo zároveň uděleno i nejvíce podjáhenských (127), jáhenských (120) a kněžských (136) svěcení z celého zmíněného období. Co se týče maximálního počtu udělení tonsury a čtyř nižších svěcení, o rok dříve přijalo tuto svátost 120 svěcenců. Nejméně svěcení – 47 – připadlo na rok 1791.

Jmenovitě bylo z celkového počtu 2935 svěcenců uvedeno v Knize funkcí pouze 100 z nich, Většina těchto osob zde však byla zaznamenána několikrát, protože ve zmíněném období přijaly více stupňů svěcení.

V úloze světitelů se vystřídal pouze dva biskupové: Jan Matouš Schweiberer a Erasmus Diviš Krieger.

Biskup Schweiberer udělil v době od 21. srpna 1779 do své smrti 27. června 1781 celkem 823 svěcení; z toho 303 roku 1779, 478 roku 1780 a 42 roku 1781 (přestože ve většině případů není v Knize funkcí jako světitel jmenovitě uveden).

Biskup Krieger, jehož episkopát trval více než dvě třetiny období vedení zmíněné Knihy, pak od 3. listopadu 1781 do 30. března 1792 vysvětil celkem 2112 osob.

Lokalit udělování svěcení bylo v Knize funkcí uvedeno šest, z toho pět pražských a jedna mimopražská; v řadě případů zde však nebyla lokalita svěcení vůbec zaznamenána.

Z pražských lokalit se nejvyšší počet svěcení – 2089 – uskutečnil v kapli sv. Václava v chrámu sv. Víta na Pražském hradě; následovala bazilika sv. Jiří tamtéž s 317 svěceními (pouze v letech 1787–1789), dále kaple sv. Mořice při Starém proboštvství tamtéž s 24 svěceními (pouze v letech 1789–1791) a konečně kaple sv. Zikmunda ve svatovítském chrámu s jediným svěcením dne 23. prosince 1779.

Z mimopražských lokalit se udělování této svátosti odehrálo pouze v kostele sv. Bartoloměje v Plzni, a jen ve třech případech v říjnu 1787.

Záznam o uvedení lokality svěcení v Knize funkcí zcela chybí v 294 případech.

Nástin udělování svátosti nižších a vyšších svěcení v letech 1779–1792 by však nebyl úplný, pokud by údaje, zjištěné v Knize funkcí, nebyly konfrontovány (a ve většině případů i doplněny) s údaji stejného typu, uvedenými v Seznamu svěcenců, uloženém rovněž ve fondu Archiv pražského arcibiskupství.

Příloha

Abecední seznam světců 1779–1792⁴⁸

- Adámek Karel**, člen řádu dominikánů, tonsura a čtyři nižší (20. září 1785)
- Alipius (od sv. Šimona)**, člen řádu bosých augustiniánů, tonsura a čtyři nižší (3. listopad 1781; 22. prosinec téhož roku), jáhenské (23. červenec 1784)
- Arnold Stanislav**, člen řádu premonstrátů, podjáhenské (18. únor 1786), jáhenské (22. únor téhož roku), kněžské (25. únor téhož roku)
- Athanasius (od sv. Anny)**, člen řádu bosých karmelitánů, tonsura a čtyři nižší (24. srpen 1782), podjáhenské (15. březen 1783), jáhenské (6. březen 1784), kněžské (10. říjen 1786)
- Bernard (od sv. Isidora)**, člen řádu bosých augustiniánů, tonsura a čtyři nižší (18. září 1779), podjáhenské (5. červen 1784), jáhenské (23. červenec téhož roku), kněžské (18. září téhož roku)
- Clement František**, tonsura a čtyři nižší (31. březen 1787)
- Collino (Collins) Jakub**, člen řádu irských františkánů (hybernů), tonsura a čtyři nižší (15. březen 1783), podjáhenské (5. červen 1784), jáhenské (17. prosinec 1785), kněžské (2. prosinec 1786)
- Collino (Collins) Michael**, člen řádu irských františkánů (hybernů), tonsura a čtyři nižší (5. červen 1784), podjáhenské (21. květen 1785), jáhenské (17. prosinec téhož roku), kněžské (10. červen 1786)
- Czumko (Czunka) Jakub**, tonsura a čtyři nižší (20. únor 1785), podjáhenské (21. květen téhož roku), jáhenské (25. květen téhož roku)
- David Alois**, člen kláštera řádu premonstrátů v Teplé, podjáhenské (15. březen 1783), jáhenské (5. listopad 1785), kněžské (8. listopad téhož roku)
- Dobrovský Jan Leopold**, tonsura a čtyři nižší (23. červenec 1784), podjáhenské (20. září 1789), jáhenské (22. září téhož roku), kněžské (30. květen 1790)
- Ehrlich Matyáš**, člen kláštera řádu premonstrátů v Praze na Strahově, podjáhenské (18. říjen 1788), jáhenské (26. říjen téhož roku), kněžské (28. říjen téhož roku)
- Falk Xaver**, člen řádu cisterciáků, podjáhenské (6. březen 1784), jáhenské (25. květen 1785)
- Faukal Silverius**, člen řádu piaristů, tonsura a čtyři nižší (21. květen 1785), podjáhenské (10. srpen 1785), jáhenské (21. srpen téhož roku), kněžské (3. září téhož roku)
- Feigl Václav**, člen kláštera řádu cisterciáků ve Vyšším Brodě, podjáhenské

---

48 Přesné časové rozmezí Knihy funkcí od 21. srpna 1779 do 30. března 1792. V této Knize chybějící údaje o svěceních byly v případě dohledatelnosti doplněny ze Seznamu světců. U každého jména svěcence je uvedena (v případě existence) jeho řádová příslušnost a lokalita působení, vždy stupeň (stupně) svěcení a v závorce i datum jeho (jejich) udělení; bezprostředně u přijetí svěcence uvedeny (v případě existence) v závorce rovněž jeho ekvivalenty.

(6. březen 1784), jáhenské (11. září téhož roku), kněžské (25. květen 1785)

Felber Josef, tonsura a čtyři nižší (24. březen 1788)

Fendrich Marcel, člen kláštera řádu cisterciáků v Plasích, podjáhenské (26. březen 1785)

Fischer Leopold, tonsura a čtyři nižší (5. červen 1784), podjáhenské (27. srpen 1788), kněžské (7. prosinec téhož roku)

Führer Aurelius, člen řádu piaristů, tonsura a čtyři nižší (21. květen 1785), podjáhenské (10. srpen téhož roku), jáhenské (21. srpen téhož roku), kněžské (3. září 1785)

Grass Albert, člen řádu dominikánů, tonsura a čtyři nižší (22. listopad 1785), podjáhenské (24. listopad téhož roku), jáhenské (26. listopad téhož roku), kněžské (30. listopad téhož roku)

Hanl Alois, tonsura a čtyři nižší (17. červen 1787)

Hennig František, podjáhenské (23. srpen 1790), jáhenské (25. srpen téhož roku), kněžské (27. srpen téhož roku)

Herites Karel, tonsura a čtyři nižší (24. březen 1788)

Hiller Julián, člen řádu piaristů, tonsura a čtyři nižší (21. květen 1785), podjáhenské (10. srpen téhož roku), jáhenské (21. srpen nebo 1. září téhož roku), kněžské (3. září téhož roku)

Horecký (Horetzký) Ignác, člen cisterciáckého řádu, jáhenské (6. březen 1784), kněžské (7. listopad 1784)

Hrbek Ignác, tonsura a čtyři nižší (24. březen 1788)

Chilik (Chilick) Quirinus, člen kláštera řádu cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou, podjáhenské (5. červen 1784), jáhenské (18. leden 1785), kněžské (12. březen téhož roku)

Chocenský (Choczenský) František, člen kláštera řádu premonstrátů v Praze na Strahově, tonsura a čtyři nižší (11. březen 1786), podjáhenské (24. červenec 1787), jáhenské (26. červenec téhož roku), kněžské (28. červenec téhož roku)

Jelínek Karel, tonsura a čtyři nižší (31. březen 1787)

Kisbetter Libor, tonsura a čtyři nižší (24. březen 1788)

Klimann Stanislav, člen kláštera řádu benediktinů v Praze-Břevnově, tonsura a čtyři nižší (19. květen 1785), podjáhenské (21. květen téhož roku), jáhenské (21. srpen nebo 1. září téhož roku), kněžské (3. září téhož roku)

Klug Amandus, člen kláštera řádu premonstrátů v Teplé, podjáhenské (21. říjen 1787), jáhenské (23. říjen téhož roku), kněžské (25. říjen téhož roku)

Kostka Řehoř, člen řádu benediktinů v klášteře v Emauzích na Novém Městě pražském, podjáhenské (24. srpen 1782), jáhenské (21. květen 1785), kněžské (1. říjen téhož roku)

Kotlaska Filip, člen kláštera řádu cisterciáků v Plasích, podjáhenské (15. březen 1783), jáhenské (20. prosinec téhož roku), kněžské (26. březen 1785)

- Kotrba (Kotrba) Karel**, tonsura a čtyři nižší (24. březen 1788)
- Kotrba (Kotrba) Václav**, tonsura a čtyři nižší (24. březen 1788)
- Krans Jakub**, podjáhenské (3. červen 1787), jáhenské (7. červen téhož roku), kněžské (28. červenec téhož roku)
- Krečmer (Kretschmer) František**, člen řádu dominikánů, tonsura a čtyři nižší (1. říjen 1785)
- Krinek Benvenutus**, člen laického hospitálského řádu sv. Jana z Boha (milosrdní bratři), tonsura a čtyři nižší (24. květen 1789), podjáhenské (téhož dne), jáhenské (27. květen téhož roku), kněžské (29. květen téhož roku)
- Kunzel (Küntzel, Kintzl) Tomáš**, podjáhenské (15. prosinec 1790), jáhenské (17. prosinec téhož roku), kněžské (3. leden 1791)
- Láznička Jan**, člen kláštera řádu cisterciáků v Oseku, podjáhenské (20. prosinec 1783), jáhenské (5. červen 1784), kněžské (10. srpen 1785)
- Leyer František**, tonsura a čtyři nižší (23. prosinec 1786), podjáhenské (17. prosinec 1790), jáhenské (19. prosinec téhož roku), kněžské (3. leden 1791)
- Lorcan Tomáš**, tonsura a čtyři nižší (17. prosinec 1785), podjáhenské (10. červen 1786)
- Lörich Milo**, člen kláštera řádu premonstrátů v Teplé, podjáhenské (3. listopad 1785), jáhenské (5. listopad téhož roku), kněžské (8. listopad téhož roku)
- Machek Adalbert**, člen kláštera řádu cisterciáků na Velehradě (Morava), jáhenské (6. březen 1784), kněžské (7. listopad téhož roku)
- Maršálek (Marschaleck) Jan**, tonsura a čtyři nižší (24. březen 1788), podjáhenské (15. prosinec 1790)
- Melchior Josef**, tonsura a čtyři nižší (18. prosinec 1779), podjáhenské (16. březen 1782), jáhenské (15. březen 1783), kněžské (23. červenec 1784)
- Müldner Maur**, člen kláštera řádu benediktinů v Emauzích na Novém Městě pražském, podjáhenské (24. srpen 1782), jáhenské (21. květen 1785), kněžské (1. říjen 1785)
- Natter Jan**, člen řádu křižovníků s červenou hvězdou, tonsura a čtyři nižší (23. prosinec 1787), podjáhenské (15. prosinec 1790), jáhenské (17. prosinec téhož roku), kněžské (21. květen 1791)
- Nečas (Neczas) Josef**, tonsura a čtyři nižší (2. červenec 1791)
- Neubauer Jakub**, tonsura a čtyři nižší (31. březen 1787), podjáhenské (26. srpen 1789)
- Nigrin Josef**, tonsura a čtyři nižší (2. červenec 1791)
- O'Donnell Bonaventura**, člen řádu irských františkánů (hybernů) v Praze, tonsura a čtyři nižší (10. červen 1786), podjáhenské (2. prosinec 1786)
- Pavlík Jan**, tonsura a čtyři nižší (5. červenec 1790)
- Peřina Josef Maria**, člen řádu servitů, tonsura a čtyři nižší (11. září 1783), podjáhenské (11. září téhož roku); jáhenské (16. nebo 18. září téhož roku), kněžské

(20. září téhož roku)

Peschl Antonín, podjáhenské (3. únor 1788), jáhenské (6. únor téhož roku), kněžské (9. únor téhož roku)

Peukert (Peikert) Štěpán, tonsura a čtyři nižší (31. březen 1787), podjáhenské (15. prosinec 1790)

Pius (od sv. Josefa), člen řádu obutých karmelitánů, podjáhenské (20. prosinec 1786), jáhenské (6. březen 1784), kněžské (10. říjen téhož roku)

Plumkelt Jakub, člen řádu irských františkánů (hybernů) v Praze, tonsura a čtyři nižší (17. prosinec 1785), podjáhenské (2. prosinec 1786)

Polák Antonín, člen řádu johanitů (maltézských rytířů), podjáhenské (10. březen 1781), jáhenské (19. květen téhož roku)

Posseth Modest, člen řádu dominikánů, tonsura a čtyři nižší (1. říjen 1785), podjáhenské (9. březen 1788)

Proš (Prosch) Václav, podjáhenské (18. říjen 1788), jáhenské (26. říjen téhož roku), kněžské (28. říjen téhož roku)

Ptáček Salesius, člen kláštera řádu cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou, podjáhenské (6. březen 1784), jáhenské (18. leden 1785), kněžské (12. březen téhož roku)

Quitze (Titz) Leopold, tonsura a čtyři nižší (24. březen 1788)

Quooney František, člen řádu irských františkánů (hybernů), kněžské (2. prosinec 1786)

Raffius František, tonsura a čtyři nižší (17. červen 1787)

Reif (Reiff) Vincenc, člen kláštera řádu benediktinů v Kladrubech, podjáhenské (20. září 1789), jáhenské (22. září téhož roku), kněžské (26. září téhož roku)

Renisch Antonín, tonsura a čtyři nižší (28. červen 1791)

Richter František, tonsura a čtyři nižší (8. červen 1781), podjáhenské (23. únor 1782), jáhenské (4. srpen 1786), kněžské (6. srpen téhož roku)

Rokita František, kněžské (30. květen 1790)

Růžička Ernest (Arnošt), tonsura a čtyři nižší (22. prosinec 1781), podjáhenské (10. červen 1785), jáhenské (12. červen téhož roku), kněžské (15. červen téhož roku)

Schauer Jan, tonsura a čtyři nižší (24. březen 1788)

Schimom Konrát, člen kláštera řádu cisterciáků ve Vyšším Brodě, podjáhenské (20. únor 1785), jáhenské (25. květen téhož roku)

Schmidinger Ivo, člen kláštera řádu cisterciáků ve Vyšším Brodě, podjáhenské (6. březen 1784), jáhenské (25. květen 1785)

Schröck (Schrök) Matyáš, tonsura a čtyři nižší (1. březen 1789), podjáhenské (28. červen 1791), jáhenské (30. červen téhož roku), kněžské (30. březen 1792)

Seidl (Seidel) Kašpar, tonsura a čtyři nižší (12. březen 1785), podjáhenské (20. září 1789), jáhenské (22. září téhož roku), kněžské (26. září téhož roku)

Seiffert (Seifferdt, Seifert) Jan, tonsura a čtyři nižší (23. prosinec 1787), podjáhenské (26. srpen 1789), jáhenské (29. srpen téhož roku), kněžské (30. květen 1790)

- Sieber Šimon**, tonsura a čtyři nižší (8. červen 1781), podjáhenské (16. březen 1782), jáhenské (19. září 1790), kněžské (24. září téhož roku)
- Slavík František**, tonsura a čtyři nižší (24. září 1786)
- Spielmann František**, tonsura a čtyři nižší (20. květen 1780), jáhenské (25. srpen 1790), kněžské (27. srpen téhož roku)
- Srb Norbert**, tonsura a čtyři nižší (23. prosinec 1787), podjáhenské (21. květen 1791), jáhenské (29. květen téhož roku), kněžské (11. červen téhož roku)
- Stengel Karel**, podjáhenské (18. září 1784), jáhenské (13. říjen téhož roku), kněžské (16. říjen téhož roku)
- Stiebral Norbert Alois**, tonsura a čtyři nižší (3. únor 1787)
- Stimfl (Stimpfl) František**, podjáhenské (23. červenec 1784), jáhenské (18. prosinec téhož roku), kněžské (30. říjen 1785)
- Stöhr Leopold**, podjáhenské (20. září 1789), jáhenské (22. září téhož roku), kněžské (26. září téhož roku)
- Suchánek Sancius**, člen laického hospitálního řádu sv. Jana z Boha (milosrdní bratři), tonsura a čtyři nižší (31. říjen 1790), podjáhenské (1. listopad téhož roku), jáhenské (5. listopad téhož roku), kněžské (7. listopad téhož roku)
- Süssner Karel**, tonsura a čtyři nižší (3. listopad 1781), podjáhenské (16. březen 1782), jáhenské (15. březen 1783), kněžské (10. srpen 1785)
- Štorch Marek**, člen řádu dominikánů, tonsura a čtyři nižší (20. září 1785), podjáhenské (22. září téhož roku), jáhenské (24. září téhož roku), kněžské (1. říjen téhož roku)
- Teisinger (Theysinger) Josef**, tonsura a čtyři nižší (23. prosinec 1787), podjáhenské (26. srpen 1789), jáhenské (29. srpen téhož roku), kněžské (30. květen 1790)
- Ullmann František**, podjáhenské (24. srpen 1787), jáhenské (26. srpen téhož roku), kněžské (28. srpen téhož roku)
- Vavrouš (Wavrausch) František**, tonsura a čtyři nižší (2. březen 1787), podjáhenské (27. srpen 1788), jáhenské (29. srpen téhož roku), kněžské (7. prosinec 1788)
- Věžník František**, hrabě, tonsura a čtyři nižší (12. březen 1785), podjáhenské (26. srpen 1789), jáhenské (29. srpen téhož roku), kněžské (30. květen 1790)
- Wanek (Waniek) Josef**, jáhenské (26. srpen 1779)
- Wenzel (Wenzl) František**, tonsura a čtyři nižší (31. březen 1787)
- Westani Ondřej**, podjáhenské (25. leden 1789), jáhenské (27. leden téhož roku), kněžské (29. leden téhož roku)
- Wilhelm František**, člen řádu johanitů (maltézských rytířů), jáhenské (19. květen 1781), kněžské (9. červen téhož roku)
- Woletz František**, podjáhenské (26. srpen 1789), jáhenské (29. srpen téhož roku), kněžské (27. únor 1790)

Zahořanský z Orlíka Adalbert, tonsura a čtyři nižší (5. červenec 1790), podjáhenské (19. prosinec 1792), jáhenské (20. prosinec téhož roku), kněžské (21. prosinec téhož roku)

Zürchauer (Zirchauer) Optát, člen řádu reformovaných františkánů (observantů), tonsura a čtyři nižší (24. září 1786)

Zyka (Zika) Václav, podjáhenské (27. srpen 1788), jáhenské (29. srpen téhož roku), kněžské (28. říjen 1788)

Die Erteilung der niederen und höheren Weihen durch die Prager Weihbischöfe Johann Mathäus Schweiberer und Erasmus Dionys Krieger in den Jahren 1779-1792

Im Nationalarchiv in Prag wird im Bestand des Archivs des Erzbistums Prag (Archiv pražského arcibiskupství) eine Handschrift mit der Bezeichnung *Liber functionum der Weihbischöfe Johann Mathäus Schweiberer und Erasmus Dionys Krieger aus den Jahren 1779–1792* aufbewahrt.

Im Zeitraum vom 21. August 1779 bis zum 30. März 1792 wurden nach dem *Liber functionum* auf dem Gebiet der Erzdözese Prag insgesamt 2935 Weihen erteilt; 717 Priester, 690 Diakone und 639 Subdiakone empfingen die höheren Weihen (lat. *ordines majores*), 889 Personen erhielten dann die niederen Weihen unter der Sammelbezeichnung „vier niedere Weihen“ (Ostrier, Lektor, Exorzist und Akolyth).

Obwohl in dieser Handschrift namentlich bloß 100 Weiheempfänger angeführt sind, wurden sie zumeist mehrmals verzeichnet, zumal sie in dem erwähnten Zeitraum mehrere Weihegrade empfingen.

Das Weihesakrament erteilten im erwähnten Zeitraum bloß zwei Weihbischöfe, und zwar Johann Mathäus Schweiberer und Erasmus Dionys Krieger.

Der Ersterwähnte erteilte in der Zeit vom 21. August 1779 bis zu seinem Tod am 27. Juni 1781 insgesamt 823 Weihen (303 im Jahr 1779, 478 im Jahr 1780 und 42 im Jahr 1781), der Zweite vom 3. November 1781 bis zum 30. März 1792 insgesamt 2112 Weihen.

Das Weihesakrament wurde nach dem *Liber functionum* an sechs Orten erteilt, von denen sich fünf auf dem Gebiet von Prag befanden, eine Lokalität lag außerhalb.

Unter den Prager Lokalitäten ereignete sich die höchste Anzahl an Weihen – 2089 – in der St. Wenzelskapelle im Veitsdom auf der Prager Burg; es folgt die dortige St. Georgsbasilika mit 317 Weihen (nur in den Jahren 1787–1789), die St. Mauritiuskapelle der dortigen alten Propstei mit 24 Weihen (nur in den Jahren 1789–1791) und die St. Sigismundkapelle im Veitsdom mit einer einzigen Weihe, die am 23. Dezember 1779 erteilt wurde.

Unter den Lokalitäten außerhalb Prags ist bloß die St. Bartholomäuskirche in Pilsen erwähnt, wo im Oktober 1787 einem einzigen Weiheempfänger drei Weihegrade erteilt wurden.

In 294 Fällen wurde in der Handschrift der Weiheort überhaupt nicht verzeichnet.

The presentation of major and minor ordination by Prague suffragan bishops Jan Matouš Schweiberer and Erasmus Diviš Krieger in the years 1779-1792

In the National Archives, in the Archive of Prague Archbishopric, there is a manuscript named *Kniha funkcí světících biskupů Jana Matouše Schweiberera a Erasma Divíše Kriegera z let 1779–1792 (Liber functionum)* [A Book of Functions of Suffragan Bishops Jan Matouš Schweiberer and Erasmus Diviš Krieger from 1779–1792].

Apart from notes on presenting minor and major ordination, that this study focuses on, it also contains notes on sacrament of confirmation, consecration of churches, altar chalices and benediction of bells.

In the period from August 21, 1779, to March 30, 1792, according to the Book of Functions, there were presented altogether 2935 ordinations on the territory of the Prague Archdiocese; major orders (lat. ordines majores) were presented to 717 priests, 690 deacons and 639 sub-deacons; minor orders (lat. ordines minores) under the overall name of “four minor orders” (that of acolyte, exorcist, lector and porter) were presented to 889 persons.

Although there are only one hundred names stated in the book, most of them are noted on several occasions since they were presented with several ordination degrees in the followed period.

The ordination sacrament was presented by only two suffragan bishops, Jan Matouš Schweiberer and Erasmus Diviš Krieger, in the followed period. The first presented altogether 823 ordinations (303 in the year 1779, 478 in 1780 and 42 in the year 1781) from the August 21, 1779, to his death on June 27, 1781, the latter altogether 2112 ordinations from November 3, 1781, to March 30, 1792.

The ordination sacrament was presented on six places, according to the Book of Functions, five of them being in Prague, one beyond Prague.

From Prague localities, the highest number of ordinations – 2089 – took place in the Saint Wenceslas Chapel in the Saint Vitus Cathedral in the Prague Castle, followed by Basilica of Saint George on the same place with 317 ordinations (only in the years 1787–1789), the chapel of Saint Maurus in the Old Provostry with 24 ordinations (only in the years 1789–1791) and the chapel of Saint Sigismund in the cathedral with only one ordination, presented on December 23, 1779.

From localities outside of Prague, there is only the church of Saint Bartholomew in Pilsen where one person was presented with three ordination degrees in October 1787.

In 294 cases, there was no place of ordination noted in the manuscript.

ŽIVOT SESTER ALŽBĚTINEK NA SLUPI V ZRCADLE STATUT

JITKA KŘEČKOVÁ – HEDVIKA KUCHAROVÁ

Podnětem ke vzniku této studie byla spolupráce autorek na knize k třístaletému výročí příchodu řádu alžbětinek do Prahy. Obsahem knihy jsou víceméně ucelené dějiny pražského konventu od jeho založení až po současnost, které se autorkám během poměrně krátké doby podařilo sestavit. Kniha není zamýšlena jako odborná publikace, ale bude spíše určena širšímu okruhu čtenářů a příznivců řádu alžbětinek.¹ Během práce na ní byly prostudovány některé archivní prameny, v souvislosti s tématem dosud nepublikované. Není tedy v budoucnu vyloučena případná větší monografie. V současné době však autorky došly k rozhodnutí malou část svého výzkumu publikovat i jako odbornou studii a zároveň ji věnovat PhDr. Evě Drašarové, CSc. k jejímu životnímu jubileu. Protože není možné na několika stránkách, které jsou v rámci tohoto sborníku k dispozici, všechny dosud získané poznatky ve zkrácené verzi reprodukovat, jsou následující řádky věnovány stavu dosavadního bádání a dochovaným pramenům, z nichž jsou z pohledu samotných alžbětinek pro existenci jejich konventu nejpodstatnější statuta, která určovala přísná pravidla běžného každodenního života sester.

Základní literaturou k historii kláštera jsou dvě publikace, které popisují vývoj života konventu a nemocnice od jejich založení, a zároveň jsou autentickým svědectvím o době, ve které vznikly, protože jejich autoři byli s konventem úzce spjati. První z nich byla vydaná roku 1845 a napsal ji tehdejší nemocniční lékař J. Schöffner.² Druhá publikace byla vydaná u příležitosti 200letého výročí usídlení alžbětinek Na Slupi v roce 1922. Je dělena na dvě části, první část, týkající se historie konventu, napsal ordinariátní komisař alžbětinek Antonín Postřihač, druhou část, týkající se nemocnice, primář Jaroslav Lenz.³ Obě knihy obsahují mnoho cenných údajů, protože často vycházejí z dnes již nedostupných pramenů,

---

1 Podobně se brněnským alžbětinkám věnovala Flodrová, Milena: Konvent sester alžbětinek v Brně. Brno 1999.

2 Schöffner, J. A.: Geschichte des Ordens und der Heilanstalt der Elisabethiner-Klosterfrauen in Prag. Prag 1845.

3 Postřihač, Antonín – Lenz, Jaroslav: Dějiny kláštera a nemocnice alžbětinek v Praze II. Na Slupi. Na oslavu dvěstěletého trvání (1722–1922). Praha 1922.

na druhou stranu je k nim třeba přistupovat s určitou opatrností, protože byly psané se záměrem získat další dobrodince kláštera.

František Ekert, který zařadil historii a popis kláštera a kostela do svého díla o pražských církevních památkách, čerpal právě z Schäffnerovy knihy.⁴ Autoři ambiciózního a nikdy nedokončeného projektu Českého slovníku bohovědného věnovali alžbětinkám heslo v prvním svazku. Napsal jej tehdejší ordinariátní komisař konventu Josef Burian.⁵ V roce 1941 vydal v edici Poklady národního umění jako svazek třicátý osmý kunsthistorik a bibliograf Jindřich Šámal brožurku Klášter a nemocnice alžbětinek v Praze. Ze soupisu pramenů vyplývá, že byl patrně posledním badatelem, který pracoval s originálem prvního dílu kroniky konventu.⁶ Již předtím se zabýval obrazy umístěnými v klášteře a v dalším článku tzv. vera effigies sv. Alžběty, přičemž zmiňuje i drobné devocionální grafiky vydávané konventem, které se zachovaly např. v grafické sbírce Strahovského kláštera.⁷ V popularizační formě zpracovala historii konventu pro katolické periodikum Děšť růží Běla Dlouhá.⁸ Okolnosti založení kláštera a jeho první léta jsou zmiňována také v příspěvku J. V. Šimáka ve sborníku Od pravěku k dnešku, věnovanému Marii Markétě z Valdštejna.⁹

Po nástupu komunistické diktatury v roce 1948 přestaly být v Československé republice církevní dějiny, do jejichž sféry dějiny řádů a kongregací patří, svobodně pěstovaným oborem. Likvidace řeholních společenství v 50. letech 20. století a jejich nežádoucí existence v tehdejší společnosti přispěla k omezení badatelského úsilí na úzký okruh historiků a archivářů, kteří museli počítat s tím, že výsledky jejich práce budou končit „v šuplíku“. Stejně jako řada dalších řeholních institucí se pražské alžbětinky objevují v odborné literatuře až v 90. letech 20. století, a to v akademickém soupisu pražských uměleckých památek, a v Encyklopedii českých klášterů, vyplňující citelnou mezeru v odborné literatuře.¹⁰ V obou statích je věnována pozornost především stavebnímu vývoji areálu

4 Ekert, František: Posvátná místa král. hl. města Prahy. Svazek II. Praha 1884, s. 229–236.

5 Burian, Josef: Alžbětinky. In: Český slovník bohovědný. Díl první A–B. Scapae. Praha 1912, s. 362–364.

6 Šámal, Jindřich: Klášter a nemocnice alžbětinek na Slupi. Praha 1941.

7 Šámal, Jindřich: Chr. Fibing, pražský malíř a jeho otec Karel Jan a nová data o Raabových obrazech v klášteře alžbětinek v Praze. Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění 1936, Šámal, Jindřich: „Pravá podoba“ sv. Alžběty v klášteře pražských alžbětinek. Děšť růží, roč. XI, 1939, č. 4, s. 121–123.

8 Dlouhá, Běla: Klášter alžbětinek v Praze. Děšť růží, roč. XI, 1939, č. 1, s. 27–30, č. 2, s. 58–61, č. 3, s. 92–94, č. 4, s. 123–128.

9 Šimák, Josef V.: Máti kapucínů. In: Od pravěku k dnešku. Sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře. Svazek II. Praha 1930, s. 163–183.

10 Bařková, Růžena a kol.: Umělecké památky Prahy. Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady (Praha 1). Praha 1998, s. 141–144 (kostel), 331–333 (klášter). Vlček, Pavel – Sommer, Petr – Foltýn, Du-

kláštera. V téže době se začínají historici zajímat také o nedávnou minulost řeholnic a řeholníků, zejména o období pronásledování komunistickým režimem. Až na malé výjimky je však jejich pozornost na ženské řády upřena minimálně.¹¹ Vydané práce mají většinou charakter souhrnu faktů a zachycení vzpomínek pamětníků a pamětnic, o to cennější, že jejich generace během posledního decennia 20. a prvních roků 21. století postupně vymírá.¹² Za tohoto stavu mají nemalý význam pro bádání nejen vzpomínky sester, ale např. i nekrolog M. Václavy Holátové, která v obou totalitách 20. století, nacistické i komunistické, prožila převážnou část svého řeholního života.¹³

Syntetická zpracování života ženských klášterů v české historiografii obecně chybí. Řeholní instituce existující od raného novověku do současnosti mají pozici ještě ztíženou tím, že odborné kompetence historika zabývajícího se 17. až (v nejlepším případě) 19. stoletím nevyhovují bádání o století dvacátém a naopak. Tyto komunity skýtají jedinečnou možnost výzkumu dlouhého trvání relativně neproměnného a hluboce spirituálního způsobu života na pozadí prudkých společenských změn. Z tohoto hlediska velmi zajímavým tématem nemusí být intervence a způsoby, jimiž tuto formu existence bouřlivé události ve světě za klášterními zdmi poznamenaly a proměnily, ale spíše skutečnost, že její podstatu až tak nepoznaly a neproměnily, a to ani tehdy, když byla ona dělicí zeď násilím smetena. V případě alžbětinek k tomu přistupuje ještě další problematika, a sice lékařské péče a její vysoké profesionalizace v osvícenském a postosvícenském konceptu fungování společnosti, v němž je odsunuta z pole působnosti křesťanské charity, a jejím výlučným garantem se stává stát. Ani z hlediska zpracování jednotlivých historických období však na tom nejsou ženské řády obecně a alžbětinky zvlášť nijak dobře. U pražských alžbětinek můžeme badatelské úsilí posledních téměř třiceti let rozdělit na krůčky ke zpracování raněnovověkých dějin konventu, badatelské výstupy týkající se nemocnice, a speciální témata.

šán: Encyklopedie českých klášterů. Praha 1997, s. 580–582. Řádu alžbětinek se věnoval také Hlaváček, Petr: Alžbětinky. In: Akademická encyklopedie českých dějin. [Sv. 1], A-C / Praha: Historický ústav, 2009, s. 40.

11 Např. dvě úvodní studie, Petra Tesaře o procesu likvidace ženských řádů, a Vojtěcha Vlčka, o procesech s řeholnicemi, ve sborníku Vlček, Vojtěch (ed.): Ženské řehole za komunismu (1948–1989): sborník příspěvků z konference pořádané Konferencí vyšších představených ženských řeholí v ČR a Českou křesťanskou akademií dne 1. října 2003 v kostele sv. Voršily v Praze / Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2005; dále např. Zitek, Adam: „Akce K“ v severozápadních Čechách. Průběh a důsledky likvidace klášterů. In: Poohří 5. Církev a společnost. Sborník z konference konané v Litoměřicích 16.–17. října 2014, s. 188–200, ve které se autor věnuje i alžbětinkám v Kadani.

12 Vlček, V. (ed.): Ženské řehole za komunismu (1948–1989).

13 Babička, Václav: Statečná žena. In: Katolický týdeník. Praha: Katolický týdeník s. r. o. Roč. 3, 1992, č. 18, s. 5.

Velmi inspirativní podněty pro první bod skýtají práce Veroniky Čapské, byť studie věnovaná přímo alžbětinkám se týká více specifického postavení katolických řeholních institucí v konfesně smíšeném Slezsku, kde se po odtržení jeho podstatné části od zemí Koruny české situace vyvíjela spíše v jejich neprospěch.¹⁴ Východisko pro zkoumání kláštera jako složitého organismu protkaného vazbami mezi řeholnicemi, jejich rodinami, dobrodinci, kněžími, lékaři a nemocnými, který se může stávat v určitých obdobích skrytým útočištěm (lze vzpomenout na působení exjezuitů u alžbětinek nebo ignorování nařízení o slavení svátků v 70. letech 18. století, doložené v překladu kroniky), nabízí monografie *Mezi texty a textiliemi*.¹⁵ Autorka se v ní pohřížila do inovativního zkoumání intelektuálních a duchovních obzorů rodiny Anny Kateřiny Sweerts-Sporckové, a v centru její pozornosti se tak ocitla i Annina dcera, alžbětinka Marie Elekta od Nejsvětější Trojice. Finanční pozadí fundátorských aktivit Marie Markéty z Valdštejna (byť bez explicitního vztahu k alžbětinkám) odkrývá Jiří Hrbek v monografii *Barokní Valdštejnové v Čechách 1640–1740*.¹⁶ Sporu s celestinkami o dům a pozemek Na Baště ve 30. letech 18. století se dotkl ve své bakalářské a později diplomové práci Jindřich Kolda.¹⁷

Ve druhém uvedeném okruhu se nemocnici soustavněji věnovala Ivana Ebelová, a sice v komparaci s nemocnicí milosrdných, obdobným ústavem určeným pro mužské pacienty.¹⁸ Pro porovnání způsobu financování provozu řádových

14 Čapská, Veronika: *Sestry alžbětinky v konfesně odlišných mikrosvětech českých korunních zemí*. In: *Slezsko země Koruny české. Historie a kultura 1300–1740*. Svazek A, eds. Helena Dánová – Jan Klípa – Lenka Stolárová. Praha 2008, s. 81–91.

15 Čapská, Veronika: *Mezi texty a textiliemi*. (Sweerts-)Šporckové, textové praxe a kulturní výměna na přelomu baroka a osvícenství. Praha 2016.

16 Hrbek, Jiří: *Barokní Valdštejnové v Čechách 1640–1740*. Praha 2013, zvláště s. 334–341.

17 Kolda, Jindřich: *Kláster celestinek v Choustníkově Hradišti (1705–1739)*. Bakalářská práce obhájená v roce 2013 na Katedře pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové. Kolda, Jindřich: *Celestinky na Novém Městě pražském (1739–1782)*. Diplomová práce obhájená v roce 2015 na Katedře pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové. Text práce je dostupný na <https://theses.cz/id/qgx77i/STAG73493.pdf>, [21. 1. 2019].

18 Ebelová, Ivana: *Založení a činnost nemocnice alžbětinek na Novém Městě pražském v 18. století a pohled do nemocnic milosrdných bratří na Starém Městě pražském*. *Paginae historiae* 12, 2004, s. 74–94; též: *Nemocnice milosrdných bratří v Praze na Františku a nemocnice alžbětinek na Novém Městě pražském*. In: *Curatores pauperum. Zřodla i tradycje kultury charytatywnej Europy Środkowej / Katowice: Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris - Instytut Górnośląski*. Katowice 2004, s. 207–216; též: *Úroveň diagnostiky v 17. až 19. století na základě protokolů nemocných pražských nemocnic milosrdných bratří a alžbětinek*. *Dějiny věd a techniky* 41, 2008, s. 185–198; též: *Die Entstehung der ersten Krankenhäuser – Das Krankenhaus der Barmherzigen Brüder und der Elisabethinerinnen*. In: *Europäisches Spitalwesen. Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit*. Hrsg. Scheutz, Martin – Sommerlechner, Andrea – Weigl, Herwig – Weiss, Alfred Stefan. Wien – München 2009, s. 403–408.

nemocnic je podnětná studie Tomáše Černušáka k ekonomickému zajištění nemocnice alžbětinek v Brně v prvním století její existence.¹⁹ Výzkum zatím zůstává omezen především na 18. století. Přestože stať o nemocnici alžbětinek nechybí v souhrnné monografii Pražské špitály a nemocnice, jejímu provozu ve 20. století se zatím nikdo soustavně nevěnoval.²⁰ V poslední době se alžbětinkám věnují i některé bakalářské a magisterské práce týkající se sociální a zdravotní péče.²¹

Ve třetí oblasti přitahuje klášter pozornost zejména pro uměleckou, především hudební tvorbu řeholnic. Hudba byla vždy nedílnou součástí liturgie, a u alžbětinek se dochoval bohatý archiv hudebnin i hudební nástroje. Hudební kulturu pražského kláštera si jako téma své disertační práce obhájené v září 2018 na Ústavu hudební vědy FF UK zvolil Jakub Michl, který během svého předchozího studia publikoval další studie.²² Do širšího kontextu začlenil hudební dění u alžbětinek Tomáš Slavický.²³ S klášterem je spjata také literárně činná Marie Antonie od Děťství Ježíšova, vlastním jménem Josefa Pedálová (1781–1831), jež má své heslo v akademickém Lexikonu české literatury.²⁴

Základním archivním pramenem pro studium historie kláštera je jeho vlastní historický archiv, dnes uložený na základě uzavření depozitní smlouvy mezi Konventem sester alžbětinek Na Slupi a Národním archivem v 1. oddělení Národního archivu.²⁵ Archivní fond objevila roku 1960 Správa bývalé nemocnice

19 Černušák, Tomáš: Ekonomické zajištění nemocnice brněnských alžbětinek v prvním století její existence. In: Brno v minulosti a dnes: sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna / Brno: Archiv města Brna sv. 23, 2010, s. 79–87.

20 Svobodný, Petr – Hlaváčková, Ludmila. Pražské špitály a nemocnice. Praha 1999, s. 34–37.

21 Macurová, Barbora: Působení sester alžbětinek v České republice se zaměřením na sociální práci. Bakalářská práce obhájena v roce 2016 na Cyrilometodějské teologické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Text práce je dostupný na <https://theses.cz/dok/rfmgr.pl> [25. 1. 2019]; Voloshyn, Tetyana: Ošetřovatelská péče poskytována řádovými sestrami od 19. století po současnost. Diplomová práce obhájena v roce 2017 na Zdravotně sociální fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Text je dostupný na <https://theses.cz/id/c4hgvo/DP-Voloshyn.pdf> [25. 1. 2019]. Tato práce se dotýká všech řádů provozujících ošetřovatelskou činnost, včetně alžbětinek.

22 Michl, Jakub: Hudební kultura v konventu alžbětinek na Novém městě pražském. Disertační práce obhájena 13. září 2018 na Ústavu hudební vědy FF UK. Text práce je dostupný v Repozitáři závěrečných prací, <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/135351/> [21. 1. 2019]. Dále Michl, J.: Hudební události pražského kláštera alžbětinek v roce 1776. *Musicalia* 1–2, 2016, s. 130–148; též: Čeští kantoři a hudba u pražských alžbětinek v 18. a 19. století. *Marginalia historica* 2, 2015, s. 51–59.

23 Slavický, Tomáš: Hudební život klášterů Nového Města pražského v letech 1680–1780. In: *Locus pietatis et vitae*. Sborník příspěvků z konference konané v Hejnicích ve dnech 13.–15. září 2007. Praha 2008, s. 481–505.

24 Homolková, Květa: Marie Antonie. Heslo in: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce* 3. M–Ř. Svazek I M–O. Praha 2000, s. 118–119.

25 Národní archiv (NA), Alžbětinky – konvent, Praha (ŘA). Fond obsahuje 62 úředních knih, 1 podací deník a 28 kartonů aktového materiálu.

alžbětinek na interním oddělení a dne 1. dubna 1960 jej předala do tehdejšího Státního ústředního archivu v Praze.²⁶ Historický archiv, respektive to, co z něho zbylo, se tehdy stal součástí státní archivní sítě, a to na základě vládního nařízení o archivnictví č. 29/1954 Sb. Archivní soubor je bohužel velmi torzovitý, a to nejen pro období 20. století. Do archivu nebyla předána zakládací listina a některé další důležité dokumenty, např. nekrologium (dochované od roku 1880), nedohledána zůstala v literatuře zmíněná diaria, nejstarší kniha účtů z let 1732–1746 a originály klášterních kronik, které se do dnešní doby dochovaly jen ve strojopisných prepisech a v překladu do českého jazyka pro léta 1719–1797 a 1928–1941; pro badatele však nejsou dostupné.²⁷ Nejdůležitější část fondu tvoří fundační instrumenty, které dokumentují postupné shromažďování kapitálu nutného k životu sester i provozování nemocnice, a mešní nadace ke klášternímu kostelu. Další významnou částí jsou knihy nemocných z let 1720–1921, které jsou mimořádným zdrojem pro sledování údajů o lékařské péči, zdravotním stavu i sociálním původu patientek. Aktový materiál fondu obsahuje korespondenci s úřady, pojišťovnami, stavebními firmami, dokumenty týkající se nemocnice a léčených patientek (např. výkazy o stavu léčených a zemřelých osob), částečně dochované tištěné výroční zprávy o činnosti nemocnice z let 1906–1910?, 1918, 1921, 1923, 1924 a 1926–1940. Účetní knihy a účty jsou cenným zdrojem pro studium běžného života konventu, ale např. i stavebních a rekonstrukčních prací. V malé míře se ve fondu nacházejí také dokumenty z doby znárodnění nemocnice, dokumenty k osudům alžbětinek v totalitním období je nutné hledat především ve fondech tehdejších státních úřadů.²⁸

Vzhledem k tomu, že klášter byl podřízen přímo pražskému arcibiskupovi, lze mnoho informací dohledat v Archivu pražského arcibiskupství.²⁹ Zajímavým dokladem o sociálním původu kandidátek a novicек nejen v 18. století jsou v tomto fondu dochované žádosti o přezkoušení (examina). Cenným pramenem jsou konvoluty vizitací konventu u příležitosti volby Matky představené.³⁰ Písemnosti vzniklé z činnosti ordinariátního komisaře jsou v malé míře také součástí fondu

26 NA, Archivní registratura.

27 Z nejstarší kroniky a z účetní knihy vycházeli především Schäffner, J. A.: *Geschichte des Ordens a Šámal, J.: Klášter a nemocnice alžbětinek.*

28 Především NA, Státní úřad pro věci církevní; Na, Náboženská matice; NA, Ministerstvo zdravotnictví; Ministerstvo kultury – Sekretariát pro věci církevní. Opomenout nelze ani archivní fondy z období po roce 1948 v jiných archivech, např. fondy krajských a okresních národních výborů v Moravském zemském archivu v Brně, ve Státním okresním archivu v Kadani apod.

29 NA, Archiv pražského arcibiskupství (dále APA).

30 NA, APA, kart. 2106, 2200–2203.

arcibiskupského ordinariátu.³¹ Mnoho písemností se nedochovalo nebo zůstává prozatím ukryto v nejnovější části arcibiskupského fondu, který byl bohužel v minulosti proskartován a není zatím zpřístupněn inventářem.³² Materiály k existenci konventu a nemocnice v městském organismu se nacházejí také ve fondech Národního archivu Stará manipulace, České gubernium a dalších, a v Archivu hlavního města Prahy.

Velmi důležité, především pro badání o vnitřním životě konventu, jsou i tištěné prameny. Již v roce 1725 vyšla v Praze statuta, následovaná příštího roku modlitební knihou pro pobožnosti sester.³³ Po polovině 18. století vydaly alžbětinky příručku pro ceremonie při obláčce a profesi.³⁴ Kniha pobožností vyšla v málo změněné podobě ještě roku 1858.³⁵ Úprava statutu si v roce 1931 vynutila nové vydání, vytištěny byly i liturgické předpisy.³⁶ Závazky členů bratrstva Jména Panny Marie obsahují drobné tisky v českém a německém jazyku, které se dochovaly ve fondu Náboženská bratrstva.³⁷

Kromě tištěných normativních pramenů skrývají fondy historických knihoven také příležitostné tisky. Pro 18. století jsou to především kázání na obláčky, sliby, výjimečně na padesáté výročí slibů sester. Tyto události byly kázáním doprovázeny vždy, ne pokaždé se však našly finanční zdroje, aby byl řečnický výkon takto zvětšen. Na badatelské využití prameny již poukázala jak Čapská, tak Michl. V 19. století se struktura tištěných pramenů mění. Převládají pozvánky na dobročinné akce (případně jejich ohlasy v dobovém tisku), prology k divadelním představením, na místo tištěných kázání nastupují příležitostné básně (např.

---

31 NA, Archiv pražského arcibiskupství (dále APA-ord.).

32 NA, APA IV.

33 Satzungen und Aemter Ordnung der Schwestern (!) des heiligen Elisabethiner Ordens. Praha, Karel Jan Hraba 1725. Zatím jediný známý exemplář v knihovnách v České republice uvádí ve své disertaci Michl (Památník národního písemnictví, sign. S35e04), na webu je dostupný exemplář z Die Bayerische Staatsbibliothek (https://books.google.cz/books?id=YqJRAAAAcAAJ&hl=cs&source=gbs_navlinks_s, [24. 1. 2019]. Geistliches TagBüchlein der in dem löbl. Closter der ... Elisabethiner Jungfrauen in der königl. Neuen-Stadt Prag täglich gewöhnlichen Gebethern. Praha, Karel František Rosenmüller, 1726. Exemplář dochován v Moravské zemské knihovně Brno, sign. ST1-0680.605, přív. 2.

34 Einkleidungs- und Professions-Ordnung der Schwestern des Heiligen Elisabethiner Ordens. Praha, Jan Karel Hraba, b. d. Moravská zemská knihovna Brno, sign. ST2-0673.232. Katalog Moravské zemské knihovny datuje tisk do roku 1751.

35 Geistliches Tagebüchlein. Prag 1858 (archivní exemplář dochovaný v Národní knihovně).

36 Pravidla a konstituce řeholnic sv. Alžběty třetího řádu sv. Františka, jejichž účelem jest ošetřování nemocných v Československu. Praha: Cyrilometodějská knihtiskárna V.Kotrba, 1931. Rituale für die Nonnen von der Hl. Elisabeth. Praha 1932. V katalogu Národní knihovny byl dohledán pouze německý exemplář.

37 NA, Náboženská bratrstva, inv. č. 637, kart. 129.

k padesátému výročí slibů Marie Angeliny v roce 1850).³⁸ Vzhledem k nízkému stupni zpracování těchto příležitostných tisků v dostupných webových katalozích je možné předpokládat v budoucnosti další nálezy. Cenné biografické údaje pak přinášejí každoroční katalogy kléru pražské arcidiecéze, což platí i pro první polovinu 20. století.

Alžbětinky patří k Třetímu řádu sv. Františka, který byl původně založený jako společenství pro světské osoby – muže i ženy – žijící podle františkánské řehole. Tato původně laická sdružení se postupně začala vyvíjet v řeholní a již před polovinou 14. století papež Jan XXIII. povolil nově vznikajícím řeholním sdružením terciářů a terciárek společné bydlení v jednom domě pod podmínkou složení řeholních slibů. Právní status jim dal v roce 1521 papež Lev X. bulou *Inter cetera*, v níž souhlasil se společným bydlením členů Třetího řádu sv. Františka, pokud se součástí profese stanou všechny tři řeholní závazky, tj. sliby chudoby, čistoty a poslušnosti. Klauzura sice zatím zůstala volitelná, ale důsledkem papežova nařízení bylo definitivní vyčlenění řeholních terciářů a terciárek od laických sdružení. Bula Lva X. se stala také základem vnitřního chodu společenství nově vznikajícího řádu alžbětinek, které se od jiných řeholních terciárek odlišovaly především tím, že se po vzoru sv. Alžběty Durynské (1207–1231), zakladatelky špitálu v Marburgu, začaly věnovat ošetřování nemocných ve špitálech. Kromě sv. Alžběty sahají kořeny řádové tradice k bl. Angelině z Marsciano (1357–1435), zakladatelce františkánských terciárek.

Řádové domy v Čechách a na Moravě odvozují svůj původ od cášských alžbětinek, jejichž zakladatelkou byla Apollonia Radermacherová (1571–1626). V roce 1622 se stala správkyní městského špitálu v Cáchách, v květnu 1626 přijala se dvěma společnicemi hábit františkánských terciárek a nové řeholní společenství se světilo pod ochranu sv. Alžběty Durynské. Jeho hlavní náplní se stala péče o nemajetné nemocné, především ženy.

Z pražských ženských klášterů přežila do 17. století dvě středověká založení, benediktinky u sv. Jiří na Pražském hradě a dominikánky na Starém Městě u kostela sv. Vavřince a sv. Anny; v roce 1629 se do kláštera Na Františku vrátily klarisky. Vzhledem k náboženským poměrům v zemi žádný nový ženský klášter v hlavním městě království během dvou set let mezi počátkem 15. a 17. století nevznikl. Příliv nových ženských komunit po roce 1620 nebyl v porovnání s mužskými řády nijak velký: v roce 1655 přišly do Prahy voršilky a jenom o rok později bosé karmelitky. V roce 1691 vznikla na Hradčanech druhá fundace voršilek.

První snahy o založení kláštera alžbětinek spadají do roku 1716. V listopadu tohoto roku požádala představená kláštera alžbětinek v Štýrském Hradci, Anna

38 Zum fünfzigjährigen Jubelfeste der Wohlgewürdigen... Maria Angelina... Oberkrankenwärterin des Elisabethinerinnen-Hospitals. Prag, 1850. Strahovská knihovna, sign. FG V 1/188.

Maria Rettweissová, císaře Karla VI. o povolení zřídít nový malý klášter v Praze. Nedostatek podpory ze strany městské samosprávy zřejmě způsobil, že 9. listopadu 1717 vydal Karel VI. rozhodnutí, že nevidí žádný důvod ani nezbytnost, proč by měl být do Prahy uveden další řád.³⁹ Iniciativy se chopila Karolina Justina hraběnka z Schönkirchen, která se s působením alžbětinek seznámila již v roce 1709 ve Vídni, a jejíž úsilí o uvedení řeholnic do Prahy podporoval také tehdejší pražský arcibiskup František Ferdinand Khünburg. 6. ledna 1719 přišly do Prahy první dvě sestry původem z konventu ve Štýrském Hradci, Maria Angelina Nehrová a Maria Johanna Vogelmeierová.

Okolnosti založení konventu Na Slupi a základní pravidla pro jeho existenci jsou popsána v zakládací listině vydané Karlem VI. ve Vídni 26. ledna 1722. Panovník se v ní odvolává na žádost Matky představené kláštera ve Štýrském Hradci o uvedení alžbětinek do Prahy a povoluje zakladatelkám, aby od servitů zakoupily takzvaný dům Dlouhoveských spolu s vinicí, kuchyňskou zahradou a ovocným sadem za 6.000 zlatých a na jejich místě postavily nový klášter. Fundace pro klášter a nemocné je v listině vyčíslena na 24.000 zlatých, z nichž 10.000 věnovala Karolina Justina hraběnka z Schönkirchen, 4.000 Jan Norbert hrabě Pötting spolu s manželkou Františkou Leopoldinou hraběnkou Pöttingovou, po 1.500 zlatých Markéta hraběnka Valdštejnová rozená hraběnka Černínová, Eleonora rozená i provdaná hraběnka Valdštejnová, Antonie ovdovělá hraběnka Černínová rozená hraběnka Khünburgová, Adelheida ovdovělá hraběnka Thunová, rozená hraběnka von Preyssing, a 500 zlatých Josefa ovdovělá hraběnka Thunová rozená hraběnka Valdštejnová. Chybějících 3.500 zlatých slíbila doplnit již zmíněná hraběnka Pöttingová. Z této sumy bylo již zmíněných 6.000 určeno na nákup místa pro klášter, 8.000 tvořil kapitál, z jehož úroků měly být živý čtyři sestry, a 9.000 kapitál, jehož úroky měly dostačovat na ošetřování šesti nemocných. Úrok z 500 zlatých ve výši 30 zlatých měl být ročně vyplácen lékaři za jeho práci pro nemocné. Duchovní správu měli u alžbětinek vykonávat servité za stejnou roční odměnu jako lékař, tj. 30 zlatých. Císař dále povoloval alžbětinkám, aby si opatřily a vybavily vlastní lékárnu. Jako prostředek k získání peněz na budoucí stavební údržbu budov kláštera mohly pronajímat část klášterní zahrady za 60 zlatých ročně. Císař naproti tomu požadoval, aby většina fundačního kapitálu byla uložena u světských osob a aby o nakládání s ním bylo v budoucnosti informováno místodržitelství. Sestry byly podřízeny pražskému arcibiskupovi, který klášter také vizitoval. Naproti tomu novoměstský hejtman měl každého čtvrt roku kontrolovat, zda pověřený lékař sestavuje týdenní výkazy nemocných, a představená mu měla na konci roku předkládat účty, aby bylo zřejmé, že šest lůžek pro nemocné je skutečně využíváno ke svému účelu. Při přijímání nemocných nesměly sestry dělat rozdíly ohledně stavu a chorob pacientek, které měly být léčeny výhradně bezplatně; platit mohly, pokud chtěly, pou-

---

39 NA, APA I, kart. č. 2106.

ze ti nemocní, kteří nebyli přijati na lůžka zajištěná fundací. Léky a léčiva z vlastní lékárny mohly sestry používat pouze pro své nemocné nebo pro vlastní potřebu. Do kláštera nesměly vstupovat cizinky, představená nesměla být závislá na dalších představených v zahraničí.⁴⁰

Až do začátku 20. století se alžbětinky řídily statuty, vydanými v Praze u Karla Jana Hrabý v roce 1725 pod názvem *Satzungen und Aemter Ordnung der Schwestern des heiligen Elisabethiner Ordens*.⁴¹ Zaběhnutý způsob života konventu, jeho správa a řízení, i hierarchie jednotlivých funkcí natolik vyhovovaly, že je nebylo nutné během staletí příliš měnit. Změna nastala až v roce 1918, kdy vstoupil v platnost *Codex Juris Canonici*, na jehož základě byly české kláštery nuceny dosavadní statuta upravit. První návrh nových statut, dokončený v roce 1925, papež neschválil a podnítl tehdejší pražskou představenou Salesii Langnerovou (1919–1927) a její poradce a spolupracovníky, z nichž nejdůležitějšími byli emauzský opat Arnošt Vykoukal a ordinariátní komisař Antonín Postřihač, aby iniciovala jednání o vzniku společných statut pro všechny kláštery alžbětinek v tehdejší Československu, tj. také v Kadani, Brně, Jablunkově a Bratislavě.⁴² Po její smrti v úsilí o nová statuta pokračovala její nástupkyně M. Anděla Holubová (1928–1953). Nová představená se rozhodla do klášterů vyslat prostředníka, který by zamýšlená společná statuta předjednal.⁴³ Volba padla na Philippa Hofmeistra (1888–1969), doktora teologie a církevního práva z benediktinského opatství v Neresheimu, kam roku 1921 přestoupil z opatství v Emauzích.⁴⁴ Důležitým krokem ke statutům byl dekret Fr. Bonaventury Marraniho, generálního ministra františkánů – observantů, kterým bylo dne 30. prosince 1929 všech pět klášterů alžbětinek v Československu přivtěleno k prvnímu řádu františkánů-observantů, čímž byly tyto kláštery účastny všech odpustků a milostí udělených prvnímu a druhému františkánskému řádu.⁴⁵ Výsledkem dlouhých obtížných jednání mezi kláštery alžbětinek byla nová statuta, která papež Pius XI. dne 17. června 1931 schválil.⁴⁶

40 Archiv konventu alžbětinek Na Slupi.

41 *Satzungen und Aemter Ordnung*. Statutům se ve své disertaci poměrně podrobně věnuje J. Michl, vzhledem k zaměření práce na provozování hudby u alžbětinek je upřednostňováno toto hledisko.

42 Archiv konventu, přepis klášterní kroniky 1928–1941.

43 Archiv konventu, přepis kroniky.

44 P. Philipp Hofmeister vstoupil v roce 1912 do emauzského kláštera a byl v něm roku 1914 vysvěcen na kněze. Viz NA, Benediktini – klášter Emauzy, Praha (dále ŘBE), kart. 18; viz také https://www.kaththeol.uni-muenchen.de/ueber_die_fak/gesch_fakultaet/profs_1826_2013/hofmeister/index.html [26. 1. 2019]. Krátce po vzniku Československé republiky byl v roce 1921 spolu s dalšími německými spolubratry nucen přesídlit do jihoněmeckého Neresheimu. Druhá část bratří odešla do kláštera v Grüssau (Krzeszów).

45 Archiv konventu.

46 Pravidla a konstituce řeholnic sv. Alžběty třetího řádu sv. Františka, jejichž účelem jest ošet-

Nová statuta dosavadní pravidla v mnoha bodech mírně upravovala a oproti předchozím statutům rozšiřovala a upřesňovala, aby byla v souladu s požadavky moderní doby. Především však změnila způsob skládání slavných slibů. Dosud bylo možné skládat slavné sliby při zachovávaní mírnější, tzv. biskupské, klauzury,⁴⁷ což bylo po zavedení nového kanonického práva možné pouze v kláštěrech zachovávajících přísnou, tzv. papežskou, klauzuru. Zpřísnění pravidel bylo pro sestry vykonávající činnost v nemocnici problematické, proto dosáhly zachování biskupské klauzury s tím, že místo slavných slibů začaly skládat sliby dočasné na tři roky s možností prodloužení, a teprve poté sliby věčné.⁴⁸ Jednotlivé konventy sester alžbětinek zůstaly samostatné, měly nezávislé řízení a správu. Tato právní samostatnost se týkala hlavně voleb a přidělování jednotlivých klášterních úřadů, přijímání nových členek a správy majetku. Zástupkyně všech klášterů se měly podle nových statut každým rokem scházet ke společným poradám, kterým předsedal biskup té diecéze, kde se schůze konala. Sešly se však pravděpodobně až 8. – 9. listopadu 1937 v Praze, aby projednaly revizi statut z roku 1931 a jejich nové schválení.⁴⁹ Nejdůležitější změnou oproti předchozím statutům mělo být uvažované spojení všech klášterů v monastickou kongregaci vedenou generální představenou pod ochranou františkánského, resp. minoritského řádu. Jednou z výhod monastické kongregace byla slíbená možnost přeložení sester z jednoho kláštera do druhého. České a moravské kláštery nesouhlasily jen se změnou denních hodiněk Nejblahoslavenější Panny Marie (Officium Marianum), na denní modlitbu církve (Officium divinum). Bratislavský konvent však definitivně revizi statut odmítl již v prosinci roku 1937 a v březnu 1938 své odmítnutí potvrdil. Skutečným důvodem mohla být zhoršující se politická situace na Slovensku, která vedla ke vzniku autonomie a razantnímu nástupu Hlinkovy slovenské lidové strany. K revizi statut nakonec nedošlo ani v Čechách a na Moravě, a to z více důvodů, z nichž nejvážnější námitkou byla možná ztráta vlivu jednotlivých diecézí na své podřízené kláštery. V tomto smyslu měl určité výhrady proti změnám vratislavský arcibiskup, kardinál Adolf Bertram. Z dochovaných pramenů vyplývá i určitá nedůvěra pražského

řování nemocných v Československu. Praha: Cyrilometodějská knihtiskárna V. Kotrba, 1931.

47 Satzungen und Aemter Ordnung, s. 57.

48 Změna ve skládání slibů je poprvé doložena již v roce 1920, kdy složila M. Ignácie Valterová dočasné sliby na tři roky – viz Archiv konventu, nekrologium.

49 Zasedání předsedal z pověření kardinála Karla Kašpara emauzský opat Arnošt Vykoukal a se svolením kardinála se dostavil i Philipp Hofmeister z neresheimského kláštera. Jednání se zúčastnily představené Anděla Holubová z Prahy, Anežka Lippertová z Kadaně, Notburga Schmidová z Brna, Gertruda Snigonová z Jablunkova, a jejich vikářky, Rosa Prulllová z Prahy, Magdalena Mickelová z Kadaně, Antonie Novotná z Brna a Ludovika Pascheková z Jablunkova, dále Aloisie Řehořková, sekretářka pražské představené, a Gabriel Lammel, provinciál minoritů a biskupský komisař kláštera v Brně. Bratislavská představená Richarda Sántha přijet odmítla.

arcibiskupa k P. Hofmeisterovi, který se v revizi statut velmi angažoval. Konečně pražská představená Anděla Holubová odmítla převzít úřad generální představené s tím, že by to znamenalo příliš mnoho povinností navíc, které by mohl vykonávat provinciál jako nejvyšší představený kongregace. Složitá jednání probíhala až do jara 1938, statuta z roku 1931 však nakonec zůstala zachována.⁵⁰

Jak bylo výše řečeno, způsob správy a řízení kláštera Na Slupi a hierarchie jednotlivých funkcí se po celá dvě staletí příliš neměnily. Dům byl podřízen pražskému arcibiskupovi, což bylo stanoveno již v zakládací listině. Arcibiskupa zprvu zastupoval generální vikář, později jím jmenovaný ordinariátní komisař, který byl duchovním otcem konventu, konal vizitace, účastnil se voleb Matek představených a podílel se na správě. Duchovními správci kostela byli od založení kláštera až do druhé poloviny 18. století servité, poté úřad patřil většinou diecézním kněžím. Ve funkci řádných i mimořádných zpovědníků sester se střídali diecézní kněží či kanovníci Vyšehradské kapituly, i řádoví kněží, nejčastěji servité, jezuité (i po zrušení řádu), kapucíni, emauzští benediktini, františkáni, karmelitáni. Denní účast sester na mši svaté a týdenní zpověď ustanovenému zpovědníkovi předpisovala statuta. Třikrát až čtyřikrát do roka, podle uvážení i častěji, se však sestry mohly zpovídat někomu jinému (úřad mimořádného zpovědníka). Zpovědi mimořádnému zpovědníkovi se konaly v adventu, o postu před Velikonocemi a Letnicemi a před svátkem sv. Františka. Pro každou sestru byla závazná každoroční osmidenní duchovní cvičení a generální zpověď za celý rok (novicky měly tato cvičení a generální zpověď ze svého dosavadního života vykonat před sliby). Na rozdíl od současnosti však nebylo obvyklé denní přijímání eucharistie, takže i řeholnice přijímaly pouze o nedělích a svátcích. Duchovní však s alžbětinkami nespojovala jenom zpovědnická služba, ale i závazky fundačních mší, jejichž množství bylo poměrně značné, a o jejichž vysluhování mohly sestry požádat kněze vybraného na základě vlastní úvahy, jak o tom svědčí dochované žádosti k arcibiskupské konzistoři.⁵¹ Konečné slovo ovšem měla konzistoř.

Sestry skládaly slib chudoby, čistoty a poslušnosti a byly zavázány dodržovat klauzuru. Zvláštním posláním řeholnic bylo konání skutků milosrdenství, které naplňovaly ošetřováním nemocných ve vlastní nemocnici po vzoru řádové patronky sv. Alžběty. Osobně nesměly nic vlastnit, ani ničím v domě disponovat bez vědomí matky představené, společné bylo i oblečení a prádlo. Hábit měl být z tmavě hnědého plátna, opásaný cingulem (provazem), s jednoduchým bílým závojem na hlavě; profesky přes bílý závoj, na rozdíl od novicек a laických sester, nosily ještě druhý, černý závoj. I přes toto ustanovení ale sestry v pražském konventu nosily hábit černý. Při úpravě nových konstitucí v roce 1931 se zjistilo, že tento starodávný

50 NA, APA-ord., tzv. Pozůstalost Beran; dále také NA, ŘBE, kart. 35.

51 NA, APA kart. č. 2106.

úzus nošení černého oděvu není v archivu konventu Na Slupi nikde zaznamenán, nebylo tedy jasné, proč a v jakých souvislostech tato odlišnost vznikla.⁵² Přesto si Matka představená přála, aby k žádné změně nedošlo, pravděpodobně nejen proto, že se jednalo o starý zvyk, ale i z finančních důvodů. Bylo nutné zažádat papežský stolec o výjimku. Ta byla akceptována a tak je ve statutech z roku 1931 výslovně uvedeno, že hábit mohl být zhotoven ze sukna „buď tmavohnědého, buď černého“.

Projevem chudoby bylo i to, že zdravé sestry směly spát pouze na matracích, ve spodním šatu, opásané a se závojem na hlavě. Postel byla vyhrazena pouze nemocným a stářím zesláblým sestrám. Ve 20. století nebylo toto ustanovení již tak přísné, lůžka sester byla běžnou součástí jejich i nadále skromně vybavených cel. Pokud šlo o vybavení domu, mělo se omezovat pouze na nejn nutnější kusy, např. veškeré nádobí a misky v refektáři měly být hliněné nebo dřevěné, což samozřejmě platilo jen v době vzniku prvních statut.

Součástí slibu čistoty bylo i zdrženlivé chování k mužům duchovního i světského stavu: sestry s nimi měly mluvit pouze v případě nezbytnosti a tak, aby při rozhovoru byly na očích. V případě zpovědi sestry v cele měly být dveře otevřené a v blízkosti se měly zdržovat dvě spolusestry. Rovněž konverzace s ženami měla být skromná a omezená, „s ohledem na to, že častý pobyt ve společnosti je duchovním osobám na překážku v duchovním růstu, a činí je neschopnými pro nebeské věci“. Bez dovolení nesměly sestry přijímat dopisy; pokud někomu nějaký dopis psaly, byly povinny dát ho přečíst Matce představené. V klášteře měla být dodržována klauzura. Bez povolení ordináře do klauzury neměli přístup ani muži, ani ženy. Výjimkou byl pouze zpovědník a lékař, ale i ti se směli v klauzuře pohybovat pouze v doprovodu Matky představené nebo jí určené sestry. Pokud do klauzury museli přijít řemeslníci něco spravit, opět pracovali za dozoru sester. Na první pohled se zdá být dodržování klauzury v rozporu s vedením nemocnice, sestry určené k ošetřování nemocných však měly povolení vstupovat do těchto prostor. Ty, které k této práci nebyly aktuálně určeny, mohly opustit klauzuru a vydat se do nemocnice pouze se souhlasem Matky představené.

Dívky, které chtěly být přijaty do řádu, musely být dobré katoličky, neprovdané a bez dluhů, tělesně i duševně zdravé, starší patnácti let. Od roku 1931 mohly o vstup žádat i dívky přicházející z jiného alžbětinského kláštera nebo kláštera jiného řádu; musely však mít vysvědčení od své bývalé představené s vysvětlením, proč dívka vystoupila nebo byla propuštěna. Výjimkou nebyly ani opačné případy, kdy dívka se svolením představené odešla do jiného kláštera, který jí lépe vyhovoval. Všechny žadatelky musely mít smysl pro společný život v komunitě a schopnost ošetřovat nemocné. Před vstupem do noviciátu musely strávit v klášteře jeden celý rok, aby dobře poznaly život ve společenství a uvědomily si, jaká

---

52 Archiv konventu, přepis klášterní kroniky.

je cesta jejich povolání. V roce 1880 je v dochovaných klášterních písemnostech poprvé doložena povinnost složit při vstupu do kláštera věno.⁵³ Pravidla týkající se věna jsou stanovena až v nových statutech z roku 1931. Výše věna se řídila právoplatným zvykem nebo ji určoval komisař. Byla dána i finančními možnostmi rodin, ze kterých dívky pocházely. Podmínkou pro vstup do kláštera byl ostatně i souhlas rodičů. Kandidátky bývaly šlechtického nebo měšťanského původu, od poloviny 19. století vstupovaly také dívky z venkovských rodin. Proto nebyly výjimkou kandidátky pocházející z chudých poměrů bez finančních prostředků. Jestliže ale vynikaly mimořádnými schopnostmi, mohla představená se souhlasem svých rádkyň a komisaře věno zmenšit nebo dokonce prominout, bylo ale třeba obrátit se na papežskou stolicí o dispens. Finanční částky se v době první republiky pohybovaly kolem 2.000 korun; některé bohatší dívky však dostaly od rodičů i 10.000 až 12.000 korun. Představená věno za souhlasu svých diskrétek a komisaře uložila v bezpečných a výhodných hodnotách. V žádném případě se nemohlo jakýmkoliv způsobem používat před smrtí příslušné řeholnice, a to ani ke stavebním účelům nebo k placení dluhů. Pokud sestra z kláštera vystoupila nebo byla propuštěna, věno se jí vrátilo bez úroků. Po její smrti, i když složila pouze dočasné sliby, připadlo neodvolatelným právem klášteru. Představená mohla kromě věna žádat na rodičích nebo poručníku čekatelky také přiměřenou výbavu prádla nebo příspěvek na vydržování během čekatelské doby a noviciátu. Před složením prvních svatých slibů také musela dívka nově učinit pořízení, komu přenechá správu svého majetku, pokud kromě věna nějaký měla. Nový způsob skládání dočasných slibů na tři roky nebo i déle a teprve poté jednoduchých slibů věčných je zmíněn výše. Každá novicka sepsala svůj slib i písemně v profesním listě podle jednotné formule, který schválili svými podpisy komisař i představená a uložili jej do klášterního archivu.

Nové členky byly přijímány jako chórové nebo jako laické sestry, výrazně převažovaly sestry chórové. Chórové sestry se mohly účastnit vedení správy kláštera skrze volební právo na kapitulním shromáždění, měly právo volit a být voleny. Tuto výsadu laické sestry při volbách neměly, ale měly s chórovými sestrami společné čekatelství, noviciát, složení profese, povinnosti řeholního života včetně duchovních výsad, výhod a milostí klášteru propůjčených. Většinou vykonávaly potřebné domácí práce.

V čele komunity stála představená, nazývaná ve statutech Matkou; kromě duchovního života a vzrůstu sester měla pečovat též o majetek kláštera ve spolupráci s vikářkou a prokurátorkou. Úřad nebyl doživotní, spolusestrami byla vždy volena na tři roky. Toto tříletí se ale mohlo vícekrát opakovat, takže se v historii pražského konventu setkáváme i s funkčními obdobími trvajících více než dvacet

53 Archiv konventu, nekrologium.

let, některé představené v úřadu zemřely. S vedením kláštera Matce představené vypomáhaly tzv. moudré sestry, diskrétky, které si ona sama volila na dobu svého úřadování. Jak z názvu plyne, šlo o tajné důvěrné poradkyně, jejichž existence je v dochovaných pramenech ojediněle doložena, avšak zpravidla bez uvedení spojitosti s konkrétními sestrami. Např. v době představené M. Emanuely Reichelové (1879–1888) jimi zřejmě byly vikářka a sekretářka, což není vyloučeno ani u ostatních představených.⁵⁴ Vikářka měla být jakousi pravou rukou představené: dbala o to, aby všechny příkazy byly splněny a aby sestry dodržovaly své povinnosti. Sama nesměla nic nařizovat, ani ukládat sestrám pokání. Poměrně často se po úmrtí nebo rezignaci představené stávala novou představenou. Sekretářka (úřad byl někdy spojen i s účetní) se starala o vyřizování úřední korespondence a psaní zápisů z jednání kapitul a porad diskrétek. Musela být nejen obratná v psaní, ale také svědomitá a musela umět zachovávat mlčení v důvěrných záležitostech.

Novicmistrová měla být novickám příkladem v ctnostech a v duchovním životě a vést je k pokoře, zbožnosti, umrtvování a přemáhání vlastních chyb. Prokurátorka měla na starosti „časné“ záležitosti konventu, což znamenalo nejen vedení účtů a inventářů, ale i běžné nákupy „do kuchyně“, péči o prádlo pro nemocné a o potřeby pro jejich ošetřování. Vedla knihy příjmů a vydání kláštera a předkládala je každý měsíc představené ke kontrole a podpisu. Na konci každého roku sestavovala výroční zprávu (bilanci) o stavu a správě klášterního jmění, která byla zaslána na pražské arcibiskupství. Fortnýřka přijímala návštěvy a uváděla je do hovorny; fortnu a hovornu udržovala v čistotě a dohlížela na to, aby vnitřní dveře domu byly vždy zamčené. K chudým lidem, kteří k fortně přicházeli, se měla chovat přátelsky a soucitně a vysvětlit jim vše, co bylo potřeba. Rozdávala jim také almužny. Všechny dopisy měla odevzdávat představené, stejně jako každý večer klíče od domu. Sakristánka dozírala na čistotu kostela, kostelního prádla a nádobí, mešních rouch, obstarávala dostatečné množství hostí, vína a čerstvé vody. Starala se také o to, aby před Nejsvětější svátostí hořelo věčné světlo, a aby byla v kostele vždy svěcená voda. Jedna sestra byla určena k ošetřování nemocných spolusester, další pečovala o jejich oblečení a prádlo a jiná o čistotu a stolování v refektáři. V souvislosti s těmito úřady je zdůrazňován jejich duchovní rozměr v návaznosti na skutky tělesného milosrdenství (v nemocných sestrách je třeba vidět Krista, sestry, které přidělují spolusestrám potřebné oblečení či prádlo, jako by tak činily Kristu). Správkyně sklepa dohlí-

---

54 Archiv hl. města Prahy, Sběrka papírových listin B2, signatura AMP PPL II – 760: smlouva o prodeji z 18. prosince 1884 podepsaná představenou M. Emanuelou Reichelovou, vikářkou M. Xaverií Možnou a sekretářkou a účetní M. Agnes Kaiserovou. Mimo představené jsou na smlouvě uvedené jen jménem, jejich úřady byly dohledány v katalogích kněží. Ve stejné sestavě (představená, vikářka, sekretářka) jsou uvedeny i na jiné smlouvě z 1. února 1886, vikářkou však v té době již byla M. Gabriela Prombergerová.

žela na zásoby vína. Kuchařka měla vynikat sesterskou láskou, čistotností a náklonností k chudým, jimž měla rozdělovat to, co se nespotřebovalo v kuchyni; svůj úřad vykonávala v součinnosti s prokurátorkou. Důležité byly úřady lékárnice a zahradnice. Lékárnice udržovala v pořádku všechna léčiva a lékárnické potřeby, při lehčích onemocněních sama předpisovala domácí prostředky, když však klášter navštívil lékař, učinila pro nemocnou vše podle jeho nařízení. Bez svolení představené nesměla vydávat léky mimo klášter. Zahradnice měla vynikat především zkušenostmi a to nejen v pěstování rostlin a zeleniny, ale také ovocných stromů. O zahradu se starala společně se zahradníky – zaměstnanci. Vypěstovaná zelenina a ovoce sloužily k vylepšení stravování pacientek. Ze stejného důvodu byla chována i prasata, která byla krmena ze zbylého jídla po nemocných.

O obsazení úřadů rozhodovala Matka představená, podle statut se v nich sestry měly měnit každé dva nebo tři roky. Je však pravděpodobné, že v praxi mohlo střídání vypadat jinak – ne každá sestra mohla mít zkušenosti a předpoklady k tomu, aby se stala např. lékárníci.

Každá sestra byla zavázána k tomu, aby se podle pořadí, určeného Matkou představenou, starala o nemocné. Duchovním „mottem“ měl být sestřím čtyřicátý verš z 25. kapitoly Matoušova evangelia: „Cokoliv jste učinili jednomu z těchto mých nepatrných bratří, mně jste učinili.“ Sestry měly trpělivě snášet námahu i případný nevděk nemocných, neměly s nimi však rozprávět o tom, co se děje ve světě, a o jiných tématech nevhodných pro duchovní osoby. Péče o fyzickou stránku nemocných však byla jenom částí povinností sester, stejně důležitá byla i stránka duchovní. Podle možností měly řeholnice vzdělávat choré v katolické víře a umožnit jim, aby čas trávili se zbožnými knihami nebo s růžencem, případně se s nimi modlily nebo jim předčítaly. Lékařskou péči i duchovní útěchu však poskytovaly od konce 18. století všem pacientkám bez rozdílu náboženského vyznání. Nemocné měla přijímat představená nebo prokurátorka nemocnice, obvyklými časy pro přijetí byla sedmá hodina ranní a jedna po poledni. Po přijetí jim sestry umyly ruce a nohy, vyčistily vlasy a přidělily lůžko s čistým prádlem. Pacientka poté dostala najíst a napít a podle potřeby byl zavolán lékař. V létě o šesté, v zimě o sedmé sestry nemocným stlaly, přinášely jim vodu na vypláchnutí úst a omytí rukou a polévku, obsluhovaly je při obědě. Kromě běžné práce s nemocnými měly sestry zvláště dávat pozor na to, aby všichni umírající byli včas zaopatrzeni.

Život sester byl přitom velice skromný. Jejich stravování bylo určováno posty, jak ve smyslu omezení denního příjedu jídla, tak ve smyslu vyloučení masa z jídelníčku. Kromě obvyklých postů (advent, velký půst, vigilie některých svátků) je řehole zavazovala postiť se celoročně v pátek a od svátku Všech svatých až do Zmrtvýchvstání také ve středu a v sobotu. Od sv. Martina do Vánoc se postily

denně. O vigiliích velkých svátků a svátku sv. Františka a sv. Alžběty se měly vystríhat dokonce i vaječ a másla. Od masa se kromě toho postily v pondělí a ve středu, ale v tyto dny se smělo vařit na tuku. Kromě dvou společných denních jídel (oběda a večeře) nesměly bez svolení jíst ani pít nic dalšího. Sestry, které byly vyčerpány prací u nemocných, se však vždy ráno mohly s povolením Matky představené občerstvit a najíst.

Sestry vstávaly ve tři čtvrtě na čtyři, aby ve čtyři byly už v chóru. Předepsanou denní modlitbou bylo mariánské oficiem, o nedělích a svátcích zpívané. Následovalo rozjímání, v šest se rozdělovalo denní zaměstnání, v osm pokračovala liturgie hodin a po ní mše svatá. Sestry se poté vracely ke své práci, v půl jedenácté (v postní dny v jedenáct) následoval oběd, při němž se předčítalo z nějaké duchovní četby nebo úryvky z řehole či ze statut (alespoň jednou týdně). Po obědě a díkyvdání se mohly ty sestry, které neměly službu u nemocných nebo nějakou jinou práci, krátce odebrat do svých cel. Zaměstnání začínalo opět ve dvanáct (v postní dny v půl jedné) a trvalo do tří hodin, kdy denní řád pokračoval modlitbou nešpor, rozjímáním a kompletářem. Poté pokračovala práce až do šesti hodin, kdy byla večeře s díkyvdáním, následoval růženec za dobrodince a případně opět denní zaměstnání. V osm hodin bylo dáno znamení k silenciu, sestry v chóru zpytovaly svědomí a modlily se předepsané modlitby, v devět hodin měly být všechny ve svých celách a spát. Po většinu dne bylo zachováváno silencium, nezbytné hovory měly být stručné a jasné.

V důsledku těžké ošetrovatelské práce mnoho ze sester často onemocnělo, některé z nich umíraly i ve velmi mladém věku. K ošetrování nemocných řeholnic byla v klášteře určena zvláštní místnost v klauzuře k tomu účelně zařízená a dostatečně opatřená vším potřebným nábytkem a zařízením. Nemocné sestry pravidelně navštěvoval domácí lékař, zpovědník nebo jiný kněz podle přání nemocné, povoleny byly i návštěvy ostatních sester. Od zpovědníka nebo jeho zástupce sestry přijímaly také viaticum a poslední pomazání, pokud již nebyla naděje na uzdravení.

K řeholnímu životu patřily ale i slavnostní okamžiky a radostné události. Během některých církevních svátků, při příležitostech volby představené či jejího svátku nebo narozenin nebo výročí 50 let od profesí sester přilepšovala Matka představená sestrám koláči a vínem nebo čajem. Slavnostní hostiny s pozvanými hosty se konávaly i při obláčkách a profesích, a to až do schválení nových statut v roce 1931. Poté se mohla taková hostina konat až při věčné profesi, ale obláčky probíhaly při zavřeném kostele a bez přítomnosti příbuzných a hostů. Při liturgii, ale i při slavnostních příležitostech se provozovala hudba, o čemž svědčí dochovaný soubor hudebnin a sbírka hudebních nástrojů. Sestry velmi často a rády zpívaly a hrály na různé hudební nástroje. O Vánocích chodily zpívat koledy také pacientkám, často za doprovodu jedné z nich na harmonium. Ve zpěvu i hře na hudební

nástroje bývaly cvičeny profesionálními učiteli hudby, kteří do kláštera za účelem vyučování docházeli.⁵⁵

Tento více než dvěma staletími osvědčený způsob řízení a života konventu a nemocnice alžbětinek byl přerušen po roce 1948. 1. ledna 1949 byla zestátněna nemocnice a 1. září 1957 musely sestry ze svého kláštera odejít. Po dlouhém období nucené internace se sestry do Prahy v roce 1991 navrátily, řeholní život v podobě z první poloviny 20. století se jim zatím obnovit nepodařilo. V letošním roce slaví pražský konvent alžbětinek 300leté výročí vzniku.

Seznam představených kláštera alžbětinek v Praze Na Slupi

- M. Angelina Nehrová (1719–1732)
- M. Johanna Vogelmeierová (1732–1736)
- M. Františka Wetsteinová (1736–1746)
- M. Alžběta Molitorová (1746–1766)
- M. Markéta Merzinová (1766–1769)
- M. Deodata Klausnitzová (1769–1778)
- M. Serafina Freytagová (1778–1784)
- M. Dominika Sprosecká (1784–1788)
- M. Bonaventura (1788–1791)
- M. Tekla Leberlová (1791–1807)
- M. Markéta Podleská (1807–1819)
- M. Elekta Mečenkova (1814)
- M. Gabriela Tomášová (1819–1840)
- M. Rafaela Bušková (1840–1855)
- M. Bernardina Ehrlichová (1855–1879)
- M. Emanuela Reichelová (1879–1888)
- M. Ignácie Rabasová (1888–1912)
- M. Věnceslava Nováková (1912–1919)
- M. Salesie Langnerová (1919–1927)
- M. Anděla Holubová (1928–1953)
- M. Václava Holátová (1953–1957, 1991–1992, generální představená 1956–1989)

55 Archiv konventu, přepis kroniky. O tom, jaké hudební nástroje v konventu bývaly, svědčí mimo jiné jejich seznam v dokladech o výdeji inventáře z podzimu 1950, kdy byly nástroje vč. blíže nespecifikovaného hudebního materiálu v hodnotě 14.870 korun předány do vlastnictví Správy hudebního oddělení Národního muzea. Šlo o dvě harfy, jeden kontrabas se smyčcem zn. J. G. Hellmer z roku 1731, dvě trumpety klariny zn. A. Lippert z roku 1859, dva lesní rohy zn. A. Lippert z roku 1859, jeden pár tympánů s paličkami, jednu černou kovanou dirigentskou hůl a několik svazků starých hudebnin. – viz NA, Náboženská matice, sign. 483: Kongregace sester alžbětinek v Praze 2, Na Slupi 6 – Doklady o výdeji inventáře. List č. 1–23.

Das Leben der Sluper Eliabethinenschwestern in Prag im Spiegel der Statuten

Die Studie widmet sich dem bisherigen Forschungsstand und den erhaltenen Quellen zur Geschichte des Konvents und Hospitals des Sluper Elisabethinenordens in Prag. Sie fasst sämtliche ältere und neuere Literatur von fach- und populärwissenschaftlichem Charakter zusammen, die gefunden werden konnte. Die Machtübernahme der kommunistischen Diktatur im Jahr 1948 bedeutete eine Unterbrechung der Erforschung der Kirchengeschichte. In der Fachliteratur erscheint das Thema der Elisabethinen erst wieder seit den 90er Jahren des 20. Jahrhunderts. Die Forschungsanstrengungen der letzten beinahe dreißig Jahre kann man in Arbeiten über die Bauentwicklung des Klosterareals, in die Bearbeitung der frühneuzeitlichen Konventsgeschichte, in Forschungsergebnisse betreffend das Hospital sowie in Spezialthemen (Musik, Literatur) unterteilen. In kleinerem Maß berühren die Arbeiten auch die Untersuchung der jüngsten Vergangenheit, insbesondere der Zeit der Verfolgung durch das kommunistische Regime. Die grundlegende Quelle für das Studium der Geschichte des Klosters ist sein eigenes historisches Archiv. Einige wesentliche historische Archivadokumente sind jedoch heute nur mehr aus den älteren Arbeiten jener Autoren bekannt, die damit gearbeitet hatten. Für die Erforschung des Innenlebens des Konvents sind auch gedruckte Quellen bedeutend, insbesondere die Statuten, die Andachtsbücher, die Zeremoniehandbücher für die Einkleidung und den Profess, sowie Gelegenheitsdrucke. Vom Gesichtspunkt der Elisabethinen selbst sind für die Existenz ihres Konvents am wesentlichsten die Statuten, die strenge Regeln für das Alltagsleben der Schwestern festlegten. Bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts lebten die Elisabethiner nach Statuten, die in Prag 1725 bei Karl Johann Hřaba unter der Bezeichnung Satzungen und Aemter Ordnung der Schwestern des heiligen Elisabethiner Ordens herausgegeben wurden. Danach richtete sich das Ordensleben der Elisabethiner praktisch bis zum Jahr 1918, als der Codex Juris Canonici in Kraft trat, auf dessen Grundlage die böhmischen Klöster gezwungen waren, ihre bisherigen Statuten anzupassen. Die neuen Statuten wurden nach schwierigen Verhandlungen am 17. Juni 1931 von Papst Pius XI. bewilligt.

The Life of the Sisters of St Elizabeth in the Convent Na Slupi in the Light of their Statutes

The study is focused on the state of research and on the preserved sources to the history of the convent and hospital of the Order of St Elizabeth in Prague Na Slupi. It sums up the older and recent literature, both professional and popularising. The beginning of the Communist regime in 1948 meant a breach in the research of the church history. The topic of the Sisters of St Elizabeth reappeared in the scholarly literature in 1990s. The research for the last almost 30 years can be divided into works relating to the construction development of the convent, to its early modern history, some outputs are devoted to the hospital or special topics such as music and litera-

*ture. To some extent, several research outputs deal with the recent history, especially with the persecution under the Communist regime. The basic archive source for the convent history is its own archive. Some essential historical documents are today known merely from the old works. For the research on the inside life of the convent, there are also printed sources, first of all statutes, religious books, handbooks for ceremonies such investiture or profession, or occasional printings. From the point of view of the sisters alone, the statutes are the most important document for the existence of the convent that stipulate strict rules for everyday life. Till the beginning of the 20th century, the Sisters of St Elizabeth followed the statutes published in Prague by Karel Jan Hřaba in 1925 under the name *Satzungen und Aemter Ordnung der Schwestern des heiligen Elisabethiner Ordens* that regulated the order life basically until 1918 when the *Codex Juris Canonici* came into force, which compelled the Bohemian monasteries and convents to adjust the existing statutes. The new statutes were adopted after complicated negotiations with pope Pius XI on June 17, 1931.*

„LZE SE NADÍTI, ŽE MORAVĚ DOSTANE SE HISTORICKÉHO DÍLA, DŮSTOJNÉHO JEJÍCH MECENÁŠŮ A REPRESENTANTŮ“.¹ NĚKOLIK POZNÁMEK K ZPŘÍSTUPŇOVÁNÍ PÍSEMNÝCH ARCHIVÁLIÍ HISTORIKEM BEDOU DUDÍKEM

RICHARD MAHEL

František Beda Dudík (1815–1890) je znám především jako moravský pedagog, později jako historik (stavovský zemský historiograf), příležitostný císařský diplomat a především jako kněz benediktinského kláštera v Rajhradu. Kromě své méně známé pedagogické činnosti v mládí (1841–1856) a o něco známější historiografické činnosti (1844–1888), se věnoval průběžně také různým oblastem archivnictví, dokonce se pokusil (neúspěšně) kandidovat na funkci zemského archiváře v Brně (1849) a později místoředitele Státního archivu ve Vídni (1858). Přestože nakonec tiskem zpřístupnil řadu písemností, zpravidla moravik, neslavil v této činnosti výraznějších úspěchů, ani nedosáhl požadovaných výsledků a příliš pozitivních reakcí. Jeho tisky se zpřístupněnými písemnostmi zčásti zapadly, některé jiné se dosud sice používají, ale zpravidla v komparaci s jinými pokusy o zpřístupnění týchž písemností, nebo po jejich zralém a kritickém zhodnocení z pera jiných badatelů, často z pozdějšího období. Dudíkovy výsledky v této oblasti byly daleko méně výrazné, než jeho výsledky na poli historiografie. Proč tomu tak bylo, se pokusím vysvětlit v následujícím příspěvku.

Dudíkovo zpřístupňování písemných pramenů tiskem mělo tři na sebe navazující fáze, související s jeho tehdejší činností i se získanou odbornou erudicí. První zpřístupněné písemné archiválie ještě vydával jako mladý a myšlenkou slovancké vzájemnosti ovlivněný pedagog biskupského Filozofického ústavu v Brně. Jak už bylo doloženo, první písemné prameny zpřístupnil již v letech 1845–1848, kdy

---

1 Z Dudíkovy pracovní zprávy pro konkurzní řízení z 18. září 1849 (Bretholz, Bertold: Moravský zemský archiv. Jeho dějiny a jeho sbírky. Brno 1908, s. 35).

se ještě zdaleka tolik nezabýval moravskými dějinami.² V tehdejšímu jeho počínání spatřujeme ještě převážně vlastivědné a osvětové pohnutky, s cílem popularizovat a propagovat regionální (moravské) dějiny, propojit je s vlastní výukou českého jazyka, dějepisu a biblických dějin, a přispět tak k upevňování víry a cyrilometodějské tradice, která byla důležitou součástí moravského zemského patriotismu. Druhou fázi lze identifikovat po roce 1849 v souvislosti s jeho působením v tzv. Moravském historickém spolku,³ s jeho rozhodnutím věnovat se hlouběji historiografii a archivnictví a navázáním úředních a odborných kontaktů s představiteli rakouské a německé historické vědy. Zpřístupňování v tomto období má již odbornější ambice i ustálenější uspořádání, s nesmělymi pokusy o kritické zhodnocení předkládané materie. Na ni pak navazuje období již edičního zpřístupňování⁴ písemných archiválií, související přímo s jeho archivními výzkumy a s konkrétní historiografickou činností. Zpřístupňování písemností dominuje celému jeho vrcholnému tvůrčímu období. Převážná část zpřístupňovaných archiválií přitom souvisela přímo s koncipováním odborných studií či materiálových publikací na vybrané minulostní téma.

Vůbec prvními dvěma doloženými Dudíkem zpřístupněnými písemnostmi byla „kompetenční smlouva“ mezi císařem Rudolfem II. (1576–1612) a rakouským arciknížetem Matyášem (†1619) z roku 1608, kterou nabídl čtenáři v přepisu a přímo v českém překladu v pražském odborném periodiku v roce 1845 s krátkým úvodním slovem⁵ a německy komentovaný přepis původní závěti plukovníka pandurské jízdy Františka barona Trencka (†4. 10. 1749), kterou Trenck sepsal po svém odsouzení k doživotí ve vězení na brněnském Špilberku,⁶ k němuž Dudík připojil krátký osobní morální apel. Text vydal ve stejném roce, tentokrát v nově

-
- 2 Blíže: Mahel, Richard: K počátkům vědecké činnosti rajhradského benediktina a moravského historika Františka Bedy Dudíka (1815–1890). Ke 120. výročí úmrtí historografa Moravy. *Vlastivědný věstník moravský* 63, 2011, č. 2, s. 105–119.
  - 3 Historisch-statistische Sektion der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde.
  - 4 Pojem edice zde chápou v jeho obecnějším významu, tak jak jej přibližně definuje Tomáš Sterneck (Sterneck, Tomáš: K problémům edičního zpřístupňování raně novověkých písemných pramenů (s důrazem na materiál diplomatického charakteru). In: *Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy na úsvitu 21. století. Směry – tendence – proměny*, ed. Pavel O. Krafal a kol. Praha 2016, s. 205–212, zde na s. 205).
  - 5 Dudík, Beda: Smlouva, kteráž se stala mezi císařem Rudolfem a Matyášem arciknížetem Rakouským v ležení polním mezi Štěrboholy a dolními Měcholupy léta 1608. *Časopis českého museum (ČČM)* 19, 1845, sv. 2, s. 292–308.
  - 6 Český překlad závěti otiskl: Bauer, František: Podzemní žaláře na brněnském Špilberku a osudy nejzajímavějších vězňů. Praha 1888, s. 127–130.

založené rakouské kulturní revue.⁷ Stalo se tak v době, kdy ještě působil převážně jako brněnský pedagog, logicky tak zcela chybí jakýkoliv kritický komentář k archivní materii, stejně jako odkaz na odborné zpracování tématu. Nakladatel zmíněného kulturního časopisu Adolf Schmidl i tak neskrýval z příspěvku k baronu Trenckovi své nadšení.⁸ Dudík tehdy samozřejmě netušil, že se bude jednou naplno věnovat historiografii a archivnictví. Důvody tehdejšího překladu a zpřístupnění výše uvedených písemností byly vlastně jiné, než ryze odborné: Dudík potřeboval publikovat česky kvůli podpoře vlastní výuce českému jazyku v Brně,⁹ dále kvůli zamýšlenému vydání učebnice češtiny¹⁰ v pro něj vzdálené Praze a v neposlední řadě chtěl na sebe bezpochyby upozornit tamější vlastenecké kruhy, neboť už tehdy byl výrazně ovlivněn rodícím se konceptem české národní identity v Čechách, na Moravě ještě málo známým a zatím spíše skromně sdíleným programem nemnoha národně orientovaných Moravanů.¹¹ K Dudíkovým soudobým vzorům historiografické i ediční práce s písemnými prameny patřilo několik generačně rozdílných a z hlediska vyvíjené činnosti dosti odlišných osobností. Archivní a ediční činnost spojoval s dobovými domácími autoritami, byť poněkud odlišného ražení: jednak s moravským historiografem a zemským archivářem Antonínem Bočkem (1802–1847), jednak s jeho neskonale erudovanějším pendantem v Čechách Františkem Palackým (1798–1876). K jeho dalším vzorům patřili zpočátku čeští historici a editoři písemných pramenů Jan Erazim Vocel (1802–1871), Josef Emler (1836–1899), bratři Hermenegild (1827–1909) a Josef (1825–1888) Jirečkové, Jaromír Čelakovský (1846–1914) a Karel Jaromír Erben (1811–1870), na Moravě Christian d’Elvert (1803–1896), Josef Chytil (1812–1861) a Peter rytíř von Chlumecký (1825–1863), ze zahraničních zejména editoři písemných pramenů Georg Heinrich Pertz (1795–1876) a Karl August Friedrich Pertz (1828–1881), Johann Friedrich Böhmer (1795–1863), Wilhelm Wattenbach (1819–1897), Konstantin rytíř von Höfler (1811–1897) a později Theodor von Sickingel (1826–1908), zejména po svém jmenování ředitelem Institutu pro rakouský

---

7 Österreichische Blätter für Literatur und Kunst, Geschichte, Geographie, Statistik und Naturkunde (ÖBLK) – Dudík, Beda: Die letzten Tage des Panduren-Obersten Franz Freiherr von der Trenck auf dem Spielberge und sein Testament. ÖBLK 2, 1845, č. 13, s. 97–101.

8 MZA Brno, fond E6 (Benediktini Rajhrad), sign. Dm 3/2c, ka 160, f. 3, dopis A. Schmidla B. Dudíkovi, dat. 14. 10. 1844 ve Vídni.

9 Blíže: Mahel, Richard: Vliv Aloise Vojtěcha Šembery na Dudíkovy přednášky českého jazyka v Brně v letech 1845–1848. Střední Morava 29, 2009, s. 85–91.

10 MZA Brno, fond E6, kart. 163, Dudík, Beda: Přehled literatury československé, 1847, 115 ff.

11 K Dudíkovým vlasteneckým postojům a k jejich postupné proměně: Mahel, Richard: Střetávání zemského patriotizmu, národně orientovaného vlastenectví a multinacionálního státního patriotizmu v korespondenci a v odborném díle moravského historika Bedy Dudíka. Acta Musei Nationalis – historia litterarum 62, 2017, č. 1–2, s. 26–40.

dějezpyt (1869). Z nich nalézáme s ohledem na Dudíka částečnou paralelu u Josefa Emlera, který podobně jako Dudík v letech 1855–1856 ve Vídni, přednášel po své habilitaci soukromým docentem na univerzitě pomocným vědám historickým (generačně mladší Emler až od roku 1872, v Praze a podstatně déle). Po Antonínu Bočkovi a Františku Palackém měl právě Josef Emler z domácích editorů patrně největší vliv na Dudíkovu snahu zpřístupňovat archivní materiál, i přes jeho konzervativní přístup a určité rozpory v metodice, které bylo možné u Emlera ve srovnání se Sickelem identifikovat.¹² Vzájemné kontakty dokládá i korespondence, byť se z ní dochovalo jen torzo. V ohledu historiografických aktivit a využití pomocných věd historických v badatelské práci měl stále v popředí již jmenovaného Františka Palackého, na Moravě pak byl ovlivněn starší generací původně zemsky orientovaných historiků a pedagogů, zejména Josefem Leonardem Knollem (1775–1841) a Karlem Johannem Vietzem (1798–1872), kteří působili ponejvíce v Olomouci, přestože později paradoxně zakotvili v Praze.

Dudíkovo zpřístupňování písemných pramenů dostalo nový impuls po roce 1848, kdy se stal členem, jak už jsem zmínil, Historického spolku v Brně a začal se výrazněji věnovat historiografii a studiu písemných moravik. V souvislosti s tím se v následujících dvaceti letech stal řádným nebo čestným členem, případně korespondentem mnoha odborných a zájmových (muzeálních, vlastivědných) spolků a společností v českých, rakouských a německých zemích. Preferoval pochopitelně členství v takových spolcích a společnostech, které programově podporovaly, rozvíjely a sdílely vlastivědné a historiografické bádání, kterému se hodlal věnovat. Rozvoji spolkové činnosti napomáhala k tomu účelu vypracovaná nová právní úprava z let 1840–1848 a její novelizace v šedesátých letech 19. století.¹³ Pro Dudíka bylo podstatné, že jedním ze základních programových bodů Historického spolku¹⁴ bylo přímo vyhledávání a zpřístupňování písemných pramenů (moravik), jednak z odborných důvodů, bezpochyby ale také z vlasteneckých pohnutek (v rámci tehdejšího moravského zemského patriotismu). Kromě toho souběžně usiloval o zemskými stavy placené místo stavovského historiografa nebo archi-

12 Emler, Josef: O potřebě vydání diplomatů český a o tom, jak by se to díti mělo. ČČM 51, 1877, s. 610–625. Emlerovo pojetí diplomatiky a poněkud konzervativní přístup ke zpracování a zpřístupňování archivního materiálu se po mém soudu hodně podobá přístupu Dudíkova.

13 K podmínkám rozvoje spolkové činnosti v českých zemích: Drašarová, Eva: Soupis právních předpisů a dokumentů ke spolčovacím právu z fondů Státního ústředního archivu v Praze od poloviny 18. století do roku 1918. SAP 40, 1990, s. 297–343; táž: Společenský život v Čechách v období neoabsolutismu – spolky padesátých let 19. století. *Paginae historiae* (PH) 0, 1992, s. 128–169; táž: Stát, spolek a spolčování. PH 1, 1993, s. 152–177.

14 Byly součástí tzv. Výzvy přátelům vlasteneckých dějin (*Aufruf an die Freunde der vaterländischen Geschichte und Statistik*), vypracované spolkovým archivářem Petrem rytířem Chlumec-kým v roce 1850.

váře, jak dokládá jeho pracovní zpráva určená zemskému výboru, pro konkurzní řízení na místo zemského archiváře, datovaná 18. září 1849.¹⁵ V ní stručně nastínil vlastní představu o archivní činnosti i způsob získávání a zpřístupňování archivních moravik. Pokračujíc tak v odkazu moravského zemského archiváře Antonína Bočka (+1847), považoval za nejdůležitější výzkum a heuristiku archivních souborů, jejich soustředění do odborných pracovišť a na základě jejich obsahu vypsát komplexní chronologicky řazené zemské dějiny. Současně s tím položil důraz na ediční zpřístupňování písemných pramenů, navrhl založení nové pramenné edice písemností moravské proveniencie, přičemž první část měla představit Bočkovu sbírku listin, včetně nástinu Bočkovy biografie.¹⁶ Jak Dudík dále uvedl, Moravě citelně chyběl zavedený ediční časopis, které naopak úspěšně expandují v německých a rakouských zemích, z nichž by bylo možné si vzít nejen příklad, ale navázat s jejich editory také úspěšnou a těsnou spoluprací. Jak víme z jeho mladšího bádání, jeho vzorem byla rakouská edice písemných pramenů *Fontes rerum Austriacarum*, vydávaná od roku 1843 Císařskou akademií věd ve Vídni a známá Palackého edice pramenů *Scriptorum rerum Bohemiarum*, jejíž třetí díl, vydaný tiskem v roce 1829,¹⁷ Dudík vysoce ocenil v předmluvě k jedné jím publikované písemnosti.¹⁸ Dudík současně uvažoval, že by mohl pokračovat také v Bočkově diplomatáři¹⁹ i v jeho dosavadních výzkumech. Později, po svém úspěšném jmenování zemským historiografem, v archivních výzkumech a v sepisování moravských dějin pokračoval, nicméně avizované záměry zmíněné v pracovní zprávě z valné části opustil nebo výrazně modifikoval.

V padesátých a šedesátých letech 19. století tak Dudík v rychlém sledu vydal řadu písemných pramenů tiskem (zpravidla moravik), přičemž výraznou samostatnou pozornost věnoval brněnské tzv. Cerroniho sbírce rukopisů a starých tisků, rozpadlé po smrti jejího zakladatele do soukromých rukou, k níž se vracel po

---

15 MZA Brno, fond A8 (Zemská registratura), sign. G 37, 43/6, ka 474, č. j. 2033/52, 71 ff., (srv. s konceptem: tamtéž, fond E6, sign. Dm 3/2d, kart. 162, f. 23–25). – Přepis Dudíkovy zprávy: Bretholz, Bertold: Das mährische Landesarchiv. Seine Geschichte, seine Bestände. Herausgegeben vom Landesausschusse der Markgrafschaft Mähren. Brünn 1908, s. 30–36; týž: Moravský zemský archiv. Jeho dějiny a jeho sbírky. Brno 1908, s. 33–38; Kocman, Alois a kol.: Průvodce po státním archivu v Brně. Brno 1954, s. 105–107.

16 Dudík navrhl soubor pojmenovat Boček's Forschungen für Mährens Geschichte. Projekt ale nebyl realizován.

17 Palacký, František (ed.): Scriptorum rerum Bohemiarum. Staří letopisowé čessti od roku 1378 do 1527, čili pokračování w kronikách Přibika Pulkawy a Benesse z Hořowic, z rukopisů starých vydané. Tom. III. Praha 1829, 18 s.

18 Dudík, Beda (ed.): Olmützer Sammel-Chronik vom Jahre 1432 bis 1656. Brünn 1858, s. 1.

19 Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Studio et opera A. Boczek. Tom. I. Brunae – Olomucii 1836.

celé své odborné působení. Dudík k avizované sbírce pojal trojí přístup: jednak k ní přistupoval jako ke zdroji historického poznání (tedy jako historik), jednak se pokusil o její systematickou katalogizaci a zpřístupnění vybraných archiválií (tedy jako archivář)²⁰ a konečně byl epizodně (v roce 1849) také členem jedné z komisí, stanovených zemskými stavy k odkupu archiválií, které byly v minulosti z této sbírky vyňaty do soukromých rukou (zpravidla dědickým řízením). Jako archivář i jako člen odborné komise si však počínal dosti překvapivě. Pro svůj připravovaný přehled (katalog) Cerroniho sbírky si ke zpracování vybral pouze jednoznačná moravika nebo archiválie týkající se jednoznačně moravských dějin a rozdělil je dosti neobvykle do dvou skupin: na příspěvky k dějinám země a na příspěvky administrativně-správní, statistické či topografické. Diskutabilně si počínal také jako člen avizované komise k doplnění Cerronik ve stavovském zemském archivu. Posuzoval 30 vybraných rukopisů k odkupu (r. 1850), přičemž nakonec je zamítl jako buď „nedůležité“, „podřízené historické hodnoty“ nebo jako „úplně známé“. Posuzoval je totiž nejen podle jejich obsahu a stavu dochování, ale také přihlížel k jejich nákupní ceně a také k tomu, zda již byly v minulosti v odborné literatuře známy a dostatečně popsány (třeba i z jiného rukopisu). Tímto způsobem přistupoval k předložené materii očividně nikoliv jako archivář, ale spíše jako hodně rezervovaný nebo zaujatý historik a především jako nepřilíši štedrý komisionální úředník. Český historiograf František Palacký, který později obdržel od Dudíka výtisk první části jeho nového katalogu s průvodním dopisem, zůstal k pojetí a zpracování archivní pomůcky spíše zdrženlivý, přesto nikoliv nekritický. Jednak se podívoval nad účelovým výběrem archiválií, jednak v něm postrádal nástin Dudíkovy metody, s jakou přistupoval k Cerroniho sbírce a jejímu zpracování. Podle něho měl autor zůstat u chronologického a paleografického podání a více přihlídnout k identifikovaným autorům jednotlivých rukopisů.²¹ Jeden z posledních katalogizátorů Cerroniho sbírky Mojmír Švábenský k Dudíkovu tehdejšímu počínání s odstupem času výstižně poznamenal: „Dudík neposuzoval rukopisy jako archiválie, tj. jedinečný, obvykle neopakovatelný pramen, nýbrž ztrácel o ně zájem, jakmile byly podle jeho názoru dostatečně v literatuře využité.“²²

20 Plánoval provést její systematickou katalogizaci v nové ediční řadě písemných moravik. Vyňatou část sbírky jako první díl zamýšlené edice zpracoval do podoby katalogu (Dudík, Beda: *Mährens Geschichts-Quellen. Im Auftrage des hohen mährischen Landesauschusses. Tom. 1: J. P. Cerroni's Handschriften-Sammlung. 1. Abtheilung: Die Landesgeschichte im Allgemeinen. Erste Folge: Der politische Theil derselben. Brünn 1850, 510 s.*). – Blíže: Mahel, Richard: *Beda Dudík (1815–1890). Život a dílo rajhradského benediktina a moravského zemského historiografa ve světle jeho osobní pozůstalosti. Praha 2015, s. 201–212.*

21 MZA Brno, fond E 6, sig. Dm 3/2c, kart. 160, f. 7–8, dopis Fr. Palackého B. Dudíkovi, dat. 30. 5. 1850.

22 Švábenský, Mojmír: *G 12 – Cerroniho sbírka, 13. stol. – 1845. Inventáře a katalogy fondů Státního archivu v Brně, sv. 26. Rukopisy Cerr I-III. Díl 1. Brno, s. 33–35.*

Tento jeho přístup později doznal jisté proměny, nicméně určitá rezervovanost k archivnímu dědictví minulosti mu zůstala vlastní, stejně jako poměrně stručné komentáře k zpřístupňované archivní materii. Projevilo se to záhy v padesátých letech i o několik desetiletí později (ještě v letech 1881–1884), kdy se k avizované sbírce Dudík vrátil již jako relativně zkušený a v českých zemích dostatečně známý historik. Tehdy si vybral několik zamýšlených Cerronik, aby je zpřístupnil tiskem v populárním odborném časopise *Archiv für österreichische Geschichte*, kde často publikoval.²³

Dudíkův celoživotní zájem o rukopisné archiválie by se dal z didaktických důvodů rozdělit do několika obecnějších oblastí, souvisejících s jeho výzkumem i s určitým obdobím jeho tvůrčí činnosti. Přitom značný vliv na zaměření a podobu jeho archivního výzkumu měly instrukce a cílená zadání ze strany moravského zemského výboru, který také v letech 1851–1855 rozhodoval o obsazení úřadu zemského historiografa. Zpočátku se věnoval rukopisným bohemikám v širším slova smyslu (tedy včetně moravik) v zahraničních archivech a knihovnách, kde ho zajímal osud jednotlivých bohemik i celých souborů, včetně jejich starších i novějších soupisů a stavu archivních pomůcek.²⁴ Další oblastí byly domácí (zpravidla moravské) stavovské rukopisné soubory, kterým se věnoval v rámci výzkumu historického vývoje moravských zámeckých knihoven a jejich knižního i rukopisného bohatství.²⁵ Třetí oblastí byly církevní rukopisy a staré tisky ze sbírek olomouckého arcibiskupství,²⁶ přičemž zvláštní pozornost pak

---

23 Jednalo se především o rukopisy sbírky, evidované původními čísly 212, 403, 115 a 377 (Dudík, Beda (ed.): *Chronik des Minoritenguardians des St. Jakobklosters in Olmütz*, P. Paulus Zaczkovic, über die Schwedenherrschaft in Olmütz von 1642–1650. *Archiv für österreichische Geschichte* (AÖG) 62, 1881, Heft 2, s. 451–624, týž (ed.): *Tagebuch des feindlichen Einfalls der Schweden in das Markgrathum Mähren während ihres Aufenthaltes in der Stadt Olmütz 1642–1650*. Gefürth von dem Olmützer Stadtschreiber und Notar Magister Friedrich Flade. AÖG 65, 1884, Heft 2, s. 308–485).

24 Např.: Dudík, Beda: *Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte*. Im Auftrage des hohen mähr. Landesausschusses im Jahre 1851 unternommen und veröffentlicht. Brünn 1852, 478 s., týž: *Iter Romanum*. Im Auftrage des hohen mährischen Landesausschusses. In den Jahren 1852 und 1853 unternommen und veröffentlicht. 2 Bde. Brünn 1855, 366 + 231 s., týž (ed.): *Necrologium Olomucense*. Handschrift der königlichen Bibliothek in Stockholm. AÖG 59, 1880, 59, Heft II, s. 639–657; týž: *Historische Forschungen in der kaiserlichen öffentlichen Bibliothek zu St. Petersburg*. Sitzungs -Berichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Classe, Bd. 95 (1879), 1880, s. 329–382.

25 Kromě výše uvedené Cerronih sbírky: Týž (ed.): *Handschriften der fürstlich Dietrichsteinischen Bibliothek zu Nikolsburg in Mähren*. AÖG 39, 1868, s. 417–534 (též: Wien 1868, 108 s.), týž: *Karl's von Žerotín böhmische Bibliothek in Breslau*. Die Forschung durchgeführt mit Unterstützung des mährischen Landesausschusses. Prag 1877.

26 Dudík, Beda: *Bibliothek und Archiv im fürsterzbischoflichen Schlosse zu Kremsier*. Wien 1870, týž: *Zwei Handschriften aus der Bibliothek des Domkapitels zu Olmütz*. Schriften 14, 1865, s. 389–394; týž (ed.): *Handschriften der Bibliothek des Metropolitan-Capitels in Olmütz*. *Archivalische Zeitschrift* 5, 1880, s. 126–134.

věnoval středověkému církevnímu partikulárnímu zákonodárství v Čechách a na Moravě.²⁷

Dudík zpřístupňoval tiskem písemnosti různého druhu i různých původců, přesto některé druhy písemností s ohledem na vlastní výzkum preferoval: jednak to byly dochované kroniky městské a klášterní proveniencie (Chroniken, Tagebücher), dále vybrané části z dochované korespondence významných osobností, kterou studoval zpravidla v původní Dvorské knihovně nebo ve Válečném archivu ve Vídni, případně v Říšském archivu ve Stockholmu, dále úřední a informační svědečné zprávy o důležitých událostech (Berichten, Aufzeichnungen), nařízení různého druhu a stupně závažnosti s různým právním dopadem, včetně církevně-právních synodálních normativů (Ordnungen,²⁸ Synodal-Statuten, Reformatiionsartikel), osobní závěti (Testamenten)²⁹ či nekrologia olomoucké kapituly (Nekrologen), ke kterým lze přiřadit další, tematicky nijak nevyčnávající rukopisné písemnosti (Handschriften). Právě korespondence tvoří významnou část jím zpřístupněných písemností a v několika případech na jejich využití, s důrazem na jejich výpovědní hodnotu jakožto důležitého zdroje historického poznání, vystavěl několik materiálových studií.³⁰ Platí to zejména v případě vojenského kon-

- 27 Dudík, Beda (ed.): Statuten der Prager Metropolitan-Kirche vom Jahre 1350. AÖG 37, 1867, s. 411–455; týž (ed.): Statuten des Metropolitens von Prag Arnost von Pardubitz für den Bischof und das Capitel von Olmütz um das Jahr 1349. AÖG 41, 1869, s. 195–217; týž (ed.): Statuten der Diöcese Olmütz vom Jahre 1568. Zum ersten male aus dem Originale veröffentlicht. Mit Unterstützung des mähr. Landes-Ausschusses. Brünn 1870, 91 s., týž (ed.): Statuten der Diöcese Olmütz vom Jahre 1413. Nach einer Nikolsburger Handschrift. Mit Unterstützung des mähr. Landes-Ausschusses. Brünn 1871, 43 s.; týž (ed.): Reformationsartikel des Erzbischofs von Prag, Anton Brus, aus dem Jahre 1564. AÖG 46, 1871, s. 215–234; týž (ed.): Synodal-Statuten des Bischofes Arnost von Pardubitz für die Prager Diöcese vom 18. October 1343. Zum ersten male nach einer Wiener Handschrift mit Unterstützung des mähr. Landesausschusses. Brünn 1872, 15 s.; týž (ed.): Statuten des ersten Prager Provinzial-Consils vom 11. und 12. November 1349 im Anhänge – Tractatus de tribus punctis essentialibus Christiane religionis von Thomas de Hybernia aus dem Jahre 1316. Brünn 1872, 114 s.
- 28 Dudík, Beda (Ed.): Kaiser Maximilian's II. Jagdordnung vom Jahre 1575. AÖG 38, 1867, Heft II, s. 339–416.
- 29 Dudík, Beda (Ed.): Des Hoch- und Deutschmeisters Erzherzog's Maximilian I. Testament und Verlassenschaft vom J. 1619. AÖG 33, 1865, 33, s. 233–352.
- 30 Dudík, Beda (ed.): Waldstein von seiner Enthebung bis zur abermaligen Übernahme des Armée-Ober-Commando von 13. August 1630 bis 12. April 1632. Nach den Acten des k. k. Kriegsarchiv in Wien. Wien 1858, 495 s., týž (ed.): Waldstein's Correspondenz. Eine Nachlese aus dem k. k. Kriegs-Archive in Wien zu dem Werke: Waldstein von seiner Enthebung bis zur abermaligen Übernahme des Arme-Ober-Commando. AÖG 32, 1865, s. 337–416; 36, 1866, s. 185–238, týž: Des kaiserlichen Obristen Mohr von Waldt Hochverraths-Process. Ein Beitrag zur Waldsteins-Katastrophe. Nach originalien. AÖG 25, 1860, Heft III, s. 313–406, týž: Schweden in Böhmen und Mähren 1640–1650. Nach kaiserl. österreichischen und königl. schwedischen Quellen dargestellt und mit Unterstützungen der kais. Akademie der Wissenschaften herausgegeben. Wien 1879, 444 s., týž (ed.): Korrespondenz Kaiser Ferdinands II. und seiner erlauchten Familie mit P. Martinus Becanus und P. Wilhelm Lamormaini, kaiserlichen Beichtvätern. AÖG 54, 1876, s. 219–350.

dotiéra a jednoho z velitelů císařsko-ligistických vojsk, frýdlantského a meklenburského vévody Albrechta Václava Eusebia z Valdštejna (†1634), jemuž se Dudík věnoval pro období let 1630–1632, kdy byl pro vídeňský dvůr dočasně v nemilosti. Dudíkovy materiálové studie, vystavěné na dobové válečné korespondenci a dále zpřístupněná synodální statuta (jako doklad církevního partikulárního zákonodárství v Čechách a na Moravě), patří po mém soudu k tomu nejlepšímu, co Dudík v oblasti archivního zpřístupňování písemností a jejich následného využití historickou vědou inicioval a následně jako archivář a historik vydal tiskem. Přitom dobovou korespondenci, jakožto důležitý zdroj historického poznání, považoval za klíčový písemný pramen již v době svého pedagogického působení, kdy se s historiografií a s písemnými prameny minulosti teprve víceméně seznamoval a publikoval ještě převážně v zemských, vlastivědně popularizačních nebo kulturně osvětových revue.³¹

Dudíkův způsob zpřístupňování písemných pramenů nebyl nikdy přísně koncepční. Nemáme ani doložen případný metodický, jemu vlastní zavedený postup (pakliže si takový definoval)³² a zůstává proto poněkud záhadou, proč v některých případech upřednostňoval historickou interpretaci nad paleografickou a diplomatickou (která často úplně chybí),³³ proč jiné písemnosti opatřil pouze formálním, z odborného hlediska jen málo významným úvodem,³⁴ či proč některé písemnosti dokonce zpřístupnil bez jakéhokoliv potřebného úvodu či kritického komentáře. U starších počínů to lze vysvětlit malou mírou zkušeností, erudice i jinými zámě-

---

31 Srv.: Dudík, Beda (ed.): Korrespondenz Wladislaw's IV. von Polen (1632–1648). ÖBLK IV, 1847, č. 285, s. 1129–1131.

32 V pozůstalosti se žádný nedochoval, ani v dochovaných přípravných rukopisech k zpřístupnění písemností. Dochován máme pouze nástin přednášky k pořádání a katalogizaci knihovních rukopisů a starých tisků, který ale vytvořil ještě v době pedagogického působení a který odpovídal potřebám tehdejší knihovnické praxe (Dudík, Beda: Leitfaden zum Studium der Bibliothekswissenschaft). – Blíže: RYŠAVÁ, Eva: Knihovědné dílo Bedy Dudíka, Diplomová práce obhájená na FSVP UK v roce 1970, 240 s., táž: První knihovědná práce Bedy Dudíka – rukopis přednášky Leitfaden zum Studium der Bibliothekswissenschaft. Jižní Morava 27, 1991, sv. 30, č. 3, s. 43–62; Zaoral, Prokop: Beda Dudík a rukopisné bádání. Studie o rukopisech 11, 1972, s. 83–97, zejm. s. 85–86.

33 Např.: Dudík, Beda (ed.): Pat. Bernard. Brulig's Bericht über die Belagerung der Stadt Wien im Jahre 1683. AÖG 4, 1850, s. 255–296, 397–495, týž (ed.): Auszüge aus den Raths-Protokollen des k. k. Tribunals in Mähren vom Jahre 1683. AÖG 65, 1884, č. 1, s. 1–18; týž (ed.): Auszüge für Mährens allgemeine Geschichte aus den Regesten der Pápste Benedikt XII. und Clemens VI. Mit Unterstützung des hohen mähr. Landes-Aufschusses. Brünn 1885, 36 s., týž (ed.): Statuten der Diöcese Olmütz vom Jahre 1568. Zum ersten male aus dem Originale veröffentlicht. Mit Unterstützung des mähr. Landes-Ausschusses. Brünn 1870, 91 s.

34 Např.: Dudík, Beda (ed.): Olmützer Sammel-Chronik vom Jahre 1432 bis 1656. Zusammenstellen von Dr. B. Dudík, O. S. B. Separat-Abzug aus den Schriften der hist. stat. Section in Brünn. Brünn 1858, 55 s., týž (ed.): Preussen in Mähren 1742. Nach gleichzeitigen Aufzeichnungen. Wien 1869, 187 s.

ry, než čistě vydavatelskými či historiografickými.³⁵ U mladších počínů, vzniklých již zcela v otěžích historiografické práce a se znalostí archivní praxe, je to spíše udivující a jen málo pochopitelné. Podle všeho k písemným pramenům přistupoval ryze jako historik a nikoliv jako věci obeznalý archivář (byť se za takového vždy pokládal) a zpravidla ještě v souvislosti s vlastním historiografickým výzkumem, pro který dané písemnosti hodlal využít. Pokud již zařadil do vydání písemností vlastní kritický komentář, nebyl příliš podrobný, týkal se zpravidla jen vybraných záležitostí k editované písemnosti, případně se věnoval pouze jeho historickému kontextu. Postupem času, v souvislosti s rostoucí erudicí i s nabytými poznatky a zkušenostmi z vlastní odborné činnosti, se jeho komentáře k písemnostem sice poněkud precizují, stále však nedosahují potřebné úrovně některých jeho současníků, zejména pak úrovně nově definovaných požadavků na zpřístupňované archiválie, nastolené Theodorem von Sickelem od šedesátých let 19. století. Proto i některé Dudíkovy zpřístupněné písemné prameny v 60.–80. letech 19. století vynívají v tomto ohledu poněkud rozpačitě, ve srovnání s podobnými publikačními ambicemi např. Institutu pro rakouský dějezpýt ve Vídni, přestože ve srovnání s vlastními staršími počiny dosáhl Dudík určitého pokroku.³⁶ U zpřístupněných písemností upřednostňoval řazení podle jejich původce a podle chronologie (typické u edice dochované korespondence), nebo s akcentem na věcné (tematické) uspořádání s chronologickým hlediskem (nekrologia olomoucké kapituly), případně s jednoznačným přihlédnutím k provenienční příslušnosti (Cerroniho sbírka rukopisů a starých tisků ve stavovském archivu v Brně). Kromě přepisu dochovaných originálů či jejich dohledaných kopií, zpřístupňoval přepisem i případné opisy originálů (pakliže originály chyběly), které se pak pokusil alespoň elementárně popsat a případně komparovat, pokud to autor pokládal za potřebné a pokud to bylo možné. Bohužel, často si Dudík pouze vybral rovnou jeden z avizovaných opisů, podle jeho názoru nejzachovalejší nebo jinak nejprůhodnější, aby ho zpřístupnil a u ostatních pouze zmínil, že existují, eventuálně v jakém stavu jsou dochovány a kde se nacházejí (viz zpřístupněné diáře z pruských vpádů na Moravu, olomoucké kroniky městské a klášterní provenience).

Dudíkova diplomatická a historická kritika předkládaných písemností nepatřila k nijak podrobným a ne vždy také ke zdařilým (dostatečným). Základním způsobem představila obsah a závažnost předkládané písemnosti, její původ a vznik, stav

35 Jako mladý pedagog publikováním písemností sledoval naplnění vlasteneckých a kulturně-osvětových cílů.

36 Nejzdařileji u některých z výše uvedených zpřístupněných synodálních statut, případně také: Dudík, Beda (ed.): *Über zwei Handschriften der Bruckenthal'schen Bibliothek zu Hermannstadt*. Schriften, 1865, 14, s. 372–382, týž (ed.): *Über zwei Handschriften der k. k. Universitäts-Bibliothek in Graz*. Schriften, 1865, 14, s. 382–388, týž (ed.): *Necrologium Olomucense*. Handschrift der königlichen Bibliothek in Stockholm. AÖG 59, 1880, č. 2, s. 639–657.

a místo dochování (bylo-li to možné), případně zda se vyskytuje v kopiích či dalších opisech. Zato více se rozepisoval o historických souvislostech, ale většinou jen výčtově. Ne vždy však autorská část byla až takto strukturovaná, v některých případech postrádáme dokonce jakýkoliv komentář. O metodě, kterou pro svůj výzkum použil, zpravidla úplně pomlčel, nebo nabídl jen část odpovědi, vyplývající z konceptu úvodní stati. V některých případech místo jejího nástinu předložil čtenáři poněkud alibistickou a pro nás spíše matoucí formulaci, podle níž v dané věci nehodlá zaujímat stanovisko o věrohodnosti, závažnosti a obsahu zpřístupněné materie a ponechává pouze na čtenáři samotném, aby si na předkládané archiválie vytvořil vlastní relevantní názor (nejtypičtější např. u materiálové publikace k dějinám státoprávního postavení Opavska vůči Moravě).³⁷ Domnívám se tedy, že absence kritického přístupu byl spíše Dudíkův záměr (nepouštět se do žádných silných analýz a hodnocení), nežli neznalost či handicap, jak jsem již upozornil na jiném místě na tento zvláštní rys jeho činnosti.³⁸ Ostatně, v pomocných vědách historických měl být jinak poměrně zblhý, pokud uvážíme, že o některých z nich dokonce přechodně přednášel studentům společenskovědních oborů na filozofické fakultě vídeňské univerzity.³⁹ Domnívám se dále, že se tak mohlo dít i pod vlivem profesora všeobecných a rakouských dějin Jana Nepomuka Kaisera (1792–1865), který byl v letech 1857–1858 též rektorem filozofické fakulty⁴⁰ a na jehož místo Dudík později neúspěšně aspiroval, podobně jako se neúspěšně ucházel o pozici místoředitele vídeňského Státního archivu po zemřelém místořediteli Josephu Chmelovi (†1858).⁴¹ Není zcela jasné, zda zcela a zda jen podle Kaisera příkladu si Dudík počínal, ale pravděpodobně pokládal takto kritickým komentářem „nezatížený“ tisk za užitečnější a více nadčasový, neboť případná mylná interpretace předkládané materie by mohla podle jeho názoru zatížit tisk, oslabit jeho závažnost a do budoucna způsobit jeho eventuální nepoužitelnost.

---

37 Dudík, Beda: *Des Herzogthums Troppau ehemalige Stellung zur Markgrafschaft Mähren*. Wien 1857, s. 7 (úvod).

38 Mahel, Richard: Přes archivní výzkumy k návrhům reorganizace archivní sítě v podunajské monarchii. K některým aspektům činnosti rajhradského benediktina Františka Bedy Dudíka v letech 1850–1874. *PH 22/2*, 2014, s. 181–200, k dané věci na s. 192–193.

39 „Praktische Anleitung zur Benützung der Quellen der mittleren Geschichten“ v akademickém roce 1855/1856 a „Historische Chronologie und Paläographie“ v akademickém roce 1856/1857 (Oeffentliche Vorlesungen an der k. k. Universitaet zu Wien im Winter-Semester 1855–1856 / 1856–1857. Wien 1855 + 1856, s. 18).

40 Do roku 1849, do aplikace školských reform, byl Kaiser profesorem stolice všeobecných a rakouských dějin a diplomatiky a heraldiky na filozofické fakultě vídeňské univerzity, poté byl až do roku 1861 profesorem dějin (Saxer, Daniela: *Die Schärfung des Quellenblicks. Forschungspraktiken in der Geschichtswissenschaft 1840–1914*. Oldenbourg 2014, s. 70 a 74).

41 K vývoji a k současnému organizačnímu členění původně Domáciho, dvorského a státního archivu ve Vídni: Drašarová, Eva a kol.: *Průvodce po rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka*. Praha 2013.

Beda Dudík upřednostňoval přepis nalezených relevantních písemností (pokud možno úplný) nad metodickým vytvářením regist, které již v tehdejší době mělo svá zavedená pravidla a procházelo aktuálně novou vlnou kritického připomínkování. Dudík nikdy, snad s výjimkou brněnské Cerroniho sbírky starých rukopisů a tisků, neměl v úmyslu vytvořit a tiskem vydat kompletní edici určitých písemností příslušného archivního souboru. A ani v případě této sbírky tak neučinil. Většinou vydával tiskem úplný nebo zkrácený přepis textu samostatné písemnosti (vybrané jednotlivosti) nebo pospolu několika písemností a to metodou přímé transkripce textu u jazykově českých archiválií, metodou transliterace (s drobnými úpravami) pak u jazykově německých, přičemž pospolu vydávané písemnosti nemusely vždy spolu přímo obsahově, časově nebo i autorsky souviset. Je ale pravdou, že většinou alespoň jeden z těchto parametrů byl v jeho případě uplatněn a posloužil tak jako určitý jednotící element. Jindy se věnoval pouze registovému způsobu zpřístupňování vybraných písemností, v rámci strukturovaného soupisu materie příslušného archivu či knihovny (typické např. v tiscích věnovaných jeho bádání ve Švédsku a v Itálii v letech 1851–1853). Jím vydávané písemnosti byly povětšinou selektovány podle tématu, a to většinou z hlediska prezentovaného obsahu, někdy také z časového (chronologicky navazujícího) určení nebo jejich teritoriálního zakotvení (centrem jeho pozornosti však byla především bohemika /a užší moravika/, nebo písemnosti s Moravou související, byť v několika případech pouze s jistou mírou pravděpodobnosti, jak Dudík často přiznává).⁴² Zpočátku mělo jeho zpřístupňování písemností význam spíše popularizační a vlastenecký, později – s rostoucí erudicí – stále více odborný, byť i tak nebylo prosto nedostatků.

Dudíkova nesoustavná vydavatelská činnost, subjektivismus při popisu písemných archiválií, nejasná metodická pravidla pro jejich zpřístupňování a identifikační poznámky často nesrozumitelné jinému badateli, dále specifický způsob pořádání a řazení jednotlivostí, osobitý přístup k závažnosti a k obsahu písemností, stejně jako nedostatečně kritický komentář k materii, to vše v některých ohledech poněkud připomíná svébytnou editorskou činnost českého historika a archiváře Josefa Emlera, v souvislosti s edicí desk zemských,⁴³ přičemž není

42 Deklarovaná míra nejisté (jím uspokojivě nedoložené) a spíše předpokládané moravské proveniencie je patrná při sestavování nedokončeného katalogu k brněnské Cerroniho sbírce rukopisů a starých tisků.

43 Emler, Josef (ed.): Pozůstatky desk zemských království Českého r. 1541 pohořelých. Díly I-II. Praha 1870–1872. – Na závažnost i problematičnost této edice upozornil nedávno znovu J. Hanousek (Hanousek, Jan: Pozůstatky desk zemských. Několik poznámek k dějinám edice a možnostem jejího pokračování. In: Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy na úsvitu 21. století. Směry – tendence – proměny, ed. Pavel O. Krafl a kol. Praha 2016, s. 165–171).

vyloučeno, že právě touto Emlerovou edicí mohl být Dudík též inspirován. Tím spíše, že Emlera Dudík ctil, Emler byl navíc Palackého žákem a někdy i spoluvydavatelem a Palacký byl po odborné i vydavatelské stránce Dudíkovým ústředním a v mnoha ohledech nedostižným vzorem. Vzdor tomu občas Dudík vehementně prohlašoval, že za vzor ediční práce a kritického přístupu k písemným archiváliím si klade především zaběhnuté edice pro zpřístupňování středověkého písemného materiálu rakouské a německé provenience, jak bylo vzpomenuto výše.

Kromě cíleného zpřístupňování písemných archiválií jich Dudík využíval pochopitelně také pro svůj historiografický výzkum a koncipování odborných textů. Předně ve své knižní řadě moravských dějin,⁴⁴ kde se to také předpokládalo, dále ve dvoudílných dějinách rajhradského kláštera⁴⁵ a konečně v materiálových publikacích, jakými byly tisky k dějinám státoprávního postavení Opavska vůči Moravě⁴⁶ a k dějinám švédské okupace českých zemí v 17. století,⁴⁷ které jsou doslova vystavěny na autorem uváděných archivních zdrojích a citacích z jejich obsahu. Dudík se zde mimo jiné zabýval otázkou, v jakém případě lze dochovanou listinu považovat za pravou, v takovém případě zjišťoval dále, zda se jedná o originál, kopii či mladší opis, přičemž za plnohodnotný historický pramen považoval pouze dochovaný originál. V tom se ostatně příliš nelišil od jiných svých současníků.⁴⁸ Na druhé straně, někdy byl nucen pracovat pouze s rukopisnými opisy, kvůli absenci dochování originálů či jejich kopií a v takovém případě si vybral jeden z opisů a tomu pak po určité analýze zpravidla důvěřoval.⁴⁹ Ostatně, s dobovými opisy originálů pro své zamýšlené edice pracovali jak Palacký, tak Emler. V případě zjištěných falsů Dudík vždy na tuto skutečnost upozornil, aniž by se falzy dále výraz-

---

44 Dudík, Beda: *Mährens allgemeine Geschichte. Im Auftrage des mährischen Landesausschusses*. 12 Bde + General Register zum 11. Band. Brünn 1860–1888; týž: *Dějiny Moravy. Pomocí slavného výboru zemského markrabství Moravského*. Díly 1–9. Praha 1871–1884.

45 Dudík, Beda: *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Raygern im Markgrathum Mähren. Mit sterter Rücksicht auf die Landesgeschichte, nach Urkunden und Handschriften bearbeitet*. 2Bde. Wien 1849 + 1868.

46 Dudík, Beda: *Des Herzogthums Troppau ehemalige Stellung zur Markgrafschaft Mähren*. Wien 1857, 374 s.

47 Dudík, Beda: *Schweden in Böhmen und Mähren 1640–1650. Nach kaiserl. österreichischen und königl. schwedischen Quellen dargestellt und mit Unterstützungen der kais. Akademie der Wissenschaften herausgegeben*. Wien 1879, 444 s.

48 Ještě v roce 1900 považoval např. editor Českého diplomatáře Gustav Friedrich pouze dochované originály jako hodné edičního zpřístupňování (blíže: Friedrich, Gustav: *Český diplomatář a jeho program*. ČČH 6, 1900, s. 223–243, zejména s. 230).

49 Tak tomu bylo v případě koncipování a vydání tzv. Souhrnné olomoucké kroniky z let 1432 až 1656, která ve skutečnosti představuje tři samostatné rukopisné diáře, dochované pouze v opisech (Dudík, Beda (ed.): *Olmützer Sammel-Chronik vom Jahre 1432 bis 1656*. Brünn 1858, 61 s.).

něji zabýval (přestože i ony skrývají přinejmenším diplomatický potenciál).⁵⁰ Stojí jistě za zmínku, že právě kvůli analýze historických rukopisů (či spíše využitím tehdejších edic s jejich přepisy) se Dudík dostal do sporu, do něhož byl v roce 1860 zatažen jako autor moravských dějin. Stalo se tak kvůli pasáži věnované vzniku a zejména původní lokalizaci velkomoravského Velehradu, koncipovanou na základě interpretace známých písemných zdrojů, čerpaných především z Bočkova diplomataře.⁵¹ Svou interpretaci sice proti odpůrcům vehementně bránil, dokonce v samostatných adresných tiscích, leč nakonec ve svém přesvědčení přece jen číhajícímu tlaku ustoupil.⁵²

Dudíkova kritická analýza historických písemných pramenů přesto občas slavila i nějaký pozoruhodný úspěch, daný správnou dedukcí jejich formální povahy i deklarovaného obsahu. Exemplárně to platí v případě správné datace konání vyškovské diecézní synody antiochijského patriarchy a administrátora olomouckého biskupství Václava Králíka z Buřenic (biskupem v letech 1413–1416) do roku 1413.⁵³ Tady se podařilo autorovi v tehdejší odborné polemice správně se zorientovat a využít k tomu dochovaný diplomatický materiál včetně dalších písemností. Tento případ jen dokresluje Dudíkův značný přínos jakožto editora pro oblast církevního partikulárního zákonodárství v pražské a olomoucké diecézi, zpřístupňováním příslušných synodálních normativů, s připojeným autorským komentářem.

Dudíkův subjektivní přístup k zpřístupňování archivních zdrojů je jistě překvapivý, vzhledem k množství odborných textů, studií a publikací, které vytvořil a kvůli kterým musel často nahlédnout a vypořádat se s příslušnou archivní ma-

50 Typicky při posuzování dvou středověkých listin, hlásících se do let 1045 a 1048 a týkajících se domnělé fundace rajhradského kláštera na Moravě (blíže: Dudík, Beda: *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Raygern im Markgraftum Mähren*, Band 1, 1849, s. 21, 47–48, 53–54).

51 Dudík, Beda: *Mährens allgemeine Geschichte. Im Auftrage des mährischen Landesausschusses*. I. Band: Von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 906. Brünn 1860, s. 145–147. – V tomto případě se jednalo především o výklad jedné konfirmační listiny velehradskému klášteru (Boček, Antonín (ed.): *CDM*, II, č. CLXXXVI (dat. 5. prosince 1228). Olomouc 1839, s. 193–201).

52 Jak dokládá pozdější český překlad moravských dějin (Dudík, Beda: *Dějiny Moravy. Pomocí slavného výboru zemského markrabství Moravského*. Díl I. Praha 1871, s. 123–124).

53 Dudík, Beda: *Statuten der Diöcese Olmütz vom Jahre 1413. Nach einer Nikolsburger Handschrift mit Unterstützung des Mähr. Landes-Ausschusses*. Brünn 1871, 43 s. Blíže: Krafel, Pavel: *K datování vyškovské synody v literatuře*. *Revue církevního práva* 2, 1995, s. 117–121, týž: *Vyškovská synodální statuta (1413)*. *Právněhistorické studie* 35, 2000, s. 67–83. Přehledně k moravskému synodálnímu zákonodárství: týž: *Několik poznámek k edicím předhusitských synodálních statut olomoucké diecéze*. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity C* 43, 1996, s. 61–72, týž: *Synody a statuta olomoucké diecéze období středověku*. 2. vyd. Praha 2014. *K synodám v pražské diecézi v daném období*: Hledíková, Zdeňka: *Synoden in der Diözese Prag 1280–1417*. In: *Partikularsynoden im spätere Mittelalter*, eds.: N. Kruppa – L. Zygnier. Göttingen 2006, s. 307–330.

terií. Na druhé straně, ani jeho velké soudobé vzory (Boček, Palacký či Emler) se v době svých výrazných edičních aktivit neřídili nějakými pevnými, jednoznačně deklarovanými zásadami vlastní ediční praxe. U zmíněné Emlerovy edice dokonce chybí i ediční poznámka.⁵⁴ Erudované zásady ediční praxe vzešly zejména z nově založeného Institutu pro rakouský dějezpýt, z pera jejího druhého ředitele Theodora von Sickela. S tím později souvisel známý a docela zásadní metodický a metodologický spor o nové pojetí (a další pokračování) rozsáhlé edice zpřístupněných středověkých písemností *Monumenta Germaniae Historica*,⁵⁵ ale nový kritický způsob zpřístupňování archivního materiálu se výrazně promítal také např. do podoby a vydávání ediční řady papežských listin.⁵⁶

Pokud bychom tedy shrnuli výše řečené k Dudíkovým aktivitám v oblasti zpřístupňování písemností tiskem, dostaneme se k tomuto bilančnímu závěru:

1. Dudík zpřístupňoval písemnosti již v době své pedagogické činnosti, tehdy ze zcela jiných, než ryze odborných důvodů. Jeho cíle byly převážně vlastenecké, pedagogické, kulturně-osvětové a popularizační, což se odráží nejen na pojetí tehdejších příspěvků, studií a bilančních publikací, ale zejména na obsahu a kvalitě odborného zpracování zpřístupňovaných písemností. Platí to zejména pro období let 1844–1849.

2. V souvislosti s jeho členstvím v moravském tzv. Historickém spolku, dochází k proměně a postupnému příklonu k historiografické činnosti. Ve shodě se spolkovými stanovami vyhledává v zahraničí zcizená bohemika a moravika, zpřístupňuje a popularizuje vybrané písemnosti (moravika), stává se nadto zemským historiografem a je mimo jiné angažován pro vybrané archivářské činnosti. Výběr a zpracování archiválií se často děje také podle věcného zadání ze strany vládních a zemských institucí, nebo jiných zadavatelů výzkumu (řád německých rytířů), což má občas dopad i na jejich zpřístupňování. Důraz je kladen zejména na věcný obsah, soudobý význam a historické souvislosti zpřístupňovaného materiálu (přibližně v letech 1850–1860).

---

54 Hanousek, Jan: Pozůstatky desk zemských, s. 169. Blíže též: Josef Emler a vydávání edice „Pozůstatky desk zemských království Českého r. 1541 pohořelých“. Bakalářská kvalifikační práce obhájená na FF UK v Praze, 2014.

55 V době Dudíkova působení byl medializován především spor G. H. Pertz a T. von Sickela o podobu a metodický přístup k pokračování edice *Monumenta Germaniae Historica* (zpřístupněním písemností merovejské dynastie).

56 Jednalo se o kritický přístup k rozsáhlé edici Phillipa Jaffého z roku 1851, přepracované v letech 1885–1888 a nakonec zcela nahrazené zamýšlenou novou edicí Paula Fridolina Kehra, na níž autorský kolektiv pracoval od roku 1896 (blíže: Hruboš, Pavel: *Censimento – mezinárodní projekt soupisu originálů papežských listin 1198–1417. Přehled vývoje a poznámka k stavu zpracování pro české země*. In: *Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy na úsvitu 21. století. Směry – tendence – proměny*, ed. Pavel O. Krafl a kol. Praha 2016, s. 152–164, zejm. s. 152–155).

3. Výběr a zpřístupňování archiválií podřizuje zejména vlastnímu historiografickému výzkumu. Kromě bohemik a moravik se nyní věnuje i teritoriálně vzdálenějším archiváliím se vztahem k dějinám zemí tehdejšího rakouského císařství (od roku 1867 Rakouska-Uherska). Pokouší se o kritické hodnocení písemností, převážně však podle starších (tradičních) vzorů. Nově nastolené požadavky Institutem pro rakouský dějepis na kritické hodnocení středověkých písemných pramenů víceméně nenaplnjuje. Platí to pro celé jeho ústřední tvůrčí období, přibližně pro léta 1860–1888.

Na závěr ještě několik slov, která mohou být interpretována jako určitá apologie Dudíkova počínání na poli archivnictví. Spíše však mají vést k pochopení jeho soudobé činnosti s ohledem na další vývoj, směrem do budoucna k následujícímu 20. století.

Přestože se zásady přístupu a zpracování editovaných písemností v dílčích otázkách zpravidla lišily a i v současnosti se stále mohou lišit, základní postup by měl být univerzálně platný, neboť elementární principy odborného přístupu jsou vlastně společné, víceméně stejné.⁵⁷ Přesto existují rámcové rozdíly mezi zpřístupňováním středověkých a raně novověkých nebo ještě časově mladších textů, dané právě editovanou archivní materií a dobou jejich vzniku, což se nepochybně odráží i v přijatých zásadách pro zpřístupňování písemných archiválií a v následné ediční praxi. Dudíkova výše popsaná ediční činnost tak v mnohém odpovídá tezí, které pro období novověku přehledně shrnul Tomáš Sterneček. Ten zdůraznil, že v důsledku značného množství dochovaných novověkých písemností není možné edičně zpřístupnit všechny prameny pro relevantní období, dále že vybrané množství editovaných písemností je často určováno odbornou specializací samotných editorů, také módními vlnami ovlivňujícími směřování vlastní historiografie, dále že editované písemnosti bývají obvykle zpřístupňovány veřejnosti poprvé a že předkládaná edice písemností nemůže postihnout veškeré relevantní prameny, jejichž prostudování by bylo žádoucí pro komplexní heuristiku k danému tématu. Výsledkem je tedy jednoznačná ediční „výběrovost“.⁵⁸ Oprávněně pak kritizuje, že novověkým edicím písemností často chybí kvalitní diplomatický, případně paleografický rozbor a namísto toho nacházíme „jen“ komentář, věnující se věcné interpretaci editovaného pramene.⁵⁹ I to bylo Dudíkovi vlastní. Na druhé straně, prakticky pro celé, nebo alespoň většinu 19. století, byly pevnější zásady a kritičtější přístup k písemným

57 Štoviček, Ivan a kol.: Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie. Úvod. Praha 2002, s. 24.

58 Sterneček, Tomáš: K problémům edičního zpřístupňování raně novověkých písemných pramenů, s. 207.

59 Tamtéž, s. 209–210.

pramenům zpravidla vždy spjaty s vybranými autoritami archivní práce a ediční činnosti, jak již vyplývá z avizovaného sporu G. H. Pertze a T. von Sickela. Řada badatelů se pak ztotožňovala s některým z navržených programů a v českém, potažmo moravském prostředí tomu nebylo jinak. V mnohém tedy dobové zásady vycházely ponejvíce z individuálního přístupu a ze zkušenosti, stejně jako později u dalších editorů, takže dlouho chyběl zpřístupňování písemných pramenů jakýsi společný jednotící element, všeobecná a univerzálně platná pravidla. Ještě v roce 1978 se v příručce Oldřišky Kodedové k zásadám vydávání novodobých písemných pramenů můžeme dočíst, že „v Československu dosud, kromě dílčích pokusů... nebyla taková pravidla vypracována a nemohla tedy být respektována,⁶⁰ tedy do vydání avizované publikace. Situace se naštěstí změnila a stále ještě proměňuje. V současné době se doporučují zásady pro vydávání novověkých písemností (ze 16.–20. století) zveřejněné v kompendiu autorského kolektivu pod vedením Ivana Štovička, jemuž předcházely citované zásady O. Kodedové z roku 1978.⁶¹ Naopak, jak nedávno zdůraznila Jana Zachová,⁶² pro vydávání středověkých písemných pramenů v registrové podobě se stále ještě uplatňují zásady, které stanovila Věra Jenšovská v šedesátých letech 20. století pro pokračování ediční řady písemností z doby vlády českého krále Václava IV. (1378–1419),⁶³ přičemž se v posledních padesáti letech posiluje registrová složka příslušných edicí, v souvislosti s množstvím i závažností editovaných písemností, na úkor poněkud skromnějších a dříve běžnějších zkrácených otisků.⁶⁴ Avizované zásady však záhy prošly připomínkováním i doplněním⁶⁵ a v současnosti mají normativní podobu, jakou jim vtiskla po jednáních Komise pro vydávání středověkých diplomatických pramenů Božena Kopiczková.⁶⁶

60 Kodedová, Oldřiška a kol.: Pravidla pro vydávání novodobých historických pramenů. Studie ČSAV č. 12. Praha 1978, s. 6. K dílčím pokusům patřily především zásady publikované v roce 1965 (Čechová, Gabriela a kol.: Archivní příručka. Praha 1965, s. 166–180).

61 Kodedová, O.: Pravidla pro vydávání; Štoviček, I. a kol.: Zásady vydávání novověkých historických pramenů. Srv.: Bůžek, Václav: Zpřístupňování pramenů k dějinám raného novověku. AČ 55, 2005, s. 39–43.

62 Zachová, Jana: K problémům registrování vydávaných písemností. In: Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy na úsvitu 21. století. Směry – tendence – proměny, ed. Pavel Otmar Krafl a kol. Praha 2016, s. 43–49, zde na s. 45.

63 Jenšovská, Věra: Regestová edice z doby Václava IV. (1378 pros. – 1419 srp.). AČ 14, 1964, s. 179–182.

64 Pražák, Jiří (rec.): Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, V/1. Ed. Jiří Spěváček, Praegae 1958. AČ 8, 1958, s. 153.

65 Blíže: Krafl, Pavel Otmar: Na okraj organizačního zázemí editorství v České republice (Aktivity Komise pro vydávání středověkých pramenů diplomatické povahy při HÚ AV ČR v letech 2000–2015). In: Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy na úsvitu 21. století. Směry – tendence – proměny, ed. Pavel O. Krafl a kol. Praha 2016, s. 172–187, zde na s. 176–178.

66 Kopiczková, Božena: Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec.–1419 aug. 16.). Novelizovaná směrnice k vydávání ediční řady. AČ 56, 2006, s. 286–291.

Zatímco původně, a také v časech Dudíkových, bývala edice převážně přehledným katalogem editovaných písemností s připojeným stručným komentářem, v současnosti se posiluje zejména odborná složka edice, totiž vědecký popis a analýza představených písemností, ačkoliv tento přístup také není přijímán zcela bez výhrad, zejména s ohledem na specifika konkrétních archivních písemností.⁶⁷ Jak trefně poznamenal Petr Elbel v souvislosti s registováním listin krále Zikmunda Lucemburského (českým králem 1420–1437), pocházejících z kanceláří v českých zemích pro edici *Regesta Imperii*: „Každý regist je novou interpretací příslušné listiny či listu, což je hlavní přednost a zároveň i hlavní úskalí registové edice“.⁶⁸

67 Blíže na příkladu registů písemností z doby krále Václava IV. u Jany Zachové: Zachová, J.: K problémům registování vydávaných písemností, s. 46–49.

68 Elbel, Petr: *Regesta Imperii XI Neuarbeitung*. Nová registová edice listin Zikmunda Lucemburského a její ediční zásady, in: *Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy na úsvitu 21. století. Směry – tendence – proměny*, ed. Pavel Otmar Krafl a kol. Praha 2016, s. 61–74, zde na s. 72.

„Man kann sich wünschen, dass Mähren ein historisches Werk zuteil wird, das seiner Mäzenen und Repräsentanten würdig ist“. Einige Bemerkungen zur Zugänglichmachung schriftlicher Archivalien durch den Historiker Beda Dudík

Der vorliegende Beitrag behandelt die Zugänglichmachung von schriftlichen Archivalien in Druckwerken durch den mährischen Landeshistoriographen Beda Dudík (1815–1890), der sich an diese Aufgabe in relativ spezifischer Weise unter Respektierung älterer methodischer Vorbilder machte. Dabei lassen sich bei Dudík drei aneinander anknüpfende Phasen der Zugänglichmachung von Schriftquellen identifizieren, die sich nicht nur durch die Bedeutsamkeit des Inhalts der edierten Schriftstücke und das Maß an Erudition des Editors als Historiker und Archivar voneinander unterscheiden, sondern auch durch den beabsichtigten Zweck, zu dem die Dokumente zugänglich gemacht wurden. Die Zugangsweise Dudíks zu der Materie war anfänglich die eines vom Landespatriotismus beeinflussten Pädagogen und er verfolgte eher heimatkundliche, populärwissenschaftliche oder aufklärerische Ziele. Später machte er sich an die Editionsarbeit schon als Historiker und Archivar mit einer schrittweisen Präzisierung dieser Tätigkeit. Dennoch entging er nicht Fehlern und Irrtümern, umso mehr, als er für sich selbst weder eine eindeutige Methode der Zugänglichmachung definierte, noch vollständig die zeitgenössischen modernen Zugangsweisen akzeptierte, die vor allem durch das Institut für österreichische Geschichtsforschung gefordert wurden.

“It can be assumed that Moravia shall receive a historical work, worthy of both its benefactors and representatives.” Some remarks to editing activities of the historian Beda Dudík

The study focuses on editing written documents by the Moravian Land historiographer Beda Dudík (1815–1890) who approached this issue in a rather specific way by respecting older methodical patterns. In Dudík's case, three subsequent phases can be identified that vary not only in the content significance of the edited documents and in the level of editor's erudition as a historian and archivist, but also in the purpose that was followed by the edition. First, Dudík approached this issue as a teacher influenced by the Moravian patriotism and followed, therefore, especially patriotic, popularising and educational goals. Later, he treated the editions more as a historian and archivist, which led to progressive precision in his work. Yet, he could not avoid mistakes and errors, all the more so since he did not define any definite way of editing, nor did he accept any modern approaches of the time, introduced mostly by the Institute for Austrian Historical Research.

„ŠKODLIVOST NĚKTERÝCH BAREV K BARVENÍ HRAČEK DĚTSKÝCH A CUKRÁŘSKÉHO ZBOŽÍ, VŮBEC SE OZNAMUJE“

IVANA EBELOVÁ

V Národním archivu v rámci fondu Cirkuláře a vyhlášky jsou pod inventárními čísly 3371 a 6659 uloženy dvě vyhlášky z první poloviny 19. století, jejichž obsah nepozbyl nic ze své aktuálnosti ani v současné době. Avšak zatímco dnes politika ochrany zdraví a životního prostředí významným způsobem zasahuje do oblasti legislativy a přímo ji ovlivňuje formou poměrně komplikovaného systému norem a regulací, výše uvedené vyhlášky mají formu pouze jednoduchého informativního sdělení, současně i určitého varování a z toho plynoucích doporučení. Ta měla charakter jakýchsi preventivních opatření v péči o zdraví (a mnohdy i životy) tehdejší populace. A ta byla potenciálně ohrožena prakticky celá, uvážimeli rozsah užívání či přesněji používání zcela nevhodných, zdraví škodlivých či dokonce jedovatých látek, především v potravinářství a při výrobě cukrářských produktů zvláště. Nejvíce ohroženou skupinu přitom představovaly děti, a to nejen vzhledem ke zmíněným cukrovinkám. Druhou oblastí, jež se stala předmětem zájmu a pozornosti ústředních úřadů, bylo hračkářství, kdy při výrobě hraček bylo nezdědkou užíváno látek zcela nevhodných, zdraví škodlivých, nezdědkou jedovatých. Barvené, malované hračky tak představovaly nejen potenciální, ale reálné nebezpečí pro jejich malé uživatele.

V souvislosti se snahami o snížení počtu případů, k nimž v důsledku používání těchto nevhodných a zdraví ohrožujících látek docházelo, vydalo v březnu roku 1824 české zemské gubernium první z výše uvedených vyhlášek, v níž upozorňovalo na zmiňované nebezpečí.¹ Její přílohu tvoří nejen přehled jednotlivých zdraví škodlivých barev, ale současně i návrh obsahující seznam barev, jež byly navrhovány jako nezávadná náhradní alternativa.

V rámci uvedené přílohy je přehled barviv rozdělen do dvou skupin, kdy

---

1 Národní archiv (NA), Cirkuláře a vyhlášky (CV), Oznámení cís. král. Českého zemského gubernium o škodlivost některých barev k barvení dětských hraček a cukrářského zboží, Praha, 4. března 1824; tisk, německy a česky, inv. č. 3371, kart. 40.

v první je uvedena základní škála barev užívaných při výrobě hraček (bílá, žlutá, červená, modrá a zelená), ve druhé skupině jsou pak poznamenána barviva používaná cukráři a lahůdkáři při přípravě nejrůznějších pamlsků.

Pigmenty užívané při výrobě hraček:

a) závadné:

Barva	Český ekvivalent	Německý ekvivalent
<i>bílá</i>	bělo obecné (pleweys), kremské, lupkovité, cínové	Bleiweis, Kremserweiß, Schieferweiß, Zinnoxid
<i>žlutá</i>	kaménka (operment), žluto královské, neapolské, bazelské, olovní neb masykot, anglické, minerální, barvan olovový a žltorok (gummi gutti)	Operment oder Rauschgelb, Königsgelb, Neapelgelb, Baslergelb, Bleigelb oder Massikot, englisches Gelb, Mineralgelb, Chronsaires Blai und Glummi-gutti
<i>zelená</i>	zeleno měďové, brunšvické, plista (berggrün), bremské, švejdské neb mitisovo nazvané, vídeňské, švejnfurtské	Grünspan, Braunschweigergrün, Schwedisch- oder Scheelches Grün, auch Mitisgrün genannt, Wiener Grün, Schweinfurter Grün
<i>modrá</i>	modro holubí modř (bergblau), minerální, šmolka, měďovaté berlínské	Bergblau, Mineralblau, Schmalte, Kupferhältiges Berlinerblau
<i>červená</i>	malířský cinobr (rumělka), minium (suřík)	Mahlerzinober, Mennige

b) nezávadné:

Barva	Český ekvivalent	Německý ekvivalent
<i>bílá</i>	křída proplavovaná, sádra s vodou smíšená, opět usušená a rozetřená, na bělo pálený jelení roh, slonová kost a mouka z kostí	Präparirte gut ausgewaschene Kreide, mit Wasser angerührter wiedergetrockneter und gepulverter Gyps, weißgebrantes Hirschhorn, Elfenbein, Knochenmehl
<i>žlutá</i>	kořen kurkumový, žluto krušínové, šafrán, orleán, okr, žluté dříví vyvařené s čtvrtinou kamence a s klovatinou (gummi gutti) smíšené	Kurkume-Wurzel, Schüttgelb, Schaffran, Orlean, Oschergelb, eine Abkochung von Gelbholz mit dem vierten Teile Alaun und Gummi versetzt
<i>zelená</i>	zeleno krušínové, všecko zeleno, které se dělá z rozličného smíšení neškodlivých žlutých a modrých barev, např. smíšení čistého modra berlínského a žluté barvy ze žlutého dříví neb z kořene kurkumového, jakož i ze čtyř částek staženého vejvaru z indiga smíšeného s vejvarem z kořene kurkumového a s ledkem a dále veroneská zelená země	Saftgrün, alles Grün, was man sich aus der mannigfachen Mischung der unschädlichen gelben und blauen Farben machen kann, z. B. eine Zusammensetzung aus reinem Berlinerblau und der gelben Farbe aus Gelbholz oder Kukrumewurzel, so wie die von 4 Teilen konzentrierten Indigos in der Vermischung von Kurkumewurzel und etwas Allaun; veronische Grünerde
<i>modrá</i>	čisté modro berlínské, modrý kamínek, spojení škrobu s indigovou rozpuštěninou, saské modro, rozpuštěnina z indiga v sirné kyselině, indigo, lakmus, štávné modro neb modro chrpové	Reines Berlinerblau, Neublau, eine Verbindung von Stärke mit Indigo-Auflösung, sächsisches Blau, eine Auflösung von Indigo in Schwefelsäure, Indigio, Lakmus, Saftblau oder Kornblumenblau

<i>červená</i>	karmín, lak z klovatiny, lak v krušcích, lak v zrnkách, lak florentinský, lak z mořeny, armenská hlinka, červený okr (třetí kysličník železový), jen v lékárně kupovati se majcí, přížil ve vodě zvařený a s klovatinou arabskou a kamenem smíšený	Karmin, Gummilack, Stoc-klack, Körnerlack, Florentiner-lack, Krapplack, Armenischer Bolus, rothes, jedoch nur aus Apotheken zu kaufendes Eisenoxid, Fernambuck- oder Brasilienholz-Abkochung mit Alaun und Gummi versetzt
----------------	--	---

Pigmenty užívané v cukrářství a lahůdkářství:

a) závadné:

Barva	Český ekvivalent	Německý ekvivalent
<i>červená</i>	cinobr a minium	Zinnober und Mennige
<i>žlutá</i>	kamenec, jakož i ostatní nadřečené škodlivé barevné hmoty	Auripigment sowie die übrigen oben angegebenen schädlichen Substanzen
<i>modrá</i>	holubec, jakož ostatní nadřečené škodlivé hmoty	Bergblau, so wie die übrigen oben angegebenen schädlichen Substanzen
<i>zelená</i>	hél (krunšpát), jakož ostatní nadřečené škodlivé barevné hmoty	Grünspan, so wie die übrigen oben angegebenen schädlichen Substanzen
<i>pomerančová</i>	smíšení nadřečených škodlivých červených a žlutých barev	Gemenge der oben angegebenen schädlichen roten und gelben Farben
<i>zlaté a stříbrné barvy</i>	nepravé pozlátko a postříbřátko	unächttes oder Schaumsilber
<i>fialová</i>	smíšení z nadřečených modrých a červených barev	Gemenge der oben angeführten blauen und roten Farben

b) nezávadné:

Barva	Český ekvivalent	Německý ekvivalent
<i>červená</i>	přížil vařený s kamencem, šťávy z červených jahod, např. dřišťálek, šťáva kermesová, šťáva z červené řepy, cibulové šlupky, vařený červec s málem vinného kamene, spařený květ vlčího máku a charpový s vodou připravovaný	Eine Abkochung von Fernambuckholz mit Allaun, die Säfte roter Beeren, z. B. der Berberitzen, Kermessaft, roter Rübensaft, Zwiebelschaalen, eine Abkochung von Cochenille mit etwas Weinstein, eine Auguß von roten Klatschrosenblättern, Kornblumen mit Wasser bereit
<i>žlutá</i>	šafrán, saflor, kořen kurkumový, spařené listy žlutého měsíčku	Safran, Safflor, Kurkumewurzel und ein mit Wasser bereiteter Aufguß der Blätter der gelben Ringelblume
<i>modrá</i>	vytlačené šťávy z modrých květů, např. z charp, fialek a kosatců, lakmus	die ausgepreßten Säfte blauer Blumen, z. B. der Kornblume, Beilchen und Schwerdtlilien, Lackmus
<i>zelená</i>	vytlačená šťáva ze špinátu, smíšená s neškodlivými modrými a žlutými barvami	der ausgepreßte Saft von Spinat, eien Zusammensetzung von unschädlichen blauen und gelben Farben
<i>pomerančová</i>	žluto z pomerančů, svařený orlean s malíčkem sody	das gelbe von Pomeranzen, ein Orleandekokt mit einem geringen Zusatze von Soda
<i>fialová</i>	červec spařený s malíčkem vápenné vody, smíšenina neškodlivých modrých a červených barev	ein Cochenilleausguß mit etwas Kalkwasser, eine Zusammensetzung von unschädlichen blauen und roten Farben

<i>zlaté a stříbrné barvy</i>	pravé pozlátko a postříbrátko	echtes Blattgold, echtes Blatt- silber
---------------------------------------	-------------------------------	---

Z uvedeného soupisu je zřejmé, že jak při výrobě hraček, tak v cukrářství a la-
hůdkářství se užívalo vesměs stejných barev, zvláště pokud se týká skupiny barev
zdravotně závadných, většinou jedovatých. U jednotlivých pigmentů není mnoh-
dy jednoduché, ale především vůbec jednoznačné určit dle názvu, o jaký pigment
se přesně jedná. Jednotlivé názvy se totiž mnohdy odvozovaly od míst spojených
s jejich výskytem, není ani nikterak výjimečné, že pod stejným názvem se mo-
hou vyskytovat látky více či méně odlišného chemického složení. Pomineme-li na
tomto místě otázku přesné chemické struktury těchto látek, spočívá hlavní rozdíl
mezi pigmenty jedné barvy, jež jsou označovány různými pojmy, především v in-
tenzitě jejich zbarvení a v trvanlivosti, což představovalo zásadní faktor při jejich
praktickém používání ať již v potravinářství, hračkářství či v jiných výrobních
odvětvích (textilní výroba a d.).

Pokud jde o druhou vyhlášku, resp. oznámení, týká se rovněž zabezpečení
ochrany zdraví obyvatel, tentokrát ale nejen při přípravě cukrářských výrobků, ale
obecně v potravinářství.² Za jejím vydáním stály tentokrát konkrétní případy otrav
způsobených nejen v důsledku používání nevhodných barev při přípravě cukrář-
ských produktů, ale i zdraví škodlivého nádobí, tzn. necinovaných měděných ná-
dob či nádob s vysokým podílem mědi (z velké části importovaných, jak zmiňuje
vyhláška). Ty byly používány jednak zvláště při přípravě cukrovinek či při vaře-
ní kávy, jednak ale i při nakládání ovoce a zeleniny. Při jejich užívání docházelo
k uvolňování takových škodlivých látek do nápojů a pokrmů, jejichž vliv na zdra-
ví jedince mohl mít až fatální důsledky. S cílem zamezit negativním dopadům na
zdraví právě používáním nevhodných materiálů bylo po konzultacích se zástupci
lékařské fakulty vydáno doporučení, dle něhož měly být v potravinářství používa-
ny pro přípravu za horka buď železné do „hladka vykované“ nádoby nebo porcelán,
pro přípravu pokrmů za studena se mohlo i nadále užívat nádob stávajících (mo-
sazných, měděných), pokud však byly pokryty odpovídající cínovou vrstvou. Stejně
jako měly být nahrazeny mosazné a měděné nádoby, měly být z užívání vyloučeny
rovněž měděné hmoždíře, jež měly být nahrazeny hmoždíři železnými či kamen-
nými, váhy s měděnými miskami měly nahradit misky pocínované.

2 NA, CV, Oznámení cís. král. Českého zemského gubernium týkající se prostředků bezpečnosti
ohledem na nádoby a barvy od cukrářů a podobných připravování pokrmů se zaměstnávajíc-
ích průmyslníků, pak na ovoce do octa nakládané, Praha, 5. října 1848, tisk, německy a česky,
inv. č. 66591, kart. 60.

Co se týká doporučení či přesněji nařízení vztahující se k používání barviv, nebyl činěn rozdíl mezi barvivem používaným na zboží určené k přímé konzumaci a k pouhému „koukání“, jak uvádí vyhláška. Pro dosažení požadovaných barev mohla být užita výhradně následující barviva, a to pod pokutou stanovenou v souladu s dalšími platnými zákony a nařízeními:

bílá – pouze tzv. dragant či tragant;

červená – červenec americký, karmín červeně pilátní, červená chrpa;

žlutá – šafrán, saflor, kurkuma;

modrá – březnový květ, fialka, modrá chrpa, indigo, berlínská modrá, ultramarín, bleu de mer (umělecká ultramarína);

zelená – špenátové šťávy či směs z povolených žlutých a modrých barviv;

fialová – směs z povolených barviv modrých a červených, rozmočený červenec americký s vápennou vodou;

zlatá – dobré pozlátko;

stříbrná – dobré stříbřítko.

Zatímco první vyhláška exaktně vyjmenovává barviva závadná a současně s tím přináší seznam jejich zdravotně nezávadných náhrad, jak je zmíněno již výše, v druhé vyhlášce jsou uvedeny pouze doporučené varianty neškodné, tedy čistě přírodní barviva. Podívejme se v následujícím přehledu konkrétněji na jednotlivé výše jmenované a v praxi užívané pigmenty.³

Názvem *bělo obecné* je označena jedovatá olovnatá běloba (zásaditý uhličitan olovnatý), uměle vytvořený pigment, zvaný podle místa původu také jako kremžská, vídeňská, stříbrná, komorová či španělská běloba (směs s křídou v poměru 1:1), případně bílé olovo, plajvajz (z německého Bleiweiss) či bílý klejt. Jedná se o jeden z prvních uměle připravených a vůbec nejvýznamnějších bílých pigmentů, oblíbených pro vysokou krycí schopnost. Jako jedovatý byl však zcela nevhodný při výrobě hraček. Jednotlivé typy tohoto pigmentu se liší způsobem a délkou výroby, nejkvalitnější byla tzv. lupénková (lupkovitá) běloba. Pokud jde o náhradu za zdraví nezávadnou křídu, spočíval její hlavní nedostatek v nepoměrně nižší krycí schopnosti. Co se týká bílé barvy používané v potravinářství, byl povolen pouze tzv. *tragant* či *dragant*, přírodní pryskyřičný produkt získávaný zvláště z kozince slizotvorného (*stragalus gummifer*), pocházejícího z jihovýchodní Asie. Jak říká již samotný název, rostlinný sliz z něho získávaný (bez chuti a bez zápachu) se

3 Při charakteristice jednotlivých pigmentů bylo využito primárně následující literatury: Šimůnková, Eva – Bayerová, Tatjana: *Pigmenty*. Praha 1999; Hřebíčková, Barbora: *Historické recepty pojednávající o přípravě barev a pojiv ke knižní malbě*. In: Vnouček, Jiří a kol.: *Restaurování iluminovaných rukopisů*, Národní knihovna ČR. Praha 2002, rukopis; Hřebíčková, Barbora A.: *Recepty starých mistrů aneb malířské postupy středověku*. Praha 2006.

používal v cukrářství k zahušťování a ztužování polev, ale i ke zhotovování ozdobných figurek (po určité době tuhne) určených i k přímé konzumaci.

Ze žlutých pigmentů byl především pro svůj zlatožlutý odstín velice oblíbený prudce jedovatý *auripigment*, tj. žlutý siřník arsenitý, zvaný též královská žluť, kaménka, zarnek, operment, orpiment, apprement, čínská žluť nebo rauškil (z německého Rauschgelb). Užíván byl hluboko do 19. století, běžné bylo jeho použití k přípravě zelené barvy, a to ve směsi s modrým barvivem indigem (přírodním získávaným z indigovníku pravého, původem z Afriky, v našem prostředí pak z dostupnějšího, byť jako zdroj barviva méně kvalitního borytu barvířského) nebo s pruskou (berlínskou) modří, nejstarším ze syntetických pigmentů, vyrobeným poprvé v roce 1704 v Německu.⁴ Druhým, zvláště pro dekoraci nejen dřevěných, ale i kovových hraček často užívaným, ale toxickým žlutým pigmentem byla v 17. století *gumiguta*, směs sloučenin s největším podílem žluté pryskyřice dovážené především z Indie, Kambodže a Thajska, ale i z Cejlonu. Stejně jako u bílých pigmentů byly jako zdravotně nezávadné doporučovány ryze přírodní pigmenty – šafrán, jehož širší užití bylo limitováno vysokou cenou na straně jedné, na straně druhé pak dostupností jiných barviv, k nimž patřil například měsíček lékařský či světlice barvířská (saflor).

Co se týká červené barvy, *cinobr* (rumělka), červený siřník rtuťnatý byl oblíbeným pigmentem nejen pro svoji barevnou stálost, ale i možnost přípravy široké škály odstínů od světlého po sytě červený, nadto s výraznou krycí schopností. Naproti tomu *minium* (suřík), olovičitan olovnatý, ač se mohl používat rovněž pro přípravu nejrůznějších odstínů od oranžového až po výraznou červenou, má nižší barvicí schopnosti, na světle pak tmavne. Vzhledem k obsahu jedovatých látek měly být oba pigmenty nahrazeny přírodními červenými barvivy rostlinného i živočišného původu. Z červeného barviva živočišného původu byl doporučován především karmín (barevnou složkou je kyselina karmínová, získávaná ze sušeného hmyzu, červce nopálového nebo červce kermesového, hmyzu parazitujícího na dubu kermesovém – odtud i jeho název – získané barvivo, označované kermes, je druhem karmínu), mezi hlavními rostlinnými zdroji pigmentu se v cukrářství a potravinářství doporučovala především červená řepa (obsahující barvivo betanin), dalším zdrojem červeného barviva byly jahody, slupky z červené cibule, ale i květy vlčího máku či chrpy. Pro dosažení nejrůznějších odstínů (od světlé červené přes oranžovou až po odstíny fialové) se měly používat cibulové slupky (tentokrát však ze žluté cibule), kdy intenzita barvy je přímo úměrná jejich množství (od světle žluté po tmavě hnědou), pomeranč, dále orlean (zdrojem pro získání žluté až žlutooranžové barvy v závislosti na použitém množství jsou semena keře orelánku barvířského, původem z jižní Ameriky) a směsi z červených a modrých barviv.

---

4 Šimůnková, E. – Bayerová, T.: Pigmenty, s. 38–39, 86.

Posledními dvěma základními barvami je zelená a modrá. Ze zelených pigmentů je na prvním místě mezi nepovolenými barvivy jmenován krunšpát (z německého Grünspan) neboli měděnka či také španělská zeleň (octan měďnatý), dále mitisova (svinibrodská – schweinfurtská zeleň, tj. komplex octanu a arsenitanu měďnatého⁵) a švédská či brunšvická zeleň (arsenitan mědi různého složení⁶). Co se týká modré barvy, mezi závadnými barvivy je jmenována berlínská modř (zmiňovaná již výše v souvislosti se žlutými pigmenty), dále šmolka (křemičitan kobaltnatodraselný⁷). Jako nezávadné náhrady byly doporučovány látky rostlinného původu obsahující zelené či modré barvivo, tzn. např. špenátové listy, květ chrpy, fialek, či kombinace nezávadných žlutých a modrých pigmentů (viz výše).

Pokud jde o pravé či dobré pozlátko a stříbrítko (či postříbrátka) jmenované v obou vyhláškách závěrem přehledu doporučených nezávadných barev, není zřejmé, o jaké konkrétní látky se jednalo, jakého byly složení.

Cílem textu není rozbor všech závadných i nezávadných barviv jmenovaných v citovaných pramenech, představuje pouze drobný příspěvek k počátkům snahy centrálních úřadů o regulování používaných látek s cílem ochrany zdraví obyvatel.⁸

---

5 Tamtéž, s. 102.

6 Tamtéž, s. 101.

7 Tamtéž, s. 87.

8 Bylo by samozřejmě možné připojit řadu konkrétních příkladů užívání jednotlivých pigmentů nejen v potravinářství, hračkářství, v textilní výrobě, ale především ve výtvarném umění včetně způsobů jejich přípravy, o nichž pojednává celá řada alchymistických příruček na straně jedné, na druhé se pak zaměřit hlouběji na konkrétní zdravotní dopady jednotlivých používaných látek. Sledovat tyto aspekty však není možné bez úzké interdisciplinární spolupráce.

„Die Schädlichkeit einiger Farbstoffe für die Färbung von Kinderspielzeug und Zuckerbäckereien wird überhaupt bekanntgegeben“

Die Ausgangsbasis des Beitrages sind Kundmachungen des böhmischen Guberniums aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, die zunächst die Einschränkung (1824) und allmählich das Verbot der Verwendung von gesundheitsschädlichen Farbstoffen bei der Zubereitung von Zuckerbäckereien und bestimmten Lebensmittelprodukten, sowie bei der Spielwarenerzeugung betreffen. Diese bringen einen grundlegenden Überblick von ungeeigneten, gesundheitsschädlichen Farben und ihren Ersatzstoffen, die vor allem primär natürliche Pigmente pflanzlichen oder tierischen Ursprungs darstellen.

“The harmfulness of some dyes to dyeing of children toys and confectionary products in general is announced.”

The paper is based on regulations issued by Bohemian Governor's Office in the first half of the 19th century pertaining first to the restriction (1824) and, later, to the ban of use of harmful dyes for preparation of confectionary and some food products and for toys production. It brings basic overview of unsuitable, detrimental dyes and their substitutes that were primarily natural pigments of animal or vegetable origin.

KARIOLOVÁ POŠTA V ČESKÝCH ZEMÍCH V 19. STOLETÍ

TOMÁŠ KALINA – JAN KAHUDA

Úvod

V tomto příspěvku navazujeme na náš předchozí text¹ o pozoruhodném a historiky doposud opomíjeném souboru celkem 17 knih, s jejichž pomocí nejprve Nejvyšší dvorská poštovní správa (v letech 1829–1849) a od roku 1849 do 90. let 19. století specializovaný útvar nazývaný stále „Post-Cours-Bureau“ příslušného ministerstva (tím bylo ve 2. polovině 19. století převážně Ministerstvo obchodu ve Vídni) vykonávaly odbornou správu všech poštovních „Coursů“, tedy poštovních spojů v celé monarchii.²

Knihy označované v uvedených institucích jako „Post-Course-Protokolle“ sloužily primárně k evidenci poštovních spojů všech typů poštovní přepravy v habsburské monarchii a byly rozděleny dle typů těchto spojů.³ Opakované podrobnější studium evidence kariolové pošty prohloubilo a částečně korigovalo naše dosavadní poznatky z hlediska jejího vzniku, funkce, formálních znaků a struktury jejího obsahu. To je spolu s nástinem směrů možné historické interpretace tohoto pramene k dějinám poštovní přepravy předmětem této studie.

-
- 1 Kalina, Tomáš – Kahuda, Jan: Knihy poštovních tras – pramen k dějinám poštovníctví v habsburské monarchii v 19. století. In: Na kolech do světa. Po silnicích nejen Českého ráje a Pojizeří. Semily – Turnov – Jičín 2016, s. 132–153.
  - 2 V dalším textu používáme tento německý úředně používaný termín a jeho český ekvivalent „poštovní spoj“ podle Kadlec, Karel – Heller, Kamil: Německo-české názvosloví úřední a právní. Praha b. d., s. 895, kde se alternativně připouští i výrazy „poštovní jízda“ nebo „běh“; dále k terminologii viz Riegrův slovník naučný, díl VI. Praha 1867, s. 725, kde definuje činnosti kursovní kanceláře (Coursbüro) při ministerstvu obchodu: „...zanáší se určováním oběhu pošt, mapováním a vykazováním cest, pak sestavováním milních sloupů, zřizováním, přetvořováním a rušením pošt, napravováním a měněním, jak daleko a v jaké míře se mají poštovní zásilky dopravovati.“ Viz též Ottův slovník naučný, díl XX. Praha 1903, s. 1010–1011. K problému definice tohoto termínu viz níže.
  - 3 Podrobně Kalina, Tomáš in: Průvodce po Rakouském státním archivu pro českého návštěvníka. Praha 2013, s. 407–422. Uložení těchto knih viz Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), oddělení Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA), fond Handelsministerium – Post- und Telegraphenverwaltung, kn. 71–88. Za umožnění nadstandardních podmínek při studiu v Rakouském státním archivu jsme zavázáni Dr. Susanne Kühberger a Dr. Herbertu Huttererovi.

Kariolová pošta

Termín kariolová pošta (z francouzského *carriole* = kára, polovůz) označuje způsob poštovní přepravy zajišťovaný lehkým zpravidla jednoosým poštovním vozem, který byl určen primárně pro přepravu dopisů, finanční hotovosti, zásilek menší hmotnosti a omezeného počtu osob (zpravidla maximálně dvou osob). Kariolový poštovní vůz byl obvykle tažen pouze jedním koněm a doprovázen pouze jednou osobou postilionem, který zároveň vykonával všechny další funkce spojené se zajištěním konkrétního poštovního spoje. Tato normativní zásada byla v praxi modifikována v tom smyslu, že u některých poštovních vozů byla přidávána z důvodu obtížnosti trasy a kvůli posílení bezpečnosti přepravy příprěž i druhá doprovázející osoba, u některých spojů dokonce ozbrojená.

Zavedení kariolové pošty souvisí s celkovou reformou poštovní přepravy v habsburské monarchii ve 30. letech 19. století. Poslání pošty jako spolehlivého prostředku komunikace mezi státními úřady i jako veřejného komunikačního média mělo být zajištěno zřízením speciálního úřadu (Nejvyšší poštovní správa) a zejména vydáním poštovního zákona v roce 1837.⁴

Poštovní zákon rovněž zavedl přesné rozlišení typů poštovních spojů. Ty se nadále dělily na: 1. řádné listovní spoje (*Briefpostkurse*), 2. jízdní poštovní spoje (*Fahrpost*) dělené dále na spěšnou poštu (*Eilpost*), smíšenou poštu (*Mallepost*) a balíkovou poštu (*Packpost*) a 3. kariolové poštovní spoje (*Kariolpost*).

Úkolem kariolových poštovních spojů bylo zajišťovat spojení mezi vedlejšími destinacemi, kde nebyla zavedena jízdní pošta, nebo na frekventovaných tratích, kde plnila kariolová pošta zároveň úlohu odlehčovací poštovní přepravy menších zásilek a peněžní hotovosti.⁵

Poštovní zákon a na něj navazující prováděcí předpisy dále stanovily základní podmínky kariolového poštovního spojení. Obdobně jako u poštovních vozů jiných typů poštovní přepravy byl i kariolový vůz spravován určeným poštovním úřadem. Ten byl zodpovědný za opravy vozu, jeho čištění, pravidelné mazání náprav i za ustájení koní. Opravy do výše 5 zlatých mohl příslušný poštovní úřad hradit z povoleného paušálu, větší opravy pak byly hrazeny z poštovního eráru na základě žádosti, o jejímž vyřízení rozhodovalo příslušné poštovní ředitelství. Zničené nápravy a pružiny měly být posílány na poštovní ředitelství k výměně. Vůz mohl být používán pouze ke stanoveným účelům a nebyl primárně určen

---

4 K reformě poštovní správy v habsburské monarchii a vydání poštovního zákona souhrnně Čtvrtník, Pavel – Galuška, Jan – Tošnerová, Patricia: Poštovnictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Liberec 2008, s. 64–80, zde je uvedena i další literatura.

5 K tomu viz Dessáry, Alois: Die österreichische Postverfassung. Wien 1848, s. 101; Keesbacher, Carl: Oesterreichs Postwesen. Klagenfurt 1870, s. 352. Nejnověji též Klíma, Vojtěch: Každodennost poštovních stanic na trase Brno – Hodonín (1785–1897), diplomová práce FF MU. Brno 2015, s. 20.

pro dopravu osob, pokud nebylo stanoveno u vybraných spojů jinak. Prováděcí instrukce⁶ dále stanovovala také maximální hmotnost dopravovaných zásilek (10 liber), další přepravní podmínky, výši pokut při jejich nedodržení (5–10 zlatých) a také povinnosti postilionů. Tím měla být osoba znalá čtení a psaní, která byla jmenována a speciálně zkoušena příslušným poštovním ředitelstvím. Postilion totiž plnil zároveň úlohu konduktéra, tedy dozíral na řádnou evidenci zásilek, jejich bezpečné uložení ve voze, příjem i výdej a vedl rovněž evidenci oprav kariolového vozu.⁷

Evidence kariolových spojů

Obdobně jako u jiných typů poštovních spojů byla i pro spoje kariolové pošty zavedena samostatná evidence formou speciální knihy.⁸ Jak je patrné z paleografického rozboru, nevznikala tato kniha kontinuálně, ale zpočátku jednorázovým opisem starších záznamů vedených v kanceláři poštovních spojů (*Post-Cours-Bureau*). Nasvědčuje tomu přísně stereotypní grafická úprava prvních cca 40 záznamů, s datem zřízení spoje mezi lety 1829–1838/1839, které do knihy zapsal převážně jeden a pouze malou část záznamů i druhý písař. O jednorázovém opsání těchto záznamů svědčí i jejich obsah, např. informace, že datum zřízení spoje bylo v době zápisu již neznámé. Tyto opisované záznamy vznikaly nejspíše těsně před rokem 1838 a nejpozději v roce 1839 a toto datum lze dávat do souvislosti s novým poštovním zákonem s účinností od 1. července 1838.⁹

Mezi takovými způsobem vzniklé záznamy o kariolových spojích, které procházely alespoň částečně územím Českého království, patří všechny čtyři s nejstarším datem zřízení spoje v roce 1834 a také všechny další zřízené do let 1838/1839. Takto vzniklé záznamy byly v následujících letech spolu s pozdějšími průběžně aktualizovány až do poloviny 60. let 19. století. Patrně současně s uvedenými nejstaršími záznamy, nejpozději však před rokem 1848/1849, byly na počáteční stránky knihy také vepsány dva rejstříky – jeden podle evidenčních čísel spojů (*Arithmetisches Verzeichnis*) a druhý abecední podle názvů stanic (*Alphabetisches Verzeichnis*).¹⁰ Asi od 50. let 19. století nebyly však tyto rejstříky již aktualizovány, takže odkazují pouze na ty záznamy, které vznikly do této doby.

6 Instruction über das bei Cariol-, Boten- und Eilfahrten ohne Conducteursbegleitung zu beobachtende Verfahren bei der Uebergabe und Uebernahme der Sendungen, viz Keesbacher, C.: Oesterreichs Postwesen, s. 370–373.

7 Keesbacher, C.: Oesterreichs Postwesen, s. 368n.

8 OeStA/AVA, HM – Post- und Telegraphenverwaltung, kn. 83.

9 Provinzialgesetzsammlung des Königreichs Böhmen für das Jahr 1838. Prag 1839, s. 256, Nr. 127.

10 Podrobně viz Kalina, T. – Kahuda, J.: Knihy poštovních tras, s. 10.

Rekonstrukce záznamů o kariolových spojích

Pro porozumění dalšímu výkladu je na místě vymezit přesněji klíčový pojem našeho tématu – „Post-Course“, pro který v následujícím textu užíváme český ekvivalent „poštovní spoj“. Jeho definice se pro sledované období nenachází ani ve zde uváděných knihách poštovních spojů ani v úředních věstnících Nejvyšší dvorské poštovní správy a rakouského Ministerstva obchodu, ani v příslušné legislativě. Nenachází se ani v úvodních vysvětlivkách k úředním poštovním jízdním řádům, které pro všechny typy poštovních přepravy vydávalo zmíněné *Post-Cours-Bureau* pod názvem „Post-Cours in Böhmen“ jednou až dvakrát ročně od roku 1869 nejméně do roku 1894.¹¹ Pokusíme se proto deduktivně odvodit pojetí tohoto pojmu z praktické aplikace u uvedeného správního úřadu, tak jak se jeví v evidenčních záznamech o spojích kariolové pošty. Ve všech záznamech se jako určující znaky pro existenci jednoho poštovního spoje uvádějí minimálně tyto údaje: zápis o jeho zřízení na základě příslušného rozhodnutí s datem jeho platnosti odkazem na příslušný spis (výraz „Post Course errichten“), následuje vždy zápis o skutečném uvedení do provozu („in Wirklichkeit, in Wirksamkeit stellen“, „in Betrieb anführen“), dále se uvádí ve formalizované podobě první jízdní řád („Course“) a jako jednoznačné svědectví o úplném zrušení spoje se v záznamech vyskytují výrazy „einstellen“, „aufheben“, „ausser Wirklichkeit stellen“. V řadě záznamů však volnější výrazy „ausser Betrieb“, „ausser Gebrauch stellen“ naznačují, že v těchto případech *Post-Cours-Bureau* vědomě nepřistoupilo k definitivnímu, právně platnému zrušení spoje, ale pouze k jeho vyřazení z provozu. Ze srovnání obou variant takových záznamů ale vyplývá, že uvedené formulační rozdíly nehrály v praxi úřadu podstatnou roli ve vnímání další existence spoje. V tomto ohledu – nehledě na to, jaké výrazy se v záznamu o zrušení spoje uváděly – byl častěji evidován jako jeden i ten spoj, který byl opakovaně (výjimečně i třikrát) rušen a znovu zřizován. Příkladem jednoho stále existujícího spoje je spoj č. 41 Most – Teplice, zřízený a zrušený poprvé v letech 1840–1845 a podruhé 1849–1850. Naopak zcela podobně zřízený a formálně zrušený spoj Litoměřice – Tezevín existující v letech 1848–1849 a podruhé 1859–1884, byl evidován jako dva samostatné spoje č. 8 a 34. Jako jeden kariolový spoj byl také většinou evidován původní (ať už předtím výslovně zrušený nebo jen provozně ukončený) spoj dohromady se spojením vzniklým až po prodloužení nebo zkrácení (tak je tomu u spoje č. 44 Mimoň – Žitava, zkráceného („beschränkt“) v roce 1850 na nově zřízený spoj Mimoň – Jablonné v Podještědí, který je evidovaný pod stejným pořadovým číslem. Naopak jako nový samostatný byl v roce 1848 pod č. 14 evidován spoj Rumburk – Teplice, vzniklý prodloužením staršího spoje Varvažov – Nový Bor, který byl v roce 1845 výslovně zrušen.

---

11 Neúplná řada těchto jízdních řadů je uložena v knihovně Poštovního muzea, sign. B 287.

Naproti tomu jednoznačně jako jeden spoj bylo vždy vnímáno prodloužení nebo zkrácení původního spoje, pokud se v příslušné části záznamu výslovně uvádí, že původní spoj se neruší, ale pouze prodlužuje se nebo krátí délka jeho dopravní cesty: takto např. spoj z Hradce Králové do Čáslavi, zřízený v roce 1834, byl roku 1837 prodloužen („...Cours ausdehen...“) z Čáslavi až do Chrudimi a byl nadále evidován pod stejným číslem 4.

Z rozboru knihy č. 83 vyplývá, že při evidenci spojů kariolové pošty a patrně i u dalších typů přepravy, byl u „Post-Cours-Bureau“ pojem „poštovní spoj“ chápán rámcově v souladu s obecně platnou definicí jakožto „pravidelného spojení stanoveného dopravní cestou a časovými údaji o pohybu dopravních prostředků, které se používá k přepravě poštovních zásilek“.¹² V praxi úřadu a nepochybně i celé poštovní správy byla však existence konkrétního poštovního spoje vnímána zjevně velmi proměnlivě, protože vedle potřeby přesně vymezit jeho aktuální právní status převažovaly zřejmě různé pragmatické důvody, které jsou odedávna vlastní všem byrokratickým institucím: za předpokladu opakovaného rušení spoje mohla sehrát svou roli snaha úředníka vyhnout se s tím souvisejícím organizačním a administrativním úkonům. Takový aspekt by naznačovalo nepochybně vědomé používání široké škály nejednoznačných, různé formy existence konkrétního spoje vyjadřujících výrazů, které jsme uvedli výše. To umožňovalo zmíněné kanceláři a ostatním zúčastněným institucím pojímat kritéria pro existenci konkrétního spoje značně flexibilně.

Začátek záznamu o jednom spoji je vždy v knize č. 83 označován velkým písmem napsaným názvem výchozí a cílové stanice. Další údaje se v rámci jednoho záznamu uvádějí v podobě odstavců zapisovaných pod sebou v chronologické pořadí a tyto odstavce jsou navzájem odděleny vzestupně pročíslovanými paragrafy. Průměrně se jeden záznam o spoji člení na 4–5 takovýchto paragrafových odstavců, u nejstarší vrstvy záznamů z 30. a 40. let 19. století převažují záznamy s 3–5 §§, v záznamech vznikajících v 50. letech a později nacházíme často s více než 10 paragrafovaných odstavců (např. spoj číslo 38 Cheb – Aš se záznamem z let 1851–1854 se 13 §, nebo spoj č. 10 Karlovy Vary – Mariánské Lázně z let 1845–1863 s vůbec nejvyšším počtem 37 paragrafů).

Z hlediska obsahu se údaje v záznamu o jednom spoji poměrně stereotypně opakují a opakuje se také grafická úprava obsahově obdobných odstavců – výrazné to je zvláště u odstavců určujících jízdní řády. V záznamech o jednom spoji se až do 70. let 19. stol. většinou vyskytují tyto strukturované údaje:

1. Zřízení spoje
2. První jízdní řád spoje. Smluvenými symboly se v něm uvádějí jednotlivé dny v týdnu A–G (tedy neděle – sobota) a hodiny odjezdů a příjezdů, u hodinových

12 Viz pozn. 2.

údajů se denní a noční časy rozlišovaly střídáním arabských a římských číslic

3. Následné změny jízdních řádů

4. Dílčí změny dopravní cesty

5. Organizační a logistická opatření k optimalizaci provozu spoje, jeho personální, materiální a finanční zajištění

6. Zrušení spoje

Každý poštovní spoj byl podle typu přepravy evidován v příslušné knize v podobě jednoho nebo více záznamů do určité části knihy – kapitoly knihy. Evidenční kniha číslo 83 o kariolových spojích je rozdělena do 161 takovýchto kapitol očíslovaných poř. číslem 1–161. V předchozím příspěvku jsme označili tyto části jako „tratě“,¹³ nyní od tohoto označení ustupujeme a označujeme je nadále termínem „kapitoly“, který dle našeho názoru lépe vystihuje jejich informačně pasivní roli při rozdělení obsahu knihy.

V rámci jedné kapitoly označené vždy jedním pořadovým číslem se u všech typů poštovní přepravy evidoval v chronologickém pořadí jeden nebo více poštovních spojů, které geograficky často vůbec nesouvisely a často pocházely z různých zemí habsburského mocnářství, po roce 1867 i ze Zalitavska. Příkladem může být pro kariolovou poštu územně extrémně různorodá kapitola č. 47, která obsahuje záznamy o deseti spojích z let 1842–1891 a z nich kromě „českých“ spojů Krens – České Budějovice, Weitra – České Budějovice, Chomutov – Hora Sv. Šebestiána a Chomutov – Marienberg v Sasku se ostatní spoje nalézaly na území Horního a Dolního Rakouska a Dolních Uher.

Novějším průzkumem se potvrdilo, že se pořadová čísla kapitol nevyskytují ani na tzv. poštovních spisech rakouského ministerstva obchodu, přestože se na jejich čísla jednacích záznamů o kariolových spojích běžně odvolávají. Sondážním průzkumem několika archivních fondů vzniklých z činnosti institucí, které se na řízení a regulaci poštovní přepravy v 19. století podílely, vyústil v překvapivé zjištění, že uvedená pořadová čísla kapitol z knihy kariolové pošty č. 83 se zjevně u těchto institucí vůbec nepoužívala, a to ani ve styku Post-Cours-Bureau s úřady poštovní správy na nižší úrovni.¹⁴ Průkaznost tohoto zjištění však snižuje obecně známý fakt, že spisy týkající se poštovního provozu a v menší míře i výstavby a údržby poštovních silnic a poštovních úřadů byly běžně u svých původců a často následně v archivech drasticky skartovány. Toto konstatování zdánlivě protirečí

---

13 Viz Kalina, T. – Kahuda, J.: Knihy poštovních tras, *passim*.

14 Sondážní průzkum relevantních archivních fondů byl prováděn zatím v Národním archivu, Moravském zemském archivu v Brně, Zemském archivu v Opavě, Státním oblastním archivu v Plzni, Státním oblastním archivu v Třeboni, Státním okresním archivu v Olomouci a Státním okresním archivu v Semilech.

zjištění, že těmito pořadovými čísly byly označovány poštovní spoje v tištěných jízdních řádech.¹⁵

Z hlediska diplomatického náleží evidenční knihy poštovních spojů k neobvykle kombinovanému typu. Na typologické zařazení tohoto pramene ukazuje několik formálních a obsahových rysů: na jedné straně je to důsledně dodržovaná, pevná struktura celého obsahu knihy, rozvolněná až od 70. let 19. století a přísné stereotypní formulace textů odvozených z normativních dokumentů vlastní provenience. Na druhé straně se zde vyskytují i volně formulované zápisy provozního charakteru s krátkodobým významem, které většinou nemívají předlohu v jiném dokumentu, ale představují originální pamětní zápis (sem náleží někdy podrobné, jindy jen heslovité záznamy o průběhu nebo výsledku různých jednání o zřízení nebo změnách jednotlivých poštovních kurzů nebo formalizované zápisy o způsobu a datu jejich realizace).

Důležitou součástí záznamů jsou také důsledně na konci příslušného textu umístěvané odkazy na spisové znaky a čísla jednacích vlastních spisů a v menší míře i na dokumenty došlé od spolupracujících institucí veřejné správy a samosprávy na všech úrovních (s krajskými a posléze okresními úřady, obecními a městskými úřady a se zemskými institucemi jako byla gubernia a místodržitelství). Normativní charakter některých záznamů s citacemi příslušné legislativy posilují také časté odkazy na úřední věstníky, vydávané Nejvyšším poštovním úřadem a po roce 1849 příslušným ministerstvem, které však od přelomu 60.–70. let 19. století ze záznamů mizí.

Se zřetelem k výše uvedeným znakům a vzhledem k jejich funkci lze knihy poštovních kurzů označit za především za specifickou evidenční spisovou pomůcku, spojující prvky agendově vymezeného podacího protokolu s věcným a jmenným rejstříkem. Současně však tyto knihy nesou znaky knih úředních, částečně s rysy sbírky normativních dokumentů z oblasti poštovní správy. Navíc kniha evidující kariolové spoje obsahuje i řadu záznamů o různých jednáních a interních sděleních, které souvisely s aktivitami Post-Cours-Bureau při správě poštovního provozu, a tak ji lze také částečně charakterizovat jako úřední knihu pamětního typu.

Evidence kariolových spojů – pramen pro dějiny poštovníctví

Jádrem druhé části našeho příspěvku je tabulární soupis v uvedené knize č. 83 evidovaných spojů kariolové pošty existujících mezi lety 1834–1899, které celé nebo zčásti procházely územím českých zemí. V tomto přehledu uvádíme pouze šest základních údajů, které se v primárních záznamech o každém spoji téměř vždy nalézají: Prvním je pořadové číslo 1–161 příslušné „kapitoly“ jakožto základní identifikační prvek každého spoje. Dále se v našem soupisu uvádí název výchozí a cílové stanice a roky zřízení a ukončení spoje.

15 Tak např. v jízdním řádu pro Čechy z roku 1874 jsou tato čísla uváděna, viz pozn. 11.

Metodickým problémem byla definice kritérií pro stanovení existence konkrétního kariolového spoje. Výše uvedený rozbor pojetí poštovního spoje, odrážející se v původních záznamech, ukazuje, že se v tomto ohledu nemůžeme opírat o tento primární pramen, protože nám neposkytuje spolehlivá kritéria pro jednoznačné stanovení co je a co již není samostatným poštovním spojením.

Z toho důvodu stanovujeme pro potřeby našeho seznamu vlastní jednoznačnější kritéria: Vzhledem k nejednoznačnosti, jakou se pojetí poštovního spoje v záznamech vyznačuje, nestanovujeme pro náš seznam univerzální kritéria, ale konkretizujeme je v podobě **tří základních variant existence poštovního spoje**, jimž v našem seznamu **odpovídají tři typy záznamů: záznam základní, záznam souhrnný** (v podobě nadpisu) pro ty poštovní spoje, které považujeme za existenčně samostatné a **záznam dílčí** pro časově nebo jinak vymezené části spojů, které za samostatně existující nepovažujeme.

Pro všechny tři typy záznamů uplatňujeme stejnou interpretaci dvou zdánlivě jen formálních znaků původního pramene: Jednak se to týká případů, kdy se záznam o jednom spoji nachází ve dvou kapitolách knihy a kdy obě části takového záznamu jsou označeny dvěma pořadovými čísly. Původní evidence chápala takový spoj jako dva samostatně evidované spoje zapsané ve dvou záznamech. Jen někdy se na konci první části záznamu odkazuje na číslo kapitoly, kde záznam o stejném spoji pokračuje. Ve všech těchto případech považujeme obě části záznamu za součásti popisu jednoho spoje a údaje z obou částí uvádíme v našem soupisu v jednom společném **základním záznamu**. Ten zařazujeme podle nižšího – prvního – čísla kapitoly. Příkladem je spoj Trnava – Hodonín nádraží z let 1855–1884, se záznamem pod poř. č. 64 a 71. Druhou zdánlivě také jen formální vlastností pramene je výše konstatovaná nestálost v užívání výrazů z oblasti správní terminologie v souvislosti se zřizováním nebo rušením spojů. V našem seznamu proto nerozlišujeme, jakými výrazy je vyjádřeno zřízení spoje nebo ukončení jeho existence. Výjimkou jsou jen ty případy prodloužení nebo zkrácení dopravní cesty, kdy původní spoj byl vysloveně zrušený, a proto uvádíme tento i následující spoj jako dva samostatně existující spoje.

1. Existenci většiny spojů podchycují v našem seznamu **tzv. základní záznamy**. Náleží sem ty spoje, jejichž existenci určuje pouze šest uvedených základních údajů: pořadové číslo kapitoly v knize č. 83, rok zřízení spoje (pokud je kromě data platnosti rozhodnutí známé také datum skutečného uvedení do provozu, uvádíme právě toto), názvy výchozí a cílové stanice v době zřízení spoje a rok zrušení nebo jiného ukončení jejího provozu. Příkladem záznamu takového spoje je spoj číslo 2 „Náchod – Broumov, 1834–1850“.

2. Další variantou existence spoje jsou případy, kdy spoj se stejnou výchozí a cílovou stanicí a provozovaný po stejné přepravní cestě, byl opakovaně rušen a znovu zřizován a každé z těchto období existence spoje je v knize č. 83 podchyceno

samostatným záznamem. Údaje z takových záznamů uvádíme v našem seznamu v podobě **dílčích záznamů souvisejících s jedním spojem**. V každém z těchto dílčích záznamů uvádíme jen ty údaje, které se týkají pouze příslušného časového úseku, kdy byl spoj během své existence provozován. Souhrnné údaje o takovém spoji (tj. celkové časové rozmezí existence spoje) náleží v našem seznamu do **souhrnného záznamu**, zvýrazněného jako nadpis nad příslušnými dílčími záznamy. Příkladem toho je spoj Jihlava – Benešov, třikrát zřizovaný a opakovaně rušený, což zachycují původně dva samostatné záznamy v kapitole č. 26 a jeden v kapitole 39. V našem seznamu zaznamenáváme takový spoj jako jeden celek v souhrnném záznamu pod pořadovým číslem 26 a pod ním jsou v chronologickém pořadí umístěné tři dílčí záznamy, každý pro jedno ze tří dílčích období existence spoje.

3. Dvěma způsoby posuzujeme a do našeho seznamu zaznamenáváme ty spoje, kdy původní byl později prodloužen nebo zkrácen:

A. Pokud byl spoj prodloužen nebo zkrácen a v původním záznamu se neuvádí jeho výslovné zrušení a místo toho se zmiňuje jen změna jeho délky („auf die Strecke gekürzt“, „beschränkt“, „vermehrt“) anebo se hovoří pouze o ukončení provozu původního spoje („ausser Betrieb“, „ausser Wirksamkeit stellen“), potom pojmáme do našeho soupisu oba spoje – původní i následně prodloužený nebo zkrácený – jako jeden. Jeho existenci podchycujeme v podobě „nadpisového záznamu“ s časovým rozsahem daným rokem zřízení původního spoje a závěrečným rokem existence spoje prodlouženého nebo zkráceného. Příkladem je spoj č. 108 Slaný – Žatec, který byl v roce 1859 zkrácen jen do stanice Louny. Oba původní spoje jsou zaznamenány dvěma dílčími záznamy a souhrnné údaje uvádí „nadpisový“ záznam č. 108 „Slaný – Louny – Žatec 1852–1869“.

B. K odlišnému určení samostatné existence prodlouženého nebo zkráceného spoje nás přivádí případy, když se na konci záznamu o původním spoji výslovně uvádí jeho definitivní zrušení – úředníci to vyjádřili použitím těchto výrazů: „wurde aufgehoben“, „eingestellt“. Do našeho seznamu pojmáme oba takové spoje – původní a druhý prodloužený nebo zkrácený – jako samostatné, každý s vlastním **základním záznamem**. Příkladem toho je spoj č. 54 Kdyně – Klenčí, v roce 1842 z rozhodnutí Post-Cours-Bureau výslovně zrušený a téhož roku po prodloužení nově zřízený jako spoj č. 25 Klatovy – Klenčí.

Z geografického hlediska jsou předmětem následujícího soupisu všechny kariolové spoje zřizované mezi lety 1834–1875 a existující podle evidence v knize č. 83 až do roku 1899, jejichž dopravní cesta procházela celá nebo zčásti uvnitř českých zemí. Při identifikaci v uváděném prameni jmenovaných lokalit (výchozí a cílové stanice, výjimečně další místa mezi nimi) jsme kromě běžně dostupných pomůcek s velkým prospěchem využili specializovaného lexikonu vydaného Ministerstvem obchodu.¹⁶

16 Allgemeines Postlexikon der im Reichsräte vertretenen Königreiche und Länder. Wien 1906.

Jména výchozích a cílových stanic, které se nacházejí na území dnešní České republiky, uvádíme pouze pod soudobými úředními názvy. Výjimkou jsou lokality, které se staly součástí jiné obce - v těchto případech uvádíme názvy obou lokalit a u začleněné navíc její původní (německou) verzi (např. „Svinov / Schönbrunn – část obce Ostrava“). U stanic, které se nacházejí za hranicích českých zemí, upřesňujeme současný název názvem historického (např. Sasko nebo Prusko) a současného státu. Jen tehdy, kdy se v prameni uváděný místní název úplně liší od jeho současné verze, uvádíme je oba (např. „Glucholazy/ Ziegenhals, Prusko, dnes Polsko“)

Tabulka 1: Spoje kariolové pošty na území českých zemí evidované v letech 1834–1899

poř. číslo	Výchozí stanice	Konečná stanice	Rok zahájení	Rok zrušení
1	Varvažov, dnes část obce Telnice	Ústí nad Labem	1836	1850
2	Náchod	Broumov	1834	1850
2	Skalná	Plesná	1870	1891
3	Nový Bor	Jablonné v Podještědí	1835	1845
4	Chrudim – Hradec Králové – Čáslav (1834–1845)			
4	Chrudim	Hradec Králové	1834	1837
4	Chrudim	Čáslav	1837	1845
4	Holíč (Uhry)	Hodonín	1845	1854
5	Hradec Králové – Hořice – Jičín (1834–1842)			
5	Hradec Králové	Jičín	1834	1841
5	Hradec Králové	Hořice	1841	1842

5	Karlovy Vary – Nejdek – Wildenthal (Sasko/dnes SRN) (1842–1846)			
5	Karlovy Vary	Nejdek	1842	1846
5	Karlovy Vary	Wildenthal (Sasko/dnes SRN)	1844	1846
5	Praha, poštovní úřad	Vyšehrad	1870	po 1884?
6	Rychnov nad Kněžnou	Hradec Králové	1834	1851
6	Krems (Rakousko)	Znojmo	1852	návrh
6	Jeseník	Glucholazy (Ziegenhals - Prusko, dnes Polsko)	1860	1875
7	Olomouc	Opava	1852	1873
7	Uhřice	Hodonín nádraží	1846	1851
8	Litoměřice	Lovosice	1836	1848
8, 34	Litoměřice – Terežín (1848–1884)			
8	Litoměřice	Terežín	1848	1850
34	Litoměřice	Terežín	1859	1884
8	Jesenice	Praha poštovní úřad	1875	1882
9	Litoměřice	Zahrádky	1836	1845
9	Zábřeh	Šumperk	1847	1847
9, 24	Skalná – Vojtanov (1870–1891)			
9	Skalná	Vojtanov	1870	1881
24	Skalná	Vojtanov	1883	1891

9	Plzeň	Planá	1862	1863
10	Karlovy Vary	Mariánské Lázně	1845	1863
11	Karlovy Vary – Ostrov nad Ohří – Jáchymov (1844–1860)			
11	Karlovy Vary	Jáchymov	1844	1852
11	Ostrov nad Ohří	Jáchymov	1852	1860
11	Mikulov	Břeclav	1842	1844
12	Debrné, dnes část obce Mostek	Jaroměř	1834	1841
12	Nová Paka	Vrchlabí	1841	1858
12 viz 73	(Turnov - Mnichovo Hradiště)			
13	Polička	Svitavy	1834	1848
14	Teplice - Varvažov (dnes část obce Telnice) – Nový Bor – Rumburk (1837–1850)			
14	Varvažov	Nový Bor	1837	1845
14	Varvažov	Rumburk	1845	1848
14	Teplice	Rumburk	1848	1850
15	Trutnov	Jaroměř	1834	1862
15	Praha (poštovní úřad)	Žižkov	1875	1876
18	Chrudim	Pardubice	1849	1888
18	Králíky	Ústí nad Orlicí	1874	1874
19	Nové Hradý	Kaplice	1836	1856

21	Valtice	Poysdorf (Dolní Rak./ dnes Rakousko)	1850	1852
22	Vyškov	Uherské Hradiště	1837	1843
24	Horažďovice – Zelená Hora (dnes obec Klášter) – Nepomuk (1838–1844)			
24	Horažďovice	Zelená Hora, dnes obec Klášter u Nepomuku	1838	1843
24	Horažďovice	Nepomuk	1843	1844
24	Nepomuk	Přeštice	1845	1863
25, 54	Klatovy – Kdyně – Klenčí (1838–1845)			
25	Kdyně	Klatovy	1838	1842
25, 54	Klatovy	Klenčí	1842	1845
26	Písek – Strakonice – Horažďovice (1838–1845)			
26	Písek	Strakonice	1838	1842
26	Písek	Horažďovice	1842	1845
26	Krems (Dolní Rak./dnes Rakousko)	České Budějovice	1845	1846
26, 39, 49	Jihlava – Benešov (1840–1842, 1844, 1845–1846, 1852)			
39	Jihlava	Benešov	1840	1842
39	Jihlava	Benešov	1844	1844
26	Jihlava	Benešov	1845	1846

49	Jihlava	Benešov	1852	návrh
27	Písek	Vodňany	1838	1843
28	Veselí nad Lužnicí	Týn nad Vltavou	1838	1852
28	Jeseník	Zlaté Hory	1851	1862
29	Třeboň	Veselí nad Lužnicí	1838	1845
29	Svitavy	Moravská Třebová	1848	1855
30	Třeboň	Jindřichův Hradec	1838	1850
	Plzeň – Město Touškov – Bečov nad Teplou (1875–1886)			
31	Plzeň	Bečov nad Teplou	1875	1879
	Plzeň	Touškov	1879	1886
33	Opava	Bruntál	1838	1848
33	Lovosice	Louny	1849	1850
34	Opava – Albrechtice – Zlaté Hory (1838–1844)			
34	Opava	Zlaté Hory	1838	1839
34	Albrechtice	Zlaté Hory	1839	1844
34 viz 8	(Litoměřice – Terezín)			
38	Cheb – Aš – Hof (Bavorsko, dnes SRN) (1851–1854)			
38	Cheb	Aš	1851	1852
38	Cheb	Hof	1852	1854
39 viz 26	(Benešov - Jihlava)			

39	Poděbrady – Kopidlno – Jičín (1844–1858)			
39	Kopidlno	Jičín	1844	1850
39	Poděbrady	Jičín	1851	1858
39	Hořice	Hradec Králové	1858	1882
40	Nový Bor	Česká Kamenice	1845	1851
41	Most – Teplice (1840–1850)			
41	Most	Teplice	1840	1845
41	Most	Teplice	1849	1850
41	Teplice	Žatec	1845	1850
42	Louny	Žatec	1840	1845
42	Holice	Pardubice	1851	1869
44,68	Mimoň – Jablonné v Podještědí – Zittau (Sasko, dnes SRN) 1843 - 1851			
68	Mimoň	Jablonné v Podještědí	1843	1845
44	Mimoň	Zittau	1845	1850
44	Mimoň	Jablonné	1850	1851
44	Olomouc – Zlaté Hory (1852–1868)			
44	Olomouc	Zlaté Hory	1852	1853
44	Olomouc	Bruntál	1853	1868
45	Olomouc	Šternberk	1863	1870
47	Krems- Weitra (Dolní Rakousy, dnes Rakousko) – České Budějovice (1854–1857)			

47	Krems	České Budějovice	1854	1855
47	Weitra	České Budějovice	1855	1857
47	Chomutov – Hora Sv. Šebestiána – Marienberg (Sasko, dnes SRN) (1858–1861)			
47	Chomutov	Hora Sv. Šebestiána	1858	1859
47	Chomutov	Marienberg	1859	1861
48	České Budějovice	Tábor	1869	1876
48	Bruntál	Opava	1852	1856
48	Praha	Zdiby	1850	1851
49	Liberec	Nový Bor	1850	1851–1852?
49 viz 26	(Jihlava– Benešov)			
51	Mladá Boleslav	Zahrádky	1840	1845
51	Litoměřice – Zahrádky – Bělá pod Bezdězem (1845–1862)			
51	Litoměřice	Bělá pod Bezdězem	1845	1852
51	Zahrádky	Bělá pod Bezdězem	1852	1862
51	Kolín	Nymburk	1866	1870
52	Hradec Králové	Poděbrady	1845	1855
53	Náchod – Lewin Klodzki – Kudowa Zdroj (Prusko, dnes Polsko) (1854– 1864)			
53	Náchod	Kudowa Zdroj	1854	1855
53	Náchod	Lewin Klodzki	1855	1861
54 viz 25	(Kdyně – Klenčí pod Čerchovem)			

55	Plzeň	Klenčí pod Čerchovem	1841	1842
55	Mikulov – Gaunersdorf – Wolkersdorf –Wien (D. Rakousy, dnes Rak.) 1845–1871			
55	Mikulov	Gaunersdorf	1845	1845
55	Mikulov	Wolkersdorf	1845	1852
55	Mikulov	Wien	1852	1871
56	Stříbro	Přimda	1842	1863
60	Hodonín	Holíč (Uhry, dnes SR)	1877	1899
61	Brno	Pohořelice	1845	1848
61	Česká Lípa	Česká Kamenice	1850	1850
61	Brno	Olomouc	1850	1852
62	Jihlava	Jindřichův Hradec	1839	1848
63	Pardubice PŮ	Pardubice hl. nádraží	1850	1856
63	Pardubice hl. nádraží	Hradec Králové	1861	1861
64, 71	Trnava (Uhry, dnes SR)	Hodonín nádraží	1855	1884
65	Týn nad Vltavou	Vodňany	1842	1850
66	Plzeň	Nepomuk	1845	1849
68 viz 44	(Mimoň – Jablonné v Podještědí)			
68	Dolní Podluží (Niedergrund)	Zittau (Sasko, dnes SRN)	1840–1841	návrh
69	Rumburk	Löbau (Sasko, dnes SRN)	1840	1843

69	Karlovy Vary	Johanngeorgenstadt (Sasko, dnes SRN)	1867	1871
70	Mnichovo Hradiště	Zittau (Sasko, dnes SRN)	1840	návrh
70	Liberec	Zittau (Sasko, dnes SRN)	1843	1848
70	Opava	Město Albrechtice	1849	1862
70	Pohořelice	Moravský Krumlov	1868	1883
71	Mimoň	Zittau (Sasko, dnes SRN)	1840–1842	návrh
71	Mimoň	Bělá pod Bezdězem	1843	1845
71 viz 64	(Hodonín – Trnava)			
72	Uherské Hradiště	Uherský Brod	1843	1851
73	Jeseník	Glucholazy (Ziegenhals – Prusko, dnes Polsko)	1840	1844
73,12	Turnov – Mnichovo Hradiště (1858–1859?)			
73	Turnov	Mnichovo Hradiště	1856	1857
12	Turnov	Mnichovo Hradiště	1858	po 1859?
74	Šternberk – Lomnice – Bruntál (1840–1852)			
74	Šternberk	Lomnice	1840	1840
74	Šternberk	Bruntál	1840	1852
76	Litomyšl	Třebíč	1845	1848
76,78, 102	Svitavy – Litomyšl – Vysoké Mýto (1845–1855)			

78	Litomyšl	Vysoké Mýto	1845	1848
76	Svitavy	Litomyšl	1848	1855
102	Svitavy	Vysoké Mýto	1851	1851
76	Brno	Rosice	1856	1856
79	Pardubice	Chlumec nad Cidlinou	1845	1852
80	Třebíč	Svitavy	1845	1848
80	Česká Lípa	Mladá Boleslav	1849	1855
80	Lovosice	Louny	1868	návrh
81 viz též 69	Karlovy Vary	Jáchymov	1858	1866
82	Těšín	Jablunkov	1849	1864
82	Opava	Racibórz (Prusko, dnes Polsko)	1864	1870
82	Opava	Wojnowice (Prusko, dnes Polsko)	1870	1878
83	Prostějov – Olomouc (1869, 1870, 1870–1884)			
83	Prostějov	Olomouc	1869	1869
83	Prostějov	Olomouc	1870	1870
83	Prostějov	Olomouc	1870	1884
88	Kadaň	Karlovy Vary	1856	1857
88	České Budějovice	Český Krumlov	1868	1873

91	Česká Lípa	Rumburk	1851	návrh
91	Zlaté Hory	Glucholazy (Ziegenhals – Prusko, dnes Polsko)	1852	1875
92	Česká Lípa	Mělník	1851	1855
93	Svinov, dnes část obce Ostrava	Bielsko-Biala (Bielitz)- -Prusko, dnes Polsko	1852	1856
93	Ústí nad Labem	Petrovice	1851	1851
96	Skalica (Uhry, dnes SR)	Holíč (Uhry, dnes SR)	1859	1859
97	Pohořelice	Mikulov	1851	1878
101	Chrudim	Čáslav	1851	1851
102 viz 76 (Svitavy – Vysoké Mýto)				
102,131	Javorník – Paczków (Patschkau, Prusko, dnes Polsko)			
102	Javorník	Paczków	1852	1852
131	Javorník	Paczków	1858	1877
103	Frydlant	Zawidów (Seidenberg, Prusko, dnes Polsko)	1851	1875
104	Trutnov	Kamienna Gora (Landshut, Prusko, dnes Polsko)	1852	1859
105	Těšín	Svatý Martin (Uhry, dnes SR)	1852	1871
107	Uherský Brod	Trenčín (Uhry, dnes SR)	1868	1870
108	Slaný – Louny – Žatec (1852–1859, 1859–1868)			

108	Slaný	Žatec	1852	1859
108	Slaný	Louny	1859	1868
111	Cheb – Františkovy Lázně – Aš (1863–1867, 1863–1866)			
111	Cheb	Aš	1863	1867
111	Aš	Františkovy Lázně	1863	1866
114	Rumburk	Česká Lípa	1865	1867
118	Waidhofen (Dolní Rakousy, dnes Rak.)	Jindřichův Hradec	1853	1859
119	Göpfritz (Dolní Rakousy, dnes Rak.)	Jindřichův Hradec	1853	1859
120	Soběslav	Jindřichův Hradec	1853	1857
121	Klatovy	Klenčí	1852	1861
122	Písek	Vodňany	1852	1862
123	Strakonice	Horažďovice	1853	1863
128	Zábřeh – Šumperk – Loučná nad Desnou – Jeseník (1853–1860)			
128	Zábřeh	Jeseník	1853	1854
128	Šumperk	Loučná nad Desnou	1854	1860
130	Litoměřice	Česká Lípa	1853	1884
135	Karlovy Vary	Jáchymov	1856	1860
157	Krupá nádr.	Karlovy Vary	1873	1878
157	Bochov	Krupá	1878	1879

V tabulce 1 uvedený soupis spojů kariolové pošty poskytuje řadu souhrnných informací k vývoji poštovní přepravy v 19. století, které se nabízí k interpretaci z různých aspektů dějin poštovnictví. Z nich uvádíme jen několik nejvýznamnějších:

Celkem eviduje kniha č. 83 v uvedeném období **137** v našem pojetí samostatně existujících **kariolových spojů**, jejichž dopravní cesta procházela úplně anebo ve 25 případech jen částečně územím někdejších českých zemí. Z uvedeného počtu jeden spoj č. 96 Skalica – Holíč probíhal celý po území Horních Uher ale v těsné blízkosti podél zemské hranice. Mezi tyto samostatně existující spoje jsme zahrnuli do našeho seznamu také čtyři návrhy na zřízení nového spoje, k jejichž realizaci nedošlo. Z několika poznámek však vyplývá, že se tak někdy stalo formou jiného než kariolového druhu přepravy. Naopak dva další původně nerealizované návrhy se staly podkladem ke zřízení nových spojů a jsou podchyceny v dílčích záznamech ke spojům č. 47 (Jihlava – Benešov) a č. 49 (Krems – České Budějovice).

Další skupinou souhrnných údajů jsou mezní data nejstaršího a nejmladšího zřízení a zrušení „českého“ kariolového spoje, přičemž opravíme sdělení našeho předchozího příspěvku: datem nejstaršího spoje je rok 1834 a to dokonce čtyřnásobným: jsou to spoje č. 2 Náchod – Broumov, č. 4 Chrudim – Hradec Králové, č. 7 Hradec Králové – Jičín a č. 12 Debrné (dnes část obce Mostek) – Jaroměř. Nejpozději zřízeným samostatným spojením je č. 31 Plzeň – Touškov – Bečov nad Teplou z let 1875–1886. Datum nejstaršího definitivního zrušení náleží jednomu ze čtyř nejstarších spojů č. 12 Debrné – Jaroměř, zrušenému již v roce 1841. Naopak k nejpozdějšímu zrušení došlo v roce 1891 u spoje č. 9/24 Skalná – Vojtanov (od roku 1870) a až v roce 1899 u spoje č. 60 Hodonín – Holíč (od r. 1877).

Povšimněme si dále početního zastoupení jednotlivých typů kariolových spojů, kterými jsme klasifikovali každý, v našem seznamu podchycený spoj tím, že ho zaznamenáváme jedním ze tří druhů záznamů: **Základním záznamem** jsme zaznamenali 96 těch spojů, u nichž během jejich existence nedocházelo k opakovanému rušení a zřizování a které nebyly prodlužovány nebo zkracovány po předchozím i formálně jednoznačném zrušení původního spoje. Mezi tyto spoje náleží 6 nerealizovaných návrhů. Dalších 30 spojů náleží k jinému typu, při jehož existenci právě naopak **docházelo** k jevům, jimiž negativně vymezujeme typ předchozí a v našem seznamu figurují v **podobě souhrnného („nadbisového“) záznamu**. Naprostá většina těchto záznamů se vyskytuje poměrně pravidelně v kapitolách č. 1–78, zatímco v kapitolách s vyššími pořadovými čísly se s nimi setkáme už jen třikrát – z toho ve dvou případech u spojů zřízených až koncem 60. a na počátku 70. let (spoj č. 83 Prostějov – Olomouc a č. 157 Krupá – Bochoř – Karlovy Vary). Pod každým souhrnným záznamem uvádíme další s tímto spojením související základní údaje v podobě **záznamů dílčích**, a to v počtu průměrně dva na jeden souhrnný záznam. Z výskytu souhrnných záznamů v našem seznamu lze

usuzovat, že k opakovanému přerušování existence spojů a k prodlužování nebo zkracování jejich dopravní cesty docházelo poměrně často již od 40. let i u nejstarších spojů (např. spoj č. 14 Teplice – Varvažov – Nový Bor – Rumburk z let 1837–1850), u mladších spojů se s těmito změnami setkáváme až do 80. let (např. spoj č. 9/24 Skalná – Vojtanov, podruhé zřízený v r. 1883).

Již nad rámec informací, které poskytuje náš soupis kariolových spojů v tab. 1 připojujeme dva sumarizující pohledy, které významně dokreslují celkový obraz tohoto dopravního subsystému – kariolové spoje z hlediska jejich geografické délky a specifické vlastnosti těch spojů, které překročily hranici území českých historických zemí:

V předchozím příspěvku jsme se pokusili stanovit průměrné délky dopravních cest kariolových spojů. Přestože tehdy použitá metoda měření těchto vzdáleností byla jen velmi orientační, nové odhady na základě dobových poštovních map¹⁷ vcelku naše tehdejší odhady potvrdily: převážná většina spojů překonávala vzdálenosti mezi 20–40 km, zatímco velmi krátké vzdálenosti do 5 km se téměř výhradně vyskytují u spojů ve větších městech, obvykle mezi poštovním úřadem a nádražím. Kromě odhadu vzdálenosti se objektivnějším měřítkem přepravního výkonu spoje jeví doba jízdy z výchozí do cílové stanice: pro nejdelší kariolové spoje (80–100km) se uvádí doby kolem 12 hod (např. spoj 26 Jihlava – Benešov, č. 44 Olomouc – Zlaté Hory nebo č. 61 Brno – Olomouc), úplně nejdéle trvala 24 hodinová jízda spoje č. 26 Krems – České Budějovice). V posledním ani jiných případech se ale v našem prameni neuvádí, zda a kde postilion a pasažéři přenocovali a jak dlouhé byly přestávky v jízdě. Naopak tyto informace máme občas pro poštu spěšnou.

Zvláštní postavení zaujímá 28 spojů, které překračovaly hranice území českých zemí: Žádný z nich nebyl zřízen v 30. letech, většina pochází z 50. let, posledním takovým spojem byl č. 107 Uherský Brod – Trenčín z let 1868–1870. Na nejdůležitější a velmi frekventované cestě směrem na Vídeň operoval kariolový spoj v celé délce jen výjimečně a až po dvojím prodlužování (spoj č. 55 Mikulov – Gaunersdorf – Wolkersdorf – Vídeň), jinak se kariolky na této trase podílely jen na kratších úsecích paralelně s přímými jízdami až do Vídně, které zajišťovaly rychlejší a kapacitně výkonnější spěšné spoje: tak tomu bylo u kariolových spojů č. 26 Krems – České Budějovice (1845–1846), č. 118 Jindřichův Hradec – Waidhofen a u spoje č. 119 Jindřichův Hradec – Göpfritz, oba z let 1852–1859.

17 Zvláště Post- und Strassen Karte der oesterreichischen Monarchie nebst allen angrenzenden Ländern, vyd. Oberste Hof - Post Verwaltung, 2. vydání. Wien 1844; Sbíрка Poštovní musea č. přír. 159a/1924. Za laskavé poskytnutí tohoto a řady dalších dokumentů děkujeme pracovníkům muzea PhDr. Janu Kramářovi, Vladimíru Halabrinovi, Mgr. Martinu Jahodovi a Mgr. Ondřeji Švehelkovi. Cennou pomůckou ke stanovení pravděpodobné tras spojů a jejich přibližné délky je také např. General-Karte von Königreich Böhmen von Carl Kořistka. Olomouc – Vídeň 1862.

Jinak většina příhraničních spojů nepřekračovala vzdálenost do cca 30 km nejvíce jich směřovalo ze severovýchodních Čech a ze severní Moravy do Pruského Slezska (např. spoj č. 53 Náchod – Kudowa Zdrój z let 1854–1864 nebo č. 82 Opava–Wojnowice, 1870–1878). Časté a vysoce frekventované spoje směřovaly ze severních a severovýchodních Čech (z Liberce, Mnichova Hradiště, Trutnova, Frýdlantu) do Saska, kde hlavním cílem byla Žitava. U těchto spojů vždy uvádí, na základě jaké mezistátní domluvy nebo smlouvy se poštovní přeprava realizuje: kromě výslovných souhlasů pruské poštovní správy (např. pro spoje č. 73 a 91 z Jeseníku a ze Zlatých hor do Glucholazi provozované od 40. do 70. let 19. století) se uvádí smlouva s poštovní správou Saska z roku 1842. Podobné smlouvy byly základem provozu i u spojů vedoucích převážně z Chebského výběžku (např. spoj č. 38 Cheb – Aš – Hof z let 1851–1854) a z jižních Čech do Bavorska. Z charakteru těchto příhraničních spojů je zřejmé, že až na několik výše uvedených výjimek měla tato doprava pouze lokálně omezený význam. Zdá se, že od konce 60. let uvedené příhraniční spoje postupně ukončují provoz, patrně často s rozvojem železniční sítě. Pozoruhodná je ale přetrvávání výš zmíněného nejdelšího kariolového spoje č. 55 z Mikulova až do Vídně až do roku 1871.

Zdá se, že i náš původní odhad průměrné rychlosti této přepravy kolem 8 km/hod odpovídá vcelku skutečnosti, v budoucnu si tato otázka zaslouží větší pozornosti.¹⁸

Tabulka 2: Vývoj počtu evidovaných spojů kariolové poštovní přepravy na území českých zemích v letech 1834–1899

1834–1840				1841–1850				1851–1870				1871–1899			
Z	ZK	E	EK	Z	ZK	E	EK	Z	ZK	E	EK	Z	ZK	E	EK
26	0	0	0	46	25	26	20	60	45	27	22	8	8	20	20
zbývá 26		0		zbývá 21		zbývá 6		zbývá 15		zbývá 5		0		0	
Evidováno celkem 26				Evidováno celkem 72				Evidováno celkem 87				Evidováno celkem 28			
Zbývá celkem 26				Zbývá celkem 27				Zbývá celkem 20				Zbývá celkem 0			

18 Vyšší rychlost poštovních spěšných spojů mezi 10–11,5km/hod předpokládal pro 1. polovinu 19. století specialista na tuto problematiku, viz Hůrský, Josef: Osobní doprava Českých zemí před rozvojem industrializace. Sborník Československé společnosti zeměpisné 63, 1958, s. 226–227.

Vysvětlivky:

Z – spoje zřízené v tomto období

ZK – zřízené a zrušené spoje v tomto období

E – spoje zřízené v předchozích obdobích

EK – spoje zřízené v předchozích obdobích a zrušené v tomto období

Periodizace vývoje kariolové poštovní přepravy by zasloužila velmi komplexní rozbor. Jako pracovní východisko k tomu nabízíme její pracovní návrh, s jehož korekcí počítáme až po srovnání s vývojovými stadii ostatních druhů poštovní přepravy. Východiskem k charakterizaci zvolených období jsou údaje v tabulce 2 navazující na soupis všech těchto spojů, jak jej prezentujeme v tabulce 1.

V 30. létech 19. století vzniklo celkem 26 kariolových spojů, přičemž na rozdíl od spojů z jiných oblastí monarchie se v evidenční knize nikde neuvádí, že by v době zápisu nebylo známé přesné datum některého „českého“ spoje. Jak již uvedeno výše, první z nich byly zřízeny v roce 1834 a až do roku 1841 vznikaly poměrně rychlým tempem především v severních a severovýchodních Čechách kolem především hospodářských center, jako bylo Ústecko, okolí Nového Boru, Jičína nebo Turnova. Druhou větší oblastí byly jižní Čechy v okolí Písku, a Třeboně a v těsném příhraničí na Klatovsku, Nové Hrady a Kaplice a k východu Jindřichův Hradec. Menší ale poměrně hustá síť spojů vznikala na severní Moravě kolem Opavy a Bruntálu, na jižní Moravě vzniklo zatím jen několik spojů několik lokálních spojů kolem Mikulova a Břeclavi. Pozoruhodná je téměř úplná absence spojů v těsném i širokém okolí Prahy, Brna a Olomouce.

Žádný z těchto spojů nebyl ještě v tomto desetiletí zrušen, všechny přežily do následujícího období, ale jen dva spoje: č. 15 (Turnov – Jaroměř z let 1834–1862) a spoj č. 19 (Nové Hrady – Kaplice, 1836–1856) byly provozovány až do třetího období. Průměrná doba trvání spoje vzniklého v 1. období se pohybovala tedy kolem 13 let, u spojů později zřizovaných byla spíše ještě kratší.

Mezi léty 1841–1850 bylo evidováno celkem 72 samostatných spojů, z nich nově vzniklo 46 a ještě v tomto období jich byla více než polovina zrušena (s průměrnou životností jenom asi 5 let). Ze spojů přetrvávajících od 30. let byly všechny – až na dva výše uvedené – také v letech 1841–1850 zrušeny. Ze všech kariolových spojů, které existovaly v tomto období, jich do 3. období následujícího od r. 1851, přešlo jenom 27 – tedy méně než polovina. Geograficky jsou spoje existující (nikoliv jen v té době zřizované!) v letech 1841–1850 rozmístěny ve stejných oblastech jako spoje z předchozího období, kde navíc se síť silně zahušťuje – výrazné je to v pásu mezi Poděbrady, Mladou Boleslaví, Mimoní až k Liberci, v jižních a v jihozápadních Čechách mezi Horažďovicemi a Nepomukem, nové spoje, později velmi frekventované a často sezonně regulované podle potřeb tamních lázní vznikají stanice v Karlových Varech, v Jáchymově, na Teplickou. Stále ale trvá absence spojů

v okolí Prahy, Brna, Olomouce a Plzně, ve středních Čechách je zřízen ojedinělý mezi Benešovem a Jihlavou. Mezi tehdy vznikajícími spoji jsou ty, které prokázaly mimořádnou stabilitu a byly intenzivně využívány – jako je tomu u spoje 18 Chrudim – Pardubice, trvajících bez přerušení mezi lety 1849–1888. Podobně stabilním spojením se ukázal spoj č. 8/34 Litoměřice – Terezín, provozovaný s krátkou přestávkou mezi lety 1848–1884 (souvislost s vojenskou posádkou?).

Toto období se vyznačuje také vznikem prvních 10 spojů, překračujících hranice českých zemí – nejvíce (4x) z toho směrem do Saska.

Vezmeme-li v úvahu všechny uvedené ukazatele, jeví se desetiletí 1841–1850 nesporně jako věk největšího rozkvetu kariolové přepravy u nás vůbec.

Období let 1851–1870 se vyznačuje s ohledem na dvojnásobnou délku trvání ve srovnání s obdobím předcházejícím jako éra pozvolného útlumu kariolové pošty: Za 20 let bylo evidováno celkem 87 spojů, z toho 27 z předchozích období přetrvávajících. Ze 60 spojů v tomto dvacetiletí vzniklých bylo do roku 1870 zrušeno 45, takže toto období z celkového počtu 87 evidovaných spojů přežilo do poslední periody začínající rokem 1871 pouhých 20 spojů, tedy méně než v obou předchozích obdobích. Osudy jednotlivých spojů prokazují, že tento pozvolný úpadek souvisel jednak s rozvojem železniční sítě, jednak s častým přechodem kariolové pošty na levnější přepravu poselského typu. Zdá se, že geografické rozložení v tomto období průběžně zanikajících spojů částečně opouštělo oblasti, které jsme pro předchozí období charakterizovali jako území, kde se soustřeďovala většina kariolových spojů. Tuto prostorovou kontinuitu udržovaly nyní už jen spoje z předchozí doby, postupně však také do roku 1870 většinou rušené, a tak lze spíše než o souvislejších částech kariolové komunikační sítě hovořit nyní o řadě menších komunikačních okruhů kolem správních a hospodářských regionálních center a dopravních uzlů. Náleží sem teprve nyní v okolí velkých měst vytvářená přeprava jakéhosi příměstského nebo dokonce městského typu jako je tomu u Prahy, Plzně, Olomouce nebo Českých Budějovic (např. spoj č. 48 Praha – Zdiby 1850–1851). Podobně se v menším měřítku koncentrovala kariolová přeprava v okolí menších měst nebo mezi nimi – často zabezpečovala návaznosti na blízkou železniční stanici (např. spoj č. 48 České Budějovice – Tábor 1869–1876). Důležitou roli v udržení kariolové dopravy v tomto a ještě posledním období hrály potřeby lázeňského provozu, jako tomu bylo např. u spoje č. 11 Karlovy Vary – Ostrov nad Ohří – Jáchymov z let 1844–1860). Na závěr lze konstatovat, že během tohoto období byly zřízeny všechny příhraniční spoje, které nevznikly v předchozím období.

Poslední období 1871–1899 je ve znamení úplného útlumu kariolové poštovní přepravy. Počet nově zřízených spojů poklesl na pouhých 8 a ve všech případech představují jakousi verzi příměstské poštovní a osobní dopravy: takto v okolí Prahy je provozován spoj č. 5 Praha–Vyšehrad, spoj č. 8 Praha PÚ – Jesenice a pod č. 15 spoj Praha – Žižkov, často doplněné navíc poselskou poštou. Přežívaly také

některé přeshraniční spoje, které ale měly už jen ryze lokální význam – jako např. spoj č. 60 Hodonín – Holíč z let 1877–1899. Geograficky se všech 28 postupně rušených spojů omezilo na Prahu, Plzeň, Karlovy Vary a zmíněný Hodonín a jejich blízké okolí.

S účetnickou přesností zaznamenala vídeňská kancelář Post-Cours-Bureau ve své evidenci zánik posledního kariolového spoje – uvedeného spoje č. 60 – v roce 1899 a téměř osmdesátileté trvání kariolové poštovní přepravy v českých zemích a patrně i v celém Rakousko-uherském mocnářství skončilo.

Kromě výše uvedených sumárních interpretací, které jsme získali jen ze základních údajů, nabízí kniha kariolových spojů mnoho dalších, většinou chronologicky uspořádaných informací o jednotlivých spojích. To z ní činí historický pramen pro dějiny poštovní přepravy v 19. století zásadního významu.

Na širokou paletu dalších možných témat historického využití jsme ilustrativně poukázali v předchozím příspěvku a není zde místo pro jejich další prohloubení.¹⁹ Pokusili jsme se tam nastínit okolnosti zřizování a rušení kariolových spojů (s důrazem na zásadní a silící vliv postupně se rozšiřující železniční sítě), vypočítali jsme hlavní modalitty změn již existujících spojů ať už v podobě prodlužování nebo zkracování jejich dopravní cesty, nebo jejich opakovaných rušení a zřizování. Lze také zkoumat důvody a důsledky různých provozních opatření dočasného rázu jako byly objížďky, posilování přidanou přípřeží, najímání výpomocné dopravy provozované soukromými dopravci, sjednávání ozbrojeného doprovodu v nebezpečných úsecích apod.

Zdá se, že tamtéž uváděný odhad průměrné rychlosti této přepravy kolem 8 km/hod odpovídá vcelku i pozdějším výpočtům, téma je ale zralé k dalšímu ověřování. Významnou součástí záznamů jsou jízdní řády, jejichž interpretace může poskytnout důležité informace o lokálních souvislostech – frekvence spojů a konkrétní dny a hodiny jejich přepravy mohou vypovídat o souvislostech s místními jevy, jako jsou doby konání místních trhů nebo doprava osob a poštovních zásilek do větších měst z jejich okolí.²⁰ Ekonomickou stránku věci ilustrují a k souhrnným hodnocením vybízí pro většinu spojů uváděné částky za poštovní poplatky a jízdné, spíše lokální význam mají zprávy o centrálně přidělovaných finančních prostředcích poštovním stanicím a úřadům na zajištění provozu v určeném úseku dopravní cesty. Podobného charakteru jsou informace o paušálních nebo mimořádných odměnách pro jednotlivé poštmistry.

19 Viz Kalina, Tomáš – Kahuda, Jan: *Knihy poštovních tras*, s. 133–134.

20 V tomto ohledu opravujeme v citovaném článku u popisu jízdního řádu spoje č. 39 Benešov – Jihlava, protože jsme nesprávně interpretovali písmeny abecedy vyjádřené dny v týdnu. Protože týden začínal v kalendáři nedělí a nikoliv pondělím jako je tomu dnes, znamená ve jízdních rádech v knize č. 83 uváděných písmeno A neděli a podle toho i další písmena abecedy. Za upozornění na to a za konzultace k chronologickým údajům děkujeme prof. PhDr. Marii Bláhové, DrSc.

Předpokládáme, že se k některým z těchto a dalších témat vrátíme, nejlépe až po sestavení obdobných rekonstrukčních soupisů pro zbývající typy poštovní přepravy – pro poštu spěšnou, jízdní a balíkovou. Poselskou poštu není prozatím reálné pro území českých zemí takto podrobně zpracovat pro velký rozsah její evidence, i když by to bylo pro lokální historii velmi záslužné.

Die Karrenpost (Carriolpost) in den böhmischen Ländern im 19. Jahrhundert

Die Karrenpost war in den 30.-40. Jahren des 19. Jahrhunderts in der Habsburgermonarchie ein neues Phänomen zur Beförderung von Postversand, Barmitteln, und in einigen Fällen auch von Personen, in der Regel auf Nebenstrecken. Die Evidenz der einzelnen Verbindungen führte die Oberpostverwaltung, nach 1850 das Handelsministerium in Wien. Der Autor bringt eine Analyse der Eintragungen über die Postverbindungen auf dem Gebiet der böhmischen Länder und führt ihre Auswertung von verschiedenen Gesichtspunkten durch (Einrichtung und Aufhebung, Interaktion mit anderen Verbindungsarten, Fahrpläne, Sicherstellung des Postbetriebes). Bestandteil der Studie ist eine Tabelle mit einem Überblick aller Postverbindungen des vorliegenden Typs in Böhmen, Mähren und Schlesien im Zeitraum von den 30er bis zu den 90er Jahren des 19. Jahrhunderts.

A courier post (Cariolpost) in Bohemian Lands in 19th century

A courier post was a new phenomenon in the Habsburg monarchy in 1830s and 1840s, used for shipping parcels, cash, and, in some cases, for transportation of people, usually on secondary tracks. The register of communication lines was managed by Postal Administration Headquarters and, after 1850, by Ministry of Commerce in Vienna. The paper brings an analysis of records on postal communication lines through the territory of Bohemian Lands and carries out its evaluation from various points of view (establishment and cancellation, interaction with other communications, timetables, securing of postal traffic). As a part of the study, there is a table with overview of all postal communication lines of this type in Bohemia, Moravia, and Silesia in the time from 1830s to 1890s.

PSI, PEJSKAŘI A ZAVEDENÍ DANĚ PSOVSKÉ V DRUHÉ POLOVINĚ 19. STOLETÍ V PRAZE

PAVLA LUTOVSKÁ

„Pes domovní pokládá se za jedno z nejhlavnějších plemen psích. Pes tento je silné, v běhu dosti rychlé a vytrvalé zvíře; má bystrý rozum, vtip a velikou chytrost, vyznamenává se vzornou bedlivostí, ostražitostí, věrnou a poctivou myslí, jakož i statečnou a odhodlanou povahou. Pro rozličné tyto vlastnosti hodí se pes ten k všelikým službám a potřebám lidským, jimž také v plné míře vyhovuje; buď se ho využívá co strážce domu, nebo co opatrovníka stád dobytka, buď konečně co tahouna do vozíků a saní.“¹

Fond Policejní ředitelství Praha I (1769–1920) uložený v Národním archivu uchovává mimo jiné velké množství drobných informací ze života obyvatel Prahy a nabízí různé náměty k bádání.² V jeho všeobecné registratuře³ jsou uloženy převážně osobní spisy lidí, kteří měli v tomto období co dělat s policií, ať již například jako žadatelé o pasy či účastníci nehod, jako pachatelé nepravostí nebo jejich oběti. Pro období let 1861–1880⁴ se v této části fondu v indexech objevují i pravidelně vedené věcné rubriky, hesla, týkající se agendy policie. Jedním z těchto hesel je *Hunde*, tedy Psi. Již podle záznamů v indexech můžeme určit agendu, kterou vedla tehdejší policie v souvislosti se psy a jejich majiteli.

V letech 1861–1865 řešila pražská policie podle záznamů v indexu⁵ kromě úřední agendy, jako jsou předpisy, nařízení a normálie, i opatření ohledně vztekliny a dále případy ztracených, odcizených či naopak nalezených psů v Praze a okolí a případy pokousaných osob. V záznamech o nalezených psech je kromě popisu a případně jména psa uvedeno jméno a bydliště člověka, který se zvířete dočasně ujal nebo případ nahlásil. Ještě více zápisů – případů nalezených psů je zapsáno

---

1 Starý, Karel: Život zvířat. Praha 1874. Matice lidu, ročník VII., číslo 4, (běžné číslo 40), s. 108.

2 Fond je zpřístupněn inventářem: Ballnerová, Ruth – Pokorný, Josef – Suková, Jarmila: Policejní ředitelství Praha 1769–1920. Inventář. Praha 1963–1964.

3 Národní archiv (NA), fond Policejní ředitelství Praha I – všeobecná registratura (PŘ I).

4 Jedná se o tři manipulační období: 1861–1865, sign. H 180, kart. 412; období 1866–1870, sign. H 177–179, kart. 989; období 1871–1880, sign. H 173–175, kart. 1629.

5 NA, PŘ I – všeobecná registratura, kn. 442.

kolem 95⁶ – je ovšem věnováno hlášení o lidech pokousaných psy; celkem bylo zaznamenáno kolem 105 případů pokousání, vždy s uvedením jména pokousaného a většinou i jména majitele psa. Tak se třeba dočteme, že listonoš Václav Kadeřábek byl pokousán psem profesora Lumbeho, Františka Batěková, manželka mlynářského tovaryše, byla napadena pudlem Josefa Hermanna, Václav Jirotko byl hryznut psem knížete Lobkovice do tváře nebo že Karla Rennera, truhlářského tovaryše z čp. 884/II, kousnul do ruky pes mlékařky M. Hartmannové. Zápisy jsou v němčině a opatřeny odkazy na spis vedený vždy na jméno majitele dotčeného psa. To se týká beze změny i následujících období. V letech 1866–1870 nalezneme v indexu⁷ kolem 110 případů ztracených nebo nalezených psů a plných 160 zápisů o pokousání psem, v indexu⁸ pro období let 1871–1880 je to již 265 případů ztracených a 520 případů kousavých psů, ale vzhledem k delšímu časovému rozpětí se nejedná o nárůst tak hrozivý, jak by se mohlo zdát na první pohled. Ze záznamů hlavně o ztracených nebo odcizených psech se můžeme dozvědět i plemeno nebo řidčeji jméno zvířete. Jsou uváděni lovečtí, stavěcí a lesničtí psi, dále křepeláci, ohaři, chrti, pinčové a pinčáci, krysařici, hedvábní špicové, buldoci, dogy, bernardýni, novofundlandští psi, vlčáci, pudlové, vlkodavové nebo hafani a řezničtí psi. Jména psů nebyla zapisována pravidelně, ale objevují se jména jako Tristan, Hektor, Piccolo, Black, Moro, Karo, Nero, Tap, Kvik, Šotek, Treger a Schuftel.

V tomto období platilo v Praze nařízení c. k. krajské vlády ze 13. prosince 1850,⁹ které stanovilo, že veškeří psi v Praze pohybující se mimo dům majitele musejí být vedeni na řetěze a opatřeni kovovým náhubkem¹⁰ a tento náhubek musí být zhotoven tak „aby kousnutí zamezoval, aniž by pes v potřebném pohybování jazyka a nosu omezen byl.“¹¹

6 Vzhledem k tomu, že policejní úředníci nezapisovali případy úplně důsledně, nelze ani počty záznamů uvádět zcela přesně a důkladně přepočítávání by vzhledem k pouze informativnímu charakteru bylo nadbytečné.

7 NA, PŘ I – všeobecná registratura, kn. 485.

8 NA, PŘ I – všeobecná registratura, kn. 522.

9 Štědrý, Bohumil: Zákony, nařízení a jiné místní předpisy mimo řád stavební platné pro král. hlav. město Prahu, jakož i některé předpisy týkající se obcí okolních a různých ústavů pražských. Díl II, C. k. policie, policie místní, řády uliční, čelední, policie říční, zádušní a hřbitovní, policie živnostenská, tržnictví, všeobecná nemocnice, c. k. úřady, školství, různé. Praha 1911, s. 130.

10 I podoba náhubku byla určena: „Dráty náhubku běžící v devíti liniích rovnoběžně kolem čumáku musí býti spojeny dráty kolmo na ně připevněnými, z nichž jeden, — jehož část běžící přes hřbet nosu jest podložena koží, — v podobě elipsy obeplná úplně hřbet nosu, přes kterýž vedou tři drátěné spojky ze zdola do středu tohoto drátu. Náhubek pak musí býti upevněn na krku páskem, který jest spojen s kovovými součástkami náhubku čtyřmi řemenky, z nichž jeden jde přes čelo, dva po stranách a jeden vespod hlavy.“ In: Štědrý, B.: Zákony, nařízení, s. 132.

11 O povinnosti nosit náhubky rozhodovaly obce samy. Psi v Praze museli nosit náhubky bez výjimky, ale například v Karlových Varech, Mariánských Lázních, v Teplicích, Českých Budějovi-

Nejvíce dochovaných spisů ve výše vypsanych signaturách pražského policejního ředitelství se týká evidence a následného předávání peněz z pokut zaplacených majiteli psů, jejichž zvířata pobíhala po ulicích či sadech pražských volně a bez náhubku a byla odchycena strážníky či pohodnými. Mezi výkazy a přehledy vybraných částek z jednotlivých čtvrtí se pravidelně objevují seznamy pokutovaných majitelů. Byly vypracovávány čtvrtletně jako doklad pro odvod takto získaných peněz na chudinský fond. Každá čtvrt – uloženy jsou hojně seznamy ze Starého a Nového Města pražského, Malé Strany a Karlína, řidčeji z Hradčan, Josefova, Smíchova a Vyšehradu – vedla a uchovávala výkazy získaných obnosů, včetně jmen plátců pokut.¹² V signatuře H 180 nalezneme dotazníky překvapivě již z období od 4. čtvrtiny roku 1854 do první čtvrtiny roku 1866. Seznamy jsou různé dlouhé, od pár jmen po více než třicet pokutovaných osob.

Seznamy majitelů pochytaných psů¹³ byly vedeny německy, každá čtvrt si vytvořila vlastní typ dotazníku, ale všechny obsahují datum odchycení zvířete a datum zaplacení pokuty, výši platby (až na jediný případ 3 zlatých všichni zaplatili 2 zlaté), jméno, zaměstnání a bydliště majitele. Výjimku tvoří dotazník okresního policejního komisařství v Karlíně, kde strážníci uváděli i popis psa, například „schwarzer Schäferhund, gross“ (velký černý ovčácký pes), „rother Hund mit weisser Halsfleck“ (červený pes s bílou skvrnou na krku), „ein kleiner schwarziger Hund“ (malý černý pes), „kleiner weiss-schwarzer Hund auf dem rechten Auge blind“ (malý bíločerný pes slepý na pravé oko), „weisser mittelgrosser Bastardhund“ (bílý středně velký kříženec), „kleiner schäckiger Hund“ (malý strakatý pes) atd.¹⁴

Vydeme-li z uvedeného soupisu majitelů, získáme alespoň přibližnou představu o sociálním rozvrstvení „pejskařů“ v 19. století. Nepřekvapí zjištění, že zahrnuje všechny vrstvy obyvatelstva, mlékařky a květinářky, porodní báby, dělníky, nádeníky, obchodní příručí, živnostníky a řemeslníky. Často se ve výčtu vyskytují poskytovatelé pohostinství, nechybí ale ani úředníci, advokáti, své psy nechalo běhat i několik členů orchestru či fotograf. Mezi pokutovanými majiteli se objevuje farář, řada důstojníků nejrůznějších hodností, lékaři, majitelé domů a továren,

cích i třeba v Linci nebyly náhubky pro psy povinné. Podíváme-li se za hranice, například v Německu bylo nošení obligatorní, ve Švýcarsku se týkalo pouze velkých psů, případně notoricky kousavých, ale i případná provinění byla posuzována shovívavě. Podle údajů se ovšem počty případů výskytu vztekliny nelišily a náhubky neměly v tomto ohledu žádný vliv. In: Věstník obecní Královského hlavního města Prahy z 13. 12. 1902, ročník IX, s. 154.

12 Nejvíce, celkem 1162 majitelů bylo z Nového Města pražského, nejméně z Karlína (208). Bohužel se nejspíše nedochovaly ve spisech všechny čtvrtletní seznamy.

13 V originálním znění nadepisované ve variantách: Consignation über aus Anlass der Auslosung eingefangener maukorblosser Hunde im ... Solarquartal 18.. bei dem k. k. Polizeibezirks Commisariate ... eingangenen Gebühren apod.

14 NA, PŘ I – všeobecná registratura, 1861–1865, sign. H 180, kart. 412, seznam na 3. čtvrtletí roku 1862.

ředitelé úřadů, profesori, soudní radové. Nemálo majitelů je z řad šlechty, překvapí i policejní strážník a převor maltéžského řádu.

Celkově je na seznamech uvedeno hodně přes 3 tisíce jmen, ale nutno říci, že se v průběhu let některá i opakují. Tak například pokutu zaplatil vícekrát řezník Josef Bareš, barvíř hedvábí Dominik Baudiš či obchodník Norbert Bauer, téměř pravidelně docházela pro psa kafrnice Anna Bechyňová z Nového Města pražského, několikrát platili kostelník Václav Bohata, továrník Bondy či manželé Cyterákovi z Malé Strany.

Kromě převažujícího množství psů neurčitelného původu jsou z plemen psů v karlínských záznamech nejvíce jmenováni křepeláci a pinčové, občas jezevčík a pudl.

Studujeme-li záznamy a legislativu související s držením psů v Praze 2. poloviny 19. století, uvědomíme si, že problematika kolem zvířat nebyla jednoznačná. Na jedné straně zde stála náklonnost ke zvířatům, podobající se nejspíše i dnešním vztahům psomilných Pražanů k čtyřnohým svěřencům, na druhou stranu ovšem ne každý psy miloval a považoval je za vhodné k chovu ve městě. Lékař Franz X. Alois Stelzig popisuje ve své medicínské topografii Prahy situaci chudých rodin: „Tímto způsobem jsou bezpochyby chudší a nejchudší třídy našich obyvatel z takto postavených domů vytlačovány a tak ne jedna, nýbrž dokonce dvě až tři rodiny žijí v jedné, k tomu ještě tmavé místnosti velmi často nacpány, kde z toho hojně v morálním ohledu nevýslovné újmy vyplývají; navíc se nutně musí ještě všem zdejšími obyvatelům zdraví podlomit, i kdyby bylo železné, zvláště pro časté a obvyklé spolubydlení s několika psy, kočkami, slepicemi atd., kdy celkově kvůli zvířecímu zápachu a krmení vzduch smrdí, a je téměř nesnesitelný.“¹⁵

Hygienická situace v Praze v polovině 19. století nebyla podle popisu příliš růžová. Zásobování vodou ani systém kanalizace nebyly ještě propracované. Jen málokterý soukromý dům měl zavedenou vodu do patra, lékař Moses Popper¹⁶ uvádí ve své knize vydané v roce 1874, že tuto vymoženost má celkem asi pouhých 15 % soukromých domů. V průměru podle něj připadalo 146 obyvatel na jednu studnu

15 Stelzig, Franz X. Alois: Versuch einer medicinischen Topographie von Prag. Sv. I, Praha 1824, s. 10. - V originále: „Auf diese Art wird unbezweifelt die ärmere und ärmste Klasse unserer Einwohner aus so erbauten Häuser verdrängt und dadurch nicht eine, sondern sogar zwei, bis drei Familien in ein einzelnes, dazu noch finsternes Gemach sehr oft eingezwängt, wo hieraus oft in moralischen Hinsicht unaussprechliche Nachtheile entspringen; überdies muss noch aller da Wohnenden Gesundheit, auch wenn sie eisenfest wäre, besonders bei dem oft gebräuchlichen Zusammenwohnen mit einigen Hunden, Katzen, Hühnern u. s. w., so insgesamt durch ihre Ausdünstungen und Fütterungen die Luft stinkend, und beinahe ungeniessbar gemacht wird, Schiffbruch leiden.“

16 Popper, Moses: Versuch einer medicinischen Topographie von Prag. In: Vierteljahrsschrift für die praktische Heilkunde, Band I – 31. ročník. Praha, Lipsko 1874, s. 25.

na Starém Městě pražském, o málo větší počet je uváděn pro Nové Město pražské a Hradčany, ovšem na Josefově je to již plných 881 obyvatel na jednu studnu. Ani kvalita vody nebyla příliš vysoká a pražský magistrát neustále řešil problémy se zavedením kanalizace a s čistotou města. Vysoká koncentrace obyvatel přinášela častý výskyt nejrůznějších chorob.¹⁷ Oba lékaři se i s odstupem padesáti let shodují na tom, že jednou ze skutečných obtíží v Praze je velký počet psů v ulicích, z nichž se mnoho potuluje po ulici bez pána a bez dozoru. F. X. A. Stelzig píše: „Co se týče psů, jejichž počet není sepsán, ale odhadem, počítáme-li pouhé tři psy na jeden dům, což je zcela jistě nanejvýš podhodnocené, to činí přibližně 11 000, tak je celkem mimo pochybnosti, že tito svým dýcháním a svou nečistotností domy, ale i ulice znečišťují a atmosféru v nízkých a úzkých bytech kazí.“¹⁸ M. Popper o padesát let později uvádí celkový počet až 20 tisíc psů,¹⁹ což znamená, že téměř každý 7. až 8. obyvatel Prahy vlastnil alespoň jednoho psa.²⁰ I přes vydané nařízení se nedal počet psů regulovat. Námitky obyvatel Prahy na množství psů v ulicích se množily. Zvířata znečišťovala ulice, ohrožovala bezpečnost a zdraví obyvatel a bohužel ani zvířatům samotným se nevedlo dobře, byla týrána nedostatkem potravy i brutálním zacházením. Hlasem čtenáře *Posla z Prahy* řečeno jednoznačně: „Kdyby daň ze psů byla ustanovena, zmenšil by se počet nepotřebných a obtížných bestii těch a předešlo by se nebezpečství, jaké pokousáním od nich hrozí,

---

17 Popper, M: Versuch, s. 18.

18 Stelzig, F. X. A.: Versuch, s. 102. – V originále: „Die Hunde betreffend, deren Zahl zwar nicht konskribirt erscheint, aber aller Wahrscheinlichkeit nach, wenn man nur drei auf ein Haus, was sicher äusserst wenig ist, rechnet, sich beinahe auf 11 000 beläuft, ist ausser allen Zweifel gesetzt, dass dieselben durch ihr Athmen und ihren Unrath sowohl die Häuser, aber auch die Strassen unreinigen, und die Atmosphäre in niedrigen und engen wohnungen verderben.“

19 Popper, M: Versuch, s. 27.

20 Přesto, že nemůžeme porovnávat údaje vzhledem k odlišné rozloze města tehdy a dnes, navíc nejsou počty psů v Praze v 19. století uváděny přesně, ale pro zajímavost zmíníme údaje ohledně počtů psů v roce 2008, jak je přináší na svých stránkách pražský magistrát. A uvážíme-li menší území Prahy i menší počet obyvatel, byla suma psů v 19. století v Praze ohromující. K roku 2008 bylo v Praze hlášeno 85 tisíc psů a odhady počtu neohlášených se různí, celkově by se mohlo jednat o 90 až 120 tisíc psů. Za rok 2008 bylo v Praze za psy vybráno 55 milionů 362 tisíc korun. Tři čtvrtiny této částky zůstávají městským částem, čtvrtina jde do městské pokladny. Centrální evidence umožnila získat přehled o vývoji počtu přihlášených psů, jejich pohlaví, stáří, oblíbenosti plemen či jmen a další údaje o psech chovaných na území hlavního města. Největší počet psů byl hlášen v katastrálních územích Chodov (3 742), Stodůlky (3 241) a Žižkov (3 084). Nejvíce chovanými psi byli toho roku jezevčík, retriever a yorkshire. Přehled oblíbených ras však neuvádí křížence, kterých byla toho roku v Praze většina – přibližně 17 000. Povinné trvalé označení psů chovaných na území hlavního města Prahy a vedení jejich centrální evidence Magistrátem hl. m. Prahy bylo zavedeno vyhláškou č. 18/2004, výši poplatku psa stanovuje vyhláška č. 23/2003 s platností od 1. ledna 2004. Zdroj: stránky pražského magistrátu http://www.praha.eu/jnp/cz/o_meste/zivot_v_praze/bezpecnost/psi_v_praze_vse_co_jste_o_nich_chteli.html [15. 1. 2019].

zvláště když běsnost je napadne. Konečně žádá i lidskost, aby se počet oněch bestii nepotřebných umenšil, neboť jak se to srovnává, když člověk vyzáblý a hladový při každém kroku tučného a líného psa viděti, ano i od něho napaden, a snad i kousnut býti má...“²¹

Na valné hromadě českého Spolku pro ochranu zvířat dne 23. května 1861 se členové usnesli na podání žádosti obci Pražské na zavedení daně ze psů. Výhodou by bylo, že by se výnosu z tohoto přepychu dalo využít pro dobročinné účely a počet psů by byl omezen a nebyla by ani sama zvířata sužována.²²

Dne 7. listopadu 1861 byla projednána žádost spolku na zasedání finanční komise pražského magistrátu, ale pro nedostatečnou podporu nebyla schválena ani jako bod pro zasedání. Znovu na pořad dne přišla otázka zavedení daně 9. února 1865, o totéž se tou dobou přimlouvalo i c. k. policejní ředitelství v Praze s odkazem na množící se problémy a těžkou práci pohodných.²³ Jednání na schůzi obecních starších hlavního města Prahy sice bylo tentokrát vcelku vstřícné k zavedení daně, po rozčilené diskuzi hlasovalo dokonce z přítomných zastupitelů 39 pro zavedení a jen 26 proti, ovšem návrh propadl, protože k ustavení nové daně byl třeba souhlas nadpoloviční většiny z celkového počtu 90 radních, tudíž 46.²⁴ Stejně problémy řešily i další obce a města.²⁵ Ty zasílaly petice Zemskému výboru království Českého o pomoc se zavedením daně. Navíc se množily i stížnosti pohodných na to, že Pražané nejen, že nedbají nařízení, ale že i „samo obecnstvo pražské brání pohodným v chytání psů“.²⁶

Po ztroskotaném hlasování na magistrátu byla sice celá záležitost ohledně daně ze psů odložena, ale 11. prosince 1868 podal pražský purkmistr doktor Klaudy nový

21 Posel z Prahy: občanské noviny. Praha: Václav Nedvídek, výtisk z 28. 3. 1859, s. 232.

22 Herman, František: Poznámky k novým pravidlům o vybírání daně ze psů. In: Věstník obecní Královského hlavního města Prahy 1904, roč. 7, s. 152.

23 Ti měli v Praze za úkol odstraňovat uhynulá zvířata, odchytávat psy, zabíjet nemocný dobytek. Ročně odchytily drnomistři na 2 tisíce psů, z nichž byla asi ¼ reklamována majiteli a bez dalšího pozorování po zaplacení penále 2–3 zlatých majiteli vrácena. Městská karanténní stanice (Contumazstation) pro nemocná nebo podezřelá zvířata sídlila v Sanytrové ulici 75-I (Salnitergasse), v místě dnešní budovy ČVUT za Rudolfinem, naproti Židovskému hřbitovu. Roku 1896 se přesunula na Vyšehrad, do čp. 10-VI.

24 Národní listy. Praha 5. 1. 1866, s. 5.

25 Pro venkov platilo oznámení c. k. místopředsednictví z 28. května 1854, č. 12 758, jehož ustanovení se podobala nařízení c. k. krajské vlády. In: Egerer Anzeiger, ročník 1854. Kundmachung und andere Anzeigen, s. 4. – První daň ze psů byla zavedena v Berlíně již roku 1830. Po úspěchu zavedení taxy se přidala další německá města. Ve Vídni byla daň ze psů zavedena od 1. 4. 1869 a platily se 4 zlaté za zvíře, In: Wiener Zeitung. Wien 19. 2. 1869, s. 1.

26 Věstník obecní. Praha 1914, ročník 21, s. 152.

návrh „na zavedení daně psovské“.²⁷ Po projednání celé záležitosti se rada magistrátu usnesla na podání žádosti k českému zemskému sněmu o vydání zákona o zavedení daně ze psů a na oslovení okolních obcí, aby se k akci připojily. Bohužel, na jednání dne 19. srpna 1870 byla celá záležitost opět odložena.

Znovu na pořad dne přišlo jednání o psí dani v roce 1871 poté, co se v Praze zvýšil počet případů pokousání a vztekliny u psů. Navíc zemřelo několik pokoušaných lidí na vzteklinu. Pohodní hlásili nárůst počtu odchycených psů.²⁸ Dne 20. června 1871 byla zřízena komise, která měla vypracovat pravidla řečené daně.²⁹ Ta byla následně po dokončení práce 28. července 1871 schválena.³⁰ Sbor obecních starších vydal 20. prosince 1871 souhlas s návrhem a dne 6. února 1872 byla petice předána k projednání zemskému výboru. Ten dne 13. dubna 1872 sdělil radě, že podle noty c. k. místodržitelství „nevidělo se panu ministrovi vnitř předložiti návrh zemského výboru k Nejvyššímu schválení navrženého prozatímního zákona, poněvadž podle § 106 obecního zřízení královského hlavního města Prahy taková dávka může být zavedena pouze zákonem zemským a poněvadž sněm v této záležitosti neučinil ještě žádného usnesení“.³¹

Městská rada v Praze vzala výsledky jednání na vědomí 30. dubna 1872 a vše bylo opět odloženo.

Český zemský sněm přijal podání a návrh zemského výboru 21. října 1872 a předal jej 12. listopadu ke schválení sněmovní petiční komisi. Ta musela rozhodnout dvě sporné záležitosti. Za prvé se jednalo o kompetenční problém, aby bylo jasné, které úřady, zda státní či zemské, musejí otázku daně psovské vyřešit. C. k. české místodržitelství se odvolávalo na §§ 79 a 89 zřízení obecního a tvrdilo, že se jedná o finanční záležitost, tedy věc spadající pod zemskou vládu, naopak zemský výbor zastával názor opačný s tím, že se nejedná o opatření v první řadě finanční, nýbrž hlavně bezpečnostní, protože se všechny obce dovolávají přemnožení nehlídaných psů v ulicích a potřebu donutit lidi platbou daně k omezení počtu chovaných psů. Druhým problémem, který bylo třeba rozhodnout, byla otázka rozsahu zákona, zda má být vydaný pouze žádajícím obcím nebo pro všechny obce obecně. Petiční výbor zvážil k zavedení daně i doporučení mezinárodního zvěrolékařského shromáždění a dne 18. listopadu 1872 rozhodl, že se i přes správ-

---

27 Tamtéž.

28 Roku 1868 bylo pochyťáno 1864 psů, roku 1869 již 1920 psů. In: Věstník obecní. Praha 1914, ročník 21, s. 153.

29 Protokoly schůzí: <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=AAc8FB5AFC5311D-F822500166F1163D4&scan=592#scan592> [15. 9. 2019].

30 Protokoly schůzí: <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=AAc8FB5BFC5311D-F822500166F1163D4&scan=183#scan183> [15. 9. 2019].

31 Herman, F: Poznámky, s. 153.

né posouzení situace zemským výborem jedná o záležitost zemskou a že zákon bude platit pro všechny obce království Českého, které dodrží podmínky v zákoně obsažené, a doporučil zákon sněmu ke schválení. Vyslovil také souhlas se zněním návrhu zákona. Definitivně odhlasován byl na XVII. zasedání sněmu dne 26. listopadu 1872.³² Dne 29. března 1873 stvrdil císař Nejvyšším rozhodnutím schválení zákona, na kterém se sněm usnesl a předal jej ministrovi vnitra k dalšímu vyřízení. Zákon vyšel v Zemském zákoníku pro království České a byl dán na vědomost okresní i obecní samosprávě.³³

Zemský zákon č. 24 ze dne 29. března 1873 stanoví, že „obce mají právo uložit daň na držení psů v obvodu obce. Vyjmuti jsou jenom psi, kteří, jak dokázáno, nejsou ještě čtyři měsíce staří. Daň tato nesmí v obcích městských býti větší čtyř zlatých a v obcích venkovských větší dvou zlatých ročně z každého psa. Na psy, kteří ku hlídání domu a dvora na řetěze se drží, pak na psy, kteří k účelům živnostenským nebo hospodářským anebo přísežným personálem mysliveckým pro honbu se chovají, smí nanejvýše poloviční výměra daně uložena býti. Držitelé psů, z nichž se v některé obci země daň již platí, nejsou povinni platiti novou daň, když se v obci jiné zdržují jen na čas...“ Majitel psa za svoji platbu obdržel známku, kterou pověsil psovi na krk na obojek. Známky měly být vydávány při platbě, kovové, opatřeny vyraženým pořadovým číslem a rokem vydání a každý rok měly mít jinou formu pro snadnější kontrolu ze strany strážníků. Ražbu známek obstarávalo hospodářské oddělení magistrátu.

Dne 3. října 1873 byla pravidla projednána a schválena radou,³⁴ o pět dní později sborem obecních starších a 24. listopadu 1873 zemským výborem potvrzena správnost rozhodnutí vedení Prahy. Tím byla v Praze zavedena daň ze psů.

Takto formulovaná pravidla platila až do 5. května 1908, i když postupně byla upravována magistrátem výše platby, částka se postupně změnila ze čtyř zlatých na dvacet korun. Navíc od daně byli osvobozeni dodatečně i psi váleční, tedy zvířata užívaná k vojenským účelům. Ke zpřísnění došlo ještě vyhláškou magistrátu ze 28. října 1875 č. 99688 o zákazu vodění psů do veřejných místností, která byla rozšířena 21. dubna 1904 zákazem o vodění psů do obchodů s potravinami.³⁵

32 NA, fond Český zemský sněm, sign. 277, kart. 72.

33 Rakousko-Uhersko. Zákony a nařízení ve věcech okresní a obecní samosprávy na ten čas platné v království Českém. Díl II, Zákony o vyhošťování a honění postrkem, o dani ze psů, o ochraně vzdělávání země, nařízení proti tulákům a zahálečům. Sběrka zákonů; č. 19. Zákony a nařízení ve věcech okresní a obecní samosprávy, II. díl. Praha 1875, s. 343.

34 <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=AAC8FB64FC5311DF822500166F1163D4&scan=7#scan7> [15. 9. 2019].

35 Například do kostelů zakazovala vodit psy již vyhláška z 12. března 1801, protože honící se a štěkající psi rušili mše. – NA, PŘ I, č. 74, kart. 43.

Po zavedení daně byly každým rokem v listopadu rozdány majitelům domů soupisné blankety, kde každý musel uvést mimo jiné počet psů v domě, i s přesným údajem o věku, případně výslovně zapsat, že se v domě žádný pes nevyskytuje, aby nemohlo dojít k přehlédnutí. Pokud by psa majitel domu zatajil, byl by potrestán. Daň se platila jako luxusní, tedy celá najednou a napřed, splátky nebyly uznávány a dluhy byly vymáhány exekučně. Pokud někdo nezaplatil, pes mu byl odebrán a utracen.

Hned v roce 1874 vynesla daň ze psů městu 20 966 zlatých³⁶. Zavedení daně skutečně snížilo počet psů v Praze, takže již roku 1875 vynesla daň o 4 tisíce zlatých méně³⁷, po deseti letech, v roce 1884 platilo za psy již jen 2883 majitelů.³⁸ Mimo změny ve výši poplatků zůstávala ustanovení stejná, jaká byla schválena v roce 1873, což od počátku 20. století přinášelo mnohé problémy. Například v praxi docházelo k nedorozumění vzhledem k nejednoznačnému výkladu pojmu hlídací pes, jenž spadal do daňové skupiny s polovičním poplatkem. Někteří majitelé malých psů chovaných v bytě se snažili o uznání svého psíka za hlídacího argumenty, že pes hlídá byt případně kancelář.³⁹ Bylo proto nutno zákon a pojmy v něm uvedené zpřesňovat. Byly též zavedeny rozdílné známky podle výše plateb daně, pro sazbu vyšší žluté, pro poloviční bílé, by strážníci na ulici mohli rychle zjistit, do jaké kategorie plateb pes náleží. Daň ze psů se stala spolu s pivním krejcarem, daní z lihových nápojů, z masa, s daní bytovou apod. jedním z pravidelných samostatných příjmů obcí.⁴⁰

Podle znění zákona jak z roku 1850, tak 1873 museli pohodní odchytil každého volně pobíhajícího psa. Toho následně povinně na pohodnici prohlédl veterinář a zvíře muselo být do tří dnů vyreklamováno majitelem, který zaplatil pokutu. Nedostavil-li se majitel v určené lhůtě, bylo zvíře utraceno. V době kontumace, tedy v době akutního výskytu vztekliny, se lhůta zkracovala na jeden den.

Vzteklina se v Praze vyskytovala opakovaně. Trest za nedodržení předpisů ovšem mohl být majiteli vyměřen pouze v případě, že byl pes chycen a majitel se k němu hlásil.⁴¹ Toto nařízení můžeme vnímat jako kruté, ale vzteklina byla – a dodnes v ně-

---

36 Platby byly za 4 811 psů po 4 zlatých a za 354 psů po 2 zlatých. In: Pražský deník. Praha 3. 5. 1874, s. 2.

37 Bylo přihlášeno jen 3839 psů za 4 zlaté a 342 psů s daní za 2 zlaté. In: Český deník. Praha 25. 4. 1875, ročník 10, s. 2.

38 Herman, F.: Poznámky, s. 153.

39 Tamtéž, s. 154.

40 Sborník věd právních a státních. Zvláštní vydání z 8. 7. 1904, Praha 1903–1904, ročník 4, s. 575.

41 Problém vztekliny i jejího rozpoznání řešil již dvorský dekret z 28. dubna 1794, který uvádí, že každý pes, bez řádného obojku, na kterém má být uvedeno jméno majitele, a zároveň pobíhá bez dozoru, má být na místě utracen. Když roku 1824 opět hrozilo rozšíření vztekliny, vydalo městské hejtmanství nařízení, že každý pes, ať s obojkem či bez něj, leč volně pobíhající, musí být okamžitě utracen. In: Stelzig, F. X. A: Versuch, s. 104.

kterých zemích zůstává – jednou z obávaných chorob.⁴²

V době kontumace nesměli žádní psi ven na ulici bez vodítka a náhubku. Většinou byla kontumace zahájena po objevení případů vztekliny u několika psů v jednom obvodě, trvala po dobu několika měsíců, kdy byl jakýkoli samostatně pobíhající pes okamžitě usmrcen, a týkala se vždy i obvodů s vzteklinou postiženým obvodem sousedících. Výjimku měli někteří pracovní psi, ovšem jen po dobu vykonávání služby, potom opět museli být na řetěze. Tresty byly tvrdé, například podle vyhlášky obce Bubenečské z roku 1906⁴³ hrozilo majiteli vězení od 2 měsíců do 2 let, pokuta od 500 korun do 4000, a v případě, že zavinil svou neposlušností úmrtí, i tuhým vězením do 3 let.

Obavy z nákazy byly veliké, jak dokládají záznamy ve spisech policejního ředitelství i zemského výboru.⁴⁴

Přes veškeré obavy, námitky a protivenství byli psi i v 19. století svými pány i celkově veřejností milováni. Chovu psů v Praze ne příliš nakloněný lékař Franz X. Alois Stelzig se podivuje: „...Mohlo-li by toto bezprostřední připodobnění pro mnoho lidí být pohoršlivé, tak doufám na druhou stranu potěšit ty, pro něž je jejich psík víc než jejich manžel či příbuzní, ano, málem víc než své vlastní Já jej milují, a tuto lásku mu dávají najevo po dobu života, nebo po jeho skonu nádhernými památníky...“⁴⁵ a pokračuje: „Ačkoli dnes již pokojoví psíci mnoho ztratili jak co do počtu, tak i ze své bývalé vážnosti... tak povšimne si člověk přes jejich neužitečnost, že tato zvířata jsou příliš často upřednostňována i u nejnižších vrstev lidí, ačkoli je ke svému zajištění a ochraně svého majetku v žádném případě ne-

42 Vzteklna je jednou z celosvětově rozšířených nemocí, která ohrožuje zvířata i lidskou populaci. První vakcína proti vzteklině byla podána člověku již 6. června 1885, přesto ještě v období let 1919–1937 zemřelo na vzteklinu jen v Československu celkem 132 lidí. Situace se výrazně začala měnit po povinném očkování psů, které bylo zavedeno v lednu 1953. Poslední prokázané nakažení člověka vzteklinou u nás bylo v 60. letech 20. století na Kroměřížsku, ale původce nákazy byl „dovezen“ z Asie. Těžiště výskytu vztekliny se potom přesunulo do volné přírody, kdy bylo zvláště u lišek diagnostikováno několik set případů ročně. V 80. letech dosáhla vzteklina největšího rozšíření po celém území republiky. Po zahájení projektu orální vakcinace lišek v roce 1989 se situace začala zlepšovat. Česká republika má od roku 2004 status země prosté vztekliny (deklarováno ve věstníku OIE Disease Information č. 30 z 23. června 2004). Od té doby se objevila u nás vzteklina v několika případech u populace netopýřů, ale jedná se o specifickou formu. U terestriálních obratlovců se vzteklina u nás nadále nevyskytuje. (zdroj: Stránky veterinární správy ČR: <https://www.svscr.cz/zdravi-zvirat/vzteklina/> [15. 9. 2019]).

43 NA, PŘ I – komisariáty: Bubeneč H 23/9/1906.

44 NA, PŘ I, sign. H 175/10 nebo H177/6 1868.

45 Stelzig, F. X. A.: Versuch, s. 101 – Originální znění: „Sollte diese unmittelbare Anreihung an die Menschen Vielen anstößig sein, sodass hoffe ich anderseits jeden dadurch einer Freude zu machen, die ihr Schoosshündchen mehr als ihren Gatten und Verwandten, ja beinahe mehr als ihr eigenes Ich lieben, und diese Liebe durch Abkonterfeien desselben bei Lebzeiten, oder nach dessen Hinscheiden durch prachtvollte Monumente an den Tag legen...“

potřebují, přesto jsou jim ve velké míře po boku, a člověk se musí proto podívat, že narazí na jednoho až dva psy v takové rodině, která si svůj denní chléb téměř žebrotou musí získávat. Ale nejen to, také mnoho z nich ve velkých domech část masa, nebo jinou část potravy dostává, která by mnohému chudákovi denní hlad utišila, nebo že v menších domech psům dávají k žrádlu zbytky potravy, která by mohla sloužit jiným užitečným domácím zvířatům, například drůbeži, a také by mělo být bráno v potaz, jaké páchají psi škody, když svým štěkáním a poskakováním děsí, zvláště bázlivé a nemocné osoby, děti a těhotné ženy.⁴⁶ Avšak ne každý se stavěl ke psům odmítavě a na závěr lze úvahy podivného lékaře vyvážit slovy jeho současníka, středoškolského učitele přírodopisu Karla Starého: „Pes stává se psem, t. j. zvířetem člověku milým a potřebným teprve společností lidskou; pes bez vychování je sprostý vagabund, pes se špatným vychováním je rozmazlený ničema a teprve pes náležitě vychovaný stává se zvířetem společnosti lidské důstojným. Kdo takového psa má, nechť si ho váží a dbá...⁴⁷ a pokračuje: „...cvičením stává se pes zvířetem tak dokonalým, že mu neschází ničehož než mluva lidská. Člověk má ve psu nejvěrnějšího společníka a nejmilejšího přítele; pes naučí se sám mnohým věcem a dovtípí se velmi snadno, co má dělati; on se stal svým duševním a tělesným nadáním pravou rukou pána a živitele svého. K hlavním jeho ctnostem náleží věrnost, oddanost a veliká láska k pánu svému, napotom ostražitost, bdělost a neobmezená vděčnost; pes je velice trpělivý a dá si od slabších soudruhů jakož i od dětí velmi mnoho líbit, nenávidí z celé duše své nepřátele svého pána a ctí jeho přátele. Pes je velice učenlivý a vtipný... Člověk volí rád psa za společníka svého, dobře věda, že nemá nad něj přítele věrnějšího a spolehlivějšího; člověk splácí psovi lásku láskou, přítulnost přátelstvím, oddanost shovívavostí; člověk trpí psa u stolu, ve světnici, ano i na loži svém, krmí jej, ošetřuje a léčí, když je nemocen; a když konečně pošel, truchlí pro něj jako pro svého přítele, v čemž však nikterak nevyčníká nad něho.“⁴⁸

---

46 Stelzig, F. X. A.: Versuch, s. 102. – Originální znění: „Obwohl dermal die Schoosshündchen an der Zahl und an ihrem ehemaligen Ansehen viel verloren haben, ...; so bemerkt man trotz ihrer Nutzlosigkeit, dass diese Thiere bei der niedrigsten Volksklasse nur allzu oft, obwohl sie ihrer zum Schutze und zur Bewahrung ihres Eigenthumes keineswegs bedürfen, doch im grossen Übermasse vorhanden sind, und man sich daher wundern muss, ein bis zwei Hunde in einer solchen Familie anzutreffen, die ihr tägliches Brod beinahe durch das Betteln sich erwerben muss. Nicht aber allein, dass vielen davon in grossen Häusern dieser Theil des Fleisches, oder anderer Nahrungsmittel zu Theil wird, der manchem Armen den täglichen Hunger stillen, oder dass in niedern Häusern dieselben diese Überbleibsel von Speisen auf zehren, die andern nützlichen Hausthieren, z. B. dem Geflügel zur Nahrung dienen könnten, sondern auch der Nachtheil, dass sie durch Bellen und Aufspringen, besonders die furchtsamen und kränklichen Personen, Kinder und schwangere Frauen erschrecken, dürfte einer Berücksichtigung werth seyn.“

47 Starý, K.: Život zvířat, s. 49–50.

48 Starý, K.: Život zvířat, s. 57.

Ale nikoli pouze Pražané a Češi vůbec byli a jsou vášnivými milovníky psů. Podle novinové zprávy v Českém deníku bylo například v roce 1913 v Anglii uspořádáno kinematografické představení pro 12 pozvaných psů, vítězů výstavy psů, kdy byly psům pouštěny snímky zvířat z Afriky. Pozvaní psíci však více ocenili až následný banquet.⁴⁹

Na závěr si lze oddechnout a konstatovat, že přesto, že se láska Pražanů k čtyřnohým společníkům rozhodně neumenšila a ani počty těchto zvířat v ulicích a parcích neklesly, po více než sto letech se poměry hygienické co se týče čistoty ulic i bytů, kde psi žijí, znatelně zlepšily. A za to děkujeme mimo jiné též poplatkům psovským, jež již více než 145 let věrně platíme.

---

49 Český denník. Plzeň 8. 8. 1913, s. 7.

Hunde, Hundebesitzer und die Einführung der Hundesteuer in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in Prag

Die Gestalt eines Menschen, der einen Hund ausführt, ist heute auf den Straßen und in den Parks der Städte und Dörfer eine ganz gewöhnliche Erscheinung. Die Mehrzahl der Hundebesitzer entrichtet regelmäßig für den Hund Gebühren und sorgt sich um seine zottigen Begleiter. Es ist jedoch nicht geläufig bekannt, welche Beziehungen, Verhältnisse und Gesetze hinsichtlich der Hunde und ihrer Besitzer in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts galten, wie damals die Besitzer ihre Schützlinge schätzten und wie sie sich um diese sorgten, an welche Gesetzen sie sich halten mussten und warum. Der Artikel beleuchtet die Arbeit der Prager Polizei und schenkt der Entwicklung der damals gültigen Gesetze und der hygienischen Situation Aufmerksamkeit, und zwar auf der Grundlage der Akten aus dem Bestand der Polizeidirektion Prag I, des Landesausschusses III und des Böhmisches Landtags.

Dogs, dog owners and introduction of dog tax in Prague in the latter half of the 19th century

A person walking his/her dog is a common phenomenon in streets and parks of today towns and villages. Most of these dog owners regularly pay fees for their dogs and take care of them. However, it is not a matter of common knowledge which conditions and rules applied regarding dogs and their owners in the latter half of the 19th century, in which way owners appreciated their pets, how they took care of them, which regulation they had to abide by and why. The paper focuses on work of Prague police, it pays attention to the regulation valid at that time and to hygienic situation, based on sources from the archives of Prague Police Headquarters I (PŘ I), Land Committee III (ZV III) and Bohemian Diet (ČZS).

NÁRODNÍ BANDERIUM VE ZDICÍCH.¹ VZNIKLA SELSKÁ JÍZDA NA PODBRDSKU?

HANA PÁTKOVÁ

Když v únoru 1940 zemřel ve věku téměř 90 let na statku v Chodouni u Zdic tamní rolník Josef Chott, přinesl zprávu o úmrtí jak všeobecně rozšířený deník – totiž Národní listy,² tak kronika farního úřadu Zdice, do jehož obvodu Chodouň patřila.³ Specializovaný časopis Selská jízda nadto opublikoval nejen pohřební řeč, ale i reportáž z Chottova pohřbu.⁴ Jak to při podobných příležitostech bývá, o zesnulém a jeho činnosti se mluvilo kladně. Josef Chott tak měl být mj. organizátorem banderia, které se již roku 1868 zúčastnilo slavností při položení základního kamene Národního divadla a následně řady dalších vlasteneckých akcí. Banderium se také mělo stát základem Selské jízdy – mohutné organizace, sdružující v období I. Československé republiky tisíce zájemců o chov koní a jezdecký sport.⁵ Ostatně na snímcích z velkých akcí Selské jízdy v tomto období – například z průvodu při příležitosti sjezdu na Hluboši v roce 1924 nebo v Praze roku 1925⁶ – lze nezřídka rozeznat staršího jezdce s výrazným plnovousem, v kroji a s poděbradkou na hlavě.

Všechny prameny však nejsou takto jednoznačné. Dominik Merhaut, učitel zdické školy, zmiňuje banderium ve svých vzpomínkách.⁷ Sám byl členem tohoto spolku. Jmenuje i některé členy a funkcionáře, o J. Chottovi ani komukoli dalšímu z rodu Chottů není v jeho líčení zmínka. Podle D. Merhauta se již roku 1868 v důsledku slavností spjatých s položením základních kamenů Národního divadla ustavilo „bujaré banderium“; o 15 let později se již stalo spolkem podle spolkového zákona z roku 1867 (134/1867 ř. z.), nikoli jen ad hoc sestavenou skupinou jezd-

---

1 Studie vznikla s podporou programu Progres Q09, uskutečňovaného na FF UK.

2 Národní listy (NL) 80, 1940, 25. 2.

3 Státní okresní archiv (SOKA) Beroun, fond Farní úřad (FÚ) Zdice, kronika, s. 116.

4 Zemřel stařešina Selských jízd bratr Josef Chott. Sbohem dědo Chottů! Selská jízda 4, 1940, s. 2–4.

5 O ní přehledně Rokoský, Jaroslav: Selské jízdy v éře první republiky. In: Agrární strana a její zájmové, družstevní a peněžní organizace. Uherské Hradiště 2010, s. 197–204.

6 Srv. snímek in: Chovatel koně 3, 1925–1926, s. 1.

7 Merhaut, Dominik: Ve škamnech i za katedrou 2. Minulostí Berounska 8, 2005, s. 203. Koncept textu o banderiu se dochoval v SOKA Beroun, Národní banderium Zdice.

ců. Takové neformální skupiny jezdců na koních, namnoze oděných více méně jednotně, dodávaly v předminulém století lesku nejrůznějším slavnostním příležitostem. Mohlo jít stejně dobře o vítání a doprovod biskupa, který přijížděl na biřmování, oslavu člena císařské rodiny i vlasteneckou slavnost. Banderia zahajovala a uzavírala slavnostní průvod při kladení základního kamene Národního divadla v květnu 1868,⁸ banderia doprovázela kameny z památných míst Čech, které měly být vloženy do základů nové budovy. Ve vzrušené atmosféře konce 60. let 19. století se jezdci účastnili nejen vlasteneckých slavností, ale také táborů lidu. Jak vlastně tehdejší banderia byla organizována, jaké bylo zaměření jejich činnosti? Především je nutno podotknout, že vlastně striktně vzato organizována příliš nebyla. Neměla charakter spolku podle zákona z roku 1867 ani předchozí právní normy (253/1852 ř. z.),⁹ scházela se patrně ad hoc podle potřeby, a neměla ani stálé složení. Jízda na koni nebyla sportovní aktivitou, ale prostředkem ke zvýšení lesku příslušné slavnosti. Tím byl i více či méně jednotný kroj, lišící se výrazně případ od případu; mohly se objevit lidové kroje nebo jejich prvky – to zvláště u banderií z Hané, nosících hanácký kroj, mohly se objevit prvky sokolského kroje, i oděvy nesouvisející ani s jedním, ani s druhým.

Takovým volným uskupením bylo nepochybně i banderium ze Zdic. V agendě okresního úřadu v Hořovicích, kam Zdice v tehdejší struktuře územní správy patřily, se zmínka objevuje v červenci roku 1868. Hořovický zpěvácký spolek Slavík tehdy chystal slavné svěcení praporu a akce se měla – kromě jiných spolků z Hořovic a okolí – zúčastnit také banderia.¹⁰ Jsou označena směrem, odkud jezdci pocházeli – takže tam měla být „Cerhovická strana“ o 40 jezdcích, vedená Mikolášem Rychtrem z Cerhovic, Žebrácká strana o 40 jezdcích, vedená Petrem Hněvkovským, Komárovská strana o 40 jezdcích, vedená Dominikem Bradáčem, Jinecká strana, Hostomická strana a analogicky i strana zdická. Banderistů z okolí Zdic mělo být také 40 a jeli pod vedením Matěje Melichara.¹¹ Okresní úřad neměl proti účasti banderií na slavnosti námitek, ovšem bylo třeba dbát, aby se udržel pořádek a aby se „shromážděné obecenstvo...všech politických a zvláště protiústavních demonstrací zdržovalo“. Z dalších let jsou zprávy poměrně skoupé. V roce 1870 „přivčálo“ banderium ze Zdic a okolí „v malebném stejnokroji“, bohužel blíže nepopsaném, na pohřeb poslance Josefa Macháčka z Králova Dvora na hřbitov

---

8 Srov. např. NL 8, 1868, čísla z 12.–18. května.

9 Stručný přehled vývoje právní úpravy v této oblasti podává Telec, Ivo: Cesta spolkového práva. *Paginae historiae* 25, 2017, č. 2, s. 48.

10 SOkA Beroun, Okresní úřad (OÚ) Hořovice, kart. 69.

11 Šlo zřejmě o chodouňského mlynáře Melichara, jehož účast v banderiu v prvotním období zmiňuje Merhaut, D.: Ve škamnech, s. 202.

v Počáplech; banderisté s sebou měli i jednotně krojovanou hudbu.¹² Téhož roku byli jezdci ze Zdic na vzpomínkové slavnosti Šebestiána Hněvkovského v Žebráku.¹³ Měli být „oděni v kroji sokolském s červenými přemyslovkami na hlavách“. Opět s nimi byla i hudba. Žebrácké slavnosti se zúčastnila i další banderia z okolí – z Lochovic, z okolí Hořovic a z Komárova. O tři roky později jedou zdičtí na slavnost Josefa Jungmanna do Berouna.¹⁴ Opět je na místě řada dalších banderí – z Berouna samotného, z Hýskova, Železného, Mezouně a Loděnic. Pak možná intenzita činnosti poklesla – alespoň drobná zpráva v Národních listech o nečinnosti zdických spolků tomu nasvědčuje.¹⁵ Ostatně v 70. letech nemají vlastenecká sdružení na různých ustláno; povolování spolků není jen formalitou. Banderistům za Slaného nedovolilo místodržitelství zřízení spolku s tím, že se tyto spolky účastní táborů lidu a jsou nebezpečné pro veřejný pořádek. Což v tomto případě jistou oporu ve skutečnosti mělo, slánské banderium se účastnilo tábora lidu na návrší Těhule jižně od města.¹⁶ Podobně skončil i pokus jezdců z Karlína a okolí.¹⁷

Nové možnosti se zřejmě otevřely v 80. letech 19. století. Jezdcům z Karlína se tentokrát – roku 1881 – podařilo uspět, místodržitelství schválilo jejich stanovy.¹⁸ Zdičtí chtějí následovat.¹⁹ Aby zvýšili šanci na úspěch, opisují téměř doslova karlínské stanovy a dbají, aby mezi překladateli návrhu nebyl nikdo politicky nevhodný.²⁰ Nicméně museli žádost opakovat, neboť původní účel – „spolupůsobiti při obecných, a zvláště národních slavnostech“ – musel být upraven. Místodržitelství schválilo stanovy 12. X. 1882.²¹ V čele nového spolku byli MUDr. Václav Horák, zároveň starosta Zdic, a učitel Dominik Merhaut jako jednatel. Jinak šlo vesměs o větší rolníky z okolí, Karel Pánek byl hostinský. Není zmíněn nikdo z Chottů.²² Spolek měl být nepolitický, věnovat se jízdě na koni tak, aby se mohl „účastniti slavností obecných i národních“, a literatuře o jezdectví a chovu koní.²³ Kromě

12 NL10, 1870, 27. III.

13 NL 10, 1870, 30. VI.

14 NL 13, 1873, 6. VIII.

15 NL 18, 1878, 1. V.

16 NL 10, 1870, 2. XII. NA, České místodržitelství – všeobecné 1855–1883, sign.30/6/3671, kart.1393.

17 NL 10, 1870, 8. VI.

18 NL 21, 1881, 19. IV. NA, ČM 1855–1883, sign. 30/6/8355, kart. 1506. Nebyly schváleny v první verzi.

19 Okolnosti založení banderia líčí ve svých vzpomínkách Merhaut, D.: Ve škamnech, s. 203–204.

20 SOKa Beroun, Národní banderium ve Zdicích. Dopis JUDr. J. Kalaše z 2. 2., patrně 1882, s doporučeními a radami.

21 SOKa Beroun, OÚ Hořovice, kart. 81. NA, ČM 1855–1883, sign. 30/6/9200, kart. 1518.

22 SOKa Beroun, Národní banderium ve Zdicích.

23 SOKa Beroun, OÚ Hořovice, kart. 81.

běžných ustanovení o představených, členech a jejich právech a povinnostech obsahovaly jeho stanovy také popis kroje. Ten byl velmi podobný sokolskému – včetně červené košile; banderisté však nosili čapku „poděbradku“ z červeného atlasu, lemovanou šedým beránkem a ozdobenou sokolím perem. Nadto nosili kolem pasu červenobílé šerpy. Spolkovým znakem měl být stříbrný dvouocasý lev v červeném poli – a o tento znak bylo nutné podle stanoviska místodržitelství požádat přímo císaře. Ve zlomkovitě dochovaných písemnostech banderia se dochoval česky psaný koncept žádosti „Jeho apoštolskému Veličenstvu“. Také se dochoval zápis ze schůze výboru z 19. května 1883; mj. bylo zakoupeno kulaté razítko s prázdným polem uprostřed – tam bude vyryt znak, až bude schválen. Pole však zůstalo prázdné po celou dobu trvání spolku. Zato prapor zřejmě spolek používal, neboť prapor se měl dát „do pořádku“. Členové si také měli pořídit kroj, a to „do slavnosti v Popovicích.“ Podle protokolu z valné hromady 6. května šlo patrně o instalaci zvonku. Dalšími plánovanými akcemi byla účast při odhalení pomníku vynálezců ruchadla, bratranců Veverkových, v Pardubicích (tam měla jet pouze deputace), poté se plánovaly slavnosti v Žebráku, Osově, svěcení stříkačky ve Zdicích. Dodatečně je připsáno otevření Národního divadla v Praze.²⁴ Zprávu o oživení činnosti zdického banderia přinesly i Národní listy. Vznikající spolek se zúčastnil odhalení pamětní desky básníku P. Josefu Vorlovi ve Zdicích; protože chce působit na trvaljším základě, požádal místodržitelství o schválení stanov.²⁵ Z neúplně dochované spolkové agendy lze ještě rozeznat, že roku 1884 patrně došlo uvnitř sdružení k jakýmsi rozmíškám a sporům. Jedním z bodů jednání valné hromady 16. května 1884 mělo být „urovnání rozrušených poměrů a příčin nesváru“. O týden později, 24. května, je datován koncept sdělení jednatele D. Merhauta předsedovi Národního banderia, že se vzdává funkce a vystupuje ze spolku.²⁶ Banderium však působilo i nadále. Nebylo na sklonku 19. století ničím výjimečným. Již roku 1868 světilo svůj prapor banderium hospodářského spolku okresu Unhošť.²⁷ Banderia ze všech obcí okresu se účastnila při návštěvě císaře Františka Josefa I. v Berouně v srpnu 1874.²⁸ V dubnu 1894 projížděl pražský arcibiskup cestou z Berouna na Borek přes Počaply, doprovázeli ho banderisté z Berouna.²⁹ Arcibiskup Schönborn

---

24 SOKA Beroun, Národní banderium ve Zdicích.

25 NL 22, 1882, 22. VIII.

26 SOKA Beroun, Národní banderium ve Zdicích. Ve svých pamětech však D. Merhaut uvádí, že se pouze vzdal jednatelství. Vysvětluje to přílišnou národní radikálností sdružení. V písemnostech banderia se dochoval dopis z 19. IV. 1921, sdělující, že D. Merhaut má být jako zakládající člen jmenován do předsednictva při oslavách 50 let banderia.

27 NL 18, 1868, 22. V.

28 NL 14, 1874, 6. VIII.

29 SOKA Beroun, FÚ Počaply, farní kronika (kopie).

tehdy bířmoval také ve Zdicích, avšak zde se banderium patrně nezapojilo, nadto tzv. „mladočeši“ nevyvěsili prapory.³⁰

O dění v následujících letech nelze povědět téměř nic, lze pouze konstatovat, že spolek existoval. Nové informace se objevují až ve 20. letech 20. století, a to poměrně podstatné. Počátkem června 1924, konkrétně 9. 6, se sjeli jezdci z Podbrdská poblíž Hluboše.³¹ Hlavními organizátory srazu měli být „dědeček Chott, předseda selského banderia ve Zdicích“ a Richard Reimar, okresní starosta a člen výboru agrární strany. Akce se zřejmě velmi vydařila. Promluvil poslanec za agrární stranu Bohumír Bradáč, označený za předsedu selských jízd na Jičínsku. Hlubošští Sokolové připravili pro účastníky představení hry Františka Šubrta Jan Výrava v tamním zámeckém parku. A, mimo jiné, „stařeček Chott odevzdal slavnostním způsobem nový prapor národnímu banderiu z okresu příbramského, přičemž ...připomenul povinnosti českého sedláka k národu“. Tento sjezd byl nadále připomínán jako počátek Selské jízdy. Do organizačního zákulisí lze nahlédnout díky dochované knize zápisů Selské jízdy z Březnice.³² 9. března 1924 se totiž sešla ustavující schůze „Národního banderia pro okres Březnický“. Hostem této schůze byl Josef Chott z Chodouně, předseda Národního banderia ve Zdicích. Ten – po připomenutí zásluh Antonína Švehly – vylíčil své zkušenosti za 56 let spolkové práce, načež bylo jednomyslně rozhodnuto založit banderium. Při čtení stanov – patrně zdických jako vzoru? – se ukázalo, že zcela neodpovídají moderní době, byly proto upraveny. J. Chott požádal o přijetí za činného členu, avšak zde došlo k malé změně – byl přijat jako první člen čestný. Zúčastnil se i schůze 30. března, kde se již konkrétně organizoval hlubošský sjezd. Měli se účastnit jezdci ze Zdic, Berouna, Příbrami a Březnice. Podle Chottovy představy mělo každé banderium přijet s hudbou; to však narazilo na odpor březnických a berounských, neboť zde spolková činnost teprve začínala a věc pro ně byla organizačně obtížná. Vyřešili to tedy příspěvkem na hudbu pro zdické jezdce. Zajímavé je rozhodnutí demonstrovat chovatelské zaměření členů tím, že Zdice a Beroun použijí chladnokrevníky, Příbram a Březnice teplokrevné koně. V Hluboši měla být přednáška inspektora Šulce a rady Stomeho o významu těžkého teplokrevníka. V zápisu o této schůzi se již užívá názvu „Selská jízda“. Na snímku čela průvodu v Hluboši uveřejněném v Chovateli koně vyniká bělouš s J. Chottem v sedle. Teprve nyní tedy prameny umožňují sledovat výraznou veřejnou činnost Josefa Chotta. A nutno podotknout, že mu je již 74 let.

Ze zprávy o slavnosti jednoznačně vyplývá, že vesniční jezdci se současně organizovali na více místech a že se jejich organizace rychle napojovaly na agrár-

30 SOkA Beroun, FÚ Zdice, farní kronika, s. 58.

31 Chovatel koně 2, 1924–1925, s. 19.

32 Národní archiv (NA), Ústředí selských jízd (ÚSJ), kniha zápisů SJ Březnice 1924–1936.

ní stranu. Druhým významným regionem byly v této době severovýchodní Čechy. Velmi výrazně se angažoval agrární politik Bohumír Bradáč ze Židovic u Kopidlna. Ten se již 21. března 1924 stal starostou vznikající organizace.³³ Již na 26. července 1924 svolal sjezd selských jezdců do Poděbrad³⁴ a vytváření organizace potom dostalo rychlý spád. V Poděbradech se přítomní dohodli, že selské jízdy budou organizovány ve všech okresech a bude založeno ústředí, které bude řídit jejich činnost.³⁵ Označení „banderium“ se začíná z pramenů vytrácet, objevuje se název „Selská jízda“. Josef Chott byl v Poděbradech také, a neúčastnil se jen pasivně. Jako předseda údajně nejstaršího banderia v Čechách zahajoval jednání. O programu však již hovořil B. Bradáč a další účastník z Podbrdsku, R. Reimar z Příbrami. Na snímku účastníků lze rozeznat Chottovu výraznou postavu v první řadě.³⁶ Již 31. srpna byl předán prapor selské jízdě okresu Beroun. Slavnosti se zúčastnily jízdy z Berouna, Litně, Hostomic, Příbrami, Březnice, Hořic, Dobrovice. A hlavní řečník – senátor za agrární stranu E. Hrubý – neopomenul vyzdvihnout zásluhy dvou organizátorů selských jízd – Bohumíra Bradáče a Josefa Chotta.³⁷ Rozvoj nového sdružení pokračoval rychle. Koncem ledna 1925 již konalo ústředí selských jízd první valnou hromadu v Praze, za účasti premiéra M. Hodži, předsedy zemědělské rady poslance Adolfa Prokūpka, ministra národní obrany Františka Udržala a dalších.³⁸ Josef Chott – označený za „nejstaršího a nejzasloužilejšího banderistu“ – aktivně vystoupil, a to nikoli jen formálně; uvítal účast chudších zemědělců, kteří budou mít v nové organizaci rovnocenné postavení, a podpořil spolupráci žen. Také již známý R. Reimar vystoupil. Shrnul krátkou historii organizace, kdy za počátek označil sjezd v Poděbradech, a mj. informoval o kroji, kterým byl tehdy historický kroj Národního banderia ze Zdic. Předsedou byl zvolen B. Bradáč, a mezi dvaceti čtyřmi členy předsednictva zasedli nejen J. Chott a R. Reimar, ale ještě sedm dalších účastníků z Podbrdsku a Berounska. Ze čtyř revizorů účtů byli z tohoto regionu dokonce tři. Chott a Reimar se následně stali prvním a druhým místopředsedou. A téhož roku v květnu již selští jezdci na koních slavnostně projížděli Prahou při svém prvním manifestačním zájezdu do Prahy při příležitosti hospodářské výstavy.³⁹ Byl mezi nimi opět i J. Chott; popisek pod snímkem jej nazval „stařešinou“ a toto označení se nadále stalo Chottovým

---

33 Rokoský, J.: Selské jízdy, s. 197.

34 Špryňar, Ladislav: Selské jízdy a zemský chov koní. Chovatel koně 2, 1924, s. 29–30.

35 Chovatel koně 2, 1924–1925, s. 35–36.

36 Tamtéž, s. 35.

37 Tamtéž, s. 46.

38 Tamtéž, s. 75–76, 81–82.

39 Chovatel koně 3, 1925–1926, s. 1, 3–4, 5.

stálým titulem. „Stařešina V. Chot (sic)“ se zúčastnil s dalšími dvěma členy jako delegát Podbrdské župy slavnosti jiného starého banderia v dosti vzdáleném místě – v Hořicích v Podkrkonoší.⁴⁰ Časopis Chovatel koně se stal od třetího ročníku časopisem Ústředí Selských jízd. Slavnostní zájezd do Prahy se konal i v roce 1926,⁴¹ tentokrát bylo jezdců přes 500 – více než dvakrát více než poprvé. Po boku předsedy B. Bradáče jel ve slavnostním průvodu „stařešina“ Chott, R. Reimar byl pořadatelem. Praporečník zdické selské jízdy jel jako první mezi praporečníky. Součástí zájezdu bylo i předání nového praporu Ústředí Selských jízd. Z přehledu zúčastněných jízd je zřejmé, že spolek se již šířil po celém českém území. V jezdeckém programu, který byl předváděn ve Stromovce, se však již nikdo z Podbrdsku patrně neuplatnil. V červenci tohoto roku byla organizace dotvořena.⁴² V novém ústředí zůstal jako místopředseda R. Reimar, ale J. Chott zde již nefiguruje a celkově zástupců z Podbrdsku ubylo – významnější funkci zastával jen náčelník Václav Malý, nájemce dvora v Tobolce u Berouna. Ve správním výboru zasedl Jan Janák z Milovic u Hořic, zástupce selského banderia z Hořicka. Objevili se také členové z dalších částí státu – Moravy, Slovenska. Přesný důvod ústupu J. Chotta z vyšších funkcí není nikde explicitně vyjádřen; mohl jím být i vysoký věk. Stejně tak nelze rozeznat počátek Chottova působení – v roce 1868 mohl sice jezdit s banderisty na koni, nebyl však ještě plnoletý a jako sedmnáctiletý mladík asi neměl ani autoritu potřebnou k většímu organizačnímu působení. Více překvapuje mlčení pramenů v 80. letech 19. století, kdy mu již bylo přes 30 let a byl samostatným hospodářem. Jejich velmi neúplné dochování však brání kategorickým soudům.

Mezi zprávami o činnosti Selské jízdy v regionech se v dalších letech v Chovatelu koně samozřejmě objevují i zprávy z Berounska a Podbrdsku. Za zmínku stojí, že když byl na květen 1928 připravován rolnický sjezd v Praze, kde měla Selská jízda hrát významnou roli, bylo kromě jiných organizačních pokynů upraveno i použití jednotného kroje Selské jízdy v průvodu. Ta již v té době používala kroj sestávající z čepice vydrovky, modrého kabátu se zeleným vyšíváním, bílé košile, hnědožlutých kalhot a vysokých bot. Jezdci tradičních banderií, kteří užívali ještě před založením Selské jízdy svůj kroj, mohli přijet v sokolském kroji s poděbradkou. Kromě banderií hořického, jičínského, libáňského, bývalého chrudimského je ve výčtu uvedena také „podbrdská župa Chottova“.⁴³ Selská jízda totiž vytvářela hierarchizovanou organizační strukturu. K počátečním jednotkám – ústředí a okresům – přistoupily ještě župy či sbory, sdružující vždy několik sousedících

40 Tamtéž, s. 39. Zpráva o činnosti Selské jízdy okresu Hořice, podaná náčelníkem Janem Janákem.

41 Tamtéž, s. 95–96.

42 Tamtéž, s. 23–24.

43 Chovatel koně 4, 1928, s. 46.

okresů.⁴⁴ Nutno podotknout, že na rozdíl od dvou dříve jmenovaných prvků nešlo o subjekty podle spolkového zákona, ale čistě vnitřní struktury. A pozoruhodné je i jméno J. Chotta v názvu – župy se neměly nazývat podle žijících osob. Většinou to bylo dodržováno, další výjimkou byla ještě župa Švehlova. Sám Chott podle kusých informací zastával funkci župního starosty, avšak v únoru 1928 se jí vzdal a za nástupce navrhl Emanuela Zikána, rolníka z Praskoles.⁴⁵ Kromě nošení tradičního kroje pocítovali jezdci z Podbrdsku zřejmě i jistou regionální sounáležitost. Když se totiž v Březnici rozšířila zpráva, že zdejší Selská jízda bude Ústředím zařazena do plzeňské župy, rozhodli se březničtí trvat na dosavadní příslušnosti k „župě Chottově“ a to i za cenu, že by opustili organizační rámec Selské jízdy a fungovali nadále samostatně.⁴⁶ Organizačním změnám se bránili ještě o čtyři roky později, kdy trvali nejen na zachování rozsahu sboru se zdůvodněním, že z podbrdského sboru selská jízda vzešla, ale také na zachování tradičního „sokolského“ kroje.⁴⁷

Jinak jsou zprávy o účasti podbrdských jezdců na sjezdu roku 1928 velmi neúplné, nicméně vyplývá z nich, že v Praze byli. Součástí akce byly i velké jezdecké a vozatajské závody. Ve skoku jednotlivců získal první cenu člen Selské jízdy Hořovice, ing. Havlík ze Žebráka. Tato soutěž byla již podobná moderním skokovým soutěžím, jak se pořádají dodnes. Parametry však byly velmi mírné. K. Havlík byl spolu s J. Froňkem z Libomyšle úspěšný ještě ve skoku dvojic. V jízdě tandemů se umístil Malý z Tobolky, člen SJ Beroun. Družstvo Chottovy župy se jako jediné přihlásilo do soutěže družstev. Jeho výkon byl ohodnocen diplomem Ústředí. Většinu umístění však získali jezdci z jiných regionů, hlavně z východních Čech a Opavska. Sedmdesátiosmiletý Josef Chott v Praze samozřejmě nechyběl – byl, jako „stařešina Selských jízd“ členem čestného výboru sjezdu.⁴⁸ Octl se tak, spolu s Janem Janákem z podkrkonošských Hořic, vedle Rudolfa Berana nebo starosty Čs. obce Sokolské J. Scheinera a dalších osobností.

Vývoj Selské jízdy však již od časů vlasteneckých slavností a banderií výrazně pokročil. Zatímco v době počátků banderia bylo cvičení v jízdě zaměřeno na defilování při slavnostech, a důležité proto bylo správné pořadí jezdců a několik povelů pro jízdu v útvaru, nyní se podstatnou částí činnosti stal sport, propojovaný

---

44 Přehled organizační struktury srv. Chovatel koně 4, 1928, s. 79. Jako první je uvedena Podbrdská župa Chottova se sídlem v Berouně, zahrnující okresy Beroun, Hořovice, Příbram, Křivoklát, Dobříš, Zbraslav, Mirovice, Březnice. Později jsou uváděny ještě okresy Rokycany a Zbiroh. Tamtéž 5, 1929, „část úřední“ na konci ročníku.

45 SOkA Beroun, Selská jízda Hořovice, kniha zápisů, valná hromada 26. II. 1928.

46 NA, ÚSJ, kniha zápisů SJ Březnice 1924–1936, schůze 19. VIII. 1928.

47 Tamtéž, valná hromada 14. II. 1932.

48 Obširná informace Špryňar, L.: Zájezd Selských jízd do Prahy. Chovatel koně 4, 1928, s. 65–69.

s myšlenkou branného výcviku a také ověřování kvality chovu koní. Selští jezdci na svých hospodářských koních nemohli konkurovat armádním jezdcům ani členům jízdních odborů Sokola a jezdeckých klubů, jezdícím na specializovaných jezdeckých koních. Snažili se přesto o co nejvyšší úroveň. „Jsme Selskou jízdou, ne banderium, jsme jezdci,“ prohlásil starosta Švehlova sboru při sborové přehlídce v prosinci 1928 v Praze.⁴⁹ Josef Chott se již v ústředních orgánech neuplatňoval, zůstal patrně v čele zdických jezdců, jeho členství v Ústředí bylo pouze čestné (zvolen v listopadu 1931).⁵⁰ Celkově – nakolik lze ze zlomků informací zjistit – nebylo zastoupení podbrdských jezdců nijak vysoké. E. Zikán je roku 1931⁵¹ a 1938 uveden jako člen správního výboru Ústředí,⁵² uplatňoval se také prof. Karel Šedivý z Příbrami.⁵³ Když se v květnu roku 1937 opět sjeli selští jezdci do Prahy, účastnil se samozřejmě také „Chottův podbrdský sbor“. Snímek jeho členů ve slavnostním průvodu ukazuje, že patrně stále ještě užívali staré tradiční „sokolské“ kroje.⁵⁴ V navazujících závodech získali několik menších cen.⁵⁵ Novému směru se tedy přizpůsobili, ostatně v rámci sboru soutěžili o putovní Chottův pohár.⁵⁶ Jejich svěbytnost se však již patrně v organizačním rámci Selské jízdy vytrácela. Počátkem roku 1938 se rozhodl celý sbor pořádit nové kroje ve shodě s krojovými předpisy Selské jízdy.⁵⁷ Selská jízda nepřerušila činnost ani za německé okupace. Hlášení a zprávy, dochované torzovitě ve fondech okresního úřadu v Hořovicích a Berouně, však neumožňují rozeznat blíže rozsah činnosti. V úvahu je také třeba vzít to, že spolek neměl zájem sdělovat nic, co by mohlo být eventuálně použito okupanty, takže mohl poskytované informace minimalizovat.⁵⁸ Zdá se však, že činnost byla skutečně značně omezená. Toto přežívání definitivně skončilo v letech 1942–1943. Na podzim 1942 byla Selská jízda rozpuštěna. Vzhledem k organizační struktuře, kdy kromě ústředí působila řada jednotlivých okresních sdružení, které měly postavení spolků, byly tyto části rozpuštěny také jednotlivě. Okresnímu úřadu v Berouně

49 Chovatel koně 5, 1929, s. 26.

50 NA, ÚSJ, vzkaz č. 1, 1932.

51 NA, ÚSJ, vzkaz č. 1, 1932.

52 Selská jízda 2, 1938, s. 21.

53 Tamtéž, s. 41.

54 Selská jízda 1, 1937, s. 85.

55 Špryňar, L.: Závodní soutěž v Praze zemského sboru SJ v Čechách. Selská jízda 1, 1937, s. 90 ad. Sborovým náčelníkem Chottova sboru byl tehdy Karel Šedivý.

56 Např. zpráva o sborových závodech v Rokycanech, tamtéž, s. 144.

57 NA, ÚSJ, Březnice, zpráva ze schůze výboru sboru z 23. I. 1938.

58 Tak např. poslední pokladník spolku Josef Konvalinka z Levína zatajil při zrušení spolku roku 1943 některé dokumenty. SOkA Beroun, Národní banderium Zdice, záznam o předání uschovaných dokumentů.

došlo nařízení Zemského úřadu v Praze z 12. listopadu 1942 až 21. téhož měsíce.⁵⁹ A tu se se samostatnost zdických jezdců opět projevila. Zatímco rozpuštění spolku Selská jízda, či v jazyce okupantů „Bauernreiter“, bylo formulováno jednoznačně, a vzápětí bylo také v Berouně i Hořovicích provedeno, ve Zdicích se věc poněkud zkomplikovala. Kdysi podle zákona z roku 1867 založené Národní banderium totiž právně stále kontinuálně trvalo víceméně podle původních stanov. Takže když bylo představenému spolku Selská jízda ve Zdicích Josefu Chottovi zasláno rozhodnutí o zrušení, objevily se hned dva problémy. Jednak ten, že J. Chott zemřel v únoru 1940, takže již více než dva roky nežil, jednak ten, že striktně vzato ve Zdicích žádný takový spolek nebyl. K prvnímu sdělila 10. prosince četnická stanice ve Zdicích, že rozhodnutí nemohlo být předáno, neboť dotýčný zemřel 24. 2. 1940. Datum nadto někdo – nesprávně – upravil na „1942“. Dále bylo sděleno, že spolek Selská jízda ve Zdicích neměl žádný movitý majetek. Ke druhému sdělil 6. ledna 1943 okresní úřad v Berouně zemskému úřadu, že žádný spolek Selská jízda ve Zdicích není; je tam pouze spolek Národní banderium, který působí podle stanov z roku 1882. Je tedy třeba sdělit, zda se zrušení Selské jízdy vztahuje také na tento spolek, případně dodat rozhodnutí, týkající se právě něj. Zemský úřad ovšem zareagoval předvídatelným způsobem a rozhodnutí zemského prezidenta z 29. 1. 1943, adresované tentokrát nejmenovanému představenému spolku, Národní banderium ve Zdicích zrušilo. Nicméně i zde nastala komplikace – tentokrát proto, že místo okresnímu úřadu Beroun byla informace a další pokyny zaslány omylem okresnímu úřadu v Turnově, což znamenalo několikadenní zdržení. Následovalo obvyklé zajištění spolkového majetku, které se neobešlo bez jistých průtahů, zdůvodněných tím, že spolek nevyvíjel v posledních letech žádnou činnost a druhý místopředseda (poslední předseda Chott i 1. místopředseda Mužík již nežili) F. Hříbal byl nemocen. Nicméně v dubnu 1943 se podařilo zajistit jeden prapor, jednu úřední knihu, jednu akcii Agrární banky a 383 K na kontě tamtéž.

Po osvobození republiky v roce 1945 nebylo povoleno obnovení činnosti agrární strany a také obnovení činnosti Selské jízdy bylo poměrně účinně ministerstvem vnitra blokováno, ačkoli Nejvyšší správní soud rozhodl 12. května 1947 v její prospěch a její fungování bylo tedy zcela legální.⁶⁰ A zde zřejmě opět přišla ke slovu svébytnost zdického spolku. 11. srpna 1945 převzal někdejší jednatel banderia Emil Pánek zabavené předměty,⁶¹ totiž prapor a knihu. Na konci března 1947 Národní banderium, jezdecký a chovatelský spolek ve Zdicích, oznamuje okresnímu národnímu výboru v Hořovicích konání valné hromady.⁶² Podle nastíněného

---

59 SOKA Beroun, OÚ Beroun, kart. 146.

60 K tomu Jirásek, Zdeněk: Nechanická aféra 1947. Hradec Králové 1992, zvláště s. 22–35.

61 SOKA Beroun, Národní banderium Zdice.

62 Tamtéž.

programu schůze se zdá, že nešlo o první shromáždění v poválečné době. K rutinní spolkové agendě patřilo i oznámení o volbě představených na nový správní rok, která byla na zmíněné schůzi provedena. Jednatelům spolku byl předválečný člen Emil Pánek, prvním místopředsedou byl manžel Chottovy vnučky Václav Kuška.⁶³ Jméno Chott však již ze seznamu činovníků zmizelo.⁶⁴ V dubnu téhož roku také někdejší pokladník Josef Konvalinka z Levína předal pokladní knihu, další finanční dokumenty a dva opisy stanov, které za okupace zatajil. Spolek svoji někdejší souvislost se Selskou jízdou ničím nepřipomínal, důsledně užíval názvu Národní banderium a užíval i kulaté razítko s prázdným polem uprostřed.

Po roce 1947 však doklady o jeho činnosti mizí. Ani svěbytnost a stará tradice nezajistila v nových poměrech jeho existenci.

Jak tedy závěrem odpovědět na otázku podtitulu? Zdické banderium nepochybně u počátků Selské jízdy bylo. Zvláště v počáteční fázi se výrazně podílelo na propagaci a organizaci v širším podbrdském regionu. Rozhodující osobnosti však pocházely odjinud, a zdičtí jezdci se postupně přizpůsobovali a začleňovali jako jedna z mnohých organizačních jednotek, která nijak výrazně nevynikala mezi ostatními.

Příloha 1

1883, květen 19. – Zdice

Výňatek z protokolu schůze výboru spolku.

SOkA Beroun, Národní banderium Zdice

Usneseno, aby vypracován zatímní jízdni řád.

Dle toho jed. náv. o jízdě:

- a) náčelník v čele,
- b) člen – předseda,
- c) členové dle barvy a výšky koní,
- d) vprostřed nalevo – bobočník [sic] – praporečník – vpravo náhradník jeho,
- e) vlevo podnáčelník – člen,
- f) členové dle c).

Pozdravení dějž se takto: Náčelník zvolá: „Pozdrav!“ Na slabiku „Po“ chopí se členstvo čapek, k slabice 2. „zdrav“ zvedne čapky v stranu hlavy. Na povel „Na zdar!“ zvedne se čapka co možno nejvýše. Při defilování užívá se pro jednořad povelu „zástup“, pro dvojřad „dvojstup“, pro čtyřřad „čtyřstup“. Seřadění budiž

63 Nar. 24. VIII. 1895 ve Hředlích, manžel Marie Chottové, nar. 31. X. 1905. SOkA Beroun, policejní přihlášky.

64 Rod přitom „po meči“ nevymřel, J. Chott měl syny i vnuky. Lze sledovat podle matrik farnosti Zdice v SOA Praha i podle sčítání lidu 1880 a 1921 v SOkA Beroun.

veleno: „Čelem!“ – „Bokem!“. K zastavení: „Zastavit – stát!“; k pochodu: „Pochodem – pochod!“; k pohově „Pohov!“ – „dolů“ – Na kůň: „Vsedat!“.

Příloha 2

Květen 1928.

Propozice závodů ve skoku v Praze

Špryňar, Ladislav, Zájezd Selských jízd do Prahy, Chovatel koně 4, 1928, s. 66.

Soutěž ve skoku jednotlivců.

8 překážek 70–80 cm vysokých, 1 příkop s vodou 150 cm široký. Překážky byly: košatina, bariera, oxer (dvě bariery, mezi nimi stromek), vrátka, trojitá bariera (triple [sic] bar), zeď plot, příkop. Jezdec musí dráhu projeti v předepsaném čase (300 m za 1 minutu). Chyby při překonávání překážek (shození překážky atd.) odečítají se jako chybné body. Dále se oceňuje styl a to takto: 1. výborně, když jezdec podporuje koně ve skoku. 2. dobře, jestliže jezdec nepřekáží koni při skoku. 3. špatně, jestliže jezdec překáží koni při skoku a nepohybuje se zároveň s ním.

Soutěž ve skoku dvojic.

6 překážek 60–80 cm vysokých. Tato soutěž patří do kategorie skoku skupin.

Oceňuje se u každé dvojice: Jednotnost provedení skoku, času a stylu. Při stejném počtu bodů rozhoduje kratší doba, při stejné době lepší styl.

Das Nationalbanderiaum in Zdice. Entstand der Bauernumritt im Brdy-Vorgebirgsland?

Die Anfänge des Bauernumritts, einer mit der Agrarpartei verknüpften Massenorganisation, die in der Zeit der 1. Tschechoslowakischen Republik tausende Reiter versammelte, sind mit dem Wirken der sog. Bauernbänderien im 19. Jahrhundert verbunden. Die Bänderien beteiligten sich an verschiedensten Feierlichkeiten. Eine von ihnen war das Nationalbanderiaum in Zdice, das offenbar schon seit dem Jahr 1868 wirkte und seit 1882 als Verein gemäß dem Gesetz 134/1867 organisiert war. Vorsitzender dieses Bänderiums war Josef Chott aus Chodoun, der sich seit den 20er Jahren des 20. Jahrhunderts trotz seines hohen Alters aktiv bei der Gründung und Organisation des entstehenden Bauernumritts im Brdy-Vorgebirgsland einbrachte. Diese Region war jedoch nicht das einzige aktive Gebiet, auch Nordostböhmen und die angrenzenden Gebiete Mittelböhmens waren eine bedeutende Region; von hier – von dem Abgeordneten Bohumír Bradáč aus Židovice bei Kopidlno – kam offenbar die entscheidende Initiative. Das Banderiaum von Zdice gliederte sich in den Bauernumritt ein, schrittweise gab es auch bestimmte traditionelle Unterschiedlichkeiten auf. Seine Altertümlichkeit und Eigenartigkeit äußerte sich jedoch bei der Liquidierung des Bauernumritts unter der deutschen Okkupation und nachfolgend auch nach der Befreiung der Tschechoslowakei, als es nicht als Bestandteil des Bauernumritts betrachtet wurde, denn das Banderiaum richtete sich nach den Statuten schon seit 1882. Nach 1947 verschwinden jedoch seine Lebenszeichen, sodass weder die Eigenart, noch die alte Tradition seine Existenz sicherstellen konnten.

A National Banderiaum in Zdice. Was the Peasants' Cavalry in Podbrdy Region established?

The beginnings of the Peasants' Cavalry (Selská jízda), a mass organisation connected to the Agrarian Party and gathering thousands of riders in the First Czechoslovak Republic, are usually associated with the activities of the so-called Peasants' Banderia in the 19th century that took part in various festivities. One of these was the National Banderiaum in Zdice, established most probably as late as in 1868 and in 1882 organised as an association according to the Act No. 134/1867 Coll. The chairman of this Banderiaum was Josef Chott from Chodouň who, in 1920s, despite his advanced age, took active part in founding and organising the Peasants' Cavalry in the Podbrdy Region. However, Podbrdy was not the only active region, another important one was situated in the North-eastern Bohemia and in the adjacent part of Central Bohemia, where the decisive impulse – mostly likely from the parliament deputy Bohumír Bradáč in Židovice near Kopidlno – came from. The Banderiaum in Zdice was incorporated into the Peasants' Cavalry and progressively abandoned its traditional specifics. Its historicity and particularity reappeared when the Peasants' Cavalry were dissolved under the Nazi Occupation and, subsequently, again after

the Liberation of Czechoslovakia when the Banderium was not regarded as a part of the Peasants' Cavalry since it existed according to the statutes from 1882. Documents on its existence, however, disappear after 1947, neither particularity, nor old tradition could ensure its survival.

VOLEBNÍ AFÉRA OKRESNÍHO HEJTMANA NIKODÉMA ECKERTA. PŘÍSPĚVEK K POLITICKÝM AKTIVITÁM C. K. STÁTNÍCH ÚŘEDNÍKŮ V 70. LETECH 19. STOLETÍ¹

PAVEL FABINI

Koncem 70. let 19. století pobouřila českou veřejnost aféra domažlického okresního hejtmana Nikodéma Eckerta, která rezonovala v českém, moravském, ale i ve vídeňském tisku. Poslanec na českém zemském sněmu za ústavověrnou stranu a zároveň vysoký politický úředník Eckert se stal od konce září 1878 terčem mediální a politické kampaně vedené předáky a sympatizanty tehdy predominantní Národní strany, zastupující většinu národně českého elektorátu. Staročesi, jak byla také Národní strana nazývána, po letech uplatňování pasivní rezistence opět vstoupali na pole aktivní parlamentní politiky a toto štvání proti výkonnému orgánu vídeňské ústavověrné vlády můžeme zařadit mezi jejich povolební snahy o diskreditaci stávajícího, dle jejich názoru Čechům nepříznivého politického režimu, který v předlitavských částech monarchie panoval od počátku 70. let.²

Jako důvod svých protestů uvedli čeští politici údajné machinace s volebními lístky při zářijové zemské volbě a užívání nelegitimních nástrojů při předvolební kampani v domažlickém volebním obvodu. Vzhledem k vnitrostátním, ale rovněž zahraničně-politickým okolnostem se jednalo o choulostivou záležitost. Předák ústavověrné strany Adolf kníže Auersperg ještě před konáním zemských voleb podal demisi na úřad ministerského předsedy, kterou císař začátkem října 1878 přijal.³ V následujícím roce se po krátkém působení kabinetu Karla rytíře Stremayra stal předlitavským premiérem Eduard hr. Taaffe.⁴ Tento nejdéle úřadující

---

1 Studie vznikla v rámci projektu GA ČR, reg. č. 17-01279S: Okresní hejtmán jako představitel státní správy v regionu. Proměny výkonu státní moci v letech 1868–1945. Zároveň děkuji PhDr. Martinu Klečackému, Ph. D., za cenné připomínky k finální podobě textu.

2 Urban, Otto: Česká společnost 1848–1918. Praha 1982, s. 257–258.

3 Kwan, Jonathan: Liberalism and the Habsburg Monarchy 1861–1895. New York 2013, s. 93–98.

4 V krátkém časovém rozmezí od února do srpna 1879 v Předlitavsku vládl kabinet Karla rytíře Stremayra, ve kterém byl Eduard hrabě Taaffe ministrem vnitra. Charmatz, Richard: Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907, Band II. Leipzig 1912, s. 10.

ministrský předseda Předlitavska se rozhodl opřít se o parlamentní většinu zahrnující i konzervativní a federalisticky smýšlející strany tvořící pověstný železný kruh pravice.⁵ Nechyběla mezi nimi ani „pročeská“ Národní strana organizovaná na půdě vídeňského parlamentu v Českém klubu.⁶ Nový vládní kurz se pochopitelně promítl také do změny přístupu státních politických úřadů v Čechách vůči aktivitám nedávno ještě „radikálních opozičníků“ z řad českých národovců.

Dynamicky se měnící mocenská konstelace v předlitavské části Rakousko-Uherska na přelomu 70. a 80. let se podepsala rovněž na konečném rozuzlení Eckertovy aféry. Permanentní štvání a osočování nakonec vedlo k Eckertově rezignaci na poslanecký mandát a následně také k jeho služebnímu přeložení.

Předkládaná studie se zaměřuje na rozbor volební aféry a na zachycení rolí jednotlivých aktérů. Cílem je analýza pozice okresních hejtmánů při tehdejších volebních zápasech, v širší perspektivě pak odhalení dobových zvyklostí a představa o vztahu a působení čelních politických úředníků na průběh a výsledky parlamentních voleb.

Správce okresního hejtmánství

Představme si nejprve ústřední postavu analyzované kauzy. Nikodém Eckert se narodil ve Strašicích na Rokycansku v září roku 1831 jako třetí syn důlního kontrolora Franze Eckerta, původem ze Zbirohu, a Anny rozené Nekolové, dcery učitele z Rokycan.⁷ Podle některých zpráv se jednalo o jazykově českou rodinu.⁸ V 50. letech se odstěhovali do Prahy a mladý Nikodém již záhy vstoupil do služeb státu. Působil nějaký čas jako konceptní praktikant v Prešpurku, později coby aktuár při okresním úřadě v Unhošti.⁹ V srpnu 1867 se oženil s Henriettou Schweizar.

Téhož roku si monarchie prošla zásadní ústavní proměnou a roku 1868 došlo i k reformě politické správy. Nařízením ministerstva vnitra z 10. července bylo České království rozděleno na 89 správních obvodů první stolice, tzv. c. k. okresních hejtmánství.¹⁰ Eckerta tehdy jmenovali okresním komisařem při okresním hejtmánství v Rakovníku. Finančně si polepšil – úřední hodností okresního komisaře se posunul do IX. platové třídy s odměnou pohybující se okolo 1000 zl. ročního platu. Během tamního působení se zabýval mj. likvidováním následků ničivé povodně nebo cenzurní agendou. Když se úmrtím okresního komisaře Karla Par-

---

5 Jenks, William A.: *Austria Under the Iron Ring*. Virginia-Charlottesville 1965.

6 Cibulka, Pavel: *Český klub na říšské radě (1879–1887)*. Český časopis historický 92, 1994, s. 45–61.

7 SOA Plzeň, fond Sběrka matrik západních Čech, Strašice 10, fol. 116.

8 In: *Leitmeritzer Zeitung*, IV (76), 30. září 1874. S. 1.

9 Špiritová, Alexandra: *Slovník představitelů státní správy v Čechách*. Praha 1993, s. 36.

10 Tobolka, Zdeněk Václav (ed.): *Česká politika. Správa mocnářství Rakousko-Uherského. Díl II., část 2*. Praha 1907, s. 81.

voníče počátkem srpna 1873 uvolnila vedoucí pozice na hejtmanství v Domažlicích, byl do čela tohoto politického úřadu povolán právě Eckert, jakkoli prozatím pouze ve funkci správce.¹¹

Sídlo okresního hejtmanství se nacházelo v areálu chodského zámku nedaleko hlavního náměstí. Správně příslušné území OH tvořily soudní okresy Domažlice a Nová Kdyně, které společně představovaly i venkovský obvod pro volbu poslance do českého zemského sněmu.¹² Tím býval od počátku 60. let pražský advokát a významný politik české Národní strany Jakub Škarda. Ve volebních kláních opakovaně získával 80% podporu a protikandidáty porážel hlasy jak místních Čechů, tak i hlasy z německojazyčných oblastí volebního obvodu.¹³

Nicméně ani ne rok po Eckertově nástupu do čela domažlického hejtmanství Škarda na poslanecký mandát rezignoval z důvodu rozkolu uvnitř Národní strany, v níž došlo k vyhocení konfliktu stoupenců tzv. mladočeské frakce se staročeskou většinou hájící názory Františka Palackého a Františka Ladislava Riegra. Spor akceleroval během hlasování poslaneckého klubu ohledně otázky zachování taktiky pasivní rezistence vůči zemskému sněmu. Škarda podpořil mladočeského vůdce Karla Sladkovského a spolu s dalšími „rebelanty“, požadujícími ukončení pasivity, složil poslaneckou funkci.¹⁴ O tři roky později pak pro nesouhlas s poměry panujícími v českém politickém táboře opustil také pražskou komunální politiku, a, jak sám uvedl, pro ten čas věnoval se „toliko práci soukromé“.¹⁵

Vládním kandidátem

Doplňovací volba na uprázdněný mandát byla vypsaná na 3. červenec 1874 a mladočeši zde, po Škardově odmítnutí, svého kandidáta nepostavili. Zato Národní strana nominovala místního lékaře a statkáře Antonína Steidla. Dvačtyřicetiletý Steidl byl všeobecně známou osobností a počítalo se s jeho hladkým zvolením. V 50. letech strávil tři roky ve vězení za údajné protistátní aktivity, čímž si získal aureolu mučedníka. Po amnestování dostudoval medicínu a byl osobním lékařem v rodině oldenburských knížat, s nimiž procestoval nejednu evropskou zemi. Působil i v komunální a v okresní samosprávě. Věhlas mezi lidem si získal rovněž coby dobrovolný hasič a podle svých současníků vynikal uhlazeností mravů a společenským taktem.¹⁶

11 Karel Parvonič nečekaně zemřel na neštovice 2. srpna 1873.

12 Volební obvod č. 65. Řád volení do sněmu českého, § 7. Praha 1863.

13 In: Politik, IV (232), 24. srpna 1870. S. 4.

14 Urban, O.: Česká společnost, s. 299.

15 Archiv Národního muzea (ANM), fond František Ladislav Rieger (FLR), kart. 58, J. Škarda F. L. Riegrovi 18. listopadu 1876.

16 Adlgasser, Franz: Die Mitglieder der Österreichischen Zentralparlamente 1848–1948. Wien 2014, s. 1210–1211.

Proti němu nečekaně stanul Nikodém Eckert, který svou kandidaturu ve venkovském volebním okrsku Domažlice-Nová Kdyně ohlásil jen krátce před konáním volby. V provládním tisku se psalo, že si jej vybrali místní voliči, poněvadž k němu mají „plnou důvěru“, a také že on nominaci přijal až na jejich opakované naléhání.¹⁷ Přesto nikdo nepochyboval, že se jednalo o kandidaturu iniciovanou přímo ústavověrnou vládou ve Vídni, hodlající využít rozkolu uvnitř českého politického tábora pro posílení mocenské pozice v zemském parlamentu.

Sama nominace vysokého politického úředníka podléhajícího vládě může být nahlížena jako kontroverzní. Zde se navíc jednalo o volební obvod, který vládní kandidát přímo spravoval a mohl tak využívat rozličné nástroje, jimiž prostřednictvím svého úřadu disponoval. Snadno pak mohlo dojít k narušení rovných podmínek volební soutěže.¹⁸ Při tom je nutné mít na paměti, že volební legislativa politickým úředníkům přiřkla významnou roli v organizaci parlamentních voleb i v dozoru nad jejich regulérností. V podobných případech se tudíž jednalo o zjevný střet zájmů, proti kterému se ozývaly kritické hlasy již krátce po zavedení Schmerlingova volebního řádu v souvislosti s obnovou parlamentarismu počátkem 60. let 19. století.¹⁹

Ostatně již při prvních zemských volbách v březnu 1861 uspělo jen v kurii venkovských obcí a v kurii měst a průmyslových obcí přes tři desítky nominovaných, jejichž úřední postavení více či méně záviselo na loajalitě projevované vídeňské vládě.²⁰ Místodržitel Anton hr. Forgách a dalších šest osob pak přímo stáli v čele politických úřadů.²¹

---

17 In: Pražský deník, IX (156), 7. července 1874, s. 1.

18 Pro volební praxi v 60. letech 19. století srov. Rottenbacher, Bernd: Das Februarpatent in der Praxis. Wahlpolitik, Wahlkämpfe und Wahlscheidungen in den böhmischen Ländern der Habsburgermonarchie 1861–1871. Frankfurt am Main 2001.

19 Kritické hlasy zaznívaly v českých i německých liberálních novinách. Národní listy psaly krátce po vykonaných volbách, že „na mnoha místech zdáli se úředníci zrovna mysliti, že nikdo jiný volen býti nesmí, než úředník.“ In: Národní listy I (81), 22. března 1861, s. 1.

20 Přehled o profesní skladbě poslanců zvolených na český zemský sněm v roce 1861 lze sestavit na základě publikace Husák, Josef – Schráníl, Rudolf: Sněm Království českého. Praha 1911. Méně přesné údaje zachycuje tabulka Jiřího Kořalky. Srov. Kořalka, Jiří: Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Praha 1996, s. 107.

21 Jednalo se vesměs o přednosty krajských a okresních úřadů. Husák, J. – Schráníl, R.: Sněm Království českého. Praha 1911.

Jméno úředníka	Anton Forgách ²²	Franz Luft-berger	Franz Leidl	Antonín Mareš	Johann Miesl v. Zeilesen	Johann Sandtner	Ferdinand Voith
Celkový počet hlasů	604	199	44	518	114	387	101
Hlasy pro úředníka	513	158	30	348	56	384	101
Hlasy ostatní	91	41	14	170	58	3	0

Tabulka znázorňuje výsledky prvního kola zemských voleb v roce 1861 v obvodech, ve kterých zvítězili političtí úředníci.²³

Nelehké časy státním úředníkům nastaly s nástupem vlády Richarda hraběte Belcrediho v roce 1865.²⁴ Ten dával najevo, že u státních zaměstnanců vykonávajících poslanecký mandát, zejména u politických úředníků, se počítá s bezmeznou loajalitou vládě bez ohledu na osobní ideové preference. Nejedna z nich proto v roce 1866 rezignoval a v druhé polovině 60. let došlo k redukci úředních nominací i počtu poslaneckých křesel získaných byrokraty působícími ve službách státu.

Ve vybraných obvodech ale praxe úředních kandidátů pokračovala a v českém zemském sněmu tak i po reformě politické správy z roku 1868 zasedli okresní komisaři stejně jako okresní hejtmani.²⁵ Ve venkovských obvodech uspěli při volbách v roce 1870 například okresní komisař Josef Stummer či okresní hejtman Joseph Theumer.²⁶ Posledně jmenovaný o dva roky později v zápase s konzervativně-klerikálním protikandidátem mandát obhájil a navíc s výrazně lepším výsledkem.²⁷

22 Zvítězil ve dvoumandátovém volebním obvodě.

23 Hodnoty byly převzaty z publikace Rottenbacher, B.: Das Februarpatent in der Praxis.

24 Leitmeritzer Zeitung IV (76), 30. září 1874, s. 1.

25 Tamtéž.

26 Josef Stummer zvítězil ve volební skupině venkovských obcí složené z okresů Český Krumlov, Chvalšín a Horní Planá. Joseph Theumer pak ve volební skupině venkovských obcí okresů Trutnov, Hostinné, Horní Maršov a Žacléř. Volební výsledky srov. Rottenbacher, B.: Das Februarpatent in der Praxis, s. 470–471, 491–492.

27 Zemské volby v roce 1872 jsou známé zejména pro tzv. chabrus, který se stal synonymem pro předvolební podvodné praxe druhé poloviny 19. století. K tomu např. Purš, Jaroslav: Volby do českého zemského sněmu v dubnu 1872. Praha 1987. Dále např. Fabini, Pavel: Kolínská organizace Národní strany ve víru parlamentních voleb 1861–1891. Středočeský sborník historický 40, 2014, s. 3–20.

Datum volby	Odevzdaných hlasů	J. Theumer	Protikandidát	Roztříštěné hlasy
23. 8. 1870	116	73	23	20
18. 4. 1872	109	104	4	1

Roli zde nepochybně sehrál nástup nového kabinetu na čele s ústavověrným předákem Adolfem knížetem Auerspergem (v listopadu 1871), kdy na post ministra vnitra usedl někdejší místodržitel v Tyrolsku Josef svobodný pan Lasser. Právě do jeho gesce náleželi mj. jak političtí úředníci, tak příprava parlamentních voleb a nový ministr vnitra od počátku nijak neskrýval své přesvědčení, že političtí úředníci musí hájit předně pozice stávající vlády. Rozhodně odmítal koncept politické neutrality prosazovaný hlasy federalistické a konzervativní opozice. Když se v lednu 1874 snesla na vládu vlna kritiky kvůli politickým intervencím státních úředníků do průběhu voleb ve prospěch provládních kandidátů, Lasser své podřízené hájil s tím, že zásadu nestrannosti zkrátka neuznává. Naopak, sám dokonce na politickém úředníkovi vyžaduje, aby během voleb dával svým jednáním jasně najevo, na čí straně stojí, „zda je ryba, nebo pulec“.²⁸

Uvolněním domažlického venkovského mandátu se tak vládě naskytla příležitost posílit pozici v Čechách na úkor radikálně protivládní české Národní strany. Ovládnutí dosud opozicí drženého obvodu pochopitelně nabízelo rovněž značný propagandistický potenciál, efektivně využitelný pro manifestaci ochlazení vztahu české veřejnosti k politickému programu Národní strany, prezentující sebe sama jako jediného relevantního zástupce české politiky. A Eckertovi byla v této vládní hře přisouzena klíčová role.

Poslancem Českého zemského sněmu

Stoupenci staročechů se v den volby sešli v domažlické Besedě a podle skrovného počtu bylo zjevné, že je Steidlovo zvolení ohroženo. K jejich nelibosti nakonec Eckert skutečně zvítězil, což u českých „národovců“ vyvolalo silné pobouření.²⁹ Mladočeské *Národní listy* tehdy psaly, že se jejich obava splnila, když „neoblíbený v krajině té kandidát nečinnosti“ (Antonín Steidl – poznámka

28 Stenographische Protokolle über die Sitzung des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates, 8. zasedání, 11. schůze 21. ledna 1874, s. 399. Lasserova řeč vzbudila kritický ohlas v denním tisku. Např. „Ryba anebo pulec“, In: *Národní listy* XIV (23), 24. ledna 1874, s. 1. Srv. Urbanitsch, Peter: Die Wahlen des Jahres 1873 zum cisleithanischen Reichsrat anhand ausgewählter Wahlbezirke der Wählerklasse der Landgemeinden und der Städte, Märkte und Industrialorte. In: Hohes Haus! 150 Jahre moderner Parlamentarismus in Österreich, Böhmen, der Tschechoslowakei und der Republik Tschechien im mitteleuropäischen Kontext. Wien 2015, s. 157–176.

29 Ze 108 oprávněných osob se volby zúčastnilo 105 volitelů, z nichž 60 odevzdalo své lístky N. Eckertovi, zbylých 45 A. Steidlovi. Národní archiv (NA), fond Zemský výbor Praha II. (ZVP II), kart. 76. Zpráva o volbě ve volebním obvodu venkovských obcí okresů Domažlice-Nová Kdýně.

PF) propadl a zvolen byl kandidát vládní.³⁰ Na vedení Národní strany se snášela kritika za ztrátu poslaneckého mandátu, zatímco staročeský tisk mladočechům spílal do zrádců a obviňoval jejich stoupence, že zajisté hlasovali pro „vídeňského posluhu“ Eckerta.³¹ Výsledek volby pak staročeský *Pokrok* označil za „smutný ... následek agitace strany destruktivní“³² a s poukazem na vojenské vítězství z dob husitských válek konstatoval, že prvně za mnoho set let „u Domažlic Němci nebyli bití“.³³

Jak se dalo předpokládat, Eckertovo zvolení náležitě využil provládní tisk, prohlašující, že „Domažlicko, tato nejzápadnější bašta opoziční, odřeklo se politiky deklaracionní a postavilo se na půdu ústavní“, přičemž výsledek *Pražský deník* označil za ukázkou toho, „jak se jádro lidu českého počíná deklarantské politiky odříkati“.³⁴

První zasedání volbami doplněného zemského sněmu v Praze na Pětikostelním náměstí se konalo 15. září 1874, nicméně Eckert se jej pro nemoc nemohl zúčastnit a omluvil se na dobu deseti dnů. Když se 25. září do sněmu dostavil, složil nejprve slib a následně provokativně usedl do poslanecké lavice na místo, kde v časech parlamentní aktivity sedával předák české Národní strany F. L. Rieger.³⁵

Na sněmu Eckert hovořil česky i německy, hájil zájmy obvodu, například předložením petice za zřízení okresního soudu v obci Koloveč nebo v otázce stavby měšťanské školy v Nové Kdyni, přičemž opakovaně zdůrazňoval loajalitu slovenských sedláků z Domažlicka ústavnímu zřízení. Získal si tím sympatie u části místních obyvatel a některé obce jej dokonce jmenovaly čestným občanem.³⁶

Eckert vstoupil do ústavověrného klubu a oddanost vídeňské vládě a císaři dával okázale najevo nejen na půdě sněmu, ale rovněž při správě domažlického okresního hejtmanství. Dobře věděl, co od něho dvůr a vídeňská vláda očekávají. V roce 1876 například nechal na veřejných místech odstranit pruské prapory stoupců velkoněmecké myšlenky a o dva roky později coby předseda c. k. okresní školní rady dal do školních budov instalovat nové obrazy s podobiznou Františka Josefa I. Tehdy už se přiblížila doba nových voleb do zemského parla-

30 Kandidátem nečinnosti je míněn stoupenec pasivní rezistence. In: *Národní listy* XIV (181), 5. července 1874, s. 3.

31 *Pokrok* (181), 4. července 1874, s. 2.

32 Míněna Národní strana svobodomyšlná.

33 *Pokrok* (182), 5. července 1874, s. 2.

34 *Pražský deník* IX (156), 7. července 1874, s. 1.

35 *Leitmeritzer Zeitung*, IV (76), 30. září 1874, s. 1.

36 V politickém týdeníku *Deutsche Volks-Zeitung Prag* ze dne 14. prosince 1876 se o něm psalo jako o „eine bei unserer deutschen und tschechischen Bevölkerung sehr beliebte Persönlichkeit“.

mentu a Eckert byl rozhodnutý mandát obhájit.³⁷ Zabránit mu v tom chtěli předáci Národní strany, kteří hodlali ztracený volební obvod získat za každou cenu pod svou kontrolu. Prvním krokem na této cestě se mělo stát ukončení letitého sporu s mladočechy.

Po čtyřech letech „bratrovražedného“ konfliktu mezi Národní stranou a Národní stranou svobodomyšlnou bylo na podzim 1877 zahájeno vyjednávání o smíru. Rozhodně se nenaplnila očekávání o rychlém ukončení letitého sporu. Mladočeši nebyli jednotní a navíc jim nabídla kooperaci frakce reprezentovaná Janem Skřejšovským a tajně podporovaná vídeňskou vládou, která si uvědomovala rizika spojená s existencí jednotné české opoziční fronty. Ještě v květnu 1878 mladočeši praktikovali vyčkávací taktiku, aby donutili Národní stranu k ústupkům v počtu mandátů vyhrazených jim na společné kandidátní listině. Právě tato otázka zůstávala klíčová, a tak ještě v červenci nemělo vedení Národní strany jasno v nezbytném rozsahu předvolebních příprav. F. A. Šubrt, jeden z koordinátorů voleb, Riegra informoval, proč je nutné co nejdříve záležitost vyřídit: „Buď přistoupí dr. Sladkovský na obnovení bývalé jednoty, neb nepřistoupí. V případě prvním dosáhne se cíle, kvůli němuž jednání bylo počato a při jednotné kandidátní listině bude k volbám třeba jen potud pracovat, pokud půjde o vydobytí dvou skupin volebních okresů na Němcích a zachování jiných skupin před vítězstvím německým. Jestliže ale seznáme, že není možná nadíti se s mladočechy jednoty, pak bude nutno záhy proti nim pracovat.“³⁸

Ještě před volbami vypsanými na polovinu září 1878 se podařilo volební dohodu uzavřít. Mladočeským kandidátům zajišťovala čtrnáct volebních obvodů, zatímco staročeské nominace jich měly vyhrazeno devětašedesát.³⁹ Dva byly označeny jako nejisté, včetně námi sledovaného domažlického obvodu venkovských obcí.⁴⁰

Neméně náročné než usmířit se s mladočechy bylo vybrat vhodného kandidáta, jenž by se s Eckertem úspěšně utkal.⁴¹ Jelikož se jednalo o „národně ohrožený obvod“, nesměl kandidát patřit ani k mladočechům, ani k staročechům, aby se

37 Šestileté funkční období domažlického mandátu započalo při všeobecných volbách v roce 1872, přestože sám Eckert byl zvolen až při doplňovací volbě o dva roky později.

38 ANM, FLR, kart. 58, Šubrt Riegrovi 20. července 1878.

39 Vedle devíti dosavadních volebních obvodů měli mladočeši obdržet dalších pět. Tamtéž, kart. 70, Rieger Zeithammerovi 16. srpna 1878.

40 V únoru 1876 zvítězil ústavověrný kandidát nad Václavem Pražákem ve volebním obvodu venkovských obcí okresů Dvůr Králové a Jaroměř.

41 K nominacím v Národní straně např. Fabini, Pavel: Svět politiky a poslanecký mandát Josefa Kalouska. In: Historik Josef Kalousek. Historiografie, politika, kultura a společnost druhé poloviny 19. století. České Budějovice – Praha 2016, s. 85–102; týž: K proměnám volební kampaně Národní strany na sklonku 19. století. *Paginae historiae: Sborník Národního archivu* 21, 2013, s. 5–27.

snížilo riziko potenciálního sporu. Stejně tak bylo zamítnuto nominovat příslušníka městské inteligence a honorace. To proto, že už tehdy v rurálních oblastech narůstala nespokojenost s městskými kandidáty pro venkovské obvody.⁴² A tak, ačkoliv se volby konaly v polovině září, ještě 31. srpna vedení Národní strany kandidáta vybraného nemělo.⁴³ Teprve 7. září české noviny oznámily kandidaturu Jana Tauera, mlynáře podhrázského, muže s „přesvědčením vlasteneckým,⁴⁴ „snaživého hospodáře, vzorného včelaře a vší cti hodného občana“⁴⁵. Horká fáze volební kampaně mohla být zahájena.

Volební zápas v roce 1878

Od poslední volby se Nikodém Eckert výrazně posunul po kariérním žebříčku. Už roku 1875 byl povýšen na c. k. místodržitelského tajemníka a v prosinci 1877 jej ministr vnitra jmenoval do hodnosti c. k. okresního hejtmána, čímž si finančně polepšil – dostal se do VII. platové třídy.⁴⁶ Jeho úřední postavení mu umožnilo působit na obecní starosty a potenciální voliče, stejně jako navazovat intenzivní kontakt s místními obyvateli. Coby vrcholný politický úředník dohlížel na bezpečnost na území okresu, k čemuž měl k dispozici četnictvo, kontroloval fungování a hospodaření obcí a hájil zájmy císaře v obou soudních okresech, v čemž mu napomáhal početný sbor místních státních úředníků. Coby hejtmánu a zároveň poslanci se mu nabízela pestrá škála instrumentů, skrze které mohl ovlivňovat kulturní a hospodářský rozvoj jednotlivých sídelních jednotek. A skrze živnostenskou agendu nebo kompetence v otázce vojenských rekrutů se mohl významně podepsat i na osudech jednotlivých místních obyvatel. Vliv mohl uplatňovat rovněž prostřednictvím povolování veřejných akcí nebo skrze tiskovou cenzuru.

V čele protivládní agitace stály jiné osoby než mlynář Tauer, a to Jiří Prunar, vydavatel a redaktor místního listu *Posel do Čerchova*, a nám již známý Antonín Steidl. Právě na posledně jmenovaného si v polovině července 1877 Eckert stěžoval místodržitelství, že podkopává jeho popularitu v regionu a že k tomu využívá své předsednictví v místním hospodářském spolku.⁴⁷ Předvolební nervozitu dal okresní hejtmán najevo i zákazem studentské slavnosti a divadelního představení

42 Fabini, Pavel: K proměnám volební kampaně Národní strany na sklonku 19. století. *Paginae historiae: Sborník Národního archivu* 21, 2013, s. 5–27.

43 ANM, FLR, kart. 58, Šubrt Riegrovi 31. srpna 1878.

44 *Pokrok* (227), 7. září 1878, s. 3.

45 *Posel od Čerchova VII* (36), 7. září 1878, s. 2.

46 Špiritová, A.: *Slovník představitelů státní správy v Čechách*, s. 36.

47 NA, fond Prezidium Českého místodržitelství (PM) 1871–1880, sign. 12/11/1, kart. 1355, č. j. 4839/77. Relace týkající se zprávy N. Eckerta českému místodržiteli.

Kollárovy veselohry *Dejte mi čamaru*, které označil za nacionální provokace.⁴⁸

Obavy byly oprávněné, neboť staročeské vedení hodlalo nasadit veškeré agitační páky na znovuzískání domažlického mandátu. Tento cíl veřejně deklarovalo v denním tisku, totiž že se ke zvolení Tauera spojí „všechny české hlasy“ a „nesmí se více stát, aby okresy ... tak slavné minulostí v dějinách národa, měly být zastoupeny od člověka, jenž na sněmu českém postavil se do řady našich politických odpůrců“.⁴⁹ Výsledek volby se stal otázkou národní cti.

Volby na venkově tehdy stále ještě probíhaly nepřímou, skrze místní volitele, zvolené ve venkovských obcích obou okresů. Volební právo podmiňovaly věk, pohlaví nebo výše ročních daní.⁵⁰ Na každých 500 obyvatel obce připadal jeden volitel a jejich volby proběhly v prvních dvou zářijových týdnech, přičemž „zvolenci“ se následně dostavili k volbě samotného poslance ustanovené na 17. září 1878 do místnosti v budově okresního hejtmánství v Domažlicích. Oba tábory mohly využít čas mezi volbou volitelů a volbou poslance k agitaci mezi voliteli, jejichž celkový počet v obou okresech byl 108. Většinový volební systém pak zajišťoval mandát tomu z kandidátů, kterému se podaří získat absolutní většinu všech odevzdaných hlasů, tedy alespoň 55 hlasů při 100% volební účasti.⁵¹ Samotný akt volby probíhal od roku 1870 tajně a řízen byl sedmičlennou volební komisí. Výběr tří členů měl v gesci okresní hejtmán, zbylé čtyři si zvolili sami volitelé.⁵² Při volebním aktu plnila komise významnou úlohu – rozhodovala o námitkách ohledně volebního práva, řídila volbu a posuzovala také platnost odevzdaných hlasů. Dozoroval zeměpanský komisař – v našem případě okresní hejtmán Eckert osobně.

Charakter regionu, relativně malý počet volitelů a skutečnost, že se volba konala pouze na jednom místě, to vše ovlivňovalo předvolební strategie a způsob vedení volební kampaně.⁵³ Svou roli sehrával denní tisk, ale důraz byl kladen předně na osobní agitaci. Rozhodující byly informace, jež se o zvolencích podařilo získat, a tak týden před volbou vyvolala na hejtmánství poplach zpráva, že se během převozu z Nové Kdyně do Domažlic ztratil seznam se jmény vládní loajálních volitelů, o čemž místodržitelství ihned informovalo ministerstvo vnitra.⁵⁴ Záleži-

---

48 Posel od Čerchova VII (36), 7. září 1878, s. 2.

49 Pokrok (227), 7. září 1878, s. 3.

50 Řád volení do sněmu českého, § 14–18. Praha 1863.

51 Tamtéž, § 48–50.

52 Tamtéž, § 36.

53 Fabini, Pavel: K proměnam volební kampaně, s. 5–27.

54 NA, PM 1871–1880, sign. 2/4/4, kart. 1120, č. j. 6234/1878. Relace ministru vnitra týkajícího se šifrovaného telegramu okresního hejtmána Nikodéma Eckerta pražskému místodržitelství z 11. září 1878.

tost byla hned dána do souvislosti s Riegrovým vyhlášením „zvýšené nacionální agitace“ v místním obvodu.⁵⁵

V den volby vykázaly oba volební štáby dosud nebyvalou agitační aktivitu a rozhodnost při snaze o podchycení co největší části elektorátu. Zastánci české národní politiky si zbudovali centrály v obou městech, kde se venkovští volitelé scházeli, v prostorách Měšťanské besedy a okresního zastupitelstva, zatímco provládní tábor se usídlil v budovách státních úřadů.

Tam shromáždili volitele a pomáhali jim vyplňovat hlasovací lístky jménem správného kandidáta. Podle pozdějších svědectví si stoupenci Národní strany byli jisti vítězstvím, neboť osobně vyplnili lístky Tauerovým jménem okolo 65 volitelům.⁵⁶ Část Tauerových příznivců si navíc měla hlasovací lístky vyplnit sama, a tak Antonín Steidl počítal s až 80 hlasy pro „českého kandidáta“.⁵⁷

Obrovské překvapení pro Národní stranu proto představoval vyhlášený výsledek volby. Té se zúčastnilo všech 108 volitelů, veškeré odevzdané hlasy byly platné, nicméně na Tauera znělo pouze 29 hlasovacích lístků, zatímco Eckert obdržel zbylých 79 hlasů a zvítězil v prvním kole.⁵⁸ Zápis volební komise obsahoval poznámku, že „proti volení žádný námitku neučinil“, a tak se zdálo, že je celá věc vyřízena.⁵⁹ Eckert pak obhájení mandátu oslavil ve společnosti přátel a svých stoupců v domažlické restauraci U Schnablů, kde prý „teklo hojně piva“ a „rozdávalo se množství cigar a uzenek“.⁶⁰ Útratu uhradil berní inspektor Josef Till, o kterém ještě uslyšíme.

Melchersův protest

Nejvyšší instanci stvrzující legitimní zisk zemského mandátu představovalo plénum zemského sněmu. Po každé volbě musel tento nejvyšší samosprávný sbor v Českém království rozhodnout o tom, zda volební klání proběhlo řádně, případně mohl být zvolen výbor zkoumající námitky. Na půdě zemského parlamentu musel protest přednést některý z přítomných poslanců, a tak v časech sněmovní absence Národní strany k napadání volebních přehmatů ústavověrné strany nedo-

55 Akta se nakonec našla. Tamtéž. Koncept zprávy pražského místopředsedy ministru vnitřní z 12. září 1878.

56 NA, PM 1871–1880, sign. 2/4/4, kart. 1120. č. j. 8373/1878. Protokol sepsaný na c. k. okresním hejtmanství v Domažlicích ve dnech 15.–18. října 1878. Výpověď A. Steidla.

57 Tamtéž.

58 NA, ZVP II, kart. 76. Zpráva o volbě ve volebním obvodu venkovských obcí okresů Domažlice–Nová Kdyně ze dne 17. 9. 1878.

59 NA, ZVP II, kart. 76. Protokol o volbě sepsaný volební komisí dne 17. 9. 1878.

60 Posel od Čerchova VII (44), 2. listopadu 1878, s. 2.

cházel, alespoň ne na půdě parlamentu.⁶¹ Po zemských volbách se ale Státoprávní klub, společný poslanecký klub mladočechů a staročechů, 23. září většinou hlasů rozhodl účastnit se zasedání zemského sněmu.⁶² V případě staročechů se tak stalo po pasivitě trvající bezmála deset let. Ministr vnitra Lasser navíc v srpnu složil úřad a Auerspergova vláda se nacházela v hluboké krizi. To dávalo naději, že nářky nezůstanou oslyšeny.

Potvrzení Eckertova mandátu se dostalo na přetřes 26. září. O výsledku volby referoval baron Peche a navrhl sněmu uznat volbu za platnou.⁶³ Po něm se přihlásil ke slovu domažlický rodák Karel Melchers, poslanec za venkovské obce okresů Sušice – Horažďovice. V úvodu své řeči připomenul, že výsledek volby vedl provládní listy k tvrzení, „že se český lid obrací již od svých dosavadních zastánců a že dochází k poznání, kdo jsou pravými zastánci práv a zájmů jeho, že jsou to totiž c. k. státní úředníci a přívrženci strany ústavověrné“.⁶⁴ Na druhou stranu zmínil Melchers i zprávy kolující v místních a celostátních denících, které vrhaly na okolnosti Eckertova zvolení docela jiné světlo – nebylo výrazem pravého smýšlení voličů, nýbrž „toliko následek bezuzdné agitace a terorizace“ prováděné ze strany okresního hejtmána a jiných, jemu podřízených úředníků.⁶⁵ Navrhl proto za účelem vyšetření celé věci zvolit devítičlennou komisi a pověřit ji prozkoumáním okolností Eckertova vítězství.

Tento procedurální postup odmítl ústavověrný poslanec Anton Görner. Doporučil vrátit spis zemskému výboru s tím, aby se zajistilo vyšetření průběhu volby c. k. místodržitelstvím a aby plénu sněmu podal detailní zprávu o výsledku šetření.⁶⁶ Ústavověrná sněmovní většina si poté Görnerův návrh odhlasovala.

Zemský výbor v následujících dnech zaplavily petice z obou okresů volebního obvodu, v nichž část místních občanů popisovala zneužívání úřední moci okresním hejtmánem, zatímco jiní se jej zastávali a dosvědčovali, že se volba „zcela správně bez všech výtržností vykonala“.⁶⁷ Obě strany pak byly ochotny svá tvrzení před vyšetřovateli doložit. Denní tisk kauzu náležitě propral a Eckert se dostával

---

61 Kritika volebních přešlapů se tak veřejně prezentovala jen na stránkách denního tisku. Jinak tomu bylo v případě Národní strany svobodomyslné. Ta se tehdy v žádném z volebních obvodů s ústavověrnou stranou neutkávala, a tak, pokud některou volbu mladočeši napadli, jednalo se zpravidla o staročeské mandáty.

62 Urban, O.: Česká společnost, s. 318–320.

63 Stenografické zprávy Sněmu království Českého 1878–1882, 1. zasedání, 3. schůze 26. září 1878.

64 Tamtéž.

65 Tamtéž.

66 Tamtéž.

67 NA, ZVP II, kart. 76. Osvědčení některých občanů z obce Soustov z 30. 9. 1878.

do nezáviděníhodného postavení. Ještě před vysláním vyšetřovací komise podal začátkem října ministerský předseda kníže Auersperg demisi a císař ji přijal.⁶⁸ Ve stejné době ústavověrný klub na zemském sněmu odmítl Eckertovu žádost o přijetí a dal tím najevo, že si není jistý jeho ujišťováním, že se jedná pouze o lži sledující politickou diskreditaci jeho osoby.

Mocenská konstelace se měnila a domažlický okresní hejtman se dostával mezi mlýnská kola. Už koncem září si jej místodržitel Českého království Philipp svobodný pan Weber von Ebenhof pozval k důvěrnému rozhovoru. Detaily dlouhého slyšení zůstaly veřejnosti utajeny, nicméně některé noviny následně přinášely „zcela ověřené informace“ o tom, že Eckert i ostatní úředníci, kteří se při volbách kompromitovali, se dílem dočkají propuštění, dílem přeložení.⁶⁹ Spekulace a vtípkování o tom, koho asi čeká cesta do Bosny, nebraly konce.

Vyšetřování domažlické volby

Vyšetřováním Eckertova případu Weber pověřil Maxmiliána rytíře von Kurzbecka, kariérního státního úředníka a nedávno nobilitovaného místodržitelského radu. Krátce po shromáždění a prostudování písemných podkladů se Kurzbeck odebral do Domažlic a v odpoledních hodinách 15. září započal s třídením intenzivním výsledkem všech zúčastněných aktérů, ať už se jednalo o obecní nebo okresní starosty, volitele, místní příslušníky Národní strany nebo c. k. úředníky.⁷⁰

Ve strukturovaném dotazníku se nacházely jak obecné otázky pro všechny dotazované, tak dotazy zacílené individuálně, zejména na staročeské předáky Steidla a Marčana, redaktora Prunara, kandidáta Tauera, okresního starostu Hůrku nebo na angažované státní úředníky, např. berního inspektora J. Tilla, pracovníka okresního hejtmanství J. Radla a samozřejmě na okresního hejtmana Eckerta.

První z otázek zněla, zda při volbě docházelo k nějakým nepravostem. Další se zajímala o agitační aktivity státních úředníků při volbách volitelů a před volbou poslance. Poslední byla zaměřena na dění ve volební místnosti, najmě zda úředníci žádali voliče, aby si nechali vyměnit lístky znějící na Tauera za lístky vyplněné jménem okresního hejtmana. K výsledku se dostavilo okolo 150 osob a dochované protokoly tak představují jedinečný pramen pro poznání událostí předcházejících Eckertovu zvolení. Přináší ale i cenné poznatky o charakteru volební kultury ve venkovském prostředí přelomu 70. a 80. let 19. století. Při analýze výpovědí jsem se zaměřil zejména na dvě oblasti týkající se Eckertových předvolebních aktivit.

68 Kolmer, Gustav: *Parlament und Verfassung in Oesterreich*. II. 1869–1879. Wien – Leipzig 1903, s. 439–440.

69 *Pokrok*, (241), 3. říjen 1878, s. 5.

70 Protokol a jeho opisy jsou uloženy v Národním archivu ve fondech PM a ZVP II.

Předně mě zajímalo, zda a případně jakým způsobem okresní hejtmán svým jednáním ovlivňoval nominační fázi, volby volitelů nebo rozhodování volitelů před volbou poslance. Jaké pozitivní i negativní motivační nástroje využíval za účelem ovlivnění politického jednání voličů i dalších, do volebního klání zapojených osob? A s jakým úspěchem? Druhá oblast souvisela s jednáním Eckerta a jeho stoupenců při samotném volebním aktu. Jak je možné, že získal 79 hlasů, přestože tábor protikandidáta počítal s až 80 hlasovacími lístky znějícími na Jana Tauera, z nichž jich okolo 65 vyplnili volitelům sami příslušníci Národní strany?

Někteří z vyslychaných uváděli jednotlivé případy, kdy již před volbou volitelů úředníci státních úřadů objížděli jednotlivé obce obou okresů a přesvědčovali místní elitu, aby zajistila volbu volitelů oddaných dosavadnímu poslanci. Eckert coby hejtmán měl k dispozici kompletní seznamy voličů, určoval den a místo volby a vybíral volební komisaře pro jednotlivé obce, kteří pak v kooperaci s obecními starosty na volby dohlíželi.⁷¹ Některí voliči si později stěžovali, že jim byl od hejtmanství doručen hlasovací lístek již předvyplněný jménem volitele. Farář Anton Heinz se z tohoto důvodu volby volitelů vůbec nezúčastnil.⁷² Jakmile se rozneslo, že se Eckert uchází o poslanecký mandát, mnozí si spočítali, že je lepší klidit se mu z cesty. Volebnímu dění se tak zcela vyhýbal tajemník okresního zastupitelstva v Domažlicích, jednak proto, že je nutné, „aby zřízení okresního zastupitelstva udržovali dobré styky s c. k. okresním hejtmanstvím“, ale zejména kvůli obavám z perzekuce. Hejtmán údajně hrozil „mstou“, pokud nebude zvolen.⁷³

Ze stejného důvodu odmítl domažlický advokát Klíma nabídku poslanecké nominace. Slyšel totiž, že se Eckert „za své opětné zvolení všemožně zasazuje“.⁷⁴ Klíma rovněž dosvědčil, že již při volbách volitelů „ze strany pana hejtmána a jeho podřízených úředníků byl činěn nátlak“ a „že prý pan hejtmán všemožně žádal voliče, aby jen jeho volili“.⁷⁵ Nezůstalo jen u zastrašování. V předvolebním boji se měly podle redaktora Prunara uplatnit stejnou měrou i sliby a odměny.

Prunar se v místních novinách *Posel od Čerchova* snažil zamezit tlaku státních úřadů na voliče a ještě před volbou volitelů otiskl výzvu, aby občané vybírali takové zástupce obcí, kteří nejsou „odvislí ani od c. k. okresního hejtmanství, ani od svých chleboďárců“ a zároveň aby volitelům při volbě jasně zadali, koho chtějí

---

71 Řád volení do sněmu českého, § 30. Praha 1863.

72 NA, PM 1871–1880, sign. 2/4/4, kart. 1120, č. j. 8373/1878. Protokol sepsaný na c. k. okresním hejtmanství v Domažlicích ve dnech 15.–18. října 1878. Výpověď Jakuba Sperla a Františka Kotka.

73 „Sdělo se mně již dříve, že pan hejtmán N. Eckert mně má v podezření a že i vyhrožoval mstou pro případ, kdyby zvolen nebyl, a také proto již, abych ze sebe svalil snad podezření o agitacích panu hejtmánovi nemilých, jsem se v den volby vzdálil.“ Tamtéž. Výpověď Josefa Beneše.

74 Tamtéž. Výpověď Václava Klímy.

75 Tamtéž.

za poslance, aby nebyli voliteli zrazeni. Nepravosti pak měli občané hlásit redakci, aby tato uveřejnila „všeliké ty šmejdy a pikle“.⁷⁶ Po uveřejnění článku si Eckert pozval redaktora listu do budovy okresního hejtmanství. Žádal jej, aby jména agitátorů nezveřejňoval a aby proti němu veřejně nepůsobil s tím, že „když Vy budete něco ode mne potřebovat, odměním se Vám“.⁷⁷ Podle Prunara na něj výrok učinil nemilý dojem „an viděl jsem v tom, že tak jako na mne, podobnými sliby zajisté působí pan hejtman mocí a autoritou svou na voliče méně uvědomělé“.⁷⁸ Eckert ve výpovědi tento rozhovor potvrdil, nicméně údajně redaktora žádal jen o zmírnění útoků proti své osobě.⁷⁹

Napětí vyvrcholilo při volbě 17. září. Podle sympatizantů okresního hejtmana část města obsadili Tauerovci, kteří si s agitátory provládního kandidáta v horlivosti nijak nezadali. Jeden z volitelů, jistý Švejcár, po měsíci vzpomínal:

„V den volby chytali měšťané domažličtí ... venkovské voliče, a vytahovali na nich, koho budou voliti. A tu, který z voličů se přiznal, že bude voliti pana hejtmana, jemu spílali, přemlouvali jej a hrozili jemu, že jej dají do novin. Blíže krejčího Merce stáli v loubí tři voličové okresu domažlického. Tu k nim přišel tam na blízku maso sekající řezník a tázal se jich, koho voliti budou, načež oni odpověděli, že nevědí, že se přidají tam, kde jich bude většina a že okres novokdyňský jenom rozhodne. Řezník je přemlouval, aby nevolili hejtmana, že by byli blázni, ten se jich nezastane, že se jim jen vysměje, a aby volili Tauera, národního kandidáta. Sklenář Paroubek chytal voliče v bráně, a přemlouval je, aby volili Tauera. Klíma rozmlouval s panem učitelem ze Stanětic Bittnerem v krámě a velmi rozhorleně s ním mluvil, bezpochyby jej přemlouval.“⁸⁰ Lístky volitelům vyplňovali v budově domažlické okresního zastupitelstva nebo přímo na ulici.

Václav Hůrka, okresní starosta v Nové Kdyni a jeden z Eckertových oddaných agitátorů se proto snažil zamezit styku novokdyňských volitelů s Tauerovci a za tímto účelem zajistil několik vozů, do kterých volitele naložil a přivezl je až k okresnímu hejtmanství, kde je očekávali úředníci Till a Radl, aby jim vyplňovali hlasovací lístky Eckertovým jménem. Současně se snažili „zpracovat“ Tauerovy voliče přicházející z okresního zastupitelstva a vnutit jim nové hlasovací lístky. Jednu z těchto situací zachytil ve své výpovědi redaktor listu *Pokrok*, který přijel do Domažlic volbu monitorovat:

76 Posel od Čerchova, VII (35), 30. srpna 1878, s. 2–3.

77 NA, PM 1871–1880, sign. 2/4/4, kart. 1120, č. j. 8373/1878. Protokol sepsaný na c. k. okresním hejtmanství v Domažlicích ve dnech 15.–18. října 1878. Výpověď Jiřího Prunara.

78 Tamtéž.

79 Tamtéž. Výpověď N. Eckerta.

80 Tamtéž. Výpověď Františka Švejcara.

„Zůstal jsem dole na chodbě a stál jsem těsně vedle jednoho volitele, kterému jsem vlastnoručně lístek volicí jménem pana Tauera vyplnil. ... V tom přišel k voliteli tomu asi 40–45 letý pán, prostřední postavy, okuláry na nose, bradu měl vyholenou a po stranách černý prokvetlý vous, zvaný „Kaiserbart“, na hlavě měl úřednickou čepici, dle všeho ... nějaký úředník. Ten oslovil onoho volitele následovně:

Proč jste tam chodili? (rozuměj okresní zastupitelstvo)

Volitel: Jen když nás zvali.

Úředník: Kde máte volební lístek, dejte ho sem.

Volitel: Zde v kapse, prosím jich.

Při tom sáhl volitel do kapsy a vytáhl volicí lístek se jménem Tauera a odevzdal ho onomu úředníku, který schoval jej do kapsy a sám z kapsy vytáhl jiný lístek a se slovy: „Tu máte a jděte volit“ odevzdal jej voliteli.⁸¹

Také jiní svědci potvrzovali, že sotva volitelé vstoupili do budovy hejtmanství, byly jim lístky „vyrvány“. A jestliže nevoliči sympatizující s Eckertem se mohli volně pohybovat v prostorách volební místnosti i před ní, stoupcům Národní strany to bylo hejtmánem výslovně zakázáno. Steidl vzpomínal, že mu Eckert den před volbou „vyhrožoval“, aby v den volby do místností volebních nechodil, „sic že by to byl boj na život a na smrt“.⁸² I tato okolnost se nepochybně podepsala na nedůvěře vůči hodnověrnosti volebního výsledku. Ostatně, jak se několik osob při výslechu zmínilo, desítky lístků znějících na Tauera prostě někam zmizelo. Podle všeho byly vyměněny přítomnými c. k. úředníky a volitelé nové, v souladu s volebním zákonem, následně odevzdali do volební urny.

Dne 18. října vyšetřovatelé vyslechli Eckerta, Tilla i Radla. Všichni shodně tvrdili, že nevidí důvod, proč by měla být volba anulována. Radl trval na tom, že pokud někomu vyplňoval lístky Eckertovým jménem v prostorách hejtmanství, učinil tak „vždy jenom tenkrát, když si toho výslovně žádali“.⁸³ Eckert pak pokázal na urputnou agitaci obou táborů, kvůli které se také, čistě z bezpečnostních důvodů, rozhodl v čase volby zamezit nevolitelům z řad českých národovců přístup do budovy okresního hejtmanství. Ve způsobu vedení kampaně si podle něho obě protistrany nezůstaly nic dlužny a vyšetřovatelů se dotázal, „wo denn eigentlich die Grenze der gesetzlichen zulässigen Agitation besteht?“⁸⁴ Legislativa totiž tehdy k této problematice žádné normy neposkytovala. Co je a co není pří-

---

81 Tamtéž. Výpověď Františka Kotka.

82 Tamtéž. Výpověď Antonína Steidla.

83 Tamtéž. Výpověď Josefa Radla.

84 Tamtéž. Výpověď N. Eckerta.

pustné, se tedy odvozovalo z dobových představ, které ovšem zdaleka nebyly sdílené napříč společností.

Rozuzlení Eckertovy aféry

Po prostudování protokolů rada Kurzbeck neshledal žádné důvody pro zrušení volby. Z výslechů ostatně vyplynulo, že většina volitelů skutečně odevzdala hlas pro okresního hejtmana, nebo to alespoň tvrdili.⁸⁵ O tomto závěru také zpravil místodržitele Webera, který výsledek vyšetřování následující den přednesl poslancům zemského sněmu s tím, že je na nich, aby nyní rozhodli o legitimitě Eckertova mandátu.⁸⁶

Protistrana se pochopitelně s takovým výsledkem odmítala smířit a okresní hejtman se i se svým volebním štábem nacházel pod tvrdou palbou místních novin, na jejichž stránkách se probíraly pravděpodobné důvody vzájemné loajality.⁸⁷ Výsledkem šetření povzbuzený Eckert se rozhodl ve svém okrese obnovit pořádek. První obětí se stal místní berní kontrolor František Auernmüller. Jeho sympatie k Národní straně neunikly pozornosti politických úřadů a nedlouho po utichnutí povolební vřavy byl přeložen do Vrchlabí.⁸⁸ Nekončící osočování ze strany *Posla od Čerchova* pak Eckert řešil konfiskací, což ovšem vyvolalo jen další vlnu nevole. Redaktor Prunar se dokonce obrátil na místodržitele Webera, aby udělil Eckertovi napomenutí za to, že konfiskace neprovádí úředně předepsanou formou.⁸⁹ Zabílená místa se v listu objevovala ještě v prvních měsících roku 1879. Vyhrocený volební zápas se negativně promítl do nálad v místní společnosti, rozdělené nyní na dva nesmiřitelné tábory. V hostincích docházelo ke rvačkám, při kterých nechyběla zranění, přičemž „krev tekla na obou stranách“.⁹⁰

Obrat v Eckertově aféře nakonec odstartovaly změny v nejvyšších politických patrech. V dubnu Auerspergovu vládu vystřídal kabinet rytíře Stremayra a na post ministra vnitra usedl Eduard hrabě Taaffe, pověřený císařem, aby při nastávajících říšských volbách bylo dosaženo výsledků potřebných k vytvoření stabilní vládní většiny, v níž se počítalo i s poslanci českých národních stran. Už v dubnu Taaffe napomohl smíření mezi konzervativním a ústavověrným velkostatkem a paralelně probíhala jednání i s předáky F. L. Riegrem a moravským

85 NA, PM 1871–1880, sign. 2/4/4, kart. 1120, č. j. 8373/1878. Telegram rytíře Kurzbecka místodržiteli z 18. 10. 1878.

86 Stenografické zprávy Sněmu království Českého 1878–1882, 1. zasedání, 17. schůze 19. října 1878.

87 Posel od Čerchova VII (44), 2. listopadu 1878, s. 2.

88 NA, PM 1871–1880, sign. 2/4/4, kart. 1120, č. j. 6514/1878. Zpráva okresního hejtmana Eckerta místodržiteli z 13. 9. 1878.

89 Tamtéž VIII (6), 8. února 1879, s. 1.

90 Tamtéž VII (44), 2. listopadu 1878, s. 2–3.

Aloisem Pražákem o požadavcích obou stran za případnou podporu kabinetu. Jakmile se po volbách do říšské rady ukázalo, že je Taaffeho většina reálná, císař jej v srpnu 1879 jmenoval ministerským předsedou. Velmi pak kvitoval skutečnost, že se příznivých výsledků podařilo dosáhnout i bez vměšování státních úřadů do volebních zápasů.⁹¹

V září se Taaffe dohodl s předáky české politiky a ti přislíbili ukončit bojkot vídeňského parlamentu trvající od roku 1863. Byl konstituován Český klub sdružující federalisty společně s konzervativisty z Čech i Moravy. O necelé dva týdny později Eckert na svůj poslanecký mandát, sněmem ostatně stále nepotvrzený, rezignoval.⁹²

Zda se tak stalo na příkaz ministerského předsedy Taaffeho, jenž zastával rovněž funkci ministra vnitra, není jasné. Každopádně Eckertova aféra se tím de facto završila a při doplňovací volbě v březnu 1880 zvítězil oficiální kandidát Státoprávního klubu Antonín Steidl. Zprávy v *Poslu od Čerchova* už se tehdy osobou okresního hejtmana nezabývaly a omezily se pouze na konstatování, že při volbě úřadoval „v oděvu civilním“.⁹³ O několik měsíců později byl Eckert na vlastní žádost přeložen na okresní hejtmanství v Hořovicích, odkud jej v roce 1893 povolali do Tábora, kde byl o tři roky později penzionován.⁹⁴

Není pochyb, že se Eckert ve volebních zápasech nijak nerozpakoval využívat nástroje, které mu zajišťovalo jeho úřední postavení. Pravidla volební soutěže tehdy nebyla kultivována a precizovaná do té míry, aby představovala přirozené mantinely ve snaze o zajištění rovných příležitostí při zápasech o sympatie elektorátu. Z protokolů také vysvítá, že podíl na tom měla i úroveň voličstva. I přesto, že bylo volební právo vyhrazeno jen movitějším osobám, velká část z nich, jak sami doznali, se „moc nevyznala v písmě“ a v situaci, kdy si museli nechat vyplňovat volební lístky, se nedávno zavedený princip tajného hlasování stával prakticky iluzorním.⁹⁵ Roli sehrával také nezájem o politické dění a vžité představy spoluformující tehdejší volební kulturu. Někteří volitelé běžně koketovali s otázkou, zda má vůbec poslanec podstupovat volební zápas. Mnozí proti doživotnímu trvání poslanecké funkce nic nenamítali, stejně jako proti autoritativní formě jednání politických úředníků. Tři desetiletí po pádu feudálního systému

---

91 Jenks, W. A.: *Austria Under the Iron Ring*, s. 36.

92 Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien (AVA), Ministerium des Innern, Präsidium (Mdl Präs.), kart. 933, č. j. 5688/MI ex 1879. Český místopředseda ministerstvu vnitra 19. listopadu 1879.

93 *Posel od Čerchova IX* (12), 20. března 1880, s. 3.

94 V Táboře Nikodém Eckert 19. října 1901 na sešlost věkem zemřel. SOA Třeboň, Sběrka matrik Jihočeského kraje, 1587–1949 (1952), inv. č. 5631, fol. 374.

95 NA, PM 1871–1880, sign. 2/4/4, kart. 1120, č. j. 8373/1878. Protokol sepsaný na c. k. okresním hejtmanství v Domažlicích ve dnech 15.–18. října 1878. Výpověď volitele Víta Sladkého.

a dvacet let od znovuzavedení prvků liberálně-parlamentního režimu se principy, na kterých stál, jen povrchně a selektivně usazovaly v myšlenkových vzorcích profesionálních politiků i řadových občanů.

Datum volby	Počet volitelů	Odevzdaných hlasů	N. Eckert	Protikandidát
3. 7. 1874	108	105	60	45
17. 9. 1878	108	108	79	29
15. 3. 1880	108	104	23	81

Výsledky volebních zápasů N. Eckerta ve venkovském obvodu Domažlice-Nová Kdyně

Tato perspektiva byla jen odrazem přesvědčení, které převládalo ve vládních kruzích od poloviny 60. let a jež spoluurčovalo praxi, kdy se na úřednících žádala nejen politická oddanost vládě, ale také kontroverzní aktivity při parlamentních volbách. Indicii, že v případě Eckertovy kandidatury a charakteru předvolení kampaně se nejednalo o iniciativu domažlického okresního hejtmána, ale intence vídeňské vlády, představují některé jeho údajné výroky pronesené během volebního klání, kdy si měl stěžovat, jak moc na něj „shora se působí“ a pokud nebude zvolen, bude to jeho neštěstí, „smrtná rána“.⁹⁶ Z této perspektivy se Auernmüller i Eckert stali obětí paradigmatu, který se chýlil ke svému konci. Eckertova aféra tak nepochybně přispěla ke změně pohledu na žádoucí rozsah a typ politických aktivit státních úředníků i na jejich roli při volbách. V českém prostředí se pak stala symbolickou tečkou za érou intenzivních a přímých intervencí státních úřadů do volební soutěže, alespoň ve formě, v jaké byly obvyklé v 60. a 70. letech 19. století.

96 Tamtéž. Výpověď redaktora Jiřího Prunara.

Die Wahllaffäre des Bezirkshauptmanns Nikodem Eckert. Ein Beitrag zu den politischen Aktivitäten der k.k. Staatsbeamten in den 70er Jahren des 19. Jahrhunderts

Die Studie ist auf die Rolle der Staatsbeamten bei den Wahlen in den böhmischen Landtag in den 60er und 70er Jahren des 19. Jahrhunderts ausgerichtet. Durch die Februarverfassung und die Erneuerung des Parlamentarismus erlangte ein Teil der Bürger einen Zugang zu der Mitbeteiligung an der Führung des Staates mittels der parlamentarischen Vertreter. Die Gesellschaft sollte so vor gewaltsamen Konflikten bewahrt werden. Die Machtkämpfe wurden reguliert und auf die Zeit der Parlamentswahlen beschränkt.

Die politischen Parteien, die in den Wahlkämpfen antretenden Schlüsselakteure, waren bestrebt, ein breitestmöglichstes Spektrum an Mitteln einzusetzen, um ihre Chancen auf den Gewinn von Parlamentssitzen zu erhöhen. Gleichzeitig verlief eine Diskussion zum Zweck der Aufstellung von Kriterien, welche eine Bewertung der Legitimität der eingesetzten Instrumente ermöglichen sollten. In dieser Hinsicht stellte von Beginn an die Rolle der staatlichen Organe bei den Wahlen eine der Hauptfragen dar. Der zahlreiche und gut informierte Staatsapparat verfügte über eine ganze Reihe von Mitteln, durch die er direkt oder indirekt die Wahlergebnisse beeinflussen konnte. Für die Sicherstellung von gerechten Bedingungen für den politischen Wettbewerb erhoben die Oppositionsparteien seit den 60er Jahren die Forderung nach einer Neutralität der Staatsbeamten, die nichtsdestotrotz über zwei Jahrzehnte hinweg ignoriert wurde. Und nicht nur das. Bis zum Ende der 70er Jahre ermunterte die Regierung selbst einige politische Beamte zu Kandidaturen. Es handelte sich dabei um eine kontroversielle Angelegenheit, die nicht nur einmal an einen Interessenskonflikt grenzte.

In eine ähnliche Situation geriet der Bezirkshauptmann Nikodem Eckert, der am Ende der 70er Jahre zum zweiten Mal als böhmischer Landtagsabgeordneter gewählt wurde. Bei der Wahlkampagne war er keineswegs bescheiden und benutzte effektiv Mittel, die ihm seine Stellung an der Spitze der politischen Verwaltung bot. Mit dem Fall des Regimes der sog. verfassungstreuen Partei änderten sich die Zeiten jedoch. Die Legitimität der Wahl Eckerts wurde angegriffen und es brach eine der größten Wahllaffären auf unserem Gebiet los, die zu einer Umbewertung der Rolle der Beamtenschaft bei den politischen Auseinandersetzungen beitrug.

Electoral Affair of District Captain Nikodem Eckert. A contribution to political activities of state officials in 1870s

The paper focuses on the role of state officials during elections to the Bohemian State Diet in 1860s and 1870s. With the February Patent and the restoration of parliament system, a part of citizens gained access to participate in governing the state through their parliamentary representatives. The society was to be protected from

---

violent conflicts. The struggles for power were regulated and restricted to the period of parliamentary elections.

Political parties and key players entering the electoral competition tried to use as many instruments possible to increase their chances of winning parliamentary mandates. At the same time, there was a discussion in order to set criteria to evaluate the legitimacy of used instruments. In this aspect, one of key questions was the role of state authorities during elections. A numerous and well-informed apparatus of state administration had a variety of instruments at their disposal that made it possible to influence, directly or indirectly, the outcome of election. To ensure the equal conditions in the political competition, the opposition parties repeatedly asked for the neutrality of state officials since 1860s, which, however, remained ignored for two decades. And not only that. By the end of 1870s, the government alone compelled some state officials to stand as candidates. This was, however, a controversial issue, often bordering on the conflict of interests.

Also district captain Nicodem Eckert came to the similar situation, elected for the second time deputy of the Bohemian State Diet at the end of 1870s. During the electoral campaign he imposed no restrictions on himself and efficiently used all instruments that his position as the head of the political authority offered. The time changed, though, after the fall of the Constitution Party. The legitimacy of the Eckert's election was questioned and, subsequently, one of the biggest election scandals in our lands broke out that contributed to revision of the role of state officials during electoral competition.

KULTURNÍ SPOLEK JAKO MINILABORATOŘ POLITICKÉHO STRANICTVÍ. BESEDA V HRADCI KRÁLOVÉ V LETECH 1872–1914

ROMAN HORKÝ

Hradec Králové byl v 70. letech 19. století poměrně malým městem, omezeným ve svém vývoji hradbami. Trvalý pobyt zde mělo jen asi 5 500 osob,¹ ale obec si i v období pevností limitovaného rozvoje zachovala význam jako sídlo úřadů, škol a také jako tradiční kulturní centrum.² V této souvislosti vypadá na první pohled poněkud překvapivě obsah provolání, které v listopadu roku 1872 podepsalo pět královéhradeckých měšťanů. Postesklí si v něm nad místní společenskou situací a vyzvali k založení „české Besedy“: „Není města v Čechách, kde by nebylo Besedy. Výminku z pravidla tohoto činí bohužel až dosud Hradec Králové. [...] V městě, kde Němců není,³ nelze nám spokojiti s koutkem jakýms v pozadí společenského života, nýbrž cti své jsme povinni důstojným způsobem vystupovati.“⁴

Autoři výzvy se nemýlili v tom, že obdobné etnický a jazykově české kulturní spolky vznikly dřív i v mnoha menších obcích, zejména po přijetí liberálního spolkového zákona v roce 1867.⁵ Jednou z příčin relativně pozdějšího založení

1 V roce 1869 měl Hradec Králové 5493 obyvatel, srov. Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. Praha 2006, díl I, s. 458.

2 Více v knize Hradec Králové: Historie, kultura, lidé, kolektiv autorů, Praha 2017, 919 s., zejm. v kap. IX a X.

3 V roce 1880, kdy se poprvé ve sčítání obyvatel vyplňovala obcovací řeč, uvedlo němčinu 1,85 % obyvatel královéhradeckého soudního okresu, srov. Die Ergebnisse der Volkszählung und der mit derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, Band 1, Heft 2. Wien 1882, s. 68. V r. 1910 to bylo 1,28 % obyvatel královéhradeckého zastupitelského okresu, srov. Statistická příručka království českého, Praha 1913, s. 4–5. Údaje pro vlastní město se vzhledem k etnické struktuře území nejspíš lišily jen minimálně.

4 Státní okresní archiv Hradec Králové (SOKA HK), fond Beseda Hradec Králové (HK – Beseda), inv. č. 26, kart. 1, poznámky k dějinám Besedy s označením „1872–1879“, rukopis, autorem byl pravděpodobně jednatel L. Batěk, rok 1872.

5 Zákon č. 134/1867 ř. z. ze dne 15. listopadu 1867 o právé spolčovacím. K právním aspektům spol-

hradecké Besedy byla skutečnost, že ve městě od roku 1848 vyvíjelo činnost *Kasino*, kulturní a zábavní spolek s utrakvistickou jazykovou tradicí.⁶ Podstatnou část členstva vedle národnostně nevyhraněných měšťanů tvořili důstojníci a vojáci pevnostní posádky. Z velké části mluvili německy, z menší česky, případně oběma jazyky, celkově byli členové spolku většinou národnostně indiferentní.⁷ *Kasino*, které už nebylo ve své činnosti příliš aktivní, bylo po založení nového spolku vyzváno k rozpuštění a odevzdání pronajatých prostor v obecním domě čp. 89. Výzva však nebyla vyslyšena a Beseda byla nucena najímat si téměř po dvě desetiletí místnosti v hradeckých restauracích.⁸ Myšlenka na spolupráci, nebo dokonce spojení s „formálně utrakvistickým, leč přec duchem více německým“ *Kasinem* byla opakovaně odmítnuta.⁹

Ustavující valná hromada 24. listopadu 1872 za účasti více než sedmi desítek osob přijala návrh stanov a zvolila prozatímní výbor. Tomu bylo zřejmé, že spolek potřebuje získat co nejširší členskou základnu.¹⁰ Ke vstupu byli vyzváni další občané, zejména úředníci krajského a okresního soudu, státního návladnictví, berního úřadu a okresního hejtmanství.¹¹ Na počátku roku 1873 dosáhl počet členů čísla 162.¹² Nejpočetnější skupinu představovali učitelé (23), poté duchovní (22),¹³ obchodníci (20), řemeslníci a živnostníci (20), úředníci soukromé sféry (15), měšťané (14),¹⁴ úředníci státní a samosprávné sféry (12), inženýři a technici (10), dále ředitelé a správci firem (9), advokáti (6) a ostatní právníci (5), majitelé

čování Drašarová, Eva: Soupis právních předpisů a dokumentů ke spolčovacím právu z fondů Státního ústředního archivu v Praze od poloviny 18. století do r. 1918. Sborník archivních prací 40, 1990, č. 2, s. 297–343, dále táž: Stát, spolek, spolčování. *Paginae historiae* 1, 1993, s. 152–177.

- 6 SOKA HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1872–1879, inv. č. 2, schůze výboru konaná 27. 11. 1872.
- 7 Doležalová, Věra: Podíl spolků na kulturním životě v Hradci Králové v 60.–80. letech 19. století. *Východočeský sborník historický* 7, 1998, s. 74–75; Zaříčanský, Josef: Třicet let Besedy v Hradci Králové, Hradec Králové 1903, s. 4.
- 8 SOKA HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1872–1879, inv. č. 2, 27. 11. a 30. 11. 1872 a Tolman, Jiří Vladimír: Čtyřicet let Besedy královéhradecké. Hradec Králové 1912, s. 9. Kasino opustilo spolkové místnosti až začátkem 90. let 19. století, kdy město dům čp. 89 rekonstruovalo a poté dalo do pronájmu Besedě, srov. tamtéž, s. 16. Výpověď Kasinu ze strany obce znamenala definitivní ukončení jeho činnosti.
- 9 Tolman, J. V.: Čtyřicet let Besedy královéhradecké, s. 12 a 14.
- 10 SOKA HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1872–1879, inv. č. 2, 24. 11. 1872, dále inv. č. 26, kart. 1, poznámky k dějinám Besedy „1872–1879“, rok 1872.
- 11 SOKA HK, HK – Beseda, inv. č. 26, kart. 1, poznámky k dějinám Besedy „1872–1879“, rok 1872.
- 12 SOKA HK, HK – Beseda, inv. č. 29, kart. 2, seznam členů Besedy z 2. 1. 1873 určený pro platbu příspěvků.
- 13 20 katolických duchovních, 1 rabín a 1 kazatel neupřesněného evangelického vyznání.
- 14 Tito měšťané neměli uvedeno žádné řemeslo nebo živnost, proto zde tvoří samostatnou skupinu.

velkých firem (3), po jednom lékaři a lékárníkovi (v jednom případě nebylo povolání uvedeno).¹⁵

Do roku 1912, který je ve výkladu dalším časovým mezníkem,¹⁶ učitelé svůj podíl víc než zdvojnásobili (z celkových 193 členů 55, tj. 28,5 %). O něco méně vzrostlo zastoupení úředníků státních a samosprávných institucí (28) a úředníků soukromé sféry (20), přibyli majitelé velkých firem (14), inženýři a technici (13), méně než na počátku bylo obchodníků (13), zvýšil se počet advokátů (10) a ostatních právníků (9) a lékařů (7). Nově se objevili příslušníci svobodných povolání (7),¹⁷ soudci (6), studenti vysokých škol (5) a někteří další. V seznamu figurují pouze dvě ženy – jedna jako vdova po lékaři, druhá je započtena mezi úředníky soukromého sektoru. Nejsilnější složku tedy tvořili opět učitelé, naopak řemeslníci a řada živnostníků patrně přešla do mezi tím založené Živnostensko-čtenářské jednoty.¹⁸ K zodpovězení zůstává otázka, co se stalo s duchovními, kteří ze seznamu členů zcela zmizeli.

Církev, Češi a Němci

V počátcích činnosti spolku hráli *katoličtí kněží* důležitou úlohu. Ve výboru zpočátku působil jako výrazná osobnost kanovník Eduard Prašinger.¹⁹ Pozitivně vnímaným členem Besedy byl i hradecký biskup Josef Jan Hais²⁰ a ještě jako městský kaplan i jeho pozdější nástupce Eduard Brynych.²¹ S jeho vstupem na biskupský stolec roku 1893 se však začaly vztahy církve se světským prostředím komplikovat. Projevilo se to zřetelně po rozhodnutí instalovat do spolkových prostor reprodukci Brožíkova obrazu *Jan Hus před koncilem kostnickým*. To vedlo v březnu 1894 k okamžitému odchodu všech kněží a některých jejich stoupců ze spolku.²² Tento

15 SOkA HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1872–1879, inv. č. 2, 28. 1. 1876, tamtéž, Kniha přání 1873–1883, inv. č. 8, zápisy ze dne 10. 10. a 13. 10. 1900.

16 V r. 1910 měl Hradec 11 065 obyvatel, srov. Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. Praha 2006, díl I, s. 458.

17 Šlo o kategorie hudebníků, architekt, sochař, taneční mistr, dirigent.

18 SOkA HK, HK – Beseda, Kniha členů 1908–1912, inv. č. 15.

19 Eduard Prašinger (1826–1925), kanovník, děkan hradecké kapituly, generální vikář královéhradecké diecéze, SOkA HK, HK – Beseda, srov. kart. 1, poznámky k dějinám Besedy „1872–1879“, rok 1872, SOkA HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1872–1879, inv. č. 2, 24. 11. 1872, dále tamtéž, valná hromada 29. 1. 1876, Tolman, Jiří Vladimír: Čtyřicet let, s. 4n.

20 Josef Jan Hais (1829–1892), biskup královéhradecký 1875–1892. Srov. SOkA HK, HK – Beseda, inv. č. 26, kart. 1, poznámky k dějinám Besedy „1872–1879“, rok 1875, Zaričanský, J.: Třicet let, s. 9.

21 Eduard Jan Brynych (1846–1902), biskup královéhradecký 1892–1902. Zaričanský, J.: Třicet let, s. 14.

22 SOkA HK, HK – Beseda, Kniha přání 1893–1899, inv. č. 11, 19. 3. a 20. 3. 1894.

krok byl později v Besedě vnímán jako pouze zástupný důvod a projev „*kontrastu klerikálních a pokrokových snah*“ pod vlivem politiky biskupa Brynychy.²³ Spolek se postupně profiloval jako programově protiklerikální, na čemž se podle dostupných dokladů shodovala rozhodující část členské základny.

Druhou skupinou, vůči níž se velká část členů po celou dobu vymezovala, byli Němci. Prožívání animozity vůči nim se vzhledem k absenci viditelnější německé menšiny odehrávalo spíše v diskusích nad četbou německého tisku a v občasné eliminaci některých novinových titulů ze spolkové čítárny.²⁴ Beseda přesto odebírala v průběhu let poměrně pestrou škálu novin a časopisů v němčině, vydávaných v Rakousku i Německu.²⁵ V jejich výběru i vnímání se projevovaly názory na česko-německou otázku i na téma loajality k monarchii.

Hned na počátku činnosti byly vedle českých periodik objednány tituly *Bohemia*, *Leipziger Illustrierte Zeitung*, *Norddeutsche allgemeine Zeitung*, *Politik*, *Presse*, *Vaterland*, *Tyroler Stimmen*, *Über Land und Meer*,²⁶ *Wanderer*, *Fliegende Blätter*,²⁷ *Humoristische Blätter*.²⁸ Už v únoru 1873 byly odhlášeny *Norddeutsche allgemeine Zeitung*, zdůvodnění tohoto rozhodnutí však neznáme.²⁹ O několik měsíců později se objevil v knize přání pobouřený dotaz, podpořený dalšími podpisy: „Jak přichází plátek Nation do české naší Besedy? Žádáme, aby byl odstraněn, a pakli redakce z dotěrnosti ho sem posílá, ihned vracován“.³⁰ Ukázalo se ovšem, že *Nation* dává do čítárny zdarma advokát František Srdínko v domnění, že „nebude vaditi, když i náhledy posud méně běžné někdo si přečte, kdyby právě měl k tomu chuť.“³¹ V roce 1874 byla předplacena *Neue Freie Presse*³² a také vídeňská *Tagespresse*, vůči níž jen o málo později nacházíme požadavek, aby se „z české besedy naší vylila“.³³ Žádosti

23 Tolman, J. V.: Čtyřicet let, s. 18. K tématu srov. SOKA HK, HK – Beseda, inv. č. 26, kart. 1, Přehled nejdůležitějších dat z doby nejnovější (1893–1902), rok 1894; Zaričanský, J.: Třicet let, s. 26. Polemickou atmosféru této doby doprovázely posměšné zápisy v knize přání: „Co ten Hus, ten Vás dus, ostudy kus – hnus. Posílá Vám tisíc pus! – Nožička z Krče“. Následovala odpověď: „Nožičkovi z Krče! V hlavě trus, to tvůj vkus!“; srov. SOKA HK, HK – Beseda, Kniha přání 1893–1899, inv. č. 11, bez data [leden 1894].

24 Kniha přání 1893–1899, inv. č. 11, bez data [mezi 19. 3. 1898 a 2. 4. 1898].

25 Řídčeji byl odebírán i tisk slovenský, polský, ruský a francouzský.

26 SOKA HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1872–1879, inv. č. 2, 11. 1. 1873.

27 Tamtéž, 30. 11. 1872.

28 Tamtéž, 25. 1. 1873.

29 Tamtéž, 23. 1. 1873.

30 Tamtéž, bez data [22. 11. 1873].

31 SOKA HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1872–1879, inv. č. 2, 22. 11. 1873.

32 SOKA HK, HK – Beseda, Kniha přání 1873–1883, inv. č. 8, 22. 10. a 30. 10. 1874.

33 Tamtéž, bez data [mezi 26. 8. 1875 a 6. 1. 1876].

nebylo vyhověno s vysvětlením, že pro celkový politický přehled je třeba odebrat alespoň jeden vídeňský list.³⁴ Objednány byly postupně další: *Neues Wiener Tagblatt*,³⁵ *Wiener Neueszeits – Weltblatt*³⁶ a *Tribune*.³⁷

Poté, co byly od začátku roku 1877 abonovány *Augsburger allgemeine Zeitung* a současně po vynucené odmlce znovu *Presse*,³⁸ vyvolalo to téměř okamžitě žádost učitele Eduarda Beránka, podporovaného několika kolegy, aby byly oba tituly z čítárny odstraněny „pro hrubé nepřátelství k Čechům“.³⁹ Jeho rozšířenému požadavku odhlásit také *Fliegende Blätter* oponovala část členstva tvrzením, že se „rádo pobaví humoristickým nepolitickým listem“⁴⁰ Když tato výborem odhlášená periodika vrátila valná hromada zpět do čítárny,⁴¹ nespokojený navrhovatel se s tím vyrovnal v knize přání reakcí: „To se Čech mile pobaví, když v nich čte o sobě, že krade!“ Nepochybně narážel na publikovaný časopisecký humor v duchu národnostních stereotypů.⁴² Řetězec osočování a napadání, v rámci nějž byly malovány do knihy přání výhrůžné křížky ke jménům pisatelů, vyvrcholilo vystoupením neúspěšného navrhovatele ze spolku.⁴³ Požadavky na odhlášení německých listů lze zaznamenat i nadále, v případě *Humoristische Blätter* s odůvodněním, že „nás nyní jen uráží a za nic nestojí“.⁴⁴ Následovala výzva neodebírat „denunciantský plátek“ Bohemii a vypustit *Über Land und Meer* pro „ultraprušácký směr“.⁴⁵ Poté co byla v roce 1880 poněkolkáté odhlášena *Presse* a místo ní objednány *Deutsche*

34 SOKa HK, HK – Beseda, Kniha přání 1873–1883, inv. č. 8, 22. 10., 30. 10. 1874 a bez data [mezi 26. 8. 1875 a 6. 1. 1876].

35 SOKa HK, HK – Beseda, Kniha přání 1873–1883, inv. č. 8, 1. 1. 1876.

36 Tamtéž, bez data [říjen–listopad 1876], dále SOKa HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1872–1879, inv. č. 2, 14. 5. 1877. Zřejmě mělo jít o *Das Neuigkeits-Welt-Blatt*.

37 SOKa HK, HK – Beseda, Kniha přání 1873–1883, inv. č. 8, 19. 6. 1881.

38 Tamtéž, [říjen–listopad 1876] a Protokoly schůzí 1872–1879, inv. č. 2, 13. 11. 1876 a SOKa HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1872–1879, inv. č. 2, 8. 4. 1877.

39 SOKa HK, HK – Beseda, Kniha přání 1873–1883, inv. č. 8, bez data [mezi 11. 1. a 17. 1. 1877]. Podtrženo v knize autorem výroku.

40 Tamtéž, 10. 3. 1877. Slova podtržena v knize přání autorem výroku.

41 SOKa HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1872–1879, inv. č. 2, 10. 3. a 8. 4. 1877.

42 K tématu srov. Křen, Jan – Broklová, Eva (eds.): *Obraz Němců Rakouska Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha 1998.

43 SOKa HK, HK – Beseda, Kniha přání 1873–1883, inv. č. 8, bez data [březen 1877], 24. 3. a 26. 3. 1876, 13. 3. a 14. 3. 1877.

44 SOKa HK, HK – Beseda, Kniha přání 1873–1883, inv. č. 8, bez data [leden 1879] a [březen 1879].

45 V případě *Über Land und Meer* byla výzva vyslyšena, Bohemie byla (opakovaně) uhájena tím, že si ji bere jeden z členů za polovinu ceny domů, SOKa HK, HK – Beseda, Kniha přání 1873–1883, inv. č. 8, bez data [mezi 20. a 28. 1. 1877] a bez data [březen 1879], Protokoly schůzí 1872–1879, inv. č. 2, 25. 12. 1877.

Zeitung, kladli si někteří členové řečnickou otázku po důvodech a sami si odpovídali: „bez pochyby nám Presse příliš málo nadávala.“⁴⁶

Také v případě „německých císařských“ novin docházeli někteří členové k závěru, že jich spolek odebírá zbytečně mnoho, „pročež nechtě se vypustit nikým čtený Vaterland“ a „nůžkami redigovaný Weltblatt, kterýž nemá prazádné politické barvy.“⁴⁷ Podobné návrhy se objevovaly dlouhodobě, ale některá periodika měla ve spolku důležité zastánce, kteří jejich odstranění vždy zabránili, nebo je vždy dokázali vrátit zpět.⁴⁸

Česká periodika a politika

Výběr podle politických preferencí hrál roli i v případě předplácení českých periodik, ačkoliv zpočátku se tomuto pohledu výbor i část členů bránili. Se založením spolku bylo objednáno 23 titulů novin a časopisů, mezi nimi *Národní listy*, *Čech*, *Pokrok*, *Moravská Orlice*, *Našinec*, *Hlas národa*.⁴⁹ O něco později k nim přibýly např. brněnský *Hlas*, chrudimský *Český Východ* a další časopisy regionálního významu.⁵⁰ Už po několika týdnech se pokusilo několik členů, vesměs učitelů středních škol, omezit odběr politického tisku výměnou za periodika vzdělávací a zábavná, k redukci stranického tisku však nedošlo.⁵¹

Na fakt, že je Beseda spolkem nepolitickým,⁵² musel výbor upozorňovat nedlouho po začátku činnosti, když jeden z řadových členů, advokát Karel Fikar, začal rozvíjet na stránkách knihy přání své politicko-dynastické teorie. Svěřil se, že první zájemci o vstup do Besedy byli varováni členy dalších korporací,⁵³ že „jest spolkem státu našemu nepřívznivou a snad nepřátelskou, poněvadž sestává ze samých Čechův“.⁵⁴ Dále psal: „Kaceřováno nám, že zrádci jsme státu rakouského, že jsme nevzdělanými, že jsme neschopnými pro život ústavní. Uvedená jsou facta nepopíratelná. Ano uvedu ještě to, že vytýká se nám Čechům, že prý

46 SOKa HK, HK – Beseda, Kniha přání 1873–1883, inv. č. 8, 18. 7. 1880.

47 SOKa HK, HK – Beseda, Kniha přání 1873–1883, inv. č. 8, bez data [březen 1879].

48 Tamtéž, 26. 9. 1878 a bez data [leden 1879].

49 SOKa HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1872–1879, 11. 1.1873. Moravská orlice byla v r. 1892 odhlášena, SOKa HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1889–1892, inv. č. 4, 7. 5. 1892.

50 Není ambicí této práce vytvořit kompletní výčet odebíraných periodik, jde spíše o snahu postihnout způsob jejich výběru především ve vztahu k politickým preferencím členů spolku.

51 SOKa HK, HK – Beseda, Kniha přání 1873–1883, inv. č. 8, inv. č. 8, bez data [leden 1873]. Na zmíněný návrh byly objednány další, většinou literární časopisy.

52 SOKa HK, HK – Beseda, inv. č. 22, kart. 1, Návrh stanov Královéhradecké Besedy z r. 1872 a Tištěné stanovy spolku Beseda v Hradci Králové, Hradec Králové 1901.

53 SOKa HK, HK – Beseda, Kniha přání 1873–1883, inv. č. 8, 19. 11. 1873.

54 Podtrženo v knize autorem výroku.

jsme nejen nepřáteli státu rakouského, nýbrž i rodiny panující v státu tom“. Pisatel proto vyzýval dokázat skutkem, „že my co Češové lpíme na rodu panujícím, a že máme to vědomí, že bez rodu tohoto nebylo udržeti se Rakousku vůbec a my zvláště co Češové bez rodu Habsburgů, bez Rakouska že zahynouti musíme v žilvu Německém, vlastně v říši Německé“. ⁵⁵ Výbor spolku nebyl z tohoto projevu loajality nadšen, poukazoval na stanovy a ohradil se co nejdůrazněji proti „politickým narážkám a dedukcím“. Vyzval současně všechny členy, aby se při formulaci svých přání vyhnuli politickým úvahám. ⁵⁶

Zájem o politické dění členů se přesto dostával navenek, když spolek ve svých prostorách uspořádal v roce 1874 před volbami do zemského sněmu diskusi s poslancem za staročeskou stranu Čeněk Heverou. ⁵⁷ V letech 1877 a 1880 proběhlo za organizace spolku tamtéž setkání s kandidáty do obecních voleb. ⁵⁸ Vyvrcholením společných politických aktivit byla kandidatura Besedy jako samostatného uskupení v obecních volbách, k níž došlo poprvé v roce 1883. Spolek tehdy sestavil kandidátku do všech tří sborů a ze 30 nominovaných kandidátů jich 27 bylo zvoleno do obecního zastupitelstva. ⁵⁹ Voleb se pak Beseda zúčastňovala přinejmenším do roku 1889, ⁶⁰ poté už zřejmě společný postup přestal být uskutečnitelný.

Postupující sociální a ideová stratifikace odpovídající celostátní politice se odrážela i ve volbě odebíraných stranických periodik. Obecně byl respektován princip, že náhradu za odhlášený titul měli právo určit stoupenci dotčeného politického proudu. ⁶¹ Když chtěl například výbor se schválením návrhu na odběr *Práva lidu* odhlásit *Národní politiku*, narazil na odpor části členů, takže se dál odebíraly oba dva listy. ⁶² Neplatilo to však pro všechny politické směry a ne všechna navržená periodika byla objednána. To byl případ J. Barákem vydávaných radikálních novin *Svoboda*, jejichž předplacení bylo velkou většinou členů

---

55 SOKa HK, HK – Beseda, Kniha přání 1873–1883, inv. č. 8, 19. 11. 1873.

56 SOKa HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1872–1879, inv. č. 2, 22. 11. 1873. K. Fikar následně ze spolku vystoupil, SOKa HK, HK – Beseda, Kniha členů 1872–1877, inv. č. 14.

57 Zaričanský, J.: Třicet let, s. 8.

58 SOKa HK, HK – Beseda, Kniha přání 1873–1883, inv. č. 8, 11. 12. 1876, tamtéž, Protokoly schůzí 1872–1879, inv. č. 2, 13. 12. 1876 a tamtéž, inv. č. 22, kart. 1, pozvánka k poradní schůzi ze 14. 1. 1880.

59 Tolman, J. V.: Čtyřicet let, s. 11 a Zaričanský, J.: Třicet let, s. 17. Jména členů Besedy lze nalézt mezi zvolenými zastupiteli in: Landsmann, Martin – Pokorný, Radek: Personální obsazení samosprávných sborů města Hradce Králové od roku 1850 do roku 1942. Královéhradecko 1, 2004, s. 117–182.

60 Tolman, J. V.: Čtyřicet let, s. 15.

61 SOKa HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1889–1892, inv. č. 4, 7. 5. a 5. 7. 1892.

62 Tolman, J. V.: Čtyřicet let, s. 22.

zamítnuto. Podobně se vedlo návrhu odebírat *České Slovo* a *Venkov*, jenž byl podpořen argumentem dát všem politickým stranám možnost stejného zastoupení. Zamítnutí bylo odůvodněno pragmatickým argumentem, že *Venkov* je „veskrze agrárním, takže pro Besedu bez interessu“⁶³, zatímco *České Slovo* výboru pravděpodobně nestálo ani za vysvětlení, protože v zápise chybí. Z regionálních periodik spolková čítárna nabízela víceméně trvale místní stranické noviny Ratibor (nezávislý, pak realisté⁶⁴), hradeckou a posléze pardubickou *Osvětu lidu* (realisté, jen přechodně mladočeši⁶⁵), *Obnovu* (křesťanští sociálové), *Kraj královéhradecký* (mladočeši) a po počátečním odmítání i *Královohradecké rozhledy* (sociální demokraté).

Volební rok 1911

Atmosféru a vztahy mezi politicky aktivními členy Besedy během roku 1911 pravděpodobně poznamenávala předvolební kampaň pro blížící se volby do předlitavského parlamentu. Pro tyto volby uzavřeli spojení staročeši, mladočeši a národní sociálové, na druhé straně stáli zejména kandidáti realistů a sociálních demokratů, kteří se ve druhém kole vzájemně podporovali proti tzv. kartelu. V hradecké volební skupině k postupu do druhého kola a k obhajobě mandátu nepomohla realistovi Františku Drtinovi ani Masarykova osobní podpora.⁶⁶ Realisté ve druhém kole podporovali proti mladočechům kandidáta sociálních demokratů, hradeckého berního oficiála Rudolfa Chalupu, vítězem se však stal mladočech Bohuslav Franta.⁶⁷

Přestože byly volby naplánovány na červen, rétorika tisku se zostřovala už od začátku roku. Na stránkách regionálních listů politických stran, které byly v Besedě svými členy zastoupeny nejvíc, byly vzájemné útoky na denním pořádku. Čtenáři mladočeských novin si tak například mohli přečíst: „i s ďáblem spojíš se

63 SOkA HK, HK – Beseda, Kniha přání 1899–1913, inv. č. 12, 2. 10. 1907, tamtéž, Protokol schůzí 1902–1909, inv. č. 5, 6. 11. 1907.

64 Pro účely tohoto článku dávám přednost označení strany „realistická“ před „pokroková“ nebo názvem „Česká strana pokroková“. Vyplynulo to především z vyšší frekvence v použitých pramenech a jednoduchosti užití. Tam, kde jsou výrazy „pokrokaři“, „pokroková“ apod. součástí citace, ponechávám původní termín. Ze stejných důvodů je termín strana „mladočeská“ upřednostněn před názvem „Národní strana svobodomyšlná“, kromě případů, kdy jde o citaci.

65 Označení „mladočeská“ strana a „mladočeši“ upřednostňuji pro účely tohoto článku před názvem „Národní strana svobodomyšlná“ nebo „členové Národní strany svobodomyšlné“ apod.. Výjimkou jsou případy, kdy jde o citaci. Srov. i zdůvodnění v pozn. č. 64.

66 Kraj královéhradecký, roč. 2, č. 5, 29. 4. 1911, s. 2.

67 Otec Bohuslava Franty, středoškolský učitel Ondřej Franta, byl v době svého působení v Hradci Králové jedním z prvních členů Besedy, srov. SOkA HK, HK – Beseda, inv. č. 29, seznam členů Besedy z 1. 12. 1873.

uvědomějí pokrokáři v městech, aby utlačili vzrůstající a vzmáhající se činnost příslušníků národní strany svobodomyšlné“,⁶⁸ realistický tisk však mladočechům nezůstával ve svých formulacích nic dlužen. Předvolební kampaně se aktivně účastnili i někteří vlivní členové spolku v roli agitátorů pro stranické kandidáty do parlamentu. Spolek tak byl vtažen do rámce vyšší politiky, což pravděpodobně přispělo i ke zostřování politického soupeření uvnitř spolku.⁶⁹

Konflikt stranictví uvnitř spolku

Autor historie prvních čtyřiceti let Besedy a současně jeden z jejích předsedů, Jiří V. Tolman,⁷⁰ napsal o valné hromadě roku 1911, že na ní byly předneseny „různé osobní věci, jež ještě v roce příštím o valné hromadě se opakovaly“. Naznačil, že byly zásadně poškozeny zájmy spolku.⁷¹ Pro odpověď, co se vlastně tehdy stalo, je třeba se vrátit o něco zpět a zmínit se o vlivu politického stranictví na složení výboru.

Dosluhující výbor mívával za úkol vytvořit novou kandidátku, jež by respektovala názorové rozložení členstva. V praxi to znamenalo stejný počet zástupců mladočechů a realistů, k tomu poměrně nižší zastoupení státoprávních pokrokářů. V roce 1910 však došlo na valné hromadě při nízké účasti 20 členů k vychýlení pomyslného kyvadla na jednu stranu. Z nominantů realistů se do výboru oproti dohodnutému návrhu dostal jen jeden,⁷² takže z jejich pohledu Beseda „získala mladočeský ráz“. ⁷³ Valné hromady v roce 1911 se proto realisté snažili zúčastnit ve větším počtu a poměr sil ve výboru zvrátit. Situaci se jim však zásadně změnit nepodařilo a do výboru byla opět zvolena převaha mladočechů.⁷⁴

Po volbě nového vedení vstoupil do diskuse zástupce realistů, středoškolský učitel Dominik Filip,⁷⁵ s návrhem usnesení, které nadlouho rozbouřilo vody života spolku. Valná hromada měla z jeho podnětu rozhodnout, „je-li dovoleno členu výboru neb besed vůbec líbat ruku biskupovi veřejně na ulici, srovnává-li se to s důstojností člena besed a činovníka zvlášť a není-li to spolku na úkor“. Jak

---

68 Kraj Královéhradecký, roč. 1, č. 49, 4. 3. 1911, s. 5.

69 Kraj Královéhradecký, roč. 2, č. 10, 3. 6. 1911, s. 3 a tamtéž, roč. 2, č. 6, 6. 5. 1911, s. 2.

70 Jiří Vladimír Tolman (1878–1937), knihkupec, člen zastupitelstva a rady města Hradce Králové, regionální historik.

71 Tolman, J. V.: Čtyřicet let, s. 28.

72 Osvěta lidu, roč. 17, č. 73, 18. 6. 1912, s. 4.

73 Tamtéž, roč. 16, č. 26, 28. 2. 1911, s. 6.

74 Ratibor, roč. 28, č. 9, 25. 2. 1911, s. 5. Valné hromady se účastnilo 60 osob. Realisté se zřejmě delší dobu na valnou hromadu připravovali a do spolku cíleně vstupovali noví členové z jejich řad, Kraj Královéhradecký, roč. 1, č. 49, 4. 3. 1911, s. 5.

75 Dominik Filip (1879–1946), středoškolský učitel, spisovatel, redaktor a dlouholetý člen realistické strany.

se vzápětí ukázalo, mířil tím na staronového mladočeského předsedu Bohumila Rybu, ředitele měšťanských škol, na něhož si opatřil tuto citlivou informaci. Strhla se vášnivá debata. Někteří členové se shodovali na tom, že „líbání rukou muže muži je muže nedůstojné, servilní“. Další se chtěli především dozvědět, jestli se něco podobného stalo, a chtěli přijmout usnesení, že žádný řádný člen Besedy se podobné věci dopustit nesmí. Přestože se valná hromada usnesla, že spolek nemá právo zasahovat do soukromých záležitostí svých členů, realista Filip vnesl požadavek, aby se podobný případ už neopakoval, znovu do jednání pléna. Pod tlakem mladočechů nakonec připustil, že mířil na předsedu spolku, který podle očitého svědka před rokem na veřejnosti u učitelského ústavu políbil biskupovi ruku.⁷⁶ Předseda tvrzení označil za lež a dodal, „trvá-li prof. Filip na svém tvrzení, že to co tvrdí, pravdou je, je bídným lhářem“.⁷⁷ Spor mělo rozhodnout svědectví před smířčím soudem, kde ale svědek odmítl promluvit, protože nechtěl ohrozit získání své učitelské definitivy před jedním z přísedících. Filip byl nakonec nucen přistoupit na smír, jehož součástí byl závazek publikovat omluvu v novinách.⁷⁸

Svým způsobem druhý život daly těmto událostem interpretace v tisku. Text článku s názvem *Boj o Besedu* se v mladočeských novinách pokoušel dát popsánému incidentu téměř politologický charakter. Stálo zde, že valná hromada byla „jedna z nejzajímavějších valných hromad besedních, kdy politická strana učinila první pokus vedení spolku se zmocnit. Dlouho se k tomu připravovala a snad právě proto příliš spoléhala na své stoupence, kteří tentokrát nestáli na vykázaném stanovišti a zavinili, že vpád se nezdařil“. Cílem manévru realistů prý bylo v první řadě „odstranit z Besedy příslušníky strany svobodomyšlné“, poté „ovládnout společenské středisko a zde pro svou stranu pracovat.“ Redakce se také snažila snížit důvěryhodnost deklarovaného protiklerikálního postoje realistů tvrzením, že sami mají mezi sebou „nositele papežského řádu, pilné dochazeče do kostelíčka, ctitele biskupského vína, poklonkáře nebo příživníky u pánů velebníčků.“⁷⁹

Realisté odmítli označení události za pokus o převrat, protože prý šlo jen „protest proti dvěma, třem jednotlivcům, kteří osobovali si právo činit z Besedy mladočeskou doménu“.⁸⁰ Ironicky komentovali diskusi valné hromady, v níž

76 SOkA HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1909–1913, inv. č. 6, valná hromada 24. 2. 1911 a Ra-tibor, roč. 28, č. 9, 25. 2. 1911, s. 5.

77 SOkA HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1909–1913, inv. č. 6, valná hromada 24. 2. 1911.

78 Tamtéž, schůze výboru 17. 6. 1912.

79 Josef Vocásek (1844–1924), učitel a ředitel učitelského ústavu, spisovatel působící pod jménem Josef Zaričanský, obdržel podle mladočeského tisku církevní řád a psal oslavné básně na církevní hodnostáře, Kraj Královéhradecký, roč. 1, č. 48, 25. 2. 1911, s. 5.

80 Osvěta lidu, roč. 16, č. 26, 28. 2. 1911, s. 6.

byla podle nich zpochybněna protiklerikální stanoviska mladočechů.⁸¹ Spolek prý mohl spojit různé skupiny ke společné práci, ale ze strany mladočechů k tomu nebyla dobrá vůle.⁸² Došlo i k ocenění spolupráce se státoprávními pokrokáři, protože „alespoň někteří státoprávníci, třebaže při volbách šli s mladočechy, dovedli dát výraz svému přesvědčení, že takový člověk nemá být funkcionářem vzdělávacího spolku“.⁸³ Mladočeši podle listu nepravdivě „rozhlašovali, že prý jim pokrokáři chtějí Besedu vzít“, což je prý ani nenapadlo.⁸⁴ Příští rok však ukázal, že za změnou poměru sil ve spolku přece jen mířili.

Po předchozích dvou valných hromadách, kdy záleželo na každém hlasu, se výroční členská shromáždění roku 1912 konalo opět za vyšší účasti.⁸⁵ Navenek přípravy nenaznačovaly nic dramatického. Předešlý výbor sestavil návrh kandidátní listiny, kde bylo „přihlíženo k paritě, by 2 velké strany rovně byly zastoupeny“. Složení výboru mělo respektovat následující klíč: pět mladočechů, pět realistů a tři státoprávní pokrokáři.⁸⁶ Předsedou měl být nadále mladočech Ryba, realisté si činili nárok na místopředsedu, což dosluhující výbor shledal jako oprávněné vzhledem k jejich početnímu zastoupení.⁸⁷ Průběh jednání však brzy zkomplikovala volba vedení, neboť dosavadní předseda se své funkce vzdal. Jako hlavní důvod označil fakt, že byl v nedávné době terčem útoků. Všem přítomným muselo být jasné, že měl na mysli obvinění realistů ze servilnosti vůči církvi. Již dříve zmíněný realista Filip to označil za porušení smíru, jehož důsledky se vzápětí projevíly navenek.⁸⁸

Místopředsedou byl zvolen kandidát realistů Rufer, ale ve volbě mladočeského předsedy došlo k rozštěpení. První na pomyslné pásce skončil dosavadní předseda, který ale získal jen necelou polovinu hlasů, neboť realisté ho odmítli podpořit. Alternativou se zdál být další mladočeský kandidát, advokát Matěj Kukla, ale i on se postu předsedy zřekl.⁸⁹ Pro dokreslení atmosféry nahlédněme do průběhu a argumentace diskutujících: „Kryzl (mladočech, pozn. aut.) praví, že se tu jedná o boj dvou stran, an nebyl Ryba dle dohody zvolen. Prosí, by se neskákalo do řečí. Zvoní se. Mluví o volební nepoctivosti a je proto, by celé předsednictvo se znovu volilo. Prof. Filip (realista, pozn. aut.) konstatuje, že výbor dohodu chtěl, a proto že jed-

---

81 Tamtéž, roč. 16, č. 25, 23. 2. 1911, s. 4.

82 Ratibor, roč. 28, 25. 2. 1911, č. 9, s. 5.

83 Myšleny byly volby parlamentní v r. 1911.

84 Ratibor, roč. 28, 25. 2. 1911, č. 9, s. 5.

85 Tentokrát šlo o účast 84 členů, SOKA HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1909–1913, inv. č. 6, valná hromada 24. 2. 1912.

86 Státoprávní pokrokáři jsou zde označeni jako „divocí“.

87 SOKA HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1909–1913, inv. č. 6, valná hromada 24. 2. 1912.

88 Tamtéž.

89 Tamtéž.

natel Jihlavecovi (mladočech, pozn. aut.) psal o paritě ve výboru a o jeho odmítavé odpovědi. Zmiňuje se, jak před 2 roky mladočeši škrtali navržené výborem realisty, to že byla nepoctivost. Dr. Klumpar⁹⁰ (realista, pozn. aut.) se diví Krýzlovi, že mluví o svornosti a zatím navrhovali předsednictvu samé mladočechy. Rybu škrtli pokrokáři vzhledem k jeho nešikovnému a útočnému prohlášení, jež porušilo ve výboru sjednanou dohodu. Proto byl hned z prvé volby volen Dr. Kukla.⁹¹

Po sporech a zmatcích byl zvolen předsedou dosavadní jednatel Tolman navržený realisty jako kompromisní kandidát stojící mimo politické strany. Realistům jistě vyhovoval daleko více než dosavadní představitel z řad mladočechů. Tolman sice v následném hlasování obdržel jen polovinu hlasů přítomných členů (stejný počet stále volil Rybu a část lístků zůstalo prázdných), přesto nakonec na naléhání pléna funkci přijal. Nový předseda požádal mladočechy, aby ho a priori neodmítali, a všem členům slíbil společnou práci bez rozdílu politické konfese.⁹²

Dozvuky aféry a postupný zánik

Výsledek voleb si stoupenci jednotlivých politických táborů vysvětlovali odlišně. Ve spolku byl do značné míry narušen předchozí status quo, který zajišťoval vyváženost politických preferencí, tentokrát ve prospěch realistů. V jeho čele stanul předseda stojící mimo politické strany, který ale byl, jak se později ukázalo, nakloněn blízké spolupráci s realisty. Místopředsedou se stal člověk přímo realisty nominovaný, jenž slíbil předsedovi na první schůzi nového výboru součinnost „jménem strany“.⁹³ Výbor však nebyl jednobarevný a zápisy ze schůzí výboru nenaznačují negativní atmosféru, jakou podle publikovaných komentářů žily redakce stranických listů.

Po valné hromadě roku 1912 vyjádřilo několik zástupců mladočechů svou nespokojenost nad postupem realistů ukončením členství ve spolku.⁹⁴ Výbor se naopak snažil nové členy získat výzvou, která slibovala spolupráci příslušníků všech politických stran.⁹⁵ Skutečnost, že vůči tomuto slibu vládla širší skepse,⁹⁶ podporu-

90 MUDr. Otakar Klumpar (1860–1915), městský lékař a primář okresní nemocnice, člen realistické strany.

91 SOKA HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1909–1913, inv. č. 6, valná hromada 24. 2. 1912.

92 Tamtéž, dále Tolman, J. V.: Čtyřicet let, s. 31–32.

93 SOKA HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1909–1913, inv. č. 6, 27. 2. 1912.

94 Vystoupivšími mladočechy byli stavitel Jihlavec, učitel Rejthárek, snad i jeho kolega Vacek, u dalších to není zřejmé. SOKA HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1909–1913, inv. č. 6, valná hromada 8. 1. 1913. Tamtéž lze nalézt výzvu odstupujícího jednatele, aby se členstvo scházelo v Besedě „nehledíc na difference politického přesvědčení“.

95 Ratibor, roč. 29, č. 11, 9. 3. 1912, s. 9.

96 Kraj Královéhradecký, roč. 3, č. 20, 11. 5. 1912, s. 7.

je komentář lidovecké Obnovy: „Od pokrokářů sehnání s velikou horlivostí mladíci, při nichž nepátralo se, jak členské příspěvky platí. A tito pomáhali pokrokové klíce k vítězství nad řádně platícími členy jinými. A sama debata ozářila dostatečně pokrokovou toleranci. Od té doby Beseda slouží hlavně pokrokářům.“⁹⁷ Nic podstatného na situaci nezměnila ani valná hromada v roce 1913.⁹⁸ Veškeré další diskuse přerušilo po roce vypuknutí Velké války a po ní královéhradecká Beseda stejně jako velká část spolků podobného zaměření spíše jen přežívala.⁹⁹ Činnost ukončila na konci roku 1930.¹⁰⁰

---

97 Obnova 1913, roč. 19, č. 44, 31. 10. 1913, s. 4.

98 SOkA HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1909–1913, inv. č. 6, 22. 2. 1913.

99 SOkA HK, HK – Beseda, Protokoly schůzí 1913–1927, inv. č. 7, Zpráva jednatelská za rok 1921–1922 a tamtéž, 1. 3. 1927.

100 SOKA HK, HK – Beseda, kart. 1, inv. č. 24, Návrh výboru Besedy na rozdělení spolkového jmění a formální ukončení činnosti Besedy, 16. 12. 1930. Oficiálně byla činnost spolku ukončena v r. 1931, kdy ohlásil tuto skutečnost okresnímu úřadu, srov. Lenderová, Milena: Inventář spolku Beseda Hradec Králové. Hradec Králové 1988, s. 18.

Ein Kulturverein als Labor für die politische Anhängerschaft. Das Kulturhaus in Hradec Králové/Königgrätz in den Jahren 1872–1914

Die Studie beschäftigt sich mit den Zusammenhängen der tschechischen Lokal- und Hochpolitik im Milieu eines Kulturvereines der ostböhmischen Stadt Königgrätz im Zeitraum von 1872–1914. Sie verifiziert die Prämisse, ob die fortschreitende soziale und politische Stratifizierung der tschechischen Gesellschaft die Beziehungen der Mitglieder innerhalb des Vereins beeinflusste. Vor allem auf der Grundlage der Vereinsquellen und zeitgenössischen Periodika kommt der Autor zum Schluss, dass die politische Überzeugung, die in den Parteipräferenzen zum Ausdruck kommt, einen steigenden Einfluss auf die Atmosphäre und Zusammenarbeit im Vereinsmilieu hatte. Die Mitglieder des Kulturhauses grenzten sich gemeinsam zunächst gegen die deutsche Nationalität ab, später bewirkten sie unter dem Schlagwort des Fortschritts und antiklerikalen Kampfes den Abgang der katholischen Komponente der Mitgliedschaft. In der Zeit vor 1914 wurde die Zusammenarbeit innerhalb des Vereins durch den Konkurrenzkampf der Parteien kompliziert, der zur Beschleunigung seines Verfalls beitrug.

A cultural association as a laboratory of the political partisanship. A Debate Club in Hradec Králové in 1872–1914

The study deals with the link between the local and state-level Czech politics in a milieu of a cultural association in the Eastern Bohemian city of Hradec Králové in 1872–1914. It verifies the supposition that progressing social and political stratification of the Czech society influenced relations among the association members. Based on mostly association archival sources and historical periodicals, the author comes to conclusion that a political belief expressed by party preferences had a growing impact on the atmosphere and cooperation within the association. The Debate Club members defined themselves first against German nationality, later, under the mottos of progress and anticlerical fight, they provoked the secession of the catholic segment in the club. In the period before 1914, the cooperation within the club was complicated by the competition between Czech political parties that only expedited its decay.

K FINANČNÍ SÍLE ŠKOLSKÝCH SPOLKŮ V ČESKÝCH ZEMÍCH. ÚSTŘEDNÍ MATICE ŠKOLSKÁ A DEUTSCHER SCHULVEREIN PŘED PRVNÍ SVĚTOVOU VÁLKOU VE SROVNÁVACÍ PERSPEKTIVĚ (1880–1914)¹

MIKULÁŠ ZVÁNOVEC

Úvod

Již samotná existence dvou navzájem si konkurujících školských spolků Ústřední Matice Školské (ÚMŠ) a Deutscher Schulverein (DSV) usilujících o výstavbu národního školství v Předlitavsku a spoluvytvářejících společenský a kulturní život sklonku 19. a začátku 20. století, významným způsobem odráží liberalizační a demokratizační procesy stejně jako národnostní konflikty posledních čtyř dekad habsburského soustátí. Školské spolky měly, přes veškerou svou proklamovanou apolitičnost, nepřehlédnutelné vazby na národně-liberální politické kruhy a vzhledem k významu své agendy, jíž byla přikládána v rámci národně-obranného hnutí maximální důležitost, samy sebe pasovaly do role nositelů národní myšlenky. Až fascinujícím způsobem rozvětvená a bohatá spolková činnost, která postupně objímala celou řadu aspektů veřejného a politického života a nebála se zasáhnout ani do života soukromého, by jen stěží mohla být pravidelně a s narůstající intenzitou uskutečňována, nebýt odpovídající finanční podpory občanské společnosti a ideové podpory periodického tisku, který do značné míry suploval politická prohlášení, která byla školským spolkům platným spolkovým zákonem ostatně formálně zapovězena. V předkládaném komparativním pojednání by měla být zodpovězena především otázka, z jakých zdrojů získávaly školské spolky prostředky pro svůj hlavní cíl, tj. stavbu národních menšinových škol. Ambice takovéto analýzy spočívá v částečné revizi dosavadního českého výzkumu ohledně postavení školských spolků, ve kterém je stále silně rozšířena teze o inferiorním postavení pražské Ústřední Matice Školské vůči vídeňskému spolku

---

¹ Článek byl podpořen v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu č. 260460 na Institutu mezinárodních studií FSV UK.

Deutscher Schulverein.² Tento článek má za úkol ukázat, že takovéto hodnocení je při komparaci dostupných účetních údajů velice problematické a že ÚMŠ dokázala DSV nejenže velmi zdatně konkurovat, nýbrž jej v některých finančních ohledech dokonce i předčit a tím zdaleka lépe rozvinout svou činnost, nežli její vídeňský protějšek.

Vznik školských spolků

V souladu s liberalizačními a nacionalizačními procesy první poloviny 19. století lze nejpозději během revolucí roku 1848/49 spatřovat počátky snah o českou jazykově-kulturní exkluzivitu sahající do různých sfér společenského a hospodářského života, zejména pak do školství. Jakkoliv mohou být na ústavodárném Kroměřížském sněmu tyto nároky považovány za oprávněné, až skončení neoabsolutistické éry a schválení liberálních zákonů (zejména spolkového zákona roku 1867 a školského zákona roku 1869) včetně Prosinčové ústavy roku 1867 však přináší legitimitu těmto emancipačním snahám a to především skrze článek 3 ústavy o zrovnoprávnění všech obyvatel. Další státoprávní ústupky pro českou liberální politiku s F. L. Riegerem v čele, k nimž se i rakousko-uherským vyrovnáním zdála být otevřena cesta, byly však blokovány centralistickou německo-liberální politikou. Po ztroskotání fundamentálních článků roku 1871 tak staročeská strana nastupuje politiku pasivní resistance, kterou ukončí až její vstup do Taafovy vlády roku 1879. Pro v té době velmi silné německo-liberální kruhy jsou emancipační snahy neněmeckých národů vnímány jako národní a svým způsobem i státní ohrožení a snaží se postupně čím dál více podporovat postup proti takovým tendencím.

Jedním z prvních předchůdců moderních školských spolků je „Deutsche Schulgesellschaft“ vzniknuvší již roku 1867 se sídlem v Innsbrucku vedená prof. Zingerlem, která měla za úkol podporovat německé školství v jižních Tyrolích. Podobné aktivity zaměřené do oblasti školství lze vysledovat také u jiných měšťanských spolků té doby, např. u německého Casina v Praze.³ České školské aktivity na sebe nenechaly dlouho čekat. K prvním lokálním školským spolkům neboli „maticím“ patřil Spolek Komenský ve Vídni, Matice Prostějovská, Matice Olomoucká (všechny 1872) a Matice Českobudějovická (1873).

2 K tezi o silnějším postavení DSV daného jeho velikostí resp. celkově německého národně-obranného sektoru oproti tomu českému srov. Špiritová, Alexandra: Ústřední Matice školská v letech 1880–1918. *Paginae historiae* 1, 1993, s. 182. resp. Hořejš, Miloš: Die nationalen „Schutzvereine“ in Böhmen, Mähren und Schlesien (1900–1938). In: Kubů, Eduard; Schulz, Helga (hg.): *Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten*. Praha – Berlin 2004, s. 207.

3 Cohen, Gary B.: *Němci v Praze 1861–1914*. Praha 2000, s. 121–122.

Politickým předělem a do značné míry i vyvrcholením spolkové měšťanské kultury se stal rok 1880. Utvoření konzervativní Taafovy vlády, které se účastnili i staročeši, a vydání Stremayrových jazykových nařízení, která zrovnoprávnila používání češtiny při vnějším úředním styku, bylo od krachu na Vídeňské burze roku 1873 postupně upadající německo-liberální politikou vnímáno jako zásadní ohrožení a v bezprostřední reakci na jazyková nařízení tak vzešel z vídeňských liberálních akademických kruhů spolek DSV mající za cíl zřizování a udržování škol s německým jazykem vyučovacím v oblastech (jazykově smíšených), kde není možné tyto zbudovat veřejným nákladem. Jen necelého půl roku poté vzniká v reakci na zřízení vídeňského DSV také ÚMŠ v Praze, která se otevřeně přiznávala ke svému reaktivnímu poslání vůči DSV, které se, především v počátcích, až nápadně projevovalo v kopírování spolkových stanov a s nimi souvisejících organizačních změn.⁴

Ústředí obou školských spolků se snažila skrze svou velmi různorodou činnost v oblasti školství připravit co možná nejvýhodnější podmínky pro očekávatelné zahrnutí školských otázek do vyjednávání o případném národnostním vyrovnání. Jelikož k úplnému vyrovnání se s těmito otázkami v Čechách nedošlo až do samotného konce habsburského soustátí, docházelo k postupnému zesilování intenzity činnosti a rozšiřování spolkové agendy, což vedlo až k vytvoření „totálního programu“⁵ a čím dál více se stupňujícího tlaku na obyvatelstvo ohledně přihlášení se k vlastní národnosti. Při prosazování svých zájmů školské spolky velmi úzce spolupracovaly s ostatními národně-obrannými organizacemi, zejména těmi hospodářskými (např. při výkupu nemovitostí nebo pozemků pro školské účely), kterými byly pro ÚMŠ zejména Národní jednota pošumavská a Národní jednota severočeská. DSV spolupracoval především s regionálními Svazy Němců (Bund der Deutschen), zejména pak s Bund der Deutschen in Böhmen, Deutscher Böhmerwaldbund, ad. Partnery pro činnost školských spolků byly ovšem i např. učitelské, pěvecké, tělocvičné spolky a obecní zastupitelstva.

Členské příspěvky a dary

Základem financování spolkové činnosti, která se týkala zřizování, udržování a podpory menšinových škol v česko-německém jazykově smíšeném území byly členské příspěvky, k jejichž každoroční úhradě byl povinován každý člen spolku s výjimkou čestných členů. V obou školských spolkách existovalo několik druhů členství podle výše stanoveného minimálního ročního příspěvku. Výtěžek těchto

---

4 Jubilejní výroční zpráva (dvacátá pátá) Ústřední matice školské v Praze za 25 roků činnosti spolkové od r. 1880 do r. 1905. Praha 1905, s. 4.

5 Haslinger, Peter: Schutzvereine in Mitteleuropa. Vereinswesen, Sprachenkonflikte und Dynamiken nationaler Mobilisierung 1860–1939. Marburg 2009, s. 3.

příspěvků tvořil tzv. jmění kmenové a byl v případě DSV ukládán do tzv. fondu zakládajících členů od samého počátku činnosti, ke zřízení obdobného fondu při ÚMŠ došlo se značným zpožděním až v roce 1902.⁶

Co se členských příspěvků týče, DSV vsadil od samého počátku své činnosti na univerzální nízký členský příspěvek pro všechny členy spolku. Přispívající členové tak měli ročně odvést příspěvek ve výši minimálně 1 zl., propagovaného jako tzv. „Pflichtgulden“, pro členství zakládající pak stačila jednorázová platba ve výši 20 zl., přičemž těmito nízkými částkami si DSV kladl za úkol oslovit co nejširší vrstvy obyvatel. Vedení spolku se i v pozdějších letech stavělo negativně vůči návrhům na zvýšení členských příspěvků s odůvodněním, aby nedocházelo k rozevírání nůžek mezi městskými a venkovskými vrstvami.⁸ Také ÚMŠ vyžadovala od svých přispívajících členů roční příspěvek ve výši 1. zl., nadto ovšem existovaly ještě další tři kategorie placeného členství: skutečné (platba jednorázově 100 zl. nebo 20 zl. v pěti po sobě jdoucích letech), činné (platba 10 zl. ročně) a řádné (platba 5 zl. ročně).⁹ K zakládajícím a skutečným členům zpravidla patřily průmyslové městské vrstvy, spolky (např. besedy, pěvecké spolky, aj.) a zástupci městských a obecních samospráv. Mimo nich v této kategorii nalezneme i hosty navštěvovaných kaváren a restauračních podniků jako například pražských restaurací „U Fleků“ nebo „U Glaubiců“.¹⁰

Ke stálým příjmům spolků patřily postupem času čím dál četnější dary a odkazy. Zejména odkazy značnější výše nebyly zpravidla užívány k pokrytí bezprostředních výdajů, nýbrž byly – často s ohledem na přání zůstavitele – investovány do fondů, případně se z jejich základu vytvořil fond nový. Tímto způsobem byl při ÚMŠ zřízen např. fond Josefa Kandry (1903) spočívající na velkorysém odkazu ve výši 200 000 K.¹¹ Přestože většina takových odkazů sloužila zpravidla k dalšímu zúročení, je možné najít příklady, kdy byly takto nabyté prostředky použity přímo. To se týká především jednoho z vůbec největších odkazů, které ÚMŠ kdy přijala, a sice roku 1897 od zesnulého policejního komisaře Bedřicha Schnella, který ÚMŠ odkázal ještě o něco více než 200 000 K, přičemž tyto prostředky byly bezprostředně použity na pokrytí nezbytných výdajů, které měly pomoci řešení momentální tísnivé finanční situace spolku.¹² Kromě odkazů se jednalo také o dary od soukromých

6 Wotawa, August: Der Deutsche Schulverein 1880–1905. Eine Gedenkschrift. Wien 1905, s. 10 a 21; Bělehrádek, František: Ústřední matice školská. In: Auerhan, Jan (ed.): Česká politika. Díl pátý, Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky. Praha 1913, s. 409.

7 Bericht des Deutschen Schulvereins in Wien über seine Gebarung im Jahre 1880. Wien 1881, s. 27.

8 Mitteilungen des Deutschen Schulvereines (DSV) 27, 1888, s. 29.

9 Věstník Ústřední matice školské (dále ÚMŠ) 12, 1895, s. 170.

10 Výroční zpráva ÚMŠ za sedmý správní rok od 1. října 1886 do 30. září 1887. Praha 1887, s. 13.

11 Bělehrádek, František: Ústřední matice školská. In: Česká Politika, s. 409.

12 Zlatá Praha 28, 1897, s. 334.

osob, sdružení a místních zastupitelstev. DSV přijal například dar Moritze Rohrmanna, bývalého člena říšské rady a velkostatkáře v Dolních Bludovicích u Českého Těšína, který činil 300 000 K a v souladu s přáním dárce posloužil opět jako kapitál k dalšímu zúročení.¹³ Ničím neobvyklým nebyly ani dary zaslané při příležitosti svatby nebo úmrtí.¹⁴ Peněžní dary ovšem nepřicházely jen z Předlitavska, nýbrž i ze Zalitavska a ze zahraničí. Například bývalý rakousko-uherský konzul v USA František Korbel věnoval ÚMŠ 50 000 K, z čehož byl zřízen fond manželů Korbelových. Finanční dary od amerických Čechů byly dokonce roku 1909 využity pro zařízení celé jedné spolkové matiční menšinové školy v Libkovicích.¹⁵ Nejvýznamnější prostředky ze zahraničí plynuly ÚMŠ z USA a Ruska. Výše těchto příspěvků byla však jen velmi nestálá a jen v některých letech dosáhla význačnějších hodnot, kdy pro srovnání americké příspěvky dokázaly převýšit např. příspěvky brněnského místního odboru nebo všech příspěvků vybraných pro ÚMŠ ze Slezského vévodství.¹⁶

DSV se sice také mohl těšit podpoře za zahraničí a to především z Německé říše, kde v reakci na to, že spolkový zákon z roku 1867 neumožňoval zakládání místních odborů DSV v zahraničí, vznikl 15. 8. 1881 na podporu německého školství v zahraničí spolek Allgemeiner Deutscher Schulverein (ADS) se sídlem v Berlíně, který se roku 1908 přejmenoval na Verein für das Deutschtum im Ausland (VDA).¹⁷ Ačkoliv si ADS/VDA vytyčil za svůj cíl podporu německého školství po celém světě a byl také daleko více nežli DSV v kontaktu např. se spolky amerických Němců, těžiště jeho činnosti neleželo v Předlitavsku kvůli možnému překrývání činnosti s DSV, místo toho se koncentroval se především na oblasti Zalitavska (zejména německojazyčné Sedmihradsko). ADS/VDA ovšem přímo finančně podporoval i DSV. Bohužel však tyto dary, snad i s ohledem na jejich celkově nízkou výši, byly ve výročních zprávách DSV vykazovány pouze v rubrice zahraniční příspěvky spolu s přímými platbami, proto lze jejich celkový podíl jen stěží odhadovat a je nutné se omezit na nepravidelná sdělení a poděkování při valných hromadách DSV, kterých se předáci ADS ostatně pravidelně účastnili. Například při valné hromadě konané roku 1895 ve Vídni mohlo být zástupci ADS/VDA poděkováno za výjimečně vysokou podporu ve výši 20 000 marek.¹⁸ Kromě darů a výtěžků sbírek různých místních odborů ADS/VDA (obzvláště pak

---

13 Mährisches Tagblatt, č. 72 ze 27. 3. 1908, s. 4. K dalším významným darům a odkazům pro DSV srov. Barta, Erwin a Bell, Karl: Geschichte der Schutzarbeit am deutschen Volkstum. Dresden 1930, s. 28.

14 Wochenbericht des Deutschen Schulvereines 12, č. 6, 8. 2. 1912, s. 2.

15 Bělehrádek, František: Ústřední matice školská. In: Česká politika, s. 410.

16 Výroční zpráva ÚMŠ v období 1880–1901, zejména 1895.

17 Wotawa, A.: Der Deutsche Schulverein, s. 15.

18 Hauptversammlung des DSV 1895, s. 1; Archiv des Deutschen Schulvereines, Österreichische Landsmannschaft Wien.

jeho zdaleka nejsilnějšího drážďanského s příslušností pro české země), krajan-
ského spolku Bund der Deutschösterreicher, různých tělocvičných, pěveckých
a studentských spolků (buršenshaftů) se jednalo také o různé dary a výtěžky sbírek
soukromých osob nebo některých místních zastupitelstev.¹⁹ Zahraniční podpora
DSV ovšem v účetnictví i v publikacích DSV hrála spíše podřadnou roli a dokon-
ce i konkurenční ÚMŠ, která většinou ve svých propagačních tiskovinách pou-
žívala údajnou přesilu soupeře jakožto mobilizační prvek, hodnotila prostředky
plynoucí DSV z Německa, jako ne „tak značné – ba snad ani nedosahují té výše
jako Matičné dary našich krajanů z Ameriky [...]“²⁰Nízkou výši prostředků ply-
noucích vídeňskému ústředí dosahující na přelomu století jen okolo 3000 marek,²¹
ovšem částečně vyvažují značné příspěvky jednotlivým župám DSV, což značí
spíše cílenou přímou podporu konkrétních lokálních školských snah stejně jako
i na možné kontakty místních skupin ADS/VDA k nižším (a méně sledovaným)
organizačním složkám DSV.²²

Výtěžek z kulturních událostí a prodeje výrobků

Významným příjmem školských spolků byly výtěžky z pořádaných kulturních
událostí, které byly vykazovány jakožto příspěvky místních odborů, u kterýchž tvo-
řily takovéto příjmy často zcela zásadní podíl na jejich celkové roční bilanci. Nejvýše
tak přispívaly tradičně městské odbory, u ÚMŠ se co do výše ročních příspěvků
nejlépe umísťovaly samozřejmě odbory pražské spolu se samostatnými odbory kar-
línským a smíchovským. Právě při ÚMŠ si nelze nepovšimnout, s výjimkou velmi
silného odboru plzeňského, že nejvyšší příspěvky přicházely z městských jazykově
homogenních oblastí, zejména regionu Polabské nížiny jako zejména z Kolína, Mla-
dého Boleslavi, Hradce Králové, Pardubic, ovšem i Nymburku nebo Chrudimi. Zatím-
co v prvním roce činnosti místních odborů ÚMŠ, tj. 1881 odvádělo jen 7 místních
skupin příspěvky vyšší než 2000 zl. ročně, v roce 1901 to je již celých třicet českých
měst, mezi nimi již vedle ostatních polabských maloměst jako Jaroměř, Dvůr Krá-
lové, Kutná Hora a Mělník se objevují také Louny, Slaný, Kladno nebo Tábor. Z mor-
avských místních odborů ÚMŠ se nejvíce angažovaly odbory litovelský a prostěj-
ovský, přičemž odbor brněnský vzhledem k jazykově smíšenému charakteru místa
působení zůstával v tomto ohledu významně pozadu.²³

19 Wochenbericht des Deutschen Schulvereins z období 1911–1914.

20 Věstník ÚMŠ 8, 1889, s. 205.

21 Das Deutschthum im Auslande. Mitteilungen des Allgemeinen Deutschen Schulvereins zur Er-
haltung des Deutschthums im Auslande 1–2, 1898, s. 8.

22 Rechenschaftsbericht der Leitung des westböhmisches Schulvereinsgaues für das Jahr 1904.
Mies 1905, s. 37.

23 Výroční zprávy ÚMŠ v období 1880–1901.

Pro DSV se s ohledem na finančně nejsilnější místní odbory pomyslným národním zázemím stala bezesporu Vídeň a opět obzvláště homogenní německo-jazyčné oblasti Čech, které disponovaly značným náskokem před sekundujícími Moravou (zejména Brno) a Štýrskem (zejména Štýrský Hradec). S jistou nadsázkou lze říci, že to bylo opět Polabí, které i v případě DSV vynášelo nejvyšší „úrodu“, přičemž právě díky velmi husté síti místních skupin v dolním Polabí vznikla právě tam roku 1893 první župa DSV se sídlem v Ústí nad Labem. Kromě Ústí nad Labem tak přicházely nejvyšší příspěvky od místních skupin v Teplicích, Děčíně, Podmoklech, ovšem také Liberce, Žatce, Varnsdorfu nebo Jablonce nad Nisou. Značně omezené, ovšem ne zcela zanedbatelné příspěvky přicházely i z Prahy, kdy např. za období 1880–1905 odvedly místní odbory DSV v Praze a okolí přibližně stejně prostředků jako za celé Chebsko vč. lázeňského trojúhelníku a německy mluvící Šumavu, (tj. cca 500 000 zlatých).²⁴

Z velmi pestré palety kulturních událostí pořádaných místními odbory školských spolků jako především koncertů, divadelních představení, tanečních plesů a věnečků (u DSV oblíbených „Tanz-Kränzchen“), a různých jiných slavností vynikají tzv. „národní slavnosti“, přičemž již koncem 80. let se podařilo uspořádat především DSV významně navštívené slavnosti jako např. v rámci valné hromady konané v nově otevřené budově vídeňské radnice roku 1887 nebo rok na to u příležitosti valné hromady v Brně.²⁵ Z těchto slavností se později v 90. letech vyvinuly každoroční slavnosti spolupřádané městskými zastupitelstvy a to zejména ve vídeňském Prátru, resp. v pražské Královské oboře a na Výstavišti.²⁶

Zajišťováním kulturní nabídky ve velkých městech si sice školské spolky zajistily relativně jistý příjem, který byl ohrožen snad jen nepřízní počasí u venkovních akcí, což byl aspekt, který rozhodně nebyl brán na lehkou váhu, neboť mohl značně ohrozit konečnou výši sbírky.²⁷ Nicméně, pro školské spolky bylo postupem času čím dál obtížnější uspokojovat poptávku sice národnostně spolehlivých, ale kulturně čím dál náročnějších městských návštěvníků. Již po necelém desetiletí své činnosti si ÚMŠ uvědomovala dvojsečnost tak bohaté kulturní nabídky: „Praha je slavnostmi na nějaký čas nasycena a její obecnstvo potřebuje zvláštních dráždivel,

---

24 Wotawa, A.: Der Deutsche Schulverein, tab. č. 8. Pro podrobnější přehled síly místních odborů DSV v Českých zemích srov. Leistungsausweis der Ortsgruppen des DSV über die Jahre 1906, 1907 und 1908, s. 5–49; Archiv DSV, Österreichische Landsmannschaft Wien.

25 K vídeňské slavnosti srov. Mitteilungen des DSV 23, 1887, s. 28–33. K Brněnské slavnosti, které se mělo zúčastnit až 30 000 návštěvníků srov. Mitteilungen des DSV 27, 1888, s. 26–30.

26 První velká slavnost ÚMŠ se konala roku 1893. Srov. Věstník ÚMŠ 7, 1894.

27 Wochenbericht des Deutschen Schulvereins 39, 26. 9. 1912. Německo-nacionální tisk nebyl dalek toho přisuzovat nepřízní počasí politické příčiny. Srov. zejména článek „Ein verregnetes Praferfest“. Teplitz-Schönauer Anzeiger 110, 16. 9. 1907. s. 3.

aby se pro novou slavnost rozehrálo.²⁸ I proto byla značná pozornost koncentrována spíše do venkovských oblastí jazykově smíšených regionů, kde bylo pořádání kulturních událostí koneckonců považováno i v národním ohledu za smysluplnější,²⁹ ačkoliv bylo třeba počítat s nižšími výtěžky i možnými konflikty s „jinonárodní“ obecní správou.³⁰ Proto byly události v jazykově smíšených oblastech pořádány velmi často ve spolupráci s místními odbory ostatních národně-obranných spolků, jako byly zejména Národní Jednoty a Svazy Němců nebo tělocvičné spolky. Oba školské spolky měly eminentní zájem na zavádění a udržování nových „národních“ svátků a zpravidelnění až ritualizování společenských událostí, což dokazuje vznik celé řady akcí vázané na sezónní období, jako slavnost slunovratu (Sonnwendfeier), májová slavnost, dětský den, den matek, Mikulášská slavnost, letní slavnost, vánoční a velikonoční slavnost, atd. Zde výrazně vynikal DSV, který pravidelně uveřejňoval nejen ve vlastním nákladem vydávaných kalendářích, nýbrž také ve svém věstníku Getreuer Eckart přehled národně významných dnů, ke kterým patřily mj. události celoněmeckého charakteru jako např. „Übergabe von Paris“, „Wiederaufrichtung des Deutschen Reiches“ nebo den proslulého Bismarckova proslovu: „Wir Deutsche fürchten Gott, aber sonst nichts auf der Welt“.³¹ Roku 1912 navrhol DSV také zavedení národního svátku 13. května, tj. den, kdy byl sám tento spolek v roce 1880 ve Vídni založen.³²

Postupně se stalo významným příjmem školských spolků vydávání spolkových tisků, zejména pak věstníků a kalendářů. DSV vydával již od roku 1880 svůj věstník „Mitteilungen des Deutschen Schulvereins“, který v roce 1903 nahradil „Getreuer Eckart“.³³ K němu přibyl v březnu 1911 o něco stručnější „Kampf ums Deutschtum“, čímž DSV vydával dvě periodika. ÚMŠ představila první vydání svého „Věstníku Ústřední Matice Školské“ se značným zpožděním až v roce 1885, tento byl pod stejným názvem vydáván ovšem až do roku 1938.³⁴ Značné popularitě se také těšily spolkové kalendáře. První ročník kalendáře DSV byl vydán v roce 1884 a hned o rok později následoval i první kalendář ÚMŠ. Mimoto byly pravidelné příjmy zvyšovány prodejem výrobků, které byly propagovány jakožto „národní produkty“. Jednalo se především o pohlednice, známky (vč. tzv. „uzavíracích známek na dopisy“ nebo-li „Wehrschatzmarken“), spolkové odznaky a zápalky, doutníko-

28 Věstník ÚMŠ 8, 1889, s. 205.

29 Tamtéž.

30 Článek „Zakázané zábavy v Hrobčicích a Liticích“. In: Český denník, 30. 5. 1914.

31 Getreuer Eckart 1, 1903, s. 16; Getreuer Eckart 2, 1903, s. 32.

32 Wochenbericht des Deutschen Schulvereines 11, 14. 3. 1912, s. 3a.

33 Wotawa, A.: Der Deutsche Schulverein, s. 14.

34 Věstník ÚMŠ 1, 1885.

vé špičky, zpěvníky, pamětní mince, psací potřeby, ovšem ani spotřební produkty jako obzvláště káva nebo cikorka nebyly žádnou výjimkou.³⁵ Velmi rozšířené byly také tzv. „národní obětiny“ různých forem prodávané jako dopisnice, telegramové lístky, navštivenky, existovaly ovšem také různobarevné věncové obětiny, které se používaly při pohřbech.³⁶ Pro zajímavost lze ještě seznam doplnit od roku 1910 ÚMŠ vydávanou „Rodinnou kroniku“, která byla inzerována jako vhodný svatební dar, nebo na druhé straně portrétní obrazy roku 1905 zesnulého dlouholetého předsedy DSV Moritze Weitlofa.³⁷

Veřejné sbírky a sbírkové akce

Nad rámec pořádání kulturních akcí, bylo úkolem místních odborů rovněž provádění pravidelných sbírek i nepravidelných sbírkových akcí. Mezi nejvýznamnější sbírky lokálního charakteru patřily tzv. „květinové dny“, které se rozšířily kolem roku 1910. Tyto sbírky dobročinného charakteru a konající se zejména u příležitosti významných výročí, jako např. při narozeninách císaře, byly převzaty školskými spolky k podpoře vlastních aktivit. První květinové dny pořádal v roce 1911 DSV ve Vídni a Olomouci, květinové dny ÚMŠ na sebe nenechaly dlouho čekat.³⁸ I sebemenší sbírky národní protistrany byly detailně sledovány a jejich výtěžek byl prezentován v tisku. Takto informovala např. Národní Politika o německé květinové sbírce a české „protisbírce“ na Mostecku: „Němci v Mostě uspořádali v neděli 15. tohoto měsíce květinový den na prospěch výbojných německých organizací a utržili za květiny 377 korun. V sousední obci Čouši uspořádali květinový den Češi na prospěch našich jednot obranných, při čemž bylo prodáno kvítků za 158 korun.“³⁹

Pro efektivnější a hlavně rychlejší výběr nutných příspěvků školské spolky přikročily k pořádání velkých sbírkových akcí, přičemž první z nich se konala opět pod záštitou DSV roku 1909, poté co štýrský básník a přívrženec DSV Peter Rosegger zveřejnil v listu „Neues Wiener Tagblatt“ výzvu k dvoumilionové sbírce spočívající na jednotlivých příspěvcích po 2 000 K, jejíž výtěžek měl být, v souladu s přáním iniciátora, použit na výstavbu spolkových školních budov v oblastech jazykové hranice. Vytyčený cíl byl naplněn již koncem nadcházejícího roku a z Roseggerovy sbírky, příp. fondu, ze které mohly být ještě těsně před vypuknutím první světové války zřízeny tzv. „Roseggerovy školy“ („Peter-Rose-

---

35 Barta, E. – Bell, K.: Geschichte der Schutzarbeit, s. 29; Věstník ÚMŠ 10, 1894, s. 154.

36 Věstník ÚMŠ 1–2, 1909, s. 46.

37 Novinové výstřižky o menšinových sbírkách z let 1913–1914; NA, fond Menšinové muzeum (MM), inv. č. 61, kart. 25; Věstník ÚMŠ 5–12, 1910, s. 199; Getreuer Eckart 1, 1903, s. 16.

38 Mährisches Tagblatt 106, 10. 5. 1911, s. 4; Věstník ÚMŠ 1, 1912, s. 24.

39 Národní Politika, 19. 6. 1913.

gger-Schulen“),⁴⁰ se stala opět vítaná inspirace pro ÚMŠ, která ještě téhož roku na den sv. Václava 28. 9. vyhlásila sbírku na tzv. „Svatováclavský milion“, který se rovněž podařilo brzy vybrat a stejně jako v případě Roseggerovy sbírky nebyla sbírka po vybrání stanovené částky ukončena, nýbrž byla dále prodlužována.⁴¹ Největší příspěvky do sbírek i sbírkových akcí přicházely od movitějších měšťanských a průmyslových vrstev i obecních a městských rad. Městská rada v Praze darovala např. 10 000 K milionovému fondu ÚMŠ a městská rada ve Vídni se podílela na Roseggerově sbírce celými 20 000 K.⁴² Školské spolky se k jiným sbírkovým akcím sledující jiné než vzdělávací účely stavěly pasivně až rezervovaně, což je vidět velmi dobře hlavně na postoji ÚMŠ vůči sbírce na vyhořelé Národní divadlo v prvním roce její činnosti, neboť tato vyvolávala obavy ze zastínění významu podpory národního školství.⁴³

Stále přibývajících sbírkové akce znamenaly nechtěné zvýšení konkurence mezi jednotlivými stejnonárodními národně-obrannými spolky, čímž vznikla potřeba lepší koordinace, kterou měly převzít střešové obranné organizace jako zejména Národní Rada Česká (1900, Praha) a Deutscher Volksrat für Böhmen (1903, Třebenice). DSV se dokonce snažil do značné míry tuto funkci vzít zcela na sebe založením tzv. „Hauptstelle für die deutsche Schutzarbeit“ roku 1908.⁴⁴ Tyto organizace se snažily vystupovat jakožto koordinátor aktivit stejnonárodních akterů, vč. jejich sbírkové činnosti. Ze stejného důvodu vznikaly také návrhy na zavedení jednotné „národní daně“ ve formě známky, což byl zvláštní projekt Národní rady české, který měl zajistit rovnoměrné přerozdělování příjmů mezi různé národně-obranné spolky. Tento plán ztroskotal na požadavcích ÚMŠ, která požadovala třetinu až polovinu celkového výtěžku.⁴⁵ Spolupráce s Národní radou českou však neměla být zatížena tímto sporem a byly hledány další formy spolupráce především právě ve sbírkových akcích. Pro udržení kroku s rostoucím Roseggerovým fondem byla zorganizována pod Českou národní radou roku 1913 tzv. „Společná

40 Výzva Gustava Große a Petera Roseggera z 10. 6. 1909, viz Archiv DSV, Barta, E. – Bell, K.: Geschichte der Schutzarbeit, s. 30; Pozorny, Reinhard: Deutsche Schutzarbeit im Sudetenland, s. 6. Z Roseggerova fondu byly kolem roku 1913 postaveny školy na jižním Plzeňsku v Ohučově, Sytně, Vstíši, Mantově a Chotěšově. Srov. Český denník z 31. 8. 1913 a České slovo z 12. 1. 1913.

41 Provolání výboru ÚMŠ o milionovém daru Svatováclavském, NA, fond Policejní ředitelství Praha I, 1908–1915, sign. V 31/1, kart. 2704. Napodobení Roseggerovy sbírky lze spatřovat také např. v Grunewaldově sbírce polské Matice školské. Srov. Kampf ums Deutschtum 1, 1911, s. 5.

42 Věstník ÚMŠ 11–12, 1909, s. 212; Deutsche Böhmerwald-Zeitung 10, 4. 3. 1910.

43 Věstník ÚMŠ 6–7, 1903, s. 159.

44 Weidenfeller, Gerhard: VDA – Verein für das Deutschtum im Ausland. Frankfurt/Main 1976, s. 133.

45 Haslinger Peter: Nation und Territorium im tschechischen politischen Diskurs. München 2010, s. 198; Lukešová, Eva: Ústřední matice školská, diplomová práce FF UK. Praha 2013, s. 81–88.

sbíрка národní“, která byla minimálně v Praze prováděna „dům po domu“, což mělo vést k maximálnímu zefektivnění sbírkové akce.⁴⁶

Státní a zemské subvence

Kromě výše uvedených příjmů pocházejících výlučně ze soukromých zdrojů a orgánů místních samospráv, školské spolky přijímaly na svou činnost zemské subvence a v případě vydržování středních škol jako např. gymnázií, reálků nebo průmyslových škol pokračovacích také na podporu daných ústavů určené subvence státní. Mimoto disponovaly školské spolky některými daňovými zvýhodněními, byly osvobozeny od kolkovného nebo výdělkové daně.⁴⁷

O výši zemských subvencí rozhodoval zemský výbor, který tak měl možnost ocenit úspory, jež mu vyplývaly z činnosti školských spolků, což také činil. Subvence království Českého byly vypláceny od roku 1890 na konkrétní spolkové obecné školy s právem veřejnosti a s výjimkou poklesu na 9 000 zl. v roce 1898 přinášely ÚMŠ každoročně celkově okolo 12 000 zl. Po odeznění badeniovské krize dochází ke skokovému navýšení zemské subvence pro ÚMŠ a s výjimkou úplného výpadku vlivem hospodářské situace v roce 1911 se až do vypuknutí první světové války pohybuje stabilně nad 30 000 zl., což do značné míry odráží i silný nárůst českých menšinových škol začátkem 20. století.⁴⁸ Pochopitelně se poskytnutí zemské subvence a určení její výše stalo v nejednom případě diskutovaným tématem zemských zákonodárců, hlavně s ohledem na přerozdělení, které z německé strany bylo chápáno jako nespravedlivé. Takto komentoval schválenou výši zemských subvencí školským spolkům například poslanec Anton Pergelt na půdě zemského sněmu: „Die Schulen der Ústřední matice školská erhalten eine Subvention von 12.980 fl., die Schulen des deutschen Schulvereines 3.115 fl., das ist genau der vierte Theil. Auf ein Viertel sind wir Deutsche in Böhmen [...] weder der Kopfzahl, noch der Steuerleistung nach herabgesunken. Ich muss auf das entscheidenste dagegen protestieren, dass aus unseren Steuergeldern die Kampfschulen der Ústřední matice školská dotiert werden“.⁴⁹ Dojem nedostatečné podpory veřejných orgánů byl koncem 90. let v případě DSV jistě umocněn dlouhodobou opozicí německých křesťansko-sociálních a antisemitských politiků, kteří se na půdě dolnorakouského zemského sněmu několikrát pokoušeli blokovat udělení zemské subvence ve výši 2 000 zl. DSV příp. její udělení podmínit tím, že DSV ukončí podporu

---

46 Výzva Národní rady české k všenárodní sbírce z 23. 5. 1913; NA, MM, inv. č. 52, kart. 14.

47 Přípis c. k. berní zprávy v Praze ze dne 14. 1. 1899, příp. Přípis c. k. zemského finančního ředitelství ze dne 14. 8. 1905, NA, ÚMŠ, inv. č. 716, kart. 60.

48 Srov. Výroční zprávy ÚMŠ v letech 1890–1914.

49 Stenoprotokol ze zasedání zemského sněmu ze dne 24. 2. 1896, <http://www.psp.cz/eknih/1895skc/1/stenprot/024schuz/s024009.htm> [15. 9. 2019].

židovských škol.⁵⁰ Střet ohledně antisemitismu s křesťanskými sociály mimochodem rovněž způsoboval výpadky ve vyplácení pravidelného ročního příspěvku vídeňské městské rady.⁵¹ Od roku 1907, kdy byla DSV vyplacena zemská subvence dolnorakouského sněmu ve výši 4 000 zl.,⁵² docházelo opakovaně podobně jako v případě subvence českého sněmu k značným výpadekům, což bylo ovšem dáno také klesajícím počtem vydržovaných škol, kdy roku 1909 DSV po zveřejnění řady z nich vlastnil v celém Předlitavsku dohromady již jen 32 spolkových obecných škol, z čehož 27 škol připadalo na České země (10 v Čechách, 3 na Moravě, 6 ve Slezsku), přičemž ani ne všechny disponovaly právem veřejnosti nutným pro udělení zemské subvence. V posledních předválečných letech tak DSV nečerpal téměř žádné subvence ani z českého, ani z dolnorakouského a potažmo ani ze štyrského zemského sněmu.⁵³ Naproti tomu ÚMŠ v témže roce vydržovala po Českých zemích dohromady již 69 obecních škol, z toho jen 45 v Čechách, 15 na Moravě a 8 ve Slezsku.⁵⁴

Až do roku 1905 nečerpaly školské spolky téměř žádné subvence od moravského zemského sněmu. To se změnilo schválením tzv. Perkova zákona v rámci Moravského paktu, který dokonce stanovil povinnou subvenci soukromým školám a opatrovnám s nastavenou výší 1 000 K za každých 30 dětí, což vedlo k tomu, že subvence pro ÚMŠ z Moravy v některých nadcházejících letech dokonce lehce převýšily subvence z Čech. Díky silně rostoucímu počtu českých menšinových škol byly roku 1912 příjmy ÚMŠ obohaceny také o subvenci ze Slezského vévodství.⁵⁵

Finanční síla školských spolků

Při porovnání účetních výkazů ÚMŠ a DSV je zřejmé, že ÚMŠ od samého počátku sice skutečně čelila početní, ne však již tak finanční a materiálové přesile DSV. Zatímco DSV měl roku 1883 již 99 735 členů organizovaných v necelých 976 místních odborech s ročními příjmy okolo 420 000 zl., disponovala ÚMŠ sice pouze 22 574 členy ve 181 místním odboru, ovšem s ročním příjmem necelých 300 000 zl., což je přepočteno na členy třikrát více za každého člena nežli

50 Mitteilungen des DSV 58, 1897, s. 29.

51 Tamtéž, s. 16–17.

52 Getreuer Eckart 1, 1907, s. 200.

53 Stenoprotokol ze zasedání zemského sněmu z 15. 10. 1908, <http://www.psp.cz/eknih/1908skc/1/stenprot/012schuz/s012011.htm> [15. 9. 2019]; Getreuer Eckart 7–8, 1909, s. 345; Übersicht über die Tätigkeit des Deutschen Schulvereins im Jahre 1909, s. 1.

54 Padesát let ÚMŠ 1880–1930. Praha 1931, tab. 1–4.

55 Výroční zprávy ÚMŠ z let 1912–1914; Věstník ÚMŠ 4, 1907, s. 60–61.

v případě DSV.⁵⁶ Informace o počtu místních odborů mohou být navíc zkráceny sporadicky vykazovaným počtem tzv. „sborů důvěrníků“, jichž měla např. ÚMŠ roku 1911 téměř tolik co místních odborů.⁵⁷

Při pohledu na oficiální čísla z účetních výkazů obou školských spolků je nápadným předělem rok badeniovske krize 1897, kdy příjmy ÚMŠ poprvé v absolutních číslech převyšují příjmy DSV o necelých 70 000 K a to i bez připočtení téhož roku obdrženého Schnellova odkazu. Například roku 1903 vybrala ÚMŠ 575 459 K za 331 místních odborů. DSV, který měl sice v téže roce v českých zemích místních odborů více, celých 461, za ně vybral však jen 430 710 K. Nejvyšší nárůst nad DSV získala ÚMŠ roku 1906, kdy oproti výtěžku DSV ve výši 501 818 K bylo ÚMŠ utrženo 784 238 K. Tento trend byl zvrácen až vyhlášením milionových sbírek roku 1909, po kterých se příjmy obou spolků vyvážily a v dalších letech shodně rostly až na předválečných 1 500 000 K.⁵⁸

Popsaný vývoj nelze zcela beze zbytku interpretovat jako lepší využití mobiliizačního potenciálu ÚMŠ, která v oné konjunkturální době bezesporu profitovala z demokratizačních procesů směřujících v konečném důsledku k zavedení všeobecného volebního práva v roce 1907. Důvodem jsou nápadné rozdíly v účetnictví a způsobu zacházení s finančními prostředky, vytváření rezerv a finančního krytí, které se již při valné hromadě DSV ve Vídni roku 1895 snažil vysvětlit účetní DSV Rudolf Maresch. Ten poukazyval zejména právě na to, že ÚMŠ nezajišťuje penzijní připojištění (pouze odbytné)⁵⁹ pro své matiční učitele a nekryje se pro nenadálé případy ani fondem zakládajících členů, což jsou položky, do kterých DSV odvádí každoročně značnou část příjmů. Nedostatky finančního krytí udělených spolkových subvencí pro stavbu škol kryté v případě DSV prostředky ze stavebního fondu nebo pro případ likvidace spolku spolu s rozdílným způsobem vykazování, kdy např. ÚMŠ připočítávala zbytky tiskovin do spolkového jmění, byly dle Maresche důvodem, proč je třeba považovat hodnoty ve výkazech ÚMŠ za nadsazené.⁶⁰ Těchto deficitů si byla ÚMŠ sice dlouhodobě vědoma,⁶¹ k jejich nápravě s výjimkou stavebního fondu, který ustanoven nebyl vůbec, došlo však až v rámci svého nejdynamičtějšího růstu

---

56 Zatímco DSV vybíral 4,2 zl. na člena, u ÚMŠ to byly již 13,3 zl. Srov. Neumann, Karl: *Zehn Jahre deutsche Arbeit. Gedenkschrift zum zehnjährigen Bestande des Deutschen Schulvereins in Wien*. Wien 1890, s. 51–53; *Výroční zpráva ÚMŠ za třetí rok správní 1883*, s. 22.

57 Pošumaví 15–16, 10. 8. 1912, s. 122.

58 Pamětní list vydaný na oslavu půlstoleté činnosti Ústřední matice školské v Praze. Praha, 1931, s. 76; jednotlivé zprávy *Übersicht über die Tätigkeit des Schulvereines pro roky 1880–1914*.

59 K podrobnostem ohledně odbytného srov. Bělehrádek, František: *ÚMŠ*. In: *Česká Politika*, s. 419.

60 Bericht über die Geldgebarung im Jahre 1894 von Rudolf Maresch. In: *Hauptversammlung 1895; Archiv DSV*.

61 *Věstník ÚMŠ* 8, 1891, s. 1.

začátkem 20. století. Roku 1902 byl založen fond zakládajících členů a ke konečnému rozhodnutí nahradit obytný fond fondem penzijním došlo definitivně až roku 1909 zřízením „Kneidlova penzijního a podpůrného fondu“.⁶²

Závěr

Úspěšný rozvoj činnosti obou nejvýznamnějších národně-obranných spolků v Českých zemích byl i kvůli celé řadě vzájemně shodných aspektů, kdy zejména ÚMŠ do značné míry přebírala ustanovení i rozličné aktivity od DSV, na finančních možnostech spolků a případné větší výpadky přijatých prostředků ze sbírek tak mohly teoreticky znamenat i existenční hrozbu. Díky ukládání prostředků do fondů příjmy obou spolků stabilně rostly, ovšem přes veškerou snahu příjmy zvyšovat a co nejvíce stabilizovat, od prodeje tiskovin a různých výrobků až po plánování národní daně, byly po celou dobu školské spolky zcela odkázané na výtěžku sbírek a přijímání darů a odkazů. Udělované státní nebo zemské subvence nebyly zdaleka dostatečné pro udržení nebo další rozvoj činnosti, a vztahovaly se jen na provoz konkrétních spolkových škol. Díky většímu počtu škol z těchto subvencí více těžila ÚMŠ, u DSV tvořily subvence jen mizivý podíl na celkových příjmech a jejich udělení bylo navíc komplikováno křesťansko-sociální opozicí obzvláště v dolnorakouském zemském sněmu.

Školské spolky vyvíjely enormní činnost v oblasti kultury, kdy své příjmy zajišťovaly pomocí zavádění nejrůznějších tradic a slavností. S tím šla ruku v ruce národnostně silně vyhraněná agitace, která měla prioritně zajistit dostatečný počet uvědomělých přispěvovatelů na spolkové aktivity, kteří se, jak ukazuje přehled nejčinnějších místních odborů, koncentrovaly v tzv. „národním zázemí“ regionů převážně jazykově homogenních. Takové zajišťování příspěvků samozřejmě mnohdy probíhalo velmi často z dnešního pohledu krajně neetickými způsoby zasahujícími do soukromé sféry obyvatel, čímž oba spolky rozvinutou moderní občanskou společnost, ze které samy vzešly, zdatně využívaly ve svůj prospěch a osobovaly si právo být mluvčími jejich národních celků.

Ze srovnání finanční síly ÚMŠ a DSV jasně vyplývá, že ÚMŠ nebyla nikterak v horším postavení nežli konkurenční DSV, postupem doby spíše naopak. Kromě toho se ÚMŠ mohla dovolávat ústavně zakotvené rovnoprávnosti obyvatel stejně jako liberálních zákonů konce 60. let, zatímco výše naznačená proněmecká orientace DSV měla spíše potenciál, aby jeho agitace byla vnímána jako reálná politická hrozba pro Habsburské soustátí. Finanční napojení DSV na říšská místa, především na berlínský ADS/VDA zde sice existovalo, přijaté prostředky skrze ústředí spolku ovšem nebyly nikterak významné a patrně se tak odehrávaly spíše na nižší (zejména župní) úrovni.

62 Bělehrádek, F.: ÚMŠ, s. 419.

Při pohledu na účetní bilance se tak nelze ubránit dojmu, že právě ÚMŠ dokázala demokratizačních procesů přelomu století lépe využít k národní mobilizaci, což se ukazuje na předstížení DSV nejen ve výši utržených finančních prostředků, nýbrž také na počtu v té době vydržovaných škol, kterých měla ÚMŠ před zahájením výstavby tzv. „Roseggerových škol“ ze strany DSV o více než polovinu více. „Konjunkturní období“ ÚMŠ, tj. léta, kdy ÚMŠ hospodařila s více prostředky nežli DSV a které dle poměru přijatých financí ve své maximální délce zahrnovalo léta 1897–1910, se může na první pohled v rámci celkového předválečného působení školských spolků jevit jako pouze jedna etapa, ovšem obzvláště s přihlédnutím k menšímu teritoriálnímu záběru činnosti a tím i nižšímu počtu místních odborů nežli v případě DSV, je bezesporu na místě označit vývoj ÚMŠ jako velmi dynamický a její postavení v období před vypuknutím první světové války vůči svému vídeňskému protějšku jako stabilně velmi silné a v některých ohledech i výhodnější.

Zur Finanzkraft der Schulvereine in den böhmischen Ländern. Der zentrale Kulturschulverein und der Deutsche Schulverein vor dem Ersten Weltkrieg in vergleichender Perspektive (1880–1914)

Die vorliegende Studie beschäftigt sich mit der Frage der Finanzierung der Schulvereine, konkret dann des Deutschen Schulvereins (DSV) mit Sitz in Wien und der tschechischen Ústřední matice školská (ÚMŠ, dt.: zentraler Kulturschulverein) mit Sitz in Prag, die wenigstens hinsichtlich der Größe die bedeutendsten nationalen Schutzvereine in Cisleithanien waren und sich zum Ziel setzten, Minderheitenschulen an Orten zu bauen und zu betreiben, wo sie nicht auf öffentliche Kosten entstehen konnten. Die Analyse der Rechnungsbilanzen aus den Jahren seit Tätigkeitsbeginn dieser beiden Vereine bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges (1880–1914) hat die Aufgabe zu zeigen, wie die Schulvereine hauptsächlich Geldmittel für die Finanzierung ihrer Tätigkeiten erlangten, die vor allem mit dem Bau von Minderheitenschulen verbunden waren.

Beide Schulvereine waren sehr stark von den damals sehr entwickelten Bürgergesellschaften und dem Gesellschaftsleben abhängig. Im Hinblick auf die begrenzten Subventionen, die für den DSV um ein Vielfaches geringer waren, als bei der ÚMŠ, verlief die Finanzierung der Schulvereine vor allem aus privaten Quellen, insbesondere durch die Mitgliedsbeiträge, Schenkungen und Vermächtnisse. Nicht weniger bedeutend war auch die Veranstaltung von öffentlichen Sammlungen und die Erlöse aus kulturellen Aktionen. Außerdem entfalteten beide Schulvereine durch die Herstellung von Vereinsprodukten eine unternehmerische Tätigkeit, es war jedoch auch ein vernünftiger Umgang mit dem Kapital wichtig.

Über sämtliche ideelle Unterstützung des DSV aus dem Deutschen Reich hinweg ist es offenkundig, dass es sich auf zentraler Ebene keineswegs um hohe Summen für den DSV handelte und nach den offiziellen Zahlen waren diese noch geringer als die Unterstützung der US-amerikanischen Tschechen für die ÚMŠ. Gemeinsam mit der Analyse der Rechnungsbilanzen hat es sich gezeigt, dass die Stellung der ÚMŠ zum Unterschied vom vorherrschenden Bild stark und in vielerlei Hinsicht auch vorteilhafter war als jene seines vielfach größeren Wiener Gegenspielers.

Financial strength of school associations in the Bohemian Lands. The Ústřední Matice školská and Deutscher Schulverein before World War I in a comparative perspective (1880–1914)

The study deals with the issue of school associations financing, especially in the case of German Deutscher Schulverein (DSV), with the seat in Vienna, and Czech Ústřední Matice školská (ÚMŠ) with the seat in Prague, that were, at least in terms of size, the most important national-defensive associations in Cisleithania whose goal was to build and maintain minority schools in territories where these schools could not be established and run from public funds. The analysis of accounting

statements from the beginnings of the associations to the outbreak of World War I (1880–1914) is supposed to show which were the main ways of getting financial support that these school associations used for financing their activities, mostly in building minority schools.

Both school associations were largely dependent on the developed civil society and on the social life. Due to limited subventions, that were for DSV dramatically lower than those for ÚMŠ, the financing of school associations was provided mostly from private funds, through the members' fees, donations and bequests. The organisation of public fund-raising campaigns and profits from cultural events were of no lesser importance. Apart from this, both school associations were also active in business by manufacturing of associational products, however, it was also important, in which way they dealt with the association capital.

Despite all forms of ideological support the DSV got from the German Reich, it is obvious that, on the central level, the financial aid did not represent large amounts and, according to official figures, the German subventions were even lower than the support the ÚMŠ received from American Czechs. The analysis of the accounting statements shows that the position of the Ústřední Matice školská, unlike the prevailing image, was strong and in many aspects even more advantageous than the position of its bigger counterpart in Vienna.

HRABĚ KIELMANSEGG A JEHO „ÚČELOVÉ TISKY“

PAVEL HOLUB

Reforma úředního jednání u úřadů politické správy první a druhé instance měla být zásadním zásahem do chodu úřadů na počátku 20. století. Její vlivy jsou patrné i v současném způsobu úřadování, a to jak v českém, tak i v rakouském prostředí (především ve spolkové zemi Dolní Rakousko). V českém prostředí se pro nový způsob ujalo označení Oberhollabrunnský systém. Tento pojem v odborném prostředí užil Jindřich Tomas¹ a následně byl reflektován pod stejným označením i u dalších autorů.² V rakouském prostoru je všeobecně známý jako Kielmanseggova reforma (systémem)³ a český ekvivalent Oberhollabrunnský systém je zde v současné době v podstatě neznámý. Že oba termíny jsou v jisté míře „umělé“, odpovídá i fakt, že při šetření o formě úřadování v Předlitavsku na konci prvního desetiletí 20. století, kdy byly druhoinstanční úřady politické správy žádány, aby uvedly užívané způsoby úřadování, bylo z mnohých míst hlášeno, že úřadují podle nového způsobu, který byl užíván v Dolním Rakousku, podle vzoru hraběte Kiel-

-
- 1 Tomas Jindřich: Oberhollabrunnský systém spisové manipulace u městského úřadu v Žatci. Archivní časopis 7, 1957, s. 76–83.
  - 2 Holub Pavel: Oberhollabrunnský systém spisové služby a okresní úřad v Humpolci v první polovině 20. století. Archivní časopis 61, 2011, s. 5–78; Kunt Miroslav – Lechner Tomáš: Spisová služba. Praha 2015, s. 17–18. Sulitková Ludmila – Pokorný Radek: Archivnictví a spisová služba (= Acta Universitatis Purkynianae, Facultatis Philosophicae. Fundamenta Scholarium 5). Ústí nad Labem 2017, s. 69.
  - 3 Hochedlinger Michael: Aktenkunde. Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit. Wien – München 2009, s. 111; Rigele Brigitte: Eine Reform – zwei Wege. Der wiener Magistrat und die Kielmanseggische Kanzleiordnung. In: Wien und Niederösterreich – eine untrennbare Beziehung? (= Studien und Forschungen aus dem NÖ Institut für Landeskunde 70). St. Pölten 2017, s. 125–137. Jako Hollabrunnský systém jej označil jen ve zmínce o reflexi nového systému u místodržitelství ve Štýrském Hradci, či Terstu Haushofer Leopold: Biographie über Erich Graf Kielmansegg. Statthalter von Niederösterreich (Undruckte Dissertation). Wien 1948, s. 89, který jinak běžně užíval označení Kanzleireform, případně Kielmanseggchen-Kanzleireform (např. s. 82, 83, 101). V Čechách podobně promiscue jej označuje Šmilauerová Eva: Správní vývoj a diplomatika písemností okresních národních výborů v letech 1945–1960. Sborník archivních prací 32, 1982, s. 102. Sám Erich Kielmansegg užil označení Oberhollabrunnský systém ve své první přednášce pronesené na kurzu ve Vídni v roce 1906.

mansegga.⁴⁴ Studie o různých formách spisových systémů v prostředí prvorpublikového československého státu jej nakonec označuje jako tzv. Dolnorakouský, případně Kielmanseggův.⁵

V následujícím příspěvku se nechci věnovat podstatě systému a jeho vlivu na produkci úředních dokumentů, neboť této problematice bylo věnováno již několik dílčích statí. Předložený příspěvek bych ovšem rád zaměřil na specifickou záležitost, totiž na účelové tisky, které úzce souvisí s přednáškovou činností hlavního propagátora nového systému – Ericha hraběte Kielmansegga, vydané při zavedení systému do praxe. Z období, kdy docházelo k zavedení nové formy úřadování do praxe totiž pochází několik zásadních písemností. Na straně jedné se jedná o oficiální úřední předpisy, na straně druhé o účelové – reklamní a „propagační“ tisky. Z hlediska metodologického přístupu je třeba přitom na tyto písemnosti pohlížet jako na pragmatické písemnosti v širším slova smyslu jejich pojetí.⁶ Stojí totiž na pomezí mezi písemností ryze úřední povahy a písemností, která by spadala do kompetence kodikologie, resp. studia tisků.

K šíření norem v prostředí správních úřadů 18., 19. ale i 20. století byly kromě ustupující rukopisné opisovačské praxe využívány výhody tisku.⁷ Díky tištěné podobě se informace dostávaly na nižší, podřízená místa rychleji.⁸ Na počátku 20. století se tato forma rozšiřování sdělení stala zcela zásadní a běžnou.⁹ Rovněž i předpisy, které v jisté míře reflektovaly Kielmanssegovy zásady, byly v Čechách

---

4 Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA), Inneres, fond Ministerium des Innern, Präsidium – Landesfürstliche Behörden, in genere und Kärnten-Küstenland, kart. 1271–1277.

5 Jabůrek Leopold: Reforma kancelářského pořádku. Věstník Ministerstva vnitra republiky Československé 7, 1925, č. 6, s. 277–278. Pro variantu užívanou u Českého místodržitelství v Praze navíc zavedl označení jako tzv. Rapprichův systém.

6 Bláhová Marie: Pragmatická písemná kultura. In: Hojda Zdeněk – Pátková Hana (edd.), Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním. Praha 2008, s. 21–27.

7 K šíření a podobě norem v tištěné podobě Sviták Zbyněk: Z počátků moderní byrokracie. Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748–1782. Brno 2011, s. 466–489. V církevním prostředí nejnověji Martinková Lenka: Die Diözese Budweis 1785–1813. Ein Beitrag zu Organisation, Verwaltung, Schriftgut und Geistlichkeit der Diözese in josephinischer Zeit. Pelhřimov 2011, s. 152–153.

8 K šíření norem na příkladu Tolerančního patentu Sviták Zbyněk: Diplomatické poznámky k vydání tolerančního „patentu“ na Moravě. In: Jordánková Hana (ed.), Alis volat propriis. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Ludmily Sulitkové. Brno – Ústí nad Labem – Opava 2016, s. 441–456.

9 K podobě užívaných rozmnožovacích a psacích strojů u okresních hejtmanství k roku 1908 Národní archiv (NA), fond České místodržitelství Praha – prezidium (PM) 1900–1910, kart. 2981, dotazník IV.

a dalších korunních zemích rozšířeny formou tisku.¹⁰ V případě českého prostředí byla pro tisk využita tiskárna pražského místodržitelství. Mezi takovéto dokumenty můžeme zařadit především Okružní výnos z 19. ledna 1911 o zaslání kancelářského řádu okresním hejtmanstvím, úpravě písemností okresních hejtmanství¹¹, Výtah z kancelářského řádu c. k. místodržitelství a c. k. zemské školní rady a pak samotný Návrh nového kancelářského řádu pro politické úřady vypracovaný Františkem Rapprichem¹². Ty přitom vycházely přitom stejně jako podobné tisky v jiných korunních zemích z Návodu pro kancelářskou manipulaci u dolnorakouského místodržitelství¹³ a Úředního naučení pro okresní hejtmanství v Dolním Rakousku.¹⁴ Všem těmto normám je společné, že vznikly jako typický produkt úřední produkce v prostředí nadřízené instituce a jejich obsah byl určen především instancím podřízeným. K objasnění jejich geneze, struktury a charakteru lze využít běžných postupů, které jsou vlastní diplomacie písemností 20. století.

V souvislosti s tzv. Kielmanseggovou reformou, potažmo Oberhollabrunnským systémem, se lze ovšem setkat s jinou skupinou tisků. Jednalo se o účelové tisky, jejichž cílem bylo přesvědčit širší odbornou veřejnost o výhodnosti zavedení nového systému. Jejich vznik lze spojit především s prostředím Vídně, případně širší oblastí Dolního Rakouska. Pod všemi takovými tisky lze najít jméno hraběte Ericha Kielmansegga.

Hraběti Erichu von Kielmanseggovi nevěnovala dosavadní česká historiografie příliš mnoho pozornosti. Tento fakt je způsoben pravděpodobně tím, že Kielmansegg nepůsobil přímo v Čechách a nebyl proto pro české historiky natolik zajímavý, aby se o něm šířeji zmínili.¹⁵ Narodil se v Hanoveru 13. prosince 1847, kde již jeho otec zastával post ministerského prezidenta hanoverského království.

10 NA, PM 1900–1910, kart. 2985 – spis č. 28731/1910 z 19. 1. 1911.

11 Okružní výnos z 19. ledna 1911 o zaslání kancelářského řádu okresním hejtmanstvím a okresním školním radám a nařízení vyznačování věci, nepřetržitého způsobu psaní a sešívání spisů, NA, PM, kart. 2985, č. j. 28 731/1910-pres. z 10. 1. 1911.

12 Rapprich, Franz: Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden. Praha 1910.

13 Anleitung für die Kanzleimanipulation bei der k. k. niederösterreichischen Statthalterei. Wien 1904.

14 Amtsunterricht für die k. k. Bezirkshauptmannschaften in Niederösterreich (druhé vydání vyšlo ve Vídni 1905).

15 K jeho osobě blíže v rámci Das Österreichische Biographische Lexikon 1815–1950 – přístupné na <http://www.biographien.ac.at> [30. 12. 2018]. V souboru dolnorakouských místodržitelů jej představil Starzer Albert: Beiträge zur Geschichte der niederösterreichischen Statthalterei. Die Landeschefs und Räte dieser Behörde von 1501 bis 1896 mit den Wappen und zahlreichen Lichtdruckbildnissen der Landeschefs. Wien 1897, s. 405–406. Komplexněji jeho biografii zpracoval Haushofer Leopold: Biographie über Erich Graf Kielmansegg. Statthalter von Niederösterreich (Dissertation). Wien 1948.

Z Hanoveru emigroval do Vídně roku 1866 (Hanoversko původně stálo na straně Rakouska a po prohrané Prusko-Rakouské válce bylo připojeno k Prusku). Po studiích práv na vídeňské univerzitě vstoupil roku 1870 do služeb politické správy jako konceptní úředník u dolnorakouského místodržitelství. Po roce byl přeložen k Okresnímu hejtmanství Bruck an der Leitha, odkud po necelých dvou letech byl povolán zpět k místodržitelství. Od července 1873 zastával post ministerského koncipisty u prezidia ministerské rady, kde o rok později postoupil na místo ministerského vícesekretáře u ministerského předsedy Adolfa Auersperga. Následujících pět let (od roku 1876) spojil svou úřední kariéru s Okresním hejtmanstvím v Bádenu, které vedl jako okresní hejtman. Posléze působil u druhé instance státní správy v Bukovině a Korutanech. V Černovicích, hlavním městě Bukoviny, se roku 1884 oženil s dvacetičtyřletou Anastásií Lebedewna von Lebedeff. O dva roky později byl přeložen k vídeňskému ministerstvu vnitra, kde jako sekční šéf řídil státní policii a oddělení sociálních záležitostí. V roce 1889 byl jmenován místodržitelem dolnorakouského místodržitelství, které sídlilo ve Vídni na Herrengasse 11. Výkon jeho místodržitelské funkce byl přerušen od června do října roku 1895, kdy byl jmenován předsedou přechodné (úřednické) vlády.¹⁶ Z jeho nejvýznamnějších politických činů je třeba zmínit výrazné působení při vyjednávání o vytvoření tzv. Velké Vídně, k němuž došlo roku 1890. Do doby jeho místodržitelské kariéry rovněž náležel velký projekt regulace Dunaje.

Kielmanseggovo působení se neomezovalo pouze na úřední činnost. V průběhu života vydal (nebo bylo po jeho smrti vydáno z pozůstalosti) několik literárně pojatých prací. Již v roce 1872 byla tiskem vydána Rodinná kronika pánů, svobodných pánů a hrabat z Kielmanseggů, na jejímž zpracování se Erich podílel spolu s otcem Eduardem. Ve druhém vydání vyšla kniha ve Vídni v roce 1910.¹⁷ Do doby jeho místodržitelské kariéry náleží vydání několika dalších prací. V roce 1891 ve Vídni vydal knihu věnovanou nástrovní malbě ve velkém zasedacím sále dolnorakouského místodržitelství.¹⁸ V roce 1897 následovala kniha věnovaná představitelům dolnorakouského místodržitelství. Byl Kielmansegg nebyl jejím autorem, úvodní slovo mu upřít nelze.¹⁹ Další tisky jsou již úzce spjaty s jeho úřední čin-

---

16 K jeho váhavému postoji při přijetí této funkce blíže Vocelkovi Michaela a Karl: František Josef I. Císař rakouský a král uherský. Praha 2017, s. 276.

17 Kielmansegg Eduard –Kielmansegg Erich: Familien-Chronik der Herren, Freiherren und Grafen von Kielmansegg. Wien 1910 (elektronicky dostupné na: <http://digital.ub.uni-duesseldorf.de/Universitäts- und Landesbibliothek Dusseldorf>, 2015 [30. 12. 2018]).

18 Kielmansegg Erich: Die Al Frasco-Deckengemälde im großen Sitzungssaale der k. k. niederösterreich. Statthaltereie zu Wien. Wien 1891.

19 Starzer Albert: Beiträge zur Geschichte der niederösterreichischen Statthaltereie. Die Landeschefs und Ráthe dieser Behörde von 1501 bis 1896 mit den Wappen und zahlreichen Lichtdruckbildnissen der Landeschefs. Wien 1897.

ností. V průběhu 90. let vyšel pod jeho jménem Stavební řád pro Dolní Rakousko (nejprve v prvním a druhém vydání kromě Vídně, poté i pro ni).²⁰ S Kielmanseggovým jménem je z hlediska diplomatiky podstatnější jeho vliv při zavádění nového způsobu úřadování. A v této rovině vydal tiskem brožuru s titulem Zjednodušení úřadování a kancelářská reforma u veřejných úřadů – Informační kurz v šesti přednáškách,²¹ Podněty Komise pro podporu správní reformy, týkající se jednacního řádu c. a k. okresních hejtmanství.²² Z Kielmanseggovy přednáškové činnosti byly rovněž vydány dva příspěvky, totiž přednáška o Komfortu v hotelnictví²³ a Stenografický protokol přednášky dolnorakouského místodržitele s diskuzí o zjednodušení jednání a o kancelářské reformě konané ve vídeňské zemské sněmovně 20. prosince 1904.²⁴ Jako poslední z jeho literární tvorby je třeba připomenout spíše osobní zápisky, jejichž výslednou podobu až tolik ovlivnit nemohl, neboť vyšly posmrtně v roce 1966.²⁵

Jak je zřejmé, tisky často navazovaly na místodržitelovu „přednáškovou“ činnost. Jedním ze zásadních okamžiků v šíření myšlenky zavedení nového systému byl tzv. informační kurz, dnes bychom užili označení workshop či konference (věnovaná úřadování poněkud komplexněji). Cílem kurzu bylo představit nový systém úřadování všem institucím, které přicházely do úředního styku s prostředím dolnorakouských okresních hejtmanství a místodržitelství. Kurz se uskutečnil v průběhu čtrnácti dní vždy v pondělí, středu a pátek mezi 15. a 26. říjnem roku 1906 v prostorách velkého zasedacího sálu dolnorakouského místodržitelství.²⁶ První z dvouhodinových přednášek (15. října) byla věnována předpisům pro úřední službu. V ní se Kielmansegg zaměřil na dosavadní způsob úřední praxe a zavádění nového systému v kontextu dílčích předpisů u politické správy v Dolním Rakousku, u vídeňského magistrátu a v dalších resortech státní správy. Přitom připomněl snahy předchozích ministrů, kteří již usilovali o zjednodušení v rámci

20 První vydání datováno do roku 1883, druhé 1884, třetí 1894, čtvrté 1898.

21 Kielmansegg Erich: *Geschäftsvereinfachung und Kanzleireform bei öffentlichen Ämtern und Behörden. Ein Informationskurs in sechs Vorträgen.* Wien 1906. Tento výtisk lze najít i v mnoha českých paměťových institucích.

22 Kielmansegg Erich: *Anträge der Kommission zur Förderung der Verwaltungsreform, betreffend die Erlassung einer Geschäftsordnung der k. k. Bezirkshauptmannschaften.* Wien 1913.

23 Kielmansegg Erich: *Luxus und Komfort im Hotelwesen.* Wien 1907.

24 *Stenographisches Protokoll über den Vortrag des Statthalters in Niederösterreich mit Diskussion über Geschäftsvereinfachung und Kanzleireform im Wiener Landhause am 20. Dezember 1904.* Wien 1905.

25 Goldinger Walter (ed.): *Kaiserhaus, Staatsmänner und Politiker. Aufzeichnungen des k. k. Statthalters.* Wien 1966.

26 AVA, Inneres, fond Ministerium des Innern, Präsidium – Landesfürstliche Behörden, in genere, kart. 1268, č. j. 8748/1906.

úřední praxe. Vzpomíná na přístup hraběte Kazimíra Badeniho stejně jako na výnos z 15. února 1899 hraběte Františka Thuna (v jistý čas českého místodržitele), který se zaměřil na proměnu užívané titulatury. Byl to právě Thun, který vyslal zástupce ministerstva vnitra Eduarda Hohenbrucka, aby podnikl cestu do Pruska, Saska a Bádenska, kde měl poznat způsoby úřadování a navrhnout příslušné změny. Hollabrunn a Gänsendorf se následně staly „zkušebnami“ a posléze i vzorovými úřady pro další místa.

Dne 17. října 1906 si posluchači kurzu vyslechli sdělení věnované kritickému pohledu na chod služby v kontextu soudobých norem. Na páteční den si Kielmansegg připravil popis historického vývoje rakouské kancelářské služby v obecných souvislostech, na něž navázal v pondělí konkrétními případy z historie. Těmito příspěvky v podstatě uvedl posluchače do doby konce 19. století a mohl tak logicky dospět k „výhodám“ a nutnosti nového způsobu úřadování. Tomu se věnoval naplno ve středu 24. října v rámci popisu principů kancelářské reformy podle moderních vzorů. V závěrečné páteční přednášce popsal podstatu zjednodušení a urychlení konceptní služby.

Přestože Kielmanseggovy přednášky měly za cíl utvrdit posluchače o nutnosti zavést nový systém, lze je využít po jednom staletí i k dalším výzkumům. Velmi dobře se v nich odráží stav úřadování na počátku 20. století. Ačkoliv přednášky měly „lobovat“ za nový systém, nelze upřít, že úřady pocítovaly problémy s vyřizováním spisů a nový přístup tak i požadovaly. Kielmansegg na obecných i konkrétních případech přitom poukázal na kritická místa starého systému, čímž diplomatikům 21. století ukázal, kde lze hledat slabá místa. Jeho textem se prolínají pojmy z oblasti spisové služby, které rovněž buď nově definuje nebo případně precizuje, a to vždy v kontextu starého i nového způsobu úřední činnosti. Tímto způsobem velmi citelně svým posluchačům popsal chod úřadů užívajících „jeho“ systém. Ve srovnání s Úředním naučením pro okresní úřady,²⁷ které bylo úřední normou, se zde potenciálnímu uživateli a zájemci dostalo přívětivého seznámení s podstatou nových změn. Při četbě textu se ovšem nelze ubránit značné servilitě k novému systému. Připojené výtahy ze spisů plné „chvály“ mají dodat na důvěryhodnosti představených tvrzení. Nezapomínejme ovšem, že „dobrá zdání“, reference, doporučení provázela obchody zcela běžně. A ani nový Kielmanseggův systém se jim nevyhnul. V závěru tištěné brožury přednášek byl navíc připojen seznam osob, které se kurzu zúčastnily: říšské ministerstvo války zastupovalo devět osob, prezidium ministerské rady jeden muž, z ministerstva vnitra 41 osob (21 právních ministerských úředníků, dvanáct kancelistů a osm ze zdravotní, technické a pojišťovací služby), ministerstvo spravedlnosti šest, ministerstvo financí osm, kultura a vyučování 11, železnic osm, orby čtyři, obchodu pět a posledním ministerstvem

---

27 Amtsunterricht für die k. k. Bezirkshauptmannschaften in Niederösterreich.

byla zeměbrana zastoupená dvěma osobami. Dále se přednášek zúčastnili zástupci nejvyšších úřadů ve Vídni a některých zemí habsburské monarchie, jako byl nejvyšší účetní dvůr reprezentovaný čtyřmi zástupci, zemský soud třemi, pražské a terstské místodržitelství dvěma a místodržitelství ve Štýrském Hradci jedním úředníkem. Druhé sborové velitelství bylo zastoupeno čtyřmi, doplňovací okresní velitelství č. 84 a č. 4 po jednom muži, šest zástupců vyslalo zemské finanční ředitelství, pět dolnorakouská finanční prokuratura. Pět mužů vyslalo poštovní a telegrafní ředitelství stejně jako ředitelství státních drah. Z Prahy se přednášek navíc zúčastnili dva zástupci zemské školní rady.

Zatímco texty přednášek uveřejněných v rámci informačního kurzu působí věcně, konzistentně, záznam přednášky pronesené v zemském sněmu má jiný charakter. Vyplyvá to i z podstaty věci a rovněž i z rozdílnosti posluchačů, k nimž Kielmansegg promlouval. Zatímco v roce 1906 se kurzu účastnili úředníci z jednotlivých správních institucí, kteří byli či měli být více (než z jiných úřadů) zaujati pro aplikaci nového způsobu úřadování, v zemské sněmovně promlouval o dva roky dříve k poslancům, aby je utvrdil o vhodnosti zavedení nových způsobů. Zasedání se uskutečnilo čtyři dny před Štědrým dnem roku 1906 a trvalo dvě hodiny. O tom, že se nejednalo o „monotonní“ popis oběhu dokumentů, nudný přehled předpisů, svědčí shrnutí dr. Weiskirchnera, ředitele vídeňského magistrátu, jenž konstatoval, že „tak suché téma bylo představeno v tak povzbuzující a humorné formě...“ Ve srovnání s kurzovními přednáškami lze opravdu konstatovat, že zde Kielmansegg užil mnoha různých prostředků, aby posluchače zaujal. Zůstává otázkou, co by zachytili stenografové na informačním kurzu, neboť text z těchto přednášek vyšel až dva roky po jejich pronesení. Kielmanseggova řeč zabrala v zemském sněmu více jak 60 minut souvislého projevu, neboť v tištěné verzi zahrnuje třicet tištěných stran. Sdělení obsahuje samozřejmě věcný popis nového úředního systému. Ten je ovšem zakomponován tak, aby reagoval na společenské události a klima doby. V předválečném období pronikala do myšlenkového světa lidí otázka rychlosti. Ta nezůstala stranou ani v Kielmanseggově argumentaci. Proto rychlost šíření informací pomocí telegrafu a telefonu postavil do kontrastu s rychlostí, jakou se spis dostane na stůl úředníka. „Žijeme v rychle žijící době. Co se stalo, musí být ještě ve večerních novinách. Mnohé se vyřizuje telefonem, telegramem a čekat na něco v nervozním čase nikdo nechce.“ Proto obyvatelstvo od úřadů žádá a očekává, že dostane rychlé vyřízení. Urychlení podle Kielmanseggova nepřinese pouze způsob úřadování, o němž především hovoří, ale ten má být dílčí částí reformy státní správy. Jedna z příčin rakousko-uherského pomalého úředního postupu byla spatřována ve faktu, že muselo být vše písemně zaznamenáno. Jak uváděl již Eduard Hohenbruck, při srovnání s úřady na území dnešního Německa bylo zdejší řízení silně zatíženo potřebou písemné fixace. Zde ovšem možnosti Kielmanseggova a jeho „reformátorského“ týmu narazily na meze práva. Vídeňský

správní soud se totiž držel zásady: „quod non est in actis, non est in mundo.“ Tento fakt vzal tedy Kielmansegg za premisu dalšího uzpůsobení, ovšem vše za předpokladu, že písemnost nebyla cílem, ale prostředkem. Proto se rozhodl uzpůsobit nejen vnitřní strukturu institucí, ale především podobu mnoha písemností. Připomínal, že společnost „píše víc a víc.“ Proto žádal odstranění frází, zdlouhavých nic neříkajících floskulí.

Při přednášce kromě reflexe reálií využíval i dobové anekdoty. Právě v souvislosti s množstvím spisů připomenul vtip týkající se anektované Bosny, jenž slyšel vyprávět mezi vojáky. Jeden se ptá druhého, zda ví, co dělají úředníci v Bosně? Odpověď zněla, že čekají na exhibita. Habsburskou monarchií prostupovaly v této době četné nacionální problémy. Ani těm se Kielmansegg ve své řeči nevyhнул. Aby ukázal, že systém je „implementovatelný“ i do míst s nacionálními problémy, zdůraznil, že vyzkoušel aplikovat systém u jednoho okresního hejtmanství v Haliči. Údajně uspěl s pozitivním výsledkem. Chtěl tak ukázat, že jazyková „mutace“ termínů (zavedených či precizovaných) nebude problémem ani v rámci dalších míst.

Velkou dynamiku jeho projevu jistě dodalo ohrazení se vůči některým osobnostem politického života, kteří se vyjádřily proti novému způsobu úřadování. Především se vymezil proti zemskému poslanci Viktoru Silbereru. Kielmansegg se nebál použít i velmi procítěných přirovnání. Při zapisování spisů do indexů podle starého způsobu údajně docházelo k tak výrazné nejednotnosti, že se ve výsledné podobě „ani čert nevyzná.“ A podobných, často značně emocionálních vsuvek bychom v textu odhalili větší množství.

Jak je z výše uvedeného zřejmé, Kielmanseggova snaha zpopularizovat nový způsob úřadování měla několik podob. Díky své schopnosti dobře zmapovat téma a posléze politicky působit na příhodných místech ve správný čas, dokázal prosadit nové zásady úřadování u institucí politické správy v rámci jedné z korunních zemí Rakousko-Uherska. Řízením osudu stál (spolu s dalšími osobami) u počátku nového způsobu chápání evidence písemností, která v závěru 20. století v rámci elektronických spisových systémů nalezla stejné místo „pod sluncem“ jako již několik desetiletí či staletí fungující princip čísel jednacích. Přestože snahy rozšířit Kielmanseggův systém nedošly ihned svého cíle, zanechaly dílčí myšlenky, na nichž další generace postavily nové přístupy. Chtělo by se užít výrazu užitého Erichem Kielmanseggem při popisu zásad tvorby spisů (v roce 1904): „to je šarmantní institut priorování“...

Graf Kielmansegg und seine „zweckmäßigen Drucke“

Graf Erich Kielmansegg repräsentiert eine ausgeprägte Persönlichkeit, die an der Wende des 19. und 20. Jahrhunderts an der Spitze der Statthalterei von Niederösterreich stand. Er prägte sich durch sein Werken in deutlicher Weise in die Verwaltungsgeschichte ein, und zwar nicht nur im erwähnten Niederösterreich, sondern auch in weiteren Kronländern des einstigen Österreich-Ungarns. Er zählt zu einem der „Schöpfer“ des sog. Niederösterreichischen oder Kielmansegg’schen Systems. Zur Propagation seiner Gedanken benützte er verschiedene Präsentationsformen. Der Beitrag macht auf zwei Publikationen aufmerksam, die seine Bestrebungen reflektieren, eine breitere Öffentlichkeit mit den neuen Prinzipien der Amtsführung bekanntzumachen. Während die erste an einen im Druck herausgegebenen Vortrag Kielmanseggs vor den Vertretern der Staatsverwaltungsämter im Rahmen eines sog. Informationskurses erinnert (verwirklicht im Oktober 1906 in Wien), hält die zweite den Inhalt der Ansprache des Statthalters fest, die im niederösterreichischen Landtag im Jahr 1904 gehalten wurde. Ein ähnliches Thema wurde zu Beginn des 20. Jahrhunderts in anderer Form zwei verschiedenen Abgeordnetengruppen präsentiert. Dem entsprechen verschiedene Sprachmittel, worauf im vorliegenden Artikel hingewiesen wird.

Count Kielmansegg and his “purpose“ press

Erich Count Kielmansegg represents a remarkable personality that headed the Lower Austria Governor’s Office at the turn of the 19th and 20th centuries. By his work, he left an important trace in the history of administration, not only in Lower Austria, but also in other crown lands of the former Austria-Hungary. He belonged to the “authors” of the so-called Lower-Austrian or Kielmansegg system. For propagation of his ideas he used various forms of presentation. The paper focuses on two publications that reflected his efforts to get his new principles of administrative process known to general public. While the first contains Kielmansegg’s lectures given for the representatives of state authorities in the framework of the Information Course (that took place in October 1906 in Vienna), the other records the content of Governor’s speech in the Lower Austrian State Diet in 1904. A similar topic was presented to two different groups by two different ways, which also corresponds to the choice of language means that are pointed out in the paper.

DOBROČINNÝ SPOLEK ČESKÝCH PANÍ A DÍVEK „LUDMILA“ VE VÍDNI

VLASTA VALEŠ

„V deskách věčných vryty jsou tvé děje!“¹ Tímto veršem zakončil F. R. Místecký svoji báseň u příležitosti 20. výročí založení Dobročinného spolku českých paní a dívek „Ludmila“ ve Vídni. Jistě netušil, že není daleko doba, kdy spolek ztratí svoje postavení v rámci české komunity ve Vídni a posléze upadne do zapomnění natolik, že si sotva kdo vzpomene i jen na jeho jméno. Ani přehledové práce z dějin vídeňských Čechů ze 70. a 80. let minulého století nepřinášejí více než stručné sdělení o existenci spolku.² Jedním z důvodů jsou patrně nečetné, značně roztroušené a mnohdy i složitě přístupné prameny k jeho dějinám.³ Vedle prvních let existence spolku je to především doba od posledních let první světové války až do rozpuštění spolku v roce 1941, kde prameny až na několik ojedinělých zpráv dosud chybí.

Založení spolku

V roce 1883 otevřel Školský spolek Komenský první českou školu v Quellenstraße v 10. vídeňském okrese. Dlouholetá snaha o zajištění české výuky pro česky mluvící děti žijící ve Vídni tak byla konečně korunována úspěchem.⁴ Nebylo náhodou, že spolek Komenský založil školu právě ve Favoriten. Jednalo se o okres s velkou koncentrací českého obyvatelstva, především však z nízkých sociálních vrstev. Tato skutečnost se odrážela i na složení žáků ve škole Komenského. Ve školním roce 1894/95 pocházelo z celkového počtu 745 žáků školy 612 z rodin dělníků, nádeníků, příručích apod., v roce 1902/03 to bylo 712 žáků z 832 a v roce

-
- 1 Místecký, Ferdinand R.: Spolku „Ludmila“ ve Vídni. Ku 20letému trvání. In: Na památku jubilea svého dvacetiletého trvání vydal Dobročinný spolek „Ludmila“ ve Vídni I. Drachengasse 3. [Nová Paka 1905] (dále: Památník).
  - 2 Viz Brousek, Karl M.: Wien und seine Tschechen. Integration und Assimilation einer Minderheit im 20. Jahrhundert. Wien 1980; Glettler, Monika: Die Wiener Tschechen um 1900. Strukturanalyse einer nationalen Minderheit in der Großstadt. München – Wien 1972.
  - 3 Děkuji Janu Kahudovi za účinnou pomoc.
  - 4 Šedesát let Školského spolku „Komenský“ ve Vídni. Příspěvek k dějinám českého školství ve Vídni. Sest.: Heyer, Jan – Jahn, Jiljí – Melichar, František. Vídeň 1932, s. 38n.

1907/08 celkem 695 žáků z 854.⁵ Školský spolek Komenský a okruh jeho příznivců tak byli nuceni vedle otázky vzdělávání řešit i problémy sociální, především mírnit bídu mnohých žáků. V rozvinuté struktuře českého spolkového života ve Vídni poslední čtvrtiny 19. století nepřekvapuje, že byl za tímto účelem založen nový spolek.

Podnět k založení Dobročinného spolku českých paní a dívek „Ludmila“ ve Vídni dal Klement Pech.⁶ Realizace této myšlenky se chopila Kristina Karbrová, která se obrátila o pomoc na učitelky české školy. Klement Pech sepsal i stanovvy spolku. Jejich první verze byla vrácena dne 12. srpna 1885 Kristině Karbové k přepracování, druhá verze stanov byla pak výnosem dolnorakouského místodržitelství ze dne 24. září 1885 schválena.⁷

Účelem spolku bylo podle stanov:

„a) podporovati chudé dívky českých škol a opatroven ve Vídni a předměstích šatstvem, obuví, potřebným školním náčiním a pod., zvláště však vystrojiti jim každým rokem stromek vánoční.

b) pořádati poučné a vědecké přednášky pro paní a dívky české.“

Členové spolku se na základě stanov dělili na činné, přispívající a čestné. Do výboru mohly být voleny pouze ženy. Ročně byla volena předsedkyně, dvanáctičlenný výbor, šest náhradnic a dvě revizorky účtů. Přispívajícím členem mohl být pouze ten, kdo zaplatil roční členský příspěvek 1 zl. 20 kr. (později 2 K 40 h).⁸

První předsedkyní spolku byla zvolena Kristina Karbová. Výbor tvořily následující ženy:

paní Gaubová (místopředsedkyně), učitelka Amalie Hanzlíková (1. jednatelka), pěstounka Anna Bernátová (2. jednatelka), F. Zíbová (pokladní), učitelka Pešková (účetní), paní Benešová, Marie Menčíková, Sýkorová a učitelka Šillová, Marie Himmelsdorferová, Hermína Trutnovská a Klotilda Zahradníčková.⁹

Ve funkci předsedkyně se během existence spolku vystřídal následující ženy:

1885–1887 Kristina Karber (Karbrová)

1888–1889 Louise Špaček (Špačková)

1889–1890 Julia Šetková

5 Glettler, M.: Die Wiener Tschechen, s. 57.

6 Klement Pech (†1902) úředník, od roku 1896 čestný člen Školského spolku Komenský. Výroční zpráva Komenského, spolku ku zařizování a vydržování českých škol pro Dolní Rakousy ve Vídni za třicátý šestý rok 1907. [Videň 1908], s. 86.

7 Haengglyová, Marie Růžena: 1885–1905. In: Památník, s. 56.

8 Archiv Školského spolku Komenský (AKOM), A 56, Ludmila, Stanovy ze dne 24. 9. 1885, čís. 42 853.

9 Haengglyová, M. R.: 1885–1905. In: Památník, s. 56n.

- 1891–1899 Julia Niecke (Niková, Nicková)
1899–1919 Hermína Trutnovský (Trutnovská)
1920–1921 Františka Meissl (z Meisslů)
1922–1927 Rosa Toppisch (Topiš)
1928 ?
1929–1941 Louise Kulich (Kulichová)¹⁰

Protektorkou spolku je v letech 1900–1916 doložena baronka Anna Hennebergová ze Spieglů, dcera hraběte Jana Harracha.¹¹ Pro tuto funkci ji získala Luisa Špačková za svého předsednictví ve spolku (1888–1889). Je tedy zřejmé, že Hennebergová byla protektorkou již od konce 80. let.

V letech 1905–1906 byla jmenována čestnou předsedkyní Anděla Randová, manželka Antonína rytíře Randy (1834–1914), který v letech 1904–1906 zastával funkci ministra krajana. V roce 1906 se stala zástupkyní čestné předsedkyně Marie Pacáková, manželka Bedřicha Pacáka, ministra bez portfeje ve vládě Maxe Becka (2. 6. 1906–9. 11. 1907). Od roku 1907 pak postoupila na místo čestné předsedkyně a byla jí až do své smrti dne 6. června 1908. Spolek Ludmila jmenoval během let čestnými členkami několik žen, které se o něj různým způsobem zasloužily. V roce 1897 to byly zakladatelka a první předsedkyně spolku Kristina Karbrová a bývalá předsedkyně Louisa Špačková, v roce 1899 bývalá předsedkyně Julie Nickeová, v roce 1905 dlouholetá předsedkyně Hermína Trutnovská a členky výboru Tekla Zelenková a Klotilda Zahradníčková, v roce 1907 Anděla Randová. V roce 1910 se staly čestnými členkami Louisa Křišťanová, dlouholetá pokladní spolku, Františka z Meisslů, členka výboru od roku 1893, a Marie Menčíková, členka výboru od roku 1906.¹²

Přispívající členové a dárci

Členové a příznivci spolku Ludmila patřili k osobám, kterým leželo na srdci nejen zmírnění bídy chudých dětí, nýbrž tuto činnost považovali i za podporu českého národního života: „Dobročinnost jest zajisté vznešená idea, jest však také jeden z nejprřednějších úkolů národních zvláště zde ve Vídni, na této nám tak nepřátelské půdě, kde není brán ohled ani na chudé školní dítky, protože jsou české.“¹³

---

10 Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, BPD – Vereinsbüro, sign. II-437: Ludmila. Psaní jmen se v pramenech různí, důvodem je jejich počeštování nebo naopak poněmčování.

11 Anna Henn von Henneberg-Spiegel (7. 5. 1858–30. 1. 1938), manželka Gottlieba Henn von Henneberg-Spiegel.

12 Roční zpráva Dobročinného spolku českých paní a dívek „Ludmila“ o správním roce... (k příslušným rokům) (dále: Roč. Lud.).

13 Roč. Lud., 1904, s. 3.

Mezi dlouholeté členy a příznivce spolku Ludmila patřili příslušníci šlechtických rodů. V jejich čele stál, tak jako v mnoha dalších spolcích, mimořádný zastánce a podporovatel českého národního života v českých zemích i ve Vídni, „největší příznivec a dobrodinec spolku našeho“¹⁴ hrabě Jan Harrach, spolu s chotí. Po jeho smrti převzal tuto roli syn Otto. Dcera Jana Harracha, Anna Hennebergová ze Spieglů, dlouholetá protektorka spolku nejenže sama finančně přispívala, ale snažila se i aktivně o podporu spolku ve svých kruzích. Např. v roce 1891 je zaznamenána v účetní knize sbírka protektorky Harrachové ve výši 79 zl.,¹⁵ v roce 1897 sděluje jednatelka spolku, že protektorka „i mezi šlechtickými rodinami sbírku podnikla“.¹⁶ Dlouhá léta přispívala spolku i další dcera Jana Harracha, markraběnka Gabriela Marenzi. Spolek byl podporován rovněž členy knížecího rodu Schwarzenbergů: Terezií, Idou, Janem a Adolfem J. ze Schwarzenbergu. Dalšími příznivci byli např. princ Ferdinand z Lobkovic, kněžna Anna Lobkovicová-Liechtensteinová, kníže J. z Liechtensteinu, kníže Alfred Windisch-Graetz, kníže Karel Paar, hrabě Jaromír Černín, hrabě Karel Seilern a další.¹⁷

Prosebné dopisy spolku nezůstaly bez odpovědi ani u vysokých církevních hodnostářů. Pravidelnými podporovateli byli arcibiskupové olomoučtí Theodor Kohn a František Bauer, biskupové českobudějovíčtí Martin Josef Říha a Josef Anotnín Hůlka, biskupové královéhradečtí Eduard Brynych a Josef Doubrava, biskup litoměřický Emanuel Schoebel a velmistři řádu křížovníků s červenou hvězdou v Praze Václav Horák, František Xaver Marat a Josef Vlasák. Z vídeňských katolických hodnostářů pak podporoval spolek např. prelát a kapitulní děkan Antonín Horný či dvorní kaplan Ladislav Dvořák.¹⁸

Úzká spolupráce spolku Ludmila se Školským spolkem Komenský byla dána nejen samotnou podstatou činnosti spolku, ale i členstvím části učitelského sboru a některých funkcionářů Komenského ve spolku Ludmila. Členkami Ludmily byly např. Božena Assmanová, Ferdinanda Brzorádová, Marie Rosa Haengglyová, Marie Jiřinová a Anna Ludvíčková, členy Vincent/Čeněk Prausek, inspektor Komenského školství, velkoobchodník Josef Maruška, starosta Školského spolku Komenský v letech 1888–1902 a Cecilie Petráková, manželka stavitele Aloise Petráka, který byl nejprve místostarostou, poté v letech 1902–1907 starostou Školského spolku Komenský.

Osoby, které spolek podporovaly a které byly každoročně uveřejňovány v ročenkách, bylo dosud možné identifikovat pouze z části. Objevují se zde jména, se

14 Roč. Lud., 1903, s. 4.

15 Archiv Slovanské besedy (ASB), fond Ludmila, účetní kniha 1890–1907, rok 1891.

16 Roč. Lud. 1897, s. 2.

17 Roč. Lud. 1897, 1904, 1908; Haengglyová, M. R.: 1885–1905. In: Památník, s. 57–58.

18 ASB, Ludmila, účetní kniha 1890–1907, r. 1892; Roč. Lud. 1902, 1903, 1904, 1908, 1912, 1916.

kterými se setkáváme i v dalších českovídeňských spolcích, či v souvislosti s podporou českého národního života, jsou zde však většinou zastoupeny ženami. Vedle manželek ministrů Pacáka a Randy byla členkou spolku Ludmila např. Helena Lenochová, manželka dvorního a soudního advokáta Jana Lenocha, Louisa Gabriellová, choť ředitele továrny a dlouholetého místostarosty a poválečného starosty spolku Slovanská beseda J. Gabriela, K. Nevolová, manželka ředitele továren a významného menšinového pracovníka Svetozára Nevole, Louisa Špačková, manželka Karla Špačka, rady hraběte Harracha, a mnoho dalších.

Spolek podporoval spolu s manželkou Zdeňkou stavitel Josef Hlávka, lékař Eduard Albert s manželkou Marií,¹⁹ majitel tiskárny v Nové Pace L. A. Riedl s manželkou Boženou, Tomáš Baťa ze Zlína s manželkou, která je v seznamech spolku vedena jako Máňa Baťová.²⁰ K dalším podporovatelům spolku patřili vedle mnoha dalších Josef Václav Drozda, primář a docent vídeňské univerzity, brněnský lékař František Veselý, majitel firmy Šaratice, fotograf J. Langhans v Praze a v neposlední řadě Antonín Pollan, majitel restaurace Pilsner Bierklinik v 1. vídeňském okrese, a Alois Švec majitel restaurace v Prátru.

Někdy zůstaly spolku Ludmila věrné i osoby, které se po své aktivní službě přestěhovaly z Vídně do Prahy nebo zpět do svého rodiště, či naopak v rámci svého zaměstnání byly do českých zemí přeloženy. Někteří na spolek pamatovaly i ve své závěti. Příkladem je František Janeček, vychovatel u knížete Paara, který se po odchodu do výslužby odstěhoval do Opavy a v roce 1907 tam zemřel. Odkázal spolku státní dluhopis na 200 K. Tím byl založen tzv. Janečkův fond, z jehož úroků pak byl vyplácen roční členský příspěvek. Jednatelka ve své zprávě z roku 1907 pak sdělovala: „a tak v Pánu zesnulý zůstává věčným členem spolku našeho“.²¹ Podobně vznikl i tzv. Grossův fond z odkazu Františky Grossové z Vídně, která zemřela v roce 1903. Zajímavou výjimkou mezi členy spolku byli Fr. Hrabík z Murphysboro ve státě Illinois a Terezie Korbelová ze San Franciscas, později San Rafaelu v Kalifornii.²² Důvody jejich po dlouhá léta trvajících členství ve spolku Ludmila se dosud nepodařilo zjistit.

Členy či podporovateli spolku Ludmila byly i různé českovídeňské instituce a spolky, např. Sokol vídeňský, Sokol leopoldovský, sokolská jednota Tyrš ve Vídni, spolky Slavoj, Pokrok, Vlastenecká omladina, Palacký, Blaník, Spolek českých úředníků státních v Dolních Rakousích i Český klub poslanců na radě říšské. Úzké kontakty spojovaly spolek Ludmila se spolkem Slovanská beseda. Ludmile bylo dovoleno používat zdarma spolkové místnosti Slovanské besedy k jejím

---

19 ASB, Ludmila, účetní kniha 1891.

20 Roč. Lud. 1914, s. 14; 1916, s. 14.

21 Roč. Lud., 1907, s. 3.

22 Haengglyová, M. R.: 1885–1908. In: Památník, s. 58.

schůzích i k odbývání valné hromady.²³ Od roku 1907 se pak Slovanská beseda objevuje v seznamu členů spolku Ludmila. Osobní spojení členů Slovanské besedy a spolku Ludmila čeká ještě na vyhodnocení. Je ovšem jisté, že některé osoby byly členy obou spolků, především pak manželky členů Slovanské besedy byly členkami spolku Ludmila.

Tak jako i jiné českovídeňské spolky v době monarchie byl i spolek Ludmila podporován příspěvky a dary z českých zemí. Peníze zasílaly jednotlivé obce, městské rady a okresní výbory. Vedle hlavního města Prahy to byly např. Beroun, Český Brod, Kladno, Nymburk, Rychnov, Hluboká, Hradec Králové, Chotěboř, Nová Paka, Mladá Boleslav, Poděbrady, Třeboň a další. Podporovateli byly i nejrozličnější spolky a společnosti: sokolské jednoty, zpěvácké spolky např. Branislav v Jilemnicích, Ratibor v Hořicích, Ozvěna v Komárovi u Hořovic nebo Lukes na Smíchově, stolní společnosti, např. hosté U Fleků, či v Černém pivovaru v Praze a stolní společnost u Formánků ve Velké Bystrici, ale i Spolek českých úředníků železničních v Praze, Měšťanská beseda v Plzni, Výbor dam I. české školy kuchařské „Domácnost“ a další. I mnohé záložny a spořitelny, např. v Praze, Slavkově nebo Třeboni zasílaly spolku Ludmila peněžní dary.²⁴

Činnost spolku

Podle stanov představovaly „prostředky k dosažení účelu spolku“ vedle členských příspěvků především výnosy ze sbírek, ale i z přednášek a zábav pořádaných spolkem.²⁵ Pro spolek to znamenalo celoroční systematickou práci. Opakovaně byly zasílány významným osobám dopisy s prosbou o příspěvek. Výbor se obrátil na vybrané ženy v jednotlivých českovídeňských spolcích, které měly v jejich spolcích dostatečnou vážnost a na které se mohl spolehnout, že pro něj budou sbírat peníze. Oslovena tak byla slečna Volánková, která byla známá v mnoha spolcích. Ve spolcích Tyl a Beseda v Simmeringu sbírala peníze paní Vebrová, v divadelním spolku Pokrok byla doporučena za sběratelku paní M. Součková, učitelka Sádková převzala tento úkol v Sokole favoritském, slečna Mazalová ve spolku Kolár, paní Zelenková ve spolku Slavoj. Tyto výběrčí pak přinášely spolku Ludmila výsledky svého snažení.²⁶

Vedle finančních prostředků dostával spolek i materiální dary. Majitelé textilních továren, např. textilní průmyslník Josef Bartoň z Náchoda,²⁷ zaslali látku

23 ASB, Ludmila, Protokol: schůze z 31. 10. 1892: Spolek měl platit pouze poplatek za osvětlení 10 kr. za hodinu.

24 Roč. Lud. v jednotlivých letech.

25 AKOM, A 56, stanovy z r. 1885.

26 ASB, Ludmila, Protokol: schůze 22. března, 5., 19. a 26. dubna 1892.

27 Srov. např. ASB, Ludmila, Protokol: schůze 20. 11. 1892, jednatelská zpráva za rok 1892.

na ušití dívčích nebo chlapeckých šatů. Hotové šatstvo daroval např. obchodník Wenzel Tlapa z 10. vídeňského okresu. Kožešníci, např. Reiner, Matoušek či Tlustý, darovali kusy kožešin nebo již hotové čepice. Darováno bylo i spodní prádlo, punčochy, rukavice, klobouky a další kusy oblečení. Každoročně obdržel spolek i odložené šatstvo, kterým byly děti rovněž poděleny.²⁸

Velkým úkolem spolku Ludmila bylo ze získaných, ale i nakoupených látek, ušít pro vybrané dívky a chlapce šaty. Míru na šaty brala po léta slečna Kabelková, nastříhat látku jí pomáhala paní doktorová Koubíková. Na ušití šatů se pak každým rokem podílela řada žen, v roce 1909 to bylo např. více než 40 paní a dívek.²⁹ Tak velký úkol nebylo jednoduché zvládnout. Výbor se obracel i na ženy, které nebyly členkami spolku. Výzvu o pomoc uveřejnil např. v českovídeňském Věstníku, kterým obvykle informoval veřejnost o své činnosti.³⁰

Počty ušitých šatů a obuvi v jednotlivých letech³¹

	dívčí šaty	chlapecké šaty	páry bot
1899	85	64	131
1900	105	70	146
1902	115	60	133
1903	113	64	133
1904	118	67	134
1905	138	68	132
1906	126	66	137
1907	132	69	137
1908	135	71	143
1909	136	69	147
1910	144	72	158
1911	154	72	154
1912	141	73	160
1913	144	77	160
1914	90	70	101
1916	8	15	30 + 36

Vyvrcholením celoroční práce spolku pak byla **Vánoční slavnost**. Ve zprávě jednatelky za rok 1892 čteme: „Chybí mi slov, abych vylíčila ty city, tu něžnou radost útlých dítek, jež zračila se v lesknoucích se očkách jejich při pohledu na

28 Srov. např. Roč. Lud. 1899, 1904, 1908.

29 Roč. Lud. 1909, s. 9n.

30 ASB, Lud., Protokol: schůze 22. 11. 1892.

31 Roč. Lud. 1899–1916.

stromek ozářený sterými světly a ozdobený řetězy nejrozmanitějších barev, a jež vrcholu dosáhla, když každému z nich podán byl balíček obsahující jablka, ořechy, cukrovinky a vánočku, jichž celkem rozdáno bylo 830. A což teprve ta radost oněch dětí, jež teplým oděvem obdařeny byly.³²

Slavnosti se vždy zúčastňovalo obecenstvo, „mezi nimi velký počet dobrodinců“.³³ Přicházely i významné osobnosti českovídeňského života. V roce 1908 to byl např. hrabě Karel Seilern, poslanci Kalina a Lisý a předseda Komenského Velich.³⁴ Na slavnosti promluvil vždy zástupce Komenského, přičemž poděkoval spolku Ludmila za jeho snahu zmírnit bídu školních dětí. Katecheta školy přednesl projev na vánoční téma. Poté následovalo vystoupení dětí z Komenského školy. Přednášely básně, zpívaly a sehrály dětskou hru, kterou s nimi nastudovaly jejich učitelky. Na závěr slavnosti dostaly nadílku. Na příklad v roce 1897 bylo poděleno 920 dětí vánočkami a kabelkami s jablky a ořechy, v roce 1903 byly věnovány hračky do opatroven v 10. a 3. okrese a dětem cukrovinky, mezi školní mládež bylo rozděleno vedle obvyklé nadílky ještě 550 rohlíků. V roce 1905 přibýly fíky a v roce 1912 ještě i pomeranče.³⁵

I zde byl spolek aktivně podporován: Hrabě Jan Harrach zasílal každoročně 90 zl. / 180 K. na vánočky, kterými byly poděleny všechny děti. Po jeho smrti se tohoto úkolu ujal Janův syn Otto. Různé osoby darovaly ovoce a cukroví, mimo jiné cukráři Karásek z 2. okresu, Rosenberg, Gottschalk, Komzák a cukrářka Halasová z 10. okresu, Zenovský, Tuček a další.³⁶ Cukroví pekly ale i členky výboru, např. v prosinci 1906 paní předsedkyně Trutnovská a paní Suchánková.³⁷ Bedničku cukrovinek zasílala pravidelně pražská firma Marschner.³⁸ Rovněž i Kolínská továrna na kávové náhražky posílala bednu svých výrobků.³⁹ V roce 1912 daroval obchodník Krenn z 10. okresu 5 kg fíků, 5 kg sušených hrušek, 5 kg lískových oříšků a 10 kg vlašských ořechů. Následující rok darovaly paní Strusková a Černá pomeranče, obchodník Krenn 10 kg fíků, 10 kg lískových a 5 kg vlašských ořechů, 3 kg sušených švestek a 5 kg sušených hrušek.⁴⁰

32 ASB, Lud., Protokol: jednateľská zpráva za dobu od 21. února 1892 až 26. února 1893.

33 Roč. Lud. 1897, s. 3.

34 Roč. Lud. 1908, s. 6.

35 Roč. Lud. 1897, s. 3; 1903, s. 6; 1905, s. 5; 1912, s. 7.

36 Roč. Lud. 1897, 1900, 1902, 1903, 1910.

37 ASB, Ludmila, zápisník na léta 1902–1914: schůze 3. 12. 1906.

38 Psán i Maršner; pozdější názvy mj. Továrna na orientální cukrovinky a čokoládovna Orion v Praze na Vinohradech.

39 Roč. Lud. 1900, s. 5.

40 Roč. Lud. 1912, s. 7; 1913, s. 5.

Vánoční slavnost se většinou konala v Růžových sálech pana Rappala na Favoritenstraße 89 v 10. okrese.⁴¹ V letech 1902–1905 byla přenesena do tělocvičny školy v Quellenstraße, poté se opět vrátila do Růžových sálů. V posledních dvou letech před vypuknutím války byla organizována v Dělnickém domě na Laxenburger Straße 8–10. Podělování vybraných dětí šatstvem a obuví⁴² se časem ustálilo mimo rámec vánoční slavnosti. Probíhalo v tělocvičně školy v Quellenstraße.

Dobročinnost spolku Ludmila se neomezovala jen na vánoční dobu. „I jinak přihlíženo k tomu, aby bída mládež naši tísnící, co možno umírněna byla.“⁴³ Na začátku školního roku, ale i během roku kupoval spolek na žádost jednotlivých učitelek a učitelů Komenského školy pro chudé děti sešity, knihy, bloky, materiál k ručním a výtvarným pracím a další pomůcky. Některým dětem platil i obědy.⁴⁴

Na spolek se s prosbou o podporu opakovaně obracely i soukromé osoby. Např. František Šindelář žádal o podporu pro svého nemocného syna, žáka české školy. Na přímluvu řídícího učitele povolil výbor příspěvek na obědy. Zároveň bylo ustanoveno, že bude požádán dr. Drozda o bezplatné léky.⁴⁵ Ne vždy bylo ovšem žadatelům vyhověno. Na schůzi výboru dne 22. března 1892 byla zamítnuta prosba o výpomoc vdovy po úředníku, stejně jako prosba Otilie Koníčkové z Hernalsu na schůzi dne 6. prosince 1892. Stalo se tak s ohledem na účel spolku Ludmila: Dle stanov mohl spolek podporovat pouze chudé žáky školy Komenského. Ani žádost chudé rodiny nebyla na schůzi dne 20. září 1892 z uvedeného důvodu kladně vyřízena.⁴⁶ Větší úspěch měla matka čtyř malých dětí, která přišla přímo do schůze spolku, „upěnlivě prosíc o podporu. Slíbeno výborem její děti k vánocům nějakým oděvem podělit.“⁴⁷

Sociální síť spolku

Opatřit každoročně dostatečné množství finančních prostředků, znamenalo aktivně udržovat a neustále rozšiřovat síť svých kontaktů v české společnosti ve Vídni i v českých zemích. Výbor neúnavně zasílal blahopřání k životním jubileím a radostným událostem v rodině, k povýšení či obdržení titulů a vyznamenání a kondoloval svým členům a přispěvatelům k úmrtí rodinných příslušníků a pozůstalým v případě jejich smrti. Skutečnost, že se spolek Ludmila specializoval na podporu dětí české

---

41 Rappels Rosensäle, Himbergerstraße 41. Ulice byla později přejmenována na Favoritenstraße.

42 V roce 1892 byl ušitím bot pověřen obuvník Vsetečka, zřejmě šil i v dalších letech.

43 Roč. Lud. 1897, s. 4.

44 ASB, Ludmila, protokol: schůze dne 17. 1. 1893.

45 Tamtéž: schůze 20. 9. 1892.

46 Tamtéž: schůze k uvedeným datům.

47 Tamtéž: schůze 25. 10. 1892.

školy, ho těsně svazovala se Školským spolkem Komenský a zvyšovala jeho důležitost ve srovnání s ostatními dobročinnými spolky vídeňských Čechů, neboť zajištění existence české školy patřila k základním snahám Čechů ve Vídni.

Za činnost ve prospěch žáků Komenského byl spolek Ludmila jmenován zakládajícím členem Školského spolku Komenský. Deputace ústředního výboru Komenského s místopředsedou Aloisem Petrákem v čele předala diplom zakládajícího členství na valné hromadě spolku Ludmila v roce 1900.⁴⁸

I přes veškerou snahu nebylo vždy snadné shromáždit potřebné množství finančních prostředků. V roce 1892 si jednatelka ve své zprávě stěžuje na neplacení členských příspěvků, jejichž objem v porovnání s předchozím rokem výrazně klesl. Bylo vybráno pouhých 61 zl 60 kr, zatímco rok předtím 132 zl 65 kr. Situaci zachránily dárci z českých zemí: „...s radostí jest nám poznamenati, že provolání výborem na různé spolky a vynikající osobnosti v Čechách zasláná a v časopisech českých uveřejněná nejen nezůstala oslyšána, nýbrž vzornou štědrost nalezla.“⁴⁹ Ani na konci roku 1911 nevypadala finanční situace spolku příznivě. Jednatelka ve své zprávě sdělovala: „S obavou hleděly jsme vstříc roku příštímu, neboť byla pokladna spolková takřka úplně vyčerpána... A tu zaslán sl. výborem „Českého plesu ve Vídni“ spolku našemu dar 1500 K z čistého výtěžku. Tím zbaven výbor náš velikých starostí.“⁵⁰ I v dalších letech patřil Český ples ke stědrým dárcům: v roce 1913 daroval spolku Ludmila 700, v roce 1914 500 K.⁵¹

Když byl v roce 1913 zakoupen Hotel Pošta – Český dům na Fleischmarktu v 1. vídeňském okrese, soustředila se v jeho zadním traktu v Drachengasse 3 řada významných českých spolků a institucí: Slovanská beseda, Zpěvácký spolek slovanský, Pěvecký spolek Lumír, Čtenářský spolek Svatopluk Čech, Akademický spolek, Sokolská župa dolnorakouská, Národní rada, Spolek státních úředníků, odbočka Spolku českých železničních zaměstnanců, Záložna českých úředníků a Divadelní spolek Pokrok, který ve dvoraně domu konečně našel svoji stálou scénu. Sídlo zde měl i spolek Ludmila.⁵² Toto seskupení v jednom domě přinášelo výhodu lepší komunikace s ostatními spolky, využívání místností Slovanské besedy pak možnost navazovat kontakty se členy vyšších společenských vrstev české, ale i všeslovanské společnosti Vídně.

Výhodou spolku Ludmila bylo, že se jednalo o dámský spolek, ve kterém byly činné manželky a dcery mnohdy významných mužů českého národního, ale

48 Roč. Lud. 1900, s. 3–4.

49 ASB, Ludmila, protokol: jednatelská zpráva za rok 1892.

50 Roč. Lud., 1911, s. 8–9.

51 Roč. Lud., 1913, s. 7; 1914, s. 7.

52 Soukup, F. A.: Česká menšina v Rakousku. Přehled vývoje české menšiny na území dnešní republiky Rakouské zvláště ve Vídni. Praha 1928, s. 522.

i celorakouského života. Dámy byly zvány na taneční zábavy, koncerty, slavnosti a další kulturní akce. Na schůzích výboru byly vždy čteny došlé pozvánky. Příkladem je schůze dne 22. března 1892:

Spolek Slavoj zaslal pozvánku na oslavu 25. let svého trvání. Spolek Národ oslavuje desetileté jubileum a žádá o spoluúčinkování při slavnosti. Akademický spolek zve k dýchánku, Zpěvácký spolek slovanský na koncert a Spolek pro zřízení českého reformovaného evangelického sboru na slavnosti přednášku. Polské studentské spolky Ognisko a Zgoda zvaly na taneční zábavy.⁵³

Zástupkyně spolku Ludmila se pilně zúčastňovaly akcí, především těch, které byly jinými spolky organizovány ve prospěch jejich spolku. V roce 1892 např. vyjmenovává jednatelka ve své zprávě spolky „Slavoj, Blaník a Beseda v Hernalsu, které oceňující vznešený úkol sp. „Ludmila“ zábavy ve prospěch náš pořádaly.“⁵⁴

Působnost spolku Ludmila přesahovala hranice české i slovanské komunity. V roce 1892 se na něj obrátil Verein für erweiterte Frauenbildung (Spolek pro vyšší vzdělání žen) s prosbou o podepsání petice za připuštění žen ke studiu na univerzitě adresované říšské radě. Spolek Ludmila tuto petici obratem podepsal.⁵⁵

Za účelem získání finančních prostředků organizoval i spolek Ludmila různé akce. V roce 1910 byl vedle výkonného výboru utvořen i výbor zábavní, který většinou tvořily dcery členek výboru. Předsedkyní se stala Minka Podhajská. Jednatelka ve své zprávě sdělovala: „Mladý výbor náš s neúnavnou předsedkyní v čele všemožně se přičiňoval jak o morální tak i o hmotný úspěch zábav.“ Během roku pak byly zorganizovány následující kulturní akce: Dne 1. března 1910 se konal zábavní večírek v režii Minky Podhajské a vrchního geometra Šimona. Čistý výtěžek byl 229 K 40 h. Dne 11. dubna byla uspořádána přednáška jednatelky spolku, ve dnech 19. dubna a 1. června navštívil výbor s několika členkami spolku atelier Vojtěcha Šaffa v 18. okresu, Gersthoferstraße 144, dne 15. října 1910 byla pořádána jubilejní akademie a koncem roku pak vánoční slavnost.⁵⁶

Opakovaně se pořádaly výlety s kulturním programem. Jako příklad slouží výlet do hostince pana Pillweina ve Weidlingau v květnu 1892. Již předem se v ostatních českých spolcích prodávaly vstupenky. Na kulturním programu se podíleli členové Akademického spolku se sólovými výstupy, zpěvácký spolek Tovačovský zpěvem, Robert Volánek obstaral hudbu a řídil sbory. Jemu i pianistovi Zimovi bylo po výletu poděkováno. Výlet vynesl spolku přes 40 zl.⁵⁷

---

53 ASB, Ludmila, protokol: schůze dne 22. 3. 1892.

54 ASB, Ludmila, protokol: jednatelská zpráva za rok 1892.

55 ASB, Ludmila, protokol: schůze dne 22. 3. 1892 a 19. 4. 1892.

56 Roč. Lud., 1910, s. 4n.

57 ASB, Ludmila, protokol: schůze 31. 5. 1892

Oslavy jubileí

V roce 1905 oslavil spolek dvacetileté jubileum své existence. K této příležitosti vydal památník a uspořádal slavnostní akademii. O příspěvek do památníku byla požádána řada osob z okruhu spolku, ale i spisovatelé z českých zemí. Někteří se pro pracovní zaneprázdnění omluvili, nakonec do památníku povídkami a básněmi přispěli A. Jos. Merhaut, P. Ferdinand Pečka-Místecký, Josef Braun, Josef Zd. Raušar, Antonín Stejskal, Božena Viková-Kunětická, Vladimír Šťastný, M. Poppeová, Jan Ev. Nečas, Krista Nevšímalová, Anna Cardová-Lamblová, A. Jan Kalandra, Em. Fryšová, H. T. [Hermína Trutnovská] a pseudonym Quelqu'un. Krátké dějiny spolku sepsala jednatelka Marie Růžena Haengglová. Památník vytiskl dlouholetý podporovatel spolku L. A. Riedl z Nové Paky.⁵⁸

Celý rok pracoval výbor nejen na vydání knížky, ale i na organizaci slavnostní akademie. Vše bylo promyšleno do nejmenšího detailu. Výbor dal vytisknout 50 čestných vstupenek pro spolky, které ho podporovaly, 100 vstupenek I. kategorie, 300 vstupenek II. kategorie, 100 pro galerii a 200 k stání. Za prvními místy měla stát řada nečíslovaných židlí pro výbor. Akademickému spolku mělo být zasláno 50 volných vstupenek k stání. Pro rodiče účinkujících dětí bylo určeno 10 volných vstupenek k stání, přičemž se jim i dětem hradila jízda.⁵⁹ Nic nesmělo být zapomenuto: „Optati se mistr Ondříčka, kdy se má proň poslati kočár – Slečnám účinkujícím dají se kytice a mistr Ondříčkovi věnec, stuhy v českých barvách. – Vyjednati s hotelierem, že vchod hotelem musí býti dovolen. ... Při tan. zábavě budou se prodávati kytičky – Dámy z výboru, které chtějí, budou společně s účinkujícími večereti. – Pro deputace spolků musí být přichystán na zvláštním stole inkoust, papír a péro.“⁶⁰

Jubilejní akademie se konala 30. listopadu 1905 ve dvoraně Českého domu-Hotelu Pošta. Zahájila ji slečna Růžena Zahradníčková proslovem. Na jeho konci byla vytažena opona a na jevišti se objevil živý obraz vánoční nadílky řízený Janem Čejkou.⁶¹ Poté vystoupila klavíristka Josefka Vařeková a houslový virtuos František Ondříček.⁶² Zpívala Anna Šourková. Minka Podhajská⁶³ recitovala

58 Viz Pozn. 1: Památník.

59 ASB, Ludmila, zápisník 1902–1914: schůze 30. 10., 6. 11., 13. 11. a 27. 11. 1905.

60 ASB, Ludmila, zápisník 1902–1914: schůze 20. 11. 1905.

61 Jan Čejka (1878 Loučim u Klatov/Vídeň/(?) – 1925 Kremnice). Medailér. Vystudoval vídeňskou Uměleckoprůmyslovou školu (1902–1905) a Akademii výtvarných umění (1905–1910, R. F. Marschall). V roce 1919 odešel do ČSR, stal se vedoucím ryteckého oddělení ve Státní mincovně v Kremnici. <http://www.socharstvi.info/autori/jan-cejka/> [17. 1. 2019].

62 František Ondříček (1857 Praha – 1922 Milano). Od konce 80. let žil ve Vídni, byl profesorem a později ředitelem Nové vídeňské konzervatoře. Po vzniku ČSR odešel do Prahy.

63 Minka Podhajská (1881 Vídeň – 1963 Liberec), malířka, grafička, návrhářka hraček.

básně. K jubileu promluvila předsedkyně spolku Hermína Trutnovská a Růžena z Meisslů, která odevzdala diplom čestného předsednictví Anděle Randové a diplomy čestného členství Hermíně Trutnovské, Klotildě Zahradníčkové a Tekle Zelenkové. Čistý zisk z akademie a prodeje památníku byl 273,32 K.⁶⁴

Dvacetpět let své existence oslavil spolek Ludmila jubilejní akademií dne 15. října 1910. Slavnostní proslov zaslal J. Zd. Raušarem přednesla Ludovika z Popelků, poté jednatelka předala diplomy novým čestným členkám spolku: Luise Křišťanové, Františce z Meisslů a Marii Menčíkové. Následovalo vystoupení houslové virtuozky Elly Stillorové, zpěv Kamily a Minky Podhajsských doprovázela na klavíru Růžena Podhajská. Závěrečným bodem programu byla jednoaktovka Medvěd námluvčím od I. A. Krylova, kterou režíroval J. Dvorský. Účinkovali slečna z Popelků a pánové Dvorský, Pippich a Peška. Čistý výtěžek akademie byl 208 K 10 hal.⁶⁵

V roce 1915 dosáhl spolek třiceti let své existence. Na oslavy však nikdo nemyslel. Světová válka vnesla do života jiné, vážnější starosti. Ve své zprávě za rok 1914 jednatelka spolku sděluje: „V letošní tak pohnuté době nebylo nálady ku pořádání vánoční slavnosti.“ Tradiční podělení chudých žáků šatstvem a botami ale proběhlo. Konalo se v tělocvičně české školy v X. okrese „tichým způsobem“. Rozdáno bylo: 101 párů bot, 70 chlapeckých obleků a šestery kalhoty a 90 dívčích šatů.⁶⁶

Válečná doba se plně projevila teprve v následujících letech. Ve zprávě za rok 1916 sděluje jednatelka spolku: „Bohužel nebylo nám možno za stávajících poměrů obdarovati děti tak, jak jsme chtěly. Ubožátka byla velice chudě obdarována.“⁶⁷ Nadílka se opravdu nedala srovnat s předcházejícími léty. V prosinci 1916 bylo rozdáno pouze 30 párů dřeváčků, které darovali manželé Baťovi ze Zlína, 7 dívčích a 6 chlapeckých šatů. Vedle toho 8 párů punčoch, 6 triček, 8 čepic, šestery kalhoty a odložené botky. Spolek podělil děti ještě i v lednu 1917, tentokrát 36 páry bot, 9 chlapeckými a 1 dívčí šaty, 17 chlapeckými kalhotami a několika kusy odloženého šatstva.⁶⁸

Nová doba

Čím déle trvala válka, tím více na obyvatelstvo doléhaly bída, hlad a nemoce, vzrůstala dětská úmrtnost. Podporu strádajících příslušníků české komunity bylo třeba postavit na pevnější základy. Skupina osob, přičemž vůdčí osobností zde je jmenován básník Josef Svatopluk Machar, se rozhodla podle vzoru nedávno za-

---

64 Roč. Lud., 1905, s. 2–3.

65 Roč. Lud., 1910 s. 5.

66 Roč. Lud., 1914, s. 4.

67 Roč. Lud., 1916, s. 1.

68 Roč. Lud., 1916, s. 5.

loženého pražského spolku České srdce, založit i ve Vídni nový spolek, který by pomohl chudým rodinám přežít toto těžké období. Na 25. ledna 1918 byla svolána schůze všech českých menšinových pracovníků do hotelu Pošta. I bez oficiálního povolení (k tomu došlo až v roce 1920 pod názvem České srdce, československá sociální péče v Rakousku) se bezprostředně po lednové schůzi rozběhla práce na vnitřní organizaci spolku a agitace mezi Čechy a Slováky bez ohledu na jejich společenské postavení či politickou příslušnost. Antonín Machát rekapituloval v prosinci 1918 výsledky činnosti nového spolku: „...zpočátku bylo dosti obtížno udržet pohromadě lidi ze všech společenských vrstev a stranníky nejprotichůdnějších stran. Však sešli se v Českém Srdci poprvé opravdu všichni Čechové vídeňští bez rozdílu: bohatí i chudí, radikální i konservativní.

Výsledek této svorné práce je skutečně potěšitelný a neočekávaný. Sešlo se na penězích přes K 300,000, několik vagonů potravin, dále palivo, oděv i obuv a jiné...

Mnoho dětí ošaceno, k zmírnění zimy rozdáno mnoho fůr dříví, při čemž pamatováno v prvé řadě na školy Komenského. Tam jsme také posílali bochníky chleba, jimiž si tu a tam na nás vzpomněli v Čechách a na Moravě.

Mnoha stům dětí opatřeny byly Českým Srdcem obědy u dobrých krajanů a tisíce večerí v krbech pomáhalo zahánět hlad českých dětí vídeňských.⁶⁹

Je více než pravděpodobné, že nový spolek na sebe strhl zájem části osob, které dosud přispívaly spolku Ludmila. Konec války, rozpad monarchie, repatriace značné části Čechů z Rakouska do nově vzniklého Československa i snížení zájmu obyvatel českých zemí o Čechy, kteří zůstali v zahraničí – to vše mělo dopad na českou komunitu v Rakousku, spolek Ludmila nevyjímaje.

I přes obrovské změny v politické a hospodářské situaci nově vzniklých republik, se české komunitě ve Vídni podařilo se zreorganizovat. Následující léta znamenala, i díky vydatné podpoře československého státu, v mnohém ohledu její značný rozvoj. Zde zůstává dosud nezodpovězenou otázkou, do jaké míry zvládl tento přerod i spolek Ludmila. Odpověď je možné hledat ve výzkumu členské základny spolku, např. ve zjištění, jak dalece zasáhla spolek repatriace, jak velkou část členů a dárců odčerpalo spolku České srdce i jaké postavení pak spolek zaujal ve zmodernizované sociální péči a zreorganizované struktuře českovídeňských spolků.

Se snížením významu spolku mizí zároveň i zprávy o jeho činnosti. Roční zpráva za rok 1916 je prozatím posledním obsáhlejším pramenem k jeho minulosti. Pro období mezi válkami je tedy ještě nutné vykonat značnou výzkumnou práci.

Je jisté, že spolek i nadále pracoval. V roce 1925 oslavil 40 let své existence. Oslava se konala 6. ledna následujícího roku v prostorách Českého domu-Hotelu

69 Machát Antonín: České Srdce Vídeňské. In: Vídeňské ilustrované noviny 13, č. 51, 19. prosince 1918, s. 2.

Pošta. Byl to opět J. Zd. Raušar, kdo byl požádán o slavnostní projev. Oslavy se osobně nezúčastnil, proslov však zaslal.⁷⁰ V roce 1927 zaznamenává ročenka Slovanské besedy obnos 400 Kč, který zaslala Měšťanská beseda v Praze „ve prospěch československých humanních spolků“ s tím, že je má Slovanská beseda rozdělit podle své úvahy. Beseda přidala dalších 100 Kč a částku rozdělila mezi Školský spolek Komenský a České srdce po 200 Kč, spolek Ludmila obdržel 100 Kč.⁷¹

V prosinci 1928 sdělil spolek Ludmila inspektorátu Komenského, že bude poděleno celkem sto chudých dětí z Komenského obecných, hlavních a měšťanských škol ze čtyřech vídeňských okresů.⁷² Na tomto rozsahu se zřejmě podělování dětí v těchto letech ustálilo.⁷³ Při vědomí, že ve školním roce 1928/29 navštěvovalo školy Komenského více než 3 800 dětí,⁷⁴ je jasné, že spolek stál před úkolem, který zdaleka přesahoval jeho možnosti. Rozvoj školství a s ním související velký nárůst počtu žáků, přiváděl i samotný Školský spolek Komenský do situace, která by byla bez podpory oficiálních institucí Československa sotva zvládnutelná. Významným zprostředkovatelem se stal československý konzulát ve Vídni, ze strany českovídeňských spolků se profilovalo České srdce jako hlavní organizátor sociální péče a to nejen na školách Komenského. Spolek Ludmila podával i nadále v rámci svých možností pomocnou ruku. V roce 1928 konstatoval František Soukup, že spolek „zastává svědomitě úkol ženského nestranného spolku českého ve Vídni.“⁷⁵

Politický vývoj třicátých let vnesl do života české komunity ve Vídni závažné negativní změny. Dne 4. července 1941 podala poslední předsedkyně spolku Luisa Kulichová žádost o vymazání spolku Ludmila ze spolkového registru. Svoji žádost odůvodnila tím, že spolek od roku 1938 nevykonává žádnou činnost, nemá platící členy ani výbor. Pokladní hotovost 23,86 RM předala předsedkyně podle § 13 spolkových stanov spolku Komenský. Žádosti bylo vyhověno. Dobročinný spolek českých paní a dívek „Ludmila“ ve Vídni byl dne 15. července 1941 oficiálně zrušen.⁷⁶

---

70 Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Josef Zdeněk Raušar, dopis ze dne 16. 12. 1925.

71 63. roční zpráva Slovanské Besedy ve Vídni o správním roce 1927. [Viedeň 1928], s. 9.

72 AKOM, A 56 Ludmila, dopis inspektorátu Komenského z 13. 12. 1928.

73 Stránský, M.: Československá sociálně-zdravotní péče ve Vídni. Zvláštní příloha „Viedeňského Deníku, orgánu rakouských Čechoslováků, ze dne 7. března 1931, s. 28.

74 Šedesát let, příloha.

75 Soukup, F. A.: Česká menšina, s. 58.

76 ÖStA, Archiv der Republik, BPD – Vereinsbüro, sign. II-437: Ludmila. Dopis ze 4. 7. 1941.

Der Wohltätigkeitsverein der böhmischen Frauen und Mädchen „Ludmila“ in Wien

Im Jahre 1885 wurde der Frauenverein Ludmila mit dem Ziel gegründet, die bedürftigen Kinder der Komenský-Schule in Wien zu unterstützen. Die Vereinsmitglieder und Unterstützer rekrutierten sich

aus allen gesellschaftlichen Schichten, vom hohen Adel bis zu den einfachen Menschen, sowohl in Wien als auch in den böhmischen Ländern. Auch eine Reihe von Stadträten, Geldinstituten, Vereinen und Gesellschaften war dabei. Der Verein organisierte außerdem kulturelle Veranstaltungen und Ausflüge, um seine Einkünfte zu steigern.

Den Höhepunkt seiner Tätigkeit stellte die alljährliche Weihnachtsfeier dar, bei der alle Kinder mit Weihnachtskekse, Striezel und Obst beschenkt wurden, besonders notleidende Kinder erhielten auch Bekleidung und Schuhe. Während des Jahres unterstützte der Verein die bedürftigen Kinder mit Schulheften, für einige bezahlte er Mittagessen.

Der Erste Weltkrieg und der Zerfall der Habsburgermonarchie brachten große gesellschaftliche und wirtschaftliche Veränderungen mit sich, u.a. eine riesige Repatriierungswelle, aber auch die Gründung des Wiener Tschechischen Herzens, das immer mehr zum Konkurrenten des Vereins Ludmila wurde. In der Folge kam es zur Entfaltung des tschechischen Schulwesens und damit auch zum raschen Anstieg der Schülerzahlen. Der Verein ist somit in eine Situation geraten, die seine Möglichkeiten überstieg. Nach dem „Anschluss“ 1938 wurde die Vereinstätigkeit nicht mehr fortgeführt. Im Jahre 1941 suchte die letzte Obfrau um seine Löschung aus dem Vereinskataster an.

Zur Zeit der Habsburgermonarchie gehörte der Verein Ludmila zu den bedeutendsten Wohltätigkeitsvereinen der Tschechen in Wien, heute ist er dagegen fast vollkommen vergessen. Eine beträchtliche Forschungsarbeit muss noch geleistet werden, um die detaillierte Geschichte des Vereins zu verfassen, sowie um seine Position im Rahmen der tschechischen Minderheit, inklusive seiner personellen Verbindungen mit anderen Vereinen festzustellen.

A Charitable Association of Czech Madams and Ladies „Ludmila“ in Vienna

In 1885, a women's association Ludmila was founded to support poor children attending Comenius schools in Vienna. The members and supporters of the association came from all social classes, from high aristocracy to common people, both from Vienna and Bohemian Lands. It included a variety of town councils, monetary institutions, associations and societies. The association itself organised cultural events and trips in order to increase its income.

The culmination point of its all-year activity was a Christmas festivity during which all children were presented with cookies, sweet bread, fruits, some also with

clothes and shoes. During the year, the association purchased school aids for poor children, selected ones were also granted free lunch.

World War I and the disintegration of the monarchy brought about major economic and social changes, among others a strong wave of repatriation and establishment of the České srdce vídeňské [Czech Heart of Vienna], that became a growing competitor for the Ludmila association. A schooling system in Czech language went through a rapid development and growth in pupils' numbers, which put the association to the position that surpassed its possibilities. After the Annexation of Austria in 1938, the activity of the association stopped, its last chairwoman asked for the deletion from associations' register in 1941.

Although, in the time of monarchy, the association belonged to the most important charitable organisations of Czechs in Vienna, it is almost forgotten today. To write its detailed history and to appreciate its position in the framework of the Czech minority, including its personnel links to other associations, it will be necessary to carry out a significant research work.

KDE JE NAŠE LUISA? PŘÍBĚH ÚTĚKU, HLEDÁNÍ A NALÉZÁNÍ SASKÉ KORUNNÍ PRINCEZNY A RAKOUSKÉ ARCIVÉVODKYNĚ LUISY TOSKÁNSKÉ¹

JIŘÍ KUDĚLA

Byla hluboká a velice mrazivá solnohradská noc, začínal pátek 12. prosince 1902. Údajně mělo být šestnáct pod nulou. V každém případě, když se den probudil, zavládl absolutní chlad i v celém Toskánském traktu Starého rezidenčního solnohradského paláce, kde se náhle nemohli dohledat dvou důležitých příslušníků rodiny toskánského velkovévody Ferdinanda IV. – saské korunní princezny a arcivévodkyně Luisy a jejího bratra, arcivévody Leopolda Ferdinanda.²

V paláci nastal zmatek. Brzy se ukázalo, že bez vědomí ostatních tajně za tmy opustili palác a nechali na stole dopis, že jedou sáňkovat (!).³ Později se však vyjevilo, že sáňkovat nešli, nýbrž se vydali kočárem mimo město, kde v Halleinu nastoupili na rychlík Salzburg – Innsbruck a patrně v Bischofshofenu přestou-

- 1 Tato studie se zabývá především okolnostmi útěku Luisy Toskánské, nejstarší dcery toskánského velkovévody Ferdinanda IV., od rodiny v prosinci 1902 a dalším vývojem aféry až do března 1903 a ponechává stranou do značné míry paralelní příběh „odchodu z habsburského arcidomu“ jejího bratra Leopolda Ferdinanda Toskánského. Ten byl již velmi dobře a akribicky zpracován Michaelou Žákovou (Žáková, Michaela: Kauza Wöllfling, Rezignace Leopolda Ferdinanda Toskánského na hodnost arcivévody a jeho život v postavení řadového občana, disertační práce FF UK.). Autor děkuje Evě Gregorovičové, Janu Kahudovi a dalším kolegům z Národního archivu za laskavou pomoc a vstřícnost při zpracování tohoto tématu.
- 2 Luisa Antonia Maria von Österreich-Toskana (2. 9. 1870 Salzburg–23. 3. 1947 Brusel-Ixelles), Leopold Ferdinand von Österreich-Toskana (2. 12. 1868 Salzburg–4. 7. 1935 Berlín), od konce prosince 1902 Leopold Wöllfling.
- 3 Ve zprávě pro otce zanechané v pokoji Leopold Ferdinand napsal, že spolu se sestrou Luisou jeli na výlet k jezeru Mattsee, které bylo tehdy, když bylo zamrzlé, vyhledávaným místem pro sáňkování, respektive pro jízdy na sáních tažených koněm. Národní archiv (NA), Rodinný archiv toskánských Habsburků – Ferdinand IV. (RAT – F IV.), sign. 61, kart. 189, Ferdinand IV., dopis Leopolda Ferdinanda otci z 12. 2.: „Salzburg 12 dic(embre) 1902. Carissimo Papa mio! Faccio con Luisa una gita verso Mattsee, torneremo dopopranzo. Prego scusare! Sempre tuo figlio abb(raciando) ed affettuoso. Leopoldo“. Rukou Ferdinanda IV. bylo na okraj listku později připsáno: „Ricevuto, dopo che erano partiti, alle 8 mattina“ („Přijato poté, co odjeli, v 8 hodin ráno“).

pili do expresu směr Curych. Unikli tak nevyhnutelné pozornosti i možnému rychlému odhalení, pokud by nastoupili na vlak přímo na hlavním nádraží v Salcburku.⁴

Tak začal příběh, který se stal jedním z prvních veřejných skandálů nějakého panovnického rodu v historii, skutečnou „telenovelou“ sledovanou a stále vyživovanou tehdejšími dobovými tiskem prakticky den po dnu, víceméně bez jakýchkoliv ohledů na všechny aktéry. Hlavním z nich byla manželka saského korunního prince a příštího saského krále, rakouská arcivévodkyně Luisa Toskánská.

Narodila se 2. září 1870 v Salcburku, jako druhé dítě posledního titulárního toskánského velkovévody Ferdinanda IV. a jeho manželky princezny Alixy Bourbonsko-Parmské. Ferdinand musel opustit v důsledku revoluce toskánskou Florencii v dubnu 1859 se svým otcem, posledním vládnoucím toskánským velkovévodou, Leopoldem II. (1797–1870), Luisiným dědečkem, a zbytkem rodiny. Odebrali se do rakouského exilu.⁵

Tam žili z milosti svého synovce a bratrance, rakouského císaře Františka Josefa I. a díky penězům habsburského rodinného fondu. Rodina se zdržovala většinou v Salcburku, ve vile v Lindau v Bavorsku, ale také na českých statcích v Brandýse či Ostrově. Dosti vzdáleni od metropole na Dunaji byli částečně vzdáleni i přísné etiketě a poměrům na císařském dvoře. Toskánští si tak ve své solnohradské residenci a dalších sídlech v mnoha ohledech zachovávali „svobodnější“ přístup k životu, než to bylo vůbec v standardech habsbursko-lotrinského rodu možné či myslitelné. To má asi též částečnou souvislost se skutečností, že právě z této větve rodu pocházelo nejvíce jeho členů, kteří se rozhodli úplně vystoupit ze svého osudu (Johann Salvator-Orth), Leopold Ferdinand-Wölfling, a konečně i naše hrdinka, Luisa Toskánská.

---

4 Louise von Toscana: *Mein Lebensweg*. Dresden 2004, s. 158. Dodnes není zcela jasné, kde přesně oba uprchlíci nastoupili svou cestu do Švýcarska. Ve velmi stylizovaných vzpomínkách Luisy se mluví o tom, že opustili Salcburk v kočáře, kterým cestovali 3 hodiny a nastoupili pak v menší stanici do expresu směr Vídeň – Curych. To by mohlo odpovídat tomu, že jeli do Bishofshofenu, kde mohli nastoupit do vlaku před pátou hodinou ranní (4 hod. 48 minut), v Curychu by pak byli týž den po osmé hodině večer. Podle Luisy měli být v Curychu ale už po 17 hod., což potvrzují i další zdroje. Jiný pramen (Prinzessin Namenlos. *Der Roman der Kronprinzessin Luise von Sachsen*. Wien 1903, s. 22) tvrdí, že cestovali už ze Salcburku rychlíkem Salcburk-Innsbruck, koupili si lístek do Halleinu a teprve před Halleinem si koupili jízdenky na navazující vlak z Buchsu do Curychu. Nejpravděpodobnější se zdá být varianta, že jeli skutečně kočárem do Halleinu, nastoupili do rychlíku Salcburk-Innsbruck a pak přestoupili na vlak do Curychu, kde skutečně mohli být už po páté odpolední. Giron tvrdil, že Luisa s bratrem odjeli z Halleinu (kam přijeli ve 2 hodiny) ve 3 hodiny 47 minut přes Innsbruck do Curychu.

5 Následující pasáže týkající se osudů toskánských Habsburků jsou českou parafrází článku Evy Gregorovičové a Jiřího Kuděly: *Die toskanischen Habsburger*. In: *Skandal bei Hofe! Die Flucht der Luise von Toscana, Kronprinzessin von Sachsen*. Dresden 2017.

Osudy této rodiny jsou svědectvím bohatého života, ale zároveň i následného úpadku moci rodu vládnoucího jedné z kulturně nejbohatších a nejzajímavějších zemí Evropy. Toskáňští velkovévodové udržovali fikci svého panování Toskánsku ještě dlouho po jeho faktické ztrátě. Udržovali např. svá diplomatická zastoupení v některých evropských zemích. Po vyrovnání s Italským královstvím se však starali především o své soukromé statky v Toskánsku a celá rodina žila víceméně životem vyšší rakouské aristokracie. S jediným, a to podstatným rozdílem – byli pořád členy habsburského panovnického domu. Ten se na toskáňský trůn dostal, když ve Florencii dne 9. července 1737 zemřel poslední mužský potomek vládnoucího rodu Medici a jeho skolem vyhasl medicejský rod po meči. Na uprázdněný velkovévodský trůn nastoupil František Štěpán Lotrinský a s ním na 122 let i habsbursko-lotrinská dynastie. František Štěpán Lotrinský, německý císař a manžel slavné panovnice rakouského soustátí, královny Marie Terezie, nechal v Toskánsku vládnout regentskou radu. Po jeho smrti převzal otěže vlády ve Florencii jeho druhorozený syn Petr Leopold. Proslavil se svými osvícenskými reformními zásahy. Roku 1790, po smrti svého bezdětného bratra Josefa II., se toskáňský reformátor jako Leopold II. musel ujmout podle nástupnických práv vlády v rakouské monarchii. Toskánsko bylo svěřeno do rukou druhorozeného Leopoldova syna Ferdinanda III. Napoleonské války však Ferdinandovo panování přerušily. Velkovévoda musel v roce 1799 odejít do exilu a roku 1801 byl přinucen Napoleonem k abdikaci. Toskánsko bylo Ferdinandovi vráceno až Vídeňským kongresem roku 1814. Po jeho náhlé smrti v roce 1824 přešlo velkovévodství do rukou prvorozeného syna Leopolda.

Panování Leopolda II. Toskánského přineslo velkovévodství politickou stabilitu, další hospodářskou prosperitu, vzestup ve všech směrech. Nic z toho však nemohlo zastavit procesy Risorgimenta, které postupně ovládly Itálii. Ty byly součástí celoevropských revolučních hnutí, která se především od konce 40. let 19. století projevovala intenzivním politickým neklidem, revolučním vzruchem a s tím souvisejícím národním sebeuvědomováním. Na Apeninském poloostrově probíhaly urputné boje za nezávislost a sjednocení Itálie. To nakonec donutilo Leopolda II. dne 27. dubna 1859 opustit zemi. Dne 21. července 1859 abdikoval ve prospěch svého prvorozeného syna Ferdinanda IV. Leopoldova rodina se usadila na svých statcích v Čechách, Ferdinand jako hlava toskáňské linie žil v Salcburku a Lindau. V Toskánsku krátce nato došlo k sesazení habsbursko-lotrinské dynastie a v roce 1860 se velkovévodství připojilo k Sardinsko-piemontskému království.

V početné velkovévodské rodině panoval „italský“ životní styl a duch a poměrně velmi liberální přístup k výchově dětí. Rodina vedla sice život nejvyšší rakouské aristokracie, ale v mnoha ohledech byla blízká i „obyčejným“ měšťan-

ským kruhům. Arcivévodkyni Luise se dostalo pečlivého vzdělání,⁶ velké pozornosti a velmi brzy se stala i žádanou nevěstou, která však byla značně vybíravá (jejími nápadníky byli např. Petr Sasko-Koburský a Ferdinand I. Bulharský). V roce 1887 však potkala na saském královském zámku Pillnitz u Drážďan saského korunního prince Friedricha Augusta (1865–1932), kterého si o 4 roky později vzala (21. listopadu 1891) za manžela. Tímto sňatkem tak byla znovu potvrzena vzájemná rodinná spřízněnost mezi oběma evropskými vládnoucími rody, saskými Wettiny a habsbursko-lotrinským panovnickým domem, respektive toskánskou, habsbursko-lotrinskou sekundogeniturou. První manželkou otce arcivévodkyně Luisy, arcivévody Ferdinanda IV., byla ostatně saská princezna Anna Maria (1836–1859), dcera saského krále Jana a sestra Luisina tchána, prince Georga a jeho bratra krále Alberta, takže i Luisiným sňatkem bylo přirozeně navazováno na prastarou a velmi běžnou sňatkovou politiku, v níž byli především Habsburkové pravými mistry.⁷ Čerstvě sezdaný pár prožil první dny

---

6 Luisa vedle němčiny plynule mluvila a psala italsky, francouzsky, anglicky a maďarsky, měla velmi slušný hudební i výtvarný talent, psala básně, proslulý byl její výtříbený módní vkus, který dávala poněkud okázale najevo i ve svých pamětech. Kromě toho ráda jezdila na koni, bruslila a cizí jí nebyla ani jízda na kole.

7 Např. prvorozená dcera tehdy ještě toskánského velkovévody Petra Leopolda, pozdějšího německého císaře Leopolda II. (1747–1792), Marie Terezie (1767–1827) se provdala v roce 1787 za Antonína Klementa Saského (1755–1836). Těto bezdětné saské královně se následně podařilo dojednat další manželství mezi saským korunním princem Friedrichem Augustem (1797–1854) a její neteří Karolinou Ferdinandou (180–1832), dcerou rakouského císaře Františka II. K sňatku došlo v roce 1819, tedy jen o dva roky později, než se uskutečnila ve Florencii v roce 1817 slavná svatba mezi Leopoldem II. Toskánským (1797–1870) a Marií Annou Saskou (1799–1832), dcerou Maxmiliána Saského (1759–1838). To však nebyla jediná dcera, kterou dědičný saský princ Maxmilián provdal přímo na toskánský trůn. V roce 1821 se již léta ovdovělý toskánský velkovévoda Ferdinand III. (1769–1824) ve florentské katedrále Santa Maria del Fiore oženil s Marií Ferdinandou Saskou (1796–1865), starší sestrou manželky svého nejstaršího syna a dědice trůnu Leopolda II. Tak se z mladé toskánské velkovévodkyně stala nejen manželka, sestra, švagrová, ale také nevlastní matka a tchýně Leopolda II. a Marie Anny. Zároveň byla tetou jejich potomků, a i nevlastní babičkou. Po třech letech bezdětného manželství dne 18. června 1824 Ferdinand III. zemřel. Jeho prvorozený syn z prvního manželství Leopold nastoupil dle dědičné posloupnosti na toskánský trůn s titulem toskánského velkovévody a jeho manželka Marie Anna Saská se stala toskánskou velkovévodkyní. Její sestře, Marii Ferdinandě, byl od této chvíle udělen titul „granduchessa di Toscana – vedova“ (toskánská velkovévodkyně – vdova). Zůstala na toskánském dvoře a sdílela s Leopoldem a jeho rodinou všechny životní peripetie. Odešla v roce 1859 s Leopoldem a jeho rodinou do Čech, kde žila na tamních toskánských panstvích a dne 3. ledna 1865 zemřela na zámku v Brandýse nad Labem. O tři desítky let tak přežila svou mladší sestru Marii Annu, jež zemřela již 24. března 1832 v Pise, když před tím porodila toskánskému velkovévodovi tři dcery: Karolinu Augustu (1822–1841), Augustu Ferdinandu (1825–1864), provdanou za Luitpolda Bavorského, a Marii Maxmiliánu (1827–1834). Vytouženého dědice však Leopoldovi dát nedokázala. Ten se narodil Leopoldovi až z druhého manželství s neapolskou princeznou Marií Antonietou Bourbonskou (1814–1898).

svých líbánek na Pražském hradu, kde se zastavil, než 25. listopadu definitivně přijel do Drážďan.⁸

Luisa porodila saskému korunnímu princovi šest dětí (jedno zemřelo) a svého manžela měla patrně upřímně velmi ráda. Vadil jí ale škrobený, rigidní a nábožensky bigotní životní styl saské královské rodiny. Byl to pro ni obrovský rozdíl ve srovnání s tím, co zažila v dětství a mládí, v kruhu své neformálně se chovající rodiny. Nejvíce ji znechucovalo stále šikanování a ponižování ze strany otce jejího manžela, pozdějšího saského krále Georga, a také chování řady lidí z královského dvora, kde ji podle jejího vlastního mínění sledovali, pomlouvali a neustále na ni donášeli jejímu nemilovanému tchánovi.⁹ Dostávala se proto kvůli tomu a kvůli řadě svých z dnešního pohledu zcela neškodných excentrických projevů a mírné extravaganci stále častěji do konfliktů s mnoha příslušníky dvora, ale i přímo s tchánem a tchyní.¹⁰ Nakonec se někdy na jaře či v létě 1902 vrhla do flirtu, nebo přímo milostného dobrodružství, s Belgičanem André Gironem. Tento o devět let mladší muž, učitel francouzštiny jejich dětí, princů Georga a Friedricha Christiana, byl od 3. ledna 1902 zaměstnancem saské královské rodiny. Nejužší kruh okolo princezny si brzy všiml „přátelského zájmu“, který věnovala atraktivnímu muži.¹¹ Do jaké míry byl tento zájem již v té době skutečným intimním vztahem, se můžeme dnes jen dohadovat. Nicméně Luisa, která byla přesvědčená, že ji stále někdo šikanuje, sleduje a ponižuje, si zneprátelila královskou hofmistryni, svobodnou paní Fritsch, která její náklonnost k Gironovi „odhalila“. Giron sám odjel z Drážďan zpět do Bruselu v polovině listopadu 1902, následně byl formálně propuštěn¹² a Luisa propadla depresím. Svěřovala se svými trápeními i manželovi, ale ten jim nevěnoval žádnou zvláštní pozornost. Někdy v té době asi začal uzrávat její plán na útěk, plán, o kterém se zřejmě nikdy nedozvíme vše. Snad šlo o spontánní reakci na bezvýhodnou situaci,¹³ možná to bylo promyšlené rozhodnutí princezny Luisy, jež se toužila dostat ke svému milenci,¹⁴ nebo byl útěk zosnován pod vlivem bratra, k němuž měla vždy velmi blízko,¹⁵ či snad šlo o společný, předem připravený plán jakéhosi ko-

8 Luise von Toscana: *Mein Lebensweg*, s. 65–66.

9 Tamtéž, s. 130n.

10 *Innsbrucker Nachrichten*, 27. 12. 1902, s. 1, 5.

11 Luise von Toscana: *Mein Lebensweg*, s. 143.

12 André Giron byl propuštěn 2. prosince 1902. Bestenreiner, Erika: *Luise von Toscana. Skandal am Königshof*, München 1999, s. 91.

13 Žáková, M.: *Kauza Wölfling*, s. 78.

14 Adamović-Wölfling, Wilhelmine: *Meine Memoiren*. Berlin 1908, s. 194.

15 Luise von Toscana: *Mein Lebensweg*, s. 152 sq.; Kretschman, Iris: *Luise von Toscanas Flucht und ihre Folgen*, In: *Skandal bei Hofe! Die Flucht der Luise von Toscana, Kronprinzessin von Sachsen*, Dresden 2017, s. 59.

ordinovaného, demonstrativního vystoupení z habsburského arcidomu.¹⁶ Dobový tisk záležitost často interpretoval jako bezhlavý čin ženy, která se necítila dobře ve svém manželství. I proto se snadno zamilovala do mladšího muže, a když byl tento přinucen k odchodu z její blízkosti, pokračovala s ním v korespondenci. Ta byla zachycena a došlo k rodinným scénám, zoufalá žena proto opustila domácnost, děti i manžela.¹⁷ V každém případě se Luisa rozhodla ke kroku, po němž už bylo těžko cokoliv vrátit zpět. Je dlužno ještě dodat, že právě v té době byl její manžel, korunní princ Friedrich August velmi indisponován, protože si dva týdny předtím na lovu zlomil nohu a byl upoután na lůžko.

V této situaci, dne 9. prosince 1902, opustila Luisa s oficiálním povolením dvůr v Drážďanech, aby navštívila své rodiče v Salcburku. Cestou, na nádraží v Mnichově, se k ní připojil její bratr Leopold. Dne 10. prosince se Luisa pokusila přesvědčit svého otce, že se proti ní v Drážďanech všichni spikli, chtějí ji zavřít do kláštera, případně do ústavu pro duševně choré, a požadovala, aby jí pomohl situaci řešit a aby mohla zůstat u rodičů. Velkovévoda Ferdinand ji však (stejně jako předtím její muž korunní princ Friedrich August) odbyl s tím, že jde o nějaké přechodné pomatení smyslu a neurózu způsobenou jejím těhotenstvím.

Leopold Ferdinand odjel ve čtvrtek 11. prosince ráno do Mnichova, k večeru se vrátil a spolu s Luisou se ještě zúčastnili rodinné večeře, na níž se chovali zcela nenápadně a vesele. O půlnoci téhož dne však začali naplňovat svůj předem připravený plán a ze Salcburku tajně odjeli. Jak již bylo výše řečeno, dorazili v pátek 12. prosince do Curychu a ubytovali se v hotelu „Bellevue“, kde se k nim připojila Leopoldova milenka Vilemína Adamovičová,¹⁸ která přijela z Mnichova. Patrně tam na ně čekal již i André Giron.

Rodina uprchlých sourozenců v Salcburku mezitím propadla zmatku. Snažili se zjistit, kde vlastně „obě děti“ jsou, ale bezúspěšně. Někdo jim nicméně řekl, že byli viděni v Buchsu na švýcarské hranici. Teprve v 17:30 hod. poslal ze Salcburku velkovévoda Ferdinand králi Georgovi do Drážďan telegram s informací, že korunní princezna Luisa s arcivévodou Leopoldem Ferdinandem odjeli do Švýcarska a že neví, kde se zdržují.¹⁹ Ještě chvíli předtím požádal telegraficky hraběte Paara, osobního adjutanta císaře Františka Josefa I., zda by mohl přijmout hned druhý

---

16 Prinzessin Namenlos, s. 21.

17 Innsbrucker Nachrichten, 27. 12. 1902, s. 5.

18 V německé verzi Wilhelmine Adamovic/s/. O této slečně blíže viz Žáková, M.: Kauza Wölfling, kapitola „Slečna Adamovičová“, s. 62n.

19 Text telegramu: „Seine Majestät König von Sachsen, Dresden. Ich muss Dir leider mittheilen, dass meine Tochter Luisa heute früh unter dem Vorwande eines Ausfluges mit meinem Sohn Leopold über Buchs in die Schweiz gereist ist ohne Angabe des Aufenthaltsortes. Umarme Dich und Fritz. Ferdinand“. NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 189.

den ráno jeho komořího a pobočníka arcivévody Ferdinanda Leopolda, jímž byl hejtman Töply, který bude císaře informovat o „naléhavé záležitosti“ (tj. o tom, že syn a dcera toskánského velkovévody zmizeli).²⁰

Od tohoto okamžiku se interpretace událostí z hlediska jednotlivých aktérů útěku (Luisa, Leopold, Adamovičová, Giron) značně liší. Zatímco Luisa tvrdila, že ji bratr v jejich diskusích 10. až 13. prosince svým neustálým zdůrazňováním nebezpečí, že skončí v „sanatoriu“, vyvedl z „duševní rovnováhy“²¹ a nakonec přesvědčil, že jí nezbyvá nic jiného než zůstat v zahraničí a čekat na lepší časy, a nikdy nepřiznala intimní vztah s Gironem před vypuknutím skandálu, Leopold zdůrazňoval, že on sám ke svému již uzrálému rozhodnutí odejít z habsburského domu Luisu vůbec nepotřeboval a že ji chtěl pouze doprovodit a ochránit.²² Adamovičová za hlavního iniciátora útěku označila přímo Luisu,²³ Giron v jednom ze svých dobových rozhovorů s tiskem měl údajně přiznat intimní vztah s korunnní princeznou již z doby jejich společného pobytu na zámku Wachwitz, tedy od jara 1902.²⁴ A také to, že po svém odchodu z Drážďan útěk společně s princeznou aranžovali a plánovali i sňatek a společný život v Paříži.²⁵

Jak již bylo výše řečeno, Luisa takovýto vývoj událostí nikdy nepřiznala. Podle jejích pamětí ji až v Curychu „napadlo“, že aby se dostala z bezvýchodné situace, bylo by dobré nechat se kompromitovat, nejlépe pak právě Gironem. Předtím ale měla učinit poslední pokus o smíření s rodiči a poslat jim telegram s prosbou o možnost vrátit se do Salcburku. Na něj měli rodiče odpovědět negativně, proto zatelegrafovala Gironovi, jenž z Bruselu okamžitě přijel do Curychu.²⁶

Ať už to bylo jakkoliv, v neděli 14. prosince brzy ráno pak celá čtveřice odjela do Ženevy, kde se usídlila v luxusním hotelu „D'Angleterre“. André Giron poslal téhož dne prostřednictvím najatého právníka z Bruselu matoucí telegramy do Salcburku i Drážďan, aby to vypadalo, že Leopold s Luisou jsou někde v Belgii.²⁷ Týž právník poslal také 14. prosince císařskému dvoru ve Vídni Leopoldův rezignační dopis, v němž arcivévoda žádal o povolení vystoupit z habsburského arcí-

20 NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 189.

21 Luise von Toscana: Mein Lebensweg, s. 163.

22 Prinzessin Namenlos, s. 21.

23 Adamovič: Memoiren, s. 194.

24 Neues Wiener Tagblatt, Nr. 354, 28. 12. 1902, s. 8.

25 Neues Wiener Tagblatt, Nr. 354, 28. 12. 1902, s. 9.

26 Luise von Toscana: Mein Lebensweg, s. 166. Že by Luisa takový telegram odeslala, je nanejvýš nepravděpodobné, protože až do 17. prosince v Salcburku nikdo nevěděl, kde se vůbec nachází. Toto tvrzení z jejího životopisu z roku 1911 bylo zjevně jen součástí její snahy se co možná nejvíce „vyvinit“ ze svého útěku.

27 Žáková, M.: Kauza Wöfling, s. 80.

domu používat občanské jméno Wölfling.²⁸ V tomto okamžiku nikdo v Drážďanech ani v Salcburku stále nevěděl, kde princezna Luisa a Leopold vlastně přesně jsou, ale doufali, že v Belgii a že je brzy najdou.

Hejtman Töply v sobotu 13. prosince ráno v 8 hod. osobně informoval císaře o tom, co se stalo.²⁹ Císař mu přikázal zůstat zatím ve Vídni a navrhl telegraficky velkovévodovi Ferdinandovi IV., aby k němu poslal svého druhorozeného syna, arcivévodu Josefa Ferdinanda,³⁰ který se při hledání ztracené ovečky Luisy od tohoto okamžiku stal hlavním koordinátorem ze strany Toskánských. Ještě v sobotu večer si Ferdinand IV. v Salcburku připravil otázky, které si kladl sám a které druhý den v 8 hodin ráno v neděli 14. prosince jeho syn položil i císaři.³¹ Císařovy odpovědi a pokyny po ranním rozhovoru s Josefem zněly jasně: Leopolda nepustit zpět do monarchie, kvůli Luise lze podniknout vše, ale nic neposílat, nic neplatit a začít s hofmistrovským úřadem jednat o zavedení kurately, hledání Luisy koordinovat s drážďanským dvorem, včetně objasňování její nepřítomnosti (o Leopoldovi Ferdinandovi tvrdit, že je na cestách), po zjištění, kde uprchlíci jsou, ihned císaře informovat. Dále doporučil jednat s policií a advokáty. Arcivévoda Josef Ferdinand nelenil. Již v půl deváté se v hotelu Meissl sešel s advokátem Bachrachem a vídeňským policejním ředitelem Habrdou.³² V 9:50 hod. informoval otce o výsledku své-

---

28 Žáková, M.: Kauza Wölfling, s. 78: „Vaše Veličenstvo! Prosim Vaše Veličenstvo, abych směl složit svou pozici a hodnost arcivévody a přijmout jméno Leopold Wölfling. Pověřil jsem dr. Adolfa rytíře von Ofenheim uspořádáním svých osobních záležitostí. Arcivévoda Leopold Ferdinand Toskánský“.

29 To neodpovídá zjištění M. Žákové, že se vídeňský dvůr o útěku dozvěděl až 14. prosince před polednem. Viz: Žáková: Kauza Wölfling, s. 79.

30 Josef Ferdinand se po vystoupení svého staršího bratra Leopolda Ferdinanda z habsburského arcidomu a smrti svého otce Ferdinanda IV. (1835–1908) stal titulárním velkovévodou toskánským a hlavou toskánsko-habsburské sekundogenitury. Jako voják se vyznamenal především svým podílem na založení a vybudování rakousko-uherského vojenského letectva, jako člověk pak svým odporem k Hitlerovi, za což skončil po anšlusu Rakouska v roce 1938 na tři měsíce v koncentračním táboře Dachau.

31 NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 185. Otázky (v originále italsky): Pokud se uprchlíci vrátí hned, jak se k nim chovat, k Luise jako k nemocné? Co s nimi? Pokud se nevrátí, co s jejich byty a svršky? Co když jede Luisa do Ameriky? Co dělat, když si napíše o osobní věci? Peníze, směnky neposílat, nic neplatit. Pokud napíše, že se nevrátí sama, ale s nějakou paní? Co dělat, pokud Leopold zadržuje Luisu jako jakési rukojmí, aby získal peníze nebo aby se nemusel vracet domů sám? Pokud by byla nutná kuratela, jak by měl Ferdinand postupovat, jaké kroky udělat? Jak vysvětlit jejich nepřítomnost? Jaké kroky udělalo Jeho Veličenstvo císař? Podnikl Leopold nějaké kroky?

32 Adolf Bachrach (1853–1932); vynikající vídeňský znalec obchodního, státního a panovnického práva, původem z moravského Šternberka. Pracoval na finanční prokuratuře, od roku 1885 samostatný advokát. Byl právním konzultantem císařského domu, především pak jeho toskánské linie, stejně tak radil Koburgům a bulharskému králi Ferdinandovi. Johann, svobodný pán von Habrda (27. 12. 1846 Vídeň–1. 5. 1916 Vídeň), vídeňským policejním ředitelem v letech 1897 až 1907.

ho rozhovoru s císařem. Velkovévoda mezitím telegrafoval s Drážďany, kde stejně jako v Salcburku o Luise a jejím pobytu stále nic nevěděli. Brzy se ale situace opět změnila. Do Drážďan a Salcburku přišly z Bruselu výše zmíněné telegramy tohoto znění: „Žádný důvod ke znepokojení. Po zralé úvaze jsem se rozhodla již nevrátit. Luisa“.³³ Zněly hrozivě, nicméně se všichni začali kojit nadějí, že se „cestující“, jak Luise začali říkat, brzy vrátí. Josef Ferdinand se proto ve čtyři odpoledne téhož dne znovu sešel s císařem, aby ho informoval, že Salcburk i Drážďany vysílají do Bruselu své lidi, aby Luisu vypátrali. Hlavním z nich byl saský dvorní rada von Tümppling, který ještě v noci ze 14. na 15. prosince odcestoval do Bruselu. Císař nařídil co největší koordinaci se saskou stranou a využití policie.

V neděli večer byla situace velmi tíživá, ale zatím ne zcela tragická. Zdálo se, že arcivévodští sourozenci bez panovnického dovolení opustili zemi a že hlavní vinu na tom nese nezodpovědný Leopold Ferdinand, nad nímž už stejně všichni udělali kříž. Luisa byla v tomto smyslu vnímána jako oběť, která má ještě šanci – pokud se rychle vrátí a odpyká si příslušné pokání – být znovu přijata do arcidomu a získat pardon svého velkokorysého manžela.

Ten si 14. prosince ve svém dlouhém dopise Luisině matce velkovévodkyni Alix zcela vylil své srdce, i přes právě probíhající aféru se vyznal ze své lásky k Luise a přemýšlel, co by měl v budoucnosti lépe dělat, až budou zase spolu.³⁴

Drážďanský dvůr tedy, stejně jako Luisina rodina, začal shánět advokáty a detektivy, kteří měli Luisu vypátrat, a poslal do Bruselu své emisary. Vzápětí se k nim připojila i Vídeň. Rada Tümppling odjel do Bruselu, s ním i jedna dvorní dáma, a navíc saský policejní inspektor. S hledáním pomáhala s plným nasazením i německá ambasáda v Bruselu. V Belgii však na nic nepřišli. Mezitím ale v Salcburku učinili velký objev. Dostal se jim do rukou dopis určený Luise, z něhož vyplynulo, že André Giron byl v sobotu 13. 12. večer v Curychu v hotelu Bellevue, kam ho pod jménem André Genzet měli pozvat „cestující“, a s ním pak měli odjet dál do Bruselu. Z dopisu zároveň vyplývalo, že všichni „cestující“ zřejmě jednají s Gironem v dohodě. Dopis se v archivu nedochoval, a tak můžeme těžko posoudit, zda šlo o jednu z dalších vějíček nastražených Luisou a spol., nebo šlo opravdu o nějaký Gironův dopis, který se s Luisou „minul“. V každém případě pomohl

33 NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 185.

34 NA, RAT, F IV., sign. 61, kart. 189. V dopise mimo jiné napsal: „... Wenn sie (Luise) jetzt zurück kommt, muss sie mir eine vollständige, rückhaltlose Beichte ablegen über alles und jedes, mag es auch noch so schlimm sein. Denn schlimmer, als das was ich von Frau von Fritsch weiss kann es nicht sein. Dann verzeihe ich ihr. Denn die Liebe ist grösser in mir. Ich sehe für die nächsten Jahre meine schönste Aufgabe darin mein Weibchen wieder an meiner Hand aufzurichten und es zu erreichen, dass sie in mir nicht blos ihren Lebensgefährten und den Vater ihrer Kinder, sonder auch ihren besten Freund erkennt, vor dem sie kein Geheimniss hat...“. Citováno dle – Kretschmann, I.: Skandal, s. 55.

Salcburku a Vídní pochopit, že v celé záležitosti figuruje jednoznačně i Giron a že vedle Bruselu je ve hře i Švýcarsko.³⁵

Zametání stop, které Luisa s Leopoldem provedli, nicméně nebylo bez vady. Poté, co 16. prosince ráno z Bruselu do Vídně dorazil Leopoldův rezignační dopis, zesílila naděje, že je dvojice přece jen v Belgii, a rakouská diplomacie se vydala po „notářské stopě“, tedy začala zjišťovat, kdo je bruselský advokát, který poslal arcivévodův rezignační dopis do Vídně. Velmi rychle byl přes Leopoldova vídeňského právního zástupce dr. Ofenheima³⁶ vypátrán bruselský notář van der Stegen, který nakonec po jistých váháních 18. prosince přiznal, že jeho klientem, který ho též pověřil zasláním rezignačního dopisu, je jistý André Giron, který bydlí v hotelu „D'Anglettere“ v Ženevě.³⁷ Záhada pobytu uprchlíků tím tak byla rozluštěna, zároveň ale bylo jasné, že je potřeba přejít k sanaci nejhorších škod. Proud telegramů, dopisů a utajených jednání ještě zesílil. Dne 18. prosince velkovévoda Ferdinand IV. oficiálně požádal Nejvyšší hofmistrovský úřad o vyhlášení soudní kurately nad Leopoldem Ferdinandem. Drážďanští ihned pověřili své lidi (radu von Tüplinga a paní von Fritsch), aby neprodleně přejeli do Ženevy. Večer 18. prosince korunní princ Friedrich August úpěnlivě žádal svého švagra arcivévodu Josefa Ferdinanda, aby ihned odjel do Ženevy, protože „cestující“ tam určitě jsou a je obava, že druhý den odcestují někam dál.³⁸ Jenže Josef Ferdinand měl od vídeňské policie jiné informace, které říkaly, že cestující byli do 15. 12. v Curychu a pak odcestovali do Paříže. Tamní policie je informována. Neviděl proto důvod jet do Ženevy, dokud von Tüpling (vybavený jeho dopisem pro Luisu, v němž stojí, že se může vrátit do Salcburku a že vše zprostředkuje) ztracenou princeznu skutečně nenajde. Druhý den však přišla do Salcburku telegrafická zpráva přímo od císaře, že jsou uprchlíci skutečně v Ženevě.³⁹ Od 19. prosince odpoledne pak byli všichni sledováni přímo na místě, na základě dalšího pokynu císaře Františka Josefa I. neměli sledovatelé nic podnikat a sledovaným nic konkrétního říkat.⁴⁰

Stejný den napsal svému „milému otci“ Ferdinandovi IV. dopis korunní princ Friedrich August. Svěřoval se, jak je na těle, a hlavně na duchu zcela zlomen, a vyznával se v něm znovu ze své lásky k Luise („miluji ji každým kousíčkem svého

---

35 NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 185, telegram zasláný Ferdinandem IV. von Tüplingovi do Bruselu, na německou ambasádu, 15. 12., 20:30 hod.

36 Dr. Adolf Ofenheim von Pontouxin (1857–1905), významný vídeňský advokát.

37 Žáková, M.: Kauza Wölfling, s. 82.

38 NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 185, telegram Friedricha Augusta zasláný arcivévodovi Josefu Ferdinandovi, Drážďany, 18. 12., 20:27 hod.

39 NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 185, telegram Františka Josefa I. velkovévodovi Ferdinandu IV., Vídeň, 19. 12. 1902, 13:30.

40 Tamtéž, telegram Františka Josefa I. velkovévodovi Ferdinandovi IV., Vídeň, 20. 12. 1902, 13:15 hod.

srdce“), k níž měl větší důvěru než k sobě samému. Nyní se ale ukázalo, že veškerá láska a něžnost, které mu v posledních dnech prokazovala, nebyly ničím jiným než pokrytectvím. V dopise dále potvrdil, že saská policie má za úkol uprchlíky jen sledovat, a to i po jejich případném odjezdu ze Švýcarska. Pokud by chtěli odjet z Evropy, sledování by přestalo. Pokud by zůstali na kontinentě, je princ odhodlán vzít Luise její dítě, až se narodí. A jeho otec, saský král, by pak vykázal Luisu navždy do zámku v Jahneshausenu severně od Drážďan. Dále žádal, aby velkovévoda řekl arcivévodovi Josefu Ferdinandovi, že princovo přání, aby Luisu zpět přivedl, již vzhledem k dané situaci neplatí.⁴¹

Ředitel saské policie Albin le Maistre⁴² poslal do Ženevy schopného kriminálního komisaře Arthura Schwarze, který hledal Luisu už v Bruselu.⁴³ Jeho úkolem bylo sledovat korunní princeznu a její doprovod a dát do Drážďan signál pro případnou intervenci, která by ji mohla přesvědčit k návratu. Schwarz se tohoto úkolu zhostil jen částečně úspěšně. Ubytoval se 19. prosince inkognito (které bylo poměrně rychle prozrazeno) ve stejném hotelu jako „cestující“ a do Drážďan od prvního dne posílal detailní zprávy o pohybu a denním programu Luisy a jejích společníků. Prý se mu podařilo slídit i v jejich pokojích a prohlížet jejich korespondenci. Čtveřice si v hotelu pronajala pokoje č. 7 až 10. Schwarz snadno zjistil, že pokoj č. 7 slouží jako ložnice Adamovičové, č. 8 jako ložnice Wölflinga, č. 9 jako společná ložnice princezny Luisy a Girona a č. 10 jako jídelna obou párů. Dokonce připravil náčrty všech pokojů. Po odjezdu Wölflinga s Adamovičovou (26. 12. 1902) se Luisa s Gironem stáhli do pokoje č. 7, číslo 8 jim sloužil jako šatna a č. 9 jako jídelna a salón.⁴⁴ Posledního pokoje se vzdali.

Od okamžiku odhalení se uprchlíci též stali středem zájmu evropského, ba světového tisku. Bez jakéhokoliv většího rozmyšlení či nějaké strategie dávali (především Giron) na všechny strany různé menší či větší odpovědi (které byly interpretovány jako přímé rozhovory), což jim rozhodně nepomáhalo, a spíše to, vedle již zjištěné skutečnosti, že sdílí ložnici s Gironem, Luise definitivně uzavřelo cestu zpět.⁴⁵ Až do 17. prosince totiž drážďanský dvůr o Luise mlčel. Teprve toho dne vydal prohlášení, že odcestovala do Salcburku, tam onemocněla a zatím nepřijede

41 NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 185, dopis prince Friedricha Augusta velkovévodovi Ferdinandovi IV., Drážďany, 19. 12. 1902.

42 Albin Le Maistre (1839–1929), právník, znalec správního a kriminálního práva, v letech 1899–1904 policejní prezident v Drážďanech.

43 Kretschmann, Iris: Luise von Toscanas Flucht und ihre Folgen, s. 52.

44 Průběh sledování a jeho výsledky obsahují obsáhlé zprávy uložené v drážďanském státním archivu. Viz Die geheime Beobachtung der vormaligen Kronprinzessin von Sachsen betr(effend), Bd. I., II., Polizeipräsidium Dresden, Nr. 22. Sächsische Staatsarchiv (SächsStA), Hauptstaatsarchiv Dresden.

45 Prinzessin Namenlos, s. 28–29.

zpět.⁴⁶ Ale už o dva dny později bylo jasné, že taktika zatajování nemá šanci na úspěch, protože se všude začaly objevovat reportáže o mileneckém páru, a dokonce jejich přímá vyjádření. Od 19. prosince dlel v Ženevě také saský dvorní rada von Tümpling, který se ale k princezně nehlásil a jen vyjednával v pozadí. Dne 20. prosince se ráno v Drážďanech sešel se saským králem, korunním princem a saským ministerským předsedou von Metzschem⁴⁷ právní zástupce Ferdinanda IV. dr. Adolf Bachrach, odpoledne pak měl ještě jednu schůzku s von Metzschem. Z těchto setkání podal do Salcburku zevrubnou a výstižnou zprávu. Svůj názor pak shrnul větou: „Žádná naděje na nějakou sanaci (nastalé situace)“.⁴⁸

Ještě téhož dne večer korunní princ napsal Josefu Ferdinandovi, že podle jeho zpráv chtějí cestující v pondělí, 22. prosince, odjet z Ženevy do Mentonu, a co nejnaléhavěji ho žádal, aby jel za Luisou a pokusil se ji za všech okolností oddělit od ostatních a přivést do Salcburku. Má zapomenout na jeho tvrzení z předchozího dne, že již nemá Luisu přivádět zpět.⁴⁹ Týž den večer císař František Josef I. vyjádřil s vyjednávací cestou Josefa Ferdinanda do Ženevy souhlas. Zdůraznil ale, že na velmi precizně formulovaných bodech jeho odpovědi na žádost Leopolda Ferdinanda o vystoupení z arcidomu se nesmí absolutně nic měnit.⁵⁰ Tuto odpověď, císařův Handschreiben, předal osobně Leopoldu Ferdinandovi v Ženevě jeho pobočník Arthur von Töply patrně 20. 12. večer.⁵¹

---

46 Dresden Journal, 17. 12. 1902.

47 Georg von Metzsch-Reichenbach, (14. 7. 1836 Friesen–7. 9. 1927 Dresden), saský politik, ministerský president Saska od roku 1899.

48 NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 185, dopis Adolfa Bachracha arcivévodovi Josefu Ferdinandovi, Drážďany, 20. 12. 1902. Podle Bachracha se král Georg jasně vyjádřil, že trhlinu, která vznikla mezi královským dvorem a Luisou nepůjde již překonat. Korunní princ se stále upíná k možnosti najít nějaké východisko. Král chce vydat ostré, jednoznačné prohlášení, Tümpling má za úkol „ukončit lov“ a vrátit se. Věc považuje za „ztracenou“. Bachrach po vyličení tragické atmosféry ve Vídni a Salcburku, požádal, aby počkali s reakcemi, je ještě možné, že se naplní „záblesk naděje“ a po předání dopisu Josefa Ferdinanda Luise by se tato mohla vrátit alespoň do Salcburku. Dále referoval, že nálada na drážďanském dvoře je v každém případě „nevyslovitelně stísněná, takřka zoufalá“. „Dnes se zde koná velké představení místní aristokracie, pod záštitou korunní princezny... a vysoké panstvo... ale proč to líčit?“ Královský dvůr v Drážďanech zajímá, kdy lze očekávat dobrovolné abdikční akty ze strany princezny ve Vídni, protože to chce patrně koordinovat i ze své strany. Metzsch pak následně od Bachracha žádal neprodlenou informaci po případné schůzce Josefa Ferdinanda se sestrou v Ženevě a znovu prohlásil, že kdyby se jí podařilo přesvědčit „po Salcburku by sem do Drážďan /stejně/ nesměla přijet“. Bachrach na to odpověděl: „Kéž bychom jen byli /alespoň/ tak daleko!“

49 NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 185, telegram Friedricha Augusta arcivévodovi Josefu Ferdinandovi, Drážďany, 20. 12. 1902, 17:45 hod.

50 NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 185, telegram Františka Josefa I. velkovévodovi Ferdinandu IV., Vídeň, 20. 12. 1902, 19:45 hod.

51 NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 185, telegram Töplyho pobočníku Ferdinandu IV., baronu Weberovi, Ženeva, 21. 12. 1902, 01:42 hod. Text císařovi odpovědi na žádost arcivévodky viz Žáková: Kauza Wölfling, s. 84.

Dne 22. prosince přijel do Ženevy brzy po poledni, inkognito, pod jménem hrabě „Buriano“, Luisin bratr arcivévoda Josef Ferdinand, aby se pokusil s Luisou „promluvit“. Ta však trvala na svém, prohlásila, že se nevrátí a žádala po bratrovi zaslání svých věcí z Drážďan a možnost vidět se s dětmi.⁵² Na to Josef Ferdinand neodpověděl a okázale přitom ignoroval svého, u rozhovoru přítomného, bratra Leopolda Ferdinanda, který byl v té době považován v Drážďanech za Luisina „zlého démona“, bez něhož by ji Giron nezlákal. Zprávy, které Josef Ferdinand poslal z tohoto setkání do Drážďan a Salcburku, se sice nedochovaly, ale určitě nebyly příznivé. Nicméně ještě týž večer znovu telegrafoval do Salcburku a Drážďan, prosil, aby se nic nového nepodnikalo, dokud osobně neporeferuje o svém rozhovoru s Luisou (23. 12. ráno dostal telegraficky od císaře souhlas k pokračování své mise v Drážďanech).

Zjevně ale právě na základě jeho dojmu z této diskuse a dalších zpráv vydal drážďanský dvůr již 22. prosince oficiální prohlášení, v němž přiznal, že princezna opustila (pod vlivem „duševního rozrušení“) rodinu a že se nachází v zahraničí. Zároveň bylo oznámeno, že se z tohoto důvodu ruší veškeré slavnosti a že se nebude konat ani královská novoroční recepce.⁵³ Drážďanské noviny, *Dresdner Neueste Nachrichten*, po této zprávě oznámily konec hezkých svátků a začátek pošmourných, kalných Vánoc pro královskou rodinu i veškerý saský lid.⁵⁴ Tyto první oficiální zprávy a komentáře, které vyšly z dlouho vedených, výše popsaných zákulisních jednání, potvrzovaly mnohá neblahá tušení a vybuchly tudíž v Evropě, Německu a samozřejmě především v Sasku jako bomba a staly se předmětem nejrůznějších drbů a reakcí.⁵⁵ Policejní ředitel Albin Le Maistre dne 23. prosince

52 *Neues Wiener Tagblatt*, Nr. 354, 28. 12. 1902, s. 8.

53 „Ihre Kaiserliche und Königliche Hoheit die Frau Kronprinzessin hat in der Nacht vom 11. auf den 12. d. M. in einem anscheinend krankhaften Zustande seelischer Erregung Salzburg plötzlich verlassen und sich unter Abbruch aller Beziehungen zu Höchstihren hiesigen Angehörigen ins Ausland begeben. Am Königlichen Hofe sind für diesen Winter alle grösseren Festlichkeiten abgesaagt worden; auch der Neujahrsempfang wird nicht stattfinden“, *Dresden Journal*, 22. 12. 1902.

54 *Dresden Neusten Nachrichten*, 22. 12. 1902: „Das ist ein schwerer Schlag, der unser Königshaus und unser sächsisches Volk kurz vor dem Weihnachtsfest getroffen hat. Sie ist wahr, unwidleglich wahr, die traurige Kunde, die schon seit einigen Tagen als offenes Geheimnis hier in Dresden kursierte“, cit. dle Kretschmann: *Luise*, s. 58.

55 Takto to komentovala baronka Hildegarda von Spitzemberg (1843–1914) ve svém deníku: „Alle waren sie erfüllt wie wir von dem entsetzlichen Skandale am sächsischen Hofe, der wirklich an Widerlichkeit seinesgleichen sucht! Fünf Kinder, einen Mann, einen Thron zurückzulassen, um mit 32 Jahren, in der Hoffnung von dem Hauslehrer eben dieser Kinder, durchzugehen – es ist geradezu entsetzlich! Wenn die fürstlichen Frauen also sich vergessen, so allem Hohn sprechen, was sonst auch im Unglück für anständig, vornehm, christlich galt, dann nehmen sie sich selbst das Recht des Bestehens“, cit. dle Vierhaus, Rudolf (vyd.), *Das Tagebuch der Baronin Spitzemberg*, geb. Freiin von Varnbüler. Aufzeichnungen aus der Hofgesellschaft des Hohenzollernreiches. (Deutsche Geschichtsquellen des 19. und 20. Jahrhunderts, Bd. 43.) Göttingen 1960.

správně předpověděl, že tisk a následné reakce na jeho zprávy zcela jistě znemožní opětovné přijetí Luisy v Sasku.⁵⁶

Štědrý večer strávila Luisa poprvé v životě bez rodiny, v hotelu, spolu se svým milencem, s bratrem Leopoldem a jeho milenkou. V pokoji č. 10 (salónu) si vyzdobili stromeček a připravili nadílku. Luisa i přes strojené veselí byla ve skutečnosti velmi smutná a v depresi. I policejní komisař Schwarz si 24. prosince všiml, že princezna „vypadá nápadně bleďe a přepadle, a když jsem ji dnes ráno potkal na schodišti, myslel jsem, že vidím nějakou starší nemocnou ženu, a ne naši princeznu. Výrazu očí chybí jakýkoliv lesk.“⁵⁷

Aby se konečně zbavila stálého zájmu novinářů a zareagovala nějak na komuniké drážďanského dvora, vydala Luisa, po dohodě se svým advokátem Adrianem Lachenalem,⁵⁸ dne 25. prosince první oficiální prohlášení, v němž řekla, že neuprchla v nějakém rozrušení způsobeném nemocí, ale s rozmyslem, protože se obávala, že by s ní mohlo být po určitých incidentech, které se odehrály u drážďanského dvora, zacházeno jako s duševně nemocnou. Nyní je v Ženevě pod ochranou svého bratra a chce vyčkat dalšího vývoje událostí.⁵⁹ Dne 26. prosince večer, patrně na radu advokátů, opustil Leopold Ferdinand (nyní už jen Wölfling) s Vilemínou Adamovičovou Ženevu, odjeli do Montreux a přesídlili do tamního hotelu Continental.⁶⁰ O den později Neues Wiener Tagblatt zveřejnil informace, že Luisa listu znovu potvrdila, že odešla do Ženevy úmyslně a zůstane tam. Vrátit se nehodlá, protože se obává, že by byla prohlášena za nemocnou a nucena odejít do ústavu pro duševně choré. Udělá vše proto, aby prostřednictvím advokáta Lachenala dosáhla smírného rozvodu svého manželství.⁶¹ Luisa nestále odpovídala na přímé i nepřímé dotazy novinářů v tom smyslu, že lituje bolesti, kterou způsobila svému manželovi, strašně se jí stýská po dětech, ale nechce už být „otrokyní etikety“ a „obětí různých intrik“.⁶² V té době stálo saské i celkově evropské veřejné mínění většinou spíše na její straně. V Drážďa-

---

56 Kretschmann, I.: Luise, s. 59.

57 Kretschmann, I.: Luise, s. 59.

58 Adrien Lachenal (1849–1918), byl významný švýcarský právník a politik, který zastával řadu funkcí ve švýcarském parlamentu i vládě.

59 Neues Wiener Tagblatt, Nr. 353, 27. 12. 1902, s. 4.

60 Císař František Josef I. vyhověl žádosti arcivévodý Leopolda Ferdinanda o vystoupení z arcidomu již na Štědrý den. Ten o tom byl vyrozuměn oznámením 26. 12. 1902. Kromě toho, že přestal být arcivévodou, nositelem Řádu Zlatého rouna a císařským plukovníkem, ztratil také okamžitě veškeré požitky, které z toho plynuly, a navíc mu nebylo dovoleno, aby vstupoval na území monarchie. Leopold Wölfling byl tak de iure i de facto vypovězen z Rakouska-Uherska.

61 Neues Wiener Tagblatt, Nr. 353, 27. 12. 1902, s. 3.

62 Neues Wiener Tagblatt, Nr. 5, 5. 1. 1903, s. 4.

nech požívala saská korunní princezna velké sympatie, dokonce se konaly na její podporu spontánní demonstrace, kde se nejčastěji skandovalo „Kde je naše Luisa?“ nebo „Vraťte nám naši Luisu!“ a za její návrat se podepisovaly petice. U její rodiny se za ni přimlouvala celá řada příbuzných a přátel.⁶³ Obecně byla Luisa považována buď za oběť tyranie svého tchána krále Georga, nebo celkově neblahých vztahů na královském dvoře, či naopak za oběť Girona, jemuž byla v tisku i v reakcích lidí přisuzována přímo hypnotizující a sugestivní moc. Je vícekrát potvrzenou skutečností, že Giron (máme o něm v podstatě velmi málo spolehlivých zpráv) byl charismatický, vzdělaný, hezký, elegantní a distingovaně vystupující mladý muž.⁶⁴ Nicméně na druhou stranu si zjevně svou novou roli po boku princezny velmi užíval, tvrdil, že se vezmou, a někdy vystupoval téměř jako její manažer či principál.⁶⁵

Velkovévoda Ferdinand IV. kvůli tomu dostával řadu doporučení a receptů, jak zbavit Luisu Gironova vlivu.⁶⁶ Luisa ovšem neskĺízela jen sympatie, dokonce dostávala i výhružné dopisy, což nebylo možné v těchto dobách, kdy se silně profilovali stoupenci anarchie, vůbec podceňovat.⁶⁷

Málokterý list měl pro osobní problémy Luisy skutečné pochopení. Výjimky ale existovaly. 30. prosince 1902 tak Salzburger Volksblatt otiskl rozsáhlý úvodník pod názvem „Das Recht der Persönlichkeit“, v němž bránil korunní princeznu i jejího bratra před tiskem, který se více zabývá intimními a osobními věcmi než záležitostmi veřejného zájmu.⁶⁸ Salcburské listy byly samozřejmě vůči zde sídlící velkovévodské rodině ohleduplnější a tolerantnější.

63 Např. jistá Adine, blízká přítelkyně Toskánských, napsala Ferdinandovi IV. dne 23. 12. 1902: „Lieber Nando...Friedrich August deren Gatte ist so wenig begabt, so ungeeignet eine lebensfische Frau dauernd zu fesseln, dass es Allen die ihn kennen kein Wunder nehmen kann, dass sie ihn nicht liebt“. NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 188.

64 André Giron (1879–?) měl pocházet ze středostavovské bruselské rodiny, měl mít dva bratry a sestru. Údajně studoval i v kněžském semináři a později rok na technice v Lutychu. Žádná studia však nedokončil, začal učit jazyky a na začátku roku 1902 byl na doporučení německého vyslance u belgického dvora přijat jako učitel dětí princezny Luisy. Ve svých rozhovorech, které dával novinám, mluvil o velkých literárních plánech, které má. Měl skládat básně a psát romány.

65 Giron například vyžadoval, aby byla Luisa oslovoována výlučně jako „Madamme Giron“ v osobním styku i v korespondenci, a prakticky se od ní na krok nehnul.

66 NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 190. Např. jistý hejtman z Budapešti, který se s velkovévodou patrně osobně znal, vypracoval dokonce podrobný plán, jak pojede do Ženevy, s pomocí své manželky odláká Girona a pak se společně s Luisou vrátí do Salcburku. Potřeboval k tomu jen velkovévodovu pomoc při vyřízení své čtrnáctidenní dovolené a samozřejmě pokrytí nákladů svého a manželčina pobytu v Ženevě.

67 Kretschmann, I.: Luise, s. 60.

68 Salzburger Volksblatt, Nr. 295, 30. 12. 1902, s. 2. „...Die grausame Wollust in anderer Menschen intimste Angelegenheiten sich einzumengen, offenbart auch Fall Toscana“.

Netrpěla jen Luisa. Obě široké aristokratické rodiny v Drážďanech i Salcburku prožívaly skutečné peklo. Korunní princ Friedrich (v rodinném kontaktu „Fritz“) byl najednou paroháčem, který neměl o ničem tušení, a byl spolu s dětmi opuštěn, bezmocný se svou zlomenou nohou a zlomenou duší, prolhanou a zákeřnou ženou. Navíc byl vystaven neustálým narážkám svého otce a matky, kteří nyní poukazovali na oprávněnost svých dřívějších výhrad vůči Luise. Ani v této situaci však Friedrich svou náklonnost, dokonce hlubokou lásku k Luise neztratil a velmi upřímně ji vyjadřoval i ve svých dopisech, které posílal tchánovi a tchyni do Salcburku, s nimiž měl ostatně stále velmi přátelský vztah. Ti o tom Luisu samozřejmě zpravovali a měli s ní pravidelný, velmi čilý písemný a telegrafický styk od 26. prosince 1902, ten pak pokračoval bez přerušení po celou dobu Luisina „vyhnanství“. Luisa ve svých dopisech rodičům velmi intenzivně vyjadřovala svou lítost nad celou situací, nad tím, co všechno způsobila, ale zároveň zdůrazňovala, že miluje Girona „nade vše“ a nemůže se od něj „odtrhnout“.⁶⁹ Své pocity rozervanosti vyjadřovala velmi silnými a dojemnými větami a to ještě zesílilo, když se dozvěděla o život ohrožujícím onemocnění svého syna Friedricha Christiana, kterého samozřejmě nesměla navštívit.⁷⁰ Kupodivu stejně dojemné, možná i dojemnější jsou dopisy jejího manžela Friedricha Augusta, zvláště např. ty, v nichž popisuje, jak balil osobní Luisiny věci na zámku Wachwitz a nechal je doručit jejím rodičům do Salcburku, kteří je pak zasílali dál do Ženevy.⁷¹

Zcela jiné dopisy si vyměňovali právníci v celé cause angažovaní. Korespondence proslulého vídeňského advokáta nejvyšších kruhů dr. Adolfa Bachracha, kterého angažoval velkovévoda Ferdinand, a dříve zmíněného Luisou angažovaného ženevského dr. Lachenala byla samozřejmě velmi věcná a otevřená, vedená snahou co nejdříve danou záležitost sprovodit ze světa, protože ostuda se šířila jako lavina. Dr. Bachrach se netajil tím, že by bylo nejlépe co nejdříve se zbavit Girona, kterého považoval ne-li za hlavní příčinu celé situace, tak přinejmenším za hlavní překážku jejího řešení. Byl to pro něj „hrubý, instinktivní člověk“, „ža-

---

69 Např. dopisy Luisy z 26. 12. 1902 (NA, RAT – F IV., kart. 189), 7., 11. a 13. 1. 1903, 2. 2. 1903 (NA RAT – F IV., kart. 190). „Ich sehe meinen Weg deutlich vor mir. Vernunft und Herz (o, glaube nicht, dass ich der bitterste und der schärfste Richter nicht von mir selbst bin!). Vernunft und Herz rufen laut in mir, all das unsagbare Leid, was ich dir, Papa, Mann und den armen Kleinen die nach mir rufen, angethan, all die Schande ... all die Schande, die ich meiner Familie angethan, ich weiss es, ich sehe es ein, ich leide grenzenlos! Oft breche ich zusammen! Aber ich kann, ich will, nicht zurück! Ich kann von G(iron) nicht lassen meine Liebe ist zu tief, ich könnte, wenn ich mich von ihm für immer losrisse, nicht leben, da ich mit meinem ganzen Sein und Wesen an ihm hänge!“... (dopis z 11. 1. 1903).

70 Friedrich Christian onemocněl na břišní tyfus a jeho život byl dlouho v ohrožení.

71 Šlo o celkem 9 velkých kufrů, které byly přes Salcburk poslány na adresu „Fr. Oppel, Hotel D'Angleterre“ v Ženevě. Dopisy Friedricha Augusta z 6. a 9. 1. 1903 velkovévodovi Ferdinandovi. NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 190.

lárník paní korunní princezny⁶, egoista a pozér, o jehož skutečné lásce k Luise nemůže být ani řeči a který ji jen využívá.⁷² Podle Bachracha nemá vůbec cenu princeznu Luisu zvenku přesvědčovat o tom, jaké to „individuum“ skutečně je, protože podle jeho dlouholetých zkušeností by to jen zhoršilo situaci. Princezna musí na své vlastní kůži poznat, z hořké, nezprostředkované zkušenosti, o jakou „sortu galána se jedná“. Bachrach radil ke „klidu a pasivitě“, na návrhy a výzvy Luisy mělo být reagováno laskavě a se vstřícností, ale neměly být brány skutečně v potaz. Navíc varoval před jakýmkoliv přímým kontaktem s advokáty Leopolda Wölflinga, a naopak projevil připravenost se sejít přímo se zástupcem Friedricha Augusta, drážďanským advokátem dr. Emilem Körnerem. Jeho přístupem bylo takříkajíc „vyhladovět a vysedět“ problém.

Dne 5. ledna byla Luise předána očekávaná žaloba prince Friedricha Augusta o zrušení manželského společenství (Aufhebung der ehelichen Gemeinschaft) kvůli její nevěře.⁷³ Luisa pak prostřednictvím svého advokáta žalovala svého chotě o občanský rozvod. Jednání soudu se mělo konat 28. ledna v Drážďanech. Rozjel se rychlý kolotoč právnických jednání v zákulisí.

Dne 7. ledna Giron opustil Ženevu a odejel do Lausanne, aby vyčkal konce jednání a ulehčil situaci Luise, která se snažila o hladký rozvod, a navíc o styk s dětmi, což jí ale nebylo stejně umožněno. Luisa žádala, aby za ní do Ženevy přijel bratr Josef Ferdinand a byl jí oporou. Rodina to po konzultaci s Drážďany nepřímo odmítla.⁷⁴ Odmítla ji také přímo podpořit v její snaze (zde diktoval její žádost patrně přímo advokát Lachenal) dohodnout se s Drážďany na tom, že by v rozsudku nestál pojem „Ehebruch“ (nevěra, cizoložství), ale jen „Übertretung ihrer Pflichten“ (přestoupení, porušení jejich povinností). Luisa to zdůvodňovala tím, že by to bylo lepší s ohledem na královskou rodinu a její děti. Arcivévoda Josef Ferdinand to ve svém dopise Friedrichu Augustovi komentoval tak, že tomu nevěří, že je to určitě kvůli tomu, že by pro Luisu jako pro rozvedenou cizoložnici a katoličku bylo problémem vstoupit do manželství s někým, s kým se dopustila nevěry, jež vedla k rozvodu. Na druhou stranu by podle Luisiny rodiny přistoupení na takovou dohodu umožnilo drážďanskému dvoru žádat naopak od Luisy, aby setřásla Girona a následně se pak usadila někde v ústraní v Sasku na nějakém zámku, kde by mohla být kontrolována, „tu a tam směla vidět své děti a v ústraní a klidu by mohla dožít své dny“.⁷⁵ Takové aranžmá by samozřejmě ulehčilo i vyměření a vy-

72 Dopis Bachracha arcivévodovi Josefu Ferdinandovi, Vídeň, 7. 1. 1903, NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 190.

73 Friedrich August tedy nežaloval o rozvod, protože to jako katolík nemohl udělat.

74 „Wir können diesbezüglich einstweilen keine Entscheidung treffen. Alix“. NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 190.

75 Koncept dopisu Josefa Ferdinanda, NA, RAT – F IV., kart. 190.

plácení výživného princezně, na něž by samozřejmě neměla nárok, pokud by se (např. po přestoupení k protestantské víře) pokusila znovu provdat. Ale ani tento nesmělý pokus zmírnit osud Luisy za pomoci její rodiny jí nic nepomohl. Královská rodina pod vedením krále, který Luisu neměl rád a nedůvěřoval jí, považovala formulaci o „nevěře“ za *conditio sine qua non*.

Zvláštní tribunál, který byl ustanoven již 30. prosince 1902, zasedal v Drážďanech poprvé 28. ledna 1903. Předtím, 9. ledna 1903, se Luisa „dobrovolně“ vzdala všech svých práv, která vycházela z jejího postavení saské korunní princezny, a 14. ledna to bylo oficiálně oznámeno, ačkoliv žádala, aby tak učiněno nebylo.⁷⁶ Vzápětí, na konci ledna, byla císařem Františkem Josefem I. zbavena všech svých titulů, práv, privilegií a erbů odvozených z faktu, že se narodila jako rakouská arcivévodkyně. Císař, který měl jinak ke svým „Italům ze Salcburku“ velmi příznivý a přátelský vztah (s velkovévodou Ferdinandem byli opravdu dobrými a intimními přáteli) tak udělal z Luisy bezejmennou osobu, navíc osobu bez vlasti. Jediné, co Luise nemohlo být upřeno, byl fakt, že je manželskou dcerou toskánského velkovévody.⁷⁷ 17. ledna 1903 odjeli Luisa s Gironem společně do Mentonu na francouzské Riviéře. Po jejich návratu do Ženevy (3. února) mezi nimi došlo k blíže nespécifikovanému, dodnes neobjasněnému, rozkolu. Giron se vrátil do Bruselu a od té doby ho Luisa již nikdy znovu nespátřila.

Luisa se v mezidobí, opět za pomoci rodiny, snažila o oddálení rozsudku zvláštního tribunálu, patrně ve snaze vyjednat si lepší finanční podmínky, hlavně co se týče výživného, a přístup k dětem.⁷⁸ Kvůli postupu jejich advokátů bylo jednání soudu 28. ledna uzavřeno s tím, že se odrokuje na 11. února. To pobouřilo korunního prince Friedricha Augusta, a hlavně jeho rodiče, protože všichni chtěli mít tuto nepřijemnou záležitost konečně z krku. Friedrich August dokonce napsal ostrý dopis svému tchánovi a tchyni do Salcburku a důrazně je žádal, aby se už do procesu aktivně nezapojovali a nechali vše advokátům, jinak by mohli ztratit jeho přátelství. Princův dopis byl o to rozhořčenější, že se mu právě v té době měly dostat do rukou důkazy o ještě starší údajné nevěře Luisy se stomatologem O'Brianem.⁷⁹

---

76 Telegrafická žádost Luisy z 14. 1. 1903 viz NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 190.

77 Velkovévoda Ferdinand ve svém dopise saskému králi Georgovi 17. 2. 1903 objasňoval, že Luisa je po rozhodnutích Drážďan a Vídně „bezejmenná“ a že přenechává úkol „dát jí jméno“ právě jemu. NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 190, 17. 2. 1903, Salzburg.

78 Friedrich August byl ochoten jí ponechat rentu ve výši 20.000 marek ročně. Luisa požadovala 50.000, nakonec byla ochotná spokojit se s 30.000, viz jeho dopis arcivévodovi Josefu Ferdinandovi, NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 190, 7. 1. 1903. Luisa pak skutečně dostala oněch 30.000 marek, ale musela se vzdát svého věna 205.000 zlatých, které přinesla do manželství.

79 Dopis Friedricha Augusta velkovévodovi Ferdinandovi, 29. 1. 1903, NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 190.

Na začátku února se Luisa znovu pokusila vyjednat si přístup do Drážďan, aby mohla vidět své děti, hlavně nemocného „Tiu“ (Friedricha Christiana), ale opět bezúspěšně.⁸⁰ Dne 8. února pak odjela, na popud svého bratra Leopolda a lékařů, do nervového sanatoria Métairie v Nyonu na Ženevském jezeře,⁸¹ kde setrvala až do konce měsíce. V té době už bylo její manželství úředně (ne ale církevně) rozloučeno, protože 11. února 1903, v 16:15 hod., vydal zvláštní soud v Drážďanech rozsudek o rozluce manželství Luisy a korunního prince Friedricha Augusta.⁸² Z Luisiny viny samozřejmě. Soud přitom nechal v potaz argumenty Luisiných advokátů a jejich žádost, aby byl brán ohled na „stav myslí žalované“, u níž mělo údajně těhotenství vyvolat „chorobné duševní poruchy“.⁸³ Tato tvrzení byla mimochodem opřena o první Luisinu diagnózu, kterou stanovil sám hlavní lékař sanatoria v Métairie, dr. J. Martin, již druhý den po jejím příjezdu.⁸⁴ Potvrdil totiž, že Luisa trpí „hysterickou psychopatií“. Z tohoto pohledu je možné, že odchod Luisy do Métairie byl taktickým krokem, který měl podpořit její pozici před soudem. Posudek předložený soudu a svědectví jiných lékařů, kteří ošetřovali Luisu před jejím útekem, však potvrdily „normální průběh těhotenství a žádné náznaky depresí“.⁸⁵

Dne 12. února napsala Luisa z Métairie matce svůj klíčový dopis. Poprosila ji, aby jeho obsah svěřila jen otci. Požádala v něm znovu rodiče o odpuštění a prohlásila, že je připravena se navždy vzdát Girona, nikdy ho již neuvidět a stáhnout se do nějakého klidného kouta, kde by mohla být kontrolována. Prošla tak tvrdou životní školou, že je „připravena začít s opravdovou, úplnou proměnou vlastního Já“.⁸⁶ Téhož dne se k jejímu případu vyjádřil též dr. Auguste Forel, slavný švý-

80 Christian onemocněl 25. ledna 1903 břišním tyfem a jeho stav byl velmi vážný. Dlužno říci, že v těchto těžkých okamžicích jeho otec nezapomněl na Luisiny pocity a prakticky každodenně telegraficky spravoval Salcburk o aktuálním zdravotním stavu chlapce. Tyto zprávy pak velkovévoda Ferdinand telegrafoval advokátu Lachenalovi do Ženevy, který je zase předával Luisě. NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 190, telegramy Friedricha Augusta z 30. 1. až 16. 2. 1903. V nich také Friedrich August prostřednictvím jejich rodičů Luisu varoval před pokusem přijet do Drážďan.

81 Luise von Toscana: *Mein Lebensweg*, s. 174.

82 „Die Ehe des Kronprinzen Friedrich August mit seiner Frau Luise, geborener Erzherzogin von Österreich wird hiemit wegen Ehebruches der Frau, begangen mit dem Sprachlehrer Giron von Bande geschieden. Die Frau Angeklagte ist die allein Schuldige und hat die Kosten des Verfahrens zu tragen“.

83 Petrasch, Gisela: *Luise von Toscana – Kurzbiographie*. In: *Skandal bei Hofe! Die Flucht der Luise von Toscana, Kronprinzessin von Sachsen*. Dresden 2017, s. 27.

84 NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 190, přepis Dr. Martina, 8. 2. 1903.

85 Petrasch, G.: *Luise von Toscana*, s. 27.

86 NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 109, dopis Luisy z 12. 2. 1903, Métairie.

carský psychiatr, který měl s Luisou tři sezení. Považoval Luisu za velmi labilní, vysoce vzdělané, laskavé stvoření, které nicméně nechápe „svět takový, jaký je“, je příliš impulsivní, odmítá formalismus a konvence a má v sobě jisté patologické rysy, které sám ještě neumí definovat. Její bratr Leopold na ní má negativní vliv, jak to bývá u lidí, kteří se sami dostali na „šikmou plochu“. Girona, jehož on sám nikdy neviděl, by měla ze své hlavy co nejrychleji vytěsnit, a hlavně nezůstávat dlouho v Métairie, kteréžto zařízení pro ni není vhodné. Doporučoval po dohodě s Vídní a Drážďany Luisu umístit někam do klidného, známého prostředí, nejlépe do péče rodičů.⁸⁷

I toto doporučení bylo impulsem jejím rodičům pro to, aby začali rychle jednat. Po nejrůznějších intervencích se jim podařilo získat souhlas císaře Františka Josefa I., saského⁸⁸ i bavorského královského dvora s tím, že Luisa může odejet do toskánské vily v bavorském Lindau a tam zůstat v péči matky až do porodu svého dítěte. Dne 28. února v noci pak Luisa skutečně v přísném utajení do Lindau přijela. Zde čekala na porod v péči matky, zatímco právníci v pozadí vybrušovali k dokonalosti smlouvu, která měla po narození dítěte definitivně určit, co bude dál s ní a jejím dítětem. Luisa v Lindau prakticky nevycházela, protože na rozdíl od Drážďan jí zde místní naklonění nebyli. Zajímavé je, že i v této situaci před porodem si začala brzy stěžovat na osamělost a izolaci. Dne 23. března 1903 podnikla asi poslední pokus o nové sblížení s Friedrichem Augustem. Protože od otce věděla, že Friedrich August jede na zotavenou se všemi dětmi do Neapole, napsala mu srdceryvný dopis, který její právník Lachenal poslal z Říma do místa princova pobytu v Neapoli. V dopise se opět vyznala ze svých pocitů, především z beznaděje, že mu nemůže přímo napsat, ze své lásky k němu a dětem, ze zoufalství, že k nim nemá přístup. Přiznala se, že kdyby jen trochu věděla, jak bude muset zaplatit za „krok, který jsem učinila“, nikdy by ho neudělala. „Kdybys mohl číst v mé duši, věděl bys vše, snad bys o mne a o tom všem jinak smýšlel...“. „Zasloužím vše, jak to přišlo a že o mně nechceš nic vědět, chápu nyní velmi dobře... přesto přicházím a prosím: neopouštěj svou nebohou, nešťastnou ženu zcela, ona začne nový život, který musí patřit jen tobě a našim milovaným dětem. Ne, ne, nemůžeš mne zcela vyrvat ze svého srdce, jako jsem ani já nepřestala milovat tebe...Odpusť mi v tvé spravedlivé mysli a ponech mi naději, že po letech, když uvidíš, že Luisa vše zkusila, trpěla a udělala, aby odčinila minulost a stala se zcela jinou – potom, potom bys jí mohl snad zcela

---

87 Auguste Forel (1848–1931). NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 190, dopis Forela z 12. 2. 1903.

88 Friedrich August souhlasil jen za podmínky, že Luisa po ukončení šestinedělí opustí Lindau a vydá se do jiné země. Zdůraznil také, že nikdy nedopustí přímý či nepřímý kontakt Luisy s jejími dalšími dětmi. Dopis Friedricha Augusta, 25. 2. 1903, Drážďany, NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 190.

odpustit ...“.⁸⁹ Dle poznámky velkovévody Ferdinanda na kopii tohoto dopisu víme, že tehdy nebylo jemu a Luise, stejně jako dnes nám, známo, zda tato slova princ Friedrich August vůbec dostal a četl. Žádná reakce od něj totiž nepřišla

89 NA, RAT – F IV., sign. 61, kart. 190, kopie dopisu Luisy Toskánské korunnnímu princí Friedrichu Augustovi Saskému, Lindau, 23. März 1903, „Wenn du diese Zeilen erhältst, so wird dein erster Gedanke sein, ungelesen diese Zeilen zu zerreissen und zu verbrennen, aber thue es nicht, ich bitte Dich als Mutter deiner und meiner geliebten Kleinen, überwinde den ersten Eindruck und lies bis zum Ende und was ich dir schreibe. Sei gerecht gegen die Frau, die trotz all dem schweren Unrecht und allen Kränkungen, die sie dir zugefügt, doch deine Gemahlin geblieben und bis zum Tode bleiben wird. Ich kann den unnatürlichen Zustand, in welchem ich mich dir gegenüber Befinde, (nicht direct mich an dich wenden zu können) nicht länger ertragen. Darum schreibe ich heute an dich – was ich dir gegenüber zu verantworten glaube – da ich in meinem Innersten eine Andere geworden bin und deshalb mich nicht zu scheuen brauche, dir mein ganzes Herz zu zeigen, ohne fürchten zu müssen, von dir missverstanden zu werden. Ich übersetze mit vollster Ruhe und Klarheit meine Lage, ich weiss, was mich erwarter und wie mir zu Muthe ist, kannst du allein ermessen, denn du kennst mich und verstehst wie Niemand Anderer mich zu beurtheilen. Die Qualen, die ich als gerechte Folge ertragen muss, sind furchtbar, die Sehnsucht nach dir und den geliebten Kindern unerträglich, oft glaube ich erliegen zu müssen, denn Tag und Nacht habe ich keine Ruhe. Die Tausend lieben Erinnerungen, von der Stunde der Geburt eines jeden lieben Kleinen an, ziehen wie Bilder an meiner Seele vorbei, ich fühle die grenzenlose Liebe, mit der ich an jedem Einzelnen hänge, die furchtbare Troslosigkeit der Sehnsucht, mit der ich unausgesetzt nach ihnen verlange – ohne Hoffnung zu ihnen – dir zurückhaben zu können! Und keine Nachrichten von den geliebten Kindern! Die Busse für alles Geschehene ist härter, als ich je geahnt und geglaubt – nur halb bei Bewusstsein, ohne zu wissen, was der Schritt, den ich gethan, für mich zu bedeuten hatte, dachte ich nicht an die Trennung von dir und den geliebten Kindern, und das furchtbahre Unglück, das dich und mich damit treffen sollte. Könntest du in meiner Seele lesen, wüsstest du Alles, vielleicht würdest du über mich und das Ganze anders urtheilen. Ich verdiene alles, wie es gekommen und dass du von mir nichts mehr wissen willst, begreife ich nur zu gut und kann mich vollständig in deiner Lage versetzen, trotzdem komme ich und bitte: verlasse deine arme unglückliche Frau nicht ganz, sie will ein neues Leben anfangen, das dir und unseren geliebten Kindern allein gehören soll. Nein, nein, du kannst mich nicht ganz aus deinem Herzen reißen, wie auch ich nicht aufhören kann, dich zu lieben, – wenn ich auch unendlich schwer gefehlt habe, durch meine Reue und mein Leiden will ich versuchen, Einiges wider gut zu machen. Verzeih mir in deinem gerechten Sinn und lass mir die Hoffnung, dass in Jahren, wenn du sehen wirst, dass deine Luisa alles versucht, gelitten und gethan hat, um Vergangenes zu büßen, sie wirklich eine ganz Andere geworden, – dann, dann kannst du ihr vielleicht ganz verzeihen. Gern will ich Alles ertragen, Alles leiden, – der liebe Gott wird mir helfen diese furchtbar schwere Prüfungszeit zu überstehen und durch mein neues ernstes Leben deiner würdig mich zu erweisen. Luisa P. S.: Niemand (ausser Lachenal) weiss, dass an Dich geschrieben, da ich ganz allein (von keiner Seite beeinflusst) diese Gedanken gehabt, darum verzeih auch, wenn ich meine Schrift auf der Adresse verstellt und den Brief durch Lachenals Vermittlung nach Rom gesandt, damit er dort auf die Post gegeben würde. Ich bin fast überzeugt, dass mein Brief sonst nie in deine Hände gelangen würde, der auf diesem Wege sicher sein gerades Ziel nicht verfehlen kann, was auf einem anderen Wege unmöglich gewesen wäre.“ Pozn. rukou Ferdinanda IV. Lettera della P. Luisa al P. Fritz del 23 Marzo 1903, mandata a Lachenal, la questa a Roma, e di la a Napoli. Non si sa se la lettera sia arrivata a destinazione.

a Luisa tak musela zůstat v Lindau bez naděje na nějaké usmíření. Zde se jí 4. května narodila dcera Anna Monica Pia, kterou Friedrich August uznal asi po dvou týdnech za svou, byť tehdy, stejně jako dnes, panovaly pochybnosti o tom, zda byla skutečně jeho dítětem, nebo spíše dítětem André Girona.⁹⁰ Uznání dítěte se stalo základem pro tzv. „Montignoso-Vertrag“. Tato dohoda přiznala nově narozené princezně stejná práva jako jejím sourozencům. Luise bylo dovoleno si jí zatím ponechat u sebe po dobu jednoho roku. Bývalá saská korunní princezna, dosud princezna „Bezejmenná“, konečně také dostala nové jméno, byl jí totiž saským králem udělen titul hraběnky z Montignoso a potvrzena štedrá apanáž.

Anna Monica Pia se později stala mocným nástrojem Luisy v jejím boji s drážďanským dvorem. Nechtěla jí totiž vydat do Drážďan, dokud nebudou vyřešeny otázky jejího dalšího výživného a možnosti setkávat se s ostatními jejími dětmi.

Ale to je už další kapitola barvitého příběhu saské korunní princezny, kapitola přesahující rámec této skromné studie.

Aféra princezny Luisy byla jen jednou z mnoha ran, které otrásl rakouským císařským dvorem v druhé polovině 19. století. Po ztrátě rakouského panství v Itálii (Lombardie 1859 a Benátsko 1866), katastrofální porážce ve válce s Pruskem (1866) se musel císař František Josef I. smířit s násilnou smrtí svého mladšího bratra, mexického císaře Maxmiliána (1867), sebevraždou jediného syna, korunního prince Rudolfa (1889), a smrtelným atentátem na vlastní manželku, císařovnu Alžbětu (1898). A to paradoxně v době, kdy se mnohonárodnostní císařství modernizovalo, hospodářsky a sociálně rostlo a kvetla zde neobyčejně široká kultura. Neblahé poměry v jeho vlastní rodině byly navíc neustále prohlubovány aférami a problémy přicházejícími z dalších částí císařského domu, a to především právě z rodiny velkovévody Ferdinanda IV. Např. Ferdinandův bratr, arcivévoda Johann Salvator (1852–1900), měl bouřlivou krev, která ho nakonec dovedla k absolutnímu rozchodu s císařským domem. Vzdal se všech titulů, přijal občanské jméno Johann Orth a v roce 1890 se ztratil se svou lodí, manželkou i posádkou někde u Hornova mysu. Další Ferdinandův bratr, Ludwig Salvator (1847–1915) měl stejně dobrodružnou povahu a řadu talentů. Především to byl ale ve všech směrech nadaný vědec. Na své jachtě Nixe po mnoho let brázdil Středozemní moře a velmi se zasloužil o poznání a zhodnocení přírodních pokladů Baleárských ostrovů. Než aby se zabýval státními záležitostmi, sbíral raději přírodniny, psal, fotografoval a kreslil.

Nejen Luisa, ale též další děti toskánského velkovévody Ferdinanda IV. měly „bourbonskou“ krev, která je dováděla do zvláštních situací. Skutečně nejbližším přítelem princezny Luisy byl její starší bratr, titulární nástupce toskánského trůnu, arcivévoda Leopold Ferdinand (1868–1935), jehož osudy jsme v této studii v souvis-

---

90 Huth, Mike, Luise von Toscana. In: Skandal bei Hofe! Die Flucht der Luise von Toscana, Kronprinzessin von Sachsen. Dresden 2017, s. 35.

losti s jeho společným útekem s Luisou částečně sledovali. Byl to bonviván, který nechtěl strávit život ve vojenské službě pro monarchii a raději věnoval čas svým přátelům a milenkám z pochybného prostředí. Leopold Ferdinand podporoval Luisin útek z Drážďan a později ji doprovázel při jejím pobytu ve Švýcarsku a na dalších místech. Jak již víme, na začátku roku 1903 po vzoru svého strýce Johanna Ortha vystoupil z císařského domu a přijal občanské jméno Leopold Wölfling.

Další tři synové Ferdinanda IV. arcivévodové Joseph Ferdinand (1872–1942), Peter Ferdinand (1874–1948) a Heinrich Ferdinand (1878–1969) sice nevedli takový život jako Luisa či Leopold Ferdinand, ale i oni se vymykali tradiční představě o příslušnících rakouského vládnoucího rodu.

V široké rodině Ferdinanda IV. panovaly – i přes zmíněné skutečnosti a veškeré problémy – srdečné vztahy. Hlava rodiny, velkovévoda Ferdinand, se vedle starosti o své statky v Itálii, palác v Salcburku a vilu v Lindau věnoval především rodině a svým zálibám. Byl vášnivý lovec (se svým císařským bratrancem Františkem Josefem I. strávil spoustu času na honech), ale také pozorovatel přírody. Jeho puntičkářsky po čtyřicet let vedené deníkové záznamy jsou úžasným pramenem nejen pro poznání životního stylu příslušníků vysoké aristokracie, ale též např. i průvodcem meteorologickými poměry v Bavorsku a Solnohradsku. Ferdinand vedl rozsáhlou politickou korespondenci se svými zbylými příznivci v Itálii, zajímal se ale též o památky, historii apod. Mnoho času věnoval svým dětem, s nimiž překvapivě přátelsky komunikoval i v okamžicích, kdy mu rozhodně nebylo do zpěvu. Nikoho nezatracoval, ani Luisu ne, byť jemu, celé rodině a potažmo celému habsburskému domu způsobila svým útekem z Drážďan nesmírné potíže. Nelitoval námahy ani peněz, aby ji a jejího bratra vyhledal, usmířil se s ní a do konce svého života ji finančně i jinak podporoval. Velkovévodu Ferdinanda všichni členové jeho rodiny i další příbuzní (včetně rakouského císaře) oslovovali láskyplně „Nando“. V tomto familiárním pojmenování jako by se symbolicky odrážela atmosféra, jež panovala v bývalé panovnické rodině, veškerá tradice, úcta, ale též nonšalance a tolerance. Princezna Luisa v takové atmosféře vyrůstala, ale příchodem do Saska ji ztratila. Neunesla novou odpovědnost, nové povinnosti a tolik odlišné, často nevstřícné prostředí. Její osobní naturel, neschopnost se podřídit, či alespoň přizpůsobit ji pak dovedly k jejímu neobyčejnému útěku z královského dvora.

O procesu hledání a nalézání Luisy se dá s jistotou mírou nadsázky říci, že sama Luisa hledala a posléze i možná našla sama sebe. Kdyby se tento příběh odehrál v jiných, a ne v těch nejvyšších kruzích, nevyvolal by samozřejmě prakticky žádnou pozornost. Takto však zapůsobil ohromnou silou a měl i významný emancipační efekt nejen pro tisk, ale též pro ženy. Luisa se možná nenašla, ale v jejím příběhu se mohly najít jiné ženy, které váhaly mezi zodpovědností, láskou a povinností.

Wo ist unsere Luisa?

Die Studie beschäftigt sich auf der Grundlage von bislang unbekanntem und ungenutzten Dokumenten aus dem Familienarchiv der toskanischen Habsburger mit dem Beginn der Affäre der sächsischen Kronprinzessin und österreichischen Erzherzogin Luise von Toskana. Prinzessin Luisa war im Jahr 1902 schwanger und verließ damals den Dresdener Hof, ihren Gemahl, den Kronprinzen Friedrich August und ihre fünf kleinen Kinder, besuchte die Eltern in Salzburg und von hier begab sie sich am 12. Dezember gemeinsam mit ihrem Bruder Erzherzog Leopold Ferdinand geheim in die Schweiz. Hier trafen sie sich mit ihren Liebhabern, Leopold mit Wilhelmine Adamović und Luisa mit André Giron, dem ehemaligen Lehrer ihrer Kinder. Nach einigen Tagen wurden sie in Genf erkannt und es brach ein öffentlicher Skandal aus, der bis zu dieser Zeit keinen Vergleich kannte. Die Affäre betraf nicht nur die Familie des sächsischen Königs und der Großherzogin der Toskana, sondern selbstverständlich auch den Wiener Hof und das ganze Haus Habsburg. Luisa begriff schließlich, dass es keine Rückkehr gibt und es wurde ihr die ganze Brisanz ihrer Situation bewusst. Sie verließ zunächst Giron und die folgenden Monate verbrachte sie mit Hilfe ihrer Rechtsanwälte und Eltern im Bemühen um eine Schadensbegrenzung. Schon Ende Dezember 1902 wurde nämlich klar, dass sie weder nach Dresden, noch in die Donaumonarchie zurückkehren wird können. Zu Jahresbeginn 1903 wurde sie aller Rechte einer Prinzessin von Sachsen und Erzherzogin von Österreich beraubt und ein Sondergericht schied ihre Ehe mit dem Kronprinzen. Ihre Schwangerschaft gab ihr allerdings eine gewisse Hoffnung, dass es ihr gelingt, erträgliche Bedingungen für ihr Exil auszuhandeln. Das trat dann auch ein. Die Luisa-Affäre wurde zu ihrer Zeit in verschiedener Weise interpretiert. Ihre Ursachen waren persönlicher, aber auch kultureller Natur. Luisa stammte aus einer Familie, die traditionell nicht so rigoros und mit dem Hofprotokoll verbunden war, wie der Wettinerhof in Dresden.

Where is our Louise?

The paper deals, based on unknown and unused documents from the Family Archive of Habsburgs of Tuscany, with the beginning of the affair of Louise of Tuscany, Crown Princess of Saxony and Archduchess of Austria. Princess Louise, that was pregnant at the time, fled from the court in Dresden in December 1902, leaving behind her husband, the Crown Prince Frederick August, and their five small children. She paid visit to her parents in Salzburg and then, with her brother Archduke Leopold Ferdinand, secretly left for Switzerland on December, 12. Here they met with their respective lovers, Leopold with Wilhelmine Adamović and Louise with André Giron, a former tutor of her children. Few days later, they were found in Geneva, which resulted in an unprecedented public scandal. This affair concerned not only the Royal House of Saxony and Grand ducal House of Tuscany, but also

the Court of Vienna and the whole House of Habsburg that had been plagued by various scandals and tragedies for years, however, the “dirty linen” had never been washed in public by press as intensively as this time. Leopold Ferdinand, at his own request, left the House of Habsburg, renounced to all his rights and privileges and accepted the name Leopold Wölfling. Louise, who finally understood that there was no way back and became aware of the precariousness of her situation, first split up with Giron and subsequently spent several months with her attorneys and parents trying to minimise the damage. It was clear at the end of December 1902 that there would be no way back for her to Dresden, nor to the monarchy. At the beginning of 1903, she was stripped of all her rights as the crown princess of Saxony and archduchess of Austria and a special court divorced her marriage with the crown prince. Her pregnancy, however, gave her certain hope to negotiate acceptable terms of her exile, which proved to be true in the end. She was allowed to return to her parents in Lindau in Bavaria to give birth to a daughter, her seventh child. She was granted a good allowance and title of countess. So started a new phase in her life that led her abroad and to new relations. Her scandal, therefore, did not die off, was only weakened and reminded with every new step of her in public.

The Affair of Princess Louise was interpreted by many ways at the time. Its causes were both personal and cultural. Louise originated from a family that was not so traditionally rigorous and strict like the Wettin court in Dresden. She was relatively emancipated, art-loving and yearning for independence, in addition to this, very popular in Saxony. The strict etiquette of the royal court, the conditions there and a mismatch with a not very creative husband finally led to a lovers’ affair that had serious consequences for her and her family. She became an object of contempt for many people, on the other hand, she was inspiring for and adored by many others.

POKAŽENÉ NAROZENINY – PETŘINOVA AFÉRA 1912. K SOUŽITÍ ČECHŮ A NĚMCŮ V ČESKÝCH ZEMÍCH V PŘEDVEČER I. SVĚTOVÉ VÁLKY¹

LUBOŠ VELEK

Na přelomu května a června 1912 rozčeřila neklidné hladiny české a německé žurnalistiky v Čechách jedna z bezpočtu dobových afér, které přilévaly oleje nenávisti do permanentně napjatých vztahů obou etnik obývajících České království a jeho hlavní zemské město Prahu. Celkem banální aférka se tehdy týkala na první pohled vztahu obou pražských univerzit, české Karlo-Ferdinandovy a německé Karlo-Ferdinandovy univerzity, tedy prostředí, které v 19. století obecně představovalo nacionálně mimořádně citlivou půdu. Ve skutečnosti ale mnohem více vypovídala o celkové atmosféře v národnostně smíšeném městě. Mohlo by se zdát, že další z příspěvků na toto staré téma nemůže přinést pro pochopení vztahů v národnostně vzrušeném multietnickém prostředí mnoho nového. Domnívám se, že tomu tak není, neboť přinejmenším jen Praha přelomu 19. s 20. stoletím svým národnostním složením, jeho intenzitou i dynamikou, představuje a bude stále představovat mimořádně atraktivní téma pro další a další výzkumy moderního evropského nacionalismu.

V minulosti pozornost současníků i pozdějších historiků většinou patřila především aktivním aktérům etnických konfliktů nebo jejich přímým obětem. Je to logické, neboť jejich konání a příběhy se stávaly předmětem dobového diskursu, psalo se o nich v novinách, bývaly příčinou policejního vyšetřování a ještě po měsících rezonovaly v soudních síních a v novinářských soudničkách. Dobová pozornost těmto událostem a jejich aktérům, stejně jako přehršel jim věnovaných a dochovaných pramenů přispívaly k tomu, že historiografie měla a má tendenci považovat podobné události za referenční, tedy jaksi „typické“ či „běžné“, které určovaly dobovou normu a vypovídaly o společnosti jako celku. Zúžení problému

---

¹ Tento článek vznikl v rámci řešení grantu Česko-německé vztahy v předvečer I. světové války. Edice dokumentů ze smířovacích jednání v Čechách v letech 1913 a 1914 (GAČR, č. 17-02120S), jehož nositeli jsou Národní archiv a Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. Autor děkuje dr. Martinu Klečackému a dr. Janu Kahudovi za pomoc při vyhledání příslušného archivního materiálu.

mezietnického soužití na aktivní iniciátory (potenciálních) konfliktů a jejich pří-
mé oběti ovšem vedlo k jednostrannému obrazu reality. Ten byl redukován pře-
važně na konflikty a jejich aktéry a projevuje tak tendenci utvářet obraz o celist-
vosti či až totálnosti skutečnosti jako jednoho velkého střetu, v jehož víru se zmítá
celá nebo alespoň výrazně většinová společnost. Představa o tom, že veškeré praž-
ské obyvatelstvo přelomu století žilo především mezietnickými konflikty, účastni-
lo se jich či je alespoň bedlivě sledovalo, je pochopitelně mylná. Stejně pokřivenou
je i představa, že se celé město v průběhu druhé poloviny 19. století rozdělilo do
dvou, resp. tří nepřátelských (český, německý, židovský) a navzájem absolutně ne-
komunikujících táborů. Podobné vnímání reality není samozřejmě falešné, ano,
je historicky relevantní, nicméně není celistvým a jediným obrazem skutečnosti,
naopak je pouze dílčím svědectvím o dobovém dění a zdaleka se netýkalo většiny,
ale možná jen menšiny pražského obyvatelstva.

Na základě konstatovaného je pochopitelné, že revize představ starší histo-
riografie se v posledních letech stala výzvou pro řadu badatelů. Vzniklo tak hned
několik knih či drobnějších studií o taktikách nátlaku nacionálních aktivistů na
národnostně pasivní či až indiferentní vrstvy obyvatelstva,² o dožívajícím feno-
ménu národního renegátství, ale též o křehkosti aktuálně probíhajících pokusů
o česko-německé smíření.³ Poukazují na chování těch, pro které veřejná nacionál-
ní identifikace nemusela být prioritou, kteří preferovali nekonfliktní soužití et-
nik nebo dokonce představovali stále ještě tu a tam existující *předmoderní* vrstvy,
které nacionální identifikaci cíleně odmítaly nebo se prezentovaly staršími typy
identit, jako byla příslušnost lokální či regionální, identifikace se supraetnickým
státem, s náboženstvím či s dynastickou loajalitou apod. Může to znít překvapivě,
ale taková lidé v Praze a v českých zemích žili i bezprostředně před vypuknutím
první světové války a nemuselo jich být zrovna málo.

Pestrou mozaiku mezietnických vztahů, zejména ve velkých městech, pak
ovlivňovala celá řada faktorů. Vedle nacionálních to byly především faktory soci-
ální. Nižší vrstvy společnosti často žily zcela jinými problémy nežli dvojjazyčností

2 Problému a formám nátlaku nacionalistického okolí na národnostně nerozhodnuté či indife-
rentní vrstvy se v posledních letech věnoval např. Judson, Pieter M.: *Guardians of the nation. Activists on the language frontiers of imperial Austria*. Cambridge 2008.

3 Srov. např. Velek, Luboš: Úvod. Projekt česko-německého národnostního vyrovnání v Čechách
v letech 1890–1915 a jeho geneze. In: *Promarněná šance. Edice dokumentů k česko-německé-
mu vyrovnání před první světovou válkou. Korespondence a protokoly 1911–1912*. I, vyd. Eva
Drašarová – Roman Horký – Jiří Šouša – Luboš Velek. Praha 2008, s. 3–30 nebo též: *Nationality
compromise as a way towards coexistence of two nations in one country? Several questions con-
cerning attempts at compromise in Bohemia 1870–1918*. *Historica. Historical Sciences in the
Czech Republic* 13, 2008, s. 175–193.

tabulek s názvy ulic,⁴ vnitřním jazykem státních úřadů,⁵ bojkotem jinojazyčných obchodů či tím, zda v neděli do kostela vyrazím v čamaře či v dirndlu... Sociálně-demokraticky indoktrinovaná část těchto vrstev byla navíc svými politiky opakovaně přesvědčovaná, že jejich nepřítelem nejsou příslušníci jinak mluvících spoluobytel, ale kapitál a kapitalisté bez ohledu na jejich jazyk. To však neznamená, že by se i tyto vrstvy nenechaly v kritických okamžicích nacionálních konfliktů strhnout k účasti na nich. Tato účast však nebyla pravděpodobně jejich přihlášením se k nacionálnímu programu, ale spíše možností ulevit své sociální frustraci, na kterou se mohla aktuálně nalepit národnostní nálepka. Ani všeobecná představa, že hlavním nositelem nacionalismu byly střední vrstvy, tedy pověstní *muži majetku a vzdělání*, není relevantní bez zdůraznění pověstného *ale...* O části, zřejmě nemalé, ale možná nikoliv většinové, toto jistě platí, ale i v této sociální vrstvě byla velká, možná většinová část obyvatel, která se na národnostních štvanicích nijak nepodílela a dokonce se o nacionální problematiku nijak valně a už vůbec aktivně nezajímala. Realitu nacionálně zradikalizované *křičící menšiny* své sociální vrstvy pochopitelně vnímala, někteří se s ní třeba i pasivně identifikovali, možná s ohledem na nacionální diskurs přijímali i různé veřejné mimikry (témata hovorů, řeč oděvu, výběr školy pro své děti apod.) umožňující nerušný každodenní život, ale jistě bychom našli i takové, kteří nacionální maximy svého etnika tiše ignorovali (ač etničtí Češi, četli německý tisk, chodili do českého i německého divadla, obdivovali hudbu R. Wagnera, bydleli v převážně *německé čtvrti* apod.). Někteří své postoje pak v průběhu života proměňovali. Univerzitního profesora J. Krčmáře by např. za studií ani nenapadlo navštěvovat německé divadlo či koncertní sály, později již tak striktně odmítavý nebyl; směrodatným pro něj byl spíše výjimečný repertoár nežli nacionální identifikace místa či sebe samého.⁶

Na tuto dvojznačnou realitu pražských poměrů upozornil zejména Gary Cohen, který na základě ego-dokumentů apod. zmapoval řadu případů, které do-

---

4 Ke sporu o zrušení dvojjazyčných pouličních tabulek v Praze (zavedeny 1868) a jejich nahrazení výhradně českými (1894) srov. Národní listy (NL), 21. 4. 1894, s. 3.

5 K problematice zavedení vnitřní úřední češtiny v roce 1897 a následující krizi srov. např. Sutter, Berthold: Die Badensichen Sprachenverordnungen von 1897, I–II. Graz – Köln 1961–1965; Kaiserová, Kristina: (Hg.), Die Sprachenfrage und ihre Lösung in den böhmischen Ländern nach 1848 (= Acta Universitatis Purkynianae 35 – Slavogermanica VIII). Ústí n. L. 1998; Hall, Adéla: Deutsch und Tschechisch im sprachpolitischen Konflikt. Eine vergleichende diskursanalytische Untersuchung zu den Sprachenverordnungen Badenis von 1897. Frankfurt am Main 2008; Neblich, Esther: Die Auswirkungen der Badensichen Sprachverordnungen von 1897 auf die deutsche und tschechische Bevölkerung des historischen Egerlandes. Marburg 2002. Nejnověji a obšírně o jazykové otázce a postavení státních úřadů, resp. jejich čechizaci Klečacký, Martin: Český ministr ve Vídni. Ve službách císaře, národa a politické strany. Praha 2017.

6 Krčmář, Jan: Paměti. Díl I. (do roku 1918), vyd. Luboš Velek – Alice Velková – Martin Klečacký. Praha – Pelhřimov 2017, s. 190.

kládají nezáměr či neúčast části středních vrstev či tzv. *Bildungsbürgertum* na vyhraněném nacionálně konfliktním konceptu soužití Čechů a Němců v Praze.⁷ Poukázal též na oblasti, kde se vnějškový nacionální antagonismus projevoval zpravidla výrazně mírněji, nežli jinde: např. v oblasti umění, kde třeba umělecké školy zůstaly národnostně nerozděleny.⁸ Zajímavé je, na což vedle Cohena již dříve poukázala např. Jitka Ludvová, že i jinak zpravidla přední aktéři nacionální konkurence spolu dokázali z účelových důvodů dobře a dlouhodobě spolupracovat. Krásným případem jsou zde ředitelé pražských divadelních scén Angelo Neumann a František A. Šubert, a to přesto, že divadlo bylo v 19. století výrazné politikum a národní symbol par excellence!⁹ Tyto rozsáhlé vrstvy společnosti tak byly více či méně nezáúčastněnými svědky nepokojů a nacionálních konfliktů, kterých se nejenže nijak aktivně neúčastnily, ale které je naopak obtěžovaly, děsily a omezovaly v běžném každodenním životě.

Vedle uvedených skupin, tedy aktivních nacionálních aktérů obou etnických táborů, stejně jako z nejrůznějších důvodů nacionálně sice přiznaných (identifikujících se), ale současně v nacionální konkurenci pasivních vrstev, však i na přelomu století zřejmě existovala část společnosti, která byla nebo se snažila být nacionálně nezáúčastněnou, stojící mezi oběma etniky, ne-li přímo národnostně indiferentní. Fenoménu *národních obojživelníků* historiografie v uplynulých desetiletích věnovala určitou pozornost. V kontextu českých zemí se jednalo především o *supraetnické* rakušanství nebo bémáctví,¹⁰ případně moravanství,¹¹ ale i různé lokální identity, jako např. tzv. budějčáci.¹² Celkem se mělo za to, že šlo o fenomén, který se v procesu sílicího národního uvědomování si Čechů a Němců omezoval především na

7 Cohen, Gary B.: *Cultural Crossings in Prague, 1900. Scenes from Late Imperial Austria*. *Austrian History Yearbook* 45, 2014, s. 8.

8 Cohen, G. B.: *Cultural Crossings*, s. 12–15.

9 Ludvová, Jitka: *Theater im Kampf um politische Hegemonie*. In: Michaela Marek – Dušan Kováč – Jiří Pešek – Roman Prahel (hgg.): *Kultur als Vehikel und als Opponent politischer Absichten. Kulturkontakte zwischen Deutschen, Tschechen und Slowaken von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis in die 1980er Jahre*. Essen 2010, s. 250–251; srov. Ther, Philipp: *In der Mitte der Gesellschaft. Operntheater in Zentraleuropa 1815–1914*. Wien 2006, s. 315.

10 Rozuměj v duchu Thunova: „[ich bin] weder ein Čech noch ein Deutscher, sondern nur ein Böhme“. Thun, Josef M.: *Der Slavismus in Böhmen*. Prag 1845, s. 17. Situaci v Čechách se věnoval např. Luft, Robert: *Nationale Utraquisten in Böhmen. Zur Problematik „nationaler Zwischenstellungen“ am Ende des 19. Jahrhunderts*, In: Maurice Godé – Jacques Le Rider – Françoise Mayer (hgg.): *Allemands, Juifs et Tcheques á Prague – Deutsche, Juden und Tschechen in Prag 1890–1924*. Montpellier 1996, s. 37–51.

11 Řepa, Milan: *Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století*. Brno 2001.

12 King, Jeremy: *Budweisers into Czechs and Germans. A local history of Bohemian politics, 1848–1948*. Princeton 2005.

vyšší, tj. s rakouským státem úzce spjaté vrstvy (aristokracie, církevní hierarchie, důstojnický sbor, vysoká byrokracie), nebo naopak ty nejnižší, nejzaostalejší vrstvy pohybující se na okraji společnosti (cikáni, nádeníci, prostitutky, nejruznější sociální vydědenci a povaleči).¹³ A pak tu byly přirozeně určité mezietnické vrstvy, které si nechtěly či zatím nedokázaly vybrat národnost, v jejíž prospěch by v měnícím se prostředí optovaly – často šlo např. o emancipující se židy. Častými případy bývaly v nejruznějších vrstvách i osoby pocházející z národnostně smíšených manželství či pohybující se během života v různých nacionálně odlišných prostředích.

Takřka ideální a ideálně zpracovaný příklad osoby stojící „mezi dvěma národy“ nalézáme v historiku Antonínu Gindelym, který si nedokázal jednoznačně vybrat svoje národní začlenění, byť se možná sám mohl domnívat, že jeho česká identita je jasná. Jako potomek smíšeného manželství a přesvědčený Rakušan se sice vždy považoval za etnického Čecha, ale politicky se cítil být supraetnickým Rakušanem s liberální orientací. Jako vědec preferoval německý vědecký jazyk, ale řadu svých odborných i jiných děl publikoval i v češtině. V nacionálně-politických vztazích měl politicky i lidsky blízko k české Národní straně (zejm. k Palackému) a byl stoupencem provedení národní rovnoprávnosti v českých zemích. Přestože se v roce 1880 připojil k memorandu pražských univerzitních profesorů české národnosti žádajícím jazykovou rovnoprávnost na univerzitě, vybral si v roce 1882 pražskou německou univerzitu, a to pro své předchozí nepřijetí českými nacionalisty.¹⁴ Jiří Štaif Gindelyův životopisný medailonek kdysi zakončil rezolutní větou, že Gindely „mezi pražskými vzdělanci této doby již představoval zcela ojedinělý typ člověka, který nechtěl, či snad ani neuměl být nacionalistou“.¹⁵ Na místě je možná otázka, zda v roce 1892 zesnulý Gindely skutečně již v 80. letech 19. století mezi pražskými vzdělanci představoval ojedinělý „typ člověka“ bránícího se marně teroru nacionalistického okolí? Anebo jen podléháme virtuální realitě, kterou svého času nacionalističtí aktivisté vnucovali svým vlašnějším, nerozhodným či z různých důvodů nezúčastněným spoluobčanům a jako *křičící menšina* dokázali navodit atmosféru, že *svět patří nám?*¹⁶

---

13 Luft, R.: Nationale Utraquisten, s. 48–49.

14 Zejm. Jan Havránek na příkladu Gindelyho ukázal plasticity nejen sílu tlaku a fatalitu znacionalizovaného prostředí na postavení jednotlivce, ale i na proměnlivost jeho vnímání v čase, kdy se intenzita nacionálního aktivismu poměrně rychle proměňuje. Havránek, Jan: Anton Gindely, ein Historiker, der zwischen zwei Nationen stand. Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica, Studia historica 38 (Problémy dějin historiografie VI), 3/1993, s. 101–109. Gindelymu se věnovala i Hamann, Brigitte: Anton Gindely – ein altösterreichisches Schicksal. In: Nationale Vielfalt und gemeinsames Erbe in Mitteleuropa. Wien – München 1990, s. 27–37.

15 Štaif, Jiří: Historici, dějiny a společnost. Historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu, 1790–1900, I. Praha 1997, s. 206.

16 Srov. Luft, R.: Nationale Utraquisten, s. 40.

Ve svém příspěvku se chci ovšem věnovat poněkud jinému typu *oběti* dobového nacionalismu, a to člověku, který sice svého času platil za renegáta, ale včas si dokázal nejen vybrat, kam chce patřit, ale byl v této zvolené skupině navíc plně akceptován a mohl po dlouhou dobu pro druhý tábor platit i za jejího jasně a vyhraněného protagonistu. Přesto se jako nesporný a aktivní příslušník konkrétního národního společenství mohl – a lze říci, že s úspěchem – snažit o multietnický dialog, národnostní smíření a tvůrčí spolupráci obou národů přinejmenším na profesní základně. Tím se však výrazně odlišil od velké části svých nacionálně aktivních *soukmenovců* a narazil tak nejen na jejich nepochopení, ale přímo odpor. Takový typ představuje prof. pražské německé lékařské fakulty Theodor Petřina. Petřina jistě nebyl výjimkou, na podobnou osobnost ostatně už před mnoha lety poukázal na příkladu Josefa Heinricha Hans Lemberg,¹⁷ ale na rozdíl od 80. let 19. století, kdy se německoliberalní poslanec J. Heinrich postavil svým stranickým kolegům a *soukmenovcům*, se v případě T. Petřiny dostáváme přímo v předvečer vypuknutí první světové války, tedy do doby platící za nacionálně mimořádně vypjatou. Oba případy jsou samozřejmě odlišné časem, zúčastněnými osobami i konečným vyzněním jejich *afér*, ale oba dokládají, že i příslušník *křičící menšiny* se dokázal jasně postavit nesnášenlivému nacionalismu. V Petřinově případě je tento postoj navíc zajímavý tím, že se v důsledku nestandardního chování nemusel stát – jako se přihodilo J. Heinrichovi – vydědencem ve vlastním táboře.

O vzájemných vztazích obou pražských univerzit se zpravidla říká, že buď byly *nijaké* (to platilo zvláště o profesorech, kteří se často vzájemně ignorovali), anebo naopak *napjaté* (to se týkalo zejména studentů, kteří se z nacionálního opojení nejednou poprali). Poměr obou univerzitních institucí, které vznikly roku 1882 rozdělením dosud společné,¹⁸ teoreticky jazykově *utrakvistické* alma mater, byl o to složitější, že dělení společného majetku (budovy, laboratoře, knihovny,

17 Lemberg, Hans: Zrádce či průkopník porozumění? Pražský politik a pedagog Josef Heinrich (1837–1908). In: týž: Porozumění. Češi – Němci – východní Evropa 1848–1948, vyd. Jiří Pešek. Praha 2000, s. 188–203. Původně vyšlo německy ve sborníku: Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den böhmischen Ländern und in Europa. Festschrift für Jan Havránek zum 60. Geburtstag, hrsg. v. Hans Lemberg – Karel Litsch – Richard Georg Platschka – György Ránki. Wien – München 1988.

18 Havránek, Jan (red.): Dějiny Univerzity Karlovy. III. 1802–1918. Praha 1997, s. 183–188; týž: Die Teilung der Prager Universität 1882. Zerfall eines Universums oder natürliche Entwicklung? In: Joachim Rogall – Walter Koschmal – Marek Nekula (hgg.): Deutsche und Tschechen. Geschichte – Kultur – Politik. München 2001, s. 645–651; Goll, Jaroslav: Rozdělení pražské university Karlo-Ferdinandovy roku 1882 a počátek samostatné university české. Praha 1908; Seibt, Ferdinand: (hg.): Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern, München 1984; dále monotematické číslo časopisu Acta Universitatis Pragensis – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 22, 1/1982.

univerzitní insignie apod.) nebylo zrovna spravedlivé. Výrazně přitom profitovala německá sestra, zatímco ta česká často začínala od nuly, navíc v mnohdy nedůstojných až nezdravých prostorech. Tato situace, zvláště pokud jde o prostory, se začínala výrazněji měnit až v letech bezprostředně před první světovou válkou, kdy začaly vznikat projekty na výstavbu nových, krásných budov české univerzity, z nichž se pak některé realizovaly v meziválečném období (budova právnické a filozofické fakulty). Přispěla k tomu i panovníkova návštěva Prahy v roce 1907, resp. zvláštní komise ministerstva kultu a vyučování v únoru 1906, která byla po tři dny úmyslně *tahána* těmi nejodpudivějšími místnostmi staré univerzity, aby se dostatečně přesvědčila o nezbytnosti investic do českého univerzitního školství.¹⁹

Vztahy obou univerzit ovšem nekomplikovala pouze nespravedlnost někdejšího rozdělení majetku a univerzitních symbolů (insignií) a důsledků z toho plynoucích, ale pochopitelně i společného užívání toho, co dost dobře rozděleno býti nemohlo a obě univerzity to tak měly užívat i nadále společně. Jednalo se zde zejména o univerzitní knihovnu v Klementinu, o botanickou zahradu Na Slupi a konečně o slavnostní aulu v Karolinu, kterou obě univerzity užívaly nejen k promócím svých absolventů, ale i k nejrůznějším slavnostem apod. A právě podmínky užívání karolinské auly se v květnu 1912 staly jáblkem sváru. Pravidla o koexistenci obou národních univerzit na půdě společné auly sice byla zdánlivě jasná, Češi ji měli pro sebe k dispozici v liché dny v měsíci, Němci v sudé.²⁰ V *zelené praxi* života ale nastávaly situace, které rámec této dohody překračovaly, či přímo narušovaly, a následně se tak stávaly zdrojem konfliktů přelévajících se z akademické půdy na stránky žurnálů či přímo do ulic Prahy. Studentské nacionalistické kravály s ambicí přetéci za hranice akademické půdy přitom nebyly ničím neobvyklým. Vlasteneckou horečku mladých lidí často posedlých velkolepostí vlastního národního poslání vedle obecných faktorů (aktuální politika, psaní tisku) umocňovaly paralelně působící studentské spolky s nejrůznějším zaměřením (od ryze akademických spolků přes nacionalistické buršenshafty a nejrůznější *chlast-slast-spolky* až po turnersko-sokolské tělocvičné jednoty), s nimi spojené nacionální symboly (písně, barvy, odznaky, uniformy), nebo paměť míst se symbolickým významem.

---

19 Viz Čelakovský, Jaromír: *Moje zápisky, 1871–1914*, vyd. Luboš Velek – Alice Velková. Praha 2004, zápisy 7. 1. a 26. 2. 1906, 10. 11. 1911 a 14. 5. 1912, s. 170, 171–172, 324 a 337. Srov. též Čelakovský, Jaromír: *Řeč poslance prof. dr. J. Čelakovského v příčině nedostatku potřebných místností způsobilých pro účely c. k. české univerzity Karlo-Ferdinandovy v Praze. Přednesena ve sněmovní schůzi 21. listopadu 1905.* [Praha 1906].

20 *Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené, ročník 1882, zákon č. 24/1882 z 28. 2. 1882, § 3, s. 33–34; a výnos C. k. Ministerstva kultu a vyučování čj. 21916/1901 z 25. 10. 1901, otištěno in: Placht, Otto – Havelka, František: *Předpisy pro vysoké školy republiky Československé.* Praha 1932, s. 764.*

Napětí plynoucí z taaffovské permanentní „mírné nespokojenosti“²¹ se však občas přetavilo v demonstrace či až v brutální pouliční násilí, které si vyžadovalo policejní či dokonce vojenské zakročení. Prvním takovým případem se stala známá chuchelská řež českých a německých studentů v létě 1881.²² Čeští studenti se hojně zapojili i do protipunktačních kraválů z let 1890–1891, o jejich angažmá ve spiknutí tzv. omladiny z roku 1893 pak není třeba blíže hovořit.²³ Studenty však najdeme hojně zastoupené i v prosincových bouřích 1897 po pádu Badeniho vlády, kdy se město stalo svědkem scén jak z válečných výjevů a situace se uklidnila teprve po vyhlášení výjimečného stavu.²⁴ Mohutně se demonstrovalo, včetně univerzitní půdy,²⁵ i za zavedení všeobecného a rovného volebního práva v roce 1905, ani tehdy se nepokoje neobešly bez krveprolití. Stanné právo muselo být nad Prahou vyhlášeno i v prosinci 1908, kdy se poslanecké hádky z malostranské sněmovny přelily do ulic města. Nejinak tomu bylo i za první republiky, kdy vrchol napětí mezi studentstvem obou univerzit bezpochyby představuje tzv. insigniáda z listopadu 1934.²⁶

Nechtěným hlavním aktérem tzv. Petřinovy aféry z jara 1912 se stal ve své době proslulý pražský lékař a univerzitní profesor medicíny Dr. Theodor Petřina, který

-
- 21 Výrok bývá připisován ministerskému předsedovi E. Taaffemu, který když nemohl všechny národy v jejich protichůdných požadavcích uspokojit, tak je chtěl všechny držet alespoň ve stavu „mírné nespokojenosti“.
- 22 Herrlein, Jürgen: Die „Kuchelbader Schlacht“ des Jahres 1881 aus der Sicht der akademischen Untersuchungsbehörde der Universität Prag. In: Kai-Oliver Knops – Heinz Georg Bamberger – Gerit Hölzle (hgg.): Zivilrecht im Wandel. Festschrift für Peter Derleder zum 75. Geburtstag. Berlin 2015, s. 159–209; Šouša, Jiří: Česko-německá „záští“ před pražskými soudy v osmdesátých letech 19. století. In: Jiří Šouša: Mezi brázdou a bankovním úvěrem. O agrárních a peněžních dějinách 19. a 20. století. Výbor prací k 60. narozeninám. Praha – Pelhřimov 2012, s. 101–111.
- 23 Červinka, František: Boje a směry českého studentstva na sklonku minulého a na počátku našeho století. Praha 1962; Havránek, Jan: Boj za všeobecné, přímé a rovné hlasovací právo roku 1893. Praha 1964; týž: České studentské pokrokové hnutí 1888–1891 v evropských souvislostech. In: Oldřich Král – Blanka Svadbová – Pavel Vašák (vyd.): Prameny české moderní kultury II. Praha 1988, s. 284–304; týž: Počátky a kořeny pokrokového hnutí studentského na počátku devadesátých let 19. Století. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae pragensis (AUC – HUCP) 2/1, 1961, s. 5–28; týž: Protirakouské hnutí dělnické mládeže a studentů a události roku 1893. AUC – HUCP 2/2, 1961, s. 21–81; Pernes, Jiří: Spiklenci proti Jeho Veličenstvu. Historie tzv. spiknutí Omladiny v Čechách. Brno 2002.
- 24 Z novějších pramenů z univerzitního prostředí k těmto událostem srov. např. Kalousek, Josef: Deníky Josefa Kalouska II., vyd. Martin Klečáček – Pavel Fabini – Luboš Velek. Praha 2016, s. 260–261; nebo Krčmář, J.: Paměti, s. 227–228.
- 25 Krčmář, J.: Paměti, s. 373, srov. též s. 245–246.
- 26 Gebhart, Jan: Znepokojivá insigniáda aneb Potyčky Čechů s Němci. In: České průšvihy aneb: prohry, krize, skandály a aféry českých dějin let 1948–1989. Brno 2004, s. 90–96; Müller, Jiří: „Insigniáda“ a dobové pojetí nacionalismu na stránkách Přítomnosti. Marginalia Historica. Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury 4, 1/2013, s. 9–52.

právě dosáhl 70. roku života a své životní jubileum hodlal oslavit v kruhu svých četných přátel, kolegů a žáků z lékařského prostředí.²⁷ Ctihodný muž vstupující do *kmetské fáze* svého dlouhého života (zemřel až v roce 1928 ve věku 86 let) o aférami podepřenou popularitu nejspíše rozhodně nestál, alespoň až do své sedmdesátky se výraznějším aférám úspěšně vyhýbal. Jeho *aféra* se tehdy zařadila do dlouhé plejády česko-německých národnostních různic. Pro nás její charakter a průběh bude představovat příběh člověka, který se po celá desetiletí možná až úzkostlivě vyhýbal osobnímu zabřednutí do národnostních sporů, snažil se i přes svoji víceméně jednoznačnou německou identitu stát mimo tyto spory, a naopak aktivně a vcelku i úspěšně usiloval o smírnou spolupráci obou národních kmenů obývajících jednu zemi. Přesto byl okolnostmi a proti své vůli vtažen do soukolí národnostních vášní a ukázkově zneužit v česko-německém sporu. V důsledku nacionálního *přešlapu* svého nadřízeného byl nucen veřejně se vymezit vůči druhému zemskému etniku obecně, a vůči svým osobním českým přátelům zvláště.

Dnes poměrně málo známý prof. Petřina žil po celá desetiletí v národnostně smíšeném městě. Přestože jednoznačně platil za Němce, pohyboval se na německé univerzitě a vůbec v nacionálně německých kruzích atd., snažil se vždy od česko-německých třenic a rozmišek udržovat nejen osobní distanc, ale i překračovat dané etnické linie. Byl koneckonců lékařem, který své domácí i nemocniční pacienty léčil podle svého nejlepšího vědomí a svědomí, a to bez rozdílu jazyka a národnosti, a také zřejmě bez rozdílu majetku, jak bude později připomínáno v jeho nekrologích.²⁸ Osobní nasazení v místech, kde to bylo nejvíce zapotřebí, Petřina projevil již v počátcích své lékařské kariéry. Za prusko-rakouské války 1866 odešel z pražské Všeobecné nemocnice do Litomyšle, aby zde bojoval s epidemií cholery, která kráčela ve stopách pruských vojsk. Boji s epidemiemi nakažlivých chorob se však věnoval i po návratu do Prahy v roce 1867, důsledkem bylo mj. jeho vlastní nakažení skvrnitým tyfem.²⁹

Vznešená tvzení, otištěná mj. ve zmíněném nekrologu, sice ještě nemusí nutně znamenat posmrtné konstruování obrazu *doktora lidumila*, nicméně Petřina

---

27 Petřinovy stručné biogramy přináší např. Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. VIII. Wien 1983, s. 6; Ottův slovník naučný nové doby, IV/2, red. Bohumil Němec. Praha 1937, s. 1036.

28 „Er war ein beliebter Hausarzt des damaligen Adels und der reichen deutschen Bürger, doch versagte er seine Hilfe auch nicht dem kleinen Bürger und Arbeiter.“ Prager Tagblatt, 10. 3. 1928, s. 3. Podobně jej ve své době hodnotil i český tisk, který jej charakterizoval slovy „dobrý a sociálně citící lékař“. Samostatnost, 12. 5. 1912, s. 1. O Petřinově silném sociálním citění („tiefe soziale Gefühle“) hovoří i jeho moderní biografické heslo v: Hlaváčková, Ludmila – Svobodný, Petr: Biographisches Lexikon der deutschen medizinischen Fakultät in Prag, 1883–1945. Praha 1998, s. 155.

29 Prager Tagblatt, 10. 3. 1928, s. 3.

nemálo svého jistě vzácného času věnoval i celé řadě dalších důležitých a pro rozvoj zdravotnické, sociální a vzdělávací péče v Čechách klíčových aktivit. A ty zpravidla nebývaly honorované. Dlouhá desetiletí se takto angažoval ve vedení Červeného kříže či ve výpomocném spolku pro nemocné chorobami plicními; ještě více mu na srdci ležela péče o výchovu dětí a mládeže. Pracoval tak v předsednictvu zemské komise pro ochranu dětí a mládeže, byl předsedou spolku pro „feriální kolonie“ organizujícího prázdninové pobyty městských dětí na venkově, zasedal v kolegiu dohlížejícím na vysokoškolské studentské koleje, jako mnohaletý předseda univerzitního kolegia doktorů pražské lékařské fakulty se měl zase příkladně starat o pomoc nemajetným lékařům atd. Ve všech těchto funkcích a aktivitách se mělo projevovat Petřinovo zvláštní sociální cítění: „Alle diese Stellen bedeuteten für ihn nicht Ehrenämter, sondern Arbeitsstätten, in denen er sein reiches Wissen der Allgemeinheit zur Verfügung stellte.“³⁰

Theodor Petřina však nebyl jen lékařem, univerzitním profesorem, veřejně angažovaným sociálním pracovníkem či organizátorem a funkcionářem lékařského stavu v Čechách. Byl také uznávaným vědcem, v čemž se shodovali Češi i Němci.³¹ O jeho vědeckém úsilí svědčí přinejmenším vlastní odborné publikace, v nichž se věnoval především výzkumu a poškozením mozku.³² Petřinova lékařská kariéra se odvíjela hladce od samého počátku. Petřina pocházel z rodiny nadaného fyzika Františka Adama Petřiny (1799–1855). Kultivované, vzdělané prostředí jakoby předurčovalo Theodorovu vlastní kariéru, a to i přes otcovo úmrtí v jeho dětství. Koneckonců i jeho otec sám kdysi koketoval se studiem medicíny.³³ V roce 1860 Theodor Petřina odmaturoval na pražském novoměstském gymnáziu a zapsal se ke studiu medicíny na pražské univerzitě. Doktorát medicíny obdržel v prosinci 1865, o dva roky později i doktorát z chirurgie. Ještě v roce 1865 si v Praze otevřel vlastní lékařskou praxi, ale zakrátko nastoupil do Všeobecné nemocnice v Praze jako sekundář prvního interního oddělení (1866–1870). Nemocničnímu prostředí,

30 Prager Tagblatt, 10. 3. 1928, s. 3.

31 Prager Tagblatt o něm hovořil jako o „gewissenhafter Forscher“, Národní listy zase jako o „vynikajícím českém lékaři“. Prager Tagblatt, 10. 3. 1928, s. 3; Národní listy, 9. 3. 1928, s. 3.

32 Během života Petřina publikoval podle biografického lexikonu pražské německé univerzity asi 30 odborných pojednání. Z nich nejdůležitější ve formě knižních publikací: Petřina, Theodor: Klinische Beiträge zur Localisation der Gehirntumoren. Prag 1877; týž: Die Neurasthenie und ihre Behandlung, b. m. 1889; týž: Haemorrhagie in Brücke und bleibende halbseitige Lähmung und Attazie als unmittelbare Folge eines Selbstmordversuches durch Erdross. Prag 1880; týž: Zur Diagnose der angeborenen Pulmoalstenose und Persistenz des Ductus Botalli. Prag 1904.

33 Klika, Josef: Mužové práce: Prokop Diviš, Jiří Stephenson, Josef Božek, Josef Ressel, František Adam Petřina. Praha 1894, s. 179. K Františku A. Petřinovi srov. např. Österreichisches biographisches Lexikon, s. 6; Wurzbach, Constantin von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, XXII. Wien 1870, s. 116–120; Slovník naučný, VI, red. František L. Rieger a Jakub Malý. Praha 1867, s. 308–309; Ottův slovník naučný, XIX. Praha 1902, s. 622.

při současném provozování soukromé praxe, pak zůstal věrný až do konce života. Dlouhá léta pracoval v nemocnici Milosrdných bratří, kde byl od roku 1890 vedoucím interny. V letech 1901 až 1912, kdy odešel na penzi, byl primářem špitálu pražského Obchodního grémia.³⁴ Současně vyučoval lékařství na pražské univerzitě, kde se v březnu 1872 na základě spisu *Über Carcinoma peritonaei* habilitoval v oboru interní medicíny.³⁵ Ještě na nerozdělené lékařské fakultě pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity získal v říjnu 1882 „titul a charakter“ (tj. bez nároku na honorář) mimořádného profesora v oboru interní medicíny. Penzionován byl až koncem roku 1913.

Petřinova národní identifikace je pozoruhodnou hned z několika úhlů pohledu. Pocházel totiž z ryze etnický české rodiny. Jeho otec František Adam se kdysi narodil v Semilech v chudé tkalcovské rodině a jeho cesta za studiem byla jako v mnoha jiných dobových případech cestou mimořádného odříkání a vypětí. Úsilí F. A. Petřiny však bylo korunováno úspěšnou kariérou. Bezprostředně po získání doktorátu z fyziky získal v roce 1837 místo na lyceu v hornorakouském Linci. Zde vyučoval až do roku 1844, kdy na základě vlastní žádosti získal uvolněné místo profesora fyziky na pražské univerzitě.³⁶ F. A. Petřina se profiloval jako nadaný a hojně, česky i německy, publikující fyzik, který se v českém prostředí těšil nemalému odbornému renomé,³⁷ byť dnes se lze na něj dívat s re-

---

34 Pod hlavičkou „Nemocenský ústav Pražského obchodního grémia“, která byla primárně německou organizací, Petřina s ostatními kolegy vykonával i svou soukromou praxi v Mikulandské ulici a obracel se skrze reklamu v českých denících i na českou klientelu. NL, 29. 6. 1906, s. 11 a 1. 7. 1906, s. 16. V Mikulandské ulici 10, kde měl svou ordinaci, i bydlel. Tato adresa sloužila i za úřední adresu německé sekce Lékařské komory.

35 Petřinův personální spis je uložen v Archivu Univerzity Karlovy (AUK), Německá univerzita (NU), fond Lékařská fakulta.

36 Předtím však již měl odmítnout místo profesora fyziky na štyrskohradecké univerzitě, které mu měl nabízet sám arcivévoda Jan. Důvodem odmítnutí prý byla Petřinova touha vrátit se do vlasti, tj. do Čech. Klika, J.: Mužové práce, s. 180.

37 Petřina, Franz: Neue Theorie des Electrophors, und ein neues Harzkuchen-Elektroskop. Prag 1846; týž: Elektromagnetischer Telegraph auf den österreichischen Eisenbahnen. Prag 1848; týž: Mittheilungen aus dem Gebiete der Physik. Prag 1855; Weitenweber, Vilém Rudolf: Denkrede auf Prof. Franz Adam Petřina. Vorgetragen in der Sitzung der naturwissenschaftlich-mathematischen Section der kön. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften am 10. Dezember 1855. Prag 1856; Pichler, Franz: Franz A. Petřina's Magnet-elektrische Maschinen in Linz und in Prag. In: Jana Nekvasilová (vyd.): 1933 circuli 2003 (=Acta historiae rerum naturalium necnon technicarum. Seria nova 7). Praha 2003, s. 231–238; Schwippel, Jindřich: Dokumenty doby – zánik hrobu F. A. Petřiny. Ke zpřístupňování a využívání pozůstalostí techniků. Dějiny věd a techniky 35, 1/2002, s. 33–35; Mayer, Daniel: Historie vývoje elektrických strojů točivých. Výsledky dosažené v Českých zemích, v kontextu světového vývoje. In: Některé trendy v energetice 20. století (=Práce z dějin techniky a přírodních věd 13). Praha 2006, s. 3–65.

servou.³⁸ V před- i pobřežnové Praze pak platil za českého vlastence a je dokonce považován za prvního etnický českého fyzika.³⁹ Jeho češství bylo nesporné a jeho předčasné úmrtí bylo vnímané jako velká ztráta pro rodící se českou vědu. Jako výraz uznání jeho vlasteneckých i vědeckých zásluh posloužilo umístění jeho jména na fasádu novostavby Národního muzea z konce 80. let 19. století. Manželkou Františka Adama Petřiny, tedy matkou našeho Theodora, pak byla „vzdělaná a dobrosrdečná dívka“ Františka Vopálková (1811–1880),⁴⁰ kdy i u ní můžeme vsadit na jednoznačnou českou identitu.

Nejstarší syn Theodor se manželům Petřinovým narodil v Linci v roce 1842,⁴¹ ve věku dvou let se však s rodiči přestěhoval do Prahy a vyrůstal již výhradně zde. Není pochyb, že se Theodorovi ze strany otce i matky dostávalo přinejmenším do otcova úmrtí (1855) českého vychování.⁴² Svědčí o tom i pojmenování nejmladšího potomka F. A. Petřiny jménem Jaroslav (1848).⁴³ Národně český směr Theodorovy výchovy zřejmě oslabilo jeho studium na novoměstském gymnáziu, které bylo nejen německojazyčné jako všechna ostatní gymnázia v zemi (s určitou dílčí výjimkou Akademického gymnázia na Starém Městě pražském), ale platilo i za německy vyprofilovanou instituci. Co vedlo vlastenecky orientované rodiče k výběru tohoto gymnázia před *vlasteneckým* Akademickým gymnáziem, se můžeme jen dohadovat. Dopad této volby na další profilování národnostní identity mladého Theodora jistě nebyl zanedbatelný, a to tím spíše, že otcovým úmrtím v roce 1855 vlastenecký vliv v rodině pravděpodobně zeslábl.

Theodor Petřina se po maturitě (1860) zapsal ke studiu na pražské lékařské fakultě. Pro neúplnou a přitom početnou rodinu jeho studium muselo znamenat

38 „Byl pilným praktikem s experimentální zručností, slabě fundovaný v teorii současné evropské vědy.“ Havránek, J.: (red.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, s. 76.

39 Jindra, Jiří: První český univerzitní profesor fyziky. *Akademický bulletin Akademie věd České republiky*, 12/2005, s. 17. Antonín Rybička v Riegrově slovníku stran Petřinovy etnicity uvedl: „... byl i věrným synem své vlasti české, hlásaje se vždy a všude k národu a jazyku svému... jsa zakladatelem Matice české a údem Muzea, členem sboru muzejního pro vzdělávání řeči a literatury české a jiných jednot a ústavů národních“. *Slovník naučný*, VI, s. 309.

40 Klika, J.: *Mužové práce*, s. 180–181; *Archiv hlavního města Prahy (AHMP), Soupis pražského obyvatelstva 1830–1910*.

41 Linec jako místo narození je nesporné a přinášejí je všechny dobové i moderní publikace, přesto v obou pražských konskripčních formuláři o trvalém pobytu Theodora Petřiny je uvedeno, že se narodil v Praze. *Národní archiv (NA), Policejní ředitelství Praha (dále PŘ), konskripce 1850–1914*.

42 Později, kdy Theodorovi bylo předhazováno renegátství, opakovaně zaznělo, že jeho otec František Adam, ač profesor, neuměl ani pořádně německy: *NL*, 10. 6. 1899, s. 2 a 29. 4. 1903, s. 2.

43 O jeho dalších osudech není mnoho známo, v konskripcích je charakterizován jako „Privatier“. Manželé Petřinovi pak měli ještě dvě dcery, Justinu (1843), provdanou Lang, a Josefu (1845). *NA, PŘ, konskripce 1850–1914; AHMP, Soupis pražského obyvatelstva 1830–1910; Bohemia*, 22. 6. 1880, s. 8.

nemalou zátěž. Problematickým mohlo být i zajištění odpovídajícího věna pro dvě sestry. Lze předpokládat, že Theodor se později coby lékař snažil matce i sourozencům finančně vypomoci. Ostatně jeho jediný synovec byl nepochybně po něm pojmenován jménem Theodor (Lang). Na lékařské fakultě naprostá většina výuky probíhala v němčině, popř. latině. Tento fakt mohl mladíka vyrůstajícího v národnostně smíšeném, leč ještě vnějškově výrazně německém městě dále posouvat k němčině jako hlavnímu jazyku denní komunikace. Němčina jako převažující *obcovací řeč* však nemusela ještě nutně znamenat, že by se stal Němcem. Řada etnických Čechů v této době vlivem studia, zaměstnání, četby, rodinných poměrů apod. jazykově *obcovala* německy, byť se nadále cítili Čechy, česky běžně mluvili (např. v rámci rodiny) a byli třeba stoupenci české Národní strany. Koneckonců se tato nejednoznačná každodenní jazyková praxe týkala i řady předáků Národní strany F. Palackým počínaje, přes F. A. Braunera až po J. S. Skřejšovského, který dokonce právě pro tyto etnicky a politicky české, ale současně převážně německy komunikující vrstvy vydával politicky český, ale německy tištěný deník *Die Politik*. Ten byl určen právě těm Čechům, jejichž česká jazyková kompetence vlivem německého vzdělání, zaměstnání či prostředí utrpěla či se nerozvinula a čtení složitějšího českého textu jim tak po stylistické i lexikální stránce mohlo činit obtíže.⁴⁴ Zařazení mladého Theodora Petřiny právě do této skupiny pražského obyvatelstva je však s ohledem na nedostatek pramenů osobní povahy ryze hypotetické. Mohlo by jej ovšem naznačovat jeho důsledné setrvání při české formě příjmení, tj. s charakteristickým českým ř, které nikdy nevyměnil za Petrinu, Petschinu ani Petrzinu.⁴⁵ Jistým náznakem může být v prosinci 1870 i uvádění jména „Bohdan“ paralelně se jménem Theodor v konskripčním archu, kdy se Theodor Petřina osamostatnil a pronajal si byt v domě čp. 1261/2.⁴⁶

Silným a možná rozhodujícím impulzem ve vývoji, proměnách či už jen dokončení vývoje etnické identity Theodora Petřiny se však nepochybně stala jeho volba životní partnerky. Stala se jí v květnu 1872 Octavia Jaksch von Wartenhorst (*1852), dcera Theodorova nadřízeného – přednosta I. interní kliniky a řádného profesora pražské lékařské fakulty – Antona Jaksche von Wartenhorst (1810–1887). Sňatek

---

44 Velek, Luboš: Německý tisk české Národní strany: k prehistorii Skřejšovského deníku *Politik*. In: Petr Kopicčka (vyd.), *Fontes ipsi sitiunt*. Sborník prací k sedmdesátinám archiváře a historika Eduarda Mikuška. Litoměřice – Praha 2016, s. 197–212.

45 Jméno – na Petrinu – si (úředně) změnil až jeho syn Anton/Antonín (*1874), který šel profesně v otcových šlépějích, stal se lékařem ve Štýrském Hradci a zdejší místodržitelství mu v roce 1900 povolilo změnit jméno „bez klíčky nad r“. AHMP, Soupis pražského obyvatelstva 1830–1910. Druhý Theodorův syn, právník Bedřich/Friedrich (*1879) však zřejmě setrval u české formy příjmení, ačkoliv již platil za pražského Němce.

46 AHMP, Soupis pražského obyvatelstva 1830–1910. Podoba „Bohdan“ však mohl být mnohem více projevem vlastenecké kreativity městského úředníka nežli Theodora Petřiny samotného.

s dcerou čerstvě nobilitovaného a bezpochyby velmi movitého (majitel několika velkostatků) Jaksche naopak chudého *sírotka* Petřinu doslova katapultoval mezi pražskou společenskou smetánku a stal se nepochybně jedním z pilířů jeho další kariéry. Současně však Petřinu katapultoval i do nacionálně výrazně německého prostředí, kdy tchánova rodina platila nejen za přední německou pražskou rodinu, ale i za rodinu politicky aktivní a vyhraněně spojenou s německou liberální stranou. Anton Jaksch byl dokonce v letech 1863–1869 a 1872–1882 poslancem českého zemského sněmu. V jeho šlépějích – profesních i politických – jej pak následoval i syn Rudolf (1855–1947), který od přelomu století platil vysloveně za německého nacionála.⁴⁷ Německoliberálním politikem, tentokrát dokonce na říšské radě, byl i další Antonův syn Friedrich (1846–1908), který byl ovšem profesí právník.⁴⁸ Octavii Jakschovou si pak Theodor bral v atmosféře vyhoceného česko-německého politického souboje o křesla do zemského sněmu v tzv. chabrusových volbách z dubna 1872.⁴⁹ Tchán se tohoto politického boje aktivně účastnil, mj. právě v letech 1868 až 1872 koupil pro sebe, resp. své syny hned čtyři velkostatky: Hracholusky/Rakolus (1868 za 56.000 zl., vlastníkem Anton Jaksch), Dolany/Dollana (1872 za 10.000 zl., vlastníkem Friedrich Jaksch), Luhov/Lohowa (1872 za 68.000 zl., vlastníkem Friedrich Jaksch) a Třebovuz/Zebus (1872 za 82.000 zl., vlastníkem Zdenko Jaksch)!⁵⁰ Theodora volbou pravděpodobně německy mluvícího životního partnera následovala i jeho sestra Justina, která se provdala za c. k. nadporučíka Heinricha Langa, později přednostu železniční stanice Severní dráhy, která byla v této době bohatou akciovou společností. Theodorova druhá sestra Josefina naopak ještě v roce 1880 zůstávala neprovdanou a lze předpokládat, že důvodem mohla být její nemajetnost. O bratrovi Jaroslavovi nemáme dalších zpráv, jen to, že v roce 1880 stále žil.⁵¹

47 K oběma Jakschům srov. např. Lišková, Marie: Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách v letech 1861–1913. Praha 1994, s. 122; Hlaváčková, L. – Svobodný, P.: Biographisches Lexikon, s. 102–103. Podrobný biogram R. Jaksche uveřejnila i L. Hlaváčková, která přes Jakschovy německonacionální projevy (včetně pozdního členství v NSDAP) poukázala i na jeho četnou spolupráci s českým prostředím, loajalitu k meziválečné ČSR a odpor k antisemitismu. Hlaváčková, Ludmila: Druhá česká a německá interní klinika v Praze v dobách přednostnosti E. Maixnera, J. Thomayera a R. Jaksche. AUC–HUCP 51, 2/2011, s. 21–27.

48 Adlgasser, Franz: Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918. Konstituierender Reichstag 1848–1849, Reichsrat 1861–1918. Ein biographisches Lexikon, I. Wien 2014, s. 516–517.

49 Purš, Jaroslav: Volby do českého zemského sněmu v dubnu 1872. Praha 1987.

50 Jonák, Eberhard: Der landtäfliche Grundbesitz im Königreiche Böhmen. Statistische Tafeln. Prag 1879, s. 38, 58, 74 a 98. Statky snad koupil od Ludwiga hr. Dobřenského a Josephine sv. p. Henninger: Jonák, Eberhard: Der land- und lehentäfliche Grundbesitz im Königreiche Böhmen. Statistische Tafeln. Prag 1865, s. 12, 32, 46. Všechny uvedené statky nakonec zdědil Rudolf Jaksch.

51 Bohemia, 22. 6. 1880, s. 8.

V 70. letech se Theodor Petřina stal jednoznačně součástí *německé* Prahy, pracoval na klinice, pro svou soukromou praxi získával – jistě i s tchánovou podporou – vlivnou pražskou klientelu z řad šlechty a německého bohatého měšťanstva, jak již o tom byla výše řeč. V roce svého sňatku se úspěšně habilitoval německým spisem na pražské univerzitě a začal zde vyučovat. Své první práce začal – na rozdíl od svého otce – publikovat výhradně německy. Po rozdělení lékařské fakulty na českou a německou přešel v roce 1883 na tu německou. V tahanicích mediků kolem dělení univerzity, resp. klinik se zřejmě výrazněji neangažoval, a to přesto, že jeho tchán i švagr byli tímto dělením citlivě dotčeni, neboť kdysi tchánova (penzionován 1881) I. interní klinika, nejstarší a největší v Praze, připadla podle národnosti Jakschova nástupce (B. Eiselt) české univerzitě!⁵² Svoji integraci v německých kruzích dal Theodor Petřina veřejně najevo i v okamžiku smrti své matky Františky v červnu 1880. Úmrtní oznámení totiž nepřinesl nejen žádný český tištěný denní list, jak by se snad na původem českou vdovu po českém vlasteneckém fyzikovi slušelo, ale ani německy vydávaná česká *Politik*, která byla hojně čtena v etnicky českých, ale navenek převážně německy komunikujících vrstvách. Parte naopak přinesly jak nacionálně mírnější německá *Bohemia*, tak vyhraněněji německy orientovaný *Prager Tagblatt*.⁵³ Na základě těchto skutečností by se dalo soudit, že Theodor Petřina, i nadále „s kličkou nad r“, se v 70. letech na základě vlastní volby – usnadněné vzděláním, zaměstnáním i sňatkem – stal pražským Němcem, možná i s ohledem na vyženěné příbuzenstvo nacionálně aktivním či přinejmenším se na venek německy identifikujícím.

Současně však Theodor Petřina v nemocnici i ve vlastní praxi jistě nepochybně nadále a hojně uplatňoval i znalost své mateřštiny. To si žádalo jak lékařské poslání, tak pravidla byznysu. Schopný bilingvní lékař byl jistě vyhledávaným, a to tím spíše, pokud byla známa i jeho *lidumilná* stránka. V Petřinově životě se však bezpochyby objevovala místa a situace, kdy se na rozdíl od lékařské ordinace či nemocničního pokoje mohl svobodněji etnicky či nacionálně vymezit. A právě tato volní stránka jeho nacionálního uvažování, resp. zadokumentovaného chování je pro nás zajímavou. Petřina byl totiž přinejmenším od 80. let velmi aktivním v organizačním a profesním životě lékařského stavu v Čechách. I zde se orientoval na německé organizace a instituce, ať již to byl *Deutscher Verein für Ferienkolonien*, *Deutscher Landeshilfsverein für Lungenkränke in Böhmen* či *Kuratorium des deutschen Studentenheimes* aj. Koncem 80. let – krátce po smrti svého vlivného tchána – se o německý lékařský stav v Čechách již mimořádně zasloužilému a respektovanému Petřinovi otevřely i mocensky vlivné a prestižní funkce. V roce 1888 se stal prezidentem *Zentralverein der deutschen Ärzte in Böhmen* a po skon-

---

52 Hlaváčková, L.: Druhá česká, s. 14.

53 *Bohemia*, 22. 6. 1880, s. 8; *Prager Tagblatt*, 22. 6. 1880, s. 12.

čení tohoto mandátu dlouhé roky předsedal německé sekci *Lékařské komory pro Království české* (1895–1922).

Všechny tyto jeho funkce vzorně zaznamenává i biografický lexikon pražské německé lékařské fakulty, ale jednu – paradoxně zřejmě nejprestižnější a pro nás nejdůležitější – neobsahuje. Kromě předsedání německé sekci Lékařské komory byl totiž Petřina dlouhé roky i prezidentem *Lékařské komory pro Království české* jako takové, tedy jak její německé, tak české sekce! Česká lékařská komora vznikla v roce 1894 na základě zákona z roku 1891 a sdružovala všechny lékaře (s výjimkou vojenských a úředních) působící na území Českého království bez rozdílu národnosti.⁵⁴ Jejím prvním prezidentem se 26. ledna 1895 stal Čech Josef Ostrčil (1843–1897). Stalo se tak jednak po dohaděch o platnosti jednoho sporného německého volebního hlasu, který by mezi přítomnými Čechy a Němci nastoloval paritu (Češi ustoupili), jednak po napínavém konečném hlasování, kdy v obou kolech českých kandidát Ostrčil dostal stejný počet hlasů (25) jako jeho německý protikandidát – Petřina. O vítězi nakonec rozhodl los a Petřinu následně na místo Ostrčilova viceprezidenta svorně a jednohlasně zvolili němečtí i čeští členové komory. Český nacionalistický tisk již tehdy reagoval podrážděně: „Čeští lékařové osvědčili až nápadnou smířlivost, jaké ovoce přinese, ukáže nedaleká budoucnost.“⁵⁵ Ostrčil funkci zastával až do své předčasné smrti v roce 1897.⁵⁶

Smířlivost však v Lékařské komoře osvědčoval především Petřina, který zásadně vystupoval ve jménu celého lékařského stavu a chtěl jeho zájmy a prospěch reprezentovat bez rozdílu národnosti. Národnostně smíšenou Lékařskou komoru proto považoval za ideální fórum k hájení stavovských zájmů: „jest to poprvé v této věci, že lékaři obou národností se spojili k hájení svých zájmů“.⁵⁷ Bylo proto logické, že 6. dubna 1898 byl v zasedání komory zvolen za nového předsedu právě Petřina. Stalo se tak za účasti 25 Němců a 24 Čechů a s ohledem na to, že noviny o poměru hlasů nepřinášejí žádné zprávy, byl výsledek volby zřejmě konsensem obou národních stran. Ustálila se ostatně zásada, že Češi a Němci se ve funkci prezidenta budou střídát a viceprezident bude vždy zástupcem opačné národnosti, nežli je prezident. Petřina následně slíbil, „že v úřadě svém bude zachovávatí přísnou nestranost“, což se mu zřejmě na základě zkušeností z uplynulého tříletí jeho viceprezidentování věřilo.⁵⁸ Nově zřízená komora měla cca 1900 členů, přibližně stejně rozdělených

54 Zákonník říšský, ročník 1892, zákon č. 6/1892 z 22. 12. 1891, s. 39–42; Ptáček, Radek – Kubek, Milan – Kubíček, Pavel: Česká lékařská komora. Historie a význam. Praha 2011, s. 24.

55 NL, 27. 1. 1895, s. 4.

56 Jeho nekrolog přinesly např. NL, 15. 11. 1897, s. 2.

57 NL, 27. 2. 1897, s. 3. V tomto duchu a k obdobnému tématu sociálního zabezpečení lékařů hovořival Petřina i později. Srov. NL, 9. 7. 1902, s. 2.

58 NL, 7. 4. 1898, s. 2.

mezi Čechy a Němce. Funkci prezidenta Petřina zastával až do uplynutí mandátu v roce 1901, kdy byl za prezidenta zvolen Čech Otakar Frankenberger, nicméně Petřina byl následně zvolen jeho zástupcem.⁵⁹ V roce 1904 se stal Petřina jednohlasně českými i německými hlasy opět prezidentem komory, zástupcem mu byl o generaci mladší Čech Antonín Heveroch.⁶⁰ O tři roky později si oba jmenovaní funkci vyměnili.⁶¹ Vedení komory Petřina na základě jednomyslné volby opětovně převzal v únoru 1911, jeho zástupcem se stal Čech, oftalmolog Karel Bailoni. Petřina za své třetí zvolení prezidentem komory s jistým pohnutím poděkoval a prohlásil, že „co nejpečlivěji bude šetřiti naprostou národnostní rovnoprávnost pro obě sekce a každého jednotlivého příslušníka“ komory.⁶² Po dalších třech letech (1914) se vedení komory ujal Bailoni a Petřina se stal jeho zástupcem.⁶³

Téměř idylické národnostní poměry v Lékařské komoře by se daly jistě vysvětlit literou zákona, která počítala s jednotnou zemskou institucí, nebo i tím, že těžiště její činnosti nespočívalo v plénu, nýbrž v národních sekcích. Pravidelné tříleté střídání českého a německého zástupce ve funkci prezidenta pak bylo výhodné pro obě národní strany, neboť zajišťovalo vnitřní stabilitu instituce. Co již nevysvětlíme formálními důvody, je fakt, že zatímco Čechů se během čtvrtstoletí ve vedení komory vystřídal hned několik, Němec Petřina byl v jejím vedení nezpochybnitelnou *stálicí*. O jeho oblíbě svědčila i pravidelná jednomyslnost jeho volby, kdy lze právem pochybovat, že by se jí dařilo docílit, kdyby čeští členové komory byli s jeho národnostním vystupováním nespokojeni. Svě uznání a spokojenost s Petřinovým chováním ve funkci prezidenta či viceprezidenta komory ostatně dají čeští členové najevo ještě během *Petřinovy aféry* v roce 1912, jak o tom bude řeč. Nešlo však jen o Petřinovo chování ve vedení komory, ale i dalších národnostně smíšených stavovských organizacích, popř. v ryze českých lékařských organizacích. Petřina se např. podílel na činnosti utrakvistické *Společnosti pro vdovy a sirotky pražského sboru doktorů*⁶⁴ nebo pracoval v rovněž utrakvistickém přípravném výboru pro potírání alkoholismu;⁶⁵ opakovaně byl volen do vedení národnostně smíšeného Sboru doktorů lékařství a např. v letech 1912 a 1913 se stal jednomyslnou volbou i jeho předsedou.⁶⁶ V roce 1904 se zase podílel na ustavení

---

59 NL, 5. 7. 1901, s. 5.

60 NL, 14. 10. 1904, s. 2.

61 NL, 14. 12. 1907 (odp. vydání), s. 3, 15. 12. 1907, s. 3, 17. 12. 1907, s. 3.

62 NL, 16. 2. 1911 (odp. vydání), s. 2.

63 Srov. NL, 28. 4. 1916, s. 3.

64 NL, 21. 4. 1897, s. 4.

65 NL, 28. 11. 1900, s. 1 a 22. 11. 1912, s. 3, 14. 11. 1913, s. 3.

66 NL, 22. 6. 1904, s. 2.

Zemského svazu pomocných spolků pro nemocné tuberkulózou v Království českém, který zastřešoval činnost již existujícího podobného českého a německého spolku. Český přitom vedl E. Maixner, německý zase Petřinův švagr R. Jaksch.⁶⁷ Jako snad jediný Němec se zúčastnil v roce 1912 oslav 10. výročí otevření české dětské nemocnice v Praze.⁶⁸

Petřinova národnostní korektnost zřejmě nebyla jen jeho osobní záležitostí, ale do značné míry korespondovala s obecnou národnostní umírněností v lékařských stavovských organizacích, což kontrastovalo s jinými profesemi typickými pro střední a vyšší střední vrstvy. Tato umírněnost mediků se projevila již na počátku 60. let, kdy na našem území začaly vznikat první profesní spolky. Aktivnější němečtí lékaři tehdy počítali s národnostně smíšeným, etnicky nevyhraněným spolkem *Verein praktischer Ärzte*, ale s ohledem na paralelní vznik *Spolku českých lékařů* jim od tohoto pojetí nezbylo než ustoupit a profilovat se dále jako spolek německý. I přesto platilo, že zatímco český spolek při svém vzniku akcentoval především jazykovou stránku svého působení, německý spolek se výrazněji koncentroval na obecné zájmy a potřeby lékařského stavu.⁶⁹ Německý spolek v důsledku své pozvolné nacionalizace vyměnil v roce 1870 ve svém názvu adjektivum „praktischer“ za „deutscher“, ale zůstal – přinejmenším podle stanov – otevřený všem lékařům působícím v Čechách.⁷⁰ Oba spolky sice měly teoreticky celozemskou působnost, realitou však bylo fixování jejich členstva především na Prahu. V 70. a 80. letech proto vznikly ještě celozemsky působící organizace, jako *Centralverein der deutschen Ärzte in Böhmen* (1875) a *Ústřední jednota českých lékařů* (až 1888), kdy se i Němci ve svém ústředním spolku otevřeně vymezili jako národní stavovská organizace. I tak však bylo patrné, že národnostní dezintegrace mezi mediky zdaleka nepostupuje takovou rychlostí a silou, jakou tomu bylo v jiných oblastech: „Standesfragen und Fragen des öffentlichen Gesundheitswesen waren ein neutraler Boden, den gemeinsam zu betreten sich mehr als einmal als notwendig erwies.“⁷¹ Tomuto poznatku L. Hlaváčkové na základě vývoje 60. a 70. let odpovídá i pozdější a výše naskicované dění v *Lékařské komoře pro Království české*.

67 NL, 6. 3. 1904, s. 2.

68 NL, 16. 12. 1912, s. 2.

69 Hlaváčková, Ludmila: Die Gründung von Vereinen und Zeitschriften der deutschen Ärzte in Böhmen in den sechziger und siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts. In: Michal Svatoš – Luboš Velek – Alice Velková ve spolupráci s Williamem D. Godseyem Jr. a Ralphem Melvillem (eds.): *Magister noster. Sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi*. Praha 2005, s. 206–208.

70 Hlaváčková, L.: Die Gründung, s. 211.

71 Hlaváčková, L.: Die Gründung, s. 217.

Zdaleka ne každému však byla relativní národnostní smířlivost uvnitř lékařské obce v Čechách po chuti, a to i po opadnutí vášni kolem dělení univerzity na počátku 80. let. Nacionalistický tisk se snažil i mezi lékaře a zvláště do jejich stavovských organizací zanást semeno nedůvěry, podezřívání či přímo národnostního záští. To ostatně zaznělo na stránkách Národních listů již v okamžiku konstituování Lékařské komory, kdy mladočeským žurnalistům nebyl korektní způsob volby a zastoupení zrovna po chuti.⁷² Jasně to zaznělo např. v komentáři Národních listů z roku 1899 k *utrakvistickým* poměrům panujícím ve Sboru doktorů, kde byl Petřina přítomen: „Stará, úctyhodná instituce. ... Utrakvistický spolek. Takový, jakých byla před několika desetiletími celá řada u nás v Čechách. Pan předseda spolku tohoto dr. Ježek z Prahy zahájil valnou hromadu – německy, přečetl protokol minulé valné hromady – německy se třemi českými větami a mluvilo se potom stále německy, jen několik ‘méně vzdělaných’ patrně lidí řečnilo česky. ... Mezi nobl hlasy německé zamísily se hlasy pana zdravotního rady a pana okresního lékaře a pana místopředsedy Spolku lékařů českých. ... Jsme rádi, že v utrakvistickém spolku bude němčina udržena. Je to tak dobře a je to tak chvalitebné. Ať žije utrakvismus! Je tak hezký, tak starý a tak německý!“⁷³

V bilingvním Němci Theodoru Petřinovi byl českým nacionalistickým tiskem spatřován jeden z hlavních protagonistů podobně požímaného utrakvismu. Kromě zesměšňování *idylického utrakvismu* (s výraznou preferencí němčiny) byl však Petřina brán českým tiskem na mušku současně i jako údajný nesnášenlivý německý nacional. Jako člen pražského *Německého spolku pro obecní záležitosti* byl jmenován mezi německými nacionaly, kteří chtěli protestovat u zemského výboru proti rozhodnutí pražské městské rady podpořit finančně české menšiny v pohraničí.⁷⁴ Charakter Petřinovy (a Jakschovy) cílené skandalizace v českém prostředí pak měla aféra kolem národnostního složení lékařského personálu nemocnice U Milosrdných bratří z roku 1903, nemocnice, kde ještě nedávno vedl interní oddělení právě Petřina. Exemplární příběh nacionální hysterie začal na jaře 1903 nátlakem českých lékařských spolků na konvent Milosrdných bratří, aby zajistil úplnou národní rovnoprávnost mezi lékaři,⁷⁵ kteří jsou prakticky jen Němci, zatímco pacienti jsou převážně čeští. Atak směřoval obzvláště na primáře chirurgie, „známého renegáta a německého zuřivce“ dr. Bayera, a požadoval, aby k německým primářům chirurgie a interny byly zřízeny paralelní české primariáty. Již na první pohled bylo zjevné, že přinejmenším s ohledem na nárůst finančních nákladů se jedná o zcela nereálný požadavek.

---

72 NL, 27. 1. 1895, s. 4.

73 NL, 10. 6. 1899, s. 2.

74 NL, 12. 9. 1896, s. 3.

75 Popis příčiny sporu, tj. konfliktu mezi českými a německými lékaři v nemocnici, pravděpodobně v tendenčním balení, reprodukovaly např. NL, 29. 4. 1903, s. 2.

Odhlédnuto od merita sporu a toho, co spolky chtěly a co zveličil tisk, je zájmová nenávislná dikce proti německým lékařům, kteří byli líčeni jako protičeské stvůry a současně byli označeni jako židé, ačkoliv nikdo ze jmenovaných žid zřejmě ani nebyl: „To je žádost tak spravedlivá a tak slušná, že nemůže býti spravedlivější a slušnější. Čeští lékaři mohli se postavit, a to právem, na stanovisko oprávněné, žádající pro českého nemocného českého lékaře, ale ne, čeští lékaři se mírnili a žádali jenom paritu, rovnoprávnost. To by bývalo tím spíše na místě, čím hůře a čím nelidštěji zacházejí němečtí lékaři a němečtí profesori s českými pacienty, které nechávají klidně a bez uzardění umírat bez pomoci, jak o tom svědčí nejnovější a několik dřívějších případů z kliniky německého nacionála profesora Jaksche, jehož jméno svědčí také o jeho starogermánském, předpotopním původu. Když čeští lékaři projeví veřejně svůj spravedlivý požadavek, nastalo velké pobouření v pražském ‚německém‘ Israeli. Na vztek těchto šlechtných duší nevystačily ani všechny sliny, usazující se a prýšící z mluvidel německých pražských lékařů, jejichž původ sluší hledati v starozákonních potomcích Mojžíšových. Tito nadlidé podali na české lékaře žalobu u slavné lékařské komory. Měli jsme ihned určité obavy, že čeští komorní radové dají se obměkčiti slovy svých německých kolegů v čestné komorní radě a postaví se nad ‚všecky strany‘, což znamená ve vulgární mluvě, že podrobí se německému diktátu.“⁷⁶ Z uvedeného komentáře kromě antisemitské a protiněmecké tóniny, stejně jako absurdních požadavků a vymyšlených nařčení, velmi silně vystupuje odpor mluvčího českého nacionalistického tábora, kterým *Národní listy* byly, proti národnostně konsensuálním poměrům v Lékařské komoře a proti snášenlivé koexistenci českých a německých lékařů v Praze. Podobné poměry totiž v očích *křičící menšiny* nacionálů a šovinistů byly něčím nepřírodným, nedomoderním a – předpotopním...

Impulsem k tomuto útoku na Lékařskou komoru a její vedení (prezidentem byl aktuálně Čech Frankenberger, jeho zástupcem Němec Petřina) se stalo její usnesení z 13. června 1903, kterým vedení komory reagovalo na ohrazení se německé sekce Lékařské komory (a připojené stížnosti dvou spolků německých lékařů) z 28. dubna 1903 proti agitaci českých lékařských spolků. Německá sekce Lékařské komory se tehdy ohradila proti nátlaku českých lékařských spolků ve věci personálního složení lékařského sboru nemocnice Milosrdných bratří. Vedení komory se ovšem podnětem své německé sekce odmítlo zabývat s tím, že podle zákona může komorní „čestná rada“ rozhodovat pouze vzájemné spory lékařů, tedy fyzických osob, a nikoliv spolků a jiných korporací, které nejsou členy komory. Z ožehavého problému kolem absurdního sporu tak Lékařská komora vyšla velmi diplomaticky a v souladu se zákonem. Bohužel však současně vyslovila politování nad akcí českých lékařských spolků, ve které viděla akt nekolegality a prostředek

76 NL, 22. 6. 1903, s. 2.

k rozvrácení poměrů v Lékařské komoře obecně. Vyzývala proto k vhodnějším způsobům řešení sporů, které by nevyvolávalo nacionální vášně v obou národních táborech. Vyslovila současně přání k národnostní snášenlivosti a zachování stavovské lékařské důstojnosti.⁷⁷

Národní listy uvedené stanovisko okomentovaly jako „z českého všenárodního stanoviska přímo strašný rozsudek“ a české členy ve vedení komory (O. Frankenberger, V. Michal, F. Steppan a Scherer) obvinily ze zrady, neboť „se postavili proti všem lékařům českým a proti celé české veřejnosti“. Současně se přihlásily k bojkotu nemocnice Milosrdných bratří, který prý už zahájila „nesčetná řada obecních a okresních zastupitelstev“. Z nekolegiality Národní listy pak obvinily české členy vedení komory a navíc je obvinily pro jejich apel ke smířlivosti ze spáchání „hříchu neodpuštělného“ na národní myšlenky atd. a vyzvaly je k odstoupení, neboť „čeští lékaři a příslušníci komorní nemohou více k nim míti důvěry“. Německé lékaře v Čechách pak Národní listy nařkly z toho, že jim „je český člověk materiálem, na němž experimentují a z něhož jsou živi a přitom jsou jeho největšími národními odpůrci a nepřáteli“.⁷⁸

Petřinovo jméno v dotčeném útoku české nacionální scény na Lékařskou komoru zaznělo 22. června jen okrajově, ale již týden předtím byl ve stejném listě spolu se svým švagrem Jakschem nařčen z údajného denunciování českých lékařských spolků u místodržitele pro přestoupení jejich stanov se záměrem dosáhnout jejich zrušení.⁷⁹ Na Petřinu velmi seděla charakteristika *typického* německého lékaře v Praze, kterou v souvislosti s aférou u Milosrdných nabízely čtenářům Národní listy od samého počátku měsíce se táhnoucí aféry: „Pražské německé lékařstvo je sbírkou renegátů a židů. Jeť v Praze samé více lékařů ‚německých‘ nežli českých. Obecenstvo je tu klamáno a vidouc lékaře česky dobře mluvícího, domnívá se, že je to i český, třeba židovský lékař. Dělá také takový německý lékař před pacientem Čechem vlastence, zatím ale je největším nepřitelem a nejzarputilejším odpůrcem všeho českého. Je v německém lékařském spolku a v německé sekci lékařské komory.“ Národní listy v souvislosti s touto charakteristikou jmenovaly přímo Petřinu (stejně a naprosto nesmyslně i Jaksche, který zřejmě česky vůbec neuměl) a další. Petřina a jemu podobní se měli scházet v německém kasině a sprádat tam intriky proti svým českým kolegům.⁸⁰ Národní listy v kontextu s touto aférou razily myšlenku, že český pacient patří před českého, tj. česky nacionálně smýšlejícího lékaře. Tuto ideu zdůvodňovaly nejen potřebou pacienta domluvit se, popř. obecným kritériem národní rovnoprávnosti a spravedlnosti, ale

---

77 Věstník. Příloha „Časopisu lékařů českých“, 20. 6. 1903, s. 169.

78 NL, 22. 6. 1903, s. 2. Článek nesl příznačný název: „Národní vlažnost“.

79 NL, 13. 6. 1903, s. 3.

80 NL, 29. 4. 1903, s. 2.

i sociální nouzi českých lékařů, kterým němečtí lékaři v Praze i jinde rafinovaně přebírají české pacienty a současně se všemožně brání, aby čeští lékaři mohli léčit pacienty německé: „Český lékař v české Praze a při českých nemocných může trpětí bídu a hlad, třeba byl stejně a někdy lépe kvalifikován, nežli lékař německý.“⁸¹ Národní listy se ve svém tažení za důslednou nacionalizaci lékařského stavu a také vztahu lékař – pacient dovolávaly opory paradoxně v názorech některých *německých zuřivců*, jmenovitě dr. Altschula, kteří se dožadovali okamžitého a úplného rozdělení utrakvistické Lékařské komory. Nacionalní agitátoři z obou národních táborů se tak ocitli na stejné lodi. Společným nepřitelem jim byli ti, kteří národnostní desintegraci lékařského stavu bránili a vystupovali ve jménu národní smířlivosti a spolupráce.⁸²

Obraz Theodora Petřiny v české společnosti na prahu roku 1912 byl tedy značně rozporuplný. Obecně platil Čechům i Němcům za Němce, a i on sám se za Němce považoval. Českým nacionalistickým tiskem byl prezentován jako národní renegát, který zradil odkaz svého vlasteneckého otce, a stal se *poturčencem horším Turka*. Nepřímo a s cíleným zavádivým úmyslem býval někdy spojován s židovskými lékaři, což nebyla pravda, ale navození tohoto klamavého dojmu jej mělo v očích antisemitských českých čtenářů ještě více poškodit. V jeho utrakvistickém *bémackém* vystupování na půdě Lékařské komory, stejně jako to, že sám léčil české pacienty, byla shledávána rafinovanost, s níž jako Němec hleděl ošálit své české kolegy a připravit je o jejich české pacienty. Na půdě Lékařské komory se naopak u českých kolegů těšil velkému respektu a oblibě, o čemž svědčí nejen jeho opětovné volení za prezidenta komory, ale i výslovné uznání jeho národnostní objektivní a konciliantnosti při jejím řízení. Lékařská komora a její členové se svým chováním obecně (přetrvávající utrakvismus a ochota k nekonfliktní národní koexistenci) a k Petřinovi zvláště v očích českého nacionalistického tisku diskreditovali a ze stran nacionalistických aktivistů obou stran bylo proto voláno po její nacionalizaci a důsledném rozdělení. Jako jeden z posledních ostrůvků nemoderního jazykového/národnostního utrakvismu proto měla být zničena. Ani dvě desetiletí více či méně intenzivních útoků na Lékařskou komoru a její představitele, a z nich Petřinu v první řadě, však poměry v komoře výrazněji neotřásla. Čím se však v roce 1912 *otřásla*, byl dosavadní Petřinův nelichotivý obraz v české nacionalní společnosti. Z *Šavla* se stal v mžiku Havel...

V únoru 1912 se místopředseda německé sekce *Lékařské komory pro Království české* MUDr. Franz Brehm, praktik z Chyše, obrátil na hlavičkovém papíře německé sekce spolu s dalšími kolegy-lékaři, tvořícími slavnostní výbor, na rek-

81 NL, 29. 4. 1903, s. 2. Stejně, a ještě vyostřeněji a se statistickými daty, argumentovaly NL i později: NL, 19. 10. 1908, s. 2.

82 NL, 29. 4. 1903, s. 2.

tora německé Karlo-Ferdinandovy univerzity prof. Heinricha Rauchberga s prosbou, aby byla komoře zapůjčena univerzitní aula za účelem uspořádání slavnosti k počtu 70. narozenin c. k. vládního rady, univerzitního prof. MUDr. Theodora Petřiny, toho času prezidenta Lékařské komory a současně předsedy její německé sekce. Žádost rektorovi Brehm prezentoval jako usnesení „německých lékařských korporací“, které by „o českoněmecké⁸³ lékařstvo vysoce zasloužilému jubilantovi“ rády připravily „obzvláštní počtu“ v podobě „zvláště slavnostního dne“. Slavnost se měla konat 11. května, tedy přímo v den Petřinových narozenin. Brehmův podpis opatřený příslušnou titulaturou následovalo pět dalších více či méně čitelných podpisů členů slavnostního výboru, tentokrát již bez titulatury.⁸⁴ Rektor Rauchberg neměl důvod nevyhovět, neboť Petřina byl mnohaletým profesorem německé univerzity, který navíc učil desítky let zadarmo, vlivnou a váženou osobou, známým představitelem pražské německé smetánky. A navíc to nebylo poprvé, kdy univerzita komoře za účelem jejích akcí půjčovala své prostory. Nicméně jedna komplikace se objevila hned na samém počátku: aula připadala v sobotu 11. května české univerzitě, se kterou se německá univerzita o její využívání dělila. Rektor Rauchberg se proto obrátil na rektorát české univerzity s uctivou žádostí o přepuštění auly, kdy zdůraznil, že Petřina byl promován na doktora medicíny ještě před rozdělením univerzity v roce 1882. V žádosti však Petřinu tituloval jako předsedu německé sekce Lékařské komory a nikoliv jako prezidenta komory jako celku. Rektor české univerzity, prof. Jaromír Čelakovský vzápětí odpověděl, že aulu německé univerzitě „milerád přenechává“.⁸⁵ Výsledek vzorné akademické spolupráce byl promptně sdělen německé sekci Lékařské komory, resp. jejímu předsedovi Brehmovi.⁸⁶ Pražský úřední tisk v předvečer slavnosti přinesl oslavný článek, který Petřinu představoval jako jednu z „nejpřednějších a nejmávanějších osobností Prahy“.⁸⁷ Prager Tagblatt s předstihem informoval o přípravě „impozantního shromáždění“ v aule Karolina, ke kterému se dostaví nejpřednější osobnosti rakouské medicíny. Otiskl též zprávu, že lékaři mezi sebou sebrali několik

---

83 V německém originálu slovo deutschböhmisches bylo na konci řádku rozděleno jako „deutsch-böhmisches“ a není tak zcela jasné, jak bylo zamýšleno, tady zda jako českoněmecký (ve smyslu sudetoněmecký) nebo česko-německý (ve smyslu český a německý).

84 AUK, NU – Akademický senát (AS), kart. 10, fasc. Petřinova slavnost, čj. 235/1912, německá sekce Lékařské komory rektoru Rauchbergovi 1. 2. 1912. Za slavnostní výbor se podepsali vedle F. Brehma ještě Dr. Adolf Bandler (předseda Verein der deutschen Ärzte), členové vedení německé sekce Dr. Lederer a Dr. Popper, a dále univ. profesori Anton Elschnig a Rudolf Fischl (předseda Zentralverein der deutschen Ärzte).

85 Tamtéž, čj. 215/1912, kopie Rauchberga českému rektorátu 9. 2. 1912 a čj. 231/1912 Čelakovský německému rektorátu 15. 2. 1912.

86 Tamtéž, čj. 234/1912, kopie Rauchberga Brehmovi 29. 2. 1912.

87 Prager Abendblatt, 10. 5. 1912, s. 2.

tisíc korun na zvláštní nadaci, jež ponese Petřinovo jméno a z jejíhož výnosu budou podporováni chudí či nemocní lékaři.⁸⁸

Ve stanovený den se ve starobylé univerzitní aule shromáždil značný počet lékařů a dalších hostů, německé i české národnosti, k vyslechnutí slavnostního programu na počest oblíbeného mnohaletého prezidenta Lékařské komory, univerzitního profesora a respektovaného odborníka Theodora Petřiny. Po skončení programu v aule měl ještě následovat slavnostní banket v Německém domě (tzv. kasině), který hodlala uspořádat na Petřinovu poctu německá sekce Lékařské komory. Z dalších událostí víme, že slavnostní výbor předložil rektoru Rauchbergovi s předstihem program, tj. soupis řečníků slavnostního dne. Rektor na něm neshledal nic závadného a dal mu své visum. Později tvrdil, a nikdo to nerozporoval, že Brehmovi před slavností zdůraznil, že „slavnost se koná pod autoritou univerzity a že při stanovení pořadu musí k tomu býti brán zřetel“.⁸⁹

Celý slavnostní den však byl hned na samém počátku narušen nepříjemností, která zasloužilému Petřinovi a mnoha dalším celou jeho dlouho připravovanou narozeninovou oslavu dokonale zkazila. Mezi prvními slavnostními řečníky totiž vystoupil také MUDr. Karel Bailoni, viceprezident Lékařské komory, který svůj projev ku Petřinově poctě zahájil německy a posléze přešel do češtiny, což bylo logické, neboť na slavnosti spolu s doktorem Josefem Veverkou a Františkem Kotýnkem zastupoval českou sekci utrakvistické Lékařské komory. Těžko říci, komu všemu z přítomných tento *jazykový obrat* vadil, v každém případě však podráždil přítomného Rauchberga, který s prvními českými slovy přistoupil k Bailonimu, přerušil ho a požadoval, aby se vrátil k němčině. Dle Bailoniho svědectví před rektorem Čelakovským se tak stalo slovy: „Herr Doktor, hier sind wir am deutschen Boden, bitte nicht czechisch zu sprechen!“ V tomto okamžiku následovaly podle českého tisku protestní české i německé výkřiky jako „Weiter sprechen!“, „Mluvit!“ „Unerhört!“ a „Ruhe!“ Bailoni se měl z očí do očí Rauchbergovi „energicky“ ohradit, „že oslava děje se na ne půdě německé, nýbrž na půdě společné oběma univerzitám“, a pokračoval dále česky. Vyzdvihl přitom Petřinovu národnostní objektivnost a taktnost.⁹⁰

O události ještě týž den referoval večerní český tisk a aféra se na jeho stránkách přetřásala i další dny. Zdůrazňovala se Rauchbergova netaktnost a národnostní nesnášenlivost, stejně jako nekorektnost, protože Bailoniho český projev

88 Prager Tagblatt, 11. 5. 1912, s. 3.

89 AUK, NU – AS, kart. 10, fasc. Petřinova slavnost, bez čj., kopie Rauchberga Čelakovskému 20. 5. 1912, český překlad tohoto dopisu přinesly NL, 26. 5. 1912, s. 3. Rauchberg se zde výslovně opíral o znění citovaného výnosu ministerstva kultu a vyučování (in: Placht, O. – Havelka, F.: Předpisy, s. 764).

90 Tamtéž, čj. 591/1912 rektor Čelakovský Rauchbergovi 17. 5. 1912 na základě sdělení dr. Bailoniho.

byl s organizátory z německé sekce Lékařské komory předem dohodnut, pokud by byla čeština zakázána, česká sekce by se oslavy vůbec neúčastnila. Současně však bylo konstatováno, že sami Němci Rauchberga okřikovali, aby nechal Bailoniho česky mluvit, a po skončení své řeči měl Bailoni sklidit bouřlivý potlesk – a to s ohledem na převahu Němců především od nich.⁹¹ Pražský německý tisk sice mlčel, ale ostatní německojazyčné noviny skandál rovněž hojně komentovaly, a to na základě z Prahy prefabrikované jednotné zprávy. Psalo se o „originálních gratulantech“, trapnosti, neslušnosti, „české drzosti“, velké či trapné „senzaci“ apod. Jednou tato hodnocení padala na hlavu Rauchberga, jindy Bailoniho a spol. Záleželo na míře nacionálního zaměření deníku. Jednotně, na základě tiskové zprávy šířené všem redakcím, ale zaznělo, že čeština v sále okamžitě vyvolala velké překvapení a také „brblání“ (Murren) přítomných. Po Rauchbergově zakročení měl Bailoni rychle v několika větách skončit. Grazer Tagblatt dodával, že Češi ale svůj neoprávněný útok poženou ještě dál, protože chtějí své německé kolegy „denuncovat“ a vynutit si ze strany ministerstva jejich „potrestání“.⁹² Úřední Wiener Zeitung naopak o skandálu decentně zcela pomlčel, zato uvedl, že během slavnosti vystoupilo na dvacet řečníků. Stejně úřední Prager Abendblatt psal o krásné slavnosti, kterou povznesla účast zástupců české sekce Lékařské komory, kteří Petřinovi poblahopřáli slovy, „die formschön, knapp und schlicht den Friedensgedanken würdigen und auf seine segensreiche Heilkraft verweisen“. Vysoce vyzdvihl zejména Petřinovu odpověď a metaforicky vyzval k přenesení léčebných metod na veřejné, tj. nacionální poměry.⁹³

V tradičně napjaté atmosféře národnostně smíšeného města, kde se navíc schylovalo k dalšímu kolu česko-německých konferencí o národnostním vyrovnání, mohly podobné aférky vést k nepředvídatelným důsledkům. Heinrich Rauchberg byl navíc mezi nacionály obou táborů *známou firmou*, byť s opačnými znaménky.⁹⁴ Nebyl sice v česko-německých smířovačkách členem vyjednávacích týmů, neboť až do roku 1911, kdy se stal rektorem, nebyl poslancem českého zemského sněmu. V roce 1911 se sice poslancem-virilistou z titulu rektorské funkce stal, ale sněm byl zablokován německou obstrukcí a tudíž nejednal. Rau-

---

91 NL, 11. 5. 1912 (odpolední vydání), s. 1–2; Národní politika, 12. 5. 1912, s. 4–5; Samostatnost, 12. 5. 1912, s. 1. Samostatnost Rauchbergova slova přinesla v podobě „Reden Sie deutsch, bitte. Wir sind hier am deutschen Boden. Hier darf nichts Tschechisches gesprochen werden!“

92 Arbeiter-Zeitung, 12. 5. 1912, s. 8; Deutsches Volksblatt, 12. 5. 1912, s. 4; Grazer Tagblatt, 12. 5. 1912, s. 37; Neue freie Presse, 12. 5. 1912, s. 7; Pester Lloyd, 12. 5. 1912, s. 4.

93 Wiener Zeitung, 12. 5. 1912, s. 10; Prager Abendblatt, 13. 5. 1912, s. 1.

94 Rauchbergův obsáhlý odborný životopis napsal A. Boháč, jeho rektorskému období je však věnována minimální pozornost a Petřinova aféra není Boháčem reflektována vůbec: Boháč, Antonín: Prof. Dr. Heinrich Rauchberg. K sedmdesátým narozeninám, Praha 1930 (=otisk z Československého statistického věstníku XI, 3–4/1930).

chberg, specializací vynikající statistik, byl však znám svojí prací o „národní državě“ v Čechách, která přes svůj velmi odborný a věcný charakter extrémně dráždila české radikály. Tato obsáhlá publikace se stala jedním z důležitých statistických podkladů německé nacionální politiky v Čechách.⁹⁵ Významu Rauchbergova kompendia v česko-německém soupeření odpovídal slovník, jakým jej čeští radikálové na základě jeho nešťastného a neomaleného výroku v aule zahrnuli. Pod titulkem *Neslýchaná provokace rektora německé university pražské* se psalo o „bezedné klackovitosti německo-nacionálního zuřivce“, který k rozdmýchání nacionálního záští zneužil oslavy „staříckého učence“! *Samostatnost* Rauchberga vyzvala k rezignaci na rektorství, neboť v Praze je navěky nemožným, a všem „šilencům a la Rauchberg“ připomněla, kdože založil pražskou univerzitu.⁹⁶

Hádka o univerzitní aule, urážku češtiny či hrozící rozvrat v Lékařské komoře však mohly mít mnohem větší nežli lokální dopad. Aféra totiž měla potenciál ohrozit probíhající smiřovací jednání předních českých a českoněmeckých politiků. Očividně se o to pokusili především čeští političtí radikálové, kteří s vyrovnáním nesouhlasili a v aféře viděli záminku k jeho možnému torpédování: „Jeho [Rauchbergův – L. V.] brutální sólový výstup jest novým políčkem příliš ochotným smiřovačům na straně české. Není možno ani společensky vyjít s lidmi jako Rauchberg. Jak možno se s nimi smiřovati? Snad se naši státníci po Rauchbergově kopanci trochu vzpamatují. Anebo se zase otřesou a budou čekati na novou brutalitu, jen aby si zachovali své smiřovačkové panenství?“⁹⁷ Výbušného potenciálu aféry si byl vědomý naopak tisk umírněných českých politických frakcí, které vyjadřovaly své obavy z možného dopadu.⁹⁸

Rektor Rauchberg se sice pokusil aféru ututlat v samém zárodku, když se mu podařilo přemluvit k mlčení pražský německý tisk, ale o události referovaly české noviny a ostatní rakouskoněmecký tisk. Pro aféru se okamžitě vžilo označení „Zwischenfall“ (incident, neočekávaná událost) a Rauchberg raději hned 14. května zpravil o události akademický senát německé univerzity. Německý senát věc znovu projednal 20. května. Rauchberg si byl evidentně vědom ožehavosti problému, možná měl i sám špatné svědomí, že ne vše, co se stalo, bylo z jeho strany správné, v každém případě však chtěl převzít iniciativu a mít běh věci dalších pod kontrolou. Protokoly z obou zmíněných jednání německého senátu se v univerzitním archivu bohužel nedochovaly, ale k dispozici jsou Rauchbergovy poznámky, o které se při jednání senátu opíral, resp. chtěl opírat.

95 Rauchberg, Heinrich: *Der nationale Besitzstand in Böhmen. I–III.* Leipzig 1905.

96 *Samostatnost*, 12. 5. 1912, s. 1.

97 *Samostatnost*, 12. 5. 1912, s. 1.

98 *Union*, 28. 5. 1912, s. 1.

Rauchberg členům senátu podal vysvětlení, které jej mělo očistit jak věcně (jednal v souladu s předpisy a zvyklostmi), tak společensky (choval se taktně). Uvedl, že jako první se na něj s žádostí o uspořádání slavnosti neobrátil v únoru 1912 F. Brehm z německé sekce Lékařské komory, ale již koncem zimního semestru profesor a bývalý děkan německé lékařské fakulty Anton Elschmig.⁹⁹ Elschmigovi měl Rauchberg v opakovaných telefonických rozhovorech zdůraznit, že akce se bude konat na univerzitní půdě a je tudíž nutné respektovat „autoritu univerzity“, jinými slovy její předpisy a zvyklosti. To samé měl Rauchberg ústně sdělit bezprostředně před zahájením slavnosti i F. Brehmovi ze slavnostního výboru, kterému z tohoto důvodu „zakázal pozdravit přítomné, neboť zahájení shromáždění přísluší mě“. Ve svém zahajovacím projevu při Petřinově slavnosti pak měl Rauchberg zdůraznit, že slavnost je svým konáním v aule poctou univerzity oslavenci. Teprve potom „paušálně“ udělil slovo zástupcům lékařských korporací, aby Petřinovi vyjádřily poctu ze své strany. Rauchberg se ve svém projevu před senátem snažil obhájit, že nemohl tušit, že v aule čeština vůbec zazní. F. Brehm mu sice před zahájením předložil seznam jmen řečníků, většinou jmen lékařů, která znal, ale neřekl mu nic o tom, že by se mělo mluvit také česky. Nemohl to pak ani sám předpokládat, protože mezi předanými jmény řečníků z řad lékařských korporací „se nenacházelo ani jedno jméno vyslovené českého znění“. České projevy nepředpokládal ani proto, že A. Elschmig přece jako bývalý děkan musí přesně znát univerzitní předpisy a zvyklosti ohledně jazykové otázky a nemohl proto plánovat české vystoupení.

Rauchberg senátorům dále podrobně vylíčil průběh incidentu s Bailonim, kteréžto líčení se věcně neodlišovalo od svrchu popsaného dění. Na svou obranu, proč Bailoniho v českém pokračování znovu nepřerušil, a proč povykující a rektorovu nařízení (Anordnung) se protivící pány nevykázal z auly, uvedl, že by tím slavnost skončila předčasně a nemile, čehož chtěl oslavence ušetřit. Nicméně si prý Rauchberg nechal okamžitě zavolat přítomného F. Brehma a sdělil mu, že nadále nestrpí žádné české projevy a učinil ho odpovědným za všechny důsledky, které způsobí nerespektování tohoto zákazu. Brehm se mu měl omluvit za to, že jej neinformoval o domluvě s Bailonim (o českém pozdravení Petřiny) a slíbil vyjít vstříc Rauchbergovu příkazu stran dalšího vyloučení českého mluvení během slavnosti. To se už skutečně neopakovalo a slavnost mohla nerušeně pokračovat dále. Rauchberg však zřejmě již v tuto chvíli tušil, že incident bude mít, resp. může mít nepříjemnou dohru. Po skončení slavnosti totiž dle sdělení senátorům „náhodně“ narazil na Bailoniho a vzájemně si potvrdili korektnost svých „osobních

---

99 Ten je ostatně podepsán i na Brehmově oficiální žádosti o zapůjčení auly z února 1912. AUK, NU – AS, kart. 10, fasc. Petřinova slavnost, čj. 235/1912, německá sekce Lékařské komory rektoru (podepsán Brehm a další) Rauchbergovi 1. 2. 1912.

stanovisek“ během konfliktu. Aby nedošlo na veřejnosti ke zveličování celého incidentu, vyslal rektor Rauchberg kancléře německé univerzity Otto Peterku do redakcí listů Bohemia a Prager Tagblatt, aby věc přešly mlčením. Tak se i stalo, ale zprávu o výstupu přinesly české i vídeňské aj. listy. V této souvislosti lze jen ocenit loajalitu zmíněných českoněmeckých deníků vůči svému rektorovi.¹⁰⁰

O průběhu jednání obou zasedání německého akademického senátu ze 14. a 20. května bohužel zatím nemáme podrobnější zprávy,¹⁰¹ ale z nahlédacího aktu presidia ministerské rady ve Vídni, který vznikl na základě spisů ministerstva kultu a vyučování, víme, že senát vzal Rauchbergovu zprávu sice jednohlasně na vědomí, ale následně R. Jaksch podal návrh na „obnovení“ (Reassumierung) přijatého usnesení, což bylo všemi hlasy proti třem odmítnuto. Jaksch svůj návrh odůvodnil tím, že sice s formou a obsahem usnesení souhlasí, ale není srozuměn s rektorovým „zakročením“ (Vorgehen). Ministerstvu samotnému však ze senátního protokolu unikalo, zda se Jaksch staví proti netaktnímu přerušení Bailoniho řeči anebo zda mu vadí, že Bailoni po přerušení řeči v češtině přece jen dokončil a Rauchberg znovu nezakročil. Na rozdíl od nás však ministerstvo zřejmě vůbec netušilo, že Petřina a Jaksch jsou švagři. Můžeme tedy předpokládat, že Jakschovi vadilo přerušeni samo o sobě.¹⁰²

Zřejmě na základě nevyžádané popularity ovšem nelenil ani Karel Bailoni, který se bezprostředně po události obrátil na rektora české univerzity Čelakovského s přípisem, zda byl se svým postupem v právu čili nic?¹⁰³ I rektor Čelakovský, který jako vlivný mladočeský politik nemohl riskovat nežádoucí zapletení své osoby do aféry, se o Bailoniho přípis dne 17. května 1912 ihned podělil s akademickým senátem, tentokrát české univerzity. To vše pochopitelně *incidentu* zajistilo patřičnou publicitu. Český senát se usnesl, že Bailoni jednal „úplně správně“ a pověřil Čelakovského, aby německého rektora vyzval k podání vysvětlení, proč oběma univerzitám společnou aulu považuje za německou půdu, a to ještě v den, kdy byla vyhrazena české univerzitě, která ji německé univerzitě na její žádost pouze laskavě přepustila. Závěrem Čelakovský Rauchbergovi předhodil, že na rozdíl od německé se „česká universita až dosud vždy bedlivě varovala všeho, co by jakkoliv mohlo se dotknouti univerzity německé“ a Rauchberga, který svůj výrok, „pakli byl uči-

100 Tamtéž, nedatovaný strojopisný koncept o třech stranách textu.

101 Ve fondu německého akademického senátu se nenacházejí, ani v místodržitelství, resp. v dílčích fondech ministerské rady a ministerstva kultu a vyučování, které jsou uloženy v Praze. Nelze vyloučit, že by je bylo možné dohledat ve vídeňském Allgemeines Verwaltungsarchiv. Z dalších dokumentů se zdá, že v jednání senátu 20. května se pouze schvalovalo znění Rauchbergovy odpovědi na Čelakovského list ze 17. 5. 1912.

102 NA, Prezidium ministerské rady Vídeň (MRP/R), kart. 64, čj. 3077/1912, nahlédací akt MRP prezentovaný 17. 6. a uložený ad acta 21. 6. 1912.

103 Spisy akademického senátu české univerzity se z této doby bohužel nedochovaly.

ně“, jistě vyřkl nedopatřením a uzná tedy „slušnost požadavku, by byl opraven“. Čelakovský Rauchberga současně ujistil, že Bailoni s českou částí svého projevu nedjednal o své vůli, nýbrž že byl na tomto postupu domluven předem se slavnostním výborem, tedy F. Brehmem.¹⁰⁴

Rauchberg Čelakovskému odpověděl věcně a střízlivě s tím, že vítá příležitost vysvětlit české univerzitě celé „nedorozumění“, a to na základě zprávy, kterou podal německému senátu 14. května, tedy bezprostředně po „události“. Po zrekapitulování nám již známého průběhu Rauchberg Čelakovskému osvětlil své stanovisko: aulu, jak se mu podsouvá, nepovažuje za „německou půdu“, ani ji nechtěl „zabratí výhradně pro německou univerzitu“, a pokud snad opravdu použil výrazu „německá půda“, na což si ovšem již „nepamatuje“, pak jediné v tom smyslu, že Petřinova slavnost byla pořádaná německou univerzitou. Nicméně zdůraznil, že aula není ani „půdou neutrální“. Německá univerzita v Praze je totiž institucí jednojazyčnou, podobně jako její „sesterská“ univerzita česká, a všechny jí pořádané akce proto podléhají výhradně její autoritě. Na tom nemění nic ani fakt, že česká univerzita v inkriminovaný den aulu německé univerzitě přenechala. Za „politováníhodný případ“ Rauchberg učinil odpovědným F. Brehma, který „dopustil se těžké chyby, že nejasa k tomu oprávněn, učinil s panem dr. Bailonim ujednání, na které se dovolává, a chybu tu ještě zvětšil, že mně o ujednání tom nic neoznámil a mne tak do trapné tísně uvedl“. Závěrem svého dopisu Rauchberg uvedl, že věří, že tímto „objasněním příhoda ona trvale jest urovnána“ a poměr obou univerzit i jich osobně zůstane nadále nezkalen.¹⁰⁵ To se však velmi zmýlil, protože celý *incident národního druhu* měl být trojaktovkou a nyní teprve končilo první dějství.

Zatímco byl Theodor Petřina dosud jen veskrze pasivní obětí nepřijemného incidentu, který mu dokonale pokazil celé narozeniny, tak ve druhém dějství se měl stát hlavním aktérem, a to již nikoliv na půdě univerzity, nýbrž své Lékařské komory. Lze předpokládat, že Petřina byl hluboce zklamán, možná i rozhořčen, a to především z Rauchberga, který buď z přílišné národní horlivosti, anebo napak z obavy, k čemu by jeho tiché strpění češtiny při německé oslavě mohlo vést, neprojevil dostatek velkorysé zdrženlivosti a nepřesl Bailoniho českou zdravicí mlčením. Petřina se rovněž mohl obávat přenesení česko-německé nacionální nevraživosti přímo do lůna Lékařské komory, kterou se on sám snažil vždy držet

---

104 AUK, NU – AS, kart. 10, fasc. Petřinova slavnost, čj. 591/1912 rektor Čelakovský Rauchbergovi 17. 5. 1912. Čelakovský si o jednání českého senátu učinil i stručný záznam do svého deníku: Čelakovský, J.: *Moje zápisky*, s. 337.

105 AUK, NU – AS, kart. 10, fasc. Petřinova slavnost, bez čj. kopie listu Rauchberga Čelakovskému 20. 5. 1912. Český překlad in: NL, 26. 5. 1912, s. 3. Evidentně zneklidněný Rauchberg si znění tohoto dopisu nechal předem schválit senátem německé univerzity.

ve smíru a těsné spolupráci obou národů. Jeho životní dílo by tak bylo ohroženo. Stejně lze předpokládat rozhořčení české lékařské delegace v čele s Bailonim, která se pro dobrý a vstřícný úmysl, domluvený předem s organizátory slavnosti, mohla cítit uraženou. Nemuselo však jít jen o urážku, ale i o tlak, který na vedení české sekce Lékařské komory nyní vyvíjel nacionalistický tisk a část česky nacionálně vyhraněných členů komory. Toto ponížení pak umocnila fáma šířená částí německého tisku, podle které se čeští delegáti na Petřinovu německou slavnost vnikli bez pozvání! Všechny dosud potlačované vášně přímých účastníků nepovedené oslavy se ventilovaly na zasedání Lékařské komory 23. května 1912.

Dne 23. května se konala nejprve schůze české sekce Lékařské komory. Na programu jednání byl podrobně projednán celý skandál. Hovořilo se zde o Rauchbergově „neslýchané a úžasné beztaktnosti“, s níž „zakazoval v universitní aule česky mluvit“. Rauchbergovy důvody k zvolenému postupu byly shledány věcně a právně nesprávnými, zato „národnostně pak krajně nesnášenlivými“. Česká sekce, resp. její pro tento případ zvolená zvláštní komise vydala prohlášení, v němž schválila Bailoniho postup a jednomyslně odsoudila Rauchbergovo chování „vůči pozvaným českým hostům“. Česká sekce se dále rázně ohradila proti tvrzení německých listů, „jakoby čeští hosté násilím byli do místnosti slavnostní vnikli“ a vyjádřila lítost, že patričné německé kruhy tuto lež nedementovaly. Česká sekce se závěrem usnesla, že bude informovat žurnalistické a poslanecké kruhy! V „krajním šovinismem“ podrážděné atmosféře padl i návrh (dr. Vosátko), „aby česká sekce přerušila společenské styky se sekcí německou, dokud se nedostane české sekci a jejímu prezidentovi náležitého dostiučinění“. Mírnější členové (dr. Kotýnek) podobně militantní návrhy odmítali s tím, „aby záležitost nebyla zatahována na pole čistě lékařské“. Bailoni omlouval v Karolinu k urážce mlčícího Petřinu, že si Rauchberg „uzurpoval vedení slavnosti odňav je slavnostnímu výboru“ a prezidentu komory Petřinovi hrozil rozpuštěním slavnosti a tedy „Petřina musil následkem toho ustoupiti násilí“.¹⁰⁶

Na zasedání české sekce navázala valná hromada celé Lékařské komory, tedy včetně jejích německých představitelů. Přítomen byl pochopitelně i T. Petřina, který si vzal hlavní slovo a v obou zemských jazycích přednesl následující prohlášení: „Po 17 let, co jsem prezidentem lékařské komory, snažil jsem se vždycky zachovávat rovnoprávnost a spravedlnost. (Všeobecný souhlas.) Vždy jsem hleděl k tomu, aby Češi a Němci viděli, že jednám tak, jak smýšlím.“ Přítomným poté sdělil, že věděl, že Bailoni bude mluvit česky, a proto si sám připravil i českou odpověď, kterou chtěl české delegaci poděkovat: „Náš rektor dr. Rauchberg však nakázal, že se česky mluvit nesmí. Pánové přece viděli, že jsem dostal od rektora lístek. Na tom lístku byla hrozba, že bude-li se mluvit česky, slavnost rozpustí! Já

106 Národní politika, 24. 5. 1912, s. 5–6; Samostatnost, 24. 5. 1912, s. 6.

jsem aktivní profesor a rektor je mi jako profesorovi autoritou. Kdybych byl přednesl odpověď česky, byl by vznikl politický skandál a tomu jsem zabránil tím, že jsem česky nemluvil. Proším Vás pánové za omluvu, že jsem v tomto případě nedjednal tak, jak jsem byl vždycky zvyklý. Bylo by bývalo lépe, kdyby se byla konala slavnost v jiné místnosti, nežli tam, kde panuje rektor Rauchberg. ... Aula náleží Čechům i Němcům a jest opravdu smutné, že se stal tento případ v komoře, která je vzorem národnostní svornosti, smutné, že se stal při mém jubileu a smutné, že se stal v době vyrovnávací akce.“ Petřinův projev, v české i německé verzi, měl vyvolat silný potlesk. Česká sekce posléze deklarovala spokojenost s Petřinovým projevem, přičemž je zjevné, že jej přinejmenším z části k podobně vyhrocenému projevu donutila, neboť konstatovala, že na základě Petřinova vysvětlení odpadá její zamýšlená reakce pro případ, že by Petřina stanovisko nezaujal.¹⁰⁷ Českým tiskem dosud po dlouhá léta jednou pro protičeský utrakvismus, jindy pro protičeskou nacionální nenávist napadaný Petřina se najednou stal miláčkem českých nacionalistických deníků. Ty o něm najednou psaly jako o „poctivém Němci“ a „dobrém člověku“ a velebily jeho celoživotní smířlivou misi, včetně jazykového utrakvismu.¹⁰⁸

Petřinova slova padla na Rauchberga jako blesk z čistého nebe. Skandál, který se zdál být již překonán, nyní nabral nové obrátky. České noviny rozebíraly Petřinovo prohlášení.¹⁰⁹ Českoněmecké listy, stejně jako i ostatní německé v Předlitavsku, naopak zaryté mlčely.¹¹⁰ Do věci nově vstoupil místopředseda Thun, který se až dosud držel stranou. Ministra vyučování, který dostal jeho zprávu přímo na stůl, o Petřinově vystoupení podrobně informoval. Zajímavé je, že Thun čerpal výhradně ze zprávy, kterou o Petřinově vystoupení přinesly Národní listy! Jeho zpráva neobsahuje nic víc, nenese stopu po nějakém nezávislém ověření, a to ani u Petřiny osobně. Je zjevné, že Thunovy sympatie patřily Petřinovi a jeho desítkám let praktikovanému přístupu k česko-německému vztahu, který podobně zaměřenému Thunovi musel konvenovat.¹¹¹ Ministerstvo Thunovu zprávu v pří-

---

107 Národní politika, 24. 5. 1912, s. 5–6; Národní listy, 24. 5. 1912, s. 2; Samostatnost, 24. 5. 1912, s. 6.

108 Např. Samostatnost, 12. 5. 1912, s. 1.

109 Národní listy se v noticce Stydl se za Rauchberga pozastavovaly nad mlčením pražských německých listů o způsobu, „kterak Petřina v plenární schůzi lékařské komory... ve středu konané... naložil s neslychanou urážkou předsedy české sekce komory ze strany rektora... Rauchberga“. Je to „hlučné ticho“. NL, 25. 5. 1912, s. 2.

110 Úřední Prager Abendblatt sice přinesl noticku o zasedání Lékařské komory 23. května, ale Petřinovu obžalobu vůbec nezmínil. Německonacionálně zaměřený Grazer Tagblatt jen stručně zmínil výměnu korespondence mezi oběma pražskými rektory. Prager Abendblatt, 24. 5. 1912, s. 3; Grazer Tagblatt, 26. 5. 1912, s. 46. Illustrierte österreichische Zeitung (2. 6. 1912, s. 1) alespoň přinesl pod titulkem „Bilder von der Woche“ Petřinovu podobiznu.

111 NA, Ministerstvo kultu a vyučování (MKV/R), kart. 54, složka Petřina, čj. 1435/1912, Thun

slušném nahlédacím aktu excerpovalo a doplnilo ji o Rauchbergovy starší informace předložené německému akademickému senátu 14. května 1912. Bez odkazu na zdroj pak akt obsahoval resumé, že Petřina se během oslavy 11. května choval „úplně korektně“ a podnět k „nemilým debatám“ zavdal jen Rauchbergův postup. Celý nahlédací akt vznikl 31. května (v ministerstvu byl prezentován už 29. května) a končil strojopisnou poznámkou: „Der Bericht des Statthalters dürfte keinen Anlass zu einer weiteren Verfügung geben.“ O týden později, 5. června, příslušný referent VII. departementu ministerstva k této poslední větě připojil rukopisné pokračování: „zumal man in Prag selbst über diesen Zwischenfall hinweg zu gehen bestrebt war und keine weitere Veranlassung zu Dissonanzen im akademischen Senat Anlass geben könnte.“ Ministr Hussarek pak 10. června nechal celý akt uložit ad acta.¹¹²

Rektor Rauchberg na Petřinovo obvinění překvapivě bezprostředně nereagoval – po *prvním dějství* totiž odjel z Prahy do Au bei Goisern nedaleko Bad Ischlu. Obranu tak převzal Rauchbergův kancléř Peterka, který šel na Rauchbergův popud k Čelakovskému, aby u něj intervenoval ve smyslu jakéhosi Rauchbergova návrhu, který zřejmě spočíval v publikování vybraných pasáží jejich předešlé korespondence. Čelakovský se vyjádřil, že s ohledem na události v Lékařské komoře je neodkladně nutné okamžité uveřejnění stanoviska české univerzity k celé aféře a uveřejnění stanoviska akademických orgánů vnímal jako pro obě univerzity prospěšný krok. Požadoval však uveřejnit plné, nikoliv jen zkrácené znění.¹¹³ Den nato, 26. května 1912 Národní listy skutečně zveřejnily korespondenci obou rektorů ze 17. a 20. května 1912.¹¹⁴ Zveřejnění dokumentů pochopitelně posloužilo k dalším polemikám v tisku. Český, leč německy tištěný list Union např. zpochybnil Rauchbergovu koncepci o výlučnosti užívání němčiny na půdě německé univerzity, neboť pokud již univerzita aulu někomu propůjčí, musí se tento řídit svými stanovami a nikoliv univerzitními zvyklostmi, které jeho stanovám mohou odporovat a následně tak vést k jeho úřednímu stíhání. To je i případ jazykově utrakvistické Lékařské komory.¹¹⁵

Třetí dějství aféry nastalo s Rauchbergovým návratem do Prahy a můžeme je nazvat jako *zúčtování s Petřinou*. Kdy přesně se Rauchberg vrátil, nevíme,

---

ministru kultu a vyučování 24. 5. 1912.

112 Tamtéž, čj. 1435/1912.

113 AUK, NU – AS, kart. 10, fasc. Petřinova slavnost, bez čj., Peterka Rauchbergovi 25. 5. 1912. K dopisu Peterka připojil překlady článků Národních listů a Union o jednání Lékařské komory dne 23. května.

114 NL, 26. 5. 1912, s. 3. Peterka o tomto kroku informoval Rauchberga telegraficky: „Blätter brachten die Erklärungen der beiden Rektorate vollinhaltlich ohne Kritik.“ – AUK, NU – AS, kart. 10, fasc. Petřinova slavnost, bez čj., Peterkův telegram Rauchbergovi 28. 5. 1912.

115 Union, 28. 5. 1912, s. 1.

ale na čtvrtek 30. května byl plánován senát německé univerzity, na jehož jednání se rektor pečlivě připravoval, jak o tom svědčí koncept jeho vystoupení. Zda koncept nakonec použil, není jisté, neboť nese Rauchbergovu poznámku „nicht benutzt“. Nicméně jednalo se o velmi ostrou reakci na Petřinovo vyjádření z 23. května a lze předpokládat, že jeho obsah nebyl nakonec Petřinovi neznámým. Rauchberg Petřinovo svědectví podrobil ostré kritice. Petřina podle něj nebyl oprávněn činit podobné sdělení a nese za něj plnou odpovědnost. V jeho projevu Rauchberg našel jednu „objektivní nepravdu“ a další dvě úmyslné nepřesnosti. Rauchberg předně popřel, že by kdy Petřinovi posílal nějaký lístek, tím méně s pohrůžkou rozpuštění slavnostního shromáždění. Sám prý ani netušil, že se Petřina chystá mluvit česky. A nevěděl to zřejmě ani Brehm, který Rauchbergovi po výstupu s Bailonim nebyl schopen sdělit, zda ještě někdo další bude mluvit česky. Nicméně ani Brehmovi neměl hrozit rozpuštěním akce, pouze ho upozornil, že v případě dalšího českého projevu opět zakročí. Naopak to byl podle Rauchberga Brehm, kdo Petřinovi předal jakýsi lístek. Lze tak předpokládat, že Petřina obdržel Brehmův lístek v domněnce, že se jedná o lístek od rektora samotného. Hrozbu „zakročení“ si pak mohl nesprávně vyložit jako pohrůžku rozpuštěním slavnosti.

Rauchberg se dále ohradil proti sloům a tónu, jaký mu nyní Petřina vkládá do úst. Mezi tím a skutečností byl podle něj diametrální rozdíl. Rauchberg rovněž vyjádřil rozhořčení, že jej Petřina obviňuje, aniž by s ním předem mluvil a sám se informoval. Rauchberg se též podivil nad tím, že by Petřina nevěděl, jaká jsou pravidla a zvyklosti užívání jazyků na německé univerzitě. A konečně vyslovil silné pochybnosti o tom, že by Petřina nevěděl, že rektorův postup schválil akademický senát na svém zasedání 14. května. Vždyť jeho uveřejnění v tisku Rauchberg pozastavil na naléhavou žádost Petřinova švagra, senátora Jaksche! Závěrem si Rauchberg zkoncipoval obvinění Petřiny, kterého chtěl pohnat k zodpovědnosti. Vinil ho, že rektorovu „šetrnou zdrženlivost“ s publikováním senátního schválení jeho stanoviska zneužil k tomu, aby mohl incident „vylíčit ve zkresleném světle“ a aby mohl svého rektora „postavit jako obviněného“. To všechno pak podnikl jen proto, aby se mohl před českou sekcí Lékařské komory omluvit za to, že nemohl poděkovat česky a zamezil tak jejímu „rozhořčenému projevu“. V Petřinově chování 23. května rektor Rauchberg viděl velký nevděk za prokázanou čest a vyzýval k prošetření, zda se Petřinovo chování slučuje „se stavovskými povinnostmi profesora naší univerzity“.¹¹⁶

---

116 AUK, NU – AS, kart. 10, fasc. Petřinova slavnost, bez čj., rkp. koncept „Nach einem Berichte“. Vedle tohoto rozsáhlého konceptu se v příslušném fasciklu nalézají ještě kratší, rkp. koncept Rauchbergova vystoupení, který není vůči Petřinovi tak konfrontační. Nicméně i on končí požadavkem, aby akademický senát přijal následující usnesení: „Der Senat erklärt die Haltung des Herrn Regierungsrat P(etr)ina in dieser Angelegenheit als unvereinbar mit seiner Standespflicht als Professor der k. k. D. U. und spricht Herrn Reg. R. Petřina seine Missbilligung aus.“

Rauchbergovo ostré zúčtování s Petřinou, které by pravděpodobně skončilo disciplinárním řízením nebo soudní žalobou, ale nakonec zřejmě vůbec nezažnělo. Podařilo se totiž najít střízlivější řešení. Rauchberg se totiž domluvil s F. Brehmem na předem připraveném vyjádření německé sekce Lékařské komory. To mělo spočívat v omluvě, že byl rektor uveden v omyl, když slavnost nepořádaly „německé lékařské korporace“, jak bylo původně avizováno, nýbrž Lékařská komora. Německá sekce měla rovněž uznat, že se rektor v této „těžké situaci“ zachoval „zcela korektně a taktně“. Následně měl Petřina před německou (sic!) sekcí Lékařské komory podat prohlášení, že jeho projev byl v tisku reprodukován „v podstatných bodech nesprávně“. Celá slavnost byla označena za „politováníhodné nedorozumění“, které zavinil pořadatelský výbor slavnosti, když nepochopil rektorova slova o tom, že slavnost se bude řídit autoritou německé univerzity, což mimo jiné vylučuje české projevy. Výbor tímto však nechtěl poškodit německý charakter univerzity, stejně jako rektor nechtěl svým zakročením proti českým projevům urazit Petřinu. Tím by byla záležitost pro všechny zúčastněné urovnána a prohlášena za vyřízenou.¹¹⁷ Tato dohoda měla být předložena senátu německé univerzity.

Rauchberg dále v přítomnosti Petřiny a kancléře Peterky nechal pro akademický senát vyhotovit protokol s Petřinovým prohlášením stran jeho vystoupení v Lékařské komoře 23. května. Text zřejmě Petřinovi předem zaslal a tento jej na schůzce 7. června 1912 akceptoval. Petřina prohlašoval informace v novinách o svém projevu za „v podstatných bodech nesprávně“ a odmítal, že by chtěl jakkoliv polemizovat s rektorem německé univerzity. V druhé části prohlášení pak výslovně uznával, že rektorovo zakročení dne 11. května bylo nejen v souladu s předpisy o užívání auly, nýbrž že i rektor se choval zcela taktně.¹¹⁸ Petřina však podobné prohlášení podepsal pouze pro účely senátního jednání a tedy s předpokladem, že nebude publikováno. Teprve dodatečně se na něj Rauchberg zřejmě obrátil s žádostí o souhlas s jeho uveřejněním. S publikací první části předloženého prohlášení, které bylo 7. června vtěleno do protokolu pro jednání akademického senátu, Petřina souhlasil. Zveřejnění druhé části se však postavil na odpor, neboť text by vedl „k novým nemilým polemikám v denních listech a způsobil by těžké následky v české sekci“ Lékařské komory. Petřina na vysvětlenou uvedl, že protokol podepsal „als deutscher ‚Professor‘“ toliko pro potřeby senátu, jak si Rauch-

117 Tamtéž, bez čj., rkp. koncept + strojopisná kopie prohlášení „čtyř podepsaných“ datovaná 4. 6. 1912. Podpisy chybí, je zjevné, že se jednalo určitě o Rauchberga, Brehma, Petřinu a snad Peterku. Německá sekce Lékařské komory skutečně jednala 4. června, ale v tisku se žádné informace k aféře neobjevily. Prager Abendblatt, 5. 6. 1912, s. 3; Prager Tagblatt, 5. 6. 1912, s. 4.

118 AUK, NU – AS, kart. 10, fasc. Petřinova slavnost, bez čj., strojopisný koncept prohlášení „Der mitgefertigte Reg. Rat“.

berg přál. Pro veřejnost však tak neučiní a zasílá proto pro publikaci upravený návrh: „Ich erwarte, dass die hiemit übersandte Erklärung – die einzige, die ich als Ärztekammer-Präsident abgebe – für Ihre Zwecke genügt.“¹¹⁹ Petřinova úprava vypouštěl slova o taktnosti Rauchbergova chování, stejně jako o jazykových zvyklostech německé univerzity.¹²⁰

Rauchberg se s Petřinovým návrhem zřejmě spokojil a v následujících dnech vítězoslavně rozesílal na všechny strany opisy protokolu ze 7. června v původním znění. Protokol tak dostali děkani všech fakult německé univerzity, navíc s výzvou, aby jej přečetli ve svých fakultních senátech. Protokol dostal i rektor Čelakovský, který byl požádán o jeho předání senátu české univerzity. Rauchberg k tomu však připojil žádost, aby se s ním nakládalo důvěrně. Tentýž protokol dostal i místodržitel Thun a samozřejmě ministr kultu a vyučování. Rauchberg oběma nadřízeným doporučoval protokol nezveřejňovat, a to s ohledem na „naléhavou prosbu“ Petřinovu, „neb by jinak v Lékařské komoře pro Království české propukla krize, které je ve veřejném zájmu se lépe vyhnout“.¹²¹ Ministerstvo bylo zněním protokolu překvapené, neboť „se podstatně různí“ od zprávy místodržitele Thuna z 24. května!¹²²

Zmírněným byť kajícím prohlášením, jímž Petřina vzal de facto svá nediploomatická slova zpět a vinu svalil na novináře, aféra skončila, a to aniž by se prohlášení dostalo do tisku. Do tisku nepřišel ani zmíněný protokol a zřejmě ani domluvená omluva německé sekce Lékařské komory rektoru Rauchbergovi za nerespektování jeho pokynů o chování se v aule. Rauchberg tak zůstával v očích veřejnosti potupen, byť si pro případ stupňujícího se tlaku na svou osobu nechával všechna tři *podepsaná esa* v rukávu. Petřina se tak vyhnul nejen hrozícímu disciplinárnímu řízení, ke kterému Rauchberg kauzu zdánlivě hnal, ale i veřejné potupě. Německá univerzita se zase vyhnula ostudě, kterou by disciplinární řízení proti zaslužilému profesoru na samém konci jeho kariéry (čekal ho poslední „čestný rok“) vyvolalo. A to tím spíše, že Petřina na univerzitě učil 40 let zcela zadarmo! Zda tato Rauchbergova konečná zdrženlivost byla výsledkem tlaku místodržitele, který bránil sobě sympatického Petřinu, nebo Rauchbergovou prozíravostí před další skandalizací nejen Petřiny, ale i sebe samého a celé univerzity, zůstává otázkou. Tvrdé zakročení proti

---

119 Tamtéž, bez čj., Petřina Rauchbergovi 9. 6. 1912.

120 Tamtéž, bez čj., Petřinovo vlastnoručně podepsané prohlášení 10. 6. 1912.

121 Tamtéž, čj. 665/1912, kopie Rauchbergova listu děkanům 12. 6. 1912 a Rauchbergův koncept Čelakovskému 12. 6. 1912; čj. 649/1912, koncept Rauchberga ministerstvu kultu a vyučování 13. 6. 1912 (originál in: NA, MKV/R, kart. 54, složka T. Petřina, čj. 2110/1912); NA, Prezidium Českého místodržitelství 1911–1920, sign. 6/3/7, kart. 4896, čj. 11305/1912, Rauchberg místodržiteli 13. 6. 1912.

122 NA, MKV/R, kart. 54, složka Th. Petřina, čj. 1604/1912, nahlédací akt ze 14. 7. 1912, který byl zaslán na vědomí Thunovi i presidiu ministerské rady. NA, MRP/R, kart. 64, čj. 3638/1912.

starému muži, který platil v očích úřadů i části veřejnosti za národnostně smířlivého a mimořádně zasloužilého o vstřícnou spolupráci českých a německých lékařů, by na straně úřadů hýčkájících podobné *poslední mohykány* jistě vyvolalo negativní reakci vůči netaktnímu *šovinistovi* Rauchbergovi. To se týkalo jak místodržitele Thuna, tak vídeňských úřadů. Jejich sympatie, a u Thuna to bylo obzvláště patrné, jednoznačně patřily Petřinovi. A nešlo přitom jen o nepřiliš objektivní Thunovo referování o celém incidentu jen na základě zprávy Národních listů, ale i o nezáměrně vídeňských úřadů do aféry přímo vstupovat.

Na první pohled je tato sympatie úřadů zřetelná především z jejich poměru vůči staršímu (z dubna 1912) Thunovu návrhu na Petřinovo mimořádné povýšení spojené s jeho odchodem na penzi. Petřina během svého dlouhého života sesbíral dlouhou řadu poct, titulů a vyznamenání. V roce 1898, u příležitosti panovníkova jubilea, obdržel titul vládního rady, u dalšího jubilea v roce 1908 pak Řád železné koruny III. třídy. U příležitosti odchodu do penze se Thun v dubnu 1912 rozhodl navrhnout Petřinu na další vyznamenání, v úvahu připadal titul dvorního rady, nebo komturský kříž Řádu Františka Josefa I. Thun ve svém návrhu ministru vyučování vyjmenoval dlouhou řadu Petřinových zásluh počínaje bojem s cholerou (1866) a konče jeho bezvadným řízením Lékařské komory v posledních 17 letech. Posledně zmíněnou činnost přitom Thun cenil obzvláště vysoko: „In freundschaftlicher Einvernehmen mit den Vorständen der böhmischen Sektion erwarb er sich volles Vertrauen der Mitglieder der beiden Sektionen, welches er zu organischen Ausgestaltung der Geschäftsführung in der Ärztekammer, zur Anbahnung einverständlichen Vorgehens im Ehrenrate und bei der Behandlung auftauchender allgemeiner Standesangelegenheiten ausnützte, dadurch die Isolierung der anfangs zahlreichen undisziplinierten Elemente im Ärztestande und die harmonische Mitwirkung beider Sektionen in allen Standesfragen bewirkt hatte; diese taktvolle Tätigkeit hat den nationalen Antagonismus in der Ärztekammer überwunden. Als Sektionsvorstand... hatte Gelegenheit... die Erreichung einheitlicher fachlicher Ziele auch bei differenten nationalen Standpunkten zu ermöglichen. Die ausgleichende Tätigkeit hat auch in anderen Ärztekammern Nachahmung gefunden und der böhmischen Ärztekammer eine führende Stellung gesichert.“¹²³

Ministr Hussarek s ohledem na to, že Petřina nebyl placeným státním úředníkem, rozhodl, že komturský kříž více odpovídá Petřinovým zásluhám.¹²⁴ Pro-

123 NA, MKV/R, kart. 54, složka T. Petřina, čj. 1040/1912, místodržitel Thun ministru kultu a vyučování 11. 4. 1912.

124 Tamtéž, čj. 1040/1912, Hussarkův návrh přednesení císaři 6. 5. 1912. Předpokládalo se, že vyznamenání obdrží po skončení činné služby, a to buď na konci září 1912, anebo o rok později, bude-li žádat o poslední „čestný rok“. Návrh byl postoupen ministerstvu vnitra. To po jeho projednání v ministerské radě rozhodlo 8. června o zařazení Petřinova jména mezi ostatní osobnosti navrhované panovníkovi k vyznamenání.

jednání Thunova návrhu na vyznamenání vídeňskými ministerstvy však padlo v podstatě doprostřed aféry s Petřinovou oslavou. Ministerstvo vyučování ve svých aktech návrh na vyznamenání i aféru pochopitelně sledovalo společně, ale na základě Thunovy zprávy z 24. května koincidence vyhodnotilo v Petřinův prospěch, neboť tento se přece na rozdíl od Rauchberga choval „vollkommen korrekt“! Ministerstvo proto necítilo potřebu svůj předchozí návrh na vyznamenání, odeslaný mezitím na vnitro, stáhnout.¹²⁵ Do běhu návrhu už nezasáhl ani zvrát z počátku června 1912, na jehož základě rektor Rauchberg Petřinu donutil odvolat svá slova ze schůze Lékařské komory. Panovník tak Petřinovi udělil komturský kříž Řádu Františka Josefa I. 10. července 1912 ve svém letním sídle v Bad Ischlu.¹²⁶ Aféra však Petřinu neměla poškodit ani do budoucna. Petřinův ochránce místodržitel Thun v roce 1914 Petřinu znovu navrhl na udělení titulu dvorního rady, a to v souvislosti s jeho trvalým odchodem do penze (po skončení „čestného roku“ v září 1913). Ministerstvo vyučování tentokrát nemělo žádné výhrady. Císař tak 22. června 1914 Petřinovi udělil titul dvorního rady.¹²⁷

Petřinova aféra z pozdního jara 1912 dokresluje pestrou paletu politických a sociálních interakcí, které přinášelo komplikované soužití dvou národů v jedné zemi, v jednom velkoměstě. Osoba Theodora Petřiny reprezentuje dosud spíše opomíjený typ nacionálně aktivního, přitom však národnostně smířlivého člověka, který se pohyboval v nejvyšších společenských a politických patrech českoněmecké společnosti. Člověka, který přes jasně přiznané *němectví* dlouhodobě usiloval o tvůrčí spolupráci Čechů a Němců, a toto úsilí vytrvale rozvíjel i přes všeobecnou okolní nepřítelství atakující podobnou spolupráci a snášenlivou národnostní koexistenci. Příklad Petřinou vedené Lékařské komory ukazuje, že podobná spolupráce byla možná i v období vrcholícího nacionalismu ba šovinismu ve střední Evropě, a to přes četnou a dlouhodobou kritiku a odpor z nejrůznějších stran nacionálně vyhraněného politického či mediálního spektra. Je přitom otázkou, do jaké míry se jednalo o specifikum lékařského prostředí či zda šlo o obecnější jev? Podobnou otázku může zodpovědět nejen výzkum dalších podobných profesních či oborových společenství, ale i vlastní *Lékařské komory pro Království české* a dalších korporací mediků.¹²⁸

Petřinova aféra dále ukazuje míru *zajetí* současníků *národní policíí*, kterou ztělesňovali vyhrocení nacionalističtí aktivisté a jimi ovládaný tisk. Je to přede-

---

125 Tamtéž, čj. 1040/1912, poznámka v nahlédacím aktu z 31. 5. 1912.

126 Tamtéž, čj. 1956+1960/1912.

127 Tamtéž, čj. 1648/1914.

128 Zde budiž poznamenáno, že přes bohaté studie L. Hlaváčkové, P. Svobodného a dalších stále zůstává velký prostor pro výzkum nacionalismu v českém lékařském prostředí. Svědčí o tom i fakt, že rozsáhlý archivní fond Lékařské komory pro Království české stále čeká na své využití (NA).

vším příklad rektora Heinricha Rauchberga, který se v Petřinově aféře mnohem více řídil instinktivním strachem z vlastních nacionálně vyhraněných *soukmenovců* a možné kritiky nežli vlastním úsudkem a obyčejnou lidskou slušností. Ani Rauchberga nelze v kontextu s naším příběhem jednoznačně označit za nacionálního štváče, spíše za rukojmí své funkce reprezentující klíčovou nacionální instituci českých Němců. Dokládá to nejen možná sice nevhodné, ale přece jen ještě dosti konciliantní vystoupení v aule, ale především jeho deklarovaný zájem o úzkou a korektní spolupráci s univerzitou českou.

V neposlední řadě je zajímavé sledovat i chování státních úřadů, ať těch v Praze, či ve Vídni. Z jejich postoje je zjevná sympatie k lidem Petřinova typu, kterým – alespoň v tomto případě – projevovaná národnostní snášenlivost a umírněnost promíjela jinak úřady trestané disciplinární prohřešky vůči nadřízeným apod. Nešlo jen o to, že místodržitel vědomě tendenčně referoval o celém incidentu a ani dodatečně se jej nepokusil korigovat, ale i o fakt, že úřady ochotně společensky vyzdvihovaly osobnosti Petřinova formátu a dávaly je tak za vzor nacionálně rozrušené společnosti. Ostatně lze předpokládat, že nezveřejnění Rauchbergova zadostiučinění, a tedy možné ponížení Petřiny v očích veřejnosti, se stalo právě neformálním zásahem úřadů, kterých se Rauchberg mohl bát více nežli *národní policie*.

Verdorbene Geburtstagsfeiern – Die Petřina-Affäre im Jahr 1912. Zum Zusammenleben der Deutschen und Tschechen in den böhmischen Ländern am Vorabend des I. Weltkrieges

Die Studie beschäftigt sich mit den Ausdrucksformen des nationalen Zusammenlebens der Deutschen und Tschechen in den böhmischen Ländern, bzw. in Prag am Vorabend des Ausbruchs des I. Weltkrieges. Am Beispiel einer konkreten zeitgenössischen Affäre, zu der es auf einem der deutschen wie auch der tschechischen Universität in Prag gemeinsamen Feld (d.h. bei der Nutzung der gemeinsamen Aula) kam, zeigt der Autor die Uneindeutigkeit der bislang vorherrschenden „konfliktlastigen“ Betrachtungsweise des gegenseitigen Zusammenlebens beider Nationalitäten. Am Beispiel des Medizinprofessors Theodor Petřina und der von ihm über zwei Jahrzehnte geleiteten Ärztekammer für das Königreich Böhmen zeigt der Autor, dass auch in einigen Berufen oder Berufsorganisationen zu dieser Zeit eine Atmosphäre der Zusammenarbeit oder wenigstens des konfliktfreien Zusammenlebens nebeneinander vorherrschte. Das ausgewählte Beispiel führt gleichfalls vor, dass es auch zu Beginn des 20. Jahrhunderts in einem extrem nationalen Umfeld (etwa an den Universitäten) Personen gab, die nicht nur die Zusammenarbeit und das freundschaftliche Zusammenleben beider Nationalitäten bevorzugten, sondern sogar bereit waren, offen gegen Jene aufzutreten, welche diese Bestrebungen unter dem Druck der Medien und verschiedener nationaler Aktivisten angriffen, bzw. selbst nicht den Mut fanden, sich diesem aktivistischen Drängen entgegenzustellen. Die sog. „Petřina-Affäre“ ist auch wegen dem Verhalten der Regierungsämter in ähnlichen Situationen von Interesse, in denen auch scheinbare Marginalien weitreichende Folgen haben konnten, wie es auch in diesem Fall gewesen sein konnte, der sich vor dem Hintergrund der schleppenden deutsch-tschechischen Ausgleichsversuche in den letzten Jahren vor Ausbruch des Krieges abspielte.

Spoiled birthday – Petřina Affair in 1912. To the coexistence of Czechs and Germans in the Bohemian Lands at the Eve of World War I

The paper deals with various facets of national cohabitation of Czechs and Germans in the Bohemian Lands, especially in Prague at the eve of the World War I. Given the example of an actual affair of the time which took place on the common ground of the Czech and German university in Prague (i. e. during the use of the common university hall), the author demonstrates the ambiguity of the prevailing view of “conflicting” coexistence of both nations. The example of Theodor Petřina, Professor of Medicine, and of the Medical Chamber of Kingdom of Bohemia demonstrates that in some professions and professional organisations, there was an environment of cooperation or at least non-conflicting coexistence. The chosen example also shows that even at the beginning of the 20th century, there were people in extremely nationalistic environment (e. g. at the universities) who not only preferred

cooperation and friendly coexistence of both ethnics, but were also ready to stand up openly against those who were attacking these efforts under the pressure of media and various national activists, or, on the other hand, found no courage to stand up against those activist pressures. The so-called Petřina Affair is interesting also by behaviour of state authorities in such situations when even seemingly petty things could have vast consequences as it is evident in this case that took place in the background of long-lasting Czech-German compromise attempts during the last years before the outbreak of WW I.

SPRÁVNÍ KOUSEK MINISTRA HOCHENBURGERA. RAKOUSKÁ JUSTICE A ČESKO- -NĚMECKÉ VYROVNÁNÍ PŘED PRVNÍ SVĚTOVOU VÁLKOU¹

MARTIN KLEČACKÝ

Dne 27. července 1912 napsal český místodržitel Franz kníže Thun-Hohenstein bratrovi Jaroslavovi dopis, ve kterém mu sděloval odložení dalších jednání mezi českými a německými politiky z Čech.² K přerušení rozhovorů došlo, aniž by obě strany dospěly k jakékoliv dohodě, a to i přesto, že ještě před deseti dny Franz Jaroslavovi optimisticky oznámil, že vše jde hladce a během čtyř či pěti schůzek by mohlo být hotovo.³ Dvoutýdenní maraton téměř každodenních a celodenních porad nakonec všechny účastníky natolik vyčerpal, že místodržitel, ač nerad, musel vyjít vstříc přání obou stran a další pokračování odložit předběžně na září 1912. Ačkoliv tušil, že tato přestávka může být kritická pro úspěch celé akce, nic jiného mu nezbylo. Únava, a zřejmě i nechuť přizpůsobit své zaběhlé letní zvyklosti, naplánované dovolené a letní byty byly u českých i německých představitelů silnější.⁴ K jejich ochotě dál zasedat nepřispíval ani mimořádně obtížný předmět dohadování. V rámci otázky tzv. vnitřního úředního jazyka se jednalo o to, jestli státní úřady v Čechách mezi sebou budou komunikovat německy či česky, jak bude vypadat úřední styk v rámci jedné instituce, i o to, jakým způsobem se bude civilní správa dorozumívat s četnictvem, armádou, či jak se bude hovořit na poště a na železnici, kde otázka jednotného zprostředkovacího jazyka byla životně důležitá pro fungování celé říše. Tato zdánlivě ryze interní záležitost státní správy, po

---

1 Tato studie vznikla v rámci řešení grantu Grantové agentury ČR, č. 17-02120S, Česko-německé vztahy v předvečer I. světové války. Edice dokumentů ze smířovacích jednání v Čechách v letech 1913 a 1914.

2 Drašarová, Eva – Horký, Roman – Šouša, Jiří – Velek, Luboš (eds.): Promarněná šance. Edice dokumentů k česko-německému vyrovnání před první světovou válkou. Korespondence a protokoly 1911–1912. Praha 2008, s. 1501, dokument č. 418.

3 Tamtéž, s. 1500, dokument č. 417.

4 Kazbunda, Karel: Otázka česko-německá v předvečer velké války. Zrušení ústavnosti Země české tzv. annenskými patenty z 26. července 1913. Praha 1995, s. 104.

kteří poslancům a politikům nic nebylo, představovala klíčový bod jednání. Její vyřešení čeští delegáti svázali se svým souhlasem ve věci reformy zemského zřízení a voleb do českého zemského sněmu, stejně tak byla nutným předpokladem pro dohodu ve věci způsobu komunikace na úrovni samosprávných orgánů, tedy obcí, okresů a země.

Jazykový problém ve státní správě nebyl v Čechách nic nového. Naposledy do něj autoritativně zasáhla krátká úřednická vláda Manfreda Clary-Aldringena v říjnu 1899, kdy formální stav užívání češtiny a němčiny vrátila před rok 1896, tedy na úroveň tzv. Stremayrových nařízení z roku 1880. Toto opatření sice v českém táboře vyvolalo ohromnou bouři nevole, nicméně nemohlo vůbec zastavit postupné pronikání češtiny do rakouských úřadů tzv. *via facti*, tím, jak za úřední stoly zasedalo čím dál více nacionálně a politicky uvědomělých a aktivních maturantů stejně jako právníků, techniků či lékařů, kteří v úřední praxi používali svoji mateřštinu a těžko jim to mohl někdo zakázat. Prosincová ústava hovořila o rovných právech všech jazyků a paragraf zavádějící němčinu jako státní jazyk nikdy neexistoval. Mimořádně aktivní byli na tomto poli hlavně soudci, kteří se na rozdíl od ostatních státních zaměstnanců těšili alespoň částečné ochraně před disciplinárními prostředky svých nadřízených a vídeňských ministerstev. Jednou jmenovaného soudce bylo možné bez jeho souhlasu přeložit, suspendovat nebo penzionovat jen tehdy, když porušil zákon a proběhlo disciplinární řízení. A to nešlo zahájit pro „pouhé“ užívání češtiny v úředním styku.

Justiční správa v Čechách se na přelomu 19. a 20. století dostávala do vleklé krize související se špatnými postupovými poměry, které byly pro kariéru a vůbec slušnou životní úroveň mladých absolventů právnických fakult zásadní. Nízké platy a vyhlídka dlouhého čekání na povýšení dokonale odrazovaly studenty německé univerzity v Praze, kteří hledali uplatnění spíše v soukromém (bankovním či průmyslovém) sektoru a státní služba se stala hlavním místem uplatnění pro juristy vyšlé z české právnické fakulty v Praze. Převaha českých soudců byla příčinou jejich postupného pronikání i do oblastí s čistě německojazyčným obyvatelstvem, kde státní úřady včetně soudů drželi dosud ve svých rukách německy hovořící úředníci. Podle průzkumu *Deutscher Volksrat für Böhmen* z roku 1907 byla v převážně německojazyčných okresech (těch s více jak 90 % německojazyčného obyvatelstva) polovina soudních adjunktů (hodnostně nejmladších samosoudců) a celá jedna čtvrtina soudních tajemníků české národnosti. Pouze místa přednostů okresních soudů zůstávala zatím z 90 % obsazena německými soudci.⁵ Tento stav byl příčinou nejen protestů ze strany německých poslanců či místních samospráv, ale vytvářel i potencionálně konfliktní situace, mimo jiné jazykové

5 Klečacký, Martin: Iluze nezávislosti. Sociální status c. k. soudce v konfliktu loajalít mezi národem a státem na přelomu 19. a 20. Století. Český časopis historický 112, 2014, č. 3, s. 459–460.

spory mezi přednosty soudů a jejich českými podřízenými, mezi okresními soudci a nadřízenými krajskými soudy. Jedním z problematických okresních soudů byl ten v Teplicích-Šanově, jeden z největších v celém království, kde vedle přednosty, rady zemského soudu Josefa Kassekerta, sloužilo ještě dalších dvanáct soudců, z nichž pět bylo české národnosti.⁶ Jan Mrázek a Karel Frypés se k tomu ještě nacházeli na pozici hodnostně nejstarších, takže museli nezřídka zastupovat nepřítomného šéfa. Zatímco Mrázek se ve svém postavení českého soudce v německém městě snažil vystupovat spíše nenápadně, u Karla Frypése to neplatilo. Tento syn kancelářského úředníka u okresního soudu v Nové Pace vystudoval české gymnázium i právnickou fakultu v Praze a po složení nutných zkoušek se přihlásil k soudní službě.⁷ Teplice byly jedno z jeho prvních přidělení, kde povýšil v roce 1911 na místo okresního soudce a tím se stal i vedoucím jednoho z několika soudních oddělení této soudní instance.

Jak vypadalo jazykové úřadování tohoto okresního soudu, dokresluje zpráva jeho přednosty, který do města sice nastoupil teprve v květnu 1911, ale poměry, s jakými se tam setkal, panovaly podle výpovědi děle sloužících soudců už delší dobu. Šlo o stav, jenž by bylo možné charakterizovat jako úplnou anarchii v jazykových předpisech. Ačkoliv Stremayrova nařízení určovala, že se občan v Čechách může na jakýkoliv státní úřad obrátit v obou dvou v zemi obvyklých jazycích, tedy česky nebo německy, a v tomtéž jazyce mu musí i úřad odpovědět,⁸ chápali čeští a němečtí soudci onu pasáž „v zemi obvyklý“ (landesüblich) dost rozdílně. Pro Čechy se „obvyklost“ češtiny vztahovala na celou zemi, tedy i na hraniční oblasti, kde čeština rozhodně obvyklá nebyla a kde se mluvilo výhradně německy. Pro německé soudce se „obvyklost“, a tím i přípustnost daného jazyka, posuzovala podle tamních národnostních poměrů.⁹ A tak to u jednoho a téhož soudu v Teplicích vypadalo, že v procesním oddělení se česká podání a limine odmítala (jako nesepsaná v jazyce v místě obvyklém), v exekučním oddělení je jeden soudce (české národnosti) přijímal a česky vyřizoval, druhý (Němec) je sice přijímal, ale vyřizoval německy. V nesporném oddělení se česká podání přijímala, ale vyřizovala německy, v oddělení přestupků se sice svědci a obvinění vyslyšali v jejich mateřské řeči, ale česká podání se vyřizovala ně-

---

6 Národní archiv (NA), fond Ministerstvo spravedlnosti, Vídeň (MS/R), kart. 521, č. j. 25057/1915, podání městského zastupitelstva v Teplicích-Šanově 9. 7. 1913.

7 Krčmář, Jan: Paměti, I. Do roku 1918, edd. Luboš Velek, Alice Velková, Martin Klečácký. Praha – Pelhřimov 2017, s. 181–182.

8 Srov. Fischel, Alfred: Das österreichische Sprachenrecht. Brünn 1910, s. 208–209, dokument č. 373.

9 K problematice jazyka v zemi obvyklého srov. Stourzh, Gerald: Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848–1918. Wien 1985, s. 158–164.

mecky.¹⁰ Podobný stav panoval i u dalších okresních soudů, kde úřadovali čeští právníci, a přednosta soudu měl jen jedinou možnost, jak tento chaos alespoň částečně omezit. Na pokyn prezidenta Krajského soudu v Litoměřicích se rozvrh práce u první instance sestavovaly tím způsobem, aby z jazykového hlediska nepohodlní soudci přišli co nejméně do styku se spornou agendou. Tento krok sám o sobě už byl ovšem problematický a ve zřejmém rozporu s ustanovením státního základního zákona o soudní moci.¹¹

V roce 1912 podal pražský nakladatel Vilímek u teplického soudu žalobu na lesního adjunkta Ladislava Šodnera v Košťanech, že mu dluží za odebrané knihy 46 K 53 h. Soudce ji však okamžitě zamítl, protože byla podaná česky. O několik měsíců později Vilímek podal další žalobu, tentokrát na Aloise Doušu v Košťanech, že mu také dluhuje. Jelikož však v tu chvíli v příslušném oddělení dočasně zastupoval okresní soudce Karel Frypés, podání beze všeho česky vyřídil a vydal český exekuční příkaz. J. R. Vilímek tak měl nyní v ruce od téhož soudu dvě zcela opačná vyřízení v totožné věci. Zkusil proto své štěstí ještě jednou, a žalobu na lesníka Šodnera podal znovu. Mezitím ovšem zasáhl prezident Krajského soudu v Litoměřicích a okamžitě změnil stávající rozvrh práce; Frypése vrátil zpátky na původní místo a jeho dočasnou agendu rozdělil mezi dva německé soudce. Vilímek tak ani napodruhé neuspěl. A poté co si marně stěžoval u přednosta soudu, předal celou věc Národní radě české, která fungovala coby česká nacionální organizace hájící zájmy Čechů v rámci mnohonárodnostní monarchie. Její předseda a jeden z českých zástupců při česko-německých smiřovačkách František Fiedler předal stížnost rovnou ministerskému předsedovi a ten ji postoupil ministru spravedlnosti.¹² Při podobných jazykových sporech a vlastně všech konfliktních záležitostech mezi českými a německými zájmy zaujímaly státní úřady během probíhajících jednání vyčkávací stanovisko. Očekávalo se i v tomto jazykovém sporu, který v Teplicích mezi českými a německými soudci, mezi českými soudci a německou radnicí a okresním zastupitelstvem probíhal již několik let.

V tuto chvíli však zcela nečekaně zareagoval ministr spravedlnosti Viktor von Hohenburger. Ačkoliv prezident Vrchního zemského soudu v Praze i příslušný referent v ministerstvu spravedlnosti označili krok litoměřického krajského prezidenta za chybný, když bezdůvodně změnil platný rozvrh práce a Frypése stáhl, nerespektoval ministr jejich doporučení a rozhodl se pro postup, který měl sjednotit soudní rozhodování stůj co stůj. Hohenburger byl bývalý advokát, po celý svůj život působil ve Štýrském Hradci, kde delší dobu zasedal v obecním výboru.

10 NA, MS/R, kart. 521, č. j. 31271/1912, příloha odpovědi na interpelaci poslance F. Udržala a kol. z 24. 10. 1912.

11 Státní základní zákon č. 144 ř. z. o soudní moci ze dne 21. 12. 1867, článek 6.

12 NA, MS/R, kart. 521, č. j. 3320/1912, zpráva prezidia Krajského soudu v Litoměřicích 27. 1. 1912.

Během Badeniho krize se dostal i do říšské rady ve Vídni a vstoupil zde do německonacionálního klubu.¹³ Jeho povolání do křesla ministra spravedlnosti v roce 1909 bylo spíše překvapením a řešením z nouze, pro svou minulost byl neoblíbený nejen mezi českými poslanci, nejlepší vztahy neměl ani se svým novým šéfem Karlem hrabětem Stürgkhem. Ministerský předseda si na Hochenburgera v srpnu 1912 stěžoval, že jako jediný ministr jeho vlády nebere při svém rozhodování ani v nejmenším ohledy na politickou situaci.¹⁴ Stürgkhova kritická slova měla svůj původ právě ve výnosu ministra spravedlnosti, kterým dne 17. srpna 1912 pod č. j. 3320 prezidentovi Vrchního zemského soudu v Praze doporučil možné způsoby, jak dosáhnout u jednoho soudu jednotné praxe (a to nejen v jazykových otázkách).¹⁵ S odkazem na §§ 25 a 26 zákona o soudní organizaci, kde se hovoří o dozoru přednosta okresního soudu nad službou a o jeho právu rozdělit práci mezi jednotlivé soudce,¹⁶ upozornil ministr pražského prezidenta, že jednotliví šéfové okresních soudů mohou odejmout jakékoliv potencionálně problematické věci svým podřízeným a vyhradit si je sobě, tím tedy docílit požadované jednoty v judikatuře svého soudu. Podobný výklad výše zmíněných paragrafů byl ovšem velmi sporný – vždyť omezoval nezávislost a samostatnost v rozhodování konkrétního soudce, kterému mohl přednosta, pokud by předvídal „nevhodný“ verdikt, mimo pravidelný rozvrh práce odebrat jakoukoliv věc a stát se tak vlastně pánem nad rozhodováním (či spíše nerozhodováním) svých soudců.

Hochenburger si byl bezpochyby vědom brizantního charakteru tohoto výnosu a do Prahy jej adresoval coby důvěrný určený pouze do rukou samotného prezidenta vrchního soudu. Ten jej ovšem musel distribuovat dále na krajské soudy a ty dále několika stovkám přednostů okresních soudů, o které šlo především. Bylo nasnadě, že se ministrův text dříve nebo později dostane na veřejnost.

Dne 5. září 1912 přinesly Národní listy na titulní straně článek Tajný výnos ministra Hochenburgera, ve kterém jej ostře odsoudily jako „neslýchaný a libovolný“,¹⁷ ještě ten den napsal ze svého letního bytu v Plané nad Lužnicí František Fiedler, ten, který stížnost na rozdílné rozhodování teplického soudu předal ministerskému předsedovi, Aloisi Rašínovi s otázkou, zda by bylo vhodné na tuto zprá-

---

13 Adlgasser, Franz: Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918. Konstituierender Reichstag 1848–1849. Reichsrat 1861–1918. Ein biographisches Lexikon. Wien 2014, s. 461–462.

14 Fellner, Fritz – Corradini, Doris A.: (edd.): Schicksalsjahre Österreichs. Die Erinnerungen und Tagebücher Josef Redlichs 1869–1936. Wien – Köln – Weimar 2011, sv. 1, s. 456, zápis 25. 8. 1912.

15 NA, MS/R, kart. 521, č. j. 3320/1912, výnos ministra spravedlnosti prezidiu Vrchního zemského soudu v Praze 17. 8. 1912. Viz příloha č. 1.

16 Zákon č. 217 ř. z. o organizaci soudní ze dne 27. 11. 1896.

17 Národní listy 5. 9. 1912, s. 1, Tajný výnos ministra Hochenburgera.

vu reagovat.¹⁸ Ostrého odsouzení se Hohenburgerův krok nedočkal jen z české strany, když se například Karel Kramář vyjádřil, že dosud nezažil bezohlednější ilojálnost.¹⁹ Ani Němci přesně nechápali, co ministr přesně sledoval²⁰ a ohledně právního výkladu příslušného paragrafu o možnostech přednosty soudu libovolně měnit přiděl jednotlivých případů panovaly velmi rozdílné názory i přímo v ministerstvu spravedlnosti. Nepřehlédnutelným kritikem se ovšem stal v první řadě místodržitel Franz kníže Thun-Hohenstein, který okamžitě pochopil nebezpečí výnosu pro pokračování smiřovacích jednání, naplánované právě na září, jakmile se účastníci vrátí ze svých dovolených. Ve své zprávě ministerskému předsedovi jej velmi diplomaticky označil za „neštěstí“ (Unglück), které zcela podlamuje jeho úsilí o dosažení dohody. A to tím spíše, když se takto zachoval člen vlády.²¹ Thun se nemýlil, veškeré předjednané přípravy se skutečně zastavily, poslanci a další delegáti radikálního ladění se chytli hozeného lana v podobě ministerského výnosu a použili ho jako záminku, proč nepokračovat ve složitých jednáních, která by vyústila v pro mnohé nepřijatelný kompromis.

Předběžné schůzky jazykových expertů obou stran – Eduarda Koernerera z české delegace a německých poslanců Karla Urbana a Julia Rollera – se po zveřejnění výnosu již neuskutečnily a další setkání, audience a jednání se odehrávaly ve věci, jak vydaný výnos zrušit, což bylo s ohledem na prestiž státní správy nemožné, pozměnit, či zajistit kompenzaci na jiném poli. K obnovení oficiálních meritorních jednání, nadějně se rozvíjejících ještě v červenci, již nedošlo ani do konce roku, ani do vypuknutí Velké války. Tento krach v konečném důsledku přesvědčil místodržitele, že se žádná česko-německá dohoda v dohledné době neuskuteční a že mu nezbyvá než patovou situaci v Českém království vyřešit jinak, a to vládním oktrojem. Tyto tzv. anenské patenty pak „dočasně“ přenesly zemskou samosprávu do rukou komise složené ze státních úředníků a jejich konec přišel až s koncem monarchie.

18 Archiv Národního muzea, fond Alois Rašín, kart. 4, F. Fiedler A. Rašínovi 5. 9. 1912. Při přípravě studie jsem využil rukopisu edice korespondence a protokolů z česko-německých smiřovaček z let 1912–1914 připravované v Národním archivu a Masarykově ústavu a Archivu AV ČR.

19 Státní oblastní archiv (SOA) Litoměřice, pobočka Děčín, fond Rodinný archiv (RA) Thun-Hohenstein, sign. A-3 XXIII/H I/b Nr. 283, 2. České straně především vadil implicitně přítomný souhlas s německým výkladem slova „landesüblich“. Ministerský výnos vlastně potvrzoval praxi u soudů v německých oblastech Čech, které trvaly na tom, že „obvyklost“ jazyků se posuzuje podle jejich zastoupení v obvodu příslušného soudu. Že tedy v Teplicích čeština nemůže být obvyklá a ani přípustná jako jazyk soudních podání.

20 Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Nachlass J. M. Baernreither, kart. 34, K. Urban J. M. Baernreitherovi 11. 9. 1912. Podle Urbana byl výnos zcela zbytečný, pro Němce bezcenný a bude využitkován jen českou stranou jako agitační objekt.

21 SOA Litoměřice, pobočka Děčín, RA Thun-Hohenstein, sign. A-3 XXIII/H I/b Nr. 521, 28.

Zbývá odpovědět na základní otázku, jak je možné, že tak slibně se vyvíjející konference přeruší jeden z mnoha běžných výnosů, kterých ministerstva vydávají stovky denně. Jaktože ministr a člen vlády neodhadl, co svým krokem způsobí. Nebo bylo vše předem plánované tak, aby se uměle vytvořila záminka pro české i německé poslance nepokračovat dále v rozhovorech a tím příležitost pro některé členy vlády shodit ze stolu možnou česko-německou dohodu, která by nebyla v jejich zájmu. První možnou domněnku, že šlo o nechtěnou souhru neblahých okolností, neplánovaný důsledek zcela formálního a ordinárního ministerského výnosu, lze vyloučit. Podle dochovaného konceptu se na jeho stylizaci podíleli dva sekční šéfové – Franz rytíř Homma a Hugo Schauer – a podepsal jej sám ministr Hohenburger. Ten – a to je zásadní – také na poslední chvíli svými vlastnoručními vpisky zcela pozměnil vyznění textu navzdory připojeným námitkám obou sekčních šéfů a dlouholetých úředníků resortu justice, kteří znali nejen dosavadní správní praxi, ale ovládali i příslušnou judikaturu nejvyšších soudů ve věci jazykového práva. U advokáta a bývalého poslance Hohenburgera toto s jistotou tvrdit nelze. V čele ministerstva se choval svévolně a nebral ohledy na nic a na nikoho.²²

Podle tajné zprávy policejního ředitelství v Praze prohlásil během důvěrného zasedání Národní rady české její předseda František Fiedler, že během své intervence u ministerského předsedy Stürgkha zjistil, kdo stojí za vydáním výnosu. Jeho iniciátory měli být korutanský poslanec Josef Wolfgang Dobernig a bývalý německý ministr krajan Gustav Schreiner, známý coby radikální a nesmiřitelný odpůrce pronikání češtiny a Čechů do tzv. německého uzavřeného území.²³ Hohenburger výnos vydal s vědomím ministra vnitra Heinolda, který dlouhodobě působil v zákulisí proti tomu, aby se vyrovnací jednání hnula kupředu,²⁴ ostatně Franz Ferdinand d'Este se vyjádřil v tom smyslu, že dokud bude Heinold ministrem, žádné nebezpečí (tj. uzavření česko-německého smíru) nehrozí.²⁵ Cílem

---

22 Typická byla jeho nevstřícnost vůči ministerskému předsedovi Stürgkhovi, který jej musel opakovaně žádat o možnost nahlédnout do jmenovacích návrhů pro povýšení soudců v Čechách v létě 1912. Šlo o podobně choulostivou záležitost jako Hohenburgerův výnos, od které si česká strana slibovala odstranění „křivdy“ spáchané právě výnosem (srov. NA, MRP/R, kart. 15, Bf 269/1912). Konečný poměr jmenovaných českých a německých soudců smluvený mezi českým poslancem E. Koernerem a ministrem Hohenburgerem ovšem ministr nedodržel a výsledkem bylo silné rozčarování nejen v českém politickém táboře, ale i u ministerského předsedy, který se nutně musel cítit podveden svým vlastním ministrem (tamtéž, Bf 868/1912).

23 NA, fond Prezidium ministerstva vnitra, Vídeň (PMV/R), kart. 12, sign. 3/Sprache, č. j. 9 478/1912, záznam prezidia ministerstva vnitra z 27. 9. 1912

24 K Heinoldovým názorům srov. Tobolka, Zdeněk: Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby, III/2. Praha 1936, s. 577–578.

25 Fellner, F. – Corradini, D. A.: Schicksalsjahre Österreichs, Bd. 1, s. 524, zápis 12. 1. 1913; ÖStA, Kriegsarchiv, Militärkanzlei des Generalinspektors der gesamten bewaffneten Macht Erzherzog Franz Ferdinand (MKFF), kart. 75, sign. Pö 23/1912.

výnosu mělo být Thunovi v Praze ztížit další zamýšlené pokračování smiřovaček, což se beze zbytku podařilo. Tento výklad se zdá velmi pravděpodobný, minimálně odpovídá chování aktérů a jejich vztahu k vyrovnávacím jednáním. Celou hypotézu podporuje i fakt, že k vydání výnosu došlo po několikaměsíčním přešlapování ve chvíli, kdy Heinold zastupoval ministerského předsedu Stürgkha, pobývajícího na odpočinku v Kaltenleutgeben, jenž se o celé akci dozvěděl až ex post. Jak moc mu zpomalení v chodu jednání vadilo, není zcela zřejmé, nicméně v dalších týdnech se opakovaně snažil vyhovět přáním místodržitele a uklidnit situaci v Čechách. Nejprve vydáním vládního prohlášení, které mělo uvést na pravou míru účel a vyznění ministerského textu,²⁶ a když to nestačilo, tak přiměl ministra spravedlnosti k vydání dalšího výnosu.²⁷

Dalším zmírňujícím prostředkem mělo být připravované a dlouho očekávané jmenování soudců a soudních úředníků v Čechách, které mělo ve větší míře zvýhodnit české úředníky před německými, respektive odškodnit ty české uchazeče, kteří budou poškozeni v hodnotním postupu.²⁸ Resort justice se již několik let snažil vyhnout nepříjemným interpelacím, opakovaným deputacím, stížnostem a intervencím ze strany německých měst a okresů, které se neohdly smířit se skutečností, kdy na místních soudech seděli v čím dál větší míře soudci české národnosti. Při jmenováních a přesunech se proto preferovali němečtí kandidáti na úkor služebně starších Čechů, kterým trvalo tedy nepoměrně déle i při lepší kvalifikaci dosáhnout vyšších a lépe placených hodnotních tříd.²⁹ Tím se dostáváme vlastně zpět na samý počátek problému. Tedy k tomu, že na začátku byl český soudce v německém okrese.

Karel Frypés přišel k teplickému soudu v květnu 1905 jako auskultant, tedy justiční čekatel, a vykonával tak jen pomocné úkoly. Teprve v březnu 1910 byl jmenován c. k. soudcem (do IX. hodnotní třídy) a o měsíc později mu bylo ministrem spravedlnosti propůjčeno místo samosoudce u okresního soudu v Teplicích.³⁰ Teprve tehdy se stal z pohledu rakouské ústavy soudcem a nabyl tak ochrany, kterou státní základní zákon o soudní moci poskytoval. Nemohl být tedy proti své vůli přeložen ani penzionován, ačkoliv by si to teplická městská rada i okresní zastupitelstvo velmi přály. Se jmenováním do pozice samosoudce souviselo i pověření vedením některého z oddělení okresního soudu, Frypés působil nejprve v trestním

26 Wiener Zeitung 21. 9. 1912, s. 6–7, Die Spruchpraxis bei den Gerichten in Böhmen.

27 Jeho text se nachází viz NA, MS/R, kart. 521, č. j. 27993/1912, koncept výnosu ministra spravedlnosti prezidia Vrchního zemského soudu v Praze 27. 9. 1912. Viz příloha č. 2.

28 Srov. Kazbunda, K.: Otázka česko-německá, s. 105–115.

29 Klečacký, M.: Iluze nezávislosti, s. 432–462.

30 NA, fond Prezidium místodržitelství (PM), kart. 5062, sign. 8/1/92-19, č. j. 23541/1915, zpráva přednosty Okresního soudu v Teplicích-Šanově Okresnímu hejtmanství tamtéž 16. 5. 1915.

úseku, pak v exekučním oddělení a nakonec mu přednosta soudu světil oddělení nesporné agendy, kde se očekávalo, že jeho působení vyvolá nejméně konfliktů. Karel Frypés se totiž v postavení c. k. úředníka choval jako český nacional, který nepůsobil ve většinově německém okrese, ale naopak ve většinově české zemi. Jeho česky psaná předvolání, česky psané protokoly, přijímání českých usnesení a vynášení českých rozsudků nejen provokovaly, ale v důsledku i znepříjemňovaly život a službu ostatním soudcům a soudním úředníkům. Ti totiž většinou česky vůbec neuměli stejně jako místní obyvatelé, jimž se Frypésovy přípisy dostávaly do rukou. Jedno z jeho usnesení v kauze pražského vydavatele a knihkupce Vilímka se v důsledku stalo vítanou záminkou pro ministra spravedlnosti k vydání výnosu, jehož účelem mělo být snad sjednocení praxe v rámci jednoho soudu, nakonec ovšem posloužil spíše ke zmaření česko-německých vyrovnávacích jednání. Frypése ovšem tento případ nezastavil.

V létě 1913 jako soudní exekuční komisař sice odeslal zadlužené německé majitelce realit v Sobědružích vyřízení její věci v němčině, ovšem příslušný zápis do pozemkové knihy nařídil provést česky. A protože soudní kancelista česky neuměl, zapsal celou věc sám.³¹ Tento krok se okamžitě dostal na veřejnost a vyvolal kritiku a protesty v tisku,³² v městském zastupitelstvu, ale i demonstrace proti „čechizaci“, shodou okolností 9. července 1913 přijalo teplické městské zastupitelstvo usnesení ohrazující se proti velkému počtu českých úředníků přidělených státním úřadům ve městě.³³ O dva roky později se starosta města obrátil na personálního referenta ministerstva spravedlnosti s informací, že se okresní soudce Karel Frypés údajně uchází o přeložení. Žádal jej, aby jeho prosbě bylo pokud možno vyhověno. Stejnou prosbu zopakoval v osobním dopisu ze srpna téhož roku.³⁴ Jelikož se nic nestalo, o rok později žádala teplická městská rada opět o přeložení Frypése pryč z města, o měsíc později tuto žádost podpořilo i okresní zastupitelstvo.³⁵

Frypésovým postavením v okrese otráslo jak jeho provokativní vystupování, tak i válečný stav, do kterého Rakousko-Uhersko vstoupilo roku 1914. Mimořádné poměry se projevíly i ve zvýšené kontrole všech rakouských občanů, u kterých se předpokládaly kontakty s nepřátelskou cizinou. To byl případ Karla Frypése,

---

31 Tamtéž.

32 Srov. Bohemia 6. 7. 1913, s. 6, Die Tschechisierung der staatlichen Ämter in Teplitz-Schönau; Bohemia 5. 8. 1913, s. 4, Zu den Sprachenverhältnissen beim Bezirksgerichte zu Teplitz.

33 NA, MS/R, kart. 521, č. j. 13296/1913, žádost městské rady v Teplicích-Šanově ministerstvu spravedlnosti 9. 7. 1913.

34 Tamtéž, č. j. 25057/1915.

35 Tamtéž, č. j. 31937/1916; č. j. 34658/1916.

který se už od dob studií věnoval překladům ruské klasické literatury,³⁶ měl styky s ruskými občany v Rakousku a jednou dokonce do Ruska vycestoval. V listopadu 1914 proto okresní hejtmanství v Teplicích nařídilo kontrolu jeho osobní korespondence.³⁷ Všechny Frypésovy dopisy od té chvíle putovaly nejprve na hejtmanství, kde je tamní úředník otevřel, přečetl a následně zase zalepil a orazítkoval „Staatspolizeilich eröffnet.“³⁸ Jaký dopad měl takový postup na prestiž a postavení státního úředníka a soudce, se lze snadno domýšlet. A nemůže tak proto ani překvapit, že Frypés skutečně během válečných let několikrát požádal o své přeložení. Teprve v roce 1918 byl jmenován radou zemského soudu u Krajského soudu v Hradci Králové. Než však mohl v tomto východočeském městě nastoupit, byl dočasně přeložen k Okresnímu soudu v Úpici, a tak teprve 20. září se skutečně dostal do Hradce Králové. Za měsíc však již bylo všechno jinak, v Praze vznikla nová československá vláda, vrchní zemský soud dostal nového prezidenta a z Karla Frypése se stal československý úředník. Po obsazení pohraničních oblastí Čech začalo pražské ministertvo spravedlnosti organizovat tamní soudní službu. Karel Frypés byl svou znalostí prostředí cennou akvizicí, a tak se dne 2. října 1919 vrátil do Teplic, tentokrát jako přednosta tamního okresního soudu.³⁹ Na svém odpovědném a náročném místě vydržel až do svého penzionování v roce 1927, o dva roky později v Teplicích zemřel.⁴⁰

36 Roku 1896 přeložil povídky V. I. Němiroviče-Dančenka, o deset let později se podílel na prvním spolehlivém překladu Vojny a míru L. N. Tolstého, překládal i další díla. Srov. http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/FRYP%C3%89S_Karel_13.11.1876-18.1.1929 [3. 1. 2019].

37 NA, PM, kart. 5054, sign. 8/1/92-19, zpráva Okresního hejtmanství v Teplicích-Šanově prezidiu místodržitelství 14. 11. 1914.

38 Tamtéž, kart 5073, sign. 8/1/92-19, zpráva Okresního hejtmanství v Teplicích-Šanově prezidiu místodržitelství 2. 9. 1915.

39 NA, fond Vrchní zemský soud v Praze, inv. č. 1297, Seznam jmen k prezidiálnímu žurnálu, záznamy ke jménu Frypés, Karel.

40 Novopacko. Vlastivědná monografie okresu, Díl 2. Nová Paka 1927, s. 761–762.

Příloha 1

1912, 17. srpna, Vídeň

Výnos ministra spravedlnosti Vrchnímu zemskému soudu v Praze

NA, MS/R, kart. 521, č. j. 3320/1912

An das Oberlandesgerichtspräsidium in Prag, ad Präs. 2190/17/12.

Ich habe den Bericht Eurer Exzellenz über die Beschwerde gegen das Bezirksgericht Teplitz wegen widersprechender Handhabung der Sprachenvorschriften im gerichtlichen Streitverfahren zur Kenntnis genommen.

Ich teile die Anschauung Eurer Exzellenz, dass ein gebieterisches Eingreifen des Gerichtsvorstehers im vorliegenden Falle ausgeschlossen war, da es sich um eine Frage der Rechtssprechung handelt. Dasselbe gilt aber auch von den übergeordneten Aufsichtsbehörden, weshalb auch das Justizministerium ein solches Eingreifen ablehnen muss.

Trotzdem ich ein gebieterisches Eingreifen durch die Justizverwaltungsbehörden in Fällen der in der Frage stehenden Art für ausgeschlossen halte, so glaube ich doch wohl, dass ein Mittel und Wege gibt, um widersprechende Entscheidungen eines und desselben Gerichtes nach Tunlichkeit hintanzuhalten.

Nach § 25 des G[erichts]o[rganisations]g[esetzes] steht dem Vorsteher des Bezirksgerichtes die Ausübung der dem Bezirksgerichte zukommenden Gerichtsbarkeit zu und obliegt ihm ausserdem die allgemeine Dienstaufsicht.

Nach § 26 des G[erichts]o[rganisations]g[esetzes] obliegt ihm ferner die Verteilung der Geschäfte unter die Einzelrichter und richterlichen Hilfsbeamten des Bezirksgerichtes.

Auf Grund dieser Bestimmungen ist der Bezirksgerichtsvorsteher in der Lage, nicht nur durch Belehrung auf die Einzelrichter einzuwirken, sondern auch im Wege der Geschäftsverteilung und durch Ansichziehung der Entscheidung in einzelnen Rechtssachen die Gleichmässigkeit der Rechtssprechung des Gerichtes anzustreben und zu fördern.

In gleicher Weise vermag der Präsident des übergeordneten Gerichtshofes erster Instanz und der Oberlandesgerichtspräsident im Wege der Belehrung und entsprechenden Geschäftsverteilung das Vorkommen widersprechender Entscheidungen desselben Gerichtes hintanzuhalten.

Da die Verfügung des Kreisgerichtspräsidenten in Leitmeritz sich in diesem Rahmen bewegt und der Unabhängigkeit und Selbständigkeit der Einzelrichter nicht nahe tritt, so ist sie meines Ermessens nicht zu beanstanden.

Auf Grund dieser Erwägungen dürfte es sich empfehlen, die Vorsteher der Bezirksgerichte und die Gerichtshofspräsidenten erster Instanz auf die erwähnten durch das Gesetz gebotenen Handhaben zur Erzielung einer einheitlichen Rechtssprechung, und zwar nicht nur in Fragen des Prozessrechtes, sondern auch in sol-

chen des materiellen Rechtes aufmerksam zu machen.

Der Bericht samt Beilagen folgt zur weiteren Verfügung zurück.

Wien am 17. August 1912.

Příloha 2

1912, 27. září, Vídeň

Konzept výnosu ministra spravedlnosti zaslaný prezidiu Vrchního zemského soudu v Praze

NA, MS/R, kart. 521, č. j. 27993/1912

An das Oberlandesgerichtspräsidium in Prag.

Der Erlass des Justizministeriums vom 17. August 1912, Z. 3320 setzt auseinander, durch welche Mittel verhindert werden könnte, das bei demselben Gerichte in derselben Rechtsfrage entgegengesetzt entschieden wird.

Der Erlass ist irrtümlicher Weise so gedeutet worden, als ob er in einer der richterlichen Entscheidung vorbehaltenen Sache auf die Richter nach einer bestimmter Richtung Einfluss zu nehmen versuche und namentlich den Zweck verfolge, durch Weisungen an die Gerichte darauf hinzuwirken, dass diese sprachrechtlichen Fragen in einem vom Justizministerium vorgezeichneten Sinne entscheiden.

Obwohl der Inhalt des Erlasses zu einer solchen Missdeutung ganz und gar keinen Anlass gibt, legt das Justizministerium doch Wert darauf, ausdrücklich festzustellen, dass dem Erlasse die Absicht, auf richterliche Entscheidungen nach einer bestimmter Richtung Einfluss zu nehmen und insbesondere für die Entscheidung sprachrechtlicher Fragen Weisungen zu erteilen oder Richtlinien vorzuzeichnen, vollkommen ferne lag.

Schon aus seinem Wortlaute ergibt sich, dass der Erlass *nur* den Fall einer zwispältigen Entscheidung derselben Rechtsfrage bei demselben Gerichte im Auge hatte und allgemein behandelt und selbstverständlich nur auf die Erzielung einer einheitlichen Rechtssprechung bei demselben Gerichte überhaupt, nicht aber darauf Gewicht legt, ob sich ihre Herstellung schliesslich im Sinne der einen oder im Sinne der anderen Auslegung des Gesetzes vollzieht.

Nicht darum handelt es sich dem Erlasse, *wie*, sondern, *dass* gleich entschieden wird.

Die Justizverwaltung ist zwar für den Inhalt der richterlichen Entscheidungen nicht verantwortlich; sie hat aich kein Recht und kein Interesse, auf die Rechtssprechung bestimmenden Einfluss zu nehmen; sie hat aber das Recht und die Pflicht, die ordnungsmässige Ausführung der Geschäfte zu überwachen (§§ 74 bis 76 des G[erichts]o[rganisations]g[esetzes]) und, soweit sie es mit den Mitteln der

Dienstaufsicht und ohne der Selbständigkeit und Unabhängigkeit der Richter nahezu treten vermag, darauf hinzuwirken, dass wenigstens bei demselben Gerichte nicht in einer Sache als Recht erklärt wird, was man in einer anderen ganz gleichen Sache als dem Rechte widersprechend erkennt. Denn es liegt auf der Hand, dass durch widersprechende Entscheidungen desselben Gerichtes in derselben Frage nur Verwirrung angerichtet, die Achtung vor dem Gesetze gefährdet und das Ansehen der Gerichte beeinträchtigt werden kann. Der schwere Nachteil eines Schwankens der Rechtssprechung überhaupt wird geradezu unerträglich, wenn bei demselben Gerichte verschiedene Parteien je nach der Geschäftsverteilung des Gerichtes verschiedenes Recht erhalten. Deshalb macht es § 2 der Geschäftsordnung dem Vorsteher des Gerichtes zur Pflicht, darüber zu wachen, dass gleichartige Geschäfte, auch wenn deren Besorgung in verschiedenen Händen liegt, nach einheitlichen Grundsätzen erledigt werden. Tatsächlich wird auch bei den Gerichten, bei denen eine Meinungsverschiedenheit der Einzelrichter zutage tritt, seit Geltung der neuen Einzelrichterverfassung regelmässig und zwar mit Erfolg der Versuch unternommen, durch gemeinsame Besprechung der streitigen Fragen zu einer einheitlichen Auffassung und Rechtsanwendung zu gelangen. Ebenso wenig wie dieser Vorgang, bedeutet es einen Eingriff in die Unabhängigkeit der Rechtssprechung, wenn der Gerichtsvorsteher und die übergeordneten Justizaufsichtsorgane es versuchen, durch Belehrung auf eine gleichmässige Handhabung der gleichen Vorschriften hinzuwirken. Denn den Gerichten ist doch wohl aus der in den Justizministerial-Erlässen oft genug wiederholten Feststellung bekannt, dass eine solche Belehrung nicht mehr Bedeutung für sich in Anspruch nimmt, als ihr nach dem inneren Gehalte vermöge des wissenschaftlichen Wertes ihrer Ausführungen und Gründe zukommt. Wenn aber der Gerichtsvorsteher wegen des anders nicht zu vermeidenden Auseinandergehens der Rechtssprechung der Einzelrichter, somit aus einem triftigen Grunde im Sinne des § 17 der Geschäftsordnung sich veranlasst findet, während des Jahres die Geschäftsverteilung zu ändern, so liegt auch darin kein Eingriff in die Rechtssprechung, weil dadurch auf den Inhalt der Entscheidung des berufenen unabhängigen Richters in keiner Weise Einfluss genommen wird.

Ich ersuche das k. k. Präsidium, diesen Erlass allen unterstehenden Gerichten zur Kenntnis zu bringen.

Wien am 27. September 1912

Das adminstritative Meisterstück des Ministers Hohenburger. Die österreichische Justiz und der deutsch-tschechische Ausgleich vor dem Ersten Weltkrieg

Der Beitrag beschäftigt sich mit dem sog. Hohenburger-Erlass, vor allem mit den Umständen seiner Ausgabe, was in der Folge zur Unterbrechung der deutsch-tschechischen Ausgleichsverhandlungen im Sommer und Herbst 1912 führte. Den durch die tschechischsprachige Amtsführung des Richters Karl Frypés ausgelösten Sprachenstreit am Bezirksgericht in Teplitz nutzte der Justizminister zu einer Stärkung der Rolle des Gerichtsvorstehers, der nach seiner Interpretation jederzeit die Arbeitseinteilung abändern und sprachlich strittige Fälle persönlich erledigen konnte. Das persönliche Engagement des Justizministers Victor Hohenburger und die zeitliche Abstimmung des Erlasses unterstützen die Vermutung, dass es sein tatsächlicher Zweck war, die Ausgleichsverhandlungen zu stören oder auszusetzen. Eine Aufmerksamkeit wird auch dem Zustand der österreichischen Justizverwaltung gewidmet, die sowohl das Objekt des Interesses der deutschen, wie der tschechischen Seite war, und deren Probleme (sprachliche, persönliche oder organisatorische) nicht selten den Verhandlungsverlauf beeinflussten, ebenso wie die Persönlichkeit des Richters Frypés.

A piece of minister Hohenburger's administration skills. Austrian justice system and Czech-German Compromise before World War I

The paper focuses on the so-called Hohenburger Ordinance, especially on circumstances pertinent to its issuance, which, in consequence, led to disruption of Czech-German compromise talks in summer and autumn 1912. A language dispute at the District Court in Teplice, provoked by Czech judge Karel Frypés, was used by the justice minister to enforce the role of the Court President, who, according to minister's intentions, could change the work schedule at any time and assign the problematic cases to himself. A personal involvement of justice minister Victor Hohenburger and the timing of the ordinance support the assumption that its real purpose was to impede or disrupt the progress in compromise talks. The attention is paid also to the situation in the Austrian justice administration that was matter of interest from both Czech and German political parties and whose problems (language, personnel, or organisational) frequently influenced the course of compromise talks, as well as to the personality of the Czech judge Karel Frypés.

SPISOVATELÉ – SVĚDOMÍ NÁRODA? MALÉ ZAMYŠLENÍ NAD MANIFESTEM ČESKÝCH SPISOVATELŮ

MARTIN KUČERA

Zveřejnění Manifestu českých spisovatelů, významného kulturního dokumentu, který splnil naléhavou dobovou funkci, aniž by byl přísně vzato dokumentem programovým či odbojovým (jakkoli vzešel z podhoubí domácí protirakouské rezistence), bylo zásadním momentem v historii českého prožitku Velké války. Vědomí o tom mělo by nás vést k samostatným pokusům o reflexi některých, třeba dílčích, rysů obecnější povahy. Neustálá dialektická tenze mezi konformitou (oportunismem, loajalitou k moci a jejím držitelům) a v podstatě ojedinelým a tudíž vzácným vzdorem k panujícím pořádkům a různým pofidérním „establishmentům“ tvoří podle nás jednu z nosných linií dějin fenoménu, který jsme si tradičně navykli nazývat českým národem.

Veřejnou úlohu mluvčího nebo reprezentanta určitých aktuálních občanských postojů začali spisovatelé sehrávat přibližně od druhé poloviny 18. století, kdy v Evropě a Severní Americe vrcholilo osvícenství. Nejvýznamnější jsou společenské aktivity francouzských encyklopedistů a jim spřízněných autorů, tj. řada počínající Montesquiueuem přes Voltaira a Madame de Staël k d'Alembertovi, Buffonovi, Condorcetovi aj. Podobné pozice se domáhali i spisovatelé němečtí (skupina Sturm und Drang) a angličtí (Hume, Smith, případně Austenová). Jejich názorový svět byl vesměs uzavřen v kabinetním prostředí salonů a literárních děl, jen občas se ozýval na stránkách počínajícího média periodického tisku. Už v rámci tohoto spisovatelského pokolení se však – spíše v závěrečné fázi daného období – objevili literární tvůrci, kteří se začali projevat nezakrytě, veřejně a bez masek nepřímých alegorií. Diderot a Rousseau ve Francii, Burns a Blake v Anglii, v německých zemích Herder a později zvláště Fichte, osvícenci američtí (Jefferson, Adams, Franklin atd.) vystoupili z vědeckých pracoven a salonů prvních intelektuálních dam. Tvoří tak prolog k romantice. V ruském impériu byla situace poněkud odlišná, neboť despotický carismus podvazoval společenskou iniciativu. Vzbouřili se až první romantici, v první řadě Čaadajev a nejslavněji Puškin, jenž na svou vzpouru i osudově dopltil. Již před nimi ale stojí za zmínku ukrajinský tulák Evropou Skovoroda, osvícenec tělem a duší, zakladatel novodobého ruskoja-

zyčného filosofického myšlení – pokračovatel sókratovského modelu filosofování na veřejnosti a předchůdce narodnické ideologie „chožděnija v ljudi“.

Romantismus, a to zejména evropský, znamenal výrazný předěl jak v postoji spisovatele, tak v jeho chápání společnosti. Od spisovatelů se v čase napoleonských válek a všeobecné nacionalizace očekávalo, že budou stát v čele národních hnutí. Básník, a nemusel být nutně umělcem špičkovým, vystupoval jako revolucionář snu a ideje s občanským dosahem, jako nositel konkrétního postoje, často přímo postoje politického. Kdo se z nějakého důvodu vymykal takovému modelu a uzavíral se do svého nitra, byl mnohdy podezříván z beznárodovectví či aspoň z národní nedostatečnosti. Příklady bychom mohli uvádět ze všech evropských literatur, u nás je zřetelný rozpor v přijímání Erbena jako národního klasika, byť politicky zcela konformního, a Máchy, rebela a provokatéra, umělecky však individualisty a subjektivisty, dlouho pokládaného za vývojovou anomálii místo za vzor hodný následování.

V první polovině 19. století – v romantické atmosféře, poznamenané napoleonskými a národně osvobozeneckými válkami, červencovou revolucí 1830 a revolučním varem let 1848–1849 – se zrodilo označení spisovatele jako „svědomí národa“. Jeho původ nalézáme nikoliv náhodně ve Francii, zemi Velké francouzské revoluce se všemi jejími občanskoprávními a jinými vymoženostmi. Autorem sousloví svědomí národa („la conscience du peuple“) byl básnický vizionář nových demokratických revolucí Victor Hugo, otevřený bojovník za práva všech lidí. Bytostný demokrat zvolil příznačně pro pojem národa výrazu „le peuple“, často překládaného jako „lid“, který v sobě obsahuje dědictví hesla Volnost, rovnost, bratrství, tj. ideál občanské rovnosti, zatímco synonymický francouzský pojem „la nation“, později běžně užívaný, ukazuje k radikálnímu nacionalismu. Ve Francii radikální velmocenský nacionalismus vyústil v „národní císařství“ Napoleona III. a přes rasistické teorie Gobineauova typu dospěl až k ostudnému Dreyfusovu procesu. Za „císaře podvodníka s krátkýma nohama a hmatáckými prsty“, za tzv. malého Napoleona, žil Hugo v exilu na jednom z anglických ostrovů a jeho stoupenčí v jeho vlasti i mimo ni, kteří se hlásili k pokusům o revoluce „jara národů“, mu přidělili hrdý a patetický titul „la conscience du monde“: svědomí světa. V té době jedině spisovatel Hugova formátu mohl hrát podobnou roli a navzdory svému demokratickému citění být téměř zbožštěn.

Zaměříme-li nyní pozornost k domácímu, jazykově českému prostředí a k jeho pojetí společenské funkce spisovatele, nezjistíme tak markantní rozdíly mezi první obrozeneckou generací konce 18. století a spisovateli řekněme kruhu almanachu Máj. Od všech spisovatelů očekávala početně se rozrůstající česká společnost (máme na mysli hlavně národně uvědomělé konzumenty české literatury) především plnění národních úkolů. Přidělovala jim tudíž nacionální funkci a její nacionalistické zaujetí, jakkoli je zaujetím národní komunity neplnoprávné,

odlišným od velmocenského sebevědomí, nutilo spisovatele k tomu, aby vycházeli vstříc požadavkům, které měly začasť jiný obsah než estetický a umělecký. Byly to požadavky spisovateli ne-vlastní. Za určitých předpokladů mohl slovesný umělec sloučit národní úlohy s uměleckými, ale od mimoestetických zřetelů se osvobodila teprve generace lumírovců, byť nikoli jednoznačně. I ona měla své nacionalistické ruchové křídlo (Čech, Krásnohorská) a i vlastní lumírovci v Sládkovi měli svého nacionálního představitele, ač Sládek národ raději nahrazoval obrazem domova. Nicméně také Zeyer a Vrchlický – podobně jako před nimi už Neruda – uplatňovali v tvorbě nároky nacionální poptávky, popravdě na úkor dispozic svých talentů.

Manifest České moderny 1895 se pak kromě disparátnosti signatářů vyznačuje dvěma protichůdnými tendencemi. Jeho iniciátorem byl T. G. Masaryk a hlavní autor manifestu Machar v jeho intenci vyhrotil politický osten textu proti oběma stávajícím honoračním stranám mladočechů a staročechů, jejichž kroky byly podle něho stejně bludné. Tato obsahová složka dokumentu měla jednoznačně ideologický charakter a nepřímou plédovala za politické stranictví nového typu, bližší politickým systémům západoevropským. Druhá složka našla svého patrona a odhodlaného mluvčího v Šaldovi a vyjadřovala nesouhlas se vším mimoestetickým, co bylo dědictvím obrozenského modelu literatury a umění vůbec. Šalda tvorbě postuloval „moderní“ úkoly esteticko-umělecké povahy, úkoly formové a tvárné. Na tomto místě však musíme předeslat, že sám je v budoucnu dost často překračoval. Ať už to byla jeho účast na protestu českých kulturních pracovníků proti obvinění rusko-židovského studenta Bejlise z rituální vraždy dívky, nebo signování podobného protestu proti tzv. švihovštině těsně před první světovou válkou (koncipoval jej profesor české lékařské fakulty Mareš, nacionalista rodem), či společenská aktivita na konci konflagrace, ve sporu o charakter československého státu, solidarita se stávkujícími dělníky v době Velké hospodářské krize, podpora demokratického Španělska a německého antifašistického exilu, případně vystoupení proti stalinským procesům doslova v předvečer smrti. Na Šaldově případě můžeme vidět, že sociální role literáta v českém prostředí je jevem bohatě strukturovaným, podléhajícím aktuálně motivovaným restrukturacím.

Ještě jeden valér nám ze společenského profilu spisovatele moderní doby ale uniká. Je to rys, který pregnančně vyjádřil Šaldův důvěrný přítel a vrstevník Antonín Sova – sice později, až po převratu, nicméně s obecně platnou závazností:

„Chci, aby náš prapor rudě vlál.

(...)

To ty jsi, spisovateli.

To ty jsi, šašku pro ukřácení chvil.

To ty jsi, snílku tragický.

Ty básníku, strážce bdělý
 národních sil,
 ty zaostalče dob předešlých klasický.
 (...)
 Ten prapor nechť rudě vlá, (...)
 ať šlehne, ať zabolí!
 Kdo nepůjde za ním, ten ušlapán docela.
 A vy, vy příštipkáři a kompromisní služebníci
 té džentry s vašimi duchy lichvařící,
 si nechte své reformní oboly!“

Citovali jsme ze Sovovy sbírky *Krvácející bratrství* (1920) slavnou kdysi báseň *Sloky spisovatelům*. Bez ohledu na časové memento rudé barvy praporu dělnictva, jež tento velký a citlivý intelektuál tehdy přijal za své, úryvek vyjadřuje něco podstatnějšího. Demonstruje spisovatele jako šaška, jako pimprle, prodávající se šoubyznysu, konzumu a různým iluzím o sociálním smíru v čase nesmiřitelných zápasů. Sám Antonín Sova byl za války jedním z nejkonekventněji protiválečných českých básníků, o čemž svědčí jeho kniha *Zpěvy domova* (1918), kniha hlubokého ponoru, vyjadřující básníkův postoj důsledně všelidské humanity.

Pokud budeme zkoumat ideové ovzduší první světové války z hlediska české spisovatelské obce, zarazí nás chiazmatická, tedy křížící se tendence. Poměrně početně byli na samém počátku válečného konfliktu zastoupeni spisovatelé věřící ve válku jako katarzi. Bylo to v době, kdy ještě lidé mohli propadat iluzi o krátkodobosti války a Češi specificky o možném vítězství Rusů, v něž vkládali falešné naděje osvoboditelského mesiášství (typickým příkladem je Kramář se svým projektem *Slovanské říše*, budované na ústavním principu říšskoněmeckého *Bundesstaatu*). Dlouhá desetiletí předválečná byla pojednou (samozřejmě nesprávně) pocitována jako doba vlastně bezvývojová, stagnativní a od války se očekával „konec estéta“ a nástup zdravého realismu – v umění, v politice i v mezinárodních vztazích. Náchylnost k optimistickému výkladu války měli především sociální demokraté, programově spjatí s podunajským soustátím, v jehož reorganizaci věřili. Doufali rovněž, že válka přivede podmínky pro revoluční řešení staleté a tíživé sociální otázky. Očistnou funkci válce připisovali spisovatelé jako kritik F. V. Krejčí (sbírka *esejů Doba*, 1916), Marie Majerová, dokonce katolický humanista sociálně demokratického směru Antonín Macek, později se ostře vymezující proti válce jako masové bratrovraždě. Pozitivní vliv války tematizoval v prvním dílu filosofické románové skladby *Loutky i dělníci boží* František Xaver Šalda a na okamžik mu podlehl i aktivní účastník protirakouského domácího odboje Josef Svatopluk Machar, tzn. autoři jiné než socialistické orientace. Naopak sociální demokratka a nejbližší přítelkyně Marie Majerové Helena Malířová, nedávno dobrovolná

ošetřovatelka Červeného kříže v krvavých balkánských válkách, jichž se s národním i profesionální ctí účastnila početná česká lékařská výprava, zaujala od první chvíle vyhraněně protiválečné stanovisko. S válkou měla své zkušenosti a věděla, že demoralizuje a zabíjí, destruuje, namísto aby pomáhala a obrozovala. „Sestra Helenka“, jak ji nazýval ve své korespondenci z předválečného Balkánu zakladatel české a spoluzakladatel světové plastické chirurgie akademik František Burian, apelovala mnohem reálněji na humanitu, bratrství a soucit než její druzi.

Všichni jmenovaní spisovatelé se v květnu 1917 sešli pod Manifestem českých spisovatelů jako jeho signatáři. Naopak historik profesor Josef Pekař podle svědectví své posluchačky, zaznamenaného Karlem Kazbundou v závěrečném svazku jeho *Stolic dějepisu* na pražské univerzitě, vyjádřil solidaritu s vojáky, kteří odcházeli na frontu, a litoval jejich mladých životů. Po válce byl napadán jako „rakušák“, Manifest spisovatelů odmítl podepsat, a přitom projevil mnohem více prozíravosti než např. František Václav Krejčí, který po převratu a po svém návratu od dobrovolníků na Sibiři vystupoval div ne jako odbojový a protiválečný tribun, ač ještě na jaře 1917 dostal co proto od Šaldy, mnohem dříve pochopivšího úkol kritika, básníka a spisovatele v dramatu války.

Pro literáty, duchovně spjaté s českou husitskou a reformační tradicí, znamenalo důležitý zlom pětisetleté výročí upálení Mistra Jana Husa v roce 1915 se zapovězeným veřejným odhalením Šalounova pomníku na Staroměstském náměstí. Historici Novotný, Kybal, Krofta, hudební historici Nejedlý a jeho švagr Helfert, spisovatelé typu Josefa Holečka, čeští evangelíci a moravští reformovaní, podstatná část českožidovských asimilantů jako Viktor Vohryzek, Edvard Lederer-Leda, Jindřich Kohn a další, část reformních katolíků (Jindřich Šimon Baar v básni *Vánoce 1915*, v Plzni katecheta dr. Karel Farský, v Olomouci Matěj Pavlík) pochopili, že jediné, co lze od války očekávat, je vyřešení české otázky ve smyslu odpoutání se od mnohonárodnostní – českým zájmům „cizí“ – říše a přijmout za svůj osvobozenecý program odboje. Odboj jim reprezentovala zejména složitě se konstituující domácí síť tzv. Maffie. Nikdo z jen trochu zasvěcených v Praze nepochyboval, že reformovaný farář z Moravy Jan Karafiát, žijící v Praze na penzi a naplňující do posledního místa vinohradský sbor, kde každou neděli kázal v radikálně vlasteneckém, hluboce humanistickém a pacifistickém duchu, má kontakt s odbojem. A opravdu byl Karafiátovým informátorem o situaci jeho přítel Jan Herben. Přesto Karafiát nebyl vyzván k podpisu Manifestu českých spisovatelů. Ale to souviselo s víceméně náhodnou sestavou kádrů jeho signatářů. Na Karafiátu se zapomnělo, přizván zato byl filosof profesor František Krejčí, napojený přímo na odboj (jeho zetěm byl malíř Emil Filla), autor ojediné stati v *České myslí* Právo existence malého národa, kde mj. anticipoval jednu ze zásad mnohem pozdější právní filosofie Vladimíra Kubeše o nezadatelném přirozeném právu člověka na život. Krejčí, původně realista, koncem války vedl teoretickou revue českého socialismu

Budoucnost, formulující vlastní domácí verzi socialistického myšlení, jíž zatím nikdo z historiků ani filosofů nevěnoval žádnou pozornost.

Na podzim 1916 v souvislosti se změnami v monarchii, z nichž nejvýznamnější bylo úmrtí panovníka a nástup nového vladaře, který se od počátku netajil snahou o obnovu parlamentarismu v Předlitavsku, bylo aktuální tzv. národní souručenství čili faktické sjednocení českých politických stran (mimo ilegalizované anarchokomunisty) ze zástupců jejich dosud pasivních výkonných výborů a poslaneckých klubů, vyčkávajících okamžiku znovuoobnovení parlamentní činnosti. Dostatečně průkazně o tom svědčí nedávno editovaný deník mladočeského politika a historika Tobolky. Podpora ústavy a dosavadního právního řádu habsburské říše se dala z jejich strany více než očekávat. Ba byla téměř jistá. V odporu vůči tomu se proto aktivizovala s odbojem spřízněná tvůrčí inteligence. Podnět k manifestačnímu vystoupení reprezentantů české spisovatelé obce vzešel od bibliotekářů pražské Univerzitní knihovny, básníků a radikálních mladočechů dr. Otakara Theera a docenta germanistiky dr. Otokara Fischera. Oba byli svým pracovním zaměřením a mezinárodním rozhledem pravděpodobně zpraveni o podobném varu mezi belgickými spisovateli, jak zanedlouho uvidíme. Vypracování textu manifestu se ujal aktivista levice v domácí rezistenci dr. Jan Heidler, historik, oblíbený žák a politický antipod Josefa Pekaře. Jeho verze manifestu byla však pro Maffii příliš radikální, byla tudíž odsunuta ad acta (což Heidler do předčasné smrti nesl úkorně). Za poněkud nezřetelných okolností vedení odboje pověřilo textací Manifestu českých spisovatelů a sběrem podpisů svého předního člena, šéfa činohry Národního divadla Jaroslava Kvapila, básníka, dramatika a režiséra.

O Manifestu psali někteří jeho signatáři jako J. Kvapil, F. V. Krejčí, historik a archivář Václav Vojtíšek (v Literárních novinách 1967) i odpůrci (J. Pekař). Souvisele monografické výklady vyšly tři: Jan Heidler vydal napůl memoárový a napůl historický spis o genezi Manifestu Projevy českých spisovatelů (1920), historik Karel Stloukal formou historického eseje uvedl Manifest spisovatelů do širších společenských souvislostí ve studii Před třiceti lety (1947), přičemž se zvláště zabýval od spisovatelského vystoupení odvozeným manifestem národně sociální České obce dělnické, a konečně autor této stati vydal Přehled manifestů české tvůrčí inteligence z jara 1917, vydaný ve Sborníku k dějinám 19. a 20. století (sv. 11, 1989). V tomto rozsáhlém materiálovém článku analyzoval jako první a bohužel nikoli bez věcných omylů jednak spisovatelé signatáře včetně těch, kteří se k manifestu připojili dodatečně, pokud je bylo možno zjistit, a jednak poprvé v souvislosti se spisovateli uvedl iniciativu výtvarníků a zástupců hudební a divadelní obce. Šlo o tzv. manifest Emy Destinnové, prvně publikovaný Václavem Holzknechtem, a nově nalezený manifest Jana Kotěry z pozůstalosti jeho syna Mirka.

Autor tohoto zamyšlení, když v polovině osmdesátých let připravoval svo-

ji diplomovou práci, setkal se mimo jiné s českobudějovickou okresní pediatričkou MUDr. Evou Pittrovou, dcerou Jaroslava Kvapila z jeho druhého manželství s herečkou Zdenkou Rydlovou. Žádné památky na otcovu činnost v Maffii sice už u sebe neměla, avšak sdělila, že Kvapil konzultoval výslednou verzi Manifestu po právní stránce (aby nebyla v rozporu s platnou ústavou a nebyla represivně napadnutelná) s advokátem JUDr. Bohdanem Klinebergem, významnou osobností českožidovského asimilačního hnutí, spolupracovníkem domácího odboje a pod pseudonymem Antonín Rataj časopisecky publikujícím prozaikem. Klineberger byl autorem závažného filosofického spisu *Náboženský cit*. Rozbor hodnoty náboženství (Praha 1906), kde v rámci své poměrně komplikované kantiánsko-pozitivistické stavby, dešifrovatelné jen po zkušenosti s dobovými filosofickými úvahami, formuloval tři argumenty právně-filosofické povahy. Podle nás měly relevanci i pro jeho rady Kvapilovi v souvislosti se stylizací prohlášení. První teze zní: „Neodporovat zlému je nejvyšší stupeň fiktivní odevzdanosti – trpnosti, možný jen v životním prostředí, které neznajíc *skutečné trpnosti* kochá se iluzí z fikce...“ (s. 275). Druhá teze je sofistikovanější: „Ze zásady volnosti vědomí individuálního a z práva na jeho svobodu, ne snad ve formě pouhé představy, nýbrž ve formě slova a činu, plyne, že *stát je povinen* šetřit všechny formy vědomí společenského...“ (s. 393). A ve třetím punktu jeho stanovisko vrcholí: „Které náboženství má titul práva? (...) Právo na vědomí člověka není absolutní a výlučné pro náboženství *jedno*, nýbrž platí pro náboženství *vůbec*; otázka vítězství náboženství (či jiné formy společenského vědomí) je otázkou časové přednosti a posloupnosti, a tím přechází v *otázku společenského vítězství*...“ (s. 401). Není náhodné, že Klineberger, ač autor toliko jedné knižní publikace, mezi signatáři Manifestu českých spisovatelů nechyběl. Jeho spis byl alespoň vývojově a obsahově významný. Mezi signatáři se octli mnohem méně význační autoři.

Manifest českých spisovatelů byl prvně publikován 22. května 1917 v Národní politice vlastně omylem, jistou indiskrecí, pár týdnů před znovuotevřením říšské rady. Vzbudil doslova bouři masové odezvy mezi českým obyvatelstvem. Od května 1917 nebylo národně uvědomělého Čecha, který by se nehlásil k programu odboje. Mluvílo se v jeho duchu doslova všude a bez zábran. Zatímco druzí žvanili o národní a státní svěbytnosti a dokazovali její oprávnění ze sta různých zorných úhlů, aniž by za to riskovali policejní a soudní postih, jediná spisovatelka Růžena Svobodová, sociálně demokratická členka Českého srdce, se sebezníčující vervou pracovala pro válkou postižené děti a sebeobětavě *konala*. Učinila tak pro odboj a budoucí stát víc než řečníci na schůzích a pohotoví, přízpůsobiví žurnalisté. Přitom s koncepcí odboje souzněla přímo jen jediná věta mnohomluvného Manifestu, obracejícího se apelativně k poslancům, kteří pod jeho vlivem přijali své Státoprávní prohlášení, tuto větu pouze dále rozvíjející:

„Na vás, pánové, jakožto na mluvčí *československého* národa pohlížeti budou

dnešek i budoucnost a není sporu, čeho po vás žádají. Program našeho národa je založen jeho dějinami i jeho kmenovou jednotností...”

Český spisovatelský manifest měl, což je u nás doposud neznámé, svůj mezinárodní kontext. Noviny neutrálního Nizozemí ze dne 23. května 1917 přinesly významný dokument – Projev vlámských spisovatelů a politiků Jeho Excelenci Leopoldu von Bethmann-Hollwegovi, kancléři Německé říše. Projev (vlastně také manifest) otevřeně protestoval proti německé okupaci Belgie a vyslovoval se proti stávající válce. Navazoval na pastýřský list belgického arcibiskupa-primase Désiré Josepha kardinála Merciera ze září 1914, obsahující mírové poselství a protesty proti německému vpádu do neutrálního království, proti okupaci a vypálení Lovaně, arcibiskupova sídla. Z Francie byla protiokupační opozice belgických intelektuálů podněcována silně protiněmecky orientovaným spisovatelem Mauricem Maeterlinckem, mistrem evropského symbolismu, nositelem Nobelovy ceny, který byl v písemném kontaktu s programovým pacifistou Romainem Rollandem, žijícím ve švýcarském exilu, autorem manifestačně protiválečných statí Nad vřavou válečnou. V tomto duchovním klimatu vystoupila řada belgických spisovatelů a senátorů vlámské národnosti proti válce a za jednotu, nedílnost a svobodu Belgie. Manifest byl signován v Antverpách 10. března 1917 mimo jiné Augustem Vermeylem (1872–1945), Karlem van de Woestijnem (1878–1929), Hermanem Teirlinckem (1879–1967), Mauritiem Sabbem (1873–1938), Alfredem Hegenscheidtem (1866–1964) a Emmanuelem de Bomem (1868–1953). Jsem názoru, že původní inspirátoři Manifestu českých spisovatelů O. Theer a O. Fischer byli vzhledem ke svému západnímu zaměření a knihovnické činnosti o situaci v belgických kulturních kruzích zpraveni. Tím spíš, že Maffie měla v Holandsku vlastní „hlídku“, totiž malíře Fillu s chotí Hanou.

V Manifestu českých spisovatelů jako kdyby znovu ožil starý obrozený model spisovatelských úkolů, obohacený hugovským výměrem spisovatele jako svědomí národa. Bylo to, opakují, pojetí spisovatelům nevlastní, zavádějící je do služeb ideologií a politiky. Odůvodněno je však plně situací války. Oprávnění Manifestu je navíc jasné v tom, že skutečně splnil účel a Český svaz poslanců vyprovokoval ke vzdoru vůči monarchii, jejíž spolupodíl na válce byl bezesporný, zejména v tom, že neměla jasnou zahraničněpolitickou doktrínu a že podléhala sugesci velmocenské politiky Německa. I tak velký duch jako Šalda, který dlouho odmítal politické angažmá uměleckých tvůrců, dospěl koncem první války k závěru, že spisovatel, má-li být práv přítomnosti a jejich výzev, *musí vyjadřovat „zájmy hromadné“*. U nás podobné výzvy nastaly opakovaně v meziválečných třicátých letech (po nástupu Hitlera, za Španělské občanské války, nejvýrazněji v období mnichovské krize). Koneckonců smrt prezidenta Masaryka vyvolala manifest Věrní zůstaneme, jenž působil za protektorátu jako impulz kulturní veřejnosti k odbojovým aktivitám. Poslední společenskou výzvu spisovatelům, jíž se chopili a dostáli svému svědomí,

vidím v reakci na srpnovou okupaci 1968. Pak už nikdy ne. Spisovatelskou obec se podařilo za normalizace roztržít natolik, že se její jednotnost více neobnovila a literatura se pomalu ztratila, vyschla jako voda za úporného sucha. Protože v zásadě platí to, na čem jsem se kdysi shodl s profesorem Arnoštem Lustigem: ve společenství, kde je každý druhý spisovatel, přestává být literatura.

Literatura má nesporně jiné cíle než politicko-ideologické, ale občanský postoj je povinná vyjadřovat, pokud zavelí existenciální nutnost. Na jaře 1917 tato nutnost nastala. Obsah společenské funkce spisovatele pochopil a mistrně vyjádřil velký belgický básník Verhaeren, pokračovatel Whitmanův a opěvateľ rodných Flander, Vlám píšící z vlasteneckých důvodů vždy francouzsky:

„(...) zda pochopíte, proč k vám můj verš s výzvou vzlétá?
Vy dočkáte se, že kdos žhavý vyproští
pravdu až ze srdce samotné nutnosti,
jasný štít, co konečně proklestí svornost světa!

(Verhaeren, Émile: Večer. Z výboru Žárné chorály, Praha 1960. Překlad Jiřího Konůpka upravil Martin Kučera)

Die Schriftsteller – das Gewissen der Nation? Ein kleines Nachdenken über das Manifest der tschechischen Schriftsteller

Der Autor stellt am Beispiel des am 22. Mai 1917 veröffentlichten Manifests der tschechischen Schriftsteller im Vergleich mit einer Reihe ausländischer Parallelen seine Überlegungen zu der Rolle des Literaten und Intellektuellen im Allgemeinen an, insbesondere zu seiner Beziehung zur Politik, Macht, Ideologie und nicht zuletzt zu den Kriegsereignissen. Die Thesen des Autors sind durch konkrete Literaturnachweise aus den Werken tschechischer Schriftsteller dokumentiert.

Writer – a conscience of the nation? A brief reflection on the Manifesto of Czech writers

The paper brings a reflection on a role of a writer and intellectual, in general, especially on his attitude to politics, power, ideology, and, last but not least, to war events, based on the example of the Manifesto of Czech writers, published on May 22, 1917, along with a variety of foreign analogies. The author's theses are documented with actual quotes from works of Czech writers.

VITAMÍNY NA FRONTU A DO NEMOCNIC. PŘÍSPĚVEK K DĚJINÁM KAŽDODENNOSTI PRAŽANŮ V DOBĚ PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

JANA KONVIČNÁ

Starosti se zásobováním obyvatelstva potravinami tížily samosprávy měst a obcí od počátku války. Už během první poloviny roku 1915 se potvrdilo, že nikoli zbytečně. Zavedení státního monopolu na distribuci obilí a následně i dalších potravin a surovin prostřednictvím státních ústředen postavilo mimo zákon dosavadní běžnou praxi nakupování přímo u výrobců, na což doplácela zejména města, která byla na rozdíl od venkova na nákupu a dovozu potravin závislá. Spolu se zaváděním regulace trhu s potravinami se stát snažil o vytvoření co nejkomplexnějšího systému racionalizované distribuce a konzumace potravin, opřené o poslední výsledky vědeckých bádání evropských dietologů a fyziologů. O tyto výzkumy se v době kritického nedostatku některých základních potravin, jako např. mouky, opíraly i předpisy stanovující složení jejich náhražek.¹

Druhou oblastí, které samosprávy měst a obcí věnovaly během války značnou pozornost, byla podpůrná činnost pro vojáky ve válce a jejich rodiny. Pomocné válečné akce, především sbírky peněz a naturálií všeho druhu, se vedle obecních samospráv staly doménou velkého množství charitativních korporací, ať už státních, církevních nebo soukromých. Hlavním úkolem všech těchto sdružení byla péče o raněné, o rodiny vojáků povolanych do války, vdovy a sirotky po padlých, ovšem neméně důležitou součástí jejich práce byla snaha zpříjemnit vojákům situaci přímo v poli, např. zásilkami českých knih a časopisů.

---

1 Kučera, Rudolf: Život na příděl. Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918. Praha 2013, s. 20–35. Z novějších publikací reflektujících se i zásobování českých zemí během první světové války např. Šedivý, Ivan: Češi, české země a Velká válka 1914–1918. Praha 2001; Borovička, Michal – Kaše, Jiří – Kučera, Jan P. – Bělina, Pavel: Velké dějiny země Koruny české. XII. b. 1890–1918. Praha 2013. K problému zásobování Prahy kromě kompendií věnovaných jejím dějinám např. Scheufler, Pavel: Zásobování potravinami v Praze v letech 1. světové války. Etnografie dělnictva 9, 1977, s. 143–197; Pojar, Vojtěch: Nedostatek potravin za první světové války a legitimita komunálních elit v Praze. Hospodářské dějiny 28, 2013, č. 2, s. 177–225; Konvičná, Jana: První světová válka a pražská samospráva: nástin situace. Documenta Pragensia 35, 2016, s. 63–76.

pisů. I v případě pomocných válečných akcí stát často vystupoval v roli jejich iniciátora a koordinátora.

5. září 1915 uveřejnily Národní listy pod titulkem *Akce na opatření vojska a nemocnic ovocnými konzervami* informaci o tři dny starém oběžníku, kterým se české místodržitelství obracelo na politické úřady s výzvou, aby se zapojily do organizování charitativní sbírky ovocných a zeleninových konzerv pro vojáky. Jak bylo v oběžníku zmíněno, v předchozím roce uspořádala se značným úspěchem zavařování ovoce a nakládání zeleniny Hospodářská společnost ve Vídni, a jelikož prognózy úrody ovoce a zeleniny pro rok 1915 byly velmi pozitivní, apelovalo místodržitelství na vlasteneckou strunu obyvatelstva ve snaze zapojit do akce co největší počet lidí. Aby byl projekt úspěšný, doporučovalo místodržitelství na prvním místě zřídit zvláštní komitáty, které by byly pověřeny organizačním zajištěním celé akce. Svůj komitát měl mít každý politický, případně každý soudní okres. Jeho členy se měli stát zástupci okresních hejtmanství, okresních válečných pomocných úřadů, okresních výborů, hospodářských a hospodyňských škol, dívčích obecních škol, okresních pokusných stanic pro využití ovoce a důležitých zemědělských korporací. Vedením a dohledem nad konzervačními pracemi měl komitát pověřit osobu se vzděláním v příslušném oboru. Kromě zapojování žákyní vyšších tříd obecních a hospodářských škol bylo doporučováno pořádat kurzy o možnostech využití ovoce a zeleniny jako doprovodné akce projektu. Místodržitelství nechtělo ponechat náhodě ani kvalitu výsledných produktů a jako návod pro zpracování ovoce a zeleniny doporučovalo příručku odborného učitele ze Štýrska Otty Brüderse, jejíž překlad s názvem *O domácím využití ovoce a zeleniny* v září 1915 samo vydalo a za 16 haléřů nabízelo ke koupi. Výtěžek z prodeje příručky byl určen pro sirotčí fond po padlých vojínech z Čech. Celá akce měla být ukončena nejpozději do konce října, kdy jednotlivá okresní hejtmanství měla podat zprávu o výsledcích projektu.

Několik okresních úřadů položených ve vyšší nadmořské výšce místodržitelství záhy informovalo, že se do přípravy ovocných a zeleninových produktů nemohou zapojit, neboť s ohledem na drsné přírodní podmínky jejich obyvatelé ovoce a řadu druhů zeleniny vůbec nepěstují, a tak nemají ani zkušenosti s jejich konzervováním. Místodržitelství uvedené důvody neuznalo a dotčeným okresům doporučilo zaměřit se na sběr lesních plodů včetně šípků a hub a jejich sušení, případně zavařování.²

Pražský magistrát vyzvalo místodržitelství k zapojení do dobročinné sbírky ovoce a zeleniny a jejich následného zpracování rovněž oběžníkem z 2. září 1915. Během první fáze příprav na vlastní konzervování město oslovilo zvláštním pří-

2 Archiv hlavního města Prahy (AHMP), fond Magistrát hl. města Prahy I., Prezidium rady a magistrátu (MHMP I., Prezidium), 1914–1937, sign. 83/67, kart. 894.

pisem pěstitele a prodejce ovoce a zeleniny, zejména majitele velkostatků a zahrad v Praze a okolí, spolky pěstitelů ovoce a zeleniny, spolky obchodníků prodávajících na trzích a instituce zabývající se pěstováním a šlechtěním ovoce a zeleniny, a s odkazem na charitativní charakter projektu žádalo o darování jakéhokoli množství čerstvých plodů, případně již hotových kompotů, marmelád nebo sušených plodů. Část ovoce a zeleniny chtěla na zpracování poskytnout i sama pražská obec, která od jara 1915 začala řešit zhoršující se situaci na trhu s potravinami jejich výrobou ve vlastní režii: vedle pečení chleba a chovu králíků pěstovala i obilí, ovoce a zeleninu. Zatímco bramborami byly osázeny obecní pozemky na Letné a v Dejvicích, ovoce a zelenina se pěstovaly v městských parcích a zahradách a na zahradách městských zařízení, jako např. v zahradě městského sirotčince na Hradčanech, zahradě městské vychovatelny manželů Olivových v Říčanech, zahradě u Zbrojnice na Malé Straně, Kinského či Lumbeho zahradě.³

První pracovní schůzka k připravovanému konzervování ovoce a zeleniny se sešla na Staroměstské radnici za předsednictví starostova náměstka Josefa Schröttra v sobotu 25. září 1915. Porady se zúčastnili mj. i ředitel správy pražských trhů Vojtěch Kuthan, ředitel městských sadů Karel Skalák, ředitel Karas z Vydrovy továrny poživatin a slečna Marie Sandtnerová, učitelka Vyšší dívčí školy ve Vodičkově ulici. Porada se zabývala složením komitétu dohlížejícího nad celou akcí, jehož členkami se měly stát dámy z českých i německých charitativních korporací, sumarizací potřeb nezbytných pro konzervování a hledáním vhodného prostoru nejen pro vlastní zavařování, ale i ke skladování čerstvých surovin a hotových výrobků. Vedle velkostatkářů se měl magistrát obrátit s žádostí o dar pro připravovanou akci i na další profese a instituce disponující ingrediencemi a potřebami pro zavařování nezbytnými, jako např. lahůdkáře, cukráře, hoteliéry, hostinské, sklady cukru, chemické laboratoře a výrobce skleněných lahví. Nabídka Vydrovy továrny poživatin, že ke zpracování ovoce a zeleniny poskytne jak prostory, tak přístroje, musela být nakonec odmítnuta, neboť jak ukázala prohlídka přímo na místě, továrna byla vhodná pro zpracování potravin ve velkém, nikoli pro menší akci, jakou mělo být „magistrátní zavařování“. Náhradní prostory byly nakonec nalezeny v kuchyni Komitétu pro stravování chudé školní mládeže, umístěné v čp. 856 v Bílkově ulici na Starém Městě. Odborným vedením pověřil magistrát Marii Sandtnerovou,⁴ jejímž prv-

---

3 K pěstování zeleniny chtěla pražská obec využít i pozemky nového hřbitova v Ďáblicích, na kterých se zatím nepohřbívalo. Tento záměr ale narážel na zamítavé stanovisko pražského fyzikátu. Na hřbitovních pozemcích byly nakonec vysázeny brambory. Viz AHMP, MHMP I., Prezidium, 1914–1937, sign. 14/475, kart. 672.

4 Jde o Marii Sandtnerovou, provdanou Janků (1885–1946), pozdější známou autorku kuchařek a propagátorku zdravé výživy. V letech 1916–1918 ji pražský magistrát angažoval i ve vedení

ním úkolem bylo sestavit přesný harmonogram konzervování včetně návržení konkrétních konzervovacích postupů.⁵

Mezi vítané dary pro „magistrátní zavařování“ patřil cukr. V roce 1915 se tato potravina na pultech pražských obchodů sice stále objevovala, pro nejchudší vrstvy obyvatelstva se kvůli ceně pomalu stávala nedostupnou. Nutnost zákroku proti zvyšování ceny cukru projednávala na svém zasedání 28. ledna 1915 i městská rada, neboť cukr byl počátkem roku 1915 údajně o 15 K dražší než v Německu.⁶ Situaci na trhu s cukrem mělo stabilizovat rozhodnutí vídeňského ministerstva obchodu o prodeji většího množství cukru obcím napříč monarchií, čímž měly být pokryty alespoň nejnětější potřeby konzumentů. Cukr měl poskytnout Komitét spojených rakouských rafinérií, který s ohledem na své možnosti korigoval také objednávky jednotlivých obcí. Praze bylo z požadovaných 600 vagónů dodáno pouze 150 a výsledek následné objednávky byl stejně tristní: místo objednaných 250 vagónů cukru bylo hlavnímu městu Českého království přiděleno deset. Ředitelství zásobovací a přejímací komise⁷ dalo ihned do prodeje 120 vagónů cukru, což v daném okamžiku představovalo zhruba 2 kg cukru na jednoho obyvatele Prahy⁸ – to bylo také maximální množství, které si Pražané mohli koupit v prodejních po předložení odběrních lístků vydaných pražskou samosprávou a distribuovaných prostřednictvím chlebových komisí a majitelů domů. Lístky byly platné do konce července 1915.⁹ Od dubna následujícího roku začal podléhat regulaci také prodej kostkového cukru v krabicích a množství cukru prodaného jednotlivým kupujícím v jednom dni nesmělo přesáhnout čtvrt kilogramu.¹⁰

Dary jednotlivců i korporací určené na konzervování ovoce a zeleniny pro vojáky v poli a nemocnicích měly být zaslány do prezidiální kanceláře na Staroměstské radnici. Přesný výkaz poskytnutých surovin a dalších náležitostí pro za-

vývařovny pro chudé a strádající obyvatelstvo. Více Szabo, Miloš: Pražské hřbitovy. IV. Olšanské hřbitovy. Praha 2012, s. 118–119.

- 5 AHMP, MHMP I., Prezidium, 1914–1937, sign. 83/1, kart. 892.
- 6 Věstník obecní královského hlavního města Prahy (Věstník) 22, 1915, č. 3, s. 33. Na téže schůzi bylo upozorněno i na vzrůstající cenu soli, kterou někteří obchodníci libovolně navyšovali v rozporu se státem stanovenými maximálními cenami potravin.
- 7 Ředitelství zásobovací a přejímací komise zřídila pražská samospráva v srpnu 1914 jako institut pověřený zajišťováním potravin pro veškeré obyvatelstvo hlavního města. Od srpna 1915 jeho agendu vykonávala kancelář Apropizačních ústavů královského hlavního města Prahy.
- 8 Zbýlý cukr si pražská obec ponechala ve své dispozici.
- 9 Věstník 22, 1915, č. 13 a 14, s. 194–195. O nedostatku cukru vypovídá i omezování výroby cukrářských výrobků: dle magistrátní vyhlášky z 30. listopadu 1915, vydané na základě o týden staršího nařízení českého místodržitelství, se cukrářské zboží mohlo nadále vyrábět jen ve středu a v sobotu. Srov. Věstník 22, 1915, č. 23 a 24, s. 320–321.
- 10 Věstník 23, 1916, č. 6, s. 102 a Věstník 23, 1916, č. 8, s. 134.

vařování nezbytných se nedochoval, nejpozději od počátku října 1915 ale začal magistrát evidovat první dodané suroviny.¹¹ Mezi největší dárce ovoce patřili správa arcibiskupského velkostatku v Dolních Břežanech, opatství Královské kanonie premonstrátů na Strahově či obecní starší Ladislav Myslík. Cukr věnoval např. Chemický výzkumný ústav a kontrolní stanice pro průmysl a hospodářství (30 kg), ředitelství cukrovaru knížete Ferdinanda z Lobkovic v Dolních Beřkovicích (40 kg) nebo Technická a chemicko-analytická laboratoř Dr. J. Friedrich (10 kg).¹² O sklenice na zavařování se z velké části postaraly Sklářny a rafinerie Josef Inwald akc. spol. (500 kusů), firma C. Stölzleho synové, akc. spol. pro výrobu skla (100 kusů) a Vydrova továrna poživatin. Se stejnou vděčností ale pražská radnice přijímala i dary v podobě bedýnky mišpulí či červené řepy, nůše mrkve nebo sudu octa.¹³

Vlastního konzervování ovoce a zeleniny se střídavě účastnilo přibližně 30 žen, mezi nimiž převládaly učitelky a manželky úředníků. K těm nejaktivnějším patřily Anna Dobnerová, manželka ředitele pražské vychovatelny v Libni, a Tekla Chudobová, choť praktického lékaře z Nového Města. I když nevíme, zda při práci využívaly místodržitelstvím doporučovanou příručku *O domácím zužitkování ovoce a zeleniny*, nebo spíše spoléhaly na zkušenosti ze svých rodin a domácností, případně odborné vedení Marie Sandtnerové, stojí Brüdersův drobný tisk alespoň za stručné připomenutí. Nejedná se o „pouhé“ recepty na konkrétní výrobky z ovoce a zeleniny, autor uživatelkám nabízí informace o nejvhodnějších formách zpracování jednotlivých druhů ovoce a zeleniny, pracovních postupech při zhotovování různých ovocných a zeleninových výrobků i možnostech jejich dalšího uchovávání. Vždy nabádá ke zužitkování všech částí plodů a varuje také před některými příčinami kažení ovocných a zeleninových produktů.¹⁴

Konečné výsledky „magistrátního zavařování“ z roku 1915 neznáme, akce ale musela zaznamenat jistý ohlas, a to i na zemské úrovni, neboť v roce 1916 vyzvalo české místodržitelství k jejímu zopakování. Při realizaci použila pražská samospráva model osvědčený v předchozím roce včetně využití kuchyně Komitétu pro stravování chudé školní mládeže v Bílkově ulici a pověření Marie Sandtnerové odborným vedením zavařování. Na rozdíl od roku 1915, kdy se místodržitelství

---

11 Některé z oslovených institucí se z účasti na magistrátní akci omluvily s tím, že už mají uzavřenou dohodu o dodávání ovoce a zeleniny, případně z nich vyrobených produktů, přímo s nemocnicemi, lazarety eventuálně vojenskými jednotkami. Mezi tyto korporace patřil např. Královský český zemský pomologický ústav v Troji nebo pivovar a velkostatek Františka Ringhofferů.

12 O rok později darovaly největší množství cukru na zavařování pro vojáky Živnostenská banka v Praze (100 kg) a Rolnická akcijní rafinerie cukru v Lounech (50 kg).

13 AHMP, MHMP I., Prezidium, 1914–1937, sign. 83/1, kart. 892 a tamtéž, sign. 83/67, kart. 894.

14 Brüders, Otto: *O domácím zužitkování ovoce a zeleniny*. Praha 1915. Tisk in AHMP, MHMP I., Prezidium, 1914–1937, sign. 83/67, kart. 894.

obrátilo na politické úřady až na počátku září, došlo v roce 1916 k posunutí začátku projektu na letní měsíce, aby mohly být zužitkovány i dříve dozrávající plody. Se zpracováváním ovoce a zeleniny se započalo 15. července, a když Marie Sandtnerová o čtyři měsíce později sestavovala konečnou bilanci, byl její výsledek následující: 1 136 lahví kompotů z višní, třešní, rybízu, angreštu, švestek, broskví, meruněk, brusinek, šípků, bobulí vinné révy a hrušek, které byly zavařovány buď se zázvorem, s citronem nebo s octem. Mezi kompoty bylo započítáno i ovoce naložené v cukru, konkrétně dýně, meloun, jablka a také zelená rajčata. Další položky výkazu tvořilo 118 lahví marmelád (angrešťová, rybízová, šípková, hrušková, mrkvovalá a dýňová), 171 lahví ovocných šťáv a vín (z bezinek, borůvek, brusinek, malin, černého i červeného rybízu a hrušek), 20 lahví ovocných rosolů z jablek a hroznového vína, 20 lahví povidel z bezinek, hrušek, jablek, švestek, případně míchaných z hrušek a švestek, 50 kg sušeného ovoce (švestky, hrušky), 19 lahví sušené zeleniny, především kapusty, mrkve, petržele a brukví, 4 lahve červené řepy a cibulek naložených v octě, 100 kg ovocné pasty, 7 kdoulových dortů a 6 jablkových salámů.¹⁵ Ačkoli místodržitelství předpokládalo, že o přidělování produktů vyrobených v rámci charitativního konzervování ovoce a zeleniny budou rozhodovat okresní válečné pomocné úřady, nechalo prezidium pražského magistrátu rozdělit veškeré ovoce a zeleninu zpracované v jeho režii mezi vojáky zotavující se v pražských nemocnicích a lazaretech.

Pro hospitalizované vojáky byl mimořádný příděl ovoce a zeleniny jistě vítaným zpestřením jídelníčku, jinak závislém na zužujícím se sortimentu nabízeném na trhu s potravinami. Zásobovací situace v Praze se přes veškeré aktivity zástupců obce a jejich intervence u místodržitele i státních úřadů ve Vídni nadále zhoršovala. Přestože v roce 1916 nakoupily Apropizační ústavy zboží za více než 21 milionů korun,¹⁶ potravin na trhu bylo stále méně, což vedlo i ke zmenšování přídělů obyvatelstvu, a jejich kvalita byla stále horší. Do konce roku 1916 přešel na lístkový systém v podstatě veškerý prodej základních potravin a některé z nich byly určeny jen vybraným příjemcům.¹⁷ V zimě 1917 začala být zásobovací situace nejenom v Praze kritická a do konce války se její stav nezlepšil.

Za daných okolností se pražský magistrát v roce 1917 již do akce konzervování ovoce a zeleniny pro vojáky nezapojil. Ostatně záhy se ukázalo, že stále náročnější

15 Zpráva Marie Sandtnerové o výsledku konzervování ovoce a zeleniny pro vojáky v poli a nemocnicích z 24. listopadu 1916. Viz AHMP, MHMP I., Prezidium, 1914–1937, sign. 83/67, kart. 894.

16 Věstník 24, 1917, č. 3, s. 35.

17 Např. mléko bylo dle magistrátní vyhlášky z 3. června 1916 určeno přednostně kojícím matkám, kojencům, dětem do 6 let a nemocným v ústavním ošetřování. V září byl tento výčet s odkazem na ustanovení místodržitelství rozšířen o těžce nemocné osoby ošetřované v domácnosti. Viz Věstník 23, 1916, č. 19, s. 302.

bude i zajišťování zeleniny pro samotné Pražany. V září 1917 vydal místodržitel-ský úřad nařízení, které v obvodu pražské obce a okresních hejtmanství na Žižkově, Královských Vinohradech, Smíchově a v Karlíně zakazovalo přímý odběr zeleniny u výrobce; v budoucnu musela být veškerá zelenina nakupována na oficiálních trzích, což ve svém důsledku znamenalo její další zdražování. Samosprávy zasažených obcí, včetně pražské, se ve spolupráci se zástupci okresních hejtmanství pokusily omezit negativní dopad nařízení na zásobování zejména nejchudších vrstev obyvatelstva dohodou o společném nakupování zeleniny prostřednictvím Aprovizačních ústavů. Takto získaná zelenina měla být mezi jednotlivé obce rozdělena podle předem stanoveného klíče, jehož základem byl oficiální počet obyvatel obcí. V obecních prodejnách pak byla zelenina prodávána až o 50 % levněji, než kolik za ni požadovali trhovci.

Jak ukázaly první zkušenost z října 1917, nákup zeleniny prostřednictvím Aprovizačních podniků její nedostatek na trhu s potravinami ani zdaleka neřešil. Zajištěných 23 700 kg tuřínu, 132 600 kg zelí, 38 350 kg kapusty, 6 200 kg kedluben a 45 700 kg mrkve bylo považováno za velmi špatný výsledek,¹⁸ takže zelenina mohla být dále distribuována pouze do nejlidnatějších částí Prahy. Pražská obec se pokoušela nepříznivé situaci čelit již v průběhu roku 1917, kdy rozšířila plochy pro pěstování zeleniny ve vlastní režii o pozemky u čistící stanice v Bubenči. Zřizování nových polí naráželo nejen na nedostatek vhodných obecních pozemků, ale i na v důsledku války chybějící pracovní síly. Závažným problémem byla také celková vyčerpanost zemědělských ploch. Zelenina vyžadovala pro svůj optimální růst dobře prohnojenou půdu, ovšem i hnůj byl jednou z položek ze seznamu špatně dostupných komodit. O jeho nedostatku v důsledku snížení chovu hospodářských zvířat se hovořilo již od roku 1915, a pokud byl o dva roky později vůbec k sehnání, vyšplhala se cena za jednu fůru na 150 až 200 K.¹⁹ Problémy a náklady spojené s pěstováním zeleniny se nakonec samozřejmě odrazily v její prodejní ceně. Tu do značné míry navyšovala i cena semen a sazenic, v běžném prodeji zcela nesehnatelných. Rajská zahrada, vyhrazená k pěstování sazenic, již obecní poptávku ani zdaleka nepokrývala, a tak nezbyvalo než obrátit se na vídeňskou ústřednu s žádostí o včasné zajištění dostatečného přídeľu semen, přestože jejich ceny dosahovaly závrtných hodnot: za 1 kg kedluben zaplatil kupující 1 200 K, stejné množství květáku stálo 5 000 K, mrkve či zelí 800 K a špenátu 500 K. V dané situaci pražská obec na pěstování zeleniny ve vlastní režii do jisté míry rezignovala a problém s jejím zásobováním

---

18 Skutečné množství získané zeleniny bylo ještě o něco menší, neboť uvedená čísla představují odhadované výnosy z polí, nikoli hmotnost reálně koupené zeleniny.

19 Návrhy na nahrazení chlévské mrvy kostní moučkou byly na doporučení městského fyzika zamítnuty kvůli hrozbě šíření nakažlivých chorob. Viz *Věstník* 22, 1915, č. 12, s. 174–175.

se rozhodla řešit podporou pěstování zeleniny drobnými vlastníky půdy a zahrádkářskými spolky.²⁰

Konzervované ovoce a zelenina určené pro vojáky v nemocnicích a na bojištích sice znamenalo vítané zpestření jídelníčku, na celkovém stavu zásobování armády se však nijak výrazně nepodepsalo. Jak bylo avizováno už v iniciačním místodržitelském oběžníku, akce měla především charitativní ráz, státní úřady a pravděpodobně i řada zúčastněných ale považovaly aktivní zapojení do projektu za projev vlastenectví a podpory c. k. rakouské armády a tím i celé habsburské monarchie. A jistě by stálo za to vědět, zda si místodržitelský úřad při sestavování výzvy ke konzervování ovoce a zeleniny uvědomoval důležitost vitamínů pro lidský organismus.

---

20 K přehledu situace Prahy v zásobování zeleninou v roce 1917 viz protokol VI. schůze okresní hospodářské rady, konané 28. ledna 1918. AHMP, MHMP I., Prezidium, 1914–1937, sign. 14/475, kart. 672.

Vitamine an die Front und in die Spitäler. Ein Beitrag zur Alltagsgeschichte der Prager in der Zeit des Ersten Weltkrieges

Die Versorgung der Bevölkerung mit Lebensmitteln und die Unterstützungstätigkeit für Soldaten und ihre Familien zählten in der Zeit des Ersten Weltkriegs zu den Haupttätigkeiten der Kommunalverwaltungen. Der Lebensmittelmangel begann sich schon während der ersten Jahreshälfte 1915 zu äußern. Die Prager Selbstverwaltung versuchte dieses Problem wenigstens teilweise durch Lebensmittelherstellung in eigener Regie in den Griff zu bekommen, u.A. züchtete sie auf Gemeindegründen Obst und Gemüse. In den Jahren 1915 und 1916 verwendete sie einen Teil ihrer Obst- und Gemüseproduktion auf einer charitativen Aktion zur Herstellung von Obst- und Gemüsekonserven für Soldaten im Feld und im Krankenhaus, die durch die böhmische Statthalterei ausgerufen wurde. Unter Mitwirkung der Prager Bevölkerung versammelte die Kommune eine größere Menge an Obst und Gemüse, aber auch Zutaten und Ausrüstung, ohne die ein Einkochen nicht möglich wäre. Mit der fachlichen Leitung der Konservierung wurde Marie Sandtnerová betraut, eine Lehrerin der Höheren Mädchenschule in Prag und zukünftige Autorin von populären Kochbüchern. Die Produkte, die unter ihrer Aufsicht ungefähr 30 Frauen herstellten, wurden an Soldaten in den Prager Krankenhäusern verteilt. Im Jahr 1917 war die Situation am Lebensmittelmarkt schon so schlecht, dass sich das Prager Magistrat in die Konservierungsaktion von Obst und Gemüse für Soldaten nicht mehr einbrachte.

Vitamins to the Front and to Hospitals. Contribution to History of Everyday of Prague population in the time of World War I.

The supplying the population with food and support activities for soldiers and their families belonged to the main activities of municipalities during WW I. The lack of food first manifested as early as in the first half of 1915. The Prague municipal administration tried to deal with this issue at least partially by self-production of groceries, among others, it planted vegetables and fruit trees on municipal land. In 1915 and 1916, it used a part of its vegetables and fruit production for a charitable action, proclaimed by the Bohemian Governor's Office, consisting in production of fruit and vegetable preserves for front soldiers and for hospitals. In cooperation with Prague inhabitants, it put together a big amount of fruit and vegetables, also ingredients and equipment necessary for conservation of food. The professional management of the action was given to Marie Sandtnerová, teacher at the High School for Girls in Prague and future author of popular cooking books. The products that were made by approx. 30 women under her supervision were given to soldiers in Prague hospitals. However, in 1917 the situation on the food market was so bad already that the Prague municipality did not get involved in the conserving of fruit and vegetables for soldiers any more.

SPOLEK BUDOVANÝ S LÁSKOU. POČÁTKY ČESKÉHO SRDCE – ČESKOSLOVENSKÉ SOCIÁLNÍ PÉČE V RAKOUSKU

ALEXANDRA BLODIGOVÁ

Jeden z nejmladších českých menšinových spolků ve Vídni představuje sociální spolek „České srdce československá sociální pomoc v Rakousku“, který v loňském roce osmičkových výročí oslavil sto let od svého založení.

Založení Českého srdce na území budoucího československého státu iniciovala skupina českých vlastenců v roce 1917 jako reakci na sále se zhoršující životní podmínky obyvatelstva v letech Velké války. Zejména města a zvláště ta větší včetně Prahy trpěla výpadky v zásobování potravinami, šatstvem, uhlím a dalšími potřebnými životními prostředky.

Původní úvaha o založení sociálního pomocného spolku ve Vídni, jako jednoho z odborů Českého srdce vzniklého na sklonku války v roce 1917 v českých zemích a na Moravě, byla vedena snahou pomoci českému obyvatelstvu, neboť Vídeň byla jako sídelní město postižena krutým nedostatkem potravin a všech ostatních životních potřeb a trpěla velkou bídou. Postiženy byly zejména, děti, osamělé ženy a váleční invalidé.

Ustavující schůze přípravného komitétu Českého srdce vídeňského se konala v pátek 25. ledna 1918 v místnostech spolku „Lumír“¹ v I. vídeňském okrese, v Českém domě v Drachengasse 3. Svolali ji pánové Josef Svatopluk Machar,² An-

-
- 1 Československý zpěvácký spolek Lumír byl založen v roce 1865 a na přelomu 19. a 20. století se výrazně podílel na hudebním životě krajanů ve Vídni. Spolek úředně existuje nepřetržitě od svého založení. Jeho hudební činnost však nebyla provozována a byla obnovena teprve nedávno v roce 2013. Zásahu na obnově má hudební vědec PhDr. Viktor Velek PhD. Předseda spolku Mgr. Pavel Koutník spolu se sbormistrem Johannesem Schwarzem v roce 2013 začali s novými pěveckými silami a zanedlouho i vystupovat na akcích českých vídeňských spolků.
  - 2 Básník Josef Svatopluk Machar (1864–1942) žil od roku 1899 ve Vídni, kde získal místo bankovního úředníka v Pozemkové bance. Fejetony publikoval na stránkách časopisu Čas, Nová doba a jiných. S životem v Čechách zůstal v kontaktu. Udržoval písemný styk s K. Kramářem i s T. G. Masarykem. Patřil ke stoupencům Masarykova realismu a exponentům České strany pokrokové. Budoucí prezident byl jeho blízkým přítelem. J. S. Machar využil znalosti vídeňského prostředí a zapojil se do odbojového hnutí Maffie. Zatčení K. Kramáře v květnu 1915 uvrhlo v podezření i J. Machara. Při domovní prohlídce však nebylo nic nalezeno. Podnět k další Macharově perze-

tonín Machát,³ Miloš Pelda, MUDr. Světozar Nevole, poslanec František Tomášek a poslanec JUC. Sedlák. Ustavující schůze se zúčastnili zástupci všech vrstev českého obyvatelstva žijících ve Vídni.

„Na schůzi dostavilo se čteně pracovníků vídeňských, a sice za Český svaz poslancek Tusar, za státoprávní klub poslanec Exner, za uherské Slováky továrník Stodola a za Svaz českých žurnalistů redaktor Šimek, za spolek Komenický dr. Koněřza a učitel Klimeš, za výkonný výbor Československé strany sociálně demokratické sekretář Sirotek, za výkonný výbor strany národně sociální pan Šimek, za Slovanskou Besedu císařský rada Gabriel, za křesťansko-sociální stranu redaktor Kostka, zástupcové všech čtyřech listů vídeňských, zástupce českého učitelstva, zástupcové všech českých spolků a organizací vídeňských. Omluvili se poslanec Tomášek a předseda české strany socialistické redaktor Stein.

J. S. Machát zahájil schůzi nadšenými slovy a pravil, že se národ v době neprostého strádání našel. Probudilo se svědomí národa a uznalo se, že pravým vlastencem je jenom ten, kdo nenechá svého chudšího bratra umírat hladem. I ve

kuci přineslo pařížské číslo *L'Independence Tchèque*, které pod provoláním k českému národu u příležitosti pětistého výročí upálení mistra Jana Husa zveřejnilo i Macharovo jméno. Došlo k jeho zatčení a propuštěn byl v červenci 1916. Básník byl nominován na Nobelovu cenu za literaturu, kterou však získal Romain Rolland. J. S. M. navrhl založit České srdce jako samostatný spolek v Rakousku: „Víděň si musí poradit sama, není-li mluvení o národním semknutí a pocitu pospolitosti zase jen novou frází. Kdo může, ať pomůže, podíváme se. Zkusme založit odbor Českého srdce zde.“ Vývoj situace doma usnadnil Macharovi rozhodnutí vrátit se do Čech. Po vyhlášení Československého státu se intenzivně podílel na jeho budování. V letech 1918 až 1920 se stal poslancem za Státoprávní demokracii, resp. Československou národní demokracii. Až do roku 1924 byl generálním inspektorem československé armády. Začal vystupovat proti politice Hradu a rozešel se s T. G. Masarykem.

- 3 Antonín Machát (1880–1967) se vyučil typografem v Brně. V roce 1911 odešel do Vídně, kde se zapojil do činnosti českých menšinových spolků. Před odchodem do Vídně vstoupil do sociálně demokratické strany. Věnoval se kulturně osvětové práci, vydával a redigoval několik časopisů, spolupracoval s *Dělnickými listy*. Stal se ředitelem *Lidové knihtiskárny*, založil a vedl *Vídeňskou lidovou knihovnu*. Pomáhal zakládat české spolky na rakouském venkově a spolupracoval s menšinovým hnutím korutanských Slovinců. V roce 1918 se stal předsedou Československého národního výboru. Pozornost věnoval zejména českému školství ve Vídni a stal se jediným českým členem vídeňské městské školní rady. Spolu s básníkem J. Macharem a dalšími vídeňskými Čechy se stal zakladatelem Českého srdce. Československé sociální péče v Rakousku. V meziválečném období byl v letech 1920 až 1924 zvolen jeho prvním předsedou. Sociální spolek České srdce v Rakousku zastupoval i ve střeškové organizaci českých a slovenských spolků v *Menšinové radě*, jejímž předsedou byl opětovně zvolen. V letech 1919–1934 působil rovněž v dolnorakouském zemském sněmu a městské radě ve Vídni. Po nastolení Dollfusovy diktatury v Rakousku byl v roce 1934 internován. V letech 1935–1941 vydával *Vídeňské noviny*. V roce 1938 až do jeho rozpuštění byl starostou Školského spolku *Komenický*. V roce 1941 byl zatčen gestapem a kratší dobu vězněn. Po skončení války v roce 1945 byl ustaven předsedou Reemigrační komise ČS ÚV a sám se vrátil do staré vlasti. V letech 1945–1946 byl v ČSR poslancem Prozatímního národního shromáždění.

Vídni je třeba pomoci, a to pomoci rychlé a vydatné. Po té předal slovo Antonínu Machátovi, jenž nastínil, jak asi třeba se této vlastenecké a lidumilné akce chopiti, aby přinesla opravdu pomoc našim strádajícím sourodákům. Po té promluvili ostatní zástupcové stran a spolků, které rovněž vyslovili s akcí souhlas, slíbili přispění a pomoc, jakož i měli mnohé důležité návrhy a pokyny.⁴

Zástupci spolků a stran přitom logicky vystupovali nejen z pozice zástupců české a slovenské menšiny jako celku, ale i z pozice reprezentantů jejich jednotlivých složek, jejichž zájmy slíbili obhajovat. V závěru schůze se pak podařilo překonat dílčí názorové rozdíly a byl vytvořen tzv. národní pomocný sbor, jakožto ústřední orgán sdružující veškeré strany a spolky vídeňských Čechů a Slováků (Slováci pak měli v rámci Českého srdce vídeňského vlastní odbor, příliš aktivní však nebyli; zřejmě i tento fakt vedl v únoru 1922 vedení Českého srdce k odmítnutí návrhu, aby se organizace ve jménu oficiální ideje čechoslovakismu přejmenovala na Československé srdce).⁵

„Poslanec Tusar jménem Českého svazu poslaneckého pozdravil akci a upozornil i na silnou větev uherských Slováků, ve Vídni nuzně žijících. Nesmí jich býti zapomenuto. Privil, že úkol čekající České srdce vídeňské je velký a sotva naň postačí Čechové vídeňští finančně sami. Proto slibuje jménem Českého svazu, že ve vhodnou dobu vydá Český svaz poslanecký provolání k národu.

Po té vyzval básník Machar přítomné, aby učinili začátek a přispěli na České srdce vídeňské. Slova jeho nevyzněla nadarmo, neboť sešlo se ihned 1621 korun, počítaje v to i sbírku, která hned po schůzi byla vykonána v místnostech besedních. Při schůzi sdělil p. dr. Blažek, že pan hrabě L. Sternberg věnuje Českému srdci 1 000 K, které pošle složenkou.

Ku konci schůze zvolení, ev. dobrovolně se přihlásili do národního pomocného sboru tito pánové a dámy: Dr. Svetozár Nevole, továrník Stodola, sekretář Bohdan Sirotek, redaktor František Dvořák, redaktor Šimek, slečna Stibalová, redaktor Viktor Stein, slečna Tonča Mazánková, Jan Štaif, J. S. Machar, paní učitelka Haengliová, Antonín Machát, vrchní komisař Drbal, slečna Hrdinová, slečna Vyháňková, MUDr. Křovák Rudolf, dr. Josef Koněrza, paní Antonie Tvarůžková, vrchní komisař Příbyslavský, připsán dr. Prof. Drozda, sochař Čejka, redaktor Kostka, slečna Voříšková, dr. Saudek, slečna Svobodová Věnceslava, slečna Picko-

4 Archiv Libri prohibiti (dále ALP), Zápisník Českého srdce vídeňského, Ustavující schůze Českého srdce vídeňského. Protokol Přípravného komitétu spolku „České srdce“, národní výbor pro válečnou péči v Rakousku, s. 1 až 5, zapsal 3. 1. 1918 Antonín Machát.

5 ALP, Zápisník Českého srdce vídeňského, Zápis ze schůze pracovního výboru 1. 2. 1918: „Pan továrník Stodola jménem Slováků vídeňských děkuje za lásku jim projevenou. Upozorňuje, že darů a pomoci se od nich mnoho očekávat nelze, poněvadž není mezi nimi takového uvědomění jako mezi Čechy a není zde dosti inteligence. Nicméně slibuje, že se postará o několik slovenských důvěrníků a sám udělá, co bude možno.“

vá, ředitel Vít Hrdina, redaktor Rautenkranz a redaktor Richter František, dopsána paní Slabyhouhová.“

Ustavující schůze pokračovala volbou výboru. Předsedou byl zvolen dr. Světozar Nevole, místopředsedy J. S. Machar, Antonie Tvarůžková, jednatelem Antonín Machát, zapisovatelem slečna Hrdinová a pokladníkem J. Štaif.

Ustavující schůze uložila výboru v co nejkratší době vypracovat spolkové stanoviny, jednatel Antonín Machát byl pověřen napsat provolání ke sbírkám, dále jednáním s úřady a obstaráním prvních agitačních prací. Dále bylo rozhodnuto, aby došlé dary byly ukládány u Vídeňské záložny, jejíž jménem ředitel Hrdina⁶ slíbil bezplatné složenky.

Na závěr této významné schůze bylo přítomným za nadšené nálady popřáno mnoho zdaru v jejich vlastenecké a lidumilné práci a byli upozorněni na Akademii Jednoty „Máje“, která bude uspořádána příští den a výtěžek věnován ve prospěch Českého srdce.

Název zvoleného výboru byl postupně pozměněn na pracovní výbor Českého srdce vídeňského a koncem roku 1918 se přejmenoval na výkonný výbor. Jeho schůze byly stanoveny vždy na pátek na sedmou hodinu večerní do kanceláře Českého domu, kterou ředitelství domu ochotně a bezplatně nabídlo.

Schůze operativně řešily přípravu a průběh pomocných akcí, vzniklé problémy a po vzoru pražského charitativního staršího spolkového sourozence spolek začal budovat vlastní organizační strukturu. Schůze pracovního výboru Českého srdce proběhla 1. února v Českém domě. Úvodem jednatel A. Machát seznámil přítomné s obsahem děkovného telegramu zasláného Pražským Českým srdcem, v němž „...děkuje všem, kteří chtějí se starati o českou drobotinu vídeňskou, a přeje budoucí činnosti nově tvořícího se odboru hojného zdaru.“ Dále z Prahy poradili na začátek činnosti utvořit organizační odbory, zejména finanční a dětský.

Navrhli, aby se vídeňský odbor dohodl s odborem brněnským a vídeňské děti tak mohly vyjíždět na pobyt na jižní Moravě. Zásobování by se mohlo zlepšit, pokud by si vídeňské České srdce zřídilo sbor důvěrníků složený z železničních zřízců, kteří by pak dohlédli na řádnou dopravu potravin a darů. V zasláném

---

6 Archiv České národní banky (AČNB), sign. ŽB/423/1, ŽB/2690/180, ŽB / 2639/55. Vít Hrdina (1871–1927), povoláním finančník, působil ve finančních ústavech v Brně, Českých Budějovicích, Ostravě, Praze a Vídni. Ve Vídni se stal zástupcem ředitele filiálky Živnostenské banky. Vít Hrdina dosáhl v Živnostenské bance, konkrétně její vídeňské filiálce až na post ředitele (ve vídeňské filiálce byl tak v roce 1918 hned „číslem dvě“ po vrchním řediteli Josefu Špitálském). Aktivně se účastnil života české menšiny a stal se jedním ze zakladatelů Českého srdce. Československé sociální pomoci v Rakousku. Českému srdci byl v jeho počátcích nápomocen nejen radou. Zastával funkci předsedy hospodářského a finančního odboru Českého srdce v Rakousku a z titulu funkce organizoval konkrétní pomoc nejchudším českým dětem, nemocným, invalidům a jiným válkou strádajícím krajanům.

telegramu byly i odkazy na konkrétní spojení: „Paní Růžena Svobodová⁷ oznamuje, že rolník Karel Dytrich z Kochbergu u Českých Budějovic žádá o dvě děti, které zde budou chodit do německé školy. Ivan Křížan z Valašského Meziříčí oznamuje, že zasílá vagon dříví.“

Jednatel oslovil jménem Českého srdce Živnostenskou, Ústřední a Průmyslovou banku a Vídeňskou záložnu s žádostí o příspěvky. Dále rozeslal provolání „ke sbírkám 27 listů.“⁸

Z Prahy přijel tajemník tamějšího Českého srdce učitel Rosol, který představitele Českého srdce ve Vídni seznámil s historií vzniku Českého srdce v Praze, s jeho organizační strukturou a dobročinnými akcemi. Přednesl řadu praktických a cenných informací, o způsobech organizace sbírek, zajišťování pomoci potřebným rodinám a formách pomoci. Doporučil, aby pomoc směřovala ve větší míře k chudým dětem. Dále sdělil, že vládou byl nabídnut Českému srdci vyprázdněný vystěhovalceký tábor v Německém Brodě s kapacitou pro 5 000 dětí a přislíbil, že se pobytu mohou zúčastnit i vídeňské české děti.

Dne 2. března 1918 se návazně ve Vídeňské záložně uskutečnila jedna ze zásadních porad Českého srdce za účasti členů Ústředí, důvěrníků Českého srdce v jednotlivých vídeňských okresech a pražských hostů, která rekapitulovala dosavadní výsledky práce a projednala plán další činnosti. Ten byl zaměřen na odstranění nejkřiklavějších nedostatků v péči o děti a ostatní chudé obyvatelstvo těžce zkoušené válkou. Jednalo se o provoz tzv. krbů: Místní skupiny vydávaly legitimace ve třech barvách na ráno, poledne a večer a na tyto potřební dostanou v krbech třikrát denně masitou polévku. Jeden krb byl určen až pro 2000 lidí, aby se lid prostými almužnami nedemoralizoval. Dětský odbor informoval: „Pokukázky dětem žebrajícím rozdávat nemůžeme, protože děti žebrají německy. Lze

7 ALP, Zápisník Českého srdce vídeňského, Zápis ze schůze pracovního výboru 1. 2. 1918, s. 6 až 8.

8 Spisovatelka a zakladatelka Českého srdce Růžena Svobodová (1868–1920) sama v mládí zažila strádání, když jí náhle zemřel otec, který byl ředitelem premonstrátských statků v Praze, a matka zůstala nezaopatřena se čtyřmi dětmi. Růžena navštěvovala Vyšší dívčí školu v Praze a záhy se provdala za úředníka a spisovatele Františka Xavera Svobodu. Po sňatku zahájila svoji literární tvorbu. Pražský kulturní život obohatila otevřením svého salonu. Spolupracovala s Šaldovými časopisy „Novina“ a Česká kultura“. Na podzim 1917 zveřejnila v literární revui „Lípa“ výzvu k národní solidaritě „Nedejme zahynouti.“ Ve válečných letech byla iniciátorkou a zakládající členkou charitativního spolku, kterému dala jméno „České srdce“. Spolek organizoval pomoc venkova hladovějícím městským dětem. Myšlenka na založení svépomocné národní organizace vznikla v Praze v kruhu několika významných intelektuálů, mezi něž patřili prof. UK Jan Deyl, pražský radní Václav Štěpánek, hlavní pražský fyzik (hygienik) L. P. Procházka a spisovatelé Jaroslav Kvapil, Ivan Olbracht a R. Svobodová. Společně s Josefem Vraným formulovali výzvy k veřejnosti, které se staly základem svépomocné akce. Výzvy nalezly velkou odezvu na venkově, kde je svou autoritou podpořil A. Švehla. Úspěšné byly akce „národních hostů“(dětí) na venkově a „krbů“ ve městech. In: Mourková, Jarmila: Růžena Svobodová. Praha 1975.

však v okresech pořádali dýchánky, tam získávají adresy českých lidí v nutných poměrech a zavádět je do kuchyní. Nejdůležitější je posílání na venkov“. Závěrem bylo konstatováno: „Přeci je práce u nás snad radostnější než v Praze. Tam stojí za nimi všichni, i úřady, zde za námi jen láska, ale ta dokáže mnoho. Ze své vlastní síly dokážeme, že zachráníme naše nejmenší národu. My chceme mít za sebou ne úřady, ale lásku krajanů.“⁹

Vídeňské české spolky se sociálním a národním posláním – Domov, Školský spolek Komenský a České srdce-koordinovaly svoji činnost. V březnu 1918 se jejich zástupci sešli na společné schůzce ve Vídeňské záložně. „Redaktor Dvořák informoval o schůzi, kterou svolal na rozkaz ‚Jeho Veličenstva‘ p. generál Landwehr. Z českých kruhů se zúčastnili p. ministr Žáček, poslanec Staněk, dr. Lukavský a poslanec Exner. Generál Landwehr dostal rozkaz opatřiti peníze a vypraviti děti na venkov. Peníze již má, nevěděl však, jak akci organizovat. Chtěl se obrátiti na místodržitele v různých zemích, aby organizovali výbory a ty teprve aby jednaly. Uvítal s radostí, že jsou zde již organizace, jimž celou akci svěřiti. Byl tázán, zda dostane České srdce peníze na děti, když jich určitý počet vypraví. O to prý musí výbor teprve rozhodnouti. Určitě však slíbil, že dají 100 K na dítě, když si pro ně České srdce nalezne příbytek na venkově, takže se budou platit 2 K denně na dítě a zbylé K použít na správkou obleků či nové. Je nutné organizovat také dozor nad dětmi. Bylo řečeno, že v Čechách a na Moravě může dozor býti svěřen učitelům. Generál Landwehr se uvoluje kancelář za to vypláceti. Poněvadž je však mnoho učitelů na vojně, mohou děti doprovázet i jiné spolehlivé osoby, jimž se honorář rovněž vyplatí. Organizování všeho svěřeno bylo Českému srdci. České srdce má předložit plán. Během prázdnin by se děti nevystřídaly, proto budou první poslány ven v polovici května, další v polovici června. Pan generál obrátí se na ministra vyučování, aby děti byly ze škol puštěny. ...V Praze se snad akce již chopil p. místodržitel. Zemská komise hodlá vypraviti v Čechách 1800 a na Moravě 800 dětí na venkov. Zde u nás je nejdříve nutno děti sepsat a poslat je již v květnu.“¹⁰

Již v letních měsících roku 1918 se Českému srdci ve Vídni podařilo za přispění mnoha dalších institucí a jednotlivců a za obrovského úsilí členů Českého srdce vypraviti 2200 českých dětí z Vídně na venkov. „Dětem se dařilo na venkově velice dobře, ozdravily tam a posílily na těle i na duchu. Práce s vysláním dětí na venkov byla neobyčejně svízelná a namáhavá, a nutno vysloviti za velkou obětavost vřelé díky, v prvé řadě p. dr. Křovákovi, revidentu p. Jakšovi a oficiálovi Doležalovi,

---

9 ALP, Zápisník Českého srdce vídeňského, Zápis ze schůzce Ústředí a sboru důvěrníků dne 2. 3. 1918, s 22 až 29.

10 ALP, Zápisník Českého srdce vídeňského Zpráva o společné schůzi Českého srdce, spolků Domov a Komenský ve Vídeňské záložně 20. 3. 1918.

kteří kancelářské práce řídili a denně dlouho do noci pracovali. Poděkovati nutno dále všem činovníkům v okresech, kteří po práci opatrovali nutné informace, dále všem, kdož děti vozili na venkov, jakož i těm, kteří pro ně zase na venkov dojeli. Poděkovati také musíme našim českým lékařům vídeňským, kteří s uznáním hodnou obětavostí a úplně zdarma vyšetřovali na venkov vysílané děti. Jsou to primář prof. Josef Drozda, p. dr. Jetel, p. dr. F. Ježek, p. dr. R. Fischer, p. dr. Josef Vejda, dr. B. Hohman, dr. Ladislav Pražák.¹¹ Poděkováno bylo rovněž krajanům v Čechách a na Moravě, kteří se obětavě o děti starali a kteří přislíbili pomoc i v příštím roce. Přes poskytovanou finanční pomoc nebyla situace v době založení nového spolku pro vídeňské Čechy zvlášť příznivá. Válka zuřila již několik let, monarchie stále existovala a vedla boje na několika frontách. Sociální poslání nového spolku a jeho snaha poskytovat pomoc a péči nejvíce strádajícím krajanům byly v české menšině kladně přijaty. Zpočátku se však uvažovalo o možnosti vést tento charitativní spolek jako součást spolku Domov.¹²

Další možností, k níž se i z organizačních důvodů přiklánělo nejvíce činovníků, bylo zřízení Českého srdce ve Vídni jako odbočky Českého srdce zaregistrovaného úředně v Praze. Proti těmto úvahám se postavila řada odpůrců, zejména J. S. Machar, který otevřeně vystoupil s názorem, že Praha má svých starostí dost a než by se pomoc dostala strádajícím ve Vídni, mnoho by z ní nezbylo. Vídeň si tedy musí pomoci sama!

Přestože byl tedy problém se samostatností spolku zdánlivě vyřešen, vyvstaly jiné problémy. Vypracované stanovy byly úřady několikrát vráceny k přepracování a fakticky až do roku 1920 nebyly úředně schváleny. Znovu se tedy dostaly na pořad dne úvahy o podobě spolku. Výkonný výbor se několikrát zabýval otázkou, zda je spolek legální, když nemá platné stanovy, tedy zda není jeho činnost ilegální. Zda jsou sbírky organizované ve prospěch zbídačených menšinářů legální, či zda musí být opětně úřady žádány o jejich povolení. Tehdy zazněl návrh, aby České srdce vystupovalo pod názvem sociální oddělení Národního výboru. K této variantě zlegalizování spolkové činnosti Českého srdce by totiž stačila úprava jednacního řádu Národního výboru. Ten také s takovým postupem vyslovil souhlas. Nicméně většina členů vedení Českého srdce vídeňského rozhodla o jeho samostatnosti. V roce 1921 konečně došlo k úřednímu schválení spolkových stanov

11 ALP, Zápisník Českého srdce vídeňského, Protokol přípravného komitétu, 10. schůze přípravného výboru 20. 9. 1918.

12 APL, Zápisník Českého srdce vídeňského, Zápis o schůzi ústředního výboru Českého srdce konané 22. 2. 1918: „Pan redaktor Dvořák dává dobrozdání, zda nebylo by výhodnější přihlásiti České srdce jako odbočku spolku Domov, jehož stanovy zřízení odborů dovolují. Většina přítomných však souhlasí s míněním mistra Machara.“

a spolek oficiálně zapsán pod názvem „České srdce. Československá sociální pomoc v Rakousku.“¹³

Po vzniku samostatných států na území bývalé monarchie včetně Československa a Rakouské republiky se rázem ocitá spolková činnost české menšiny v Rakousku v novém postavení. České srdce však pokračovalo ve svém působení, protože situace v zásobování se nelepšila a Vídeň byla zasažena všeobecným nedostatkem. Značná část obyvatelstva, zejména ti nejchudobnější děti a mládež, staří lidé, invalidé a vdovy – nepředstavitelně strádali.

Akt darování, ať už šlo o finanční obnos, oblečení, koš uzenek či dobrý oběd, byl však jen jednou z cest, jak přispět ke zdaru působení Českého srdce. Další možností, jak si spolek obstarával finanční prostředky, byl prodej nejrůznějších upomínkových předmětů, odznaků, obětinek či tematických pohlednic (velikonočních, vánočních, žertovných aj.), které zpravidla získával za minimální částku či zdarma od českých tiskařů a knihkupců. Ty pak prodával a výtěžek používal k vyplácení podpor či nákupu šatstva a potravin.

Dalším důležitým příjmem byl výtěžek z kulturních podniků (divadelní a hudební představení, taneční večery, besídky apod.), které pořádaly jednotlivé české vídeňské spolky (Lumír, Pokrok, Záboj aj.). Pokud byl podnik pořádán přímo ve prospěch Českého srdce, šel do jeho pokladny zpravidla celý výtěžek akce, případně i sbírky, pokud byly mezi účastníky uspořádány. Jestliže spolek organizoval podnik ve svůj prospěch, bylo vstupné většinou ještě navýšeno o drobnější částku, která pak byla předána Českému srdci. Odběratelé vídeňských českých novin nejen z Rakouska, ale i z českých zemí či Balkánu posílali příspěvky Českému srdci prostřednictvím administrací jednotlivých listů, které je pak předávaly. Necenila se ovšem pouze pomoc finanční, důležité byly i potravinové dary (především ty pravidelné) nebo např. pozvání strádajícího českého dítěte do rodiny na teplý oběd.

Organizační struktura důvěrnických sborů, jako základního organizačního útvaru sociální pomoci a charity ve Vídni, byla dobudována k 11. dubnu, kdy do-

---

13 ALP, Zápisník Českého srdce vídeňského, Protokol přípravného výboru Českého srdce vídeňského, Zápis z 2. schůze přípravného výboru dne 8. 2. 1918: „Došlo několik dopisů, které po přečtení dány byly k vyřízení jednatelce a pokladníkovi. Došlo již několik naléhavých žádostí nouzi trpících vdov a sirotek o podporu. Jednatel p. Machát položí dotaz policejnímu ředitelství, zda je pro tuto lidumilnou akci třeba zvláštního policejního povolení ku sbírkám, jakož musili se pomocná akce Českého srdce dříve úřadům hlásiti. Z dopisu zasláního sekretariátem Českého srdce pražského vysvítá, že akci tuto ohlásiti netřeba, poněvadž se jedná o válečnou akci dobročinnou. Zapsala V. Hrdinová.“ Vlastimila Hrdinová (1899–1939), dcera Víta Hrdiny, na ustavující schůzi Českého srdce 25. 1. 1918 byla zvolena zapisovatelkou. A. Machát jí pověřil vedením Zápisníku Českého srdce, který vedla do 8. 5. 1919, kdy reemigrovala do Československa. Působila v Praze a Brně jako redaktorka a spisovatelka. Publikovala pod jménem Vlastimila Karlasová. Viz NA, fond Policejní ředitelství Praha II – evidence obyvatel.

šlo k ustavení poslední místní skupiny pro I. okres s předsedou MUDr. Jetelem. Krátce předtím se ustavil i slovenský odbor, jehož předsedou byl zvolen továrník Stodola. Celkem bylo zřízeno 16 místních skupin. Jednatelům důvěrnických sborů se stal redaktor Richter.¹⁴

Současně se vedení Českého srdce vídeňského snažilo legalizovat své postavení i prostřednictvím nově vznikajících institucí na českém území. Ne vždy však na krajany v zahraničí bylo ve vlasti pamatováno: „V těchto dnech ustavila se v Praze instituce velmi důležitá, totiž Národní výbor. Hlavním jeho posláním je boj za samostatný stát a péče o zásobování českého lidu. Nemile se nás dotklo, že bylo zapomenuto na zástupce Vídně. Bylo proto již jednáno s poslaneckým klubem. Aby zástupcem byl někdo, kdo by mohl zastupovati všechny strany, bude zvolen asi někdo z Českého srdce vídeňského.“ Antonín Machát nechal na schůzi Ústředí Českého srdce vídeňského dokonce hlasovat, zda členové schvalují, že se osobně zasazoval a domáhal, aby Vídeň měla v Národním výboru svého zástupce.¹⁵

Kromě zajištění prázdninových pobytů v roce 1918, kdy se podařilo umístit několik set dětí v hostitelských rodinách na Moravě i v Čechách, se Českému srdci dařilo zřizovat tzv. krby. V jednotlivých vídeňských okresech si odbory Českého srdce pronajaly prostory, v nichž vydávalo obědy. Jednalo se převážně o teplou polévku a v době citelného nedostatku uhlí a dřeva se zde návštěvníci mohli nejen nasytit, ale i ohřát. V nejtěžším poválečném období od listopadu 1918 do června 1919 tak začalo postupně v jednotlivých vídeňských okresech podle pražského vzoru fungovat až 10 krbů Českého srdce, které dokázaly denně nasytit až 2000 hladovějících dětí. Jiná akce Českého srdce spočívala v konkrétní pomoci potřebným rodinám, jako bylo vydávání základních potravin, ošacení pro děti a těm nejpotřebnějším pak byla poskytována také pomoc finanční.

V souvislosti s ukončením války a politickými změnami ve prospěch demokracie docházelo i k velkému pohybu obyvatelstva. Česká vláda zřídila Reemigrační kancelář a předpokládalo se, že se do vlasti vrátí velká část českých a slovenských obyvatel žijících na území bývalé monarchie.

I v této pro české spolky v Rakousku nejisté době, neztratilo poslání Českého srdce nic ze své aktuálnosti. Naopak v poválečném chaosu ve všech oblastech byla organizovaná pomoc nejpotřebnějším vítána. Na 15. schůzi výkonného výboru Českého srdce 10. listopadu 1918 prohlásil A. Machát: „...bylo by lépe o stanovách již nemluvit. Byla vyhlášena spolčovací svoboda, nemůžeme tedy být pronásledováni, a výhody, které nám mohlo přinést jmenování šlechticů čestnými členy, také již neexistují. P. Machát navrhuje, aby byl raději požádán vyslanec

14 ALP, Zápisník Českého srdce vídeňského, Zápis ze schůze Ústředí Českého srdce 17. 4. 1918.

15 ALP, Zápisník Českého srdce vídeňského, Zápis ze schůze Ústředí Českého srdce 24. 7. 1918.

Tusar, aby České srdce smělo být odborem Národního výboru a bylo přiděleno odboru pro sociální péči.¹⁶

Reemigrace představitelů spolku byla v této době tématem každé schůze výkonného výboru. Koncem listopadu byla schůze svolána kvůli odjezdu prvního předsedy dětského odboru a správce kanceláře Českého srdce, účetního revizora c. k. ministerstva financí Jana Jakše do vlasti. Jeho náhradníkem byl zvolen pan Císař, který se již osvědčil ve funkci předsedy důvěrnického sboru Českého srdce. “Panu Jakšovi bylo poděkováno jménem dětí, které vypravil ve službách Českého srdce na venkov. Sekretářem zvolen pan Ing. Grund. Pánové Jetel a Machát navštívili radnici, aby vyšetřil, proč magistrát zabavuje Českému srdci potraviny. Bylo jim řečeno, že magistrát nic nezabavuje, protože starosta výslovně nařídil, aby se nic nedělo, co by Čechy mohlo dráždit. Pokud došlo k zabavování, iniciátorem byla státní policie.”¹⁷

K prvnímu výročí vzniku Českého srdce mělo vyjít zvláštní číslo Vídeňských ilustrovaných novin, které mělo čtenářům podat obraz české Vídně jako informaci před valnou hromadou Českého srdce. Do zvláštního čísla zaslala svůj příspěvek řada představitelů Českého srdce. Z původně informativního článku V. Hrdiny, který upozorňoval na všestrannou pomoc krajanům, kterou organizuje České srdce. Ve svém článku žádal o příspěvky v jakékoliv formě, Hojnost článků umožnila sestavit celou brožuru. Dále byly připojeny přednáška MUDr. Jetela, statistická zpráva Dr. Vahaly, jednatelská zpráva A. Macháta a článek o Školském spolku Komenský ve Vídni. A. Machát navrhl, aby se vytiskla samostatně a přikládala se k prosebným dopisům. Vznikla tak knížka o 32 stránkách, kterou pod titulem „Česká Vídeň“ rozesílalo České srdce vídeňské s prosebnými dopisy nejen jednotlivcům, ale především finančním úřadům včetně záložen,¹⁸ obecním úřadům a dalším eventuálním přispěvatelům. Zvláštní číslo Ilustrovaných listů vyšlo ve zvýšeném nákladu a bylo zdarma distribuováno všem hostitelským rodinám, u nichž klienti Českého srdce mohli prožít prázdniny, nebo těm, kteří se nějakým způsobem podíleli na sbírkách či jiných příspěvcích pro České srdce.

Přípravou slavnostní besedy se zabývala 18. schůze výkonného výboru. Předseďa MUDr. Svetozar Nevole úvodem zmínil, že České srdce vídeňské bude oslavovat svou roční existenci a ocenil jeho činnost ve prospěch strádajících spolu-

---

16 ALP, Zápisník Českého srdce vídeňského Protokol výkonného výboru, 15. schůze VV 10. 11. 1918.

17 ALP, Zápisník Českého srdce vídeňského, Protokol výkonného výboru, 16. schůze VV 30. 11. 1918.

18 ALP, Zápisník Českého srdce vídeňského, Protokol výkonného výboru. Krátce po zahájení své charitativní činnosti se České srdce obrátilo s žádostí o příspěvky na vídeňské peněžní ústavy. Finanční zpráva, kterou projednala schůze ústředního výboru Českého srdce 15. 2. 1918, uvedla výši doposud získaných příspěvků: Živnostenská banka K 5000, Vídeňská záložna K 1000 a její úřednictvo K 300 a úřednictvo Průmyslové banky K 314.

rodáků. Připomenul všechny spolkové spolupracovníky, kteří odešli z Vídně do staré vlasti. Vyjádřil přesvědčení, že změna politické situace, kdy spolek pracuje za zcela jiných podmínek, sociální práci prospěla. Zdůraznil, že charitativní činnost ve prospěch slabších není nyní méně potřebná a nesmí se v ní polevovat. Jednatel A. Machát navrhl, aby vzpomínka ročního jubilea Českého srdce proběhla formou slavnostních schůzí v jednotlivých okresech, kterou uspořádají okresní důvěrníci. Důvěrníci měli podat přehled celoroční práce v konkrétních podmínkách svého okresu a bylo rozhodnuto, že budou vysláni také řečníci z ústředí, aby členům poděkovat za vykonanou práci. Na poslední neděli v únoru byly naplánovány zábavy ve prospěch Českého srdce.

K ročnímu výročí založení spolku vykázal finanční odbor Českého srdce vídeňského k datu 1. 2. 1919 uložených 162 285, 37 korun. „Na darech se sešlo K. 282 898, 93, podpor bylo rozdáno K 56 092, odznaky vynesly K 5 776, 40, Macharovy rukopisy K 10 184, 45 a dar K 56 000 z dobročinného fondu císaře Karla „dítě na venkov“, který je uložen u Živnostenské banky a bude převeden do Vídeňské záložny.“¹⁹

V prvních poválečných letech pak České srdce využívalo i podpory tzv. americké pomocné akce pro péči o děti. „Vítězná strana“ nabídla pomoc strádajícím „poraženým“, tedy i Rakousku a Vídni. Akce byla zaměřena především na překonání podvýživy u dětí, zprvu k ní však měli díky úředním obstrukcím na rakouské straně přístup pouze děti německé. Na žádost Českého srdce zasáhli českoslovenští diplomaté u vrchního komisaře pro Dolní Rakousy a Vídeň M. Hynese a sdílet pomoc bylo umožněno i českým a slovenským dětem. Ve Vídni v roce 1919 působilo 23 amerických jídelen, v nichž se zprvu stravovalo 120 000 dětí.

Rovněž Britové provozovali ve Vídni podobnou pomocnou akci prostřednictvím British Vienna Emergency Relief Fund a British Help for Viennese Children.

Na zajištění pravidelné sociální pomoci a výpomoci měla velkou zásluhu spolupráce s československým vyslanectvím ve Vídni. Sepětí československého vyslanectví s Českým srdcem v Rakousku bylo od počátku velmi pevné. Poslanec Vlastimil Tusar působil v letech 1918–1919 jako plnomocník československou vlády, kterou zastupoval v Rakousku při delimitačních jednáních.²⁰

Rovněž jeho spolupracovník Robert Flieder,²¹ který zastával v letech 1920 až

19 ALP, Zápisník Českého srdce vídeňského, Protokol výkonného výboru, zápis 18. schůze VV konané dne 1. 2. 1919.

20 Vlastimil Tusar: novinář, politik a diplomat, Zdeněk Kárník, Česká strana sociálně demokratická, 2005

21 Flieder Robert (1883–1957), právník, v letech 1908 až 1917 publikoval několik studií z právních dějin. Koncem války působil ve vídeňské říšské radě jako tajemník Svazu českých říšských poslanců. V říjnu 1918 nastoupil do služeb československého plnomocníka ve Vídni V. Tusara. R. Flieder zastával v letech 1920 až 1931 na československém vyslanectví funkci chargé d'affaires. Od počátku

1921 funkci chargée d'affaires na velvyslanectví Československé republiky, se osobně angažoval při získávání příspěvků a podpor pro České srdce ve Vídni. Jeho manželka Milada Fliederová²². byla dokonce za svůj mimořádně angažovaný přístup k sociální práci Českého srdce zvolena na jeho ustavující valné hromadě čestnou místopředsedkyní. Paní Milada Fliedrová se angažovala v získávání darů a pomoci pro české krajany ve Vídni v Českém srdci již od jeho počátků. Spolu s jeho sekretářem Ing. Grundem se jí podařilo zajistit v zimě 1918/1919 u italského generála Segré přiděl dalších potravin pro českou komunitu ve Vídni.

Výkonný výbor pravidelně na svých schůzích jednal o všech formách příspěvků, které se mu podařilo získat nebo které mu byly nabídnuty. V únoru 1919 mimo jiné informoval o zahájení výstavy děl sochaře Vojtěcha Eduarda Šaffa, která byla zahájena 20. ledna pod protektorátem Českého srdce v pronajaté místnosti v XV. vídeňském okrese. Výstavu zahájil pan Císař. Mistr Šaffa reemigroval s rodinou do Brna a část zisku z prodeje svých děl věnoval Českému srdci. Vystavené exponáty menších rozměrů byly téměř všechny rozprodány, velké však zůstaly neprodané. Bylo rozhodnuto obrátit se na spřátelené ředitele českých peněžních ústavů a požádat je o zakoupení některých děl.

Dále tiskárna Melantrich Českému srdci ve Vídni nabídla, že s jeho souhlasem vydá s logem Českého srdce obraz autorky Minky Podhajské, který znázorňuje osvobození slovanských národů. Za souhlas s umístěním loga by České srdce obdrželo 3 K z každého prodaného kusu. Cena samotného obrazu byla stanovena na 22 K a na obraze by byl příspěvek na České srdce vyznačen. České srdce v odpovědi uvedlo, že při tak vysoké ceně za obraz by přivítalo i zvýšení příspěvku na České srdce, a sice na 5 K z každého kusu.

Soukenický cech z Humpolce dále nabídl zimníky pro děti i dospělé. Nabídka byla odmítnuta vzhledem ke skutečnosti, že by se teprve musely nechat ušít a „bude

svého pobytu ve Vídni projevoval velmi vstřícný vztah ke krajanské komunitě, navštěvoval menší nové spolkové podniky a stal se také členem a podporovatelem charitativního spolku České srdce. Po ukončení mise ve Vídni byl jmenován vyslancem ve Švýcarsku a zároveň zde od konce března 1922 zastával funkci prvního zástupce České republiky ve Společnosti národů v Ženevě.

- 22 Milada Fliederová (1893–1980), manželka československého vyslance v Rakousku Roberta Fliedera. Vystudovala filologii a již od mládí měla silně vyvinuté sociální citění. Charitativní činnosti se věnovala již v Praze a po příjezdu do Vídně rychle vyhledala podobně smýšlející krajany. Společně s Antonií Tvarůžkovou, Ludmilou Horsákovou a Anastázií Gregorovou se stala jednou z předních ženských pracovnic v počátečním období činnosti Českého srdce v Rakousku. Všechny tyto ženy spojovalo mládí a obětavost v sociální práci s dětmi. M. Fliederová spolupracovala s Českým srdcem velmi intenzivně a obětavě. Kromě jiného se autorsky a redakčně podílela na vydání několika publikací Českého srdce. Nejvýznamnější z nich byla bezesporu vlastenecká čítanka Studánka vydaná v roce 1921 Českým srdcem ve prospěch dětí, které ještě nedávno musely stávkovat za existenci českého školství ve Vídni. Viz České srdce. Československá sociální péče v Rakousku 1918–2018. Praha 2018.

po zimě, než by se to povedlo.“ Cukrovar v Kojetíně oznámil, že má pro České srdce vídeňské k dispozici 100 q cukru a úřadovna pro zeleninu a ovoce nabídla vagon marmelády. S objednávkami se „...posečká, až se poměry dopravní urovnají.“²³

Výbor rovněž konstatoval, že brožury „Česká Vídeň“ docházejí zpět, hlavně od farních úřadů a menších záložen. Vrácené brožury v průvodních listech obsahovaly sdělení, že Vídeň nebudou adresáti podporovat. Bylo rozhodnuto, že je nutno zaslat tiskové kanceláři noticku, že se nejedná o podporu Vídně, nýbrž o akci Českého srdce. Na druhé straně Školský spolek Komenský požádal o darování 100 ks brožury. Bylo odsouhlaseno poskytnutí 200 výtisků.

Výkonný výbor v tomto období vydal Pokyn pro důvěrníky jednotlivých odborů, kterým je informoval, že podpory se budou vydávat jen těm lidem, kteří se prokáží, že volili české kandidátky. Centralistům měla být na všeobecnou žádost podpora zastavena.

Zpočátku se stala skutečnými centry Českého srdce místa, kde byli občansky zaměstnání jeho jednotliví funkcionáři. Centra, do nichž se dostávaly prvotní informace a kde se sbíhaly nitky dobročinné činnosti, představovaly budovy dvou peněžních ústavů, v nichž byly uloženy finanční prostředky Českého srdce Živnostenské banky v Herrengasse 12, kde úřadoval předseda finančního odboru Českého srdce Vít Hrdina a účetní skladiště prokurista František Zemek, a s ní spojené Vídeňské záložny v Adlergasse 12, jejímž ředitelem byl místopředseda finančního odboru Českého srdce Rudolf Koula.²⁴

V polovině února 1919 se podařilo přestěhovat kancelář Českého srdce z místnosti, kterou mu doposud ochotně přenechávala Vídeňská záložna a kde zasedalo i ústředí Českého srdce. Ústředí Českého srdce i hlavní kancelář se začaly scházet a úřadovat ve vlastní kanceláři v Českém domě, kde se však již od začátku spolkové činnosti Českého srdce konaly pravidelné schůze jeho výkonného výboru. Vzhledem k rozsáhlé agendě ústřední kanceláře Českého srdce, která byla spojena s četnými návštěvami, se ukázalo toto řešení jako nevyhovující a ústřední kancelář Českého srdce sídlila téměř po celé meziválečné období ve IV. okrese na adrese Johann-Strauss-Gasse 36.

Prohloubila se také spolupráce s úřady v České republice. Ing. Grund osobně intervenoval ve prospěch Českého srdce u centrálních úřadů v Praze. Ministr pro sociální péči pan dr. Winter přislíbil zařízení pro útulnu s 20 postelemi a dále slíbil po dohodě s ministerstvem výživy, že se zasadí se o to, aby byly do Vídně přiděleny šatstvo, boty a prádlo pro 1000 dětí. Státní obilní ústav přidělil 20 pytlů mouky, 2000 kg ovesné rýže a 1000 kg krup. Ministerstvo veřejných prací přidělilo

23 ALP, Zápisník Českého srdce vídeňského, Zápis z 21. 2. 1919 o poradě výkonného výboru Českého srdce vídeňského.

24 České srdce československá sociální péče v Rakousku 1918–2018.

2 vagonu uhlí na 3 měsíce a na každé další 3 měsíce přislíbilo zaopatřit ve prospěch krajanů v Rakousku totéž množství. Ministerstvo železnic povolilo volné jízdenky pro výpravy dětí i s průvodci od hranic republiky.

Jednu z velkých akcí, kterou zabezpečoval výkonný výbor s předsedy jednotlivých odborů, byla tzv. Akce Brambory.²⁵ České srdce v březnu 1919 převzalo rozdělování 150 vagonů brambor pro vídeňské Čechy. Denně docházelo k převzetí několika vagonů a poukázky vydávaly volební výbory. Ty měly rovněž za úkol brambory vydávat. Brambory byly uloženy ve skladišti Českého srdce v Schützensgasse a zde probíhal výdej. Za pronájem skladiště platilo České srdce majiteli, kterým byla Jednota svatého Metoděje. Určité množství brambor si vyhradilo České srdce pro své krby. Protože celou akci České srdce včetně distribuce zajišťovalo, bylo rozhodnuto, že jako dar obdrží zisk cca 140 000 K, který však nebyl celý vyplacen v hotovosti, ale 100 000 K bylo použito na zakázku a nákup šatstva a obuvi pro potřebné.

V dubnu 1919 výkonný výbor Českého srdce znovu projednával nabízející se možnosti legalizace českých sociálních pomocných spolků. „Poněvadž odbočka Československého Červeného kříže v Něm. Rakousku zřízena býti nemůže, tvoří se sdružení Sociální péče Čechoslováků v Německém Rakousku se sídlem ve Vídni. Českému srdci jsou vyhrazena místa 4 delegátů /zvolena pí Fliedrová, MUDr. Jetel, A. Machát a Ing. Grund.“²⁶

Ustavující valná hromada se mohla uskutečnit ve chvíli, kdy byly ústředí Českého srdce doručeny řádně schválené stanovy, tedy až 23. ledna 1921. Spolek měl v té době za sebou de facto již tři léta charitativní sociální práce ve prospěch české menšiny. Zástupci všech odborů Českého srdce z Vídně i z venkova jednali ve II. okrese v hotelu Continental na Taborstrasse. Na zahájení valné hromady byla tlumočena zdravotice zasláná prezidentem T. G. Masarykem, v níž vyjádřil své plné uznání Českému srdci vídeňskému za velikou práci na poli sociální péče a jeho „venkoncem humánní snahy“ a popřál vše nejlepší do další činnosti. Poté následovaly zdravotice „bratrských“ spolků Českého srdce z Prahy a Brna. Zakládající člen vídeňského Českého srdce A. Machát tlumočil pozdravné listy a dále vystoupil v roli spolkového jednatele, když ve svém projevu rekapituloval činnost Českého srdce ve Vídni od jeho vzniku. Jedno ze zásadních vystoupení představoval projev reprezentanta československého vyslanectví Roberta Fliedra, který vysoce ocenil dosavadní činnost Českého srdce v těžkých válečných a poválečných dobách a slíbil, že jeho aktivity bude Československo i nadále ze všech sil podporovat.²⁷

---

25 ALP, Zápisník Českého srdce vídeňského, Schůze VV ČS s předsedy odborů 21. 3. 1919.

26 ALP, Zápisník Českého srdce vídeňského, Zápis o schůzi výkonného výboru 24. 4. 1919.

27 ALP, Zápisník Českého srdce vídeňského, Zápis z Ustavující schůze Českého srdce československé sociální péče v Rakousku 23. 1. 1921.

Období od ustavující valné hromady do počátku dramatických politických změn v Rakousku znamenalo ve spolkovém životě Českého srdce období největšího rozmachu.

Již v době konání ustavující valné hromady došlo ústředí Českého srdce spolu se sborem důvěrníků a většinou ostatních funkcionářů i prostých členů k přesvědčení, že hromadná finanční i materiální podpora v té míře, jakou spolek poskytoval ve válečném roce a prvních letech poválečných, je neudržitelná. Nejednalo se jen o ekonomickou stránku, ale vyvstávala i stránka morální. Stále více žadatelů o podporu na tom nebylo tak špatně, jak ve svých žádostech uváděli. Z těchto důvodů tehdy České srdce soustředilo svoji pozornost na děti, na zajištění jejich zdravého fyzického i duševního vývoje, péči o těhotné ženy a rodiny v prokazatelné nouzi. Spolková sociální a podpůrná činnost v letech 1921 až 1934 byla vyjádřena heslem „Vše pro dítě!“ Nadále byly pro nemajetné děti zajišťovány dětské prázdninové tábory, jejichž místem bylo Československo, zejména Morava a další v Chorvatsku, kde se jednalo zejména o oblast krajanského Daruvaru. V letech 1918 až 1923 se podařilo vyslat do Československa a zčásti do Chorvatska celkem 41 177 dětí. Ústřední odborová komise Českého srdce pro poručenství a sirotčí oddělení měla ve výše uvedeném období 23 934 dětí v poručenství a 1 171 dětí v péči. Pokračovala rovněž péče ošacovací a podpůrná. Pro zdravý fyzický a duševní vývoj chudých či opuštěných dětí byly budovány dětské domovy.

Vedení Českého srdce se řídilo myšlenkou, že ve zdravých a silných dětech leží budoucnost menšiny, a proto se snažilo zajistit co největšímu počtu dětí vhodné podmínky pro jejich vývoj. České srdce v roce 1920 zakoupilo malý pozemek na Jagdschlossgasse ve XII. vídeňském okrese a vybudovalo zde první hřiště pro sportovní aktivity dětí a jejich rekreaci. Dále bylo vybudováno hřiště na Michalské louce v XVII. okrese. Tento pozemek byl za symbolickou cenu pronajat od rodiny Schwarzenbergů. Na hřištích byla postavena pro případ nepřízně počasí chata s kuchyní, takže se zde mohly konat i prázdninové pobyty dětí. České srdce si pronajalo několik pozemků, které upravilo na hřiště i v dalších vídeňských okresech. Hřiště byla navštěvována a hojně využívána i ostatními menšinovými spolky, zejména dětmi Školského spolku Komenský, členy Orla, D.T.J., Sokola a dalšími. V roce 1921 byla vyhlášena sbírka na zakoupení pozemku a výstavbu českého stadionu. V roce 1922 se podařilo pozemek zakoupit. Chloubou Českého srdce se tak stalo hřiště o rozměru 87 000 metrů čtverečních, které se nacházelo v tradičním českém X. vídeňském okrese, u Absberggasse a Favoritenstrasse. První velká slavnost na hřišti se uskutečnila 17. září 1922 a stala se národní manifestací za účasti všech spolků. S podporou zdravého tělesného rozvoje souvisel i rozvoj činnosti kulturní. Děti, které České srdce podporovalo, byly ve výchově vedeny k vlastenectví, hrdosti na příslušnost k českému národu a úctě k vlastnímu jazyku, zvykům a kultuře.²⁸

28 České srdce československá sociální péče 1918–1928, Mimořádná výroční zpráva, Vídeň.

Z dlouhodobé perspektivy náležela k nejzásadnějším činnostem Českého srdce v meziválečném období péče o matku a dítě. Organizovanou a plánovitou činnost v této oblasti začal prosazovat jako klíčovou nově založený IV. odbor Ochrany matek a kojenců. Z Čech tuto myšlenku šířila zakladatelka československé Ochrany matek a kojenců Otýlie Kovářová Máchová. Její vystoupení ve Vídni v únoru 1922 znamenalo velkou inspiraci zejména pro předsedkyni IV. odboru Anastázii Gregorovou.²⁹

Teror rozpoutaný nacisty v roce 1933 vyústil do únorového státního převratu v roce 1934. Vzhledem k vzrůstajícím problémům i v oblasti zaměstnanecké politiky byla řada menšinářů nucena vrátit se do Československa. Tato skutečnost způsobila pokles aktivit Českého srdce. Po „anšlusu“ Rakouska nacistickým Německem v březnu 1938 museli z krajanských spolků odejít ti členové, kteří měli československé státní občanství. Tímto nařízením utrpělo České srdce další ztráty. Období let 1938 až 1945 se tak stalo bojem za zachování jeho existence. V tomto období docházelo k postupné likvidaci českých spolků. České srdce se však od svých počátků deklarovalo jako apolitická a výhradně sociální organizace.

„27. dubna 1942 dopoledne sdělil referent tajné státní policie předvolaným zástupcům České menšinové rady, že tato organizace je úředně rozpuštěna a jmění zabaveno. Jest to v rozhodnutí min. vnitra učiněné v dohodě s říšským protektorem v Praze. Byli tam vedoucí menš. rady Alois Jošt [zároveň předseda Českého srdce], člen Bohdan Tvarůžek [dlouholetý pokladník Českého srdce] a tajemník Frant. Strnad. Z úřadovny na I., Morzinplatze se odebrali jmenovaní v doprovodu dvou úředníků do místnosti Čmr [České menšinové rady] v I., Drachengasse 3/12 (kde bylo sídlo ústřední kanceláře Českého srdce od února 1939), kde bylo vše zajištěno a odvezeno. Ve středu 29. dubna byly místnosti opět uvolněny. Úřad nemá námitek, aby dvě malé místnosti zůstaly nadále v používání Č. srdce a aby dosavadní tajemník vedl tu část agendy, která jest vysloveně sociálního rázu a doplňuje činnost Českého srdce. Předsednictvo Českého srdce schválilo návrh předsedy Jošta, abych byl služebně převeden, a požádalo o souhlas úřad práce.“³⁰

---

29 Anastazie Gregorová (1885–1963). Jedna z prvních členek sociálního spolku České srdce založeného ve Vídni a pozdější místopředsedkyně jeho ústředí. Ve dvacátých letech minulého století se jí podařilo vytvořit hustou síť spolupracovníků v Rakousku i v Československu. Se svým týmem vybudovala síť Československých poraden pro matky, jejichž čestné předsednictví převzala choť generálního konzula ČSR ve Vídni Antonína Suma. Ve válečné době na českém hřišti zorganizovala dětskou zotavovnu. Má nesmírnou zásluhu na poválečném obnovení spolku. Působila v hnutí národně socialistických žen, byla členkou vídeňské delegace na XIV. sjezdu národně socialistické strany, 27. 2.–2. 3. 1947 v Praze.

30 Archiv Ing. Jaroslava Strnada, Deník Františka Strnada, zápis z 12. 5. 1942. František Strnad (1887–1967), dlouholetý přední reprezentant menšinového života v Rakousku (vedoucí funkcionář Menšinové rady, Školského spolku Komenský, Českého srdce a dalších menšinových spolků). V roce 1921 se stal tajemníkem Českého srdce ve Vídni, v letech 1923 až 1938 byl jeho starostou

Válkou postižená Vídeň byla osvobozena v polovině dubna 1945. České srdce se opět postavilo do čela pomocných akcí. Okamžitě pomáhalo s obnovou škol Komenského a obnovovalo zprerhané síť svých spolupracovníků, aby bylo možno co nejdříve vypravit děti na prázdninové pobyty.

K úbytku členů české menšiny včetně členů Českého srdce došlo v důsledku válečných perzekucí. Citelná ztráta však postihla menšinu i v souvislosti s reemigrací. V menšině existovaly dva názory na její další směřování. První, podporovaný československou vládou, podporoval návrat do Československa a reemigraci. Druhý názor vycházel ze skutečnosti, že všechna smíšená manželství neodejdou do staré vlasti a reemigrace se tak nebude týkat menšiny jako celku. Tato část menšiny se domnívala, že zde bude nadále prostor pro její opodstatnění a měla by být zachována včetně svých spolkových struktur. Politický vývoj v poválečném Československu dal za pravdu druhému názoru – tedy rozhodnutí nereemigrovat.

Českému srdci – československé sociální péči v Rakousku se podařilo přes dramatické politické i sociální změny a přes klesající počet jejich členů vstoupit do nového tisíciletí. V loňském roce stého výročí jeho založení České srdce na své valné hromadě vykazalo cenný přírůstek členů. Nově zvolenému spolkovému vedení se podařilo zintenzivnit spolkové úsilí.

Původní cíl spolku, pomoc nejchudším a strádajícím, nyní v podmínkách 21. století již není v popředí jeho činnosti. Dřívější hmotná pomoc však spočívala i v podpoře zdravého duševního a fyzického rozvoje dětí včetně výchovy k vlastenectví. České srdce podporuje a bude podporovat menšinové spolky, které jsou zaměřeny na výchovu, sport a zábavu, bude se podílet na organizaci jejich akcí a poskytovat jim podporu i v budoucnosti.

Platí tak slova současné předsedkyně Ing. Věry Gregorové, proslovená na oslavě uspořádané ke stému výročí Českého srdce československé sociální pomoci v Rakousku dne 22. 6. 2018: „Ať je tlukot Českého srdce na Dunaji slyšet i za dalších sto let!“

a spolek zastupoval i v Československé menšinové radě. Po vzniku samostatného Československa organizoval reemigraci do staré vlasti a v letech 1945–49 se podílel na organizaci druhé emigrační vlny. V období před podepsáním Mnichovské dohody v září 1938 byl společně s více než dvěma desítkami významných vídeňských Čechů a československou státní příslušností uvězněn nacisty jako rukojmí pro případ, že by československé úřady chtěly zakročit proti sudetským Němcům. Po propuštění působil jako tajemník Menšinové rady až do jejího úředního rozpuštění v dubnu 1942. Po osvobození Vídně v dubnu 1945 se podílel na ustavení prozatímního Československého ústředního výboru a byl zvolen jeho tajemníkem. Funkci vykonával do doby, kdy došlo k ustavení řádného ČSÚV. Strnad byl potvrzen ve funkci ředitele kanceláře. Aby mohlo České srdce oficiálně obnovit svoji činnost, složil F. Strnad v rámci denacifikace „Entnazifizierung“ úřední přísahu, že spolek neměl s nacisty co do činění. Předsedou Českého srdce byl řádně zvolen v roce 1948 a funkci vykonával do roku 1950.

Ein mit Liebe gebauter Verein. Die Anfänge des Tschechischen Herzens – die tschechoslowakische Sozialfürsorge in Österreich

Das Tschechische Herz in Österreich wurde im Januar 1918 als charitativer Sozialverein gegründet, der insbesondere Angehörige der tschechischen und slowakischen Minderheit versammelte. Die Initiatoren inspirierten sich an der Entstehung des Tschechischen Herzens in Prag. Zu den Initiatoren der Gründung des Vereins zählte der Dichter J. S. Machar, ferner Antonín Machát, Vít Hrdina und František Strnad. In den ersten Monaten der Existenz orientierte sich der Verein auf die Sicherstellung von Lebensmitteln für die hungernde Bevölkerung und von Ferienaufenthalten für Kinder in böhmischen und mährischen Familien am Land.

In der Zwischenkriegszeit setzte das Tschechische Herz seine charitative Arbeit fort, insbesondere auf dem Gebiet der Gesundheitsaufklärung. Eine der Verbreitungsformen der Gesundheitsaufklärung war die Einrichtung eines dichten Netzes von kostenlosen Beratungsstellen für Mütter mit Kindern. Eine weitere Form waren Bekleidungs- und Lebensmittelsammlungen.

An association built with love. Beginnings of the Czech Heart/České srdce – Czechoslovak social care in Austria

The Czech Heart in Austria was a charitable association uniting especially members of Czech and Slovak minority, established in January 1918. The founders were inspired by the establishment of the Czech Heart in Prague and included, among others, poet J. S. Machar, Antonín Machát, Vít Hrdina and František Strnad. In the first months of existence, the association was oriented on securing food for starving population and ensuring summer holiday stays for children in Czech and Moravian families in the country.

In the interwar period, the Czech Heart continued its charitable work, especially in the field of the health education. One of ways of spreading the health education was the creation of a dense network of free consultation offices for mothers with children. Another way were clothes and food collections.

BOJ O STÁTNÍ HRANICE SLOVINSKA OD ROKU 1918 DO ROKU 1920 SE ZAMĚŘENÍM NA SLOVINSKO-RAKOUSKÉ HRANICE V OBLASTI KORUTAN

JAN KRLÍN

V předvečer I. světové války žili Slovinci v několika, konkrétně šesti, územně správních a státních útvarech: patřily mezi ně Kraňsko s hlavním městem Lublaní, Přímoří s hlavním městem Terstem, Štýrsko s hlavním městem Štýrským Hradcem a dalšími významnými městy Mariborem a Ptují. Silná slovinská minorita žila také v Korutanech s hlavním městem Celovcem (Klagenfurt). Slovinská menšina žila také v Uhrách v oblasti Předmuří (Predkomurje). Nechci na tomto místě podrobně popisovat politický vývoj ve slovinských zemích po první světové válce. Je to téma již několikrát zpracované, ale uvedu zde v poznámce přehled základních pramenů a literatury k dějinám Slovinska v letech 1914–1920.¹ Na konci první světové války došlo u Slovinců ke sjednocení politických sil, postupně se pro spojení vyslovila Slovinská lidová strana Antona Korošce, Národní pokroková strana a Jihoslovanská sociálně demokratická strana. Tyto politické strany vytvořily v Lublani Národní výbor (Narodni svet) 16.–18. srpna 1918. Předsedou se stal Anton Korošec.²

Na podzim 1914 založili ve Florencii Chorvaté Franjo Supilo, Ante Trumbič a sochař Ivan Meštrovič Jihoslovanský výbor. Emigranti, kteří byli členy Jihoslovanského výboru, zahájili po uznání československého zahraničního odboje akci

---

1 Krlín, Jan: Korutanský plebiscit. *Paginae historiae* 15, 2007, s. 131–164; Pleterski, Janko – Ude, Lojze – Zorn, Tone: Koroški plebiscit. Ljubljana 1970; Balkovec Bojan: Prva slovenska vlada (1918–1921). Ljubljana 1996; Grafenauer, Bogo: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj. Ljubljana 1987; Perovšek, Jurij: Slovenska osamosvojitve v letu 1918. Ljubljana 2000; Pirjevec, Jože: Jugoslavija 1918–1992. Koper 1995 (česky Praha 2000); Pleterski, Janko: Prva odločitev za Jugoslaviju. Ljubljana 1971; Perovšek, Jurij: Slovenska osamosvojitve v letu 1918. In: Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918. Ljubljana 2000. K základním pramenům pro slovinské dějiny tohoto období náleží Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljane in deželnih vlad 1918–1921. Del 1 od 1. Novembra 1918 do 26. februara 1919. Ljubljana 1998; Del 2 od 28. februara do 5. novembra 1919. Ljubljana 1999 a Del 3. od 22. marca 1920 do 9. julija 1921. Ljubljana 2002.

2 Žáček, Václav – Starčević, Veselin: Dějiny Jugoslávie. Praha 1970, s. 372.

za podobné uznání jihoslovanských národů. Především u velmocí naráželi na postoj Itálie, která dlouho odmítala jednat o jiném státním útvaru než o Srbsku (a to ještě ne příliš silněm). Spojeneckou politiku vůči rakouským Jihoslovanům podporovala nepřímou i srbská vláda. Ta hájila myšlenku, že jedině Srbsko je stát uznávaný Dohodou a že jeho rozsáhlé válečné škody a ztráty mu dávají právo získat některé rakouské země dosud obývané Srby.³ Itálie měla také londýnskou dohodou z roku 1915 přislíbena rozsáhlá území obývaná Chorvaty a Slovinci, mj. Terst, kde žilo podle slovinských odhadů až 30% Slovinců, prakticky celé Přímoří, severní Dalmácii a Tyrolsko. Na jaře 1915 představili němečtí nacionální poslanci tzv. Velikonoční program, ve kterém předpokládali vyloučení Haliče a Bukoviny z Předlitavska. Z ostatních zemí mělo zůstat jádro s německou většinou. Předpokládalo se, že proti budou Češi a Slovinci. Počítalo se tedy s tím, že císař vyhlásí program cestou oktroje.⁴

Slovinci byli na rozdíl od Čechů mnohem méně početní a málo hospodářsky a politicky vlivní. Vídeň jim přitom odmítala dát záruky, že velikonoční program nebude realizovat. Slovinci byli přitom rakouskými úřady bráni jako protistátní živel a byli všemožně pronásledováni. Týkalo se to učitelů, duchovních, vojáků i civilního obyvatelstva. Slovinci byli trestáni disciplinárně a byli i arestováni. Panovala zde rozsáhlá tisková cenzura. Ve městech s německou většinou jako v Ptují byly pořádány protislovinské demonstrace.⁵

K určitému pozitivnímu zlomu došlo roku 1917, kdy zapůsobil příklad ruské revoluce. V květnu 1917 se ve znovu svolané říšské radě ustanovil Jihoslovanský klub. Ten ve svém známém projevu z 30. května přišel s myšlenkou sjednocení všech Slovinců, Chorvatů a Srbů v monarchii pod habsburským žezlem. Představitelé Srbů S. Budisavljevič a V. Pribičević na podkladě národnostního principu, historického práva a práva na sebeurčení požadovali sjednocení všech zemí monarchie obývaných Jihoslovanů v jeden státní útvar.

Ve stejné době byla podepsána na ostrově Korfu představiteli Jihoslovanského výboru a srbské vlády v exilu tzv. Korfská deklarace, která konstatovala neodvolatelné rozhodnutí Jihoslovanů vytvořit pod žezlem Karađorđevićů samostatné a nezávislé království.

K dalšímu zlomu došlo až na kongresu utlačovaných národů Rakousko-Uherska v Římě v dubnu 1918. Zástupci těchto národů zde zřetelně vyhlásili právo všech potlačovaných národů v habsburské monarchii. Zároveň vyhlásili Rakousko-Uhersko za hlavní nástroj německého panství a za překážku splnění přání

---

3 Tamtéž, s. 373.

4 Kolektiv autorů: Dějiny Slovinska. Praha 2011, s. 143; Žáček, Václav a kol.: Češi a Jihoslované v minulosti. Praha 1975 a dále viz pozn. 1.

5 Pleterski, Janko: Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917. Ljubljana 1980, 1982.

svých národů. Pro rakousko-uherské Jihoslovany byla především důležitá dohoda Trumbiče s italským poslancem Torrem, která se stala podkladem tzv. římského paktu. Itálie zde prohlásila, že je v jejím zájmu vyhlášení nezávislého a jednotného jihoslovanského státu a společná obrana Jadranu. Sporné územní otázky měly být řešeny přátelskou dohodou ve smyslu práva národů na sebeurčení.

Dne 15. září zahájili spojenci útok na soluňské frontě, prolomili frontu a hnali před sebou bulharské armády. 2. října přijalo bulharské Národní shromáždění podmínky Dohody a car byl nucen abdikovat. Německé oddíly opustily zemi. To již srbské divize osvobozovaly území Srbska a Černé Hory. Rakousko-Uhersko bylo otrěsené porážkami v Srbsku a Černé Hoře a rovněž německé armády na západní frontě a zároveň bylo zmitáno vnitřními rozpory. Císař Karel se 4. října 1918 obrátil na prezidenta Wilsona se žádostí o zprostředkování příměří. O den později zahájili Italové ofenzívu na Piavě. Mezitím se rakousko-uherská armáda postupně rozpadala. V posledních týdnech války byly potravinové dávky tak malé, že vojáci stěží udržovaly při životě. Vojáci byli otrhaní, bez lékařského ošetření, řádily mezi nimi nakažlivé choroby. Polovina divizí měla méně než 50% předepsaného stavu mužstva. Frontu opouštěli vojáci po celých plucích. Např. již v září uprchl jeden bosenský pluk, na počátku října se začala rozpadat 42. chorvatská divize, frontu opustil 24. domobranecký pluk složený ze Srbů, poslušnost vypověděly také maďarské pluky, mezi posledními věrnými monarchii zůstaly české pluky. Jinak se ale dá říci, že se italská fronta doslova rozpadla. Došlo ke vzpouře Jelačićova pluku v Rijece a 26. října došlo následně ke vzpouře na válečných lodích v Pule. Správu města převzala záhřebská Národní rada, která se mohla opřít o dobře vyzbrojené a disciplinované jednotky českých námořníků a vojáků a jihoslovanských nacionalistů.

Rozpad celého složitého správního aparátu pokračoval tak rychle, že jednotlivé jihoslovanské politické skupiny s ním stěží držely krok. Měšťanské strany se obávaly revoluce po vzoru bolševického Ruska. Proto byla v Záhřebu ustavena Národní rada Slovinců, Chorvatů a Srbů (Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba). V brzké době se k nim připojila naprostá většina jihoslovanských politických seskupení v monarchii. Rusko bylo vyřazeno z války říjnovou revolucí. Jak již bylo uvedeno, prezident Wilson ve své deklaraci z počátku října 1918 již podpořil rozbití monarchie. Za této situace byl manifest císaře Karla ze 16. října jen slabým ústupkem. Týkal se dokonce jen území Předlitavska. Na konci října a na počátku listopadu došlo k rozpadu monarchie a ke vzniku národních států. Mezitím došlo k rychlému vývoji i ve slovinské Lublani. A. Korošec doporučil za předsedu Narodnega sveta, jakožto nejstaršího člena, Ivana Hribara. 24. října se kraňský místopředseda hrabě Attems tázal ohledně demonstrace plánované na 29. říjen, jestli ji má zakázat nebo povolit. Podobně i představitelé Narodnega sveta vyzývali k opatrnosti, aby se situace nevymkla z kontroly. 29. října došlo ke známé přísaze setníka Rostokara a slovinských vojáků pro stát SHS.

Rostokar s pomocí jakéhosi revolučního výboru slovinských důstojníků v záloze, dělostřelectva 53. chorvatského pluku a osvobozených ruských a srbských zajatců obsadil kasárna maďarských jednotek a přiměl jejich posádku ke kapitulaci. Tak došlo k tomu, že Lublaň byla 30. října pod kontrolou slovinských jednotek. NS ještě po manifestaci na Kongresnom trgu dne 29. října 1918 neměl dost sil nebo odvahy převzít moc. Pouze navrhl Vídni, ministerskému předsedovi Lammaschovi, že by převzal ministerstvo výživy. Zajímavá analogie s převratem v Praze.

Proto se do řešení situace zapojili opět slovinští vojáci. Na jejich popud NS dne 31. října přiměl k odstoupení nebo internoval několik německých důstojníků na exponovaných místech: velitele policie barona Kunigla, jeho zástupce Skubla, předsedu zemského soudu Elsnera, školského referenta Kalteneggera a několik dalších.

Další otázkou, co bylo nutno urychleně řešit, byla sočská armáda maršála Boeroeviče. Důstojnický výbor vytiskl letáky v různých jazycích. Vojáci byli vyzýváni, aby už nebojovali a vrátili se domů. Slovinci a Chorvaté měli odpochodovat směrem na Lublaň a Záhřeb, Maďaři a Rakušané přes Tarvisio (Trbiž) na Klagenfurt (Celovec). Přes místy chaotické poměry v dopravě se novému slovinskému vedení tento náročný úkol podařilo dobře splnit. K žádnému revolučnímu vystoupení vojáků nedošlo. Teď již nic nebránilo ustanovení nové slovinské národní vlády. Byly v ní zastoupeny Slovinská lidová strana (dále SLS) Jihoslovanská demokratická strana (dále JDS) a Jihoslovanská sociálně demokratická strana (dále JSDS). Stalo se to 31. října 1918. Vláda ještě formálně potvrdila svoji podřízenost předsednictvu Narodnega viječa v Záhřebu.⁶

Teď se zaměříme na boj za ustanovení slovinských státních hranic (respektive státu SHS, později království SHS). 1. listopadu 1918 byla podepsána dohoda s Rakousko-Uherskem, které už v té době bylo rozpadlé. Hranice s Itálií vycházela z londýnského paktu z roku 1915. Od 4. listopadu 1918 začala italská vojska obsazovat Istrii, Dalmácii a některé části chorvatského Přímoří, zájem měla i o Lublaň. Národní rada marně proti tomu protestovala u dohodových mocností. Na severních hranicích slovinských zemí se soustřeďovaly zbytky rakouské armády, na hranicích Banátu maďarské jednotky. Slovinská národní rada neměla proti nim koho postavit. Na různé mobilizační výzvy se přihlásilo jen pár stovek studentů a Sokolů. Vojáci c. k. armády již v žádné armádě sloužit nechtěli a rozšiřovali oblasti tzv. zelených kádrů, které ovládaly rozsáhlá území. V mnoha oblastech se bouřili rolníci a živelně parcelovali velkostatkářskou půdu. V životním zájmu bylo v této době pro Slovince a Chorvaty vyhlášení Království SHS 1. prosince 1918.

---

⁶ Krlin, Jan: Narodni svet v Ljubljane 1918 a problematika budování nových státních struktur na území dnešního Slovinska v období říjen až prosinec 1918. *Paginae historiae* 10, 2002, s. 72–107.

Slovinci tvořili malé, ale moderní společenství. Její političtí představitelé se naučili metodám politického boje v koalicih říšské rady. Slovinská politická elita byla vzdělaná, programatická a velmi zkušená v místní samosprávě. Na konci Velké války potřebovali Slovinci ochranu proti Itálii a Rakousku. To je přivedlo do nového království daleko více než všechny jihoslovanské ideály. Na rozdíl od Chorvatů byla mezi nimi a Srby jazyková bariéra, která komplikovala Srbům pronikat do Slovinska. Bilingvní Slovinci se naopak často dostávali do ústřední státní správy. Začleněním do společného státu unikli Slovinci vnějšímu ohrožení a ve srovnání s revolucemi v Německu, Maďarsku a Itálii prožívali klidnou etapu své historie. V novém státě mohli navíc završit svou národní emancipaci, jejímž příkladem bylo založení lublaňské univerzity v roce 1920.⁷

Nyní se ještě vraťme k rapallské mírové dohodě a naplňování závazků Dohody z londýnského paktu. Rapallská smlouva byla podepsána 12. listopadu 1920. Zplnomocněnými zástupci Království SHS byli Milenko Vesnič, Ante Trumbič a Kosta Stojanovič, za Itálii pak Giovanni Giolitti, Carlo Sforza a Ivanone Bononi. Smlouva byla vyhotovena ve dvou verzích v italštině a srbochorvatštině. V případě nejasnosti byl rozhodný text v italštině. Hranice byla pro Jihoslovany velmi nevýhodná. Podle smlouvy bylo k Itálii připojeno celé rakouské Přímoří s výjimkou obce Kastav a ostrova Krk. Hranice byla vedena po linii Tarvisio (Trbiž) – Triglav – Podbrdo – Idrija – Sněžník. Dále byla západní část kraňského vévodství včetně měst Idrija, Vipava, Šturje, Postojna a Ilirska Bistrica. Znamenalo to, že se za italskými hranicemi ocitl světoznámý hřebčinec v Lipici. Pro Chorvaty to znamenalo ztrátu Istrie, kde se nacházela významná námořní základna v Pule, ostrovů Cres a Lošinj v severní Dalmácii, bývalé hlavní město Dalmácie důležitý přístav Zadar a ostrovů Lastovo a Palagruže. Podle smlouvy se mělo město Rijeka stát samostatným svobodným státem, čímž skončila vojenská okupace. Tato část smlouvy byla v roce 1924 revidována římskou smlouvou, která město a přístav Rijeku přiřkla Itálii a Království SHS přístav Sušak.⁸

S Chorvatskem nemělo Slovinsko žádné územní spory. Na severu se jednalo především o jižní část Korutan, kde byl vyhlášen plebiscit pod mezinárodní kontrolou. Problematika korutanského plebiscitu již byla podrobně zpracována, nejdůkladněji v publikaci Koroški plebiscit z roku 1970. V publikaci se nacházejí i mapky s různými variantami slovinsko-rakouské hranice.⁹ Je zde podrobně popsána politická, vojenská i ekonomická situace v Korutanech od konce roce 1918

7 Kolektiv: Dějiny jihoslovanských zemí. Praha 1998, s. 389–390.

8 Božič, I. – Čirkovič, S – Dedijer, V. – Ekmečić, M.: Istorija Jugoslavie. Beograd 1972, s. 404; Stanojević, St. a kol: Narodna enciklopedija srpsko-hrvaško-slovenačka. Zagreb 1928, s. 809–810; Kolektiv: Dějiny jihoslovanských zemí, s. 394–395.

9 Pleterski, J. – Ude, L. – Zorn, T.: Koroški plebiscit.

do plebiscitu 10. 10. 1918. Můžeme vidět i podrobné tabulky jednotlivých obcí z hlediska národnostního (sčítání lidu 1910) i to, jak která obec volila v plebiscitu. Autoři knihy nás také seznámili s mezinárodními souvislostmi plebiscitu. Rovněž o tom, kde v Evropě a ve světě probíhaly (Burgenland, Horní Slezsko a Východní Prusko) a neprobíhaly plebiscity.

Já sám jsem napsal o plebiscitu krátký článek, zaměřený na českého čtenáře, pro kterého je to do značné míry exotické téma.¹⁰ Vše, co jsem uváděl výše, už nechci znovu opakovat. Ve svém článku podrobně rozepisuji politický, ekonomický a kulturní život v Korutanech do první světové války. Konečně se zmiňuji o situaci v Korutanech po první světové válce až do korutanského plebiscitu. Píši i o tom, že korutanští Němci neuznávali a zpochybňovali národnostní uvědomění korutanských Slovinců. Hnutí za samostatnost je podle nich přineseno zvenčí. Jazyk, kterým hovoří korutanští Slovinci, se natolik liší od slovinského knižního jazyka, že je pro ně lepší používat jako dorozumivací jazyk němčinu. Slovinci jsou spokojeni se svou situací v Korutanech a nechtějí změny. Germanizace není násilná, ale pokojná. Kdo požaduje zvláštní práva pro Slovince, ruší pořádek v zemi. Slovinské národní hnutí je organizováno především duchovními, kteří přišli z jiných zemí a jsou zpátečnický orientováni.

Nechci zde podrobně rozebírat situaci v Korutanech před 1. světovou válkou, to je podrobně rozepsáno v uvedeném článku. Byla založena slovinská lidová strana-katolická. Korutanští Slovinci též založili liberální stranu.¹¹ Ale všeobecně převládala u korutanských Slovinců klerikální orientace. Jak píše ve své publikaci Bogo Grafenauer, i díky systematické germanizaci ubýval počet Slovinců. Podle sčítání lidu z roku 1880 žilo ve slovinské části Korutan 85 009 osob se slovinským obcovacím jazykem, tj. 50,3% obyvatel a to ještě němečtí sčítací komisaři přesvědčili asi 20 000 Slovinců, aby se dali zapsat za Němce. V dalších sčítáních lidu Slovinců neustále ubývalo. V celých rakouských Korutanech žilo v roce 1880 celkem 85 154 (26,6%) Slovinců, dle sčítání z roku 1910 celkem 66 602 (18,4%) a roku 1923 celkem 37 224 (10%). Po plebiscitu se politická angažovanost minimalizovala. Slovinci se sice zapojili do Strany korutanských Slovinců, která v zemských volbách získala v zóně A 8 508 hlasů. Na území Korutan fungoval i Slovinský osvětový svaz, ve kterém byli Slovinci kulturně zapojeni. Konec všem těmto aktivitám učinil Dollfussův puč.¹²

K situaci v Korutanech za první světové války 1914–1918 chci podotknout, že Slovinci a Chorvaté ostře odsoudili sarajevský atentát. Zároveň ale zdůraznili, že slovinský národ má právo žít v jednom státním útvaru. Území bylo od května

---

10 Krlín, J.: Korutanský plebiscit, s. 131–164.

11 Tamtéž, s. 134–140.

12 Grafenauer, B.: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj. Ljubljana 1987.

1915 součástí tzv. armádního zázemí a platilo zde stanné právo. Tento systém měl teoreticky postihovat všechny obyvatele stejně. Ve skutečnosti však nejvíce postihoval slovanské obyvatele monarchie jako potencionální nepřátele.

Jak již bylo řečeno, předseda katolické lidové strany v Korutanech dr. Janko Brejc ostře odsoudil sarajevský atentát. Podobně atentát odsoudili slovinští poslanci korutanského zemského sněmu a říšské rady Franz Grafenauer. Zároveň ale zmínil, že Slovinci a Chorvaté jsou v monarchii utlačováni. V prvním období Velké války, do zahájení války s Itálií, byly ještě Korutany pod civilní správou. Později byla civilní správa pod správou vládního rady Alexyje a vojenská pod vedením polního maršála von Schenka.

Následující období do roku 1917 bylo snad dosud obdobím největšího pronásledování slovinského živlu v dějinách. Slovinec a nelojální se stalo téměř stejným pojmem. Velice se rozšířilo také udavačství. Každý správný obyvatel Korutan měl ihned oznámit jakýkoliv projev sympatií k Srbům. Bylo to schváleno i úředně oběžníkem rakousko-uherského ministerského předsedy JUDr. Karla Stürghka.¹³ Nařízení představovalo pro německé politiky jakousi kosu, pomocí které by mohlo úplně zlikvidovat slovinský politický život v Korutanech. Ostatně podobně tomu bylo v českých zemích.¹⁴ V Korutanech byl arestován předseda spolku Mohorjeva zadruga (Mohorjevo družstvo), v Kühndorfu se postupovalo proti nakladatelství Mohorjeva družba (Mohorjevo nakladatelství) v Celovci. Byli pronásledováni i slovinští kněží za údajnou velkosrbskou propagandu a podporu slovinské věci. Např. farář Andreas Bračič v Lembachu vyvěsil dne 26. 6. 1914 dvě červenomodrobílé vlajky. Byl zatčen a uvězněn.¹⁵ Podobně farář Josef Svaton ve Schlieflingu am See byl obviněn z velkosrbské propagandy. Dostal rok vězení, ale 5. ledna 1915 soud rozhodl, že bude přesunut do své vlasti, do Čech.¹⁶

Mezi plány německých politiků patřila idea sjednotit německy mluvící obyvatelstvo v hranicích Německého spolku z roku 1866, bylo nutno udržet české

13 Krlín, J.: Korutanský plebiscit, s. 141.

14 Např. Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918, sv. 1–5. Praha 1993–1997; Soupis dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války. Praha 1997–1998; Otáhalová Libuše: Souhrnná hlášení prezidia českého místodržitelství o protistátní, protiválečné a protirakouské činnosti v Čechách 1915–1918. Praha 1957; Vrbata, Jaroslav: Týdenní státněpolicejní zprávy moravského místodržitelství v Brně a slezského zemského prezidia v Opavě o rusofilské a protiválečné činnosti na Moravě a ve Slezsku 1914–1918. Faksimílii. Praha 1988; Polišínská Milada a kol.: Vznik Československa 1918. Dokumenty československé zahraniční politiky. Praha 1995; Kneř, Vladimír – Stupková, Marie: Československé dějiny v archivních dokumentech, 2. díl. Od revolučního roku 1848 do vzniku Československé republiky. Praha 1963; Šedivý, Ivan: Češi, České země a Velká válka 1914–1918. Praha 2001.

15 Pleterski, J.: Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917, s. 39.

16 Tamtéž, s. 51.

země. Zde se pracovalo na krajském rozdělení a zrušení českého státního práva. Také Slovinci bylo bezpodmínečně nutné v tomto státě udržet, aby byla zajištěna cesta k Jadranu. V tomto železném jádru měli Němci podle sčítání lidu podle obcovacího jazyka zajištěnu minimální většinu 52,43%. Halič měla být s Bukovinou oddělena, Dalmácie měla být spolu s Bosnou a Hercegovinou spojena se Srbskem. Změna této politiky přišla až v červenci 1917 s příchodem kabinetu Ernsta von Seidlera, který oprášil možnost národnostní autonomie. Představitelé Jihoslovanů v monarchii zatím přišli s Májovou deklarací (Majniška deklaracija). Ta požadovala sjednocení všech Slovinců, Chorvatů a Srbů v monarchii pod habsburským žezlem.

Dne 25. května 1918 přijal císař Karel delegaci německých občanských stran z území obývaného Slovinci. Z korutanské delegace o počtu dvaceti osob byli ze sedmi Slovinců (Windische) představeni pouze dva jako Slovinci. Císař potvrdil přání delegace a vyslovil se proti rozdělení Korutan podle národnostního klíče – linie řeky Drávy. Dne 9. června 1918 se konal německý tábor lidu ve Velikovaci (Völkermarkt) s 80% slovinského obyvatelstva. Představitelé korutanských Slovinců patřili mezi účastníky tzv. Slovanských dní v Lublani 1.–17. srpna 1918. Za svůj hlavní cíl prohlásili účastníci akce sjednocení jihoslovanského národa v samostatném státě. Mezi jejími územními organizacemi měla být také Národní rada pro Korutany. Mezitím také rychle jednali i korutanští Němci. 13. října podpořili představitelé německých národních rad plán na sebeurčení německého národa v souladu s německou národní radou ve Vídni. Nesouhlasili s manifestem císaře Karla ze 16. října 1918, protože některé jeho pasáže by se mohly vykládat ve prospěch rozdělení Korutan. Slovinská Národní rada vyhlásila 17. října 1918 svůj požadavek na Slovinci obývanou část Korutan se zajištěním práv národnostních menšin. Rakouská sociální demokracie také byla proti rozdělení Korutan. Slovinští sociální demokraté byli na základě jednání slovinského dělnického spolku 28. července pro ustavení trojjediného státu jižních Slovanů. Jejich názor na otázku Korutan se nedochoval, ale pravděpodobně také počítali s řekou Drávou jako hranicí.

Teď se stručně zmíním o situaci v Korutanech po říjnu 1918. Situace království SHS byla velmi diplomaticky komplikovaná, protože ho nejprve uznaly jen USA, Velká Británie a Francie ho uznaly až v červnu 1919. Jednání o vytyčení hranic probíhala dlouho a složitě. Hrozilo vypuknutí války s Itálií a Rakouskem. Narodní svet v Lublani ustavil 19. září územní odbor pro Korutany v Borovje (Ferlachu). Od konce války se stali Slovinci průsečíkem všech možných politických úvah a kalkulací. Americké vládě 2. prosince oficiálně slíbili, že se vzdají násilného řešení a vyčkají do rozhodnutí mírové konference. Ale korutanský zemský výbor se 25. října vyjádřil, že Slovinci kromě oblasti Jezerska (Mežijska dolina) netvoří v Korutanech souvislé osídlení. Je prý také třeba využít situace, kdy veškerý vojenský vládní a státní aparát je v rukou Němců a Slovinci jsou prakticky bezmoc-

ní k udržení Korutan v německých rukou. Korutany podle nich jsou jednotným hospodářským a zeměpisným celkem. Nyní přišel čas, aby jednala slovinská vláda v Lublani. Na žádost delegace korutanských Slovinců ustavila zvláštní pověřence pro Korutany a začala sbírat vojsko. 2. prosince 1918 oznámila, že převzala pod svou správou okresní hejtmanství Velikovec.

Slovinští sociální demokraté doufali v nějakou dohodu s rakouskými sociálními demokraty, k té ale nedošlo. Vrchním velitelem slovinských oddílů v Korutanech byl jmenován setník Lavrič. Zároveň propukly boje mezi slovinskými dobrovolníky ve Štýrsku a tamními Němci. Zde se vyznamenal slovinský důstojník Rudolf Meister, který se stopadesáti muži obsadil Maribor. Za svoje zásluhy o vlast byl slovinskou vládou jmenován generálem.¹⁷

Již 31. října 1918 utvořili Němci v Korutanech provizorní zemský sněm ze zástupců německých politických stran. V Korutanech ustavili sociální demokraté jako svoje bojové jednotky Volkswehr a zástupci měšťanských stran Bürgerwehr od dubna 1919 přejmenovaný později na Heimwehr. Na německé straně byli nejvýraznějšími osobnostmi Dr. Arthur Lemisch, pangermán, a Ludwig Hülgerth. V listopadu 1918 byla za zprostředkování Lublaně a Vídně stanovena prozatímní demarkační čára. Zde není místo podrobně rozebírat průběh bojů. Slovinské jednotky byly přes počáteční úspěchy, na kterých se významně podílel i generál Meister z Korutan postupně vytlačeny. Neuspěl ani pokus o protiútok z května 1919. Proto se do bojů zapojily i srbské jednotky. Ty od 28. května do 6. června obsadily celé jižní Korutany i Celovec. Obě strany si stěžovaly na násilnosti a loupeže způsobené druhou stranou. Na mírových jednáních v Paříži bylo sporné území rozděleno na zónu A pod správou Království SHS, zónu B pod rakouskou správou a 4 km široké neutrální pásmo. Po nátlaku států Dohody musely jednotky Království SHS do 31. července 1919 vyklidit Celovec.

Mezitím se konala v Paříži mírová jednání. Smlouvou z 10. září 1919 byly stanoveny hranice království SHS s Rakouskem. SHS získalo jen část Štýrska s Mariborem a z Korutan jen tzv. Mežijskou dolinu. V dalších částech Korutan měl rozhodnout plebiscit. O to se zasloužila Itálie, které už teď považovala Rakousko a i Maďarsko za své budoucí spojence. 4. června 1920 byla podepsána mírová smlouva s Maďarskem, kterou byly stanoveny budoucí hranice na rozvodí řek Mury a Ráby. V praxi to znamenalo že prekmurští Slovinci byli připojeni k SHS a porábsbí zůstali v Maďarsku. Československá strana v mírových jednáních vystupovala velice opatrně, protože si nechtěla pohněvat proti sobě Itálii. Způsobilo ti značné ochladnutí vztahů ČSR s královstvím SHS, hlavně se Slovinci. K vlastnímu plebiscitu se zde nechci vracet, protože toto téma bylo ve slovinské histo-

17 Rozman, F. – Melik, V. – Repe, B.: Zastave vihrajo. Ljubljana 1999, s. 83; Ude, L.: Boj za severno slovensko mejo 1918/1919. Maribor 1977.

riografii mnohokrát zpracované a bylo v rámci možností sepsáno i v mém výše uvedeném článku.¹⁸ K vlastnímu plebiscitu bych chtěl jen uvést to, že obě strany dělaly maximum pro to, aby zvítězily. Jen stručně k výsledkům: k 7. říjnu 1920 bylo dle rakouských novin 34 360 voličů v případě, že by se zúčastnilo 90% voličů, by absolutní většina byla 15 000 (sic!). K říjnu bylo do voleb připsáno ještě 5 000 hlasů. To bylo pro Slovinců velkým překvapením. Jihoslovanská strana se rovněž starala o to, jestli nemohlo dojít k volebním machinacím. Hlasovací urny byly hlídány mezinárodními oddíly, z nichž většinu tvořili Italové, tak zde nebylo možno vyloučit machinace.

Dalším z faktorů, který ovlivnil porážku jihoslovanské strany v Korutanech, bylo i malé národnostní uvědomění slovinského obyvatelstva vystaveného předtím cílevědomé germanizaci. Během krátkého období říjen 1918 – říjen 1920 nemohlo tak rychle dojít k jejich národnostnímu uvědomění. Ti slovanští obyvatelé Korutan, kteří nebyli národnostně vyhranění – Windische, raději volili Rakousko. Slovinští sedláci většinou hlasovali pro Slovinci, nádeníci a dělníci závislí na německých zaměstnavatelích pro Rakousko. Svoji roli hrálo i to, jak je Rakušané strašili, že budou muset žít v chudé oblasti v Srbsku, Makedonii, Černé Hoře, Bosně a Hercegovině. Velký význam hrála v plebiscitu i náboženská otázka, římskokatoličtí faráři slovinské národnosti nepodporovali připojení ke království SHS s vládnoucími pravoslavy. Velký význam měly u některých korutanských Slovinců zkušenosti z rabování srbské armády z tažení 1918–1919.

Rakouská propaganda pracovala též účinněji než jihoslovanská. Korutanský zemský sněm též 28. září 1920, tj. dvanáct dní před plebiscitem, slíbil, že bude chránit všechna jazyková a národnostní práva korutanských Slovinců. Tato deklarace ale nebyla naplněna dodnes.¹⁹ Nyní ještě k rapallské mírové dohodě a naplňování její litery. Rapallská mírová smlouva byla podepsána 12. listopadu 1920. Měla řešit hraniční spory mezi italským královstvím a Královstvím SHS (Srbů, Chorvatů a Slovinců). Nové hranice byly pro Slovinci stanoveny velmi nevýhodně. Státnice Slovinců a Chorvatů zůstaly vně nových státních hranic. V Rakousku, kde zemský sněm v Klagenfurtu (Celovci) ještě čtrnáct dní před plebiscitem slíbil ochraňovat všechna menšinou práva Slovinců, se tímto svým slibem hned po plebiscitu přestal řídit.

Také v Itálii začala politika masivního odnárodnňování Slovinců i Chorvatů. Slovinština byla vyloučena ze státní správy i z vyššího školství. Rodiče, kteří nechtěli dávat své děti do Bailie (masová organizace podobná Hitlerjugend nebo Bundu des Deutsches Mädchen), byli perzekuováni. Slovinští vlastenecky orientovaní učitelé bývali překládáni třeba do Kalábie. Všechny slovinské spolky

---

18 Pleterski, J. – Ude, L. – Zorn, T.: Koroški plebiscit; Krlín, J.: Korutanský plebiscit, s. 131–164.

19 Tamtéž, s. 162–163.

byly rozpuštěny a zakázány. Podobně i chorvatské. Byl vypálen Slovinský národní dům v Terstu. Docházelo k všeobecnému pronásledování všeho slovinského a chorvatského. Mnoho Slovinců z italské zóny uteklo do Království SHS. Část emigrovala do zámoří. Protože USA tehdy omezily příliv přistěhovalců, skončila nakonec silná slovinská menšina v Argentině, udržující se starou vlastí rozsáhlé styky. Požadavek na změnu hranic byl za tehdejší politické situace v Evropě nereálný.²⁰ K samostatnému slovinskému státu ještě vedla dlouhá cesta. Přes druhou světovou válku, kdy bylo slovinské území rozděleno mezi Německo a Itálii. Po jejím skončení se část území ztracených v Rapallu vrátila Jugoslávii a tedy Slovinsku na základě mírových dohod mezi Jugoslávií a Itálií.²¹ Korutany zůstaly Rakousku. Samostatnosti se Slovinsko dočkalo až během rozpadu Jugoslávie v červnu 1991.

---

20 Kolektiv autorů: Dějiny Slovinska. Praha 2011, s. 155.

21 Tamtéž, s. 207–210.

Der Kampf um die Staatsgrenze mit Slowenien in den Jahren 1918–1920

Vor dem 1. Weltkrieg lebten die Slowenen in insgesamt sechs Verwaltungseinheiten und zwei Staatsgebilden. Dazu zählten Krain mit der Hauptstadt Laibach/Ljubljana, Primorje mit der Hauptstadt Triest, die Steiermark mit der Landeshauptstadt Graz und die weiteren bedeutenden Städte Marburg/Maribor und Pettau/Ptuj. Eine starke slowenische Minderheit lebte auch in Kärnten mit der Landeshauptstadt Klagenfurt/Celovec. Auch in Ungarn lebte eine slowenische Minderheit im Gebiet Predkomurje.

Während des Ersten Weltkrieges erlangte Italien durch den sog. Londoner Vertrag das Versprechen von Gebietsgewinnen vor allem auf Kosten der Südslawen. Es handelte sich um Südtirol, Primorje, Norddalmatien. Die österreichische Seite präsentierte das sog. Osterprogramm, demnach ein Kernreich ohne Galizien und der Bukowina entstehen sollte. Wegen dem vorausgesetzten Widerstand der Tschechen und Slowenen wurden der Weg der Oktroy erwartet. Im Herbst 1914 gründeten kroatische Emigranten den Südslawischen Ausschuß. Diesem schlossen sich später auch die Vertreter der Slowenen an. Die Ausschußmitglieder unterzeichneten am 20. Juli 1917 auf der Insel Korfu eine Deklaration über das zukünftige Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen. Die Südslawen aus dem Gebiet der ehemaligen Donaumonarchie schlossen sich am 1. Dezember 1917 mit den Serben zum SHS-Staat zusammen (Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen). In den Jahren 1919–1920 wurden mit Italien, Österreich und Ungarn Friedensverträge abgeschlossen. Über das strittige Gebiet in Kärnten sollte eine Volksabstimmung entscheiden.

A fight for the state border of Slovenia in 1918–1920

The Slovenians lived, before World War I, in altogether six administrative units and two state entities. These were Carniola with Ljubljana as its capital, the Austrian Littoral with Trieste as its capital, Styria with Graz as its capital and other important cities of Maribor and Ptuj. A strong Slovenian minority lived also in Carinthia with Klagenfurt as its capital. A Slovenian minority lived also in Hungary in the territory of Predkomurje.

During the War, Italy acquired most of its vast territorial gains by the Treaty of London, especially at the expense of South Slavs. These were South Tyrol, Austrian Littoral and northern Dalmatia. The Austrians presented, on the other hand, their Easter programme, according to which, the Empire was to be rebuilt without Galicia and Bukovina. The opposition of the Czech and Slovenians was to be overcome by the way of imposition. In autumn 1914, the Croatian emigrants founded a South Slav Committee. They were later joined by the Slovenian representatives. The committee members signed on July 20, 1917, in Corfu the declaration on the future Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians. In 1919–1920, the peace treaties were signed with Italy, Austria and Hungary. The disputed territory in Carinthia was to be decided about by the plebiscite.

„ARCHIV MUSEA KRÁLOVSTVÍ ČESKÉHO ARCHIVEM NENÍ...“¹ POKUS O ZRUŠENÍ ARCHIVU NM V LETECH 1919–1920

KLÁRA WOITSCHOVÁ

Archiv Národního muzea byl konstituován již v roce 1846 a je tak nejstarším veřejným organizovaným archivem u nás. Jeho prvním správcem se stal Karel Jaromír Erben, který setrval v muzejních službách do roku 1852, kdy byl jmenován prvním archivářem nově konstituovaného archivu města Prahy.² Po něm pak následovali ve správě muzejních archivních sbírek další. Někteří z nich jsou dodnes oceňováni pro svá významná historiografická i ediční díla (J. Perwolf, A. Rezek), jiní se skutečně s mimořádným úsilím věnovali především správě svěřeného archivního bohatství (V. Schulz), zatímco jména dalších jsou dnes již prakticky zapomenuta (Václav Křížek, František Zoubek).

Jen v krátkosti připomeňme, že muzejní archiv se Palackého přičiněním právě v roce 1846 oddělil od knihovny a převzal do své správy papírové dokumenty. Jednalo se tehdy především o pestrou až nepřehlednou směs nejrůznějších písemností, které přišly do muzea při rušení patrimoniálních úřadů či jako dary jednotlivců, tedy zcela zbavené svých původních souvislostí. Jedním z hlavních úkolů archivu bylo krom jejich opatrování také sbírat opisy dokumentů k českým dějinám v domácích i zahraničních archivech. Archiváři a jejich pomocníci se těmto úkolům skutečně věnovali a zároveň také získávali pro svou instituci celou řadu významných akvizic. Některé z nich souvisely přímo s Národním muzeem, např. rodinný fond Šternberků-Manderscheidů, některé přicházely do muzejních depozitářů vzhledem k úzkému spojení muzea a českých stavů, např. některé kvaterny desk zemských, úřední knihy apelačního či purkrabského soudu.³

---

1 Text vznikl v rámci projektu GA ČR Národní muzeum v éře Československa (GA16-02022S).

2 Běličová, Milena: Karel Jaromír Erben – první archivář Národního muzea. In: Karel Jaromír Erben a úloha paměťových institucí v historických proměnách: referáty z vědecké konference konané ve dnech 15.–16. dubna 2011 na Malé Skále. Semily 2011, s. 42–50.

3 Dějinám archivu zatím věnovali pozornost: Charvát, Jaroslav: Archiv Národního muzea. In: Skalský, Gustav (red.): Národní muzeum 1818–1948. Praha 1949, s. 33–41; Chalupa, Aleš: Vznik a první léta činnosti Archivu Národního muzea v Praze. Časopis Národního muzea – řada historická 140, 1971, s. 55–60; Průvodce po fondech a sbírkách Archivu Národního muzea (red. J.

Tato studie se bude věnovat období první republiky, kdy byl archiv již plně konstituován a jednalo se o respektované vědecké pracoviště. Tento respekt byl prokazován archivu v první řadě v Muzeu samotném, neboť byl považován za jeden ze čtyř pilířů této instituce (dalšími třemi pak byla knihovna, historické a přírodovědecké sbírky).⁴ Archiv byl vnímán pozitivně i zvenku, jak o tom svědčí celá řada domácích i zahraničních badatelů, kteří jej navštěvovali a využívali jeho bohatství, o čemž nám podávají dostatečně výmluvně svědectví výroční zprávy o činnosti.

To, že právě v tuto chvíli došlo k prvnímu vážně míněnému pokusu u zrušení archivu jako samostatného pracoviště a jeho spojení s Archivem země České, tedy může vypadat na první pohled překvapivě. Při hlubším pohledu se však ukazuje, že to bylo důsledkem mnoha nejrůznějších spolupůsobících okolností, jak zevnitř muzea, tak také na příklad stavem tehdejšího československého archivnictví a rozvojem jeho teoretické základny. Podívejme se tedy na následujících stránkách na celou zápletku podrobněji.

Archiv Národního muzea na počátku samostatného Československa

V roce 1915 odešel po sedmatřiceti letech správy muzejního archivu na odpočinek jeho dlouholetý přednosta Václav Schulz.⁵ Pro svěšené fondy udělal za léta archivní služby mnohé a zanechal archiv v dobrém stavu. Je v podstatě autorem uspořádání jádra sbírek ANM, tzv. starých sbírek, v nichž podle pertinenciálního principu shromáždil dokumenty do několika samostatných archivních souborů (pergamenové listiny, písemnosti topografické, genealogické, rukopisy, patenty atd.). Schulz ustoupil svému mladému pomocníkovi, Václavu Hrubému, který působil v archivu již od roku 1909, nicméně v době první světové války mu čím dál reálněji hrozilo povolání do armády. Tím, že Hrubý postoupil na další stupeň služební hierarchie, se dostalo muzejnímu vedení přece jen silnějšího argumentu pro to, aby mohl být vyreklamován z válečné mašinérie. Ne všem mladým muzejníkům podobný postup vyšel (např. knihovník Josef Volf či správce prehistorické sbírky Albín Stocký museli narukovat), nicméně Hrubému štěstí přálo a válečná léta mohl strávit v bezpečí Národního muzea. V hierarchii státní služby náležel Václavu Hrubému post adjutanta I. třídy a vedle něj zde pracoval ještě adjutant

Čechura). Praha 1998; Národní muzeum. Průvodce – Historické muzeum. Praha 1999, s. 51–60; Běličová, Milena: 160 let Archivu Národního muzea. Časopis Národního muzea – řada historická 175, 2006, č. 1–2, s. 79–87.

4 Archiv Národního muzea (ANM), fond Registratura Národního muzea (RNM), kart. 91. List správního výboru Společnosti Správnímu sboru hl. m. Prahy, žádost o zabezpečení stavebního pozemku pro novou budovu NM, 15. 5. 1919.

5 Běličová, Milena: Muzejní archivář Václav Schulz. Časopis Národního muzea – řada historická 184, 2015, č. 85–88, s. 85–88.

II. třídy Gustav Skalský (který ovšem byl také zároveň správcem numismatické muzejní sbírky) a k archivu byl přidělen ještě sluha Jaroslav Zámíš, o něhož se archiv dělil ještě s muzejní kanceláří.⁶

Archiv NM sídlil již od konce 19. století (a po vzniku samostatné republiky tomu nebylo jinak) spolu s celým muzeem v budově v čele Václavského náměstí a sdílel její výhody i nevýhody. Asi tou hlavní nevýhodou byla prostorová nouze, která s postupem času a narůstáním sbírek samozřejmě rostla a svým způsobem ochromovala činnost celé instituce. Růžové nebyly ani technické podmínky, v nichž se běžně pracovalo: nikdy nebylo dost uhlí na vytápění pracoven, systém topení vhněl do kanceláří saze, které se usazovaly na všem, s čím se zrovna pracovalo, plné elektrifikace se muzejní budova dočkala až v roce 1923 (původně bylo elektrické osvětlení naprojektováno pouze pro Pantheon) a do té doby se pracovalo pouze v chabém plynovém osvětlení. Kancelářské vybavení a skříně na archiválie byly značně opotřebované a hlavně všeho byl nedostatek. V tomto ohledu na tom byla ovšem všechna oddělení stejně.

Připomeňme ještě, že muzejní archiv nebyl v té době jedinou archivní institucí, která v té době v muzejní budově sídlila. Přímo k muzeu, konkrétně k jeho knihovně, náležel ještě Literární archiv, jak se říkalo sbírce osobních dokumentů a korespondencí významných literárně činných osobností, který byl systematicky od konce 19. století budován a později se stal jedním ze samostatných knihovnických oddělení a položil základ Literárnímu archivu Památníku národního písemnictví, do něhož byl takřka celý delimitován. Zároveň v těsném sousedství místnosti ANM v muzejní budově fungoval také Archiv země České, jehož umístění sem si vymínily zemské orgány, v jejichž vlastnictví byla muzejní budova. Těsné sousedství obou archivů bylo ovšem sem tam ku prospěchu věci, neboť když za válečných let popraskalo vodovodní potrubí a badatelna muzejního archivu byla nepoužitelná, útočiště badatelům poskytl právě zemský archiv.⁷ Po vzniku republiky se předpokládalo, že zemský archiv brzy dostane vlastní budovu a prozatímně přidělené prostory se uvolní právě pro muzeum. Tyto naděje se nakonec naplnily až v roce 1933.

Po roce 1918, rovněž na přání země České, byl v budově Národního muzea umístěn ještě „archiv legií“, tedy zárodek dnešního vojenského historického archivu. Především poslední jmenovaný byl trnem v oku ostatním, neboť měli pocit,

6 ANM, RNM, kart. 91. Vedení NM ministerstvu školství a národní osvěty zaslá odpovědi na anketu o muzeích, 4. 1. 1919.

7 Jak si později Václav Hrubý stěžoval, tak „v roce 1916, kdy praskla mrazem v pracovním archivu muzejního vodovodná (sic!) roura a voda promočila zdi, takže bylo celé jaro po celý den ve všech místnostech muzejního archivu větrati, onemocněl (jsem – pozn. aut.) těžkým zápalem plic.“ (ANM, RNM, kart. 91. Žádost V. Hrubého o mimořádnou dovolenou, 17. 6. 1919.)

že je mu přáno dostatek financí a jeho umístění sem zabralo další, tolik potřebný prostor. Jednou z nejčastějších výtek vůči němu ovšem bylo (a svědčí to o opravdu chabém technickém vybavení muzejní budovy), že kvůli jeho bohaté agendě je neustále obsazena jediná telefonní linka, kterou celá budova na počátku státní samostatnosti disponovala, a nelze tedy vyřizovat každodenní provozní záležitosti muzea samotného.

V obecném přehledu o stavu muzejního archivu na počátku Československé republiky je nutno zmínit ještě jednu okolnost, která sehrála svou roli v plánu na zrušení archivu, a tou byla jeho komplikovaná personální politika. Zaměstnance NM vyplácela od ledna roku 1919 země Česká a z toho důvodu také zemské orgány výrazně zasahovaly do agendy obsazování všech muzejních míst. A je třeba říci, že personální agenda byla jedním z neurgických bodů vzájemných vztahů země a muzea, neboť v zájmu země bylo nezvyšovat počet státem placených úředníků, zatímco v zájmu muzea bylo především udržení vysokého standardu odbornosti instituce. Jinými slovy, zemské úřady raději viděly, když bylo uvolněné místo obsazeno již stávajícím zaměstnancem muzea (ať již byla jeho odbornost jakákoli), zatímco muzeum si hledělo opatřit pro správu příslušných sbírek co nejkvalitnějšího a nejrespektovanějšího odborníka s mezinárodním renomé. V praxi byly tyto tendence v podstatě zcela neslučitelné a přinášely celou řadu obtížně řešitelných sporů. Jednání o zřízení nových míst pak bylo anabází na několik měsíců, ba v mnoha případech i let, a navíc s nejistým výsledkem.

Pokus o zrušení Archivu Národního muzea

Poprvé se v archivních pramenech objevuje náznak toho, že by kolem muzejního archivu mohlo být živo, již v listopadu roku 1918, nicméně tentokrát tomu tak bylo ještě zcela v neutrálním tónu, když se na schůzi organizační komise Společnosti NM objevila zmínka o tom, že bude třeba řešit postavení muzejní knihovny a archivu.⁸ Tato poznámka nepochybně odráží fakt, že muzejní představitelé (tedy přesněji řečeno představitelé Společnosti Národního muzea, která byla v té době ještě majitelkou Národního muzea) si byli dobře vědomi toho, že bude třeba vybudovat novou organizaci československého knihovnictví a také archivnictví (a ostatně také muzejnictví), která bude podepřena novou legislativou. Osud obou zmíněných částí Národního muzea pak pochopitelně mohl být různý. Minimálně knihovna měla poměrně vysoké ambice, neboť si dělala neoprávněné naděje, že by se mohla stát základem plánované národní knihovny.

Prvním skutečným krokem ke zrušení samostatného muzejního archivu a jeho včlenění do archivu zemského byl list ředitele archivu země České Jana

---

8 ANM, RNM, kart. 90, č. 1762. Protokol pp. členů správního výboru o příští organizaci Musea Království Českého konané dne 25. listopadu 1918.

Bedřicha Nováka ze dne 10. května 1919, který byl adresovaný zemskému správnímu výboru a z něhož vyplývalo, že zemský archiv a vedení muzejního archivu navrhuje sloučení obou institucí, tedy přesněji řečeno přivtělení archivních sborů ve správě ANM právě k fondům a sbírkám zemského archivu. Dočteme se zde mimo jiné, že „... Archiv musea království Českého vznikl náhodně tím, že do sbírek starého národního musea byly darovány ... staré listiny, poněvadž jsme neměli veřejného archivu, kam by se ukládaly... Archiv musea království Českého archivem není, nýbrž jen nahodilou sbírkou písemností, kterou sloučiti s archivní látkou, uloženou v zemském archivu království Českého je samozřejmým požadavkem jedině správného vědeckého názoru o uložení látky archivní, trvajícího na tom, aby se z látky archivní k sobě patří(cí) bylo časem ať z jakéhokoli důvodu od sebe odtrženo, bylo zase sloučeno v původní celek, neboť jen tak může mít dějepisné bádání z archivní látky pravý a plný užitek...“⁹ Dále následuje výklad o tom, že muzejní archiv uchovává velké množství úředních knih, které se sem dostaly skrze napojení muzea na zemi od vrchního zemského soudu. Řeč byla především o deskách zemských, jichž bylo v muzejním archivu přes 200 kvaternů (a také 80 svazků původních rejstříků k deskám), v muzejních depozitářích se také nacházely některé knihy apelačního soudu, soudu purkrabského a komorního. U jiných fondů byla argumentace poněkud krkolomná, neboť zemský archiv si coby materiál katastrového charakteru činil nároky např. i na Eichlerovu sbírku, která však vznikla jako podklad pro vydání Sommerovy Topografie¹⁰ a na jejím vzniku se muzeum přímo podílelo.¹¹ Podobně sporné bylo poukazování na to, že zemský archiv má větší sbírku městských a pozemkových knih, rukopisů, genealogických sbírek a dalších typů archiválií, k nimž by se měly připojit menší sbírky téhož materiálu z muzejního archivu.

Pro knihový materiál českých soudů bylo zcela zjevně využito argumentu provenienčního archivního principu, který byl již v té době běžně u nás znám a využíván,¹² byť v celém návrhu není tento termín přímo ani jedinkrát použit. Na jiné materiály však těžko mohl být provenienční princip aplikován – Eichlerova sbírka nebyla žádným katastrem a městské knihy provenienčně nepatřily ani do muzejního, ovšem ani do zemského archivu. Totéž pak platí i o genealogických sbírkách či sbírce rukopisů.

9 ANM, RNM, kart. 91, ad č. 1444. Opis společné žádosti Jana Bedřicha Nováka a Václava Hrubého Zemskému správnímu výboru, 10. května 1919.

10 Sommer, Johann Gottfried: Das Königreich Böhmen statistisch-topographisch dargestellt. Prag 1833–1849.

11 Srv. Woitschová, Klára: Otisky dějin. Pečeti Eichlerovy sbírky. Praha 2013.

12 Babička, Václav – Kalina, Tomáš: Historický a provenienční princip v archivnictví 1. Obecné pojetí provenienčního a historického principu. Archivní časopis 38, 1988, č. 3, s. 137–153.

Zemský správní výbor proti plánované „fusi“ nic nenamítal, odborné aspekty těžko mohli jeho úředníci relevantně posoudit, avšak argumentem, na který jistě zemský úřad slyšel, byly nulové náklady celé akce. Jak místo v zemském archivu, tak místo v muzejním archivu byla obě pod státní službou a šlo pouze o přesun z jedné kolonky do druhé. Vzhledem k tomu, že obě instituce sídlily ve stejné budově, nehrozily ani náklady na stěhování.

Jak bylo zřejmé z toho, že návrh zemskému správnímu výboru společně podávali ředitel zemského archivu Novák a správce muzejního archivu Hrubý, nejednalo se ze strany zemského archivu o žádnou nátlakovou akci. Co tedy přivedlo muzejního archiváře k tomu, že souhlasil se zánikem vlastního pracoviště? Důvodů bylo pravděpodobně více. Václav Hrubý byl vybrán do čela nově vznikajícího Československého státního historického ústavu vydavatelského a nová perspektiva ho nepochybně lákala.¹³ Zdaleka však nebylo jasné, kdo by se po něm ujal správy archivu. Vzhledem k výše zmiňované personální politice zemských orgánů to mohl být prakticky kdokoli a V. Hrubý ani nedostal příležitost vychovat si, s ohledem na to, že se nedařilo zřídit druhé odborné místo pro archiv, svého nástupce. Naproti tomu věděl, že o materiály bude v zemském archivu dobře postaráno.

Nic proti odtržení „svého“ archivu kupodivu nenamítala ani muzejní správa.¹⁴ Odborné argumenty proti nezazněly, ačkoliv někteří z mužů zasedajících ve správním výboru Společnosti NM byli historici (např. Kamil Krofta) a Zdeněk Nejedlý (který ve výboru reprezentoval společně se Zdeňkem Wirthem československý stát) dokonce sám v muzejním archivu několik let před první světovou válkou pracoval.¹⁵ Zde patrně sehrál svou roli již výše zmiňovaný nedostatek v prostoru. V prvním momentu by sice muzeum přišlo i o místnosti dříve vyhrazené jeho archivu, počítalo se ale, že brzy se všechny archiválie časem odstěhují a potom bylo možno doufat v uvolnění celého prostoru. Tak či onak správní výbor schválilo valnému shromáždění Společnosti Národního muzea, aby spojení obou archivů doporučil. S drobnou, ale důležitou výminkou. Nemělo se jednat o spojení obou institucí, ale o pouhé svěření muzejních archiválií do správy Zemského archivu.

Jediný opravdu nesouhlasný hlas nakonec zazněl ze strany numismatika Gustava Skalského, který, jak jsme výše říkali, chodil do muzejního archivu vypomáhat. Ani jemu nešlo v první řadě o to, aby byly vzácné a zajímavé archivní soubory

---

13 Nástupcem Václava Hrubého v čele ústavu se po roce 1925 stal právě Jan Bedřich Novák.

14 ANM, RNM, kart. 91. Protokol o schůzi správního výboru Musea Království Českého dne 11. července 1919.

15 O jeho působení v muzejním archivu srv. Křestan, Jiří: Zdeněk Nejedlý, politik a vědec v osamění. Praha 2013.

zachovány Národnímu muzeu, ale, jak vysvětloval, do pracovního archivu se často uchýlil v zimních měsících, protože jeho vlastní kancelář nebyla po osm měsíců v roce vůbec použitelná vzhledem k tomu, že se zde netopilo. O toto útočiště by tedy při spojení obou archivních institucí přišel a „byl by správce sbírky numismatické tuto zimu bez přístřeší.“¹⁶

Celý plán však nakonec zhatilo hlasování na valném shromáždění Společnosti NM. Muzejní archiv zachránil argument, že muzejní sbírky jsou podle stanov Společnosti nezczizitelné a že tedy jejich trvalé vyvedení do jiné instituce je v rozporu se stanovami Společnosti. Valné shromáždění tedy pouze odsouhlasilo uložení archiválií formou depozitu, to však nebylo pro zemský archiv dostatečné a nevedlo by ke kýženému skutečnému spojení fondů. Na návrh tedy nerefletoval a první pokus o zrušení muzejního archivu vyzněl do ztracena.

Archiv tedy zůstal samostatný (byť jaksí proti svojí vůli), nerealizované spojení však mělo ještě další dozvuky a pro Národní muzeum znamenalo jisté komplikace. Jmenování Václava Hrubého do čela Státního ústavu vydavatelského bylo nakonec realizováno a zároveň Zdeněk Wirth jménem ministerstva školství a národní osvěty požádal pro Ústav o uvolnění jedné suterénní místnosti, která však dosud sloužila jako archivní depozitář. Jednak bylo obtížné tuto žádost odmítnout vzhledem k tomu, že Wirth zasedal ve výboru muzejní Společnosti, jednak byl vznesen i důležitý věcný argument, že totiž Václav Hrubý bude při své historiografické práci nadále využívat tzv. muzejní diplomatář, tedy sbírku opisů dokumentů vztahujících se k českým dějinám, které byly v předchozím období pořizovány v domácích i zahraničních archivech, a také muzejní knihovnu, největší bohemikální knihovnu té doby u nás.¹⁷

Komplikace to byla i pro Václava Hrubého samotného. Byl ochoten ujmout se práce v Ústavu, avšak vzhledem k tomu, že nebyl dosud vybrán jeho nástupce pro archivní službu v muzeu, předestřel nakonec správnímu výboru velmi velkorysý návrh: zůstane ve službách Národního muzea, avšak bude mu udělena roční neplacená dovolená a „současně bude ministerstvem školství a národní osvěty jmenován úředníkem Historického ústavu vydavatelského a jako takový zařazen také do statusu ministerstva školství a nár. osvěty a jím také placen. Jako archivář muzejní bude i nadále ze soukromé píce (v originále podtrženo – pozn. aut.) spravovat muzejní archiv tak, že nejdříve zapracuje do úřední i archivářské agendy tohoto archivu nového koncipistu, ... ponechá si úřední i vědecké vedení archivu a bude za obě odpovědný muzejnímu výboru.“¹⁸

16 ANM, RNM, kart. 92. Gustav Skalský správnímu výboru Společnosti NM, 25. 9. 1919.

17 ANM, RNM, kart. 92. MŠANO zemskému správnímu výboru, 16. 7. 1920.

18 ANM, RNM, kart. 92. Václav Hrubý správnímu výboru Společnosti NM, 21. 9. 1920.

Závěrem

Archiv Národního muzea tedy nakonec zůstal až do konce první republiky a ještě i v republice druhé jedním ze samostatných muzejních pracovišť. K 1. lednu 1921 byl na místo Václava Hrubého přijat Karel Stloukal, který později archiv vedl, a o rok později ještě na krátký čas František Čáda. Archiv byl tedy do budoucna zabezpečen a pokračoval ve svém běžném provozu, badatelské agendě i akviziční činnosti. Jednalo se již o plně moderní archiv fungující na provenienčním archivním principu a podařily se některé cenné akvizice, např. rodinné fondy Palackých, Riegrů a Bráffů. Jak se ale ukázalo, jednou vyslovená myšlenka na připojení muzejního archivu k Archivu země České nebyla zapomenuta. Bez velkých diskusí ji nakonec realizovala již v jiné politické situaci protektorátní správa (k 30. září 1939). Naštěstí pouze dočasně, nicméně i poválečná existence archivu byla poměrně komplikovaná. To jsou ovšem již další kapitoly z dějin Archivu Národního muzea.

„Das Archiv des Museums des Königreiches Böhmen ist kein Archiv“. Der Versuch der Aufhebung des Archivs des Nationalmuseums in den Jahren 1919–1920

Das Archiv des Nationalmuseums wurde als eigenständige Arbeitsstätte im Jahr 1846 eingerichtet und verwaltete seit dieser Zeit viele wertvolle und interessante Archivalien, die damals überwiegend auf der Grundlage des Archivpertinenzprinzips geordnet wurden. In der Zeit der Ersten Tschechoslowakischen Republik rang das Archiv, ähnlich wie die anderen Abteilungen, mit vielen Schwierigkeiten – mit einem Platz- und Materialmangel und eine Komplikation bestand auch darin, dass es bloß einen Angestellten hatte, nämlich Václav Hrubý. Dieser konzipierte schließlich gemeinsam mit dem Direktor des Böhmisches Landesarchivs (AZČ) J. B. Novák eine Vereinigung des Museumsarchivs mit dem Landesarchiv. Das Hauptargument war im Grund eine konsequente Anwendung des Provenienzprinzips und eine Verbindung der bislang unlogisch gegliederten Archivbestände (etwa der Landtafeln). Während weder die Vertreter der Museumsverwaltung, noch das zuständige Ministerium etwas einwendeten, scheiterte der ganze Plan an der Entscheidung der Gesellschaft des Nationalmuseums, in deren Augen diese Vereinigung eine grobe Verletzung der Gesellschaftsstatuten bedeutete, in denen die Unveräußerlichkeit der Sammlungen verankert war. Zu der Vereinigung der beiden Archive kam es schließlich erst um einige Jahre später, in der Protektoratszeit und bloß für eine Zeit lang.

„The Archive of the Museum of Kingdom of Bohemia is no archive.“ An attempt to dissolve the Archive of National Museum in 1919–1920

The Archive of National Museum was established as an independent department in 1846 and since then it administered many valuable and interesting archival documents, organised at that time mostly according to the pertinence principle. In the time of the first Czechoslovak Republic the archive had to deal, as well as other departments, with many difficulties: lack of room, lack of materials and lack of personnel, since it had only one employee, Václav Hrubý. In the end, he suggested, together with the director of the Land Archives of Bohemia J. B. Novák, to merge the archive into the Land Archives. The most important argument was a consistent application of the principle of provenience and, therefore, fusion of the illogically divided archival units (e. g. Land Registries). While the representatives of the museum administration and the respective ministry had no objection to this plan, it fell through because of the decision of the National Museum Society that understood this step as a serious breach of Society statues stipulating the inalienability of all collections. The merge of both archives finally took place only a few decades later, in the time of Protectorate, and merely provisionally.

ANGAŽOVÁNÍ BÝVALÝCH ŠLEHTICŮ V AKCIOVÝCH SPOLEČNOSTECH V MEZIVÁLEČNÉM ČESKOSLOVENSKU: NÁSTIN MOŽNÉHO VÝZKUMU A JEHO VÝSLEDKŮ¹

PAVEL DUFEK

Moderní společnost tvoří různé sociální vrstvy. Zkoumání jejich vzájemných interakcí vlastně umožňuje zkoumat vývoj celé moderní společnosti. České historiografii zabývající se 19. a 20. stoletím díky úsilí českých i zahraničních historiků tento přístup již v minulosti přinesl mnohá nová zjištění a posunul naši znalost historických dějů, jejich možných příčin a výsledků a následků.² Pro rozšíření stávající úrovně poznatků je nutné věnovat se mnohým dalším aspektům vývoje a proměn společenských vrstev. Jednou z problematik, kterou je vhodné zkoumat, jsou kontakty a kooperace mezi jednotlivými vrstvami společnosti.

Hodným pozornosti se jeví například prozkoumat, zda a do jaké míry se příslušníci aristokratické vrstvy s pozemkovými majetky v meziválečném Československu zapojovali do činností akciových společností, které v něm působily, protože by se tímto způsobem mohly odhalit některé dosud neznámé nebo méně

---

1 Jedná se tištěnou verzi příspěvku předneseného autorem na XI. sjezdu českých historiček a historiků v Olomouci 14. 9. 2017 v panelu P 80: Vznik a proměny šlechtické obce podunajské monarchie 17.–20. století.

2 Na tomto místě lze připomenout jen zásadní české přehledové práce o společnosti v českých zemích jako celku v 19. a v první polovině 20. století: Hlavačka, Milan a kol.: České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době I a II. Praha 2014; Průcha, Václav: Sociální struktura československé společnosti v předmnichovské republice (Ediční řada kabinetu dějin národního hospodářství č. 32). Praha 1970; Urban, Otto: Česká společnost 1848–1918. Praha 1982; týž: Kapitalismus a česká společnost. Praha 1977, nebo ty zaměřující se na zkoumání životních poměrů v jednotlivých vrstvách: Průcha, Václav: Složení průmyslového dělnictva v předmnichovském Československu. In: Revue dějin socialismu, zvláštní číslo 1968, s. 961–968; Horčíčka, Václav – Županič, Jan: Šlechta na křižovatce – Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové v 1. polovině 20. Století. Praha 2017.

známé skutečnosti a souvislosti.³ V této stati je ovšem z důvodu jejího omezeného rozsahu zkoumáno zapojení aristokracie do akciových společností v meziválečném Československu jen metodou sondážní na několika případech z Čech, nikoliv pojednáno v celé své možné šíři.

Angažování se aristokracie v akciových společnostech započalo samozřejmě již relativně dlouho před rokem 1918 a bylo v té době motivováno bezesporu ekonomickými stimuly.⁴ Účast na podnikání v rámci akciové společnosti má totiž řadu nesporných výhod: Vytvořením akciové společnosti nebo získáním účasti v ní se jakýkoliv akcionář – tedy i akcionář aristokratického původu a postavení – mohl snažit o dosažení vyššího zisku (i rozšířením podniku), případně jej snáze dosáhnout, nebo rozložit podnikatelské riziko. Akcie jsou také v případě potřeby obecně, a tudíž i pro aristokrata, jednodušeji a nenápadněji zcizitelné, než je tomu při prodeji nemovitostí, a navíc je možné akcie téhož podniku prodat a zanedlouho koupit zpět, přičemž při vhodném načasování se lze i tímto způsobem domoci nemalého finančního zisku (při nesprávném načasování pak samozřejmě i utrpět ztrátu).⁵ Vedle přímé ekonomické motivace mohou být podnětem pro majetkovou účast v akciové společnosti také společenské ohledy – vyjádření otevřené podpory nějakému užitečnému záměru nebo politickému cíli, či naopak snaha zabránit uskutečnění nějakého úmyslu, který je akcionářem považován za špatný nebo nevhodný. Ekonomický zisk, resp. ztráta mohou být v takových případech chápány jako druhotné ve srovnání s (celo)společenskými přínosy. Investice do akciové společnosti se pak totiž může pojímat jako nutný náklad, který otevírá cestu k budoucím ziskům, a to nejen těm, které jsou vyjádřitelné čistě v penězích.⁶

- 3 Autor již dříve zkoumal problematiku pivovarů vlastněných velkostatkáři (povětšinou příslušníky bývalé aristokracie) a proměny jejich vlastnictví při provádění I. pozemkové reformy, k čemuž ho inspirovala vyhledávání dokladů pro řízení spojená s naplňováním zákonů č. 430/1990 Sb. a č. 229/1991 Sb., která prováděl v rámci svých pracovních povinností. Výsledky svého sondážního bádání publikoval ve studii Dufek, Pavel: Velkostatkové pivovary a první pozemková reforma: nástin vzájemných interakcí Státního pozemkového úřadu a velkostatkářských majitelů pivovarů. In: Kvasný průmysl 62, 2016, č. 2, s. 52–55. Vycházejí ze svých poznatků takto nabytých, provedl další sondážní bádání ohledně prodeje pivovarů vlastněných osobami pocházejícími z bývalých aristokratických vrstev v průběhu I. pozemkové reformy a svá zjištění přednesl v květnu 2016 v Ústí nad Labem na odborné konferenci Orosené dějiny v příspěvku „Prodeje pivovarů v rámci I. pozemkové reformy“; autor i nyní (v roce 2019) stále ještě doufá, že psaná podoba jeho příspěvku bude snad někdy vydána tiskem. Promyšlení některých aspektů a širších souvislostí prodeje pivovarů akciovým společnostem vedly autora k dalšímu bádání, jehož výsledkem je tato studie.
- 4 Průcha, Václav: Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, I. díl – období 1918–1945. Brno 2004, s. 391.
- 5 Nickels, William G.: Understanding Bussines. St. Louis 1987, s. 104–107.
- 6 Viz např. Voráček, Emil: Luže v Dějinách, Díl 2: Luže v Habsburské monarchii – od poddanského městečka k občanské společnosti (1700–1918). Luže 2016, s. 126–127.

S koncem monarchistického zřízení a vznikem Československé republiky v roce 1918 skončily pro šlechtu obecně, a pro aristokracii zvláště, normální poměry, neboť jen v monarchii je šlechta součástí ústavněprávního systému. V republikánském zřízení není místo pro aristokracii, natož aristokracii rodovou, jako zvláštní skupinu z hlediska strukturálního a ústavněprávního. Šlechta byla v nově zřízeném republikánském státě chápána jako cizorodý prvek.⁷ Příslušníci šlechtického rodu nijak proslulého či rodu s neokázalým příjmením mohli poměrně nenápadně odvrhnout, resp. nechat upadnout v zapomenutí své „šlechtictví“ a zapojit se do republikánských struktur. Navíc se mnohdy členové těchto rodů již dříve plně společensky a kulturně a právně včlenily do měšťanské společnosti. Na jejich původ ze vskutku starobylých šlechtických rodů se tak nedalo usuzovat ani podle jejich příjmení ani podle jejich majetku a zvyků – jmenujme zde např. Lhotáky (z Velké Lhoty).⁸ Situace členů šlechtických rodů, kteří byli svou příslušností, ať už díky příjmení a přídomku nebo velikosti svého pozemkového majetku, k aristokratické společenské vrstvě známí již před I. světovou válkou, byla jiná.

Od podzimu 1918, resp. února 1919, již nemohli velkostatkáři nakládat zcela volně se svým pozemkovým majetkem. Nejprve byly obstaveny deskové statky⁹ a posléze zabrány všechny „velké majetky pozemkové“¹⁰. Největší poměrnou výměru ze zabraných velkostatků vlastnili aristokraté (v té době v zásadě již bývalí), kteří sice byli mnohdy zvyklí na omezení spojená se světeneckým (fideikomisním) majetkem, ale tehdy již samozřejmě nesměli rovněž volně disponovat se svým majetkem zpupným (alodním). Navíc se současně ocitli v postavení osob, jejichž počínání mohlo být – a bylo – pozorně sledováno, což asi alespoň tušili.¹¹ Mohli se proto cítit, že se z privilegovaných podpor monarchie stali v republice druhořadými občany, což osobně mohli vskutku obtížně přijímat. Obstavení velkostatků, resp. jejich zábor nebyly navíc samoučelné – byly prvním, resp. zásadním krokem, který umožňoval výhledově provést odnětí pozemkového majetku velkostatkářům a jeho převedení na nové majitele, tj. pozemkovou reformu. Zábor však neznamenal vyvlastnění, byl „pouze“ omezením výkonu některých vlastnických práv s nemovitostí spojených, především podle ustanovení § 7 práva bez souhlasu státních orgánů¹² ji zcizit, pro-

---

7 Glassheim, Eagle: Urození nacionalisté: Česká šlechta a národnostní otázka v I. polovině 20. století. Praha 2012, s. 61–66.

8 Vondráček, Vladimír: Lékař dále vzpomíná (1920–1938). Praha 1977, s. 35.

9 Zákon obstavení velkostatků č. 32/1918 Sb. z. a n.

10 Zákon o záboru velkého majetku pozemkového č. 215/1919 Sb. z. a n.

11 Národní archiv, fond Ministerstvo vnitra I – presidium, spisové období 1918–1924, signatura IV/M/25 – Monarchisté (neuspořádáno) = bývalý fond Studijního ústavu Ministerstva vnitra č. 225, sign. 225-124-22 až 225-126-4.

12 Státní pozemkový úřad a jeho právního nástupce IX. odbor Ministerstva zemědělství.

najmout nebo použít jako zástavu, přičemž na zabraný majetek bylo možné podle § 8 zavést exekuci jen vnučenou správou.¹³ Přesto se v roce 1919 mohli velkostatkáři vcelku oprávněně obávat, že o své pozemkové majetky přijdou a že ekonomická stabilita, natož úspěšný rozvoj, průmyslových podniků, které byly součástí velkostatkového hospodaření, bude zanedlouho zásadně narušena. Nemohli ovšem tehdy vědět, že nakonec mnohým z nich zůstane valná část jejich pozemkových majetků a že odňatý majetek bude povětšinou ohodnocen nemalými sumami.¹⁴

Adolfu Waldsteinovi, majiteli velkostatků Mnichovo Hradiště, Doksy a Bělá-Kuřivody, Nový Bernštejn a Horní Litvínov-Duchcov¹⁵, se mohlo v roce 1919 zakcionování jeho výrobního průmyslového podniku jevit jako výhodný postup, jak se částečně vyhnout pro něho nepříznivým důsledkům právě zahajované pozemkové reformy, přičemž volba vhodného společníka pro zakcionování v podstatě zaručovala úspěch jeho snah. Za partnera se Adolfu Waldsteinovi nabídla (asi si ji i vybral) Živnostenská banka, která v dopise z 18. října 1919 sdělila Pozemkovému úřadu, že se jí „*podářilo docílit toho, že pan Adolf Waldstein, učinil nám závaznou nabídku na podmínky, za nichž jest ochoten svůj pivovar v Klášteře n./ Jizerou [...] přeměnit ve společnost akciovou, pro niž máme zajištěnou většinu českého kapitálu a úplně české vedení a správu.*“ Proponovaná společnost, do níž Adolf Waldstein vkládal pivovar a další nemovitosti s ním funkčně spojené v tržní ceně „2 2 664 400 Kč“, měla mít podle sdělení banky akciový kapitál 4 000 000 Kč, vydaný v 10 000 plně vyplacených akciích v nominální hodnotě 400 Kč. Z nich měl Adolf Waldstein obdržet 6 666 akcií a 3 334 akcií mělo být nabídnuto k subskripci, s tím, že případné ážio půjde, jak Živnobanka dále uvedla, ve prospěch akciové společnosti, nikoliv v prospěch Adolfa Waldsteina, anebo ve prospěch „*našeho ústavu jako zakladatele.*“ Adolfu Waldsteinovi se Živnostenská banka zavázala, že zajistí „*podniku spolehlivou většinu akcionářů*“, že od něj převezme 3 333 akcií proti hotovému zaplacení.¹⁶ Dopisem z 1. prosince 1919 vyslovil Pozemkový úřad se záměrem Živnostenské banky

13 Veith, Karel: *Zákony o reformě pozemkové*. Praha 1920, s. 61 a 70–73.

14 Otázka pozemkové reformy zde nebude pojednávána, blíže k ní např. Dufek, Pavel: *Pily a 1. pozemková reforma 1919–1935/1938*. In: Matoušek, Václav – Blažková, Tereza (eds.): *Les a Industrializace*. Praha 2016, s. 15–31 a Kaučká, Kristýna: *První pozemková reforma na velkostatech Křivoklát, Plasy a Radnice*. Praha 2016, disertační práce obhájená na Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty UK <<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/download/140055421>>, [5. 5. 2017], kde i odkazy na literaturu včetně nejnovější.

15 Voženílek, Jan: *Předběžné výsledky čl. pozemkové reformy: Souhrn dosavadních výsledků poz. reformy v zemi České a Moravsko-slezské (Zprávy Státního pozemkového úřadu 1930 A, č. 15–16)*. Praha 1930, s. 322.

16 NA, fond Státní pozemkový úřad – Vlastnické soubory majitelů velkostatků (dále SPŮ-VS), vlastnický soubor L 653/4, sign. I G3 (kart. 5441), sdělení Živnostenské banky Pozemkovému úřadu z 18. října 1919.

předběžný souhlas, ale vymínil si jako podmínku konečného schválení transakce, že Adolf Waldstein dostane jen 3 333 akcií a že pro ostatní akcie bude „*upisovací lhůta dostatečně dlouhá (nejméně 20-ti denní)*“ a bude „*v kraji náležitě vyhlášena*“.¹⁷ Zájem o nabídnuté akci byl značný, a proto 31. ledna 1920, po zaplacení poplatku z prodeje nemovitostí ve výši 133 220,- Kč už nic nestálo v cestě schválení smlouvy.¹⁸ Zájem o akcie byl tak velký, že počet akcií přidělovaných jednotlivým osobám musel být redukován, o čemž Živnobanka Pozemkový úřad podrobně zpravila. U její filiálky v Mladé Boleslavi 430 osob v součtu chtělo 14 726 kusů akcií. Úředníci a zřízcenci se ucházeli o 672 akcií, ale dostali jich 316, hostinští se ucházeli o 2215 akcií a dostali jich 1082 a ostatní upisovatelé chtěli 11 839 akcií a dostali jich 1510. V pražském ústředí Živnobanky se ucházelo 231 upisovatelů o 24 138 akcií, dostali jich přiděleno 2882. Živnobanka si ponechala 750 akcií a 127 zůstalo nepřiděleno. Redukce postihla proporcionálně asi nejvíce vrcholný management Waldsteinových velkostatků; řediteli Judlovi, který měl zájem o 400 kusů akcií, jich bylo přiděleno 150, bývalý ředitel Boda dostal 10 akcií, ačkoliv jich chtěl 150 kusů, účetní, který chtěl 30 kusů, dostal 25 kusů a „*kočí König v Dubé, který upsal 20 kusů, dostal přiděleno 5 kusů, poněvadž dle informací jest pravděpodobno, že neupisuje na vlastní účet*.“ Naproti tomu zřízení, „*kteří upsalí akcie do 10 kusů, vesměs dostali přiděleno vše plně*.“¹⁹

Ačkoliv se Adolfu Waldsteinovi nepodařilo při zakcionování pivovaru naplnit všechny záměry, které asi sledoval (pokud nebyly požadavky na počty akcií pro pány Judla a Boda a jeho samotného jen „*vějičkami*“ pro uspokojení Pozemkového úřadu pocitem, že aristokrata „*řádně skřípl*“), takřka jistě se zbavil potíží s úvěrovým financováním provozu pivovaru v Klášteře nad Jizerou a jeho rozvoje, a navíc mu nadále vynášel peníze. Zkušenosti Adolfa Waldsteina vskutku nemohly být špatné, jeho „*aristokratický souseď*“ ho za několik let následoval.

Alexander Thurn-Taxis, vlastník velkostatku Loučeň, totiž také prodal své pivovary ve Vlkavě a Dobrovicích Akciovému pivovaru a sladovně v Klášteře nad Jizerou, a to smlouvou z 5. listopadu a 8. listopadu 1924 za 3 371 600 Kč. Státní pozemkový úřad prodej schválil 9. února 1926.²⁰ Stejně jako v případě Adolfa Waldsteina věděl Státní pozemkový úřad při udělování souhlasu, že Alexander Thurn-Taxis o svůj majetek zcela nepřichází, ale vkládá jej jako přínos do oné společnosti,

17 NA, SPÚ-VS, vlastnický soubor L 653/4, sign. I G3 (kart. 5441), koncept dopisu Pozemkového úřadu Živnostenské bance z 1. prosince 1919

18 NA, SPÚ-VS, vlastnický soubor L 653/4, sign. IG3 (kart. 5441), návštěvi Poštovní spořitelny; sdělení Živnostenské banky Pozemkovému úřadu 31. ledna 1920, číslo 3050.

19 NA, SPÚ-VS, vlastnický soubor L 653/4, sign. IG3 (kart. 5441), sdělení Živnostenské banky Pozemkovému úřadu 13. února 1920, číslo 4387.

20 NA, SPÚ-VS, vlastnický soubor L 640, sign. I G3 (kart. 5261), koncept dopisu předsedy SPÚ z 11. března 1926, č. j. 29.052/26 – I/2.

protože ve smlouvě o přínosu (tedy vlastně o prodeji) stálo, že z celkové prodejní ceny mu bude suma 2 250 000,- Kč vyplacena v „5 000 nových akcií 400 Kč nom. [-inále] za cenu 450 Kč za kus“ [...] „a zbytek kupní ceny obdrží hotově“, přičemž se měla tato částka úročit a za vyplacení její podstatné části – 1 000 000 – Kč mu ručila „pražská velkobanka.“²¹ Nelze asi pochybovat, že se Adolf Waldstein a Alexander Thurn-Taxis vzájemně zpravili (alespoň rámcově) o svých obchodech: Ve správní radě Kláštera, akciové společnosti spojených pivovarů a vývozní sladovny, jejímž prokuristou byl tehdy vrchní ředitel Josef Judl, totiž v roce 1932 zasedali syn a dědic Adolfa Waldsteina Karel Waldstein s Alexandrem Thurn-Taxisem a jejími členy byli dále mj. Jindřich Schlick a Miroslav Domalíp.²²

Angažování Alexandra Thurn-Taxise a Adolfa Waldsteina v pivovarském a sladovnickém podnikání prostřednictvím akciové společnosti mělo ještě další rozměr. Členem správní rady Kláštera, akciové společnosti spojených pivovarů a vývozní sladovny, byl Václav Klement – spolumajitel a vedoucí představitel automobilky v Mladé Boleslavi. Dozorčí radě této automobilky předsedal od roku 1907, kdy byla zakcionována, až do počátku 20. let 20. století, syn Alexandra Thurn-Taxis Erich a v roce 1924 byl členem její správní rady Adolf Waldstein.²³

Rudolf Ferdinand Kinský, vlastník velkostatku Lysá nad Labem – Nové Benátky, spoluzakládal v roce 1922 rovněž akciovou společnost, a to pod dohledem a za přispění Anglo-československé banky, nicméně při jejím vzniku se již navazovalo na předchozí spolupráci v podnikání. Anglo-československá banka se podílela již před I. světovou válkou na úvěrování Beniesovských podniků zpracovávajících cukrovou řepu, krom jiného i z Kinského velkostatku a v od něj pronajatých provozech v Lysé a v Litovli.²⁴ Do nově zřizované společnosti „Rosicko-pardubická rafinerie cukru, Jindřich Benies, akc. spol.“, vnesl Rudolf Ferdinand Kinský nejen pivovary ve Starých Benátkách a v Lysé, ale mj. také surovárnu, elektrárnu, místní dráhy (cukrovarnické, pozn. aut.) a pozemky v Kačeřově, Starých Benátkách a Dražicích a zavazoval se další pozemky založené společnosti výhodně dlouhodobě pronajmout. Přínos Rudolfa Ferdinanda Kinského byl ohodnocen na 4 800 000, Kč, za něž převzal 12 000 akcií společnosti v nominální

21 NA, SPŮ-VS, vlastnický soubor L 640, sign. I G3/3 (kart. 5261), Smlouva o přínosu, opatřená schvalovací doložkou 11. března 1926.

22 Compass – Finanzielles Jahrbuch / finanční ročenka 1932. Praha 1933, s. 874.

23 Compass – Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn 1908. Wien 1907, s. 399; Compass – Finanzielles Jahrbuch 1924, Band II. Wien 1924, s. 554, 635.

24 K podnikání rodiny Beniesů: Dufek, Pavel – Maršálek, Zdenko – Novotný, Michal: Podnikání v širokém záběru v Čechách: podniky rodiny Beniesů a Mercy v letech 1890 až 1950. In: Hlaváčka, Milan – Bek, Pavel a kol.: Rodinné podnikání v moderní době. Praha 2018, s. 253–256.

hodnotě 400,- Kč.²⁵ Je vhodné upozornit na regionální souvislost – valná část velkostatku Rudolfa Ferdinanda Kinského se totiž nacházela rovněž v Pojizeří (mezi ústím Jizery do Labe a Benátkami nad Jizerou), jakkoliv jeho ústředí bylo v Lysé nad Labem. Rosicko-pardubická rafinerie Jindřich Benies, a. s. později vplynula do Rafinérie cukru Krásné Březno akc. spol., patřící do koncernu Banky pro obchod a průmysl²⁶, ale to nic nemění na skutečnosti, že prodejem pivovaru ve Starých Benátkách a dalších nemovitostí Rudolf Ferdinand Kinský nepřišel zcela o vliv na podnikání uskutečňované i jejich prostřednictvím a především o výnosy z něj.

V Rafinérii cukru Krásné Březno akc. spol. se v roce 1927 i v důsledku uvedené fúze sešly přinejmenším majetky dvou aristokratů, a to ze dvou různých větví rodu Kinských. V této společnosti měl totiž podíl, a to nemalý – 2 675 kusů akcií Oldřich (Ulrich) Ferdinand Kinský. Podle rozhodnutí valné hromady Rafinérie cukru Krásné Březno akc. spol., která se konala 5. prosinci 1927 v sídle „*Banky pro průmysl pro obchod a průmysl (dříve Länderbanka)*“ a jíž se účastnili osobně nebo prostřednictvím plnomocníků majitelé 44 800 kusů akcií, zasedal následně Oldřich (Ulrich) Ferdinand Kinský ve správní radě rafinérie mj. s Maxem Beniesem, Aloisem Hechtem Viktorem Schickem. Max Benies byl manželem spolumajitelky nakladatelství Jindřich Mercy a syn, které vydávalo mj. liberálně zaměřený deník Prager Tagblatt, Alois Hecht a Viktor Schick byli řediteli Banky pro průmysl pro obchod a průmysl. Prostřednictvím této banky se majetky obou Kinských, které se spojily v Rafinérii Krásné Březno, dostaly pod dohled jiných bývalých aristokratů, protože v době uvedené fúze v její správní radě zasedali Jeroným Colloredo-Mannsfeld a Leopold Lobkowitz²⁷

U pivovarsko-sladařské a cukrovarnické akciové společnosti je možno předpokládat, že jejich akcionáři se stali zmínění aristokraté pravděpodobně v závislosti na svých předchozích podnikatelských činnostech v těchto oborech a možná v návaznosti na zahájenou pozemkovou reformu, přičemž vyloučit je z účasti v nich by bylo po právní stránce obtížné, v případě jiných průmyslových oborů není tato souvislost až tak přímá. Přesto se aristokraté prokazatelně jejich akcionáři stali.

Vedení Královodvorské cementárny, akc. spol. v roce 1923 zřejmě přímo

---

25 NA, SPÚ-VS, vlastnický soubor L 288, sign. IC1 (kart. 2370), Zpráva o založení akciové společnosti Rosicko-pardubická rafinerie Jindřich Benies.

26 Dufek, P. – Maršálek, Z. – Novotný, Michal: Podnikání v širokém záběru v Čechách, s. 257.

27 Státní oblastní archiv Praze, Krajský soud obchodní Praha, spis sp. zn.: BX 385-II. Svazek spis Rafinerie cukru Krásné Březno, Ověření listinné o průběhu valné hromady Rafinérie cukru Krásné Březno akc. spol., konané 5. března 1927; NA, Ministerstvo průmyslu obchodu a živností, kart. 666, spis čj. 4135/1928 – Výroční zpráva Banky pro obchod a průmysl, dříve „Länderbanka“ v Praze za obchodní rok 1927. Dufek, P. – Maršálek, Z. – Novotný, M.: Podnikání v širokém záběru v Čechách, s. 258–261.

požádalo Dr. Emila Fürstenberga, aby se stal jejím spolupodílníkem a zasedal v její správní radě. Vedla je k tomu zřejmě snaha zajistit levnou a bezproblémovou dopravu jejích produktů z výrobních provozů na berounské nádraží, což bylo možno zajistit jen vedením železniční vlečky zčásti přes pozemky velkostatku Emila Fürstenberga Králův Dvůr, k němuž stála společnost „*v několikterém poměru pachtovním*“ a který měl pro ni „*značný význam*“.²⁸ Z pohledu vedení této společnosti asi nesneslo zapojení Emila Fürstenberga do společnosti žádný odklad, protože někdy v průběhu roku 1923 byl Emil Fürstenberg nejprve kooptován do správní rady a teprve v listopadu 1923 ho mimořádná valná hromada „*zvolila jednomyslně [...] za člena správní rady*“. Asi teprve tehdy bylo při současně provedeném zvýšení kapitálu společnosti z 14 mil Kč na 20 mil Kč²⁹ upraveno odpovídajícím poměrným způsobem vlastnictví jejích akcií. Členem správní rady Královodvorské cementárny, akc. spol. byl Dr. Emil Fürstenberg po zbývající část 20. let a celá 30. léta 20. století, a byl tak svědkem, a možná i spoluúčastníkem, jejího ovládnutí nacisty kontrolovaným kapitálem v roce 1939 a současně vytlačení osob, které nacistická okupační moc nepovažovala za přijatelné, z jejího vedení. Jedním z pánů, který s ním v této době působil v dozorčí radě, byl pražský advokát JUDr. Antonín Schauer, jenž zastupoval při vyjednávání se Stáním pozemkovým úřadem ve 20. letech 20. století firmu F. Ringhoffer, v. o. s. a na přelomu let 1937 a 1938 Souverénní řád Maltézských rytířů při vyjednávání o prodeji velkostatku Dohvé na tehdejší Podkarpatské Rusi státu.³⁰ Ve správní radě Královodvorské cementárny, akc. spol., zasedal Emil Fürstenberg nejprve pod předsednictvím generálního ředitele Živnostenské banky Jindřicha Bělohříbka a posléze – až do let 1938/1939 – pod předsednictvím Dr. Otto Feilchenfelda, který byl jedním z představitelů České eskomptní banky a úvěrního ústavu.³¹

28 NA, fond Ministerstvo financí I (MF I), kart. 1510, č. j. 108.427/1940, v tom priorovaný spis Ministerstva financí č. j. 136.877/1923 s Osvědčením listinným – Protokolem mimořádné valné hromady Královodvorské cementárny, akciové společnosti konané 14. listopadu 1923. Vozenílek, Jan: Předběžné výsledky, s. 407.

29 NA, MF I, kart. 1510, č. j. 108.427/1940, v tom priorovaný spis Ministerstva financí č. j. 136.877/1923 s Osvědčením listinným – Protokolem mimořádné valné hromady Královodvorské cementárny, akciové společnosti konané 14. listopadu 1923

30 NA, SPÚ-VS, vlastnický soubor L 751, sign. I B, (kart. 5817), žádost firmy. F. Ringhoffer na Smíchově zastoupené JUDr. Antonínem Schauerem, č. j. 45179 [1922] a NA, fond Ústřední ředitelství státních lesů a statků, inv. č. 941, sign. Ž 1610, kart. 668, složka Dohvé 1936-39, kupní smlouva z 3. ledna 1938.

31 NA, MF I, kart. 1510, č. j. 108 427, výroční zprávy Královodvorské cementárny, akciové společnosti z let 1924 až 1939. Dr. Otto Feilchenfeld zahynul v roce 1944 v Osvětimi, Tereziňská pamětní kniha, díl I, Praha 1995, s. 494, k němu viz též NA, fond Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna, období 1941–1950, sign. F 269/1.

Závěr

V Československu v letech 1918 až 1939 se bývalí aristokraté pravděpodobně podíleli nemalou měrou majetkově na akciových společnostech, které v něm působily. V závislosti na svých schopnostech a výši majetkových spoluúčástí se zapojovali také do vedení těchto společností. Jen rozborem velkého množství archivních pramenů úředního a firemního původu, dobových publikací (prvořadě jsou v této souvislosti výroční zprávy akciových společností a ročenky nakladatelství Compass, příp. obdobné tištěné přehledy) bude s to přesněji ukázat míru jejich majetkového zapojení do akciových společností a význam a dopady jejich působení v řídicích strukturách těchto společností. Zda jejich majetkové účasti a podílení se na vedení akciových společností bylo výsledkem chladných ekonomických kalkulů, obav z dopadů pozemkové reformy na velikost jejich majetků, utilitárního ukazování příchylnosti k republikánskému režimu nebo výsledkem skutečné loyality vůči Československu by snad bylo možno zodpovědět prostřednictvím analýzy jejich privátních písemností. Pro poznání hospodářského a společenského vývoje meziválečného Československa by v každém případě zkoumání angažovanosti aristokratů v tehdejších akciových společnostech působících na jeho území bylo obohacující.

Das Engagement ehemaliger Adelliger in Aktiengesellschaften in der Zwischenkriegs-Tschechoslowakei: Der Entwurf einer möglichen Erforschung und ihrer Ergebnisse

Die neu errichtete Tschechoslowakische Republik bildete sich von Beginn an als ein sehr demokratischer Staat, wobei man bei ihrer Ausbildung auch Bestrebungen um ihre beträchtliche pro-tschechische nationale Orientierung verzeichnen kann. Die ČSR wollte oder musste gleichfalls von Anfang an mit der Tatsache fertig werden, dass sich eine nicht geringe Wirtschaftskraft in den Händen der ehemaligen österreichisch-ungarische Aristokratie befand, also einer Bevölkerungsschicht, die der ziemlich national eingefärbten demokratisch-republikanischen Ordnung ablehnend oder sogar feindlich gegenüber stehen konnte. Die neue tschechoslowakische Staatsdoktrin kam u.A. bei der Durchsetzung und Durchführung der Bodenreform zum Ausdruck, in der man eine antiaristokratische Ausrichtung beobachten und nachweisen kann, die wohl gleichfalls auch imstande war, die antirepublikanische Gesinnung in den Reihen der Aristokratie zu verstärken. Die Studie zeigt an einigen Fällen, dass sich die Angehörigen der Aristokratie dennoch aktiv am Geschehen in den Aktiengesellschaften der Zwischenkriegs-Tschechoslowakei beteiligten, in denen gemeinsam mit ihnen auch Personen wirkten, von denen man annehmen kann, dass sie sehr wahrscheinlich republikanischer und gleichfalls pro-tschechoslowakischer Gesinnung waren. Daher lässt sich offenbar die Äußerung in der politisch-propagandistischen Sphäre nicht direkt mit dem Verhalten im realen Wirtschaftsleben vergleichen. Wie auch immer die Motivation für die Beteiligung der ehemaligen Aristokraten in den Aktiengesellschaften anfangs rein ökonomisch gewesen sein mag, konnte sie durch ihr langzeitiges Wirken gewiß zur Annäherung der Adelligen an die republikanische Ordnung beitragen. Die Gründe, Umstände und Folgen der Beteiligung der ehemaligen Aristokraten in den Aktiengesellschaften der Zwischenkriegs-Tschechoslowakei sind daher eine weitere Erforschung wert.

Involvement of former noblemen in shareholding companies in the interwar Czechoslovakia: An outline of a research possibilities and outcomes

A newly established Czechoslovak Republic developed as a democratic state with a pro-Czech national orientation. Since the beginning, the Republic had to deal with the fact that its economic power was in the hands of the former Austrian-Hungarian aristocracy, i. e. a social class that could assume a negative or a hostile attitude toward a Czech national, democratic republican regime. The new Czechoslovak state doctrine manifested itself also in the implementation of the land reform that was evidently anti-aristocratically oriented, enforcing the anti-republican thinking in the formerly noble circles. Several examples in the study, however, show that members of aristocracy actively participated in the shareholding companies in the interwar Czechoslovakia together with people that can be supposed to be of

a republican and pro-Czechoslovak orientation. The expressive ways in the political and propagandist sphere cannot, therefore, be identified with behaviour in the real economic life. Although the motivation of participation of former aristocrats in the shareholding companies may have been purely economic in the beginning, during the long time involvement it could have contributed to their assimilation with the republican regime. The reasons, circumstances and consequences of participation of the former aristocrats in the shareholding companies of the interwar Czechoslovakia are worth of further research.

„JEDNOU UVIDÍ SVĚTLO BOŽÍ, AŽ BUDE VHODNÁ DOBA.“ TAJEMSTVÍ ZAPEČETĚNÉ OBÁLKY S POSLEDNÍMI SLOVY T. G. MASARYKA

JIŘÍ KŘEŠŤAN

„Zemřel nám pan prezident Masaryk ve 3 hodiny 29 minut ráno,¹ poznamenal si dne 14. září 1937 do svého soukromého diáře Antonín Schenk. Věrný osobní tajemník, který prý nikdy v noci nezhasínal ve svém pokoji dříve, než se prezident odebral k odpočinku, vyjádřil slovy nejprostšími pohnutý okamžik, který otřásl Československem. Prezident podle Schenka zemřel – „nám“, národnímu kolektivu, občanům republiky. Kolikrát se jen v člancích truchlících nad odchodem velkého muže objevil obraz dětí, opuštěných Hospodářem v době narůstajícího nebezpečí... Jakoby se na chvíli v úctě sjednotili téměř všichni obyvatelé země v srdci Evropy. Básníci blízcí komunistické straně uveřejňovali své oslavné verše na Prezidenta Osvoboditele a státníkova pohřbu se za Sudetoněmeckou stranu zúčastnil Karl Hermann Frank...

T. G. Masaryk byl starý, nemocný muž. V březnu 1937 dovršil 87 let. Právě jeho nejbližší spolupracovníci věděli nejlépe o zdravotních potížích, jež jej sužovaly. Po několika záchvatech mozkové mrtvice v letech 1934 a 1935 byla značně omezena jeho hybnost, měl problémy s pamětí i s řečí.² Úředníci Kanceláře prezidenta republiky museli dokonce používat podpisové razítko,³ protože signování dokumentů mu činilo potíže – pravá ruka byla ochromena. Všichni přijali s pochopením, když 14. prosince 1935 prezidentův abdikační list přečetl místo něho kancléř Přemysl Šámal.

Zdravotní stav bývalého prezidenta se nicméně stabilizoval a postupně zlepšil. V roce 1937 zajel dokonce několikrát do Prahy – ještě 4. července se zúčastnil oslav u příležitosti výročí bitvy u Zborova. Setkával se s některými návštěvami,

---

1 Národní archiv (NA), fond Antonín Schenk, kart. 1, soukromý diář z roku 1937.

2 Přehledné shrnutí zdravotních problémů T. G. Masaryka srv. Liška, Vladimír: Tomáš Garrigue Masaryk známý i neznámý. Praha 2017, s. 179–181.

3 Schenk, Antonín – Smetanová, Jindřiška (ed.): TGM: Proč se neřekne pravda? Ze vzpomínek dr. Antonína Schenka. Praha 1996, s. 186.

zajíždějíci do Lán. Na konci července přijal například svého životopisce Zdeňka Nejedlého s jeho chotí. Marie Nejedlá o návštěvě, která se uskutečnila v Lánech 24. července 1937, napsala přítelkyni Máše Veselíkové: „Zajímá se o mnohé, zasměje se rád, na slova se rozpomíná, oči jaksi zadívané chvílemi kamsi daleko, daleko. Vlídny hostitel. Na práci se Z[deňka] ptal, o našich největších lidech mluvil. [...] O své práci mluvil, o bojích, jež svedl, lidi hodnotil – Dobrovského snad nejvýš kladl, Gebauera a Hostinského pak.“⁴ To by svědčilo o tom, že prezident byl stále v obdivuhodné duševní kondici. Nejedlých si ale všimli, jak je zesláblý a že mluví pomalu. Při odchodu se neubráníla Marie Nejedlá dojetí: „Jako by slunce zapadlo a zůstala otázka – uvidíme ho ještě?“

Nikdo si nechtěl připouštět myšlenku na prezidentův odchod. On sám o smrti uvažoval často. Bylo to koneckonců jedno z důležitých témat jeho filozofie. Zamyslením nad smrtí začíná Masarykovo první knižně vydané dílo, nazvané Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty. Smrt, odumírání chápal jako přirozenou, nezbytnou součást života: „Žítí a umírání se vyskytuje zároveň na každé živoucí pozemské bytosti: jednotlivé části, celé tělo se opotřebuje, aby se znova obnovilo, omládl; děje se nepřetržitá asimilace, organizace, ustavičný boj života se smrtí, každý krok dopředu je zároveň krokem vzad.“⁵ O smrti si povídal prezident také s autory knih o sobě, jež byly založeny na vzájemných „hovorech“ – s Karlem Čapkem⁶ i Emilem Ludwigem.⁷

Když na Štědrý den roku 1936 hlásil rozhlas, že zemřel Masarykův dávný spolupracovník Jan Herben, prezident prý usilovně zaplakal: „A já tu ještě jsem!“⁸ V Masarykově lese padaly mohutné pně. V lednu 1937 zemřel historik Josef Pekař, s nímž vedl kdysi tak ohlasnou diskusi o smyslu českých dějin, v dubnu odešel jím tolik respektovaný literární kritik František Xaver Šalda, v květnu vydechl naposledy blízký spolupracovník a urputný rival Karel Kramář, první předseda vlády Republiky československé... Odešel dříve, než se mohli smířit.

„Nechtěl bych zemřít na jaře, ani v plném létě,“⁹ řekl prý jednou TGM před svým literárním tajemníkem a archivářem Vasilem Kaprálkem Škrachem, když filozofovali o posledních věcech člověka. Jakoby Osud chtěl vyhovět prezidento-

---

4 Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR (MÚA AV ČR), fond Marie Nejedlá, inv. č. 585a, kart. 13, dopis M. Nejedlé M. Veselíkové z 25. 7. 1937.

5 Masaryk, Tomáš Garrigue: Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty. Praha 2002, s. 15.

6 Čapek, Karel: Hovory s T. G. Masarykem. Praha 2013, s. 125–128 a 155–161.

7 Ludwig, Emil: Duch a čin. Rozmluvy s Masarykem. Praha 2012, s. 148–154.

8 Polák, Stanislav: T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou, sv. 6. Praha 2012, s. 226.

9 Škrach, Vasil Kaprálek: Loučení s T. G. Masarykem. In: Hofmann, Josef – Odstrčil, Oskar (eds.): T. G. M. Jak jsme ho viděli. Praha 1947, s. 347.

vu přání... Prvního dne prvního podzimního měsíce hostili Jan a Alice Masarykovi v Lánech britského přítele Československa Edwarda I. Sparse, ústeckého průmyslníka Schichta, vdovu po zlínském podnikateli Marii Baťovou a dr. Jaroslava Císaře, Masarykova spolupracovníka a tajemníka z let 1918–1919. Toho pozval TGM o čtvrté hodině odpolední spolu s dcerou Alicí na projížďku kočárem. Prezident s Císařem vzpomínali na Brno, na společné známé v Lidových novinách, Masaryk si připomínal svou četbu, vzpomínal na boj proti Rukopisům.¹⁰ Slíbil dokonce nadiktovat krátký text k rukopisným bojům do chystané brožury. V kočáře pořídil Císař fotoaparátem Leica detailní snímek prezidentovy tváře.

Po večeri 1. září prezident ještě poslouchal Schubertovu Symfonii C-dur, přenášenou rozhlasem z Vratislavi. Patnáct minut před půlnocí přišel atak mrtvice, jehož si našťestí povšimla ošetřovatelka Růžena Seifertová. Klíčnik Josef Rančák spolu s komorníkem Bohumilem Příhodou pak budili osazenstvo zámku se znepokojivou zprávou, že panu prezidentovi se udělalo zle. V Lánech byli v tu dobu přítomni, jak jsme se již zmínili, dva jeho potomci – Alice a Jan, který tu trávil konec své letní dovolené. Dvacet minut po půlnoci byli o události vyrozuměni prezident republiky Edvard Beneš a ministerský předseda Milan Hodža, kteří se hned vydali na cestu do Lán.

Průběh choroby i dění v domě po 1. září 1937 máme podrobně zmapován. Ošetřující lékaři vydávali zprávy o jeho zdravotním stavu (mezi 2. a 14. zářím bylo vydáno celkem 25 lékařských zpráv), záznamy pořizovali i pracovníci Kanceláře prezidenta republiky. Vedli dokonce podrobné zápisy o příjezdech všech, kteří chtěli v tyto dny být v blízkosti zakladatele československého státu a posílit rodinu v její naději (prezidentova mladší dcera Olga Revilliodová přiletěla ze Ženevy 3. září), ale třeba i o telefonátech, došlých telegramech či zanechaných vizitkách.

V Lánech byli přítomni novináři, kteří dění sledovali a referovali o něm. V nejtěsnější součinnosti s rodinou a se spolupracovníky TGM působili především zaměstnanci Československé tiskové agentury Augustin Novák, Ladislav Pazourek a Jan Šejhar, kteří působili přímo na zámku a dokonce, když bylo potřeba, ochotně pomáhali při zodpovídání telefonických dotazů i s jinými úkoly. Na zámku dleli „četkaři“ ve dnech 2.–6. a 12.–17. září.¹¹ Jeden z nich, Augustin Novák, zanechal

10 Srv. Císař, Jaroslav: V šestnáct hodin... In: Kopta, Josef – Čapek, Karel – Škrach, Vasil Kaprálek (eds.): Dni žalu. Památník o sklonku života, o nemoci, smrti a pohřbu presidenta Osoboditele T. G. Masaryka. Praha 1937, s. 19–20. Císař, Jaroslav: Tak žije v mé paměti... In: Hofmann, Josef – Odstrčil, Oskar (eds.): T. G. M. Jak jsme ho viděli. Praha 1947, s. 207. Schenk, Antonín – Smetanová, Jindřiška (ed.): TGM: Proč se neřekne pravda? Ze vzpomínek dr. Antonína Schenka. Praha 1996, s. 243. Naposledy k tomu viz Pousta, Zdeněk: Jaroslav Císař – astronom a diplomat v Masarykových službách. Praha 2016, s. 217.

11 Blíže k práci žurnalistů a zejména redaktorů ČTK v Lánech pojednává elaborát Žurnalisté, uložený in: NA, fond Antonín Schenk, kart. 1, podklady k 24. kap. Schenkových pamětí.

ucelené svědectví o záříjovém dění.¹² S odstupem doby podal podrobnou zprávu o posledních dnech TGM a jeho pohřbu Antonín Schenk – věnoval jim celou kapitolu svých pamětí, dochovaných v rukopise v Národním archivu.¹³ Kapitola obsahuje celkem 96 stran, psaných na psacím stroji. Bývalý prezidentův osobní tajemník ji dokončil 21. května 1969. Jeho neteř, spisovatelka Jindřiška Smetanová potom pasáže, které považovala za nejdůležitější, edičně upravila a vydala knižně. Existuje řada dalších vzpomínek, publikovaných v periodikách či knižně.

Poslední dny TGM a archiv Jana Masaryka

Zdálo by se, že o posledních dnech TGM víme již vše. Přesto však existuje jeden dosud němý svědek, který možná postaví prezidenta do nového světla. Dne 24. dubna 1996 získal Státní ústřední (dnes Národní) archiv vzácný přírůstek – osobní archiv Jana Masaryka, někdejšího ministra zahraničních věcí. Řediteli archivní správy Ministerstva vnitra Oldřichu Sládkovi a řediteli archivu Václavu Babičkovi jej předal Antonín Sum z pověření Catriony Soukupové, vdovy po Lumíru Soukupovi. Soukup a Sum byli osobními tajemníky Jana Masaryka (oba od roku 1947) a stáli mu po boku až do jeho tragického skonu 10. března 1948. Sumovi se podařilo poslat některé archiválie Jana Masaryka, které zůstaly v jeho bytě po jeho úmrtí, prostřednictvím přátel na americkém, britském a francouzském velvyslanectví do Skotska, kam Soukup v červnu 1948 ilegálně emigroval.

Důležité bylo, že Soukup v té době již měl ve správě písemnosti z let druhé světové války, které mu Jan Masaryk začal předávat v době, kdy byl německým letečtvem bombardován Londýn. Pravděpodobně někdy v roce 1940 mu v Edinburgu, kde Soukup vedl Skotsko-československý dům, o svěřených věcech řekl: „Jednou uvidí světlo boží, až bude vhodná doba.“¹⁴ Písemnosti, fotografie a další archiválie mu předával osobně nebo zasílal poštou. Soukup je ukládal v bankovním sejfě. Zásilky do banky chodily i v době, kdy Soukup již pracoval v Praze, poslední přišla v prosinci 1947. V březnu 1948 mu v Praze ministr v neblahé předtuše sdělil: „Pochybuji, že ten archiv ve Skotsku ještě uvidím. Nechávám na Vás, kdy a jak ho použít. Poradte se s Bruce Lockhartem.“¹⁵ Soukup soubor po roce 1948 postupně obohatil o dokumenty prezidentových dcer Alice Masarykové a Olgy Revilliodové i o další masarykovské archiválie. Po odchodu do důchodu

---

12 Novák, Augustin: Dni a noci v Lánech 2.–21. září 1937. Praha 1937.

13 NA, fond Antonín Schenk, kart. 1, rukopis vzpomínek, kap. 24. Konec života. Smrt a pohřeb.

14 Soukup, Lumír: Chvilé s Janem Masarykem. Praha 1994, s. 20. K archivu srv. též: Sum, Antonín: Úvodem. In: Sum, Antonín: Otec a syn. Tomáš Garrigue a Jan Masarykové ve vzpomínkách přátel a pamětníků. Praha 2000, s. 13–14; Sum, Antonín: Úvod. In: Sládek, Oldřich (ed.): Osudové kroky Jana Masaryka. Výběr dokumentů ke 110. výročí narození Jana Masaryka. Praha 1996, s. 7.

15 Soukup, Lumír: Chvilé s Janem Masarykem. Praha 1994, s. 112.

v roce 1981 přesídlil Lumír Soukup s chotí Catrionou do jižní Francie a masarykovský archiv putoval s nimi.

Antonín Sum byl v roce 1949 zatčen a poté odsouzen v jednom z procesů, navazujících na monstrproces se skupinou Milady Horákové a z vězení vyšel až v roce 1962. Byl potom v kontaktu s vnučkami TGM – Annou a Herbertou Masarykovými. S jejich souhlasem v roce 1996 našemu archivu předal „Soukupův archiv“. A právě s nimi se prý také dohodl, že archivu svěří později i malou bílou zalepenou obálku o rozměrech 23,1 cm x 16,4 cm. Předal mi ji 19. září 2005. Na obálce je několik otisků úředního kulatého razítka s textem: „JUDr. Antonín Sum, tlumočnick jazyka anglického, francouzského, německého, ruského a latinského“. Nalezneme zde také rukou psané poznámky složitele: „Soukupův archiv Jana Masaryka“ a „Antonín Sum 19. 9. 2005 pečeť do r. 2025“. V době, kdy mi obálku přinesl, již vnučky TGM nežily. Anna Masaryková zemřela v březnu 1996, její sestra Herberta ji následovala v září toho roku. Nedlouho po předání obálky (v srpnu 2006) zesnul i Antonín Sum.

Jaké tajemství skrývá bílá obálka? Antonín Sum mi při jejím předání svěřil, že uvnitř jsou slova T. G. Masaryka, jež Jan zapsal u otcova smrtelného lože. Tedy – poslední slova zakladatele československého státu? Připomeňme, že bezprostředně po Masarykově úmrtí se začala šířit zvěst, že existuje jeho soukromá a politická závěť, která „bude tehdy a tehdy otevřena“.¹⁶ Možnost existence závěti naznačoval například obvykle dobře informovaný deník národně socialistické strany České slovo 15. září 1937 v redakčním článku, který probíral možnosti, jak a kde by měl být prezident pohřben: „Zdá se, že za těchto okolností bude východiskem prozatímní pohřbení v Lánech, ačli neustanovil v nějaké formě výslovně jinak, což do této chvíle není ještě známo. O nějaké závěti Masarykově se však nic neví.“¹⁷ Dodejme pro úplnost, že list České slovo v té době proti všem jiným variantám (Lány, Památník osvobození na Žižkově, rodinná hrobka Masarykových na Olšanských hřbitovech, obora Hvězda) preferoval ideu pohřbení TGM na Pražském hradě, vedle českých králů.¹⁸

Rodina se pokusila spekulace o existenci zatajované závěti utnout hned v zárodku. Po úradě s Janem Masarykem uveřejnil v Lidových novinách Benešův důvěrník Hubert Ripka, skrývající se pod šifrou „ip“, hned 16. září razantní dementi: „Rozšířily se domněnky, že existuje závěť prezidenta Osvoboditele. Bylo s námi [!] z prezidentovy rodiny sděleno, že prezident Masaryk nezanechal nijaké závěti ani

16 Srv. elaborát Závěť pana presidenta T. G. Masaryka. In: NA, fond Antonín Schenk, kart. 1, podklady k 24. kap. Schenkových pamětí.

17 Týden národního smutku. Kde a jak bude Masaryk pohřben. In: České slovo 29, č. 218, 15. 9. 1937, s. 1.

18 K dobovým úvahám o místě, kde má být pohřben TGM srv.: Hájková, Dagmar: Constructing National Unity. Commemorations of Tomáš G. Masaryk's Death. In: Střed 4, 2012, č. 1, s. 36–40.

jiného právního pořízení. Prezident jen vyjádřil příležitostně členům rodiny svá přání a dispozice. Proto není ani žádného výslovného jeho určení o tom, jak by měl být pohřben. Je však známo s naprostou určitostí: vždy si přál, aby odpočíval po boku své ženy. Rovněž je známo, že si přával, aby byl pochován v zemi.¹⁹ Masaryk v tomto duchu opravdu v soukromí nejednou uvažoval. Karlu Čapkovi podle svědectví jeho ženy Olgy Scheinpflugové řekl jadrně: „Chci ležet po smrti pod drnem a se svou paní.“²⁰

Bylo vůbec možné, aby po ataku mrtvice 1. září starý prezident diktoval svému synovi nějaké poselství? Zpočátku jistě ne, ale potom se zdálo, že prezidentův stav se stabilizuje, lékařské zprávy od 3. září byly stále optimističtější. Od 5. září začaly být vydávány jen jednou denně, což svědčilo o tom, že bezprostřední nebezpečí pominulo. Toho dne mohl s Masarykem promluvit prezident Edvard Beneš. Ten nakonec, uklidněn vývojem situace, odejel 6. září večer na plánovanou a odkládanou cestu na Slovensko. Dne 6. září opustili Lány, jak jsem již uvedl, také zpravodajové ČTK. Zlepšení prezidentova stavu zaznamenalo především osazenstvo zámku. Prezidentova sekretářka a písařka Jarmila Kaloušová na to později vzpomínala: „Co téměř nikdo nečekal, stalo se. Pan prezident se i tentokrát vzpamatovával. Asi za tři dny [od ataku mrtvice v noci z 1. na 2. září – J. K.] jsem na schodišti potkala osobního lékaře. Usmíval se. Naklonil se ke mně: „Je to lepší!“ a honem běžel dál. A po celém zámku se šíří, sděluje to jeden druhému ve vesnici a celé republice hlásí rozhlas: Je to lepší!“²¹

V neděli 5. září s Masarykem mluvila také vrchní sestra Miluše Kapsová. Vzpomněl si na projížďku kočárem 1. září a dokonce zažertoval, když se jej zeptala, jestli si vzpomíná, kdo s ním v kočáru byl: „Říkali jsme mu monarcha.“ Věděl, že dr. Císař býval jeho osobním tajemníkem. A příznačně dodal: „Byl to hodný hoch.“²² Ještě 10. září psala Anně Horákové-Gašparíkové, bývalé archivářce TGM, její sestra Želmíra Gašparíková, která v tu dobu v Lánech pracovala jako „předčítačka“ (knihovnice), že prezidentův stav se velmi zlepšil. „Nastalo zvláštní vyjasnění. TGM se stal hovornějším.“²³ V jakési „chvilí vyjasnění“ mohl tedy odcházející prezident synu Janovi sdělit něco, co chtěl zachovat budoucím generacím.

Vývoj prezidentova zdravotního stavu shrnul ve svých vzpomínkách pracovník Československé tiskové kanceláře Augustin Novák: „V pátek 3. září byl ne-

---

19 Ripka, Hubert (podepsán šifrou ip): President Osvoboditel nezanechal závěť. In: Lidové noviny 45, č. 466, 16. 9. 1937, s. 2.

20 Scheinpflugová, Olga: Český román. Praha 1991, s. 390.

21 Kaloušová, Jarmila: S prezidentem v Lánech. Praha 1999, s. 157.

22 Císař, Jaroslav: Tak žije v mé paměti... In: Hofmann, Josef – Odstrčil, Oskar (eds.): T. G. M. Jak jsme ho viděli. Praha 1947, s. 208 (poznámka editorů).

23 Horáková-Gašparíková, Anna: Z lánského deníku. 1929–1937. Praha 1997, s. 200.

mocný celý den při jasném vědomí, vnímal svoje okolí, reagoval na otázky; také mluvil a zřetelnými slovy projevoval svoje přání. Mluvil také po všechny dny následující. Nesmíme ovšem zapomínat, že mnoho řečí pan prezident nikdy nenadělal, ani když byl zdrav a v plné síle životní; zvláště se svým okolím se často raději dorozumíval mlčky nežli slovy.²⁴

V noci z 11. na 12. září přišel nový, poslední atak. Ráno 12. září museli lékaři konstatovat, že ke komplikacím se přidružil zápal plic. Té noci se prý z lánské obory ozýval sýček a děsil ženu klíčníka Josefa Rančáka Pavlu, která nemohla spát – v přízemním služebním bytě na zámku v Lánech se chystala k porodu. Dodejme, že sýček byl prý slyšet již předtím, na začátku září, kdy Masaryk čelil předchozímu nárazu mrtvice.²⁵ Od záchvatu v noci z 11. na 12. září ležel prezident se zavřenými očima, těžce dýchal a nemluvil. Jeho vědomí bylo zastřené.

Dne 14. září před půl čtvrtou ráno dobojoval prezident poslední zápas. Osobní lékař Adolf Maixner přítomným oznámil tichým hlasem: „Tomáš Garrigue Masaryk právě skončil.“²⁶ Později přidal vzpomínku, již v její morbidnosti ocení zejména zájemci o svět medicíny: „Třesoucí se rukou zatlačil jsem [...] oči, které viděly vždy tak daleko dopředu.“²⁷ Alice Masaryková po starém zvyku otevřela dokořán okno u lůžka, na němž spočívalo tělo nebožtíka. Byl konec. První předstoupil před novináře se zprávou o otcově skonu Jan Masaryk (měl mimochodem toho dne jedenapadesáté narozeniny): „Jak krásně žil, tak krásně zemřel. [...] Nemůže se o něm říci, že zhasl. Nezhasl – dohořel. [...] Potřeboval už takového odpočinku. I toho posledního, věčného.“²⁸ Podle opakované legendy se téže noci v bytě klíčníka Rančáka na zámku v Lánech narodil zdravý chlapec.²⁹ Dostal jméno Tomáš a jeho kmotrem se stal Jan Masaryk. Ve skutečnosti se narodil až o dva dny později, 16. září.³⁰

24 Novák, Augustin: Dni a noci v Lánech 2.–21. září 1937. Praha 1937, s. 15.

25 S motivem sýčkova houkání pracuje se zalíbením například Novák, Augustin: Dni a noci v Lánech 2.–21. září 1937. Praha 1937, s. 9 a 11. Sýček či sýčkové se objevují už v dobových referátech o dění v Lánech, psaných v září 1937.

26 Schenk, Antonín – Smetanová, Jindřiška (ed.): TGM: Proč se neřekne pravda? Ze vzpomínek dr. Antonína Schenka. Praha 1996, s. 257.

27 Maixner, Adolf: Tomáš Garrigue Masaryk. Vzpomínky osobního lékaře. Praha 1938, s. 44.

28 Kratochvíl, František: Velká noc. In: Hofmann, Josef – Odstrčil, Oskar (eds.): T. G. M. Jak jsme ho viděli. Praha 1947, s. 352.

29 Schenk, Antonín – Smetanová, Jindřiška (ed.): TGM: Proč se neřekne pravda? Ze vzpomínek dr. Antonína Schenka. Praha 1996, s. 257.

30 Datum a místo narození T. Rančáka jsou uvedeny in: https://www.myheritage.cz/person-5000107_130674161_130674161/toma%C5%A1-ran%C4%8Dak [25. 2. 2019]. Jan Kahuda mi oba údaje ověřil in: NA, fond Policejní ředitelství v Praze – pobytová evidence – přihlašovací karty Josefa a Tomáše Rančákových. Za snahu o ověření těchto údajů z dalších oficiálních

Tomáš Garrigue Masaryk nemohl zřejmě v září roku 1937 namluvit svému synu Janovi nějakou souvislou závěť či odkaz národu. Na to byl dopad mrtvice příliš devastující. Mohl se však pokusit aspoň útržkovitě sdělit svému synovi něco, co považoval v tu chvíli za důležité. Mohlo se to stát někdy mezi 3. (či spíše 5.) a 11. zářím. Vasil Kaprálek Škrach si později vzpomněl na telefonický rozhovor s Janem Masarykem v neděli 12. září, kdy jej prezidentův syn zval k poslednímu rozloučení u lůžka umírajícího: „On [Jan Masaryk – J. K.] už nevěřil od té chvíle, co se mu zdálo, že se otec sám, asi ve čtvrtek předtím, vzdal naděje.“³¹ Někdy ve čtvrtek 9. září ztratil tedy prezident definitivně naději a začal se hotovit k odchodu. Právě postupná ztráta víry v uzdravení se mohla stát impulsem k tomu, aby se pokusil formulovat své poslední poselství. Pravděpodobným datem vzniku textu, zapečetěného v obálce, se jeví 5. září, kdy TGM přijal Edvarda Beneše a u setkání jistě nechyběl ani Jan Masaryk.

Proč k rozpečetění obálky dojde až v roce 2025, celých 88 let od úmrtí Prezidenta Osvoboditele? Proč museli nejdříve odejít všichni svědci a pamětníci? Otevření obálky se nedožije dokonce ani hoch, který se choti prezidentova klíčníka Josefa Rančáka narodil dva dny po prezidentově úmrtí. Tomáš Rančák zemřel v Praze před třemi roky, 22. prosince 2016 ve věku 79 let.³² Jaké tajemství obálka skrývá, že musela zůstat uzavřena? Rovnou jistě můžeme vyloučit, že se jedná o nějaký žert – dr. Antonín Sum byl seriózní muž a odkaz Masarykových byl pro něho nedotknutelný.

Pochopitelně, existuje možnost, že záznam Jana Masaryka není datován, pochází z jiné doby a Antonín Sum a vnučky TGM se při jeho dataci zmýlili. Mohlo by jít třeba o jinou variantu záznamu Jana Masaryka, pocházejícího ze dne 31. srpna 1934, na který nedávno upozornila Dagmar Hájková.³³ Prezident se necítil na konci léta 1934 dobře a hovořil v Janově přítomnosti s Edvardem Benešem přerývaně o svém pohřbu a o budoucnosti státu. Vyjádřil důvěru v Beneše, kterému dokonce řekl, že ho má rád. Najdeme tu několik poněkud drsných charakteristik Čechů a Slováků i doporučení, jak postupovat vůči Němcům a Maďarům. TGM mluvil směsicí angličtiny (ta převládala) a češtiny.

zdrojů děkuji v této souvislosti Lence Hrotíkové, Karlu Kouckému, Renatě Kuprové, Renatě Purnochové a Ireně Veveřkové.

31 Škrach, Vasil Kaprálek: Loučení s T. G. Masarykem. In: Hofmann, Josef – Odstrčil, Oskar (eds.): T. G. M. Jak jsme ho viděli. Praha 1947, s. 350.

32 Datum a místo úmrtí T. Rančáka jsou uvedeny in: https://www.myheritage.cz/person-5000107_130674161_130674161/toma%C5%A1-ran%C4%8Dak [25. 2. 2019].

33 Hájková, Dagmar: Constructing National Unity. Commemorations of Tomáš G. Masaryk's Death. In: *Střed* 4, 2012, č. 1, s. 33–34. Rukou J. Masaryka psaný záznam slov TGM z 31. 8. 1934 je uložen in: MÚA AV ČR, fond Jan Masaryk, kart. 2, složka 14. D. Hájkové vděčím za zpřístupnění dokumentu. Srv. též Hájková, Dagmar: Poslední slova známých osobností... In: *Respekt* 29, č. 19, 7. 5. 2018, s. 6.

Pokud se v obálce nachází skutečně záznam slov TGM ze září roku 1937, nebude se možná příliš lišit od záznamu z roku 1934. Může se tam znovu objevit úvaha o pohřbu, ten, zdá se, prezidentovi ležel na mysli. Po konzultaci s Dagmar Hájkovou se mi zdá stejně jako jí nepravděpodobné, že by v záznamu bylo nějaké skandální rodinné tajemství (typu „můj skutečný otec byl...“) nebo nějaké pikantní odhalení (například o vztazích TGM k ženám, třeba o jeho milence Oldře Sedlmayerové³⁴) – v tom případě by Antonín Sum po dohodě s vnučkami TGM záznam pravděpodobně zničil – památka TGM pro ně byla téměř posvátná...

T. G. Masaryk byl člověk politický, proto je pravděpodobné, že před smrtí myslel na další osud vlasti a její politické směřování. Musel vnímat zhoršování mezinárodní situace. Trápily ho národnostní rozpory v Československu, které rozdíraly republiku, mohla zaznít i nějaká peprná poznámka na adresu politiků. Svému životopisci Zdeňku Nejedlému prý jednou z Hradu ukázal dolů k parlamentu: „Ti strejcové tam dole [...] se umějí jen hádat a kšeftařit“.³⁵ Těžko ovšem říci, zda nějaký vyhraněný soud ve vztahu k politikům mohl být příčinou uzavření obálky – spíše ne. Musel by být hodně peprný a nemilosrdný. Dal-li TGM nějakou politickou směrnicí osobně synu Janovi, pak jistě zaznělo ono pověstné: „Zůstaň s Benešem!“ To Jan Masaryk nejednou označil za „odkaz“ TGM, který on samozřejmě dodržoval, byť cítil jeho tíži. Jan to po roce 1945 opakoval příteli Robertu Bruce Lockhartovi, britskému diplomatovi, s nímž trávil nejednu volnou chvíli. A ten to později potvrdil Lumíru Soukupovi.³⁶

Historikovi a spisovateli Pavlu Kosatikovi Antonín Sum o existenci obálky, kterou přivezl z ciziny, vyprávěl. „Mně řekl, že ten text se měl týkat věci víry a že mu při čtení nebyl příjemný, takže se rozhodl ho spálit.“³⁷ To je svědectví, které se jeví jako velmi věrohodné. Bylo by přirozené, kdyby se T. G. Masaryk před branou věčnosti obíral jako hluboce věřící člověk otázkami víry. A je možné, že cesta jeho úvah se ubírala směry, které nemusely Antonínu Sumovi nebo vnučkám TGM konvenovat. Dodejme, že příčinou uzavření obálky se mohla stát také samotná

34 Ke vztahu TGM ke spisovateli O. Sedlmayerové naposledy Zidek, Petr: Utajená láska prezidenta Masaryka. Oldra Sedlmayerová (1884–1954). Praha 2017.

35 MÚA AV ČR, fond Zdeněk Nejedlý – rukopisy publikované, kart. 59, č. 3805. Projev ze 7. 3. 1948, ač nebyl publikován, byl pořadatelem fondu ponechán mezi rukopisy projevů uveřejněných ve Spisech Zdeňka Nejedlého pod názvem Nedělní epištoly.

36 Soukup, Lumír: Chvilé s Janem Masarykem. Praha 1994, s. 37. Prání, aby Jan Masaryk zůstal po Benešově boku, jež měl údajně TGM vyjádřit v „pozdním létě“, kdy již byl „na smrtelné posteli“, nalezneme také in: Davenportová, Marcia: Jan Masaryk – poslední portrét. Praha 1991, s. 51–52. Ke vztahu J. Masaryka k Benešovi srv. Lockhart, Robert Hamilton Bruce: Jan Masaryk. Osobní vzpomínky. Krnov 2003, s. 49, 56 a 63–65.

37 Kosatik, Pavel: O tom, že v rámci záchrany pozůstalosti Jana Masaryka... In: Respekt 29, č. 19, 7. 5. 2018, s. 6.

forma zápisů, záznam řeči, který ukáže TGM jako velmi nemocného člověka, jehož myšlenky se již možná divně rozbíhaly...

Na všechny otázky se dovíme odpověď až 19. září roku 2025. Dne 22. února 2017 na setkání přátel Národního archivu bylo zahájeno odpočítávání, kolik času ještě zbývá do otevření záhadné obálky.³⁸ Odpočítávání zahájil emeritní vedoucí katedry pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, prof. Ivan Hlaváček. Moudře nás varoval, abychom neměli přehnaná očekávání. Myšlení těch, kdož stanou před branou věčnosti, bývá poznamenáno tíhou okamžiku a jejich fyzickým i psychickým stavem. Chtěli jsme se v tu chvíli o tajemství podělit především s úzkým kruhem příznivců a spolupracovníků archivu. Zprávu o tajemné obálce nicméně zachytila s malým zpožděním Česká televize a reportáž o ní připravil Jakub Železný – byla vysílána v Událostech na ČT 1 dne 14. září 2017, ve výroční den úmrtí prezidenta Osoboditele.³⁹ Dne 30. dubna 2018 byla potom (přes mé pochyby a rozpaky!) obálka neplánovaně instalována na výstavě Národního archivu Labyrintem dějin českých zemí, jež se konala v Císařské konírně na Pražském hradě. Vzbudila velkou pozornost novinářů i návštěvníků výstavy.⁴⁰

Tichý svědek, pocházející snad z prezidentových posledních dní, kdy republika uprostřed nepřátelského světa se již pozvolna nořila do soumraku, leží uzamčen v trezoru Národního archivu. Existence zapečetěné obálky by neměla být podnětem k slídění po senzácích kolem rodiny Tomáše Garrigua Masaryka, ale impulsem k tichému zamyšlení nad jeho odkazem pro naši dobu.

---

38 Křesťan, Jiří: Poslední slova T. G. Masaryka! Co skrývá zapečetěná obálka? In: <http://www.nacr.cz/2017/09/12/posledni-slova-t-g-masaryka/> [25. 2. 2019].

39 <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/1097181328-udalosti/217411000100914/obsah/568393-vzkaz-umirajiciho-prezidenta> [25. 2. 2019].

40 Rozhovory, které jsem poskytl při příležitosti instalace obálky s posledními slovy T. G. Masaryka na výstavě Národního archivu Labyrintem dějin českých zemí dne 30. 4. 2018 srv.: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/1096898594-udalosti-komentare/218411000370430/> od 44.31 do 45.25; <https://search.seznam.cz/?sId=4iahwFJRyA006y3VCB0&sourceid=top&q=Ud%C3%A1losti+na+TV+%C4%8CT+1+30.+4.+2018&sgId=pRtThxPkXxWb4iun4xjy6hwoknmMzGLfziqMYGwbk7%3D%3D&oq=Ud%C3%A1losti+na+TV+%C4%8CT+1+30.+4.+2018&aq=-1&su=bod16.26do18.54> <http://www.ceskatelevize.cz/hledani/?q=ob%C3%A1lka&cx=000499866030418304096%3Akwbsey4s4jw> [25. 2. 2019]. Srv. též Procházková, Andrea: Poslední vzkaz od TGM. Co skrývá text, který nadiktoval první československý prezident těsně před smrtí svému synovi. In: Respekt 29, č. 19, 7. 5. 2018, s. 30. Posledně uvedený text obsahuje některé nepřesnosti a nepodložené dohady, dva z nich ostatně hned v názvu.

„Einmal werden sie das Licht der Welt erblicken, wenn die geeignete Zeit kommt.“ Das Geheimnis des versiegelten Umschlags mit den letzten Worten T. G. Masaryks

Im Jahr 1996 übergab Antonín Sum, der ehemalige Sekretär des Außenministers Jan Masaryk, dem Staatlichen Zentralarchiv (heute Nationalarchiv), den Archivbestand dieses populären Politikers, der sich vor allem dank des Verdienstes seines zweiten Sekretärs, Lumír Soukup, erhalten hat. Im Jahr 2005 fügte Antonín Sum diesem Archivbestand einen versiegelten Umschlag hinzu, der die letzten Worte des Präsidenten Tomáš Garrigue Masaryk beinhalten soll, so wie sie von seinem Sohn Jan aufgezeichnet worden waren. Der Umschlag soll 2025 geöffnet werden. Die Studie verfolgt detailliert die letzten Tage T. G. Masaryks im September 1937 und stellt Überlegungen an, was sich in dem versiegelten Umschlag befinden könnte. Es könnte sich um ähnliche Worte handeln, wie sie im August 1934 T. G. Masaryk während einer Krankheit im Beisein seines Sohnes an Edvard Beneš gerichtet hatte, diese haben vor allem einen politischen Inhalt, es kann sich aber auch um eine Äußerung des Präsidenten über Glaubensfragen handeln. Weniger wahrscheinlich erscheint es, dass der Umschlag irgendwelche intimen familiären oder persönlichen Enthüllungen beinhalten könnte.

“Once it shall see the light of God when the time comes.” The secret of the sealed envelope with last words of T. G. Masaryk

In 1996, Antonín Sum, a former secretary of the minister of foreign affairs Jan Masaryk, handed an archive of the popular politician, preserved especially thanks to the secretary Lumír Soukup, over to the State Central (today National) Archives. In 2005, Antonín Sum added a sealed envelope to this collection, which is to contain the last words of the president Tomáš Garrigue Masaryk as they had been captured by his son Jan. The envelope is to be opened in 2025. The study details the last days of T. G. Masaryk in September 1937 and expounds on what the envelope may contain. It may be the words similar to those said by T. G. Masaryk to Edvard Beneš, in the presence of Jan Masaryk, during the president's illness in August 1934 that have a primarily political value; it may also be the expression of president's attitude towards religion issues. As less probable seems the assumption that the envelope would contain some intimate family or personal secret.

ČLOVĚK VE VÍRU PROMĚN SPOLEČNOSTI A REŽIMŮ.¹ SOCIALIZACE, IDENTITA, KRIZE IDENTITY, RESOCIALIZACE. OTTO RYDLO – FUNKCIONÁŘ KOMUNISTICKÉ STRANY, ŽURNALISTA, PODNIKATEL A POLITICKÝ VĚZEŇ (1896–1974)

EDUARD KUBŮ – JIŘÍ ŠOUSA

Motto:

*Ba nač bych osudu snad svému lál,
že zahrával si mnou zde jako míčem,
že hned mne hladil, hned mne šlehal bičem,
že ze mne ledacos už udělal
od skromné otázky až hrdé ku odvěti,
že padl jsem a vstal zas nastokrát –
já ledačím už byl v tom božím světě
a čím jsem byl, tím jsem byl rád.
(Jan Neruda: Knihy veršů, Vším jsem byl rád, 1. sloka)*

Česká společnost prošla ve druhé polovině 19. a ve 20. století řadou proměn, proměn neobyčejně dynamických až turbulentních, často přicházejících v krátkém sledu, proměn, kdy jedna společenská změna dramaticky principiálně negovala onu předchozí, měnila společensko-ekonomické podmínky a k nim vázané socio-kulturní klima. Mezníky, jakými byly vznik Československé republiky, nacistická okupace a nástup radikálně levicové antikapitalisticky orientované třetí republiky, jež vyústila v totalitním režimu, je možné bez rozpaků označit za transformační.

---

¹ Studie vznikla na Univerzitě Karlově v programu PROGRES Q09: „Historie – Klíč k pochopení globalizovaného světa“. Její autoři děkují za laskavé zprostředkování a urychlené předložení pramenných materiálů pracovníkům Národního archivu PhDr. Janu Kahudovi, Ph.D. a PhDr. Aleně Šimánkové, plukovníku PhDr. Eduardu Stehlíkovi, Ph.D. z Ministerstva národní obrany ČR, PhDr. Antonínu Slavičkovi z Archivu bezpečnostních složek a týmu archivářů studovny Moravského zemského archivu v Brně.

Ve 20. století se tyto společenské změny a zvraty, od konce třicátých let velmi neblahé, střídaly tak často a v tak krátkých intervalech, že některé generace osudově zasáhly dvakrát, ba i třikrát.

Hodnocení změn situací, režimů, sociálně ekonomických systémů současná historie zvládá velmi dobře. Co nezvládá, je proměna sociálních rolí jednotlivce, pro něž má jen malé pochopení. Často mentorsky soudí, aniž bere v potaz individuální zkušenost člověka, jeho prostou a přirozenou touhu po „troše štěstí“, snahu najít své místo ve společnosti, slušně žít a vychovávat své děti. Nediferencující pojednání a soudy vycházejí především z optiky dnes samozřejmě demokratické současnosti, z optiky lidí nezkušených nezbytností rozhodování v těžkých, obtížně srozumitelných až beznadějných časech. Jen menší část společnosti byla její vůdčí směrodatnou částí, která jí usměrňovala, zásadním způsobem orientovala, utvářela nové normy a pravidla, ať již uvědoměle pozitivní či negativní jsouc omámena mocí, zaslepena rozličnými výhodami. Ta především nesla, resp. nese odpovědnost za charakter vývoje při vědomí důsledků svého jednání a rozhodování.

Předkládaná případová studie je neobyčejně markantním příkladem osudu člověka, jehož socializace byla strastiplnější než u většiny jeho generačních soupeřů. Jeho identita byla podrobena několika resocializačním nárazům. Jde o příslušníka generace, jež si musela projít šesti, resp. dokonce sedmi režimy s divergentními ideologiemi a sociálně-ekonomickými cíli, odlišnými prostředky jejich realizace a posléze se stupňujícím omezováním svobody individua (habsburská monarchie, první Československá republika, druhá republika, okupace, třetí republika, pounorová čtvrtá republika a připočít ještě můžeme epizodu Pražského jara a na něj navazující normalizaci). Jde o biogram muže, jenž si, měl-li k tomu příležitost, znovu a znovu dokázal i v nových podmínkách nalézt prostor pro své uplatnění. Přitom, kdyby napsal, „vším čím jsem byl, byl jsem rád“, bylo by to tvrzení pravdivé, byť s ohledem na kontradiktornou rozpornost režimů, v nichž žil a pracoval, to nevypadá zcela přesvědčivě. Porozumění chování a jednání člověka životem až extrémně zkoušeného lze hledat v následujícím textu. Je založen fakticky výhradně na pramenném archivním materiálu, osobní pozůstalosti uložené v Národním archivu v Praze, písemnostech ministerstva vnitra rozličných historických epoch, soudních spisech a dílem také na publikovaných pamětech soupeřů. Díky své pestré životní dráze vypadl z ideologické literatury dějin KSČ jako jeden z reálných zakladatelů strany a významných reprezentantů její byrokracie (tajemník ústředního výboru pro zemědělství a družstevnictví) a bylo na něj víceméně zapomenuto i v počtem chudší literatuře polistopadové. Neeviduje jej ani právě Ústavem pro studium totalitních režimů vydaný slovník komunistických funkcionářů.²

2 Anev, Petr – Bílý, Matěj (eds.): Biografický slovník funkcionářů KSČ, A–K; L–Z. Praha 2018.

Již dnem narození zahajuje člověk proces svého začleňování do společnosti, průběžně si osvojuje vzorce chování, společenské normy, seznamuje se s kulturním prostředím, přizpůsobuje se společenskému životu, učí se sociálním rolím spojeným s určitými pozicemi. Jde tedy o proces začleňování individua do společnosti – socializaci. Ta prochází třemi elementárními stádii. Socializace primární obráží novorozenecký věk do tří let, kdy se dítě učí jazyku, získává hygienické a další návyky. Na ni navazuje socializace sekundární, jež připravuje jedince na jeho roli ve společnosti a uzavírá se jeho dospělostí, vedle rodiny vstupují do hry i další socializační činitelé, škola, vrstevnické skupiny, subkultury, společenské organizace, média, způsob obživy a pracoviště aj. V zásadě se jedná již o socializaci skupinovou, kde forma učení je vysoce závislá na kontextu, sociálním prostředí. Socializace terciární je již socializací dospělého člověka, jíž jedinec, stejně jako socializaci sekundární realizuje v interakci se svým okolím. V zásadě je procesem neukončeným. Nezřídka do hry vstupuje resocializace, jíž můžeme charakterizovat jako opakovaný proces socializace jedince, u kterého již socializace proběhla, ale v důsledku markantní životní změny (změna režimu, vězení, nová profese, úpadek firmy, ztráta životních jistot, důchod) byl nucen ke změně sociálních rolí, životního stylu, návyků, hodnot.³ Socializace má svou složku nezáměrnou, kdy je jedinec ovlivňován a socializován spontánně bez předchozího úmyslu (bezděčná nápodoba sociálních vzorů, působení literatury, filmu, reklamy apod.) a složku záměrnou vyjádřenou programovým úsilím rodičů, tj. výchovou, vyučováním aj.

Výsledkem socializace člověka je jeho identita. Rozumíme jí prožívání toho, čím člověk je, ať již jako individuum či jako člen lidského společenství. Jde o proces sebepoznávání, konstrukci systému hodnot a jejich zvnitřňování. Identifikováním se s přejímanými sociálními rolemi se vytváří příslušnost k sociálním skupinám. Člověk během vývoje identity konfrontuje objektivní a subjektivní identitu, tedy porovnává „jak se vidí on a jak ho vidí druzí.“ Identita je tvořena jak vrozenými, tak získanými charakteristikami, které si člověk může volit, ale jen v rámci určitých společenských a kulturních vlivů (podmínek). V různém uspořádání společnosti se identity různě vyvíjí, v západní kultuře se jedinec konstruuje pojmy: nezávislý, individuální, činný; proti tomu stojí pojetí člověka vzájemně propojeného s ostatními, kdy je akcentován fenomén člověka kolektivního, vzájemně závislého, tedy společenského. Osobní identita vychází z pochybností o rodiči definovaných hodnotách, případně školou předkládaných hodnotách, na níž navazuje výběr osobních cílů a hodnot. Přitom člověk průběžně zkoumá alternativy. Z uvedeného rezultuje relativně stabilní výsledek osobnostního vývoje daný stabilním systé-

---

3 Solárová, Eva: Socializace. In: Sociální psychologie, eds. Jozef Výrost – Ivan Slaměnik (eds.). Praha 2008, s. 49–65.

mem závazků. Stejně jako proces socializace i proces formování identity je v zásadě procesem neuzavřeným a může i vykazovat markantní změnu.

Pojednání je analytickou biografií Otto Rydla – člověka pocházejícího z malých poměrů, svými osudy zcela neobyčejného. Je třeba říci, že sám byl jejich aktivním strůjcem. Ač fyzicky spíše slabě ve sféře intelektuální byl velmi potentní a psychické vitální. Bylo v něm cosi z české povahy čerpající inspiraci v Husovi. Vykazoval až fanatický zápal pro svou pravdu, jenž v jeho poměru k vnějšímu světu hraničil se sklonem k sebezničení. Nesmlouvavě hlásal svou vizi světa, jsoucí v rozporu s panujícím řádem a směřoval ke konfrontaci s ním, jež se uzavírala tvrdou represí vůči jeho osobě. Obdivuhodné je to, že tento člověk dokázal nezažádnout a veden světlem „své pravdy“ žít dál ve svém dějinném optimismu, jenž byl nezlomnou vírou v lepší budoucnost vlastní i druhých.

Otto Rydlo se narodil 30. ledna 1896 na Českomoravské vrchovině nedaleko Třešti v českým obyvatelstvem osídlené vesnici Hodice. Necelých osm stovek jejich obyvatel nacházelo obživu v zemědělství, v textilní továrně, ale také ve mlýně a na pile. Byl nemanželským synem Albíny Rydlové,⁴ neprovdané dcery Josefa Rydla, myslivce v Hodicích a Marie Rydlové, rozené Bartošové. Matčina rodina byla údajně spřízněna s rodinou Karla Havlíčka Borovského.⁵ Pokřtěn byl Otto druhého dne po porodu. Kmotrem mu byl strýc (manžel matčiny sestry) František Prošinger. I z matričního zápisu je vidět, že novorozencův vstup do lidského společenství nebyl jednoduchý, neboť funkci druhého kmotra převzala u porodu přítomná porodní bába Marie Soutová.⁶ Tehdejší role kmotrů nebyla jen symbolická, nýbrž značila odpovědnost péče o děcko v případě nouze či dokonce osiření. Je zřejmé, že sociální zařazení matky, textilní dělnice v místní továrně, alternativy nenabízelo. Startovní čáru do života stigmatizoval nemanželský původ a chudoba. Na své neradostné dětství vzpomínal Otto Rydlo dojmavě, s usměvavou ironií vykládal o zbožnosti své maminky a babičky. Bydleli v malinké chaloupce, obživu jim v hospodářství zajišťovaly kozy. Trpěli nedostatkem potravin i oděvů. Východiskem se pro obě ženy jevil předání malých dětí na vychování o něco lépe majetkově situovaným příbuzným.⁷

4 V souvislosti s povinným dokládáním arijského původu, jež bylo v době okupace nezbytnou procedurou postihující veškeré obyvatelstvo, Otto Rydlovi Okresní soud v Třešti 26. 5. 1943 písemně sdělil, že jeho nemanželským otcem je Ottokar Pietsch, skladník z vesnice Klein Kuntschitz / Malé Kunčice u Fryštátu (obec, kde podle statistik z roku 1922 žilo 1633 obyvatel, z toho 1602 Poláků, 18 Němců, 12 Čechů), který byl synem Konrada Pietsche, řídícího učitele v Klein Grillowitz / Křídlovky u Znojma, obce osídlené výlučně německým obyvatelstvem. Národní archiv, fond Rydlo Otto, kart. 1, obal 6.

5 Vzpomínka Rydlova přítele a spolupracovníka v redakci listu Jiskra Aloise Pivného. Pivný, Alois: Nad zažloutlými stránkami. In: 40 let bojů Jiskry. Sborník. Havlíčkův Brod 1959, s. 91.

6 NA, O. Rydlo, kart. 1, obal 1, rodný a křestní list.

7 Šacha, Vladimír: Večery se soudruhy, část. I. Havlíčkův Brod 1958, s. 53–54.

Ve čtyřech letech si Ottu k sobě, spolu s bratrem, vzal organizovaný člen sociálně demokratické strany strýc František Prošinger, truhlář a stolař v Třešti. Naplňoval svou kmotrovskou roli vrchovatě. Prošinger se staral i o Ottovo vzdělání a v zastoupení matky podepisoval jeho školní vysvědčení. O. Rydlo zprvu navštěvoval chlapeckou obecnou školu v Třešti. Prospíval velmi dobře, např. jako osmiletý měl v roce 1904 samé velmi dobré, tedy v dnešním pojetí samé jedničky.⁸ Ještě něčeho se Rydlovi v Prošingerově péči dostalo, a sice impulzů sekundární socializace. Zdá se, že neobyčejně silnou byla místní subkultura dělnického prostředí, v němž se Prošinger aktivně pohyboval. Jako sociální demokrat byl horlivým čtenářem Rovnosti a propagátorem v jeho prostředí ne zcela běžně přijímaného hesla: „Osm hodin práce, osm hodin vzdělávání, osm hodin odpočinku“.⁹

Strýc Prošinger svému synovci dokonce umožnil studia na Státním gymnáziu v nedaleké Třebíči. Vysvědčení z prvního ročníku (1907) přináší hodnocení výborná a chvalitebná. Příznačná je pilnost charakterizovaná jako „vytrvalá“. V dalších ročnících gymnázia Ottův prospěch mírně poklesl, vysvědčení vykazují známky velmi dobrý a dobrý (půl na půl),¹⁰ tedy dnešní jedničky a dvojky, což se týkalo i římsko-katolického náboženství. Je ale třeba vzít v úvahu, že mladý gymnazista se snažil rodině břemeno studií co nejvíce ulehčit a průběžně si přivydělával kondicemi, skromné sumy posílal i matce. Ve školním prostředí se zjevně cítil dobře. Jak vzpomíná jeden z jeho spolužáků v osobním dopise, Otto založil gymnaziální časopis v Třebíči s názvem Třídní matice. První číslo je datováno 7. lednem 1912.¹¹ Téhož roku ale přešel z nám neznámých důvodů do sexty gymnázia v Pelhřimově, aniž zde ovšem gymnáziem dokončil. S největší pravděpodobností rodině došly prostředky. Již v létě 1913, tedy o prázdninách po dokončení sexty, nastoupil 7. července 1913 osmnáctiletý O. Rydlo do zaměstnání, a sice jako praktikant do lékárny Julia Francla v Třešti, kde se opět mohl opřít o rodinu. Vrátil se do prostředí, v němž se cítil jako „ryba ve vodě“. Jeho socializace je charakteristická vrůstáním do společnosti ctící vzdělání, ale především do dělnického prostředí. Organizuje akademický klub, spoluzakládá Husovu čítárnu, organizuje Dělnickou tělovýchovnou jednotu.¹² O tom, že se hodlal oboru lékárnickému věnovat dlouhodobě, svědčí i jeho zápis v evidenci brněnského farmaceutického grémia (*Gremium pharmaceuticum Brunense*).¹³ Na jeho půdě absolvoval teoretické

---

8 NA, O. Rydlo, kart. 1, obal 2, vysvědčení O. Rydla.

9 Otto Rydlo, výstřížek článku Jiskry z 27. ledna 1946, NA, fond O. Rydlo, kart. 1, obal 11.

10 NA, O. Rydlo, kart. 1, obal 3, doklady o vzdělání.

11 Dopis a časopis tamtéž, kart. 1, obal 6.

12 Novinový článek z Jiskry, 27. 1. 1946 – obsáhlý životopis Otty Rydla.

13 NA, O. Rydlo, kart. 1, obal 3, osvědčení o praxi od 7. 7. 1913 do 14. 8. 1914.

atesty, šlo o tzv. tironciální (první výuční) zkoušky z fyziky, chemie, botaniky a farmakologie – všechny s vyznamenáním, jen v botanice byl způsobilý.¹⁴

Hned následujícího dne po ukončení praxe v Třešti nastoupil (15. srpna 1914) jako aspirant do lékárny Rudolfa Husáka ve Žďáře na Moravě. Magistr Husák v potvrzení pro rakouskou vojenskou správu napsal: „pilností, poctivostí, vlídností vůči obecenstvu a svědomitým plněním svých povinností získal moji nejúplnější spokojenost.“¹⁵ Potud se jeho žďárské působení nejeví jako neobvyklé. Otto Rydlo však měl i další zájmy. Byl totiž v duchu tradice svého kmotra přesvědčeným a nadšeným stoupencem sociální demokracie. Marie Tobiášová, manželka místního funkcionáře sociálně demokratické strany ve Žďáru – Josefa Tobiáše – vzpomíná, že je doma na dvorku vyhledal mladý, bledý chlapec, jehož přivedl jejich dobrý známý, člen sociálně demokratické mládeže. Představil se jako nový magistr žďárské lékárny U Zlatého orla. Tento bledý vytáhlý chlapec se jmenoval Otto Rydlo: „Na svých dvacet let byl velmi rozumný a vášnivě rád diskutoval. Černovlasý Rydlo vždy rozumoval o revoluci, a protože byl důsledným abstinentem, považoval za velmi důležité, aby v období srážky dvou společenských tříd, byly především uzavřeny kořalny a hospody. Všechny sudy vypustit ihned do Sázavy. Neposlušné vlasy mu zakrývaly jeho temné skoro fanatické oči. V revoluci budeme trestat každou krádež smrtí, hrozil magistr farmacie, který jistě věděl o nesmírných ziscích lékárníků na mastičkách a všelijakých senech. Nenáviděl náboženství.“¹⁶

Žďárského prostředí Otto dlouho neužil. V říjnu 1914 zde byl odveden a 1. dubna 1915 nastoupil vojenskou službu v Jihlavě s poznámkou „politicky nespolehlivý“.¹⁷ Čerstvě ukončená farmaceutická kvalifikace Ottu uchránila od služby na frontě. Sloužil ve zdravotnických vojenských zařízeních v Jihlavě, Brně a od prosince 1916 do dubna 1917 v lékárně rezervní vojenské nemocnice ve Vídni. Posléze se jeho zdravotní stav v důsledku onemocnění TBC zhoršil do té míry, že byl k 28. lednu 1918 z armády jako četař aspirant propuštěn do civilu. Tím se jeho odborná praxe farmaceuta dočasně uzavřela.

Po svém návratu z vojny do Třešti se Otto Rydlo po hlavě vrhl do politické práce, která pro něj byla podstatnější než jistota „dobrého bydla“ v kariéře lékárníka. Byl členem delegace sociálně demokratické strany, která v čele čtyři a půl tisícového manifestačního průvodu u příležitosti generální stávky 24. ledna předala na radnici v Třešti rezoluci protestující proti bídnému zásobování a prodlužování války.¹⁸ 25. ledna 1918 hovořil na schůzi továrenských dělníků. Další proslov záhy

14 Tamtéž, Doklady vzdělání a praxi.

15 Tamtéž, Potvrzení Ph. Mr. Rudolfa Husáka.

16 Šacha, V.: *Večery se soudruhy*, s. 53–54.

17 NA, O. Rydlo, kart. 1, obal 11, *životopis O. Rydla z pera Marie Rydlové*.

18 Pivný, Alois: *Dělnická Třešť*. In: *Třešť. Šest set let městečka pod Špičákem*. Třešť 1959, s. 89.

následoval. Dne 17. února 1918 řečnil na téma „Mír s Ukrajinou“. Přednáška otištěná v Rovnosti o dva dny později vysvětlovala, jak německý kapitál těží ze situace na východě. Díky strhujícímu rétorství, jež na veřejnosti opakovaně prokázal, se mu dostalo velké důvěry. Zaujal pozici odborového politického tajemníka sociálně demokratické strany v Třešti. Jako takový zakládal svépomocná družstva, a sice družstvo krejčích, Dělnickou pekárnu, výrobní družstvo Dřevo. Organizoval i nejrůznější manifestace, jedna, neobyčejně mohutná, se realizovala pod heslem „Mír a chléb“.

Vznik Československé republiky Rydlo vítal. Na schůzi sociálně demokratické strany 30. října 1918 hovořil o „nových úkolech a cílech dělnické třídy“. Nový stát měl být demokratický a socialistický. Na táboru lidu konaném téhož dne na náměstí před školou mluvil O. Rydlo jako reprezentant sociálně demokratické mládeže. Svým temperamentním vystoupením i obsahem projevu podle Aloise Pivného zaujal pozornost všech přítomných. Prvou větou konstatoval, že „český lev pozřel rakouského orla“. Vyslovil přesvědčení, že v českém státě skončí panství všech feudálních a jiných vykořisťovatelů a zotročovatelů a národní osvobození bude dovršeno sociálním osvobozením pracujícího lidu v duchu socialismu. Následně byl Rydlo za Třešť vyslán jako delegát na v prosinci realizovaný XII. sjezd Československé sociálně demokratické strany dělnické.¹⁹ V roce 1919 vstoupil do zaměstnaneckého poměru konsumního družstva v Třebíči, stal se jeho ředitelem. Angažoval se i jako stoupenec strany v oblasti kulturně vzdělávací, a sice v Dělnické akademii, pěveckém a hudebním kroužku, divadelním kroužku. Pohyboval se i mezi dělnickou mládeží, získával ji pro abstinentskou myšlenku. Na jednoho člověka, byť svobodného, obrovský krajíc organizační a propagační práce.

Rydlo patřil k sociálně demokratickým radikálům. Tribunou jim byl vedle velkých manifestací a stávek především tisk. Rydlova žurnalistická činnost začala v rubrikách významného brněnského deníku vydávaného sociální demokracií Rovnost s názvem Třeštsko a následně také Třebičsko, jež byly součástí sobotních vydání. Od ledna 1918 se Rydlovy příspěvky psané společně s Josefem Smejkalem staly pravidelnými. Rovnost trpící nedostatkem přidělu papíru byla velmi žádaná a počet potenciálních abonentů přesahoval náklad. A to byla pro Rydla příležitost k založení nového regionálního sociálně demokratického časopisu – Jiskry.²⁰ Bývalý spolustraník po letech vzpomínal, že když se vrátil z fronty

---

19 Tamtéž, s. 101–102, 106.

20 Jiskra: Sociálně demokratický týdeník organizací na jihozápadní Moravě, nakladatel Theodor Pospíchal v Jihlavě a Třebíči 1919–1930. Vycházel v poměrně velkém nákladu 4 000 výtisků v rozsahu 6–8 stran. Otto Rydlo novinový článek Jiskry z 27. ledna 1946, NA, O. Rydlo, kart. 1, obal 11. Pivný, A.: Nad zažloutlými stránkami, s. 91.

I. světové války do Brna, tak se dozvěděl: „V Třebíči řádí Ota Rydlů“. Hned při prvním setkání se hovořilo o potřebě týdeníku pro Jihozápadní Moravu. Ota měl vše již důkladně promyšleno: „Žádné družstvo ani společnost, žádné dary od nikoho, chceme být úplně nezávislí, já si vezmu na starost redakci a ty jako bývalý kolportér Rovnosti zařídíš administraci. Pro časopis budeme pracovat bezplatně, proto bude soběstačný, nebude pasivní, je zapotřebí jen něco do začátku“. Název časopisu určil Rydlo sám. Oznámil krátce jméno a žádal, aby se o tom nedebatovalo. Měl na mysli Leninovu Jiskru.²¹ Symptomatické bylo, že okresní hejtmanství v Třebíči požádal Rydlo o souhlas s periodickým vydáváním listu ve stejný den, kdy vyšlo jeho první číslo. Je zřejmé, že valného respektu před úředními místy jeho první vydavatel neměl.

Úvodník, sice nepodepsaný, ale údajně psaný Bohumírem Šmeralem,²² hlásal, že se jedná o časopis „pro chudé obyvatelstvo západní Moravy“. Oznamoval: „Nemáme nic než dobrou vůli pracovat pro lepší zítřek proletářů jihozápadní Moravy“. Dále sděloval, že dělnictvo na západní Moravě se cítí odstraněným a v demokratické republice by mělo rozhodovat. Cestou k moci měly být nadcházející obecní volby. K jejich přípravě měly být vytvořeny v každém místě pevné třídní organizace pracujících lidí. Úvodník na první stránce doplnil Rydlův překlad statě V. I. Lenina „Vzhůru do boje“. Následoval článek Aloise Muna²³ „Bolševici a bolševismus“. Již 10. číslo Jiskry přineslo radikálně ideologický úvodník „Diktatura proletariátu“ a v čísle 11. z 23. 5. 1919 přichází

21 NA, O. Rydlo, kart. 1, obal 11, novinový článek, První Jiskra, Jiskra: týdeník komunistické strany trebičského kraje, č. 6, 12. 2. 1949, vzpomínka zemřelého Josefa Mutla.

22 Bohumír Šmeral (25. 10. 1880, Třebíč – 8. 5. 1941, Moskva), rakouský a československý politik, novinář, předseda Československé sociální demokracie, zakladatel Komunistické strany Československa, teoretik dělnického hnutí, v závěru života funkcionář Komunistické internacionály. Od roku 1908 pracoval jako redaktor Práva lidu. Ve volbách 1911 zvolen poslancem Říšské rady. Až do konce habsburské monarchie platil za stoupence austromarxismu. Po I. světové válce se dočasně stáhl z politiky. Na přelomu března a dubna 1920 navštívil sovětské Rusko, kde jednal s Leninem. V dubnových volbách 1920 byl zvolen do poslanecké sněmovny Národního shromáždění. Během prosincové stávkY 1920 znovu velmi aktivně vstoupil do politického dění. Na ustavujícím sjezdu KSČ v květnu 1921 se stal jejím hlavním řečníkem a poté vůdčím představitelem. Ve své politické činnosti Šmeral navazoval na české a středoevropské tradice. Proti jeho konceptům vystoupil jako reprezentant tzv. bolševizace strany K. Gottwald (1929).

23 Alois Muna, též Alois Můňa (23. 2. 1886, Lysice – 2. 8. 1943, Kladno), český politik. Již před I. světovou válkou se angažoval v Československé sociálně demokratické straně dělnické. V ruském zajetí se stal stoupencem bolševiků a představitelem komunistického hnutí mezi Čechoslováky v Rusku a tím i odpůrcem československých legií. Od roku 1919 působil ve středních Čechách, kde se účastnil organizování radikální levice v sociální demokracii, jež se v lednu 1921 osamostatnila jako Komunistická strana Československa. V letech 1922–24 byl předsedou jejího výkonného výboru. V roce 1925 získal mandát do Národního shromáždění. V souvislosti s tzv. bolševizací strany v roce 1929 byl rovněž odstaven od moci a vyloučen z KSČ. V roce 1930 vstoupil zpět do sociální demokracie.

článek o Dělnických radách. Ty se staly i tématem článků dalších. Jiskra je charakterizuje jako organizace dělníků, vojáků a venkovského proletariátu, jako zdroj politické moci.²⁴ Za vzor politického zřízení propagovala Sovětské Rusko s jeho řešením agrární otázky cestou družstevního obdělávání půdy či řešení bytové otázky.²⁵

V létě 1919 Jiskra přináší články o hrdinných činech Rudé armády a bezpříkladném bojovém nadšení proletářů ve zbraní. Na stránkách Jiskry publikovaly své články radikálové, jakými byli Alois Muna a Augustin (Gustav) Kliment.²⁶ Po zahájení československé intervence v závěru dubna 1919 proti komunisty zřízené Maďarské republice rad Jiskra slovy Otto Rydla „správně“ objasňovala maďarskou otázku z proletářského hlediska v úvodníku v č. 20 z 31. 5. 1919 pod názvem „Dělníci jste klamáni“. Rydlo byl duší redakce, kterou opakovaně vedl jako šéfredaktor či jako člen širšího vedení. Obliba a vliv Jiskry byly neobyčejné. Svépomocně vydávaný list vzešel a těžil z aktuálně velmi silného politického a sociálního napětí. Koncem února 1920 bylo již zřejmé, že Jiskra je ohniskem nepokoju. Poté co bylo její osmé číslo konfiskováno, sdělila redakce státnímu zástupci v Jihlavě, že konfiskaci neuznává a konfiskační příkaz nebude respektovat. Důsledkem byla nejen pohotovost četnické posádky a legionářského praporu v Třebíči, ale také pohotovost trebičského dělnictva. Během dvaceti čtyř hodin byly zabavené exempláře Jiskry vráceny. V červnu 1920 přináší Jiskra prohlášení marxistické levice v sociální demokracii a angažuje se v bojkotu přepravy zbraní do Polska v čase jeho konfliktu se sovětským Ruskem. O. Rydlo se v létě 1920 věnuje v článku „Kladivo a srp“ problematice venkova (venkovského proletariátu) a družstevnictví.²⁷ Angažmá v Jiskře muselo na Rydla klást neobyčejné časové nároky. Přitom se, jak Rydlo v počátku proponoval, všichni členové redakce živil z vlastních prostředků, nikdo nebyl placen, nemocensky ani penzijně pojištěn.²⁸

---

24 K instituci dělnických rad po I. světové válce srv. práci Vladimíra Dubského. Aktivní Dělnická rada v Třešti jí však zůstala nepovšimnuta. Dubský, Vladimír: Závodní výbory a rady v předmnichovském Československu. Praha 1984, s. 15–32.

25 Šimka, Alois: Jiskra za buržoazní republiky. In: 40 let bojů Jiskry. Sborník. Havlíčkův Brod 1959, s. 15n.

26 Augustin/Gustav Kliment (3. 8. 1889, Třebíč – 22. 10. 1953, Praha), československý politik. Již před I. světovou válkou se angažoval v sociální demokracii. Za války vstoupil do československých legií v Rusku, aby se vzápětí připojil k Rudé armádě. V roce 1920 se vrátil do Třebíče. Náležel k zakládajícím členům KSČ. Přečasně redigoval i časopis Jiskra. Roku 1929 byl zvolen poslancem Národního shromáždění. Roku 1945 se stal členem ÚV KSČ (v letech 1946–1953 člen předsednictva). Byl ministrem průmyslu ve vládách Antonína Zápotockého a Viliama Širokého. V letech 1952–1953 stál v čele Ústřední rady odborů.

27 Šimka, A.: Jiskra za buržoazní republiky, s. 25–26.

28 Pivný, A.: Nad zažloutlými stránkami, s. 90. Srv. též vzpomínku Ladislava Řezníčka: „Z malé jiskry...“, tamtéž, s. 84.

Na jaře 1920 se Rydlo zúčastnil zájezdu komunistů do Ruska. Dobový policejní záznam uváděl: „Přesto, že je silně tuberkulózní, neleká se nástrah řečnických. Je fanatikem ideje komunistické. Neústupný, nepřístupný jiným názorům. Má vystupování diktátorské; jest mistrem teroru. Rydlo jest osoba velmi nebezpečná, mimo své vlastnosti má velký, takřka fascinující vliv na zdejší dělnictvo“.²⁹

Neobyčejné důležitosti nabylo veřejné působení Otto Rydla v dramatických událostech prosince 1920, kdy se stal jedním z hlavních mluvčích Dělnické rady v Třebíči. Volby do ní proběhly veřejně, s vědomím úřadů. Rydlo se před soudem doznal, že právě on byl inspirátorem jejího vytvoření a po volbách byl kooptován za jejího člena. Oproti svým teoretickým článkům v Jiskře instrumentálně interpretoval její praktické účely takto: „Dělnická rada je organizace sociálně revoluční povahy, její úkol je více manifestační a demonstrační, má býti symbolem budoucí socializace, může ovšem zasahovat i do veškerých otázek veřejného života. Jest to organizace všedělnická, sice politická, ale bez rozdílu politického vyznání (voleb do Dělnické rady v Třebíči účastnilo se i dělnictvo a úřednictvo národně sociální a klerikální). Dělnické rady jsou provizorními institucemi, podobné funkce, jak měly před převratem 1918 hospodářské rady a národní výbory“.³⁰

Rydla již před prosincem 1920, jak připomenuto, provázela na okresním hejtmanství pověst nebezpečného sociálně demokratického radikála. To sehrálo svou roli i v událostech z konce června 1919. Sociálně demokratický starosta v Třešti Josef Smejkal o nich detailně informoval výkonný výbor strany v Brně v obsírné zprávě z 30. června 1919.³¹ Podle ní měly zdánlivě banální, přesto dramatické a pro Rydla až kruté události v Třešti následující průběh. Ve čtvrtek 24. července 1919 v 19 hodin byli přistiženi dva vojáci 5. střeleckého pluku při vyvrhování srnky zastřelené v lese na velkostatku Leopolda svobodného pána von Sternbach. Lesník Kroutil přiběhl pro četnického strážmistra s tím, že ho vojáci ohrožují. Ti byli zatčeni a zavřeni v zámecké jízdárně. Jejich druhové z jednotky nechali troubit na poplach a hnali se je osvobodit. Padlo několik výstřelů do vzduchu. Četnický strážmistr a místní strážník utřžili několik šrámů pažbou pušky. Vojenská patrola vyslaná majorem Baštářem byla odzbrojena a vojáci pokřikovali, že “vyplatí” i majora a některé neoblíbené důstojníky. Mezi vojiny a majorem, jakož i některými důstojníky německými a maďarskými totiž vládlo již delší dobu napětí. Incident se proto mohl stát roznětkou k výbuchu nevole, která byla stále ještě vnitřní

29 NA, O. Rydlo, kart. 1, obal 11, neidentifikovaný dokument se signaturou ministerstva vnitra, bývalého Studijního ústavu, sign. 225-74-19.

30 Moravský zemský archiv v Brně, C 47 – Krajský soud v Jihlavě, kart. 168, sign. Vr 1932/20, Rozsudek z 19. 3. 1921. Rydlovu iniciativu ke zřízení dělnické rady potvrzuje i protokol sociálně demokratické strany o událostech z prosincových dnů 1920. Pivný, A.: Dělnická Třešť, s. 121.

31 NA, O. Rydlo, kart. 1, obal 9.

záležitostí vojenskou. Při vojenské revoltě padla ze strany přítomného obecenstva slova, nač tolik hřmotu pro jednu panskou srnku. Dvěma českým poručíkům se vojáky podařilo uklidnit, ale major a několik dalších důstojníků uteklo do lesa, aby se vrátili až v noci. Četníci, kterým vojáci vyhrožovali, svlékli uniformy a vyšli ven jen v civilu. Napadený strážmistr odjel do Jihlavy, kde podal zprávu svému velitelství. Major referoval do Brna „po svém“. Obec oznámila událost hejtmanství a žádala, aby vojsko bylo přeloženo jinam, neboť neznají slušnost ani kázeň a přepílají v místě, co je ke koupi.

Následujícího dne, v pátek 25. července před polednem, dorazili zvláštním vlakem před město vojáci 81. pěšího pluku z Jihlavy. Obklíčili Třešť ze všech stran a pak vrazili do města. Zde se však nic nedělo, pracovalo se jako jindy. Posádka, která v poledne ještě spala, byla odzbrojena. Na večer dorazila ještě četa dělostřelců a legionáři. Vojenských událostí se z civilního obyvatelstva nikdo neúčastnil. Celá událost působila víceméně komicky, neboť docházely fantastické zvěsti o raněných, o tom jak se v Třešti loupí a pálí. Neblahá epizoda se dala vyřešit odstraněním nenáviděného majora, ale události byly účelově nafouknuty do rozměru politické aféry s pozadím bolševického povstání. Psalo se o velezrádné bolševické propagandě. Sám starosta se divil, že občané jsou klidní a trpěliví, neboť již čtvrtý týden dostávali pouze 70 dkg mouky na hlavu, chléb žádný, brambory žádné, 30 dkg masa na rodinu jednou za pět týdnů. Vyslovil podezření, že cílem bylo vyprovokovat dělnictvo k nějakému projevu nevole. V pátek dorazil posádkovému veliteli rotmistru Součkoví telefonický pokyn k zatčení Otto Rydla, který někam zaslal jakýsi telegram (reálně členovi strany z Třebíče, jenž měl přijet na svatbu jako svědek) zachycený vojenskou zpravodajskou kanceláří. Rydlo se v inkriminované době pohyboval v Třešti maje dovolenou a chystal se ke sňatku stanovenému na sobotu 26. července 1919. Spolu s dalším redaktorem Jiskry Ladislavem Řezníčkem byl bez udání důvodu zatčen a odvezen do Jihlavy. Na intervenci starosty Smejkalů mu bylo umožněno sňatek s šičkou z Třeště Františkou Svobodovou (nar. 1896) uskutečnit. Ihned po sňatku, kde jako svědek vedle starosty posloužil úředník hejtmanství, byl Rydlo převezzen do Brna na Špilberk. Pozornost policie si Rydlo vysloužil nejen svou činností na Třebíčsku, ale i tím, že 18. června 1919, tedy jen dva týdny před třeštskými událostmi byl při domovní prohlídce v bytě Aloise Muny v Kladně nalezen dopis, v němž mu jeho přítel sděluje, že by se s ním rád seznámil Ph.Mr. Rydlo Otto, který má zájem o program bolševiků.³² O Rydlově zatčení byl informován ministerský předseda Tusar a poslanecký klub sociální de-

---

32 Ministerstvo národní obrany ČR, osobní spis účastníka národního boje za osvobození – osvědčení podle zákona 255/46 Sb., Otto Rydlo – národnost česká, státní příslušnost Československá, č. j. 110 504/69. Poznámka na spisovém obalu praví, že ve fondu 42/R – 15/1 je uložen záznam o domovní prohlídce v bytě Aloise Muny v Kladně.

mokracie, s žádostí, aby zjednali nápravu. Po čtrnácti dnech byli Rydlo a Řezníček propuštěni u soudu v Brně na Cejlu.³³ Události léta 1919 ukazují, že Rydlo nabyl již v průběhu roku 1919 image nebezpečného dělnického agitátora a jako takový budil obavy úředních míst. A že tyto obavy nebyly přehnané, ukázaly události prosince 1920.

V pátek 10. prosince 1920 ráno došla do Třebíče zpráva o obsazení Lidového domu v Praze a výkonný výbor vyhlásil všeobecnou stávkou. Dělnická rada pro Třebíč a okolí proto nařídila zastavení práce v elektrárně. Jejím jménem Otto Rydlo telefonicky nařizoval, že dělníci mají zastavit práci. Zemská správa politická v Brně však nařídila, aby elektrárna pracovala i nadále. Rydlo šel do střetu. Doraziv do elektrárny a následován davem dělníků, řval na četníky: „Co tady děláte, tady nemáte, co dělat“. Dělnická rada prosadila svou, četníci byli vypuzeni z elektrárny a při odchodu odzbrojeni. Do redakce Rovnosti v Brně Rydlo hlásil: „sebrali jsme jim bajonety a vybrali jsme jim kulky z kvérů“. Ty byly uloženy nejprve v redakci Jiskry a poté odevzdány na Okresní správě politické. Téhož dne večer začala elektrárna opět pracovat.

Tábor lidu, jehož se zúčastnilo zhruba 10 000 lidí, přinesl přímou slovní srážku Rydla s okresním hejtmanem. Státní správa nechala Rydla sledovat a zachytila jeho hovory z 11. a 12. prosince 1920 s Ladislavem Řezníčkem ve Znojmě, jak rozšířit stávkou na venkově a pamatovat na vojsko. Socialistické reformy měly být pomocí stávky prosazeny za každou cenu, neboť „teď je vhodná příležitost“. Důvěrná informace předaná okresnímu hejtmanu dr. Menčíkovi, mimo jiné uváděla, že na schůzi Dělnické rady v Třebíči Rydlo prohlásil: že „není cesty zpět, že je nutno situace využít do krajnosti, i kdyby to stálo třeba 200 životů, kdyby jich sebevíce bylo pozatýkáno, nebo přitom padlo“. Na následné schůzi stranických důvěrníků Rydlo plameně promlouval: „Dva roky už kafráme o sociální revoluci, ale dnešním dnem stojíme už v ní. Důvěrníci, přestaňte být důvěrníky továren, nastane Vám úkol větší. Právě nyní před 3 hodinou měla schůzi Dělnická rada a ta se usnesla, že jakmile bude hejtmanstvím vyhlášeno stanné právo, Dělnická rada ho ihned zruší. Jakmile ho ale zruší, druhá strana nebude mlčet, nastane reakce a pak s radostí musíte položit i život za sociální revoluci. Nesmíte se dívat pak na rodinu, děti a ženu. Na krev se nesmíte dívat jako na něco hrozného, odpuzujícího, krev je nyní posvátná, protože ji prolejeme za sociální revoluci. Dále Rydlo řekl ohledně zabírání továren, že se budou teď volit závodní rady, které budou hlavně kontrolovat příjem a vydání peněz, nákup surovin a budou se do všeho zapracovávat a až budou schopni, pak továrny zaberou. Nakonec Rydlo provolal: Ať žije sovětová republika“.³⁴

33 NA, O. Rydlo, kart. 1, obal 11.

34 MZA, C 47 – Krajský soud v Jihlavě, kart. 168, sign. Vr 1932/20, Rozsudek z 19. 3. 1921.

Prosincové události znamenaly zatčení Otto Rydla (14. prosince 1920) a poté i dalších dvou redaktorů Jiskry, aktivních účastníků konfliktu, kteří byli dopraveni do věznice Krajského soudu v Jihlavě. Byli obviněni z maření úředního výkonu, Rydlo pak z nebezpečné pohružky ublížením na těle okresnímu hejtmanovi a konání veřejné schůze pod širým nebem bez úředního povolení, rušení veřejného pokoje, zločinu veřejného násilí. Otto Rydlo byl krajským soudem odsouzen k těžkému žaláři v trvání jednoho roku, zostřeného jedním tvrdým ložem měsíčně. Podle vzpomínky Aloise Šimky se Rydla dělníci po zatčení ještě téhož večera pokusili vysvobodit, když se jich cca 500 shromáždilo před soudní budovou, byli však rozehnáni vojskem. Na žádost obhájce JUDr. Lochmanna a přes protest státního zástupce krajský soud povolil O. Rydlovi a spol. odklad trestu, takže se všichni odsouzení vrátili do Třebíče, kde byli uvítáni davem trebičského dělnictva (Jiskra, č. 12, 23. 4. 1921). Týden potom již Rydlo znovu psal úvodník (Jiskra, č. 13, 1. 5. 1921).³⁵ Čtvrt roku žaláře Rydla nezkrušilo, prostřednictvím jednoho z vojínů jihlavské posádky vykonávajících vazební dozor, Antonína Mareše z Batelova, se pokoušel Jiskru řídit i za mřížemi. Dopis kolegovi a příteli z redakce Pivnému končil parafrází citátu z Havlíčkova Křtu svatého Vladimíra: „že se rouhal Bohu a víře, sedí nyní v díře“.³⁶ Trest těžkého žaláře mu byl rozhodnutím prezidenta republiky ze 13. února 1922 prominut, ale odsouzení nevymazáno.³⁷

Rydlovo vystupování před Krajským soudem v Jihlavě bylo již během událostí a po nich doslova mytologizováno. Dne 24. března 1921 přinesla Jiskra na první stránce článek „Velezrádný proces proti redaktorům našeho listu“. Rydlo byl podle něho obviněn ze zločinu velezrady, neboť byl považován za duchovního vůdce celého dělnického hnutí nejen na Třebíčsku, nýbrž na celé jihozápadní Moravě. Obžalování se před soudem chovali hrdě. Rydlo měl prohlásit: „Jestliže dělnické rady jsou v obžalobě označovány za nelegální, pak jsou nelegální všechny politické strany“. [...] „Nepokládám za hanbu, že stojím před soudem proto, že jsem konal svou povinnost“.³⁸ V soudních spisech se podobná Rydlova prohlášení nedochovala. Korunu mystifikacím nasadil ve svých pamětech básník a krajan Vítězslav

---

35 Šimka, A.: *Jiskra za buržoazní republiky*, s. 35–36.

36 Pivný, A.: *Nad zažloutlými stránkami*, s. 95–96.

Přesný citát zní:

Právě jeden žurnalista

seděl také v díře,

protože se bohu rouhal

a psal proti víře...

(Karel Havlíček Borovský, *Křest svatého Vladimíra*, 3. zpěv)

37 NA, Policejní ředitelství Praha II, 1941–1950, sign. R 1286/2, kart. 9485, Výpis z rejstříku trestů 16. 2. 1927.

38 Vzpomínka Marie Tobiášové. In: Šacha, Vladimír: *Večery se soudruhy*, s. 55.

Nezval. Ten vzpomněl Rydla jako: „ztělesnění strhujícího politického řečníka“, jenž proklamoval v Třebíči sovětskou republiku a byl za to postaven před soud.³⁹

Ani poté, co vlna sociálního vzrušení a rozčilení roku 1920 opadla, Otto Rydlo ve svém bojovném nadšení pro bolševismus neochladl. Ve dnech 14.–16. května 1921 se zúčastnil ustavujícího sjezdu KSČ v Praze a vzápětí odjel do Moskvy na III. kongres Komunistické internacionály, jenž se konal ve dnech 22. června až 12. července 1921. Po návratu podal místní organizaci komunistů zprávu o poměrech v sovětech. Dosud se o Rusku vědělo ze spisu Bohumíra Šmerala otištěného v novinách (a vydaného v brožurě) a z Olbrachtových „Obrazů ze soudobého Ruska“. Rydlo ve dvouhodinovém referátu vylíčil stav sovětského Ruska hospodářský, zásobovací a kulturní. Shrnul, že jeho situace přes dlouhotrvající blokádu a neustálé napadání ze strany kapitalistických států je celkem uspokojující, s ohledem na množství překážek dokonce obdivuhodný. Přírodní katastrofa, která Rusko postihla, je měšťáckým tiskem zvětšována.⁴⁰ Sovětské Rusko ji přestojí, poněvadž pohotovost sovětské vlády je nepřekonatelná.⁴¹ Přitom Rydlova vlastní zkušenost byla spíše skličující povahy. Další z účastníků kongresu Kominterny, s nímž sdílel Rydlo ubytování, napsal až naturalisticky: „Bydleli jsme ve válečné Moskvě v poškozeném hotelu, kde nic nefungovalo, ani voda, ani zámky, ani světlo. [...] V té době byl v Moskvě válečný hlad, za výlohami obchodů jen portréty vůdců, prach a mrtvé mouchy“.⁴²

Do roku 1919 živily Ottu Rydla skromné honoráře od odborového sdružení, které však nestačily. Otto proto přijal místo úředníka zprostředkovatelný práce v Třebíči. Když roku 1920 založili trebičští sociální demokraté spotřební družstvo, stal se jeho ředitelem. Zůstal jím až do dubna 1924.⁴³ Tehdy mu Bohumír Šmeral obstaral místo v ústředí KSČ. Znali se spolu takřka důvěrně, Jan Galandauer ve své šmeralovské monografii je opakovaně označuje za rodáky a přátele.⁴⁴ Sám Rydlo vzpomíná, že jezdil za Šmeralem do jeho bytu na Královských Vinohradech v Šumavské ulici č. 14, kde poznal Antonína Zápotockého a jiné představitele komunistické strany. Seděli vedle sebe na sjezdu Kominterny.⁴⁵ Zkrátka, Rydlo byl Šmeralovým člověkem a jako takový byl k 1. dubnu 1924 pověřen funkcí tajem-

39 Nezval, Vítězslav: Z mého života, 3. vydání, Praha 1965, s. 57–58.

40 V důsledku suchého jara, špatné organizace zásobování, občanské války a dalších součinitelů se v Rusku let 1921–22 rozvinul katastrofální hladomor, který zasáhl především Povolží.

41 Pivný, Alois: Dělnická Třešť, s. 126.

42 NA, O. Rydlo, kart. 1, obal 9, vzpomínka na Jaroslava Štrombacha.

43 Archiv bezpečnostních složek, operativní svazek V 2172 OV, Protokol o výpovědi 9. 1. 1952, č. j. 16 421/50-796-51.

44 Galandauer, Jan: Bohumír Šmeral 1914–1941. Praha 1986, s. 189

45 NA, O. Rydlo, kart. 1, obal 9, rukopis Otto Rydlo: Jak se dívám na Bohumíra Šmerala.

níka dvou oddělení ÚV KSČ, zemědělského a družstevního. O Rydlově činnosti tohoto období v zásadě chybí detailní, dokumenty úřední proveniencie podložené informace. Víme však, že počet Rydlových cest do Sovětského svazu průběžně rostl,⁴⁶ stejně jako počet jeho drobných soudních trestů.⁴⁷

Dochované dokumenty a vzpomínky více než přesvědčivě dokládají charakter Rydlovy socializace, jež vyústila v identitě dělnického předáka, profesionálního revolucionáře, jemuž jsou blaho strany a její cíle „světlem života“. Sotva si představit, že při neuvěřitelném množství aktivit politických a družstevních první poloviny 20. let a množství zahraničních i domácích cest byl Rydlo schopen pečovat i o svou rodinu – manželku a dvě děti předškolního věku. S přechodem do Prahy jeho zaujetí pro stranu zjevně doznalo jistého vystrýzlivění. Lze předpokládat, že k němu přispěly nesmlouvavé vnitrostranické zápasy v KSČ. Rydlo si začal uvědomovat, že kariéra placeného stranického byrokrata jemu a jeho rodině sotva poskytne nějaké životní jistoty. Obrátil proto svůj zrak zpět ke vzdělání a tu nastaly potíže. Pro zápis ke studiu bylo nezbytné osvědčení o občanské zachovalosti, kterého Rydlo s ohledem na své konflikty s právním řádem nemohl dosáhnout. Obrátil se proto na prezidenta republiky a soud. Nakonec uspěl, osvědčení se mu dostalo a byl připuštěn k maturitní zkoušce na Jiráskově gymnáziu v Praze, kterou vykonal s vyznamenáním.⁴⁸ Na ní pak navázal studiem na lékařské fakultě Univerzity Karlovy v letech 1925–1926, kde dosáhl titulu Ph. Mr.⁴⁹ Průběžně se vzdělával a zdokonaloval v jazycích, němčině, ruštině, ale i polštině, latině a francouzštině. Spolehlivou obživu mu zajišťovala funkce předsedy a také ředitele obecně prospěšného družstva Zdravé bydlo. Tyto posty zastával v letech 1926–1931. Rydlo tak navázal na družstevní zkušenosti ze svého rodiště a byl neobyčejně úspěšným. Družstvo prosperovalo.

Dokladem manažerských schopností Rydla je nedatované potvrzení družstva Zdravé bydlo ze závěru třicátých let. Píše se v něm, že Rydlo byl do funkce předsedy družstva povolán valnou hromadou z 23. 7. 1926, která schválila jeho návrhy zahájení výstavby rodinných domků v Jinonicích, na Smíchově a v Dejvicích. „Všechny tyto stavby, celkem 104 domků prováděny byly za Vašeho osobního řízení, které záleželo v jednání o potřebné pozemky, vyjednávání s podnikateli,

---

46 Znovu byl do Moskvy KSČ vyslán na Velkou průmyslovou a zemědělskou výstavu v roce 1923, v roce 1925 se v Moskvě zúčastnil sjezdu Kominterny a zároveň sjezdu Krestinterny (Rolnické internacionály).

47 Jednalo se o tresty za drobné přestupky, jako byla účast na nedovolených shromážděních, resp. tiskové přečiny, v jeho trestním rejstříku narůstaly. Tak v březnu 1922 u Okresního soudu v Třebíči jej stihla pokuta 100 Kč, resp. 5 dnů vězení, v květnu 1926 rovněž pokuta 100 Kč, resp. 48 hodin vězení u Okresního soudu v Klatovech, v září 1926 8 dnů vězení u Okresního soudu v Nové Pace.

48 NA, O. Rydlo, kart. 1, obal 3.

49 Tamtéž.

s úřady o státní záruky, peněžními ústavami o úvěry a členy čekateli o převzetí domků.“ V letech 1929–1931 navázalo družstvo na stavbu rodinných domků výstavbou několika činžovních domů na Žižkově. Při rezignaci vyslovila valná hromada Rydlovi vděčné ocenění jeho práce.⁵⁰

V roce 1928 pohasla ve vedení KSČ hvězda Bohumíra Šmerala a Otto Rydlo stranickou byrokracií opustil. Z KSČ byl v únoru 1929 vyloučen⁵¹ a obviněn z tzv. likvidátorství⁵² a nesprávných názorů v zemědělské politice. V protokolu na prezidiu policejního ředitelství z 1. srpna 1929 Rydlo prohlásil, že od roku 1928, kdy opustil funkci tajemníka ÚV KSČ, již není ve straně činný. Jako důvod udal, že mu to neumožňuje zdravotní stav a především jeho nové zaměstnání.⁵³ Po propuštění ze služeb ÚV KSČ nastoupil Rydlo do lékárny v Bakově nad Jizerou, odkud zakrátko přešel do Richterovy lékárny v Praze na Václavském náměstí. Ve funkci adjunkta prošel i další lékárny v centru města, a sice Adamovu lékárnu (1929–1935) a následně Kalinovu lékárnu, v níž setrval až do roku 1940.⁵⁴ Přihlásil se za člena odborové organizace zaměstnaných lékárníků v Praze (u něj logický výraz socializace v novém prostředí). Angažoval se v lékárnické komunitě i tím, že redigoval Časopis československého lékárnictva a příležitostně v něm také sám publikoval. Psal o lékárnících, kteří se proslavili, o léčivých rostlinách ve farmaceutické praxi, agitoval za protialkoholní hnutí.

Vedle zaměstnaneckého poměru v lékárně si Rydlo jako člověk neobyčejně podnikavý zřídil roku 1932 drobný podnik, jehož byl jediným majitelem, a sice servisní a informační kancelář pro lékárny s názvem Hygi-Service. Prováděla účetní, revizní a daňové služby. Zaměstnání v ní našly dvě kancelářské síly. Firma byla zrušena před rokem 1940, pravděpodobně v souvislosti s novými Rydlovými podnikatelskými projekty. Kromě podnikání ve firmě vlastní vstoupil jako významný činitel Rydlo do služeb obchodní společnosti „Noris Zahn a spol.“ v Praze 2, Havlíčkovo nám. 2, Praha 6. Ta se ucházela o koncesi na tovární výrobu jedů,

50 NA, O. Rydlo, kart. 1, obal 7.

51 Doklady o Rydlově vyloučení ze strany nejsou k dispozici. Uvedenou skutečnost zmiňuje pouze Čestmír Linhart – Linhart, Čestmír: Úvodem. In: 40 let bojů Jiskry, s. 14, poznámka č. 2. Při výslechu Státní bezpečností 9. 1. 1952 Rydlo uvedl, že byl ze zaměstnání ÚV KSČ propuštěn a následně na členství ve straně rezignoval. ABS, operativní svazek – V 2172 OV, protokol o výpovědi 9. 1. 1952, č. j. 16 421/50-796-51.

52 Likvidátorství = původně směr v sociálně demokratické dělnické straně Ruska (SDDR), který údajně usiloval o likvidaci této strany (zahnané carským, stolypinským režimem do ilegality) a to cestou jejího nahrazení – při zřeknutí se „revolučního programu a taktiky“ – volnějším, legálním spojením jejích členů do dělnické strany. Koncem 20. let tak byli označováni v českém prostředí komunisté, kteří nesledovali Gottwaldovu linii tzv. bolševizace (ve skutečnosti stalinizace) strany.

53 NA, PŘ II, 1941–1950, sign. R 1286/2, kart. 9485.

54 ABS, operativní svazek – V 2172 OV, Protokol o výpovědi 9. 1. 1952, č. j. 16 421/50-796-51.

látek a preparátů určených k výrobě léků, přičemž proponovala zaměstnávat více než 20 osob. Odborným garantem ve formě náměstka ředitele byl ustanoven Otto Rydlo. Problém ale představovalo osvědčení o zachovalosti a spolehlivosti, kterého se mu nakonec dostalo po vyjádření policejního ředitelství, že své činnosti v KSČ zanechal. Policejní agent J. Altmann ve své zprávě konstatoval (chybně), že Rydlo zůstal členem komunistické strany, ale přestal v ní být činným a „veřejně se politicky neprojevuje“. Znovu žádala společnost Noris Zahn a spol. o udělení koncese v dubnu 1939. V březnu 1938 se s žádostí o koncesi na výrobu léků, jakož i jejich prodej ve velkém přihlásila také firma „Roga -Vít, PhMr. Rydlo a spol., veřejná obchodní společnost“. Rydlo v ní vystupoval nejen jako odborný garant, ale i jako společník. Zda byla tato koncese udělena, není z dostupných dokumentů zřejmé. Ministerstvo vnitra tentokrát přitvrdilo. Napsalo, že žadatel Rydlo je sice zachovalý, ale nemůže být označen za spolehlivého, neboť byl řadu let komunistou.⁵⁵ Rydlo se ve světle výše uvedeného jeví jako člověk podnikatelsky činorodý se smyslem pro vyplňování mezer na trhu.

Rydlova socializační proměna měla dvě markantní stránky. Za prvé: úspěšně se vřadil do stavovského prostředí farmaceutů, lékárníků i výrobců léků. Za druhé: v oboru podniká, je zaměstnavatelem, ale současně i zaměstnancem, a to na několika pozicích. Identitě malopodnikatele odpovídají i středostavovské majetkové poměry. Z chudého proletáře se stal majitelem rodinné vilky č. 1802 na Smíchově (s manželkou napolovic) v ceně 200 000 Kč, byt na ní vázla hypotéka 90 000 Kč. Jeho roční plat lékárníka obnášel 27 600 Kč, kancelář mu vynášela 12 000 Kč ročně; do hry vstupovaly ovšem i další drobné příjmy. Rydlo napjal veškeré své síly a nesporné schopnosti ve prospěch nových životních cílů, když ty staré, tak horlivě obhospodařované, zcela opustil. Ke své seberealizaci je již nepotřeboval. Symptomatickou je přitom snaha o úřední zahlazení všech odsouzení, jež ho spojovala s minulostí.⁵⁶ Třicátá léta 20. století tak představují novou socializaci/resocializaci, novou identitu, bez jasnější kontinuity s identitou minulou. Změna sociálního statusu byla vyjádřena i v partnerských vztazích. Poté co Otto Rydlo v roce 1936 ovdověl, zůstal nějaký čas sám, aby se za 2. světové války (roku 1943) znovu oženil s Marií Skyvovou, jež přece jenom lépe odpovídala jeho společenským ambicím. Byla ředitelkou mateřské školy v Praze 3.

Nacistická okupace neznamenalá pro Rydla zásadní zlom v jeho životním programu. V roce 1940 (7. května) mu úspory dovolily koupit po zemřelém lékárníku Jaromíru Heritesovi laboratoř a k ní se mu dostalo i koncese na výrobu léčiv. Jeho podnikatelské aktivity ve zdravotnictví se ukázaly za války jako výnosné. V říjnu 1943 své podnikání umocnil pronájemem částečně zařízeného obecního léčebného

---

55 NA, PŘ II, 1941–1950, sign. R 1286/2, kart. 9485.

56 Tamtéž. Přípis Magistrátu hlavního města Prahy jeho úřadovně na Smíchově z 25. 8. 1932.

ústavu/lázní v Hovězí u Vsetína. Provozoval zde vodoléčbu a elektroléčbu. Ústav řídil jím pověřený správce Josef Vrbík. Vlastník podniku O. Rydlo do Hovězí pouze dojížděl. Ústav měl sloužit především českým lidem. Rydlo prohlásil, že jeho výtěžek bude použit pouze na zvelebení lázní a obce. Zpracoval velkorysý projekt výstavby 20 až 30 domků, v nichž chtěl umístit své zaměstnance a jeden až dva pokoje měly být rezervovány pro pacienty ústavu. O ně se měli usedlíci v domku starat a za to pobírat odměnu. Po pěti až deseti letech by se domek po splacení nákladů na výstavbu převedl jeho obyvatelům do vlastnictví. Plán byl projednáván s Moravskou bankou. Dále chtěl v Hovězí postavit protirakovinný a dietní ústav. Záležitost konzultoval s řadou lékařů a dalších odborníků. Žádal i o licenci na zřízení lékárny v Hovězí. V roce 1946 v Hovězí vybudoval hormonální poradnu. Projekt Hovězí ukazuje, že Rydlo byl podnikatelem se sociálním porozuměním vůči potřebným. Lidumilství mu bylo vlastní (do ústavu přijímal i pacienty v beznadějném stavu). Vysvítá to rovněž z válečné činnosti lázní, kde se zde s jeho vědomím léčili lidé uprchlí z pracovních táborů, stíhaní gestapem ba i partyzáni. K jejich léčení a výživě Rydlo uvolňoval peníze z výtěžků ústavu. Rydlo a jeho spolupracovníci vycházeli z principu, že „pod svícnem bývá tma“. Vždyť ve vzdálenosti pouhých padesáti metrů byly ubytovny členů nacistického SD (Sicherheitsdienstu). Rydlův spolupracovník po válce napsal: „O. Rydlo, byl člověk, který svými ušlechtilými myšlenkami a činy se snažil zmírnit bídu a utrpení, nikdo od něj neodcházel bez pomoci nebo potěšujícího slova, zkrátka člověk usilující o lepší a krásnější svět“.⁵⁷

Ač Rydlo nebyl při protinacistické činnosti přistižen, byl Němci opakovaně krátkodobě vězněn (celkem 4 měsíce). Kromě jiného totiž za války pracoval jako funkcionář lékárnické záložny (Záložní úvěrní ústav v Praze I., Panská 9). Iniciátorem jeho zatčení společně s ředitelem záložny V. Házou, byla Zoll- und Fahndungsstelle na Karlově náměstí. Ta byla institucí ekonomickou pátrající po majetkových a jiných únicích. Z toho lze dovodit, že v jeho případě jednalo o přestupky v manipulaci penězi a zdravotnickým materiálem.⁵⁸

V roce 1969 O. Rydlo s poměrně značným odstupem požádal o osvědčení účastníka národního boje za osvobození podle zákona 255/46 Sb. Ve formuláři zaškrtl účast v Pražském povstání a snad poněkud krkolomně konstruoval svou aktivní účast na odbojové organizaci v Praze a v Hovězí u Vsetína. Uváděl, že v lékárně na Václavském náměstí skrývali pod podlahou zbraně a náboje použité v povstání. Dovožoval spojení se skupinou Rada tří. Je nesporné, že Rydlo volně

57 Záznam Josefa Dismase Vrbíka: „Jak jsem znal Ph.Mr. Ottu Rydla“. NA, O. Rydlo, kart. 1, obal 11.

58 Ministerstvo národní obrany ČR, osobní spis účastníka národního boje za osvobození – osvědčení podle zákona 255/46 Sb., Otto Rydlo – národnost česká, státní příslušnost Československá, č. j. 110 504/69.

protinacistický odboj podporoval, s vysokou pravděpodobností se jej však aktivně nezúčastnil. Jeho žádost byla na počátku normalizace po čtyřech letech průtahů zamítnuta se zdůvodněním, že se jednalo o činnost pouze podpůrnou a nesoustavnou, nedoloženou věrohodnými doklady. Podnět k zamítnutí dalo negativní stanovisko ideologicky a perzónálně „konzolidované“ komunistické strany.⁵⁹

Po 2. světové válce O. Rydlo především vedl své podniky a posléze pracoval v lékárně na Zbraslavi. Výrazem prohlubujícího se vrůstání do profesních struktur bylo Rydlovo jmenování 5. prosince 1945 interním členem lékařské komise Masarykovy akademie práce.⁶⁰ Osvobození vítal a zaznamenáváme poněkud překvapivou reminiscenci Rydlovy minulosti. Rydlo, jenž se prezentoval jako majitel firmy Herites, požádal 18. června 1945 o znovupřijetí do KSČ. Kádrové oddělení ÚV KSČ ji doporučilo a Rydlo byl k 1. srpnu 1945 znovu přijat za člena. Jeho vlastnoručně podepsaná přihláška je však velmi neúplná. Postrádá řadu náležitostí, především životopis. Rukopisná, nedatovaná a neautorizovaná poznámka sděluje, že Otto Rydlo byl ze strany vyloučen. Sám Rydlo uvedl u výsledku 9. ledna 1952, že nebyl zván na porady lékárníků komunistů, pak mu byla doručena výzva, aby legitimaci odevzdal a v Rudém právu se objevila informace, že již není členem strany. Ani jeho druhé členství tak nebylo trvalé. Kdy a v jaké organizaci se tak stalo, nelze zjistit. Písemnosti pražské organizace KSČ se dochovaly jen fragmentárně.⁶¹

Jedno je jisté, a to že Rydlo nedocenil, kam bude směřovat vývoj třetí republiky, v níž stále většího vlivu nabývala právě KSČ, jež na antikapitalistické propagandě vystavěla svou strategii boje o moc. Počátkem okupace Rydlo totiž rozšířením svých podnikatelských aktivit zjevně překročil práh podnikání středostavovského a stal se reprezentantem podnikání, jež lze označit za střední kapitalistické (tři desítky zaměstnanců, vlastnictví automobilu).⁶² Nešlo přitom jen o počet zaměstnaných osob, ale také o to, že je zaměstnával v oborech prodávajících za války, stejně jako po válce konjunkturu. Otáčely se v nich značné peníze. Pan lékárník se tak ocitl ve vztahu ke svým bývalým soupeřům v KSČ na „druhém břehu“. Již 1. září 1946 mu byla jeho laboratoř „vyrábějící léky po továrnicku znárodněna“.⁶³ Šetření ředitelství Národní bezpečnosti, třetího oddělení charakterizovalo Otto Rydla i po znárodnění firmy Herites jako „majetného“. Zájem malého a středního podnikatelstva hájil Rydlo ještě v červenci 1948, kdy zpracoval memorandum pro předsedu vlády Antonína Zápotockého, ministra průmyslu Augustina/Gustava Klimenta a Národohospodářskou komisi ÚV KSČ o situaci ve výrobě léčiv, varo-

---

59 Tamtéž. b

60 NA, O. Rydlo, kart. 1, obal 7.

61 NA, fond KSČ – celostátní porady 1945–1990 Praha (bývalý fond 018 – nezpracováno).

62 ABS, operativní svazek – V 2172 OV, protokol o výpovědi 9. 1. 1952, č. j. 16 421/50-796-51.

63 NA, O. Rydlo, kart. 1, obal 11, životopis manželky Marie Rydlové.

val před nebezpečím jejich nedostatku a v této souvislosti nedoporučoval „ukvapené rušení malých a středních podniků“. ⁶⁴ I Rydlovi ovšem muselo být zřejmé, že „plave proti proudu“. Druhý Rydlův podnik lázně v Hovězí ukončily svou činnost v roce 1949. ⁶⁵

„Vítězný únor“ tak skoncoval s Rydlovou druhou socializací, vzal mu jeho identitu podnikatele a úspěšného člověka, připravil jej o možnosti uplatnění téměř nezdolné činorodosti. Zůstal jen pracovní poměr v Markuzziho lékárně na Zbraslavi, kam nastoupil jako adjunkt 1. července 1947 ⁶⁶ a posléze ve zbraslavské firmě Medica. ⁶⁷ Vykořeněný Rydlo v té době narazil na zvláštní skupinu lidí, spiritistů, kteří svou činností fakticky špli k organizaci náboženského hnutí, jež neměla daleko k formování sekty. Její duši byli dva lidé, a sice Libuše Adlerová (nar. 1919), původním povoláním úřednice, a Vilém Ohli (nar. 1906), rovněž úředník. Adlerová se zabývala spiritismem. Při seancích přešla od hovorů se zemřelými rodiči, k hovorům s Andělem strážným a dalšími svatými. Postupně Adlerová začala produkovat různá proroctví a biblicky formulované věty, které se svým intimním partnerem Ohlim vydávali za „Promluvy Matky Boží“. Ohli, bývalý osobní tajemník prostějovského továrníka Rolného a dlouholetý člen Lidové strany „Promluvy“ zachycoval a písemně šířil mezi svými známými. Vznikla tak skupina lidí, v pravdě sdružení, jež přijalo název „Dílo Boží“. Dalším zapisovatelem „Promluv“ se stal Vlastimil Sedláček, bývalý zaměstnanec továrníka Nehery, který vykonával funkci jakéhosi tajemníka skupiny. Organizoval schůzky s promluvami Adlerové, komentoval je. O akci byl informován olomoucký arcibiskup Josef Karel Matocha, jenž pověřil římsko-katolického faráře s Plumlova Františka Hasilíka (nar. 1909), aby produkce Adlerové sledoval. Hasilík navrhl ordináři zřízení církevní komise. Arcibiskup však Ohlimu, Adlerové a jejich příznivcům vzkázal, že jako soukromník s nimi souhlasí, ale oficiálně je nemůže podporovat a dokonce vydal písemný zákaz styku kněží i věřících s nimi. Jeho zkušenost s kauzou v Číhošti byla velmi čerstvá. ⁶⁸ Skupinu, jež

64 ABS, vyšetřovací svazek – V 2172 OV.

65 Kameníková, Marie: Pan lékárník aneb pár vzpomínek na PhMr. Otto Rydla (30. 1. 1896 Hodice – 20. 3. 1974 Praha). Vlastivědný sborník Třeště a okolí 1, 2007, s. 3–5.

66 NA, O. Rydlo, kart. 1, obal 3, průkaz kondice.

67 Farmaceutická firma Medica byla znárodněna v roce 1945 a v následujícím roce se stala jednou ze čtrnácti firem, z nichž byly utvořeny Spojené farmaceutické závody (SFZ, později SPOFA).

68 Číhošťský zázrak je událost, k níž došlo v obci Číhošť u Ledče nad Sázavou. Při mši se 11. 12. 1949 během kázání faráře Josefa Toufara několikrát pohnul půl metru vysoký kříž nad hlavním oltářem místního kostela. Svědků jeho pohybu bylo cca dvacet. O Číhošť se začali zajímat představitelé katolické církve i věřící. Rostoucí zájem vyvolal akci StB, neboť režim se rozhodl událost využít v proticírkevní propagandě. Farář Toufar byl zatčen a obviněn, že zázrak zinscenoval. V průběhu výslechu na něm bylo přiznání vynucováno brutálními fyzickými týráními, jehož následkům podlehl. Roku 2013 zahájila římsko-katolická církev proces jeho blahořečení.

získala několik set příznivců,⁶⁹ velmi dobře charakterizuje Ohliho elaborát sestavený z Adlerové „Promluv“. Uváděl, že se blíží „velké dění“ a kdo se neobrátil k Bohu, bude smeten s povrchu zemského, že přijde triumf církve a zůstanou jen nejvěrnější. Jinověrce a příslušníky KSČ označoval za „posedlé satanem“.

Jiný dokument, ustavující spis sdružení s názvem „Výklad Díla Božího“ vysvětloval akci takto: „Celá stavba záchranné akce Hospodinovy, aby vůbec svět světem zůstal, má název Dílo Boží. Znakem jeho jest kříž a cílem Láska světa!!! Tento zásah Otce věků spočívá v tom, že si Panna Maria z vůle Boží vyhledala na celém světě, u všech národů, duše apoštolské – posly Boží, kterým podivuhodným způsobem dává Svoje pokyny (zjevení Matky Boží ve Slovech) a žádá je, aby všem lidem dobré vůle nesly zvěst o blízkém nastolení řádu Božího na zemi, aby je vyzývaly k pokání, učili je lásce k Bohu a bližnímu, jakož i učili je milosrdenství tím, že je požádají o modlitby a oběti za nemocné a hříšníky celého světa. Poslové Boží mají všem nést ponaučení o tom, čeho jest třeba, aby přes Golgotu lidstva, kdy Pán bude soudit nepravost země, vešli do pozemského Království Ježíše Krista. Jako před dvěma tisíciletími, tak i nyní přijde Ježíš Kristus opět skrze Pannu Marii na tento svět [...] Touto velikou milostí přijímatí Slova Matky Boží pro náš národ byla dne 11. května 1947 obdařena sl. Libuše z olomouckého kraje přímým Božím vnuknutím. Zpočátku přijímala promluvy Matky Páně vedenou rukou po abecedě, později čtením z kterékoliv stránky posvěceného misálu a od října 1950 pohledem na Svatý růženec. Děje se tak kdykoliv a kdekoliv ve věcech prospěšných lidským duším, když se předtím sama nebo s přítomnými vroucně pomodlí. Jedná se o celosvětový apoštolát Matky Boží, proto je zde dána tak mimořádná milost.“⁷⁰

Rydlo se o „Díle Božím“ dozvěděl od svého přítele Stanislava Nechvátala, bývalého majitele oděvního podniku v Třešti. Ten ho poslal za výše zmíněným Sedláčkem do Olomouce, neboť se nově „zabýval náboženskou četbou“ a chtěl se seznámit s podstatou „Díla Božího“ a jeho nositeli. Rydlo Sedláčka několikrát navštívil, udržovali spolu písemný styk. Klíčovým okamžikem byla pro Rydla schůzka představitelů „Díla Božího“ v říjnu 1950 v bytě Václava Židlického, kde se zúčastnil „Promluvy“ Adlerové. Následně se Rydlo stal zapáleným stoupencem akce. Dne 14. května 1951 se Prostějově konala další schůzka představitelů „Díla Božího“, kde dokonce Rydlo přednesl řadu nápadů a přijal funkci centrálního ře-

V červenci 2015 byly jeho ostatky převezeny do Čihoště a pietně uloženy v tamním chrámu. Blíže srv. Ströbinger, Rudolf – Nešvera, Karel: Stalo se v adventu: čihoštský zázrak. Praha 1991; Doležal, Miloš: Jako bychom dnes zemřít měli: Drama života, kněžství a mučednické smrti čihoštského faráře P. Josef Toufara. Pelhřimov 2012.

69 Seznam „zájmových osob“ z akce „Adlerová a spol.“ dosáhl počtu 765 položek. ABS, operativní svazek – V 2172 OV.

70 ABS, operativní svazek – V 2172 OV.

ditele „Díla Božího“ pro Čechy, přičemž ředitelem pro Moravu se stal Ohli. Rydlo rozepisoval letáky a distribuoval je v řadách svých známých v Praze, ale i jinde. Dokonce přišel s plánem založení celostátní organizace rozčleněné na země, kraje a okresy a navrhl založení archivu. Do ně pak ukládal mimo jiné i své dopisy, které posléze posloužily Státní bezpečnosti jako usvědčující materiál.

V dopise z 3. června 1951 adresovaném Vilému Ohlimu se Rydlo vyznával ze své hluboké konverze ke katolictví. Dokument, jehož přílohou je seznam okresů a obcí (několik desítek), kde se podařilo navázat kontakty, přináší Rydlovu zpodobě. Z ní vyjímáme: „Tehdy mi byl komunismus slovem Páně, dnes zvané slovo Páně, nové zjevení, věčně nové a zbyl vnitřní příkaz: Rozšiřuj slovo Páně po vši té krajině. Rozšiřuj Lásku a zapuzuj Nenávist, čerpej ze srdce Ježíšova, čerpej ze srdce Mariina a modlitba: Pane Bože, dej, abych mohl napravit, co jsem pokazil, dej, abych i já byl rybářem duší, právě já, který jsem se Ti protivil. Prošel jsem již svojí cestou do Damašku, Pane Bože, dej, abych naplnil zaslíbení, dej, abych měl možnost a moc uzdravovati těla i duše. Toto je odpověď konkrétní, jaké je moje plánování. A to ostatní dá Paní, bude-li to jeho vůle. Panna Maria v promluvách je bojovná a útočná, srovnání s Jeanne d'Arc je nicotné, nejde o žádnou politiku, o žádnou lidsky malichernou šarvátku, jde o příchod Království Božího na této zemi a ne až po smrti (štěstí, zdraví a po smrti Nebeské království ano, ale také království Boží na zemi). Skutky jaké? Především evangelium Kristovo, především cesta k Bohu, především přiváděti k Bohu po statisících a nepohrdati jednotkami, z nichž se ty statisíce skládají.“⁷¹ Konečným cílem akce mělo být nastolení nového společenského řádu, křesťanského socialismu.

Je celkem přirozené, že Rydlo se spolu s Ohlim, Adlerovou a dalšími záhy ocitl v hledáčku Státní bezpečnosti. Návrh na zatčení byl vydán 27. října 1951 a okamžitě realizován. Následné vyšetřování vykazuje typické atributy práce stalinské Státní bezpečnosti počátku padesátých let. Cílilo ke konstruování dalšího roku 1948 odstartovaného seriálu politických procesů s „nepřáteli lidu a socialismu“, jež měly zmrtnit společnost a bývalou politickou opozici a tak upevnit „diktaturu proletariátu“. Díkce výslechů zatčených svědčí o manipulativně vynuceném přiznání, jež vyslychanému zásadně přitěžuje a slouží jako důkaz. V případě Rydlově protokol o výslechu uvádí: „Viděl jsem jako obyvatel Prahy na vlastní oči, že většina pracujících odmítla v únoru 1948 snahy všech, kdo usilovali o restauraci kapitalismu v ČSR a navrácení podniků bývalým majitelům a naopak vynutili si další znárodnění. Toto vítězství lidu vyvolalo ve mně ještě větší odpor ke stávajícímu státnímu zřízení, protože mi byly znárodněny oba moje podniky. Když jsem viděl marnost svého odporu ke státnímu zřízení, počal jsem se obíratí myšlenkami, jakým způsobem bych projevil odpor a nepřátelství ke státu. Volil jsem

71 ABS, svazek V 2172 OV.

ideologický boj a počal jsem zvýšenou měrou obírat se idealistickými názory, jak filozofickými tak náboženskými a zaměřoval jsem svůj postoj na podporu církve a její hierarchie, ačkoliv jsem byl v té době bez náboženského vyznání.⁷² Rydlo se přiznal k mnohému. Podstatné, ale bylo, že své spolupracovníky a kontakty neudával. Před soudem pak Rydlo prohlásil: „Necítím se vinen. Promluvy jsem nepovažoval za protistátní, nýbrž pouze za náboženské projevy.“ Tresty deseti obviněných „příslušníků buržoazie, resp. přísluhovačů velkoburžoazie“, kteří byli uznáni vinnými z velezrady a dalších trestných činů, vynesené po neveřejném hlavním líčení Státního soudu v Praze ve dnech 17.–18. října 1952 byly tvrdé. Ohlumu soud udělil 20 let, Adlerové 13 let, Sedláčkovi 15 let, Hasilíkovi 8 let atp. Rydlův trest patřil k nejvyšším, kromě vězení na 12 let a ztráty čestných občanských práv byl odsouzen i k propadnutí veškerého jmění.⁷³ Manželka Otto Rydla, Marie Rydlová podala za manžela odvolání. Odvolací řízení proběhlo 29. ledna 1953. Odvolání bylo zamítnuto a navíc bylo třeba zaplatit náklady dalšího soudního řízení. Jako politický vězeň prošel Rydlo jedním z nejhorsích zařízení. Trest si odpykával ve Valdicích. Z Valdic byl Otto Rydlo propuštěn 6. dubna 1954 ve 13.30 hod., a to v důsledku udělení prezidentské milosti.

Proces, ač byl připravován a argumentačně postaven jako proces politický, jenž měl ve veřejnosti působit odstrašujícím dojmem, nakonec toto své zprvu proponované poslání nenaplnil. Jeho konání do médií neproniklo. Probíhal totiž v době, kdy v Moskvě končil XIX. sjezd Komunistické strany SSSR a ústřední deník KSČ – Rudé právo – přinášel na prvních stranách projevy J. V. Stalina i jeho československých epigonů. Navíc ve stejných dnech probíhal před senátem Státního soudu v Praze proces s funkcionáři Junáka a i zde pochopitelně figurovala obvinění z velezrady a vyzvědačství, jichž se měli dopouštět „odchovanci buržoazních názorů“, a to „z nenávisti k lidově demokratickému zřízení“.⁷⁴ Vrcholily přípravy k monstróznímu politickému procesu s „vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským“.

Přelom čtyřicátých a padesátých let tak zásadním způsobem proměnil Rydlovu identitu. Cítil se být především křesťanem, člověkem dobrým, odpouštějícím, člověkem, který stejně jako ve svém mládí chtěl šířit a horlivě šířil „velkou myšlenku“. Cítil se provinilým za svůj v mládí žitý a prosazovaný ateismus. Druhá etapa jeho života, etapa rodičího se filantropického podnikatele byla popřena nástupem diktatury proletariátu, tedy komunistického režimu. On, její kdysi velký stoupelec a propagátor, jí byl nahlížen jako třídní nepřítel, kapitalista, vykořisťovatel.

---

72 Tamtéž – operativní svazek.

73 NA, fond Státní prokuratura Praha (nezpracované), spisový znak 4 Spt I. 73/52.

74 Srv. Rudé právo, roč. 33, č. 278, 18. 10. 1952, s. 2, článek „Proces s bývalými funkcionáři Junáka – profesionálními špiony ve službách SIS“.

Identita úspěšného představitele střední třídy a posléze malokapitalisty se ukázala jako neživotná, pomíjivá. Rydlo obrátil zrak zralého muže k čemusi nepomíjivému, a to identifikoval ve víře. „Dílo Boží“ nabídlo prostor jeho činorodosti. Zaujalo ho zdáním dějnotvorného významu. Co poněkud překvapuje je ve srovnání s relativně racionálně vyargumentovanými a srozumitelnými identitami předchozími až naivní angažmá ve spiritisticky založeném sektářském projektu. Jednalo se o sdružení zanícených, jehož protagonisté, ale na něm, jak často bývá obvyklé, neprofitovali majetkově či jej neinstrumentalizovali jako nástroj moci k ovládnutí druhých. Rydlo zjevně oceňoval jeho sociální podstatu.

Tři Rydlovy markantní socializační etapy znamenající proměnu osobnosti, chování, přemýšlení, jednání, v pravdě identit, jsou od sebe odděleny vcelku ostrými předěly. Rydlo jakoby žil tři diametrálně odlišné životy: bojujícího proletáře a profesionálního revolucionáře, podnikatele, nábožensky orientovaného vizionáře. Po propuštění z vězení se Rydlo dokázal zvolna vrátit do profese lékárníka. Jako penzista dokonce na počátku sedmdesátých let 20. století svolil s konáním přednášek vzpomínajících jeho počátky při zakládání KSČ. Dožíval jako z každodenní „socialistické“ normality nevybočující občan, jemuž jsou oporou svým způsobem marginální, ale pro něj svou společenskou užitečností podstatné činnosti v abstinentním a protikuřáckém hnutí, ochraně památek apod. Co mělo v Rydlově životě trvalou platnost, byla jeho činorodost, aktivní přístup k životu, pozitivní vztah k lidem umocňovaný jeho nesporným charismatem. Ty byly hnacím motorem jeho v čase se měnících sociálních rolí, k nimž přistupoval s bezvýhradnou opravdovostí, věrohodností a nezahořklostí. Až do smrti však zůstal hluboce věřícím člověkem. Porozumění světu z pera muže zralých let vyjadřuje velmi pěkně jeho dopis bratru Mgr. Marie Kameníkové: „Snaž se být mezi prvními žáky ve třídě ne ze sobectví, ale z potřeby vědět co nejvíce. Varuj se kouření i alkoholu v jakékoliv podobě, žij dle desatera a s církví, ve stálé úctě k Panně Marii a Tvůj úspěch bude zajištěn.“⁷⁵

75 Kameníková, Marie: Pan lékárník aneb pár vzpomínek na PhMr. Otto Rydla, s. 3–5.

Ein Mensch im Strudel der Gesellschafts- und Regimewechsel. Sozialisierung, Identität, Identitätskrise, Resozialisierung. Otto Rydlo - ein kommunistischer Parteifunktionär, Journalist, Unternehmer und politischer Häftling (1896–1974)

Die vorliegende Fallstudie ist ein markantes Beispiel für einen am Ende des 19. Jahrhunderts geborenen Menschen, den Angehörigen einer Generation, die in Mitteleuropa einige Regimes durchzumachen hatte, die divergente Ideologien und sozio-ökonomische Zielsetzungen mit unterschiedlichen Mitteln ihrer Durchführung verfolgten. Diese Generation musste wiederholt mit einer ungewöhnlich starken Einschränkung der persönlichen Freiheit fertig werden. Der Sozialisierungsprozess von Otto Rydlo war ungewöhnlich qualvoll, seine Identität war wiederholt den Druckwellen der Resozialisierung ausgesetzt. Rydlo stammte aus der Arbeiterschicht einer Kleinstadt und wurde in der Jugend zu einem ergebenen Parteigänger des radikalen Sozialismus-Kommunismus. Im mittleren Alter schätzte er jedoch den Wert von Bildung und schöpferischer Arbeit und wurde zu einem philanthropen Unternehmer, um nach der Machtergreifung der kommunistischen Diktatur die Stützpunkte seiner Lebenslaufbahn zu verlieren und sich an den Glauben an Gott zu klammern, an den katholischen Glauben, wodurch er zu einem Feind des Regimes wurde. Der politische Häftling der 1. Tschechoslowakischen Republik ebenso wie des kommunistischen Regimes wurde jedoch nicht verbittert, er konnte sich seine persönliche Integrität erhalten, er blieb ein guter Mensch, der ständig imstande war, wieder und wieder Kraft und einen neuen Weg zum Leben zu finden.

A man in the whirl of changes of societies and regimes. Socialisation, identity, crisis of identity, re-socialisation. Otto Rydlo – A functionary of the Communist Party, a journalist, a businessman and a political prisoner (1896–1974)

The case study is a striking example of a life story of a man born at the end of the 19th century, a member of the Central European generation that went through several regimes with divergent ideologies and social-economic goals as well as with various means of achieving them. This generation had to put up with repeated individual freedom restrictions. The socialisation process of Otto Rydlo was extraordinarily distressful; his identity was repeatedly subject to re-socialisation strikes. Rydlo, who originated from proletarian milieu of a small town, became a loyal supporter of radical socialism – communism, however, as middle-aged he appreciated the value of education and creative work and became a philanthropic businessman, finally, after the communist taking power, when he lost foothold in his life path, he found a faith in God, a catholic faith, thus becoming an enemy of the regime. A political prisoner of the First Czechoslovak Republic as well as of the Communist regime did not, however, get embittered, he managed to keep his personal identity, stayed a good man who could, again and again, find a new strength and a new way of life.

ODCHOD NĚMECKÝCH BOHOSLOVCŮ Z ŘÍMSKÉHO NEPOMUCENA V ŘÍJNU 1938

ZLATUŠE KUKÁNOVÁ

Životní jubileum je zpravidla příležitostí k více či méně radostnému bilan-cování a různým plánům do budoucna. Pokud nám to vůbec dnešní uspěchaná doba, která na nás on-line chrlí stovky a tisíce těžce uchopitelných informací, do-volí, je dobré se na chvíli zastavit a zamyslet se. Zamyslet se nad tím, co po nás zbude, kolik času jsme promarnili zbytečnou činností a co bychom ještě chtěli stihnout. Schopný oslavenec či oslavenkyně si určitě na něco vzpomenou, horší situace nastává pro starší gratulanty, kteří se ve slabé chvílce zavázali dodat zá-sadní odbornou studii nebo žertovný blahopřejný vinš do tajně připravovaného sborníku a ještě k tomu v pevně stanoveném termínu. V termínu, jenž se zpočátku zdál být reálným, ale s přibližujícím se závazným datem odevzdání se stal pro vět-šinu přispěvatelů termínem šibeničním, neřku-li noční mýrou, která nás připoutá pevně k židlím a notebookům.

Prýč jsou ty doby, kdy jsme pátrali po šuplíčcích, skříních a tajných skrýších, protože i donedávna konzervativní archiváře plně ovládly moderní komunikační technologie a přinutily je jít s duchem doby. Proháníme se tedy horečně paměti pracovních a soukromých počítačů, sháníme všechny dostupné velkokapacitní „flešky“, připojujeme záložní disky a prohlížíme tisíce badatelských úlovek, uspo-řádaných do složek podle archivů a fondů nebo podle vlastního přehlednějšího klíče. Při té příležitosti si můžeme osvěžit, jaké bylo v den pořízení snímku po-časí či nás po celodenním stání a focení v badatelně bolela záda. Také studium archiválií se pro mnoho badatelů za poslední léta výrazně změnilo a délka bada-telské návštěvy se stává faktickým vítězstvím toho, kdo nejrychleji fotí nebo vy-drží nejdéle stát. Osobní nasazení přináší badateli a potenciálnímu autorovi plody a slastné uspokojení v okamžiku, kdy si může v klidu domova bez ohledu na stále se zkracující otevírací dobu, další restriktivní opatření a pokročilou noční nebo časnou ranní hodinu otevřít několik složek a oken, pěkně si zabádat, konečně najít ty správné snímky a začít tvořit slíbený příspěvek.

Pilnější a psavější autoři tak mohou znovu objevit nebo oprášit nedokončená témata, protože si i po letech, kdy se jim nevěnovali, zaslouží naši pozornost. Ta-kové téma je přímo vítaným darem z nebe a jistě si najde řadu vděčných čtenářů a zvedne prodejnost sborníku. Využívám tuto možnost, abych oprášila badatelské

úlovky z Říma z roku 2010 a připomněla pozapomenutý důsledek vloni mnohokrát připomínaných „osmičkových“ výročí v našich novodobých dějinách. Těší mě, že je to na stránkách periodika, u jehož zrodu jsme spolu téměř před třiceti lety stály.

Přetrvávající politická krize v Československu a události v sousedním Rakousku v roce 1938 se projevíly změnou vztahu části sudetoněmeckých katolických kruhů k nacismu. Velice snadno a rychle se přenesly na akademickou půdu pražské teologické fakulty a některých bohosloveckých seminářů s většinovým zastoupením německých bohoslovců.¹ Gradovaly záměrem studentů německé národnosti litoměřické diecéze vstoupit do Henleinovy sudetoněmecké strany (SdP), který řešila těsně před jejich vysvěcením v červnu 1938 dokonce vatikánská kongregace pro semináře, jejímž prefektem byl sám Pius XI. Teprve po písemném slibu seminaristů biskupu Weberovi, že budou postupovat v souladu s církevním učením, věrně podporovat papeže a nevstoupí do sudetoněmecké strany, směli být vysvěceni. To však nezabránilo hromadnému, místy až demonstrativnímu, vstupu mnoha německých duchovních a věřících do SdP.² Odstředivé tendence se projevovaly od poloviny třicátých let 20. století také u některých řeholních společenství a vždy záleželo na dominanci české či německé většiny. Nejznámějším případem jsou benediktinské kláštery v Břevnově a Broumově, jejichž požadované rozdělení zamítl Vatikán v roce 1936. K realizaci záměru došlo po mnichovské dohodě, kdy se většinově německý broumovský klášter ocitl na obsazeném území.³

V pomnichovské atmosféře,⁴ po odtržení pohraničního území ČSR a pod vlivem eskalujícího nacionalismu, došlo dne 26. 10. 1938 z podnětu papeže Pia XI. k odchodu alumnů německé a maďarské národnosti z římského Nepomucena do německo-maďarské koleje Germanico-Ungaricum, založené v roce 1552,⁵ kde ješ-

---

1 K tématu Huber, Kurt Augustinus: *Das Jahr 1938 in den Priesterseminarien von Böhmen und Mähren*. Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen, Mähren, Schlesien 7, 1985, s. 152–188; Kunštát, Miroslav: *Katolicismus mezi univerzalizmem, partikularismem a autonomií, příspěvek k typologii středoevropské náboženské kultury*. Praha 2006, s. 17; Šebek, Jaroslav: *Od konfliktu ke smíření. Česko-německé vztahy ve 20. století očima katolické církve*. Kostelní Vydří 2013, s. 62–66.

2 Hrabovec, Emilia: *Der Heilige Stuhl und die böhmischen Ländern 1938–1945*. In: Zückert, Martin – Holzwimmer, Laura (hrsg.): *Religion in den böhmischen Ländern 1938–1948. Diktatur, Krieg und Gesellschaftswandel als Herausforderungen für religiöses Leben und kirchliche Organisation*. München 2007; s. 107.

3 Opasek, Anastáz: *Dvanáct zastavení. Vzpomínky opata břevnovského kláštera*. Praha 1992, s. 64–75.

4 K důsledku mnichovských jednání a dopadu na mezinárodní vztahy Kuklík, Jan – Němeček, Jan – Šebek, Jaroslav: *Dlouhé stíny Mnichova. Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*. Praha 2011.

5 Steinhuber, Andreas: *Geschichte des Collegium Germanicum-Hungaricum in Rom*. Freiburg

tě v třicátých letech 20. století pobývalo několik studentů z území ČSR.⁶ Tomuto aktu předcházela příkaz od kongregace seminářů a univerzitních studií rektorátu nepomucenské koleje. Hlavním důvodem byla snaha transformovat Nepomucenum v národní ústav pro Čechy a Slováky a usnadnit tak jejich výchovu a další soužití. K striktnímu národnostnímu rozdělení došlo naštěstí před začátkem nového akademického roku, nemělo tedy příliš změnit dosavadní režim studentů a návštěvy univerzitních přednášek. Všichni biskupové byli informováni o papežově rozhodnutí a toto opatření se mělo považovat za provizorní především pro alumnusy německé národnosti, jejichž diecéze nebo alespoň její část zůstaly po vynuceném odstoupení pohraničních oblastí i nadále součástí Československa. O dalším osudu studentů německé a maďarské národnosti měli rozhodnout příslušní ordináři, mohli je ponechat v německo-maďarské koleji, vybrat pro ně jinou římskou kolej nebo je odvolat zpět na diecézní učiliště.

Po odchodu studentů německé národnosti z Nepomucena byla zrušena německá konverzace a přednášky, zavedené v koleji pravidelně od roku 1884 s cílem prohloubení jazykových dovedností, podpory užší národnostní snášenlivosti a vzájemného pochopení mentality.⁷ Díky této výuce se naučila řada německy mluvících bohoslovců dobře česky, což byl i případ budoucího litoměřického biskupa Antona Aloise Webera. Vicerektoru koleje dr. Josefu Bezdíčkovi připadl úkol informovat minister-

i. Breisgau 1896; Walter, Peter: Die Gründungen des Collegium Germanicum et Hungaricum: Etappen der Kolleggeschichte. In: Korrespondenzblatt. Jubiläumsausgabe zum 450 jährigen Bestehen des Collegium Germanicum et Hungaricum 2002, s. 86–113, dostupné na: <http://www.freidok.uni-freiburg.de/volltexte/766/> [29. 10. 2018]. Kolej Germanicum byla založena z podnětu Ignáce z Loyoly papežem Juliem III. k povznesení církevního ducha v německých zemích, r. 1574 daroval Řehoř XIII. ústavu palác a kostel u sv. Apolináře a v r. 1580 s ním bylo spojeno Hungaricum. Chovanci koleje měli obsazovat dómské kapituly v protestantských zemích, proto byla při jejich výběru dávana přednost šlechticům. Po zrušení jezuitského řádu byl ústav r. 1798 zavřen, později znovu otevřen 1818 a reorganizován r. 1824 Lvem XII. Finančně se na něm podíleli všichni biskupové z Německa, Rakouska a Uherska s právem vysílat studenty v určitém pořadí. Na podzim 1919 využili krátké pohostinství koleje bohoslovci a vicerektor České koleje, protože objekt Bohemica nebyl připraven na jejich poválečný návrat.

6 Archiv ministerstva zahraničních věcí (AMZV), II. sekce, 1918–1939, kart. 33, odpověď ministerstva školství k žádosti MZV o českých bohoslovcích v německo-maďarské koleji čj. 95945//32-VI/1 z 6. 9. 1932, v Germanicu pobýval synovec zemřelého litoměřického biskupa J. Grosse, který ho sem poslal na vlastní útraty, aby se vyhnul obvinění z nepotismu a jeho příbuzný nezabral místo v Nepomucenu. Náklady za bohoslovce z košické diecéze hradil jeho strýc z Ameriky. Pobyt dalších uchazečů v Germanicu z jiných míst Slovenska (např. trnavská administratura) byl motivován především výhodnějšími ekonomickými podmínkami, které nemohlo Nepomucenum nabídnout.

7 Kukánová, Zlatuše: Řím jako intelektuální centrum výchovy katolických bohoslovců. In: Rauchová, Jitka – Jiroušek, Bohumil (eds.): Věda, kultura a politika v československo-italských vztazích 1918–1951. JSH 81, 2012 – Supplementum 4, s. 346, 367.

stvo školství o konkrétních osobách, které opustily Nepomucenum.⁸ Předkládaná studie se zaměří především na studenty německé národnosti z pražské arcidiecéze a dalších českých diecézí, jejich další osud, tedy především dokončení studia, návrat a zapojení do struktur vysílajících diecézí.⁹ Z pražské arcidiecéze se odchod týkal Jana Prosche, z královéhradecké diecéze Josefa Teunera, Josefa Pauera a Hermanna Grolika a z litoměřické tří studentů německé národnosti s domovským právem na zabraném území, a to Aloise Neumanna, Josefa Hilleho a Antonína Marečka. Dotkl se také dvou Slováků, konkrétně studentů teologie Jana Langa, německé národnosti ze spíšské diecéze, a Josefa Lindtnera, maďarské národnosti z trnavské administratury, kteří zahájili studia v Římě v roce 1934.

S odstupem let nemůžeme objektivně posoudit, nakolik poznamenal bohoslovec odchod z Nepomucena, bezesporu pozměnil jejich dosavadní život a zaběhnutý režim. Obnášel přestěhování do jiné koleje, změnu důvěrně známého nepomucenského prostředí, ztrátu přátel a představených koleje, s nimiž byli v pravidelném denním styku. Mohli však pokračovat v dosavadním studiu na zvolených univerzitách a nadále se zde setkávat se svými profesory a spolužáky.¹⁰ Museli si především zvyknout na poměry v dočasném domově a někteří z nich řešit i nové ekonomické problémy. Velice brzy se ukázalo, že rozhodnutí o oddělení národností v koleji, vynucené politickou situací ve střední Evropě, bylo vedeno papežovými nejlepšími úmysly, ale v praxi začalo narážet na drobné či větší překážky spojené především s finanční situací alumnů.

Náklady na stravování (mensu), zápisné na univerzitě a základní ošacení (kněžský oděv) alumnů byly hrazeny kromě státní dotace především z výnosu arcibiskupských a biskupských statků. Na studenty přispívali také vysoce postavení exalumni bývalé České koleje a Nepomucena.¹¹ V roce 1937 vydržovali

---

8 Národní archiv, fond Ministerstvo školství (MŠ), 1918–1949, sign. 35, kart. 3546, dopis vicerektora J. Bezdíčka z 20. 11. 1938 – přílohou k čj. MŠaNO 176.097/38.

9 Autorka děkuje za pomoc a poskytnutí cenných informací kolegyním Jarmile Dubské z Národního archivu, Radce Holendové ze Státního okresního archivu Rychnov nad Kněžnou, Evě Lupejové ze Státního okresního archivu Litoměřice se sídlem v Lovosicích a kolegům Martinu Barusovi z Archivu Biskupství litoměřického, Janu Edlovi ze Státního okresního archivu v Tachově, Josefu Faktorovi z Archivu Arcibiskupství pražského, Ladislavu Holoubkovi z Archivu Biskupství královéhradeckého a Josefu Kopeckému ze Státního okresního archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli.

10 Helan, Pavel: Založení papežské koleje Nepomucenum ve vatikánských fondech. In: Parma, Tomáš (ed): Česká kolej v Římě. Od Bohemica k Nepomucenu: 130 existence české kulturní a vzdělávací instituce. Kostelní Vydří 2014, s. 140–141. Studenti německé národnosti zpravidla studovali na prestižní Gregoriánské univerzitě, což také prosazoval při diskusi československého episkopátu o umístění nové koleje v polovině 20. let 20. století její absolvent arcibiskup F. Kordač s odůvodněním, že je teologickou fakultou vhodnou pro psychiku střední Evropy, nasáklou protestantismem, kacířstvím a moderním odpadlictvím.

11 Archivio del Pontificio Collegio Nepomuceno Roma (Archiv Papežské koleje Nepomucenum

studenty z pražské arcidiecéze vedle nepomucenské nadace například arcibiskup Karel Kašpar (vysvěcen v Lateránské bazilice v Římě 25. 2. 1893), světitel biskup Antonín Eltschkner (vysvěcen tamtéž 18. 3. 1905), kanovník pražské metropolitní kapituly Jaroslav Kulač (vysvěcen v Bohemicu (České koleji) v Římě 24. 12. 1912), prelát Josef Čihák (vysvěcen v Lateránské bazilice 30. 3. 1907) nebo tehdejší generální vikář Bohumil Opatrný, který jako jediný z uvedených nestudoval ve Věčném městě (vysvěcen v Praze 29. 6. 1905).¹² Několik studentů žilo v koleji zpočátku na vlastní náklady a čekalo, až se uvolní některé z částečně nebo plně dotovaných míst.

Johann Prosch z pražské arcidiecéze

Odchod do Germanica znamenal změnu pro Jana (Johanna) Prosche z pražské arcidiecéze, narozeného 21. 12. 1914 v Erpužicích na Tachovsku, studenta 2. ročníku teologie (v koleji od 3. 11. 1935), jemuž byla udělena první tonsura 17. 12. 1937.¹³ Zpočátku byl v Římě vydržován pražským arcibiskupem a později nadací Nepomucena.¹⁴ Po měsíčním pobytu v Germanicu vylíčil arcibiskupské konzistoři potíže studentů v německé papežské koleji. Zdá se, že byl nemile překvapen omezeným měsíčním přidělem financí, zasílaných z Německa, a listovní cenzurou, které byl podroben každý odesílaný dopis. J. Prosch se obrátil na arcibiskupskou konzistoř se žádostí o materiální výpomoc při pořizení breviáře.¹⁵ K jeho žádosti se v prosinci 1938 opakovaně vyjadřoval v korespondenci s vicerektorem nepomucenské koleje Josefem Bezdíčkem pražský arcibiskup Karel Kašpar. Nejprve zpochybnil nemožnost přísunu peněz z Německa a rozhodl informovat studenta, že se má obrátit s prosbou o podporu při pořizování nutných studijních pomůcek na „*německé metropolitní kanovníky*“.¹⁶ V další korespondenci s vicerektorem K. Kašpar lakonicky glosoval žádost těmito slovy: „V posledním svém psaní jsem Vám přiložil opis žádosti Prosche. Nevím, co o ní soudíte. Ten pán by se měl poděkovat ostatním Němcům, kteří tolik desiderio desiderabant po změně – a teď

Řím, APCN), Nepomucenum (NEP), (1886) 1906–1997, kart. 19, výkaz výdajů na jednotlivé alumnusy Nepomucena z pražské arcidiecéze od 1. 7. 1935 do 31. 12. 1935. Za pobyt, zápis a ošacení třinácti alumnů zaplatila arcidiecéze přes 19 000 italských lir.

- 12 Tamtéž, sdělení arcibiskupské konzistoře ústřední kanceláři arcibiskupských knížecích statků v Praze č. 16229 ze 4. 1. 1938.
- 13 APCN, Catalogus alumnorum Pontificii Collegii Bohemi Romae, 1884–1929, rkp. 1, s. 77.
- 14 ACPN, NEP, (1886) 1906–1997, kart. 19, korespondence mezi arcibiskupskou konzistoří a vicerektorem koleje J. Bezdíčkem a arcibiskupskou konzistoří s ústřední kanceláři arcibiskupských statků z let 1937 a 1938.
- 15 Tamtéž, opis Proschova dopisu arcibiskupské konzistoři z 24. 11. 1938.
- 16 ACPN, NEP, (1886) 1906–1997, kart. 3, Karel Kašpar vicerektoru Josefu Bezdíčkovi 3. 12. 1938.

to vidí! – Já myslím, když tam za něho platíme, že se mu prokazuje již dobrodiní veliké. A pak by to mohl být praejudic pro ostatní pp. biskupy – co by tomu řekli. Ať požádá naše něm. pp. kanovníky¹⁷ – beztak žádný v Nepomucenu nepodporoval nikdy nikoho.“¹⁸

J. Prosch završil část teologických studií na papežské univerzitě sv. Řehoře (tzv. Gregoriáně) a odsloužil primiční mši v Římě v roce 1940.¹⁹ Začátek akademického roku 1940–1941 jej i přes předchozí zdravotní potíže zastihl v dobré kondici. V prosinci však obdržel povolávací rozkaz k nástupu do wehrmachtu s termínem na začátku února 1941. To značně zkomplikovalo jeho studijní plány a předpokládané dokončení čtyřletého studia teologie závěrečnými ústními a písemnými zkouškami (tzv. licenciát).²⁰ Protože se Proschova primice konala v Římě, sloužil v rodných Erpužicích 2. 2. 1941 slavnostní „poprimiční“ mši.²¹ Absolvoval dlouhou čtyři a půl roku trvající vojenskou službu,²² pravděpodobně nastoupil do německé armády ve stanoveném termínu.

Se zkušenostmi z fronty se vrátil v roce 1945 do pražské arcidiecéze jako novokněz. V létě 1945 byl prezentován jako kaplan do západočeského Stříbra²³ zřejmě v reakci generálního vikáře arcidiecéze Bohumila Opatrného na žádost národního výboru o okamžitě jmenování českého kaplana a obnovení výuky náboženství²⁴ a výsledek monitorovací cesty sekretáře arcibiskupského ordinariátu Jana Boukala v oblasti takzvaného ostrovského sudetského generálního vikariátu.²⁵ Tamní německy mluvící kaplan Josef Putzer z Kraslic, zastupující od ledna 1943 v německé armádě dobrovolně sloužícího děkana Wilhelma Rei-

---

17 Německými kanovníky byli v té době Josef Grüner (1883–1943), Anton Gebert (1885–1942) a Anton Franz (1870–1953).

18 ACPN, NEP, (1886) 1906–1997, kart. 19, K. Kašpar vicerektoru J. Bezdíčkovi 28. 12. 1938.

19 NA, Archiv pražského arcibiskupství – ordinariát (fond bývalého Studijního ústavu MV ČSR č. 517, dále APA-ord.), sign. 517-6-6, s. 63–65, Proschův dopis K. Kašparovi včetně tištěného oznámení o vysvěcení a primici z konce října 1940.

20 NA, APA-ord., sign. 517-7-1, s. 2–3, Proschova informace K. Kašparovi 7. 12. 1940.

21 Státní okresní archiv (SOKA) Tachov, Farní úřad Erpužice, Kronika fary Erpužice, 1836–1946, s. 294, dostupné on-line na Porta Fontium, cit. 17. 10. 2018, jako novokněz mohl vykonat další tzv. poprimiční mši (ve farní kronice se uvádí „Nachprimiz“) v rodné farnosti několik týdnů či měsíců následujících po vysvěcení.

22 NA, APA IV., 1921–1950, kart. 537, v dopisu generálnímu vikáři B. Opatrnému z 1. 7. 1946 uvádí J. Prosch: „war nach 4½ Jahren Soldat“.

23 NA, APA IV., 1921–1950, kart. 489, koncept Proschovy nominace z 22. 8. 1945.

24 Tamtéž, žádost národního výboru ve Stříbře generálnímu vikáři B. Opatrnému č. Vš. 1945 z 19. 6. 1945 a koncept Opatrného odpovědi ve věci ustanovení českého kaplana.

25 Kukánová, Zlatuše: Rád bych byl složil děle. K odsunu německého katolického kléru v českých zemích. *Securitas imperii* 32, 01/2018, s. 107–110.

chla,²⁶ sice prohlásil, že se každou neděli koná bohoslužba pro české katolíky, ale to stříbrským nestačilo.²⁷ Děkan Reichl se do Stříbra nevrátil, před příchodem českého duchovního správce zde začal vedle Josefa Putzera působit jako kaplan novokněz Jan Prosch, „jenž mluvil česky jen velice bídne“,²⁸ který konal bohoslužby pro německé katolíky v děkanském kostele a hodlal si požádat o československé státní občanství. Dne 1. 9. 1945 se stal zdejším administrátorem bývalý vojenský duchovní ve výslužbě šedesátiletý ThDr. Karel Forst z pražského Břevnova.²⁹ Na stole generálního vikáře se v této době scházelo stále více žádostí o obsazení uvolněných míst především v pohraničních oblastech, které se snažil postupně řešit. Nominace bývalého českého vojenského duchovního společně s bývalým příslušníkem německých ozbrojených sil pod jednu střechu stříbrské farní budovy nemohla mít dlouhé trvání. Prosch byl kaplanem osm měsíců a potom musel, jak sám uvedl, místo a arcidiecézi „volens nolens“³⁰ v polovině května 1946 urychleně opustit.³¹

Opakovaně se z Frankenbergu na řece Eder v severním Hesensku (ležícím v americké okupační zóně) dotazoval pražského „představeného“ nejen na důvody svého odchodu a vyřešení otázky exkardinace (uvolnění, povolení odchodu) z arcidiecéze a inkardinace (začlenění) do jiné diecéze. Zajímal se především o roli K. Forsta v jeho náhlém odchodu a transferu do Německa.³² Nadále vytrvale korespondoval s arcidiecézí a upomínal o odpovědi na otázky, odložené v Praze prozatím takticky k „ledu“.³³ Ještě v únoru 1947 si stěžoval na poměry na stříbrské faře a tehdy neváhal označit K. Forsta a jeho kaplana Rostislava Zeleného, usta-

26 SOkA Tachov, Děkanství úřad Stříbro (DÚ Stříbro), Kronika děkanství Stříbro, 1835–1972, 2000–2003, s. 613, dostupné on-line na Porta Fontium, cit. 9. 10. 2018. Děkan Wilhelm Reichl byl po opakovaných žádostech povolán 13. 1. 1943 do Wehrmachtu a zástupcem „Stellvertreter“ na jeho místě byl ustanoven kaplan Josef Putzer z Kraslic.

27 NA, APA IV., 1921–1950, kart. 489, informace J. Putzera arcibiskupské konzistoři k otázce české duchovní správy č. 234 z 27. 6. 1945.

28 SOkA Tachov, DÚ Stříbro, Kronika děkanství Stříbro, 1835–1972, 2000–2003, s. 622.

29 Tamtéž. Ke K. Forstovi Opasek, Anastáz: Dvanáct zastavení, s. 86; Almanach duchovních Arcidiecéze pražské ve 20. století a Lexikon farností Arcidiecéze pražské 1848–2010, ed. Vladimír Koronthály. Praha 2013, díl I. A-L, s. 209–210; Flosman, Martin: Příběhy dvou vojenských duchovních v proměnách dvacátého století. Memo, Časopis pro orální historii/Oral history journal, č. 1, 2016, s. 42–52.

30 NA, APA IV., 1921–1950, kart. 537, dopis J. Prosche generálnímu vikáři B. Opatrnému z 1. 7. 1946.

31 Tamtéž, na začátku května 1946 odešel Prosch do sběrného střediska ve Stříbře a odtud byl později transportován. Catalogus cleri Archidioeceseos Pragensis Anno Domini MCMXLVIII, Pragae 1948, s. 320, zde J. Prosch uveden v seznamu odsunutých kněží německé národnosti jako kaplan ve Stříbře a administrátor ex currendo v pohraniční vsi Vysoká (dnes č. o. Stará Voda, o. Cheb).

32 NA, APA IV., 1921–1950, kart. 537, dopis J. Prosche generálnímu vikáři B. Opatrnému z 11. 10. 1946.

33 Tamtéž, koncept dopisu generálního vikariátu K. Forstovi ve věci J. Prosche z 23. 7. 1946.

nového jako novokněze společně s Forstem k 1. 9. 1945,³⁴ za zlatokopy a tento termín pro jistotu uvedl v němčině i češtině.³⁵ Oboustranně nepřijemnou causu bylo potřeba nějak uzavřít,³⁶ a proto byl o vyjádření požádán také stříbrský administrátor K. Forst.³⁷ Jeho stanovisko k záležitosti se nepodařilo v pramenech vyhledat. Protože se v roce 1948 stal děkanem ve Stříbře a na beneficiu zůstal až do roku 1953, lze předpokládat, že vyvrátil veškerá Proschova tvrzení.³⁸

Osud alumnů z královéhradecké diecéze

Nepomucenum museli opustit také tři studenti teologie z královéhradecké diecéze Josef Teuner, Josef Pauer a Hermann Grolik. Nejprve se uvažovalo o tom, že se papežovo rozhodnutí bude týkat i německého kaplana z Pohledu Antonína Janka, posluchače vyššího odborného studia římského biblického institutu,³⁹ připravujícího se na odjezd do kolejí a prostředí, které dobře znal z předchozích studií.⁴⁰ Předpokládalo se, že svůj slib dodrží, protože perfektně ovládal češtinu a byl vzorným nepomucenským alumnem.⁴¹ Biskup Mořic Pícha si přesto před jeho odjezdem do Říma nechal podepsat prohlášení, jímž se A. Janko zavázal k návratu do diecéze dle přání církevních představených a zachování československého státního občanství. To mu nakonec umožnilo bezproblémový odjezd, pobyt v nepomucenské kolejí, dokončení studia a návrat na Vysočinu v domovské královéhradecké diecézi.⁴² Nezajistilo mu však možnost setrvání v duchovní správě poválečného Československa.⁴³

---

34 SOkA Tachov, DÚ Stříbro, Kronika děkanství Stříbro, 1835–1972, 2000–2003, s. 622.

35 NA, APA IV., 1921–1950, kart. 537, dopis J. Prosche generálnímu vikáři B. Opatrnému z 21. 2. 1947.

36 NA, APA IV., 1921–1950, kart. 550, údajným důvodem Proschova odchodu byla úschova zlata transportované ženě, což nebylo v tehdejší době nic neobvyklého.

37 Tamtéž, koncept dopisu K. Forstovi k vyjádření na stížnost J. Prosche ze 7. 8. 1947.

38 Almanach duchovních Arcidiecéze pražské ve 20. století, díl I. A-L, s. 210 uvádí datum odchodu 28. 2. 1953; SOkA Tachov, DÚ Stříbro, Kronika děkanství Stříbro, 1835–1972, 2000–2003, s. 631 a Flosman, M.: Příběhy dvou vojenských duchovních v proměnách dvacátého století, s. 48, využívající též archivní pramen, uvádí datum 31. 3. 1953.

39 Na vyšších studiích byli kromě něj Josef Luška z Olomouce a dva Slováci Antonín Šurjanský z Banské Bystrice a Maxmilián Chladný z Nitry.

40 Archiv Biskupství královéhradeckého (ABHK), registratura, protokol 1938, koncept Jankovy žádosti zemskému úřadu v Praze o vyplácení kongruy po dobu studií v Římě z 11. 10. 1938.

41 NA, MŠ, 1918–1949, sign. 35, k. 3546, dopis vicerektora J. Bezdíčka z 20. 11. 1938 – přílohou k čj. MŠaNO 176.097/38. A. Janko, narozený 29. 8. 1909, vysvěcen na kněze 14. 7. 1935 v Římě a od 1. 9. 1935 ustanoven administrátorem ve Žďírce u Polné.

42 V červenci 1939 se vrátil do Pohledu, od 1. 8. 1939 až do odsunu v červnu 1946 administrátorem ve Žďírce.

43 ABHK, registratura, protokol 1946, na začátku roku 1946 si podal žádost o přijetí do vídeňské arcidiecéze, ale osud jej zavál do hesenského Heppenheimu u Darmstadtu v mohučské diecézi - srovnej Schematismus duchovenstva diecéze královéhradecké na rok 1947, Hradec Králové březen

Vraťme se však k alumnům německé národnosti. Nejvíc informací se podařilo zjistit o studentu 4. ročníku teologie (v Nepomucenu od 30. 10. 1933) Josefu Teunerovi, narozeném 27. 8. 1912 v Polomu u Olešnice v Orlických horách (dnes část obce Sedloňov, o. Rychnov nad Kněžnou), ordinovaném 17. 12. 1938 v Římě. V archivu Biskupství královéhradeckého se nachází oznámení rektora Germanica z 12. 8. 1939 o jeho ukončení studia na papežské Gregoriánské univerzitě a hodnocení při zkoušce licenciátu teologie „cum laude“. Představeným koleje byl hodnocen kladně, jako skromný a zbožný kněz, který může své diecézi prokázat dobré služby.⁴⁴ Po návratu do diecéze byl Josef Teuner ustanoven na čtyři měsíce duchovním správcem v Hostinném⁴⁵ a v lednu 1940 se stal administrátorem v rodné farnosti Sedloňov.⁴⁶ Po krátké době se stal lokálním kaplanem v Choustníkově Hradišti a rektorem kostela milosrdných bratří Nejsvětější Trojice v Kuksu v sudetské části trutnovského generálního vikariátu.⁴⁷ Zde setrval do konce července 1943 a následně byl ustanoven jako administrátor ve Velké Zdobnici (dnes součást Zdobnice, o. Rychnov nad Kněžnou).⁴⁸

V neklidné době konce války, kdy z obce odcházeli první němečtí obyvatelé, opustil své místo v duchovní správě a odešel s nejnnutnějšími věcmi do sousedního Kladska,⁴⁹ což konzistoři neoznámil. Opuštěnou faru a kostel navštívil 19. 6. 1945 a znovu o dva dny později farář ze Slatiny nad Zdobnicí Karel Raichl, podnikl zde potřebné kroky k jejich zajištění a o situaci informoval do Hradce Králové.⁵⁰ J. Teuner se po několika týdnech na své beneficium vrátil a dopisem z 6. 7. 1945 se omluvil konzistoři za unáhlený odchod. Dne 18. 7. 1945 mu byla na jeho žádost zaslána

1947, seznam odsunutých kněží německé národnosti, sloupec (dále sl.), 316.

44 ABHK, registratura, protokol 1939, dopis rektora Kleina biskupu Pichovi z 12. 8. 1939.

45 Kronika fary Zdobnice, s. 204, uvádí, že působil v Hostinném 4 měsíce a potom 3 měsíce v Sedloňově.

46 Kronika fary Sedloňov, s. 175, eviduje J. Teunera od 1. 1. 1940, kde nahradil zatčeného Franze Wihana, od května 1940 zde byl jiný administrátor; Feichtinger, Anton: Männer der Heimat. Heimatpfarrer H. H. Josef Teuner. Mei Heemt 26, č. 8, 1977, s. 234 uvádí datum 17. 1. 1940.

47 Catalogus Venerabilis cleri saecularis et regularis dioceseos Reginae-Gradecensis pro anno Domini Nostri Jesu Christi 1942. Reginae Gradecii 1942, sl. 224, kde je uveden omylem jako Truner, šlo o beneficium s necelými 2500 věřícími.

48 Catalogus Venerabilis cleri saecularis et regularis dioceseos Reginae-Gradecensis pro anno Domini Nostri Jesu Christi 1943. Reginae Gradecii 1943, sl. 361, zde již uveden správně jako Teuner; Feichtinger, Anton: Männer der Heimat. Heimatpfarrer H. H. Josef Teuner, s. 234.

49 Feichtinger, Anton: Männer der Heimat. Heimatpfarrer H. H. Josef Teuner, s. 234.

50 ABHK, registratura, protokol, 1945, informace K. Raichla biskupské konzistoři č. 129/45 z 20. 6. 1945 a 130/45 z 22. 6. 1945, kostel byl nepoškozen, na faře byly vyrabovány farářovy osobní věci (oblečení, prádlo, boty a jízdní kolo), z kanceláře zmizely stůl a židle z farářova vlastnictví. K. Raichl vše uzamkl a klíče dal do úschovy v kanceláři tamního lesního úřadu. Dalším škodám na majetku pravděpodobně zabránil příchod vojáků. Biskup Picha pověřil 25. 6. 1945 administrací ex currendo Josefa Bartosche z Říček.

písemná potvrzení o opětovném jmenování administrátorem ve Velké Zdobnici, a před tím zrušena administrace J. Bartosche.⁵¹

Stejně jako další duchovní byl i on brzy konfrontován s poválečnou realitou. Část fary a stodolu začala přes zákaz Zemského národního výboru o samovolném záboru církevního majetku užívat místní vojenská posádka. Umístila zde vojenskou kuchyň, kuchaře a požadovala uvolnění dalších prostor, především farní kanceláře, pro ubytování vojáků,⁵² přestože ve Velké Zdobnici byl dostatek volných domů po německém obyvatelstvu. Konzistoř se klonila k vyřešení problému smírnou cestou. To se nakonec podařilo a farní kancelář mohla nadále sloužit svému účelu.⁵³ J. Teuner se věnoval dalším ryze praktickým otázkám, jakými byly například povolení a uzavírání sňatků německého obyvatelstva, pořádání bohoslužeb pro české a německé farníky, odliv věřících, spojený s odchodem Němců z farnosti⁵⁴ nebo nošení povinné bílé pásky pro Němce, ztěžující mu výkon služby. Konzistoři shrnul své pocity takto: „Neběží zde o osobní čest nebo nečest, nýbrž o zájmy duchovní správy. Češi se mi vyhýbají, jak vidí bílou pásku a u Němců nelze se zastaviti bez podezření ze špěhounství. Je to jen poslední důsledek bílé pásky, když duchovnímu správci se zakazuje návštěva nemocných.“⁵⁵

Neutěšené poměry Orlických hor, odchod německého obyvatelstva a s ním úbytek věřících,⁵⁶ přecházející v naprostý nezájem obyvatel o bohoslužby, byly důvodem opakovaných kladných vyřízení žádostí o finanční podporu a později také prosby J. Teunera o zproštění administrace *ex currendo* v Kačerově,⁵⁷ kte-

---

51 Tamtéž, dopis J. Teunera biskupské konzistoři č. 106/45 z 6. 7. 1945 s rubním vyjádřením M. Píchy z 10. 7. 1945 a konceptem oznámení o zrušení administrace J. Bartoschovi z 11. 7. 1945.

52 Tamtéž, dopis J. Teunera biskupské konzistoři č. 128/45 z 31. 7. 1945 s konceptem odpovědi z 3. 8. 1945.

53 Tamtéž, koncept odpovědi konzistoře z 3. 8. 1945 a Teunerova odpověď konzistoři č. 153/45 z 16. 8. 1945.

54 Podle Teunerových hlášení konzistoři se v červenci 1945 zúčastnilo nedělních bohoslužeb 23 Čechů a 209 Němců, o rok později to bylo 5–8 Čechů a 200 Němců. Dle výše citovaného diecézního katalogu kléru z r. 1942, sl. 228, bylo ve Velké Zdobnici 1147 katolíků a 9 nekatolíků a dle Schematismu duchovenstva diecéze královéhradecké na rok 1947, se stavem věřících k roku 1946, sl. 278, jen 66 katolíků a 2 nekatolíci. Na těchto číslech je patrný odliv i obměna obyvatelstva ve farnosti v roce 1945 a především v létě 1946, kdy bylo kromě několika lesních dělníků - specialistů odsunuto téměř veškeré německé obyvatelstvo – srv. SOKA Rychnov nad Kněžnou, MNV Zdobnice, 1945–1960, kart. 237, Kronika obce Zdobnice, s. 18.

55 ABHK, registratura, protokol 1945, dopis J. Teunera biskupské konzistoři č. 159/45 z 27. 8. 1945.

56 Dle diecézního katalogu kléru z r. 1942, sl. 229, bylo v Kačerově 830 katolíků a 15 nekatolíků a dle Schematismu duchovenstva diecéze královéhradecké na rok 1947, sl. 271, zde bylo 74 katolíků a 19 nekatolíků.

57 ABHK, registratura, protokol 1948, žádosti J. Teunera konzistoři č. 386 ze 4. 7. 1948 a č. 413 z 19. 7. 1948.

ré konzistoř z personálních důvodů prozatím nevyhověla.⁵⁸ Na jaře 1949 došlo k zamítnutí jeho žádosti o udělení státního občanství.⁵⁹ Informace o dramatickém odchodu z farnosti i republiky ne nepodobnému osudu desítek a stovek osob v této době lze získat v článku A. Feichtingera, otištěném v sousedním Rakousku u příležitosti farářových 65. narozenin.⁶⁰ Údajně mu byl odcizen pastýřský list československého episkopátu Hlas biskupů a ordinářů věřícím v hodině velké zkoušky z 15. 6. 1949, ostře odsuzující státní „katolickou akci“, směřující k získání podpory pro uzavření nové dohody mezi státem a katolickou církví, která se nakonec měla stát na Vatikánu nezávislou a tedy lehce ovladatelnou národní církví.⁶¹

Dne 22. 6. 1949 o půl druhé ráno přijela k faře dvě auta a jejich osazenstvo obsadilo oba východy budovy. J. Teunerovi se podařilo uniknout větracím průzorem ve štítě a dostat se oklikou přes pole až do Častolovic, kde si koupil jízdenku na vlak přes Prahu do Českých Budějovic. Odtud pokračoval v jízdě do předposlední stanice na území republiky v obci Rybník⁶² a dále pěšky k československo-rakouské státní hranici. V deštivé noci se těžko orientoval, v neznámém terénu postupně musel překonat zátaras z ostnatého drátu a další nástrahy. V této situaci pomohla sedmatřicetiletému duchovnímu dobrá fyzická kondice získaná v Orlických horách. V nedalekém rakouském Reichentalu dostal od tamního faráře sto šilinků, takže mohl již odpoledne pokračovat v další cestě. Vyhnul se ruskému pásmu a pozicím na Dunaji a dostal se bezpečně do americké zóny u Lince.

Královéhradecké konzistoři bylo s několikadenním zpožděním oznámeno pravděpodobné datum opuštění farního úřadu ve Velké Zdobnici.⁶³ Protože odešel bez svolení diecézního biskupa, byl k 22. 6. 1949 zbaven úřadu administrátora ve Velké Zdobnici a Kačerově.⁶⁴ Další zprávy o J. Teunerovi pocházejí z jeho působení v linecké diecézi. Nejprve byl kooperátorem fary v Leodingu, od konce ledna 1950 byl ve Waizenkirchenu a od dubna 1951 jako provizor v Ruprechtshofen-

58 Tamtéž, koncept odpovědi konzistoře č. 8372 z 21. 7. 1948.

59 ABHK, registratura, protokol 1949, dotaz J. Teunera konzistoři na možnost výkonu úřadu administrátora a oprávnění k úředním úkonům i po zamítnutí žádosti o československé státní občanství č. j. 122/49 z 24. 5. 1949.

60 Feichtinger, Anton: Männer der Heimat. Heimatpfarrer H. H. Josef Teuner, s. 235.

61 Vaško, Václav: Neumlčená. Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce II. Praha 1990, s. 67–85; týž: Dům na skále. 1. Církev zkoušená 1945 – začátek 1950. Kostelní Vydří 2004, s. 135–155.

62 V Rybníku (dnes m. č. o. Dolní Dvořiště) je dosud železniční stanice na trati 196 České Budějovice – Summerau – Linz; poslední stanicí na území ČR je Horní Dvořiště, po něm následuje rakouské Summerau. Jízdní doba z Rybníku do Lince je necelých 90 minut.

63 ABHK, registratura, protokol 1949, oznámení biskupského vikariátního úřadu v Rychnově nad Kněžnou biskupské konzistoři č. j. 181 z 2. 7. 1949.

64 Tamtéž, oznámení konzistoře KNV v Hradci Králové o opuštění farnosti č. 6442 z 6. 7. 1949.

-Niederneukirchenu. Od 1. 1. 1952 vykonával úřad provizora hoppelschenského benefícia ve Vöcklabrucku a zároveň spirituála školských sester ve Vöcklabrucku.⁶⁵ V roce 1986 byl jmenován konzistorním radou⁶⁶ a o dva a půl roku později 7. 11. 1988 zemřel v Braunau am Inn.⁶⁷

Informace o zbývajících dvou studentech Josefu Pauerovi a Hermannu Grolikovi jsou minimální. V katalogu diecézního kléru z roku 1943 se stavem osob k 15. 2. 1943 je evidován Hermann (Heřman) Grolik jako studující teologie bez bližšího uvedení místa, sloužící v armádě.⁶⁸ Z nepomucenského katalogu alumnů se alespoň dovídáme, že se Hermann Grolik narodil 26. 2. 1915 v Janově (o. Svitavy), studoval teologii v Římě od 19. 11. 1937, kam přestoupil po absolvování 1. ročníku diecézního semináře v Hradci Králové.⁶⁹ Více o jeho dalším osudu nevíme kromě toho, že rozšířil řady nezvěstných obětí 2. světové války.⁷⁰ Poslední informace o poručíku Grolikovi jsou z východní fronty z 28. 6. 1944, od kdy je pohřešován. Přesné místo úmrtí ani hrob nebyly dosud identifikovány.⁷¹ Ještě skoupější jsou prameny o Josefu Pauerovi. Jsou známy pouze základní životopisné údaje z Nepomucena. Podle nich se Josef Pauer narodil 5. 2. 1915 ve Velkém Uhřínově (dnes místní část obce Uhřínov, část obce Liberka, o. Rychnov nad Kněžnou), byl studentem 2. ročníku teologie, v nepomucenské koleji od 5. 11. 1935, první tonsura mu byla udělena 17. 12. 1937, poznámka: „La diocesi Reginae Gradecensi non ha nessuna notizia“, je poslední dosud známou zprávou o jmenovaném z královéhradecké diecéze.⁷² J. Pauer se neobjevil ve správě diecéze, a jeho jméno se nevyskytlo ani v seznamu odsunutých kněží německé národnosti.

Studenti litoměřické diecéze

Podívejme se společně na osud alumnů z litoměřické diecéze Aloise Neumanna, Josefa Hilleho a Antonína Marečka (Maretschka), vyslaných do Říma biskupem Antonínem Aloisem Weberem. Nejstarším a nejdéle studujícím byl Alois Neumann, narozený 1. 7. 1912 v Krásném Lesu na Frýdlantsku (o. Liberec),

---

65 Feichtinger, Anton: *Männer der Heimat*. Heimatpfarrer H. H. Josef Teuner, s. 235; Linzer Diözesanblatt, roč. CXXXIV., č. 14 z 1. 12. 1988, Personen-Nachrichten, s. 204–205.

66 Linzer Diözesanblatt, roč. CXXXII., č. 4 z 1. 4. 1986, Personen-Nachrichten, s. 66.

67 Linzer Diözesanblatt, roč. CXXXIV., č. 14 z 1. 12. 1988, Personen-Nachrichten, s. 204–205.

68 *Catalogus Venerabilis cleri saecularis et regularis dioceseos Reginae-Gradecensis pro anno Domini Nostri Jesu Christi 1943*. Reginae Gradecii 1943, sl. 406.

69 APCN, *Catalogus alumnorum Pontificii Collegii Bohemi Romae 1884–1929*, rkp. 1, s. 91.

70 Kaupa, Karl: *Heimatbuch der Gemeinden Jansdorf und Strokele*. München 1974, s. 126, zde uveden Hermann Grolik z Janova čp. 98.

71 Srovnej další informace na: <https://www.volksbund.de> [16. 11. 2018].

72 APCN, *Catalogus alumnorum Pontificii Collegii Bohemi Romae 1884–1929*, rkp. 1, s. 76.

ze 4. ročníku teologie (v Nepomucenu od 27. 10. 1934), ordinovaný brzy po odchodu z Nepomucena dne 17. 12. 1938.⁷³ Po návratu nastoupil od 1. 7. 1940 službu v diecézi, nejprve působil na kaplanských místech v Chrastavě a jako kaplan lokálie v Machníně⁷⁴ a od 1. 7. 1943 se stal prvním kaplanem velké farnosti s necelými deseti tisíci věřících v Bílině.⁷⁵ Dne 11. 12. 1943 byl promován doktorem teologie na Teologické fakultě Německé Karlovy univerzity v Praze.⁷⁶ Na rozkaz vojenské posádky musel dne 15. 6. 1945 opustit svůj úřad bílinský arciděkan Wenzel Billich a společně s ním byl vypovězen i arciděkan ve výslužbě Antonín Russ ze soukromého bytu na Újezdě.⁷⁷ Na žádost tamního obyvatelstva povolili ONV a vojenský velitel pplk. Starý A. Neumannovi další působení ve farnosti. Generální vikář litoměřické diecéze J. Kuška⁷⁸ proto ustanovil kaplana Neumanna prozatímním spirituálním administrátorem (vicarius substitutus) pro bílinskou farnost. V této turbulentní době, kdy docházelo k bezdůvodné internaci nebo vyhoštění německých duchovních za hranice ČSR, nemohl vyhovět požadavku posílení o katechetu pro výuku náboženství.⁷⁹ Přestože se k Neumannovi dostaly v polovině července 1945 informace, že o arciděkanský úřad usiluje třebívlický farář Antonín Tuček⁸⁰ a mohl by ohrozit jeho další setrvání ve službě v bílinské farnosti, nakonec se nevyplnily.⁸¹

Během tzv. divokého i řízeného odsunu, kdy litoměřickou diecézi postupně opouštěli i nacisty pronásledovaní katoličtí duchovní,⁸² nebylo v zájmu generál-

73 Tamtéž, s. 54.

74 Handbuch der Diözese Leitmeritz 1941. Leitmeritz 1941, s. 93 a Archiv Biskupství litoměřického (dále ABL), Konzistoř 1941–1990, záležitosti beneficií, signatura (dále sign.) II-A-1 farní úřad (dále FÚ) Chrastava, výměr pro kaplana A. Neumanna z 19. 1. 1942.

75 ABL, Konzistoř 1941–1990, záležitosti beneficií, sign. II-A-1 Bílina, v Bílině byla v této době systemizována 3 místa pro duchovní.

76 ABL, Konzistoř 1941–1990, personální spisy kněží, sign. III-A-1, A. Neumann, Neumannovo oznámení biskupské konzistoři v Litoměřicích z 13. 12. 1943.

77 ABL, Konzistoř 1941–1990, záležitosti beneficií, sign. II-A-1 FÚ Bilina, oznámení A. Neumanna biskupské konzistoři č. j. 483 z 3. 7. 1945.

78 Pehr, Michal a kol.: Cestami křesťanské politiky. Biografický slovník k dějinám křesťanských stran v českých zemích. Praha 2007, s. 151.

79 ABL, Konzistoř 1941–1990, záležitosti beneficií, sign. II-A-1 FÚ Bílina, oznámení g. v. č. 3617 z 6. 7. 1945.

80 ABL, Konzistoř 1941–1990, personální spisy kněží, sign. III-A-1, A. Neumann, oznámení A. Neumanna biskupské konzistoři bez čísla z 19. 7. 1945.

81 Litoměřická diecése v přehledu (stav k červnu 1948), Biskupská konzistoř Litoměřice 1948, s. 33, Antonína Tučka nahradil na faře Třebívlice od 1. 10. 1946 jako administrátor Štěpán Půček. Tamtéž, s. 60 A. Tuček spravoval od léta 1946 benefícia Konojedy, Levín a Strážišťe a od 1. 10. 1946 navíc ještě Úštěk.

82 Hehl, Ulrich von: Priester unter Hitlers Terror. Eine biographische und statistische Erhebung.

ního vikariátu přesunovat mladého kvalitního kněze seznámeného s poměry tak exponovaného místa. Neumann jako duchovní německé národnosti požádal konzistoř až v březnu 1947 (tedy po oficiálním ukončení masivního transferu z ČSR) o exkardinaci z diecéze. Tu však biskupská konzistoř zamítla. Obtížnou personální situaci litoměřického biskupství se nepodařilo vyřešit ani do konce roku 1947, a tak A. Neumann zůstal dle jejího sdělení ZNV v prosinci 1947 nadále jediným duchovním správcem ve městě na základě původního ustanovení administrátorem z 6. 7. 1945 a zbývající dvě místa byla neobsazena.⁸³ Situace v Bílině pro něj byla stále nejistou a civilní úřady připravovaly údajně Neumannovo přeložení do vnitrozemí. Pravděpodobně i z těchto důvodů se začal poohlížet po místě v diecézi za hranicemi Československa. V březnu a dubnu 1948 došlo k výměně korespondence s biskupským ordinariátem v Klagenfurtu o možném odchodu do diecéze Gurk⁸⁴ kvůli jeho německé národnosti.⁸⁵ Poznámka „schopný je, profesor je, zda se dostane ven? pochybujeme“ na konceptu odpovědi litoměřického biskupského ordinariátu z dubna 1948 jako by předpověděla neúspěšný výsledek jednání. Dne 4. 9. 1948 totiž sdělil generální vikář František Vlček arciděkanskému úřadu v Bílině, že po rozmluvě s farářem Františkem Šemíkem z České Kamenice, který jej měl pravděpodobně v Bílině nahradit, se nepočítá u Neumanna se změnou místa.⁸⁶ A. Neumann figuruje ještě v létě 1949 v seznamu obsazených far sestaveném

Im Auftrag der Deutschen Bischofskonferenz unter Mitwirkung der Diözesanarchive. Mainz 1984, Biographischer Teil, sl. 1543–1584. Grulich, Rudolf: Sudetoněmečtí katolíci jako oběti nacismu. Pontes Pragenses, Centrum pro náboženský a kulturní dialog při Husitské teologické fakultě UK v Praze, Brno 2002; Valasek, Emil: Der Kampf gegen die Priester im Sudetenland 1938 bis 1945. Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen, Mähren, Schlesien 16, Königstein 2003; Zückert, Martin – Holzswimmer, Laura (hrsg.): Religion in den böhmischen Ländern 1938–1948. München 2007; Schulze Wessel, Martin – Zückert, Martin (hrsg.): Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte, kde studie k životu církve v letech 1938–1945: Küpper, René: Nationalsozialistische Religions- und Kirchenpolitik im Reichsgau Sudetenland, s. 317–358; Anders, Freia: Strafverfahren gegen die katholische Geistlichkeit im Reichsgau Sudetenland, s. 359–382; Holzswimmer, Laura: Kirchliches und religiöses Leben in den an Deutschland angegliederten Gebieten, s. 383–406.

83 ABL, Konzistoř 1941–1990, záležitosti beneficí, sign. II-A-1 FÚ Bílina, sdělení generálního vikáře ZNV č. 8021 z 11. 12. 1947. V Bílině bylo stále systemizováno místo arciděkana a prvního a druhého kaplana.

84 Gurk v letech 1072–1787 sídlem stejnojmenného biskupství s rozsáhlým panstvím na severu Korutan, které vzniklo odštěpením od salcburského arcibiskupství. Biskupská rezidence se r. 1787 přestěhovala do Klagenfurtu.

85 ABL, Konzistoř 1941–1990, personální spisy kněží, sign. III-A-1, A. Neumann, srv. korespondenci z března a dubna 1948 mezi litoměřickou biskupskou konzistoří a biskupským ordinariátem v rakouském Klagenfurtu.

86 ABL, Konzistoř 1941–1990, záležitosti beneficí, sign. II-A-1 FÚ Bílina, sdělení generálního vikáře arciděkanskému úřadu v Bílině č. 7350/48-II-A/1-GV ze 4. 9. 1949.

pro KNV Ústí nad Labem jako kaplan a jediný duchovní správce v Bílině,⁸⁷ od 15. 8. 1950 zde působil Václav Vosáhlo, CSsR, zřejmě jako výpomocný duchovní.⁸⁸ A. Neumannovi se nakonec odchod z Československa podařilo realizovat, i když podrobnější informace a datum prozatím neznáme. Z dostupných pramenů se dovídáme, že zemřel 11. 2. 2003 v bavorském Unterpfaffenhofen u Mnichova.⁸⁹

Další ze studentů Josef Hille, narozený 9. 11. 1914 v Jiříkově, z 3. ročníku teologie (v Římě od 1. 11. 1934), akolytou od 13. 2. 1938,⁹⁰ přijal kněžské svěcení 29. 10. 1939 jako alumnus v Germanicu.⁹¹ Po ukončení vysokoškolských studií licenciátem v červnu 1940⁹² se zapojil do služby v litoměřické diecézi na začátku srpna 1940. Nejprve se stal druhým kaplanem v Ústí nad Labem, dne 19. 5. 1941 byl jmenován druhým kaplanem ve Šluknově⁹³ a odtud přešel na začátku prosince 1941 jako kaplan do Lovosic,⁹⁴ přičemž byl k 28. 11. 1941 jmenován kaplanem lokálie v nedalekých Sulejovicích.⁹⁵ Odtud přešel v polovině července 1943 jako kaplan do Trmic (dnes část Ústí nad Labem),⁹⁶ kde jej také zastihl konec války.

Po odchodu části německého obyvatelstva a katolických duchovních z ČSR svitla Hillemu naděje na kariérní postup. Naneštěstí se ucházel o nominaci na některé z uprázdněných míst bez vědomí trmického faráře Františka Weigelta, a tím zkomplikoval situaci trmického benefícia, personálně oslabeného nedávným

87 ABL, Konzistoř 1941–1990, záležitosti beneficií, sign. II-A-1 všeobecné, seznam a obsazení far v kraji ústeckém sestaveném Bk Ltm na vyžádání KNV Ústí nad Labem č. 6507/49 z 16. 7. 1949.

88 ABL, Konzistoř 1941–1990, záležitosti beneficií, sign. II-A-1 FÚ Bílina, souhlas biskupské konzistoře s působením V. Vosáhla jako výpomocného duchovního ve farnostech Bílina, Lužice, Mrzlice a Jenišův Újezd č. 2999 z 24. 8. 1950.

89 Seznam kněží litoměřické diecéze zemřelých v cizině do roku 2010 dostupný na: https://cs.wikibooks.org/wiki/D%C4%9Bjiny_litom%C4%9B%C5%99ick%C3%A9_diec%C3%A9ze/Seznam_kn%C4%9B%C5%BE%C3%AD_z_litom%C4%9B%C5%99ick%C3%A9_diec%C3%A9ze_zem%C5%99el%C3%BDch_v_cizin%C4%9B_do_roku_2010 [9. 10. 2018].

90 APCN, Catalogus alumnorum Pontificii Collegii Bohemi Romae 1884–1929, rkp. 1, s. 56.

91 ABL, Konzistoř 1941–1990, personální spisy odsunutých kněží, sign. III-A-1, J. Hille, žádost J. Hilleho biskupské konzistoři o vydání celebretu z 23. 6. 1945.

92 Tamtéž, žádost biskupské konzistoři a biskupu Weberovi o uvolnění ze sanitní služby z 20. 1. 1942.

93 ABL, Konzistoř 1941–1990, záležitosti beneficií, sign. II-A-1 FÚ Šluknov, oznámení generálního vikáře Wagnera J. Hillemu č. 3153 ze 17. 5. 1941.

94 ABL, Konzistoř 1941–1990, záležitosti beneficií, sign. II-A-1 FÚ Lovosice, Hilleho nominace byla původně připravena k 15. 11. 1941, z technických důvodů došlo k jeho faktickému přesunu až na začátku prosince 1941.

95 Tamtéž, oznámení generálního vikáře Wagnera J. Hillemu č. 7863 z 28. 11. 1941.

96 ABL, Konzistoř 1941–1990, záležitosti beneficií, sign. II-A-1 FÚ Trmice, informace faráře Weigelta biskupské konzistoři v Litoměřicích o nástupu J. Hilleho 17. 7. 1943 na post kaplana v Trmicích č. 811 z 22. 7. 1943

odchodem druhého kaplana Groegera.⁹⁷ Minimální nebo nulový přenos informací mezi trmickým farářem, J. Hillem a biskupskou konzistoří společně s rychle se měnícími poměry v jednotlivých lokalitách diecéze jen přispěl už k tak složitému až nepřehlednému stavu na některých beneficiích.⁹⁸ V září 1945 ustanovil generální vikář Josef Kuška J. Hilleho správcem farností v Libochovanech a Prackovicích⁹⁹ místo zatčeného faráře německé národnosti Jindřicha Franze¹⁰⁰ v domnění, že má za sebe zajištěnu náhradu v Trmicích.

Mladý duchovní bezesporu nedocenil důsledky zamýšleného přesunu z větší německé oblasti Ústecka do českého prostředí. Instrukce biskupské konzistoře ke klidnému soužití obyvatelstva z 21. 9. 1945, Hilleho návštěva fary a předsedy MNV dne 30. 9. 1945 vyvolaly odmítavou reakci zástupců místní samosprávy.¹⁰¹ MNV v Libochovanech oznámil biskupské konzistoři 8. 10. 1945, že po zajištění tamního faráře Franze, „spolčeného s německými sběhy“, převzal do své správy opuštěnou faru i kostel včetně nezbytných administrativních úkonů a mší farář ze sousední Církvice a že si v ryzě české vesnici nepřeje v žádném případě německé bohoslužby. Na zasloupanou instrukci reagoval slovy: ... „prohlašuji Vám, že o klid se postaráme sami i bez německých modliteb i v našem kostele v Libochovanech. Konečně upozorňuji, že Libochovany jsou dnes bohu díky z 80% českou obcí, poněvadž němečtí byli evakuováni, jednak se jim podává slovo Boží v jejich rodném jazyce ve vězeňské kapli v Terezíně a v Litoměřicích.“¹⁰²

V podobně laděném duchu uveřejnilo severočeské vydání deníku *Práce* dne 11. 10. 1945 článek „Nepochopitelný postup biskupské konzistoře“ s podtitulkem „Německý farář do české vesnice“ a v něm barvitě vylíčilo Hilleho návštěvu přiděleného benefícia. Z dikce lze usoudit, že redaktorovi posloužilo jako podklad vyjádření libochovanského MNV, respektive tamního řídicího učitele, s cílem diskreditovat jednání litoměřické biskupské konzistoře i německého faráře. Novinový článek se neminul účinkem a Hille pod dojmem událostí posledních dnů zapochyboval o správnosti jeho ustanovení administrátorem. Obrátil se tedy na

---

97 Tamtéž, žádost faráře F. Weigelta o přidělení kaplana místo odcházejícího Hilleho č. 1927 z 2. 10. 1945.

98 Tamtéž, reakce generálního vikariátu farnímu úřadu v Trmicích v cause Hille k č. 1927 z 8. 10. 1945.

99 Tamtéž, oznámení generálního vikáře farnímu úřadu v Trmicích č. 5428 z 25. 9. 1945. V Libochovanech byl Hille ustanoven jako administrátor in spiritualibus – vicarius substitutus a v Prackovicích jako interkalární administrátor – vicarius economus ex currendo.

100 Farář Franz byl zatčen 18. 9. 1945 a ve vazbě od 19. 9. 1945.

101 ABL, Konzistoř 1941–1990, záležitosti beneficií, sign. II-A-1 FÚ Libochovany, dopis J. Hilleho biskupské konzistoři č. j. 2085 z 12. 10. 1945.

102 Tamtéž, MNV Libochovany biskupské konzistoři č. j. Pr/1945 z 8. 10. 1945.

konzistoř s prosbou o konečný verdikt. Pro generálního vikáře Kušku to byl jeden z mnoha podobných případů a navíc neměl příliš na výběr. Vyložil Hillemu, že novinový článek útočil především na biskupskou konzistoř a optimisticky mu napsal: „Ovládáte-li češtinu ústně tak, jako píšete, klidně můžete do Libochovan jít... Neproviníte-li se ničím proti platným předpisům, tedy se Vám tam nic nestane. Německého jazyka asi nebudete smět v kostele užívat, ale kdo je dobrým katolíkem, bude rád, že v místě kněz je. Nepřijdou-li nekatolíci nebo špatní katolíci, nebude to Vaše vina. Zachovejte klid, nedejte se rozčílit semper memor. quod melior est oratio mitis quam violenta, a já doufám, že i Vy budete spokojen... Račte tedy do Libochovan nastoupit.“¹⁰³ Odpověď byla samozřejmě motivována snahou obsadit co nejdříve opuštěné beneficium, protože byla ohrožena správa dvou farností s třemi kostely v Libochovanech, Prackovicích nad Labem a Velkých Žernosekách. Brzy se však ukázalo, že ani zkušený generální vikář nedokázal správně odhadnout další vývoj událostí. Nový a zároveň nevídaný administrátor Hille se tedy 18. 10. 1945 přestěhoval z Trmic do Libochovan.¹⁰⁴

Jako duchovní správce německé národnosti, který pozbyl československé státní občanství, vnímal realisticky poměry kolem sebe a do budoucna neviděl v diecézi další perspektivu. Svoje pocity shrnul v červnu 1947 v žádosti o exkardinaci z litoměřické diecéze. V několikabodovém zdůvodnění uvedl, že neměl v úmyslu vykonávat kněžský úřad u lidu, který neužívá jeho mateřštinu, a proto považuje své působení v jiném prostředí za „zvláštní“ povolání podobné misionářskému. Navíc si při vysvěcení na kněze byl vědom, že je ordinován pro diecézi s nadpoloviční většinou německých duchovních správ, a proto vycházel z faktu, že nemůže být proti své vůli ustanoven na beneficium s převahou farníků jiného než jeho mateřského jazyka. Po odsunu Němců se jazyková skladba diecéze proměnila natolik, že v ní pro sebe jako rodák ze Šluknovského výběžku nenacházel další uplatnění. Naopak se domníval, že v Německu jsou ještě oblasti s velkým nedostatkem duchovních správců, a proto žádal kromě exkardinace zároveň inkardinaci do některé severoněmecké části diecéze. Přestože si J. Hille přál povolení exkardinace po termínu vystavení ostatků sv. Vojtěcha v Litoměřicích u příležitosti 950. výročí jeho mučednické smrti v roce 1947,¹⁰⁵ podařilo se mu realizovat zamýšlený odchod z diecéze až v září 1948.

103 Tamtéž, generální vikář J. Hillemu č. 3104 ze 17. 10. 1945.

104 ABL, Konzistoř 1941–1990, záležitosti beneficií, sign. II-A-1 FÚ Trmice, informace faráře Weigelta biskupské konzistoři v Litoměřicích o odchodu kaplana Hilleho do Libochovan č. j. 2.-172 z 18. 10. 1945.

105 ABL, Konzistoř 1941–1990, personální spisy odsunutých kněží, sign. III-A-1, Hille, Hilleho žádost administrátorovi litoměřické diecéze J. Beranovi o exkardinaci č. j. 725 z 11. 6. 1947. Dle rubní poznámky na žádosti doporučila biskupská konzistoř vydání exkardinačního povolení a tuto informaci zaslala farnímu úřadu v Libochovanech č. 3804 dne 1. 7. 1947

Předcházel mu zájem bezpečnostních složek o jeho chování, spolehlivost a do-
savadní činnost. K dalšímu osudu německého duchovního se opět vyjádřil MNV
v Libochovanech společně s akčním výborem Národní fronty a shodou okolností
pod ním byl podepsán týž člověk, který se za MNV vyjadřoval emotivně již na pod-
zim 1945. V odpovědi na dožádání ONV Litoměřice se vyjádřil takto: „Má-li býti
farář Hille odsunut do Německa, uvolnili bychom zmíněného faráře ihned. Má-li
býti jen přeložen v rámci země České, myslíme, že je i u nás v obci dobře „založen“.
... Odstranění Hilleho, který přese všechno vykonává v našem i v okolních koste-
lech /Církvíce, Velké Žernoseky, Prackovice/ nejnütnější církevní obřady, by zna-
menalo uzavření a pustnutí kostelů, zvláště toho jednoho z nejpěknějších – našeho
libochovanského. Proto, nejde-li o odsun, ponecháme si faráře až do odsunu do Ně-
mecka u nás. Snad do té doby se najde česká náhrada.“¹⁰⁶ Přestože nebyly proti cho-
vání J. Hilleho shromážděny negativní informace, připravoval se od července 1948
na odsun.¹⁰⁷ Podle instrukce litoměřické konzistoře požádal odsunový referát ONV
o včasné oznámení přesného data odchodu.¹⁰⁸ Po řádném předání farního úřadu
v Libochovanech dne 20. 9. 1948,¹⁰⁹ se nechal odsunout do sovětského okupačního
pásma na území Německa.¹¹⁰ Podle dochované kartotéky transportovaných osob
odešel Josef Hille dne 21. 9. 1948 do sběrného střediska v Lešanech a opustil území
Československa.¹¹¹ Biskupská konzistoř v Litoměřicích vzala na vědomí protokol
o předání far, nemohla jej však zaslat farnímu úřadu v Libochovanech, protože byl
až do začátku roku 1949 bez duchovního správce. Další životní peripetie J. Hille-
ho v duchovní službě v poválečném Německu neznáme, v dostupných pramenech
můžeme ověřit, že zemřel dne 9. 12. 2002 v lázeňském městě Waren an der Müritz

---

106 SOKA Litoměřice se sídlem v Lovosicích, ONV Litoměřice, 1945–1960, odsun Němců, k. 121, vyjádření MNV Libochovany pro ONV Litoměřice k pobytu J. Hilleho čj. Pr/48/Ň z 16. 4. 1948.

107 ABL, Konzistoř 1941–1990, záležitosti beneficí, sign. II-A-1 FÚ Libochovany, výměna kore-
spondence mezi J. Hillem a biskupskou konzistoří Litoměřice z 9. 7. 1948 a 13. 7. 1948.

108 Tamtéž, opis žádosti J. Hilleho ONV Litoměřice o okamžité sdělení data odchodu č. 1559 ze
14. 7. 1948.

109 Tamtéž, protokol o předání a převzetí farností Libochovany, Prackovice a Církvíce mezi
J. Hillem a zástupcem biskupské konzistoře V. Drapelou č. j. 2190-48-Libochovany z 20. 9.
1948. V bodu 11 bezvadně připraveného protokolu, svědčícího o precizní péči o svěřená be-
necia i úřední agendu, stojí: „Předávající prohlašuje, že při administraci výše uvedených
farností užil podle svého svědomí všech svých sil a prohlašuje, že odchází z Libochovan bez
jakýchkoliv právních a jiných nároků či závazků.“

110 ABL, f. Konzistoř 1941–1990, personální spisy odsunutých kněží, sign. III-A-1, J. Hille, sdělení
ONV Litoměřice biskupské konzistoři v Litoměřicích č. j. 106/48 z 15. 9. 1948 o dobrovolném
odsunu J. Hilleho, který se má uskutečnit 20. 9. 1948. Z poznámek na oznámení je patrné, že
sdělení doručil konzistoři osobně farář Hille dne 15. 9. 1948 společně se žádostí o převzetí jím
spravovaných far.

111 SOKA Litoměřice se sídlem v Lovosicích, Sběrné středisko Litoměřice, kartotéka odsouvaných osob.

na území Meklenburska-Předního Pomořanska na severu bývalé Německé demokratické republiky.¹¹²

Nepodařilo se zjistit informace o nejmladším ze studentů litoměřické diecéze Antonínu Marečkovi, narozeném 14. 11. 1915 v Panském (dnes č. o. Staré Křečany, o. Děčín, farnost Brtníky), studentovi třetího ročníku teologie (v koleji od 3. 11. 1935, kam přešel po 1. ročníku diecézního semináře v Litoměřicích), akolytou od 13. 2. 1938.¹¹³ Není jasné, zda dokončil studia v Římě, pravděpodobně se nezapojil do správy diecéze, není evidován ani mezi zemřelými kněžími litoměřické diecéze. Veškeré stopy v pramenech z tohoto období o A. Marečkovi prozatím mizí s odchodem německých bohoslovců z Nepomucena.

Závěr

Odchod studentů se v pomnichovském období nedotkl budějovické diecéze, protože neměla v Nepomucenu žádného alumna německé národnosti, i když část far byla spravována německy mluvícími duchovními. Alumni z nepomucenské koleje se nemohli vrátit do protektorátu a prožili skoro celou dobu okupace v Římě s ekonomickou podporou Svatého stolce a minimálním kontaktem s domovem,¹¹⁴ zatímco se jejich bývalí spolužáci a někteří absolventi teologie německé národnosti postupně vraceli do domovských diecézí, kde mohli zúročit zkušenosti ze studií a delšího inspirativního pobytu ve Věčném městě. Co měli všichni alumni německé národnosti společného? Většina musela po ukončení nebo ještě během studií sloužit v německé armádě, někteří přežili útrapy v bojových liniích, jiní takové štěstí neměli a rozšířili anonymní řady padlých a nezvěstných z východní fronty. Nelze vyloučit, že Antonín Mareček a Josef Pauer, o nichž se nepodařilo ve vybraných tuzemských archivech získat jakékoliv informace, ztratili zájem o studium nebo v něm nemohli pokračovat. Je možné, že se nakonec věnovali jiným povoláním nebo zůstali v Itálii, protože se nevrátili ani na diecézní učiliště. Duchovní německé národnosti museli dříve nebo později po válce opustit dosavadní benefícia a území Československa, přestože většina ovládala češtinu. J. Hille, A. Neumann a J. Teuner, kteří zůstali v diecézích déle, se přizpůsobili poměrům a na rozdíl od J. Prosche, jenž po

112 Seznam kněží litoměřické diecéze zemřelých v cizině do roku 2010 dostupný na: https://cs.wikibooks.org/wiki/D%C4%Bjiny_litom%C4%B%C5%99ick%C3%A9_diec%C3%A9ze/Seznam_kn%C4%B%C5%BE%C3%AD_z_litom%C4%B%C5%99ick%C3%A9_diec%C3%A9ze_zem%C5%99el%C3%BDch_v_cizin%C4%B_do_roku_2010 [9. 10. 2018].

113 APCN, *Catalogus alumnorum Pontificii Collegii Bohemi Romae 1884–1929*, rkp. 1, s. 67.

114 Tento stav ovlivnila řada faktorů, ať už to bylo zřízení Protektorátu Čechy a Morava a s ním související přerušení diplomatických styků se Svatým stolicem, úmrtí arcibiskupa Kašpara a neobsazení arcibiskupského stolce po celou dobu války, utlumení činnosti pražské nunciatury a její podřízení berlínské nebo personální oslabení a omezení vlivu episkopátu.

studiích ztratil na čtyři a půl roku kontakt s arcidiecézí, korespondovali s představenými česky.¹¹⁵

Odchod zkušených správců beneficií, kteří vystudovali teologii na římské Gregoriánské univerzitě, a nechyběla jim znalost místních poměrů a zároveň měli dostatek sil do dalších let služby, znamenal citelnou ztrátu pro každého ordináře. Katoličtí duchovní německé národnosti se po odchodu z ČSR začlenili bez problémů do správy diecézí na území Německa a Rakouska, kde panoval nedostatek katolických farářů, ať už zdecimovaných v koncentračních táborech nebo na východní frontě. Na příkladu několika předválečných exalumnů papežské nepomucenské koleje můžeme doložit složitost česko-německého „soužití“ v první polovině 20. století stejně jako zhoršující se vztah státu a katolické církve v poválečném Československu.

---

115 Větší problémy s češtinou měl zpočátku J. Hille.

Der Abgang der deutschen Theologen aus dem römischen Nepomuceum im Oktober 1938

Die Studie beschäftigt sich mit dem Schicksal der Theologen deutscher Nationalität aus der Erzdiözese Prag und weiterer tschechischer Diözesen, die auf Anregung von Papst Pius XI. am 26. 10. 1938 aus dem päpstlichen Kollegium Nepomucenum in das deutsch-ungarische Kollegium Germanico-Ungaricum überwechseln mussten. Sie ist auf ihren Studienabschluss, die Rückkehr und Eingliederung in die Strukturen der entsendenden Diözesen ausgerichtet. Der Abgang betraf aus der Erzdiözese Prag Jan Prosch, aus der Diözese Königgrätz Josef Teuner, Josef Pauer und Hermann Grolik und aus der Diözese Leitmeritz die drei Studenten mit Heimatrecht auf dem besetzten Gebiet Alois Neumann, Josef Hille und Antonín Mareček. Die Mehrheit musste nach dem Studienabschluss oder während der Studien in der Deutschen Wehrmacht dienen, Einige überlebten die Qualen an den Fronten, Andere erweiterten die Reihen der anonymen Gefallen und Vermissten. Erfahrene Benefizienverwalter, die Theologie an der päpstlichen Universität Gregoriana in Rom studiert hatten und denen die Kenntnis der örtlichen Verhältnisse nicht fehlte und die gleichfalls genug Kräfte für weitere Dienstjahre hatten, mussten nach dem Krieg die Tschechoslowakei verlassen, obwohl sie zumeist Tschechisch beherrschten. Nach der Vertreibung fanden sie ohne Probleme eine Verwendung in Deutschland und Österreich, wo ein Mangel an katholischen Pfarrern herrschte, die entweder in den Konzentrationslagern oder an der Ostfront dezimiert wurden. Am Beispiel einiger Nachkriegs-Examplumni des Kollegiums Nepomucenum können wir die Schwierigkeit des deutsch-tschechischen „Zusammenlebens“ in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts nachweisen, ebenso wie die sich verschlechternde Beziehung zwischen dem Staat und der katholischen Kirche in der Nachkriegs-Tschechoslowakei.

The Leave of German theologians from Roman Nepomucenum in October 1938

The paper deals with the fate of theologians of German nationality from the Prague archdiocese and other Bohemian dioceses that, owing to the inducement of Pope Pius XI, had to leave the Papal college Nepomucenum on October 26, 1938, and move to the German-Hungarian College Germanico-Ungaricum. It focuses on finishing their studies, their return and involvement in the structures of their home dioceses. This concerned Jan Proschke from the Prague archdiocese, Josef Teuner, Josef Pauer and Hermann Grolik from diocese of Králové Hradec, and Alois Neumann, Josef Hille and Antonín Mareček from the diocese of Litoměřice who had their domicile right in the occupied territory. Most of them had to serve in the German army after or during their studies, some survived the suffering in the front line, some joined the great number of fallen and missing. Experienced administrators of beneficia who studied theology at the Gregorian University in Rome, had local knowledge and enough forces to following years of service, had to leave Czechoslo-

vakia after war, despite the fact that they were mostly fluent in Czech. After being resettled, they found with no difficulties position in Germany and Austria that were lacking Catholic priests, killed either in concentration camps or at the eastern front. Based on example of several pre-war ex-alumni of Nepomucenum college, we can demonstrate the complexity of the Czech-German “co-living” in the first half of the 20th century as well as the deteriorating relation of the state and the church in the post-war Czechoslovakia.

VOLBY DO AUTONOMNÍHO SNĚMU SLOVENSKÉ KRAJINY¹

JAN RYCHLÍK

Volbám do slovenského sněmu na podzim 1938 nebyla zatím věnována dostatečná pozornost. Autoři doposud tyto volby většinou pouze registrovali, přičemž hodnocení záviselo od jejich politické orientace. Autoři demokratické i komunistické orientace je charakterizovali jako nedemokratické,² zatímco neoludáčtí autoři z řad poválečné slovenské orientace je zpravidla označovali za plebiscit o novém směřování Slovenska, čímž vlastně navazovali na dobovou publicistiku z podzimu 1938. Nedemokratický charakter zastírali či přecházeli mlčením.³ Vlastní průběh voleb ale zůstával mimo zájem autorů.

Volby do autonomního Sněmu Slovenské krajiny, které se uskutečnily 18. prosince 1938, mohou sloužit jako dobrá ukázka státem posvěceného volebního podvodu. Voličům byla předložena jen jediná kandidátka Hlinkovy slovenské strany ľudové (HSELS). Na tom by nebylo ještě nic zvláštního: pořádání „voleb“ podobným způsobem bylo pro totalitní a autoritativní režimy charakteristické už dávno před tím. Stačí připomenout volby do říšského sněmu v nacionálně-socialistickém Německu na podzim 1933 či v roce 1936, anebo volby do sovětů v SSSR (především volby do Nejvyššího sovětu SSSR 12. prosince 1937, provedené podle nové stalinové ústavy z roku 1936).⁴ Novým prvkem však bylo to, že po formální stránce proběhly volby zcela regulérně v souladu s předpisy volebního zákona platného v době první republiky, tedy v demokratických podmínkách; přesto bylo reálně voličům zcela znemožněno vyjádřit svou politickou vůli.

---

1 Tato studie vznikla v rámci grantového projektu GA ČR, reg. č. 18-02843S: Nejisté mandáty. Volby a jejich legitimize v českých zemích a Československu 1848–1939.

2 Lipscher, Ladislav: *Ludácká autonómia – ilúzie a skutočnosť*. Bratislava 1958, s. 250–252; Dérer, Ivan: *Slovenský vývoj a ľudácká zrada*. Praha 1946, s. 315–316; Marsina, Richard – Čičaj, Viliam – Kováč, Dušan – Lipták, Lubomír: *Slovenské dejiny*. Martin 1992, s. 241.

3 Ďurica, Milan Stanislav: *Dr. Jozef Tiso – slovenský kňaz a štátnik 1*. Martin 1992, s. 216–218; týž: *Dejiny Slovenska a Slovákov*, 2. vyd. Bratislava 1995, s. 141; Vnuk, František: *Stopäťdesiat rokov v živote národa*. Bratislava 2004, s. 189.

4 *Ottův slovník naučný nové doby*, VI/1. Praha 1939, s. 543.

Požadavek vlastního zemského (slovensky: krajinského⁵) sněmu, který by byl legislativním orgánem pro Slovensko ve všech otázkách, pokud nejsou výslovně svěřeny do kompetence celostátního Národního shromáždění, prosazovali slovenští autonomisté už od počátku existence Československé republiky. Odvolávali se přitom na text dohody uzavřené v Pittsburghu v Pensylvánii 30. května 1918 mezi Českým národním sdružením, Svazem českých katolíků a Slovenskou ligou v Americe za přítomnosti T. G. Masaryka. Článek 2 této dohody stanovoval, že Slovensko bude mít vlastní administrativu, svůj sněm a svoje soudy.⁶ Poslanci Slovenské ľudové strany (od roku 1925 Hlinkovy slovenské ľudové strany) opakovaně podávali v Národním shromáždění návrhy na změnu ústavy, uzákonění autonomie Slovenska a zřízení slovenského sněmu. První takový návrh byl podán 25. ledna 1922 (tisk 3403). Sněm měl být volen podle volebního řádu pro Národní shromáždění (§ 12), měl být jednokomorový a měl mít vždy tolik poslanců, kolik bude ve slovenských volebních krajích voleno poslanců a senátorů (§ 14).⁷ Druhý návrh podali ľudáčtí poslanci 8. května 1930. Návrh předpokládal rozšíření autonomie Podkarpatské Rusi, uzákoněné (avšak nerealizované) v článku 3 ústavy z 29. února 1920, také na Slovensko.⁸ Tím by Slovensko získalo sněm mající kompetence v záležitostech jazykových, kulturních, školských a náboženských. Ani jeden z uvedených návrhů se do pléna sněmovny nedostal, protože vládní koalice je nechala „zamrznout“ ve výběrech. S ohledem na to, že ve slovenských volebních krajích se volilo jen 63 poslanců a 31 senátorů, byly ostatně návrhy bez souhlasu českých poslanců politicky neprůchodné.

V roce 1938 vypracovala HSLS třetí návrh; ten byl nejprve 5. června 1938 publikován v ústředním deníku HSLS Slovák⁹ a pak podán jako iniciativní návrh v poslanecké sněmovně. Slovenská národná strana (SNS), sdružující především autonomisticky smýšlející evangelíky, vypracovala 14. srpna 1938 vlastní návrh,¹⁰ avšak s ohledem na to, že strana tvořila s HSLS od voleb v roce 1935 autonomistický blok a měla jen jednoho poslance, tento návrh v poslanecké sněmovně nepodala.

Od voleb roku 1935 až do mnichovské katastrofy v září 1938 vedl místopředseda HSLS Jozef Tiso o autonomii jednání s předsedou vlády Milanem Hodžou

---

5 Slovenský pojem „krajinský“ používáme v oficiálních názvech dobových institucí v celém textu (např. krajinský úřad místo českého pojmu zemský úřad apod.)

6 Barnovský, Michal et al. (edd.): Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti (dále jen: DSNIŠ). I. Bratislava 1998, dok. 152, s. 485.

7 DSNIŠ, II., dok. 198, s. 133–134.

8 DSNIŠ, II., dok. 201, s. 148–149.

9 Slovák, 5. 6. 1938, s. 1.

10 DSNIŠ, II., dok. 207, s. 166–168.

a pak i prezidentem republiky Edvardem Benešem. Ten nakonec krátce před Mnichovem souhlasil s provedením autonomie cestou rozšíření pravomoci zemských zastupitelstev, která měla získat legislativní pravomoci. Podobné řešení mělo výhodu v tom, že bylo proveditelné obyčejným zákonem, aniž bylo třeba měnit ústavu.¹¹ Beneš nicméně žádal, aby Tiso nejprve prokázal, že požadavek autonomie je požadavkem většiny slovenských voličů, tedy nejen požadavkem HSLS, ale i ostatních politických stran působících na Slovensku, které s ohledem na výsledek posledních voleb tuto většinu reprezentují. Za tím účelem se Tiso rozhodl svolat poradu vedení hlavních slovenských politických stran na 5. října do Žiliny. Mezitím došlo k mnichovskému diktátu a zásadnímu oslabení pozice pražské ústřední vlády. Vedení HSLS vědělo, že vláda Jana Syrového je připravena požadavek autonomie tentokrát akceptovat. Dokonce i Edvard Beneš bezprostředně před svou abdikací vyzval Syrového, aby se „se Slováky dohodl za každou cenu“. Za této nové situace se vedení HSLS rozhodlo prosadit své představy autonomie mocenským tlakem na ostatní politické strany. Levicové strany – komunisté a sociální demokraté – byly z jednání vůbec vyloučeny, dosavadnímu hlavnímu rivalovi – slovenské větvi agrární strany – byla 5. října v Žilině předložena alternativa buď přijmout ľudácké požadavky, anebo být vůbec smeten z politické scény. Následující den – 6. října – bylo mezi HSLS a slovenskými agrárníky dosaženo dohody, k níž se potom připojily i další středové a pravicové strany – SNS, národní socialisté, živnostníci a Národní obec fašistická; tyto strany ovšem byly na Slovensku svým významem marginální. Podle této dohody si zástupci podepsaných stran osvojovali ľudácký návrh autonomie a zavazovali se jej prosadit v parlamentu. Současně požadovali, aby výkonná moc byla okamžitě odevzdána do rukou slovenské vlády.¹² K tomu došlo ještě týž den, když premiér Jan Syrový jako osoba zastupující prezidenta jmenoval Jozefa Tisa ministrem s plnou mocí pro správu Slovenska. Následující den jej pak jmenoval předsedou první slovenské autonomní vlády a spolu s ním byli jmenováni i čtyři další ministři, z nichž dva zastupovali HSLS a dva agrární stranu.

V době podávání návrhu ústavního zákona se samozřejmě počítalo s tím, že volby do slovenského sněmu se uskuteční za účasti více politických stran. HSLS, která byla od voleb v roce 1925 nejsilnější slovenskou politickou stranou, sice mohla oprávněně předpokládat, že volby do autonomního sněmu vyhraje, nicméně-

11 Obdobné řešení navrhoval už dříve Milan Hodža. Problém uzákonění autonomie totiž spočíval po volbách v roce 1935 právě v tom, že vládní koalice nedisponovala v Národním shromáždění ústavní většinou a změna ústavy vyžadovala souhlas poslanců Sudetoněmecké strany. Bylo přitom jasné, že SdP bude za svou podporu pro ústavní zákon o autonomii Slovenska požadovat obdobný zákon i pro autonomii německého pohraničí.

12 DSNIŠ, II., dok. 212, s. 181.

ně musela zároveň počítat s tím, že se bude muset dělit o moc s dalšími politickými subjekty, především s vlivnou agrární stranou. Změna mocenské rovnováhy po Mnichovu a zejména situace, kdy výkonná moc na Slovensku přešla plně do rukou slovenské autonomní vlády, vytvořila nicméně zcela novou situaci: objevila se možnost nežádoucí strany jednoduše zakázat a ostatní nuceně buď včlenit do jednotného volebního bloku anebo je přímo přinutit k sjednocení s HSLS. Volby se v takovém případě měly stát manifestací jednoty slovenského národa a jeho podpory novému politickému kursu, plebiscitem o novém směřování Slovenska, což při přípravě voleb ľudáci opakovaně zdůrazňovali.¹³ Je zřejmé, že se zde ľudáci inspirovali německým příkladem, konkrétně volbami do říšského sněmu 12. listopadu 1933, které byly po rozpuštění a „sjednocení“ všech politických stran rovněž pojaty jako plebiscit. Podobný přístup odpovídal ideologickému posunu v HSLS, která po sjezdu v Piešťanech v září 1936 začala obhajovat autoritativní formu vlády založené na systému jedné politické strany podle hesla „jeden národ, jedna strana, jeden vodca.“¹⁴

Ze dvou možností, totiž vytvoření bloku stran, anebo zřízení jediné státostrany se vedení HSLS s ohledem na svůj politický vývoj po roce 1936 celkem logicky rozhodlo pro druhou možnost. Hned po převzetí moci na Slovensku byla 9. října zastavena činnost KSC.¹⁵ Dne 22. listopadu 1938 byla úředně zastavená také činnost sociální demokracie.¹⁶ Protože v slovenské větvi agrární strany po politickém pádu Milana Hodži v té době převládlo autonomistické křídlo (tzv. zemisté), podařilo se v listopadu přimět slovenské agrárníky k fúzi s HSLS. Ostatní pravicové strany tak učinily dobrovolně. K fúzi formálně došlo 8. listopadu 1938, v důsledku čehož se HSLS dočasně přejmenovala na Hlinkovu slovenskou ľudovou stranu – Stranu slovenskej národnej jednoty (HSLS-SSNJ).¹⁷ Určitou výjimku tvořila Slovenská národná strana (SNS), která se jako strana autonomistická, navíc už od roku 1932 úzce spolupracující s HSLS, domnívala, že jí bude povolena další činnost. To se ale nestalo. Výnosem ministerstva vnitra Slovenské krajiny z 25. listopadu 1938 byla činnost strany zastavena. Poté, co vedení strany projevilo ochotu ke sloučení s HSLS, byl výnos o zastavení činnosti odvolán, avšak jen proto, aby se mohl sejít výkonný výbor, jenž 15. prosince 1938 rozhodl o sloučení s HSLS.¹⁸

---

13 Viz např. projev Jozefa Tisa v rozhlasě 28. 11. 1938 – Tiso, Jozef: Články a prejavy, Zv. II. (1938–1944). Bratislava 2007, dok. 24, s. 34–36.

14 Arpáš, Róbert: Autonómia, Víťazstvo či prehra? Vyvrcholenie politického zápasu HSLS o autonómiu Slovenska. Bratislava 2011, s. 48.

15 Lipták, Lubomír (ed.): Politické strany na Slovensku 1860–1918. Bratislava 1992, s. 186.

16 Tamtéž, s. 132.

17 Tamtéž, s. 222.

18 Tamtéž, s. 108.

Mimo HSLS existovaly nadále jen strany německé a maďarské národnostní menšiny – Německá strana na Slovensku (*Deutsche Partei in der Slowakei*), vzniklá 8. října oddělením ze zakázané Sudetoněmecké strany¹⁹ a Maďarská strana na Slovensku (*Szlovenszkói Magyar Párt*) jako pokračovatelka předválečné iredentistické Sjednocené maďarské křesťansko-sociální a národní strany.²⁰

Autonomie Slovenska byla formálně legalizována ústavním zákonem č. 299/1938 Sb., jehož osnova byla schválena poslaneckou sněmovnou 19. listopadu. O tři dny později – 22. listopadu – ji schválil také senát a ještě týž den po podpisu ministerským předsedou gen. Janem Syrovým vstoupil zákon v platnost. Šlo o mírně modifikovaný ľudácký iniciativní návrh podaný v létě. Otázku slovenského sněmu a voleb do něj řešil článek V. úvodních ustanovení. Protože pro pochopení volební machinace je jeho text zásadní, uveřejňujeme jej v plném znění (zachovaný pravopis originálu):

„Volby do prvního Snemu Slovenskej krajiny vypíše Slovenská krajinská vláda tak, aby sa mohly vykonať do dvoch mesiacov od vyhlásenia tohto zákona podľa ustanovení čiastky I. a III. zák. čís. 330/1920 Sb. z. a n. v znení zák. čís. 126/1927 Sb. z. a n. s tou zmenou, že aktívne volebné právo majú tí, ktorí v deň voľby prekročili 21. rok svojho veku, že na 20. 000 odovzdaných platných hlasov, ako aj na zbytok presahujúci tri štvrtiny tohto počtu, dostane každá strana jeden mandát a že obmedzenia pasívneho volebného práva určené v § 6 cit. zákona sa na tieto voľby nevzťahujú.“

Volby se tedy neměly konat podle volebního řádu pro Poslaneckou sněmovnu Národního shromáždění, resp. pro Senát, jak by se dalo předpokládat, ale podle řádu pro volby do zemských zastupitelstev, byť rozdíl mezi volebními zákony nebyl velký. Postup při volbě určoval § 37 citovaného zákona.²¹ Volič se před volební komisí byl povinen legitimovat a prokázat, že dostal kandidátky všech kandidujících politických stran. Stěžejní byl odstavec 5 uvedeného paragrafu, který říkal: „Volič sám vloží hlasovací lístek do obálky v prostoru tak odděleném, aby nemohl být pozorován, načež před komisí vhodí obálku do volebního osudí, a musí odložit kandidátní listiny, které mu zbyly, do zvláštní schránky.“ Při existenci pouze jedné kandidátky výše uvedený postup znamenal, že volby ve skutečnosti nebyly tajné, protože pokud volič odhodil kandidátku do připravené bedny, bylo komisi jasné, že do urny vhodil prázdnou obálku a hlasoval tedy proti společné kandidátce. Odevzdané prázdné obálky byly považovány za neplatné hlasy. Volič ve skutečnosti neměl možnost ani teoreticky navrhovaného kandidáta odmítnout, protože volby se konaly podle systému poměrného zastoupení a úpravy kandidátky

19 Tamtéž, Politické strany, s. 231.

20 Tamtéž, Politické strany, s. 241.

21 Zákon ze dne 14. července 1927 č. 126/1927 Sb. z. a n.

nebyly – opět v souladu s volebními zákony první republiky – přípustné: škrtnutí kandidáta na kandidátní listině nemělo žádný účinek.²² Nutno mít na zřeteli, že při systému poměrného zastoupení získává každá politická strana procentuálně tolik křesel, kolik bylo pro příslušnou kandidátku odevzdáno procent platných hlasů. Při jediné kandidátce to tedy znamenalo, že tato kandidátka získávala bez ohledu na skutečný počet odevzdaných hlasů 100% platných hlasů a tedy obsazuje 100% volitelných míst.²³ Na tom by se nic nezměnilo ani v případě, kdyby většina voličů odevzdala prázdné obálky, protože se k takovým hlasům jako neplatným nepřihlíželo.

Měly-li volby do slovenského sněmu vyznít skutečně manifestačně, bylo nutno zamezit podání další kandidátky. Pro vedení HSLS byla situace částečně usnadněna tím, že v době přípravy voleb již měla většina ostatních politických stran zastavenou činnost anebo se „dobrovolně“ sjednotila s HSLS. Není zřejmě náhodou, že rozhodnutí o zastavení činnosti SNS, poslední legálně působící strany, bylo vydáno den před vypsáním voleb. Je ale otázka, zda samotné zastavení činnosti strany vylučovalo podání kandidátky, třeba i pod nějakým jiným, rychle vymyšleným názvem. Politické strany ostatně ještě nebyly úředně rozpuštěny, protože k tomu došlo teprve v lednu 1939. Vedení HSLS se rozhodlo vše „pojistit“ tím, že nastaví podací lhůty tak, aby bylo podání jiné kandidátky znemožněno.

Vláda Slovenské krajiny vyhláškou č. 844/38 ze dne 26. listopadu 1938 vypsala volby do sněmu Slovenské krajiny na neděli 18. prosince 1938. Stálé voličské seznamy byly ode dne vyhlášení voleb, tedy od 26. listopadu 1938, vystaveny po dobu čtrnácti dní k veřejnému nahlédnutí. Kandidátní listiny měly být ve smyslu § 20 zákona ze dne 14. dubna 1920 č. 330/1920 Sb. z. a n. ve znění zákona ze 14. července 1927 č. 126/1927 Sb. z. a n. předložené stranami ve dvou vyhotoveních nejpozději 21 dní před dnem volby, tedy do 12 hodin dne 27. listopadu 1938 předsedovi krajinské (tj. zemské) volební komise u Krajinského úřadu v Bratislavě, kterou tvořili zmocněnci kandidujících politických stran.²⁴ Volit

---

22 Weyr, František: *Československé právo ústavní. Ústavní vývoj československý v roce 1938.* Praha 2017, s. 132 (kniha je reprintem autorova díla *Československé právo ústavní.* Praha 1937, a studie *Ústavní vývoj československý v roce 1938.* Časopis pro právní a státní vědu 27, 1946, s. 20–36).

23 Stejná situace nastala při volbách do Národního shromáždění 30. května 1948, kdy bylo rovněž podána pouze jediná kandidátka Národní fronty a volilo se podle systému poměrného zastoupení. Při dalších volbách do Národního shromáždění 28. listopadu 1954 (a všech následujících až do voleb 23.–24. května 1986 včetně) volby probíhaly sice rovněž na základě jediné kandidátky, avšak většinovým systémem, tj. v každém volebním obvodu byl volen jeden poslanec. V tomto systému bylo možné – ovšem čistě teoreticky – že poslanec nebude zvolen, pokud nezíská alespoň 50% odevzdaných hlasů.

24 Úřední noviny, 26. 11. 1938, č. 58, vyhl. č. 49/1938 úr. n.

měli všichni českoslovenští občané zapsaní ve stálých voličských seznamech v některé obci na Slovensku.²⁵

Po formální stránce vypsaní voleb odpovídalo platným zákonům z doby první republiky, realita však byla jiná. 27. listopad připadl v roce 1938 na neděli, takže reálně bylo třeba podat kandidátní listiny ve skutečnosti už v sobotu 26. listopadu, tedy v týž den, kdy byla publikována vyhláška o vypsaní voleb. *Úradné noviny*, v nichž byla vyhláška publikována, sice vyšly s datem 26. listopadu, expedovány byly ale teprve v pondělí, 28. listopadu 1938, tedy po termínu k odevzdání kandidátních listin. Ústřední orgán HSLS Slovák přinesl oznámení o vypsaní voleb dokonce teprve v úterý 29. listopadu 1938,²⁶ protože v pondělí nevycházel. Reálně tak mohl kandidátku podat jen ten, kdo o vypsaní voleb a termínu k odevzdání kandidátek věděl už předem a předem také kandidátku sestavil, což bylo samozřejmě pouze vedení HSLS. Ta ji také skutečně v řádné lhůtě podala.

Krajinská volební komise se sešla na svém prvním zasedání 29. listopadu 1938. Schůzi zahájil v 10 hodin krajinský prezident Dr. Julian Šimko, který byl z moci svého úřadu zároveň předsedou volební komise. S jejím sestavením měl určité problémy: podle zákona ji měli tvořit zmocněnci kandidujících stran, ale protože kandidátku podala jen jedna strana, měla by tedy komise jen jednoho člena – zmocněnce HSLS dr. Aladára Kočiše. Šimko věc vyřešil tak, že do komise jmenoval ještě jeho náhradníka dr. Karla Klinovského, který tedy rovněž zastupoval HSLS. Komise měla potom včetně jeho samého tři členy a Šimko ji prohlásil za usnášeníschopnou. Předseda potom konstatoval, že ve stanovené lhůtě byla podána jen jediná kandidátka, která obsahuje celkem sto jmen. Komise konstatovala, že tato kandidátní listina vyhovuje všem zákonným podmínkám a už v 10.30 bylo zasedání komise ukončeno.²⁷

Na kandidátní listině, která měla celkem sto jmen (nebyla mezi nimi ani jedna žena), přičemž na prvním místě byl sám místopředseda HSLS²⁸ a předseda vlády Jozef Tiso, bylo vedle členů HSLS i několik bývalých agrárníků, jeden někdejší národní socialista (Emil Boleslav Lukáč), jeden člen Slovenské národní strany (Miloš Vančo) a také představitelé německé a maďarské menšiny. Počet poslanců slovenského sněmu nebyl ze zákona určen a měl vyplynout z počtu voličů podle klíče 1 poslanec na 20 000 voličů; s ohledem na odhadovaný počet voličů bylo ale

25 Zák. ze dne 19. 12. 1919 č. 663/1919 Sb. z. a n. o stálých seznamech voličských ve znění zákona ze dne 23. 1. 1920 č. 44/1920 Sb. z. a n. K problematice voličských seznamů viz Weyr, F.: Československé právo ústavní, s. 126–128.

26 Jednotne volíme prvý slovenský snem. Slovák, 29. 11. 1938, s. 1.

27 NA, fond Volební soud, 1938–1939, II., kart. 25, Zápisnica – číslo 5/1938 k. v k.

28 Po smrti Andreje Hlinky 16. 8. 1938 nebyla funkce předsedy strany více než rok obsazena, Jozef Tiso vystupoval po tuto dobu stále jen jako místopředseda pověřený vedením.

předem jasné, že poslanců bude každopádně méně než sto; protože voliči nemohli kandidátku upravovat, byla část kandidátů na zadních místech už předem nezvolitelná. Bez ohledu na to vydávala HSLS kandidátku za výraz jednoty všech obyvatel Slovenska: „Hlinkova slovenská ľudová strana (strana slovenskej národnej jednoty) je dnes už stranou nielen všetkých Slovákov, ale i bývalých narodniarov, agrárnikov, socialistov i komunistov, katolíkov i evanjelikov, lebo všetci sme synovia a dcéry jedného Boha a jedného národa. [...] Preto splníme 18. decembra svoju národnú povinnosť.“²⁹

Ihned po vypsání voleb se rozběhla velmi agresivní volební kampaň, v níž byly volby vydávány za plebiscit o vybudování „nového, šťastného a slobodného“ Slovenska a účast na nich, jakož i odevzdání hlasu pro jednotnou kandidátku označovány za národní povinnost každého Slováka. Ten, kdo by tak neučinil, byl předem označován za zrádce slovenské věci. Ústřední orgán HSLS Slovák např. napsal: „Len ten, kto chce rozvrat, bratrovražedné boje, kto chce ničiť nový poriadok slovenský a kresťanský, jedine ten obyvateľ Slovenska sa môže opovážiť hlasovať proti kandidátke Hlinkovej slovenskej ľudovej strany – strany slovenskej národnej jednoty.“³⁰ V instrukcích pro voliče, které přinesl tisk, se dále otevřeně připomínalo, že volební komise bude vědět, jak kdo hlasoval: „Ti záškodníci a nepriatelja slobody slovenského národa, ktorí nechcú voliť do slovenského snemu, po vyjdení z oddeleného priestoru majú teda prázdnu obálku a hlasovací lístok musia odhodiť do pripraveného koša. Takto to bolo aj pri všetkých doterajších voľbách, že totiž tie kandidátne listiny, ktoré volič nevolil, musia odhodiť do pripraveného koša.“³¹ Tisk také upozorňoval, že použití odděleného prostoru je právem, nikoliv povinností voliče, přičemž se opíral o československou judikaturu.³² Deník „Slovák“ se odvolával se ale na rozhodnutí Nejvyššího správního soudu, podle kterého není vážným porušením zásady tajnosti volby, jestliže se sami voliči netají tím, jak hlasují.³³ Ve skutečnosti byli voliči nepřímě vyzýváni k tomu, aby při volbách hlasovali veřejně.

Tisk také zdůrazňoval, že podle volebního zákona je účast na volbě povinná; tento princip byl rovněž převzat z první republiky – osvobození od volební povinnosti byli jen voliči starší sedmdesáti let, nemocní a invalidé, kteří se nemohli dostavit do volební místnosti, ti, kteří byli vzdáleni od místa volby v den voleb více než 100 km, nemohli se dostavit pro překážky v dopravě či jiné nepřekonatelné překážky anebo jim účast na volbě znemožňovaly nutné služební či pracovní

---

29 Chceme! Slovák, 11. 12. 1938, s. 1.

30 Pójdme všetci k urnám. Slovák, 7. 12. 1938, s. 1.

31 Pokyny pre voličov. Slovák, 14. 12. 1938, s. 1.

32 Weyr, F.: Československé právo ústavní, s. 131.

33 Pokyny pre voličov. Slovák, 14. 12. 1938, s. 1.

povinnosti. Postih za neúčast na volbách nebyl příliš přísný a ani častý, protože především ustanovení o „neodkladných služebních a pracovních povinnostech“ dávalo poměrně širokou možnost volební absenci odůvodnit. HSLS chtěla ale podobné případy minimalizovat. Propaganda HSLS hlásala, že bez ohledu na tyto výjimky, je národní a občanskou povinností každého Slováka k volbě se dostavit: „Upozorňujeme, že volič je povinný hlasovat už aj podľa volebného zákona. Kto sa nezúčastní volieb, musí byť podľa zákona potrestaný pokutou alebo väzením. Avšak viac než tento trest zákona je ten biľag zradcovstva, ktorí nikto nikdy nezotrie z čela toho Slováka a Slovenky, ktorý by sa volieb nezúčastnil.“³⁴

Veřejnosti ale bylo zatajeno, že přes veškerou snahu ľudáků byly ve skutečnosti podány kandidátky dvě. V Prešově totiž ustavil JUDr. Ivan Pješčak (1904–1972), poslanec Národního shromáždění³⁵ nespokojený s tím, že na kandidátce prakticky nebyli zástupci rusínské menšiny (resp. byli na prakticky nevolitelných místech), rusínskou organizaci ruské orientace s názvem Ruské národní jedinstvo (RNJ). Tato strana podala vlastní kandidátku, na které bylo vedle samotného Pješčaka ještě dalších deset osob z východního Slovenska: Theodor Rojkovič, duchovní z Prešova, učitelé Ladislav Kolenka, Josif Podhajecký (Podhajeckij) a Gavril Mlynarič, železničáři Nikolaj Kopka, Teodor Savuljak, Vasilij Fecurka a Ivan Džugan, a zemědělci Petr Lucij Mikula, Andrej Chromej, všichni z Medzilaborců.³⁶ Do jaké míry RNJ myslela svou kandidaturu vážně a do jaké míry šlo spíše o politickou demonstraci, je dnes těžko říci. Pješčak jako zkušený politik totiž musel vědět, že jeho šance uspět jsou za stávajících podmínek minimální.

Kandidátka RNJ byla odeslána z Medzilaborců 29. listopadu 1938. Krajská volební komise ji obdržela 2. prosince a odmítla ji s odůvodněním, že nebyla podána ve stanoveném termínu.³⁷ O tři dny později – 9. prosince – podali Ivan Pješčak, Ladislav Kolenka, Teodor Rojkovič a Jozef Podhajeckij, odborný učitel v Medzilaborcích, prostřednictvím pražského advokáta JUDr. Zdeňka Stompfa stížnost k volebnímu soudu,³⁸ v níž žádali zrušení voleb, resp. zneplatnění jejich výsledků, pokud se uskuteční. Žádost byla odůvodněna tím, že doba k podání kandidátních listin byla natolik krátká, že znemožnila včasné podání kandidátních listin: „Doba od vynesenia, poľažne od vyhlásenia vyhlášky do lehoty predloženia kandidát-

34 Pójďme všetci k urnám. Slováč, 7. 12. 1938, s. 1.

35 Pješčak byl od roku 1935 poslancem autonomistického bloku, ve kterém zastupoval Autonomistický zemědělský svaz, autonomistickou stranu Podkarpatské Rusi ruské orientace.

36 NA, Volební soud, 1938–1939, II., kart. 25, kandidátka RNJ.

37 NA, Volební soud, 1938–1939, II., kart. 25, rozhodnutí č. 6/1938 k. v. k.

38 K činnosti volebního soudu viz zák. ze dne 29. 2. 1920 č. 125/1920 Sb. z. a n. doplněný a pozměněný zákonem ze dne 30. 5. 1924 č. 145/1924 Sb. z. a n. Viz též: Weyr, F.: Československé právo ústavní, s. 136–140

nych listín nebola dlhšia než dvanásť – štrnásť hodín. Behom tejto krátkej doby, polovina ktorej bola dobou nočnou, fyzicky nebolo možné učiniť prípravy zo strany našej, tj. nebolo možné zostaviť kandidátnu listinu, túto dať potrebným počtom voličov podpísať, podpis verejne notársky alebo úradne overiť a odovzdať predsedovi krajinkej volebnej komisii a to tým viac, lebo 27. november bol nedeľou, kedy ani okresný úrad, ani verejný notár neúraduje.“ Stěžovatelé dále uvedli, že představitelé HSLS dali na kandidátku jako zástupce údajných představitelů rusínské („ruské“) menšiny osoby, které si sami vybrali, aniž by jejich kandidaturu s někým z rusínských politických kruhů konzultovali. Jde přitom o osoby bez politických zkušeností, které nemají mezi východoslovenskými Rusíny autoritu a ani nepožívají jejich důvěry.³⁹

Stížnost k volebnímu soudu neměla odkladný účinek a volby se tak uskutečnily v plánovaném termínu v neděli 18. prosince, aniž by RNJ bylo umožněno kandidovat. Přímo charakteristické je, že pro Čechy a Židy byly na mnohých místech zřízeny oddělené volební místnosti, resp. zvláštní urny, ačkoliv toto opatření nemělo oporu v zákoně. V případě Židů se tak podle tisku stalo na žádost Židů samotných, aby prý neplatné hlasy nebyly automaticky připisovány na konto židovských voličů.⁴⁰ Těžko posoudit, zda to tak skutečně bylo: je pravda, že se Židé v této době skutečně snažili dokázat novému režimu svou loajalitu. Oběžník Krajinského úřadu v Bratislavě č. 75 000/1938 z 2. prosince 1938 každopádně ukládal okresním náčelníkům sestavit hned po skončení voleb výkaz, kolik příslušníků národnostních menšin se zúčastnilo voleb a kolik odevzdalo neplatný hlas.⁴¹ Je samozřejmě otázka, jak byli tehdy voliči zařazováni k jednotlivým národnostním menšinám, když žádný úřední předpis o tom, kdo je Židem, ještě neexistoval a Češi a Slováci byli zapisováni pod jednotnou československou národnost. Ať už byla metodika jakákoliv, nebylo zjištěno, že by Židé či Češi odevzdávali ve větší míře neplatné hlasy.⁴²

S ohledem na to, že volby byly povinné, na což byla veřejnost opakovaně upozorňována, a nebyly ani tajné, nemohl výsledek nikoho příliš překvapit. Krajinská volební komise, která se sešla 20. prosince, konstatovala, že pro jednotnou kandidátku HSLS hlasovalo celkem 1 260 261 oprávněných voličů, a tato kandidátka tedy získala 98% všech odevzdaných hlasů. Hlasy voličů, kteří nehodili do urny obálku s kandidátkou HSLS, byly prohlášeny za neplatné. Po vydělení počtu

---

39 NA, Volební soud, č. spisu 202/38.

40 Kamenec, Ivan: Po stopách tragédie. Bratislava 1991, s. 38.

41 Lipscher, L.: Ludácká autonómia, s. 251.

42 Rychlík, Jan: K otázce postavení českého obyvatelstva na Slovensku v letech 1938–1945. Historický časopis 37, 1989, č. 3, s. 405. K otázce hlasování Čechů a evangelíků ve volbách do sněmu viz úvodník radikálního ludáckého časopisu Nástup, roč. 7, 1939, č. 1, s. 1.

odevzdaných platných hlasů číslem 20 000 bylo konstatováno, že slovenský sněm bude mít 63 poslanců, přičemž poslanci se stali kandidáti uvedení na kandidátní listině pod čísly 1 – 63.⁴³ Jména zvolených poslanců byla uveřejněna 21. prosince 1938.⁴⁴ Ostatní nezvolení kandidáti byli považováni za náhradníky podle pořadí na kandidátní listině.⁴⁵

Sociálně-demokratický poslanec Ivan Dérer později tvrdil, že výsledky voleb byly zfalšovány a že počet hlasů odevzdaných pro HSLS by ve skutečnosti mnohem nižší.⁴⁶ Zda tomu tak skutečně bylo, nelze dnes říci a Dérer pro svoje tvrzení neuvádí žádné důkazy. Osobně se kloním k názoru, že výsledky falšovány nebyly, protože to nebylo zapotřebí. Ludáci volby falšovat nemuseli, protože volební parametry, byť formálně vycházely z platných zákonů, jim zajišťovaly předem vítězství. O úplné „jednotě národa“ ovšem ani tak nemohli na základě výsledků voleb mluvit. Je sice pravda, že v mnoha volebních okrscích nebyl odevzdán ani jeden neplatný hlas (tj. nikdo nehlasoval proti jednotné kandidátce HSLS),⁴⁷ ale na druhou stranu v některých okresech mnozí voliči dávali najevo, že s politikou HSLS nesouhlasí a počet neplatných hlasů zde nebyl zanedbatelný. Týkalo se to především okresů s vysokým počtem příslušníků rusínské menšiny a okresů s převahou evangelického obyvatelstva, které se obecně stavělo vůči politice HSLS kriticky. Tak např. v okrese Bardejov s velkým počtem rusínského obyvatelstva bylo odevzdáno 3388 neplatných hlasů, v okrese Liptovský Svätý Mikuláš s vysokým počet evangelického obyvatelstva 2882, v okrese Nové Mesto nad Váhom, kde žije rovněž hodně evangelíků, 2020.⁴⁸ V okrese Medzilaborce podle Milana Stanislava Ďurica hlasovalo pro jednotnou kandidátku dokonce jen 38% voličů,⁴⁹ Ďurica neuvádí, odkud údaj vzal, ale bude zřejmě správný: *Slovák* sice publikoval, že tu bylo odevzdáno 3230 neplatných hlasů, ale je podezřelý, že právě u tohoto okresu vůbec nevedl, kolik zde bylo oprávněných voličů.⁵⁰ Na celkovém výsledku voleb ovšem tato čísla nemohla nic změnit. Volební soud na svém zasedání 16. ledna 1939 všechny man-

43 NA, Volební soud, 1938–1939, II., kart. 25, Zápisnica k. v. k. z 20. 12. 1938 o výsledku volby do Snemu Slovenskej krajiny.

44 Krajinský vestník pre Slovensko, 21. 12. 1938, č. 47, vyhláška č. 342/1938.

45 4. 3. 1939 se vzdal mandátu Dr. Ferdiš Klinda a na jeho místo nastoupil Dr. Vojtech Tvrďý, který byl na kandidátní listině na 64. místě. Volební soud jeho mandát ověřil. NA, Volební soud, 1938–1939, II., kart. 25, Predsedníctvo Snemu pro MV čís. 26/1939 kanc. ze 4. 3. 1939, MV Slovenskej krajiny volebnímu soudu 7. 3. 1939 číslo 48677/1939.

46 Dérer, I: Slovenský vývoj, s. 316.

47 Seznam těchto obcí viz Pod bielou zástavou. *Slovák*, 20. 12. 1938, s. 3.

48 Celkové výsledky podľa okresov. *Slovák*, 20. 12. 1938, s. 1.

49 Ďurica, M. S.: Dr. Jozef Tiso, s. 216–217. Srv. Celkové výsledky podľa okresov. *Slovák*, 20. 12. 1938, s. 1.

50 Celkové výsledky podľa okresov. *Slovák*, 20. 12. 1938, s. 1.

dáty ověřil.⁵¹ Německá menšina měla ve sněmu dva poslance – státního tajemníka a vůdce karpatských Němců Franze Karmasina a faráře Josefa Steinhübela – maďarská menšina jednoho – velkostatkáře Jánose Esterházyho – a rusínská dva – řeckokatolického faráře Antona Šimka a učitele Gejzu Hornáka.⁵²

Ačkoliv volby skončily, volební soud se i nadále zabýval Pješčakovým podáním. Výnosem volebního soudu z 22. prosince 1938 bylo ve věci nařízeno přípravné řízení. Soud vyzval Ministerstvo vnitra Slovenské krajiny, aby se k věci vyjádřilo. Ministerstvo vnitra tak učinilo obšírným rozkladem 4. ledna 1939. Odpověď formálně sepsal Jozef Tiso, který vedle funkce premiéra byl tehdy rovněž ministrem vnitra, byť se nedá předpokládat, že by tak učinil sám.⁵³ V odpovědi nejprve argumentoval tím, že podle zákona o volebním soudu je tento soud oprávněn rozhodovat jen o stížnostech podaných do čtrnácti dnů po úředním vyhlášení výsledků voleb, nikoliv ale o stížnostech podaných ještě před samotnými volbami, jak se stalo v tomto případě. Z toho důvodu Tiso navrhoval zamítnout stížnost z formálních důvodů. V další části Tiso argumentuje tím, že stěžovatelé nejsou zmocněnci volební strany, a proto nejsou k podání stížnosti oprávněni. Jako zmocněnci volební strany ostatně ani vystupovat nemohou, protože jde o kandidáty této strany. Kromě toho strana Ruské národní jednoty na Slovensku právně vůbec neexistuje; v tomto směru si ministerstvo vnitra předem stav věcí ověřilo u Okresního úřadu v Prešově, který potvrdil, že o podobné straně vůbec neví.⁵⁴ V dalším textu pak Tiso vyvrací jednotlivé argumenty stěžovatelů: kandidátka byla hotova už 27. listopadu a nic tedy nebránilo, aby byla včas podána krajské volební komisi; není také pravda, že Okresní úřad v Medzilaborcích v neděli 27. listopadu nepracoval, neboť právě z podané kandidátky je zřejmé, že v uvedený den ověřil podpisy na podávané kandidátní listině.⁵⁵ Vypsáním volby 26. listopadu na 18. prosinec nebyl porušen zákon a vláda ani jinou možnost neměla: volby bylo třeba vypsát bezprostředně po schválení ústavního zákona o autonomii Slovenska, aby se mohly uskutečnit ještě před Vánoci, „aby na vianočné sviatky pol politický klud.“ Na závěr Tiso připojil ještě jeden argument, ovšem značně problematický: polemizoval s tvrzením stěžovatelů, že nepřijetím kandidátky byl ovlivněn výsledek voleb. Podle Tisa v okresech Bardejov, Stará Ľubovňa, Medzilaborce, Sabinov,

---

51 NA, Volební soud, 1938–1939, II., kart. 25, spis. Zn. V73/38, č. j. 207/38.

52 Lipscher, L.: *Ludácká autonómia*, s. 253.

53 NA, Volební soud, 1938–1939, II., kart. 25, MV Slovenské krajiny volebnímu soudu 4. 1. 1939, č. j. 5172/9-1938.

54 Tamtéž, příloha – zpráva Okresního úřadu v Prešově Krajskému úřadu v Bratislavě z 3. 1. 1939 č. 183/1939 prez.

55 Otázka, zda okresní úřad skutečně ověřil tyto podpisy v neděli, kupodivu vůbec nebyla předmětem šetření a zůstala tedy nezodpovězena.

Snina, Stropkov, Vyšný Svidník a Spišská Nová Ves, kde žijí Rusíni, je příliš málo voličů a počet odevzdaných hlasů pro RNJ by ani při řádném podání kandidátky nedosáhl potřebného volebního čísla (20 000). Jako argument použil Tiso výsledky voleb: v uvedených okresech se voleb zúčastnilo 89 844 voličů, z nichž 14 366 odevzdalo neplatné hlasy, tj. hlasovali proti kandidátce HSLS. I kdyby tito voliči odevzdali své hlasy RNJ, na získání mandátu by to nestačilo. Na závěr Tiso navrhl, aby v případě, že stížnost nebude zamítnuta z formálních důvodů, byla zamítnuta jako neopodstatněná s ohledem na svůj obsah.⁵⁶

Volební soud se postavil na stanovisko, že není příslušný ve věci rozhodnout, protože stížnost byla podána nikoliv proti průběhu či výsledku voleb, ale proti způsobu vypsání voleb. V době podání stížnosti volby ještě vůbec neproběhly a koneckonců nebylo a nemohlo být ani jisté, zda vůbec proběhnou; zákon o volebním soudu nepočítá s možností podání stížnosti k volebnímu soudu v takové případě. Zdá se, že volební soud si byl vědom politické situace a chtěl se nepříjemného případu zbavit, protože bylo jasné, že i kdyby rozhodl ve prospěch stěžovatelů, na složení sněmu se už nic nezmění. Ve spisovém materiálu volebního soudu je nicméně jen koncept tohoto rozhodnutí, nikoliv rozhodnutí samotné.⁵⁷ Není úplně jasné, zda konečné rozhodnutí bylo stranám doručeno. Je spíše pravděpodobné, že pro vznik Slovenského státu 14. března 1939 již rozhodnutí ani formálně vydáno vůbec nebylo.

S ohledem na to, že sněm byl zvolený velmi problematickým způsobem, byla samozřejmě problematická jeho politická legitimita. To, že zglajchšaltované volby zpochybnily především legitimitu sněmu při hlasování o samostatnosti Slovenska 14. března 1939, si později zřejmě uvědomili i někteří neoludáčtí autoři. František Vnuk např. napsal: „Zbytočnou a chybnou akciou bolo aj zjednotenie všetkých nemarxistických strán do Strany slovenskej národnej jednoty. Vo voľbách, ktoré sa konali 18. decembra 1938, ľudáci by boli určite zvíťazili, aj keby išli do nich ako samostatná strana.“⁵⁸ Problematická legitimita sněmu se ostatně netýkala jen vyhlášení samostatnosti, ale i všech dalších právních aktů přijímaných v letech 1939–1945. Sněm zvolený 18. prosince 1938 totiž zánik druhé republiky přežil a stal se zákonodárným orgánem samostatné Slovenské republiky. Přestože podle slovenské ústavy měl mít sněm 80 a nikoliv pouze 63 poslanců,⁵⁹ žádné nové volby vypsány nebyly a zbývajících 17 prázdných míst ve sněmu bylo doplněno kooptací ze zbytku kandidátní listiny.

56 NA, Volební soud, 1938–1939, II., kart. 25, vyjádření Ministerstva vnútra Slovenskej krajiny pro volení soud č. 5172/9-1938, s. 6.

57 NA, Volební soud, 1938–1939, II., k. 25, koncept rozhodnutí – bez čísla.

58 Vnuk, F.: Sto päťdesiat rokov, s. 189.

59 Slovenský zákoník (Sl. z.), ústavný zákon z 21. 7. 1939 č. 185/1939 Sl. z.

Volby do slovenského sněmu ukazují jednu z možností, jak je možné zcela legálně, při dodržení litery zákona (avšak při obejití jeho smyslu a úmyslu zákonodárce) spáchat faktický volební podvod. Sněm vzešlý z voleb 18. prosince 1938 jako sněm samostatné Slovenské republiky proto ve skutečnosti neměl žádnou politickou legitimitu.

Zbývá ještě dodat, že mechanismus zmanipulovaných voleb do slovenského sněmu se stal vzorem i pro volby do autonomního sněmu Podkarpatské Rusi, které se uskutečnily 12. února 1939, kde jediná povolená strana – Ukrajinské národní sjednocení – rovněž znemožnila podání opoziční kandidátky.⁶⁰ Po válce se obdobným způsobem konaly i volby do Národního shromáždění 30. května 1948. To se však již vymyká časovému rámci této studie.

---

60 NA, Volební soud, 1938–1939, II., kart. 26, stížnosti na volby do sojmu Podkarpatské Rusi.

Die Wahlen in den autonomen Landtag der Slowakei

Die Wahlen in das slowakische Parlament, die am 18. Dezember 1938 stattfanden, sind beispielhaft dafür, in welcher Weise es bei der Existenz demokratischer Wahlgesetze möglich ist, jegliche Opposition von den Wahlen effektiv zu eliminieren. Hlinkas slowakische Volkspartei (Slovenská ľudová strana-HSĽS), die am 6. Oktober 1938 faktisch die Regierung in der Slowakei ergriff, wollte die Möglichkeit ausschließen, dass in den Wahlen eine andere Partei als die HSĽS kandidiert, sie war jedoch gezwungen nach den bislang gültigen Wahlgesetzen vorzugehen. Die Regierung der Slowakei rief durch die Kundmachung vom 26. November 1938 Wahlen in den slowakischen Landtag für den 18. Dezember 1938 aus. Die Kandidatenlisten sollten durch die Parteien in zwei Ausfertigungen spätestens 21 Tage vor dem Wahltag, also bis 27. November 1938, 12 Uhr dem Vorsitzenden der Landeswahlkommission beim Landesamt in Bratislava/Pressburg vorgelegt werden, die durch Ermächtigte der kandidierenden politischen Parteien gebildet wurde. Von formaler Seite entsprach die Ausschreibung der Wahlen den gültigen Gesetzen aus der Zeit der ersten Republik, die Realität war jedoch eine andere. Der 27. November entfiel im Jahr 1938 auf einen Sonntag, sodass es in Wirklichkeit notwendig war, schon am Samstag, den 26. November die Kandidatenlisten abzugeben, also am selben Tag, an dem die Kundmachung der Wahlausschreibung veröffentlicht wurde. In der Realität konnte daher nur Jemand eine Kandidatenliste abgeben, der von der Ausschreibung der Wahlen und dem Abgabetermin der Kandidatenlisten schon im vorhinein wusste und schon zuvor eine Kandidatenliste zusammengestellt hat, was selbstverständlich nur auf die Führung der HSĽS zutraf. Die einzige Oppositionspartei, die versuchte eine eigene Kandidatenliste einzureichen, war die Partei der ruthenischen Minderheit prorussischer Ausrichtung – die Russische nationale Einheit (Ruské národní jedinstvo-RNJ). Diese Kandidatenliste, die man am 29. November der Landeswahlkommission abgegeben hatte, wurde mit der Begründung abgelehnt, sie sei nach dem Abgabetermin eingelangt. Die Beschwerde der Partei an das Wahlgericht in Prag war nicht erfolgreich. Bei den am 18. Dezember 1938 durchgeführten Wahlen war im Sinn der Gesetze der Ersten Republik die Wahlbeteiligung verpflichtend. Der Wähler war pflichtig – abermals im Sinn der bis dato gültigen Gesetze – in die Urne einen Umschlag mit der Kandidatenliste zu werfen, für die er stimmte und danach jene Kandidatenlisten, für die er nicht stimmte, in eine vorbereitete Kiste zu schmeißen. Bei der Existenz einer einzigen Kandidatenliste bedeutete das jedoch, dass die Wahlen in Wirklichkeit nicht geheim waren. Es ist keine Überraschung, dass in dieser Situation die Einheitsliste der HSĽS 98% aller abgegebenen Stimmen erlangte (konkret gewann sie 1 260 261 Stimmen). Die Legitimität des auf diese Weise gewählten Landtages war jedoch ziemlich problematisch.

The election to the Diet of Slovak Land

The election to the Diet of the Slovak Land that took place on December 18, 1938, is an example of how the opposition could be efficiently eliminated during the election under the existing democratic electoral law. The Hlinka's Slovak People's Party (HSLS) that practically seized the power in Slovakia on October 6, 1938, tried to eliminate the possibility that any other party would present its candidates in the election. However, it had to proceed in accordance to the existing electoral laws. The government of the Slovak Land announced the election by the decree of November 26, 1938, and set the date to Sunday, December 18, 1938. The lists of candidates were to be presented in two exemplars as late as 21 days before the day of election, i. e. by 12 AM November 27, 1938, to the president of Land Electoral Committee at the Land Authority in Bratislava, that was formed by the plenipotentiaries of the running political parties. From the formal point of view, the announcement was in accordance with the existing laws from the time of the First Republic, the reality was, however, different. November 27, 1938, was Sunday, so, in reality, it was necessary to present the lists of candidates by Saturday November 26, i. e. the very day when the announcement was published. This meant that the list could have been presented only by those who had prior knowledge of the announcement and had the list ready beforehand – which was only the HSLS party. The only opposition party that tried to present its own candidates was the party of the Ruthenian minority of the pro-Russian character – Ruské národní jedinstvo (RNJ). The list, presented to the Land Electoral Committee on November 29, was refused because it arrived late. The complaint of the party to the electoral court was fruitless. The participation in the election on December 18, 1938, was mandatory according to the laws. The voter was obliged to cast a ballot into a box and to throw away the candidate lists he did not vote for into a crate. This, however, meant, due to the existence of only one candidate list, that the election was not secret. It is, therefore, not surprising that under such circumstances the candidate list of HSLS gained 98 % of all votes (1 260 261 votes). The legitimacy of the diet elected under such conditions is, however, very problematic.

PORADY NĚMECKÉHO STÁTNÍHO MINISTRA K. H. FRANKA S OBERLANDRÁTY-INSPEKTORY 1943–1944. EDICE DOKUMENTŮ

ZDEŇKA KOKOŠKOVÁ – STANISLAV KOKOŠKA

Vytvořením úřadu Německého státního ministra pro Čechy a Moravu, ke kterému došlo 20. srpna 1943, byla završena rozsáhlá správní reforma, jež byla zahájena ještě v éře Reinharda Heydricha. Jejím hlavním cílem bylo odstranění dvojkoľejnosti správy, které se podle vyjádření státního podtajemníka Kurta von Burgsdorffa z 1. prosince 1941 „uplatňovalo především v říšských a protektorátních úřadech střední instance (oberlandráty – zemské úřady), a to ve stoupající míře dosazováním německých sil do protektorátní správy“.¹ Reforma měla současně zredukovat i přebujelý aparát úřadu říšského protektora, jemuž neúměrně narůstala běžná správní agenda. Tato rozsáhlá reorganizace byla oficiálně spuštěna Hitlerovým výnosem ze 7. května 1942. V něm, po několika měsících příprav a jednání, získal Reinhard Heydrich pověření, aby ve spolupráci s říšským ministrem vnitra provedl „vhodná opatření za účelem přizpůsobení správy v Čechách a na Moravě právě danému stavu“ a vydal k tomu příslušné legislativní předpisy.²

Základní právní normou nové správní organizace se stalo nařízení říšského protektora z 23. května 1942 o správě z příkazu Říše v Protektorátu Čechy a Morava. Hned v prvním paragrafu bylo konstatováno, že výkonné pravomoci oberlandrátů se dílem přenáší na politické úřady první instance a policejní úřady, a dílem na zemské úřady v Čechách a na Moravě. Dělicím kritériem, které se pak uplatnilo v prováděcích nařízeních z 23. května 1942 a 19. dubna 1944, byla říšsko-německá praxe, tj. tamní členění kompetencí mezi nižšími a vyššími správními úřady. Heydrichovo nařízení, které vstoupilo v platnost 15. června 1942, současně stanovovalo, že úřady autonomní správy jsou při vyřizování záležitostí z příkazu Říše „vázány na pokyny příslušných říšských služebních míst“.³ Vedle toho probí-

---

1 Linhartová, Lenka – Měšťánková, Vlasta – Milotová, Jaroslava: Heydrichova okupační politika v dokumentech. Praha 1987, dok. č. 29, s. 92–96.

2 Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava. Roč. 4, 1942, s. 668.

3 Tamtéž, s. 668–669.

halo i přímé začleňování okupačního správního aparátu do autonomních protektorátních úřadů. „Tímto dosahuji,“ psal již 11. února 1942 Heydrich šéfovi říšské kanceláře Hansi Lammersovi, „že dosavadní duplicitnost úřadu říšského protektora a protektorátní vlády mizí.“⁴

Charakteristický rys celé správní reformy představovala především skutečnost, že oberlandráty přestaly být prvoinstančními správními orgány. Tato změna měla psychologický dopad především na německé obyvatelstvo, které od existence říšskoněmecké prvoinstanční správy odvíjelo představu o svém dominantním postavení v protektorátu. Nyní tak byli nuceni obracet se ve svých záležitostech na české autonomní úřady, byť stály pod německým vedením. Heydrich v již citovaném dopise Lammersovi konstatoval, že zredukuje počet oberlandrátů a pověří je inspekční činností. Stalo se tak opatřením říšského protektora z 23. května 1942,⁵ kdy z původních patnácti oberlandrátů jich zbylo pouze sedm.⁶ Na území Čech sídlily jejich úřady v Praze, Hradci Králové, Českých Budějovicích a Plzni, na Moravě pak v Moravské Ostravě, Brně a Jihlavě. V čele stál německý úředník, který byl nyní označován jako „oberlandrát – inspektor říšského protektora“. Po 20. srpnu 1943, kdy bylo zřízeno Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu, byl pak název této funkce automaticky upraven na titulaturu „oberlandrát – inspektor německého státního ministra“. Podstatu celé této správní změny výstižně charakterizoval Heinz Landmann, generální referent pro dohled nad protektorátní správou v úřadu Německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu: „Nová instituce oberlandrátů-inspektorů, kteří jsou zcela osvobozeni od správních úkolů, umožňují jako regionální informační orgány ústřednímu vedení přímý přehled o výsledcích činnosti všech resortů, přiblížila ještě více německý vedoucí orgán skutečnému životu.“⁷

Kompetence oberlandrátů-inspektorů se do konce války již nezměnily a tito úředníci nadále plnili už jen politické úkoly. Pouze obvod pražského oberlandrá-

---

4 Linhartová, L. – Měšťánková, V. – Milotová, J.: c. d., dok. č. 33, s. 108.

5 Blíže viz Národní archiv (NA), fond Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě, Praha, sign. 114-2/62, fol. 94–95, kart. 11.

6 Říšské ministerstvo vnitra o správní reformě v protektorátu informovalo všechny nejvyšší říšské úřady teprve 13. července 1942, kdy rovněž upozornilo na zásadní změnu v dosavadním postavení oberlandrátů; Bundesarchiv (BArch), R 1501/7894. Viz též NA, fond Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, Praha (ÚŘP-ST), sign. 109-1/45, fol. 28–30, kart. 2, kde je v příloze uveden přehled okresů, které spadaly pod jednotlivé oberlandráty.

7 Landmann, Heinz: Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu. In: Politika, právo, správa, hospodářství. Výběr článků z časopisu Prager Archiv für Recht, Verwaltung und Wirtschaft 1943–1944. Praha 1945, s. 68–69. K postavení a kompetencím oberlandrátů-inspektorů po roce jejich činnosti blíže viz rozbor H. Blaschka, NA, ÚŘP-ST, sign. 109-1/29, fol. 3–23, kart. 2.

tu, v jehož čele stál v té době Hans von Watter,⁸ byl z úsporných důvodů koncem srpna 1944 zcela zrušen. Sousední oberlandráty – českobudějovický, plzeňský a královéhradecký – pak spolu s německým státním ministerstvem převzaly správu jemu podléhajících politických okresů.⁹ Českobudějovický oberlandrát v této době spravoval Hanns Blaschek, švagr německého státního ministra K. H. Franka. V čele plzeňského úřadu stál bývalý saský úředník Herbert Eckoldt, kterého na konci listopadu 1943 vystřídal kladenský okresní hejtman Friedrich Remplik. Úřad oberlandráta v Hradci Králové postupně zastávali Rudolf Schultz von Dratzig, jenž byl koncem ledna 1944 přeložen do berlínského ministerstva lidové osvěty a propagandy, potom jeho zástupce Wilfried Wehner, pak z fronty se navrátilivší Gerhard Krohmer, v zimě jej krátce zastupoval na dálku z Prahy Hans von Watter, a v lednu 1945 byl do této funkce jmenován Wilhelm Klose, který ji zastával až do konce války. V Moravské Ostravě po celou dobu trvání německého státního ministerstva vykonával funkci oberlandráta Gustav Jonak. V Jihlavě vedl tento úřad do konce listopadu 1943 Wilhelm Klose, kterého pak nahradil Herbert Eckoldt.¹⁰ V čele brněnského oberlandrátu původně stál Wilhelm Klose, v srpnu 1944 úřad převzal Herbert Eckoldt a koncem prosince 1944 byl do této funkce jmenován Gerhard Krohmer.

Pravidelné služební porady oberlandrátů-inspektorů s německým státním ministrem se konaly vždy v kanceláři K. H. Franka v Černínském paláci a za jeho předsednictví.¹¹ Nicméně první společná porada proběhla až 16. listopadu 1943, tedy až dva měsíce po vzniku Německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu. Podle Frankovy představy, kterou tlumočil na tomto jednání, se měly další porady konat pravidelně, a to v polovině každého měsíce.¹² Podněty oberlandrátů k programu porad měl shromažďovat Rudolf Schultz von Dratzig a tlumočit je Frankovi. Německý státní ministr současně požadoval, aby vedoucí

8 Dr. H. von Watter vykonával zároveň funkci vedoucího hlavního oddělení pro všeobecnou správu a vnitřní správu NSM a prezidiálního šéfa v protektorátním ministerstvu vnitra.

9 Blíže viz NA, fond Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu, Praha (NSM), sign. 110-1/6, fol. 19–19a, kart. 1.

10 Dr. H. Eckoldt navíc od konce prosince 1944 plnil povinnosti pověřence německého státního ministra pro opevňovací práce na Moravě.

11 Již od května 1939 probíhaly pravidelné služební porady všech oberlandrátů z protektorátu za předsednictví státního tajemníka K. H. Franka a za účasti podtajemníka K. von Burgsdorffa (z úřadu říšského protektora odešel v březnu 1942). Po Heydrichově reformě se konaly schůzky oberlandrátů-inspektorů říšského protektora přímo v kanceláři státního tajemníka K. H. Franka a organizovali je příslušní úředníci jeho ministerstva. Blíže viz např. zpráva generálního inspektora H. Reinefahrta zastupujícímu říšskému protektorovi K. Daluegemu o provádění správních reformy z 19. září 1942, NA, ÚŘP-ST, sign. 109-1/51, fol. 36–38, kart. 3.

12 NA, NSM, sign. 110-1/20, fol. 61, kart. 2.

jednotlivých oddělení využívali těchto setkání s oberlandráty k řešení klíčových problémů při správě protektorátu a včas připravovali body k vlastnímu projednání. Do konce roku 1943 se však již žádná porada neuskutečnila. Pevný řád se poradám nepodařilo vtisknout ani v novém roce, kdy nadále probíhaly v nepravděpodobných termínech: 4. ledna, 15. února, 4. dubna, 9. května, 14. července, 6. září a 19. října 1944. Po tomto posledním datu se už pravděpodobně žádné společné jednání s oberlandráty neuskutečnilo.¹³ Pracovní setkání probíhala nejčastěji vpoledne, začátek byl většinou naplánován na pátou, případně již čtvrtou hodinu odpolední.¹⁴

Pracovních jednání se povinně účastnili všichni oberlandráti-inspektoři nebo jejich zástupci. Probírala se na nich aktuální témata týkající se válečné situace, protektorátní správy (např. nové předpisy), bezpečnostní situace, protektorátní politiky apod. Vlastní program byl dokončován zpravidla s týdenním předstihem a účastníkům jednání se obvykle rozesílal zpravidla dálnopisem dva až tři dny před zasedáním. Zápisy z jednání vyhotovoval na základě Frankova pověření jeho švagr Hanns Blaschek. Dochované dokumenty mají jednotnou strukturu. V úvodní části je zmíněno přesné místo a čas konání porady. Dále pak následuje seznam přítomných oberlandrátů či jejich zástupců a dalších účastníků jednání (zemští viceprezidenti, velitel Sipo a SD apod.). Všechny zápisy byly v rámci registraturní praxe vedeny jako tajné. Od záznamu třetí porady bývá v levém horním rohu uváděno i číslo jednací, protože zápis byl rozeslán spolu s průvodním dopisem Hannse Blaschka.

Edice byla připravena v souladu se zásadami pro vydávání novověkých historických pramenů.¹⁵ Dokumenty jsou řazeny chronologicky podle data konání porad, které je rovněž použito jako datace v záhlaví registů. Upřesnění doby vzniku samotného zápisu je pak uvedeno v příslušné archeografické poznámce.

Jednotlivé přepisy jsou opatřeny archeografickými poznámkami (označeny malými písmeny abecedy) a věcnými vysvětlivkami (označeny arabskými číslicemi), které případně odkazují na příslušnou odbornou literaturu. Na závěr je připojen seznam zkratek, které se vyskytují v editovaných dokumentech.

---

13 Další zápisy se nedochovaly a vzhledem k rychle se horšící situaci na frontách i v protektorátu lze předpokládat, že K. H. Frank se scházel spíše s jednotlivými oberlandráty (G. Jonak) nebo je rovnou pověřoval dalšími úkoly. V souvislosti s vojenskou situací na východní frontě pak 21. ledna 1945 německý státní ministr vyzval dálnopisem všechny oberlandráty ke služební pohotovosti, zvýšené bdělosti, průběžné kontrole zpravodajských informací a k co nejužší spolupráci s bezpečnostní policií, NSDAP a armádou. NA, NSM, sign. 110-2/33, fol. 4–5, kart. 4.

14 Pouze v červenci a začátkem září proběhla schůzka dopoledne.

15 Štoviček, Ivan a kol.: Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Praha 2002.

1943, 16. listopad,^a Praha

Zápis z porady oberlandrátů-inspektorů s německým státním ministrem pro Čechy a Moravu, na níž K. H. Frank hovořil o účelu porad a vedoucí pražské řídicí úřadovny SD Walter Jakobi podal přehled hlavních politických proudů v české společnosti.¹

Der Herr Staatsminister führte einleitend aus, dass er diese erste Dienstbesprechung der Inspekture nach seiner Ernennung zum Deutschen Staatsminister einberufen habe, um damit die persönliche Zusammenarbeit mit seinen Inspektoren aufzunehmen. Die Institution der Inspekture selbst halte er zumindest für Kriegsdauer für wichtig und notwendig und er wünsche sich ihrer in Zukunft stärker als bisher zu bedienen und den Inspektoren von Fall zu Fall besondere und verantwortliche Aufgaben zu übertragen. Diese heutige Besprechung solle die erste von künftig regelmässigen Monatsbesprechungen der Inspekture unter seinem Vorsitz sein. In besonderen Fällen beabsichtige er, darüber hinaus die Inspekture zu Sonderbesprechungen zusammenzurufen.

Die Tagesordnung dieser Dienstbesprechungen wünsche er so zu gestalten, dass jedesmal einer seiner engeren Mitarbeiter ein Referat aus seinem Sachgebiet halte und die übrige Zeit der Besprechung von Fragen gewidmet sei, die entweder er selbst mit den Inspektoren zu besprechen wünsche oder die von den Inspektoren selbst in einer vorher eingereichten Tagesordnung zur Besprechung vorgeschlagen werden. Mit der Zusammenstellung dieser Tagesordnung beauftrage er gleichzeitig Oberlandrat-Inspekteur Dr. Schultz von Dratzig.

Sodann bat der Herr Staatsminister den Befehlshaber der Sicherheitspolizei, SS-Standartenführer Dr. Weinmann und den Leiter des SD-Leitabschnitts Prag, SS-Obersturmbannführer Jacobi, in das Besprechungszimmer. SS-Ostuf. Jacobi hielt ein Referat über die politischen Strömungen im tschechischen Volkstum. Er streifte einleitend kurz die Tätigkeit der tschechischen „Maffia“ im Weltkriege, die Rolle des Sokols und anderen völkischer Verbände im Inland sowie der tschechischen Emigration im Ausland, schilderte die Entwicklung dieser für die politische Meinungsbildung des tschechischen Volkes massgeblichen Faktoren zur Zeit der selbstständigen Tschechoslowakei und behandelte ausführlich die Situation innerhalb des tschechischen Volkes um den 15. März 1939. Auf die Zeit seit Errichtung des Protektorates bis zum heutigen Tage ging SS-Ostuf. Jacobi in aller Ausführlichkeit ein und behandelte insbesondere die Problematik und unseren Standpunkt zu den tschechischen nationalen, nationalsozialistischen oder faschistischen Splittergruppen, zur „Nationalen Gemeinschaft“, zu dem „Volksaufklärungsdienst“, zu „Sokol“ und „Orel“, zu den Legionären, zum „Kuratorium für

Jugenderziehung“ und zur gegenwärtigen Regierung. Er erbrachte anhand dieser Schilderung den Beweis, dass unsere seit dem 15. März 1939 konsequent vertretene Einstellung zu all diesen Problemen, – wie die Entwicklung zeige –, die richtige gewesen sei und dass dies mit der Hauptursache sei, dass das Protektorat heute im Verhältnis zu anderen angeschlossenen Gebieten wie Holland, Norwegen u. a., wo eine andere Politik vertreten worden sei, eines der ruhigsten Gebiete des Großdeutschen Reiches sei.

Nach Beendigung des Vortrages verabschiedete der Herr Staatsminister SS-Ostuf. Jacobi und eröffnete die freie Aussprache. Zunächst wurden noch einige aktuelle Fragen, die auf den vorhergegangenen Vortrag Bezug hatten, besprochen und geklärt. Sodann brachten die Inspektoren im wesentlichen Angelegenheiten, die die Neuregelung ihrer Stellung betreffen, zur Sprache, insbesondere Fragen der in Ausarbeitung begriffenen Dienstanweisung. Der Herr Staatsminister entschied, dass er den Inspektoren ein volles Informationsrecht gewähre, sowie ein Weisungsrecht unter Ausschluss der polizeilichen Befehlsgewalt im Falle besonderer politischer Ereignisse und in Notstandsfällen; weiters dass eine Mitwirkung der Inspektoren bei der legislativen Arbeit des Staatsministers in noch zu findender Form sichergestellt werde.

Um 19,30 Uhr schloss der Herr Staatsminister die Dienstbesprechung.

Dr. Blaschek^b
Oberlandrat-Inspekteur des Deutschen
Staatsministers für Böhmen und Mähren
als Protokollführer.

NA, NSM, sign. 110-1/20, fol. 62–64, kart. 2. Original, strojopis - 3 s. ^c

---

- a Zápís z porady vznikl až s delším časovým odstupem. Oberlandrát H. Blaschek jej totiž dodal až 14. 1. 1944 po opakované urgenci vedoucího kanceláře německého státního ministra R. Giese spolu se zápisem další, lednové porady.
- b Vlastnoruční podpis modrým perem.
- c V záhlaví dokumentu je strojem uveden stupeň utajení „Geheim!“. Vedle je pak připojeno červené razítko se stejným textem.
- 1 Na poradě byli přítomni oberlandráty-inspektoři Hanns Blaschek z Českých Budějovic, Eugen Eckoldt z Jihlavy, Gustav Jonak z Moravské Ostravy, Hans von Watter z Prahy, Wilhelm Klose z Brna a zastupující jihlavský úřad, Rudolf Schultz von Dratzig z Hradce Králové a zastupující plzeňský úřad.

1944, 4. leden,^a Praha

Zápis z porady oberlandrátů-inspektorů s německým státním ministrem pro Čechy a Moravu, na níž K. H. Frank hovořil o celkové bezpečnostní situaci a vedoucí kulturně politického oddělení německého státního ministerstva Martin Wolf přiblížil hlavní principy nacistické propagandy v protektorátu.¹

Der Herr Staatsminister legte einleitend in kurzen Worten seine Auffassung von der gegenwärtigen Lage im Protektorat dar. Der Feindrundfunk habe bisher im tschechischen Folke die Parole ausgegeben, Ruhe zu bewahren und unnützes Blutvergiessen zu vermeiden. Diese Parole sei vor kurzer Zeit dahingehend geändert worden, dass knapp vor und während des bevorstehenden anglo-amerikanischen Angriffes auf Europa auch die Tschechen durch Aufstände ihren Beitrag für ihre künftige Befreiung leisten müssen.² Zur Zeit sei in der tschechischen Oefentlichkeit ein Befolgen dieser neuen Parole noch nicht festzustellen. Es herrsche überall Ruhe und die Sabotageversuche gehen nicht über das übliche Ausmass hinaus. Man müsse jedoch darauf gefasst sein, dass die Tschechen eventuell durch abgeworfene Agenten aufgehetzt und organisiert,³ sich mit Aufstandsplänen tragen und schon jetzt die Vorbereitungen dazu treffen. Das System, das sie dabei anwenden, sei dass aus dem Weltkrieg bekannte der örtlichen „Nationalausschüsse“ (Národní výbor). Einzelne organisatorische Ansätze hierzu seien bereits aufgedeckt worden. Der Herr Staatsminister habe nicht den geringsten Zweifel, dass wir diese Situation meistern und die Ruhe und Ordnung unter allen Umständen aufrecht erhalten werden. Die Lage erfordere jedoch jetzt schon unsere höchste Wachsamkeit. Er mache es hierdurch den Inspektoren zur Aufgabe, ihren Inspektionsbezirk nochmals genauestens zu überprüfen und zu überholen und zwar sachlich und personell. Wo zweifelhafte und unsichere Tschechen an der Spitze oder in massgeblicher Stellung bei Behörden oder in Gemeinden stehen, müssen sie entfernt werden. Auf Volksstimmungen und ihre „illegalen Zentren“ (z. B. Lehrer, Gendarmen, Pfarrer usw.) müsse sorgfältig geachtet werden. Diese Ueberholung ihres Gebietes sei die erste der Aufgaben, die er den Oberlandräten sofort übertrage und die sofort in Angriff zu nehmen sei. Er wünsche hierüber bei der nächsten Dienstbesprechung im Februar Bericht. Für den Ernstfall werden die Oberlandräte seine wichtigsten und verantwortlichsten Vertrauensträger im Raume sein. Sie müssen daher auch in anderer Weise ihr Gebiet restlos kennen und z. B. wichtige Bahnlinien, Strassen, Brücken, Rüstungswerke, Lebensmittelspeicher, Talsperren usw. nach ihrem Standort kennen.

Der Herr Staatsminister betonte weiter, dass er überzeugt sei, dass ein wichtiger Grund für die bisherige Ruhe im Protektorat sei, dass er den Einsatz ausländi-

scher Arbeitskräfte im Protektorat mit Erfolg verhindern konnte. Die Oberlandräte hätten darüber zu wachen, dass auch künftig etwa auftauchende ausländische Arbeitskräfte sofort wieder aus dem Protektorat entfernt werden.

Der Herr Staatsminister informierte die Oberlandräte, dass es in Hinkunft möglich sein werde, dass den Tschechen, die sich im Dienst des Reiches voll und ganz eingesetzt und dabei Verdienste erworben haben, Auszeichnungen im Form einer Urkunde verbunden mit einem entweder einmaligen oder in lebenslänglichen Jahresraten zu zahlenden Geldgeschenk verliehen werden können. Mit der Verleihung der Urkunde sei auch eine silberne Ehrennadel verbunden.⁴ Er denke hierbei in erster Linie an Rüstungsarbeiter und fordere die Inspektoren auf, geeignete Vorschläge nach sorgfältigster Prüfung an ihn heranzutragen.

Auf Anfrage des Inspektors Dr. Eckoldt entschied der Herr Staatsminister, dass man in Anbetracht der Wohnungsnot in einer tragbaren und möglichst unpolitischen Form versuchen müsse, Pensionisten, die in Städten wohnen, auf das flache Land zu verteilen. Zur Deckung der Uebersiedlungskosten müssten geeignete öffentliche Mittel gefunden werden.

Auf Anfrage des Inspektors Dr. Blaschek entschied der Herr Staatsminister, dass eine zwangsweise Erfassung tschechischer Kinder für deutsche Schulen gegenwärtig nicht vorgenommen werden solle und zwar selbst dann nicht, wenn eine oder die andere deutsche Schule wegen Schülermangel geschlossen werden müsse.

Der Herr Staatsminister bat sodann den Leiter der Abteilung für kulturpolitische Angelegenheiten, SS-Sturmbannführer Wolf, in das Besprechungszimmer. SS-Stubaf. Wolf behandelte in längerem Vortrag die Grundsätze unserer Propaganda. Seine Abteilung trage mit voller Absicht die Bezeichnung „kulturpolitische Angelegenheiten“ und vermeide das Wort Propaganda. Intern müssen wir uns jedoch stets klar darüber sein, dass wir auch überall dort, wo wir zu den Tschechen von ihrer eigenen Kultur sprechen, immer nur propagandistische Absichten haben. So müssen die von seiner Abteilung getroffenen Massnahmen verstanden werden und in dieser Richtung müsse in Zweifelsfällen entschieden werden. SS-Stubaf. Wolf schilderte sodann ausführlich die Aktion, mit der die propagandistische Auswirkung des Benesch-Besuchs bei Stalin erfolgreich pariert wurde.⁵ Erstmals sei die tschechische Oeffentlichkeit von der Tatsache des Besuches zuerst durch die Zeitungen des Protektorates und erst nachträglich durch den ausländischen Rundfunk unterrichtet worden. Die Gründung der antibolschewistischen Liga und die anderen bei dieser Gelegenheit erfolgten propagandistischen Massnahmen seien über die Weihnachtstage nur vorübergehend etwas abgeflaut.⁶ Die Propaganda soll jedoch in dieser Richtung mit allem Nachdruck weiter vorwärts getrieben werden. SS-Stubaf. Wolf würde es begrüßen, wenn er über propagandistisch interessante Auswirkungen dieser Massnahmen auch von den Oberlandräten verständigt würde.

SS-Stubaf. Wolf kam sodann auf die Kurzwellenaktion⁷ zu sprechen, die sich doch sehr positiv ausgewirkt habe. Auf den mittleren Wellen seien nur drei Feindsender zu hören, die ausgesprochene Parolen und Befehle ausgeben und diese würden in Hinkunft mit zunehmender Präzision gestört werden. Aus diesem Grunde werde in Budweis ein Ortssender errichtet, der auf derselben Welle wie ein englischer Sender das deutsche Reichsprogramm ausstrahlen soll.

Im Reich sei die Erzeugung von Rundfunkgeräten gänzlich eingestellt. Im Protektorat werden Apparate in ganz beschränktem Ausmass noch erzeugt. Es entfalle etwa ein Gerät auf 7.000 Einwohner oder rund 15 Geräte monatlich für den politischen Bezirk. Durch diese Kontingentierung sei die Bearbeitung der Rundfunkansuchen für die Bezirkshauptleute bedeutend erleichtert worden. Er bitte die Inspekture, die Bezirkshauptleute davon zu unterrichten. Sie möchten bei der Auswahl besonders sorgfältig vorgehen und insbesondere auch einsatzfreudigen Tschechen durch die Zuteilung eines Gerätes eine Belohnung zukommen lassen, ansonsten aber vor allem darauf achten, dass die verteilten Geräte einem grösseren Hörerkreis dienen, z. B. also in Betrieben Gemeinden oder Gasthäusern eingesetzt werden.

Er bitte die Inspekture, auch darauf zu achten, dass künftig im Rahmen der Raumbewirtschaftung keine Kinos mehr beschlagnahmt werden. Das Kino sei eines der wichtigsten Propagandamittel. Nach einer Neuregelung gehen frei werdende Filmtheater bis Kriegsende nicht mehr in Privatbesitz über (gewisse Ausnahmen bei Schwerekriegsbeschädigten), sondern in das Eigentum einer in Gründung begriffenen Filmtheatergesellschaft für das Protektorat.

Bzüglich NG und Volksaufklärungsdienst erklärte SS-Stubaf. Wolf, dass die NG in letzter Zeit Aktivierungstendenzen zeige. Man müsse diese zwar in gewissem Umfange dulden, jedoch in geeigneter Form dafür sorgen, dass das Schwergewicht beim Volksaufklärungsdienst liege. Die NG müsse zwar bestehen bleiben, soll aber möglichst steril gehalten werden. Man müsse höchstens bestrebt sein, sie mit unpopulären Aufgaben zuzudecken, z. B. Knochen- und Lumpensammlung usw. Auch dass sie in letzter Zeit den Rassedanken propagieren wollen sei unbedenklich, denn der Rassedanke sei bei den Tschechen denkbar unpopulär. Er werde übrigens dafür sorgen, dass die Weisungen an den Volksaufklärungsdienst künftig entweder über die Bezirkshauptleute geleitet oder zum mindesten den Bezirkshauptleuten nachrichtlich zur Kenntnis gebracht werden. Auf die Zusammenarbeit der deutschen Bezirkshauptleute mit den örtlichen Faktoren des Volksaufklärungsdienstes und des Kuratoriums lege er grossen Wert.

Nach Beendigung seines Vortrages verabschiedete der Staatsminister SS-Stubaf. Wolf. Die Inspekture brachten von sich aus einige von Oberlandrat Dr. Schultz von Dratzig zusammengestellte Punkte zur Sprache und zwar

1) VAD, Kuratorium, Nationale Gewerkschaftszentrale und ihre Überwachung im Bezirk. Dieses Thema wurde bereits durch den Vortrag von SS-Stubaf. Wolf erschöpfend klar gestellt.

2) Einschaltung der Oberlandräte in die Raumbewirtschaftung. Der Herr Staatsminister entschied, dass künftig die Oberlandräte rechtzeitig ein Exemplar der Tagesordnung der Sitzung der Raumbewirtschaftungskommission in Prag erhalten werden, damit sie Gelegenheit haben, auf sie besonders interessierende Fälle Einfluss zu nehmen.

3) Auflösung der Gendamerie-Kommandos und andere organisatorische Fragen der Polizeiverwaltung. Der Herr Staatsminister äusserte zu diesem Punkt, dass er zu diesem Thema noch eine Besprechung mit dem BdO und dem BdS angesetzt habe und er sich daher heute hierzu nicht zu äussern wünsche.

4) Vereinfachung der Mitarbeit der Oberlandräte bei der Verwaltung des Volkstumsfonds. Der Herr Staatsminister beauftragte Oberlandrat Freiherrn von Watter in seiner Eigenschaft als Leiter der Abteilung I diese rein verwaltungsmässige Frage direkt mit den Inspektoren zu klären.

5) Rangmässige Einstufung der Inspektore im Verhältnis zu den Kreisleitern und den Standortältesten der Wehrmacht. Der Herr Staatsminister verwies auf die von ihm erlassene Ergänzung zur Dienstanweisung der Oberlandräte, wonach er die Oberlandräte als seine direkten Beauftragten im Bezirke betrachte. Daraus ergebe sich ohne weiteres ihre rangmässig hervorgehobene Stellung. Er habe SS-Stubaf. Wolf beauftragt, einen diesbezüglichen Erlass vorzubereiten, der die Stellung der Oberlandräte und ihre rangmässige Würdigung bei öffentlichen Veranstaltungen (Sitzordnung usw.) kläre und wonach sie grundsätzlich mit den Kreisleitern gleichen Rang geniessen. Der entsprechende Erlass sei daher in kürze zu erwarten.

6) Auszeichnungen an Tschechen. Von der Regelung dieser Frage hat der Herr Staatsminister bereits in seiner eigenen Einleitung die Inspektore in Kenntnis gesetzt.

Um 18,30 Uhr schloss der Herr Staatsminister die Dienstbesprechung.

Dr. Blaschek^b
Oberlandrat-Inspekteur
des Deutschen Staatsministers
für Böhmen und Mähren
als Protokollführer.

- a Zázpis vznikl s časovým odstupem. Oberlandrát H. Blaschek jej zaslal až 14. 1. 1944 po písemné urgenci vedoucího kanceláře německého státního ministra R. Giese.
- b Vlastnoruční podpis modrým perem.
- c V záhlaví dokumentu je strojem uveden stupeň utajení „Geheime Reichssache!“. Vedle je pak připojeno červené razítko se stejným textem.
- 1 Na poradě byli přítomni oberlandráti-inspektoři Hanns Blaschek z Českých Budějovic, Eugen Eckoldt z Jihlavy, Wilhelm Klose z Brna, Friedrich Remplik z Plzně, Rudolf Schultz von Dratzig z Hradce Králové a Hans von Watter z Prahy. Z důvodu nemoci byl omluven Gustav Jonak z Moravské Ostravy.
- 2 K. H. Frank zřejmě narážel na rozhlasový projev E. Beneše k výročí vzniku republiky z 27. října 1943, případně na jeho projev z 21. prosince 1943, který byl přednesen z Moskvy a věnoval se právě podepsané smlouvě o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci se SSSR. V prvním projevu E. Beneš konstatoval, že se musí bojovat už v dnešní době, jako to dělají Norové, Francouzi, Poláci, Jihoslované, Řekové a nově i Italové: „Obracím se na vás velmi rozhodně. Nechci vám vykládat, kde a jak máte už dnes bojovat, kde máte odporovat, kde máte sabotovat. Každý z vás to zcela dobře ví. Chci jen hodně potrhout fakt, že konec války musí u nás opravdu býti revolučně národní a lidový. A k tomu musíte pracovat už dnes, zítra, každý den. Byla by velká chyba, byl by to národní hřích a zločin, kdyby se u nás soudilo, že my můžeme nebo máme čekat, až milionové armády Spojenců Německo rozvrátí.“ Ve druhé rozhlasové relaci se pak na tento projev k výročí vzniku republiky odvolával a znova apeloval, že je třeba co nejvíce přispět ke spojeneckému vítězství: „I vy doma – my zde všichni – musíme jít touže cestou. Je třeba denně bojovat s německými násilníky, dnes, zítra, stále, neúnavně. Na konci této války bude u nás doma velká lidová revoluční vojna proti německým násilníkům, která definitivně musí zlomit a vyhubit všechny fašismus, nacismus cizí i domácí.“ Viz Beneš, Edvard: Šest let exilu a druhé světové války. Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938–45. Praha 1947, s. 217–230.
- 3 Míněny parašutistické výsadky, které do protektorátu vysílalo jak 2. oddělení londýnského ministerstva národní obrany, tak s pomocí Kominterny i moskevské vedení KSČ. Gestapu se podařilo tyto první výsadky nejenom odhalit, ale současně i zahájit několik radiových protiher s cílem ochromit organizační přípravy zahraničního odboje. Blíže k této problematice např. Sládek, Oldřich: Přícházeli z nebe. Praha 1993; Šolc, Jiří: Za frontou na východě. Cheb 2003.
- 4 Tuto funkci nakonec plnilo vyznamenání Čestný štít Protektorátu Čechy a Morava s orlicí sv. Václava, jež nechal K. H. Frank zřídit 4. června 1944. Udělovalo se ve třech stupních spolu s odznakem, na kterém byla vyobrazena svatováclavská orlice, a příslušným diplomem.
- 5 Míněna Benešova cesta do Moskvy, která se uskutečnila v prosinci 1943.
- 6 Hlavní důvod spočíval ve skutečnosti, že řada veřejně známých osobností odmítla účast ve vedení tohoto aktivistického spolku. Některé z nich pak K. H. Frank nechal potrestat různými formami úřední šikany (odebrání posluhovaček, změna pracovního zařazení rodinných příslušníků aj.). K Lize proti bolševismu blíže viz Pasák, Tomáš: Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945. Praha 1999, s. 359–365.
- 7 Míněno odstranění součástek na příjem krátkých vln ze všech rozhlasových přijímačů, které bylo provedeno na základě nařízení říšského protektora z 10. 3. 1943. Jednalo se o frekvenční pásmo, které obvykle používaly zahraniční rozhlasové stanice ke svému vysílání do protektorátu.

1944, 15. únor,^a Praha

Zápis z porady oberlandrátů-inspektorů s německým státním ministrem pro Čechy a Moravu, na níž K. H. Frank mimo jiné referoval o nutných opatřeních proti očekávanému povstání českého obyvatelstva a o chystaném odvolání státního prezidenta Emila Háchy.¹

I.

Einleitend gab der Herr Staatsminister einen Überblick über die militärische und politische Lage und über ihre vermutlichen Rückwirkungen im Protektorat, mit denen vorsichtshalber gerechnet werden müsse. Er behandelte insbesondere die vor kurzem gehaltene grosse Rede Beneš's in London und die Parolen, die er der tschechischen Bevölkerung des Protektorats für die nächsten Wochen und Monate gab. Für die zu erwartende Haltung des tschechischen Volkes sei es insbesondere auch wesentlich, dass laut Beneš diejenigen Tschechen nichts zu fürchten hätten, die jetzt noch Umkehr hielten und ihre Arbeit zugunsten der Deutschen aufgeben. Der Herr Staatsminister ging dann auf die Bildung der „Nationalen Ausschüsse“ (Národní výbor) ein, die zunächst nur konspirativen Charakter trügen und sich in Landes-, Kreis- und Ortsausschüsse gliedern. Unter nationaler Tarnung handle es sich hier in Wirklichkeit um rein kommunistische Organisationen. Die Notwendigkeit einer besonders scharfen Ueberwachung der Bezirksbehörden und anderer Protektoratsdienststellen insbesondere in personeller Hinsicht liege in der nächsten Zeit angesichts dieser Entwicklung auf der Hand. Erstes Gebot sei unter allen Umständen, Ruhe, Ordnung und ungeschmälerzte Arbeitsleistung aufrecht zu erhalten, etwa aufflackernde Streiks im Keim zu ersticken, Streikbrecher zu gewinnen, in geeigneter Form zu entlohnen, usw. Entsprechende Vorbereitungen seien getroffen.

Der Herr Staatsminister könne angesichts dieser Lage für die nächste Zeit seinen Inspektoren keinerlei Urlaub mehr gewähren. Er müsse sich auf diese seine besonderen Vertrauensträger draussen im Raum entscheidend verlassen können. Weiters untersagte es mit sofortiger Wirkung jeglichen Verkehr mit ausländischen Konsulaten. Schliesslich gab der Herr Staatsminister bekannt, dass er anlässlich seines kürzlichen Besuches im Führerhauptquartier vom Führer persönlich eine besondere Anerkennung für die Politik und die Leistungen im Protektorat erhalten habe. Er gebe dieses Lob gern weiter an seine Mitarbeiter, die ihn in seiner Arbeit wesentlich unterstützt haben.

II.

Der Herr Staatsminister behandelte ausführlich den gesamten Fragenkomplex Hácha.²

III.

Im Anschluss an seine Ausführungen bat der Herr Staatsminister Herrn Ministerialrat K r i e s e r³ in das Besprechungszimmer, der die Entwürfe der Regierungsverordnung und der Durchführungsverordnung zum Problem Hácha vorlas und erläuterte. Im Anschluss daran entwickelte sich eine eingehende und detaillierte Aussprache über den vorgesehenen modus procedendi. Der Herr Staatsminister ordnete insbesondere an, dass die Inspektoren mit den (im übrigen nicht unterrichteten) SD-Dienststellen in Verbindung zu treten und die Auswahl der beiden geeigneten Gemeindeleiter in jedem politischen Bezirk gemeinsam mit dem SD zu treffen haben. Der SD werde entsprechend angewiesen werden. Es sei darauf zu achten, dass dabei nicht zu viel Bauern in Erscheinung treten, sondern auch Arbeiterschaft, Gewerbestand, usw. entsprechend vertreten sei. Die Inspektoren sollten von sich aus sich jetzt schon kümmern, um bei jeder Bezirksbehörde einen geeigneten tschechischen Beamten als Schriftführer bei dem vorgesehenen Akt ausfindig zu machen. Sie sollen weiterhin in jedem Bezirk sicherstellen, wie die Gemeindeleiter auf schnellstem Wege erreichbar seien und in welchem Lokal sie versammelt werden können. Sie müssen zu diesem Zwecke über die genaue Anzahl der Gemeinden jedes Bezirkes orientiert sein. Wenn der entscheidende Fall eintrete, so müsse mit den tschechischen Bezirkshauptleuten absolut deutlich gesprochen werden, sodass ein Fehlschlag völlig ausgeschlossen sei. Der Herr Staatsminister richtete an jeden Inspektor einzeln die Frage, ob er für das klaglose Funktionieren bei den tschechischen Bezirkshauptleuten seines Inspektionsbereiches garantieren könne. Nach einigen ergänzenden Zwischenfragen und ihrer Klärung bejahten die Inspektoren diese Frage übereinstimmend. Einzelne Fragen des zeitlichen Ablaufes sowie der Betreuung der ausgewählten Gemeindeleiter nach Inkennntnissetzung ihrer Funktion behielt der Herr Staatsminister noch seiner späteren persönlichen Entscheidung vor.

IV.

Von den Punkten der Tagesordnung, die die Inspektoren von sich aus vorgeschlagen hatten, wurde auf folgende eingegangen:

1. (Inspektor Dr. Jonak) „Anpassung der Propaganda an landschaftliche Gegebenheiten“: Der Herr Staatsminister verwies wegen der vorgeschrittenen Zeit Dr. Jonak zur direkten Aussprache an Oberregierungsrat Z a n k l⁴ und ersuchte bei nächster Gelegenheit um Bericht über das Ergebnis.

2. (Inspektor Dr. Jonak) „Arbeitseinsatzfragen, insbesondere Einsatz des Jahrganges 1924“:⁵

Dr. Jonak beantragte eine besondere Berücksichtigung der örtlichen Verhältnisse bei der Einziehung des Jahrganges 1924. Er schlägt vor, das Gebiet von Mährisch Ostrau schwächer heranzuziehen und die anderen Gebiete des Protek-

torats dafür noch stärker auszukämmen. Die übrigen Inspektore sprachen sich gegen diesen Vorschlag aus, da die Einziehung des Jahrganges 1924 sich überall sehr einschneidend auswirke und die grössten Härten eigentlich nicht in der Industrie, sondern in der Landwirtschaft fühlbar werden. Der Herr Staatsminister äusserte zu dem Antrag Dr. Jonak's ebenfalls Bedenken, verwies ihn aber noch zur direkten Aussprache an Minister Bertsch.

3. (Inspekteur Dr. Jonak) „Siedlung im Ostsudetengebiet“:⁶

Der Herr Staatsminister stellte die Erörterung dieses Punktes zurück, da eine (vom Herrn Staatsminister inhaltlich bekanntgegebene) Entscheidung des Reichsführers SS in nächster Zeit erwartet werde, die eine ganz neue Sachlage schaffen werde.

4. (Inspekteur Dr. Remplik) „Einziehung der Schulhelferinnen zum Reichsarbeitsdienst“:

Der Herr Staatsminister setzte diesen Punkt von der Tagesordnung ab und verwies Dr. Remplik an die zuständigen Fachbehörden.

5. (Inspekteur Dr. Blaschek) „Übersichtsbericht über die öffentlichen Sprechtage des Oberlandrats-Inspektors Budweis“:

Dr. Blaschek gab einen allgemeinen Überblick über die drei von ihm bisher abgeführten Sprechtage, ihre technische Durchführung, ihre Auswirkungen und die Erfahrungen, die damit gemacht wurden. Er gab der Meinung Ausdruck, dass die positiven Auswirkungen gegenüber den negativen wesentlich überwiegen. Sie lägen seiner Auffassung nach vor allem in drei Momenten, nämlich dass es doch möglich sei, einen beachtlichen Hundertsatz der vorgetragenen Ansuchen positiv zu erledigen und der Beschwerden abzustellen, dass die stimmungsmässigen Auswirkungen auch dort, wo eine positive Erledigung nicht möglich sei, bei der Bevölkerung überwiegend positiv sei, allein durch die Tatsache, dass sie die Möglichkeit erhält, dem Inspekteur als direkten Beauftragten des Deutschen Staatsministers ihre Wünsche und Beschwerden persönlich vorzutragen, dass der Inspekteur durch die Sprechtage einen unmittelbaren Eindruck von dem Charakter der Bevölkerung eines Gebietes und der Arbeitsweise der dortigen Dienststellen erhält, den er sich auf andere Weise gar nicht verschaffen könne.

Der Herr Staatsminister entschied daraufhin, jedoch zunächst lediglich in Form einer Empfehlung, dass die anderen Inspektore ebenfalls die Einführung von Sprechtagen versuchen möchten.

Der Herr Staatsminister schloss um 20 Uhr die Dienstbesprechung.

Dr. Blaschek^b
Oberlandrat-Inspekteur des Deutschen
Staatsministers für Böhmen und Mähren
als Protokollführer.

NA, NSM, sign. 110-1/3, fol. 28–32, kart. 1. Originál, strojopis – 5 s. ^c

---

- a Zázpis vznikl před 24. 2. 1944. Tímto datem je opatřena parafa K. H. Franka, která je umístěna na první straně protokolu.
- b Vlastnoruční podpis modrým perem.
- c V záhlaví dokumentu je strojem uveden stupeň utajení „Geheime Reichssache!“. Vedle je pak připojeno červené razítko se stejným textem.
- 1 Na poradě byli přítomni oberlandráti-inspektoři Hanns Blaschek z Českých Budějovic, Eugen Eckoldt z Jihlavy, Gustav Jonak z Moravské Ostravy, Wilhelm Klose z Brna, Friedrich Remplik z Plzně, Hans von Watter z Prahy a Willfried Wehner z Hradce Králové.
- 2 Tato část jednání se pravděpodobně týkala rychle se zhoršujícího zdravotního stavu státního prezidenta Emila Háchy. Již v září 1943 proto vznikla z podnětu K. H. Franka Háchova politická závěť, kterou sepsal jeho tajemník Josef Kliment. Podle tohoto dokumentu se novým prezidentem měl stát premiér protektorátní vlády Jaroslav Krejčí, resp. jako druhý v pořadí Adolf Hrubý, dosavadní ministr zemědělství a lesnictví. Její text viz Otáhalová, Libuše – Červinková, Milada: Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943. S. II. Praha 1966, dok. č. 527, s. 730–731.
- 3 Helmut Krieser byl vedoucím oddělení justice v úřadě Německého státního ministerstva v Čechách a na Moravě.
- 4 Anton Zankl působil v oddělení kultury a písemnictví v úřadě Německého státního ministerstva v Čechách a na Moravě.
- 5 Jednalo se o známé pracovní nasazení mládeže z ročníku narození 1924, který měl projít v německém leteckém průmyslu zaškolením a desetiměsíční výrobní praxí. Blíže k této problematice Kokošková, Zdeňka – Kokoška, Stanislav (eds.): Museli pracovat pro Říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Praha 2004, s. 34–38.
- 6 Míněno germanizační osídlování východních Sudet německými přesídlenci z Tyrolska, Bukoviny a dalších oblastí, které se dělo na úkor českých rolníků. Na podzim 1943 sem měli být přesídlení i němečtí sedláci z Dolní Lužice, kteří přišli o svoje statky v důsledku zřízení cvičiště zbraní SS Kurmark. Vzhledem k tomu, že tato akce vyvolávala neklid mezi českým obyvatelstvem, byla její příprava konzultována s úřadem německého státního ministra. Blíže viz Brandes, Detlef: Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích. Praha 2015, s. 172–175.

1944, 4. duben,^a Praha

Zápis z porady oberlandrátů-inspektorů s německým státním ministrem pro Čechy a Moravu, na niž K. H. Frank mimo jiné referoval o situaci v České lize proti bolševismu a o audienci u Adolfa Hitlera, kterou vykonal spolu s předsedou protektorátní vlády Jaroslavem Krejčím.¹

Der Herr Staatsminister eröffnete um 17.45 Uhr die Dienstbesprechung der Oberlandräte–Inspektore.

Zur allgemeinen politischen Lage gab der Herr Staatsminister einleitend bekannt, dass diese sich weiter versteift habe, wenn dies auch äusserlich noch nicht zum Ausdruck komme. Auf bolschewistischer Seite bestehe der Plan, sobald russische Truppen den Boden der ehemaligen Tschecho–Slowakei in der Kartpatoukraine betreten, sofort eine tschecho–slowakische Regierung zu bilden. Für diesen Fall müssen Auswirkungen auch bei uns erwartet werden. London treibe weiterhin mit allen Mitteln zum bewaffneten Aufstand im Protektorat, ohne dass dies bisher befolgt wurde. Dies sei in gewissem Sinne günstig, da eine Steigerung der englischen Propaganda kaum mehr möglich erscheint.

Oberlandrat Dr. Eckoldt fragt über die Pläne bezüglich der Liga gegen den Bolschewismus. Der Herr Staatsminister teilt mit, dass mit der Liga verschiedene politische Aktionen geplant und in Vorbereitung seien. Von deutschen Stellen müsse diese Tätigkeit stark unterstützt werden, die deutsche Regie dürfe aber in keiner Weise in Erscheinung treten. Aufgabe sei ausschliesslich scharfe antibolschewistische Stellungnahme und Propaganda. So werde z. B. auf Loyalitätserklärungen für das Reich in diesem Zusammenhang kein Wert gelegt. Eine Organisation der Liga sei lediglich in der Spitze geplant. Untergliederungen seien nicht vorgesehen. Die Versammlungen und Kundgebungen der Liga werden örtlich von anderen Organisationen, z. B. vom VAD, der NG, der Gewerkschaftszentrale usw., getragen.

Oberlandrat Dr. Blaschek bringt in diesem Zusammenhang vor, dass in seinem Inspektionsbereich die Liga auch aus dem Grunde nicht das gewünschte Echo findet, weil die Bevölkerung fürchtet, es sei Aufgabe der Liga, die Vorbereitungen zum Kampf mit der Waffe gegen den Bolschewismus zu treffen. Vor militärischem Einsatz hätten die Tschechen jedoch Angst. Der Herr Staatsminister beauftragte Oberlandrat von Watter, mit Sturmbannführer Wolf² zu besprechen, in welcher Form dort, wo eine örtliche Notwendigkeit besteht, die Tschechen immer wieder aufzuklären sind, dass ihr bewaffneter Einsatz nicht verlangt werde.

Der Herr Staatsminister informiert über seinen Besuch mit dem Vorsitzenden der Regierung im Führerhauptquartier.³ Der Führer habe durch den Empfang

ähnlich wie schon durch die Errichtung des Staatsministeriums selbst neuerlich die Autonomie des Protektorats unterstrichen; falls nicht ganz unvorhergesehene Ereignisse eintreten, beabsichtige der Führer nicht, das Protektorat, das sich bewährt hat, aufzuteilen, auf keinen Fall für Kriegsdauer, wahrscheinlich aber noch lange Zeit nach dem Kriege. Falls von anderer Seite die Aufteilung des Protektorats diskutiert werde, könne gelegentlich in taktvoller und geschickter Form auf diese Bedeutung des Empfanges Krejčí's im Führerhauptquartier hingewiesen werden.

Oberlandrat von Watter berichtet über Sicherung der Dienstgebäude. Bezüglich der Geheimakten und der Geheimen Reichssachen entschied der Herr Staatsminister nach längerer Aussprache für den Vorschlag des Oberlandrates Dr. Jonak, die nicht zur täglichen Arbeit benötigten Geheimsachen und Geheimen Reichssachen der Oberlandräte-Inspekture nach Prag zu senden. Oberlandrat von Watter erhielt Auftrag zur Ausarbeitung eines diesbezüglichen Erlasses.

In diesem Zusammenhang unterrichtet der Herr Staatsminister die Inspekture von dem Inhalt eines mit ihm abgestimmten Befehls des Wehrkreisbefehlshabers an die Standortältesten, wonach bei eventueller Landung von feindlichen Fallschirmtruppen über Kompaniestärke die Standortältesten von sich aus den Kampf mit allen Mitteln bis zur völligen Vernichtung des Gegners aufzunehmen haben und zu diesem Zwecke und für diese Zeitdauer volle Befehlsgewalt auch über alle zivilen Dienststellen erhalten. Es sei gewissermassen ein örtlich begrenzter militärischer Ausnahmezustand. Die Oberlandräte-Inspekture haben sich in diesem Falle dem Standortältesten für Verwaltungsangelegenheiten zur Verfügung zu stellen und gehören zu seinem Stab. Es sei ihrem Geschick überlassen, für politische und Verwaltungsfragen ihm beratend mit möglichst grossem Einfluss zur Seite zu stehen und „mithandelnd in Erscheinung zu treten“, sodass sich der Standortälteste ihrer „in jeder Form bedienen muss“. Der Herr Staatsminister erwägt, in einem Zusatzbefehl an die Standortältesten diese Stellung der Oberlandräte-Inspekture nochmals ausdrücklich zu umreissen.

Oberlandrat Dr. Eckoldt wirft das Problem des Rechtes zur Anforderung der Polizeitruppe auf, dass seinerzeit den Oberlandräten alter Prägung für territorialen Einsatz zugestanden habe. Dieses Recht sei offenbar auf die Bezirkshauptleute – RAV übergegangen. Es sei wünschenswert, wenn die Oberlandräte-Inspekture von Fall zu Fall nach eigenem Ermessen dieses Recht an sich ziehen könnten. Um rein juristische Widersprüche mit der Dienstanweisung der Oberlandräte zu vermeiden, erscheine jedoch ein ausdrücklicher Erlass wünschenswert. Der Herr Staatsminister stimmt dieser Auffassung von Oberlandrat Dr. Eckoldt zu und beauftragt diesen, schriftlich zu berichten und eventuelle Vorschläge zu formulieren.

In demselben Zusammenhang verweist Oberlandrat Dr. Blaschek auf verschiedene Fragen, die der Erlass des BdS zur Sicherung von Amtsgebäuden offenlässt. Nach eingehender Erörterung dieser Unklarheiten entschied der Herr

Staatsminister, dass der Erlass ausschliesslich eine deutsche Schwerpunkt-Bildung vorbereiten soll, die das ungestörte Arbeiten der deutschen zivilen Verwaltungsbehörden gewährleistet; dass er sich dagegen nicht auf militärische oder polizeiliche Sicherungsmassnahmen, Schutz der Zivilbevölkerung oder Ähnliches bezieht. Unter „deutschen Dienststellen“ seien auch die Dienststellen der NSDAP zu verstehen und auch mit der Wehrmacht sei eine diesbezügliche Fühlung aufzunehmen.

Oberlandrat Dr. Blaschek regt weiter an, die äusserst wichtigen Karteien der Arbeitsämter auf die Weise zu sichern, dass diese künftig in doppelter Ausfertigung angelegt oder geführt und dezentralisiert aufbewahrt werden. Der Herr Staatsminister entschied, dass diese Frage auf ihre technische Durchführbarkeit geprüft werden müsse.

Oberlandrat Dr. Eckoldt berichtet, dass im Stadttheater Iglau eine ständige Brandwache der allgemeinen SS aufgezogen worden sei. Der Herr Staatsminister entschied, dass sich der diesbezügliche Reichserlass auf das Protektorat nicht beziehe und ermächtigte Oberlandrat Dr. Eckoldt, die Brandwache abzuziehen. Er werde darüber hinaus über Brigadeführer Oppländer[!]⁴ eine allgemeine Klarstellung für das Protektorat herbeiführen.

Oberlandrat Dr. Rempik berichtet über das Problem der „Neudeutschen“, dass zahlreiche deutsche Staatsangehörige tschechischer oder gemischter Volkzugehörigkeit die Wiedererlangung der Protektoratsangehörigkeit anstreben. Das Problem wird in eingehender Aussprache erörtert und festgestellt, dass die Partei in der ihr zukommenden individuellen Betreuung Deutscher oder Neudeutscher völlig versage. Es wird als notwendig anerkannt, gegen derartige Staatsangehörige mit Ahndungsmassnahmen einzuschreiten, sei es wirtschaftlich z. B. durch Zwangsverwaltung des Hofes, sei es durch Verbringung in ein Konzentrationslager. Der Herr Staatsminister entschied für die Notwendigkeit, eine generelle Regelung herbeizuführen, gegebenenfalls durch einen Erlass über Anerkennung der deutschen Staatsangehörigkeit wegen

Der Herr Staatsminister erwähnt einen ihm zugekommenen Bericht über den Bezirkshauptmann Wessely⁵ in Jungbunzlau, der an einem Sonnabend-Abend in dichtem Schneegestöber aus eigener Initiative auf der Landstrasse die Fahndungsmassnahmen der Protektoratspolizei persönlich überprüft habe. Er erblicke darin eine vorbildliche Dienstauffassung und beauftragte Oberlandrat von Watter als den zuständigen Oberlandrat, Bezirkshauptmann Wessely seine Anerkennung zum Ausdruck zu bringen.

Auf Anregung des Oberlandrates Dr. Eckoldt entschied der Herr Staatsminister bezüglich der Volkstumsmittel der Oberlandräte, dass über diese in einem gewissen Verhältnis zu den Vorjahrs-Ausgaben schon jetzt verfügt werden könne. Oberlandrat von Watter habe die Sache mit Regierungsrat Arndts⁶ zu regeln.

Der Punkt der Tagesordnung „Kurzvortrag Oberlandrat Dr. Blaschek über Grundsätzliches zur Stellung der Inspektüre“ wird wegen vorgeschrittener Zeit auf die nächste Dienstbesprechung verschoben.

Ministerialrat Dr. Landmann referiert sodann über überörtlichen Luftschutz. In Luftschutzangelegenheiten teilen sich seine Aufgaben mit denen des BdO. Aufgabe des BdO sei es, die unmittelbaren Auswirkungen eines Luftangriffes zu bekämpfen, Aufgabe des überörtlichen Luftschutzes sei es, die mittelbaren Auswirkungen, die sich gewissermassen erst nach 24 Stunden nach dem Angriff zeigen, zu beseitigen. Ministerialrat Dr. Landmann⁷ berichtet ausführlich über Organisation, Aufgaben im einzelnen bei leichteren Angriffen und bei Grossangriffen, über die Vorbereitungen, die zur Betreuung von Bombengeschädigten im Protektorat getroffen wurden und über die Schwierigkeiten, die überwunden werden mussten.

Um 19.45 Uhr schloss der Herr Staatsminister die Dienstbesprechung.

Dr. Blaschek^b
Oberlandrat-Inspekteur
des Deutschen Staatsministers
für Böhmen und Mähren
als Protokollführer.

NA, NSM, sign. 110-1/20, fol. 30–34. Original, strojopis, 5 s.^c

-
- a Zázpis vznikl před 17. 4. 1944. Tímto datem je opatřeno prezentační razítko, které je umístěno na první straně protokolu.
  - b Vlastnoruční podpis modrým perem.
  - c V záhlaví dokumentu je strojem uveden stupeň utajení „Geheime Reichssache!“. Vedle je pak připojeno červené razítko se stejným textem. Na spodní straně prvního listu je připojena poznámka modrým perem s datem 11. 5. 1944 a nečitelnou parařou: „Die einzelnen Punkte wurden auf die entsprechenden Vorgänge aufgeteilt.“
  - 1 Na poradě byli přítomni oberlandráti-inspektoři Hanns Blaschek z Českých Budějovic, Eugen Eckoldt z Jihlavy, Gustav Jonak z Moravské Ostravy, Wilhelm Klose z Brna, Friedrich Rempplik z Plzně, Hans von Watter z Prahy a Willfried Wehner z Hradce Králové.
  - 2 Martin Wolf, vedoucí oddělení kulturní politika v Německém státním ministerstvu v Čechách a na Moravě.
  - 3 Audience v Hitlerově zámeckém sídle v Klessheimu se uskutečnila 15. 3. 1944 u příležitosti pátého výročí vzniku protektorátu. K jejímu průběhu blíže viz Tomášek, Dušan – Kvaček, Robert: Obžalována je vláda. Praha 1999, s. 108–111.
  - 4 SS-Brigadeführer Walter Opländer, velitel XXXIX. úseku SS, jemuž podléhaly útvary Allgemeine-SS v protektorátu (SS-Abschnitt XXXIX).
  - 5 Ludwig Wessely, okresní hejtman v Mladé Boleslavi.
  - 6 Wolfgang Arndts, referent vrchní účetní kontroly v Německém státním ministerstvu v Čechách a na Moravě.
  - 7 Heinz Landmann, vedoucí oddělení, které se v Německém státním ministerstvu v Čechách a na Moravě zabývalo říšským dozorem nad správou protektorátu.

1944, 9. květen,^a Praha

Zápis z porady oberlandrátů-inspektorů s německým státním ministrem pro Čechy a Moravu K. H. Frankem, na níž se mimo jiné řešila opatření proti nepokojům, které se očekávaly v souvislosti s invází spojenců do Evropy.¹

Der Herr Staatsminister eröffnet die Dienstbesprechung um 17 Uhr und gibt einen Überblick über die allgemeine Lage. Er führt die Gründe an, die uns zu der Annahme berechtigen, dass wir unmittelbar vor der feindlichen Invasion stehen. Der Gegner habe zweifellos auch für das Protektorat Verschiedenes in Vorbereitung. Die feindlichen Agenten treten im Protektorat unter den verschiedensten Tarnungen – in Wehrmachtsuniform, in Polizeiuniform, mit Ausweisen und Auszeichnungen aller Art ausgestattet – auf. Gegenüber jedem Fremden sei daher, selbst wenn er eine Uniform trägt, grösste Vorsicht am Platze. Insbesondere neue, d. h. nicht abgegriffene Legitimationen seien grundsätzlich verdächtig. Betriebe müssten dahingehend überwacht werden, ob nicht fremde Personen auftauchen. Mit Attentatsversuchen müsste nicht nur in Prag, sondern unter Umständen auch in der Provinz gerechnet werden.

Der Herr Staatsminister schildert sodann ausführlich die Ansätze zur Bandenbildung im Gebiet Mährisch-Ostrau.² Oberlandrat-Inspekteur Dr. Jonak bringt hierzu einige ergänzende Details.

Der Herr Staatsminister ordnet vor allem mit sofortiger Wirkung einen Permanentdienst der Oberlandräte-Inspektore an, d. h. dass die Inspektore für ihn jederzeit erreichbar sein müssen. Sie müssen örtlich Vorsorge treffen, dass ihr gegenwärtiger Aufenthaltsort jederzeit bekannt ist und – falls sie sich auf Dienstreise befinden – ihre genaue Reiseroute hinterlassen. Falls die üblichen Nachrichtenmittel (Telefon, Telegraf, Fernschreiber) ausfallen sollten, sei dafür gesorgt, dass die Inspektore über Polizeifunk oder Wehrmachtsfunk erreichbar bleiben.

Der Herr Staatsminister ersucht sodann Inspekteur Dr. Jonak um seine Auffassung bezüglich einer Mitwirkung der Bevölkerung bei der Bandenbekämpfung durch ständige Bewachungsgruppen die unter Umständen bewaffnet sein könnten. Inspekteur Dr. Jonak stellt fest, dass die Protektoratsgendarmerie sich bisher überall einwandfrei und vorbildlich verhalten habe, dass er jedoch gegen eine organisierte Selbsthilfe der Bevölkerung ohne^b Mitwirkung der Gendarmerie Bedenken habe. Hierfür gibt er eine ausführliche Begründung. In dem Bewachungsdienst seien schon gegenwärtig Zivilpersonen, jedoch in Begleitung und zur Unterstützung der Gendarmerie als Nachtwachen, bei Grossfahndungen usw. unter dem Titel Luftschutz eingesetzt. Die Weisung des BdS bezüglich Ergreifer-

prämien und Jagdkommandos sei allerdings seiner dortigen Stapo-Aussenstelle noch nicht bekannt geworden. In den letzten Tagen sei ein gegnerisches Flugblatt erfasst worden mit genauen und ausserordentlich raffinierten Anweisungen, wie man sich bei Fahndungen zu verhalten habe. Interessanterweise habe er die Beobachtung gemacht, dass reiche Bauerndörfer sich gegenüber feindlichen Agenten viel zugänglicher zeigen, als die Arbeiter- oder ärmere Bevölkerung. Dies sei vielleicht aus nationalbolschewistischen oder grosslawischen Tendenzen zu erklären. Die Gendarmerieposten seien vielfach zu schwach; seines Erachtens müssten sie verstärkt werden, was z. B. durch Abzug aus KLV-Lagern möglich sei.

Der Herr Staatsminister stellt fest, dass diese Aktion bereits im Gange sei und die KLV-Lager künftig durch Soldaten bewacht würden.

Inspekteur Dr. Jonak berichtet weiter, dass die Feuerwehr sich örtlich recht gut gewährt habe. Er verweist schliesslich auf die Notwendigkeit, dass Heger und sonstiges Jagdpersonal mit Gewehren oder Pistolen ausgestattet werden müssten und dass das alt-österreichische, auch in der Tschecho-Slowakei in Geltung gewesene Verbot des Betretens der Wälder ausserhalb der Wege zum mindesten in den Grenzgebieten wieder inkraft gesetzt werden müsse.

Der Herr Staatsminister stimmt dieser Auffassung zu und äussert die Absicht, die betreffenden Erlässe herauszugeben.

Inspekteur Dr. Jonak verweist schliesslich auf die Lücke, die durch das Nicht-Legitimieren von Wehrmachtsangehörigen gegenüber der Polizei in der Überwachung der feindlichen Agententätigkeit eintritt.

Der Herr Staatsminister stimmt dieser Auffassung zu, bedauert jedoch, dass das OKW einer grundsätzlichen Änderung seiner bisherigen Erlässe nicht zustimmen kann und dass im Protektorat wenigstens soviel erreicht wurde, dass sich Wehrmachtsangehörige bei Grossfahndungen gegenüber der Polizei legitimieren müssen.

Der Herr Staatsminister unterrichtet die Inspektoren weiter dahin, dass der BdS klare Weisungen über die tätige Mithilfe der Bevölkerung in bestimmten Fällen erhalten habe.

Durch die allgemeine Lage werde es binnen kurzem notwendig sein, dass auch die Bezirksbehörden einen Dauerdienst einrichten. Die Vorbereitungen seien durch die Inspektoren sofort zu treffen; der Dauerdienst selbst werde durch ein an die Inspektoren durchgegebenes und noch festzusetzendes Stichwort inkraft gesetzt werden. Ständige Bereitschaft der Bezirkshauptleute sei so zu verstehen, dass die Bezirksbehörden in Sonderfällen jederzeit – Tag und Nacht – aktiv und arbeitsfähig seien.

Der Herr Staatsminister unterrichtet die Inspektoren von einem heute unterzeichneten Erlass, wonach die Bezirkshauptleute bei gewissen Betriebsunfällen sofort Unterstützungsgelder im Namen des Staatsministers auszuzahlen hätten. Der Dienstweg gehe hierbei von den Bezirkshauptleuten über die Inspektoren an

den Deutschen Staatsminister persönlich.

Der Herr Staatsminister unterrichtet die Inspekture, dass die Regierungstruppe verlegt und zu Sicherungszwecken im übrigen Reichsgebiet eingesetzt werde.³ Diese Tatsache sei heute morgens Hacha und dem Kommandeur der Regierungstruppe mitgeteilt worden und habe Chocartig gewirkt. Anstelle der Regierungstruppe kämen deutsche Truppen ins Protektorat.

Der Herr Staatsminister verweist schliesslich auf den Inspekturen anlässlich der Dienstbesprechung ausgehändigten Erlass über die Übertragung der zivilen Vollzugsgewalt an die Inspekture in Sonderfällen und trägt ihnen auf, sich nunmehr mit den Wehrmachts-Standortältesten in Verbindung zu setzen.

Der Herr Staatsminister schliesst um 18 Uhr 20 die Dienstbesprechung.

Dr. Blaschek^c
Oberlandrat-Inspekteur
des Deutschen Staatsministers
für Böhmen und Mähren
als Protokollführer.

NA, NSM 110-1/20, fol. 23–26, kart. 2. Originál, strojopis, 4 s.^d

---

- a Zázpis vznikl před 11. 4. 1944, kdy byl zaslán spolu s průvodním dopisem Robertu Giesovi, šéfovi kanceláře K. H. Franka.
- b Podtrženo psacím strojem.
- c Vlastnoruční podpis modrým perem.
- d V záhlaví dokumentu je strojem uveden stupeň utajení „Geheime Reichssache!“. Vedle je pak připojeno červené razítko se stejným textem.
- 1 Na poradě byli přítomni oberlandráty-inspektoři Hanns Blaschek z Českých Budějovic, Eugen Eckoldt z Jihlavy, Gustav Jonak z Moravské Ostravy, Wilhelm Klose z Brna, Friedrich Remplik z Plzně, Hans von Watter z Prahy a Willfried Wehner z Hradce Králové.
- 2 Na Ostravsku působila především ilegální odbojová organizace Lvice, která se v listopadu 1943 přejmenovala na partyzánský oddíl Jana Žižky. V době od září 1943 do srpna 1944 uskutečnila na dvacet sabotážních akcí a patřila tak k neaktivnějším odbojovým skupinám v českých zemích. Blíže viz Borák, Mečislav: Odboj proti nacistickým okupantům na Ostravku v letech 1939–1945. In: Ostrava. Příspěvky k dějinám a výstavbě Ostravy a Ostravska 16, 1991, s. 30–54.
- 3 Vedle říšského území se rovněž zvažovalo nasazení vládního vojska v Maďarsku. Vrchní velení wehrmachtu však nakonec 5. 5. 1944 vydalo rozkaz o jeho přeložení do Itálie. Přesun proběhl ve dnech 23.–25. května 1944. Po tomto preventivním opatření zůstalo v protektorátu pouze 107 důstojníků a 1 541 rotmistrů, poddůstojníků a vojinů.

1944, 20. červenec,^a Praha

Zápis z porady oberlandrátů-inspektorů s německým státním ministrem pro Čechy a Moravu K. H. Frankem, na níž se probírala především bezpečnostní situace v protektorátu.¹

I.

1) Der Herr S t a a t s m i n i s t e r gab einleitend einen allgemeinen Überblick über die politische und militärische Lage, insbesondere auch über die jüngste Entwicklung an der Ostfront und über die Massnahmen, die gegen den Einbruch der Sowjets ergriffen werden mussten und schilderte, inwieweit diese Massnahmen auch das Protektorat berühren. Er ging sodann zur Besprechung der Lage an der Invasionsfront und in Italien über und gab Aufschluss über die Wirkung der deutschen Vergeltungswaffe.

Sodann kam der Herr Staatsminister auf die Rückwirkungen dieser allgemeinen Situation auf das Protektorat zu sprechen und brachte zum Ausdruck, dass er hier entschiedener Optimist sei, das heisst überzeugt sei, die Ruhe und Ordnung und Arbeitsleistung im Protektorat unter allen Umständen wie bisher so auch in der Zukunft aufrecht zu erhalten.

2) Den Oberlandräten trug der Herr Staatsminister auf, in den kommenden harten Wochen, in denen an den Fronten um die Entscheidung gerungen wird, nochmals alle früheren Weisungen zu überprüfen und ihre Inspektionsbereiche politisch und personell nochmals zu überholen. Dies insbesondere auch unter dem Gesichtspunkt, dass wir mit weiteren Industrieverlagerungen ins Protektorat zu rechnen haben.

3) Am Schluss seiner Ausführungen erklärte der Herr Staatsminister, dass er zur heutigen Dienstbesprechung der Oberlandräte-Inspekture auch die beiden Landesvizepräsidenten zugezogen habe, um über das gegenseitige Verhältnis ein paar grundsätzliche Worte zu sagen. Er sei sich dessen bewusst, dass es in Einzelheiten manchmal zu Überschneidungen kommen könne, die vielleicht schwierig zu lösen sind, die sich aber trotzdem lösen lassen, wenn der gute Wille vorhanden sei. Er verbinde jedoch mit dieser scheinbaren teilweisen Doppelgleisigkeit ganz bestimmte Absichten. Die Konstruktion habe sich in der Vergangenheit bewährt, und er denke deshalb auch nicht daran, die Institution der Oberlandräte-Inspekture abzuschaffen. Dies müsse zur Kenntnis genommen, dieser Tatsache auch in der täglichen Arbeit Rechnung getragen werden. Die Landesvizepräsidenten vertreten den autonomen Sektor und benützen für ihre Verwaltungsaufgaben hauptsächlich die Bezirkshauptleute. Die Oberlandräte-Inspekture vertreten das Reich und erhalten vom Staatsminister persönlich als seine Inspekture gewisse Sonderweisungen und Sonderbefugnisse und bedienen sich zu deren Durchführung zum

Teil desselben Apparates. Der Herr Staatsminister wünsche dieses System aufrecht zu erhalten. Es appelliere an Inspekture und Landesvizepräsidenten, hier und da auftauchende Schwierigkeiten nicht gewaltsam aufzubauschen, sondern in kameradschaftlichem Geiste zu lösen.

II.

1) Im Anschluss an die Ausführungen des Herrn Staatsministers gab der BdS, SS-Standartenführer Dr. W e i n m a n n, einen Überblick über die Sicherheitspolizeiliche Arbeit seit Errichtung des Protektorates bis zum heutigen Tage.

Die tschechische Bevölkerung gliedere sich in eine dünne Schicht loyaler Tschechen, in eine grössere Schicht von unentschlossenen „Alibisten“, das sind solche, die äusserlich eine loyale Einstellung zur Schau tragen, immer aber bestrebt sind, sich ein Alibi für den Fall eines für Deutschland ungünstigen Kriegsausganges zu schaffen und in die Schicht der dem Reich und allem Deutschen ablehnend und feindlich gegenüberstehenden Tschechen.

In seinem heutigen Vortrag wolle er sich mit der näheren Darstellung des ablehnenden Tschechentumes und seiner Organisation befassen. Der BdS schilderte dann ausführlich die Entwicklung, das Wesen, die Tätigkeit und die Zerschlagung der Militärorganisation, der verschiedenen Gewerkschaftsorganisationen, der politischen Zentralen; ferner der Kommune, des „Uvod“, der Nationalausschüsse und der Fallschirmagentengruppen. Er kam hierbei auf die Entwicklung bis in die letzten Tage zu sprechen, in denen gerade die Zentrale des Nationalausschusses in Prag in Aufrollung begriffen sei,² im Zuge derer eine bis ins letzte Detail organisatorisch und personell durchgeführte illegale Organisation festgestellt worden sei. Das Verhalten der Zivilbevölkerung zu den Fallschirmagenten sei im allgemeinen zufriedenstellend. Die Furcht vor den deutschen schlagkräftigen Strafmassnahmen sei so eingewurzelt, dass die Agenten überwiegend verschlossene Türen vorfänden. Es sei auch gelungen, eine grosse Anzahl unschädlich zu machen; nur wenige befinden sich noch im Lande. Doch sei auch weiterhin noch mit vielleicht verstärktem Einsatz von F-Agenten zu rechnen.

Eine gewisse Ausnahme von der allgemein ruhigen und zufriedenstellenden Lage im Protektorat bilde das Gebiet um Mährisch-Ostrau, wo tatsächlich Ansätze zu Bandenbildung festzustellen seien, die sich aus illegalen Funktionären, geflüchteten Ostarbeitern und Kriegsgefangenen sowie vertragsbrüchigen tschechischen Arbeitern zusammensetzen. Die Unschädlichmachung dieser Banden sei deswegen so schwierig, weil sie ein ständig fluktuierendes Element bilden und weil sich die Zentralen vielfach nicht auf Protektoratsgebiet, sondern im Sudetengau, im übrigen Reichsgebiet oder auch in der Slowakei befinden.

Oberlandrat-Inspekteur Dr. B l a s c h e k berichtete in diesem Zusammenhang kurz über die Verhältnisse im Ostteil seines Inspektionsbereiches, insbesondere

im Gebiet um Deutsch-Brod, wo sich die Bevölkerung besonders ablehnend verhalte und gerade wegen dieser ablehnenden Haltung es für die Sicherheitspolizei bisher sehr schwer gewesen sei, in die illegale Tätigkeit in hinreichendem Ausmass Einblick zu gewinnen. Dies wäre besonders gefährlich, weil am Bahnhof Deutsch-Brod ständig grosse Transporte von Benzin und Kriegsmaterial durchlaufen oder zusammengestellt werden, die oft tagelang auf den Gleisen stehen.

Der Herr Staatsminister beauftragte den BdS, den Verhältnissen in Deutsch-Brod ein besonderes Augenmerk zuzuwenden und insbesondere auch zu überprüfen, ob zur Bewachung der Eisenbahntransporte ein Sonderkommando abgestellt werden könne.

2) Im Anschluss an die Ausführungen des BdS gab der Herr Staatsminister einen Ueberblick über die Entwicklung der Regierungstruppe. Seine Befürchtungen und Warnungen anlässlich des Einsatzes der Regierungstruppe in Italien haben sich leider voll erfüllt. Die Truppe sei in einem völlig demoralisierten Zustand und wenn nicht sofort etwas geschehe, so würde sie bald überhaupt nicht mehr vorhanden, sondern zu den Banden oder in die Schweiz übergelaufen sein. Es sei daher auf seine Bitte von General Jodl ein Sonderbeauftragter abgesandt worden, der die Verhältnisse zunächst überprüfe. Sodann werde erwogen, die Regierungstruppe zur Gänze als ehrlos zu erklären und als Arbeitsstrafkompanie im übrigen Reichsgebiet einzusetzen.³

Inspekteur Dr. B l a s c h e k gab einen kurzen Bericht über die Gerüchtbildung um die Regierungstruppe in der tschechischen Bevölkerung seines Bereichs, die zwischen einem grössenwahnsinnigen Stolz auf die Leistungen dieser Truppe und einem mitleidigen Bedauern, dass diese tschechischen Söhne nun auch bluten müssen, aber hoffentlich recht bald überlaufen würden, sehr typisch für die tschechische Mentalität schwankte. Er regte an, um die Gerüchtbildung auf ein erträgliches Mass zurückzuschrauben und nicht allzugrosse stimmungsmässige Rückwirkung im Protektorat hervorzurufen, die Regierungstruppe nicht zur Gänze als ehrlos zu erklären, sondern nur die Kompanien oder Abteilungen, bei denen Überläufer festgestellt wurden, während die übrigen noch intakten zwar auch aus den Einsatzgebieten entfernt, aber nicht für ehrlos erklärt werden müssten. Eine generelle Ehrloserklärung der gesamten Regierungstruppe würde teilweise unserer Auslandspropaganda widersprechen, die darauf hinaus laufe, dass nur ein Teil verführter Tschechen das Reich ablehne, während der Grossteil des Volkes unter der Herrschaft des Reiches ruhig und zufrieden seiner Arbeit nachgehe.

III.

Der Herr Staatsminister verabschiedete sodann den BdS sowie die beiden Landesvizepräsidenten und forderte die Inspektoren auf, von sich aus zu berichten, bezw. Anfragen zu stellen.

1) Inspekteur Dr. E c k o l d t hält es für notwendig, so wie sicherheitspolizeilich scharf durchgegriffen werde, auch in der Verwaltung gegen säumige Tschechen und tschechische Beamte schärfer als bisher vorzugehen. Er verwies auf das Beispiel der Arbeitsvertragsbrüchigen in Iglau, die zwar entsprechend der Zusage aufgrund ihrer Selbst-Stellung persönlich straflos bleiben müssen, wogegen jedoch gegen die verantwortlichen Beamten, denen die grosse Zahl von 152 Arbeitsflüchtigen entgangen war, gewisse Sanktionen ergriffen werden müssten. Der Herr Staatsminister stimmte dieser Auffassung vollinhaltlich zu.

2) Der Herr S t a t s m i n i s t e r schilderte seine Absichten bei der Verleihung des Herzog-Wenzel-Adlers. Mit dieser Auszeichnung solle entweder die Haltung oder die Leistung eines Tschechen gewürdigt werden. Er beabsichtige, in Hinkunft mit der Verleihung die Abteilungsleiter seines Ministeriums, die Oberlandräte-Inspektore oder die Landesvizepräsidenten von Fall zu Fall zu beauftragen. Ferner sollen die Inspektore auch vorschlagsberechtigt werden. Die beliebigen Tschechen geniessen die Förderung des Reiches, was auch im täglichen Leben immer zum Ausdruck kommen müsse.

Er beauftragte Oberlandrat von W a t t e r, über alle diese Punkte genaue Weisungen auszuarbeiten.

3) Inspekteur Dr. J o n a k berichtete, dass in den Steuerbüchern der Steuerämter des Protektorates vielfach auch bei Deutschen noch die tschechische Schreibweise der Namen gebraucht werde, und dass sich Beamte der Steuerverwaltung öfter geäussert haben, bei Steuerämtern sei die innere Amtssprache tschechisch.

Der Herr Staatsminister beauftragte die Inspektore, bei ihren Inspektionsfahrten auch diesen Umstand zu überprüfen und ferner Oberlandrat von Watter, mit Oberregierungsrat Schmeisser von der Abteilung Finanz sich diesbezüglich ins Benehmen zu setzen.

4) Inspekteur Dr. J o n a k wies darauf hin, dass der Erlass über den Einsatz der Oberlandräte in Sonderfällen sich formell bloss für den Fall von Landungen grösserer Verbände feindlicher Fallschirmtruppen beziehe, nicht aber für den Fall von inneren Unruhen allgemein, woraus die Wehrmachtstandortältesten ableiteten, dass sie sich für den Fall innerer Unruhen mit den Kreisleitern, erst wenn es jedoch zur Landung feindlicher Fallschirmtruppen komme, mit den Oberlandräten ins Benehmen zu setzen hätten.

Die übrigen Inspektore berichteten ähnliche Erfahrungen mit den Wehrmachtstandortältesten, deren Niveau überhaupt viel zu wünschen übrig lasse.

Der Herr Staatsminister beauftragte Herrn von Watter, einen Erlass vorzubereiten, der diese Dinge klarstelle.

5) Oberlandrat von W a t t e r wies darauf hin, dass immer noch viel zu viel deutsche Veranstaltungen stattfinden.

Der Herr Staatsminister äusserte die Absicht, Sturmbannführer Wolf zu beauf-

tragen, diesbezüglich mit der Parteiverbindungsstelle in Verbindung zu treten, da auch er der Auffassung sei, dass mit Veranstaltungen möglichst noch stärker als bisher zurückgehalten werden müsse.

6) Inspekteur Dr. B l a s c h e k erinnerte an seine seinerzeit schriftlich erstattete Anregung, tschechische Rüstungsarbeiter ähnlich wie deutsche Rüstungsarbeiter für besondere Leistungen nicht nur mit Geldprämien, sondern mit einer Anerkennungsurkunde auszuzeichnen. Er brachte Beispiele, weshalb er dieser Angelegenheit eine erhebliche Bedeutung beimesse.

Der Herr Staatsminister äusserte, dass er dieser Angelegenheit grundsätzlich zugestimmt habe und dass sie sich zur Zeit noch in Bearbeitung befinde.

7) Zu dem Verhältnis Oberlandräte – Landesvizepräsidenten schilderte Oberlandrat-Inspekteur K l o s e noch einen Vorfall anlässlich des Heldengedenktages in Brünn. Die Wehrmacht sei an ihn mit der Bitte herangetreten, den Kranz des Staatsministers niederzulegen. Landesvizepräsident Schwabe habe jedoch die Kranzniederlegung für sich als den zuständigen Vertreter des Staates beansprucht und Oberlandrat Klose habe – um Frieden zu halten – nachgegeben. Er bitte jedoch um eine Richtlinie, wie in künftigen ähnlichen Fällen zu verfahren sei.

Inspekteur Dr. B l a s c h e k gab seiner Auffassung dahin Ausdruck, dass dort, wo beide Herren gemeinsam auftreten, der Landesvizepräsident als der Vertreter des Staates,^b der Oberlandrat-Inspekteur als der Vertreter des Staatsministers^c zu gelten habe.

Der Herr Staatsminister stimmte dieser Auffassung zu und erklärte, dass im konkreten Fall der Kranz wohl von Oberlandrat Klose niederzulegen gewesen wäre, da er ja auch ausdrücklich die Aufschrift trug „Der Deutsche Staatsminister für Böhmen und Mähren“.

Um 14 Uhr schloss der Herr Staatsminister die Dienstbesprechung.

Dr. Blaschek^d
Oberlandrat-Inspekteur
des Deutschen Staatsministers
für Böhmen und Mähren
als Protokollführer.

NA, NSM, sign. 110-1/20, fol. 8-15, kart. 2. Originál, strojopis, 8 s.^e

---

a Zázpis vznikl před 20. 7. 1944, kdy byl zaslán spolu s průvodním dopisem Robertu Giesovi, šéfovi kanceláře K. H. Franka.

b Podtrženo psacím strojem.

c Podtrženo psacím strojem.

d Vlastnoruční podpis modrým perem.

- e V záhlaví dokumentu je strojem uveden stupeň utajení „Geheime Reichssache!“. Vedle je pak připojeno červené razítko se stejným textem.
- 1 Na poradě byli přítomni oberlandráty-inspektoři Hanns Blaschek z Českých Budějovic, Eugen Eckoldt z Jihlavy, Gustav Jonak z Moravské Ostravy, Wilhelm Klose z Brna, Gerhard Krohmer z Hradce Králové, Friedrich Remplik z Plzně a Hans von Watter z Prahy. První části jednání se rovněž účastnili zemští viceprezidenti Horst Naudé z Prahy a Karl Schwabe z Brna a velitel bezpečnostní policie a SD v protektorátu Erwin Weinmann.
  - 2 Míněna odbojová organizace Přípravný revoluční národní výbor. Vznikla již v roce 1943 z iniciativy spisovatele Jaroslava Kvapila, bývalého prezidenta Nejvyššího soudu Emila Lányho a ředitele [Legio]grafie Františka Richtra. Parně s politickou skupinou vznikala rovněž ilegální vojenská organizace, v jejímž čele stál generál Zdeněk Novák. Blíže viz Koutek, Jaroslav: *A národ se bránil*. Praha 1987, s. 138–155.
  - 3 Jenom do poloviny července 1944 zběhlo z jednotek vládního vojska v Itálii 15 důstojníků a 538 vojáků. K přeměně těchto útvarů na pracovní prapory došlo nakonec až počátkem října 1944. Blíže viz Marek, Jindřich: *Háchovi Melody Boys*. Kronika českého vládního vojska v Itálii. Cheb 2003.

1944, 6. září,^a Praha

Zápis z porady oberlandrátů-inspektorů s německým státním ministrem pro Čechy a Moravu K. H. Frankem, na níž se projednávala opatření k ochraně německého obyvatelstva v protektorátu v případě přiblížení fronty.¹

Der Herr Staatsminister gab einen ausführlichen Bericht über die militärische und politische Lage. Er hob insbesondere hervor, dass die deutschen Stellen durch die Ereignisse in Rumänien und Bulgarien vielfach überrascht wurden, wodurch auch im Protektorat die Stimmung insbesondere der Deutschen stark gelitten habe und sich Tendenzen zum panikartigen Verlassen des Protektorats schon jetzt bemerkbar machen. Der Herr Staatsminister betonte, dass er gegen derartige Tendenzen aufs schärfste einschreiten werde und dass es vor allem vordringlichste Aufgabe der Partei sei, die deutsche Bevölkerung zu beruhigen. Er möchte in aller Eindeutigkeit feststellen, dass das Protektorat kein besetztes Gebiet ist, sondern Reichsgebiet, und dass es wie Reichsgebiet verteidigt werden wird; dass es daher eine Flucht aus dem Protektorat nicht gebe, sondern dass jeder Deutsche auf seinem Platz bleiben und unter Umständen fallen müsse. Für diese seine Auffassung habe er die Bestätigung des Führers. Daraus ergebe sich alles weitere.

Auf der anderen Seite müsse für den Ernstfall ein Schutz der deutschen Bevölkerung vorbereitet werden, um keine Überraschungen zu erleben wie in Rumänien, Bulgarien, Ungarn usw. Er habe daher SS-Staf. F i s c h e r beauftragt, hierfür im Benehmen mit den Kreisleitern einen genauen Plan auszuarbeiten und das Tätigwerden der einzelnen verantwortlichen deutschen Dienststellen, d. h. also Oberlandräte, Kreisleiter, Polizei, Wehrmacht usw. schon heute festzulegen. SS-Staf. Fischer² werde bereits im Anschluss an diese Dienstbesprechung die erste Beratung durchführen.

Im Anschluss an die Ausführungen des Herrn Staatsministers ergab sich eine längere eingehende Aussprache zum Thema.

Der Herr Staatsminister schloss um 13 Uhr die Dienstbesprechung.

Dr. Blaschek^b
Oberlandrat-Inspekteur
des Deutschen Staatsministers
für Böhmen und Mähren
als Protokollführer

NA, NSM, sign. 110-10/17, fol. 7–8, kart. 80. Originál, strojopis, 2 s.^c

---

- a Zázpis z porady vznikl až s delším časovým odstupem. Oberlandrát H. Blaschek jej totiž zaslal do Prahy až 30. 10. 1944 spolu se zápisem z další, říjnové porady.
- b Vlastnoruční podpis modrým perem.
- c V záhlaví dokumentu je vyznačen červeným razítkem stupeň utajení „Geheime Reichssache“.
- 1 V záhlaví zápisu je pouze obecně uvedeno, že porady se zúčastnili oberlandráti-inspektoři německého státního ministra, krajští vedoucí NSDAP v protektorátu a oba zemští viceprezidenti.
- 2 SS-Standartenführer Ing. Ferdinand Fischer, vedoucí Pozemkového úřadu pro Čechy a Moravu a pověřenec říšského komisaře pro upevňování němectví.

1944, 19. říjen,^a Praha

Zápis z porady oberlandrátů-inspektorů s německým státním ministrem pro Čechy a Moravu K. H. Frankem, na níž se projednávala celková situace v protektorátu.¹

Der Herr Staatsminister eröffnete um 16.15 Uhr die Dienstbesprechung und gab einleitend einen ausführlichen Bericht über die militärische und politische Lage und deren Rückwirkungen auf das Protektorat. Er hob in diesem Zusammenhang insbesondere hervor, dass die Aufständischen in Warschau 250.000 gezählte Verluste gehabt hätten und dass anlässlich der Räumung Griechenlands die an sich bestehenden englisch-sowjetischen Spannungen sich neuerdings akut verschärft hätten. Von diesen beiden Tatsachen könne in geeigneter Form auch in der Propaganda den Tschechen gegenüber Gebrauch gemacht werden.

Die innere Lage im Protektorat sei bis auf nicht allzu ernst zu nehmende aber tägliche Überfälle (insbesondere im Mährisch-Slowakischen Grenzgebiet) beherrscht und ruhig. Eine Änderung sei nicht zu befürchten, bevor nicht Waffen und Reedelführer, und zwar höchstwahrscheinlich Russen, in grösserem Ausmass aus der Luft abgesetzt werden. In der Slowakei seien für die allernächste Zeit unsererseits einige Massnahmen zu erwarten.

Der Herr Staatsminister erwähnte dann, dass er angeordnet habe, dass die Propagandainformationen in Hinkunft besonders ausgestattet sein und die allgemeine Lage eingehender behandeln würden. In Fällen, wo örtlich Gerüchte auftauchen, die von den Oberlandräten mangels Information nicht sogleich sachlich widerlegt werden könnten, können die Oberlandräte beim Ministeramt anrufen und telefonisch Auskunft erbitten.

Für den Fall, dass das Protektorat oder Teile des Protektorates militärisches Operationsgebiet werden sollten, würde im Gegensatz zu besetzten Gebieten die zivile Verwaltung weiter im Amt bleiben. In diesem Falle erwartet der Herr Staatsminister, dass jeder Verantwortliche ohne jede Hemmung und ohne Bürokratie an seinem Posten stehe. Es werde dann nach militärischen Grundsätzen amtiert.

Der Herr Staatsminister informierte dann die Teilnehmer, dass er zum Oberlandrat von Königgrätz Herrn Dr. Hergel und zum Oberlandrat von Brünn Herrn Krohmer zu bestellen beabsichtige.²

Bezüglich des Volks[s]turmes teilte der Herr Staatsminister mit, dass dieser im Protektorat nicht in derselben Form wie im übrigen Reichsgebiet aufgestellt werde, sondern dass vielmehr die bestehenden Alarmeinheiten, bezw. die SS-Bereitschaften ausgebaut und angepasst würden. Die Führung werde beim Staats-

minister liegen. Einzelregelung werde noch erfolgen. Bezüglich der Ausbildung gebe es keine Uk-Stellungen, bezüglich des Einsatzes müsse ein genauer Plan noch ausgearbeitet werden, damit keine Unklarheiten bestehen, wo ein jeder im Ernstfalle zu stehen habe, z. B. ob der Bezirkshauptmann als Bezirkshauptmann oder als Mitglied des Alarmverbandes anzutreten habe.

Der Herr Staatsminister richtete sodann an die Anwesenden die Frage, inwiefern eine Auflösung der Aussenstellen des Landesverbandes für Land- und Forstwirtschaft bei gleichzeitiger Übertragung von deren Funktionen auf die Bezirksverbände vom örtlichen Standpunkt aus empfohlen werden könne. Da nach längerer Aussprache keine einheitliche Auffassung zustande kam, beauftragte der Herr Staatsminister die Anwesenden, zu der Frage kurz zu berichten..

Der Herr Staatsminister informierte die Anwesenden, dass in der Verbindungsstelle zu den Gewerkschaften in nächster Zeit eine personelle Veränderung eintreten werde.

Anschliessend zog der Herr Staatsminister den Befehlshaber der Sicherheitspolizei, SS-Standartenführer Dr. W e i n m a n n, der Sitzung zu. SS-Staf. Dr. Weinmann gab einen umfassenden Bericht über die sicherheitspolizeiliche Lage im Protektorat. Die Gegnerlage gliedere sich in zwei Gruppen:

- 1) Gegner aus dem Raum,
- 2) Einwirkungen von aussen.

Zu 1) seien es insbesondere die Nationalausschüsse, deren Organisation in der letzten Zeit weitgehendst aufgerollt werden konnte. Die grössten Schläge, die dieser Widerstandsbewegung in der letzten Zeit versetzt wurden, war die Aufrollung der Zentrale in Prag und der Organisation in Budweis. Dr. Weinmann brachte hier eine Fülle von Einzelheiten. Weiters falle darunter die illegale KPČ, die ebenfalls bis auf kleine Splitter ziemlich restlos zerschlagen sei, insbesondere seit von einigen Wochen der Generalsekretär der KPČ festgenommen werden konnte.³ Da Moskau über die Entwicklung im Bilde sei, sei jedoch in Kürze mit dem Wiederaufbau zu rechnen. Durch die Ereignisse in der Slowakei gewinne die KPČ im Protektorat selbstverständlich neuen Auftrieb.

Moskau beabsichtige offenbar im Protektorat künftig nach denselben Methoden zu arbeiten wie in der Slowakei. So werden seit kurzem nur noch Russen als Agenten hier abgesetzt und keine Tschechen. Das erste Ereignis dieser Art sei das Absetzen von Agenten bei Laun vor einigen Tagen.⁴ Wie aus Aussagen Festgenommener bekannt ist, stehen noch 10 Gruppen zum Absetzen im Protektorat bereit mit der Aufgabe, den Raum unbedingt zum Aufstand zu bringen. Auch die Engländer haben noch einige Agentengruppen bereit, doch seien die englischen Methoden von den russischen verschieden. Die Russen versuchen es mit der Masse, die Engländer haben eine geringe Anzahl wohlausgebildeter und wohlausgerüsteter Spezialisten.

Dr. Weinmann schilderte dann ausführlich die Bandenbildung im mährisch-slowakischen Grenzgebiet und ihre bisher nicht restlos befriedigende Bekämpfung sowie die Absichten, die seitens der deutschen Führung für die nähere Zukunft bestehen. Wir müssten uns ferner darüber klar sein, dass die Massnahmen des totalen Kriegseinsatzes, insbesondere die massenweise Verwendung von Lehrern und Beamten bei der OT gewisse Gefahren mit sich bringe, die unsere ständige Wachsamkeit verlangen.

Im Anschluss an den Vortrag des Staf. Dr. Weinmann ergab sich noch eine längere lebhaftere Aussprache zu dem Thema.

Der Herr Staatsminister schloss um 19.30 Uhr die Dienstbesprechung.

Dr. Blaschek^b
Oberlandrat-Inspekteur
des Deutschen Staatsministers
für Böhmen und Mähren
als Protokollführer

NA, NSM, sign. 110-10/17, fol. 11–15, kart. 80. Originál, strojopis, 5 s.^c

---

- a Zázpis vznikl před 30. 10. 1944, kdy byl zaslán spolu s průvodním dopisem Robertu Giesovi, šéfovi kanceláře K. H. Franka.
- b Vlastnoruční podpis modrým perem.
- c V záhlaví dokumentu je vyznačen červeným razítkem stupeň utajení „Geheime Reichssache“.
- 1 Porady se zúčastnili oberlandráti-inspektoři Hanns Blaschek z Českých Budějovic, Eugen Eckoldt z Jihlavy, který současně zastupoval i brněnský oberlandrát, Gustav Jonak z Moravské Ostravy, Gerhard Krohmer z Hradce Králové, Friedrich Rempik z Plzně. Na jednání byli rovněž přítomni zemští viceprezidenti Horst Naudé z Prahy a Karl Schwabe z Brna.
- 2 Tento záměr se nakonec nerealizoval. V Hradci Králové byl do konce listopadu zástupcem G. Krohmer, v prosinci 1944 a lednu 1945 pak H. von Watter. V únoru 1945 se stal novým oberlandrátem W. Klose, který tento úřad zastával do konce války. G. Krohmer od prosince 1944 až do konce války nahradil ve vedení oberlandrátu Brno a Jihlava H. Eckoldta, jenž byl pověřen úkolem zajišťovat opevňovací práce na Moravě.
- 3 Míněn Rudolf Vetiška, který byl v březnu 1943 vyslán do protektorátu zahraničním vedením KSČ. V červenci 1943 se stal členem III. ilegálního ústředního vedení KSČ a po smrti Josefa Moláka převzal vedení tohoto orgánu. K Vetiškově zatčení došlo 23. srpna 1944. Blíže viz Hájková, Alena: Praha v komunistickém odboji. Praha 1984.
- 4 Míněn partyzánský organizátorský výsadek Jan Kozina, jehož dvě skupiny seskočily v noci ze 16. na 17. října 1944 u Tuchořic a nedaleko lounského předměstí Melce. Výsadek byl zpozorován, načež následoval okamžitý zásah německé armády a bezpečnostních složek. Blíže viz Jelínek, Zdeňk: Partyzánské organizátorské desanty v českých zemích v letech 1944–45. Roztoky u Prahy 1984, s. 48–65.

Seznam německých zkratk:

BdO – Befelshaber der Ordnungspolizei
BdS – Befelshaber der Sicherheitspolizei
F-Agenten – Fallschirmagenten
KLV-Lager – Kinderlandverschickung-Lager
KPČ – Kommunistische Partei Čechoslowakei
NG – Nationale Gewerkschaftszentrale
NSDAP – Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
OKW – Oberkommando der Wehrmacht
OT – Organisation Todt
SD – Sicherheitsdienst
SS – Schutzstaffel
SS-Ostuf. – SS-Obersturmbannführer
SS-Staf. – SS-Standartenführer
SS-Stuf. – SS-Sturmbannführer
Uk-Stellungen – Unabkömmlichstellung
VAD – Volksaufklärungsdienst

Die Beratungen des deutschen Staatsministers K. H. Frank mit den Oberlandräten-Inspektoren 1943–1944 (Dokumentenedition)

Die umfassende Verwaltungsreform im Protektorat Böhmen und Mähren, deren Ziel die Beseitigung der Zweigleisigkeit der Administration und die Reduktion des wuchernden Beamtenapparates war, gipfelte am 20. August 1943 in der Entstehung des Amtes des deutschen Staatsministers für Böhmen und Mähren mit dem bisherigen Staatssekretär beim Reichsprotektor für Böhmen und Mähren K. H. Frank an der Spitze. Nach der Reform standen die Oberlandräte nicht mehr an der Spitze der Verwaltungsämter in erster Instanz, sondern sie wurden zu Informationsorganen der zentralen Protektoratsverwaltung, also zu Inspektoren, die einen Überblick über die Ergebnisse der Tätigkeit aller Resorts des unterstehenden Sprengels hatten.

Die regelmäßigen Beratungen K. H. Franks mit den Oberlandräten-Inspektoren ermöglichten eine engere Zusammenarbeit und eine gegenseitige Informiertheit über die aktuellen politischen und wirtschaftlichen Angelegenheiten und Sicherheitsbelange, über die Einstellungen der tschechischen Bevölkerung, aber auch über die aktuelle internationale Situation.

The meetings of the German State Minister K. H. Frank with Oberlandräte – Inspectors 1943–1944

An extensive administrative reform in the Protectorate Bohemia and Moravia with a goal to remove two parallel administrative branches and reduce large apparatus was concluded with the establishment of the Office of the German State Minister for Bohemia and Moravia, headed by K. H. Frank, up to then the State Secretary at the Reich protector. When the reform was over, the Oberlandräte were no more heads of first level administrative bodies, but they became information organs for the central protectorate administration who were supposed to have overview over all administrative branches in their given territory. Regular meetings of K. H. Frank with these inspectors enabled a close cooperation and mutual information exchange on current political, economic and safety issues, on the mood in Czech population, and, also, on the current international situation.

SJEZD ODBOROVÉ SKUPINY ČESKOSLOVENSKÉ VE VELKÉ BRITÁNII V ROCE 1944

DAVID HUBENÝ

Úvod

České země se řadily k průmyslové bázi podunajské monarchie a byly i ekonomickým jádrem Československé republiky. Nejen z toho pramenila mohutná tradice odborového hnutí, které ale v novém státě trpělo silnou rozdrobeností v důsledku rozdělení jednotné sociální demokracie, ale i tím, že za první republiky disponovala prakticky každá politická strana vlastními odbory. Zánik Československa v březnu 1939 doma znamenal spoutání odborového hnutí okupanty. Potřeba a zakořeněnost odborového hnutí byla však natolik silná, že se odbory objevily i v emigraci a staly se pro československé zahraniční exilové zřízení v mnoha ohledech partnerem. Ostatně někteří významní představitelé zahraničního zřízení byli doma i v exilu členy či přímo vedoucími funkcionáři odborů.

Ústředním odborovým orgánem v exilu se stala Odborová skupina československá ve Velké Británii. Zkratka OSČ cíleně odkazovala na prvorepublikový Odborový svaz československý. Organizace vznikla v Londýně v říjnu 1941 s britským názvem „Czechoslovak Trade Union Congress“ a ustavující schůze se konala 23. října 1941. Londýn se stal sídelním městem organizace.

Odborová skupina československá se nutně adaptovala na ostrovní prostředí, tudíž se inspirovala v praxi britských odborů. Cílem Odborové skupiny československé bylo shromáždit „všechny československé zaměstnance bez rozdílu náboženské příslušnosti a světového názoru“ a zastupovat „všechny československé zaměstnance pracující ve Velké Británii v průmyslu, v úřadech, v obchodě, v zemědělství a v dopravě.“ Skupina byla propojena s Mezinárodním odborovým svazem a britským Trade Union Congress.

Smyslem skupiny bylo „hájit sociální zájmy československých zaměstnanců přistěhovavších se do Velké Británie“ a v kooperaci s britskými odbory se zasazovat o spravedlivé „mzdy a o jejich všeobecné pracovní podmínky“. Přírozeným úkolem exilových odborů se stala pomoc při hledání zaměstnání. V důsledku nacistické okupace a jejich ztotočení odborů nutně vyvstal i další cíl, totiž „propagovat zásady nezávislého odborového hnutí.“

Odborová skupina československá plánovala, že bude aktivně napomáhat svým členům při návratu domů po vítězném konci války. Do vlasti chtěla repatriovat eventuálně nabytý majetek. Exilové odbory počítaly s možností, že nacistická okupace zcela zničí domácí odborové struktury. V případě takového vývoje se hodlala skupina stát jejich obnovitelkou.¹

Početní vývoj Odborové skupiny československé prodělal pozoruhodný vzestup od fakticky tří členů na podzim 1941 přes 750 členů v červnu 1943² až po 1400–1500 v říjnu 1944,³ z nichž 700 bylo německé národnosti.⁴ Do organizace nevstupovali jen již dříve odborově organizovaní členové, ale v říjnu 1944 bylo v odborech celkem 563 členů zcela nových, resp. takových, kteří nebyli před válkou v odborech organizováni, např. v důsledku nízkého věku.⁵ Nebýt zákazu vojenské správy, že do odborů nesmějí vstupovat sloužící vojáci, tak by počet členů byl nepochybně ještě vyšší.

Z výše naznačeného personálního rozvoje je zřejmé, že existence odborů byla nejen nutná, ale že se exilové odbory svých úkolů zhostily s nepopíratelným úspěchem. Po celou dobu se však musela Odborová skupina československá smířovat s tím, že existuje díky podpoře a pod kuratelou Mezinárodního odborového svazu a britských odborů, neboť exilové odbory byly v důsledku emigrantské a válečné situace budovány shora. Dlouhodobým cílem se tedy stalo svolání kongresu, který by vedení Odborové skupiny československé potvrdil správnost činnosti, její dosa-
vadní orientace, ale také přinesl potvrzení či obměnu vedoucích kádrů.

Jednání výkonného výboru Odborové skupiny československé

Exilové odbory byly rozděleny nejprve na platebny a posléze na místní skupiny, z nichž byly některé nejen početně silné, ale též velmi propagačně agilní. Výkonný výbor Odborové skupiny československé, který představoval ústřední orgán, proto s nimi udržoval pravidelný kontakt, např. přednáškami, návštěvami schůzí, ale také bedlivě naslouchal. Jednání výkonného výboru 16. června 1943 vzalo na vědomí podnět aktivní a početně expandující platebny v Notting Hill Gate, která navrhla uspořádání odborářské konference. Výkonný výbor se k otázce postavil čelem: „Po debatě usneseno, že ačkoliv vzhledem na zvláštní poměry v emigraci je nutno, abychom se prozatím spokojili se jmenovaným výborem, není důvodu k tomu, aby členové neměli možnost se vyslovit o práci

1 Všeodborový archiv (VA) fond Československá odborová skupina ve Velké Británii, kart. 1, inv. j. 1.

2 Národní archiv (NA), fond Ministerstvo sociální péče – Londýn (MSP-L), sign. 11/23-6, fol. 4.

3 Schön, Juraj (ed.): Jednota odborů – šťastný zítřek. Protokol konference čs. odborářů ve Velké Británii, konané ve dnech 21. a 22. října 1944 v Londýně. Londýn s. d., s. 8.

4 NA, MSP-L, sign. 11/23-1, fol. 14.

5 Schön, J. (ed.): Jednota odborů, s. 34.

a funkci československé skupiny v nejpnější míře, a bylo tudíž dohodnuto, že konference bude svolána.“⁶

Další schůze výkonného výboru z 8. července 1943 rozhodla, že platební – transformující se do místních skupin – budou vedle obvyklých úkolů (např. vybírat příspěvky a spolupracovat s ústředím při výplatě podpor podle směrnic ústředního sekretariátu, jednat o místních odborových otázkách, propagovat odborové hnutí) rovněž volit delegáty na zamýšlené konferenci. Kromě toho se podle usnesení výkonného výboru mělo zajistit volební právo také těm členům, kteří byli organizováni jako jednotlivci a nestali se členy některé z místních skupin. Volební právo měli mít ti, kdo zaplatili 26 týdenních příspěvků.⁷

Na schůzi 12. srpna 1943 bylo navrženo ustavení podvýboru pro přípravu konference o složení J. Kosina, O. Hahn, J. Schön, M. Koutník, J. Wenderlich, A. Bartoň a L. Hasterlíková. „Kol. Wenderlich prohlašuje, že tato konference bude mít historický význam a tomuto významu musí odpovídati obsah konference. Konference měla by být prohlášením pro boj o národní osvobození českého a slovenského národa, pro jednotnou organizaci a pro odborářskou demokracii. Měla by se zabývatí odborářskými úkoly rekonstrukčními a vypracovati okamžitý program, který bude uplatněn ihned, jakmile se vrátíme do vlasti. Jde o rozšíření, upevnění a zajištění práv dělníků a k tomu nestačí zákonodárná moc, také správní moc musí být v rukách dělnictva. Kol. Koutník zdůrazňuje, jak důležité je znovu-nabytí majetku odborů, jenž byl nacisty konfiskován.“⁸

Dne 20. října 1943 výbor řešil hlavně přípravu konference. Josef Kosina výboru sdělil, že „v poradách podvýboru pro konferenci delegátů a po rozhovorech a jednáních s generálním tajemníkem Mezinárodního odborového svazu [Waltherem] Schevenelsem došli členové k názoru, že nelze konferenci svolatí tím způsobem, že místní skupiny zvolí přímo své zástupce. Nemůže se tak státí z toho důvodu, že složení emigrace je úplně nahodilé a volby by v nížádném případě nepředstavovaly složení členstva ve vlasti, jehož jménem má zdejší organizace za úkol mluvit. Mezinárodní odborový svaz jakožto záštita Odborové skupiny československé by nemohl s podobnou konferencí projeviti souhlas. Mezinárodní odborový svaz však souhlasí s tím, aby byli vybráni odborářští pracovníci, kteří jsou výboru známi, a tito, aby se sešli na konferenci.“ Po této studené sprše stál výkonný výbor před rozhodnutím, zda konferenci vůbec svolat. Po krátké debatě bylo rozhodnuto, že bude svolána poradní konference vybraných odborových pracovníků.⁹

---

6 VA, fond Československá odborová skupina ve Velké Británii, kart. 1, inv. j. 2/1, schůze z 16. června 1943.

7 VA, Československá odborová skupina ve Velké Británii, kart. 1, inv. j. 2/1, schůze z 8. července 1943 a inv. j. 1931, nedatovaný oběžník [léto 1943].

8 VA, Československá odborová skupina ve Velké Británii, kart. 1, inv. j. 2/1, schůze z 12. srpna 1943.

9 VA, Československá odborová skupina ve Velké Británii, kart. 1, inv. j. 2/1, schůze z 20. října 1943.

Jednání z 26. listopadu 1943 bylo na prvním místě zasvěceno konferenci, ale výkonný výbor jen tápal v otázkách termínu konání, obsahu jednání a složení delegátů. Rozhodnost narušily vnitřní rozpory ve výboru a některé aktivity jeho členů, např. navázanost na Jakschovu skupinu. V důsledku toho se schůze protáhla na několik dnů, přičemž klíčové bylo až jednání z 20. ledna 1944 opět za účastní Walthera Schevenelse, kdy se podařilo vyřešit jak vnitřní pnutí ohledně Jakschovy skupiny, tak také opět přistoupit k otázce konference. Po rekapitulaci dosavadních úvah se Schevenels autoritativně vyslovil, že „konference nemá hlasovati o výboru, nýbrž pouze o doporučeních pro výbor. Výbor musí mít jasno o tom, jak bude složen příští výbor dříve, než půjde na konferenci.“

V rámci jednání Josef Kosina navrhl později jednomyslně přijaté řešení: „Konference bude v zásadě složena z volených delegátů. Delegáti budou voleni skupinami, a to za každých 20 řádných členů 1 delegát; zlomky pod 10 se nepočítají, za každý zlomek deseti členů další delegát. Podle tohoto klíče provedou skupiny volby a oznámí jména zvolených delegátů sekretariátu, který je předloží výboru. Výbor o tomto seznamu pojedná a uzná-li za vhodné, doplní seznam ještě jmény dalších členů, kteří budou rovněž delegáty na konferenci.“ Výsledný seznam měl být předložen Mezinárodnímu odborovému svazu. Na konferenci neměl být volen nový výbor, nýbrž dosavadní výbor se měl usnést na kandidátce, kterou projedná s Mezinárodním odborovým svazem a předloží konferenci ke schválení.¹⁰

Během schůze z 2. února 1944 se Otto Hahn vrátil k otázce konference a připomněl, že to nebude akce ve smyslu stanov skupiny, nýbrž konference sama o sobě, což dokládal také krok Mezinárodního svazu odborového, jenž 26. ledna 1944 jmenoval do výkonného výboru Odborového svazu československého další dva členy, tudíž Mezinárodní odborový svaz si nemyslel, že by bylo možno svolat konferenci podle stanov skupiny za účelem změny složení výkonného výboru. Josef Kosina pak uvedl, že doplnění výboru se stalo z obav, aby konference nebyla ovládnuta komunisty. Ve věci konference pak bylo usneseno, že hlasovací právo budou mít členové, kteří zaplatili alespoň 13 týdenních příspěvků a nedluží více než 8 týdenních příspěvků.¹¹ Tím se však otázka konference na půl roku uzavřela, resp. se o ní oficiálně nediskutovalo. Teprve na jednání výkonného výboru dne 12. září 1944 bylo náhle ve věci dlouho odkládané konference dohodnuto, že se bude konat 21. a 22. října, přičemž sekretariát Odborové skupiny československé měl připravit do další schůze výkonného výboru program konference a zajistit

10 VA, Československá odborová skupina ve Velké Británii, kart. 1, inv. j. 2/1, schůze z 26. listopadu 1943 a dalších jednáních dní.

11 VA, Československá odborová skupina ve Velké Británii, kart. 1, inv. j. 2/1, schůze z 2. února 1944.

vhodnou místnost.¹² Ačkoliv se o konferenci tedy po několik schůzí přímo nejednalo, patrně při občasných návštěvách místních skupin byla věc předjednána, stejně jako byla patrně diskutována s Mezinárodním odborovým svazem.

Schůze 4. října 1944 se vedle programových otázek rozvoje odborového hnutí ve vlasti zabývala hlavně blížící se konferencí. Výkonnému výboru byl předložen návrh na pořad konference, o němž diskutovali Josef Kosina, Juraj Schön a Otto Hahn ve dnech 13. a 18. září. Po zahájení a pozdravných projevech měly následovat volby mandátové a návrhové komise. Poté se plánoval referát Josefa Kosiny „Odborové hnutí a jeho poslání na poli národním a mezinárodním“, dále referát Juraje Schöna „Budování a úkoly jednotné čs. odborové organizace v osvobozené vlasti“ a referát Otty Hahna „Naše odborářská práce ve Velké Británii.“ Posléze měla zaznít pokladní zpráva a informace revizorů, proběhnout volby, být přijaty pozdravné rezoluce a usnesen závěr.¹³

Schůze ze 12. října 1944 se zabývala personálními otázkami, které chtěl výbor ještě vyřešit před konferencí. Zejména šlo o kandidátku pro konferenci, na níž se umístily jen osoby, vůči nimž nebyly žádné námítky: Jako předseda se navrhoval V. Bräuner, přičemž hlavním tajemníkem a pokladníkem měl být Josef Kosina. Ve funkci tajemníků měli být Juraj Schön a dr. Otto Hahn. Za členy výkonného výboru se navrhovali J. Bečko, V. Majer, dr. A. Bartoň, L. Hasterlíková, J. Fürth, J. Schneider, M. Koutník, J. Wenderlich (náhradník A. Tomášek), J. Kotas (náhradník Fr. Malík). Dále se doporučovalo, aby skupina státních zaměstnanců vyslala ještě jednoho člena a zástupce poskytla též skupina Notting Hill Gate. Po krátké poradě byl ještě na návrh Julia Fürtha do kandidátky připsán lidovecký politik a odborář František Hála, jenž sice dlel mimo území Spojeného království, ale jeho jméno na kandidátce mělo symbolizovat odborovou jednotu. Návrh byl akceptován.¹⁴

V sobotu 21. října 1944 se konala před konferencí ještě mimořádná schůze, na níž byla doplněna kandidátka o zástupce skupiny Notting Hill Gate, jímž se stal Václav Ráž, a skupiny státních zaměstnanců, kterým se stal MUDr. Karel Macháček. Dále byli doplněni revizoři A. Fröhlich a E. Orovan. Dále se dohodly diety pro účastníky a zajištění síly pro zpracování zápisu.¹⁵

---

12 VA, Československá odborová skupina ve Velké Británii, kart. 1, inv. j. 2/1, schůze z 12. září 1944.

13 VA, Československá odborová skupina ve Velké Británii, kart. 1, inv. j. 2/1, schůze ze 4. října 1944.

14 VA, Československá odborová skupina ve Velké Británii, kart. 1, inv. j. 2/1, schůze z 12. října 1944.

15 VA, Československá odborová skupina ve Velké Británii, kart. 1, inv. j. 2/1, schůze z 21. října 1944.

Konference

Dlouho očekávaná konference se konala v sobotu a v neděli 21. a 22. října 1944. Úvodní slovo měl předseda výkonného výboru Odborového svazu československého Vilém Bräuner, v němž přivítal hosty, připomněl, že Rudá armáda se již probíjela na Podkarpatskou Rus, a mírně zavzpomínal na skromné počátky československých odborů na Britských ostrovech.¹⁶ Další projev měl ministr sociální péče Ján Bečko, jenž vzpomněl boj 1. československé armády na Slovensku a nutnost úpravy starobního a invalidního pojištění.¹⁷

Po některých technických následoval hlavní referát tajemníka Josefa Kosiny „o odborovém hnutí a jeho poslání na poli národním a mezinárodním.“ Jako jeden z hlavních cílů konference označil zjištění názorů členské základny na působení výkonného výboru a získání směrnic pro jeho další aktivity. Zmínil také hmotnou podporu Mezinárodního odborového svazu a faktické organizační začlenění do britských odborů. Dále rekapituloval vývoj prvorepublikového odborového hnutí, které však trpělo vnitřní roztržitostí, což jej zeslabovalo, ačkoliv početně byly československé odbory velmi silné. Proto se měly stát vzorem jednotné britské a sovětské odbory. Na druhou stranu československé závodní výbory neměly britskou obdobu. Také plédoval pro to, aby odbory se více zapojovaly do přípravy hospodářské politiky. Jednotnost se měla do budoucna stát hlavním motivem světového odborového hnutí.¹⁸

Následující referát Juraje Schöna pojednal „o budování jednotné československé odborové organizace a jejich úkolech doma“, přičemž vyzdvihl jednotnost exilové odborové organizace, ale také její náborové úspěchy: „Můžeme se pochlubit, že jsme získali více než 500 lidí do naší odborové organizace, kteří doma nepracovali v odborovém hnutí. Získali jsme více než 200 členů ze státních zaměstnanců a 170 mladých lidí. Jedna třetina našich členů jsou ženy.“ Dále se pak vyjádřil k přípravám pro domov, přičemž se evidentně předpokládalo, že Podkarpatská Rus bude součástí republiky. Očekávala se i spolupráce odborů s národními výbory při završování osvobozovacího procesu. Kromě toho se měly odbory věnovat výchově mládeže a zrovnoprávnění žen v oblasti platů a veřejného života.¹⁹

Diskuze potvrdila nutnost jednoty i s ohledem na nově vytvářené mezinárodní organizace, přičemž vkladem k této jednotě bylo i prohlášení německé skupiny odborářů přečtené A. Tomáškem, které odmítlo „škodlivý německý odborářský separatismus z minulosti“, a zahrlo politiku Wenzela Jaksche a dalších zástupců Sudeten Democratic Committee e. vinil je z rozbíjení odborové jednoty. Tím skon-

16 Schön, J. (ed.): Jednota odborů, s. 5–6.

17 Tamtéž, s. 6–7.

18 Tamtéž, s. 7–13.

19 Tamtéž, s. 14–21.

čil první konferenční den,²⁰ ale druhý den ihned navázal diskuzí k předneseným referátům, přičemž byl kritizován odpor armády k odborové činnosti. Vyzdvihnuta byla nutnost zájmu o vzdělávání učňů, nicméně hlavní myšlenkou se stala potřeba jednotnosti a nedělení odborů na dělnické a zaměstnanecké výbory.²¹ Probíraly se rovněž některé předsjezdové personální kroky v důsledku roztržky s Jakschovou skupinou, přičemž ihned následoval přednes tajemníka Otty Hahna, jenž „v německém jazyku pronesl obsáhlý referát“²² jenž se jmenoval: „Naše odborová práce ve Velké Británii.“

Hahnův projev byl po jazykové stránce velmi pestrý – sice začal německy, ale po chvíli přešel do češtiny a později se vrátil do němčiny. Toto střídání jazyků bylo předem domluveno s ohledem na vysoký počet německých členů.²³ Nepochybně to mělo za cíl také eliminovat případné negativní ohlasy německých členů na rozpor s Jakschovou skupinou.

V češtině Hahn připomněl, že zájem státních zaměstnanců o odbory se objevil až v později, neboť z počátku byla organizace čistě dělnickou záležitostí, načež opět přešel do němčiny. Uvedl mnohá omezení práv dělníků a odborů vyplývající z válečné reality, ale i mnohé boje za to, aby českoslovenští pracující byli odměňováni stejně, jako jejich britští kolegové. Dodal, že mnoho úkolů odborová skupina vykonala při řešení úrazů, což bylo obtížné vzhledem ke košatosti příslušných předpisů. Připomněl, že od září 1942 zavedl výkonný výbor podpůrný systém členům jakožto příplatek k britskému systému sociální péče. Zmínil skutečnost, že i britské odbory trpí jistou roztržičností a někdy i vzájemnými boji. Dále vylíčil případy, kdy českoslovenští odboráři pomohli založit v britských továrnách odborové organizace či přiměli zaměstnavatele, aby se s odbory dohodl. V referátu neopomněl Jakschovu skupinu a její dosavadní mdlý přístup k odborové skupině.²⁴

V diskuzi se k Tomáškovu prohlášení přihlásili dva z německých odborářů²⁵ a později ještě jeden,²⁶ načež zazněl projev ministra Václava Majera, jenž mimo jiné ocenil stanovisko německých odborářů.²⁷ Toho se přidržela i senátorka Kar-

---

20 Tamtéž, s. 21–24.

21 Tamtéž, s. 25–28.

22 Tamtéž, s. 29–30.

23 NA, MSP-L, sign. 11/23-1, fol. 14.

24 Schön, J. (ed.): *Jednota odborů*, s. 30–37.

25 Tamtéž, s. 37–38.

26 Tamtéž, s. 41–42.

27 Tamtéž, s. 39–40.

la (Karolina Pfeiferová(-Hlávková)).²⁸ Vedle ještě několika dalších vystoupení,²⁹ zazněla pokladní zpráva rekapitulující finanční situaci skupiny od počátků a po zprávě revizní skupiny byla pokladní zpráva jednohlasně přijata.³⁰

Mandátová komise účastníkům konference sdělila, že je přítomno 42 delegátů, přičemž 1 se omluvil pro nemoc a dalších 5 nedorazilo bez udání důvodu, ale mělo se jednat o členy Jakschovy skupiny, tudíž bylo zřejmé, že příčinou byly právě rozpory s vedením Odborové skupiny československé, jež se stavěla za československou exilovou vládu. Jeden mandát byl sporný s ohledem na vnitřní rozpory dané skupiny, ale bylo doporučeno, aby byl uznán. Dále byli přítomni všichni členové výkonného výboru a jako hosté ministři Ján Bečko a Václav Majer reprezentující vládu (a zároveň členové výkonného výboru Odborové skupiny československé), za Radu československých žen Anežka Hodinová-Spurná, za Spolek československých advokátů JUDr. L. Loebner, za Spolek československých lékařů MUDr. J. Svoboda, dále zástupce TASSu a další.³¹

Důležitým bodem jednání bylo představení kandidátní listiny výkonného výboru, jež vypadala následovně:³²

Předseda	V. Bräuner
Hlavní tajemník a pokladník	J. Kosina
Tajemníci	J. Schön a dr. O. Hahn
Členové	J. Bečko, V. Majer, dr. A. Bartoň, L. Hasterlíková, J. Fürth, J. Kotas (zástupce F. Malík), M. Koutník, J. Wenderlich (zástupce A. Tomášek), J. Schneider, V. Ráž, dr. K. Macháček, Fr. Hála
Revizní komise	M. Hochner, dr. A. Fröhlich, E. Orovan

Kandidátka byla schválena jednomyslně.³³

28 Tamtéž, s. 40–41.

29 Tamtéž, s. 42–44.

30 Tamtéž, s. 44–45.

31 Tamtéž, s. 45.

32 Tamtéž, s. 47.

33 Tamtéž, s. 47.

Následné návrhy jednotlivých místních skupiny se dost často týkaly školení a Jakschovy skupiny.³⁴ Pouze skupina Notting Hill Gate v jednom ze svých početných podnětů vystoupila s námětem na úpravu organizačních stanov Odborové skupiny československé. Nejen tento návrh, ale i předchozí podněty byly jednomyslně schváleny.³⁵

Konference také poslala pozdravy prezidentu republiky Edvardu Benešovi, premiérovi Janu Šrámkovi,³⁶ předsedovi Státní rady Prokopu Maxovi, vicepremiérovi a ministru národní obrany Janu Masarykovi, předsednictvu britských odborů, ústřednímu výboru odborových organizací SSSR, generálnímu sekretáři Mezinárodního svazu odborového Waltheru Schevenelsovi a předsedovi zemské skupiny spojených československých odborářů ve Švédsku J. Ladigovi.³⁷ Samostatný pozdrav byl adresován dělnické třídě Československa, která se vyzývala k jednotnému boji proti okupantům a kolaborantům.³⁸ Na tyto pozdravy přišly odpovědi od prezidenta Edvarda Beneše, předseda Státní rady Prokopa Maxy, ministra Jana Masaryka, generálního tajemníka Mezinárodního odborového svazu Walthera Schevenelse, přičemž Maxa pozdravy vyjádřil i na plenární schůzi Státní rady na konci října 1944.³⁹

Závěrečná rezoluce vyzdvihovala nutnost zapojení odborů do obnovy země, ale také jejich nezbytnou emancipaci na politických stranách, s nimiž ovšem nevyučovala přátelské styky. Jádrem rezoluce však byl návrh na budoucí organizaci odborového hnutí. Základem měly být jednotné odborové organizace na závodě, které by byly společné pro dělníky i zaměstnance. Členství mělo být dobrovolné. Za každý organizační útvar závodu měl být zvolen důvěrník pro styk se závodním výborem. Závodem se rozuměla každá hospodářská jednotka (továrna, obchod, statek, důl). Závodní výbor měl sdružené zaměstnance reprezentovat před zaměstnavatelem a veřejnými orgány. Bez závodního výboru nebylo podle návrhu možno řešit otázky jednotlivců, skupin či celého osazenstva závodu. Proto měl mít závodní výbor právo žádat po vedení určité kroky, včetně jejich zrušení. V případě rozporu mezi výborem a zaměstnavatelem měla existovat možnost odvolat se k národnímu výboru, aby posoudil, co je v zájmu státu a veřejnosti. Závodní výbor dále uzavíral s vedením závodu kolektivní smlouvu a usiloval o její dodr-

---

34 Tamtéž, s. 48–51.

35 Tamtéž, s. 51.

36 Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně. Díl IV.2 (červenec – prosinec 1944). Praha 2015, dok. č. 166, Příloha A, s. 582; NA, fond Předsednictvo ministerské rady – Londýn, kart. 47.

37 Schön, J. (ed.): Jednota odborů, s. 52–55.

38 Tamtéž, s. 56–57.

39 Tamtéž, s. 63–64; NA, fond Státní rada – Londýn (dále jen SR-L), kart. 62, plenární schůze z 31. října 1944, fol. 95.

žování. Podle návrhu byl výbor zapojen do vyřizování všech záležitostí spojených s příjmem a propouštěním dělníků. Ani jedno se nemohlo stát bez jeho souhlasu. Sociální péče závodu se měla konat výhradně ve spolupráci s odborovou organizací (nemocenské, úrazové a penzijní pojištění, ubytování, péče o děti atd.). Administrativní aparát závodu zabývající se těmito otázkami měl podléhat ve věcech sociální péče závodnímu výboru.

Závodní výbor mohl činit návrh národnímu výboru na jmenování členů správy závodu, pokud byla stanovena, a dále návrhy na jmenování členů různých komisí národních výborů. Vyložene poválečným úkolem měla být pomoc při repatriaci zaměstnanců dříve pracujících na závodě, ale také při odstraňování zrádců a nepřátel, mobilizaci a vytváření ochranných oddílů závodu, popř. jejich nasazení v rámci okresu, ale v případě nutnosti i jinde. Závodní výbor také mohl vysílat své zástupce do příslušných rozhodčích komisí. Důležitá byla také hmotná zainteresovanost závodu v podobě uvolňování představitelů odborové organizace k plnění jejich povinnosti při plném platu. Výdaje závodního výboru by kryl zaměstnavatel.

Pokud měl podnik více závodů, mohl se utvořit podnikový závodní výbor složený ze zástupců závodních výborů jednotlivých závodů. Podnikový závod by podle potřeby dělil své úkoly podle toho, co mohly vykonávat jednotlivé závodní výbory, ale pochopitelně by vedl jednání ve společných záležitostech. Postupně se měly vytvořit ještě místní, okresní a oblastní odborové rady. Z nich se měly dále vytvořit odborové svazy a ústřední orgány (představenstva svazů a odborové ústředny).

Návrh pochopitelně avizoval, že je zcela na rozhodnutí domácích odborářů, jak se věci vyvinou. Každopádně návrh byl jednomyslně přijat.⁴⁰

Závěrečného slova se ujal Vilém Bräuner, jenž poděkoval hlavním řečníkům, ale také delegátům za jejich disciplinovanost, kteří z konference neodcházelí a plně jí věnovali svoji pozornost. Ve svém vystoupení plédoval pro spolupráci odborového a družstevního hnutí.⁴¹

Po konferenci

Pozdrav z konference byl přečten na zasedání vlády dne 27. října 1944, přičemž na premiérovu výzvu chtěl kratičce poreferovat ministr sociální péče Ján Bečko, jenž se konference zúčastnil: „Nutno zdůraznit, že vše bylo jednomyslně schváleno v loajálním duchu. I v debatách byl zdůrazňován, zvláště Němci, a tu mi probíhaly hlavou události z r. 1918...“ Více však již neřekl, neboť ministr vnitra Juraj Slávik se otázal, zda byli přítomní zástupci Wenzela Jaksche. Po negativní odpovědi s tím, že jejich „zástupce byl vyloučen z výboru, a bylo to jednohlasné

40 Schön, J. (ed.): *Jednota odborů*, s. 58–61.

41 Tamtéž, s. 62–63.

schváleno shromážděním, které se solidarizovalo s výborem a označilo činnost jakschovců za fašistickou“ se již diskuze nerozvinula, protože premiér Jan Šrámek již jen lakonicky dodal: „Bereme na vědomí.“⁴² Šrámka přitom rozhodně nelze podezřívat z nevlídného postoje k odborovému hnutí.⁴³

Státní rada se na jednání pléna 31. října 1944 od předsedy Maxy dozvěděla o něco více, totiž, že: „Ústředí československých odborových organizací ve Velké Británii poslalo Státní radě ze své konference, která se konala v Londýně dne 21. a 22. října 1944, své nejvřelejší pozdravy, přičemž sděluje, že jednalo na konferenci o svých zdejších pracích a radilo se zejména též o tom, jak by se nejlépe položily základy k vytvoření jednotných odborových organizací ve svobodné Československé republice. Konference ujišťuje Státní radu svou oddaností a přeje jí mnoho zdaru v další práci. Předseda poděkoval Ústředí za jeho pozdravy a přání, která opětoval.“⁴⁴

Přístup vlády a Státní rady byl srozumitelný: Odborová skupina československá se plně stavěla na vládní stanovisko a v jejím vedení bylo několik ministrů. Jelikož se tedy jednalo o bezproblémovou záležitost, nebylo třeba se tím dále zabývat, zvláště když vrcholily boje 1. československé armády na Slovensku a na části Podkarpatské Rusi se již započalo s pokusy o obnovu československé státní správy.

Zatímco tedy vláda oficiálně konferenci a její výsledky vzala na vědomí a vzápětí odložila, tak výkonný výbor její průběh a podněty pochopitelně řešil děle.

Zasedání výkonného výboru ze 17. listopadu 1944 již odráželo výsledky konference. Předseda Vilém Bräuner ocenil „důstojný průběh konference a vzorné chování delegátů“ s tím, že „konference nám dala základ k další práci a našim úkolem je nyní v intencích konference v této práci pokračovati.“ Podrobný zápis z jednání konference byl připravován do tisku a určitá forma zápisu vyšla i jako oběžník, v němž se veliký prostor věnoval spolupráci s německy hovořícími dělníky hlásícími se k republice a odsuzujícími Wenzela Jaksche.⁴⁵

Výbor musel reagovat na podněty skupin, např. realizovat ideovou kampaň proti Sudeten Democratic Committee u německých kolegů, věnovat se výchově funkcionářů, pořádat jazykové kurzy pro německé kolegy, vyjednat zástupce odborů v repatriační komisi Ministerstva sociální péče. Členové výboru litovali, že konference nebyla dostatečně propagačně využita a že této otázce by se mělo věnovat více pozornosti. Ministr sociální péče Ján Bečko připomněl, že odbory jsou

---

42 Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně. Díl IV.2 (červenec–prosinec 1944). Praha 2015, dok. č. 166, s. 564.

43 Katuninec, Milan: Spolupráca českých a slovenských kresťanských odborárov pod vedením Jana Šrámka. In: Jan Šrámek. Kněz. Státník. Politik. Olomouc 2004, s. 253–267.

44 NA, SR-L, kart. 62, plenární schůze z 31. října 1944, fol. 95.

45 VA, Československá odborová skupina ve Velké Británii, kart. 1, inv. j. 3/1, oběžník z listopadu 1944.

zastoupeny v komisi pro péči o mládež a v komisi sociálně politické, jež nedávno zahájila činnost. V případě repatriační komise se neočekávalo, že by do ní zasedly osoby mimo úřednictvo, což se samozřejmě nelíbilo některým přítomným. Ohledně jazykových kurzů měla být navázána spolupráce s příslušnou školou.⁴⁶

Na konferenci svým způsobem navázala porada z 5. prosince 1944 mezi Odborovou skupinou československou, Spolkem československých lékařů, Spolkem československých advokátů a Syndikátem československých novinářů ohledně zřízení Odborové rady. Josef Kosina v úvodním slovu připomněl, že novináři již dříve usilovali o vznik odborové rady. Návrh na tomto jednání zněl, že jednotlivé organizace by si udržely svoji samostatnost, ale přispívaly by do společné pokladny. S tím reprezentant novinářů, jejichž spolek měl přes 100 členů, plně souhlasil. Pro sjednocení se vyjádřil též zástupce lékařů MUDr. Karel Macháček, jenž byl ostatně členem i vedení odborové skupiny, a připomněl, že lékaři se stále více stávají zaměstnanci než příslušníky svobodného povolání. Spolek o přibližných 250 členech ve svých řadách nezaznamenal, že by se někdo stavěl proti. Advokáti s cca 230 členy rovněž pozorovali, že se stále více stávají zaměstnanci. Naopak na schůzi chyběl pozvaný Spolek techniků a inženýrů, nicméně se zdálo, že by se ani toto sdružení nebránilo kooperaci.⁴⁷ K založení odborové rady pro rychle blížící se konec války a osvobození území republiky již patrně nedošlo.

Schůze výkonného výboru z 27. prosince 1944 ještě řešila podněty vlastní konference, a to úpravu a doplnění stanov a vydání jejího protokolu. Ohledně jazykových kurzů byla skupina ve styku s Vyšší školou lidovou. Problémy naopak představovalo školení funkcionářů, ale věřilo se, že vydaný protokol se stane „dobrou pomůckou“.⁴⁸

Závěr

Londýnská konference potvrdila touhu odborářů po jednotě a tuto ideu také podpořila již svým vlastním organizačním rámcem. Jednotu odborového hnutí chtěla konference prosazovat i v osvobozené vlasti a za tímto účelem si připravila i příslušný plán postupu. Odborová skupina československá ve Velké Británii – i za faktické spolupráce Ministerstva sociální péče z důvodu zjevné personální unie mezi oběma organizacemi – směřovala k sjednocení odborového hnutí, jehož základy byly částečně položeny za druhé republiky a následně dotvořeny v osvobozené vlasti.⁴⁹

46 VA, Československá odborová skupina ve Velké Británii, kart. 1, inv. j. 2/1, schůze ze 17. listopadu 1944.

47 VA, Československá odborová skupina ve Velké Británii, kart. 1, inv. j. 2/1, schůze z 5. prosince 1944.

48 VA, Československá odborová skupina ve Velké Británii, kart. 1, inv. j. 2/1, schůze z 27. prosince 1944.

49 Pokorný, Jiří: Pracovat a nebát se! Kapitoly z dějin odborů v českých zemích. Praha 2015, s. 105–108 a 125–133.

Das Treffen der tschechoslowakischen Gewerkschaftsgruppe in Großbritannien im Jahr 1944

Dank einer reichen Gewerkschaftstradition und der Notwendigkeit bei den Arbeitsbedingungen auch im Rahmen des Exils zu helfen, bildeten sich im Herbst 1941 in Großbritannien unter Mithilfe der örtlichen Gewerkschaften gleichfalls eigene tschechoslowakische Gewerkschaften. Die tschechoslowakische Gewerkschaftsgruppe erstarkte sehr und wurde für die Exilregierung in Arbeits- und Sozialangelegenheiten zu einem unumgänglichen Partner. Das Treffen der tschechoslowakischen Exilgewerkschaftsgruppe in London im Jahr 1944 bestätigte die Sehnsucht der Gewerkschafter nach Einheit und diese Idee unterstützte sie auch durch ihren eigenen organisatorischen Rahmen. Die Konferenz wollte die Einheit der Gewerkschaftsbewegung auch in der befreiten Heimat durchsetzen und bereitete zu diesem Zweck eine entsprechende Vorgangsweise vor. Die tschechoslowakische Gewerkschaftsgruppe strebte – auch unter faktischer Mithilfe des Ministeriums für soziale Fürsorge dank der Personalunion zwischen beiden Organisationen – zu einer Vereinigung der Gewerkschaftsbewegung, deren Grundlagen teilweise in der Zweiten Republik (1. 10. 1938 – 14. 3. 1939) gelegt und in der Folge in der befreiten Heimat voll ausgebildet wurden.

Congress of Czechoslovak Trade Union in Great Britain in 1944

Due to a rich trade union tradition and a necessity to deal with working conditions in the exile, in autumn 1941, independent Czechoslovak trade union was established in Great Britain with the help of local unions. As the Czechoslovak union group grew stronger, it became an unavoidable partner for the government in the labour and social issues. The Congress of the exile Czechoslovak Trade Union in London in 1944 confirmed the wish of union members to unite the movement and supported this idea through its own organisational framework. The congress intended to enforce the unity of trade unions also in the liberated homeland and prepared a fitting program to achieve this goal. The Czechoslovak Trade Union – under the factual cooperation of the Ministry of Social Care due to the personnel union between both organisation – aimed to creating a unified unionist movement, the grounds of which had been laid partially during the Second Republic period, and subsequently finished in the liberated Czechoslovakia.

JOSEF VOLF, NEVŠEDNÍ ŽIVOT A OSUDY KONOPIŠŤSKÉHO ARCHIVÁŘE

JIŘÍ SMITKA

Josef Volf se narodil o půlnoci dne 13. ledna 1889 v malé vsíce Jemníky čp. 9 u Mladé Boleslavi, jako druhý ze pěti synů do rolnické rodiny Václava Volfa (rodina byla v Jemníkách usedlá dlouhodobě) a jeho manželky Marie, rozené Hložkové, z nedalekých Bojetic.¹

Školní docházku zahájil dne 16. září 1895 na 1. obecné a měšťanské škole chlapecké v Mladé Boleslavi. Poslední rok v úrovni obecného školství pak strávil ve školním roce 1900–1901 na Obecné škole v Dobřeni. Měšťanskou školu pak navštěvoval od 16. září 1901 do 13. ledna 1903 opět v Mladé Boleslavi. Úplného vzdělání, jaké poskytovala výuka na školách měšťanských, však dosáhl až v roce 1917, kdy absolvoval na vlastní žádost přezkoušení na Měšťanské škole ve Vlašimi. Nakonec si v letním semestru v roce 1929 doplnil vzdělání ještě absolvováním pátracího kriminalistického kursu při Kriminologickém ústavu Univerzity Karlovy v Praze.²

V letech 1903–1908 pracoval jako hospodářský pomocník na statku u svého otce v Jemníkách, kterého se později ujal jeho starší bratr Václav.³

Základní vojenskou službu absolvoval v letech 1908–1911, přímo narukoval dne 6. října 1908. Postupně byl povýšen až do hodnosti četaře, nejprve u 36. pěšího pluku v Mladé Boleslavi a později v Brunecku v Tyrolích,⁴ neboť tento pluk se již od konce 18. století odváděl v Čechách a po napoleonských válkách se doplňoval z oblasti Mladé Boleslavi.⁵ Během této služby zachytil smrt několika českých vojáků při pádu laviny na hřebenu Monte Piano dne 20. prosince 1910. Až do velmi pokročilého věku se pak s několika svými nejbližšími souputníky z těchto časů pravidelně stýkal, minimálně jednou za půl roku, mj. zejména s Aloisem Špakem z Kouřimi a Janem Forejtem z Kolína. Postupně se k nim přidali ještě přátelé z ji-

---

1 Státní oblastní archiv v Praze (SOA Praha), Sběrka matrik a průvodní listinný materiál, Středočeský kraj, římskokatolická farnost Mladá Boleslav, sign. 72, fol. 77.

2 SOA Praha, fond Volf Josef, inv. č. 2, kart. 1.

3 SOA Praha, Volf, neuspořádaný dodatek.

4 SOA Praha, Volf, inv. č. 77, kart. 3.

5 Historie mladoboleslavských šestatřicátníků, dostupné z: <http://www.vhu.cz/exhibit/historie-mladoboleslavskych-sestatricatniku/> [28. 12. 2018].

ných kruhů, Josef Novotný z Říčana a Jaroslav Hladík ze Sadské. Společně třeba všichni zdárně postupně oslavili, nejčastěji v restauraci Reprezentačního domu v Praze (zde se jejich schůzky stali pověstnými a místní vedoucí provozovny p. Ducháč jim poskytoval vždy plný servis, jako klasickým štamgastům), svoje požehnané osmdesáté narozeniny. Velký vliv na atmosféru setkávání měla smrt prvního z „kumpánů“ Jaroslava Hladíka dne 9. října 1965. Od této doby se již spíše nostalgicky bilancovalo a vzpomínalo.⁶

Po splnění základní vojenské služby pak vstoupil do četnického sboru, v němž vydržel až do odchodu do výslužby v roce 1939.

Od 17. září 1911 do 17. února 1912 působil jako četník na zkoušku u doplňovacího oddělení v Praze. V letech 1912–1914 byl přidělen jako závodčí nejprve u četnické stanice v Jesenici, poté na Konopišti, kde byla zřízena dne 1. dubna 1914 samostatná stanice kvůli ochraně místního zámku v počtu 18 mužů (z nichž pět bylo národnosti německé), velitelem stanice byl rytmistr Josef Šustr. Na četnické stanici v Konopišti neplatily jen všeobecné předpisy, nýbrž i množství jiných zvláštních předpisů a nařízení, jeden příklad za všechny, službu konající četníci se nesměli scházet za účelem zábavy. V květnu 1914 vykonal inspekci stanice přímo sám následník trůnu.⁷ Josef Volf se také měl možnost osobně podílet na zajištění návštěvy německého císaře Viléma II. ve dnech 12.–13. června 1914 přímo na Konopišti. Je jistě velmi zajímavou dějinnou ironií, že zrovna v druhý den císařovy návštěvy procházeli přes Konopiště za vyhrávání zámecké kapely branci z nedalekých Václavic, mířící k odvodu do armády do Benešova.⁸

V letech 1915–1918 působil v hodnosti místního strážmistra v Benešově, neboť dne 31. prosince 1914 byla četnická stanice na Konopišti v důsledku změněných poměrů zrušena. Byl však i nadále zařazen pro službu na území zámku Konopiště. A konečně od 14. října 1918 byl vrchním strážmistrem II. třídy na četnické stanici ve Vlašimi.

Osobně sepsal svoje vzpomínky na atentát na následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este 28. června 1914 v Sarajevu. V inkriminovaný den vykonával kolem poledne obchůzkovou službu v Konopišti, při níž potkal poštovního úředníka, vrchního oficiála Jana Hemmera, jenž byl očividně rozrušený a na přímou otázku, *co se přihodilo?*, nemohl Volfovi přímo odpovědět. Zpráva o arcivévodově úmrtí byla ověřena v 15.00 a na zámku Konopiště byl vyvěšen černý smuteční prapor.⁹

Díky svému působení v četnictvu se tak vyhnul nasazení na bitevních polích Velké války (nebyl ani přidělen k polnímu četnictvu a zůstal v zázemí), avšak její

---

6 SOA Praha, Volf, inv. č. 92, kart. 5.

7 SOA Praha, Volf, inv. č. 15, kart. 1.

8 SOA Praha, Volf, inv. č. 8, kart. 1.

9 SOA Praha, Volf, inv. č. 17, kart. 1.

důsledky se mu zcela nevyhnuły, neboť v říjnu 1918 onemocněl španělskou chřipkou, z níž se léčil až do ledna 1919.

Své postavení dokázal využít během I. světové války ve prospěch své rodiny, neboť jeho dva mladší bratři se na rozdíl od něj válečným polím vyhnout nemohli. Dokázal dojednat přidělení nejmladšího bratra Antonína do konopištského lazaretu vzniklého v roce 1914 v budově místní pošty (čp. 2), jehož protektorkou byla Jindřiška Chotková, nejmladší sestra zavražděné vévodkyně Žofie a opatrovnice nezletilých potomků, vévodů z Hohenbergu. Svě dva raněné bratry pak dokázal z jiných vojenských nemocnic vymoci do nemocnice v Benešově. Nejprve Jaroslava již na počátku války v roce 1914 z Celovce, poté v roce 1915 Jana ze Segedínu. Bratři rovněž díky němu měli volnější režim, mohli chodit na časté vycházky a on je téměř denně navštěvoval. Nakonec se válečné vřavě nevyhнул ani nejmladší z bratrů Antonín, který byl odeslán na východní frontu, ke stejné setnině v Tarnovu, kde sloužil již jeho starší bratr Václav. V roce 1916 padl do zajetí carské armády. Nikdo z rodiny nakonec během války nepadl, byť Jan si odnesl trvalé následky v podobě poškození zraku.¹⁰

Po skončení války zůstal v četnickém sboru, neboť byl kooptován do služeb nově vzniklé Československé republiky. Nejprve byl od ledna ustanoven okresním četnickým velitelem v Brezně nad Hronom, kam dne 16. února 1919 přicestoval společně s kolegy z četnické stanice v Benešově, a sice Františkem Bobkem (stal se velitelem četnické stanice v Brezně), Františkem Kolářem (jmenován velitelem četnické stanice v Podbrezové – zemřel nešťastnou náhodou ve službě hned 22. března 1919) a Lvem Bískem (stal se velitelem četnické stanice ve Sv. Ondřeji nad Hronom).¹¹ Od 1. prosince 1919 byl ustanoven okresním četnickým velitelem v Bardějově.¹² Velitelem četnické stanice v Bardějově byl v té době bývalý italský legionář Bohdan Ševčík,¹³ s nímž si Volf velmi rozuměl. Jelikož v této době byli ještě oba svobodní, trávili spolu i velkou část volného času, ať už se účastnili společenských akcí nebo cestovali po blízkém i vzdálenějším okolí.¹⁴

Od 1. ledna 1920 byl pak okresním četnickým velitelem v Michalovicích, kde rovněž v roce 1923 absolvoval speciální lyžařský výcvik (vášeň pro lyžování mu

10 SOA Praha, Volf, inv. č. 21, kart. 1.

11 SOA Praha, Volf, inv. č. 77, kart. 3.

12 SOA Praha, Volf, inv. č. 75, kart. 3.

13 Bohdan Ševčík bylo do zániku samostatnosti vlastně jediným legionářem ve vrchních patrech velení četnictva, neboť z Bardějova zamířil do Prahy, kde vystudoval práva a stal se velitelem četnického doplňovacího velitelství. Během válečných let byl zatčen a vězněn v Terezíně. Načas opět uvězněn byl i po roce 1948, kdy byl po odpykání trestu z řad SNB propuštěn a zemřel v roce 1965 v Brtníkách na Rumbursku. Více k jeho osobě viz Michl, Jan: Legionáři a fenomén legionářství v moderní čs. státnosti, disertační práce FF UK. Praha 2008.

14 SOA Praha, Volf, inv. č. 75, kart. 3.

zůstala jak aktivní, tak pasivní – jako divák si nenechal uniknout lyžařské závody FIS, které se konaly na Štrbském Plese 13. – 18. února 1935 a byly jednou z nejvýznamnějších sportovních událostí, která se za I. republiky v ČSR konala),¹⁵ jako další schopnosti vykazoval plavání, jízdu na kole a psaní na stroji. 20. prosince 1924 byl oceněn zemským četnickým velitelem za obětavé záchranné práce při rozsáhlých povodních v Zemplíně na východě Slovenska v březnu a dubnu roku 1924, kdy ještě sloužil právě v Michalovcích. Vedl zde záchranný četnický oddíl, který úzce spolupracoval s technickou (zákopnickou) rotou 20. pěšího pluku dislokovaného v Michalovcích.¹⁶

Na východě Slovenska byl konfrontován s tvrdou realitou tehdejší doby a prvními krůčky při utváření hranic a pořádků nové Československé republiky. A nedjedalo se pouze o těžké období horkého léta 1919, kdy vojska Maďarské republiky rad vstoupila na území ČSR a na jižním a východním Slovensku vytvořila loutkový a na sobě naprosto závislý stát Slovenskou republiku rad (od 16. června do 7. července 1919) – okres Michalovce, kam Volf v roce 1920 přišel, byl někdejší součástí tohoto státního útvaru. Rovněž se často musel potýkat s pořádky, které byly v místě hodně zakořeněné, ale veskrze již odporovaly novému demokratickému zřízení ČSR. Byl např. přítomen vyšetřování kriminálního případu v obci Hažlín v Ondavské vrchovině (okres Bardějov), kdy místní rychtář nechal „z titulu své funkce“ zastřelit při taneční zábavě výtržníka.

Ve svých vzpomínkách zachytil zpětně k roku 1964 zajímavou událost, kdy do Michalovec dorazil v době žní roku 1920 dr. Karol Káral¹⁷ z Prahy. Jelikož se jednálo o návštěvu předem neohlášenou, bylo setkání lidu svoláno narychlo do místního hostince U zlatého býka, jenž vlastnil Jenö Strömpel. Celému svátečnímu setkání předsedal župan Zemplínské župy Milutin Križko. Jelikož se jednálo o akci neočekávanou, ještě v době pro venkov tolik exponované, byli vozy svezeni

---

15 SOA Praha, Volf, inv. č. 82, kart. 3.

16 SOA Praha, Volf, inv. č. 76, kart. 3.

17 Narodil se 6. 1. 1860 v Rakově u Milevska, zemřel 4. 8. 1930 v Písku. Učitel, prozaik, hlasatel česko-slovenské spolupráce. Vystudoval nižší reálku v Písku a učitelský ústav v Soběslavi, maturoval v roce 1880. Krátce působil na několika školách v Čechách i na Moravě, od roku 1885 ve Frenštátě pod Radhoštěm. Zde začal propagovat nejrůznějšími prostředky česko-slovenskou spolupráci, psal do mnoha časopisů, vydával knihy a brožury, přednášel. Byl činný i v Sokole, v abstinentním hnutí apod. Jeho přičiněním se s útlakem Slováků seznámil i A. Denis, R. W. Seton Watson, B. Björnsson a další osobnosti. V roce 1904 se stal ředitelem soukromé dívčí školy ve Velkém Meziříčí a po dvou letech přešel ve stejné funkci do Písku. V důchodu žil v Praze, ale ještě po vzniku Československé republiky pracoval krátce na Ministerstvu školství a pak ukončil své pedagogické působení v Banské Bystrici jako ředitel obchodní akademie. Napsal více než třicet samostatných prací a přispíval do desítek časopisů. Jeho práce jsou věnovány Slovensku, pedagogické i lidovému výchovné činnosti. Psal i beletrii, cestopisy a historické práce (věnoval se opět Slovensku a osobnosti Františka Palackého).

jen nejzasloužilejší místní činovníci a lidé v nejbližším možném dosahu. Josef Volf zachytil písemně velmi zajímavou, skoro až v této době prorockou část Kálovova projevu, který pronesl ke shromážděným účastníkům: „My Češi jsme znali jen Slováky okolo Trenčína a Žiliny, podél moravských hranic, ale o Slovácích za Tatrami a pod Vihorlatom jsme neměli ani potuchy. A právě ti pod Vihorlatom byli ti vytrvalí slovenští pracovníci, kteří i přes svoji odloučenost od spolubratří, svoje národní povědomí si zachovali. Nutno zdůraznit, že veškerá inteligence propadla maďarizaci a že národ vedli jen prostí venkovští rolničtí lidé a zvítězili. To jsou hrdinové! ... Vpád na Slovensko v roce 1919 byl jen poslední záchvat k opětovnému získání Horní země, tj. Slovenska. Dnes je definitivně uzavřena dohoda s Jugoslávií a Rumunskem k obraně pro bezpečnost Slovenského kraje. Jsem starý člověk a neváhám dát za toto svoje tvrzení svůj krk, jak mám jen jeden. Stálé nebezpečí nám hrozí ze strany Německa, i když bylo poraženo, a toho si musíme být vždy vědomi a naše politika musí být vždy řízena tímto směrem. Je to národ velmi početný, vzdělaný a materiálně bohatý.“¹⁸ K tomuto jen malá poznámka, že někdejší premiér československé vlády z období od 5. listopadu 1935 do 22. září 1938 dr. Milan Hodža kandidoval za agrární stranu vždy ve volebním okrsku Michalovce a vždy byl do Národního shromáždění zvolen a často jej navštěvoval. Volf zaznamenal rovněž ve stejném období vraždu dalšího poslance za agrární stranu Jozefa Žalobina. K této události došlo ve Vinném v okrese Michalovce 28. prosince 1928, avšak Volf ji zařazuje do roku 1933.¹⁹ Je tedy patrné, že i v jeho případě platí, že k datům kronikářsky zaznamenávaným s větším časovým odstupem je potřeba přistupovat s náležitou obezřetností a pramennou kritikou.

Největší část své slovenské služební kariéry pak strávil jako okresní četnický velitel v Myjavě, jímž byl ustanoven ke dni 1. listopadu 1924 a působil zde až do konce roku 1938.

I z osobního pohledu za nejvýznamnější úsek své životní dráhy spatřoval svoji službu v Topolčiankách, kde v letních měsících (vždy od počátku srpna do 25. října) 1928, 1929, 1930, 1932, 1933, 1936 a 1937 konal vždy dočasně řízení ostrahy sídla prezidenta republiky na tamním zámku, samozřejmě výhradně za jeho přítomnosti. Podílel se tak na ostraze objektu a nejbližšího okolí za pobytu nejprve Tomáše Garrigue Masaryka a později i Edvarda Beneše. Je velmi zajímavé, že v této službě se opět setkal s vedoucím pražského detektivního oddělení policie, vrchním inspektorem Václavem Lehrerem a jeho zástupcem inspektorem Janem Charvátém, s nimiž se znal již z Konopiště, z doby, kdy zde sám sloužil a oba jmenovaní pracovali ve službě ostrahy tehdejšího následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este. Inspektor Charvát prý shrnul první společné shledání slovy: „*Tak zase tlačíme spo-*

18 SOA Praha, Volf, inv. č. 76, kart. 3.

19 Tamtéž.

lečně tu státní káru, tentokrát však jinou, naši.“ Josef Volf zde byl od roku 1928, kdy vystřídal kapitána Františka Marečka, velitelem tzv. I. bezpečnostního pásma, kdy velel původním početně velmi zesíleným četnickým stanicím Topolčianky a Skýcov. Do roku 1932, kdy byla vybudována moderní prostorná budova, bylo četnické mužstvo provizorně ubytováno u místního obyvatelstva. Při své službě se zde Volf setkal s mnohými zajímavými známými i dnes již trochu pozapomenutými osobnostmi. Jmenovat nejbližší spolupracovníky obou prezidentů je zbytečné, ovšem za všechny jmenujme alespoň Jaroslava Mezníka, tehdejšího bezpečnostního referenta zemského úřadu na Slovensku, který zde byl na inspekci v blíže nespecifikované době. Tento muž byl vysokým kariérním státním úředníkem, kdy se stal později Moravským zemským prezidentem (byl zastřelen německým vojákem dne 14. listopadu 1941, když byl internován po zatčení gestapem a uvězněn v Kounicových kolejích v Brně). Každopádně v Topolčiankách byl tehdy s celou svou rodinou, tudíž možná i se svým tehdy hodně malým synkem, pozdějším profesorem historie a archivářem dr. Jaroslavem Mezníkem (nar. 31. prosince 1928 v Bratislavě). V roce 1930 vedl Josef Volf v Topolčiankách defilé četnického oddílu při slavnostní přehlídce k uvítání a oslavě osmdesátých narozenin prezidenta T. G. Masaryka. V rámci své služby měl později tu čest osobně se seznámit rovněž s jeho synem Janem Masarykem. Každopádně zdejší poměry se za Edvarda Beneše změnily, došlo k mnoha personálním změnám a do četnického sboru do Topolčianek bylo povoláváno mnohem více mladých slovenských četníků. Ve svých vzpomínkách Volf zachytil rovněž velmi zajímavý detail, dnes těžko ověřitelný, z osobního rozhovoru s matkou tehdejšího velvyslance ve Francii Štefana Osuského, Judity Osuské, která bydlela stále v Brezová pod Bradlom, Osuského rodišti, a již znal Volf z Myjavy: „Můj syn nesouhlasí se zahraniční politikou dr. Beneše a není vyloučeno, že se stane příštím prezidentem republiky.“ Do jaké míry se toto mohlo zakládat na relevantních okolnostech, se dnes už asi dá jen těžko zjistit. V Topolčiankách měl tu možnost, jak již bylo uvedeno výše, vidět velkou spoustu osobností z tuzemska (mj. Antonín Švehla nebo Karel Čapek) i zahraničí. V roce 1933 byl hostem T. G. M. Anthony Eden, pozdější ministr zahraničí, tehdy ministr pro záležitosti Společnosti národů ve vládě Stanleya Baldwina, který trávil s chotí dovolenou v nedalekých lázeňských Piešťanech. Z tohoto roku je rovněž cenný jeho subjektivní popis událostí ze dne 13. srpna 1933, kdy v rámci oslav 1100. výročí vysvěcení prvního křesťanského kostela ve střední Evropě shromáždění v Nitře ovládli demonstranti a změnil ho na autonomistickou manifestaci. Organizátoři byli nuceni odevzdat řízení Andreji Hlinkovi, který z tribuny přečetl a dal schválit deklaraci, která se odvolávala na svébytnost slovenského národa a požadovala naplnění Pittsburské dohody. Původně šlo o církevní slavnosti, biskupové vyzývali k účasti věřící pastýřským listem. Nad organizací oslav převzala ke konci kontrolu pražská vláda, která z programu vyloučila účast slovenských autonomistů a podle části organizátorů

měla manifestovat také česko-slovenskou vzájemnost. Z účasti byl vyloučen také Hlinka, který byl v té době předsedou největší slovenské katolické organizace Spolku sv. Vojtěcha. V Nitře nepobýval Volf služebně, nýbrž jako civilní osoba v době svého volna. Osobní deníková poznámka zněla takto: „Tehdy jsem si učinil dokonalou představu o katolickém kléru a vedoucích Hlinkovy lidové strany, prostě to byli rozvratníci.“ Každopádně na základě těchto událostí se velmi zhoršila i bezpečnostní situace v regionu a četnická ostraha letního sídla prezidenta republiky dostala jednoznačný rozkaz, zamezit jakémukoliv průvodu demonstrantů přístup k zámku, bez použití střelných zbraní. Podle Volfových vzpomínek podnikl svůj poslední výlet na hřbetu koně po okolí Topolčianek prezident Masaryk 13. října 1933. Prezidenta Masaryka ve svých textech tituluje povětšinou jako „starého pána“. Z diktu jednotlivých vzpomínek je však patrné, že k jeho osobnosti choval skutečně obrovskou úctu. Vůbec doba budování nového samostatného Československého státu v něm až do jeho skonu rezonovala (cítil se být tím pravým Čechoslovákem), vzpomínal na ni se svými přáteli velmi idealizovaně až do zralého věku. I proto si velmi cenil organizovaných zájezdů jednotlivých sokolských žup v červenci roku 1937 na Slovensko, jako podpory a duševní posily sokolských jednot na Slovensku v době silících nacionalistických a klerofašistických tendencí.²⁰ Jeho tehdejší postoje dokládá i sentence z dopisu, který psal k 75. narozeninám Janu Forejtovi: „Jendo, jsem hrdý na tvoje přátelství a plně si ho vážím. Tvoje zásluhy o Sokolství jsou nezměrné. Být 18 roků náčelníkem Sokolské jednoty v Kolíně je toho nejlepším důkazem. Taková ušlechtilá činnost neupadá v zapomenutí. Ovšem odměna za takovou obětavost je nyní bledá. Ty naše ideály propadly. Mimochodem si k této větě vzpomínám na Tvůj článek v mém vojenském deníku ze dne 25. října 1909, Z písni otroka od Svatopluka Čecha, Kdo jsme.“ Na tomto příkladu je vidět, že rozhodně nepřilnul ani k novému státnímu zřízení po roce 1948.²¹ Rovněž Volf vzpomíná na setkání ministrů zahraničních věcí států Malé dohody, které se odehrálo v létě roku 1936 právě v Topolčiankách. Na setkání Kamila Krofty (ČSR), Milana Stojadinoviče (Jugoslávie)²² a dr. Mariu (Rumunsko)²³ zaznamenal Volf rozkol a zaznamenal si předčasný odjezd Stojadinoviče z Topolčianek.²⁴

12. září 1938 musel na přímý rozkaz Zemského četnického velitelství odcestovat do Prahy, odkud byl obratem odeslán na Broumovsko, kde se stal ve-

20 SOA Praha, Volf, inv. č. 83, kart. 3.

21 SOA Praha, Volf, inv. č. 92, kart. 5.

22 Zde se jedná opět o drobnou nepřesnost ve Volfových pamětech, neboť Stojadinovič nebyl v této době ministrem zahraničních věcí, nýbrž od června 1935 předsedou jugoslávské vlády.

23 Tato osoba je těžko identifikovatelná, neboť ministrem zahraničních věcí Rumunska byl v této době Victor Antonescu a premiérem Gheorghe Tatarescu.

24 SOA Praha, Volf, inv. č. 90, kart. 4.

litelem místního úseku. Zde čelil opakovaným ozbrojeným útokům přízivců SdP, tzv. Ordnerů, a byl tak takřka denně v ohrožení vlastního života, téměř bez spánku. Po střízlivém zhodnocení situace odeslal veškeré osobní věci domů a na případný rychlý ústup si zakoupil batoh, v němž měl trvale uloženy nejnnutnější věci, aby v krizovém okamžiku ztrácel co nejméně drahocenného času. 21. září obdržel rozkaz, aby neprodleně odcestoval do Mladé Boleslavi, kde se v místní Škodovce chystala velká demonstrace dělnictva. Do svého rodného kraje dorazil ve 4.00 ráno, avšak zde už na něj čekal rozkaz nový, že se má přesunout neprodleně do Prahy, kde se situace jevila vážnější. Byl ustanoven velitelem 35 členného četnického oddílu, který měl pomáhat hradní strážní s ostrahou Hradu, neboť 22. září se zde dav domáhal násilím přístupu k prezidentu republiky Edvardu Benešovi a vylomil vrata v Matyášově bráně. V den mobilizace 23. září byl přidělen k ostraze německého velvyslanectví v Nerudově ulici, aby se zabránilo jakýmkoliv excesům. Volf vzpomíná, jak z oken budovy mířily na ulici kulometry a celou noc se zde pálily dokumenty. Hned druhý den, kdy zde službu předal, byl opět přidělen k výhradní službě na Pražském hradě. Odtud se pak měl přesunout do Zátíší u Braníka, vilové čtvrti v údolí Zátíšského potoka na okraji Prahy, kam se měl přesunout prezident republiky a vláda, aby byli nedaleko Prahy, ale mimo exponovaná místa. K ostraze mu měl být přidělen pohotovostní četnický oddíl z Liberce, který se do Prahy přesunul kvůli vyklizení města. Tento plán byl připraven kvůli očekávanému bombardování Prahy německým letectvem. 30. září se ještě po kapitulaci podílel na pacifikaci davu, který přišel na Hrad demonstrovat proti přijetí spojeneckých podmínek. 8. října 1938 se pak vrátil zpět na své standardní služební místo v Myjavě.²⁵

Ke dni 31. prosince 1938 byl rozkazem Krajského velitelství četnictva v Bratislavě zproštěný četnické služby na Slovensku a dán k dispozici vládě země České a Moravskoslezské. Hned na to byl tzv. Hlinkovou gardou odzbrojen. Ve svých pamětech zachytil i několik dobových hesel vykřikovaných slovenskými nacionalisty: „Kto Slovensko nemiluje, nech sa z neho vystahuje, a to hned, a to hned, a to hned!“, „Na Slovensku, po Slovensku!“, „Čecha do mecha, mech do Dunaja!“, „Hitler – Mussolini – Hlinka, to je naša linka!“²⁶

Je jistě zajímavé a chvályhodné, že Josef Volf se během své služby snažil výrazně zapadnout do místních poměrů. Velmi často nejen hovořil, ale i psal slovensky, částečně se rovněž naučil i maďarsky.

Dne 12. dubna 1939 byl s účinností k 1. lednu 1939 jako četnický důstojník výkonný (štábní kapitán výkonný) z důvodu přespočetnosti přidělen k Okresnímu četnickému velitelství v Benešově u Prahy, oddělení Benešov u Prahy. Nálezem

---

25 SOA Praha, Volf, inv. č. 91, kart. 5.

26 Tamtéž.

superarbitrační komise v Praze dne 4. května 1939 byl uznán trvale neschopným k vykonávání četnické služby z důvodu srdeční vady a ke dni 1. července 1939 byl dekretem ministerstva vnitra zproštěn činné služby s roční výsluhou ve výši 30 000 K (v roce 1945 pobíral důchod ve výši 3 400 K měsíčně). Podle vlastních slov Volfových se jednalo o dobrovolné vystoupení ze sboru tak, aby nemusel sloužit hitlerovskému Německu.

Po odchodu do výslužby se přestěhoval dne 1. dubna 1939 z Konopiště do vlastního domku v Benešově u Prahy, ulice Na Mydlářce (později Šimova ulice) čp. 513, kde žil až do své smrti.

V letech 1939–1942 pracoval v mnoha nehonoraných funkcích pro tehdejší Městský úřad v Benešově. Jako důchodce byl pak totálně nasazen od 12. října 1942 tehdejším pracovním úřadem k Okresnímu úřadu v Benešově, kde nakonec pracoval jako pomocná kancelářská síla až do 31. července 1949, od roku 1945 samozřejmě již jako zaměstnanec tamního okresního národního výboru.

Dle svých vlastních vzpomínek se během válečných let stýkal s Vojtěchem Travěncem velitelem odbojové skupiny „Žižka“, jenž byl učitelem na měšťanské škole v Bystřici u Benešova a s nímž se znal již ze svého působení na Slovensku, neboť do roku 1938 působil jako učitel v Novém Městě nad Váhom. Společně se stýkali zejména na půl cesty mezi Novým Městem n./V. a Myjavou v obci Višňové. Za okupace se spolu kontaktovali pod heslem „trn“. Vojtěch Travěnc byl za svoji ilegální protinacistickou činnost dopaden dne 14. června 1944, odsouzen k trestu smrti a o půl roku později, 13. prosince 1944 na Pankráci popraven.²⁷ Jak sám později Josef Volf zpětně zaznamenal, velkou část vzpomínek na pobyt v Topolčiankách ukryl za Protektorátu, neboť se díky své činnosti obával, že může být v hledáčku místního gestapa. V roce 1943 se musel vystěhovat náhle ze svého domku, které právě gestapo zabavilo pro svoji činnost, a nemohl tak svoji ukrytou sbírku v bezpečí vyzvednout. Když se sem v roce 1945 vrátil, našel ukrytý poklad velmi poškozený a dále již nepoužitelný. Nejvíce litoval ztráty pracovního deníku, kde zaznamenával všechna data o pobytu prezidenta T. G. Masaryka a jeho hostí na letním prezidentském sídle na Slovensku v letech 1929–1933.²⁸

Ještě jednou spojil svůj osud s četnictvem, resp. v této době již Sborem národní bezpečnosti, a to na několik týdnů v květnu v roce 1945, když přijel do Benešova jeho starý známý ze služby na Slovensku Bohdan Ševčík s úkolem stíhat jednotlivé příslušníky Hlinkovy gardy, kteří byli internováni v bývalém pracovním táboře (Arbeitserziehungslager) v Břežanech, a pátrat po zlatém pokladu Slovenské národní banky, díky čemuž projel velký kus jižních a jihozá-

27 SOA Praha, Volf, inv. č. 88, kart. 4.

28 SOA Praha, Volf, inv. č. 90, kart. 4.

padních Čech, zejména za demarkační linií v americké zóně, kam gardy ustupovaly.²⁹

V mezidobí let 1949–1950 pak pracoval jako administrativní síla při Místním národním výboru v Myslíči, poté se podílel dne 1. března 1950 jako sčítací komisař na prvním všeobecném sčítání lidu po 2. světové válce v Benešově, pro Okresní národní výbor v Benešově pak získaná data rovněž zpracovával.

Naposledy byl zaměstnán na Konopišti jako výpomocný pracovník a později správce archivu od 16. dubna 1950 do 31. prosince 1958 ve čtvrté platové třídě s hrubým měsíčním výdělkem 798 Kčs, od 1. ledna 1956 pak 920 Kčs a nakonec pak od 1. dubna 1958 rovných 1000 Kčs měsíčně. Nejprve jako zaměstnanec Lesního závodu „Želatinka“ v Konopišti, později Státního archivu v Praze, jeho zemědělsko-lesnického oddělení (vzniklo k 1. květnu 1956), pobočka Benešov, kam se sídlo přestěhovalo ke dni 1. ledna 1956 z Konopiště, které tak zůstalo nadále jen odloučeným depozitářem, který však Volf spravoval a prakticky zde trávil většinu svého pracovního času. O již tehdy nevyhovujícím umístění archivu a srdečném vztahu Josefa Volfa k novému poslání jeho života svědčí záznam o požáru na zámku Konopiště dne 16. února 1956, kdy sice nedošlo k žádným ztrátám na archiváliích, avšak v plné nahotě se ukázal problém v situaci, kdy na zámku přes noc krom tehdejšího kastelána Jana Posla nikdo nebydlel, a tudíž v jeho nepřítomnosti nebyl objekt nijak zásadně chráněn. Zásadně ohroženy byly tehdy zejména dvě obrovské a velmi vzácné mapy z archivního fondu Velkostatek Tloskov, které byly umístěny v podkrovní místnosti zámku (na přestěhování však zde uložené archiválie nakonec čekaly až do 30. června 1995, kdy byly převezeny do Prahy do archivního areálu na Chodovci).³⁰ V letech 1951–1955 byl jeho nadřízeným na Konopišti Josef Tlapák, od 1. ledna 1956 pak v Benešově Jiří Tywoniak. Ten si Josefa Volfa velmi vážil a v mnoha dedikacích svých knih jej tituloval jako „věrného přítele“.

Jeho činnost v českém archivnictví byla oceněna osobním dopisem, doručeným dne 10. ledna 1959, tehdejšího ředitele Státního archivu v Praze Jaroslava Lameše, spolupodepsaným vedoucím II. oddělení (zemědělsko-lesnického) a přímým nadřízeným dr. Jiřím Tywoniakem. Jeho největším počinem bylo uspořádání a inventarizace rozsáhlého archivní fondu Velkostatek Tloskov. Na tuto svoji práci vzpomínal takto: „K nezpracovanému archivnímu celku přistupuje archivář vždy s pocitem jistého očekávání. Co as dochovala náhoda dnešku, jakými se ukáží svědectví oněch zaprášených fasciklů, zda nepřispěje snad právě zdejší písemnost k řešení některého z historických problémů?“³¹

---

29 SOA Praha, Volf, inv. č. 93, kart. 5.

30 SOA Praha, Volf, inv. č. 22, kar. 1.

31 SOA Praha, Volf, inv. č. 103, kart. 5.

Od 23. srpna 1954 do konce roku 1957 byl členem letopisecké subkomise při stálé kulturní komisi Místního národního výboru v Benešově u Prahy. Byl rovněž využíván jako předseda volebních komisí, či velitel svépomocné skupiny civilní obrany. Vedle místních archivářů udržoval vřelé a přátelské vztahy rovněž s další zajímavou osobností benešovských regionálních dějin Karlem Švestkou, v letech 1941–1957 ředitelem Městské, později Místní lidové, knihovny v Benešově.

Dne 10. dubna 1920 pojal v Benešově za manželku Barboru Schneiberkovou,³² s níž udržoval citový vztah již od léta roku 1912. Z Konopiště do Benešova vezl Josefa Volfa bývalý arcivévodský kočár tažený párem vzácných lipicánů, které dostala vrchní hospodářská správa v Benešově v roce 1919 při delimitaci státního majetku od císařského dvora ve Vídni. Svatební hostina se pak konala v zámečkových prostorách na Konopišti a dle dochované svatební knihy hostů bylo pozváno velké množství příbuzných, známých, přátel i Volfových kolegů z četnického sboru. Manželství zůstalo bezdětné, avšak i tak bylo velmi šťastné, o čemž svědčí báseň, již Josef Volf věnoval své choti, kterou tituloval v psaných textech slovensky jako „starku“, ke čtyřicátému sedmému výročí jejich seznámení:

První dopis

*Bylo jí sotva patnáct let,
Když kdos jí prvně hlavu splet.
Šla z hodiny – byl krásný den
A vůně jako přeplněn.*

*A jak tak přešla cestičkou,
Tu duši měla maličkou,
Neb svět se pro ni skvělým zdál.
Na křižovatce mladík stál.*

*Jen jedno řekl slovíčko,
Pak v ruku vtiskl psaníčko
A ona psaní stiskla v dlaň,
A doma vděčně shlédla naň.*

*Až přečtete si řádky ty,
Jež pro Vás vsím jsou prováty,
Zda uvidím Vás přijít v sad,
Bych řekl Vám, jak mám Vás rád.*

32 SOA Praha, Sběrka matrik a průvodní listinný materiál, Středočeský kraj, římskokatolická farnost Benešov, sign. 65, index oddaných.

*Pak sešli se, svět jejich byl,
Když poprvé ji políbil,
Když poprvé jí srdce splet...
Dnes právě tomu čtyřicet sedm let.*

Již od roku 1964 byla jeho manželka velmi vážně nemocná, a pokud se chtěl na delší dobu vzdálit z domova, musel zjednat někoho, kdo by se o ni postaral. Sám sebe dokonce v této době, byv plný smutku ze zdravotního stavu své milované manželky, tituloval v dopisu příteli Aloisi Špakovi: „jsem trosečník a zoufalec“.³³ Barbora Volfová zemřela dne 3. dubna 1968 v benešovské nemocnici.

Od roku 1968 byl Josef Volf, i pod tíhou odchodu nejbližší osoby, už sám poměrně hodně nemocen a musela se o něj starat druhá sestra jeho zesnulé choti Jarmila Poppová, jež byla úředně schválená jeho domácí pečovatelkou.

Vztah k Benešovu vznikl u Josefa Volfa prostřednictvím jeho působení v četnickém sboru na několika místech v regionu a zároveň díky jeho manželce, neboť ta se narodila na Konopišti dne 28. dubna 1893 do rodiny Tomáše Schneiberga, toho času poklasného a šafáře na místním velkostatku, a jeho choti, pozdější vrchní kuchařky zámku, Josefy, tedy kmenových zaměstnanců Františka Ferdinanda d'Este.³⁴ Jeho švagrem byl strážmistr Bohumír Hynek, pod nímž sloužil na Konopišti, manžel Marie Schneibergové, chůvy arcivévodských dětí. I na toto konto v šedesátých a sedmdesátých letech pak kontaktoval do Salzburgu paní Sophii Nostitz-Rieneck, rozenou Žofii z Hohenbergu, již si pamatoval z Konopiště, a udržoval s ní až do své smrti písemný kontakt.³⁵ Její návštěvy Konopiště po plných 60 letech v roce 1981 se však už bohužel nedočkal.

Josef Volf měl rovněž velký smysl pro humor. V svých vzpomínkách sepsal například prohlášení o třech bodech, že se vzdává navždy veškerého alkoholu po pijatice se svým dobrým přítelem Aloisem Špakem dne 26. října 1953 v Benešově. V roce 1960 toto předsevzetí porušil při zájezdu Mezinárodního svazu turistů na Konopiště, což opět velmi trefně ve svých pamětech glosuje: „člověk je jen tehdy opilý, pokud nedokáže chodit na vlastních nohách a já na vlastních nohách šel, sice za podpory kamaráda, ale šel jsem. Ani mě nenesl ani mě nevezl“.³⁶

Byl rovněž od mládí velkým milovníkem lesa a myslivosti a často se různých mysliveckých akcí účastnil, včetně honů. Již při službě na Konopišti mohl tento svůj koníček pěstovat, neboť společně se zámeckým lesním personálem místní

---

33 SOA Praha, Volf, inv. č. 92, kart. 5.

34 SOA Praha, Sběrka matrik a průvodní listinný materiál, Středočeský kraj, římskokatolická farnost Benešov, sign. 51, matriční kniha narozených 1889–1902.

35 SOA Praha, Volf, inv. č. 20, kart. 1.

36 SOA Praha, Volf, inv. č. 103, kart. 5.

četníci vykonávali mj. i dohled nad arcivévodovou myslivostí. Při své službě v Myjavě měl dokonce osobně pronajat myslivecký revír ve Višnovém okolo Čachtického hradu.

Za svůj druhý, ne-li první, domov považoval Slovensko, zejména oblast kolem Myjavy, kde prožil patrně nejkrásnější léta svého života a tento kraj mu skutečně přirostl k srdci. Zároveň hned po válce v roce 1946 se na Podjavorinsko do města Myjavy vrátil, pozdravit staré známé, a posléze sem zajížděl během svých dovolených ještě mnohokrát. Nejezdil však samozřejmě jen na Podjavorinsko, ale i na jiná místa na Slovensku, kde např. strávil ve dnech 13.–26. září 1957 dovolenou v Tatranské Lomnici, v jejímž rámci se shodou okolností potkal a seznámil s dr. Zdeňkem Šambergerem, tehdejšími vědeckými vedoucími archivní správy ministerstva vnitra, osobní vzpomínka ke dni 17. září 1957: „Odpoledne vycházka k zubří oboře nedaleko Matliar... Cestou jsem se seznámil s dr. Šambergerem z Archivní komise v Praze. Příjemně jsme se bavili o Benešovsku a zároveň jsme řešili archivní problémy...“. Svoji lásku ke Slovensku zhmotňoval ve svých pamětech, kdy si všimal nejen státotvorných záležitostí či osobních vzpomínek, ale rovněž zachycoval život prostého lidu, folklór, odívání a kroje, zaznamenával i jména prostých osob, které protnul svůj životní osud s tím jeho, s jejich životním příběhem. Spousta jeho někdejších blízkých osob jej rovněž příležitostně navštěvovala v Benešově, zejména pokud se vypravily na výlet na nedaleký zámek Konopiště. Navíc s velkým množstvím svých přátel a známých ze Slovenska udržoval čilý korespondenční kontakt až do své smrti. 10. května 1969 si Josef Volf poznamenal: „Jsem starý člověk, přes 80 let star a přece mám ještě touhu podívat se do míst, kde jsem prožil tolik veselých chvil. Moje tužba se asi sotva vyplní, myslím, že už jsem políčko dooral“.³⁷ Josef Volf zemřel dne 21. dubna 1973 a je pochován na městském hřbitově v Benešově.

Josefa Volfa si zajisté mnozí „benešáci“ ještě pamatují jako vstřícného člověka a veselého společníka, který s hůlkou chodil do konopištských parků a měl kladný vztah k přírodě a myslivosti.³⁸

Osobní fond Josefa Volfa byl pak převzat do tehdejší benešovské pobočky Státního oblastního archivu v Praze dne 25. května 1974 od jeho švagrové Jarmily Poppové z Benešova.³⁹ A doplněn posléze ještě 14. května 1990 o další nalezené dokumenty. Je jistě velmi cenným pramenem nejen pro dějiny regionální. Zejména jeho osobní vzpomínky na působení na Slovensku, či na služby v blízkosti následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este jsou do určité míry zdrojem poznatků, byť subjektivní narativní povahy, v mnohém nenahraditelných. Zároveň se jedná

37 Tamtéž

38 Pavlík, Lukáš: Ve službách Vysokého pána – 1. díl. Zpravodaj města Benešov 9, 2012.

39 SOA Praha, Volf, inv. č. 1, kart. 1.

o zachycení života osoby, která de facto prožila turbulentní 20. století se vším, co k němu patřilo, snad vyjma pádu totality v roce 1989. Aspekt služby na zámku Konopiště se vztahem k arcivévodovu domu byl již badateli objeven a zatím velmi částečně uchopen a publikován, nejnověji např. Lukášem Pavlíkem v knize *Ve službách Konopištského pána: zaměstnancem nejen na zámku Konopiště v Čechách*, vyšlé v roce 2014. Ostatní možnosti využití vzpomínek, dobových dokladů, myšlenek, strastí i slastí života této pozoruhodné osoby, kterou znají a znali archiváři jako prvního konopištského zemědělsko-lesnického archiváře (ty starší ročníky zejména díky letním studentským brigádám, které na Konopišti vedl v letech 1952–1954 dr. Tlapák), teprve čekají.

Josef Volf, das nicht alltägliche Leben und die Schicksale des Archivars von Konopiště

Der Beitrag ist bestrebt in erster Linie das Leben von Josef Volf zu bearbeiten, insbesondere auf der Grundlage persönlicher Erinnerungen, Selbstzeugnisse und privater Dokumente, die Teil seines persönlichen Bestandes im staatlichen Gebietsarchiv in Prag sind. Vor dem Hintergrund der Ereignisse in Volfs Leben kann man dann in der Reihenfolge der bedeutendsten Geschehnisse der tschechischen Geschichte des letzten Jahrhunderts vorgehen. Auf einer zweiten Ebene geht es um eine gewisse „Propagation“ der Erinnerungen Josef Volfs gleichsam als Informationsquelle für die Geschichte der Gendarmerie Österreich-Ungarns und der Ersten Tschechoslowakischen Republik, für die Regionalgeschichte von Benešov, die Bildung des eigenständigen tschechoslowakischen Staates, für die Mikrogeschichte verschiedener Teile der Slowakei in den 20er und 30er Jahren des 20. Jahrhunderts und nicht zuletzt für die Geschichte des land- und forstwirtschaftlichen Archivwesens. Außerdem hat sich dank Josef Volf eine Menge an unikaten historischen Fotografien mit einem unschätzbaren Aussagewert erhalten.

Josef Volf, an extraordinary life and fate of an archivist in Konopiště

The paper is trying primarily to put together the life of Josef Volf, especially based on his personal memoirs, ego documents and personal documents that make part of his personal papers housed in the State Regional Archives in Prague. In the background of Volf's life, it is possible to go through the most important events in the Czechoslovak history of the last century. The other perspective in the text is the "propagation" of the memoirs of Josef Volf as an information source for the history of the Austrian-Hungarian and Czechoslovak Gendarmerie, regional history of Benešov region, creation of the independent Czechoslovak state, microhistory of various parts of Slovakia in 1920s and 1930s and, last but not least, the history of agriculture and forestry archiving. Apart from this, thanks to Josef Volf, a lot of historical photographs with a priceless information value have been preserved till today.

NEZNÁMÝ POHLED NA DOZNÁNÍ ARTURA LONDONA A PROCES SLÁNSKÉHO

JAROSLAV BOUČEK

Ota Hromádka, komunistický aktivista a novinář, politický komisař Mezinárodních brigád, účastník francouzského odboje a politický vězeň 50. let se narodil 30. srpna 1909 v Kněži, (dnes okres Havlíčkův Brod). Vr. 1930 jako student Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně organizoval akce Komunistického svazu mládeže (Komsomolu), byl poprvé uvězněn a vyloučen ze všech vysokých škol v republice. V letech 1931–1937 byl tajemníkem Komsomolu a KSČ v krajích Pardubice, Praha-venkov, České Budějovice, redaktorem týdeníku KSČ pro střední Čechy Jednota, přispíval do Rudého práva. Pro komunistické aktivity, většinou pro distribuci nelegálních tiskovin, byl desetkrát vězněn v řadě věznic: v krajské věznici v Kutné hoře, Chrudimi, Českých Budějovicích, v Praze, okresních věznicích v Německém Brodě, Pardubicích, Berouně, v policejních věznicích v Praze i německých Drážďanech.

V roce 1937 se přihlásil jako dobrovolník do mezinárodních brigád, které v občanské válce hájily Španělskou republiku proti generálské vzpouře. Jako politický komisař 129. mezinárodní brigády v praporu Masaryk se zúčastnil bojů na frontách v Estremaduře, Aragonu a Levantě i při závěrečném ústupu republikánské armády z Katalánska do Francie v lednu–únoru 1939.¹ Ve Francii byl internován v táborech v Saint Cyprien (department Pyrenées-Orientales) a Gurs (Pyrenées-Atlantiques), od října 1939 v pověstném táboře určeném pro obzvláště nebezpečné osoby Vernet d'Arriège (Pyrenées-Midi), kde byl vězněn například známý protistalinistický spisovatel Artur Koestler, který tábor popsal v knize *Scum of Earth*.

Začátkem června 1941 se mu při transportu do Německa podařilo uprchnout a zapojit se v Paříži do francouzského odboje. Stal se členem Československého národního výboru ve Francii. Od konce roku 1943 byl v Paříži velitelem deseti oddílů, celkem tisíce dvě stě zahraničních příslušníků Francouzských vnitřních sil (Forces françaises de l' Interieur – FFI) a v hodnosti kapitána se zúčastnil bojů za osvobození v Paříži v srpnu 1944. Od září 1944 do července 1945 působil jako

---

1 O československé účasti ve španělské občanské válce napsal O. Hromádka článek *Čechoslováci v boji o Španělsko*. *Tvorba* XV, 1946, č. 15, s. 231.

vojenský referent Československého národního výboru ve Francii a redaktor československého vysílání francouzského rozhlasu.²

Za svou odbojovou činnost získal řadu vyznamenání, mezi československými vyznamenáními i nejvyšší československé vyznamenání Řád bílého lva, francouzský Croix de guerre, polský Virtuti militari.

Po návratu do Československa byl Hromádka zástupcem vedoucí organizačního oddělení sekretariátu ÚV KSČ Marie Švermové a členem mezinárodního oddělení sekretariátu ÚV KSČ, šéfredaktorem stranického časopisu Funkcionář. Od září 1947 vedl informační oddělení, které tajně vytvářelo v partnerských stranách Národní fronty opoziční frakce, které napomáhaly prosadit mocenský monopol KSČ.³

Později byl usnesením předsednictva ÚV KSČ z 15. července 1949 byl převeden do armády. Od ledna 1950 se stal v hodnosti podplukovníka zástupcem náčelníka Hlavní správy výchovy a osvěty (HSVO) a tajemníkem organizace KSČ v celé armádě. Z této funkce byl sesazen novým ministrem obrany JUDr. Alexejem Čepičkou a od května 1950 do ledna 1951 byl zástupcem velitele Vysoké školy válečné. V rámci rozsáhlého zatýkání funkcionářů stranického a státního aparátu, byl spolu se skupinou vysokých důstojníků armády 3. února 1951 byl zatčen⁴ a po více než tříletém věznění v Kolodějích a Ruzyni odsouzen 1. dubna 1954 jako „špión ve službách kapitalistů a fašistů“ na dvanáct let vězení,⁵ které strávil v pevnosti Leopoldov a v pracovním táboře Rovnost v jáchymovských uranových dolech.

Po propuštění 30. dubna 1956 mu bylo znemožněno, aby se živil jako překladatel, pracoval tedy v dělnických profesích, nejprve v závodě Elektrosignál v Praze-Vysočanech, později až do své rehabilitace šest let jako brusič nástrojů v Závodech průmyslové automatizace (ZPA) v Praze-Nuslích. Po rehabilitaci a povýšení na plukovníka v roce 1963⁶ odešel do důchodu. V roce 1966–1968 Hromádka přispěl

2 Vojenský historický archiv (VHA), osobní spis účastníka národního boje za osvobození podle zákona č. 255/46 Sb., čj. 58706/48 a osobní složka O. Hromádka ve Sbirce Čs. interbrigadisté, a. j. 233a. O čs. účasti na fr. odboji Nekvasil M.: Temoignage sur la résistance tchécoslovaque en France pendant la Seconde guerre mondiale. Matériaux pour l'histoire de notre temps 1993, No. 31, s. 47–56.

3 Viz Kaplan, K.: Pět kapitol o únoru. Brno 1997, s. 3–34, 57–62.

4 Národní archiv, fond 02/2 Politické byro ÚV KSČ, a. j. 465, bod 26. Viz Závěrečná zpráva Koldeřovy komise 220. schůzi politického byra ÚV KSČ ze dne 27. listopadu 1962 (dostupné na www.praguecoldwar.cz).

5 VHA, Sběrka justiční dokumentace, fond Hlavní vojenský prokurátor, trestní spis zn. HPz. 31/56. V tomto procesu byli odsouzeni plk. Bedřich Kopold, pplk. Oto Hromádka, pplk. Antonín Svoboda, gen. Zdeněk Novák, gen. Rudolf Bulander, gen. Šimon Drgač, gen. Vladimír Drnec, gen. Karel Klapálek.

6 Viz Zpráva o výsledcích revize politických procesů z období let 1949–1954. Rudé právo 22. 8. 1963.

několika články do diskuse o československých interbrigadistech⁷ a politice KSČ v době poválečného nástupu k moci.⁸ Nedávno byly v nakladatelství Epocha vydány jeho vzpomínky pod titulem *Jak se kalila voda*.⁹ Po invazi armád Varšavské smlouvy emigroval do Švýcarska, kde pracoval pro Schweizerischer Sozialarchiv v Curychu. Ze švýcarského exilu zasilal řadě redakcí i osob obsáhlé dopisy, kde protestoval proti překrucováním a manipulacím ve velice úspěšným memoárům Doznání Artura Londona, které vzbudily nejen ve Francii obrovský rozruch. V curyšském archívu se dochovala fotokopie strojopisu francouzské textu, který zde nezkrácený zveřejňujeme v českém překladu. Ukazuje autorův pohled nejen na Londonovo Doznání a Slánského proces, ale i na politické procesy období stalinismu všeobecně. Hromádko zemřel 14. dubna 1983 v Yverdon-les-Bains v kantonu Vaud.

Edice

Curych 1972

Ota Hromádko: Revoluce požívá své děti. Budiž! Ale jak a proč.

Fotokopie, francouzský strojopis 25s.

Nyní již nejsou veřejné velké divadelní procesy v SSSR a zemích lidových demokracií podřízených Moskvě. Opony spadly a veřejnost si již desítky let klade stejnou otázku: Jak je možné, že všichni tito lidé s nadprůměrnou inteligencí, kteří věděli hodně o metodách jejich vlastní stalinistické policie, nakonec hráli takové příšerné představení, které je přivedlo na šibenici.

Poslední z těchto procesů, ale nikoliv největší, byl ten se Slánským¹⁰ v Praze v roce 1952. Tři aktéři ze čtrnácti přežili a dva z nich, Artur London¹¹ a Evžen Löbl žijí v exilu, měli možnost svědčit, aniž by tentokrát byli nuceni naučit se své výpovědi nazpaměť. Evžen Löbl¹² ve své knize napsané v exilu¹³ zajímavým způsobem vykreslil vše, co se stalo během procesu. Ale nevysvětlil, ani nenaznačil velkou otázku: Proč se nebránil svůj život, když se nakonec ocitl před veřejností?

---

7 Hromádko, O.: K historii čs. dobrovolníků ve Španělsku. Příspěvky k dějinám KSČ VI, 1966, č. 3, s. 376–389 a Ještě poznámky k historii čs. dobrovolníků ve Španělsku. Příspěvky k dějinám KSČ VII, 1967, č. 6, s. 917–921.

8 Viz Konference Únor a čs. revoluce. Právník CVII, 1968, č. 4, s. 363–368 a Co jste dělali komunisté? (Záznam besedy). A-revue XVI, 1968, č. 12, s. 38–43 a č. 13, s. 30–33.

9 Hromádko, O.: *Jak se kalila voda*. Praha 2017.

10 Rudolf Slánský (1901–1952), generální tajemník KSČ.

11 Artur London (1915–1986), náměstek ministra zahraničí.

12 Evžen Löbl (1907–1987), náměstek ministra zahraničního obchodu.

13 Paměti Löbl, E.: *Svedectvo o procese s vedením protištátného sprisahaneckého centra na čele s Rudolfem Slánským*. Bratislava 1968 byly vydány v řadě překladů.

Artur London, jiný přeživší z pražského procesu, zcela na svobodě ve Francii se to pokouší vysvětlit ve své knize vydané v lednu 1969 (Artur London: *L'Aveu*. Ed. Gallimard)¹⁴. Dílo velice explicitní, kde často opouští tento námět, aby vykreslil svou minulost odbojáře ve Francii, aparátníka v Moskvě a ve španělské válce.

*Ve svém celku Londonova kniha je padělek*¹⁵ [podtrhl O. H.]. Je tam uvnitř mnoho pravdy (především o metodách policie), je tam mnoho polopravd a jsou tam nepravdy a bílá místa, to znamená, že kniha mlčí o významných událostech, kterých se její autor zúčastnil. Pro část těchto nepravd je nutno přiznat, že London v době, kdy psal svou knihu mohl stále věřit v podvody policie, které jej přivedly k doznáním, ale z druhé strany jsou tam také nepravdy, kde s plnou znalostí věcí se pokouší očistit, částečně podpořit svá vlastní svědectví, učiněná po Londonově odsouzení v sérii tajných procesů, kde vystupoval jako hlavní svědek obžaloby, a nakonec svá vlastní svědectví učiněná již po svém osvobození proti těm odsouzcencům, kteří zůstali ještě v jáchymovských dolech nebo ve vězení. V některých pasážích své knihy navíc London *špiní památku lidí, které nebylo možno zlomit* [podtrhl O. H.], prošli se ctí celým peklem a protože již zemřeli, nemohou se bránit.

Budiž řečeno, že Londonova kniha byla celá vydána v Praze roku 1969 za plné ruské okupace a řádění cenzury.¹⁶ Protože v ničem neodporuje oficiálnímu výkladu Slánského procesu přijímanému ještě dnes v Československu. Chruščovova zpráva¹⁷ je také v SSSR stále platná, nemluví se o ní, ale ani se nepopírá. Všude na Východě byly tyto příběhy odhozeny do prachu archívů a jsou to materiály vyřazené z osnov.

Ale epilogy těchto divadelních procesů zdaleka nejsou napsány a všechny tyto události na Východě stále čekají na svého Micheleta.¹⁸ Byly komunistické revoluce na Východě opravdovými revolucemi? A do jakého bodu? Nebylo to jen jednoduše dobytí moci jednou stranou, to znamená její vedoucí skupinou a nakonec diktátorem, který využil ke svému cíli určitou ideologii – jak je vždy třeba – barvy krve. Je zásadní rozdíl mezi způsobem, kterým jihoamerický nebo severoafrický diktátor řídí svůj stát a lid a správními a policejními řádami, které se uplatňují v „lidových demokraciích“ a v SSSR? Logicky revoluce má přinést utiskovanému lidu svobodu.

14 Kniha vyšla již v r. 1968, viz internet. stránka nakladatelství Gallimard, 19. 12. 1968 se objevil jeden z prvních nadšených ohlasů, článek spisovatele Françoise Nourissiera v časopise *Les Nouvelles littéraires* V r. 1997 vdova Lise Londonová (spoluautorka Doznání) vydala dodatek, který měl Londona obhájit před vážnými výhradami historiků, česky London A.: *K pramenům Doznání: motáky z ruzyňské věznice z roku 1954*. Brno 1998.

15 *Francouzsky un faux*.

16 Ostrá cenzura byla nastolena teprve po nástupu G. Husáka a náklad knihy byl zničen. Rozsáhlé výňatky z připravované knihy vycházely v r. 1968 na pokračování v deníku *Mladá fronta*.

17 Tajný referát N. S. Chruščova přednesený začátkem března 1956 na XX. sjezdu KSSS.

18 Jules Michelet (1798–1874), fr. historik, pojal dějiny Francie jako boj národa proti despotismu.

Když se ekonomická a politická svoboda nezvětší, výsledek dobytí moci není nic než puč oligarchie diktátorů, ze které může vzejít jen diktatura jediného člověka. Toto dilema je dnes jasné.

Boj za socialismus – je to boj za svobodu, nebo jen boj o moc? Vedoucí myšlenkou všech ruských revolucionářů včetně Trockého byla myšlenka dobytí moci. Dobytou moc je třeba bránit. A posilovat. A centralizovat. A „monolitizovat“. Tento proces se projevuje tím, že nakonec policie v rukou diktátora řídí stranu. Ti, kteří se bouřili za starého režimu, jsou podezíráni, že jsou schopni opět povstat, navíc „nová“ policie zachovává své staré kádry a spisy. Stříhání ovcí a zabíjení vlků, i těch ochočených.

Epilog divadelních procesů bude soud dějin zbavený dočasných politických zájmů. Současnost a nedávná minulost již připravily pro soudy materiály spolehlivé hodnoty. Během „Pražského jara“ Dubčekovo vedení vytvořilo oficiální komisi strany, aby konečně objektivně definitivně prošetřila politické procesy a vytvořila zprávu pro sjezd strany. Během prvních měsíců ruské okupace ve zmatku boje mezi klany Dubčeka a jinými této komisi se podařilo pokračovat a dokončit svou práci. Ale ještě za Dubčekova vedení v lednu 1969 byla její zpráva potlačena.¹⁹ Ale proč byla potlačena tato přísně objektivní a vědecká zpráva založená na zápisech politického byra, zpráv policie a soudních orgánů a byla vytištěna Londonova kniha? Protože Londonova kniha přinášela oficiální výklad Slánského procesu přijatelný pro Rusy, zatímco zpráva jej vyvracela. Možná připomeňme také oficiální schválení KS Francie.²⁰

Zpráva „Pillerovy komise“²¹ je těžká ke strávení, nudná pro běžného čtenáře, ale poutavá pro ty, kteří mají hlubší vědomosti dějin posledních třiceti let komunistického hnutí ve východní Evropě. Vytvořená vysoce kvalifikovanými historiky, chladná, svým navršením a tříděním faktů otevřela pohled do propasti. Odkrývá fungování a vzájemné vztahy strany, soudnictví a policie a způsob, kterým jsou z Moskvy řízení nejen představitelé strany a vlády, ale i příslušné represivní aparáty.

---

19 Podle svědectví Karla Kaplana, tajemníka komise, byla potlačena teprve po nástupu G. Husáka. Tel. rozhovor editora s K. Kaplanem 27. 9. 2018. Fond PB ÚV KSČ je v současnosti digitalizován, není přístupný.

20 Vedení KSF nebylo knihou nijak nadšeno, francouzský historik Pierre Nora o tom napsal: „Oficiálně postupovaly orgány KSF podle ověřené taktiky – od rozpačitého ticha k otevřené agresivitě. Ticho bylo po vydání knihy, potom přišly pokusy Londona získat k potupnému návratu. Agresivita se dostavila po premiéře filmu rok poté: jeho tvůrci se prý zpronevěřili záměru, s nímž byla kniha napsána, a vytvořili dílo přímo antikomunistické.“ Nora P.: Vysvětlení vydavatele francouzského vydání, in: London A.: K pramenům..., s. 11. Podle Lise Londonové: „Vedení FKS tuto knihu nikdy v lásce nemělo... Ještě bouřlivější byla reakce na stejnojmenný film.“ Bičíková, M.: Nevěřící komunistka... Mladý svět, r. 32, 1990, č. 14, s. 9.

21 Jan Piller (1922–1995), člen předsednictva ÚV KSČ.

Na zjištěných faktech odhaluje zvrácenou morálku vedoucích kádrů strany. Nejinak zpráva spolehlivě vyvrací Londonovu knihu (nemluvě o filmu Costy Gavrasy²²) a přináší data, která ji popírají. Podařilo se zachránit tuto zprávu a otisknout ji v češtině a německém překladu (Das unterdruckte Dossier, Europa Verlag 1972, 442s.) Francouzský překlad měl již dávno vyjít (prosím ověřte, jestli již vyšel – p. Semprun měl ji vydat před dvěma lety v nakladatelství Champs libres).²³ Je možno přistoupit ke konfrontaci (naše citace jsou z českého originálu: Příspěvek k dějinám KSČ (Období 1949–68). Europa Verlag 1970, 318 s.²⁴

Jak se stane, že někdo má tu čest zúčastnit se velkého veřejného procesu? Zpráva o tom praví: „K výběru osob pro „spiklenecké centrum Slánského, byly určité důležité úhly pohledu. Při *obrovském počtu* [podtrhl O. H.] zatčených, byl dosti bohatý výběr, a proto se určovalo podle toho, jak se zatčený choval, jaká byla u něj záruka, že bude „dobře“ vystupovat před soudem, jak zapůsobí jeho výpověď a jak byl blízko Slánského. Důležitá byla snaha, aby v té skupině byli zástupci hlavních oblastí společenského života (op. cit. s. 61).

Z těchto důvodů byl London vybrán, aby zastupoval staré bojovníky ze Španělska. *Ale tam nesloužil v žádné vojenské jednotce.* [podtrhl O. H.] Byl na to i fyzicky nezpůsobivý. Pracoval v Barceloně v organizaci SIM,²⁵ která byla složkou politické policie. Čechoslováci bojující na frontě se s ním setkali pouze na konci války, když Mezinárodní brigády byly odvolány z fronty a podle rozhodnutí Neintervenční komise měly být evakuovány. Nebyl s nimi ani po ústupu v táborech ve Francii. V té době byl evakuován do Paříže, kde spolupracoval s československými organizacemi, které se staraly o internované a pomáhaly jim při útěku. *London byl vybrán jako vedoucí interbrigadistů, protože jiní se bránili.* [podtrhl O. H.]

London na několika místech své knihy tvrdí, že to byli jiní, kteří se doznali před ním a tak nakonec se musel podřídit: „Protože staří dobrovolníci Mezinárodních brigád se doznali, že jsou trockisté, to, že jsem byl jejich představitelem, mě staví do stejné řady s nimi. (L' Aveu s. 173). Tak podle něj začínal protokol jeho doznání.

Zpráva odporuje: „Mezi zatčenými komunisty byli lidé, kteří měli dost sil, aby byli hrdiní i v tomto vězení. Řada bojovníků ze Španělska... a jiných se nevzdala v těchto nejhorších podmínkách boje za svou čest. I když byli zlomeni fyzickým a psychickým utrpením, morálně drčení, měli také okamžiky, kdy ne-

22 Costa Gavras (nar. 1933), řecký režisér působící ve Francii.

23 Na internet. seznamu knih vydaných tímto nakladatelstvím není uvedena.

24 Na titulní straně knihy před názvem Potlačená zpráva (zpráva komise ÚV KSČ o politických procesech a rehabilitacích v Československu 1949–1968) úvod a závěr Jiří Pelikán. Wien Europa-Verlag 1970. Nově vyšlo pod názvem *O procesech a rehabilitacích*: (zpráva „Pillerovy komise“ o politických procesech a rehabilitacích v Československu v letech 1949 až 1968) I-II. Praha 1990.

25 SIM - Servicio de investigacion militar (Vojenská zpravodajská služba).

byli schopni pokračovat a tehdy podepisovali falešná doznání, ale stačila chvíle, několik dnů a vše odvolali (op. cit., s. 75).

Pravdou, kterou London dnes možná přízná, je že ho dostali lstí. Jeden z jeho dávných přátel Miloš Nekvasil,²⁶ který jako London přijel Španělska z Moskvy, byl, jak se dovídáme ze zprávy, členem policejní skupiny v Ruzyni, která řídila vyšetřování interbrigadistů. To on, který znal dokonale celou Londonovu minulost, sestavoval falešná doznání, kterými policie manipulovala jako s doznáními Závodského²⁷ i jiných. Bylo třeba dovést Londona k tomu, aby nenáviděl jiné tak, aby z něj bylo možno učinit hlavního svědka v jejich procesu. A povedlo se.

Ti, kteří sledovali politický život ve Francii v roce 1952, si možná vzpomenou, jak ve dnech procesu Londonova žena žádala trest smrti pro svého manžela. V Paříži, v poslanecké sněmovně Raymond Guyot,²⁸ její švagr, obhajoval tento postoj jako příklad vysokého politického uvědomění komunistické manželky. Bylo by zajímavé se dozvědět, jestli Lise Londonová tak jednala z politického uvědomění nebo byla zmanipulována. Ale Doznání mlčí.²⁹

Z Potlačené zprávy se dovídáme, že po svém zatčení se většina komunistických kádrů bránila: „Někteří jen několik dnů, jiní týdny a měsíce. Potom je zloмили, vzdali se... Někteří uvěřili, že svým „doznáním“ prokazují straně službu, jiní uvěřili, že strana na to nezapomene, když se bude rozhodovat o trestu.“ (op. cit., s. 76).

Během roku, který předcházal zatčení Slánského, bylo uvězněno více než dvě stě vyšších stranických kádrů, kteří měli klíčové pozice v aparátu strany, v policii a v armádě, na ministerstvech a v průmyslu. Slánský ve své funkci generálního tajemníka nejen věděl, co se s nimi dělo ve vězení, společně s Gottwaldem, prezidentem republiky a sovětskými poradci, spolurozhodoval o jejich zatčení a dávno věděl o svědectvích uvězněných. Většina vězňů nakonec podepsala falešná doznání, prohlásili svou normální činnost ve své funkci za sabotáž, ale bránili se a svalovali odpovědnost na své nadřízené, protože oni jednali na jejich příkazy a pod jejich vedením. Dost často nevěděli, že jejich nadřízení byli zatčeni také, a očekávali od

---

26 Miloš Nekvasil (1910–1998), interbrigadista, účastník fr. odboje, vyšetřovatel Stb. 1950 zatčen, r. 1951 propuštěn.

27 Osvald Závodský (1910–1954), interbrigadista, účastník fr. odboje, velitel StB, V r. 1951 zatčen, v r. 1954 popraven.

28 Raymond Guyot (1903–1986), člen politbyra KSF.

29 Lise Londonová ovšem tvrdila, že napsala Gottwaldovi dopis, ve kterém žádala pro A. Londona „spravedlivý trest“. „Ano, dopisy jsem napsala a on byl pak ve zkomolené podobě citován v tisku, což jsem pochopitelně nechtěla.“ Bičíková, M.: op. cit., s. 9. Některé dopisy a články otištěné k procesu Slánského byly redakčně upravovány do ještě extrémnějších poloh. Viz Bílek, J.: Spisovatelka J. Glazarová v procesech s M. Horákovou a R. Slánským. In: Politické procesy v Československu po roce 1945 a «případ Slánský». Brno 2005, s. 234–256.

nich, že se postaví na jejich obranu. Potom, co se doznali, že jsou nepřátelé nebo členové spiklenecké skupiny, svou výpověď učinili své nadřízené vedoucími skupiny. Zatčení vedoucí činitelé přinášeli pomlavy a obvinění proti svým podřízeným, aby dokázali, že oni nemají nic společného s těmito „nepřáteli“ a jejich „zločinnou činností“. Byli také brzy zlomeni a ve svých „doznáních“ také udávali své nadřízené. Tak došlo k zatčení členů politbyra, náměstků ministrů, členů štábu armády a policie. A nakonec samotného Slánského. Přirozeně to vše probudilo smrtelnou nenávist mezi lidmi, kteří se vzájemně obviňovali. To, že byli úplně izolováni bez zpráv zvenčí, dokonce bez korespondence svých rodin, také hrálo svou důležitou roli. Vyhladovělí k smrti, mrznoucí na půl vysvěcení v betonových celách a zbavování spánku, vězni již po třech měsících nebyli normálními bytostmi. Zpráva přímo ukazuje, jaké metody byly použity, logiku a průběh popsaného vývoje. Přesto je to těžké k pochopení pro toho, kdo se neocitl podobných podmínkách.

Slánský po zatčení neodporoval déle než tři měsíce. Když neuspěl s pokusem o sebevraždu, zvolil taktiku jako jiní. Navíc musel přiznat a potvrdit pravdivost „doznání“ zločinné činnosti svých podřízených a jiných, protože tak učinil ještě na svobodě. Dovídáme se ze zprávy, že Stalin dost dlouho váhal, než dal příkaz k zatčení Slánského. London byl jeden z hlavních činitelů, kteří způsobili jeho pád. Zpráva o tom říká: „Ve dnech, kdy tisk přinášel články k oslavě Slánského [50. narozeniny, pozn. O. H.] a oslavenec dostával množství blahopřejných dopisů a telegramů, London a Šváb³⁰ v ruzyňské věznici sestavovali výpovědi, ve kterých potvrzovali špionážní a protistátní činnost Rudolfa Slánského (op. cit., s. 56). To bylo koncem července 1951, skoro šest měsíců po zatčení Londona. Byla to kapitulace Londona a druhého nebo pomsta, nebo jedno s druhým dohromady? Těžko posoudit. London byl v té době poměrně dobře živen, autor tohoto článku žil v té době v cele naproti, oddělen dvoumetrovou chodbou. Je možno posuzovat morálku takového činu, každý může vzít své vlastní morální principy jako měřítko. Ale je třeba vzít v úvahu lidské podmínky, za kterých byl čin spáchán. A jak morálně soudit letce, který stisknutím prstu bombarduje a mrzačí ženy a děti, které mu nic neudělaly.

Když Slánský po třech měsících učinil svá doznání, začala se vytvářet skupina pro jeho proces. Aby byli získáni účastníci (možno říci dobrovolníci), použili se zřejmě velké sovětské zkušenosti. Taktika byla jednoduchá a účinná. Každý významnější vězeň byl postaven před následující dilema: Když je jasné, že budete mít svůj proces, máte na vybranou. Když se zúčastníte velkého procesu a pomůžete nám pověsit Slánského, budete méně významným členem své skupiny a dostanete jen menší trest, protože je politicky jasné, že nejsou možné více než jeden nebo dva rozsudky smrti. Strana se Vám odmění za vaši oddanost a brzy budete propuštěn z vězení. Mezitím zajistíme život vaší rodiny. Když ne, budete mít vlastní proces. Tam budete hlavou

30 Karel Šváb (1904–1952), náměstek ministra vnitra.

své skupiny, doznáný nebo usvědčený jinými v tajném procesu, a nemůžete očekávat než provaz.

(Před autorem tohoto článku byla otázka postavena zcela brutálně: Když nám pomůžete pověsit ty židáky, zachráníte tím svůj život. Když ne, necháme vás zde shnit zaživa nebo pověsit, což bude pro vás ještě štěstí. V té chvíli se autorovi podařilo praštit referenta přes hubu a dost dlouho byl ve svěrací kazajce, během výslechů přivázán ke kůlu ve zdi.)

Za těchto podmínek mnozí spěchali, aby byli souzeni ve skupině Slánského. Ale byli i takoví, kteří více méně odporovali od začátku až k anonymní smrti. Při širokém výběru bylo možno zvolit do velkého procesu židy a udělat z něj antisemitskou orgii.

Účastníci velkého procesu nebyli hlupáci a chtěli serióznější záruky než ty od anonymního referenta. Zpráva o tom praví: „Několik dnů před procesem obviněné (mimo R. Slánského) při osobních setkáních ovlivňoval K. Bacílek.³¹ Nechal se slyšet, že jejich slíbený postoj před tribunálem může ovlivnit výši trestu, apeloval na jejich odpovědnosti před stranou a sliboval záruky pro jejich rodiny (op. cit., s. 61). Připomeňme, že komise o těchto setkáních neměla nic jiného, než výpovědi tohoto ministra šestnáct let po té v roce 1968.

Londonovo Doznání uvádí o této epizodě: „když jsem ocitl před členem politické byra, ministra bezpečnosti Karola Bacílka v jeho generálské uniformě, který jménem svým, ale jak řekl: „Jménem strany, jménem soudruha Gottwalda“, vím, že kostky jsou vrženy. Vyslechnu, jak mi vysvětluje, že strana a peluje na mě, abych se držel výpovědi, jak byla formulována v protokolu soudu a že tím poskytnu velkou službu straně. Dodal, že venku situace je velmi vážná a že hrozí válka, že strana očekává, že nechám stranou své osobní zájmy a když tak učiním, bude mi to připočteno k dobru. To mě utvrzuje v přesvědčení, že když zaujmu před tribunálem odmítavý postoj, budu prohlašovat mou nevinu, nikdo mi neuvěří, budu nevěrohodný a budu pověšen (L'Aveu, s. 271–272).

O zárukách pro rodinu London nemluví, – v celé knize nenajdete řádku, že by udělal něco pro sebe nebo svou rodinu. I jeho doznání během procesu udělal pro stranu, aniž by co získal.

Na jiném místě své knihy (s. 265) London píše, že referent mu sdělil, že prokurátor uvažuje pro něj o trestu patnácti let vězení a pro druhého, Vavro Hajdů,³² také nepověšeného, osmnáct let.

Po svém procesu (sedmáct měsíců po procesu Slánského) autor toho článku žil několik měsíců ve společné cele s těmito dvěma přeživšími z hlavního procesu. V té době London vysvětloval věci s podstatnými odstíny. Například vypravoval, že když obžalování měli možnost prohodit pár slov mezi sebou (soud zasedal,

---

31 Karol Bacílek (1896–1974), člen předsednictva ÚV KSČ, ministr národní bezpečnosti.

32 Vavro Hajdů (1913–1977), náměstek ministra zahraničí.

aby určil rozsudek), Frejka,³³ jeden z obviněných řekl jinému, Šlingovi: Vypadá to špatně, může z toho vyjít až sedm nebo osm let pro nás. Co je jisté, je, že tresty odměny za doznání byly určeny s obžalovanými.

Během procesu referent autora každé ráno spěchal mu přečíst výpovědi obžalovaných z minulého dne, aby ukázal, jak mluví jiní. Vysvětloval tak, že tresty byly předem dohodnuty s obžalovanými. Podle něj tři z nich měli dostat tři roky podmíněně, ostatní mimo Slánského, tresty do pěti let. Rozsudek zastíral, tvrdil, že tři byli odsouzeni k smrti, což nikdo neočekával, ale že ostatní dostali jen menší dohodnuté tresty. Ale během následujících několika dnů byl hluboce demoralizován. Vyslovoval nadávky vůči těm sviním nahoře, o politické špíně, která se děje. Zklidnil se teprve, když byl povýšen. Ale již nebyl tím, čím byl. Po roce, když jsem se dozvěděl skutečný rozsudek, měl jsem dojem, že strana podvedla nejen odsouzenec, ale i referenty, kteří také věřili v nepřilíš vysoké tresty, které slibovali obžalovaným.

Obžalovaní, kteří dodrželi své sliby, byli odsouzeni k neočekávaným trestům. Jedenáct k smrti a tři zbylí na doživotí. Strana nedodržela své závazky. Jaký šok pro odsouzené. Stojí za uvedení některých pasáží z Doznání, kde je vykresleno zklamání odsouzenců:

„Na chodbách již nenacházíme své referenty. Během celého průběhu procesu nás neopouštěli. Povíдали si s námi, povzbuzovali nás. A nyní, po rozsudku, který posílá jedenáct z nás na šibenici, se vypařili. Copak nám referenti neslibovali jménem strany jiný osud, jestliže přijmeme postoj shodný se zájmy strany?

Nyní všichni žádáme vidět naše referenty. Mí soudruzi odsouzeni k smrti, vycházejí ze svých kójí, zastavují neznámé strážce rukou: Kde je můj referent! Řekněte mi, kde je můj referent. Jejich poslední naděje na život je ukryta v těchto funkcionářích, kteří je lámali hodinu po hodině, den po dni, měsíc po měsíci, rok po roku, ale mluvili s nimi, přinášeli jim naději, sliby. Sloužili jim jako prostředníci s vnějším světem, Gottwaldem.“ A dále: „Odsouzenec dodrželi své závazky až k hanebnosti. Strana nezná, odmítá ty své.“ (L'Aveu, s. 320–322).

Ale jaké byly závazky strany? Z Londonovy knihy se to nedovíme a když čteme stránky uvedené výše, máme dojem, že London nebo jeho cenzori potlačili v určitém místě knihy část, která se dotýkala právě těchto závazků strany a nezapomínali, že kniha se o tom zmiňuje někde dále. Ve dnech, kdy ministr státní bezpečnosti a člen politbyra Bacílek se setkal s obžalovanými, politbyro již rozhodlo jejich osudu. Obžalovaní se již naučili nazpaměť svá doznání, namluvili je na magnetofon a politbyro si přehrálo všechny pásky. Je možné věřit, že například ministr zahraničí, jeho dva náměstci a dva náměstci ministra zahraničního obchodu konečně tváří v tvář představiteli vedení strany se neptali, jaká bude odměna za ty všechny lži, o kterých věděly obě strany?

33 Ludvík Frejka (1904–1952), předseda ústřední národohospodářské komise při ÚV KSČ.

I když strana nedodržela své závazky, dva ze tří přeživších z procesu nadále dodržovali ty své. Brzy po procesu se Slánským (listopad) se situace změnila. Stalin a Gottwald zemřeli (březen 1953), Berija byl zatčen a 4. odbor NKVD (ministerstvo vnitra SSSR), který měl na starost proces a vedení jiných států sovětského bloku rozpuštěn. V Československu tisíce zatčených v souvislosti s procesem Slánského nebyli ještě odsouzeni a zůstávali ve vězení. Mezi nimi asi dvě stě těch, které je možno zařadit mezi vedoucí stranické kádry. Procesy s nimi po menším odkladu byly obnoveny a pokračovaly až do konce roku 1954, až do dní, kdy byli v Moskvě byli Abakumov – náčelník – a jeho čtyři podřízení, kteří řídili procesy v Praze a Budapešti, popraveni.³⁴ Ale tehdy všechny tyto komunistické kádry byly již odsouzeny. (Jeden z těchto procesů, proces Goldstückera a diplomatů se konal již v květnu 1953. Měl dokázat, že věci Slánského šlo skutečně o špionáž).

Dva ze tří přeživších Slánského proces dodrželi své závazky vůči straně a ve dvou následujících letech sehráli roli hlavních svědků obžaloby. Ve vězeních a táborech byli nazýváni „svědkové z povolání“ [podtrhl O. H.]. Byli hlavními, ale zdaleka ne jedinými v tomto povolání. Londonovo Doznání o tom hovoří skromně: „Na základě svědectví mých spoluvězňů mě bezpečnost donutila učinit „doznání“, které nebylo než potvrzení všech lží vyrobených proti mně, a nyní jsem musel opakovat tato „doznání“ jako svědectví proti obžalovaným, které se rozhodla soudit...Nemohu odmítnout svědčit...to by přinášelo příliš velká rizika pro mě [podtrhl O. H.], když jsme stále rukojmí lidí z Ruzyně... Jak jsem již vysvětlil, svědectví stejně jako vše ostatní v procesech jsou jen komedie, protože rozhodnutí jsou učiněna předem (L’Aveu, s. 394). A. London nám nevysvětlí, co byla ta „příliš velká rizika“. Odsouzen na doživotí, tedy k úmrtí ve vězení během několika mála let, co mohl ještě riskovat? Nebo dostal nové „závazky strany“? *Na čtyři sta padesátí stranách své někdy velice upovídané knihy neříká nic o konfrontacích, které měl během velkých tajných procesů, které probíhaly během dvou následujících let.* [podtrhl O. H.] Neřekne také nic o postoji těch, proti kterým svědčil. Zpráva komise uvádí, že řada z nich se bránila.

To by byla užitečná zkušenost pro ty, kteří by mohli být ohrožení takovými procesy v budoucnu. V Československu se řídili pod vedením ruských „poradců“ zkušenostmi a metodami vyzkoušenými ve velkých procesech v SSSR. Skoro všichni obvinění byli odsouzeni k smrti a popraveni. Ve svých výpovědích „vydali“ a usvědčili celé skupiny svých „spolupachatelů“ jejich „zločinů“. Popravení již nemohou v konfrontaci odvolat a je možné na základě těchto doznání a svědectví mrtvých soudit a odsoudit nebo jednoduše tajně likvidovat. Pro ty tvrdé, kteří se bránili, byli ponecháni naživu dva nebo tři členové „centra“, kteří

---

34 V. S. Abakumov a jeho podřízení A. G. Leonov, V. I. Komarov a M. T. Lichačev byli odsouzeni k trestu smrti a popraveni 19. 12. 1954.

mohou v případě potřeby „vylepšit“ doznání a dosvědčit nová fakta (tak například Radek³⁵).

Artur London nevděčí svůj život tomu, že se podřídil svým referentům a straně, ale tomu, že mnozí z těch, kteří byli kompromitováni jeho svědectvím, se stále bránili a byl třeba živého svědka, aby podle potřeb doplnil svědectví, až budou souzeni. Věc zvláštní – ti, kteří se podřídili a zúčastnili se velkého procesu v naději, že zachrání svůj život, byli téměř všichni pověšeni, zatímco ti, kteří se bránili, jisti svou anonymní smrtí, získali čas, přežili Stalina a Gottwalda a zachránili si život.

Celá ta manipulace kolem velkého procesu nebyla než něco jako smlouva, ve které se směňoval život Slánského a možná také Clementise (ministra zahraničí) za život a brzké propuštění jiných obvinění a ve které strana nedodržela své závazky. Je velmi těžké, ba zcela nemožné, aby ti, kteří provedli toto *čachrářství*³⁶ [podtrhl O. H.] s životy jiných, později to přiznali, když to pro ně dobře dopadlo a neexistují žádné důkazy. Podobné věci se staly za nacistů a především v nacistických táborech a neexistuje případ, že by ti, kteří zachránili svůj život tím, že vydali na smrt jiné, by to sami od sebe a bez vnějšího tlaku přiznali. K takovému postoji je třeba ještě více morální síly než k tomu, aby se nepodřídili a nezdemoralizovali.

Pan Semprun³⁷ jako scénarista a p. Costa Gavras jako režisér na základě Londonovy knihy před dvěma lety vyrobili film pod stejným titulem Doznání. Film viděli miliony diváků – byl to úspěch. Po pravdě, mohl by projít i v Československu, nebýt dvou kazů. Prvním, že film byl vypuštěn v době, kdy byly všechny tyto věci vyňaty z osnov (aniž by byly vyvráceny). Druhým byla nepravověrná otázka položená ve filmu: *Co s tím vším, co jste viděli, vy komunisté udělali, když jste znali pravdu a byli na svobodě* [podtrhl O. H.]. I Komunistická strana Francie nemohla přijmout takovou otázku a odmítla film.

Pan Gavras, když se držel Londonových vysvětlení, se ocitl jako každý v nemožnosti v racionálním rámci pochopit postoj obžalovaných během procesu. Uprchl do absurdna, do „kavkárny“ (slovo vytvořené ideology Novotného³⁸, jakkoliv je to zvláštní, používá se).

Protřepává téma ze všech stran. Dokonce se rozdávají oslazující pilulky. Aby vysvětlil v rámci „kavkárny“ postoj obžalovaných, p. Gavras podváděl. Představil je jako odlišné od normálních vzdělaných lidí na Západě. Viděl film natočený

35 Karl Radek (1885–1939) tajemník Komunistické internacionály, v druhém moskevském procesu (tzv. proces sedmnácti, 1937) odsouzen k 10 letům vězení.

36 Francouzsky ce maquignonage.

37 Jorge Semprún (1923–2011), šp. spisovatel, ministr kultury.

38 Antonín Novotný (1904–1975), 1. tajemník ÚV KSČ, prezident republiky.

během procesu a tak znal jejich fyziognomii a vzhled. Přesto je představil jako tupce, ve kterých se navíc odráží jejich židovský původ. Ze Slánského, který byl vždy krásným, vysokým a štíhlým mužem s hustými tmavě kaštanovými vlasy, během procesu již napůl zšedivělými, udělal zrzavého malého žida, židovského obchodníka-lišáka. Ze Šlinga³⁹ (toho, kterému během procesu padají kalhoty), jakéhosi vychloubačného vypravěče židovských vtipů z budapeštské kavárny. A ten byl přece mohutné postavy, s hlavou velkého herce. A tak dále.

Obvinění byli lidmi z nejlepší společnosti. Nebyli to žádní tupci, jak nám je představuje p. Gavras, ale velcí hráči, kteří hráli hru života a smrti. Byl mezi nimi ministr zahraničních věcí, celkem sedm náměstků ministra a další se jim rovnali. Ze čtrnácti souzených čtyři byli doktorem práv, dva novináři světového významu, jeden ekonom, který vystudoval universitu na Západě a tři, kteří museli přerušit svá vysokoškolská studia kvůli válce nebo proto, že je strana vzala do svého aparátu. Jen čtyři z nich, mezi nimi London, nestudovali před válkou na žádné vysoké škole. Ale žádný z nich nebyl původem dělník. Měli hlavy a vzezření Servan-Schreibera,⁴⁰ mimo, jediného, který se spíš podobal Jacques Duclosovi,⁴¹ tedy stejní lidé jako Charles Tillon,⁴² R. Garaudy,⁴³ Aragon⁴⁴ nebo Duclos. Kdyby byli takto představení, film byl pro širší veřejnost nepochopitelný. Jejich vzdělání, jejich inteligence a především ta dlouhá drezúra ve vedoucích funkcích strany je zahubila. Byli to vyšší kádry stalinské epochy. Byli zvyklí dělat kompromisy, *nebyli to žádní revoluční rváči* [podtrhl O. H.], mimo boje proti úředně vyhlášeným „nepřátelům“ ve straně a svým podřízeným, kteří by se odvážili je kritizovat.

V divadelních moskevských procesech byli hlavními obviněnými také intelektuálové sformovaní na Západě, kde studovali nebo žili dlouhá léta v emigraci (Zinověv,⁴⁵ Radek,⁴⁶ Kameněv,⁴⁷ Bucharin,⁴⁸ Rakovskij⁴⁹ a další). Je to právě to vzdělání a západní civilizace, která dělá z některých vzdělaných lidí řezníky národů ve

---

39 Otto Šling (1912–1952), vedoucí tajemník KV KSČ v Brně.

40 Jean-Jacques Servan-Schreiber (1924–2006), fr. novinář a politik.

41 Jacques Duclos (1896–1975), fr. politik, vedoucí představitel KSF.

42 Charles Tillon (1897–1993), velitel fr. kom odboje a kom. politik, vyloučen z KSF r. 1970. V textu chybne Marcel Tillon,

43 Roger Garaudy (1913–2012), fr. marx. filosof, vyloučen z KSF r. 1970.

44 Louis Aragon (1897–1982), fr. kom. spisovatel.

45 Grigorij J. Zinověv (1883–1936), sov. politik, byl v čele Komunistické internacionály.

46 Karl Radek (1885–1939), sov. politik, tajemník Komunistické internacionály.

47 Lev B. Kameněv (1883–1936), sov. politik a publicista.

48 Nikolaj Bucharin (1888–1938), sov. politik a filosof, předseda Komunistické internacionály.

49 Christian G. Rakovskij (1873–1941), sov. politik.

dvou válkách, letce, kteří masakrují ženy a děti, nebo doktory v nacistických táborech nebo ruzyňské věznici v Praze. Například tribunál, který soudil Slánského, se skládal ze známých starých předválečných právníků, nikoliv z komunistických aktivistů či sympozantů.

Nakonec jsme svědky toho, jak vysoce kvalifikovaní vědci na obou stranách bez přestání vylepšují atomovou bombu, aby ji hodili na druhou stranu, tedy na města obývaná ženami a dětmi. Soudci, obvinění, referenti v Praze a v Moskvě jsou ze stejného těsta jako ti, kteří v laboratořích nebo na střelnicích se připravují zabít jiné a mají z toho dobře placené povolání. Všichni byli vytvořeni, lépe řečeno znetvořeni stejnou civilizací. Tam, kde nějaký venkovan se brání jako býk nebo krysa zahnaná do kouta, dosti významná část intelektuálů a civilizovaných vzdělavců dělají manévry, hledají kompromisy, dopouštějí se zbabělostí.

Je třeba uvést příklady. Během procesu se Zinověvem a dalšími (šestnáct obviněných, šestnáct popravených) v Moskvě dva dni po zahájení procesu Pravda z 21. srpna zveřejnila články Karla Radeka, Ch. Rakovského a G. Pjatakova,⁵⁰ kteří kategoricky žádali trest smrti pro všechny obviněné, mezi kterými se nalézali jejich staří přátelé z doby ilegálního boje a emigrace. Musí zaplatit svou hlavou, píše Radek. Žádnou milost, je titul článku Rakovského, a „musí být zničeni bez slitování“ píše Pjatakov v titulu. Napsali své články, aniž by znali obžalobu, ještě dříve než se obžalovaní, jejich dávní přátelé, objevili před soudem. A když na ně došla řada a byli odsouzeni také, Radek žil a skončil svůj život jako „svědek z povolání“. Rakovski také byl také odměněn za „službu straně“, byl odsouzen ve svém procesu „pouze“ na patnáct let a ve vězení zmizel tři roky později.

Bedřich Geminder⁵¹ odsouzený a popravený se Slánským se zúčastnil největšího moskevského procesu, toho z roku 1938. Napsal o tom reportáž pod pseudonymem (G. Friedrich: Aus dem Gerichtsaal, Strassbourg, Pométhée 1938). Viděl „doznání“ lidí, které osobně znal, pod kterými pracoval. V jeho brožurě je víc nadávek než konkrétního obsahu týkajícího se procesu. Čtrnáct let později se „doznával“ také. Je nemožné, aby nevěděl, oč se jedná. Přesto poskytl „službu straně“.

Jules Hubert-Droz,⁵² tajemník Komunistické internacionály, se zúčastnil roku 1937 procesu proti Pjatakovi, Radekovi, Sokolnikovi⁵³ a dalším. V prvních řádcích své brožury (J. Hubert-Droz: De la fausse teorie au crime. Zurich. Ed. Libre Suisse 1937, 31s.). Napsal o tom: „... pro nás, kteří jsme během války znali Radeka a Sokolnikova jako emigranty, jejich přítomnost na lavici obžalovaných a těžká obvi-

50 Georgij L. Pjatakov (1890–1937) sov. politik.

51 Bedřich Geminder (1901–1952) vedoucí mez. odd. sekretariátu ÚV KSČ.

52 Jules Hubert-Droz (1891–1971), zakladatel KS Švýcarska, vyloučen r. 1942.

53 Georgij J. Sokolnikov (1888–1939), sov. politik a diplomat

nění proti nim znamenají problém, který není problémem psychologickým, ale politickým, jak se tito včerejší bojovníci stali kontrarevolucionáři, spojenci fašistů a podněcovatelů imperialistické války proti SSSR? A vysvětlil to tím, že kritizovali stalinskou politiku. O něco později Humbert-Droz se rozešel s komunismem a o dvě desetiletí později vysvětloval, že takovou reportáž napsal, aby mohl opustit SSSR.⁵⁴ Ale co tomu říkala „vysoká komunistická morálka“?

V době moskevských procesů byl na Západě nezanedbatelný počet komunistických intelektuálů, kteří žádali nebo tleskali masovým popravám v Moskvě. Ti všichni byli možnými svědky pro procesy v jejich zemích, když se strana ujme moci. Přístup k části starých komunistických intelektuálů v Československu k procesu Slánského to dokazuje. Z druhé strany je třeba připomenout, že část těchto intelektuálů byla v této době uvězněna nebo vyhnána ze strany.

Abychom rozptýlili pochybnosti, ukažme jeden příklad ve Francii. V lednu 1953, několik měsíců před smrtí Stalina, v Moskvě zatkli skupinu židovských lékařů, které obvinili z nejhorsích zločinů a připravovali proti nim proces v rámci boje proti sionismu jako pokračování pražského procesu. V Paříži deset komunistických lékařů okamžitě veřejně odsoudilo své židovské sovětské kolegy. Ale po smrti Stalina byl zavržen tento „komplot“, který Chruščov⁵⁵ odsoudil jako projev „kultu osobnosti“. Těchto deset lékařů mlčelo. Teprve deset let později Thoréz vysvětloval jejich motivy: „...v té době byla vykonáván nátlak na naše komunistické lékaře ve Francii, aby okamžitě podepsali text souhlasící se svévlným násilím proti jejich sovětským kolegům pro činy, které neznali. Jejich vlastní profesní svědomí nemohlo připustit, aby lékař ukládal o život svých nemocných. Měli pochybnosti o pravdivosti těchto obvinění.“ (L'Humanité, 10. října 1963, podle Bulletin d'information, Commission pour la vérité sur les crimes de Stalin. Cahier trimestriel. Janvier 1964, No. 3). Ale podepsali, zdá se, že v tomto deníku nikdy neodvolali, nevysvětlili, ani nenapsali omluvný dopis svým židovským kolegům. Přitom jsou to slušní lidé jako každý, pokud do někoho strčí v metru, řeknou „pardon“.

Z takové várky byly uvařeny procesy na Východě. Během výslechů bylo obžalovaným představeno drtivé množství podobných prohlášení od známých osobností nebo dokonce přátel zatčených. Tak bylo zlomeno mnoho z těch, kteří se zpočátku bránili. Tito francouzští lékaři se mohou utěšovat. Byl také zatčen lékařský personál presidenta Gottwalda a byl obviněn, že chtěl zavraždit svého pacienta. A tam také, bez jakékoliv čekání na obžalobu, někteří významní lékaři poslali do tisku prohlášení požadující nejpřísnější trest. A když byl rehabilitován,

---

54 J. Hubert-Droz byl autorem čtyřdílných pamětí Mémoires de Jules Humbert-Droz. Neuchâtel 1969–1973.

55 Nikita S. Chruščov (1894–1971), 1. tajemník ÚV KSSS, předseda sov. vlády.

také nic neodvolali, ani neposlali omluvný dopis. To vše proběhlo v kruhu starých universitních profesorů.

A nakonec je tu otázka mravní. Bez nejmenších pochyb tato morálka vysokých komunistických kádru, obviněných nebo falešných svědků nebo výrobců rezolucí vyplývá v první řadě z ideologie strany a z jejího vnitřního života. Ti, kteří ve straně dosáhli určité hodnosti, si museli již dříve zvyknout na podřízení (demokratický centralismus!), uskutečňování politické linie, vyhlášené samotným vůdcem strany (tedy představené v jeho projevu, napsaném obvykle lidmi pera na jeho dvoře). Museli bojovat bez milosti proti těm, kteří nesouhlasili se „stranickou linií“, což jsou obvykle jejich podřízení, kteří je v té době kritizují. Zvykli si psát „posudky“ na jejich podřízené, přátele nebo staré spolupracovníky pro „kádrová oddělení“, což je takové malá amorální špinavost, protože člověk, kterého se to týká, se tak nikdy nedoví pomluvy, které by se neodvážili mu říci do očí. A když člověk setrvává v linii, je v socialistických zemích v řadách „slušných lidí“, čerpá ze stranické legitimity.

V mravním životě „stranických kádru“ část morálky normálních a slušných lidí je vykleštěna a nahrazena ideologií, službou a oddaností straně. Když se jedná o „boj proti nepřítelům ve straně“, všechny zábrany padají a ti, kteří jsou „oddáni“ straně, ne-li jen svému postavení ve hierarchii aparátníků, jsou schopni rozejít se se svými starými přáteli, pomlouvat je, dokonce se zúčastnit jejich oběšen. Bylo by mylné předpokládat, že takový mravní úpadek se projevuje pouze v zemích, kde jsou komunisté u moci. Je nedílnou součástí života strany i v kapitalistických zemích. Ti, kdo nesouhlasí, jsou nepřátelé č. 1, nebezpečnější než kapitalisté nebo kdysi fašisté. Nelze je soudit, ale jsou zasypáni blátem. André Marty,⁵⁶ Charles Tillon a Roger Garaudy jsou posledními příklady ve Francii. Kdyby KSF byla u moci, Tillon by měl svůj proces a bylo by dokázáno, že celý odboj podvodem a Tillon jistě spolupracoval s Gestapem. A bojovníci FTPF⁵⁷ by ho následovali do vězení. Stejný osud měli například bojovníci španělské války na Východě. Rozpaky, které Tillon měl, když něj strana zaútočila, a které čestně vylíčil ve své knize,⁵⁸ by mohly vzít jiný obrat, kdyby místo diskusí v politickém byru by ho strčili do zimy Ruzyně v Praze. Možná jeho počáteční sebekritika by se docela dobře rozvinula v „doznání“.

Obecně se soudí, že divadelní procesy byly výrazem vnitřního boje o vedoucí místa. To je omyl. Obvykle zatčení a souzení lidé byli již dávno předtím odstaveni od jejich moci a nepřestavovali již nebezpečí pro vládnoucí skupinu. Tyto procesy měly především politickou funkci. V SSSR měly na počátku ukázat, že protivníci bolševiků u moci, tj. socialisté-revolucionáři a menševici jsou jen bandou špiónů,

56 André Marty (1886–1956), fr. interbrigadista, odbojář, vedoucí představitel KSF, vyloučen r. 1952.

57 Francs-Tireurs et Partisans Français, organizace fr. kom. odboje.

58 Tillon Ch.: Un „Proces de Moscou“ á Paris. Paris 1971

vrahů a sabotérů. Tak bylo vyloučeno politické střetnutí, nebylo třeba diskutovat s nimi o hospodářské či státní politice, odtud mohli být protivníci ničeni, aniž bylo nutné jim odpovídat.

Procesy třicátých let se starými bolševiky sledovaly stejný cíl. Po tom, co byl vyhlášen boj proti trockismu, bylo třeba dokázat, že každá kritika stalinismu, výsledek pětiletých plánů [...] ⁵⁹ a všichni ti, kteří projevili takové úchytky, jsou jen bandou zločinců, se kterými není třeba diskutovat, protože jsou to trockisté. Tak nejenom v SSSR, ale v celém mezinárodním komunistickém hnutí byla od začátku potlačena jakákoli kritika stalinismu. Nebylo nutné odpovídat trockistickým nepřítelům, byli ničeni a pronásledováni bez diskuse všude.

První procesy v lidových demokraciích, s Kostovem ⁶⁰ v Bulharsku a Rajkem ⁶¹ v Maďarsku měly pranýřovat jako agenturu nepřítelů Jugoslávie a titoismus. Nadvláda SSSR měla být potvrzena, disidenti byli od té doby agenti amerického imperialismu.

Slánského proces v Praze měl především zničit ideologii a postavení protinacistického odboje. Podle jednotlivých kategorií měl zničit slávu a postavení londýnské emigrace, bojovníků Mezinárodních brigád ve Španělsku, Slovenského národního povstání, Pražského povstání a nakonec věhlas těch, kteří přežili nacistické tábory. (Podobná a tak rozsáhlá opatření nebyla nutná v Maďarsku a Bulharsku, kde téměř nebyla stranická organizace před osvobozením, ani nebylo významnější hnutí odporu). Tedy to, co se nepodařilo v Jugoslávii, podařilo se v Československu.

Země byla osvobozena Rudou armádou a představitelé československého odboje byli jen anglo-americko-hitlerovskými agenty. Což nakonec proces Slánského politicky „dokázal“.

Na druhé straně bylo třeba přerušit osobní vztahy, i ty s komunisty západních zemí. Což se také podařilo. A za třetí bylo třeba zavřít dveře těm přicházejícím ze Západu, kteří sympatizovali s komunistickými režimy, ale nebyli vázání stranickou disciplínou a odvažovali se mít vlastní názory. Udělali z nich špióny jako například z labouristického poslance Ziliacuse. ⁶² Dokonce i Raymond Guyot, ⁶³ který v poslanecké sněmovně Slánského proces obhajoval, byl v ruzyňských protokolech uveden jako agent americké špionáže. Tato politická linie pražského procesu byla v SSSR v prakticky v kurzu od konfliktu s Titem ⁶⁴.

---

59 Několik slov škrtnuto, nečitelné.

60 Trajčo Kostov (1897–1949), bulh. kom. politik, tajemník ÚV KSB.

61 Lászlo Rajk (1909–1949), maď. interbrigadista, kom. politik, ministr vnitra.

62 Koni Zilliacus (1894–1967), poslanec Labour Party.

63 Raymond Guyot (1903–1986), fr. kom. politik, člen politbyra ÚV KSF.

64 Josip Broz-Tito (1892–1980), jug. kom. politik, prezident Jugoslávie.

Uskutečnění výše zmíněných politických linií bylo vždy spojeno s kvalitativními změnami řídicích aparátů. Jednou se aparát strany stává řídicím vůči armádě a policii, jindy se policejní aparát dostává na první místo a ničí aparát strany, protože se změnila linie a aparát je ideologicky neschopný uskutečnit nové koncepce.

„Kremlogové“ oceňující události na Východě se zajímali především o změny prvořadých hvězd. Tím, že je považují za nejdůležitější, došli k iracionálnímu výkladu událostí. Obyčejně došli k závěru, že to není nic jiného než boj klanů a jednotlivců o moc. Ale protože nejdůležitější je „politická linie“, tedy politické koncepce obrany moci proti kritice v obdobích slabosti, všechny tyto události a změny nejsou než druhořadými efekty „změn politické linie“, nastavených dříve. Tedy ten, kdo umí číst „činštinu“ Moskvy a má dosti trpělivosti, aby ji pochopil, dojde k naprosto logickým a racionálním vysvětlením nejen divadelních procesů, ale všech obrátů a otáček sovětské politiky. Jsou to vždy v zásadě potřeby vnitřní politiky země a režimu, které diktují vnější chování.

Ohňostroj velkých procesů vždy bránil vidět to, co probíhá za kulisy. Nakonec nebylo víc než několik desítek prominentních kádrů strany, kteří se „doznali“ a byli veřejně souzeni. Vedle nich byli desítky tisíc dalších, kteří zmizeli „ve tmě a mlze“ v táborech a vězeních. Nedávali záruku „dobře vypovídat ve veřejném procesu“ nebo se „špatně chovali“. Bylo tisíce těch, kteří zemřeli jako anonymní hrdinové a tisíce těch, kteří bojovali celá léta, někdy i desítky let.

Na začátku jsme napsali, že již nebudou divadelní procesy v zemích pod sovětskou vládou. Naše přesvědčení je založeno na následujících úvahách:

a) Druh vůdců-bohů s neotřesitelnou autoritou, kterou bylo potřeba hodit na váhu, Stalin, Gottwald, Rákosi a další, již vymřel. Ti noví nejsou již ti „starí revolucionáři“, „vítězové“, „otcové národů“, „osvoboditelé“. Jsou byrokratického, nikoliv revolučního zrození a dostali se na vedoucí místa v době, kdy již jiní odcházejí do penze. Žádný z nich nebude mít čas, aby se stal nezpochybnitelným vůdcem.

b) Druh obviněných, starí revolucionáři ještě z doby kapitalismu nebo protinacistickeho odboje, vymřel také. Dnes jsou to kancelářské krysy se svými brožurami politického školení strany, které zaujaly jejich místo. A krysy mají jiné přístupy než vlci ochočení a vycvičení jako psi. Na jedné straně nelze z nich učinit významné osoby a z druhé strany by se možná bránili jako krysy (což není zanedbatelné).

Nakonec není možné uskutečnit proces s těmi, kteří organizovali procesy s jinými. Berija,⁶⁵ Malenkov,⁶⁶ Vorošilov,⁶⁷ Bulganin,⁶⁸ Rákosi,⁶⁹ Chruščov a Novotný

65 Lavrentij P. Berija (1899–1953), sov. politik, ministr vnitra.

66 Georgij M. Malenkov (1902–1988), sov. politik, předseda vlády

67 Kliment J. Vorošilov (1881–1969), sov. maršál.

68 Nikolaj A. Bulganin (1895–1975), sov. politik, předseda vlády.

69 Matyás Rákosi (1892–1971), maď. vedoucí kom. politik, předseda vlády

nemohli být souzeni ve veřejném procesu, protože věděli hodně o slibech strany.

c) Policejní a soudní aparát je dosti opotřebován. S každým odstraněním ministra policie v SSSR (Jagoda,⁷⁰ Ježov,⁷¹ Berija) byli popraveni vedoucí pracovníci policie. V aparátu je na to nezapomenutelná vzpomínka. V Československu, když začalo řádné vyšetřování procesů, téměř padesát odpovědných činitelů policie a soudů spáchalo sebevraždu (podle údajů Rudého práva z roku 1969). Tyto zkušenosti zůstaly živé, je to jeden z důvodů, proč již nejsou tresty tak vysoké jako dříve a jsou dokonce případy, kde se neodvažuje soudit.

d) Nakonec veřejnost má toho dost. Příliš často se hrála stejná komedie a každý ví, oč se jedná. Bylo by také těžké zorganizovat celé vagony rezolucí požadující smrt pro obžalované. A když tomu nikdo nevěří, proč hrát představení?

Budou politické procesy, o tom není pochyb. Ale všechno proběhne v „noci a mlze“ a soudci a policie budou mnohem opatrnější než byli v době čistého stalinismu.

Ota Hromádko

Autor tohoto článku, narozen r. 1909, člen Komunistické strany Československa od r. 1930. Tajemník Komunistického svazu mládeže a strany v l. 1931–1937. Bojovník Mezinárodních brigád ve Španělsku, od r. 1939 internován v táborech ve Francii. Řídil organizaci strany československých dobrovolníků v táboře. Po útěku v červnu 1941 organizoval hnutí odporu mezi imigranty v Paříži a okupované Francii. Organizátor a velitel vlasteneckých milicí a FFI imigrantů v pařížském kraji a člen jejich štábu v okupované Francii připravoval a zúčastnil se povstání v Paříži v srpnu 1944. Repatriován do Československa v r. 1945 byl šéfredaktorem Života strany,⁷² orgánu ústředního výboru. V r. 1950 řídil organizace strany v Československé armádě. Zatčen v únoru 1951 prošel více než tři roky výslechů v Ruzyni. Souzen v dubnu 1954 „bez doznání“, byl odsouzen na dvanáct let. Osvobozen v r. 1956 pracoval jako dělník až do r. 1964. V r. 1962 rehabilitován a penzionován jako plukovník Československé armády. Emigroval po okupaci ČSSR r. 1968.

Schweizerisches Sozialarchiv – Zurich 335-350a/2 (fotokopie strojopisu).

---

70 Genrich J. Jagoda (1891–1938), sov. politik, ministr NKVD.

71 Nikolaj I. Ježov (1895–1940), sov. politik, ministr NKVD.

72 Časopis Funkcionář, kde O. H. působil od r. 1945, byl v r. 1954 přejmenován na Život strany.

Ein unbekannter Blick auf das „Geständnis“ von Artur London und den Prozess mit Slánský

Ota Hromádka (1909–1983) war ein kommunistischer Aktivist und Journalist, Milizionär der internationalen Brigaden, Teilnehmer am französischen Widerstand und politischer Gefangener in den 50er Jahren. In den Jahren 1931–1937 war er Sekretär der Landesorganisationen der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei (KSC) und Redakteur der kommunistischen Presse. Wegen der Verbreitung illegaler Druckschriften war er mehrmals inhaftiert. 1937 meldete er sich als Freiwilliger zu den internationalen Brigaden in Spanien, er war politischer Kommissar des Masaryk-Bataillons. Nach dem Untergang der Spanischen Republik war er in Frankreich in den Lagern Saint Cyprien, Gurs und Vernet d'Arriège interniert. Im Jahr 1941 gelang es ihm zu flüchten und sich in Paris dem französischen Widerstand anzuschließen, im Rang eines Hauptmanns beteiligte er sich als Kommandant von zehn Abteilungen der ausländischen Angehörigen der FFI an den Kämpfen um die Befreiung von Paris im August 1944.

Nach der Rückkehr in die Tschechoslowakei war Hromádka Stellvertreter von M.Švermová, der Leiterin der Organisationsabteilung des Sekretariats des ZK der KSC. 1949 versetzte man ihn in die Armee und im Januar 1950 wurde er Sekretär der Organisation der KSC an der Spitze der Armee. Im Februar 1951 wurde er gemeinsam mit weiteren hohen Offizieren und Parteifunktionären verhaftet und nach dreijährigem Gefängnis am 1. April 1954 wegen angeblicher Spionagetätigkeit zu zwanzig Jahren Haft verurteilt. Im Februar 1956 wurde er freigelassen und war dann bis zu seiner Rehabilitierung und Pensionierung im Jahr 1963 als Arbeiter beschäftigt. In den Jahren 1966–1968 trug Hromádka durch einige Artikel zu der Diskussion um die tschechoslowakischen Milizionäre der internationalen Brigaden und die Nachkriegspolitik der KSC bei. Im Jahr 1968 emigrierte er nach der Invasion der Armeen des Warschauer Pakts in die Schweiz, wo er für das Schweizerische Sozialarchiv in Zürich arbeitete. Aus dem Schweizer Exil sendete er an eine Reihe von Redaktionen und Personen umfangreiche Briefe, in denen er die Verdrehung und Manipulation in der erfolgreichen monographischen Memoiren-Ausgabe „Geständnis“ von Artur London aufzeigte, eines anderen Häftlings der 50er Jahre. Das 1968 herausgegebene Buch Londons erregte nicht nur in Frankreich ein riesiges Aufsehen. Ein solcher Text Hromádkos hat sich als Fotokopie einer französischen Maschinschrift in einem Züricher Archiv erhalten. Dieses Dokument, das wir hier ungekürzt veröffentlichen, zeigt die ungewöhnliche Blickweise des Autors auf Londons „Geständnis“ und den Slánský-Prozess, aber auch auf die Politprozesse der stalinistischen Ära allgemein.

An unknown perspective on the Confession of Artur London and the Slánský trial

Ota Hromádka (1909–1983) was a Communist activist and journalist, a member of International brigades and French resistance in WW II, but also a political prisoner of the 1950s. Between 1931–1937, he worked as a secretary of regional organisations of the Czechoslovak Communist Party (CCP) and an editor of the Communist press. For distribution of illegal periodicals, he was imprisoned for several times. In 1937 he volunteered and joined the international brigades in Spain where he was a political commissioner of the Masaryk battalion. After the fall of the Spanish Republic, he got to internment camps in Saint Cyprien, Gurs and Vernet d'Arriège in France. Yet, he managed to escape in 1941 and join the French Resistance in Paris, in the rank of captain he commanded ten units of foreign resistance members and participated in fights for Paris in August 1944.

After coming back to Czechoslovakia, Hromádka became deputy head of the organisation department in the Central Committee of CCP, led by M. Švermová. In 1949 he got transferred to army and in January 1950 became secretary of the CCP organisation in the whole military. In February 1951 he was arrested together with other high-ranking officers and after three-years imprisonment sentenced for alleged espionage to 12 years on April 1, 1954. He was released in April 1956 and worked as a worker till his rehabilitation in 1963 when he retired. In 1966–1968 Hromádka contributed to the discussion on Czechoslovak International brigade members and on the CCP policy after WW II by several articles. In 1968, after invasion of Warsaw pact armies, he emigrated to Switzerland where he worked for the Schweizerischer Sozialarchiv in Zürich. He sent voluminous letters to many people and also editorial boards from his Swiss exile in which he showed manipulation with the facts in the successful memoirs book by Artur London *The Confession*. The London's book, published in 1968, caused a sensation. One of such texts by Hromádka has been preserved as a photocopy of a French text in the Zürich archives. This document, published in its integrity here, shows a remarkable view of the author not only on the London's Confession and on the Slánský trial, but also on the political trials of the Stalinist era in general.

VNITŘNÍ PODOBA KOMUNISTICKÉ STRANY ČESKOSLOVENSKA V OBDOBÍ TZV. NORMALIZACE – POKUS O ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKU¹

JAROSLAV PAŽOUT

Reformní hnutí v letech 1968/1969 výrazně narušilo postavení Komunistické strany Československa jako monopolního držitele moci v zemi, který určuje hospodářský, politický i společenský život ve všech jeho základních aspektech. KSČ též do značné míry přestala fungovat jako strana bolševického typu, tedy na striktně hierarchickém principu, a především na jejích nižších úrovních byl patrný odklon od principů tzv. demokratického centralismu. Stopku pokusům o jiný, demokratičtější, humánnější a v neposlední řadě efektivnější způsob řízení společnosti i vlastního fungování strany vystavila intervence vojsk pěti států Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 a následné potlačování demokratizačních snah, u něhož pod tlakem Moskvy a domácích konzervativců asistovali i proreformně orientovaní předáci KSČ v čele s jejím prvním tajemníkem Alexandrem Dubčekem. Omezování svobodného prostoru vytvořeného v první polovině roku 1968 se neobešlo bez odporu veřejnosti včetně řady proreformních komunistů, ti však byli rychle vytlačováni z veřejného života.

Kombinace oprávněných obav z trestněprávního i profesního postihu, zklamání ze selhání proreformních politiků v čele s Alexandrem Dubčekem i stoupající frustrace z neúspěchů různých protinormalizačních vystoupení a známé skutečnosti, že mobilizaci mas není možno dosáhnout dlouhodobě, na jedné straně

---

1 Článek vychází z rozsáhlého výzkumu uskutečněného v rámci projektu GA ČR Komunistická strana Československa a bolševismus (nositel Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., č. 409/08/1621, 2008–2012), který by měl příštím rokem vyústit ve vydání rozsáhlé monografie. Jeho základem se stala habilitační přednáška, kterou jsem přednesl 29. 5. 2015 před vědeckou radou Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové. Text představuje pokus o zachycení základních aspektů fungování Komunistické strany Československa od porážky pražského jara do pádu normalizačního režimu v roce 1989. Pokud se věnuje dalším aspektům, především působením KSČ jako strany řídicí stát a společnost, činí tak v souvislosti s jejím vnitřním vývojem. Cílem studie není ani přinést analýzu ideologických aspektů působení komunistické strany. Vzhledem k charakteru textu vědomě ponechávám stranou historiografický rozbor dosavadního zpracování tématu.

a objektivní úspěchy politiky vedení komunistické strany zaměřené na uspokojení hmotných potřeb obyvatelstva na straně druhé² vedlo během zhruba dvou let k radikální proměně atmosféry ve společnosti.

Na počátku sedmdesátých let tak došlo k stabilizaci systému, který bez větších viditelných otřesů přežíval až do konce let osmdesátých. Vůdčí postavení ve vedení KSČ si i díky své bezesporu značné politické obratnosti upevnil Gustáv Husák. Jeho pozice přitom nebyla po dubnu 1969, kdy se stal prvním tajemníkem ÚV KSČ, nesporná. V samotném vedení komunistické strany probíhal ostrý mocenský boj mezi jednotlivými frakcemi. Husák musel vedle reformistů, kteří byli ze svých pozic během několika měsíců po jeho zvolení odstraněni, čelit tlaku i konzervativních komunistických předáků typu Vasila Biláka či Aloise Indry, skupiny bývalých stoupců Antonína Novotného i uskupení krajně dogmatických ultralevých komunistů pocházejících prakticky výlučně z českých zemí, do níž patřili mj. ministr školství ČSR Jaromír Hrbek nebo český ministr vnitra Josef Grösser.³ Soustavně byl z jejich strany kritizován za pomalé provádění tzv. normalizace, především za nedůsledný postup v kádrových otázkách, ozývaly se požadavky na tvrdé a plošné potrestání „viníků krizového vývoje“, včetně Alexandra Dubčeka. To Husák z pragmatických důvodů odmítal. Jednak by to ještě více destabilizovalo situaci v zemi, nemluvě o zahraničně politických důsledcích, jednak by s ohledem na jeho polednové postoje prosazení této koncepce mohlo ohrozit i jeho osobně.

Také sovětské vedení mělo zájem na co nejrychlejší stabilizaci Československa, samozřejmě opět plně podřízeného komunistické straně a respektujícího závazky vyplývající z jeho příslušnosti k „socialistickému táboru“. Z jeho pohledu jistě nebyli schopni zemi efektivně řídit ultraleví, novotnovci ani konzervativci kolem Biláka, posledně jmenovaní to koneckonců plně prokázali v srpnu 1968, představovali však vhodný nástroj nátlaku Kremlu na Gustáva Husáka. Konečná podoba normalizace i složení nejvyšších mocenských orgánů pak byly výsledkem kompromisu především mezi Husákem a jeho spojenci, konzervativci a částí ul-

---

2 Můžeme mj. zmínit různá pronatalitní opatření, rozsáhlou bytovou výstavbu především formou panelových domů, která i přes řadu nedostatků přispěla k alespoň částečnému naplnění poptávky po dosažitelném bydlení i k jeho zkvalitnění, zvýšení nízkých důchodů tvořících jediný zdroj příjmu, mírné zvýšení mezd, či podporu osobní spotřeby formou dotací cen a dovozu spotřebních předmětů, a to i na úkor modernizace vlastních technologií. Realizace těchto sociálních koncesí vůči obyvatelstvu byla umožněna pozitivním hospodářským vývojem na počátku sedmdesátých let. S prohlubujícími se hospodářskými problémy především na konci osmdesátých let se však náklady na pokrytí těchto opatření stávaly pro československé národní hospodářství čím dál tím závažnějším problémem.

3 K tzv. ultralevým viz článek Pavla Urbáška: Jak „pancéřové divize“ bránily socialismus. K úloze ultraradikální levice v letech 1968–1970. Listy 36, 2006, č. 4, online: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=064&clanek=040604>, [2. 2. 2019].

tralevých. Vedoucí postavení G. Husáka bylo potvrzeno v květnu 1971 XIV. sjezdem KSČ, na němž byl zvolen do funkce generálního (tedy nikoli již prvního) tajemníka strany (v roce 1975 se pak stal prezidentem republiky). Na tomto sjezdu se vedení strany zformovalo v podobě, v jaké pak v podstatě vládlo až do konce osmdesátých let.

Kompromis představoval i text tzv. Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ, který byl přijat na plénu ÚV KSČ v prosinci 1970. Tento dokument představoval oficiální a závaznou interpretaci reformního hnutí v roce 1968, období, které mu bezprostředně předcházelo, i následného procesu „konsolidace“. Vymezovalo též další směřování KSČ tím, že prohlásilo jakýkoliv pokus o reformy i v budoucnu jako kontrarevoluční.⁴

KSČ opět získala a v některých aspektech i zdokonalila kontrolu nad řídicími mechanismy v zemi. Došlo k obnově nomenklaturního systému, jehož prostřednictvím kontrolovala obsazování rozhodujících funkcí ve státní správě, hospodářské sféře i společenských organizacích na všech úrovních buď přímo svými členy, nebo osobami loajálními s režimem. V usnesení předsednictva ÚV KSČ z 6. listopadu 1970 ke kádrové a politické práci bylo uvedeno, že „praktickou realizací kádrové politiky se sleduje prohloubení vedoucí úlohy strany na všech úsecích společenské činnosti, [...] uplatnění lidí podle jejich politické vyspělosti, schopností i potřeb dalšího rozvoje socialistické společnosti.“⁵ Novým momentem kádrové politiky se stal důraz kladený na plánovitost kádrové práce, na vytváření tzv. kádrových rezerv a jejich dlouhodobou přípravu, která měla zajistit jejich odpovídající odbornou a politickou úroveň. Ruku v ruce s formováním nové kádrové politiky byly vytvářeny od centrální úrovně až po jednotlivé regiony nové kádrové pořádky, vymezující kompetence jednotlivých orgánů KSČ ke schvalování či přímo obsazování funkcí uvnitř strany i mimo ni.

Schvalování kádrů v rámci své nomenklatury patřilo k jednomu z nejvýznamnějších úkolů příslušných výborů komunistické strany a zároveň také k jednomu z nejčastějších bodů jejich agendy. Vyzdvihování důležitosti práce s kádry a potřeby jejich zlepšení patřilo k evergreenům vystoupení vedoucích funkcionářů komunistické strany. Zpravidla jednou za dva roky byla prováděna pod dohledem

4 Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. – Rezoluce k aktuálním otázkám jednoty strany. Praha 1988, online: http://www.dejinyksc.usd.cas.cz/vnitrostranicke-informace-sekretariatu-uv-ks/cat_view/9-dokumenty/10-neperiodicke-publikace-ustedniho-vyboru-ks.html, [2. 2. 2019]. K následnému uplatňování tohoto dokumentu viz Cuhra, Jaroslav: Poučení stále (málo) platné. Příběh jednoho politického manifestu. Dějiny a současnost 30, 2008, č. 1, s. 30–33.

5 Usnesení předsednictva ÚV KSČ ze 6. listopadu 1970 ke kádrové a personální práci, které je možno označit za ucelený program KSČ v této oblasti, bylo publikováno in: Hradecká, Vladimíra – Koudelka, František: Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969–1974. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 31. Praha 1998, dokument č. 1, s. 120–133 (zde citováno ze s. 120).

KSČ tzv. komplexní hodnocení nomenklaturních kádrů a také hodnocení řadových pracovníků, při kterém byl vedle odborných aspektů posuzován též politický a osobnostní profil dotyčného pracovníka (morálně volní vlastnosti), včetně jeho zapojení do veřejného života. První komplexní hodnocení nomenklaturních kádrů, které probíhalo v poslední čtvrtině roku 1969 souběžně s komplexním hodnocením pracovníků hospodářské a státní správy podle usnesení vlády ČSSR z 29. září 1969, mělo ještě charakter čistky. Důsledkem dalších hodnocení již byly povětšinou menší změny na nomenklaturních postech, jejich cílem bylo především upevnění disciplíny a loajality.⁶

Na konci osmdesátých let se pod vlivem gorbačovských reforem kádrová politika vrátila k některým prvkům, které byly zavrženy na začátku sedmdesátých let, jako byl výběr z více kandidátů, v některých oblastech tajnou volbou. Od roku 1988 se stalo zvykem, že byly příslušnému stranickému orgánu předkládány dva, v některých případech i tři návrhy, z nichž volil nejvhodnějšího kandidáta. Šlo však spíše o formalitu, většinou bylo dopředu jasné, kdo bude vybrán.

Po porážce pražského jara docházelo též k návratu k základnímu pravidlu stranické práce, tedy k principu tzv. demokratického centralismu, podle něhož byla usnesení vyšších orgánů bezpodmínečně závazná pro všechny orgány nižší.⁷ Mezi stranickými orgány se připouštěly pouze vertikální kontakty založené na vztahu nadřízenosti a podřízenosti, nikoli tedy horizontální vztahy. Začal být opět přísně dodržován princip obsazování stranických funkcí, kdy nadřízené orgány předem určují obsazování stranických funkcí v nižších orgánech, kandidáty na příslušných konferencích navrhují a jejich delegáti je jednomyslně schvalují.

Hlavním prostředkem k plošnému odstranění aktérů a stoupců reformního hnutí z Komunistické strany Československa představovaly masové čistky. Ty ji měly zbavit všech demokraticky a proreformně smýšlejících členů a změnit ve spolehlivě fungující nástroj politiky normalizace na všech stupních a ve všech

---

6 Ke komplexnímu hodnocení nomenklaturních kádrů viz tamtéž, s. 103–107.

7 Ještě před svým zvolením prvním tajemníkem ÚV KSČ jednoznačně vyjádřil Gustáv Husák z pozice prvního tajemníka ÚV KSS 12. března 1969 na zasedání pléna ÚV KSS nutnost dodržování principu demokratického centralismu: „V současném období má mimořádný význam uvědoměná stranická kázeň a aktivní účast komunistů na realizaci politiky strany. Základem uvědomělé kázně a aktivity komunistů je ovšem ideová jednota, vytvořená na základě svobodné výměny názorů při rozvoji vnitrostranické demokracie. Nemá-li však naše strana být nekonečným diskusním klubem a bojištěm protichůdných názorů, má-li opravdu vést naši společnost na všech úsecích, je nevyhnutelně nutno obnovit dodržování principů demokratického centralismu, který zahrnuje i povinnost disciplinovaně dodržovat a obhajovat přijatá usnesení vyššího stranického orgánu. [...] Je nutno přejít od dosavadního anarchického stavu k zachování základních zásad života naší strany a důrazně žádat, aby každý člen strany, ať už řadový člen či vysoký funkcionář, disciplinovaně plnil usnesení nejvyššího stranického orgánu.“ Rudé právo, 13. 3. 1969, s. 3.

oblastech života společnosti. Ze strany byla v průběhu roku 1970 vyškrtuta nebo vyloučena více než pětina jejích členů (v absolutních číslech téměř 327 tis. osob). Připočte-li k tomu úbytek členské základny v letech 1968–1969, ztratila KSČ za tři roky zhruba půl milionu členy.

Zvláště tvrdě zasáhly čistky příslušníky tvůrčí inteligence, označované optikou normalizačního režimu vcelku oprávněně za hlavního viníka „krizového vývoje“. Při provádění čistek na počátku tzv. normalizace je možné vysledovat určité rozdíly v míře jejich rozsahu, resp. důslednosti v českých zemích a na Slovensku. Na Slovensku nešly tak do hloubky a především následky pro vyloučené či vyškrtuté byly většinou mírnější než v českých zemích. Nucený odchod velkého množství členů KSČ (i řady nečlenů) z řídicích postů vytvořil poměrně značný prostor pro sociální a profesní vzestup, obdobný situaci po únoru 1948. Nejvíce z tohoto stavu vytěžili samozřejmě aktivní normalizátoři z řad členů KSČ. Prostor se však otevíral i pro řadové komunisty a také nestraníky, pokud samozřejmě dostatečně projevili loajalitu k režimu. Z jejich řad byli později získáváni noví členové strany jako kádrová záloha pro nomenklатурní struktury. Pozornost se přitom zaměřila především na čerstvé absolventy středních a vysokých škol. Právě možnost přístupu mladých odborníků, „nezkompromitovaných“ politickým působením v letech 1968–1969, na uvolněná řídicí místa přeci jen zvyšovala v průběhu sedmdesátých let přitažlivost členství v KSČ u mladé inteligence, byť pojímané ryze pragmaticky.⁸

Vedení KSČ se podařilo v následujících dvou dekadách tyto ztráty zacelit, byť sociální a věkové složení nově přijímaných členů a kandidátů nebylo vždy takové, jak si představovalo – preferováni byli mladí uchazeči o členství působící v oborech klíčových z hlediska národního hospodářství a zajištění kontroly komunistické strany nad společností, velký důraz pak byl kladen na odpovídající zastoupení členů KSČ dělnického původu. Regulování podoby členské základny mělo výrazně napomoci znovuzavedení většinou dvouleté kandidátské lhůty s platností od 1. června 1971 (kandidátská lhůta existovala od listopadu 1948 do května 1966). Ta byla označována za jeden ze základních předpokladů soustavného zkvalitňování členské základny KSČ a tím i posílení její akceschopnosti. Snaha dodržovat početní kvóty a procentuální podíl jednotlivých sociálních a věkových skupin stanovených pro přijímání členů a kandidátů strany vedlo nezřídka k přijímání nevhodných osob, často kampaňovitě na konci roku. Ty pak byly často záhy vyškrtávány či vylučovány ze strany nebo postiženy mírnějšími stranickými tresty. Tradiční ideologicky podmíněný důraz na dodržování třídních parametrů se ocital v rozporu se stoupajícím tlakem na odpovídající odbornou

8 Problematika čistek v KSČ na začátku 70. let 20. století je zpracována především v práci Jiřího Maňáka: *Čistky v Komunistické straně Československa 1969–1970*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 28. Praha 1997.

úroveň členů a kandidátů členství ve straně (tedy i potenciálních řídicích kádrů) a jejich osobní iniciativu.

Ke konci osmdesátých let se tento problém prohluboval. V roce 1987 byl poprvé zaznamenán pokles podílu ekonomicky činných dělníků na složení strany, v následujícím roce pak došlo i k jejich absolutnímu poklesu. V roce 1989 pak byl poprvé zaznamenán celkový úbytek členské základny.⁹ K latentním problémům souvisejícím s kvalitou členské základny tak přibýly i viditelnější problémy s negativním vývojem sociální a věkové struktury strany i s úbytkem členstva, který se mohl působením časového faktoru i v důsledku aktuálního politického vývoje prohlubovat. (Průměrný věk členů strany byl více než 45 let, každý pátý komunista měl přes 60 let.)¹⁰

Mnohem zásadnější byly dopady čistek kvalitativního rázu. Z KSČ byli vyloučeni nositelé snah o ekonomické i politické reformy, kteří pomáhali svou činností získávat v roce 1968 straně autoritu ve veřejnosti. Na jejich posty se naopak dostali funkcionáři, kteří se netěšili u obyvatel důvěry a kteří se cítili být reformním hnutím ohroženi, nebo pragmatci typu Gustáva Husáka a Lubomíra Štrougala, kteří se chopili příležitosti k zisku mocenských pozic. Aktivních normalizátorů byla sice ve straně menšina, ovládali ale vedoucí posty. Skutečnost, že se KSČ zbavilo stovek tisíc svých členů, přispělo minimálně ve střednědobé perspektivě k podlomení možnosti vytvořit významnějšího reformního křídla uvnitř strany. To ovlivnilo i přístup ke gorbačovovským reformám v druhé polovině osmdesátých let.

Režim vyžadoval čas od času od obyvatelstva manifestační vyjádření souhlasu s jeho politikou např. při rituálně se opakujících masových oslavách Prvního máje nebo při volbách do zastupitelských sborů, z nárazových akcí můžeme zmínit mj. odsouzení Charty 77 v roce 1977 nebo petice Několik vět v roce 1989. Ve skutečnosti mu však pasivita společnosti, která se ve své většině po porážce reformního hnutí stáhla z veřejného prostoru do soukromí, spíše vyhovovala. Naopak ve vztahu k členské základně usilovalo vedení KSČ o její aktivizaci, konec

---

9 Vycházíme ovšem ze stavu k 1. 10. 1989, kdy bylo v KSČ organizováno 1 697 745 občanů, z toho 1 617 863 členů a 79 882 kandidátů. K 1. 1. 1989 to bylo celkem 1 721 085, z toho 1 624 182 členů a 96 903 kandidátů. Štverák, František: Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992). Základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany. Praha 2010, s. 428. Je možné, že by se základními organizacím v posledním čtvrtletí obvyklým kampaňovitým přijímáním nových členů ke konci roku podařilo rozdíl alespoň vyrovnat. O celkovém trendu nezájmu o členství ve straně na druhou stranu svědčí výrazný rozdíl v počtu kandidátů.

10 Zpráva o vývoji členské základny za rok 1988 a v období od XVII. sjezdu KSČ projednávaná 18. 8. 1989 předsednictvem ÚV KSČ a 31. srpna 1989 rozeslaný krajským (městským), okresním (obvodním) výborům KSČ. NA, KSČ-ÚV, Dopisy a dálnopisy ÚV KSČ, č. j. ÚV 86/1989.

konců na aktivní participaci i řadových komunistů na kontrole a řízení společnosti byl normalizační režim založen.

Členové i kandidáti strany byli neustále vyzýváni k aktivní práci ve straně i mimo ni. Dlouhodobá neúčast na práci základní organizace nebo nedodržování jiných povinností člena strany, např. neplacení členských příspěvků, byla v některých případech nicméně postihována vyškrcnutím, případně nižšími stranickými tresty. Stranicky řešeny byly i případy soudních postihů komunistů nebo jejich „nesoudružské“ či amorální jednání. Materiály o disciplinárních jednáních pak umožňují vytvořit si barvivý obrázek o tom, jak pestré mezilidské vztahy a jednání vyplývající z osobnostního nastavení jednotlivců a jejich všemožných místních vazeb se skrývaly pod nánosem fráží a oficiálních akcí. Jsou dokladem skutečnosti, že členská základna strany byla, pokud jde o sociální vztahy, vzorkem společnosti, který se jí v dobrém ani ve zlém nikterak nevymyká.

K pasivitě členské základny i celé veřejnosti výrazně přispívalo též neustálé zdůrazňování a reálné uplatňování tzv. demokratického centralismu. O správnosti rozhodnutí vyšších orgánů se nediskutovalo, vyslovoval se s nimi souhlas, což bylo zpětně vedením KSČ považováno za důkaz správnosti jeho politiky a její podpory v členské základně i v celé společnosti.¹¹ Navzdory tomu byla po členské základně neustále vyžadována kritika a sebekritika. Výběr témat, k nimž se bylo možno kriticky vyslovovat (mj. zvyšování administrativní zátěže, nedostatky v zásobování, pasivita členské základny) i vlastní intenzita této kritiky, byly samozřejmě výrazně omezeny, aby nebyl narušen status quo vymezený tzv. Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. Skutečná kritika často znamenala pro ty, kteří s ní vystoupili, různé nepřijemnosti od šikanování až po trestněprávní postih, a to zdaleka nemluvíme pouze o aktivních odpůrcích režimu.¹²

Vedle propagovaného úsilí o aktivizaci členské základny i obyvatelstva brojilo vedení komunistické strany prakticky permanentně proti tzv. nesocialistickým a protispolečenským jevům, mezi které byly řazeny rozkládání majetku v soci-

11 Kmeť, Norbert: Aktivita a pasivita stranických organizací počas normalizácie. In: Český a slovenský komunismus (1921–2011), eds. Jan Kalous – Jiří Kocian. Praha 2012, s. 220.

12 Opatrně to občas přiznaly i nejvyšší stranické orgány. Zmínit můžeme zprávu Ústřední kontrolní a revizní komise pro XV. sjezd v roce 1976 o její činnosti od XIV. sjezdu, respektive její část věnovanou práci s dopisy pracujících a se stížnostmi, jejichž vyřizování kontrovala ÚKRK v odděleních ÚV KSČ, ve stranických institucích a na krajských výborech. Od XIV. sjezdu řešila 1470 stížností a výsledky šetření pak byly projednány v příslušných stranických orgánech a organizacích, jež přijaly příslušné závěry. Při vyřizování žádostí a připomínek se ÚKRK setkala s „některými nepřijatelnými metodami, jako je šetření pisatele místo zkoumání věcné stránky podání. Vyskytují se i případy, kdy se oprávněná kritika obrací proti kritizujícím.“ XVI. sjezd Komunistické strany Československa. Praha 6. dubna – 10. dubna 1981. Praha 1981, s. 103.

alistickém vlastnictví, korupce, protekcionářství, lajdáctví či zneužívání funkcí. V únoru 1983 zaslalo předsednictvo ÚV KSČ stranickým organizacím dopis zabývající se prohloubením účinnosti boje proti porušování zásad socialistické zákonnosti, morálky a disciplíny. V dopisu bylo mj. uvedeno: „Neoprávněné získávání majetku nebo jiného osobního prospěchu má negativní politické dopady na myšlení a jednání lidí. Tak tomu je zejména v případech, kdy majetek některých občanů, způsob jejich života je v zjevném nepoměru s jejich oprávněnými příjmy a majetkovými možnostmi. Zvláště závažné je to v případech, kdy takto jednají někteří vedoucí pracovníci v odpovědných funkcích. To ve svých důsledcích poškozují autoritu strany, zájmy socialistické společnosti a je zneužíváno našimi nepřáteli i k ideologické diverzi.“¹³ Dopis se stal v následujících letech základním dokumentem v proklamovaném boji s protispolečenskými jevy. Do kampaně proti nim se zapojilo i Rudé právo a další periodika, dopad dopisu nicméně oslabovala již ta skutečnost, že v úplnosti byl veřejně publikován až o více než tři roky později.¹⁴

Komunisté měli stát v čele boje proti těmto zlořádům, často se však na nich podíleli. Některé z nich byly spojeny s nastavením samotného systému, konkrétně s nedostatkem zboží a řady služeb. Tento stav, který se odrážel ve stovkách dopisů nespokojených občanů vrcholným politickým představitelům a orgánům, se vedení KSČ nedařilo ani v řadách strany přes udílené stranické tresty i občasně trestněprávní postihy změnit.¹⁵

---

13 NA, fond KSČ– ústřední výbor, 1945–1989 (KSČ–ÚV), Dopisy a dálnopisy ÚV KSČ, č. j. ÚV 4/83, Dopis předsednictva ÚV KSČ stranickým orgánům a organizacím k prohloubení účinnosti boje proti porušování zásad socialistické zákonnosti, morálky a disciplíny; přiložen byl Soubor opatření vlády ČSSR k předcházení neoprávněnému obohacování a k zajištění účinnějšího postihu majetku a majetkového prospěchu z nepoctivých zdrojů z roku 1982. Dokument byl odeslán spolu s průvodním dopisem tajemníka ÚV KSČ Miloše Jakeše vedoucím tajemníkům krajských (městských) výborů KSČ a prvnímú tajemníkovi ÚV KSS datovaným 10. 2. 1983.

14 Rudé právo, 19. 4. 1986, s. 2.

15 Asi nejnámější byla kauza předsedy spotřebního družstva Jednota v Dolním Kubíně a ředitele Okresního průmyslového podniku v Trstenej Stanislava Babinského. Tento „král Oravy“ byl v létě 1987 odsouzen pro dlouhodobě páchanou závažnou hospodářskou kriminalitu k vysokému trestu odnětí svobody. Při vyšetřování a soudním jednání vyšlo najevo, že řadě vysokých stranických, státních a hospodářských funkcionářů poskytoval zvýhodněné zboží, organizoval pro ně lovy a obdarovával je uměleckými i jinými předměty. O pocitu vlastní nedotknutelnosti některých vysokých funkcionářů komunistické strany a představitelů hospodářského managementu svědčí výpovědi před speciální pracovní komisí ústředních kontrolních a revizních komisí KSČ a KSS. Můžeme mj. uvést vyjádření náměstka ředitele Loděnic v Komárně. Poté, co byl dotazován na zjištění komise, že od S. Babinského obdržel neoprávněně darem nábytek za bezmála třicet tisíc korun, odmítl částku zaplatit a rozhořčeně se pozastavil nad tím, proč se ÚV KSČ zabývá takovými „prkotinami“. Potrestán byl pouze stranickou důtkou s výstrahou. Vilímek, Tomáš: „Kdo řídí – kontroluje!“. Podnikový management a úskalí „socialistické kontroly“ v československých

Zdánlivá nehybnost režimu byla narušena v druhé polovině osmdesátých let v souvislosti s gorbačovskými reformami.¹⁶ Československé normalizační vedení, které v nich oprávněně vidělo ohrožení svých pozic, zaujalo taktiku chválit co nejhlasitěji vše sovětské, ale doma si dělat, co chce. Zpočátku doufalo, že sovětská perestrojka je pouze další z řady ideologických kampaní, jejichž cílem je podnítit vyšší pracovní výkony a celkově lepší chod hospodářství při zachování zaběhnutého systému rozhodování. V tom byli vedoucí představitelé komunistické strany utvrzováni potížemi, s nimiž se Gorbačov při prosazování svých cílů setkával. Tato taktika byla zprvu poměrně úspěšná, koneckonců i většina obyvatelstva byla poměrně dlouho vůči novému kursu sovětské politiky vcelku skeptická.¹⁷ Zcela odmítavě reagovali vedoucí představitelé strany na pokusy srovnávat přestavbu a pražské jaro.

I ve vedení KSČ se však zformovala skupina kolem Lubomíra Štrougala, která se za pomoci perestrojkové rétoriky snažila prosadit určité změny.¹⁸ Především mladá technokratická generace členů strany, kteří do ní vstoupili po roce 1969, si byla vědoma nutnosti reformem hospodářství, které se potýkalo se stále většími těžkostmi. Je třeba si však uvědomit skutečnost, že o proreformním proudu uvnitř vedení komunistické strany mluvíme v kontextu československého prostředí, a také to, že vedle ideově motivovaných pohnutek určovaly jednání vrcholných politiků též osobní nebo skupinové zájmy. To zcela jednoznačně dokládá postoj Ladislava Adamce, považovaného za příznivce reformu, který se na konci roku 1987 spojil s Vasilem Biřákem, Karlem Hoffmannem, Aloisem Indrou a dalšími konzervativci v úspěšné snaze o sesazení Gustáva Husáka z postu generálního tajemníka ÚV KSČ. Husákův pád spojený s oslabením pozic L. Štrougala – na podzim 1988 vypadl z předsednictva ÚV KSČ a v pozici předsedy federální vlády ho nahradil

podnicích v osmdesátých letech 20. století. Soudobé dějiny 24, 2017, č. 3, s. 366. Celou zprávu o výsledcích šetření této kauzy viz in: NA, KSČ–ÚV, 02/1 – předsednictvo, 1986–1989, sv. P 59/88, b. 1, Výsledky šetření provedeného s členy strany ve vztahu k Okresnímu průmyslovému podniku a Jednotě v Dolním Kubíně, 5. únor 1988.

- 16 Viz především texty Martina Štefka: Za fasádou jednoty. KSČ a SED po roce 1985. Červený Kostelec 2014; též Štefek, Martin: Komunistická strana Československa a proces přestavby v letech 1985–1989. In: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, sv. VII, red. Jiří Kocian – Jaroslav Pažout – Jakub Rákosník. Praha 2010, s. 92–138.
- 17 Tůma, Oldřich: Několik poznámek ke kolapsu komunistického režimu v Československu. In: O dějinách a politice. Janu Křenovi k sedmdesátinám, eds. Jiří Pešek a Oldřich Tůma. Ústí nad Labem 2001, s. 38–39; též Pullmann, Michal: Eroze diktatury v době přestavby. Krize vládnoucích elit a rozpad ideologického konsenzu v Československu (1986–1989). Soudobé dějiny 19, 2012, č. 2, s. 260.
- 18 K tomu viz mj. Štefek, Martin: Konfliktní linie na stránkách tisku v době přestavby. In: Zpravodaj Komunistická strana Československa a bolševismus 3, 2010. Praha 2010, s. 35–52, online: <http://www.dejinyksc.usd.cas.cz/zpravodaj-grantoveho-projektu-ksc-a-bolsevismus.html> [2. 2. 2019].

Ladislav Adamec – odstartoval po patnácti letech výraznější personální změny ve vedení komunistické strany, které směřovaly spíše v neprospěch přijetí reformem.¹⁹

V posledních dvou letech došlo přeci jen k jisté liberalizaci režimu, viditelné mj. ve výjezdni politice či v některých médiích. Vedení KSČ přistoupilo k přijetí několika zákonů a jiných dokumentů, které měly minimálně verbálně reformní, přestavbový potenciál, ať již se jednalo o zákon o státním podniku (např. volba ředitele zaměstnanci z více kandidátů) nebo o návrh nového programu a stanov KSČ. Tato opatření však již jednak buď nevstoupila vzhledem k překročnému politickému vývoji na konci roku 1989 v platnost, nebo jejich aplikace byla spíše formální, jednak přicházela v tuto dobu již poněkud opožděně. Realizovat je navíc chtělo politické vedení stále do značné míry spojené s likvidací pražského jara, které sice verbálně mluvilo o gласnosti, ale na pokusy o dialog reagovalo represemi.

Režim musel čelit vzrůstajícím opozičním a nonkonformním aktivitám ve společnosti, projevujícím se mj. vznikem nových nezávislých iniciativ, konáním protirežimních demonstrací či stoupající produkci samizdatových tiskovin a rozmachem petičního hnutí. Ocital se navíc i v mezinárodní izolaci. Se znepokojením sledoval jednání u tzv. kulatého stolu mezi opozicí a mocí započatá v únoru 1989 v Polsku, červnové drtivé vítězství Solidarity ve volbách a jmenování první nekomunistické vlády v čele s Tadeuszem Mazowieckým v září 1989 stejně jako vývoj v Maďarsku, kde vládnoucí Maďarská sjednocená dělnická strana hledala cestu z krize v jednání s opozicí vedoucí k postupnému přechodu na demokratický pluralitní politický systém. S Maďarskem se Československo v roce 1989 dokonce dostalo do konfliktu v otázkách dostavby vodního díla Gabčíkovo-Nagymaros a postavení maďarské menšiny na Slovensku. Maďarské rozhodnutí začít od května 1989 odstraňovat drátěné zátarasy na hranicích s Rakouskem vyvolalo v létě 1989 na československém území krizi vyvolanou se snahou východoněmeckých občanů vycestovat prostřednictvím velvyslanectví SRN v Praze do Maďarska a posléze do SRN. To narušilo vztahy s NDR a navíc se setkalo s velkým ohlasem u československých občanů.²⁰ Nelze podcenit ani psychologický dopad vývoje v sousedním Polsku a Maďarsku – a nakonec samozřejmě též pád berlínské zdi 9. listopadu 1989 – na československé obyvatelstvo.

Obecně stoupal nezájem obyvatel (a v první řadě dělníků) o členství v KSČ a klesala naopak ochota členů strany se ve prospěch režimu angažovat. Výše uve-

---

19 K mocenskému zvratu ve vedení KSČ na konci roku 1987 viz především Koudelka, František: Husákův pád 1987. Dokumenty k oddělení funkcí prezidenta ČSSR a generálního tajemníka KSČ a k nástupu Miloše Jakeše do čela KSČ. Soudobé dějiny 7, 2000, č. 3, s. 473–525; dále mj. Suk, Jiří: „Vidím vám všem až do žaludku“. Sesazování Gustáva Husáka v roce 1987. Dějiny a současnost 36, 2004, č. 4, s. 22–27.

20 Prečan, Vilém (ed.): Ke svobodě přes Prahu. Exodus občanů NDR na podzim 1989. Sborník dokumentů. Praha 2009.

dené dokládají i výsledky výzkumu Ústavu pro výzkum veřejného mínění Federálního statistického úřadu uskutečněného v červnu 1989. Ačkoli ho musíme brát s jistou rezervou a přihlížet k pravděpodobné opatrnosti části respondentů při odpovědích na položené otázky, nevyznívá pro vedení komunistické strany příliš pozitivně. Mezi dotázanými, a to i členy KSČ, jednoznačně převažoval názor, že vstup do strany je motivován výhodami, které členství poskytuje. Pouze necelá polovina straníků (46 %) by do strany znovu vstoupila, 29 % odpověděla záporně a 25 % uvedla, že neví. Ve zprávě bylo konstatováno, že došlo k určitému narušení jednoty strany a lidu a KSČ ztrácí u občanů svou autoritu. „Za velmi závažné zjištění je třeba považovat to, že jedna polovina stávající členské základny KSČ se neidentifikuje s jejím programem nebo jeho realizací, což ukázaly rozpaky nad hypotetickou otázkou, zda znovu vstoupit do strany. Tyto tendence se mohou velmi nepříznivě projevit v případech složitých vnitropolitických situací.“²¹ Vývoj měl dát této prognóze brzy za pravdu.

---

21 Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., sbírka Ústav pro výzkum veřejného mínění, Názory občanů ČSSR na vedoucí úlohu KSČ. Závěrečná zpráva Institutu pro výzkum veřejného mínění. Praha, listopad 1989, č. 89-9.

Die innere Gestalt der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei in der Ära der sog. Normalisierung – Versuch einer grundlegenden Charakteristik

Die Stellung der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei als monopolistischer Machthaber im Land, der das wirtschaftliche, politische und gesellschaftliche Leben in allen seinen Grundaspekten bestimmt, wurde durch die Reformbewegung in den Jahren 1968/1969 deutlich beeinträchtigt. Die KSČ hörte auch in beträchtlichem Maß auf, als Partei bolschewistischen Typs zu funktionieren, also nach einem strikt hierarchischen Prinzip, und vor allem auf ihren unteren Ebenen war das Abgehen von den Prinzipien des sog. demokratischen Zentralismus offenkundig. Der Versuch einer demokratischeren, humaneren und nicht zuletzt effektiveren Gesellschaftsordnung und auch der eigenen Funktionsweise der kommunistischen Partei wurde durch die Intervention der Armeen von fünf Warschauer-Pakt-Staaten in der Tschechoslowakei im August 1968 und die folgende Unterdrückung der Demokratisierungsbestrebungen beendet, der unter Druck Moskaus und der einheimischen Konservativen auch die reformgesinnten Anführer der KSČ Beihilfe leisteten.

Zu Beginn der 70er Jahre kam es zu einer Stabilisierung des Systems, das ohne größere sichtbare Erschütterungen bis zum Ende der achtziger Jahre überdauerte. Die KSČ erlangte wieder die Kontrolle über die Führungsmechanismen im Land und in gewissen Aspekten perfektionierte sie diese. Man erneuerte die Nomenklatura, mittels der die KSČ entweder direkt durch ihre Mitglieder, oder durch dem Regime loyale Personen die Besetzung der entscheidenden Posten in der staatlichen Verwaltung, der Wirtschaftssphäre und auch in den gesellschaftlichen Organisationen auf allen Ebenen kontrollierte. Die kommunistische Parteiführung war bestrebt, die Struktur der Partei auch vom Gesichtspunkt der Gesellschaft, der Sozialschichten, des Alters, der Bildung und des Geschlechts zu formieren. Das war bis in die Mitte der 80er Jahre im Ganzen erfolgreich, es gelang gleichfalls, die Verluste nach den Säuberungen zu Beginn der 70er Jahre wettzumachen, was nichtsdestotrotz auf Kosten der Qualität der Mitgliederbasis erfolgte. Die Führung der kommunistischen Partei entwickelte auch intensive Bestrebungen, die Parteimitglieder und die Mitgliedschaftskandidaten durch ideologisches Wirken und ununterbrochene Appelle an eine Parteimitglieder- und Kandidatenaktivierung zu beeinflussen, einschließlich ihrer Einbindung in die Verfolgung verschiedener Formen der sog. Störung der sozialistischen Gesetzmäßigkeit. Die Kommunisten sollten an der Spitze des Kampfes gegen diese Mißstände stehen, oftmals beteiligten sie sich jedoch daran. Eine bedeutende Rolle spielten verschiedene Disziplinarelemente, vor allem die Verhängung von Parteistrafen.

Die scheinbare Bewegungslosigkeit des Regimes wurde in der zweiten Hälfte der 80er Jahre im Zusammenhang mit den Reformen Gorbatschovs gestört. Darin sah die normalisierte Führung der Tschechoslowakei zurecht eine Bedrohung ihrer Positionen, daher machte sie sich sehr zögerlich an ihre Anwendung in der Tsche-

choslowakei. Allgemein stieg das Desinteresse der Bevölkerung (und in erster Linie der Arbeiter) an einer Mitgliedschaft in der KSČ, die schon zuvor vor allem durch pragmatische Gründe motiviert war. Im Gegenteil sank die Bereitschaft der Mitglieder der Partei, sich für das Regime zu engagieren, was sich eindeutig an der Jahreswende 1989 offenbarte.

The Communist Party of Czechoslovakia (CPC) from inside in the period of the normalization – an attempt of a brief characteristics

A reform movement of the years 1968/1969 significantly disturbed the position of the Communist Party of Czechoslovakia as a monopoly holder of the power in the state that determines the economic, political and social life in all of their basic aspects. The CPC stopped, to a great extent, to work as a party of the Bolshevik type, i. e. based on the strictly hierarchical principle, and especially on the lowest level, there was an obvious diversion from the principles of the so-called democratic centralism. An attempt to achieve a more democratic, humane and, last but not least, a more efficient way in governing of the society and of the Communist party alone was terminated by the intervention of Warsaw Pact armies in Czechoslovakia in August 1968 and by subsequent suppression of democratisation efforts that was assisted, under the pressure from Moscow and local conservative elements, also by pro-reform representatives of CPC.

At the beginning of 1970s, the system was stabilised and survived, without any major upheavals, until the end of 1980s. The CPC regained and, in some aspects, improved the control over the governing mechanisms in the state. A nomenclature system was restored that enabled the party to control the filling of decisive functions in the state administration, economic sphere and social organisations at all levels either directly by its members, or by persons loyal to the regime. The leaders of the CPC made intensive efforts to influence the members and candidates of the party ideologically, by permanent calls for activation, which included their involvement in various forms of fight against violation of the socialist law and order. The communists were supposed to stand in the first line of fight against such transgressions, yet they often participated in them. An important role was also played by various elements of disciplining the members, especially by party punishments.

A seeming immobility of the regime was disturbed in the first half of 1980s by Gorbachev reforms. The normalisation leaders of Czechoslovakia regarded them rightfully as a threat to their positions and, therefore, proceeded only very carefully in their implementation in Czechoslovakia. Generally, the disinterest of people (first of all, workers) in a membership in the CPC, motivated by pragmatic reasons anyway, was growing. And a willingness of party members to engage themselves in favour of the regime was falling down, which was decidedly manifested at the end of 1989.

EIN BEITRAG ZUR ARCHIVTHEORIE

WOLFGANG MADERTHANER

Am 14. November 1899 erschien in Wien eines der bedeutungsvollsten, einflussreichsten und wohl auch meistgelesenen Bücher des 20. Jahrhunderts; aufgrund eines kleinen Geschäftstricks des Verlegers Franz Deuticke weist es das in sich programmatische Erscheinungsjahr 1900 aus. Die *Traumdeutung* ist tatsächlich ein Jahrhundertbuch. Der Atheist, Aufklärer und Positivist Sigmund Freud entlehnt sein Verfahren der religiösen Hermeneutik und entmystifiziert solcherart ein universales psychisches Phänomen, um sich einen *Königsweg*, eine *via regia* zu einem bis dahin für nicht aufklärbar gehalten Bereich zu erschließen. Das verneinte, unterdrückte Unbewusste bewusst zu machen, es als versteh- und erklärbar und damit als der objektiven Analyse und Diagnose zugänglich auszuweisen, darin besteht Freuds radikal-aufklärerische Perspektive. „Wo Es war, soll Ich werden.“

Nun steht Freud in der streng empirischen, rationalistischen Tradition der neueren Wiener medizinischen Schule. Die positiven Wissenschaften hatten die letzte Bastion erobert und selbst die menschliche Psyche einem rationalen Deutungs- und Erklärungsmodell unterworfen. Es ist nicht ohne Berechtigung argumentiert worden, dass dieses Modell der Gedankenwelt liberaler Ökonomie entlehnt, das menschliche Individuum als psychologischer Kleinbetrieb konzipiert ist. Die Psychoanalyse hat die komplexe Triebökonomie, die seelische Apparatur dieses inneren Kleinbetriebs als eine vielschichtige Dynamik von Unbewusstem und Bewusstem, von Es, Ich und Über-Ich entziffert, womit ein einigermaßen freies Zusammenspiel der Subjekte, grundlegende Voraussetzung aller Marktwirtschaft, ermöglicht wird. So brillant diese Rückbindung der Thesen und Verfahren Freuds an dessen ideologische und intellektuelle Herkunftskultur auch ist, seine Methode weist darüber hinaus.

Der große Antimetaphysiker, der Materialist, Skeptiker und Relativist, der „keine höhere Instanz als die Vernunft“ anzuerkennen bereit war, hat eine deterministische Psychologie der Freiheit geschaffen. Mit der *Traumdeutung* hat Freud die Psychoanalyse allerdings auch und vor allem als Interpretationstechnik etabliert. Dabei bedient sich er sich der hermeneutischen Tradition des weit in die jüdische religiöse Lehrpraxis zurückreichenden *talmudischen Forschens* – eines *dekonstruktiven* Verfahrens der Assoziation, der dialogischen Reflexion, der Herstellung

mannigfaltiger innerer Bezüge und latenter Bedeutungen. Sein Deutungsverfahren gilt dem Latenten, nicht dem Manifesten. Er beschreibt die de facto unbegrenzten Möglichkeiten des Unbewussten, wie er zugleich jene Grenzen, die seiner objektiven und subjektiven Bewusstwerdung gesetzt sind, festlegt.

Freuds Einfluss auf das Denken des 20. Jahrhunderts war über den Umweg seiner angloamerikanischen Rezeption in der Tat gewaltig und Kulturen übergreifend. Er hat sich der historischen Methode bedient – was vielleicht in einer Stadt, die ihre Identität aus der Imagination historischer Größe bezog und ihre architektonische Neugestaltung in der Gründerzeit am historischen Vorbild ausrichtete, auch gar nicht anders möglich war. Das Gewusste resultiert bei Freud nicht aus der neuen Erfahrung, sondern aus dem Erinnernten, bereits Geschehenen. Was zählt, ist das *milieu intérieur*, das *Substratum* des äußeren Verhaltens. Das Wissen um Vergangenes ist der Schlüssel zum Künftigen; es erwächst aus der Decodierung, der Entschlüsselung jener verborgenen Kräfte des Unbewussten, die dem sozialen Agieren wie der komplexen Struktur des Ich zugrunde gelegt sind.

Gleichwohl ist die Freudsche Psychoanalyse mehr als bloß eine Theorie des Gedächtnisses, der manifesten wie der verborgenen Erinnerung. Sie kann, wie dies Jaques Derrida Mitte der 1990er Jahre in mehreren Vorträgen am Wiener Freud Museum unternommen hat, durchaus anleitend, ja bestimmend sein für eine reformulierte, eine neu gefasste Theorie des Archivs. Wobei es uns zunächst weniger um jenes psychische Begehren zu tun ist, das für Derrida die Grundlage jeglichen Archivierens und jeglichen Archivs darstellt. Derrida geht von einer psychischen Struktur sehr langer Dauer aus, von einem sozusagen zwanghaft auf Wiederholung gerichteten, und zugleich nostalgischen Begehren nach dem Archiv, von einem „unstillbaren Verlangen nach der Rückkehr an den Ursprung, nach dem ursprünglichen Ort des Anbeginns aller Dinge.“

Es soll in diesem Zusammenhang vielmehr auf die Logik, und, wenn Sie so wollen: die Semantik des Archivs verwiesen werden, auf jene oft unübersehbar scheinende Vielzahl von ineinander verwobenen und sich überschneidenden, gegeneinander abgesetzten und sich doch zugleich auch bedingenden archiv(al)ischen Lagen und Schichten, die Gedächtnis und Denkwürdigkeit, Erhaltung und Fortschreibung in Verwahrung nehmen, akkumulieren, speichern, kapitalisieren. Wir wollen mithin thematisieren, was man als das *archontische Prinzip* des Archivs kennzeichnen könnte – ein Prinzip, ohne das kein Archiv denkbar ist und das niemand besser als eben Freud zu erhellen imstande war.

Mehrere Ebenen verbinden wir mit Begriff und Funktion der athenischen *Archonten* der klassischen Antike: Als Bewahrer offiziellen Schriftguts garantierten sie die physische Sicherheit des Depots, zugleich verfügten sie über Deutungskompetenz und Interpretationshoheit. Sie behaupten somit das Recht, sind legitime

hermeneutische Autorität, die Aspekte des Topologischen und des Nomologischen (Gesetzgebungslehre) fließen ineinander. Diese Dimension der verbindlichen Ansiedlung und der Bewahrung/Behauptung der Herrschaftszeichen und Herrschaftstexte wird ergänzt, erweitert noch durch die so bezeichnete *Konsignationsmacht*: Identifizierung, Einordnung, Vereinheitlichung, Systematisierung; im Optimalfall *Synchronisierung*, in der alle Elemente in die Einheit einer idealen Konfiguration zusammengeführt werden. „Kein Archiv ohne einen Ort der Konsignation“, schreibt Derrida, „ohne die Technik der Wiederholung und ohne eine gewisse Äußerlichkeit. Kein Archiv ohne Draußen.“

Die so behauptete, notwendige Korrespondenz mit dem *Draußen*, diese äußere Bedingtheit, diese strukturelle Einbindung in den jeweiligen historischen Kontext ist Gegenstand ebenso leidenschaftlicher wie höchst kontroverser Debatten. Unzweifelhaft entstammt das Archiv dem Kontext monokratischer (aristokratischer) Herrschaft; fortdauernde Praktiken der Geheimhaltung sind ein nur allzu deutlicher Verweis auf eben diese Herkunft. Ebenso unzweifelhaft ist das Archiv als Institution, als Ausdruck staatlich-hoheitlichen Machtanspruches heutzutage lediglich eine unter einer Vielzahl von unterschiedlichsten Ausprägungen und Erscheinungsformen. Jedes Archiv aber widmet sich per Definition dem Sammeln und Sichern, dem Erschließen, Bereitstellen und Öffentlich-Machen von überwiegend einmaligen oder in nur wenigen Kopien verfügbaren Dokumenten. In diesem Sinn sind Archive Akkumulation und Kapitalisierung des Gedächtnisses, in ihrer Materialität, ihren Prozeduren und nicht selten auch in ihrer Skurrilität Orte und Anordnungen eigener, eigensinniger Prägung. Sie konservieren Spuren und Überreste des Vergangenen; Zeitlichkeit, Endlichkeit, Überlieferung des konservierten Materials erweisen sich dabei als eine zentrale, nicht immer hinlänglich zu bewältigende Herausforderung. Und nicht selten erschließt sich die archontische Dimension der Bestände erst in Kenntnis ihrer Überlieferungsgeschichte, wird diese Überlieferungsgeschichte, die ganz konkrete Einbindung in die Wechselfälle und Unwägbarkeiten historischer Abläufe zu ihrer eigentlichen Signatur, entdeckt, erweitert, präzisiert sie deren eingeschriebenen Sinn und Bedeutung.

Die eigentliche Herausforderung der Gegenwart aber ist jene technologische Transformation, die eine in der Menschheitsgeschichte wohl ohne Parallele dastehende Revolutionierung der Produktivkraft und, damit eng verbunden, unserer allgemeinen Wahrnehmungs- und Interpretationsweisen, unserer Sicht auf die uns umgebende Welt und der korrespondierenden Verständniskategorien mit sich gebracht hat. Dies verweist nicht zuletzt auch sehr deutlich auf die allgemeine Bedeutung und Dominanz, die elektronische Medien der Digitalisierung und Virtualisierung mittlerweile im Bereich des Archivwesens gefunden haben. Ich darf, da diese Technologien begonnen haben, Praxis und Selbstbild unseres Berufes nachhaltig zu transformieren, wenn nicht von Grund auf zu verändern, etwas

weiter ausholen und in gebotener Kürze eine historisch-politische Kontextualisierung versuchen.

In einer bemerkenswerten Reaktion auf die Große Depression der Dreißiger Jahre und dem daraus resultierenden apokalyptischen globalen Krieg hatte das demokratische Europa (mit teils beträchtlicher Unterstützung durch die USA) den Weg der Wohlfahrtsstaatlichkeit beschritten. In gesamtgesellschaftlicher Koalition wurde ein Produktions- und Regulationssystem etabliert, das gleichermaßen Wachstums- und Profitraten, soziale Sicherheitsnetze, Vollbeschäftigung und gesamtgesellschaftlichen Konsens herzustellen imstande war. Mit den Rezessionen von 1973 und 1978 ist dieses System der industriellen, der fordistischen Moderne in eine Phase der strukturellen Krise eingetreten, gekennzeichnet von Stagflation (also von stagnierendem Warenoutput in Kombination mit hoher Inflation) und sinkenden Profitraten. Weltweite Energie- und Finanzkrisen erwiesen sich als Symptome einer veritablen Erschöpfung, wurden zum Auslöser einer radikalen Neukonzeption politischer und wirtschaftlicher Strategien. Sie bereiteten den Boden auf für ein neoliberales Projekt, das sich bis Ende des 20. Jahrhunderts beispiellos verdichtet und verallgemeinert hat. Exakt zur Jahrtausendwende verwies der britische Philosoph Perry Anderson auf die Singularität der gegebenen historischen Konstellation. Erstmals seit Zeiten der Reformation sei – zumindest im Westen, aber zu weiten Teilen auch im Weltmaßstab – keine signifikante Opposition im Sinne systemischer Gegenentwürfe zum status quo erkennbar: „Whatever limitations persist to its practice, neo-liberalism as a set of principles rules undivided across the globe: the most successful ideology in world history“.

Von einer vergleichsweise minoritären Position aus war der Neoliberalismus zum unbestrittenen Leitprinzip wirtschaftlichen Denkens und Agierens geworden. Dieses Prinzip blieb jedoch nicht auf das Ökonomische beschränkt, sondern wurde vielmehr zunehmend als entscheidendes, formatives Moment allen menschlichen Handelns und Seins begriffen. Damit aber erlangte der Neoliberalismus einen hegemonialen Status bis hin zu einem Punkt, wo er das Denken, die Weltsicht und die Alltagspraktiken der Menschen bestimmte.

Und in der Tat: Verliebene kommunistische Diktaturen wie China und Vietnam adaptierten das neue Dogma ebenso wie das Brasilien des charismatischen Arbeiter- und Gewerkschaftsführers Lula, traditionelle sozialdemokratische Wohlfahrtsstaaten wie Schweden und Neuseeland ebenso wie die auf überaus militante Traditionen zurückblickende italienische Linke oder Frankreich mit seinem schwer wiegenden, gaullistisch-mitterandistischem politischen Erbe. Ganz in diesem Sinn wurden die Volkswirtschaften und gesellschaftlichen Produktionsapparate des postrassistischen südlichen Afrika wie des postkommunistischen östlichen Europa restrukturiert und einer schocktherapeutischen Transformation unterzogen. In den Kanon einbezogen wurden schließlich auch die zu den ärm-

sten Regionen weltweit zählenden Länder Südasiens (allen voran Indien) mit ihrem so dramatisch entwickelten sozialen und kulturellen Konfliktpotenzial.

Ein fundamentaler Glaube an die Unfehlbarkeit freier, deregulierter Märkte trieb dieses Paradigma an. Man hat, in der Euphorie der großen Zeitenwende der 1990er, ein geradezu mystisches Weltbild suggeriert und einen *neuen Kapitalismus* beschworen, der mittels Finanzdienstleistungen ungeahnte, abstrakte Wertschöpfung zu ermöglichen schien, und der, im körperlosen Treiben digitaler Geldströme, auf phantastische Weise den Reichtum der Nationen zu vermehren imstande sei. So diagnostizierte denn auch der Kündler der philosophischen Postmoderne, Jean Baudrillard, dieser neue, gleichsam entmaterialisierte Finanzkapitalismus sei so abstrakt wie die Kunst und so ästhetisch wie Engel. Wie überhaupt in der Ökonomie (gleich dem Sozialen) nichts anderes mehr zu sehen sei als die Manifestation symbolischer Codes und Systeme von frei zirkulierenden Zeichen. Baudrillard hat, wie wir heute wissen, fundamental geirrt. Es kann das Virtuelle ohne das Reale nicht existieren.

Der Ende der 1970er Jahre in Gang gesetzte, in den Neunzigern stabilisierte und letztlich hegemonial gewordene Prozess der Neoliberalisierung ist eng an eine technologische Revolution im Bereich der Kommunikation gebunden. Mehr als alles andere hat diese revolutionäre technologische Entwicklung das neoliberale Paradigma befestigt – sie hat das herkömmliche Raum/Zeitgefüge, die allgemeinen Raum-Zeit-Vorgaben der Produktion, der Konsumtion und ihrer Organisation radikal neu definiert. Das neoliberale Paradigma sieht nicht nur alle menschliche Aktivität vom und durch den Markt bestimmt, es unterstellt auch den prinzipiell gleichen Informationszugang aller am Markt Agierenden. Dies verlangt, auf nunmehr globalisierten Märkten und angesichts exponentiell anwachsender Markttransaktionen, nach Technologien der Informationsgenerierung, nach neuen Informatik- und standardisierten Informationsverarbeitungssystemen mit enorm erweiterten Speicher-, Transfer- und Analysekapazitäten. Dies mag ein wesentlicher und bestimmungsmächtiger Aspekt für das gesteigerte und faszinierte Interesse an der Entwicklung und permanenten Ausgestaltung des IT-Sektors sein, für die beinahe exklusive Bündelung und Konzentration innovativen Wissenschaftspotenzials in genau diesem Bereich – in den 1990ern und frühen 2000ern gemeinhin als Übergang in eine *Informationsgesellschaft* gewertet.

IT, mit den ungeahnten und scheinbar unbegrenzten Perspektiven einer virtuellen und netz-basierten neuen Welt, ist also die Leittechnologie des Neoliberalismus – sie wird zu seinem eigentlichen Signum. Mehr noch – die virtuelle Technologie formt sich, gemäß ihrer eigensinnigen Logik und genuinen Funktionalität, ihre ganz spezifische Wirklichkeit, sie veröffentlicht das Private und privatisiert das Öffentliche. Und sie durchdringt und transformiert in der ihr ursächlichen Radikalität nicht zuletzt auch den Bereich des Archivs. Und in der Tat sind

die im Gang befindlichen Transformationsprozesse, insbesondere auch was die Archiv-Technik im engeren Sinne betrifft, grenzenlos – grenzenlos im Sinne von: ent-grenzt. Die Archivierung des Virtuellen und die Virtualisierung des Archivs werden uns zu einer Restrukturierung aller unserer diesbezüglich überkommenen und gängigen Begriffe und Konzepte zwingen – eine Neuformulierung, die vom jeweiligen Stand der technisch-technologischen Entwicklung vorgegebenen ist. Wir wollen, wir sollen, wir müssen uns der Herausforderung dieser Dynamik stellen; und nicht zufällig spricht Jaques Derrida, in utopischer Anmutung, davon, dass der Moment gekommen sein wird, „eine große Bewegung in unserem begrifflichen Archiv zu akzeptieren und darin eine ‚Logik des Unbewussten‘ mit einem Denken des Virtuellen zu kreuzen.“

Aber ich möchte auch nachdrücklich auf die Problematik einer vielerorts gängigen, ja geradezu hegemonialen, ebenso kritik- wie distanzlosen Bejahung und Affirmation der neuen Technologien hingewiesen haben. In der in ihnen angelegten Kompression des Raum/Zeit-Schemas, in ihrer räumlichen Architektur und in ihrer Ökonomie der Geschwindigkeit folgen Computerisierung, Elektronisierung, Mikro-Informatisierung etc. einer eigenen, strikten, zunächst ausschließlich technisch vermittelten Logik. Diese Logik hebt die *topo-nomologische* Dimension der verbindlichen Ansiedlung, des designierten Ortes zumindest der Tendenz nach auf – mithin jene für uns so entscheidende Qualität, wonach das Archiv auf einem festen Träger deponiert und einer legitimen hermeneutischen Autorität verfügbar ist. Diese Logik zeitigt aber nicht zuletzt auch juridische und in weiterer Folge politische Konsequenzen; sie berührt mit nicht absehbaren Folgewirkungen Fragen des Rechts auf (geistiges) Eigentum, des Publikations- und Reproduktionsrechts, des Copyrights u.dgl. mehr – sie alle bleiben, gleich der Frage der verbindlichen Topologie, in der neuen Wunderwelt der Virtualität seltsam vage, ungelöst und höchst unterschiedlicher Interpretations- und Artikulationsmacht ausgeliefert. Mein Kollege Michael Hochedlinger hat erst unlängst sehr eindringlich vor einem allorts grassierenden *Digitalisierungspopulismus* gewarnt. Ich möchte sogar noch weiter gehen und in Anlehnung an John Maynard Keynes von einer durchaus heiklen, vielschichtigen, polyvalenten Maschinerie sprechen, deren hoch komplexe Funktionsweisen und -mechanismen uns noch keineswegs zur Gänze vertraut und geläufig sind, und an deren Handhabung wir jederzeit auch scheitern können. Eigenlogik und Eigendynamik der neuen elektronischen Medien und Technologien gemahnen uns – bei der gegebenen beinahe gänzlichen Absenz kritischer Reflexion und Abstraktion – an das (in den 1930ern formulierte) Diktum Walter Benjamins von der unübersehbaren Diskrepanz „zwischen den riesenhaften Mitteln der Technik auf der einen, und ihrer winzigen moralischen und intellektuellen Erhellung auf der anderen Seite.“

Natürlich ist da noch der viel gerühmte Aspekt der technologisch indizier-

ten Bestandssicherung ins Kalkül zu ziehen. Um ein konkretes Beispiel anzuführen: Hätten die desaströsen Folgen des Einsturzes des Historischen Archivs der Stadt Köln am 3. März 2009 weitgehend vermieden werden können, wenn *mehr*, im Idealfall *alles* digitalisiert gewesen wäre? Freilich, es hätte enormer, wenn nicht astronomischer finanzieller Mittel bedurft, um die anfallenden Kosten digitaler Depots und regelmäßigen Umkopierens resp. der Migration in die jeweils nächste Technologiestufe tatsächlich auch bestreiten zu können. Und wenn in solchen Zusammenhängen die Frage nach den materiellen wie technischen Grenzen des Mediums generell zur Debatte steht, so ist die Problematik der langfristigen Lesbarkeit digitalisierten Materials vermutlich nur derzeit Gegenstand der Sorge. Ganz anders hingegen stellt sich die Sachlage in Angelegenheit der strukturellen Sicherheit digitaler Speicherung dar, wenn – wie die großflächige Publikation von US-Akten Ende 2010 durch Wikileaks demonstriert hat – nicht einmal die CIA und das Pentagon die Integrität ihrer geheimen Archive zu sichern vermögen. Das ÖStA hat in den letzten Jahren einen wesentlichen Teil seiner Potenziale und Mittel in die Entwicklung eines Systems der digitalen Langzeitarchivierung der amtsoffiziellen Hervorbringungen des e-governments investiert, also von sog. digital born records. Wir waren dabei, wie ich wohl mit gewisser Genugtuung anmerken darf, auf allen Ebenen erfolgreich; lediglich der Bereich der Implementierung der von uns als unabdingbar erachteten Sicherheitsstandards durch ein damit beauftragtes Unternehmen von weltweiter und begründeter Reputation hat sich die längste Zeit als nahezu unüberwindliches Kriterium erwiesen.

Darf ich, zu guter Letzt, vielleicht noch ein ganz besonderes Paradoxon des digitalen Zeitalters ansprechen. Die technologische Revolution der letzten beiden Jahrzehnte hat die Kommunikation verdichtet, verallgemeinert, auf ein neues, davor undenkbares Niveau der Intensität, der Unmittelbarkeit, der Grenzenlosigkeit und der Gleichzeitigkeit gehoben. Und doch scheint diese intensivierte Kommunikation in ihrem forcierten Präsentismus seltsam geschichtslos, dem Archiv entzogen, und damit in letzter Instanz substanzlos. Wir verwahren, um nur ein Beispiel zu nennen, im Staatsarchiv knapp 2.000 Nachlässe, die im weiteren und engeren Sinn in Bezug zum Ersten Weltkrieg stehen und in denen sich eine Unzahl von Korrespondenzen, Notizen, Tagebuchaufzeichnungen und aller anderen Formen von Ego-Dokumenten finden. Überhaupt ist die Überlieferungsdichte und -qualität von personenbezogenen Dokumenten und Nachlässen bis in die 1990er Jahre schlicht als ausgezeichnet zu bezeichnen. Sie verliert sich schlagartig mit der Verallgemeinerung der elektronischen Kommunikation. Und so gilt es heutzutage schon als eine kleine, wenn auch archivinterne Sensation, wenn uns ein elektronischer Nachlass angeboten wird, der bis in die späten 1980er Jahre zurückreicht und, nebst umfangreicher Email-Korrespondenz, auch die erforderlichen Lesegeräte bereitstellt.

Der Archivar/die Archivarin – und das habe ich hier in aller Kürze und Oberflächlichkeit anzudeuten versucht – agiert heutzutage in einem Spannungsfeld, das von einer in ihrer Wirkungsmächtigkeit noch nicht einmal abschätzbaren sozialen, kulturellen und wohl auch politischen Transformation bestimmt ist. Wie Peter Charleton, Judge of the High Court und Aufsichtsrat des Irischen Nationalarchivs, auf der eben in Dublin abgehaltenen Konferenz der European National Archivists in einer Rückschau auf die vergangenen beiden Jahrzehnte betont hat: Es sind es die *unter* der Oberfläche des Offiziellen und offiziell Dokumentierten ablaufenden und wirksam werdenden Prozesse, die letztlich konstitutiv sind für die Formierung von Geschichte und Gedächtnis. (Seine konkreten, Irland-bezogenen Beispiele, die jedoch leicht verallgemeinerbar sind, waren: Korruption, Kindesmissbrauch und Finanzdebakel). Es braucht, um diese Prozesse identifizieren, bestimmen, speichern und überliefern zu können, Archivarinnen und Archivare, die allerdings mehr sind als bloße Hilfsorgane aktueller Technikentwicklungen. Es bedarf der umfassend gebildeten, kritischen, letztlich auch mutigen Intellektuellen, die sich der hier angesprochenen archontischen Dimension bewusst, und die willens wie fähig sind, die historischen Lagen und Schichten in all ihrer Komplexität freizulegen und damit, wenn auch in längerer Perspektive, öffentlich zu machen.

PŘÍSTUPNOST VEŘEJNÝCH DOKUMENTŮ A OCHRANNÉ ARCHIVNÍ LHŮTY VE SPOJENÉM KRÁLOVSTVÍ. INSPIRACE PRO ČESKÉ ARCHIVNICTVÍ

MIKULÁŠ ČTVRTNÍK

Tzv. ochranné archivní lhůty na zpřístupňování archiválií představují velmi frekventovaný nástroj plnící několik funkcí zároveň. Chrání některé příliš čerstvé, citlivé i cenné informace, jež by mohly být zneužity, ať již ke komerčním, obchodním i obecně mocenským účelům. Současně znamenají refugium pro administrativu i archivy před hrozbou nutnosti reagovat okamžitě a v masivní míře na žádosti o zpřístupňování materiálů. Je přitom dobře známo, že nejžádanější jsou materiály nejmladší. Pokud by se tedy uvolnila stavidla přístupnosti pramenů a informací, velmi pravděpodobně by se ocitla administrativa společně s archivy v ohromné lavině hrozící smést jakoukoli akceschopnost a poslední zbytky personálních kapacit na nekonečné vyhledávání dat a dokumentů pod bombardováním ze strany neúnavných žadatelů. V neposlední řadě představují také útočiště pro ochranu soukromí a privátní sféry člověka, byť zde by měly plnit hlavní roli zákony, které upravují celou rozlehlou oblast ochrany osobních údajů.

Ochranné zpřístupňovací lhůty ale nakonec představují ještě jeden významný moment: Jsou svébytným nástrojem, jakým lze znepřístupnit veřejné dokumenty i „hotové“ historické prameny. Čím jsou tedy tyto lhůty konkrétně?

Jedná se o obecně a obvykle přímo zákonem nastavené lhůty, po které určitá skupina dokumentů obvykle z proveniencie veřejné správy, nemůže být zpřístupněna veřejnosti, vyjma oprávněných úředních požadavků. Tyto lhůty se liší dle jednotlivých národních legislativ. Standardně jsou stanoveny zvláštní lhůty pro určité skupiny materiálů, jako jsou například matriky, zdravotnická dokumentace a podobně. Dokumenty zařazené v režimu utajení bývají „chráněny“ ještě docela jinak a přístup k nim bývá i ve vyspělých demokraciích v mnoha případech nemožně prakticky zcela a trvale.

Tématem následující studie bude analýza institutu ochranných lhůt na zpřístupňování veřejných dokumentů, a to na konkrétním příkladu jeho vývoje od konce druhé světové války ve Spojeném království, které ve velké části světa včetně mnoha států Evropy sloužilo jako vzor a předznamenání (nejen) v této doméně.

Je to téma, kterému by měla věnovat značnou pozornost celá historická věda, protože jde současně o přístupnost klíčové části primárních historických pramenů. Studie se přitom snaží prokázat, že během času dochází k postupnému uvolňování původně velmi restriktivního režimu přístupu k veřejným dokumentům a historickým pramenům.

Ve Spojeném království nejprve platila od roku 1958 – poté, co byl poprvé uzákoněn předpis reglementující nakládání s materiály veřejnoprávní provenience, tzv. *zákon o veřejných dokumentech (Public Records Act)* – velmi dlouhá lhůta zneprístupňující materiály veřejné provenience, a to – stejně jako v tehdejší Československu – celých 50 let!¹ Ještě předtím zůstávaly veřejné písemnosti u svých původců dokonce ještě mnohem déle, přičemž jejich přístupnost přitom dosti variovala. Zatímco v komunistickém Československu nemohla být o diskuzi nad takovou restrikcí přístupu k dokumentům veřejné provenience ani řeč, ve Spojeném království se ozývaly hlasy kritizující tento obranný val veřejné správy. Některé z nich byly velmi zvučné. Proslulý i kontroverzní britský historik A. J. P. Taylor (1906–1990) již vzápětí po skončení druhé světové války v roce 1947, tedy dlouho před schválením *Public Records Act*, kriticky poukazoval na fakt, že britská vláda zpřístupňuje pouze dokumenty mladší roku 1885, tedy pouze více než 60 let staré materiály!² Vyzýval přitom, aby se otevřela dokumentace s počátkem vzniku až do roku 1914, případně až do 1919. Uvažoval tedy 30-letou periodu, tedy takový ochranný polštář, který se později ze Spojeného království šířil nejen do některých zemí Commonwealthu, ale ujal se i v mnoha evropských státech. Jenže v poválečné Evropě v době začínající studené války nepanovala vhodná atmosféra pro uplatnění liberálně akcentovaných záměrů otevírat vládní dokumenty včetně rizika možného zneužití nepřátelskými mocnostmi. Taylorovy výzvy tedy zůstaly tehdy ještě nevyslyšeny. Přišly ke slovu až o 20 let později.

Mezitím ale Taylor nepřestal vytrvale upozorňovat na frapantní uzavřenost veřejných dokumentů. Když komentoval – pro něj příznačně vtipným a poutavým způsobem – průvodce po západoevropských archivech vydaný na konci 50. let ve Spojených státech, vedle štiplavých poznámek o autory upomínaných velmi nezvyklých otevíracích dobách archivů, nezřídka nutnosti asistence velvyslance při vystavení badatelského listu a podobně, vyzdvihl na závěr hlavní osten své kritiky: po mnoho desetiletí zneprístupněné historické prameny uchovávané v archivech.³

1 Původní znění Public Records Act z roku 1958, Section 5 (1): „Public records in the Public Record Office, other than those to which members of the public had access before their transfer to the Public Record Office, shall not be available for public inspection until they have been in existence for fifty years...“

2 Taylor, Alan J. P.: *The Secrets of Diplomacy*. The Times Literary Supplement, 12. dubna 1947.

3 Taylor, Alan J. P.: *Keeping It Dark. Half-Century Secrets*. Encounter, August 1959, s. 40–45. Odka-

Jako historik moderních a soudobých dějin se roku 1959 ptá, koho dnes ještě zajímá tři roky „stará“ Suezská krize?! Pokud by chtěl student či badatel ve Spojeném království na konci 50. let studovat či psát soudobé dějiny na základě primárních pramenů uložených v archivech, bude se muset dostat časově ještě před Balkánské války 1912–1913. Ironicky dodává, že je to skutečně zvláštní svět, v němž panuje obava, že mohou tyto téměř 50 let staré válečné děje disponovat ještě nějakými příliš žhavými novinkami, o nichž by společnost neměla vědět.

Byl to mezi jinými nejspíše právě tento Taylorův článek, který rozhybal tuhé ledy přesvědčení britské vlády zamezit přístupu k veřejným dokumentům mladším padesáti let. Možná ještě silněji ovšem zapůsobil apel, který adresoval J. F. Kennedy jako tehdejší americký prezident valné části své vládní administrativy. Spíše než fakt, že se objevil v oficiálním souhrnu prezidentových projevů, adres a prohlášení, mělo rozhodující dopad, že klíčovou partii citoval H. G. Nicholas v britských *Timesech* v roce 1962.⁴

Kennedy již v prvním roce svého prezidentského úřadu adresoval americkým ministrům zahraničí, obrany a financí a vedoucímu úřadu General Services of Administration dopis, jež uvádí slovy: „Efektivnost naší demokracie jako formy vlády se zakládá na informovaných a inteligentních občanech.“⁵ V dopise Kennedy vyzývá k maximální možné přístupnosti a otevřenosti primárně dokumentů ve vztahu k zahraničním záležitostem, ale potažmo se vyjadřuje k veřejným dokumentům obecně. Americká veřejná správa by měla – jak znělo Kennedyho přání – zveřejňovat maximum možných faktů. Přitom je třeba přirozeně sledovat potřeby bezpečnosti, takže nelze dokumenty zveřejňovat hned. Přesto: „zpřístupňovací lhůty musí být udržovány na minimu“!⁶ A dále dodává: „Již dlouho je chloubou naší vlády, že jsme zpřístupňovali dokumenty naší diplomacie dříve než jakýkoli jiný národ ve světě.“⁷ Kritizuje přitom, že došlo ke zpoždění 20 let nazpět ve vydávání zpřístupnitelných materiálů mezinárodních vztahů. A uzavírá: „Podle mého názoru, každý úředník by měl mít jasné a přesné důvody zahrnující národní zájmy, které by jej vedly k neposkytnutí dokumentů patnáct a více let starých pro účely jejich publikace.“

zuje na průvodce: Thomas, Daniel H. – Case, Lynn M., *Guide to the diplomatic archives of Western Europe*. Philadelphia 1959.

4 Nicholas, H. G.: *Foreign Historians Get First Say*. *The Times*, 19. června 1962.

5 Kennedy, John F.: *Letter to the Secretary of State and to the Heads of Other Agencies Concerning the Publication of U. S. Diplomatic Papers*. 7. září 1961. In: *Public Papers of the Presidents of the United States: John F. Kennedy: Containing the Public Messages, Speeches, and Statements of the President*, vol. 1 (Jan. 20 to Dec. 31, 1961). Washington 1962, s. 591–592, zde s. 591.

6 Tamtéž.

7 Tamtéž, s. 591–592.

Vedle dlouho trvajících hlasů britských historiků velmi pravděpodobně zapůsobil právě také vliv J. F. Kennedyho a jeho liberálního poselství, když se nakonec premiér britské labouristické vlády Harold Wilson (předsedou britské vlády v letech 1964–1970 a 1974–1976) odhodlal chopit se zde zákonodárné iniciativy.⁸ Ostatně právě Wilson po atentátu na Kennedyho v zamyšlení nad odkazem, jaký zavražděný americký prezident zanechá světu, vyzdvihl, že „prvním památníkem na J. F. Kennedyho bude rychlejší akce pro občanská práva“.⁹ Přestože měl na mysli primárně rasovou segregaci, otevřená vláda a přístup k jejím dokumentům představuje také jedno z velmi důležitých práv občanů.

Vypracováním odborného stanoviska byla pověřena zvláštní *Poradní rada lorda kancléře pro veřejné dokumenty* (*Advisory Council on Public Records*), ustanovená zákonem již v roce 1958.¹⁰ Orgán, pověřený mimo jiné posuzováním žádostí úřadů o prodloužení zákonem dané zpřístupňovací lhůty u archiválií uchovávaných v britském Národním archivu, dal v polovině 60. let dvojí doporučení: Zaprvé zkrácení padesátileté lhůty na 40 let obecně, zadruhé liberálnější přístup k dokumentům spadajícím do rámce této ochranné lhůty ve smyslu umožnění přístupu k nim, a to etablovaným historikům.¹¹ Wilsonovo vypořádání se s tímto stanoviskem je pozoruhodné a stojí za bližší zmínku.

Na jedné straně tehdejší britský premiér uznal, že zkrácení padesátiletých lhůt na 40 let je na místě.¹² Na druhé straně ovšem vyjádřil obavu ve druhém bodě, podle nějž by měl být umožněn přístup i k dokumentům mladším pro renomované historiky. Když vážil argumenty pro a proti, zaujme již první argument pro otevření těchto „mladých“ historických pramenů: „Téměř veškerý postup našich kolonií a velká část kroků Indie směrem k nezávislosti se uskutečnila v rámci posledních 40 let. Pokud nenapíšeme historii tohoto procesu, nové nezávislé vlády těchto zemí tak učiní; a pokud nepovolíme přístup k našim dokumentům, naše strana příběhu bude opomenuta.“¹³ Vedle – pro nejvyšší patra politické reprezentace pozoruhodného – uvědomění si možnosti výrazně rozmanitých „paralelních“

8 Srv. Wilson, Keith (ed.): *Forging the Collective Memory: Government and International Historians Through Two World Wars*, Providence 1996, s. 289–290.

9 Rozhovor Harolda Wilsona pro Independent Television News. Dostupné na webu: <https://www.channel4.com/news/jfk-kennedy-assassination-dallas-1963-harold-wilson> [9. 8. 2018].

10 „There shall be an Advisory Council on Public Records to advise the Lord Chancellor on matters concerning public records in general and, in particular, on those aspects of the work of the Public Record Office which affect members of the public who make use of the facilities provided by the Public Record Office.“ *Public Records Act 1958*, chapter 51, Section 1 (2).

11 Viz Memorandum Harolda Wilsona z 27. července 1965 (CAB 129/122, C.(65) 114) „The Fifty-Year Rule“, otištěno in: Wilson, K. (ed.): *Forging the Collective Memory*, s. 290–293, zde s. 290.

12 Memorandum Harolda Wilsona z 27. července 1965, bod 4, v citovaném vydání s. 291.

13 Tamtéž, bod 5a, s. 291.

dějin a verzí vyprávěných příběhů – odkazuje Wilson právě na Spojené státy americké a jejich velmi liberální přístup k veřejným dokumentům. Nakonec uznává jako plausibilní argument, že studium soudobých dějin je nyní již uznávanou vědeckou disciplínou a navíc dodává podle mého soudu nejdůležitější argument, a totiž že „objektivní a nezaujatá analýza nedávné minulosti může příležitostně podporovat informovanější veřejné porozumění současných témat a přispět k zefektivnění nynější politiky a správy“.¹⁴

Neméně pozoruhodné a dodnes aktuální jsou i Wilsonem uváděné argumenty proti otevření přístupu k veřejným dokumentům v režimu ochranné lhůty pro některé historiky. Odmyslíme-li odkazy na tehdejší tradiční a striktní praxi nepřístupnosti těchto materiálů Wilson poukazuje na skutečnost, že by nebylo vůbec snadné nastavit procedury výběru „uznávaných“ historiků, které by velmi pravděpodobně vedly k mnoha záštím a nelibostem mezi nimi.¹⁵ Stejně tak by bylo obtížné nastavit procesy výběru historických period, které by mohly být „uznávanými“ historiky zpracovávány. Hrozilo by totiž, že by tento výběr mohl být neblaze ovlivňován politickými třenicemi a zájmy. Přitom navíc platí, že největší zájem mezi historiky budí právě taková období, která jsou politicky nejkontroverznější.¹⁶

Wilson nakonec upřednostňuje posledně jmenované důvody proti uvolnění přístupu vybraným historikům k mladším pramenům, které lze krátce shrnout: Zamezit diskriminaci mezi historiky nebo historickými periodami. Aby však přesto určitým způsobem dostal cíli více otevřít přístup k historickým pramenům, navrhuje jiné řešení: zkrátit ochranné lhůty z padesáti nikoliv na 40, nýbrž na 30 let.¹⁷ A toto řešení Wilson také na vládě a v parlamentu prosadil.

Společenská kritika zneprístupnění veřejných dokumentů po celé půlstoletí po jejich vzniku tak tedy nakonec sklídila plody svého úsilí a s účinností od roku 1968 byla ochranná lhůta zkrácena téměř o polovinu z 50 na 30 let.¹⁸ Nebylo přitom náhodou, že to byl právě Harold Wilson – v době před vypuknutím druhé světové války jako mladík učitel hospodářských dějin na univerzitě v Oxfordu a vůbec jeden z nejmladších pedagogů na této univerzitě – kdo tímto způsobem podstatně přispěl k otevírání veřejných dokumentů a historických pramenů široké veřejnosti.

---

14 Tamtéž, bod 5c, s. 291.

15 „It would not be easy to devise a procedure for selecting ‚established‘ historians which would not cause resentment and perhaps, in the long run, undo the goodwill generated by a decision in principle to allow freer access.“ Tamtéž, bod 6b, s. 291.

16 Tamtéž, bod 6c, s. 291.

17 Tamtéž, bod 7, s. 292.

18 Public Records Act 1967, 1967 Chapter 44, článek 2. Jediným účelem této novely původního znění Public Records Act z roku 1958 bylo právě zkrácení 50-leté lhůty na 30 let.

Razantní přelom v režimu přístupnosti dokumentů pak znamenalo vydání zákona o svobodném přístupu k informacím v roce 2005, který převzal kompetenci normovat obecně oblast přístupu k informacím. Tento zákon nejprve stanovil lhůtu pro zpřístupňování informací z tzv. historických dokumentů – bez ohledu na místo jejich uložení v archivu nebo ještě v živé administrativě – na 30 let, kterou posléze o pět let později v roce 2010 snížil na 20 let. Tato je platná ve Spojeném království dodnes.¹⁹ Převzetí úlohy nastavení pravidel přístupu k veřejným dokumentům speciálním zákonem určujícím pravidla svobodného přístupu k nim má ještě další důležitý související dopad. V čem spočívá?

Do doby vydání zákona o svobodném přístupu k informacím počítal příslušný úřad s tím, že do okamžiku, než předá své materiály historickému archivu k uložení, nejenže má své dokumenty „pod vlastní střechou“ a nevidí mu do kuchyně jiný orgán či osoba, ale také že je více méně chráněn před případnými požadavky na jejich zpřístupňování. Proč? Důvodem bylo, že to byl v období před platností zákona o svobodném přístupu k informacím teprve a pouze centrální historický archiv, který byl zákonem nucen zpřístupňovat v něm uchované materiály veřejnosti – nejprve po velmi dlouhých 50 letech (od roku 1958), později po 30 letech (s platností od roku 1968). Chtěl-li tedy úřad zamezit přístupu ke svým materiálům, musel hledat cesty, jak se vyhnout zákonnému tlaku předávat své dokumenty do historického archivu. To se také různými způsoby dařilo.

V případě specifických utajovaných dokumentů snímaly tuto povinnost ze zpravodajských služeb tzv. „instrumenty lorda kancléře“ (Lord Chancellor's Instrument) vydávané průběžně již od roku 1967, postupně novelizované. Tyto opravňovaly zpravodajské služby ponechat si své dokumenty ve lhůtě delší.²⁰ Aktuální instrument, tzv. „blanket retention“, je platný do roku 2021, bude však nesporně opět včas novelizován. Navíc neodkazují ke konkrétním věcným skupinám materiálů, takže se do této výjimky vejde prakticky vše, co produkují tajné služby.²¹ Pro ostatní skupiny dokumentů mohly úřady využít únikové cesty, kte-

19 Constitutional Reform and Governance Act z roku 2010, chapter 25, kterým se změnila lhůta v článku 62-1 britského zákona o svobodném přístupu k informacím, tzv. Freedom of Information Act z roku 2000, chapter 36, section 62 (1) definujícím tzv. „historické dokumenty“ („historical records“). Aktuální text zní následovně: „For the purposes of this Part, a record becomes a ‚historical record‘ at the end of the period of twenty years beginning with the year following that in which it was created.“ Přitom je třeba zohlednit následující sekci 63 ukládající obecnou povinnost poskytovat informace z „historických dokumentů“.

20 The Lord Chancellor's Security and Intelligence Instrument: Retention of Public Records under Section 3(4) of the Public Records Act 1958. Dále viz také Lord Chancellor's Code of Practice on the management of records issued under section 46 of the Freedom of Information Act 2000, článek 17.1.

21 K tomu srv. též Bennett, Gill, Declassification and release policies of the UK's intelligence agencies. Intelligence and National Security 17, 2002, Issue 1, s. 21–32, zde s. 22.

rou jim připravil již zákon o veřejných dokumentech v původním znění z roku 1958: Zákonem stanovenou lhůtu lze překročit z úředních či jiných zvláštních důvodů za podmínky souhlasu lorda kancléře.²²

Toho britské úřady také často využívaly. Reakcí na tento stav bylo založení speciální Komise k moderním veřejným dokumentům, tzv. Wilson Committee (působící od roku 1978). Její působení nebylo neúspěšné, když se jí podařilo ve vládě prosadit mnohé ze svých závěrů. V bílé knize vycházející z doporučení komise a pojmenované jako *Modern Public Records*²³ pak vláda roku 1982 vyhlásila, že je třeba kromě jiného přesněji specifikovat dokumenty, které nejsou předávány do archivu ve stanovené lhůtě tehdy 30 let. Komise rovněž konstatovala, že některé skupiny písemností nebyly předány do archivu (tehdejší Public Record Office) „nikdy“ a že takové „nikdy“ – jak se tu projevil britský smysl pro humor – se však nesmí „nikdy“ objevovat v souvislosti se zpřístupňováním veřejných dokumentů.²⁴

Dalším významným posunem v tlaku na včasné předávání veřejných dokumentů do archivu byla snaha lorda Williama Waldegravea, která vešla do dějin jako tzv. *Waldegravova iniciativa*. Jejím výsledkem bylo vydání bílé knihy *Open Government* v roce 1993. Její obecný záměr otevřenější vlády se projevil i zde. Materiál usiluje alespoň nějakým způsobem určovat rámcové důvody pro prodlužování maximální předávací lhůty (tehdy třicetileté), po jejímž uplynutí měly být veřejné dokumenty předávány do archivu. Zůstalo však bohužel u příliš široce definovaných skupin materiálů na úrovni „národní bezpečnost“, „mezinárodní vztahy/obrana/hospodářství“ a podobně.²⁵ Ovšem na druhé straně přeci jen usiluje Waldegravova bílá kniha vyvíjet reálný a konkrétnější tlak na původce a správce dokumentů, a to včetně utajovaných dokumentů, v jejichž případě ve Spojeném království do té doby neexistoval prakticky žádný dohled a možnost přístupu k nim.

Waldegravova iniciativa požaduje, aby při ospravedlňování delších předávacích lhůt, respektive neodtajňování, pokud to materiál dovolí, příslušný úřad přeci

---

22 „Provided that any records may be retained after the said period if, in the opinion of the person who is responsible for them, they are required for administrative purposes or ought to be retained for any other special reason and, where that person is not the Lord Chancellor, the Lord Chancellor has been informed of the facts and given his approval.“ Public Records Act z roku 1958, Section 3 (4).

23 *Modern Public Records. Selection and Access. Report of a Committee Appointed by the Lord Chancellor. Chairman Sir Duncan Wilson. London 1981.*

24 *Modern Public Records. Cit. dle Bennett, G.: Declassification and release policies of the UK's intelligence agencies, s. 23.*

25 *Open Government, Cm 2290, Presented to Parliament by the Chancellor of the Duchy of Lancaster by Command of Her Majesty, July 1993. London 1993, bod 9.26, s. 69.*

jen podal doplňující informaci k jinak velmi obecně stanoveným zdůvodněním.²⁶ Dále vyzývá, aby veškeré materiály, které přesáhly magickou hranici 30 let pro nabízení archivu k trvalému uchování, byly – dovolí-li to finanční situace – všemi příslušnými úřady opět prověřeny a pokud již pozbyly citlivosti, aby byly předány do archivu.²⁷ Kromě toho požaduje, aby se pokud možno využíval nástroj anonymizace citlivých údajů na kopiích originálů a tyto kopie se zpřístupnily v anonymizované podobě. Nakonec také apeluje na uvolnění některých konkrétních skupin materiálů, které vytypovala skupina historiků zaangažovaných Waldegravem, jež do té doby disponovaly výjimkou lorda kancléře. V neposlední řadě bílá kniha posílaje pravomoci *Poradní rady lorda kancléře pro oblast veřejných dokumentů* (*Advisory Council on Public Records*),²⁸ později přiřazené k ministru pro kulturu, média a sport a dnes nesoucí název *Advisory Council on National Records and Archives*.²⁹ Zdánlivě nenápadná formulace odkazující pouze na čísla paragrafů představovala nikoli nepodstatnou změnu. Do té doby měl jmenovaný poradní sbor pravomoc posuzovat pouze žádosti úřadů o prodloužení zpřístupňovací lhůty, než jakou ukládal zákon (tehdy 30 let), u archiválií již předaných do Národního archivu. Napříště tento orgán získal oprávnění nahlížet do soupisů dokumentů, které ještě nebyly předány do archivu a u nichž žádaly úřady lorda kancléře o získání výjimky z povinnosti vůbec předat „své“ materiály po 30 letech do archivu. Navíc měl poskytovat odborné posudky v situacích, kdy původce dokumentů odmítl po lhůtě 30 let předat materiály, jejichž uvolnění požadovali historikové či veřejnost. Přestože bylo zdůrazněno, že tento poradní orgán je skutečně jen „poradní“ a nikoliv rozhodující instancí,³⁰ byl to významný posun v navyšování tlaku na vládu, veřejnou správu i bezpečnostní složky zavést alespoň nějakou kontrolu, dohled a mantinely režimu nakládání s „jejich“ dokumenty.

Záměr nezpřístupňovat vlastní „papíry“ cestou jejich nepředání do archivu však vzal za své v momentě, kdy byl nakonec v roce 2005 schválen stručně již zmíněný zákon o svobodném přístupu k informacím, který ukládal – jistěže s určitými výjimkami – obecné zpřístupňování informací a potažmo tedy i dokumentů, bez ohledu na to, zda jsou v archivu či ještě u samotné administrativy. Navíc, jak

26 Tamtéž.

27 Open Government, bod 9.28, s. 69–70.

28 Open Government, body 9.29 a 9.30, s. 70.

29 „There shall be an Advisory Council on Public Records to advise the Lord Chancellor on matters concerning public records in general and, in particular, on those aspects of the work of the Public Record Office which affect members of the public who make use of the facilities provided by the Public Record Office.“ Public Records Act 1958, chapter 51, Section 1 (2).

30 „The role of the Advisory Council, as its name implies, will however remain advisory; the final responsibility for the release or otherwise of departmental records rests with Ministers.“ Open Government, bod 9.30, s. 70.

bylo již uvedeno, tento zákon v roce 2010 snížil zpřístupňovací třicetiletou lhůtu na 20 let. Toto potažmo vedlo k tomu, že se marginalizovala váha institutu prodlužování předávacích lhůt. Projevilo se to mimo jiné na tom, že roku 2015 byla po téměř 60 letech přenesena podmíněnost takového prodloužení souhlasem přímo lorda kancléře na jednotlivé ministry příslušných resortů.³¹

Ostatně právo na svobodný přístup k informacím – které ovšem není tématem tohoto textu – razantně vstoupilo vedle dalších předpisů chránících veřejné dokumenty, ale také například specificky osobní údaje, bankovní tajemství, utajované informace a podobně do komplikovaného a mnohvrstevnatého pole přístupnosti historických pramenů. Právo, označované někdy také jako *právo vědět* (*right to know*), patří mezi základní práva a obvykle bývá v určité podobě garantováno přímo na ústavní rovině. Právní řády standardních demokracií začaly zejména po druhé světové válce zavádět právo občanů na přístupnost informací vznikajících v okruhu veřejných subjektů. Velký vliv mělo schválení zákona o svobodě informací ve Spojených státech amerických na federální úrovni v roce 1966 (s účinností od roku 1967). Přístupnost veřejných dokumentů se však americká legislativa snažila, byť ve velmi omezené míře, definovat již ve 40. letech 20. století.³² Spojené státy americké zde šly vzorem i pro tehdejší svobodnou část Evropy. Velký vliv zde pak měla právě britská labouristická vláda pod vedením Harolda Wilsona, který explicitně upozorňoval na tendence ve vývoji vztahu americké společnosti směrem k větší přístupnosti veřejných dokumentů a informací a kladl je Spojenému království za vzor.³³ Zkrácení ochranných lhůt ve Spojeném království k roku 1968 téměř o polovinu, o němž jsme hovořili výše, je přitom právě jedním z projektů Wilsonových snah otevírat veřejné informace také ve Velké Británii.

Podíváme-li se jen zcela okrajově na českou archivní praxi, platí, že zde nedochází k mnoha žádostem podle zákona o svobodném přístupu k informacím mířícím do archivních fondů. Pokud tak ovšem nastane a jde-li o materiál spadající do ochranné 30-leté lhůty, postupují některé z českých archivů – chtějí-li materiál

---

31 „Provided that any records may be retained after the said period if, in the opinion of the person who is responsible for them, they are required for administrative purposes or ought to be retained for any other special reason and, where that person is not the Secretary of State, the Secretary of State has been informed of the facts and given his approval.“ Public Records Act, Section 3 (4) dle novely The Transfer of Functions (Information and Public Records) Order 2015 účinného k 9. 12. 2015.

32 A to v sekci 3 v rámci Administrative Procedure Act, 5 United States Code, chapter 5, subch. I § 500.

33 „Uznávám, že existují dobré argumenty ve prospěch návrhu /umožnit historikům liberálnější přístup k dokumentům spadajícím ještě do režimu ochranných lhůt – pozn. aut./ [...], některé země, obzvláště Spojené státy, jsou výrazně velkorysejší v umožňování přístupu k jejich dokumentům, než jsme my k našim.“ Memorandum Harolda Wilsona z 27. července 1965, bod 5, v citovaném vydání s. 291.

i tak zpřístupnit – tím způsobem, že s odkazem na možnost, kterou jim dává archivní zákon, totiž předložit archiválie žadateli pro úřední potřebu, zašlou kopie příslušných materiálů původci dokumentu,³⁴ který je posléze poskytnete žadateli o informace. Tento postup však není univerzální a zákon zde neurčuje konkrétní pravidla. Je přitom otázka, jestli by takováto zpřístupnitelnost byla právně vymahatelná a jak by se k ní postavily správní soudy.

Výše analyzovaný britský model v tomto ohledu nabízí podstatně jednodušší a logičtější řešení, a totiž přenést ochranné zpřístupňovací lhůty přímo do zákona o svobodném přístupu k informacím. Britové to vyřešili jednoduše tak, že v tomto zákoně nadefinovali tzv. *historické dokumenty* (*historical records*). Jakýkoli veřejný dokument se stává „historickým“ 20 let po svém vzniku, nezávisle na tom – a to je podstatné – zda se nachází v živé administrativě nebo byl již předán do archivu k trvalému uchování jako archiválie. A současně se ukládá, že informace obsažené v historických dokumentech jsou obecně přístupné.³⁵ Tudíž platí, že nezávisle na tom, jak dlouhé jsou skartační lhůty příslušného materiálu, otevírá se tento veřejnosti – až na některé malé výjimky – po 20 letech. Nedochozí tedy nakonec ani k tomu, že by se počítaly skartační lhůty a ochranné lhůty.

Studie se pokusila sledovat a zachytit určitý trend pozorovatelný ve vývoji obecně stanovené bariéry v přístupu k veřejným dokumentům, jak se ukazuje v prostoru Spojeného království. Patrná je obecná pozvolná tendence uvolňovat tento ochranný štít a definovat otevřenost veřejných informací nikoliv jako výraz blahosklonnosti státu, nýbrž nezadatelné právo občana³⁶ a důležitý prvek demokracie.

Je také zcela zřejmé, že čistě legalistická rovina je jedna věc, druhá je reálné uplatňování ochranných lhůt. Příklady, kdy docházelo a dochází dodnes k zákonnému i protizákonnému překračování těchto lhůt, je nespočet. Velmi často se jedná o dokumenty zařazené původně do režimu utajení. To je jistě pochopitelné, ale například v situaci, kdy britská vláda ještě v 80. letech 20. století neodtajňovala některé dokumenty z 18. století s odkazem na jejich citlivost, je rekurs k jejich přetrvávající „citlivosti“ ani ne tak sporný, jako již přímo úsměvný.³⁷

34 Dle § 38, odst. 5 zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů.

35 Freedom of Information Act z roku 2000, chapter 36, section 63.

36 Jak se praví například ve švýcarském zákoně o principu veřejnosti ve veřejné správě: „Jede Person hat das Recht, amtliche Dokumente einzusehen und von den Behörden Auskünfte über den Inhalt amtlicher Dokumente zu erhalten.“ Bundesgesetz über das Öffentlichkeitsprinzip der Verwaltung vom 17. Dezember 2004 (Öffentlichkeitsgesetz, BGO), článek 6, odst. 1.

37 Srv. k tomu například Aldrich, Richard J.: Did Waldegrave Work? The Impact of Open Government upon British History. *Twentieth Century British History* 9, January 1998, Issue 1, s. 111–126.

Je přitom skutečně pozoruhodné, jak se vlády i některých vyspělých demokratických zemí na jedné straně snaží prosazovat zvyšování přístupnosti svých dokumentů právě tím, že tlačí na snižování ochranných lhůt, respektive na jejich dodržování, na druhé straně však v určitých momentech a pro určité skupiny materiálů usilují hledat cesty, jak si otevřít zadní vrátka, aby se mohly dostat z dosahu těchto liberálních tendencí. Mohli jsme to pozorovat nakonec i během detailního zaměření pohledu na situaci ve Spojeném království.

Na britském potýkání se s otázkou, jakým způsobem a kdy zpřístupňovat historické prameny i veřejné dokumenty v jejich „aktivní“ fázi, se ale ukazuje cosi podstatného: Britové chápou přístup k dokumentům, pramenům a informacím jako extrémně důležitý prvek demokratického zřízení samotného! Během poválečného vývoje přicházely Spojenému království podněty z různých stran – historiků a intelektuálů, politické opozice i exekutivy samotné – žádající, aby se přístupnost veřejných pramenů otvírala v maximální možné míře. A to jako nástroj rozvoje občanské společnosti a posilování její schopnosti svobodně a fundovaně se rozhodovat na základě dostupných informací i jako instrument kontroly veřejných představitelů a správy.

Spojené království je současně dokladem, že archiváři a historikové se mohou a mají aktivně účastnit na procesu, na jehož konci stojí historické prameny uchované v archivech a přístupné tehdy, je-li to možné. Tamní orgán *Poradní rada pro národní dokumenty a archiválie* (*Advisory Council on National Records and Archives*) sestává vedle některých politických reprezentantů z několika odborníků z řad archivářů a historiků.³⁸ Tito pak posuzují nejen situace, kdy úřad zažádá o prodloužení zákonem uložené předávací lhůty, a vypracovávají v těchto momentech odborné posudky, jak jsme viděli. Mají navíc mimo jiné přístup k utajovaným dokumentům a vypracovávají metodiky, které – teprve na počátku 21. století – začaly zpravodajským službám dosti konkrétně specifikovat, jaké části vznikající dokumentace by měly být trvale uchovány a jednou předány do archivu (což neznamená zpřístupněny) a jaké mohou být naopak nevratně ničeny. Dokonce doporučují některé metody, jakým způsobem by měl být prováděn tento archivní výběr.³⁹ To je situace, která je (nejen) v České republice bohužel prozatím nepředstavitelná.

České archivnictví, jak zní přesvědčení autora této studie, by se mělo nechat inspirovat některými z tendencí projevujících se v britském archivnictví během poválečné doby, na něž jsem se snažil poukázat v této studii. Otevřený přístup

---

38 Složení Rady je v aktualizované podobě dostupné na webu zde: <http://www.nationalarchives.gov.uk/about/our-role/advisory-council/membership/>.

39 Operational Selection Policy. The Security Service. The National Archives 2005 (druhé vydání). Dostupné na webu: <http://www.nationalarchives.gov.uk/documents/information-management/osp8.pdf> [9. 8. 2018].

k dokumentům veřejnoprávní provenience je jedním z extrémně důležitých pilířů, o něž se opírá stavba skutečně demokratického uspořádání společnosti. Jistěže archivy musejí být pečlivým opatrovatelem a ochráncem mnoha z citlivých informací uložených na archivovaných nosičích, nesmí však přitom zapomenout na svoji druhou komplementární roli jednoho z garantů demokratické společnosti založené právě na umožňování přístupu k dokumentům zejména veřejnoprávní provenience - jednou potenciálním dokladům, důkazním materiálům a také historickým pramenům.

Die Zugänglichkeit von öffentlichen Dokumenten und die Sperrfristen in den Archiven des Vereinigten Königreichs. Eine Inspiration für das tschechische Archivwesen.

Die Studie hat eine Analyse des spezifischen Instituts der Sperrfristen für die Zugänglichmachung öffentlicher Dokumente zum Thema, und zwar am konkreten Beispiel seiner Entwicklung seit dem Ende des Zweiten Weltkrieges im Vereinigten Königreich. Die Studie ist bestrebt nachzuweisen, dass es mit der Zeit zu einer schrittweisen Lockerung des ursprünglich sehr restriktiven Regimes des Zuganges zu öffentlichen Dokumenten und historischen Quellen gekommen ist, und zwar keineswegs nur im Vereinigten Königreich.

Im Vereinigten Königreich galt zunächst seit dem Jahr 1958 eine sehr lange Sperrfrist, welche den Zugang zu Materialien öffentlicher Herkunft nicht ermöglichte. Mit Wirksamkeit seit 1968 wurde durch die Regierung Harold Wilsons die Sperrfrist um beinahe die Hälfte von 50 auf 30 Jahre gekürzt. Darauf hatte das spezielle Beratungsorgan Advisory Council on National Records and Archives, aber auch die Politik des US-amerikanischen Präsidenten John F. Kennedy einen Einfluss. Einen rasanten Umbruch in der Zugänglichmachung der Dokumente bedeutete die Ausgabe des Gesetzes über den freien Zugang zu Informationen im Jahr 2005, das die Kompetenz übernahm, allgemein das Gebiet des Informationszuganges zu normieren. Dieses Gesetz bestimmte zunächst eine Frist für die Zugänglichmachung von Informationen aus sog. historischen Dokumenten – ohne Rücksicht auf den Aufbewahrungsort im Archiv oder noch bei der Verwaltungsbehörde – auf 30 Jahre, die allmählich fünf Jahre später im Jahr 2010 auf 20 Jahre gesenkt wurde. Diese ist im Vereinigten Königreich bis heute gültig.

The accessibility of public documents and their closure period in the United Kingdom. Inspiration for the Czech archival science

The paper is focused on analysis of the specific topic of closure periods as these are applied to the public documents before making them accessible to general audience, based on the example of the United Kingdom since the end of WW II. It tries to prove that during the time it comes to gradual mitigation of the originally restrictive regime in the access to public documents and historical sources, not only in the United Kingdom.

In the United Kingdom, there was a very long closure period in force since 1958 that made inaccessible materials of public provenience. Beginning in 1968, the cabinet of Harold Wilson reduced the period by almost a half from 50 to 30 years. This decision was influenced by the special advisory committee (Advisory Council on National Records and Archives), but also by the policy of the president of the USA John F. Kennedy. An important break in the regime of accessibility of public documents came with an adoption of act on free access to information in 2005 that newly regu-

lated the issue of access to information. This act first stipulated a period for making public historical documents – regardless the place of preservation, either in archives or still in the administration – for 30 years that was reduced in 2010 to 20 years. This period is valid in the United Kingdom till today.

STAV A PERSPEKTIVY DIGITÁLNÍHO ARCHIVNICTVÍ V ČR

MILAN VOJÁČEK – MIROSLAV KUNT

Je patrné, že i archiváři uctívající božství papíru zaregistrovali, že se digitálním informacím v oblasti archivnictví nelze již vyhnout. Digitální archivnictví v České republice po 20 letech přestává být chimérou, při Národním archivu funguje specializované pracoviště Národní digitální archiv, v provozu je jeho Národní archivní portál. Závažnost a důležitost tohoto tématu pro budoucnost archivnictví jako jedna z prvních rozpoznala naše jubilatka Eva Drašarová a na postu ředitelky Národního archivu se zasloužila o praktickou realizaci vizí spojených s digitálním archivnictvím.

Stručná historie dlouhodobé ochrany digitálních dat v ČR a současný stav

O uchování dokumentů v digitální podobě zazněl první příspěvek na poradě metodiků podnikových archivů v Zubří v roce 1996. V roce 1997 proběhla také historicky první přejímka digitálních dokumentů. Byla to odeslaná korespondence Prof. Erazima Koháka. Jenže všechny dopisy byly v jednom datovém souboru, tak bylo jako vhodnější zvoleno vytištění a roztřídění podle adresátů. Konečně mezi archiváři panoval názor, že vše důležité má být vytištěno. Jednou z dalších přejímek v roce 1999 byla sada disket z Úřadu vlády s daty pořízenými na zastaralých technologiích z 80. let 20. století.¹ Tyto technologie nebyly kompatibilní se standardem IBM PC, takže diskety nebylo možné přečíst a ani se to nepodařilo zajistit dodavatelsky (osloven byl mimo jiné Kriminální ústav). Na tomto příkladu lze ukázat problematiku uchování digitálních dat – nutnost migrace z technologie, dokud tato není ještě zastaralá a nedostupná. Bylo to právě oddělení informatiky tehdejšího Státního ústředního archivu (dnes Národní archiv), které problematiku otevřelo, pokusilo se o průzkum výskytu elektronických dokumentů u původců (2001) a referovalo o problematice i na konferencích.² O několik let

---

1 Národní archiv, Archivní registratura, nezpracovaný materiál, čj. SÚA 1641/08-99.

2 Např. Kalina, Tomáš – Kunt, Miroslav: Elektronické dokumenty jako archiválie a zásady jejich ochrany. In: archivne dni v Slovenskej republike (Mojmírovce, 2001). Informace o konferenci dostupné z <http://www.archivari.sk/index.php/archivne-dni/13-v-archivne-dni-slovenskej-republike-mojmirovce-2001> [11. 2. 2019].

později přijal problematiku za svou i odbor archivní správy Ministerstva vnitra, do jehož kompetence vrcholově spadala problematika archivnictví.³ Ze spolupráce Odboru archivní správy, Státního ústředního archivu a Českého vysokého učení technického (ČVUT) vznikla studie, která předpokládala výstavbu pracoviště, které by se problematice digitálních dokumentů metodicky a prakticky věnovalo.⁴ Následovalo usnesení vlády č. 11 ze 7. ledna 2004, které toto pracoviště kodifikovalo. V Národním archivu začal působit tým, který spolu s externím dodavatelem (ICZ a. s.) vypracoval základní analýzu stávajícího stavu ukládání digitálních dokumentů v českém prostředí a publikoval technologický návrh na vybudování pracoviště pro dlouhodobé uchovávání a zpřístupňování dokumentů v digitální podobě, pro něž se vžil název Národní digitální archiv (NDA).⁵

Na základě tohoto návrhu byl Národním archivem v letech 2011–2014 realizován projekt Národní digitální archiv. Cílem projektu spolufinancovaného z evropských fondů mělo být vybudování centrálního digitálního archivu pro celou síť státních archivů v ČR s funkcionalitami definovanými v zákoně o archivnictví č. 499/2004 Sb. Zamýšlená realizace dodávky digitálního archivu „na klíč“ se ukázala z řady důvodů jako iluzorní. Opakovaně se nepodařilo dokončit veřejnou zakázku na dodavatele. Na vině byla především řevnivá situace na trhu elektronických spisových služeb neslučitelná s podmínkami veřejných zakázek financovaných z evropských strukturálních fondů. Národní archiv byl nucen změnit strategii a zajistit alespoň nouzové řešení digitálního archivu, jež bylo zásadně limitované dostupnými finančními prostředky a stávajícími zkušenostmi projektového týmu. Jednou z variant, jež se tehdy nabízela a byla v pokročilém stadiu jednání, bylo připojení Národního archivu k uživatelům, potažmo partnerům DIMAGu, digitálnímu archivu vyvíjenému ve spolupráci archivářů z Bádenska-Württemberska, Bavorska a Hesenska. Nakonec však bylo zvoleno řešení, jehož jádro tvořil open source software Archivematica, spravovaný vlastními silami Ná-

3 Shrnutí výzkumu opřeného o zahraniční zkušenosti viz Macek, Oskar – WannerMichal: Strategie digitálního archivování. Archivní časopis 53, 2003, zvláštní příloha, 64 s. Kritický pohled z roku 2011, který se také zabýval počátky českého digitálního archivnictví viz Dvořák, Tomáš: Archivy v digitálním světě. dostupné z http://konference.osu.cz/sjezd2011ostrava/dok/sekce_a/dvorak_tomas.pdf [11. 2. 2019].

4 Detailně viz Drašarová, Eva: Akce Chiméra nebo Sisyfos? Počátky prací na přípravě digitálního archivu. *Paginae historiae* 22/2, 2014, s. 60–73. Viz též Bernas, Jiří. Národní digitální archiv. *Knihovna [online]* 20, 2009, č. 1, s. 22–29. Dostupný z <http://oldknihovna.nkp.cz/knihovna91/bernas.htm> [16. 1. 2019]. K počátkům NDA viz též Sulitková, Ludmila – Pokorný, Radek. Archivní teorie a metodika. *Ústí nad Labem* 2015, s. 20–23. Dostupné z: http://ff.ujep.cz/archivnictvi/archivni_theorie.pdf [12. 1. 2019].

5 Technologický projekt Pracoviště pro dlouhodobé uchovávání a zpřístupňování dokumentů v digitální podobě, ICZ a. s., 2008. Dostupné z: http://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2015/12/nda_proj1.pdf [12. 1. 2019].

rodního archivu.⁶ Od 1. 11. 2014 byl spuštěn zkušební provoz NDA (od roku 2016 běžný provoz), který zajišťoval provizorně státním archivům nástroj pro provádění skartačních řízení z elektronických systémů spisové služby a dlouhodobé uložení takto za archiválie vybraných elektronických dokumentů. Nutno konstatovat, že takovýto řízení bylo nepatrně, především z důvodu, že elektronické systémy spisových služeb neodpovídaly standardu a původci proto nebyli schopni skartačního řízení (potažmo přejímku) provést.

Digitální archiv ovšem nelze zužovat pouze na úložiště (repozitář), i když odpovídající normě OAIS. Jsou nezbytné i funkcionality, které umožňují přípravu dat pro úložiště a zpracování dat, jež mají být k dispozici jeho uživatelům. Proto v prvním pololetí roku 2008 vznikla koncepce archivního portálu, jako nadstavby a uživatelského rozhraní úložiště. Vycházela z tehdy probíhajícího výzkumu,⁷ inspirací byla také řešení používaná knihovnami a Archivní portál Evropa.⁸ Portál měl zahrnout nejen práci s digitálními archiváliemi, ale také soustředit metadata o archivech, archiváliích a původcích. Realizace jeho základních modulů byla zajištěna v letech 2016-2017 dodavatelským způsobem (LemonBone, s. r. o.). Spuštěn byl v dubnu 2017 pod názvem Národní archivní portál (NArP).⁹ Z kapacitních důvodů NA se pozornost v následujícím období soustředila pouze na nejdůležitější části portálu – realizaci výběru archiválií z dokumentů evidovaných v elektronických systémech spisové služby (eSSL) a výběru a popisu jednotlivých datových souborů existujících mimo eSSL. Provoz NArP přinesl řadu zkušeností, které ovlivnily nejen vývoj portálu, ale i některé metodické otázky ve vztahu k eSSL. Od roku 2018 probíhá v rámci projektu NDA II doplnění nebo nahrazení stávajících modulů a vytvoření chybějících modulů NArP i vlastního NDA včetně řešení zpřístupnění uložených archiválií. Projekt NDA II je financován z Evropských strukturálních fondů a je řešen dodavatelsky (LightComp v. o. s.) s významným přispěním pracovníků Národního archivu – de facto se jedná o výzkum.

Problematikou dlouhodobé ochrany digitálních dat se, vedle mnohem populárnější problematiky digitalizace, začali také vážně zabývat knihovníci. Především tým Národní knihovny ČR, který připravoval projekt Národní digitální knihovny (NDK), získal široké znalosti problematiky dlouhodobého uchovávání a do české-

---

6 Archivematica. Dostupné z <https://www.archivematica.org/en/> [12. 1. 2019].

7 Projekt výzkumu a vývoje VE20072009004 Možnosti a formy zpřístupnění archivních fondů nebo jejich součástí veřejnosti v elektronické podobě řešený Národním archivem v letech 2007–2010. Dostupné z <http://www.nacr.cz/vyzkum/aplikovany-vyzkum-informatika-dlouhodobě-ukladani-dokumentu-vdigitalni-podobě/možnosti-a-formy/> [12. 1. 2019].

8 Dostupné z <https://www.archivesportaleurope.net/> [12. 1. 2019].

9 Bernas, Jiří – Stodůlka, Zbyšek: Národní archivní portál – brána k digitálnímu archivu. Prezentace konference Internet ve státní správě a samosprávě 2017. Dostupné z https://www.issc.cz/archiv/2017/download/prezentace/na_bernas.pdf [12. 1. 2019].

ho prostředí přinesl řadu teoretických podnětů, ale i praktickou možnost testování tehdy existujících komerčních dlouhodobých úložišť.¹⁰ Paradoxně v okamžiku, kdy Národní knihovna začala na konci roku 2011 realizovat projekt NDK, odešlo celé jádro původního pracovního týmu.¹¹ Dalším projektem, na kterém tentokrát spolupracovaly knihovny a univerzitní pracoviště, byl LTP-pilot (Long Temp Preservation, dlouhodobé ukládání) realizovaný Ústavem výpočetní techniky Masarykovy univerzity a Moravskou zemskou knihovnou v Brně.¹² Spolupráce Národní knihovny, Moravské zemské knihovny a Knihovny Akademie věd je do současnosti hnacím motorem řešení dlouhodobé ochrany digitálních dat v oblasti knihovnictví. Jejich společný projekt ARCLib financovaný Ministerstvem kultury v rámci programu NAKI přinesl řadu konkrétních výsledků. V první řadě je to vývoj software ARCLib určeného primárně pro knihovny, jež by měl zajišťovat funkci LTP systému. Dále vznikly metodiky ochrany digitálních dat, které mj. sumarizují současný stav poznání a doporučení v této oblasti.¹³

Jiným úhlem pohledu, ze kterého můžeme dosavadní vývoj a současný stav digitální archivace v ČR sledovat, jsou snahy o koncepční řešení problematiky. Ty jsou patrné především v oblasti knihovnictví. Základní roli přitom hraje Ústřední knihovnická rada České republiky (poradní a koordinační orgán ministra kultury ČR pro knihovnictví). V návaznosti na Konceptci rozvoje knihoven ČR vznikla a 5. 12. 2016 byla schválena tzv. Národní koncepce dlouhodobé ochrany digitálních dat v knihovnách.¹⁴ Tato poměrně stručná koncepce shrnuje aktuální stav problematiky pro oblast knihovnictví s drobnými přesahy k dalším paměťovým institucím včetně archivů. Koncepce obecně definovala cíle a priority, z nichž řada je platných pro oblast dlouhodobé ochrany digitálních dat nejen v knihovnictví. Mezi zásadní patří vytvoření metodického a koordinačního centra, zlepšení organizačních pod-

10 Přehled aktivit i další literatury viz Hutař, Jan – Melichar, Marek: The long decade of digital preservation in heritage institutions in the Czech Republic: 2002–2014. *International Journal of Digital Curation* [online] 10/1, 2015, DOI: 10.2218/ijdc.v10i1.324. Dostupné z: <http://www.ijdc.net/index.php/ijdc/article/view/324> [12. 1. 2019].

11 Vzpomeňme alespoň B. Stoklasovou, J. Hutaře či M. Melichara, kteří se následně v oblasti dlouhodobé ochrany digitálních dat uplatnili v zahraničí či v komerční sféře.

12 Publikáční výstupy z tohoto projektu viz Knihovna: knihovnická revue, ročník 26, 2015/2, dostupné také z <https://knihovnav revue.nkp.cz/archiv/2015-2> [12. 1. 2019].

13 Hutař, Jan – Miranda, Andrea – Pavlásková, Eliška – Vašek, Zdeněk – Hruška, Zdeněk: Metodika logické ochrany digitálních dat, 2017; RůžičkaMichal – MirandaAndrea – HejtmánekLukáš: Metodika bitové ochrany digitálních dat, 2018.

14 Hutař, Jan – Melichar, Marek – Gec, Tomáš: Národní koncepce dlouhodobé ochrany digitálních dat v knihovnách. Dostupná z: <http://files.ukr.knihovna.cz/200000240-eb067ec003/KoncepceUchovDigit2016.docx> [12. 1. 2019]. Viz též Kvašová, Zuzana – Vašek, Zdeněk: Národní koncepce dlouhodobé ochrany digitálních dat v knihovnách. *Bulletin SKIP* [online] 26, 2017, č. 1. Dostupné z: <https://bulletinskip.skipcr.cz/node/85> [7. 1. 2019].

mínek, dlouhodobé strategické plánování, podpora spolupráce a sdílení, zajištění financování, využití zahraničních modelů a v neposlední řadě podpora vzdělávání, kvalifikace a výzkumu. Dalším cílem je vybudování datového centra pro ochranu dat na úrovni bytů a státem garantovaného dlouhodobého úložiště, jež by fungovalo vedle lokálních úložišť (postavených na jiných technologických řešeních), což by zajistilo redundanci dat. Významným cílem je standardizace a certifikace řešení, které jsou zárukou důvěryhodnosti. Lídrem je Národní knihovna ČR, jež by měla plnit roli koordinačního centra a Moravská zemská knihovna v Brně.

Zajímavá je starší verze této koncepce z 6. 11. 2014,¹⁵ ve které je patrná snaha koordinovat dlouhodobou ochranu digitálních dat mezirezortně. Tato starší verze předpokládala vytvoření společná strategie více ministerstev (Ministerstva kultury, Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, Ministerstva vnitra) a vznik mezirezortního metodického centra pro dlouhodobou ochranu digitálních dat.

Vraťme se k archivům. Současný model archivnictví (a historicky poprvé i vedení spisové služby) byl kodifikován již zmiňovaným zákonem č. 499/2004 Sb. Archivnictví v následujících letech s výjimkou kodifikace digitálních archivů a s tím souvisejících archivních portálů de facto pouze reagovalo na impulsy přicházející z oblasti vzniku a správy dokumentů. Důvodem byl především důraz na elektronizaci veřejné správy, tzv. eGovernment.¹⁶ Důsledkem těchto procesů bylo zavedení Informačního systému datových schránek, spuštění základních registrů veřejné správy, vybudování sítě kontaktních míst nabízejících služby pro občany, tzv. Czechpointů a v neposlední řadě zavedení povinných eSSL (2009), které způsobilo obrácení paradigmatu „papír především“. Nic z toho nevyšlo z podnětu archivářů. Tyto legislativní úpravy měly za cíl vnést do úřadování větší efektivitu a transparentnost.

Přechodné období v případě eSSL bylo stanoveno na 3 roky ode dne nabytí účinnosti novely zákona č. 499/2004 Sb., tedy do roku 2012.¹⁷ Prováděcím předpisem k zákonu byl vedle vyhlášky národní standard pro elektronické systémy spisové služby, který stanovil základní požadavky na provoz eSSL.¹⁸ Implementace elektronických systémů spisových služeb ve veřejné správě probíhala velmi zvolna (u některých institucí ještě fakticky probíhá), často nekoordinovaně

---

15 http://files.u-k-r.webnode.cz/200000139-36130370e3/2_Navrh_koncepceLTP2014_verze_12-11.docx [12. 1. 2019].

16 Viz např. Mates, Pavel – Smejkal, Vladimír: E-government v České republice: právní a technologické aspekty. Praha 2012.

17 Podrobně k legislativě s dopadem na spisovou službu viz Kunt, Miroslav – Lechner, Tomáš: Spisová služba. 2. vyd. Praha 2017, s. 23–86.

18 První verze národního standardu byla publikována v roce 2009. Aktuální novelizace z července 2017 je dostupná zde: <https://www.mvcr.cz/clanek/narodni-standard-pro-elektronicke-systemy-spisove-sluzby.aspx> [12. 1. 2019].

(a to i v rámci jednoho resortu), bez dostatečné znalosti problematiky spisové služby a většinou za nezájmu vedení instituce. Elektronizace ukázala to, co archivy tušily již předtím, že principy správy dokumentů u řady úřadů nefungují a že spisová služba je ve špatném stavu. Ta byla již dlouhá léta na okraji zájmu úřadů, stejně jako její následná elektronizace. ESSL sloužily v lepším případě pouze jako evidenční pomůcky. Nejenže úřady při zavádění elektronické spisové služby neuměly úřadovat, ale ani nepostupovaly podle platné legislativy. Vedle toho byla na trhu řada produktů označujících se jako elektronické systémy spisových služeb, které ani vzdáleně legislativě neodpovídaly, ale přesto byly implementovány.¹⁹ Z politických důvodů („brzdilo by to eGovernment“) neprošla atestace systémů, a tak Ministerstvo vnitra pouze doporučilo vyžadovat prohlášení o shodě s legislativou a národním standardem, popř. deklaraci uvedení eSSL do souladu s těmito předpisy. Postupně se prokázalo, že toto prohlášení bylo bezcenné, systémy byly upravovány velmi pozvolna a ve většině případů si tyto změny zákazník, tedy veřejná správa, musel znovu zaplatit. Komplikace způsobovala i absence odborných znalostí na straně úřadů. Tristním zjištěním byl například tehdejší stav znalostí pracovníků spisové služby, zmíněný nezájem vedení úřadů kombinované s diletantským rozhodováním o odborných záležitostech. Tento stav ostatně přetrvává, i když odborná kvalita pracovníků spisové služby je obecně výrazně vyšší než v minulosti. To kontrastuje s jejich tragickým platovým ohodnocením ve státní správě, pro jehož nápravu archivy ani Ministerstvo vnitra neudělaly vůbec nic.

Na konci životního cyklu elektronického dokumentu je výběr prováděný příslušným archivem (obvykle ve skartačním řízení) a následně dlouhodobé uložení elektronického dokumentu – digitální archiválie – v archivu. Odtud pramenil tlak na další úpravy archivního zákona, které se týkaly národního digitálního archivu (a teoreticky dalších digitálních archivů). Podstatnou změnou bylo také zavedení povinnosti provádět skartační řízení z evidencí vedených v eSSL i přesto, že evidované dokumenty byly analogové (digitálních je stále nepatrně, část úřadů je používá pouze pro komunikaci datovými schránkami). Vzrostl tak tlak na úpravy eSSL, které již nebylo možno odsouvat zvláště po stanovisku Národního archivu. Toto stanovisko převzaly i ostatní archivy a Ministerstvo vnitra a požaduje (zjednodušeně), že všechny dokumenty a spisy evidované v eSSL musí být vyřazovány pouze elektronickou cestou, pokud byly vyřízeny, resp. uzavřeny, po 1. srpnu 2012.²⁰

19 Problematice elektronických spisových služeb a jejich implementace se dlouhodobě věnují kulaté stoly a konference sdružení CNZ viz <http://www.cnz.cz> [12. 1. 2019].

20 Dostupné z http://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2015/12/prechodnaObdobi_cistopis.pdf [12. 1. 2019].

Zcela stranou zůstala koncepce digitalizace v archivech a koordinace zavádění specializovaného archivního softwaru – tzv. archivních informačních systémů (software pro popis archivních souborů, dálkové zpřístupňování archivních fondů apod.) Jedinou výjimkou byla úspěšná implementace centrální evidence archivního dědictví. Ta je zajištěna programem PEvA, který umožňuje vést několik základních evidencí NAD, především jednotlivých archivních fondů a archivních pomůcek.²¹ Poslední snaha Ministerstva vnitra nabídnout archivům softwarový nástroj je spojená se zavedením nových pravidel pro popis archiválií.²² Nicméně software ELZA,²³ který byl v letech 2015–2017 vyvíjen za podpory Technologické agentury, se potýká s problematickou implementací, s chybějící centrální podporou provozu a především s absencí prezentační vrstvy archivních pomůcek.

Jedním z dílčích problémů při popisu archiválií je práce s autoritními záznamy. V této oblasti se podařilo v rámci projektu výzkumu a vývoje INTERPI (Interoperabilita v paměťových institucích), který realizoval Národní archiv a Národní knihovna v letech 2011–2015 v programu Ministerstva kultury NAKI, vybudovat metodiku a databázi autoritních záznamů, kterou by sdílely paměťové instituce v ČR.²⁴ Tento přístup sdílení dat předběhl dobu a po skončení projektu bohužel nenašel podporu a především důvěru archivní obce. Archiváři se stále domnívají, že jejich potřeby jsou diametrálně odlišné od potřeb knihoven a muzeí. Roku 2018 byl proto po řadě jednání zahájen nový projekt Centrálního archivního modulu (CAM), který při tvorbě tzv. entit reaguje na potřeby archivů při zpracování archiválií. Jedná se fakticky o sdílené úložiště autoritních záznamů, ovšem s využitím metodiky INTERPI.

Diskusi o dalším směřování archivnictví v ČR zahájila Česká archivní společnost, když v prosinci 2015 zveřejnila poněkud kontroverzní materiál s názvem *NÁVRH OKRUHŮ, kterým bude nutné věnovat pozornost při zpracování nové úpravy právních vztahů v oblasti spisové služby a archivnictví*.²⁵ Tento materiál byl připomínkovan archivní obcí, autoři pak připomínky vypořádali v září 2016. Poslední verze dokumentu *Diskuzní okruhy témat a jejich řešení při přípravě nové právní*

---

21 Veřejnosti dostupná část viz <https://www.mvcr.cz/clanek/archivni-fondy-a-sbirky-v-ceske-republice-386553.aspx> [12. 1. 2019].

22 Wanner, Michal a kol.: *Základní pravidla pro zpracování archiválií*. Praha 2015.

23 <https://lightcomp.cz/elza/> [12. 1. 2019].

24 Výsledky projektu jsou dostupné na <http://www.interpi.cz>, tam též vstup do aplikace pro tvorbu autoritních záznamů INTERPI. O projektu viz Balíková, Marie – Kunt, Miroslav – Šubová, Jana – Andrejčíková, Nadežda; INTERPI: nástroj pro zpřístupnění národního kulturního dědictví. *Knihovna* [online] 24, 2013, č. 1, s. 28–44. Dostupné z <http://oldknihovna.nkp.cz/knihovna131/13128.htm> [12. 1. 2019].

25 Dostupné z: http://cesarch.cz/wp-content/uploads/2019/01/Navrh_okruhu_spisova_sluzba_archivnictvi.pdf [12. 1. 2019].

úpravy v oblasti archivnictví a spisové služby vznikl v říjnu 2016 a referoval o něm T. Dvořák na archivní konferenci v Liberci. Digitální dokument a péče o jeho uložení nebyla v těchto diskusních okruzích tématizována.

Paralelně s touto akcí přišla v roce 2016 aktivita iniciovaná Ministerstvem vnitra. Odbor archivní správy Ministerstva vnitra jmenoval více než desítku pracovních skupin, které měly zpracovat podklady pro přípravu nové koncepce archivnictví do roku 2025. Skupina č. 10 *Národní digitální archiv, digitální archivnictví* v listopadu 2016 finalizovala materiál zabývající se stavem digitálního archivnictví. Materiál se nezabýval vnitřními procesy digitálních archivů (tj. strategiemi a způsoby dlouhodobého uchování, problematikou úložišť apod.), ale soustředil se na místo a funkci digitálních archivů v rámci archivní sítě. V úzké návaznosti na platnou legislativu se materiál zaměřil na strukturu, úkoly a služby digitálních archivů. Bylo analyzováno šest hlavních témat a byly navrženy varianty jejich posunu k novým cílovým stavům.²⁶

Materiál pracovní skupiny není veřejně dostupný, byl pouze z části promítnut do *Koncepce rozvoje archivnictví v České republice na léta 2018 až 2025 s výhledem do roku 2035*. Tato koncepce byla schválena Usnesením Vlády ČR č. 551 ze dne 29. srpna 2018 a je také neveřejná(!). V úvodních pasážích koncepce se deklaruje, že *problematika digitálního archivnictví* je především spojená s elektronickým úřadováním ve veřejné správě a že péče o *archiválie v digitální podobě*, jejich uchování a přístupnost bude nadále tvořit součást archivnictví. Zároveň je potřeba rozšířit personální zabezpečení archivů v oblasti ICT a vůbec vybavení archivů v oblasti ICT. Především je zmíněna nutnost posilování síťové komunikační kapacity a zabezpečení kybernetické ochrany; kooperace s plánovanými cloudovými úložišti státu; modernizace informačních systémů. Co se týká péče o digitální archiválie, zůstává nadále na příslušných archivech, které využívají pro jejich dlouhodobé uchování služby specializovaného pracoviště Národního archivu. Digitálnímu archivnictví se vysloveně věnuje kapitola 16 *Archivní portály* a kapitola 17 *Digitální archivy a jiné způsoby ukládání digitálních dat*. Pomiňme nelogičnost spočívající v tom, že je nejdříve řešena problematika portálů, až pak problematika digitálních archivů. Portály jsou povinnou součástí digitálních archivů, jejich prostřednictvím komunikují s okolím a nabízejí své služby. Zásadní je sdělení, že oblast digitálních archivů a jejich portálů je upravena v současné legislativě správně a dostatečně. Základním východiskem je centralizované řešení podpory dlouhodobé péče o archiválie v digitální podobě, kterým je NDA. Archivy mimo síť státních archivů mo-

26 Těmito tématy byly: 1) Struktura archivů ukládajících archiválie v digitální podobě; 2) Akreditace digitálních archivů; 3) Ukládání digitálních dat; 4) Portály digitálních archivů, služby DA; 5) Národní archivní portál; 6) Odnětí oprávnění k ukládání archiválií v digitální podobě a zánik oprávnění k ukládání archiválií v digitální podobě.

hou získat vlastní DA formou akreditačního řízení. Jedním z úkolů, jež vyplynuly z koncepce, je potřeba vytvořit metodiku pro akreditaci DA. Dále je v koncepci konstatováno, že oblast datových úložišť archivů není v současnosti nijak reglementována, jejich podoba vznikla historicky a co úložiště, to jiný svět. Situaci ztěžuje fakt, že personální i ekonomické zabezpečení státních archivů je v této oblasti poměrně špatné.

Shrneme-li stručně stávající stav, můžeme konstatovat, že v České republice provozuje digitální archiv ve smyslu archivního zákona pouze Národní archiv.²⁷ Digitální repozitáře provozuje vícero kulturních a paměťových institucí, mj. Národní knihovna, Moravská zemská knihovna, Knihovna Akademie věd ČR, Národní technická knihovna, Národní filmový archiv, Česká televize, Český rozhlas, Univerzita Karlova. Řada paměťových institucí (včetně archivů) využívá svá datová úložiště a zároveň nabízí digitální data prostřednictvím různých webových aplikací. Typicky se jedná o archivní pomůcky a digitalizované archiválie. V těchto případech se ale nejedná o archivní portály dle dikce archivního zákona. Jediným takovým portálem je Národní archivní portál provozovaný Národním archivem, který v současnosti umožňuje výběr a příjem archiválií v digitální podobě.

V ČR bohužel chybí platforma typu německého nestoru, která by formálně sdružovala zájemce o dlouhodobou ochranu digitálních dat napříč různými typy institucí a pomáhala organizovat pracovní skupiny zabývající se jednotlivými aspekty digitální archivace. Ačkoli i v ČR jsou snahy jednotlivých institucí a osob o intenzivnější vzájemnou spolupráci a výměnu zkušeností, zůstávají často roztržité. Protože se jedná o poměrně malou skupinu lidí, kteří se problematikou zabývají, často probíhá spolupráce na bázi osobních kontaktů, což je většinou přínosné, nicméně v případě antipatií může být i velmi omezující. Je zcela jistě pozitivní, že existuje blog zabývající se digitální ochranou,²⁸ že v roce 2018 proběhl již 19. ročník společné konference *Archivy, knihovny a muzea v digitálním světě*,²⁹ že se koná celá řada tematických seminářů a workshopů, na nichž se schází odborníci napříč institucemi. Nicméně chybí koordinace a společná propagace těchto akcí, jež by mohla zlepšit jejich dopad.

Za pozitivní lze považovat překlady základních norem, metodik a standardů pro oblast digitální archivace, tj. překlad „bible“ digitální archivace - referenčního

---

27 Stranou ponecháváme problematiku bezpečnostních archivů, které mohou ukládat digitální archiválie ze zákona.

28 <http://www.digitalpreservation.cz> [12. 1. 2019].

29 <https://www.skipcr.cz/akce-a-projekty/akce-skip/archivy-knihovny-muzea-v-digitalnim-svete/19.-konference-archivy-knihovny-muzea-v-digitalnim-svete-2018> [15. 1. 2019].

modelu OAIS³⁰ a překlad normy pro certifikaci digitálních repozitářů ISO 16363.³¹ O zařazení normy OAIS do soustavy ČSN požádal v minulosti Národní archiv, ale Ministerstvo vnitra, které jediné mohlo tuto záležitost projednat s tehdejšími Českým normalizačním institutem, žádost ignorovalo, takže úspěch zaznamenala až iniciativa Národní knihovny. Díky Národnímu archivu vznikl český překlad německé metodiky evaluace pro digitální archivy tzv. Pečeť nestoru vycházející z normy DIN 31644.³² Mezi nejnovější překlady z této oblasti patří překlad průvodce standardem PREMIS Priscilly Caplan.³³

Co se poměrně daří, je zapojení do mezinárodní výměny zkušeností. Zde se omezíme na oblast archivnictví. Problematika dlouhodobého uchování digitálních dokumentů jistě není národní problematikou, i když legislativní rámec ovlivňující její implementaci je v různých zemích jiný. Díky Michalu Wannerovi je české archivnictví dlouholetým účastníkem DLM fora.³⁴ Aktivita Národního archivu se zaměřují na středoevropský prostor, především na německy mluvící země. Od roku 2014 se pracovníci Národního archivu pravidelně aktivně účastní konferencí pracovní skupiny pro digitální archivaci (Archivierung von Unterlagen aus digitalen Systemen) a workshopů pořádaných iniciativou nestor.³⁵ V roce 2018 se poprvé Národní archiv zúčastnil prestižní konference iPREs. Z pravidelných aktivit Národního archivu je třeba připomenout mezinárodní workshopy z řady Archives in Digital Age (AIDA). V roce 2018 se konal již třetí v řadě, tentokrát s podtitulem „Self-Audit and Certification of Digital Archives in Central European Perspectives“. Díky těmto aktivitám dochází k praktické výměně zkušeností a k navázání resp. prohloubení odborných osobních kontaktů.

Perspektivy a cíle digitálního archivnictví

Digitálnímu archivnictví v tuto chvíli chybí koncepční materiál, který by refletoval dynamičnost oblasti digitální archivace. Archivnictví dosud spíše reaguje na podněty přicházející z každodenní praxe a ty pragmaticky řeší za použití dostupných nástrojů. Dle svých možností se snaží sledovat zahraniční trendy jak v teoretické oblasti, tak v oblasti implementace celkových řešení, jednotlivých ná-

30 ČSN ISO 14721. Systémy pro přenos dat a informací z kosmického prostoru - Otevřený archivační informační systém - Referenční model. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014.

31 ČSN ISO 16363. Systémy pro přenos dat a informací z kosmického prostoru - Audit a certifikace důvěryhodných digitálních úložišť, Praha 2014.

32 http://www.langzeitarchivierung.de/Subsites/nesstor/DE/Siegel/siegel_node.html [12. 1. 2019].

33 http://www.loc.gov/standards/premis/UnderstandingPREMIS_czech.pdf [11. 2. 2019].

34 <http://www.dlmforum.eu> [11. 2. 2019].

35 Nestor. Dostupné z <https://www.langzeitarchivierung.de> [12. 2. 2019].

strojů či standardů. Ve srovnání se zahraničím ale není na špatné úrovni. Zásadním limitem jsou samozřejmě ekonomické, personální, ale i organizační a kompetenční podmínky.

Dozrál čas vytvořit koncepci digitálního archivnictví s ohledem na celkovou koncepci rozvoje archivnictví. Přitom je nutné zaměřit se na specifika archivů a na odlišné úkoly archivů v porovnání s jinými paměťovými institucemi. Na tuto koncepci by měla navazovat legislativní práce a především stanovení dlouhodobých podmínek jejího financování a personálního zabezpečení. Nestavíme na zelené louce, k dispozici máme pracoviště Národního digitálního archivu a při něm v roce 2016 vytvořenou metodickou platformu pro elektronický dokument (Moped). Máme velmi dobré vztahy se zahraničními kolegy a podílíme se na mezinárodní výměně zkušeností.

V oblasti výzkumu a aplikace technických řešení by měla být navázána intenzivnější spolupráce s univerzitními pracovišti, potažmo Akademií věd. Totéž se týká spolupráce s dalšími paměťovými institucemi v ČR. Zde by bylo dobré oživit ideu vytvoření společného koordinačního centra pro digitální archivaci. Komplikovaná je otázka spolupráce s komerčním sektorem, ale v oblasti aplikovaného výzkumu je to patrně jedna z cest k úspěšné realizaci digitálního archivnictví. Zcela zásadní je také kontakt se zahraničím. Není reálné, aby se české archivnictví stalo leaderem v oblasti výzkumu digitálních dokumentů (např. analýzy datových formátů), ale je potřebné, aby dokázalo sledovat trendy a přejímat osvědčené modely dlouhodobého uchování.

Na okraji zájmu dosud zůstává otázka zabezpečení systémů a reálného naplnění zásad kybernetické bezpečnosti. Archivnictví tuto oblast nemůže reálně řešit samo, zde je, a zřejmě i bude, odkázáno na celkové politiky zabezpečení systémů a pomoc odborníků na IT bezpečnost. Jednou z variant řešení, které se mlhavě rýsuje, je využití státem spravované IT infrastruktury (KIVS, CMS) a garantovaných datových center. Zde je ovšem nutné počítat s diametrálně odlišnými principy ukládání a přístupu k digitálním archiváliím a z nich vycházejícími požadavky. Je nutné přestat hledět na digitální archiv jako na hromadu hardware, eventuálně betonových bunkrů, kde je tento hardware instalován. Sdílení úložišť (cloud) pro veřejnou správu je pravděpodobně správnou cestou.³⁶ Velké investice do nepatrně využitých serverů a mrhání personálními kapacitami na jejich správu jsou markantní i v archivech, kde každý řeší problematiku samostatně (a vzájemně odlišně). Digitální archiv je především software, jehož pořizování a údržba je ovšem složitější a nevděčná.

---

36 Digitální archiv je v takovémto prostředí zvládnutelný, jak doložil ve své přednášce Jan Hutař z Národního archivu Nového Zélandu. Dostupné z <http://www.cnz.cz/2015/06/10/digitalni-archiv-noveho-zelandu/> [12. 2. 2019].

Digitální archivnictví v ČR je v současné době zcela ve vleku problematiky elektronických spisových služeb, jak je ostatně vidět na příkladu NDA, kde se pozornost soustředila na produkty eSSL. Tato oblast totiž souvisí s digitálním archivnictvím okrajově, protože většina dokumentů ve veřejné správě se vyskytuje primárně v listinné podobě. Na druhou stranu je podstatná úloha metadat dokumentů a spisů. Archivy se musí rozloučit s masivním „pořádáním“ a „archivním popisem“ produkce úřadů (s ohledem na rozsah zcela mimořádným ve světovém měřítku), protože je do budoucna neudržitelný. Nůžky mezi tzv. archivně zpracovanými a nezpracovanými archiváliemi se stále rozvírají. Teze, že archivní popis tvoří primárně metadata vznikající v celé linii podatelna – zpracovatel – spisovna – archivář, by mohla být řešením těchto problémů spíše, než pokus o přenašeni archivních činností na původce: takovýto pokus svého času prosazený do legislativy v případech správních archivů naprosto ztroskotal.

Je také na čase zamyslet se nad proměnou paradigmatu správy elektronických dokumentů. Má skutečně elektronická spisová služba fungovat na analogických principech, na kterých fungovala spisová služba v 19. století? Vidíme, že reálně nefunguje už ani v papíru. Nepřináší nám digitální prostředí principiálně jiné možnosti? Můžeme ignorovat dokumenty, které nejsou v eSSL nebo nutit k jejich evidování (např. e-mail, databáze)? Od teoretických úvah bude jistě dlouhá cesta k aplikaci do reálného prostředí, nicméně bez těchto úvah žádná změna dnešního nefunkčního stavu není možná.

Na okraji zájmu tak zůstávají možná důležitější elektronické dokumenty. Je nezbytně nutné se odpoutat od problémů, jež generují eSSL a intenzivně začít řešit digitální archivaci do analogové podoby nepřevoditelných archiválií jako jsou např. databáze, vektorová grafika (systémy GIS, CAD a BIM) nebo webové a intranetové stránky. V jistém smyslu se totiž opakuje výše uvedená teze z počátku tisíciletí „co není v papíru, není důležité“ modifikovaná na „co není v eSSL, není důležité“. Je tomu čím dál více spíše naopak. Archivy přejímají zbytečně tuny listinných dokumentů, které jsou informačně plně nahraditelné databázemi nebo digitálními dokumenty drženými mimo eSSL. A nejde jen o papír. Národní archiv byl nucen převzít několik terabyte anonymizovaných (rozuměj začerněných) dotazníků sčítání lidu 2011³⁷ bez metadat, ovšem anonymizovanou databází odmítl Český statistický úřad předat. V případě dat mimo eSSL chybí jasnější právní úprava, jejich přejímání se děje na základě individuálních jednání, obdobně jako probíhají akvizice u soukromoprávních původců.

Další oblastí, která s tím úzce souvisí, je vyjasnění vztahu mezi digital born archiváliemi a digitálními kopiemi analogových archiválií a z toho vyplývající

37 Srv. § 22 odst. 4 zákona č. 296/2009 Sb., o sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011.

péče o ně.³⁸ Naléhavý je převod analogových zvukových, obrazových a filmových souborů ze zastarávajících formátů a degradujících nosičů, kde by digitální technologie měly sehrát zásadní roli.

Na závěr bychom chtěli zmínit ještě jednu důležitou podmínku pro rozvoj archivnictví a tou je zlepšení vazby archivů na univerzitní studijní programy. Dlouhodobě chybí noví, inovativní a kvalifikovaní lidé, kteří by se věnovali digitálnímu archivnictví.

---

38 Zde zatím k dispozici jen metodika pro vytváření digitálních bezpečnostních kopií archiválií, která ovšem problematiku dlouhodobého uchování neřeší. Dvořák, Tomáš – Koucký, Karel – Vichta, Jiří – Vojáček, Milan: Metodika pro vytváření bezpečnostních kopií archiválií v digitální podobě. Národní archiv, Státní oblastní archiv v Praze, 2015, verze 1.0. Dostupné z: <http://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2015/11/metodika2015.pdf> [12. 2. 2019].

Der Stand und die Perspektiven der digitalen Archivierung in der Tschechischen Republik

Der Vortrag bringt die kurze Geschichte der Entwicklung der theoretischen und praktischen Lösungsansätze zur Problematik der digitalen Archivierung in der Tschechischen Republik im Bereich der Archiven und Bibliotheken. Der aktuelle Stand wird angegeben und die grundlegenden Herausforderungen genannt. Zurzeit betreibt das Nationalarchiv digitales Archiv als zentrale Dienstleistung für alle öffentlichen Archive des Landes. Archivierung in der Tschechischen Republik befindet sich derzeit in der Gefangenschaft von ERMS und elektronischen Akten und ein bisschen verzichtet auf den breiteren Kontext der Problematik. Es sollte eine grundlegende Konzeption der digitalen Archivierung entstehen, die den heutigen Stand und Aufgaben mit guten Kenntnissen über internationale Erfahrungen in der Langzeitarchivierung von digitalen Unterlagen zusammenfasst.

The state and perspectives of digital archives in the Czech Republic

The paper brings a brief history of the development in theoretical and practical attempts to deal with issue of archiving digital documents in the Czech Republic in the field of public archives and libraries. It describes the current state of the issue and sums up essential challenges that have to be dealt with. Currently, there is a central specialised workplace National Digital Archives, operating within the National Archives, that provides digital archiving to all public archives in the Czech Republic. The digital archiving in the Czech Republic today is tied up to electronic systems of public administration and electronic administrative files and partially omits the larger context of digital archiving. A basic conception of digital archiving ought to be worked out in order to combine the current state and tasks of digital archiving with international experience on long-term storage of digital documents.

K PODOBĚ ZNAKŮ S MORAVSKOU A SE SVATOVÁCLAVSKOU ORLICÍ

HELENA SEDLÁČKOVÁ

V nedávné době nově zavedené krajské znaky v rámci své symboliky zahrnují v případě Středočeského kraje také plamennou orlici a v případě Jihomoravského kraje zlato červeně šachovanou orlici. Tyto symboly dnes nejsou příliš běžné, ale v minulosti sehrávaly důležitou roli. Svatováclavská orlice a moravská orlice provází naši panovnickou, státní a zemskou heraldiku od vrcholného středověku. Jejich podobě a významu se věnovali nejprřednější znalci v oboru heraldiky a sfragistiky. V první řadě je třeba připomenout přelomové práce Rostislava Nového, přehledné statě Josefa Petráně a Václava Vojtíška. Z publikací vydaných po roce 2000 lze vyzdvihnout komplexní pohled na panovnickou a státní symboliku Pavla Sedláčka podanou v katalogu Česká panovnická a státní symbolika. Nejnověji se tematikou českého panovnického znaku období Přemyslovců a Lucemburků zabýval Štěpán Valecký. Moravské orlici věnoval několik odborných studií především František Pícha.¹

Podoba svatováclavské i moravské orlice pro soudobou heraldiku nepředstavuje žádnou potíž. Totéž nelze říci při pokusu identifikovat jejich vyobrazení na dochovaných památkách z dřívější doby. Limitované aspekty pramenné základny neumožňují vyslovit jednoznačnou odpověď na tuto problematiku. V případě svatováclavské orlice existují ve vyprávěcích pramenech působivé, leč nepřesné, bohužel v oficiálních pramenech nedoložitelné heraldické legendy. K nejzná-

---

1 Nový, Rostislav: K počátkům feudální monarchie v Čechách II. K počátkům českého znaku. Časopis Národního muzea 147, 1978, s. 147–172; týž: Symboly české státnosti v 10.–12. století. Folia historica Bohemica 12, 1988, s. 47–61; Petráň, Josef: Český znak. Praha 1970; Vojtíšek, Václav: Naše státní znaky (staré a nynější). Praha 1921; Sedláček, Pavel: Česká panovnická a státní symbolika (Vývoj od středověku do současnosti) = Czech Sovereigns' and State's Symbols (Their Evolution from the Middle Ages up to the Present). Praha 2002; Valecký, Štěpán: Erb českých králů. Zobrazení českého znaku v době Přemyslovců a Lucemburků. Praha 2017 (tam ostatní zásadní bibliografie k tématu); Pícha, František: O klenotu znaku moravského markraběte. Genealogické a heraldické informace 2010, s. 7–32; týž: K 550 letům erbovní listiny císaře Fridricha III. pro moravské stavy. Genealogické a heraldické informace 2012, s. 60–80; týž: Moravský znak v systému kvaternionu Římské říše. Genealogické a heraldické informace 2009, s. 55–71; týž: Poznámky k historii zemského znaku v 1. polovině 19. století. Genealogické a heraldické informace 2013, s. 67–83.

mějším náleží např. pasáže z Dalimilovy kroniky o původu plamenné orlice za Břetislava I. a změnu znaku černé orlice na bílého jednoocasého lva v červeném poli při válečném tažení proti Milánu, přiřčenou kronikářem omylem králi Vratislavovi, místo Vladislavovi II. Oblíbená koncepce převzatá a ještě dále rozvíjená následujícími pisateli kronik a zájemci o českou historii, zvláště Václavem Hájkem z Libočan, se stále opakovaně vrývala do paměti čtenářů. Zpochybnění zvláště Hájkova pojetí přišlo až s kritikou Gelasia Dobnera a s Palackého odmítnutím téze o udělení znaku dvouocasého lva králi Vladislavovi II. císařem Bedřichem I. Barbarossou roku 1158.²

Myšlenku o odvození nejstaršího erbu vládnoucího českého panovníka od císařské orlice přijala již dávno heraldická obec za své. Nejednotně se však posuzuje to, zda hned od počátku lze hovořit o plamenné orlici či nikoli.³ Vyprávěcí prameny podobný rozpor nevykazují, ty ji chápou většinou jako plamennou. Bohužel, jejich svědectví spadá až do pozdějšího období, nejdříve však do 14. století. Situace, ve které popisují příslušný znak, je ovlivněna jejich vlastní zkušeností, orlici jako původní znak panovníka, již půl století nahrazoval Přemyslem Otakarem II. zavedený dvouocasý lev. Tato orlice se záhy spojila s osobou zemského patrona, věčného vládce Čech, svatého knížete Václava, ochránce členů přemyslovské dynastie. Vyobrazována společně s postavou sv. Václava, na jehož štítu spočívala, se považovala za zemský znak. Tak ji chápal např. Beneš Krabice z Veitmile ve své kronice a tímto způsobem je zachycena na citačním pečetidle zemského soudu

2 Viz blíže Nový, R.: K počátkům feudální monarchie, s. 149–150; Kronika tak řečeného Dalimila. Praha 1977, s. 76a; autor Dalimilovy kroniky se o dvouocasém lvu vůbec nezmiňuje. Hájek z Libočan, Václav: Kronika česká. Praha 2013, s. 217 – změna původního znaku černé orlice na stříbrném poli, který si přinesl praotec Čech z Chorvatska, na kotlík přirozené barvy v červeném poli knížete Boleslavovi I. za jeho ukrutnosti, zvláště bratrovraždy; s. 469 – udělení dvouocasého lva králi Vladislavovi. O tom též Valecký, Š.: Erb českých králů, s. 10–11.

3 Co se týká používání termínů svatováclavská, plamenná či přemyslovská orlice, v dobovém kontextu by bylo správnější užívat svatováclavská, jelikož spojení tohoto erbu se svatým knížetem ve středověké kultuře brzy hluboce zakořenilo, podle R. Nového od přelomu prvního a druhého desetiletí 13. století, viz Nový, R.: K počátkům feudální monarchie, s. 167; plamenná orlice, někdy též jako „v plamenech“, náleží k termínům spíše heraldickým, i když pro nečeské prostředí byl těžko uchopitelný. Nejčastěji si jej vykládal heraldik tak, že by se mělo jednat o černou orlici v červeném poli, tímto způsobem ji zachycuje např. iluminace na fol 3v latinského zlomku Dalimilovy kroniky, zřejmě italské provenience, uložený v Národní knihovně České republiky: http://v2.manuscriptorium.com/apps/main/en/index.php?request=show_tei_digiodoc&docId=rep_remakel30&client [4. 1. 2019]. Černá orlice v červeném poli se např. také nachází na prapuru, který drží sv. Václav na obraze umístěném na hlavním oltáři kostela sv. Josefa na Náměstí Republiky v Praze. Velmi často se však atribut sv. Václava redukuje na černou orlici ve stříbrném poli bez červených plamínek. Přemyslovská orlice naopak náleží k novodobým termínům, neboť označení českých panovníků a členů rodu odvozujících svůj původ od bájného Přemysla Orače jako Přemyslovci spadá do 19. století; blíže Nový, R.: K počátkům feudální monarchie, s. 147–149, 167–171.

z 2. poloviny 13. století i na neosobní větší a menší pečeti České koruny pořízené stavy na počátku 16. století.⁴ Úzkou vazbu plamenné orlice na Přemyslovce pocítoval i Jan Lucemburský a s tímto aspektem k ní také přistupoval, což dosvědčuje její udělení do znaku biskupství Tridenteskému roku 1339,⁵ český král totiž toto erbovní znamení pokládal vymřením legitimní přemyslovské dynastie po meči za uvolněné.

Začne-li se však současný badatel pokoušet doložit zachycení plaménků a šachování moravské orlice na vyobrazeních v oficiálních pramenech, jež představují hlavně dochované pečeti, popř. mince,⁶ nastává hlavní potíže. Plaménky orlice vedle odlišných tinktur štítu a heraldického zvířete měly ještě více akcentovat diferenci od svého vzoru – císařské černé orlice na zlatém poli,⁷ avšak i přes sebepečlivější zkoumání pečeti českých knížat a králů je rozpoznat nelze, a to ani tam, kde by jejich vyrytí nečinilo technické problémy, totiž např. na reversu mincovních pečeti s postavou svatého Václava s dostatečně velkým štítem. Problém se logicky řeší většinou omezením popisu na obecný termín orlice, popř.

4 Příslušná pasáž z kroniky uvádí: „Habent namque ab antiquo principes et reges Boemie, ut vocati ad curiam imperialem in flamma et igne veniant, propterea etenim deferebant antiquitus aquilam nigram in flamma ignis et campo albo, que adhunc sunt arma terre Boemie.“, text z Kroniky Beneše Krabice z Weitmile, zápis 11. srpna 1370 v edici FRB IV, Praha 1884, s. 542; kopie citačního pečetidla zemského soudu je uloženo v I. oddělení Národního archivu; vyobrazení otisku pečetidla viz Poklady Státního ústředního archivu v Praze (Český a československý stát v dokumentech 1158–1990), s. 20; o pečetidle blíže: Burdová, Pavla: Příběh pečetidla zemského soudu. Archivní časopis 49, 1999, s. 1–11; větší pečetidlo si pořídili stavové v roce 1508 a malé krátce nato, stříbrný typář větší pečeti se ztratil pravděpodobně v roce 1547, místo něj se do zhotovení nového, zlatého v roce 1619 používal stříbrný typář malé pečeti České koruny, oba typáře se postrádají od roku 1620; vyobrazení neosobní větší a menší pečeti České koruny viz Sedláček, P.: Česká panovnická a státní symbolika, s. 33 a 34; originály přivěšeny např. na listině z 12. 5. 1620 (větší pečeť; NA, AČK, inv. č. 2362) a z 26. 6. 1608 (menší pečeť; NA, AČK, inv. č. 2285); též např. Nový, R.: K počátkům feudální monarchie, s. 153, často citovaná pečeť Svatovítské kapituly z roku 1216, zachycuje na heraldicky pravé straně v architektuře postavu sv. Vojtěcha a na levé straně postavu sv. Václava, který přidržuje levou rukou štít, který je ovšem prost jakéhokoli vyobrazení, viz Pečeti svatovítské kapituly, internetová stránka Knihovny pražské metropolitní kapituly <https://kpmk.eu/kpmkeu/index.php/kapitula/svatovitska-kapitula/227-pecete-svatovitske-kapituly> [28. 1. 2019]. Stejnou kompozici sv. Václava se štítem, tentokrát s orlicí, zachycuje první pečeť oficialátu pražské biskupské kurie datovaná před rok 1318, heslo Dany Stehlíkové č. VI.5.4K. In: Benešová, Klára (ed.): Královský sňatek (Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský – 1310). Praha 2010, s. 523; tamtéž také vyobrazení pečeti.

5 Listina z 9. srpna 1339, FRB IV. Praha 1892, č. 724, s. 282; viz také Nový, R.: K počátkům feudální monarchie, s. 148.

6 Numismatický materiál poskytuje hojně vyobrazení orlice či lva, ale v mnoha případech je sporná jak jejich přesná datace, tak posouzení, zda se opravdu jedná o heraldické vyobrazení příslušného zvířete, a proto mince nejsou do této studie zahrnuty, viz blíže: Valecký, Š.: Erb českých králů, s. 24–29.

7 Valecký, Š.: Erb českých králů, s. 30–31.

jiným způsobem vyjádření nejistoty.⁸ Nebude na škodu připomenout si stručným přehledem výskyt orlice na panovnických pečetích. První dochované vyobrazení tohoto heraldického zvířete na pečeti Přemysla Otakara I. z roku 1192 na štítu, který nese jezdec na aversu, koresponduje stylizací s románským obdobím, plaménky na ní ovšem zřetelné nejsou. Na reversu Přemyslových pečetí zachycená postava svatého Václava levou rukou také přidržuje štít, ale bez jakékoli heraldické figury. Stejně jako u jeho předchůdců na trůnu štít zdobí většinou puklice někdy i lemovaný okraj.⁹ Orlice se objevuje až na reversu jeho V. typu a na jím inspirované zlaté bule.¹⁰ Jezdec na pečetích Václava I. (I. a II. typ) drží v levé ruce namísto štítu mandlového tvaru používaného jeho předchůdcem modernější trojhranný štít. Orlice na něm nevykazuje žádné naznačení plaméneků. Na reversu III. typu pečeti Václava I., vyhotovované pomocí přerýtého pečetidla Přemysla Otakara I, lze proto na zboku vyobrazeném štítu přidržovaném sv. Václavem spatřit, jako na pečeti jeho otce, tutéž polovinu orlice bez plaméneků.¹¹ Prosta plaméneků je i, jak si povšiml již Pavel Sedláček, polovina orlice v nezvyk-

8 Nový, R.: K počátkům feudální monarchie, s. 151–152; Čarek, Jiří: O pečetech českých knížat a králů z rodu Přemyslova. In.: Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy VIII, 1938, s. 10, 13, 16n.

9 Revers pečeti knížete Vladislava I., Bedřicha, Soběslava II., Jindřicha Břetislava. Kuthan, Jiří: Splendor et gloria Regni Bohemiae. Praha 2008, s. 160–175; Čarek, J.: O pečetech českých knížat a králů z rodu Přemyslova, s. 6–10 a s. 54.

10 Pečeti Přemysla Otakara I. vykazují v souvislosti s politickými konsekvencemi velice zajímavý vývoj. První typ knížecí jezdecké pečeti z roku 1192 obsahuje na aversu první heraldické vyobrazení, již zmíněnou orlici na štítu neseném jezdcem. Štít, jež přidržuje levou rukou sv. Václav na reversu je prázdný. Na reversu II., III. a IV. typu je štít sv. Václava ozdoben lemem a puklicí. Jak již bylo uvedeno v textu, orlice na štítu sv. Václava se objevuje až na reversu V. typu používaného od roku 1224–1230. K tomu lze poznamenat ještě následující: v roce 1224 se na listině z 24. července pro břevnovský klášter objevuje jezdecká pečeť Václava I. (viz Kuthan, Jiří: Splendor et gloria Regni Bohemiae. Praha 2008, s. 159 a 176), Přemyslem Otakarem I. vybraného následníka trůnu, upřednostněného syna z druhého manželství s Kunhutou, oproti staršímu Vratislavovi (řpo 1225), synu z prvního manželství s Adlétou Míšeňskou. Na této pečeti knížete plzeňského a budyšínského nese, stejně jako na pečeti mladšího krále (II. typ, Kuthan, J.: Splendor et gloria Regni Bohemiae, s. 177), jezdec štít s orlicí. Z toho lze dále vyvodit, jelikož vládnoucímu panovníkovi a jím uznávanému následníku příslušel znak orlice, proto sv. Václavu, jakožto věčnému vládci Čech, by měla tato orlice příslušet také. Jelikož na aversu pečeti s vyobrazením panovníka v majestátu nebylo zatím obvyklé zachycení heraldických štítků, orlice zcela na mincovní pečeti absentovala, proto zřejmě, když si Přemysl Otakar I. uvědomil mocenský význam heraldického symbolu orlice, nechal ji přenést na revers svého V. typu pečeti, na štít sv. Václava, kterému toto heraldické zvíře jakožto vládci také přísluší. Od této doby se orlice jako atribut nerozlučně pojí s postavou svatého knížete Václava. Za upozornění děkuji Pavlu Sedláčkoví. I. typ knížecí pečeti z let 1192–1193, II. typ královská pečeť z let 1198–1199, III. typ z let 1201–1223, IV. typ z let 1222–1225, V. typ 1224–1230, zlatá bula z roku 1217 a 1224 viz Kuthan, J.: Splendor et gloria, s. 172–175; Čarek, J.: O pečetech českých knížat a králů, s. 11–13 a 55.

11 I. typ z roku 1224 jako kníže plzeňský a budyšínský, II. typ z roku 1228 a 1230 jako mladší král, III. typ jako král 1230–1253 – přerýtý typář V. typu pečeti Přemysla Otakara I.; Kuthan, J.: Splendor et gloria, s. 176–179; Čarek, J.: O pečetech českých knížat a králů, s. 13 a 55.

lé kombanci s polovinou lva na unikátní pečeti Soběslava Děpoltice z roku 1213, přičemž její dostatečná velikost (průměr: 66 mm) by jejich zachycení z technického hlediska umožňovala.¹²

Pečeti Přemysla Otakara II. zřetelně naznačují politické ambice, územní zisky a ztráty. Jeho I. typ, jakožto markraběte moravského, z roku 1247 naznačuje záměrný odklon od tradičního užití orlice pro vládnoucího panovníka či jím uznávaného následníka trůnu, zapříčiněný spory s otcem Václavem I. Právě na této pečeti je poprvé zřetelně doloženo použití heraldické figury dvouocasého lva. Druhý typ orlice na aversu i reversu postrádá, a to z prostého důvodu, obě strany totiž vyobrazují jezdce, který nese pouze štít. Na aversu jej vyplňuje český lev a na reversu rakouské břevno. Kůň ještě nemá na sobě ochrannou čabruku, později obvykle zdobenou štíty s erby ovládaných zemí. První královská pečeť (typ III.) na aversu zobrazuje pouze panovníka v majestátu bez heraldického prvku. Revers první varianty zachycuje jezdce s přílbou, poprvé doplněnou složenými orlími křídly, nesoucího štít s českým lvem, čabruku koně zdobí štítky, a to v přední části nahoře s rakouským břevnem, dole s orlicí, která je v souladu s opisem považována za moravskou, štítek za sedlem vyplňuje štyrský panter.¹³ Druhá varianta reversu III. typu dokládá změnu vynucenou politickými okolnostmi. Přemysl Otakar II. musel pod tlakem rakouské reprezentace vyjádřit svůj vztah k rakouským zemím umístěním rakouského břevna na štít nesený jezdcem. Rakouské břevno vystřídal na čabrce na krku koně český lev, do štítku s orlicí v dolní části čabraky zasahuje levá noha rytíře. Následující IV. typ zachoval na obou stranách mincovní pečeti obdobnou kompozici. Orlice na čabrce koně zřetelně postrádá korunu, mohlo by se tedy jednat, dle názoru některých badatelů, i o orlici svatováclavskou.¹⁴ Vzhledem k tomu, že užívání korun na hlavách zvířat nebylo ještě ustálené, jak svědčí pozdější vyobrazení moravské orlice ve štítku na zmíněném aversu majestátní pečeti Jana Lucemburského, ke stoprocentní identifikaci orlice proto nedostačuje. Štítek s orlicí se na aversu poprvé objevuje na V. typu pod levou rukou držící jablko, tradičně se v souladu s opisem považuje za mo-

12 Sedláček, P.: Česká panovnická a státní symbolika, s. 28. Netradiční pečeť s vyobrazení poloviny lva a poloviny orlice, naznačovala ambice Děpoltice na český trůn. Originál listiny s přivěšenou Soběslavovou pečeti je uložen v NA, fond Archivy klášterů zrušených za Josefa II, (AZK), inv. č. 2039; http://images.monasterium.net/img/CZ-NA-1/AZK/NA-AZK-Choteso-v_1213~12139999_2039_r.jpg [5. 1. 2019].

13 Horní část orlice překrývá noha rytíře, proto nelze určit, zda je korunovaná. Koruna by měla podle R. Nového být rozlišovacím prvkem od orlice svatováclavské. Nový, R.: K počátkům feudální monarchie, s. 166. Tuto tezi považují poněkud za problematickou, koruny na hlavách heraldických zvířat nebyly ještě ustálené, jak svědčí např. na aversu majestátní pečeti Jana Lucemburského, moravská orlice ve štítku na heraldicky pravé straně vedle trůnu zřetelně korunu nemá. Jan Lucemburský tuto majestátní pečeť užíval v letech 1311–1321, blíže viz Maráz, Karel: Pečeti Jana Lucemburského. Brno 2007, s. 18–19.

14 Nový, R.: K počátkům feudální monarchie, s. 166.

ravskou, zda je korunovaná, není zřetelné. V této pozici zůstává štítek i na VI. typu. Štíty na čabrace koně na reversu IV. a V. typu zcela jasně odrážejí územní zisky krále Přemysla Otakara II. a vzrůstající pozici panovníka. Zachycené znaky zemí na něm mají jasně demonstrovat úspěšnou expanzivní politiku. Nejvíce jich lze nalézt na reversu V. typu, užívaném v době největšího rozmachu moci Přemysla Otakara II., čabraka nese znaky Korutan, Moravy, Štýrska a Kraňska, přičemž identifikace orlic se odvozuje od popisu a umístění na předcházejících typech. Následující, poslední VI. typ, naopak zachycuje závěr vlády, kdy král ztratil rakouské země a zůstaly mu jen Čechy a Morava, což na aversu pečeti vyjadřují štítek s českým lvem na heraldicky pravé straně a podle tradice s moravskou orlicí na straně levé. Na reversu pečeti pak jezdec drží štít a praporec s českým lvem a na čabrace koně se střídá štítek s českým lvem se štítkem snad s moravskou orlicí, bohužel obtížně rozeznatelnou kvůli ozdobnému řasení čabraky.¹⁵

Přemyslův následník, Václav II. používal tři typy pečeti, které, kromě aversu I. typu, vycházejí z kompozice na otcových pečetích. Lící strana první majestátní pečeti mladého krále odráží fakt, že nedošlo ještě ke korunovaci. Panovník bez koruny sedí na trůnu a v pravé ruce drží místo žezla obnažený, hrotem vzhůru obrácený meč a levou ruku má položenou na hrudi. V pečetním poli se nachází pouze jeden štítek, a to na heraldicky levé straně trůnu s vyobrazením dvouocasého lva. Revers vyplňuje heraldicky vpravo jedoucí jezdec s mohutným složeným orlím křídlem na přilbě, praporec nese českého lva a štít rytíře vyplňuje korunovaná, podle popisu moravská orlice. Čabraka je prostá jakýchkoli ozdob. Avers II. a III. typu se vrací k obvyklé kompozici, panovníka sedícího na trůnu doprovázeného po pravé a levé straně štítkem s českým lvem a orlicí, vzhledem k tomu, že se v popisu II. typu zmiňují tituly vévody krakovského, sandoměřského a markraběte moravského, identifikace orlice je opravdu obtížná. Na reversu II. typu jezdec drží štít s orlicí, český lev vyplňuje list praporce. Podle některých badatelů, např. Štěpána Valeckého, Františka Zvolského i Jiřího Čarka, lze na ní rozpoznat šachování.¹⁶ Čabraka na reversu II. typu zachycuje českého lva a dvě, odlišným způsobem zpodobněné orlice. Orlice ve štítu na přední části čabraky se označují jako moravská a na zadní části jako polská.

Poslední III. typ je pro zkoumání předložené problematiky nejzajímavější.¹⁷ Na aversu se vyskytují jako již dříve dva štítky s tradičním vyobrazením českého

15 I. typ markraběcí pečeť 1247–1251, II. typ mladší král 1251–1261, III. typ 1262; typ IIIa 1262–1264; IV. typ 1264–1270; V. typ 1270–1277; VI. typ 1277–1278; blíže Čarek, J.: O pečetech českých knížat a králů, s. 14–17 a 55; Kuthan, J.: Splendor et gloria, s. 180–193.

16 Valecký, Š.: Erb českých králů, s. 63; Zvolský, František: Šachování moravské orlice. Moravské numismatické listy 6, 1959, s. 28, obr. 2; Čarek, J.: O pečetech českých knížat a králů, s. 18.

17 I. typ Václava II. používán v letech 1283–1297, II. typ z let 1297–1301, III. typ z let 1301–1305, viz Čarek, J.: O pečetech českých knížat a králů, s. 17–19 a 55.

lva a orlice, ale při důkladnějším zkoumání lze vidět naznačení plaménků, jednalo by se v tomto případě o orlici svatováclavskou. Tohoto detailu si povšiml již Karel Maráz.¹⁸ Vtírá se myšlenka, zda tatáž orlice poprvé zachycená na V. aversu pečeti Přemysla Otakara II., označovaná jako moravská není spíše také svatováclavská. Zda by se tedy nemělo vůbec na avers pohlížet jako na „personální/dynastickou“ stranu pečeti s akcentem na dvouocasého lva, nově přijatý erb českého panovníka, a na zdůraznění návaznosti na předcházející tradiční právo vládnoucího panovníka používat plamennou orlici a připomenout též osobu sv. Václava, která vyplňovala revers pečeti jeho předchůdců. Od III. typu používaný, pro naše prostředí nezvyklý, exerque s textem opisu ze „svatováclavského“ reversu nemusel být hned na první pohled k povšimnutí.¹⁹ Pro zajímavost obdobnou heraldickou kompozici lze spatřit i u barevného vyobrazení štítku s českým lvem a svatováclavskou orlicí v pasionálu abatyše Kunhuty na ozdobném opěradle trůnu, na kterém Přemyslovna sedí. Podobné provedení lze nalézt např. také na nejstarší pečeti města Kadaně, v jejímž pečetním poli spočívá na heraldicky pravé věži štítek s českým lvem a na levé se svatováclavskou orlicí, uprostřed nad prostřední věží pak přilba s klenotem českého krále.²⁰ Revers III. typu Václavovy pečeti pak odkazuje na znaky ovládaných zemí, v případě Václava II. tedy na Čechy, Moravu a Polsko, přičemž orlice na štítu drženího jezdcem se považuje za polskou. Obdobnou analogii lze spatřovat již na III. typu pečeti Přemysla Otakara II., který pro nelibost rakouských stavů musel na její druhé variantě nahradit českého lva rakouským břevnem, český lev své umístění našel na banderiu V. typu pečeti. Aby se Václav II. vyhnul obdobné komplikaci a dodržel i zásadu hierarchie zemí podle důležitosti, položil polskou orlici hned na prestižní místo, na štít nesený jezdcem.²¹

Václav III. na aversu svých pečeti používal shodnou kompozici jako jeho předchůdce. Panovníka sedícího na trůnu doprovázejí dva štítky, heraldicky vpravo s českým lvem a vlevo s orlicí. Karel Maráz při její identifikaci podává dvojí výklad, vidí v ní buď polskou, nebo plamennou orlici. Revers pečeti určený pro Čechy a Polsko kompozičně inspirovaný III. typem rubu pečeti Václava II. vyplňuje

---

18 O pečetech posledních Přemyslovců též: Maráz, Karel: Pečeti českých králů a královen od Přemysla Otakara II. k Janovi Lucemburskému. In: Benešová, K. (ed.): Královský sňatek, s. 288–294 a s. 357–361.

19 Čarek, J.: O pečetech českých knížat a králů, s. 15–16.

20 Vyobrazení z pasionálu abatyše Kunhuty viz např.: Valecký, Š.: Erb českých králů, obr. 14; Pečeť měst Kadaně je na listině z 10. 3. 1274 (1284) a je uložena v NA, fond: Křížovníci s červenou hvězdou – generalát a konvent, Praha, inv. č. 89, viz. http://images.monasterium.net/img/CZ-NA-I/RKr/NA-RKr_12740310_89_r01.jpg [26. 11. 2018]; pečeť zmiňuje také Sedlák, Vladimír Jan: O klenotu českého znaku. In: Rodokmen I, 1946, s. 3. Zachycení znaku českého krále a jeho částí na pečetech českých měst by si jistě zasloužilo větší pozornost badatelské veřejnosti.

21 Kuthan, J.: Splendor et gloria, s. 194–199.

jezdec, v levé ruce třímá štít s orlicí polskou nebo moravskou, praporec nese českého lva a čabraku koně zdobí na krku štít s českým lvem, pod nohou rytíře spočívá štítek se zřejmě moravskou orlicí a na zadku koně štít s orlicí s perizoniem, snad polskou. Odlišný revers pečeti pro uherské země vyplňuje velký štít se znakem Horních Uher v podobě dvouramenného kříže s trojvrším u paty kříže.²²

První nesporně viditelné šachování orlice na pečeti českého krále lze spatřit na aversu zmíněné majestátní pečeti Jana Lucemburského, přičemž postavení štítků se obrací, heraldicky zprava se vedle trůnu na prestižnější pozici nachází štítek s nekorunovanou moravskou orlicí a zleva štítek s českým lvem.²³ V tomto případě je třeba vzít v potaz skutečnost, že se v období Jana Lucemburského i jeho syna a zvláště vnuka, striktně nedodržovala zásada umístění v hierarchii výše postavených štítů na čestnější heraldicky pravou stranu či střed. Často se s tímto porušením úzu lze setkat na architektonických památkách a v rukopisech, např. dání přednosti erbu s českým lvem před erbem s říšskou orlicí na Staroměstské mostecké věži a tympanonu chrámu Panny Marie Sněžné v Praze, či položení znaku vyšehradského probošta před znakem arcibiskupa na Staroměstské radnici.²⁴ Za povšimnutí stojí, že šachování orlice, které by bylo lze předpokládat na štítu neseném jezdcem na reversu pečeti Václava III. (I. typ) zřetelné, stejně jako na orlici na čabrace koně, není.

Karel IV. na královských pečetech používá štítek s českým lvem, ale svatováclavská, popř. moravská orlice z nich mizí, a to z toho důvodu, že dosažení titulu římského krále se odrazilo v zahrnutí říšské orlice do kompozice znaků užívaných na aversu i reversu Karlových pečetí. Na Karlových markraběcích pečetích je však

22 Pečetem Václava III. se věnoval Karel Maráz, zde je i upozornění na nejlépe dochovaný exemplář s vyobrazením štítků s orlicí na aversu mincovní pečeti, nachází se na listině z 9. 1. 1306 uložené ve Státním okresním archivu Olomouc, fond Archiv města Olomouce, inv. č. 5; <http://digi.archives.cz/da/permalink?xid=1C82B5D07392416D96678DC45CB207B9&scan=1> [18. 1. 2019]; Maráz, Karel: Pečeti Václava III. v souvislostech. In: Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žmlíčky. Praha 2007, s. 198–208; vyobrazení viz: Kuthan, J.: Splendor et gloria, s. 200–201 a Benešová, K. (ed.): Královský sňatek (Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský – 1310), obr. IV.6.1 a IV.6.2, s. 354–355.

23 Obdobně byly použity štítky s českým lvem a moravskou orlicí na pečetech Guty Habsburské, manželky Václava II., která je má umístěny na ramenních sponách svého šatu, a na náhrobku Kunhuty Uherské v Anežském klášteře. Viz Valecký Š.: Erb českých králů, s. 60 a 63; Maráz, Karel: Pečeti českých králů a královen, s. 198–199.

24 Viz umístění erbů na Staroměstské mostecké věži, blíže: Petráň, J.: Český znak, s. 36–37, či iluminace v bibli Václava IV.; pozice říšského znaku a znaku českého lva na tympanonu kostela Panny Marie Sněžné v Praze ovlivnila skutečnost, že za čestnější v tomto případě byla považována strana heraldicky levá, jelikož byla blíže u postavy Krista; za upozornění děkuji Liboru Gottfriedovi, o tom též: Valecký, Š.: Erb českých králů, s. 88–89.

šachování moravské orlice jasně zřetelné.²⁵ Karel IV. se po získání císařského trůnu heraldických symbolů svatováclavské ani moravské orlice nevzdal. Na rozdíl od svého otce, který nemohl svatováclavskou orlici užívat a který ji dokonce vyměněním Přemyslovců považoval za uvolněnou, jak svědčí již její zmíněné udělení do znaku městu Tridentu, Karel ji hojně zahrnoval pro účely své reprezentace. Nejlépe to dosvědčují dochované znakové galerie na architektonických památkách. Předně je to např. na tzv. vnějším triforiu svatovítské katedrály, na Staroměstské radnici, Staroměstské mostecké věži.

Jednoznačné rozhodnutí, jakou orlici znaky na pečetích Přemyslovců ztvárňují, je kvůli miniaturizaci velmi obtížný a do počátku 14. století se na panovníckých pečetech šachování orlice, stejně jako plaménky v případě svatováclavské orlice, nezpodobňovaly, byly brány jako barva, kterou nelze na pečetech zachytit.²⁶

Nicméně barevná vyobrazení z jiných dochovaných památek, jejichž tvůrci byli obeznámeni s českým prostředím, dokládají jejich přesnou podobu. Svatováclavskou orlici v její dokonalé podobě zachycuje miniatura na privilegii Jana Lucemburského pro město Trident, či její nejstarší známé vyobrazení ve zmíněném pasionálu abatyše Kunhuty z počátku 14. století.

Používání svatováclavské orlice, jak již bylo řečeno, lze tedy primárně předpokládat u vládnoucího panovníka z příslušníků přemyslovské dynastie a jím uznaného nástupce. Nelze také vyloučit, že tuto plamennou orlici chtěl Přemysl Otakar II., při prezentaci erbů jím ovládaných zemí, přiřknout samotným Čechům tak, jak si pro Moravu vybral šachovanou orlici, inspirovanou zřejmě svatováclavskou orlicí a ve stříbrno červeném šachování od jím zavedeného erbu stříbrného dvouocasého lva na červeném poli.²⁷ Václav II., na jehož reversu pečeti (III. typ) někteří badatelé plaménky zřetelně rozeznávají, svatováclavskou orlici mohl používat k odlišení od jiného, byť nelegitimního Přemyslovce, Mikuláše I. Opavského, který směl používat na štítu stříbrno červené polcení, barvy svého otce Přemysla Otakara II. Svatováclavskou orlici, jak již bylo zmíněno, neměl právo používat Jan Lucemburský, který k rodu nepatřil. Hojně však sloužila při reprezentaci jeho synu Karlu IV., který tím chtěl zdůraznit rodovou vazbu přes matku Elišku na přemyslovské panovníky. Nenalezneme ji však na pečetech panovníka, ale na

25 Pícha, F.: O klenotu znaku moravského markraběte, s. 9; blíže Maráz, Karel: Jezdecká pečeť moravských markrabat lucemburského rodu jako reprezentace majitele a vrcholné umělecké dílo moravské markraběcí pečeti. In: *Moravští Lucemburkové*. Brno 2000, s. 224–225.

26 Šachování moravské orlice lze poprvé zcela zřetelně vidět na pečeti města Znojma z roku 1272, umožňoval jej větší rozměr pečetního pole. Vyobrazení viz Petráň, J.: *Český znak*, s. [21]; Krejčík, Tomáš: *Prvé století moravské orlice*. Genealogické a heraldické informace 3, 1983, s. 154–162.

27 Lze jen litovat, že kromě zachované znakové galerií v Gozzoburgu, se neví, jaké znaky se nalézaly na hradu Křivoklátu, jak píše Beneš Krabice z Weitmile, o tom též Valeček, Š.: *Erb českých králů*, s. 49.

dochovaných architektonických památkách (např. Staroměstská mostecká věž, Staroměstská radnice, svatovítská katedrála). Nechybí ani na Karlštejně, nachází se na ostění vchodu do místnosti s krbem umístěné v 1. patře pod kaplí svatého Kříže. Heraldická zvířata nejsou umístěna do štítu, ten nahrazuje samotná stěna, vymalovaná v odpovídající barvě. Svatováclavská orlice zaujímá místo nade dveřmi, levou stěnu ostění vyplňuje moravská orlice a protější český lev. Tato orlice je v literatuře citována nepřesně jako slezská, ale při pozornějším prohlížení jsou plaménky kolem celé orlice, včetně zobáku jasně zřetelné (obr. 1).²⁸ Na Staroměstské mostecké věži shlíží z nejvyššího místa na prostřední pás se znaky fundátorů (Praha, římský císař, český král a moravský markrabě) a na dolní pás se znaky zemí spadajících pod vládu Lucemburského panovníka (Sulzbach, Vratislavsko, Svidnicko, Morava, Říše, Čechy, Lucembursko, Zhořelecko, Budyšínsko, Dolní Lužice). Stejná kompozice znaků se objevuje na jižní straně opěrného systému, tzv. vnějším triforiu svatovítské katedrály. Svatováclavská orlice se nachází v prestižní pozici také na Staroměstské radnici.²⁹ Obdobné seskupení znaků lze pozorovat i při pohřbu Karla IV. Podle záznamu očitého svědka byly v průvodu nesený korouhev Budyšínska, Zhořelecka, Lucemburska, Dolní Lužice, Braniborska, Svidnicka a Vratislavsko, za nimi pak ještě korouhev s českým lvem, a s říšskou orlicí, za nimi nesl rytíř císařovu přílbu, vytasený meč obrácený hrotem k zemi, pak byla nesena červená korouhev s bílým křížem, označovaná jako „svaté říše“, pak svatováclavská orlice³⁰ a na závěr korouhev s říšskou orlicí obrácenou hlavou dolů, což mělo společně s obnaženým mečem neseným hrotem dolů naznačovat, že „jejich pozemská role skončila“.³¹

28 Royt, Jan: Kaple svatého Kříže (The Chapel of the Holy Cross), Praha 2016, s. 5. Plaménky se zdají být žluté, nikoli červené, mohla být zvolena, aby byly lépe odlišitelné od červeného zobáku a spárů orlice, nelze vyloučit i vyblednutí barvy. Správně má být zbroj svatováclavské orlice zlatá. Obdobná nepřesnost se vyskytuje i na svatováclavské orlici na věži svatovítské katedrály, kde je umístěna uprostřed, heraldicky vpravo je štítek s českým lvem a vlevo břevno arcibiskupství.

29 O Staroměstské radnici blíže: Nový, Rostislav: Nejstarší heraldické památky Staroměstské radnice. Pražský sborník historický 22, 1989, s. 33–64; Vojtišek, Václav: Radnice staroměstská v Praze. O jejím významu a památkách. Praha 1923; Vojtišek, Václav: Staroměstská radnice a její památky. Praha 1938.

30 V edici Augsburgur Chronik von 1368–1406, ed: Frensdorf, F. in: Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis in 16. Jahrhundert IV. Die Chroniken der schwäbischen Städte I., Leipzig 1865, s. 61 se uvádí: „... darnach furt man ainem schwarzen prinenden adler in ainem silbrin feld...; František Heřmanský v publikaci Čtení o Karlu IV a jeho době. Praha 1958, s. 345 tuto pasáž přeložil: „Potom nesl rytíř černého lesklého orla v stříbrném poli...“, přesněji by mělo být spíše „černou plamennou orlicí ve stříbrném poli“; správně tuto svatováclavskou orlici identifikoval a nakreslil Zdirad J. K. Čech, viz Čech, Zdirad J. K., Kalendarium 1978 (Pohřeb Karla IV.). Heraldická ročenka 1978, příloha č. 1.

31 O pohřbu Karla IV. též: Šmahel, František: Smuteční ceremonie a rituály při pohřbu císaře Karla IV. Český časopis historický 91, 1993, s. 412; Spěváček, Jiří: Karel IV. Život a dílo (1316–1378).

Svatováclavská orlice pro Karla IV. znamenala rodové pojítko nejen mezi jeho přemyslovskými předky, ale i po určitou dobu, před narozením následníka trůnu, zvýraznění nástupnických práv nejen pro něj, ale i pro jeho bratra Jana Jindřicha, jemuž dala život také Eliška Přemyslovna, nikoli ovšem pro bratra Václava Lucemburského, jehož matkou byla druhá manželka Janova Beatrix.³² Potomci Karla IV. již neměli na plamennou orlici žádný nárok, proto se stále více omezuje na jeden z atributů svatého Václava i české země a z panovnické heraldiky se vytrácí, s výjimkou památek dokončených ještě synem Václavem IV. (Staroměstská mostecká věž, hrad Točnick).³³

Povědomí o spojitosti mezi českými vládci a svatováclavskou orlicí i v následujícím období dokládají také vyobrazení ze známého Gelnhausenova kodexu z přelomu 14. a 15. století. Mezi iluminacemi se nachází dvě vztahující se ke králi Václavu I. Obě zachycují jezdce jedoucího heraldicky vpravo, čabraku koně na krku v obou případech zdobí štítek se svatováclavskou orlicí. Autor maleb našel inspiraci v pečetech, zvláště Jana Lucemburského (čtvrcený štít, klenot nápadně připomíná iluminace v bibli Václava IV.)³⁴

Potvrzení předpokladu, že svatováclavská orlice byla plamenná od samého počátku, i když dochované pečeti plaménky nezachycují, přinesl nález jednoho z nejstarších, ne-li vůbec nejstaršího dochovaného barevného vyobrazení šachované moravské orlice ve znakovém sále paláce Gozzoburg v Kremži. Tato v nedávné době objevená znaková galerie zachycuje mezi dochovanými znaky i štít s českým lvem a s moravskou orlicí. Odborníci vznik paláce zařazují podle dendrochronologické analýzy do doby kolem 1254 a fresky do 60. let 13. století. Zásadní význam z hlediska heraldiky mají zachycené znaky nejen pro svoje stáří, ale také kvůli tomu, že umělec ztvárnil kompletní znaky, tedy včetně jejich klenotů. Štít s českým lvem zdobí klenot v podobě černého orlího křídla bez zlatých lipových lístků.³⁵ Zavedení tohoto dekorativního prvku lze spíše spojovat až s Janem Lucemburským, v jehož době došlo také ke změně klenotů Moravy a Opavska (viz níže). Známé vyobrazení úplných znaků Čech a Moravy vedle postavy trůnícího krále Václava II. v často reprodukováném kodexu Manesse odpovídá způsobu jejich vyobrazení

Praha 1979, s. 481. Popis pohřebního průvodu též Antonín, Robert: IV. poslední cesta Karla IV. In: Kunešová Jana – Příbyl, Petr (ed): Když císař umírá. Praha 2016, s. 80–83.

32 Ustavení Jana Jindřicha markrabětem moravským listinou z 26. 12. 1349, o tom blíže: Spěváček, J.: Karel IV., s. 278–279.

33 Petrání, J.: Český znak, s. 37.

34 Na fol. 9r a 22r; naskenovaný rukopis na http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-SOA__MESTSKASPRAV0TBA6E4-cs#search [17. 1. 2019].

35 Klenot je zachycen realisticky, v praktické podobě vhodné pro turnaje a boj, totiž jako zlatá deska, v níž jsou prostrkaná jednotlivá orlí pera (20 per).

v době vzniku, tedy v době Jana Lucemburského, tak jak bývalo zvykem, nezachycuje proto anachronicky reálnou heraldickou praxi užívanou za vlády předposledního Přemyslovce na českém trůnu.³⁶ Erb Moravy Gozzoburgská freska podává se zajímavým klenotem z pavích per.³⁷ Při této příležitosti lze připomenout tu skutečnost, že i další země, které byly přímo pod vládou Přemysla Otakara II., či v jeho mocenském vlivu, na fresce v Gozzoburgu i jiných pramenech nesou na štítech klenoty složené z pavích per. Paví pera se dají spatřit v Kremži u erbu Rakouska, Štýrska, zmíněné Moravy, Míšně, Brunšviku.³⁸ Užívání podobného klenotu lze předpokládat i u znaku Opavska, jak naznačuje klenot nesený na přilbě jezdce na dochovaných pečetích Mikuláše I. Opavského z let 1281–1301.³⁹

36 Kodex Manesse, fol 10r: http://stavitele-katedral.cz/images/galerie_karta/velka/v3763_vaclav-ii.jpg přistoupeno [17. 1. 2019]. Výklad původu lipových lístků na orlím křídle a příkryvadlech ve znaku českého krále objasňuje Vladimír Jan Sedlák. Podle něj se zlaté ozdoby začaly připevňovat na klenot od 90. let 13. století, aby zvýšily atraktivitu rytíře při turnajích. Zlaté ozdůbky se třpytily a při pohybu mohly o sebe cinkat. Podle dochovaných pramenů, převážně oslavných básní, je používali např. Jan z Michalovic, ale i Ota IV., markrabě braniborský a také Jindřich Korutanský, pozdější český král. Blíže: Sedlák, Vladimír Jan: O klenotu českého znaku. Rodokmen I/1, 1946, s. 4, a Rodokmen I/2, 1946, s. 46. Zajímavé doplnění ohledně tohoto módního zvyku krásit lidy ozdůbkami klenot uvádí Kristian Turnwald. Podle něj lístky stříbrné nebo zlaté byly odměnou pro vítěze klání. Blíže: Turnwald, Kristian: O moravské orlici. Rodokmen II/1, 1947, s. 23–24. Jsou to tedy takové středověké trofeje, obdoba pozdějších zářezů na pušce. Toto vysvětlení zcela koresponduje s naší představou o Janu Lucemburském, který se nevyhýbal turnajům, ani bitevní vřavě. Lipové lístky tedy mohly být do klenotu převzaty již pod vlivem znaku Jindřicha Korutanského nebo byly pravděpodobněji zavedeny až Janem Lucemburským. Na pečetích se prokazatelně objevují u Jana Lucemburského, a to na jeho V. typu jezdecké pečeti (1325–1346), zcela zřetelné jsou zvláště na jeho sekretu používaném ve shodně době s V. typem jezdecké pečeti, lístky tvoří jednu řadu (VII. typ, 1325–1346). Vyobrazení viz Maráz, K.: Pečeti Jana Lucemburského, obr. 12 a obr. 18. Vyobrazení lipových lístků v klenotu českého krále, tvořícího dvě řady, zachycuje např. i reliéf z domu Kaufhaus am Brand v Mohuči, z 1. třetiny 14. století, vyobrazení viz Valecký, Š.: Erb českých králů, obr. 18.

37 Někteří autoři uvádějí pštrosí pera (Krejčík, Pícha), Valecký je popisuje pouze jako ptačí. Na koncích per je však zcela zřetelné „paví oko“, proto se přikláním k pavím perům; viz Krejčík, Tomáš – Pícha, František: Český a moravský znak ve znakové galerii v Gozzoburgu v Kremsu. Genealogické a heraldické informace 2008, s. 53. Přesný blazon podal Vladimír Růžek ve svém článku otištěném Ministerstvem vnitra ČR. Růžek, Vladimír: Zpráva o vývoji, užívání a stavu státních symbolů. Veřejná správa 29, 2018, č. 25–26, s. 26. Tato pasáž zní: „V modrém poli je zde stříbrnočerně šachovaná zlatě korunovaná orlice. Nad helmem je však pro Moravu netypický klenot – půlkulatá černo-stříbrná visle pruhovaná deska postrkaná na obvodu jedenácti pavími pery.“

38 Schönfellner – Lechner – Buchtlinger, Günther: Der Wappensaal der domus Gozzonis in Krems. In: Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege LXII/4, 2008, s. 606–607, 609.

39 Sedláček, P.: Vývoj české státní a panovnické symboliky, s. 29, zde také vyobrazení pečeti převéšené k listině z 10. ledna 1289, uložené v NA, AČK, inv. č. 29; kvalitní vyobrazení též v příloze na s. VII, č. pečeti 13 v: Maráz, Karel (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, tom. VII. Brno 2013, s. přílohy č. [VII]. Sekret otištěný na rubu jezdecké pečeti z roku 1289 obsahuje polcený štít na jehož levém rohu nakloněného štítu spočívá helma s klenotem z pavích

Změnu klenotu moravské orlice lze pravděpodobně spojovat s Janem Lucemburským. Může se v ní spatřovat snaha zdůraznit vazbu Jana Lucemburského na jeho otce Jindřicha VII., římského krále. Střídání černých a zlatých per na křídle klenotu by mohlo mít inspiraci v barevné kombinaci znaku římského krále. Klenot moravské orlice prošel v následujících obdobích ještě dalšími proměnami, od šachovaného křídla, přes polovinu šachované orlice k finální podobě ve tvaru stojící korunované šachované orlice.⁴⁰ Klenot opavského znaku naznal změny v přibližně stejné době. Mikuláš I. Opavský jej zavedl pravděpodobně při poslední změně své jezdecké pečeti, doložené k roku 1307, místo pavích per, zřejmě jako projev díky za vykoupění z uherského zajetí v roce 1281, upřednostnil bývolí rohy, které náležely k rodovému erbů jeho manželky Adelheidy Habsburské.⁴¹

Barevná podoba šachování moravské orlice se stala předmětem sporů zejména v pozdějším období. Důvodem sváru je změna barev šachování ze stříbrno červeného na zlato červené římským císařem Bedřichem III. Privilegium ze 7. 12. 1462 se dnes nalézá v Moravském zemském archivu v Brně.⁴² Užívání této varianty se nevžilo a podle názoru některých odborníků kvůli neuznání českým panovníkem a moravskými stavy nevstoupilo v platnost. Podrobně se touto problematikou nejnověji zabýval František Pícha, zvláště ve své studii K 550 letům erbovní listiny císaře Fridricha III. pro moravské stavy. F. Pícha rozlišuje znak markraběte moravského, kde se šachování na znaku císaře nezměnilo až do roku 1915. Podle něj bylo zmínované privilegium z roku 1462 vydáno pro moravské stavy, tedy se jednalo o udělení nového znaku „právnícké osobě“, nicméně jeho užívání bylo velmi limitované,

per. Obdobný klenot na druhém typu jezdecké pečeti z let 1293–1301 je viditelný na poškozené pečetí, jejíž vyobrazení je v: Maráz, K. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, příloha č. [VIII], pečeť obr. č. 14.

40 Viz blíže Pícha F.: O klenotu znaku moravského markraběte, s. 13–32.

41 Jezdecká pečeť Mikuláše I. Opavského přivešená k listině z 29. 5. 1307, bohužel, vykazuje poškození horní části, kde byla hlava jezdce s klenotem. Nicméně změnu klenotu pavích per na bývolí rohy lze předpokládat i díky dochované pečetí jeho syna Mikuláše II. Opavského z roku 1318, která je silně inspirována otcovou pečetí, a to jak aversu, tak sekretu s přílbou doprovázenou dvěma lidskými hlavami. Listina z roku 1307 je uložena v Zemském archivu Opava, archivní fond Klarisky Opava, inv.č. 1a, sign A 1 <http://digi.archives.cz/da/Zoomify.action?xid=F655152C237A11E4B501000C29D8B843&entityType=10043&entityRef=%28%5En%29%28%28%28localArchiv%2C%5En%2C%20hot%29%28unidata%29%29%28298238%29%29&scanIndex=0> a <http://digi.archives.cz/da/permalink?xid=F655152C237A11E4B501000C29D8B843&scan=2> [3. 1. 2019]. Jezdecká pečeť Mikuláše II. Opavského přivešená k listině z 3. 7. 1318 je uložena v NA, AČK, inv.č. 79., viz http://images.monasterium.net/img/CZ-NA-I/ACK/NA-ACK_13180703_00079_r.jpg a též samostatně používaný sekret doložený na listině z 20. 7. 1312, viz NA, AČK, inv.č. 68 http://images.monasterium.net/img/CZ-NA-I/ACK/NA-ACK_13120720_00068_r.jpg [3. 1. 2019].

42 Moravský zemský archiv v Brně, A 1 – Stavovské listiny, inv. č. 368; viz <http://www.mza.cz/a8web/A8SL4/?qsc=01M9u64rTFnwG2ZL8N2xsxzdjTuVjgGutZDNmTG3dtOs%3D> [19. 11. 2018]; Štarha, Ivan: *Moravské barvy a moravská zemská vlajka*. In: *Poceta Janu Janákovi*. Brno 2002, s. 166.

a proto se často neuplatňovalo.⁴³ O tom svědčí i nedávno objevená malovaná barokní schránka s ostatky přemyslovských knížat Oty I., Oty III., jejich manželék Eufemie a Durancie a také olomouckého biskupa Jana I. a Roberta I., opata kláštera Hradiště u Olomouce. Tato bohatě zdobená skříňka zachycuje „hnízdo“ se čtyřmi moravskými orlicemi, jejichž červeno bílé šachování je netypicky provedeno v podobě routů.⁴⁴ Nicméně, zvláště moravští Němci, výrazně od druhé poloviny 30. let 19. století, kdy se na politické scéně objevuje vyhocený nacionalismus, trvali na tom, že se znak s touto zlato červenou variantou užíval, a to i např. v době počátku vlády císaře Františka I. (1792–1835).

Tvrzení zastánců užívání zlato červeně šachované orlice z doby Františka I. se zakládalo mimo jiné i na vyobrazení moravské orlice na dochovaném praporu tzv. česko-moravsko-slezské legie arcivévody Karla.⁴⁵ Tento zeměbranecký armádní sbor českého krále zřídili v listopadu roku 1800 v souvislosti s posílením rakouských vojsk při vzrůstajícím nebezpečí války s armádou revoluční Francie. Zeměbranu tvořilo dvacet dva početné silných pěších praporů, včetně zvláštního studentského, označovaného jako tělesný arcivévody Karla. Společně se třemi mysliveckými a jedním elitním dělostřeleckým praporem měly tvořit plnohodnotný armádní sbor, rozdělený na českou a moravskou divizi, z nichž každá obsahovala dvě brigády. Podléhaly velení vyčleněných armádních důstojníků.⁴⁶ Navzdory ná-

43 Pícha, F.: K 550 letům erbovní listiny, s. 64–65; F. Pícha tamtéž uvádí rozpor mezi pravděpodobně dodatečně pořízeném vyobrazením na privilegiu a závazným blasonem, v textu glaucum znamená „modrý“, nikoli „zlatý“. Na miniatuře je vyobrazena zlato červeně šachovaná a zlatě korunovaná orlice. Viz také: týž: Úvahy nad textem erbovní listiny Fridricha III. pro moravské stavy z roku 1462. Genealogické a heraldické informace 2011, s. 68–72.

44 Schránka byla vyzvednuta z krypty kostela sv. Štěpána dne 7. 8. 2018 https://olomoucky.denik.cz/zpravy_region/z-kostela-sv-stepana-vyzvedli-kosti-nejspis-jsou-olomouckych-premyslov-cu-80180807.html z 11. 10. 2018. Zlato červeně šachování se také nevyskytuje, jak uvádí F. Pícha, v systému tzv. kvaternionů Římské říše, viz poznámka č. 1.

45 O legii blíže: Kollmann, Josef: Obrana Čech v letech 1796 a 1800. Sborník archivních prací 5, 1955, s. 97–188 a Měříčka, Václav: Arcivévoda Karel, česko-moravsko-slezská legie roku 1800 a její prapory a Sáček, Karel: Dodatky k příspěvku; přístupné na internetu: <https://www.primaplana.cz/news/arcivevoda-karel-cesko-moravsko-slezska-legie-roku-1800-a-jeji-prapory> [10. 12. 2018].

46 Kvalitu nově formovaného armádního sboru naznačuje i ta skutečnost, že ráže děl, která měla mít legie k dispozici, byla stanovena o kalibr nižší, než bylo obvyklé u běžného dělostřeleckého pluku. České divizi velel podmaršálek Karel von Lindenau a moravské Vilém, sv. p. Kerpen; viz Kollmann, J.: Obrana Čech v letech 1796 a 1800, s. 174; blíže: Wrede, Alphon: Geschichte der K. und K. Wehrmacht (Die Regimente, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts). II. Band. Wien 1898, s. 452–456; celý sbor představoval sílu cca 25 000 mužů, což je pro srovnání přibližně stejný počet celé dnešní armády České republiky. Nelze také nepřipomenout, že označení „Legie“ se po této poslední zeměbraně českého krále dostalo až zahraničním vojskům bojujícím za 1. světové války za znovuoobnovení samostatného státu.

zvu faktickým velitelem legie nebyl arcivévoda Karel, který vedl hlavní armádu v Německu, ale tříhvězdičkový generál, hrabě Antonín Sztáray ze Sztára a Nagy-Mihály (1740–1808).⁴⁷ Na Moravě, stejně jako v Čechách, probíhalo verbování ve všech krajích, ale dosáhnout kompletního stavu se dařilo s velkými obtížemi. Obyvatelstvo nemělo zájem a nepomáhaly ani vrchnostmi slibované úlevy. Stejnou neochotu nejprve projevovali i studenti, které služba prostých vojáků společně se sedláky nelákala. Situaci poněkud zlepšil slib, že studenti získají důstojnická místa a že jejich prapor bude prohlášen za tělesný arcivévody Karla. Formování legie provázely i logistické potíže, projevovat se nedostatek koní, povozů a potahů. Celou situaci zhoršovaly problémy s vyzbrojováním, absence důkladného výcviku a také všudypřítomný výskyt dezerce. Průběh událostí na bojišti přinutil arcivévodu Karla uspořádat shromáždění všech praporů legie. Místo setkání všech praporů bylo vybráno u Českých Budějovic, kde se nacházel dělostřelecký sklad. Moravské prapory pod vedením podmaršálka Viléma sv. p. Kerpena⁴⁸ se vydaly přímo do jižních Čech bez zastávky v Jihlavě, kde se měly původně shromáždit. Formování legie a její transfer do Čech zahrnoval i negativní aspekty, od častých dezercí až po vzpuru praporu z Hradištského kraje a části mysliveckého sboru.⁴⁹ Přehlídku praporů legie shromážděných u Kamenného Újezdu provedl císař společně s arcivévodou Karlem 8. dubna 1801, po níž následovalo přečtení generálního rozkazu arcivévody o rozpuštění legie. K velké úlevě zemských úřadů, které si o bojové připravenosti tohoto sboru nedělaly žádné iluze, nemusela legie do bojů, díky uzavření míru s Francouzi, vůbec zasáhnout. Představa arcivévody Karla o zřízení legie jako plnohodnotného armádního sboru s vlastním dělostřelctvem a jezdeckem a její nasazení do boje se sice nakonec neuskutečnila, nicméně zformování legie mohlo výrazně ovlivnit ochotu Francouzů uzavřít zmíněný mír. Francouzům jistě neuniklo, že se vytváří početně silná zeměbrana, jejíž skutečnou kvalitu z vojenského hlediska nebyli schopni správně posoudit a jelikož jejich vlastní armáda zpočátku vznikala obdobným způsobem, mohli uvěřit tomu, že by mohl nově vzniklý armádní sbor výrazně ovlivnit průběh bojů, proto Francouzi nechtěli riskovat neúspěch a raději uzavřeli mír. Žádná další česká zeměbrana již nikdy svolána nebyla, jelikož v roce 1804 vzniklo Rakouské císařství a v jejím rámci existovala zeměbrana rakouská. Vystoupení české legie sice nemohlo nikdy

---

47 Podle Napoleona arcivévoda Karel představoval nejschopnějšího člena Habsburského rodu. Generál Antonín Sztáray pocházel z uherského rodu z oblasti Zemplína, přídomky se vztahují k lokalitě Staré a Michalovcím; viz https://de.wikipedia.org/wiki/Anton_Szt%C3%A1ray_von_Nagy-Mihaly [2. 11. 2018].

48 Vilém, sv. p. Kerpen (1741–1823), viz https://en.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_Lothar_Maria_von_Kerpen [2. 11. 2018].

49 Kollmann, J.: *Obrana Čech*, s. 139–140, 155–161.

být vyzkoušeno v boji, přesto zanechalo hlubokou stopu v myslích jejich členů, zejména z řad studentů, i ostatních současníků, kteří ještě po mnoha letech na ni vzpomínali, a mnozí krajší hejtmané účast v jejich řadách uváděli jako počátek své profesní kariéry.⁵⁰

Legii, stejně jako každé jiné armádní složce náleželo právo na vlastní uniformu a prapor. Po rozpuštění legie měly být prapory předány stavům v Čechách i na Moravě a uloženy ve sněmovní síni. Tam ty české v prosklené skříni viděl i Karel Schwarzenberg. Prapor tělesného, tj. studentského praporu měl být předán univerzitě.⁵¹ Jeden z dochovaných praporů české legie lze dnes spatřit vystavený při významných událostech ve Vladislavském sále Pražského hradu.⁵² Lícni strana praporu odpovídala armádnímu předpisu z roku 1781,⁵³ který stanovoval uprostřed bílého listu střední císařský znak s německým identifikačním nápisem, na rubní straně se uprostřed červeného listu nacházel český lev a růžová nápisová páska, na níž se opakoval text z lícni strany ovšem v češtině. Tělesný prapor české legie měl mít podle náznaků tento text v latině, která takto respektovala rekrutování jeho členů z řad studentstva. Kromě české a moravské legie vznikly také dva prapory slezské z Těšínska a Opavy. Bohužel žádný její prapor se zřejmě nezachoval, ale lze předpokládat, že kompozice vycházela ze stejného principu se slezskou orlicí na rubní straně.

Prapor jednoho z pěších pluků moravské legie se naštěstí také dochoval, ale jeho vzezření bylo až do nedávné doby poněkud obtížně pochopitelné. Vymykalo se zcela z výše uvedeného uspořádání. Na lícni straně nese totiž moravskou orlici se zlatem červeným šachováním a na rubu panovníkův znak. Nesrovnalost pomohl objasnit ve své studii František Pícha, který odkazuje na písemnosti z roku 1848, které dokládají, že na příkaz prezidia moravského zemského výboru bylo šest praporů legie upraveno pro vznikající Národní gardu tím způsobem, že se nechalo

50 Blíže: Sáček, Karel: Chyběná vyobrazení legionářských uniforem z roku 1800 na <https://www.primaplana.cz/news/akademicka-legie1/> [4. 1. 2019].

51 Kollmann, J.: *Obrana Čech*, s. 183 a Schwarzenberg, Karel: *Obrazy českého státu od r. 1526 do r. 1918*. Praha 1939, s. 202–203.

52 Např. při předávání státních vyznamenání 28. října.

53 Pro pěší řadové prapory Josef II. určil 21. 1. 1781 žluté prapory z obou stran ozdobené středním císařským znakem a s iniciálami panovníka na orlicích křídlech. Pro tělesné prapory a prapory nepodléhající žádnému pluku byly určeny za hodnotnější považované bílé prapory, na jejichž lícni straně byla postava Panny Marie a na rubu zmíněný střední císařský znak s iniciálami. Po nástupu Františka II. zůstaly prapory z úsporných důvodů nezměněny, došlo jen k snadné úpravě iniciál J na F, viz blíže: Sedláček, P.: *Česká panovnická a státní symbolika*, s. 49 a 50. Prapory Legie arcivévodky Karla převzaly bílou barvu listu tělesných praporů, postavu Panny Marie však zaujal střední císařský znak a na rubu se objevil znak příslušné země tak, jak to odpovídalo hierarchii (nejdůležitější byla Panna Marie, proto byla na líci, po jejím nahrazení musel proto její místo zaujmout císařský znak a znak země příslušel na rubní stranu).

původní stříbrné šachování přemalovat na zlaté. Toto počínání mělo napomoci prosadit moravskému zemskému výboru oficiální přijetí zlato červeného šachování moravské orlice.⁵⁴ Při této úpravě se během opětného sešití a připojení původního lemu omylem zaměnila lícní a rubová strana. Původně se tedy prapor od českých lišil pouze znakem na rubní straně, na ní níž byla zachycena tradiční stříbrno červeně šachovaná orlice. Záměnu lícní a rubní strany dosvědčuje i text na růžové nápisové pásce. Na dnešní lícní straně moravského dochovaného praporu se nachází český nápis: „Arcyknižete Karla Český= Moravský= Slezský Výbor.“, dole pak: „Pro Krále.“ a „Pro Wlast.“, který se původně nacházel na rubu, jak dokládá český exemplář; revers moravského praporu pak nese správně k líci náležející střední císařský znak a německý nápis: „E. H. Karls Böhmisch= Mährisch= und Schlesische Legion“, dole: „Für den König.“ a „Für das Vaterland.“⁵⁵

Kromě praporů užívala legie i vlastní uniformu. Podle předpisu měl kabátec barvu srnčí hnědi s výložkami v barvách příslušného praporu, světle modré kalhoty a černý cylindr s kohoutím pérem; aby mohly být použity tytéž barvy výložek dvakrát, tak jak to bylo běžné u praporů rakouské armády, odlišovaly se stejnokroje české od moravských a slezských barvou knoflíků, k těm českým příslušely knoflíky z kovu bílého a pro moravské a slezské z kovu žlutého (viz tabulka v příloze).⁵⁶ Zda toto rozlišení mohlo mít vliv i na příklon k používání zlato červeného šachování moravské orlice, zůstává pouhou spekulací.

---

54 Pícha František: K praporu moravského regimentu legie arcivévodý Karla z orku 1800. Genealogické a heraldické informace 2014, s. 129.

55 Vyobrazení viz https://primaplana.cz/_files/200000102-0dfe70ef89/mericka-legie-1800-rub-m-sbor.jpg [3. 1. 2019].

56 Dochovala se četná dobová vyobrazení členů Legie arcivévodý Karla, ale při posuzování jejich výpovědní hodnoty je třeba zachovávat určitou obezřetnost. Často se totiž odchylojí od stanoveného předpisu, dělají uniformu lichotivější, než ve skutečnosti byla, zvláště ve ztvárnění pokrývek hlavy a jejich ozdob, kohoutí péra nahrazují elegantní pštroši atd., viz Sáček, Karel: Chybná vyobrazení legionářských uniforem na <https://www.primaplana.cz/news/akademicka-legie1/> [4. 1. 2019]. Legii tvořily dvě divize, první divize Karla von Lindenaua se dělila na dvě brigády Nosticovu (Jan hrabě Nostic) a Vratislavovu (Emanuel hrabě Vratislav) a byla zformována z českých praporů; všechny prapory byly původně označovány pouze podle velitelů, později byly pro lepší orientaci očíslovány. Druhá Kerpenova divize se skládala z moravských a slezských praporů, které tvořily dvě brigády Vlčková a Ghenedegova. Tři myslivecké prapory mysliveckého sboru, ani elitní 16. granátnický nedostal žádný prapor a jejich uniforma se nelišila od běžných vojenských jednotek; myslivci měli uniformu v barvě štičí šedi a zelené výložky, dvěma praporům zřízeným v Čechách příslušely knoflíky ze stříbrného kovu a jednomu moravskému knoflíky ze žlutého kovu; mysliveckému sboru velel nadporučík Jan von Belloute a podléhali mu baron Ertel von Krehlau, majori von Seczuczaj a Raphael von Paunovich; 16. granátnickému praporu Valdštejnovu příslušela uniforma tmavě modré barvy s červenými (červená vlčího máku) výložkami a knoflíky ze žlutého kovu, prapor byl zřízen v Litomyšli hrabětem Jiřím Valdštejnem a hrabětem Schlägenbergem, velel mu hrabě Jiří Valdštejn, viz Wrede, A.: Geschichte der K. und K. Wehrmacht, s. 452–456.

Z výše uvedeného lze vyvodit, že k zavádění zlato červeného šachování moravské orlice jakožto oficiálního zemského znaku nedošlo v roce 1800 za Františka I., jak se tvrdí. Dokládá to kromě zmíněného dokumentu z roku 1848 také upozornění Františka Píchy, že orlice na moravském stavovském stejnokroji z doby Františka I. měla také mít podle osobního dopisu císaře z 23.12. 1807 stříbrno červené šachování, ale knoflíky, stejně jako na uniformě Legie byly vyhotoveny ze žlutého kovu.⁵⁷ Výrazný příklon k zlato červené variantě šachování lze proto položit do vlády jeho nástupce císaře Ferdinanda I. Dobrotivého, kdy se objevuje na jedné straně odpor vůči spojování Moravy s Čechami, ale na druhé straně se zvětšuje snaha zachovat bezprostřední vazby na Vídeň. Pokus o oficiální změnu šachování moravské orlice na zlato červenou učinily moravské stavy v letech 1837–1839 jako reakci na popis znaku v roce 1836 nastoupivšího nového císaře. Návrhy však nedošly sluchu a šachování zůstalo v panovnickém znaku nezměněno.⁵⁸ Legislativní oporu tato úprava zaznamenala až v roce 1915 při zavedení nového, nyní již státního, nikoli pouze panovnického znaku. Válečné události zabránily tomu, aby byla veřejností všeobecně přijata. Po válce se ve státní symbolice nového československého státu uplatnila tradiční forma stříbrno červeného šachování orlice.

Zobrazování svatováclavské a moravské orlice v období středověku na pečetích vykazovalo shodné rysy. Plaménky svatováclavské orlice, stejně jako šachování moravské orlice byly považovány za tinktury, a proto se zpočátku nezobrazovaly, což identifikaci dnešním badatelům výrazně ztěžuje. Z tohoto důvodu se lze přiklonit k mínění, že původní znak přemyslovských vládců, černá orlice na stříbrném poli měla od počátku podobu plamenné orlice, a korigovat tak starší názory ohledně této záležitosti. Šachování moravské orlice na panovnických pečetech lze spatřit zřetelně až za Jana Lucemburského, přesto je i díky objevu fresek v Gozoburgu nesporné, že byla šachovaná již od jejího zavedení králem Přemyslem Otakarem II., jakožto heraldické vyjádření jeho ambiciózního politického programu prezentace ovládaných zemí. Fresky v Gozoburgu potvrzují i počátky zavedení klenotu, jak u českého panovnického znaku, tak i u znaku Moravy. Časové upřesnění tohoto

57 Knoflíky uniformy českých stavů byly stříbrné, stejně jako u uniformy Legie. Text osobního dopisu byl během pořizování opisů u moravského zemského gubernia záměrně pozměněn na zlato červené šachování. Blíže o stavovské uniformě Pícha, F.: Poznámky k historii zemského znaku v 1. polovině 19. století, s. 68–71.

58 Důvody odmítnutí spočívaly ve finanční náročnosti a technických problémech spojených se změnou císařského znaku, např. výměna označení zastupitelských úřadů. Velkým příznivcem změny šachování orlice byl Antonín Bedřich I. Mitrovský z Nemyšle (1770–1842), moravský zemský hejtman (1815–1827) a nejvyšší český a rakouský kancléř (1830–1842); viz Pícha, F.: Poznámky k historii moravského zemského znaku, s. 74–80. Zajímavé je že podobný osud měla i orlice kraňská, které se dostalo obdobného polepšení od císaře Fridricha III. v roce 1463, ale stejně jako na Moravě se změnu v oficiálním znaku prosadit nepodařilo; o tom blíže: Pícha, F.: K 550 letům erbovní listiny císaře Fridricha III. pro moravské stavy, s. 75.

procesu, včetně vývoje klenotu u panovnického znaku, umožňují dochované pečeti českých panovníků. Křídlo v klenotu se poprvé objevuje v roce 1262 na III. typu pečeti Přemysla Otakara II. Ozdobné zlaté lipové lístky lze spojit nejspíše s Janem Lucemburským, jejich umístění do dvou a více řad v dolní části křídel či posypání po křídlech a i přikryvadlech nepodléhalo žádné závazné normě a používalo se podle invence příslušného umělce/heraldika, který jej zpodobňoval. Během vlády Lucemburků dostává vzezření klenotu finální podobu, jak lze spatřit v úchvatných iluminacích známé Bible Václava IV.

Šachování moravské orlice, jak již bylo uvedeno, na pečetech zůstávalo až do doby Lucemburků nezvýrazňováno, bránila tomu nejen miniaturizace, ale i fakt, že se šachování, stejně jako plaménky svatováclavské orlice, považovalo za tinkturu. Upřednostnění zlatého šachování místo stříbrného, jak poněkud zmatečně povolovalo privilegium německého císaře Bedřicha III. v roce 1462, se prosazovalo v protičeských kruzích výrazně od druhé poloviny 30. let 19. století, které vyvrcholilo přemalováním původních praporů moravské Legie arcivévody Karla z roku 1800 na prapor Národní gardy v roce 1848, ale také svévolnou úpravou textu oficiálního nařízení. Zda k preferování zlaté barvy před stříbrnou napomohlo i použití žlutých knoflíků u uniformy moravských pluků Legie, zůstává s velkou nadsázkou pouhou spekulací.

Legie arcivévodý Karla¹					
Lindenauova divize (Čechy)					
<i>Nosticova brigáda (Čechy)</i>					
Prapor	Umístění – Štáb	Zformována z krajů	Velitel	Barva výložek	Barva knoflíků
1. tělesný prapor	Praha	Pražská univerzita	mjr Jan hr. Vratislav	mořská zeleň a stříbrno červené epolety	bílý kov
5. Lažanského	Klatovy	Klatovský a Prácheňský	mjr. hr. Lažanský	tmavě hnědé	bílý kov
9. Morzinův	Plzeň	Plzeňský, Loketský a Klatovský	pplk. hr. Vincenc Morzin	tmavě modré	bílý kov
10. Brixenův	Žatec	Žatecký, Litoměřický a Loketský	mjr. Vilém šl. Brixen	topolově zelené	bílý kov
15. Valdštejnův	Tábor	Táborský a Čáslavský	pplk. Emanuel hr. Valdštejn	mořenově červené	bílý kov
17. Latscherův	České Budějovice	Budějovický, Prácheňský a Táborský	pplk. Latscher	trávově zelené	bílý kov
22. Smolův	Litoměřice	Litoměřický	mjr. Josef šl. Smola	blankytně modré	bílý kov
<i>Vratislavova brigáda (Čechy)</i>					
2. Šporkův	Chrudim	Chrudimský a Bydžovský	mjr. Václav hr. Špork	černé	bílý kov
4. Steyererův	Hradec Králové	Královehradecký	mjr. Karel Steyerer z Edelbergu	světle hnědé	bílý kov
8. Černínův	Praha	Praha, Kouřimský a Rakovnický	mjr. Wolfgang hr. Černín	růžové	bílý kov
14. Desfoursův	Praha	Boleslavský, Berounský a Rakovnický	mjr. František hr. Desfours	mořská zeleň	bílý kov

Prapor	Umístění – Štáb	Zformována z krajů	Velitel	Barva výložek	Barva knoflíků
18. Kollerův	Mladá Boleslav	Boleslavský	pplk. šl. Koller	fialkově modré	bílý kov
20. Dönhoffův	Jičín	Bydžovský, Čáslavský a Krá- lovehradecký	mjr. Josef hr. Dönhoff	sírově žluté	bílý kov
<i>Kerpenova divize (Morava, Slezsko)</i>					
<i>Vlčková brigáda (Morava, Slezsko)²</i>					
3. Hennebergův	Brno	Brněnský a Přerovský	mjr. Mikuláš sv.p. Henneberg	mořenově červené	žlutý kov
19. Puteanyův	Hranice	Přerovský	mjr. Jan Puteany	blankytně modré	žlutý kov
21. Eglhoffův	Opava	Opavský a Olomoucký	pplk. šl. Eglhoff	růžové	žlutý kov
<i>Ghenedeggova brigáda (Morava, Slezsko)</i>					
6. Schulzův	Těšín	Těšínský a Opavský	plk. František Schulz z Rotha- ckeru	černé	žlutý kov
7. Taaffeův	Znojmo	Znojemský a Brněnský	mjr. Jan hr. Taaffe	topolově zelené	žlutý kov
11. Delisimonovichův	Olomouc	Olomoucký	pplk. František ³ šl. Delisimonovich	trávnově zelené	žlutý kov
12. Sinzendorffův	Uherské Hradiště	Hradišfský a Přerovský	mjr. Karel hr. Sin- zendorff	fialkově modré	žlutý kov
13. Mervillův	Jihlava	Jihlavský, Olomoucký a Brněnský	pplk. František Mauroy de Mer- ville	mořská zeleň	žlutý kov

Prapor	Umístění – Štáb	Zformována z krajů	Velitel	Barva výložek	Barva knoflíků
Bellouteův myslivecký sbor = 3 prapory		2 Čechy + 1 Morava	pplk. Jan Belloute de Watters	uniforma štičí šed, výložky trávnově zelené	bílý kov/ žlutý kov
16. granátnický	Litomyšl		Jiří hr. Valdštejn	uniforma tmavě modrá/ výložky červené (vlčí mák)	žlutý kov

- 1 Tabulka vytvořena podle informací v publikaci: Wrede Alphons: Geschichte der k. und k. Wehrmacht (Die Regimente, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts). II. Band, Wien 1898, S. 452-456.
- 2 Velitelem první divize byl polní maršál Karel z Lindenau; druhé divize polní maršál Vilém sv.p. Kerpen; velitelem Nosticovy brigády generálmajor Jan hr. Nostitz, Vratislavovy generálmajor Emanuel hr. Vratislav, Vlčkově velel generálmajor Josef hr. Vlček, Ghenedeggově generálmajor Jan z Ghenedeggu, viz Wrede, A.: Geschichte, s. 452.
- 3 Uváděn též jako Ignác šl. Delisimonovich.

Zu der Gestalt der Wappen mit dem mährischen Adler und dem Wenzelsadler

Unerwartete Entdeckungen oder eine Geduldsarbeit mit Archivquellen liefern oft umwälzende Informationen, die helfen, bislang unklar skizzierte Hypothesen zu präzisieren und zu erläutern. Eine solche Entdeckung ist auch der Fund einer umwerfenden Wappengalerie in der Gozzoburg in Krems in den 90er Jahren des 20. Jahrhunderts, die unter den Wappen wahrscheinlich auch die älteste Farbdarstellung des mährischen Adlers aus den 60er Jahren des 13. Jahrhunderts festhält. Dank dieser Entdeckung lassen sich durch eine Analogie die ältesten Meinungen über das Aussehen des Adlers korrigieren, den der böhmische Herrscher und der durch ihn anerkannte Nachfolger seit Přemysl Otakar I. verwenden durfte. Es stand und steht außer Zweifel, dass er schwarz auf silbernem Feld war, aber ob er von Anfang an Flammen besaß, blieb unklar. Die Siegel, die einzige erhaltene offizielle Quelle aus der Zeit der Přemyslidenherrscher, auf denen seit dem Jahr 1192 der Adler vorkommt, halten dieses Unterscheidungsmerkmal nicht fest. Obwohl seine unzweifelhafte Existenz die erwähnte Wandmalerei belegt, ist ähnlich auf den Siegeln bis in die Zeit Johanns von Luxemburg auch der mährische Adler nicht sichtbar geschacht zu sehen. Das war einerseits durch die übermäßige Miniaturisierung begründet, aber hauptsächlich dadurch, weil man die Flammen ebenso wie die Schachung als Tinktur erachtete und daher wurden sie auf den Siegeln nicht festgehalten, obwohl das die technischen Möglichkeiten erlaubt hätten.

Eine konsequente Ausschöpfung des Archivmaterials durch František Pícha half mit, die Ungereimtheiten im Aussehen des Banners der mährischen Legion Erzherzog Karls aus dem Jahr 1800 aufzuklären. Im Vergleich mit einem ähnlichen Banner für die böhmische Legion entbehrt die mährische Standarte einer Logik, da sie am Avers im weißen Feld einen gold-rot geschachten mährischen Adler und am Revers das mittlere kaiserliche Wappen hatte, wobei am böhmischen Banner am Avers richtig das kaiserliche Wappen und am Revers der böhmische Löwe erscheint. Der durch F. Pícha entdeckte Befund beweist nämlich, dass auf Anweisung des Präsidiums des Landesausschusses im Jahr 1848 die ursprüngliche silber-rote Schachung auf den Bannern der mährischen Legion absichtlich durch eine gold-rote übermalt wurde, damit die Standarten für die Nationalgarde verwendet werden konnten. Nach der Ausführung dieser „Adaption“ kam es beim abermaligen Zusammennähen auch zu einer Verwechslung der Vorder- und Rückseite.

To a similarity of coats of arms with Moravian and Saint Wenceslas Eagle

Unprecedented discoveries or patient work with archival sources often bring ground-breaking information that help to precise or explain some of vaguely defined hypotheses. One of such discoveries is a finding of a marvellous coat of arms gallery in Gozzoburg in Krems in 1990s, depicting, among others, also the oldest coloured Moravian eagle from 1260s. Thanks to this, older opinions on appearance of

the eagle, used by the Bohemian ruler or his acknowledged successor since Přemysl Otakar I, can be corrected. That the eagle was black on a silver filed, there has been no doubt, however, it was not certain whether the eagle was flaming since the very beginning. The seals, the only preserved official source from the period of Přemyslid rulers, bear this charge since 1192, yet they do not depict the flaming element, similarly, on the seals till the time of John of Luxemburg, there is no chequy on the Moravian eagle, although its existence is proven by the aforementioned fresco gallery. The reason was the small size and also the fact that the flaming was considered a tincture and, therefore, not depicted on the seals even if the technical means permitted it.

A thorough exploitation of the archival sources by František Pícha helped to explain inconsistencies in an appearance of Moravian Legion flag of Archduke Charles from 1800. A comparison with the similar flag for the Bohemian Legions shows the illogicality of the Moravian since it had gold-red chequy Moravian eagle on the white filed on avers and the Imperial coat of arms on reverse, while the Bohemian one had properly the Imperial coat of arms on avers and the Bohemian lion on reverse. The document found by F. Pícha proves that by order of Presidium of Land Committee, the original silver-red chequy on Moravian Legion flags was purposefully painted to gold-red chequy in 1848 so that the flag could be used for the National Guard, and during the sewing together after the painting, the avers and reverse were swapped.

DVACET LET V ČELE NÁRODNÍHO ARCHIVU. ROZHOVOR S PHDR. EVOU DRAŠAROVOU, CSC.

Začněme náš rozhovor v období, kdy jste získávala první zkušenosti v oboru. Kdo Vás nejvíce ovlivnil v době studií archivnictví na pražské Karlově univerzitě a jaká témata Vás v té době nejvíce zaujala?

Na filozofickou fakultu Univerzity Karlovy jsem vstupovala v roce 1978. Když se ohlédnou zpět do pomaturitní doby se současnými zkušenostmi, vidím plachou, naivní dívčinu, plnou očekávání, nabitou touhou po novém poznání a snahou něco dokázat. Konečně jsem se vymanila z omezujícího sevření okolí a okolností. Ta posledně jmenovaná tužba byla spíše intuitivní, žila jsem reálný život a tomu odpovídaly reálné možnosti a postoje. Prostředí pražské katedry, kde se pěstovaly neideologizované pomocné vědy historické a archivnictví, nabízelo solidní seberealizaci ve smyslu výše řečeného v předmětech donedávna téměř netušených. Vyučující byli profesionálové se značným rozhledem, zapálení pro svůj obor. Tehdy docenti či asistenti, nyní profesori (a někteří již bohužel odešli bádát do jiné dimenze) nás formovali jako plastickou modelínu.

Ač jsem zpočátku trochu zakolísala ve středověké paleografii, prof. Hledíková byla trpělivá. Z jejího osobního fondu už mnozí víme, že naše výkony „byly slušné“ či „s velmi pěkným přehledem“. Náročná diplomatika prof. Hlaváčka se mně stala opravdu fundamentem pro další profesní růst. Na rozdíl od pánské části našeho studijního kroužku jsem si oblíbila Bejlovcovu latinu, která se odehrávala od sedmé hodiny ráno v budově v Celetné ulici. A zde pramenilo povědomí o mé nepatrné existenci u doc. Nového a jeho nabídka, abych už od druhého ročníku pracovala na diplomové práci o rudolfínském „Hofstaatu“. Rudolf II. i se svým dvorem mne provázeli ještě několik let po absolutoriu. Obdržela jsem „absolutní tvůrčí svobodu“. Dodnes si nejsem jistá, zda to byl vhodně zvolený pedagogický postup. Snažila jsem se eliminovat své pochybnosti vnucováním kapitol starším kolegyním a kolegům na podvečerních (a často i večerních) sezeních diplomového semináře „Rosti“ Nového. Semlelo se na nich vše možné, od nových knih včetně beletrie, přes kulturní zážitky až po diskuse typu, jaký jazyk má používat historik pro prezentaci výsledků vědecké práce. V tom jsem měla jasno. Umělecké ambice si řešit někde mimo, ale psát kultivovaně, srozumitelně, poutavě. A k tomu ovšem u mne patří jistá úchylka. Při psaní se musí bavit i autor. V kombinaci s leností jde téměř o dusítko „tvorby“, jež se projeví ve velikosti bibliografie.

Další obdivování učitelé, či spíše vzdálené modly, Robert Kvaček a Otto Urban, opravdu dovedli nadchnout jak při přednáškách, tak ve svých pracích. Těžko říci, zda díky nim vznikla u mne náklonnost k dlouhému a tehdy málo známému 19. století. Ale i díky těmto osobnostem jsem bez velké duševní újmy vyměnila milovaného Rudolfa II. za témata daná pozdější pracovní pozicí ve druhém oddělení Státního ústředního archivu.

Po dokončení vysoké školy jste byla přijata do 2. oddělení tehdejšího Státního ústředního archivu v Praze. Jaké pracovní úkoly jste v prvních letech dostala a od koho jste se učila „archivnímu řemeslu“? Zbyl také nějaký čas na vědeckou práci?

Do Státního ústředního archivu jsem nastoupila na podzim roku 1982 už jako „vyučená archivářka“. V době studií jsem totiž tři roky působila coby studentská vědecká síla v akademickém archivu. Nemohu nezmínit historku o metání losu o šéfa s kolegyní ze studií Hankou Blažkovou, později Pajzertovou. Ona získala „fešáka“ Václava Podaného, já prokouřeného Jindřicha Schwippela. Díky pedagogickému nadání a taktnímu formování ze strany kolegyně Schwippela (bohužel už také není mezi námi) jsem se naučila vše potřebné pro praxi v archivu a ještě něco navíc – spolupracovat se staršími kolegyněmi a kolegy, chápat taktiku nakládání s mocnějšími nadřízenými a v neposlední řadě způsob vedení podřízených i s nácvikem sdělování nepopulárního či nepříjemného. Zpracovala jsem několik zajímavých fondů až do fáze inventářů. Vše jsem postupně využila v dospělém archivářském životě ve Státním ústředním archivu. Tam jsem byla hozena do vody a musela jsem samostatně plavat. Žádný formální ani neformální adaptační proces se nekonal. Nastoupilo nás během pár let více mladých do oddělení fondů z let 1848–1918 (a mnohem starších hornických archiválií). Drželi jsme při sobě a strašně rádi jsme otravovali svými dotazy a bohapustým klábosením především kolegyni Alexandru Špiritovou v její (opět prokouřené) pracovně. Protože šlo vlastně o dvoupokoj (bývalou ložnici mužstva kdysi četnických kasáren), tak patřičnou dávku řečí a dýmu získala i kolegyně-nekuřačka Marie Stupková sídlící v zadní místnosti.

Z doby studií jsem byla vycvičena, že je naprosto přirozenou integrální součástí archivářské bytosti vědecky pracovat. V pnutí po výzkumu a psaní nám nikdo nebránil. Všichni kolem nás tak činili, měli jsme přirozené vzory. Témata jsme si donesli ze studií a postupně je zaměňovali za nová, spjatá s našimi každodenními úkoly, jež se musely splnit v plánovaném pětiletkovém hospodářství. Nemohu tvrdit, že jsem začala psát o energetice a hornictví 50. a 60. let 20. století. Ale i tyto papíry přinášely nebývalé zážitky a znalosti. Vždyť kdo mohl v první polovině 80. let 20. století nahlížet na stávky horníků v roce 1953 při měnové reformě nebo na svodky událostí Pražského jara 1968 a výčty obětí ze srpna 1969? Byla jsem neskučený workholik. I na schůzkách s budoucím manželem jsem ho zanášela pracovní

a badatelskou problematikou. A všichni mladí jsme měli právě vědecké ambice. Proto i v současnosti rozumím usilování mladých kolegyní a kolegů.

Změnila se Vaše práce výrazně poté, co jste se stala vedoucí 2. oddělení v roce 1996? Jak jste tehdy prožívala stěhování oddělení do nového archivního areálu na Chodovci?

Významným předělem v práci archivářů, tedy i v mé, byl více rok 1989 a převratná 90. léta 20. století. Nemohu říci, že bych nechtěla být vedoucí oddělení, nebo že se mně to nějak přihodilo (jako v roce 2000 s funkcí ředitelky). Ambice ze mne přímo tryskaly. Vždy jsem se těšila na „nové výzvy“, na novou práci. Bohužel postupně odešly do důchodu ostatní kolegyně a já na to vše zůstala sama, krátce po čtyřicítce náhle nejstarší „rozcestník“ pro mladší spolupracovnice a spolupracovníky. Bylo mně líto, že mně nezbývá čas na dokončení některých úkolů. Do rozpracovaných kartonů jsem vkládala pokyny, co s nimi dál. Něco z montánních fondů na mne počkalo do další etapy mého profesního života.

Kvas přípravy výstavby archivního areálu mne jako řadovou pracovníci naprosto míjel. Pamatuji si, jak jsme s kolegyní Naďou Vondřichovou (také nás již opustila), ač nezvány, pronikly na slavnostní poklep základního kamene. Myslím, že tady byla podceněna účast zaměstnankyň a zaměstnanců na realizaci dlouhodobé vize, snu všech předchozích generací archivářů. V době, kdy jsem se stala vedoucí oddělení, byly deponitáře hotovy. Pro stěhování bylo perfektně předepsáno co odkud a kam. Jen ta firma s vysloužilými nespolehlivými vozy a některými dělníky posbíranými z ulice byla od počátku rizikovým faktorem. O plánování rizik ovšem nikdo v té době neměl tušení. Navíc jako přímá součást resortu ministerstva vnitra jsme si nemohli vůbec vybírat. Vymstilo se. Krádež cenných hornických rukopisů mým mužským kolegům v podstatě za dozorcujícími zády se nakonec díky policii podařilo šťastně napravit. Úhonu utrpěl pouze spolkový prapor vypraný manželkou zloděje spolu s plenkami jejich potomka. Mapy a plány jsme si následně raději převezli sami, stejně jako inventář svých kancelářů. Odstěhovali jsme se za svými fondy do provizoria manipulačních a pořádacích místností depotní budovy. Provozní budova tehdy ještě na Chodovci v Praze 4 nestála.

Měli jsme za sebou i malý organizační experiment. Sloučilo se naše oddělení s oddělením třetím, které spravovalo (a spravuje dosud) fondy státní správy z let 1918–1945. Byla jsem příliš čerstvou „vedoucí pracovnící“, abych odolala vábení konkursu. Nově pohlčené 3. oddělení bylo zavaleno agendou restitucí a rehabilitací. Běžné bylo deset až dvanáct tisíc žádostí ročně. Výkonu a morálce nepomohlo odpojení samostatného útvaru nestátních fondů bez personální kompenzace. Dennodenně jsem „nahoru“ z Karmelitské ulice na Loretu jezdila tramvají a zpět jsem si dopřávala procházku, abych vyvětrala zážitky z bývalé donucovací pracovní a z kontroly odpovědí občanům, úřadům a soudům. Spisy k podpisu strměly

na psacím stole denně vždy do výše půl metru. Po přestěhování 2. oddělení na Chodovec se taková turistika nedala provozovat. Zcela upozaděné mateřské oddělení si žilo samostatným, nikým neřízeným životem. Využila jsem neschválení reorganizace nadřízenou archivní správou ministerstva vnitra a pověření k vedení 3. oddělení jsem s uzarděním vrátila zpět řediteli Státního ústředního archivu.

V roce 2000 Vám bylo nabídnuto místo ředitelky tehdy ještě stále Státního ústředního archivu v Praze. O čem jste po oslovení bývalým ředitelem dr. Václavem Babičkou uvažovala? Jaké jste si po svém rozhodnutí dala pracovní cíle?

Rok 2000 znamenal v mém životě opravdu velký zlom. O funkci ředitelky jsem nijak neusilovala. Naopak, libovala jsem si, že to nejsem já, kdo musí řešit zakonzervovanou stavbu provozní budovy v Archivní ulici. Cestou do a z práce na Chodovci jsem s lítostí pozorovala bodláky na opuštěném staveništi.

U nabídky na ředitelování v roce 1999 byla po gremiální poradě kolegyně Alena Nosková, dlouholetá vedoucí 4. oddělení. Trpělivě mně spolu s ředitelem Václavem Babičkou vysvětlovala důvody, proč ne někdo jiný. Čas na rozmyšlenou mně plynul na služební cestě v Rakouském státním archivu. Mohla jsem hned na místě porovnat organizační model generálního ředitelství, který byl ředitelem SÚA (a méně v ministerstvu vnitra) též zvažován. Po návratu jsem lehkomyšlně přikývla, s tím, že to stejně nenastane. Nikdo nevěřil, že jdeme na archivní správu s panem ředitelem pouze nechat podepsat mou žádost o grant. Takže začátky ředitelování probíhaly poněkud neplánovitě a bez vytváření koncepcí. O uvážlivém převzetí moci se nedá vůbec mluvit. Prostě vše šlo za pochodu. Dne 1. 5. 2000 přišlo pověření k řízení a žádný pocit zodpovědnosti a tíhy se opět nedostavil. Euforie byla. Pomohla mně překlenout tápavé začátky zejména ve vztahu ke kolegyním a kolegům. Symbolicky jsem na první gremiální poradě ještě v Malovaném sále v Karmelitské ulici sesedla z ředitelského stupínku mezi vedoucí. Potřebovala jsem podpurný tým, ne atomizované individuality v čele autarkních jednotek. A rozhodně jsem nechtěla provozovat kabinetní politiku v horní vrstvě řízení nade mnou. Na všech úrovních řízení jsem podporovala konsensus, přátelské ovzduší, dostatek informací. Ne vždy to bylo realizovatelné díky osobním profilům jednotlivců, také letitý příkop mezi archivem, jeho archiváři a archivní správou se těžko zasypával. Občas se opakovaně vynořuje i nyní. Postupně navazovaná přímá spolupráce s řediteli významných odborů ministerstva vnitra po osamostatnění archivu v létě roku 2002 našemu archivu naopak prospívala.

Kladla jsem důraz na zabezpečení řádného každodenního chodu instituce, na dosud opomíjené stránky materiálně technického zabezpečení, na péči o badatele, zvýšení prestiže archivu, práci s veřejností. Šlo o přechodné období – musela se znovu rozjet stavba provozní budovy, vytvořit větší provizorní badatelna na Chodovci (badatelna „druhé generace“), pokračovalo se ve stěhování archiválií do

nových depozitářů. Byly to také roky s maximální zátěží v agendách klíčových pro posttotalitní společnost. Natěšení badatelé pronikali do archivních fondů období socialismu, aniž by k tomu byly řádné legislativní nástroje. Pak jsme se museli nastěhovat v roce 2001 do hotové provozní budovy. To znamená i restaurátoři se svými často objemnými nástroji, studovna, podatelna. A slavnostně otevřít, ač do poslední chvíle ministerstvo netušilo, zda získá alespoň možnost provizorního užívání. Což bylo dobrodružné s ohledem na pozvané domácí i zahraniční hosty.

Řešilo se praktické, bylo méně slohových cvičení do šuplíku. Co všechno musí ředitel řešit, jsem zprvu netušila. Spoustu funkcí zabezpečovalo ministerstvo, na spoustu potřeb neslyšelo. Jako příklad mohu uvést digitalizaci a archivaci digitalizovaných dokumentů. Nebo jen nastartování úklidu v novém provozu byl nekonečný problém, jako by o stavbě nikdy nikdo neslyšel. Po osamostatnění v srpnu 2002 jsme se stali plnohodnotnou institucí s plnou zodpovědností. Teprve tehdy jsem se stala skutečnou ředitelkou.

Co pro Vás bylo po nástupu do funkce nejobtížnější? Jak rychle se Vám podařilo osvojit si práci na pozici ředitelky ústředního archivu našeho státu? Co Vás nejvíc motivovalo v další činnosti?

Navzdory tomu, že na nějaké rozvažování a přemítání prostě nebyl čas, úcta k instituci a k mým předchůdcům, dávným i nedávným, mne zavazovala. Trochu jsem se cítila jako vetřelec – v posvátné ředitelně. Zvláště, když jsem v ní pobíhala v letních měsících bosa. Také mně přišlo trochu podivné „velet“ lidem, se kterými jsem donedávna byla na stejné „lodi“ a často byli i starší než já. Kromě respektu k zavazující minulosti a počátečních rozpaků a ostychu mne nic nesvazovalo. Byla to nová výzva, nový kopec, který bylo nutno vystoupat. Nové a tvůrčí mne bavilo. Překážek ke slézání bylo více než dost. Každý rok přinesl nějaké překvapení, nadělení, nepříjemnost. Jen jednou jsem si pochvalovala ve výroční zprávě, že uplynulý rok byl akorát. A přišlo snižování provozních nákladů ve výši tří milionů korun. Obětovali jsme venkovský depozitář v Kamýku nad Vltavou. Do Chodovce jsme se sice vešli, ale nyní nám kapacita 19 km velmi chybí.

Téměř nikdy jsem si nezoufala a nemusela jsem hledat další motivaci k práci. Vše šlo vyřešit. Až na dvě pekelná období. V roce 2013 od nás odešla za lepším hlavní (finanční) účetní. Nefunkční náhrady přivedly vše ke zhroutilí a nikdo nebyl schopen pomoci. Ředitelku odboru účetnictví a statistiky zahrnaly netaktní poznámky spolupracovnic. Další účetní v pořadí konsolidovala jakž takž stav, ale nevydržela nápor „musu“, nekolegiálního klimatu a nové vedoucí. Tehdy se naplno projevil charakter a schopnosti aktérů. Jen pomaloučku jsme se „zmátořili“ a pomstychtivé fúrie nedoporučily schválit celoroční závěrku, ač vše bylo již srovnáno. Na kontrolní schůzce u náměstkyně za pár měsíců nás chválily... Nejhorší byla bezmoc. Spoustu věcí si udělám nejlépe sama, ale účtovat (a restaurovat)

opravdu nedovedu. S novou vedoucí přišla nová hlavní účetní a s ní stabilizace a již jen jistoty.

Druhá rána bylo předčasné ukončení projektu financovaného ze strukturálních fondů Evropské unie v září roku 2014. Dodnes jsem přesvědčená, že jsme neučinili nic špatně. Prostě hlavní zakázka za 215 mil. Kč bez DPH na dodání digitálního archivu v HW i v novém SW představovala tak lákavé sousto pro dodavatele, kterým šlo o zisk a postavení na trhu, že využili zákon o zadávání veřejných zakázek jako účinný nástroj konkurenčního zápasu. Když zamrzla první soutěž na 10 měsíců u Úřadu pro ochranu hospodářské soutěže, vymysleli jsme, že místo dodávky nově vymyšleného na klíč budeme chtít již existující (levnější) řešení. Tentokrát jsme ztroskotali na obstrukcích s prokazováním, že existující skutečně existuje. Třetí pokus nakoupit jen HW a sami si uzpůsobit open source SW vyšel jen v té druhé části. Protože šlo o velmi levnou záležitost, požádali nás řídicí složky, aby HW stál za to. Opravdu se vydařil. Monopolní dodavatel datových komor objevil na trhu mnohem levnějšího konkurenta. To mu nedaroval a my tím už končili definitivně. Samozřejmě vedle toho probíhalo dalších 19 výběrových řízení, celkem byla hodnota projektu 466 mil. Kč. Výběrová řízení byla jako loterie. Měli jsme k dispozici svého právníka a dva specialisty pro soutěž a pro IT. Dnes se už v horních patrech řízení programů z adhezních fondů Evropské unie otevřeně hovoří o slabinách zákona o veřejných zakázkách, dokonce média nejsou prvoplánově agresivní, hlavně vůči samosprávě. Tenkrát se vše chápalo jako důsledek špatně připravené zadávací dokumentace. Přesto jsme něco pořídili ještě v projektu a na tom postavili další fungování digitální archivace. Další zdroje byly národní, nekomplikované, z resortu, díky vládnímu usnesení z roku 2013 k provozu Národního digitálního archivu. Usnesení se muselo vydat před plánovanou atestací, aby se prokázala nejen vhodná technologie ale především dobré ukotvení v pevné infrastruktuře se zajištěnými finančními zdroji a personálem. Dalo obrovskou námahu nedovolit zahodit mnohaleté usilování a dosažené výsledky. Byli jsme připraveni pokračovat, věděli jsme jak. S odstupem času nahlížím s pobavením a nadhledem na neprofesionalitu přímých nadřízených. Oceňuji naopak snahu ostatních řídicích složek – ekonomů a z odboru strukturálních fondů problém rozřešit. Také auditní orgány nás podržely. Nakonec i ministr. Až o půl roku později, když už bylo vše stabilizované, jsem s údivem zjistila, že nás nepodpořily osoby, kterým jsem plně důvěřovala. Opakovaná další zklamání dnes už nepřekvapují. Takže motivace? Opět nebyl čas přemítat, nastalo krizové řízení. Po tak tvrdé zkušenosti nikdo z týmu netoužil podniknout obdobné financování znovu. Do nového projektu nás dostrkali svou hřejivou důvěrou a nasazením skvělých lidí z ekonomického odboru a z nových struktur pro řízení projektů. To byla ona motivace – dělat věci, jak se mají, a dotáhnout je. Po těch letech ani netoužím po ovacích, ale jistě malé zadostiučiněníčko by se hodilo... Tak jako po povodni v roce

2002. Zachráněno, zamraženo, rozmraženo, usušeno. V roce 2008 za archivnictví hotovo. Také to nebylo jednoduché přesvědčit držitele peněženek, že mražení si nezaplátím sama se spolupachatelem Michalem Ďurovičem.

Jak se, z Vašeho pohledu, změnilo za posledních 20 let postavení dnešního Národního archivu? Jaké jsou jeho současné nejvýznamnější úkoly?

Těžko se mně hodnotit posun v postavení Národního archivu. Jsem jeho integrální součástí, skoro inventář, jeho hybatel. Podívat se na sebe, vyjít z ochranné kůžky, je náročný úkon. Buď budu za chloubnou troubu, namyšlenou egocentricku a pragocentricku a vůbec fuj, nebo umenším význam instituce, jež má své významné poslání a postavení pojištěné rovnou ze zákona. Byli jsme takoví ustrčení. Lhali jsme si do kapsy o své výjimečnosti. Ano, byla a je dána tím, o co se staráme. Ale téměř nikdo to nerespektoval, neuznával nebo ani dokonce nevěděl. Celé archivnictví bylo takové ušlápnuté. Po smělостech budování po druhé světové válce nastala stagnace. Po politickém restartu v roce 1989 se dohánělo zpoždění. Nejen technologické a materiální, ale i v opečování „lidských zdrojů“. Rozvoj lidských zdrojů zní strašlivě, jako floskule z učebnice. Ale bez lidí, jejich využitých schopností, znalostí, motivace (nejen finanční, ale kariérní, morální) by nedošlo k rozkvětu oboru. Měli jsme a máme práce nad hlavu, politická reprezentace řídí ode zdi ke zdi, nejsou jen skvělí manažeři a ideální parťáci. Naši jsou krev archivu/ů. Potáhnou káru dál, až člověk pozná, že bylo dosti a že ubývají nápady, trpělivost a síly. Jsme sebevědomější, jsme více vidět, pojmáme věci komplexněji. Berou nás vážně, protože jsme vzdělaní a rozumíme svému řemeslu, jsme experty v řadě oblastí. Nesedíme v malé české louži. Spolupracujeme doma i v zahraničí. Někde jsme malinko ztratili dynamiku, ale na jiném poli jsme na vzestupu. Máme partnerům co nabídnout.

Co nás čeká? Skutečné koncepční uchopení vývojových tendencí oboru. Nejde to bez diskuse. Je dobré, že se pracuje zdola a společně. Nevidím důvod spěchat za každou cenu. Jádru pudla, potenciál pro ozřejmení budoucnosti vidím v neustále omílané informační společnosti s vyspělými technologiemi a šetrností ke zdrojům, tedy k přírodě. Tady musí určovat směr archivařiny ti, co se starají o budoucí archiválie. Dle materiální i nemateriální podstaty archiválií pak bude postavena problematika „zpracování“ a přístupových bodů pro využívání. Následně se dle toho musí modelovat odpovídající infrastruktura. Jsou jisté trendy, obdobně hledají či mají svá řešení styčné obory. Jsou jistá technologicko-politická očekávání a rozhodnutí. Stále přitom musíme být opatrní ve všech směrech. Řízení rizik může eliminovat špatná rozhodnutí, špatné postupy, špatnou organizaci práce, špatné nástroje a materiály. Omyl může být drobným zaškrbnutím, ale i koulí na noze nebo fatální chybou.

Pokud to převedu do méně abstraktní roviny, považuji za nutné převzít ještě více iniciativu v oblasti tzv. předarchivní péče, dotvořit představu o dalším vývoji.

Nenechat se ubít drobnými koordinačními problémy a nezanášet jimi metodologické platformy. Těším se na publikované výsledky metodiků ve státních archivech. Národní archiv by měl být vlajkovou lodí. Abychom mohli hýbat kormidlem, je třeba odklidit blokace a zamést si před svým prahem. Situace ve spisových službách ústředních úřadů je neúnosná. Nedělám si iluze, že v nižších patrech státní správy nebo samosprávy by bylo lépe a že by v minulosti existovaly zlaté časy. Elektronizace pouze absolutizovala princip logického uvažování při řízení jakýchkoliv procesů. Obnažila až na dřevě všechen nepořádek = nelogičnost. Pokuty jsou směšné a zatím neúčinné. Analýza stavu na základě vládního usnesení má potenciál. Nesmí však ustrnout v kabinetní politice. Potřebuje diskusi, nejdříve odbornou a pak i očištnou mediální.

Kapitáni menších lodí potřebují také znát zámysly admirality. Nejen proto, aby do sebe nenarážely. Z malých kapitánských můstků není daleko vidět. Považuji za důležitý pravidelný obousměrný tok informací. Je jedno jakou formou, nejlépe rychle, komfortně, úsporně na čas a náklady. Řízení kvality ve služebních úřadech toto podpoří směrem dolů, ale co odshora k nám? Existuje spousta aktivit, projektů, komisí a subkomisí v resortu, které hýbou veřejnou správou. Produkují smysluplné výstupy. Informace o nich oficiálně nedoputují na naši úroveň. Asi bude opravdu nutné podstoupit martyrium častějších porad. Na naší úrovni musíme více vyžadovat zprávy od vlastních vyslanců v nejrozličnějších grémíích.

Další úkoly se odvíjí od výše řečeného. Podkladem všeho činění budiž vědeckost práce. Ne vnější, proklamovaná na odiv. Mám na mysli opravdu expertní přístup v jednotlivých činnostech v archivu i v **poskytování informací, v součinnosti** a ve výkonech, které můžeme udělat jen my. Je dobré mít i solidní zázemí. Nejde jen o dostavbu depotní budovy, stabilní hasicí zařízení v budově na Miladě Horákové, klimatizace pracoven. Nástroje pro archiváře – experty nejsou zatím nic moc. Jiné archivy nás předhonyly informačními systémy. Beru to jako svůj dluh. Sice jsme se dlouho stěhovali, valila se na nás agenda jedna za druhou. Ti méně vytížení měli priority jinde a já nenutila, protože prioritou byl digitální archiv. Experti ano, dělba práce ano, společné úkoly také ano za moderace přirozeně vygenerovaného experta (byl a není), nebo šéfa vnucujícího někomu schopnému expertní roli (nastalo, ale pozdě).

Jak vnímáte propojení svěřené instituce jako důležitého ústředního úřadu a významného vědeckého ústavu? Proměnilo se v uplynulém období zastoupení obou segmentů? Ovlivňují se, dle Vašeho názoru, vzájemně?

Nevidím v tom žádný protiklad. Naopak. Národní památkový ústav realizuje s úspěchem něco obdobného. Je respektován díky svým odborníkům, za kterými je mnou stále vzývaná expertní činnost a výzkum. Pokud budeme dobří, pak se snáze prosadíme i jako vrchnostenská moc. Nechci, abychom byli bezradná,

nešťastná moc, ale abychom byli mocí s respektem. Ale musí se o nás vědět, co umíme. Bylo by krásné, kdyby se snilo o zaměstnání v Národním archivu, protože v něm dělají fachmani a nikdo v něm nezapadne, naopak je mu dána příležitost různými směry. Máme se stále kam posouvat. Snad je vidět i ta cesta za námi od rozhodnutí být na seznamu vědeckých institucí. Díky tomu se můžeme ucházet o granty, spolupracovat s jinými vědeckými centry, obdržet institucionální podporu na stabilizaci i rozvoj výzkumných kapacit, internacionalizaci, pro základní i aplikovaný výzkum, pro společenské i přírodní vědy.

Jak se projevuje využívání nových technologií v současných činnostech archivu?

Za posledních třicet let se radikálně proměnily nástroje práce archiváře díky informačním technologiím. Výsledky práce můžeme sdílet ve virtuálním prostoru. Jsme lépe a rychle vidět. S elektronickým úřadováním povstaly elektronické archiválie. S jejich dlouhodobým uchováním jsme silně pohnuli a jsme plnohodnotnými partnery v mezinárodních strukturách. Doma postupně odbouráváme skepsi a podceňování. Řečmi to nejde, jen činy. Ale i analogové dokumenty nezůstávají stranou. Potřebují optimální uložení. Postavit nový depozitář je stále větší věda. Musí se brát ohled na energetickou bilanci, tedy i na vhodné stavební materiály, zdroje energie, technologie klimatu a hasicího zařízení.

Národní archiv se za dvě desetiletí rozrostl i personálně. Změnila se nějak skladba zaměstnanců? Jak archiv ovlivnilo přijetí služebního zákona?

Momentálně pracujeme se 159 systemizovanými místy. Přišli jsme o jedno místo v rámci akce „neobsazená místa nejsou potřeba“. Čeká nás ještě další snižování, otázkou jen o kolik. Zažila jsem takových šetřících kampaní několik. Je to bolestné a nejméně efektivní šetření. Za každou cenu se snažíme uhájit archiváře. Rozrostli jsme se o specialisty pro digitální archiv. Celá akce podle již zmíněného vládního usnesení ze srpna roku 2013 ani nebyla dokončena a už k tomu zřejmě nedojde. IT odborníci ovšem žijí v jiném platovém světě, obsadit pracovní pozice a udržet je je velmi náročné. Řadu rolí jsme museli vytvořit kvůli legislativě a tak např. máme na úkor archiváře auditora. Prošetřovatel korupce a pověřenec pro ochranu osobních údajů přibylí „virtuálně“, jako nové úkoly stávajícímu osazenstvu. Také bychom měli mít manažera kvality. Tady si asi poradíme selským rozumem a naložením dalších povinností ředitelce a právníkovi, případně dalším spolupracovníkům. Hodilo by se jedno až dvě místa navíc, na které bychom navěřili takovéto úkoly a přidali koordinátora vědy a výzkumu, edukátora veřejnosti, PR pracovníka, koordinátora vzdělávání zaměstnanců. V době stěhování na Chodovec archiv čítal 168 míst, mou touhou bylo dosíci zpět této mety. Dlužno říci, že v tom byly i uklízečky, které nyní nepotřebujeme, protože máme úklidovou firmu. Provozních pracovníků máme akorát, protože si najímáme facility management.

Jen by se hodil jeden investiční/stavební referent, protože pořád něco „kutíme“. Supluje ho zástupce vedoucího ekonomicko-provozního oddělení, který více než rok musí vést celé oddělení a plní i úlohu rozpočtáře. S novostavbou depotního bloku IV by takové řešení nebylo únosné.

K 1. 7. 2015 došlo k tzv. překlopení cca poloviny státních zaměstnanců (84) do státní služby, 72 kolegyn a kolegů zůstalo v režimu Zákoníku práce. Až s přípravou systemizace a rozpočtu na rok 2017 se odhalila disproporce mezi počtem zaměstnanců dle personálního odboru a ekonomického informačního systému (157) a dle ekonomického odboru (156). Kdy a z jakého důvodu tento stav nastal, není známo. K vyrovnání rozpočtu v této věci stále nedošlo a ochotné snahy místo „odsystemizovat“ se naštěstí nerealizovaly. Skladba prostředků na platy je také nevyrovnaná, protože pro místa dle Zákoníku práce není dostatečný objem. Krytí je zde možné jen díky neobsazenosti všech míst, což nese s sebou značné riziko krácení tabulkových míst v mediálně úspěšných vládních akcích snižování personálního stavu ve „státní správě“. Do roku 2019 vstupoval Národní archiv se 159 systemizovanými místy, z toho 86 ve státní službě a 73 dle Zákoníku práce. Personální procesy se rozdvojily, přibýlo administrativních a statistických úkonů. Zprofesionální je patrné. Způsobila je formalizace v dobrém smyslu slova a správní rozhodování v záležitostech služby. Ale je to „žrout času“. Nejvíce obtěžující je neustálé vykazování, ač existuje informační systém státní služby.

Do Národního archivu přibývá každoročně díky pravidelným přejímkám od veřejnoprávních i soukromoprávních původců značné množství archiválií. Jaká je nyní jeho prostorová situace a jaká je perspektiva? Mohla byste jmenovat zajímavé přírůstky?

V Národním archivu obhospodařujeme přes 130 km analogových archiválií. Elektronických je prozatím bagatelní množství, vždyť i s digitalizáty jde o 190 TB. Nadšení většiny archivářů z přírůstků nesdílím, protože nám snižují prostorovou rezervu. Při ročním přírůstku do 1 km bychom měli vydržet tak 7 let. Zvýšili jsme si kapacitu o část podzemí, které bylo původně určeno jen pro kontaminované archiválie. Do 2 km máme rezervu ve puvkovském úložišti digitálního archivu. Musíme pamatovat i na knihovnu a na mimořádnosti. Dostavba depotního bloku IV na Chodovci je po jistých názorových výkyvech ústně podporována, ale zatím dle nejnovějšího vyjádření pana náměstka pro archivnictví je třeba počkat na krizi, aby cena klesla alespoň o 30 %. Pracujeme na podkladech, na zpřesnění technologického zadání. Přírůstky jsou samozřejmě pravidelné od ústředních orgánů státní správy, tam nikoho asi neohromím dokumenty Úřadu vlády. Akviziční činnost ve sféře privátní má obrovitý záběr a je v ní systém, žádné nahodilosti. K cenným akvizicím uplynulého roku bezesporu patří osobní archiv bývalého československého ministerského předsedy v letech 1929–1932 a někdejšího ministra obrany v letech 1921–1925, agrárního politika Františka Udržala. Během

uplynulého roku se úspěšně rozvíjely naše kontakty s krajany. Naše fondy jsme obohatili o přejímky písemnosti Sokolské župy Švýcarské a Tělocvičné jednoty Sokol Basel. K cenným akvizicím uplynulého roku bezesporu patří archiv Mezinárodní organizace novinářů, který jsme převzali od bývalého předsedy této organizace, profesora Kaarle Nordenstrenga a PhDr. Markéty Ševčíkové. Předávání archivu organizace bude pokračovat i v roce 2019. Významný přírůstek představuje rovněž přejímka části dokumentů z norského Fondu na podporu Charty 77 (Støttefondet for Charta 77) a dánského Dialogu s Chartou 77 (Dialog med Charta 77). Obě organizace se před rokem 1989 podílely na shromažďování finančních prostředků na podporu československého disentu, informovaly o represích ze strany tehdejšího československého režimu a působily na západoevropské politiky a veřejně činné osobnosti. Archivní fondy právnických osob byly v loňském roce obohaceny mj. o archiválie NADĚJE, Slovanského výboru ČR, Konfederace politických vězňů ČR či Rotary International Distrikt 2240. V jednom případě se uskutečnila přejímka archiválií již zaniklého subjektu – Univerzity 17. listopadu.

V posledních dvaceti letech se rovněž výrazně zvýšily veřejné aktivity Národního archivu. Jaké je dle Vašeho názoru do budoucna jeho místo ve veřejném prostoru?

Národní archiv je úřad, je vědecká instituce, je také paměťová instituce. V konkurenci muzeí a galerií to má těžší, stejně jako knihovny. Nejsme prvoplánově určeni k prezentaci sbírek. Ale myslím, že už si s tím umíme poradit. Jednoznačně musíme být vidět, jinak se o nás veřejnost nemůže dozvědět. Restituce a rehabilitace, zaplať pán Bůh, nejsou každý rok. O skandály nestojíme, aby si média u nás podávala dveře. Takže je to o mravenčí práci, pořád dokola a vždy trochu jinak. V konečném důsledku o našich možnostech rozhodují daňoví poplatníci, tak ať vědí, že jsme užiteční a ne jen oprašovatelé rodinného stříbra. Podaří-li se nám propojit práci s veřejností s naší zábavou a s pocitem naplnění, bude to to pravé. Tuze bychom potřebovali specialistu na takové aktivity. Bohužel, tam jsme se s plíživým zvyšováním personálu nikdy nedostali a tudíž některé naše projevy nemusí být až tak profesionální. Ale takový dobře zorganizovaný, poctivý milý amatérismus je sympatický.

Na závěr nám prozradte, co považujete za svůj největší úspěch v pozici ředitelky archivu a naopak, co se dařilo prosazovat obtížně?

Mám ráda, když věci jdou. Kdysi jsem udávala jako úspěch zvládnutí následků povodní, ale to už je tak dávno. Zvnějšku je oceňována vědecká stránka naší činnosti. Tak snad na tom něco bude, něco jsem na tom odpracovala. Podařilo se zmocit nález filmů, zvukových záznamů a mikrofilmů z procesu s Rudolfem Slánským a to v jediném roce 2018. Těžko se prodírala realizace digitální archivace vůbec. O dílčí peripetii již byla řeč. Snad se už do konce roku 2019 na ní nic

nepokazí. Nyní se urputně již dva roky zasazují o dostavbu Chodovce. Uklidňuje mě, že novou budovu chtěli už archiváři za první republiky, tak snad je třeba trpělivost... Mé úspěchy nepatřily nikdy jen mně, vždy šlo o výsledek práce týmu. Tzv. neúspěchy jsem jednoznačně brala na sebe. Nikdy jsem nepodlehla nátlaku jmenovat nějaké „viníky“. Za největší devízu bych považovala, kdyby osazenstvo archivu plně s ním souznělo, považovalo za čest v něm pracovat, a to v dobách dobrých i zlých.

S dr. Drašarovou hovořili Zdeňka Kokošková a Jan Kahuda.

BIBLIOGRAFIE

BIBLIOGRAFIE

PHDR. EVY DRAŠAROVÉ, CSC.

Archivní pomůcky

- Literárněvědná společnost při ČSAV, inventář, ÚA ČSAV, Praha 1981, 10 s.
Kruh moderních filologů při ČSAV, inventář, ÚA ČSAV, Praha 1982, 15 s.
Ministerstvo paliv a energetiky 1951–1953, inventář, SÚA Praha 1985, 219 s.
Ministerstvo paliv 1953, inventář, SÚA Praha 1985, 150 s.
Substituce horního soudu Jáchymov 1783–1850, inventář, SÚA Praha 1986, 298 s.
(spoluautoři Stanislav Kokoška, Roman Horký)
Horní soud Stříbro a jeho substituce (1730) 1784–1850 (1872), inventář, SÚA Praha 1987, 107 s. (spoluautor Stanislav Kokoška)
Horní soud Jáchymov (1688) 1783–1850 (1873), inventář, SÚA Praha 1989, 217 s.
Soupis legislativních norem a dokumentů ke spolčovacím a shromažďovacím právu z fondů I. a II. oddělení 1848–1918, SÚA Praha 1990, 75 s.
Horní úřad Stříbro (1719) 1791–1864, inventář, SÚA Praha 1992, 162 s.

Monografie

- Spolky v Čechách v období neoabsolutismu, kandidátská práce. Praha 1992, 274 s.
Spolky v Čechách v období neoabsolutismu. Autoreferát disertace k získání vědecké hodnosti kandidáta historických věd. Praha 1992, 21 s.
Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918, 5 sv. Praha 1993–1997 (vedoucí autorského kolektivu).
Soupis dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918, 2 sv. Praha 1997–1998 (vedoucí autorského kolektivu).
Národní archiv. Krátký průvodce. Praha b. d. (členka autorského kolektivu).
Promarněná šance. Edice dokumentů k česko-německému vyrovnání před první světovou válkou. Korespondence a protokoly 1911–1912, 2 sv. Praha 2008, 1729 s. (spoluautoři Roman Horký, Jiří Šouša, Luboš Velek).
Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka. Praha 2013 (členka autorského kolektivu).

Články a studie

- Kruh moderních filologů. Archivní zprávy ČSAV 14, 1982, s. 80–81.
Jan Bedřich Novák (1872–1933). In: Sborník prací členů SSM Státního ústředního archivu v Praze 1, 1985, s. 207–268.
Dvůr Rudolfa II.: příspěvek k organizaci a personální skladbě dvora středoev-

- ropských Habsburků v 16. a na počátku 17. století. In: Sborník prací členů SSM Státního ústředního archivu v Praze 2, 1989, s. 42–86.
- České místodržitelství: vznik, postavení a organizace centrálního politického úřadu v Čechách 1848–1855. Sborník archivních prací 39, 1989, s. 197–220.
- Soupis právních předpisů a dokumentů ke spolčovacím právu z fondů Státního ústředního archivu v Praze od poloviny 18. stol. do roku 1918. Sborník archivních prací 40, 1990, s. 297–343.
- Společenský život v Čechách v období neoabsolutismu – spolky padesátých let 19. století. *Paginae historiae* 0, 1992, s. 128–169.
- Typologie spolků v Čechách v padesátých letech 19. století. In: Seminář a jeho hosté. Sborník prací k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového, red. Zdeněk Hojda, Jiří Pešek, Blanka Zilynská. Praha 1992, s. 271–281.
- Možnosti použití typologické metody při zpracování spolkové problematiky. In: XXII. mikulovské sympozium 7.–8. října 1992. Praha 1993, s. 117–126.
- Stát, spolek a spolčování. *Paginae historiae* 1, 1993, s. 152–177.
- Česká tržnice plodin a výrobků a pokusy o založení burzy v Praze. *Paginae historiae* 3, 1994, s. 24–77.
- Stalo se... na konci milostného léta 1900: úsměvné povídání o tom, co se přihodilo koncem posledního roku 19. století, se zvláštním zřetelem ku královskému hlavnímu městu Praze. *Paginae historiae* 8, 1999, s. 74–100.
- Das Archivwesen in Tschechien – seine Erfolge und Sorgen. *Der Archivar* 56, 2003, Heft 2, s. 128–131 (spoluautor Jindřich Schwippel).
- Provozně-technická budova Archivního areálu Chodovec. Zkušenosti z provozu nového objektu. *Archivní časopis* 53, 2003, s. 75–84.
- Historická tradice jako nástroj dalšího rozvoje – padesát let Státního ústředního archivu. *Archivní časopis* 54, 2004, s. 241–250.
- Česko-německá vyrovnávací jednání a písemnosti představitelů ústředních a zemských úřadů státní správy. Mikrosonda pro politicky nejzávažnější akta z let 1911–1914. *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica* 1–2, 2007, s. 123–131.
- Deset roků od velké vody aneb poučili jsme se z krizového vývoje alespoň v Národním archivu? *Archivní časopis* 62, 2012, s. 370–406 (spoluautor Michal Ďurovič).
- Využívání archiválií ve světle analýzy nákladů a výnosů. Případová studie na základě informací z chodu Národního archivu. Zpravodaj pobočky České informační společnosti 52, 2012, č. 52, s. 23–28 (spoluautor Vladimír Stáňa).
- Československo-rakouská archivní a spisová rozluka: archivy ve věčném pohybu, aneb časy se mění (a problémy s nimi). In: Karel Kazbunda, kulturní dědictví a mezinárodní právo. Semily 2013, s. 216–243.
- Akce Chiméra nebo Sisufos? Počátky prací na přípravě digitálního archivu. *Paginae*

historiae 22/2, 2014, s. 60–73.

Ediční zpracování německy psaných pramenů 20. století vztahujících se k českým zemím. Sborník archivních prací 68, 2018, s. 443–465 (spoluautorka Zdeňka Kokošková).

Recenze

Das Vereinswesen der Prager Vorstadt Smichow 1850–1875. Archivní časopis 43, 1993, s. 186–188 [Kruppa, Erika: Das Vereinswesen der Prager Vorstadt Smichow 1850–1875. München 1992, 240 s.]

Das Archiv der Republik und seine Bestände. Archivní časopis 47, 1997, s. 262–263 [Fink, Manfred: Das Archiv der Republik und seine Bestände. Teil 1, Das Archivgut der 1. Republik und aus der Zeit von 1938 bis 1945. Wien 1996, XXIX + 705 s.]

Zprávy

Státní ústřední archiv v Praze: nenápadné přiblížení se Evropě. Dějiny a současnost 35, 1993, č. 2, s. 46–48.

Mezinárodní konference „Kroměřížský sněm 1848–1849 a tradice parlamentarismu ve střední Evropě“. Archivní časopis 49, 1999, s. 31–32.

Provozně technická budova pro Státní ústřední a Státní oblastní archiv (konečně) otevřena. Archivní časopis 51, 2001, s. 251–252.

Zpráva ze služební cesty do Rakouska. In: Výroční zpráva Státního ústředního archivu v Praze za rok 2000. Praha 2001, s. 35–37.

Zpráva ze služební cesty do Rakouska ve dnech 7.–19. 10. 2001. In: Výroční zpráva Státního ústředního archivu v Praze za rok 2001. Praha 2002, s. 48–54.

Zpráva ze studijní cesty do Rakouska v rámci projektu financovaného Grantovou agenturou České republiky ve dnech 3.–12. 12. 2001. In: Výroční zpráva Státního ústředního archivu v Praze za rok 2001. Praha 2002, s. 54–55.

Zpráva ze zahraniční služební cesty do Rakouska. In: Výroční zpráva Státního ústředního archivu v Praze za rok 1999. Praha 2000, s. 49–53.

Národní archiv v roce 2005. Paginae historiae 14, 2006, s. 551–599.

Národní archiv v roce 2006. Paginae historiae 15, 2007, s. 429–460.

Národní archiv v roce 2007. Paginae historiae 16, 2008, s. 489–513.

Národní archiv v roce 2008. Paginae historiae 17, 2009, s. 227–273.

Dvě výstavy na podobné téma: Republika (československá 1918–1939, Národní muzeum, Senát Parlamentu České republiky Vojenský historický ústav v Národním muzeu v Praze), Republik 1918–2008 (rakouská spolková vláda v Parlamentu ve Vídni). Paginae historiae 17, 2009, s. 358–360.

Národní archiv v roce 2009. Paginae historiae 18, 2010, s. 321–351.

Národní archiv v roce 2010. Paginae historiae 19, 2011, s. 301–336.

Projekt Národní digitální archiv přechází z fáze projektování do etapy realizace. Congress World 2, 2011, č. 1, s. 8.

Národní archiv v roce 2011. *Paginae historiae* 20/1, 2012, s. 323–368.

Národní archiv v roce 2012. *Paginae historiae* 21/1, 2013, s. 255–304.

Národní archiv v roce 2013. *Paginae historiae* 22/1, 2014, s. 201–235.

Národní archiv v roce 2014. *Paginae historiae* 23/1, 2015, s. 299–351.

Národní archiv v roce 2015. *Paginae historiae* 24/1, 2016, s. 397–438.

Národní archiv v roce 2016. *Paginae historiae* 25/1, 2017, s. 213–246.

Národní archiv v roce 2017. *Paginae historiae* 26/1, 2018, s. 311–356.

Úvodní slova

„Přání prvé“. *Historická fotografie* 1, 2001, s. 5.

Foreword. In: Benešová, Emilie (ed.): *Nothing and nobody should be forgotten*. Prague 2004, s. 8.

Úvodní slovo k publikaci. In: *Aby na nic a na nikoho nebylo zapomenuto*. Praha 2004, s. 8.

Úvodní slovo k publikaci. In: Contini, Alessandra: *Dentro la reggia*. Firenze 2004, s. 9.

Úvod. In: Šamberger, Zdeněk: *Studie k dějinám československého archivnictví*. Praha 2005.

Úvodní slovo. In: *Doba vlády Karla IV. a jeho rodiny v archivních dokumentech*. Praha 2006, s. 5.

Laudatio Alexandře Špiritové. In: Špiritová, Alexandra: *K dějinám poštovníctví v Čechách 1722–1918*. Praha 2007, s. 7–11.

Ivan Štoviček a Národní archiv (setkávání a návraty). In: Štoviček, Ivan: *Ediční teorie a metodika*. Praha 2008, s. 10–11.

Grußwort der Direktorin des Zentralen Staatsarchivs in Prag. In: *Archivische Facharbeit in historischer Perspektive*. Dresden 2010, s. 14–15.

Úvod. In: Šouša, Jiří: *Mezi brázdou a bankovním úvěrem. O agrárních a peněžních dějinách 19. a 20. století. Výbor prací k 60. narozeninám*. Praha 2012.

Premessa. In: Gori, Orsola – Toccafondi, Diana: *Fra Toscana e Boemia. L'archivio di Pietro Leopoldo d'Asburgo Lorena nell'Archivio nazionale di Praga*. Roma 2013, s. IX–X.

Úvodní zamyšlení. *Paginae historiae* 22/2, 2014, s. 11.

Grußwort. In: *Skandal bei Hofe! Die Flucht der Luise von Toscana, Kronprinzessin von Sachsen*. Dresden 2017, s. 8.

Grußwort. In: Mötsch, Johannes: *Regesten der Urkunden im Archiv der Fürsten von Metternich im Nationalarchiv Prag, Teil 3*. Koblenz 2017, s. 9.

Úvodem – Introduction. In: Gregorovičová, Eva (ed.): *Ludvík Salvátor Toskánský, vědec a cestovatel, v roce 170. výročí narození*. Praha 2018, s. 7, 9.

Životní jubilea, nekrology

Jubileum – Jan Bedřich Novák. Archivní časopis 43, 1993, s. 174–176.

Věčný chlapec šedesátníkem. Archivní časopis 57, 2007, s. 196–204.

Josef Kollmann (27. 6. 1920–17. 6. 2007). Český časopis historický 106, 2008, s. 726–728.

Trochu pozdě, ale přece. Laudatio k významnému jubileu Aleny Pazderové. Archivní časopis 62, 2012, s. 288–297.

K životnímu jubileu Jiřího Křesťana. Archivní časopis 67, 2017, s. 444–446.

Nositelka ocenění „Za zásluhy o české archivnictví“ a jubilatka Emilie Benešová. Archivní časopis 67, 2017, s. 442–444.

Rozhovory

Svědectví o bule sicilské i medailích Emila Zátopka. Rozhovor zapsala Alexandra Štefanová. Veřejná správa 15, 2004, č. 51–52, s. 16–18.

Paměť národa. [Část 1]. Rozhovor zapsala Radvana Nováková. Policista 13, 2007, č. 1, s. 18–19.

Svět nás tehdy obdivoval. Rozhovor zapsal Miroslav Svoboda. Haló noviny. 18, 2008, č. 230, s. 1, 3.

Digitalizace všech dokumentů by nám trvala asi tři sta let. Rozhovor zapsala Teresa Babková. Veřejná správa 5, 2010, s. 12–13.

Zlatá bula sicilská. Pergamen starý osm set let. Rozhovor zapsala Zuzana Pacinová. Veřejná správa 21, 2012, č. 21, s. 12–13.

Rozhovor s prom. hist. Karlem Novotným. Paginae historiae 21/2, 2013, s. 147–163 (spoluautor Jan Kahuda).

Rozhovor s Mgr. Marií Stupkovou. Paginae historiae 21/2, 2013, s. 164–176 (spoluautorka Michaela Munková).

Cenné a dosud neznámé dokumenty z vysílání Rádia Svobodné Evropy a Hlasu Ameriky se dostaly do Národního archivu. Red. Edita Horáková. Události ČT24. TV, ČT24, 7. dubna 2013, 1:04.

Unikátní nález: včelín vydal dokumenty z časů pražského jara. Red. Edita Horáková. Události ČT24. TV, ČT24, 16. listopadu 2013, 2:04.

Jiří z Poděbrad, husitský král – přítel míru: diplomat, který předběhl dobu. Rozhovor vedla Zuzana Pacinová. Veřejná správa 25, 2014, č. 18, s. 10–13.

Vzácná smlouva Jiřího z Poděbrad vystavena – pouze čtyři dny. Red. Tereza Stárková. Události ČT 24. TV, Kultura, 26. září 2014, 1:25.

SEZNAM AUTORŮ

- HR Hon. Prof. dr. Leopold Auer, emeritní ředitel Domáciho, dvorského a státního archivu ve Vídni
Prof. PhDr. Marie Bláhová, DrSc., Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK
Alexandra Blodigová, Libri Prohibiti. Nezávislá knihovna a čítárna
PhDr. Jaroslav Bouček, CSc., Ministerstvo zdravotnictví ČR
Dr. Petra Březáčková, České centrum v Římě
PhDr. Mikuláš Čtvrtník, Ph.D., Státní oblastní archiv v Praze
PhDr. Pavel Dufek, Ph.D., Národní archiv
Doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc., Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK
Mgr. Pavel Fabini, Masarykův ústav a archiv AV ČR
PhDr. Eva Gregorovičová, Národní archiv
PhDr. Jaroslava Hausenblasová, Ph.D., Ústav českých dějin FF UK
Prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK
PhDr. Pavel Holub, Státní okresní archiv Pelhřimov
Mgr. Roman Horký, Archiv Univerzity Hradec Králové
Mgr. David Hubený, Ph.D., Národní archiv
Mgr. Stanislava Jílková, Ph.D., Národní archiv
PhDr. Milena Josefovičová, Ph.D., Masarykův ústav a archiv AV ČR
Mgr. Jan Kahuda, Národní archiv
PhDr. Tomáš Kalina, Národní archiv
PhDr. Bohdan Kaňák, Ph.D., Státní okresní archiv Olomouc
PhDr. Martin Klečacký, Ph.D., Masarykův ústav a archiv AV ČR
Mgr. Pavel Koblasa, Národní archiv
PhDr. Stanislav Kokoška, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
PhDr. Zdeňka Kokošková, Národní archiv
Mgr. Jana Konvičná, Archiv hlavního města Prahy
PhDr. Jan Krlín, Ph.D., Národní archiv
Mgr. Jitka Křečková, Národní archiv
PhDr. Jiří Křesťan, CSc., Národní archiv
Prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc., Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK
Doc. PhDr. Martin Kučera, CSc., Historický ústav AV ČR
PhDr. Jiří Kuděla, Ministerstvo zahraničních věcí ČR
PhDr. Hedvika Kuchařová, Ph.D., Strahovská knihovna
PhDr. Zlatoše Kukánová, Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR
Ing. Miroslav Kunt, Národní archiv
Mgr. Pavla Lutovská, Národní archiv

- HR & SR Doz. dr. Wolfgang Maderthaler, generální ředitel Rakouského státního archivu ve Vídni
Mgr. Richard Mahel, Ph.D., Národní archiv
HR Hon. Prof. dr. Lorenz Mikoletzky, emeritní generální ředitel Rakouského státního archivu ve Vídni
PhDr. Alena Nosková, Národní archiv
Prof. PhDr. Hana Pátková, Dr., Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK
PhDr. Alena Pazderová, Národní archiv
Doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., Katedra historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické TU Liberec
Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc., Ústav českých dějin FF UK
PhDr. Helena Sedláčková, Ph.D., Archiv České národní banky
PhDr. Jindřich Schwippel, Praha
Mgr. Marie Stupková, Praha
Doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc., Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK
Mgr. Ivan Tichý, Ph.D., ředitel Slovenského národního archivu v Bratislavě
Mgr. Pavel Trnka, Ph.D., Národní archiv
Dipl. Ing. Mag. Vlasta Valeš, Wissenschaftliches Forum Tschechen in Wien
Mgr. David Valůšek, Ph.D., Státní okresní archiv Zlín
PhDr. Luboš Velek, Ph.D., Masarykův ústav a archiv AV ČR
PhDr. Ing. Milan Vojáček, Ph.D., Národní archiv
PhDr. Vladimír Waage, Národní archiv
PhDr. Klára Woitschová, Archiv Národního muzea
Mgr. Mikuláš Zvánovec, Masarykův ústav a archiv AV ČR